ПЕРИОДИЧЕСКО СПИСАНИЕ

НА

БЪЛГАРСКОТО КНИЖОВНО ДРУЖЕСТВО

ВЪ СРѢДЕЦЪ.

РЕДАКТОРЪ В. Д. СТОЯНОВЪ.

Умъ царува,
Умъ робува,
. . . .
Нар. пословица.

КНИЖКА I.

СРѢДЕЦЪ
ДЪРЖАВНА ПЕЧАТНИЦА.
1882.

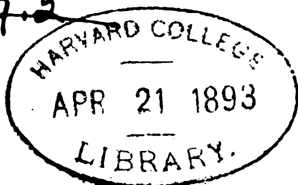
HARVARD COLLEGE
APR 21 1893
LIBRARY.

ОБЩО СЪДЪРЖАНИЕ

на

книжкитѣ отъ първото годишно течение (1882—1883) на „Периодич. Спис." на Българското Книжовно Дружество въ Срѣдецъ.

—

Книжка I.

Книжка II.

Книжка III.

Книжка IV.

ПРИТУРКА.

Книжка V.

ПРИТУРКА.

Книжка VI.

СЪДЪРЖАНИЕ.

НѢКОЛКО ДУМИ

за пробужданието на българский народъ камъ просвѣщение и наука, и за подновение дѣятелноста на „Българското Книжовно Дружество“ въ Срѣдецъ.

Просвѣщението и образованието сѫ най-важнитѣ условия за успѣха на всѣки единъ народъ, най-яката основа на народната доброчестина, на народната сила и могѫщество, най-блѣскавото украшение на всѣко народно име. Отъ работитѣ на человѣка, въ течение на вѣковетѣ, всичко пропадва, гине и изчезва, само въспоминанието и славата на умственнитѣ произведения никога не се заличаватъ, а преживяватъ всичко и траѭтъ на вѣчни врѣмена. Книгата отваря очитѣ на хората, освѣтява ги да почитатъ минѫлото и да се учатъ отъ него, да съзнаватъ настоящето и да се приготвяватъ за бѫдѫщето. А гласътъ на книгата има една чудесна, животворна сила. Той въздига и загубени народи камъ новъ животъ, възбужда надѣждитѣ имъ и ги води камъ умственното възраждание, камъ самосъзнанието, камъ мѫжественна дѣятелность и напрѣдъкъ, камъ трайна и доброчеста бѫднина.

А нашата книга, българската книга е стара и, по древностьта си, най-първа отъ всичкитѣ словѣнски

книжнини. Има пò-вече отъ хилядо годинъ, отъ когато людие, просвѣтени съ възвишенъ умъ и благословявани отъ всичкото потомство, първъ пѫть сѫ се заели да пишѫтъ на нашия езикъ и да съчиняватъ книги съ словѣнски новоизобрѣтени букви. На брѣговетѣ на Охридското езеро и покрай водитѣ на рѣка Тича (Камчия), въ врѣмето на славний царь Симеона, въодушевени мѫжие написахѫ единъ редъ съчинения съ таково едно благозвучно, сладко и чисто нарѣчие, щото тѣ днеска още служѫтъ за всичкитѣ Словѣне като неисчерпаемъ источникъ за обогатявание и познавание на езика на нашитѣ предѣди. Имената на светитѣ словѣнски равноапостоли, на светитѣ седмочислинници, на Климента епископа Охридскаго, на Іоана Екзарха, монаха Храбра, епископа Константина, за всѣкога сѫ записани съ златни слова въ историята на Словѣнството. И слѣдъ Симеоновото славно врѣме, старобългарската писменность не е престанѫла да се развива и да се обогатява, и още на края на българската свобода, подъ царуванието на Іоана Шишмана, краснорѣчивий Евтимий патриархъ търновский съ ученицитѣ си бѣ се заловилъ да възобнови у насъ книжовното разцъвтявание съ нови трудове. Но на нашия народъ не бѣ сѫдено тогава да напрѣдва съ другия свѣтъ и самъ да си опредѣлява сѫдбинитѣ. Турцитѣ поробихѫ България и цѣлия Балкански полуостровъ и съсипахѫ царството ни. На нашия народъ нá-сила се отне възмостьта, той самъ да може да се развива и да върви напрѣдь заедно съ другитѣ христиенски

народи. България се отдалечи отъ всеобщото развитие, и забрави се отъ свѣта и до нѣйдѣ-си тя позабрави и сама себе си, догдѣто зората на новото врѣме пакъ ѭ събуди камъ единъ новъ животъ.

Християнството, нашето православно християнство, най-драгоцѣнното наслѣдие отъ нашитѣ предѣди, то и книгата съхранихѫ българщината и презъ всичкитѣ мрачни и тежки врѣмена на турското господство, и запазихѫ въ сърцето на народа светата искра на народното самосъзнание и незаличимата надѣжда за една по-честита бѫднина. Книгата и училищата съживихѫ българскиятъ народъ, свързахѫ разкѫсанитѣ му части въ най-благотворната мисъль, съ всеобщото единомисліе, въодушевихѫ народа чрезъ тая мисъль и посочихѫ му пѫть камъ свободата. Единъ монахъ отъ самоковската епархия, присно-паметний отецъ Паисій, преди 120 години (1762) първи положи основата и началото за подновение на българската книжнина съ една малка книжка, една българска „историйка" за царьетѣ и народнитѣ светии, пълна съ насърчателни и очерователни думи за народното възраждание: „Ти Болгарине, дума благочестивий старецъ, не прѣлъщай ся, знай свой родъ и языкъ и учи ся по своему языку. Или не сѫ имали Болгаре царство и господарство, за толико царствовали и били чудни по вся земля?"

Намѣрахѫ се достойни ученици и послѣдователи на благочестивѣйший отца Паисия, които продължавахѫ дѣлото на това литературно народно събуждание, между които на първо мѣсто е славний, неза-

бравимий Софроний, епископъ врачанский, родомъ Котленинъ. Той първий захванж да печата книги български, като издаде въ 1806 г. своя „Недѣлникъ", за който самъ исповѣдва, какъ се е мжчилъ да пише на единъ езикъ полуподивѣлъ и онѣмѣлъ въ течение на мжчнитѣ врѣмена: „по простому потрудихъ ся и преписахъ отъ словенскаго и греческаго пространнаго езика на болгарский краткий и простий езикъ". Подирь малко врѣме слѣдъ това захванахж да се отварятъ и български училища. Първий учебникъ за тѣхъ, едно букварче, съчинилъ (1824) горещий родолюбецъ Петръ Беровичъ (Д-ръ Петъръ Беронъ), който исказва въ послѣсловието до книжицата слѣдующитѣ родолюбиви мисли: „Трѣбова да ся силемъ, колко е возможно да ся щамбосатъ доста книги на нашиятъ язикъ за научението нашего народа, защо стига, какъ ся намира отъ толкози врѣмя въ темнота, безъ наука. Да даде Богъ, да ся распространи усердието и ревностьта на сичкитѣ наши едноплеменници и да ся умножи науката въ нашето отечество". А за уредата и развитието на самиятъ ни писменъ езикъ първъ се е погрижилъ отецъ Неофитъ Рилский, онзи благочестивъ труженикъ, комуто бѣше сждена рѣдката участь, да види съ своитѣ очи цѣлото ни възраждание, отъ скромнитѣ му начала дору до освобождението ни († 1881). Въ грамматиката си (1835) пише той, че „начнало да произникнува въ настоящий вѣкъ и въ нашето прелюбезно отечество като некой сладкий вонний кринъ отъ терния и удолия,

и показува се, какво ще процавти прочее цвѣтъ благовоненъ между сичките почти наши съотечественници, които сѫ започели да отритатъ долговременний сонъ на невѣжеството и помрачение отъ своитѣ очи и да усвояватъ потребнитѣ средства за истинното просвѣщение.“

Наумихме си собственнитѣ думи на тие многозаслужни наши книжовни поборници, думи, въ които се отражава цѣлото имъ пламенно желание, да видятъ своятъ народъ ризвитъ и напрѣднѫлъ, да видятъ у него наука и просвѣщение. Надѣждитѣ и желанията имъ се испълнихѫ. Народътъ, който се намираше „въ темнота, безъ наука“, скоро се свѣсти, книгитѣ почнѫхѫ да излѣзватъ всѣка година по̀-вече и по̀-вече, числото на училищата растѣше и редоветѣ на събуденитѣ Българе се умножавахѫ непрестанно. Въ 1844 година захванѫ да излѣзва даже и единъ български журналъ, поучителното „Любословие“, издавано отъ Константина Фотинова въ Смирна.

Нá скоро слѣдъ това поражда се най-сетнѣ великата идея помежду нашитѣ единородци — да си направятъ самички едно всенародно учреждение за по̀-систематично, по̀-правилно и за по̀-успѣшно распространение просвѣщението между народа̂ ни. Такъва една света идея, веднъжъ добрѣ съзната отъ нейнитѣ виновници, не е могла да не извика обмислювание и върху нейното честито полагание въ дѣло. Обмислювали сѫ и нашитѣ труженици, какъ по̀-успѣшно да се постигне

съзнатата имъ света цѣль, т. е. надлежното пробуждание, развитие и просвѣщение на нашия милъ народъ.

Тѣ като напълно сѫ били увѣрени, че каквато и да е цѣль, особенно въ общественнитѣ работи, може да се постигне по-лесно и по-успѣшно само тогава, когато преди се обмисли добрѣ планътъ или пѫтятъ, по който ще се върви камъ цѣлта, и послѣ, когато за постигване на тази цѣль съдѣйствуватъ колкото е възможно повече лица; така пълно убѣдени, казваме, нашитѣ родолюбци, — вѣрни послѣдователи на първитѣ велики наши труженици въ полето на народното свѣтяване: много пѫти сѫ правили опитвания да усрѣдоточѫтъ наедно по-вече умственни сили български, които, по единъ добрѣ обмисленъ планъ и при съдѣйствието на всичкитѣ ни еднородци, да се грижатъ и да работятъ за правилното и успѣшно разбуждание и просвѣщение на народътъ ни. Като на такива опитвания можемъ да укажемъ понѣ на тия, за извършванието на които имаме на рѫцѣ фактически доказателства.

На 1852 г. въ Петербургъ нашитѣ еднородци г. К. Петковичъ и отецъ Н. Стояновичъ, нинѣ прибиваѭщий въ Ловечъ митрополитъ Натанаилъ Охридский, и двамата родомъ отъ Веленко, бѣхѫ съставили проектъ за основание „Българска Матица“, нѣщо по примѣрътъ на Сърбитѣ и Чеситѣ съ тѣхнитѣ „Матици“, на което учреждение цѣлта е била — распространение просвѣщението между народа ни. Тойзи проектъ е подписанъ отъ него-

витѣ поменѫти съставители въ Петербургъ, на 8 Априлия 1852, отъ покойний Ивана Шопова въ Прага, на 13 Юний 1852, отъ Антона и Драгана Цанкови во Вѣна, на 6 Юлий 1852; въ Цариградъ е подписанъ отъ Архимандрита Партения Атонско-Зографский, на 23 Февруарий 1853, и въ Одеса отъ Николая Хр. Палаузова, на 12 Юний 1855. Отъ тукъ се види ясно, че трѣба много да се е ходило и работило за разпространение и усвоение на тоя прекрасна идея, изложена въ реченний проектъ, отъ който имаме вѣренъ препись. Защо не можá тогава да се осѫществи това общество, не се знае; може само да се предполага, че на това най-много ще да е побъркала кримската война, която се откри въ г. 1853 и се свърши презъ пролѣтта на г. 1856. Малко подиръ свършването на кримската война, а именно въ края на г. 1857 и въ началото на 1858 година, подобно едно учреждение, подъ име „Българска Книжевна Община“ се състави въ Цариградъ отъ нѣколко наши отлични единородци, на което учреждение органътъ бѣхѫ „Българскыти Книжици“. Препись отъ уставътъ на тая Книжевна Община также имаме на рѫцѣ. И приснопаметний С. Раковский въ свой „Показалецъ“ (1859 въ Одесса) изказва мисъль за съставение на едно такова общество, и въ първитѣ бройове на своя вѣстникъ „Дунавскый Лебедъ“ (г. 1859—1861) вече излага планътъ си за това общество. За съставението на едно подобно учреждение работили сѫ доволно и нашитѣ единородци въ Браила, най-паче между

година 1857 и 1862, и основанието на вѣстникъ „Българска Пчела“ въ Браила г. 1863 бѣше слѣдствие на тѣхнитѣ родолюбиви и похвални усилия за благото на народа и милото ни отечество. По-главнитѣ ръководители на браилскитѣ Българе въ тѣхнитѣ тие благородни подвизи и начинания бѣхѫ покойний Д-ръ Иванъ Селемински, г. М. Поповичъ, Георгий Петровичъ, г. Николай Ценовъ, братия Миновичъ, г. К. Поповичъ, братия Н. П. Симови, братия Лазарови, и пр. Както въ Браила тъй и въ Букурещъ нѣкои Българе бѣхѫ захванѫли въ г. 1861, и преди, да работятъ за съставение едно дружество съ цѣль — да спомага въ народното образование на драгото ни отечество. Въ челото на букурешкитѣ Българе бѣше учений нашъ едноро-децъ, покойний Александръ Хаджи Россети, родомъ отъ Русе, който отъ Българетѣ първий състави и издаде на българский езикъ една харта на балкански полуостровъ въ Страсбургъ г. 1843; негови вѣрни послѣдователи и сътрудници бѣхѫ Д-ръ Г. Атанасовичъ, Д-ръ П. Протичъ, и родолюбивитѣ наши търговци Мустаковъ, А. Бакалуоглу, Хр. Георгиевъ, и др. Въ г. 1863 г. П. Каланджи бѣше съставилъ единъ проектъ за учреждение на общество съ истата цѣль — да разпространява просвѣщението между народътъ ни, но и тойзи проектъ си остана безъ всѣкн послѣдствия.

Отъ всичкитѣ тие опитвания за съставение едно учреждение за разпространение просвѣщението между българский народъ само на цариградскитѣ Българе

опитванието се увѣнча съ една доста утѣшина сполука. Чрезъ това опитвание на цариградскитѣ Българе се състави горесспоменжтата въ Цариградъ „Българска Книжевна Община“, която можá да удържи сжществованието си понѣ четири-петь години (1858—1862) и да прояви една похвална и много полезна за народа дѣятелность въ полето на българската наша нова, едвамъ възраждаема книжнина. Нейний органъ, „Българскы-ти Книжици“, поради обилното и избраното си съдържание, остави подирѣ си най-траенъ и най-почетенъ споменъ въ българското просвѣтено общество отъ всичкитѣ други досегашни наши поврѣменни списания, до появението — можемъ откровенно да кажемъ — на свѣтъ Пер. Списание на „Българското Книжовно Дружество“.

Тази „Българска Книжевна Община“ въ Цариградъ имá всичкитѣ данни, всичкитѣ възможни улеснения за да сжществува на дълго врѣме: тя се усжществи въ отечеството ни, и съ своята 4—5 годишна плодотворна дѣятелность принесе на народътъ ни не малко полза. За съжаление обаче и това толкова полезно учреждение не можá да се удържи и падиж, най-много поради нашата незрѣлость и всеобща неприготвенность за такива предприятия.

Отъ тѣзи нѣколко указания ние виждаме, че отколѣ врѣме, тъкмо отъ 30 година насамъ, сж се правили у насъ опитвания да се състави едно учреждение за разпространение просвѣщението между народътъ ни. Тия опитвания, както виждаме, не сж

могли да иматъ пъленъ успѣхъ, което обаче не трѣба никакъ да ни очудьва.

Знае се, че всѣко начало е мжчно; толкосъ пó-мжчно е началото въ обществепитѣ работи, дѣто се изисква участието — както материялно така и нравственно — на мнозина, на всички, ако е възможно. Но много трудно е да се придобие това участие, а още пó-трудно е да му се даде единство въ направлението, особенно въ такива врѣмена, когато невѣжеството господствува още въ народътъ. Едно, че не може въ такива случаи напълно да се цѣни отъ всички или и отъ пóвечето важноста и голѣмото значение на подобнитѣ предприятия; а друго — трудноститѣ, които се срѣщатъ при осжществявание предприятията и които препятствуватъ на успѣхътъ имъ, земватъ се отъ лоша старна, даватъ поводъ за нападки, по нѣкогажъ твърдѣ несправедливи, върху дѣятелитѣ, и биватъ причини на това, че тѣзи дѣятели оставатъ не само усамотени въ такъва важна работа, но и на всѣка крачка срѣщатъ спънки голѣми. И сетненитѣ отъ всичко това не биватъ други освѣнъ, че подобни предприятия се прекжсватъ безъ врѣме, — както е станжло това съ горесноменжтитѣ нѣколко общи наши предприятия.

Но добрата, истинната идея никога не умира. Рано или кжсно тя ще се появи пакъ, ще възкръсне, за да възтържествува. Така станж и съ идеята за учреждение на едно дружество съ цѣль — да разпространява провѣщението между народътъ. Преди-

шитѣ опитвания за таково нѣщо не имахѫ успѣхъ, та и самитѣ такива учреждения не можихѫ да траѭтъ у насъ дълго врѣме и прекратихѫ сѫществованието си; но идеята за едно подобно учреждение останѫ въ сърцата на всичкитѣ наши родолюбци, и останѫ не за да заглъхне, а ми да узрѣе още по̀-добрѣ. И наистинѫ, не се минѫ много врѣме, и тая идея възкръснѫ вече по̀-зрѣла и, отъ помногома пригърнѫта, възкръснѫ и се усѫществи въ „Българското Книжовно Дружество".

Истинѫ, че и подирь устрояванието на това дружество трѣбаше много трудъ и безпокойства, трѣбаше доста врѣме за тичене на горѣ на долу; трѣбаше извънредно въодушевение и пълна вѣра въ истинноста и възвишенноста на идеята за това дружество; трѣбаше голѣмо самоотвържение отъ виновницитѣ и разпространителитѣ на тази идея, за да могѫтъ тѣхнитѣ убѣждявания, приканвания и съгласявания да намѣрятъ съ тоя начинъ надлеженъ отзивъ и съчувствие помежду нашитѣ еднородци за усѫществяванието на тази идея. Но труженицитѣ въ това дѣло винѫги сѫ признавали, че ако и да сѫ срѣщали голѣми спънки, срѣщали сѫ обаче и голѣмо съчувствие въ мнозина камъ самата идея и голѣмо желание за нейното усѫществение; та ако се е искало отъ тѣхъ извънредно самоотвържение, тѣ сѫ намѣрвали обаче и за то и насърчвание и подържка. Това показва, че хубавата тая идея е била съзнана вече и усвоена отъ мнозина, а главнитѣ спънки и мѫчнотии сѫ били само въ способътъ за

нейното усжществение. Но и въ това отношение благоразумието надви, и наший народъ бѣ честитъ да се сдобие съ „Българското Книжовно Дружество“ презъ есента въ 1869 год. Почти цѣли двѣ години непрекжснжто и съ всестранно обмислюване трѣбаше да се дѣйствува, за да се усжществи това дружество. Именно въ начало на г. 1867 породила се е мисалта за съставение на това Дружество въ умоветѣ на неговиѣ първоначинатели въ Прага, които на слѣдуіжщата 1868 година, като придобихж достойни сътрудници и послѣдователи за полагането въ дѣло на тая мисъль, пристжпихж да дѣйствуватъ, тъй да кажемъ, вече явно за постигание на тая цѣль посрѣдъ своитѣ пò-отлични и заможни еднородци, които по него врѣме живѣяхж изключително вънъ отъ България и нàй-много които живѣяхж во Ромжния и въ руска Бесарабия.

Сега оставаше само да се постигне между тие наши загранични еднородци едно обще съгласие за способътъ, по който да се усжществи нàй-добрѣ тази идея. За пò-лесно постигване това желаемо общо съгласие, слѣдъ дълги придумвания устни и писменни между наши общини, особенно между общинитѣ ни въ Букурестъ, Браила, Галацъ, Болградъ, Кишиневъ, Одеса, и пр., обнародвахж се предварително два проекта за бждящий уставъ на дружество и се преканихж всичкитѣ наши еднородци, интересующии се за дѣлото, добрѣ да разгледатъ изцаденитѣ вече проекти, да направятъ на всѣки пунктъ, дѣто трѣба, своитѣ бѣлѣжки, които и да представятъ на едно

главно събрание, съставено по възможности отъ вѣщи лица въ такива работи, и упълномощено да изработи, на основание на реченитѣ проекти, единъ надлеженъ уставъ и, найсетнѣ, да даде окончателна наредба на дружеството. Въ сѫщето врѣме записа се доброволно отъ разни лица едно количество до 200.000 франка за капиталъ на дружеството, отъ дохода на който капиталъ имаше да се посрѣщатъ разноскитѣ на дружеството. Предположеното главно събрание, което имаше да изработи скончателно устава на дружеството, по общо одобрение, откри се на 25 септемврия 1869 въ Галацъ, отъ дѣто на другий день, поради нѣкои непредвидени причини, се премѣсти въ Браила, и тамъ всѣки день, до края на поменѫтий мѣсецъ, държà редовно засѣданията си, дордѣто свърши благополучно задачата си.

И тъй, на 1 октомврий 1869 год. „Българското Книжовно Дружество“ биде съставено и открито въ Браила.

Нашитѣ просвѣтени единородци знаѭтъ всички отъ устава на дружеството, каква наредба се даде на това дружество, работението на което отъ самото начало бѣ придружено съ най-голѣми спънки: подробната му история, която тъкмимъ да изложиме пò-нататъкъ, е пълна съ такива случаи, каквото и цѣлата история на българското народно възраждание, съ неочаквани спънки и трънливи затруднения. Тукъ нищо не помагаше освѣнъ извънредно търпѣние, постоянство и посилно дѣйствие отъ всички ония господа, въ рѫцѣтѣ на които се повѣри управлението

и дѣлата на дружеството. Цѣлта на това дружество преимуществено бѣше, отъ една старна обработвание на наший езикъ, на нашата история, както и изучванието на цѣлото ни отечество въ сѣко отношение, отъ друга старна общото просвѣщение на народа. Единъ журналъ, издаванъ въ мѣсечни книжки, както и отдѣлни сборници съ научни и други отъ народнитѣ наши умотворения разни материали, печатани въ неопредѣлени срокове, бѣхѫ опредѣлени за органи на дружеството, което имаше да основе сѫщо и една библиотека и единъ музей. Но отъ като се откри Дружество, минѫхѫ се цѣли нѣколко мѣсеца, дордѣто се внесохѫ въ касата му малко парични срѣдства, за да може да посрѣщне понѣ най-потрѣбнитѣ си разноски. По тази главна причина, дружеството наченѫ едвамъ камъ края на 1870 г. да издава своето „Периодическо Списание“, отъ което въ шесть години можà да обнародва всичко дванайсеть книжки.

При всичкитѣ неприязнени обстоятелства и други всѣкакви спънки срѣщу правилний вървежъ и успѣхъ на дружеството, които спънки се пораждахѫ преимуществено въ самото наше тогавашно общество, дружеството, за радость и честъ на българский народъ, успѣ да се удържи, като проявлявà своето сѫществование, колкото можеше, почти до кѫдѣ края на година 1876. До това врѣме отъ основанието си Дружеството, по край горесноменѫтитѣ 12 книжки на „Пер. Списание“, то си състави една библиотека, състояща отъ два три хиляди разни

съчинения, повечето подарени, и положи, тъй да кажемъ, зародишътъ на своя музей съ по нѣколко сбирки отъ старобългарски и други ржкописи, монети и отъ естественна предмѣти.

Дружеството, което бѣше назначено да бжде едно общонаредно предприятие и срѣдоточие на всичката българска учена и образована класа, имаше своето сѣдалище вънъ отъ предѣлитѣ на отечеството, и книгитѣ, издавани отъ него, макаръ че се четѣхж навсѣдѣ съ радость и въсхищение, можахж истинж, да си прокаратъ слободно минуване отъ Влашко въ България, но разпространението имъ на вжтрѣ и посвждѣ въ България, не можà да се постигне, както трѣбаше, защото дружеството въ тосъ случай биде злочесто и не сполучи искрени и ревностни посрѣдници вжтрѣ въ България за разпространение на издаваемитѣ си книги. По поводъ на това, отъ рано бѣ породенъ въпросътъ за премѣстение на сѣдалището му отъ Браила въ самий Цариградъ. Работѝ се доста усилно за постигването на тази цѣль, и дѣлото бѣше успѣло до тамъ, щото само възстанието въ България (1876) и войната на слѣдующата година, за освобождението на българский народъ, възпрѣхж усжществението на тази мисъль. Въ сама Браила живѣяхж малцина дѣйствителни и спомогателни членове на дружеството; та и при годишнитѣ му главни събрания (обикновенно на 25 юлий) не се събирахж много отъ тие съучастници нито отъ спомагателнитѣ му членове, които обитавихж другадѣ; и много пжти се случваше тъй малко членове

роди, които отъ колѣ се грижатъ толкова усердно за книжнината и науката си.

Щомъ се свърши войната, членоветѣ на „Бъл. Кн. Дружество“, по енергичното настояване и залѣгание на нѣкои отъ тѣхъ, събрахѫ се въ Браила на 28 Ноемврий 1878, и рѣшихѫ да премѣстятъ дружеството въ България, именно въ престолний градъ на България, и тамъ, безъ всѣко отлагание, да се поднови дѣятелноста на дружеството по сѫщата му программа и направление, подъ непосрѣдственний върховенъ надзоръ и рѫководство на г. М. Дринова, тогава управляющий министерството на народното просвѣщение въ България и председател на дѣйствителнитѣ членове на дружеството. Архивата, библиотеката, археологическата сбирка и други принадлежности на дружеството тогава вече се пренесохѫ въ Срѣдецъ, и се турихѫ на хранение въ Народната библиотека.

Но подновението на дѣятелноста на дружеството, тоя часъ, слѣдъ основанието на държавата ни, оказа се не тъй лесно усѫществимо и възможно, по причина на други грижи и занятия, които тогава повече интересовахѫ слабата и немногобройната българска интелигенция, и отъ които повечето имахѫ единъ съвсѣмъ естественъ изворъ въ ненадѣйното ни освобождение и въ множеството други насѫщни въпроси, свързани съ устройството на младото ни княжество. Едвамъ въ края на г. 1880 можà да се пристѫпи къмъ нуждинтѣ приготовения за това подновение на дѣятелноста на дружеството, като сѫ-

щеврѣменно Народното събрание отреди и помощь отъ 12.000 лева за улеснение издаванието на журнала на дружеството. Но и презъ слѣдующата 1881 година пакъ не можà да се поднови дѣятелноста на дружеството, по сѫщитѣ горесноменѫти причини. Министерството на Народното просвѣщение само толкова можà отъ своя старна да направи за дружеството презъ изтекнàта година, че успѣ да му прибере всичкитѣ капитали, които бѣхѫ останѫли събрани на хранение въ Браила у г. Н. Ценова, бивший председатель на настоятелството на дружеството, и да ги положи на пазение въ българската Народна банка. Тѣзи капитали, съ лихвитѣ си наедно, надминуватъ вече 50,000 лева.

Най-сетнѣ, на 4 Сентемврий м. г. слѣдъ обѣдъ дѣйствителнитѣ членове г. М. Дриновъ и г. В. Д. Стояновъ, и дописний членъ Дръ К. Иречекъ събрахѫ се въ помѣщението на министерството на просвѣщението и, предварително като обсѫдихѫ въпроса за подновението дѣятелноста на Дружеството, рѣшихѫ на вторий день да свикатъ събрание отъ всичкитѣ въ Срѣдецъ прибиваѭщи дѣйствителни и дописни членове на дружеството, за да се свърши още по-добрѣ окончателното рѣшение на тойзи въпросъ. И тъй, отъ присѫтствуѭщитѣ въ Срѣдецъ членове на дружеството 15 души, именно трима дѣйст. членове: М. Дриновъ, В. Д. Стояновъ и Т. Пѣевъ, и дванадесеть души допис. членове: Др. К. Иречекъ, В. Поповичъ, Т. Начовичъ, Н. Михайловски, Д. Цанковъ, Т. Икономовъ, Т. Бурмовъ, Ив. Гюзелевъ, Хр. Сто-

яновъ, Др. Н. Минчовичъ, П. Генчовъ, Ио. Ковачовъ, по прикана на министра на Народното просвѣщение, съгласно рѣшението на събранието на членовет҄ѣ на Дружеството въ Браила отъ 28 Ноемврий 1878, събрахѫ се на 5 Септемврия 1881 подирь пладнѣ въ помѣщението на „българската Народна библотека“, въ бивната турска Голѣма джамия, и тамъ, подъ предсѣдателството на М. Дринова, като обсѫдихѫ, колкото бѣше нужно, подложений въпросъ въ това първо литературно събрание въ новата българска столнина, рѣшихѫ всички еднодушно да се поднови вече дѣятелноста на „Бъл. Кн. Дружество“ въ Срѣдецъ отъ новата 1882 година. Събранието упълномощи министра на Народното просвѣщение да опредѣли една петочленна комисия за привремснното управление на Дружеството до идѫщето му главно годишно събрание, което се предполага да стане въ края на идѫщий Юлий. Комисията съставляватъ дѣйствителнитѣ членове и нѣкои отъ по̀-вѣщитѣ и по̀-дѣятелнитѣ дописни членове, които постоянно се намѣрватъ въ Срѣдецъ; ако стане нужно, комисията може да уголѣми личния си съставъ още съ други нѣколко отъ дописнитѣ членове на Дружеството, въ Срѣдецъ прибиваѭщи. Главнитѣ пунктове на задачата на тази комисия сѫ тѣзи:

1. да изучи отъ всѣка старна състоянието на Дружеството, та да може да тури въ надлеженъ редъ всичкитѣ му работи, както: неговитѣ събрани и несъбрани капитали, архивата му, библиотеката му,

археологическата му сбирка и всичкитѣ му други негови принадлежности, съгласно съ досегашний му уставъ;

2. да се погрижи за издаванието отъ тази нова година на „Периодическото списание“ на дружеството, безъ никакво промѣнение въ досегашната му программа и направление;

3. да поднови сношенията на Дружеството съ познатитѣ до сега нему учени корпорации и съ други такива частни лица; да се погрижи да влѣзе то въ познайство и съ други нови подобни учреждения, особенно въ словѣнский ученъ миръ.

4. да се погрижи за умножение броя на дописнитѣ членове на Дружеството съ нови, прѣсни сили, като сътрудници за подновляемата му дѣятелность, съгласно съ уставътъ му;

5. да изработи проектъ за новъ уставъ на Дружеството въ сѫщность по духътъ на досегашний му уставъ и съгласно съ новото положение на българский народъ, който, проектъ има да се подложи на разглеждание и одобрение въ гореспоменѫтото идѫще главно събрание на Дружеството; и

6. да се погрижи за разпространение списанията на Дружеството между народа.

Съ една дума, дордѣто се преустрои Дружеството въ идѫщето си главно годишно събрание, тази комисия приврѣменно ще го управлява, ще му извършва всичкитѣ и материялни и нравственни дѣла, които подробно сѫ изложени въ рапорта отъ 13 Февруарий 1881 до министерството на Народното

просвѣщение отъ В. Д. Стоянова, тогава главенъ инспекторъ при сжщото министерство.

Въ горесноменжтото събрание, на 5 Септемврий 1881, дѣйствителнитѣ членове Дриновъ, Стояновъ и Икевъ съ съгласие на другаря си, четвъртний дѣйст. чл. епископъ Климентъ Браницкий, приехж господа Иокима Груева, Марка Балабанова, Ив. Ев. Генова, Ив. Вазова, М. Сарафова, Ив. Салабашова, Златарски, В. Василиева, Хр. Данова за дописни членове на „Бъл. Кн. Дружество", съгласно съ чл. 22 на устава му. По сжщий начинъ, на 8 и на 10 Септемврий 1881 приехж се за дописни членове на Дружеството още слѣднитѣ господа: Варненский и Преславский митрополитъ, Високопреосвященний Симеонъ, Ив. Касабовъ, Христо Павловъ, Червенский и Доростолский митрополитъ, Високопреосвященний Григорий, Др. Д. Моллов, Др. К. Стоиловъ, Др. Д. Грековъ, Софийский митрополитъ, Високопреосвященний Мелетий, П. Оджаковъ, С. Бобчовъ, Г. Кирковъ. С. Вацовъ, Др. Мирковичъ (въ Сливенъ), С. Радуловъ, С. Доброплодний, Дръ С. Чомаковъ, Н. Геровъ, Дръ Г. Атанасовичъ, Ив. Найденовъ, Дръ И. Протичъ, Д. Храновъ, Г. Типовъ, Дръ Иор. Брадель, Вл. Н. Палаузовъ.

Прочее работата — за подновение дѣятелноста на „Бъл. Кн. Дружество" — е свършена и не търпи пó-вече отлагание. Съ настоящитѣ страници ний днесь вече начеваме съ радостно сърце съставението и издаванието на новитѣ книжки на „Периодическото Списание" на дружеството. На всѣки два

мѣсеца ще излѣзя по една книжка, състояща най-малко отъ десеть печатни коли. Названието, голѣмината и годишната цѣна на книжкитѣ оставать сѫщитѣ както бѣхѫ отпреди. Колкото се отнася до книгата, печата и въобще до вънкашната уреда на книжкитѣ, ще гледаме да бѫдѫтъ сега, колкото е възможно, пó-хубави и пó-съвършенни отъ колкото бѣхѫ преди, когато се лишавахме отъ тия улеснения, които днесъ имаме, слава Богу, въ достаточенъ размѣръ.

А колкото за самото съдържание на новитѣ книжки, ний и за напредь ще се рѫководимъ въ сѫщность по досегашната программа и направление на дружеството, а само ще гледаме отъ сега на татъкъ да бѫде съдържанието имъ, колкото е възможно, пó-разнообразно и пó-богато даже отъ съдържанието на предишнитѣ книжки, които е издало до сега дружеството. Българский народъ вече желае да чете, да се просвѣщава, да се запознае самъ съ себе-си и съ другитѣ работи на свѣта. А наша длъжность е да улеснимъ народътъ си и да му отворимъ пѫтя камъ образованието и науката.

„Пер. Списание“ на дружеството, по съдържанието си, има двойна задача. Преди всичко, тó ще съдържа материалъ за общенародното поучение, сирѣчь разправи за всичкитѣ занимателни и хубави нѣща, които ги има по свѣта и отъ които българский читатель ще може да извлича полза и насърчвание за себе-си. Въ тойзи крѫгъ влизатъ особенно популярни статии по всичкитѣ науки, искуства, и

за всички въпроси, които се относятъ до познаванието на природата и на самаго човѣка.

Другата задача на „Пер. Списание“ е чисто наша, чисто българска. „Бъл. Кн. Дружество“ и списанията му трѣба да спомагѫтъ народа ни камъ пълното му истинско самосъзнание, което е основа на народната самостоятелность и ръчителство за народната бѫднина. Тукъ полето е широко и жетва голѣма. Всестранното изучвание и обработвание на езика, събирвание на народнитѣ устни паметници, на пѣснитѣ, приказкитѣ, пословицитѣ, гатанкитѣ, и пр. ще ни освѣтлятъ върху майчиния ни езикъ и ще ни представятъ хубоститѣ му, които до сега сѫ тъй малко познати, а още пó-малко оцѣнени. Минѫлото на наший народъ, историята на българското племе, на българската политическа и културна история, представлява единъ огроменъ и почти неизчерпаемъ материалъ за пó-подробното ѝ освѣтление и пó-тънко издирвание, пълно съ поучение и назидание за бѫдѫще. И въ сѣко друго отношение положението на народа ни трѣба да се изучи пó-точно и пó-научно, както: обичаитѣ му, характера му и начина на живота му по разнитѣ мѣстности въ отечеството — необходими нѣща, съставляющи яка основа за едно добро и полезно законодателство. Сѫщо трѣба да се изучи и икономическото състояние на страната, едно нѣщо, чрезъ което се издирватъ срѣдствата за народното убогатявание. Описания на разни части на отечеството ни, издирвания на географическитѣ му подробности, за рѣ-

китѣ и планинитѣ му и за всичкитѣ му природни свойства сѫ една отъ длъжноститѣ на народното самопознавание. Естественнитѣ науки, издирвания върху гадинитѣ, растенията, рудитѣ и другитѣ минерали, както и върху климата на страната, отварятъ най-широко поприще за младитѣ ни естествоиспитатели, защото по тия работи вече много се е писало за нашитѣ страни отъ чуждостранни пѫтници, а отъ насъ още нищо.

Тукъ считаме за неизлишно да забѣлѣжимъ пѫтемъ на нашитѣ еднородци, че ний подъ името българско отечество или татковина разбираме всичкитѣ земи, които, и въ историческо и въ етнографическо отношение, принадлежатъ на българский народъ, и отъ които една голѣма часть съ пламенна молитва предъ Бога чакатъ всѣка минута своето пълно усвобождение и присъединение камъ свободна България, като се намѣрватъ днесъ за днесъ разпокѫсани подъ чуждата власть... Прочее ний трѣба да изучваме всестранно както всичкиятъ си народъ така и цѣлото си отечество, като въ сѫщото врѣме се погрижимъ да придобиемъ достатъчни познания и за съсѣднитѣ намъ държави и народи, които само въ такъвъ случай не могѫтъ да бѫдѫтъ опасни за насъ, и всѣкога ще ни почитатъ и ще слушатъ наший комшийски гласъ.

По край всичко това, българската книжовность — въ най-широкъ смисълъ на думата — ще намѣри приемъ на страницитѣ на „Периодическото Списание", като поезия, новела и романъ въ оригиналъ,

подражение или въ преводъ. Всѣка книжнина, особенно всѣка млада книжнина се нуждае отъ здрава критика, чрезъ която само е възможно да тръгне книжнината по пѫтя камъ своето вище назначение. За това ще има и за напредь въ „Пер. Списание“ особенъ отдѣлъ за сериозна критика, рецензии, въ които ще се излагатъ дѣлни разглеждания и оцѣнения на съчиненията, които излѣзватъ по насъ или които се пишатъ въ чужбина за нашитѣ работи. Врѣме е вече да почне да се чува и на Българетѣ гласътъ и мнѣнието за чуждистраннитѣ произведения, въ които се говори за народа или отечеството ни.

За дневнитѣ жизнении въпроси на страната, по правото, народната икономия, училищното устройство, и др. п., „Пер. Списание“ е готово да приема сериозни, вразумително написани и добрѣ обмислени статии, подписани отъ съчинителитѣ имъ. Дневната политика съ страститѣ ѝ съвършенно се изключва отъ „Пер. Списание“.

На кѫсо да кажемъ, „Периодическето Списание“ на дружеството има отворени страницитѣ си за обнародване разправи върху всичкитѣ жизнении въпроси, които се отнасятъ до минѫлото, настоящето и бѫдѫщето на наший народъ и отечество.

„Бъл. Кн. Дружество“ сѫществува и вече подновява своята дѣятелность посредъ свободна България. Обстоятелствата му сѫ благоприятни. Имаме си вече онова, което нашитѣ дѣди и прадѣди сънувахѫ и което не имъ бѣше сѫдено да го видятъ —

народната самостоятелность и свободата на умственното развитие. Възпоминанията на древната ни история и славата на старата ни книжовность сѫ ясни свѣтила, които ни посочватъ пѫтьтъ и за бѫдѫщето, и които могѫтъ да насърчатъ новото свободно поколѣние камъ възвишенна духовна дѣятелность. А, за радость на всинца ни, силно и всеобщо е вече чувството и желанието у насъ да се сдобиемъ съ книжовно развитие, съ народно образование, да стѫпимъ въ храмоветѣ на наукитѣ и на истинското всеобщо просвѣщение, отъ дѣто само произтича трайна и найвѣрна доброчестина за народитѣ и за человѣчеството на свѣта. Освѣнъ това, нашиі народъ, при всичкитѣ теглила, които е прекаралъ до нинѣ отъ врѣмето на поробванието си, сега въ найновата епоха на сѫществованието си, когато се чака да покаже тоі предъ свѣтъ природната своя сила и достоінство, снабденъ е вече съ по нѣщо умственни сили, съ доста любители и читатели на научни и книжовни произведения, числото на които отъ сега нататъкъ, безъ всѣко съмнѣние, ще се умножава все пò-вече и пò-вече. Всичкитѣ условия прочее сѫ дадени, изисква се само истинско присърце камъ работа и въодушевено прилѣжание, необходими нѣща, които несъмнѣно водятъ най-добрѣ камъ възвишенната цѣль.

Ниі Българетѣ, които вече сме честити да се радваме съ пълна свобода, каквито работи и да правимъ, каквито преимущества и да имаме случаіно на тосъ часъ въ рѫцѣтѣ си; каквито общественни

и държавни неучебни учреждения и да въздигаме за своето държавно благоустройство и за народното си укрѣпвание: ний никога не ще можемъ да бѫдемъ честити нито нравствено нито материално, никога не ще имаме порядочно управление, нито добри сѫдилища, нито отлично народно воинство съ пълна храбрость и доблесть, нито тъй благочестиво народно духовенство, каквото трѣба да има всѣкога нашиий народъ, именно такова духовенство, което да се отличава съ образование, смирение и съ примѣрна любовь камъ народа и отечеството; нито пъкъ ще можемъ, казваме, материално понѣ да се убогатяваме, ако преди всичко не си наредимъ училищата, каквито сѫ намъ нужни и полезни, ако не се сдобиемъ постепенно съ порядочна своя книжнина, ако не почнемъ да се просвѣщаваме правилно и систематично за да придобиемъ истинна наука и образование, защото безъ народно образоваание, безъ истинска наука и просвѣщение нѣма никаква доброчестина, нѣма нищо добро за никой народъ на свѣта. Това като е така, нѣма съмнѣние, че „Бъл. Кн. Дружество“, като назначението и задачата му е да разпространява наука и просвѣщение между народа и да съдѣйствува за въздигвание и убогатявание на българската книжнина, тò ще може въ туй отношение нàй-много и нàй-добрѣ да спомага на народътъ.

Българетѣ, като се сдобихѫ вече, макаръ отъ части, съ народна и политическа независимость, споредъ географическото си положение на балканский

полуостровъ, както особенно и споредъ душевнитѣ си дарби, повикани сѫ изново отъ историята като народъ да завзематъ съ врѣме едно отъ почетнитѣ мѣста между най-честититѣ исторически народи на свѣта, и колкото по-вече, по-скоро и по-правилно се разпространява науката и образованието между тѣхъ, толкова по-вѣрно и по-лесно ще могѫтъ да постигнѫтъ това свое ново историческо назначение.

Заради това, ний сме напълно увѣрени, че „Бъл. Кн. Дружество", като срѣдоточие на книжовната и научната дѣятелность на българский народъ, ще се посрѣщне изново, при подновената му работа, съ пълно всеобщо съчувствие и съ искренно доброжелание отъ всичкитѣ наши единородци по вседу, и че то, спомогнѫто така отъ всички, ще може скоро да съдѣйствува за процъвтяванне на българската книжнина въ нововъзродената българска държава, и на сѫдѣ вечъ ще се прочуе и българската наука.

Срѣдецъ, на Сурваки 1882.

Отъ редакцията.

БЪЛГАРСКИЙ ЦАРЬ СРАЦИМИРЪ ВИДИНСКИЙ.

Завоеванието на България отъ Турцитѣ и участьта, която е постигнала послѣднитѣ държавни дѣйци на старото българско царство, при голѣмата оскѫдность на съврѣменни извѣстия до сега още принадлежатъ къмъ найтъмнитѣ въпроси на българската история. Даже за послѣднитѣ български царие, синове на царя Іоанна Александра, сирѣчь за царя Іоанна Шишмана Търновский и царя Іоанна Срацимира Видинский до днесь още не е напълно обяснено, какъвъ е билъ краятъ на живота имъ. За Шишмана найблизския свидѣтель, Нѣмецъ Шилтбергеръ, който е участвувалъ въ сражението при Никополь въ 1396 год. между Венгритѣ и Турцитѣ, приказва, че се поминалъ въ тъмницата. А турскитѣ лѣтописци говорятъ, че това е станало въ Пловдивъ, та нѣмаме причини да се съмнѣваме върху истинностьта на това свѣдѣние, толкова повече, защото въ врѣме на първитѣ войни, които Турцитѣ водихѫ срѣщу Българетѣ и Сърбитѣ, Пловдивъ е билъ сѣдалище на върховнитѣ турски войводи въ европейскитѣ страни, на тѫй нареченитѣ румелийски беглербегове, които отпослѣ се пренесохѫ въ Срѣдецъ. Но самия фактъ за мѣстото, кѫдѣто е умрѣлъ Шишманъ, безъ подробности не ни задоволява още, като не обяснява всичко, което искаме да знаеме.

За другия отъ послѣднитѣ български владѣтели, за царя Срацимира, до сега нищо не се знаеше, какво е станало напослѣдъкъ съ него. Но историческитѣ изслѣдвания още не сѫ исчерпали всичко, което може да се намѣри. Случайно бѣхме честити да издиримъ и за неговата сѫд-

біша едно непознато до сега вѣрно и даже съврѣменно свѣдѣние, което съ настоящитѣ редове искаме да изнесемъ на видѣло. Преди да пристжпимъ къмъ самия въпросъ, ще поговоримъ нѣщо върху държавата и царуването на Срацимира[1], както и върху приключенията въ България къдѣ края на 14. столѣтие въобще.

Най-напрѣдъ трѣба да разгледаме, какви сж биле границитѣ на Срацимировото царство. Тие граници лесно ще се изнамѣратъ, защото сжществувахж до началото на нашето столѣтие като граници на Видинский санджакъ. Това не е чудно нѣщо. Турцитѣ, когато сж завоевали Балканский полуостровъ, намѣрили сж го разкжсанъ на едно множество малки държавици. Най-напрѣдъ сж наложили данъкъ на християнскитѣ господари на тие държавици; попослѣ сж отмахнали тие господари и турили свои управители Турци, безъ да промѣняватъ обаче много въ старитѣ междн на тие бивши държави а сега санджаци. Още въ 16. столѣтие сж се споменавали много отъ турскитѣ провинции съ имената на нѣкогашнитѣ имъ християнски владѣтели: земя на цара Шишмана, на деспота Константина (Куманово, Кратово, Кюстендилъ), „земя херцегова" или сегашната Херцеговина и пр. Заради това границитѣ на старитѣ турски санджаци, както сж биле преди административнитѣ реформи на нашето столѣтие и преди танзимата, сж много важни за изучение на срѣдновѣковната география.

Въ Видинский санджакъ влизали сж споредъ описанието на турский географъ Хаджи Халфа († 1658) въ съчинението му, наречено „Румелия и Босна", слѣдующитѣ градове: Видинъ, Фетисламъ (Кладово), Есферликъ (нинѣ развалини Свърлигъ близу до Княжевацъ въ Сърбия), Есферликъ Баняси (нинѣшната Свърлишка Баня) и Гегердзин-

[1] Сърбскитѣ и влашкитѣ лѣтописи пишжтъ името му Срацимиръ, гръцкитѣ грамоти Στρατσιμήρος и върху самитѣ му монети чете се Срацимиръ. Формата Стращимиръ е искована въ новитѣ врѣмена.

ликъ (?) въ дунавскитѣ Желѣзни Врата[1]). Слѣдователно санджакътъ е обемалъ сегашното Видинско окрѫжие, цѣлата областъ на рѣката Тимокъ и Неготинската Крайна чакъ до дунавскитѣ проходи при Оршова. Джибра-Паланка, Рахово и Вратца споредъ сѫщия Хаджи Халфа спадали сѫ вече въ Никополския санджакъ, та ще видиме, че и въ Срацимировото врѣме въ 1396 год. Рахово е било вънъ отъ неговото царство. А за подраздѣленията на санджакътъ има една бѣлѣжка въ старитѣ турски закони, че той се раздѣлявалъ на слѣдующитѣ седъмъ нахии: Видинъ, Загорие (може би Бѣлоградчишко), Гирония (?), Чърна Рѣка (въ Зайчарско), Фетъ Исламъ (Кладово), Баня, Исферликъ[2]). Тѣзи граници сѫ сѫществували безъ промѣнѣние до самото сърбско възстание[3]).

Че тие граници на Видинско сѫ сѫщитѣ, както сѫ биле въ врѣме на турското завоевание, види се отъ слѣдующитѣ двѣ свѣдѣния. Константинъ Философъ отъ „Костенецъ", Българинъ види се отъ Кюстендилъ, приказва въ своето животописание на сърбский деспотъ Стефанъ Лазаревичь, съчинено въ 1431 год., че въ тѣзи врѣмена градоветѣ Сврългъ и Соколница (при сегашната Свърлишка Баня) сѫ биле български, а градоветѣ Болванъ (сега развалини при Алексинацъ) и Липовацъ (върху Озрѣнъ-планина) сѫ биле сърбски, тъй щото границата се намираше въ проходътъ, който води отъ Алексинацъ кѫдѣ Свърлишката Баня и Княжевацъ[4]). Другото свѣдѣние се намира въ единъ хрисовулъ, издаденъ отъ сѫщий деспотъ Стефанъ Лазаревичъ въ 1391 год. за потвърждение на дароветѣ, които баща му, славний князъ Лазаръ, бѣше

[1]) Hadschi Chalfa, Rumeli und Bosna, нѣм. преводъ отъ Hammer. Wien 1812 стр. 47.

[2]) Hammer, Osmanische Staatsverfassung I. 320.

[3]) Миличевичъ, Кнежевина Србија стр. 820, 868, 939, 1013. По врѣмето на Пасваноглу и пòнапрѣдъ Крайна, Църна рѣка, кнежинитѣ Тимочка и Сврљишка и нахия Банска сѫ принадлежали на Видинъ.

[4]) Житие Стефана Лазаревича, печатано въ сърбский Гласникъ, томъ 42, стр. 307.

направилъ на влашкитѣ монастири Водица и Тисмена, що се намиратъ при подножието на Карпатитѣ къмъ сѣверъ отъ Турнъ-Северинъ. Селата „вь области царьства ми“, които се споменватъ въ тая грамота като притежание на онне мънастири, лежатъ всичкитѣ покрай рѣката Пекъ, въ предѣла около Майданпекъ въ Пожаревачкото окрѫжие: Крушевица, Баричь, Бикинь, Пониква и други. А че това е било пограничний предѣлъ на сърбската държава съ Венгрия и България, вижда се отъ слѣдующитѣ думи на хрисовула: „Аще кто побѣгне оть земле царьства ми оу *оугрьскои земли* или оу *бльгарскои,* или мои чьловѣкь или моего властелина, прѣбывь тамо три лѣта или двѣ или едино, и вьсхощеть вьзвратити се оу прѣдреченнаа села црьковнаа, свободьнь да есть да прѣидеть“ [1]).

Други единъ поновъ свидѣтель чужденецъ, който въ 16. столѣтие е пѫтувалъ като търговецъ по България и живѣлъ особенно въ Пловдивъ, та е могълъ да чуе много нѣща по предание, Дубровчанинъ Яковъ Лукаричъ, приказва, че Видинъ и Подунавие е било на Срацимира, и Вратца, Софиия, Златица и Търново на Шишмана[2]). По черковното раздѣление, което е сѫщо тъй важно както и политическото, Врачанската епископия (и съ Рахово) въ миналото столѣтие принадлежала не подъ Видинската митрополия, а подъ Търновската.

Оттатъкъ Дунава срѣщу земитѣ на Срацимира простираше се тъй нареченото *Сѣверинско банство,* една часть на венгерското кралевство. Нинѣшната Мала Валахия, между Дунава, Карпатитѣ и рѣката Олта, бѣше отъ около 1233 год. завзета отъ Венгритѣ и остана подъ тѣхната власть, съ чести прекѫсвания, чакъ до началото на 16. вѣкъ. Венгерския *банъ* сѣдѣше въ градъ *Сѣверинъ,* днескашний Турнъ-Северинъ. Отъ сѫщитѣ врѣмена и отъ венгерскитѣ кральове

[1]) Издадена отъ Hajden, Archiva istorica Romaniei, I. 1. 17.

[2]) Giacomo Luccari, Copioso ristretto degli annali di Rausa, Venezia 1605 стр. 53.

ликъ (?) въ дунавскитѣ Желѣзни Врата[1]). Слѣдователно санджакътъ е обемалъ сегашното Видинско окръжие, цѣлата областъ на рѣката Тимокъ и Неготинската Крайна чакъ до дунавскитѣ проходи при Оршова. Джибра-Паланка, Рахово и Вратца споредъ сѫщия Хаджи Халфа спадали сѫ вече въ Никополския санджакъ, та ще видиме, че и въ Срацимировото врѣме въ 1396 год. Рахово е било вънъ отъ неговото царство. А за подраздѣленията на санджакътъ има една бѣлѣжка въ старитѣ турски закони, че той се раздѣлявалъ на слѣдующитѣ седъмъ нахии: Видинъ, Загорие (може би Бѣлоградчишко), Гирония (?), Църна Рѣка (въ Зайчарско), Фетъ Исламъ (Кладово), Баня, Исферликъ[2]). Тѣзи граници сѫ сѫществували безъ промѣнѣние до самото сърбско възстание[3]).

Че тие граници на Видинско сѫ сѫщитѣ, както сѫ биле въ врѣме на турското завоевание, види се отъ слѣдующитѣ двѣ свѣдѣния. Константинъ Философъ отъ „Костенецъ", Българинъ види се отъ Кюстендилъ, приказва въ своето животописание на сърбский деспотъ Стефанъ Лазаревичь, съчинено въ 1431 год., че въ тѣзи врѣмена градоветѣ Свърлигъ и Соколница (при сегашната Свърлишка Баня) сѫ биле български, а градоветѣ Болванъ (сега развалини при Алексинацъ) и Липовацъ (върху Озрѣнъ-планина) сѫ биле сърбски, тжй щото границата се намираше въ проходътъ, който води отъ Алексинацъ кждѣ Свърлишката Баня и Княжевацъ[4]). Другото свѣдѣние се намира въ единъ хрисовулъ, изданенъ отъ сѫщий деспотъ Стефанъ Лазаревичь въ 1391 год. за потвърждение на даровете̌, които баща му, славний князъ Лазаръ, бѣше

[1]) Hadschi Chalfa, Rumeli und Bosna, нѣм. преводъ отъ Hammer. Wien 1812 стр. 47.

[2]) Hammer, Osmanische Staatsverfassung I. 320.

[3]) Миличевичъ, Кнежевина Србија стр. 820, 868, 939, 1013. По врѣмето на Пасваноглу и понапрѣдъ Крайна, Църна рѣка, кнежинитѣ Тимочка и Свърлишка и нахия Банска сѫ принадлежали на Видинъ.

[4]) Житие Стефана Лазаревича, печатано въ сърбский Гласникъ, томъ 42, стр. 307.

направилъ на влашкитѣ монастири Водица и Тисмена, що се намиратъ при подножието на Карпатитѣ къмъ сѣверъ отъ Турнъ-Северинъ. Селата „вь области царьства ми“, които се споменватъ въ тая грамота като притежание на онние мънастири, лежатъ всичкитѣ покрай рѣката Пекъ, въ предѣла около Майданпекъ въ Пожаревачкото окржжие: Крушевица, Баричь, Бикинь, Попиква и други. А че това е било пограничний предѣлъ на сърбската държава съ Венгрия и България, вижда се отъ слѣдующитѣ думи на хрисовула: „Аще кто побѣгне оть земле царьства ми оу *оугрьскои земли* или оу *бльгарскои,* или мои чьловѣкь или моего властелина, прѣбывь тамо три лѣта или двѣ или едино, и вьсхощеть вьзвратити се оу прѣдреченнаа села црьковнаа, свободьнь да есть да прѣидеть“[1]).

Други единъ поновъ свидѣтель чужденецъ, който въ 16. столѣтие е пжтувалъ като търговецъ по България и живѣлъ особенно въ Пловдивъ, та е могълъ да чуе много нѣща по предание, Дубровчанинъ Яковъ Лукаричъ, приказва. че Видинъ и Подунавие е било на Срацимира, и Вратца, София, Златица и Търново на Шишмана[2]). По черковното раздѣление, което е сжщо тъй важно както и политическото, Врачанската епископия (и съ Рахово) въ миналото столѣтие принадлежала не подъ Видинската митрополия, а подъ Търновската.

Оттатькъ Дунава срѣщу земитѣ на Срацимира простираше се тъй нареченото *Сѣверинско банство,* една часть на венгерското кралевство. Нинѣшната Мала Валахия, между Дунава, Карпатитѣ и рѣката Олта, бѣше отъ около 1233 год. завзета отъ Венгритѣ и остана подъ тѣхната власть, съ чести прекжсвания, чакъ до началото на 16. вѣкъ. Венгерския *банъ* сѣдѣше въ градъ *Сѣверинъ,* днескашний Турнъ-Северинъ. Отъ сжщитѣ врѣмена и отъ венгерскитѣ кральове

[1]) Издадена отъ Hajdeu, Archiva istorica Romaniei, I. 1. 17.
[2]) Giacomo Luccari, Copioso ristretto degli annali di Rausa, Venezia 1605 стр. 53.

носи името си нинѣшната *Крайова*, а не отъ българскитѣ царие, както мислятъ нѣкои, толкова повече, защото думата краль никога не е била въ употрѣбление у старитѣ Българе, а само у Сърбитѣ и у Венгритѣ: българскитѣ владѣтели се наричахѫ найнапрѣдъ князове а слѣдъ Симеона царие, а не кральове. Впрочемъ Власитѣ отъ источната, свободната часть на страната, на истокъ отъ рѣката Олта, които се управлявахѫ отъ войводи, сѣдящи въ градъ Търговище, много пѫти испѫждахѫ Венгритѣ вънъ отъ банството, на пр. и въ Срацимировото врѣме 1368—1376. Отъ географическитѣ названия на тая страна сѫ любопитни имената на *Ръшава* (сега Оршова) и *Желѣзна Врата* (дунавската Демиръ Капия), които се срѣщатъ въ една влашка грамота, издадена на старобългарский езикъ въ 1424 год. отъ Данъ войвода. Въ сѫщия паметникъ споменва се и „вама (митница) на *Калафатъ*", която безъ съмнѣние ще да е сѫществувала и 30 години попреди, когато отъ самна страна въ Видинъ се развивахѫ още български хорѫгви[1])

Отъ мѣстата, които се намирахѫ вѫтрѣ въ Срацимировата земя, найважното е самата столица *Видинъ*. Тя е основана въ началото на срѣднитѣ вѣкове върху мѣстото на малкия римский кастелъ Бонония. За основанието ѝ принасяхѫ се, както се види и днеска по надписитѣ въ града, множество дѣлани камънье отъ развалинитѣ на сѫсѣдний голѣмъ римский градъ Рациария (сега Арчаръ-Паланка). Старитѣ Българе наричахѫ градътъ **Бъдынъ**.[2]) Гърцитѣ го пишахѫ Βιδύνη, Венгритѣ въ своитѣ паметници го знаятъ като *Бодонъ* а Ромѫнитѣ още въ миналото столѣтие името му изговаряхѫ въ промѣнена форма като *Диу*[3]).

---

1) Hâjdeu, Archiva I. 1, 19.

2) Това име е направено отъ Бонония (Бъдинъ вмѣсто Бънинъ) по сѫщитѣ звукословни правила, по които Словѣнетѣ обърнахѫ Рома въ Римъ, и въ Далмация Нона въ Нинъ, Албона въ Лабинъ, Скардона въ Скрадинъ и пр.

3) Много пѫти на пр. въ писания събрани отъ Papiu Ilarian, Țesauru de monumente istorice pentru Romania (Bucuresci 1863), на пр. още въ хрониката на Дионисия отъ год. 1813 (за Пасвана).

Градътъ найнапрѣдъ се споменва въ 1002 год., когато гръцкий царъ Василь II въ борбата си противъ българский царъ Самуила го превзе слѣдъ осмимѣсечна обсада. Вече тогава Бдинъ бѣше сѣдалище на единъ владика и найважний градъ по цѣлото течение на Дунава отъ Бѣлградъ до Дръстеръ (Силистра). По врѣме на търновското царство ставахѫ около него чести столкновения между Българетѣ и сѫсѣднитѣ имъ отъ срѣща Венгри. Тогава сѣдѣхѫ въ Бдинъ войводи, които бѣхѫ токо-речи независими. Твърдѣ е вѣроятно, че българский деспотъ *Яковъ Светславъ* († около 1277) е ималъ срѣдоточието на властьта си въ предѣлитѣ на тази дунавска крѣпость, види се не безъ покровителството на Венгритѣ. Въ една венгерска грамота отъ год. 1271 той се споменва между приятелитѣ на венгерската корона като български царъ, „Svetislaus imperator Bulgarorum", безъ да се казва нѣщо за тогавашний истинский царь Константинъ Асѣнъ, съ когото Венгритѣ имахѫ столкновения много неприятелски[1]). Това ще бѫде и *Яковъ царъ*, който се намира между царетѣ на 13. вѣкъ въ единъ поменикъ съ имената на българскитѣ владѣтели, запазенъ въ Погановский мънастиръ близу до Царибродъ въ Трънското окрѫжие. На самия край на 13. вѣкъ срѣща се „въ земли бльгарьсцѣи *кнезь* нѣкто глаголемыи *Шишьмань*, живы въ градѣ рекомѣмь *Бьдини*, прѣдрьже окрьстьные страны и многы земле бльгарскые". Този Шишманъ, князъ Бдинский, войовà съ сърбский краль Стефана Уроша II Милутина; найнапрѣдъ влѣзе въ сърбскитѣ страни чакъ близу до Печь (Ипекъ въ сегашний Призренский санджакъ), но послѣ кральтъ встѫпи въ Видинско, превзе и самия Бдинъ, гдѣто бѣше „дворъ" на княза Шишмана, и цѣлата му „область", та го принуди да побѣгне оттатъкъ Дунава. Но скоро Милутинъ и Шишманъ се помирихѫ и пàкъ станахѫ приятели[2]).

---

[1]) Виждъ моята българска история, Одесското руско издание стр. 365.
[2]) Описва сърб архиепископъ Даниилъ († 1338), въ изданието на Даничича стр. 117.

Синътъ на тогози князя Шишмана, „деспотъ *Михаилъ*, господаръ Бдински“, въскачи се, слѣдъ смъртьта на последния отъ Тертеровци на царский прѣстолъ (1323) въ Търново и основà последнята българска династия, която следователно бѣше происхождением отъ Видинъ. Този царь Михаилъ погинѫ слѣдъ седьмъ години (1330) въ едно сражение съ Сърбитѣ подъ града Земльнъ, въ тѣсния проходъ на Струма, който се намира надъ селото Коньово, гдѣто се минава рѣката, когато се отива отъ Кюстендилъ за въ Радомиръ. Михаилъ е баща на царя Іоанна Александра и дядо на братията Шишмана и Срацимира.

Срѣдовѣковний Бдинъ бѣше, както всички тогавашни градове, единъ градецъ малъкъ и тѣсенъ, ограденъ съ стѣни и кули. Царский дворъ се намираше въ онова любопитно здание съ кули на жглеветѣ, което отъ далеко личи дору до днесъ, щомъ се приближавашъ по Дунава и което сега казватъ „Видини кули“[1]). Това здание и старата кула въ Рилский мънастиръ сѫ единственнитѣ до сега познати отъ срѣднитѣ вѣкове уцѣлели укрѣпления въ Княжеството. Другитѣ нововѣковни обкопи и военни сгради около Видинъ сѫ направили Австрийцитѣ въ 1689 година и въ послѣдньо врѣме Пасвантъ-Оглу († 1807).

За други мѣста въ Срацимировата държава нѣма много свѣдѣния. Въ нея влизаше малкий градецъ *Флорентинъ*, който се споменва между придунайскитѣ укрѣпени мѣста въ врѣме на похода на венгерский краль Владислава 1444 год. и въ единъ миръ между Венгритѣ и Турцитѣ въ год. 1519, и който е единъ отъ тие рѣдки мѣста, които въ течение на тисѫщелѣтия не сѫ си промѣнили: името римский кастелъ *Флорентияна*. Въ житието на св. Теодосия Търновский, съврѣменникъ на царя Срацимира, става дума за единъ мънастиръ св. Николая въ *Арчаръ*[2]). Едно крайне

[1]) Подробно описание съ планъ у Каница, Donau-Bulgarien I

[2]) Въ житието (въ Рилский панегирикъ отъ 1479 год.) написано на гръцки отъ патриарха Калиста и послѣ преведено на български. Преводачътъ изложилъ

любопитно мѣсто, което безъ съмнѣние се е намирало вжтрѣ въ границитѣ на Видинската държава, е *Чипровецъ* въ западния жгълъ на Берковишкото окржжие. Тамъ бѣхж рудници за желѣзо, сребро и злато, които се обработвахж отъ Саси, сирѣчь Нѣмци отъ Саксония, които поради своята опитность въ рудокопството бѣхж повикани найнапрѣдъ въ Венгрия и отъ тамъ дойдохж и въ Босна, Сърбия и България. И Турцитѣ, когато завоевахж страната, потвърдихж на тие рудокопци въ Чипровецъ разни права съ единъ ферманъ, който се съхраняваше въ чипровецкитѣ латински черкви още въ 17. столѣтие[1]). Отъ другитѣ мѣста забѣлѣжителенъ е още разваления сега градецъ *Свърлигъ*, съграденъ токо-речи въ непристжпни стръмнини надъ една длъбока провала, въ която тече Тимокъ, недалеко до селото Нишевци въ Княжевачкото окржжие въ Сърбия. Свърлигъ се споменва вече 1020 г. между мѣстата на Нишската епархия и на края на 12. столѣтие между градоветѣ, които сърбский великий жупанъ Неманя е отнелъ отъ Гърцитѣ. Нѣма съмнѣние, че и *Бѣлоградчикъ* е мѣсто твърдѣ старо, но въ немногобройнитѣ паметници за историята на тие предѣли не му се срѣща до сега името.

Знаеме сега, какво нѣщо е била държавата на Срацимира та трѣба да споменемъ нѣщо и за политическитѣ ѝ сждбини. Да изложимъ всичкитѣ данни за царуванието на този Видинский царь, не е задачата на сегашната ни статия, но ще се задоволимъ да споменемъ само главнитѣ фактове.

Срацимиръ е захваналъ да управлява Видинско още догдѣто баща му царь Александръ бѣше живъ; на пр. 1360 при Търновский черковний съборъ противъ Бого-

работата погрѣшно така, като че този „монастиръ Арчаръ именуемий“ е билъ въ самия градъ Видинъ.

[1]) Вижъ историята ми стр. 517 и 594. За Чипровецъ единъ пжть ще поговорьж пообширно, особенно ако успѣьж да посѣтж самото мѣсто.

милитѣ споредъ житието на св. Теодосия Търновский присѫтствували сѫ царъ Александръ и синоветѣ му Шишманъ и Асѣнь, а за отсѫтствующий найстарий синъ Срацимиръ нищо не се казва. Познато е столкновението на Срацимира съ Венгритѣ въ 1365 год. и четирегодишното му робство въ единъ хърватски градъ. Послѣ това той живѣлъ въ неприятелски отношения съ брата си Шишмана и по тая причина, види се, отдѣлилъ се даже отъ българската черква и припозналъ надъ своето владѣние върховната духовна власть на цариградската грьцка патриаршия. Види се, че двамата братия сѫ се скарали за Срѣдецъ. Споредъ нѣкои актове, съхранени въ паметницитѣ на цариградската патриаршия, Срѣдецъ въ 1371 г. принадлежалъ на Срацимира, който може би преди малко го е присвоилъ; извѣстието казва, че патриархътъ и синодътъ въ Цариградъ даватъ на Видинский митрополитъ право да държи и τὸ Τριάδιτζιν и тамъ да испълнява всичкитѣ архиерейски обязанности[1]). Но вече 1378 год. царъ Шишманъ е издалъ своятъ хрисовулъ за Рилский мънастиръ пакъ въ Срѣдецъ, съ който хрисовулъ потвърждава старитѣ дарования, направени отъ „светопочившаго царѣ Асѣнѣ и Калимана царѣ, отъ всѣхъ царей блъгарскыихъ, прѣдѣдовъ и дѣдовъ и родителей царства ми", единственната старобългарска грамота, която е уцѣлѣла въ първообразието си до днесь въ самата България: „и вьдахъ томоу монастирю царьства ми благообразное и въсенастоящее сие златопечатлѣнное слово, якоже приидоша людие монастирѣ того въ землѭ царьства ми въ *Срѣдецъ*". Но вече подиръ четири години, въ 1382 год. Турцитѣ взехѫ Срѣдецъ и турихѫ край на всички тия братски препирни между тогавашнитѣ послѣдни български царие.

Истинския поводъ на тие размирици между царскитѣ братия не е познатъ, но любопитно е едно свѣдѣние за

[1]) Acta patriarchatus ed. Miklosich et Müller, I. 551.

тѣхъ отъ едно доста близко врѣме. Въ 1429 год. Дубровчане (Рагузане) проводихѫ едно посолство къмъ своя сѫсѣдъ, босенский войвода Сандаль, и упѫтихѫ пратеницитѣ си да му напомнятъ, че Турцитѣ отъ сто години насамъ искусно сѣятъ несъгласие между господаритѣ на полуострова, че тѣй сѫ направили въ Грьция, сѫщо и между *българскитѣ царие* (et cosi anno fatto tra li imperadori di Bulgaria), тѣй и въ сърбската държава, и сега го правятъ вече между велможитѣ въ Босна[1]).

За вѫтрѣшното положение на Видинското царство не знаеме много. Найнапрѣдъ трѣба да се обърнемъ къмъ самото царско семейство. Съпруга на Срацимира бѣше Влахиня, дъщеря на влашкий войвода Александра и на войводкиня Клара. Въобще всичкитѣ български владѣтели на Видинската династия живѣхѫ въ тѣсни родствении и приятелски свързки съ влашкитѣ войводи отвѫдъ Дунава. Братъ на царицата бѣше влашкий войвода Иванъ Владиславъ, а сестра ѝ Анна бѣше съпруга на послѣдний сърбский царь отъ рода на Неманичитѣ, Стефанъ Урошь, синъ на царъ Душана. Името на Видинската царица до сега не се е намѣрило, но знае се, че тя, както и майка ѝ Клара, бѣше благоприятна на усилията, които латинската черква полагаше за да си придобие пристѫпъ въ християнскитѣ държави на востокъ[2]). За дѣцата на Срацимира знаеме, че е ималъ една щерка *Доротея*, която е била съпруга на славний босенский банъ и послѣ краль Стефанъ Твърдко († 1391) и че е умрѣла вече преди 1382 год., и единъ синъ, младий царь Константинъ, за когото послѣ ще раскажеме попоподробно.

За черквата казахме, че Срацимиръ по свои политически съображения се билъ отдѣлилъ черковно отъ Търново и присъединилъ съ Византия. Видинский митропо-

[1]) Упѫтвание за Марина Гундулича и Георгия Гучетича отъ 2 май 1429, въ книга Lettere e Commissioni di Levante 1427—30 въ Дубр. архива.

[2]) Виждъ моята българска история стр. 428 бѣл. 34.

литъ се извадилъ въ 1381 год. отъ цариградский патриярхъ, разбира се съ съгласието на Срацимира, защото ужъ той не билъ истински архиерей на тая черква и билъ отъ друга епархия та нѣмалъ никакво право да сѣди въ Видинъ. Истинската причина безъ съмнѣние е била тая, че той е билъ привърженикъ на търновскиятъ патриярхъ. На негово мѣсто цариградский патриярхъ турилъ по предложение на царя Срацимира нѣкого си иеромонаха Касияна, но той около 1386 год. билъ обвиненъ за нѣкакво убийство и побѣгналъ та се скривалъ цѣли шесть години. Напослѣдъкъ въ 1392 год. въ Септемврий мѣсецъ патриярхътъ, по предложение на царя Срацимира, назначилъ за митрополитъ иеромонаха Іоасафа, едного отъ послѣднитѣ старобългарски списатели, който, види се, е билъ отъ учениците на Евтимия, патриярха търновскаго. При този случай цариградскиятъ патриярхъ утвърждаваше, че Видинската митрополия отъ самото ѝ начало е принадлежала на гръцката патриаршия въ Цариградъ и че българската черква ужъ безъ право и насила си я била присвоила[1]).

Въ сравнение съ други старобългарски пари често се срѣщатъ сребърнитѣ монети на Срацимира съ български надписъ „Іωанъ Срацимиръ благовѣрный царъ Българωмъ“. Върху тѣхъ царътъ е представенъ сѣдещицъ на престола. На главата му види се не полукръгла или зѫбеста корона (старобългарский „вѣнецъ“ или погърчено „диадима“) като на монетитѣ на Асѣновцитѣ, но една малка и низка шапка безъ бисерни нанизи. Въ рѫката държи скиптръ, който горѣ свършва съ едно украшение въ видъ на лилия (кринъ), а не съ кръсть, както на другитѣ български монети. Въобще монетитѣ му сѫ направени повече по венециянский а не по византийский образецъ. Среброто Срацимиръ безъ съмнѣние е взималъ отъ рудницитѣ въ Чипоровци, защото друго мѣсто съ сребърни рудници въ царството му

[1]) Acta patriarchatus II 28, 161.

ше е имало. Но самитѣ монети се ковахѫ, види се, въ Видинъ.

За търговията въ старий Бдинъ знаемъ толкова, че въ него врѣме градътъ се посѣщаваше отъ търговци Дубровчане, сърбски Словѣне или посърбени Италиянци отъ града Дубровникъ (Рагуза) въ Далмация, който чакъ до 1806 год. сѫществуваше като особна република, подобно като Венеция и Генуа. Тѣ въ срѣднитѣ вѣкове търгувахѫ по цѣла Босна и Сърбия, особенно по рударскитѣ мѣста. По-надалечъ, по-навѫтрѣ въ България помалко сѫ ходили, макаръ че отколѣ бѣхѫ приятели съ българскитѣ царие, като имахѫ хрисовули отъ царя Іоана Асѣна II и отъ Михаила Асѣна. Въ 1376 г. споменва се единъ дубровнишки търговецъ въ София, която послѣ въ постаритѣ турски врѣмена бѣ станала единъ центръ за търговията на Дубровчанетѣ въ полуострова[1]). И въ Видинъ дохождахѫ търговци Дубровчане и имаха тамъ даже едно поголѣмо поселение вече когато Венгритѣ въ 1365 г. взехѫ Видинъ. За тѣхнитѣ сношения съ Срацимира имаме едно свѣдѣние, че въ 1390 год. дубровнишкий болѣринъ Никола Гучетичъ (италиянски Гоце) е працалъ четири товара зейтинъ на „Бдинския царъ“ (imperatori Bidini). Както ще видиме послѣ, още въ самата година, когато падна Видинското царство, въ града сѫществуваше една колония отъ дубровнишки търговци[2]).

Въ 1393 год. на 17 Юлий Турцитѣ привзехѫ Търново и завоевахѫ царството на Шишмана. Срацимиръ стана непосрѣдственний сѫсѣдъ на турското царство, макаръ че порано вече сигурно е билъ и той паднал подъ върховната власть на Турцитѣ.

[1]) Basilius de Basello „in Sophya“, Lett. e Commissioni di Levante 1359—80 f. 105 въ дубр. архива.

[2]) Ser Nicolao de Goge in dicto minori consilio facta fuit gracia quod de primo oleo adueniente in Ragusio possit trahere de Ragusio salmas IV olej pro mittendo illa imperatori Bidinj. Заключение на дубровнишкий „малкий съвѣтъ“ отъ 11 окт. 1390 (Libri Reformationum 1390—92). Вижъ стр. 48.

Слѣдующитѣ години бидохѫ пълни съ преврати и вълнения. Вече идѫщето лѣто царь Баязитъ мина Дунавъ, да покори и влашкий войвода Іоанна Мирча, който види се въ врѣмето на завоеванието на търновското царство съ дѣйствията си е произвикалъ неприятелството на Турцитѣ. Съ Баязита ходихѫ, макаръ че не на драго сърце, подвластнитѣ му християнски господари, сърбский деспотъ Стефанъ Лазаревичъ, Марко краль, синъ на сърбский краль Вукашинъ и владѣтель на градъ Прилѣпъ, и Константинъ, господарь на Велбуждъ (Кюстендилъ), Кратово и Щипъ[1]). На 10 Октомврий 1394 год. Мирча съ своитѣ Власи посрѣщнѫ голѣмата неприятелска войска на едно мѣсто, което се казваше словѣнски „на Ровинахъ", срѣдъ лѫговетѣ, шумацитѣ и блатата, които тогава испълнявахѫ влашката равнина, и тамъ разби турската войска, тъй щото Баязитъ биде принуденъ да сключи миръ съ него. Въ тая битка, споредъ свѣдѣнията на съврѣменницитѣ, погинѫлъ е исторический Кралевичъ Марко, когото Сърбитѣ и Българетѣ толкозъ въспѣватъ въ народната си поезия, и другаря му Константинъ.

Отъ слѣдующата година (1395) имаме едно крайне любопитно съврѣменно съчинение, единъ отъ трудоветѣ на старата българска черковна литература, който за насъ още е новаженъ заради това, че е писанъ въ самий Видинъ. Този трудъ е „похвалное слово" за св. Филотея, „сънисано куръ Іоасафомъ митрополитомъ бдинскимъ", сирѣчь отъ сѫщий Іоасафъ, който въ 1392 год. е станалъ духовенъ пастиръ на Срацимировото царство. Това съчинение се е съхранило въ нѣколко рѫкописи, но до сега не е още печатано. Намѣрихме го и въ голѣмия панегирикъ на Рилский мънастиръ, преписанъ въ 1479 год. отъ дякона Владислава въ Богородичинъ мънастиръ, който бѣше въ „подкрилието" на Чърна Гора (Карадагъ близу до Скопие), въ

[1]) Вижъ българската ми история стр. 432 — 436, 458.

прѣдѣлѣ Жеглиговьсцѣмь", сирѣчь въ областьта на града Жеглигово, развалинитѣ на който се намиратъ и до днесь край днескашното Куманово.

Мощитѣ на св. Филотея бѣхѫ една отъ трофеитѣ, които царъ Калоянъ (1196—1207) донесе въ Търново въ врѣме на своитѣ побѣдоносни походи по Тракия и по брѣговетѣ на Бѣлото море, и лежехѫ „въ прѣименитѣмь храмѣ прѣчистые богородице и царьсцѣмь градѣ Трьновѣ". Този храмъ на св. Богородица въ старото Търново не се споменва другадѣ и мисля, че надали му се знае сега мѣстото. Отъ тамъ вдигнѫхѫ тие мощи, когато Търново се превзе отъ Турцитѣ, и пренесохѫ ги въ Видинъ.

За тие събития Іоасафъ приказва нѣкои много драгоцѣнни подробности. Споредъ него въ год. 6902, индиктъ 3[1] случи се „нашьствие велико Агарѣньское" и конечното разрушение на Търново и на околнитѣ градове. Жалостьта си за тая страшна и скърбна злочестина изражава съ многоцвѣтнитѣ думи на пророка Еремия, и послѣ споменва за участьта на патриярха Евтимия: **тогда архіеренство изъ граждамства изгонимо бываше. оумиленѣ въ моукы же и озлъганіа мнwгоwбразно издаваеми. и w бѣды! и патріаршьскомоу заточенію бывшоу ради благочьстіа. свѣтилоу оноомоу свѣтилwмь и христоподобномоу wбразоу. егда wть прѣмнwгыхь слыша се: оуніе** (подобрѣ) **оубо бѣ сльнцоу оугасноути, нежели Еуѳуміевоу езыкоу оумлъкноути! милоую** (съжалѣвамъ) **те. w црькви. милоую те напраснаго того разоренiа! къ тебѣ глаголю трьновскые славы. wкова wть каковыхь бысть**"[2]). Краката на нечистивитѣ вхождахѫ въ „светаа светыихь" и злочеститѣ жители нѣмахѫ кѫдѣ да се помолятъ Богу въ храмоветѣ и кой да ги утѣши

---

[1] Тази година, сирѣчь отъ 1 Септ. 1393 до 1 Септ. 1394 не се срѣща съ свѣдѣнието на рускитѣ лѣтописи (1393) и на сърбскитѣ (6901 — 1393, 17 Юлий) за годината, кога паднѫ Търново. Освѣнъ това, индиктъ 3 споредъ хронологическитѣ правила пада чакъ на год. 1 Септ. 1394 до 1 Септ. 1395. Тукъ, можеби, има погрѣшка у преписовачитѣ.

[2] Правописанието на рѫкописа е сърбско, безъ ѫ; отъ еровѣтѣ употрѣблява се ь; ъ се срѣща само въ нѣкои коренни слогове.

при лютата ярость и богопустий гнѣвъ на побѣдителитѣ. Крайне важно е свидѣтелството на Іоасафа, че много Българе вече тогава сѫ станѫли мусулмане, Помаци: „и ѿть безмѣстїа мнѡзи къ неподобнѣи вѣрѣ моамедовѣ привръгоше. ови оубо страхѡмь оужасьше се. нѣции же ласканьми оумекьчивше се или имѣньми прибытка побѣждени бывше. дроузии же простотою нрава прѣлъщьше се“.

Второто лѣто слѣдъ това „благочьстивнѣйший царь нашь“ (Срацимиръ) испроводилъ сина си Константина и митрополита Іоасафа „нѣкыихь ради царьскыихъ вещей ноуждныхь и великыихь“ въ Търново. Слѣдователно това е било политическо посолство отъ голѣма важность за нѣкое може би споразумѣние съ Турцитѣ. Въ Търново тамкашний турский войвода, или както го нарича Іоасафъ, „кнезь“, прие пратеницитѣ съ голѣма почеть и съ „привидѣние“ царско и архиерейско. Като се бавихѫ тамъ, стигна ги слухъ, че „вь единомь отъ монастиреи владичице и богоматере“ лежи тѣлото на св. Филотея. На завръщането си съобщихѫ това на Срацимира. Той почака и като намѣри благополучно врѣме, испрати „единого отъ велмоужеи своихь“ до сѫщия търновский кнезъ, за да измоли отъ него тие мощи, и Турчинътъ се обрече, че ще испълни желанието му безъ затруднение. Това много възрадова Срацимира и той незабавно испроводи пакъ митрополита Іоасафа да прибере драгоцѣнното тѣло. Когато Іоасафъ съ мощитѣ на светата, които бѣхѫ натоварени върху една „колесница“ и покрити съ „багрѣници“ (порфири), се приближаваше до Видинъ, посрѣшнахѫ го тамъ всичкитѣ свещеници и калугери съ свѣщи и кандила и народъ многочисленъ отъ града и отъ цѣлата страна. Съ славна литня влѣзохѫ въ великата черква митрополийска, храмъ на св. Богородица, и тамъ положихѫ моцитѣ[1]).

---

[1]) Не знаьѫ, да ли сѫществува въ Видинъ нѣкой споменъ отъ тоя старъ митрополийский храмъ.

Разказътъ си Іоасафъ свършва „похвалными цвѣтьци". Възхвалява „блаженъ вь истиноу градъ нашъ", въ който тогава се прибрахѫ мощитѣ на св. Петка, св. Теофана царица и св. Филотея, всички отъ Търново, слѣдъ превзиманието му отъ Турцитѣ. Съ ласкателни думи споменва видинския престолонаслѣдникъ: „блаженъ же и самъ Константинъ младыи възрастомь, тысоущолѣтьнь же сыи разоумомь". Найподирѣ свършва съ молитви къмъ св. Филотея за съхранение на градъ Видинъ отъ турскитѣ нападения и за покровителство надъ Видинскитѣ царие: приложи градоу семоу тебѣ вьзложенномоу и твое наслѣдовавшомоу славные мощи сь спасениемь и ѡсвобождениемь ѡть вьсакого озлобленіа езычьскыхь варьварскыихь нахождении. изми ть вьсакого богопоустнаго гнѣва и ıарости, оутврьди цареи христолюбивыихь дрьжавоу и неискоушенно съхрани и съблюди царе въ благочьстивѣ моудровании твое цѣлоующихь тръжьство.

Но на Видинъ небѣше сѫдено дълго мируване. Година 1395 бѣше още мирна, но вече презъ това лѣто въ Венгрия ставахѫ голѣми приуготовения, и даже една малка войска тръгнѫ отъ Трансилвания презъ Влашко и завзе тѫй наzиваемиіі *Малкий Никополъ*, Kis (Малкий) Nicapol на Венгритѣ, и *Турнулъ Никополский* на Власитѣ въ постаритѣ имъ писания[1]), сирѣчь днешний Турнъ-Магурелъ, който лежи срѣщу *Голѣмий Никополъ*, нинѣшний българский Никополъ.

Слѣдующата година (1396) венгерский краль Сигмундъ вдигна се съ една голѣма войска, състояща отъ Венгри, Френци, Нѣмци и рицаре отъ други християнски народи, които тръгнѫхѫ да разрушатъ турското царство и да освободятъ Цариградъ, който тогава вече злѣ се притѣсняваше отъ могѫществената сила на турскитѣ султани. Войскитѣ тръгнѫхѫ отъ Венгрия по Дунава. За походътъ

[1]) Kis Nycapol, вижъ бълг. история стр. 517 бѣл. 62. Турну Никополский въ една влашка грамота отъ 1546 у Hajdeu, Archiva Romaniei I, 1, 49.

имъ съхраняватъ се запискитѣ на двама съучастници, на единъ Нѣмецъ, Хансъ Шилтбергеръ изъ Бавария и на французския рицарь Бусико (Boucicaut).

Шилтбергеръ описва България така[1]: „Бѣхъ въ три земи, и всичкитѣ три се викатъ България (Pulgrey). Първата България лежи тамка, гдѣто се превозя човѣкъ отъ Венгрия към Желѣзнитѣ Врата; столицата се вика Пудемъ (сирѣчь Бъдинъ). Втората България лежи срѣщу Влашко, столицата ѝ се вика Тернау. Третята България, тя лежи тамка, гдѣто Дунавъ втича въ морето и столицата ѝ се вика Калацерка“ (чети Калиакра). Това бѣхѫ тритѣ части на България въ врѣме на турското завоевание, държавитѣ на Срацимира, на Шишмана и на Добротича, който сѣдѣше въ Варна и въ Калиакра при сегашното село Гяуръ-Суютчукъ въ Балчишко, гдѣто днеска още се виждатъ голѣми развалини на единъ градъ, опасанъ съ три ягки стѣни и вѫтрѣ раздѣленъ на правилни улици съ калдърми.

Кралъ Сигмундъ пайнапрѣдъ стигнѫ подъ Видинъ. Шилтбергеръ пише, „че преминѫ презъ Дунавъ за въ България и стигнѫ до единъ градъ, който се вика Пудемъ; това е една отъ столицитѣ на България. Тамъ дойде господарьтъ на страната и на града и предаде се кралю на помилвание“. Този господарь бѣ Срацимиръ.

Другояче и пообширно приказва работата Французинътъ Бусико[2]). Споредъ неговото свидѣтелство се види, че Срацимиръ се колебаялъ, да остане ли вѣренъ на Турцитѣ или да се присъедини къмъ Сигмунда, защото не е можалъ да предвижда, какъвъ край ще вземе походътъ на християнитѣ. „На излѣзвание отъ Венгерското кралевство дойдохѫ до една рѣка, която се казва Дунавъ, и я преми-

---

[1]) Reisen des Johannes Schiltberger aus München in Europa, Asia und Afrika 1394 — 1427. Herausgegeben von K. F. Neumann, München 1859 p. 93.

[2]) Въ събрание на франц. паметници отъ Michaud et Poujoulat t. II p. 237 (chap. 23).

пахѫ на кораби. Отъ другата страна на рѣката та имаше единъ голѣмъ градъ укрѣпленъ, който се викаше Боденъ (Baudins), който бѣше съ Турцитѣ, та искахѫ нашитѣ да ударятъ на него. Предъ този градъ повиснахѫ се за рицари графъ Неверский, графъ Маниский и нѣколко други. Другий день слѣдъ пристигванието заловихѫ се да ударятъ на града съ голѣма сила. Но тозчасъ, когато захванахѫ ударанието, изскочи изъ града господарьтъ на града, който бѣше грьцкий (сирѣчь православний) християнинъ и бѣше насила туренъ подъ властьта на Турцитѣ, и дойде та предаде града и всичката си страна на Венгерский краль, и още му предаде и всичкитѣ Турци, които бѣхѫ вѫтрѣ въ града".

За случкитѣ при влизанието на Сигмунда въ Видинъ намѣрихъ и едно любопитно свѣдѣние въ архивитѣ на Дубровникъ. Когато Сигмундъ влизалъ въ града, дубровницкитѣ търговци, които сѣдѣхѫ тамъ съ своитѣ стоки, представили сѫ се на краля, отъ когото родния имъ града имаше голѣми търговски привилегии и подъ защита на когото той се намираше, та въ послѣдствие на кралевскитѣ распорежданния останахѫ имотитѣ имъ непокѫтнати, макаръ че войската на Сигмунда бѣше тъй разнообразна и голѣма. Отъ това свѣдѣние се вижда, че влизанието на Венгритѣ и тѣхнитѣ съюзници не е било безъ разбой и плячка. Сѫщото извѣстие казва, че вече когато венгерский краль Лудвикъ взе Видинъ (1365), на Дубровчанетѣ не се случи никаква пагуба[1]).

Отъ тамъ християнската войска се е упѫтила край Ду-

---

[1]) Въ упѫтвание дадено на 16 Мартъ 1411 на посланникъ Мартолъ Црѣвичь, който бѣше пратенъ при Сигмунда да му се оплаче, че венгерскитѣ войски сѫ упляпили дубровничкитѣ търговци при превзиманието на босенский градъ Високи, казва се, че Людвикъ въ войнитѣ „che fesse a quelli di lengua sclaua“ всé защищавалъ Дубровчанетѣ, „si quando prexe Bidino“. „Et simelemente fexe la Vostra Gracia, quando aquistasti di Bedin, che de li nostri mercadanti de Ragussi vene a la Vostra presencia et fo saluj et da tuto el nostro macximo exercito reguardati“, Lettere e Commissioni di Levante 1401 — 1567 въ дубр. архива.

нава по сухо, и вече вънъ отъ границитѣ на Срацимировата страна стигнѫла предъ други единъ градъ, който Бусико нарига *Рако* (бахово). Единъ голѣмъ и далбокъ одкопъ окрѫжавалъ крѣпостьта му. При всичкото ю нащтво на турския гарнизонъ Сигмундовитѣ войници привзели моста, който водеше къмъ вратата, и се въскачили на лѣствици възъ стѣнитѣ. Православнитѣ християне, които били вѫтрѣ въ града, предадохѫ се, и всичкитѣ Турци паднахѫ въ рѫцѣтѣ на Сигмунда, и той заповѣдалъ да ги посѣкѫтъ сичкитѣ. Слѣдъ това превзе се и Никополь, слѣдъ дълга шестнайстидневна борба. Между тѣмъ пристигва царь Баязитъ презъ Търново до самия Никополь и тамъ на 28 Септемврий 1396 съвършенно разби и съкруши, християнската войска, тъй щото мнозина се удавихѫ въ Дунава и само малцина успѣхѫ да побѣгнѫтъ. Самъ краль Сигмундъ неможà да се спаси другояче, освѣнъ да се вози на единъ корабъ до устието на Дунава и отъ тамъ въ Цариградъ, отъ гдѣто се върна по морето около цѣлий Балканскии полуостровъ нàкъ въ Венгрия.

Какво е станало слѣдъ тая катастрофа съ царя Срацимира, до сега бѣше съвсѣмъ тъмно. Сербскитѣ лѣтописи забѣлѣзватъ съвсѣмъ нàкѫсо: „Вь тожде лѣто (сирѣчь 6906 — 1398) царь Баязить извѣдѣ цара Срацимира одь Бдына“ [1]). Отецъ Паисий въ историята си, съчинена въ 1762 год. пише, че Срацимиръ побѣгнѫлъ въ Влашко и тамъ починѫлъ; тъй се чете поне въ единъ рѫкописъ на Паисиевата хроника, преписанъ въ 1771 год. въ Самоковъ, който се съхранява сега въ Рилскии монастиръ. Покойний професоръ Брунъ въ Одесса мислѣше на „господина Ивана отъ Будемъ“ (Herr Hanns von Bodem), когото Шилтбергеръ номни между тия заробени християнски велможе, на които Баязитъ е харизалъ живота слѣдъ битката при Никополь, и тълкуваше, че то е билъ царъ Іоанъ Срацимиръ отъ

[1]) Шафарикъ, Památky jihoslovanského písemnictví стр. 74.

Бдинъ. Това негово мнѣние е помѣстено и въ руския преводъ на моята българска история, направенъ отъ проф. Бруна и Владимира Н. Палаузова.

Като прегледвахъ ржкописитѣ на Рилский мънастирь, бѣхъ честитъ да намѣрж едно свѣдѣние, което обяснява сждбината на послѣдний българский царь. Въ вторий панегирикъ, писанъ въ самий Рилский мънастирь 1483 год., срѣщнжхъ единъ исторический паметникъ, който до сега не бѣше издаденъ и познатъ, и който е още пòдрагоцѣненъ, защото съчинительтъ му е съврѣменникъ, сжщо като поменжтия митрополитъ Іоасафъ. Този паметникъ е единъ разказъ върху пренесението на тѣлото на св. Петка, съчиненъ отъ познатия списатель Григорий Цамблакъ, родомъ Търновчениньъ, който слѣдъ падението на България, е живѣлъ въ Сърбия и Влашко и умрѣлъ найподирѣ въ 1419 год. въ Русия.

Отъ този разказъ научаваме се много нѣща. Цамблакъ потвърждава, че завоеванието на България и на Търново се е случило ненадѣйно противъ очакванията на царя Шишмана, и че самъ царъ Баязитъ лично превзелъ Търново, укрѣплено съ планински стръмнини и голѣми стѣни. Слѣдъ превзиманието на града, Баязитъ дава заповѣдъ, всичкитѣ драгоцѣнни работи да се принесжтъ предъ негово лице и между тѣхъ и богато украшенитѣ ковчези съ тѣлата на светиитѣ. Мощитѣ на св. Петка, която едно врѣме великия царъ Іоанъ Асѣнъ (1218—1241) е билъ пренесълъ тържественно въ Търново отъ градецътъ Епиватъ, що лежеше при брѣга на Бѣлото море между Силиврия и Бююкь-Чекмедже близу до Цариградъ (днеска едно рибарско селще Пивадосъ), сега испроси царъ Срацимиръ и ги пренесе въ Видинъ. Скоро врѣме слѣдъ това Венгерский краль превзе Видинъ, но на Никопол срѣщнж го царъ Баязитъ и разби войскитѣ му. Послѣ побѣдата Баязитъ се упжти предъ Видинъ. Срацимиръ повѣрва на нѣкои лъжовни

обѣщания, че нищо нѣма да му стане, и безъ страхъ излѣзе предъ побѣдоносний султанъ, но Баязитъ не го помилва, а повелѣ да го вържатъ и проводи го заробенъ въ Брусса. Заедно прибра и всичкитѣ богатства на Срацимира и на градъ Видинъ и взе ги съ себе си, между тѣхъ и мощитѣ на св. Петка. Послѣ се случи, че сърбската кнегиня „съпроужница приснономинаемаго и светаго кнеза Лазара" съ синоветѣ си деспота Стефана и Вълка и съ вдовицата на деспота Углѣша, монахиня Евтимия, дойдохѫ при царя Баязита и испросихѫ мощитѣ на св. Петка, та ги пренесохѫ въ Сърбия. За смъртьта на Срацимира Цамблакъ не казва нищо, но нѣма съмнѣние, че той отъ Брусса не е излѣзналъ повече а че тамъ е намѣрилъ и краятъ на живота си.

Съ това извѣстие потвърждава се онова сърбско извѣстие, какъ „царъ Баязитъ изведе царя Срацимира отъ Бдина", само че се обясняватъ подробноститѣ и се опредѣлява врѣмето — сѫщата година есента, когато се случи битката при Никополь (1396). Потвърждава се сѫщо и едно мѣсто въ животописанието на сърбский деспотъ Стефана Лазаревича отъ Константина Философа, гдѣто приказва, какъ единъ пѫть царь Баязитъ предупреждавалъ деспота Стефана предъ Венгритѣ: „Кто же ли изъ владичьствовавшихь, и Оугромь главоу прѣклонь, свое господство постиже? и вьспоменоувь по имени *блъгарскыихь цареи* и прочихь". Баязитъ напомнювалъ на Стефана сѫдбината на Срацимира, който бѣше се поддалъ на Сигмунда[1]).

Ето самия разказъ на Цамблака, до кѫдѣто се отнася до нашата работа[2]):

Таже по мнѡгыихь сихь лѣтѣхь царю оубѡ блъгарскомоу ненадѣющоу се, людемь же въсѣмь мироующимь и благочъстїю

[1]) Изд. въ въ Гласникъ томъ 42, стр. 268.

[2]) Въ правописанието на подлинникътъ.

растщоу ради молитвь прѣподобнꙑѥ своѥ матере боурю въздви-
жеть и метежь непостоꙗньнь иже ѡть начала съмиренїа ратникь.
Цaрь варварскаго на славнѣишїи онь градь вьѡроужаеть, иже и
пришьдь въсе оубѡ бльгарьскые прѣдѣлꙑ ꙗкоже гнѣздо оудрьжа,
на чюднꙑи же градь пришьдь недооумнѣвааше къ прїетїю. Мѣста
оубѡ твръдость зре, ꙗкоже и ѥсть стръмнинами горь и хльмѡвь
высѡкꙑнхь затворено и стѣнами великꙑми оукрѣплѥно, ѡть въ-
ноутрь же прѣподобнꙑѥ многочъстнꙑми мощьми трьгоубо оутврьж-
дено и ꙗко воина непобѣдима сїе посрѣдѣ имоущїимь, иже тамо
жителѥмь. И по сихь оубѡ вещеи бездѣльнь хотѣаше възвратити
се варьварь. Къ стѣнамь же ѡть чести что аще и възмогль
би, къ крѣпости же прѣподобные не инако оуспѣль би, развѣ
ꙗкоже сѣно къ ѡгню. Нъ слꙑшить и ть подобно Мѡѵсеоу же
и Ѥремїи, ѡво оубѡ: немоли се о людехь сихь, ѡво же: изꙑди
изь града сего, молитвꙑ бѡ твое ꙗко стѣна мѣдна соуть къ
възбранѥнїю гнѣва моѥгѡ. И тако ѡть горькꙑе пѡвѣсти грѣхоу
прѣвъзьшъдшоу въ роукоу бꙑсть абїе, иже никогда же сїе по-
лоучити мнещомоу се. Таже что аще оубо подробноу вашеи любви
иже тогда творимаа прѣдставлю писанїемь! Вѣмь извѣстно къ
печали и слъзамь низведоу вась. Нъ ради тръжьства дьню аще
и польѕноу ѡбаче рꙑданїю оумлъчахѡмь пѡвѣсть, о светѣи же
намь слово. Ꙗко оубѡ въса, ꙗже въ градѣ чъстнаа прѣдь лицемь
приносима бѣхоу царевѣмь, принесено бꙑсть и въсечьстное прѣ-
подобнꙑе тѣло, ѡбнажено оубо ѡть мнѡгоцѣннꙑхь одѣанїи,
малꙑми же нѣкꙑми и хоудꙑми ѡдеждами одѣано. Сїе испрошь
иже на Истрѣ рѣцѣ Бдиньскꙑимь градѡмь царствоуеи царь, тамо
въ своа ѡтьпоущаеть, идеже и прѣбꙑсть врѣме немнѡго. Таже
Бъгърскомоу кралю и съ иже подь нимь силами Доунавь рѣкоу
прѣшъдшоу и Бдиньскꙑи градь прѣемшоу и въ Никополи бꙑв-
шоу Византїю ѡставль варварскꙑи начелникь (люто бѡ сїа бораше
тогда) и на Бъгри елика скорость въороужаеть се. И сражен̈ю
бꙑвшоу сихь оубѡ до конца побѣждаеть, въ рѣцѣ же оудавити
се творить мнѡжаишои чести воинства. И тако свѣтлꙑми побѣ-
дами красоуе се Исмаилитинь на Бдиньскꙑи приходить градь и

цара оубѡ къ нїемоу изъшъдша, небовща се за ихь же ради къ нѣмоу посланъ бѣше обѣщанныи, связана того въ Проусїнскъıи градь ѡтьпоущаеть, имѣнїа же его, вьсако числа въıшьша соуща, възьмь и та въ своа ѡтьпоущаеть.

За Срацимирова сина, за младия царъ *Константина* знаемъ, че той при падението на Видинското царство забѣгнѫлъ въ Сърбия и тамъ живѣлъ още 26 години при двора на деспота Стефана като ближенъ неговъ приятелъ, и че се е поминѫлъ въ Бѣлградъ на 16 Септемврий 1422[1]). Константинъ не е пропуснѫлъ случай да се опита за възобновението на бащиното си царство и на старата християнска свобода. Слѣдъ катастрофата при Ангора (1402), гдѣто татарский Тимуръ ханъ разби султанъ Баязита и него самого улови, турското царство се потрѫсе и много се разклати съ междоусобнитѣ борби на Баязитовитѣ синове, на Сулеймана, Муса (прочутия въ сърбскитѣ и българскитѣ народни пѣсни Муса Кеседжия) и Мохаммеда I. Тогава, около 1405, споредъ Константина Философа „и гради бльгарсции отступили бѣхоу сыньми цареи бльгарскыихь“, види се тия градове, които бѣхѫ близу до сърбската граница, въ Срацимировото царство. Но Баязитовъ синъ Сулейманъ дойде съ войскитѣ си „и пришьдь на Тѣмьско, ратию взеть е“ (взе ги, сирѣчь градоветѣ, въ борбата[2]). Работата е станѫла въ долината на рѣка Тѣмска, която извира въ Берковската Стара планина, минава презъ долини, наречени Горни и Долни Високъ и подъ Пиротъ се съединява съ Нишава.

Извѣстието говори въ множественно число, за синове на българскитѣ царие, сирѣчь тѣ бѣхѫ повече отъ единъ. За Константина нѣма никакво съмнѣние, че е взималъ участие въ тия опитвания за въстание въ България; а другарътъ му неможеше да бѫде другий освѣнъ *Фружинъ*, синъ

1) Вижь бълг. история стр. 461.

2) Гласникъ т. 42 стр. 292. Вижъ бълг. история стр. 463.

на Шишмана царя и братовчедъ на Константина. Този Фружинъ е една любопитна личность, сжщо като другия пòтколѣшенъ Фружинъ (Προυσιανός) синъ на послѣдний царь на старото Охридско царство, на Іоана Владислава, който слѣдъ смъртьта на баща си юнашки се е защищавалъ (1018) срѣщу войскитѣ на гръцкий царъ Василя II по височинитѣ на Томоръ планина, близу до Арбанашский Бѣлградъ (Бератъ). Наистина е чудно, че синоветѣ на послѣднитѣ царие на Охридското и на Търновското българско царство се случихж съ сжщото име и то съ едно рѣдко име. Впрочемъ въ втората половина на четърнайсто столѣтие, въ врѣме на Іоанна Александра и Іоанна Шишмана, опазва се въ България едно повръщание къмъ старината, едно подновение на историческитѣ традиции и на самата стара книжевность. Този духъ на врѣмето е билъ причина, защо въ царската фамилия слѣдъ четири столѣтия пàкъ се повтори такова едно старо наименование.

Фружинъ, синъ на Шишмана царя, не се е потурчилъ като брата си Александра, който станж и паша въ Анатолия, но до смъртьта си е останжлъ вѣренъ поборникъ на християнството срѣщу Турцитѣ. Той живѣлъ дълго врѣме при краля Сигмунда, който го и щедро награждавалъ за храбрость, показана въ честити и злочести войни на Венгритѣ срѣщу Турцитѣ и други неприятели. За неговата политическа дѣятелность на Балканский полуостровъ намѣрихъ едно извѣстие и въ дубровнишкитѣ архиви. Въ 1435 год. той е ходилъ (magnificus dominus Fruzin) като пратеникъ на краля Сигмунда въ Дубровникъ, види се вече възрастенъ и почти старецъ, тамъ биде приетъ отъ Дубровчанетѣ съ прилични почести и отъ тамъ отива за въ Албания, да влѣзе въ споразумѣние съ албанскитѣ християнски велможи, които тогава усърдно воювахж срѣщу Турцитѣ. Но за това ще поговориме другъ пжть. Въ всѣки

случай, синоветѣ на послѣднитѣ български царие сѫ се потрудили да поправятъ до нѣйдѣ си онова, което бащитѣ имъ сѫ развалили съ несъгласие и равнодушие, и да неоставятъ послѣдната старобългарска династия да се загуби въ тъмнина съ едно недобро име.

Др. Конст. Иречекъ.

ЧЕРТИ ОТЪ МЕТЕОРОЛОГИЯТА.*)

Отъ какъ се е появилъ человѣкъ на земята, осѣщалъ се е винаги подчиненъ, право или косвенно, подъ влиянието на физическитѣ явления. Като е търпѣлъ отъ тѣхъ сѣкакви незгоди, той е търсилъ не само да се заслони отъ тѣхъ въ своето жилище, но се е мѫчилъ въ сѫщото врѣме и да распознава тѣзи явления, презъ разнитѣ годишни врѣмена. Защото отъ тѣзи промѣнения зависи плодородието или неплодородието на земята, първобитнитѣ народи гледали съ особенно уважение и почитание къмъ ония лица, които успѣли до нѣйдѣ да узнаятъ нѣкои физически явления, по нѣкои други бѣлѣзи въ нихъ.

Първитѣ жреци и законодавци, биле сѫ въ старо врѣме и първитѣ метеоролози. Дири отъ тѣхното учение, примѣсено съ чудни суевѣрия, намираме въ химнитѣ на Орфея[1]) и поемитѣ на Омира[2]), Исиода[3]), Виргилия[4]) и други. Ипократъ[5]) и Аристотелъ[6](, до колкото се знае до сега, първи почнахѫ да изучватъ въздушнитѣ явления, съ помощь

*) Тъзи статия съставена е по Jamin-а, Foissac-а, Maury-а, Zurcher-а и други.

1) Басноловна личность, която олицетворява най-древната школа на гръцкото пѣснотворство.

2) Най-великия гръцки поетъ; тоже басновловна личность.

3) Единъ отъ старитѣ поети въ Гръция.

4) Живѣлъ между г. 70—19 пр. Хр., славенъ римски поетъ: „princeps poëtarum“.

5) Живѣлъ отъ 460 до 361. год. пр. хр., единъ отъ първитѣ гръцки медици.

6) Роденъ въ Стагира (Македония) год. 384. Най-знаменития гръцки философъ; писалъ е по сичкитѣ клонове на челѣшкитѣ познания; неговитѣ дѣла сѫ жива енциклопедия на древноста. Като учитель на Александра Великий, спровеждалъ го е въ походитѣ му по Азия и събралъ безцѣненъ материялъ по естественната история. Умрѣлъ год. 332. пр. Христа.

на точни опити. Тѣ първи турихѫ начало на позитивната метеорология. По тѣхний пѫть вървѣхѫ отъ послѣ Теофрастъ[1]), Плиний[2]) и Сенека[3]). Тъзи наука обаче твърдѣ бавно се развиваше. Въ срѣдния вѣкъ Авицена[4]), Албертъ Великий[5]) и Роджеръ Беконъ[6]) дадохѫ новъ потикъ на метеорологията. Съ напрѣдъка на физическитѣ науки, съ откритията на Галилея[7]), Порта[8]), Декарта[9]), Паскала[10]), Хюйгенса[11]), Мариота[12]) и др., метеорологията заягчи положенитѣ основи и уздрави развитието си.

[1]) Философъ и естествоиспитатель гръцки; вѣренъ ученикъ Аристотелевъ; живѣлъ 374—287.

[2]) Cajus Plinius Primus, роденъ за царуванието на Тиберия, загинѫлъ година 79. сл. Хр. при изригванието на Везувъ. Отъ многобройнитѣ негови съчинения само естественната му история е спазена; преведена е на сички европейски езици.

[3]) Lucius A. Seneca, роденъ скоро послѣ Христа; умрѣлъ 65. год. Знаменитъ римски философъ. Въ своитѣ „Quaestiones naturales“ излага обширно познанията на Римлянитѣ по физиката.

[4]) (980—1037) ученъ арапски докторъ; съставилъ енциклопедия отъ 20 тома и написалъ тълкувания на Аристотелевата метафизика.

[5]) Albertus Magnus (1193—1280), единъ отъ нáй-първитѣ философи, физици и богослови въ срѣдния вѣкъ: „magnus in magia naturali, major in philosophia, maximus in theologia“.

[6]) Roger Bacon (1214—1294), ученъ английски калугеръ; направи открития въ много науки и заслужи названието: „doctor mirabilis“. Въ учената си препирня съ философитѣ каза: „ако разполагахъ съ дѣлата на Аристотела, азъ бихъ ги сички изгорилъ; тѣ губятъ само врѣмето на ония които ги четатъ; неслужатъ за друго освѣнъ да сѣѭтѣ погрѣшки и незнание; четете внимателно великата книга на природата и сичко ще научите“. Такавъ бѣше езика на великия реформаторъ; бѣше человѣкъ, който надминаваше вѣка си. Заради истината страда цѣли 10 години въ тъмница.

[7]) Galileo (1564—1641) умрѣ въ 78-та си година като мѫченикъ на науката. Направи голѣми открития въ австрономията; опредѣли закона за падането на тѣлата и равнотежието на жидкоститѣ. Въ тъмнитѣ врѣмена на инквизицията, Галилей браняше и поддържаше Коперниковата система. Духовенството до толкова го гонеше, щото недопустна да го погребатъ въ священната земя.

[8]) Giambatista della Porta (1540—1615), славенъ италиянски физикъ.

[9]) René Descartes (1596—1650), съврѣменикъ Галилеевъ; знаменитъ философъ и математикъ французски. Първи уведе въ науката теорията на етера.

[10]) Blaise Pascal (1623—1662), единъ отъ нáй-гениалнитѣ хора; знаменитъ математикъ и физикъ. Съ своитѣ съчинения и открития обогати науката. Неговитѣ „Lettres à un provincial“ насочени противъ езуититѣ, имахѫ блѣскъвъ приемъ; тѣ подѣйствувахѫ много за убиванието на езуитизма въ Франция.

[11]) Cristian Huygens (1624—1695), славенъ физикъ, геометръ и астрономъ.

[12]) Edme Mariotte (1620—1684), отличенъ физикъ. Потвърди съ опити движе-

Помежду ония, които нáй-вече сѫ послужили за развитието на тая наука, на първо мѣсто стоятъ Ал. Хумболдтъ[1]) и Мори[2]). Съ тѣхно настояванне учредени сѫ много метеорологически станции, на суша и море, дѣто се събиратъ днесъ толкова драгоцѣнни данни. По тѣхно подбуждание съставени сѫ учени дружества, чрезъ които метеорологията, въ ново врѣме, влиза въ практически пѫть и оправдава всеобщия интересъ, съ многобройнитѣ си приложения къмъ земледѣлието, мореплаванието, игиената, геологията и пр.

Сѣкиму е познато, че земята е околовръстъ обиколена съ атмосфера, на която височината не е точно опредѣлена. Направенитѣ наблюдения показватъ, че тя ненадминава 100 и не е пòмалка отъ 10 километра. Тъзи атмосфера, изложена подъ влиянието на многобройни причини, не е никоги мирна. Ако бѣше тя съставена само отъ въздухъ, ако имаше равномѣрна температура върху сичкитѣ точки на земното кълбо, тя щеше да бѫде въ постоянно равнотѣжие, мирна и безъ промѣнения, презъ цѣли вѣкове. Но сичко това бива иначе. Дѣйствието на слънчевата топлина, не еднако распредѣлена въ разнитѣ географически ширини, растяга постепенно атмосферата въ разни части на свѣта и поражда, върху земята, течения на въздуха: произвежда вѣтрове, на които посоката и бързината вѣчно се мѣняватъ. На тѣзи размирни причини придружава се и влиянието на водната пàра. Тя се образува върху морето, пренася се съ вѣтровеѣ по повърхноста на сушата, дѣто се спуща като вода. Атмосферата е слѣдователно въ подвижно състояние; тя търси траенъ покой и нийдѣ неможе да

ията на тѣлата, открити отъ Галилея и докава че приложението на геометрията въ физиката е необходно потрѣбно. Осъвършенствува хидростатиката.

[1]) Alexander Humboldt (1769—1859), нáй-великия ученъ мѫжъ въ XIX вѣкъ; написа многобройни дѣла и даде силенъ потикъ на сички науки, съ които се той занимаваше; заслужва напълно името модерни Аристотель.

[2]) Matthew Maury (1807—1873), прочутъ астрономъ и хидрографъ американски.

го намѣри. Причината на това сѫ въздушнитѣ размирители, които периодично или случайно дѣйствуватъ сѣка минута, подъ непрестанно промѣнливи условия. Отъ тѣзи движения проистичатъ сички атмосферически явления: измѣнение на дъждове съ суша, тишина съ бура, топлина съ студъ, дѣйствия, които иматъ капитални влияния върху здравието, обичаитѣ и удоволствията на человѣка.

На́й-напрѣдъ, метеорологията е била за земледѣлцитѣ предметъ на постоянни занятия; тѣ внимателно наблюдавали истинскитѣ или мнимитѣ знакове, които имъ служили да предсказватъ повърщанието на хубавото или лошевото врѣме; тѣ събирали, бѣлѣжили и съставяли въ книжки изслѣдванията си. Когато физиката стѫпи на добри основи, тя отхвърли сички предсказвания; захвана да проучва свойствата на газоветѣ и па́ритѣ и даде на́й-послѣ на метеорологията инструменти за наблюдения. Съ помоща на тѣзи орѫдия правяхѫ се на много мѣста точни и правилни наблюдения, които отпослѣ сравнени, извождахѫ отъ тѣхъ сѫщинскитѣ закони.

Да видимъ сега, каква е задачата и употребението на инструментитѣ въ метеорологията.

Макаръ и невидимъ, въздуха е тежъкъ. Той натиска непрестанно и отъ сѣка страна тѣлото ни. Тежината му не е малка; споредъ пресмѣтанията, человѣкъ отъ среденъ ръстъ поднася около 17,000 килограма. Това въздушно натискане първъ е измѣрилъ Торичели[1]). Случайно той забѣлѣзалъ, че въ праздна стъклена цѣвь живака стои издигнатъ 760 м.м. изнадъ външната равнина (niveau) на метала. Ето какъ се измисли барометра. Человѣкъ можеше на сѣкадѣ да мѣри и сравнява промѣненията на въздушния натискъ.

Отъ първитѣ вече наблюдения нѣкои забѣлѣзахѫ, че барометра пада въ кишовно врѣме и че се дига, когато е

[1]) Evangelista Torricelli (1608—1647), италиански философъ и математикъ.

чисто и ясно небето. Делю[1]) побърза да разясни едно непредвидено свойство на барометра. Неговата теория е оборена и барометра нѣма вече непогрѣшимата репутация при ученитѣ. Правата задача на този инструментъ не почива въ това негово свойство, да показва състоянието и промѣнението на небето, но да обажда съ диганието и падането на живака интензивноста на въздушното налѣгание и то въ часа, когато произлиза. Ако на барометра се придаде и вѣтромѣръ (anémomètre), на който задачата е да означава направлението и бързината на вѣтроветѣ, тогава тѣзи двѣ орѫдия служатъ за изучвание механическитѣ промѣнения на въздуха.

Съ движението на въздуха, водната пàра се разнася. Тя извършва своята главна задача, като пречи на органическитѣ сѫщества да исъхватъ. Тя е една отъ нáй-добротворнитѣ средства за развитието и преуспѣванието на растенията. Макаръ нѣкога водната пàра изобилно да се спуща или да исчезва въ нѣкои мѣста — тя е наредена, въ сичкитѣ свои дѣйствия, съ единъ всеобщъ механизмъ, който я прави пó-изобилна въ онѣзи мѣста и въ нѣкои годишни врѣмена, дѣто нуждата го изисква. За проумѣване на този механизмъ, за анализиране пò-тънко задачата на водната пáра трѣбало е на метеоролозитѣ инструментъ, способенъ да докаже присѫтствието на водната пàра и да мѣри количеството ѝ. Влагомѣра (hygromètre) нáй-добрѣ послужи за тая цѣль. Измисленъ нáй-първо отъ Сосюра[2]), усъвършенъ бѣше отпослѣ отъ английския физикъ Дениела.

Съ помоща на тѣзи инструменти и на нѣколко прости формули, наблюдателитѣ могѫтъ да знаятъ днесъ, какъ става движението на водната пáра въ въздуха. Нѣщо пòвече; тѣ изучватъ всеобщото распредѣление на този дѣятель (agent) върху морето и сушата, близо полуситѣ или

[1]) Jean-André Déluc (1727—1817), швейцарски физикъ.
[2]) Horace B. de Saussure (1740—1799), геологъ и физикъ швейцарски.

подъ екватора, въ всичкитѣ годишни врѣмена; тѣ смѣсватъ и мѣстнитѣ влияния, забѣлѣзватъ общитѣ резултати и лесно могжтъ да схванатъ обстоятелствата, които сниматъ водната пáра въ видъ на роса, слана, дъждъ, снѣгъ или ледъ. Тѣ изучватъ, послѣ, самитѣ тѣзи метеори и мѣрятъ количеството на водата, която пада годишно върху повърхноста на нѣкоя страна. Това тѣ постигатъ съ помоща на твърдѣ простъ апаратъ, нареченъ дъждомѣръ (pluviomètre).

Отъ горнето кратко изложение може ясно да се види. въ какво именно поле се движи метеорологията и каква цѣль тя гони. Да разгледаме сега дѣятеля на тѣзи вѣчни въздушни промѣнения. Ако и не единственната, то поне главната причина на това движение е слънчевата топлина. Не еднако распредѣлена върху земната повърхность, топлината вѣчно разваля равнотежието, което безъ нейно дѣйствие би се застояло. Трѣба слѣдователно да изучимъ и топлотворното (calorifique) състояние на атмосферата, не само защото въ себе си съставлява единъ отъ елементитѣ на земния животъ, но още, защото е причина на явленията, които въ него се проявяватъ. Една наука не може да предприеме друга цѣль, освѣнъ изслѣдванията отношенията, съществующи измежду причинитѣ и слѣдствията. Инструмента, който служи за това, е топломѣра (thermomètre). Метеорологията прави три разни употрѣбения на термометра. Положенъ на сѣнка и запазенъ осамотено, показва температурата на въздуха; покаченъ свободно безъ покривка, показва съ охладението си степена на земната топлота (rayonnement); положенъ нáй-послѣ въ вода, изложена на слънцето, означава стоплението на водата и показва пирелиометрическата (pyrhéliomètrique) сила. Сички тѣзи, на три начина събрани резултати водятъ къмъ познанието на топлотворнитѣ въздушни движения въ атмосферата. Сравнението на тѣзи движения съ дѣйствието на

вѣтроветѣ и водната пàра, може да открие неопредѣленитѣ и непознатитѣ още свойства на атмосферата.

Не е позната още задачата на електричеството въ свѣта. Мисли се обаче, че и този дѣятель зима живо участие въ минералния животъ на земята. Дѣйствието му обикновенно е неясно, по нѣкоги чудно и ужасно. Непознато въ сѫщность, електричеството се развива при испарение на водата, посредъ растителнитѣ дѣйствия и въобще въ физическитѣ движения на земята, распрѣсва се въ въздуха и доказва се съ помоща на твърдѣ осѣтливи електромѣри (électromètres). По нѣкога то се събира и се показва като пламъкъ върху нáй-високитѣ и остри точки на зданията, върху щиковетѣ на солдатитѣ или мащитѣ на параходитѣ. Въ поларнитѣ страни, то расвѣтява небето съ особенна свѣтлина, която носи название сѣверно или южно сияние.

Преди още теорията да протълкува тѣзи сияния, Араго[1]) забѣлѣжи, че магнетичната сила става немирна въ врѣме на сиянието. Той изучи движенията на магнета, не само когато сиянието се виждаше въ Парисъ, но и тогава, когато се извѣстеше за появението му на сѣверъ. Това явление, въ начало неразяснено, показа се съвсѣмъ естественно, щомъ се поразбра електрическото происходжение на тѣзи сияния.

Безъ да предполагаме, смѣло можемъ да си помислимъ, че магнетическото дѣйствие на земята не се ограничава само на онѣзи явления, които ние добрѣ познаваме, но и на други нѣкои. Неотдавна открихѫ, че магнета привлича кислорода — този гасъ, който съставлява часть отъ въздуха. Ако и не доказано още, ний сме наклонни да вѣрваме, че кислорода се събира около магнетичнитѣ полуси на земята и произвежда нѣкои явления; имаме слѣдователно надѣжда, че единъ денъ ще се намѣри въ

[1]) François Arago (1786—1853), ученъ французинъ. Уведе въ науката теорията за вълнуванието, изнамѣри поларископа, измисли инструментъ за мѣрение диаметра на планетитѣ и пр.

магнетичното дѣйствие на земята едно отъ основнитѣ начала, които управляватъ статиката на атмосферата.

Ето презъ какви дълги и пò-видимому безплодни заблуждения, съ какви излишни дѣла постига тъзи наука цѣльта си. Въ силата ли е на едного или двамина това да сполучатъ? — Никога. Има обаче средство за постигане желаемото; изисква се само сдружение на голѣмъ брой сили, предадени на едно и сѫщо предприятие. Да се разяснимъ съ единъ примѣръ, който се отнася до температурата на въздуха и распространението ѝ върху земната повърхнисть.

Излишно е да прибѣгваме къмъ употрѣбението на единъ термометръ, за да знайме, че на нѣкоя случайно избрана точка върху земята температурата на въздуха се мѣнява въ разни часове на деня. Слаба въ изгрѣването на слънцето, тя расте обикновенно до 2 часа подиѣ пл. и пада отпослѣ прогресивно до слѣдующата сутрина, за да начене изново сѫщитѣ дневни правилни промѣнения. На тѣзи се придружаватъ нѣкои допълнения, происходящи отъ състоянието на небото или отъ промѣнението на направлението на вѣтроветѣ. Ако нѣкой наблюдателъ внимателно изучва, презъ цѣлъ денъ, състоянието на термометра и ако би го попитали, каква е била температурата, той, за да отговори на питанието както трѣба, ще бѫде принуденъ потънко да расправя за промѣненията, които той е съгледалъ, или пакъ — да измисли точна и правилна метода за да изкаже въ кратцѣ наблюденията си. И това е человѣкъ постигналъ. Зема се обикновенно срѣднето число на дневнитѣ резултати и тъзи температура носи название: срѣдня диевна температура. На сѫщий начинъ добива се недѣлната, мѣсечната или годишната срѣдня температура. И така голѣмъ брой мѣрения, сливатъ се въ една цифра; потънкоститѣ на дневнитѣ наблюдения сливатъ се въ едно, и нàй-сѣтне ние знайме

кавва е срѣдната температура на една страна или мѣстность. Тогава се забравятъ търпеливитѣ мѣрения и бѣлѣжения, спазватъ се цифритѣ, нарежадатъ се и извождатъ се отъ тѣхъ всеобщитѣ закони на земната статика. Само съ помоща на подобни данни, метеорологията можи да изрече слѣдующия простъ и общъ законъ: срѣдната температура, върху една коя да е точка на земята е непромѣняема.

Рѣшението въпроса за непромѣняемостта на климатическитѣ особености повдигна другъ пò-важенъ въпросъ, именно: распредѣлението на топлината върху земята. Сѣкий знае, че когато се отдалечаваме отъ полуситѣ къмъ екватора, температурата расте постепенно; съвсѣмъ естественно е да се помисли, че срѣдната температура на разнитѣ страни ще бѫде опредѣлена отъ градуситѣ на географическата ширина, безъ да има влияние положението на страната, въ отношение на сушата, морето или горитѣ. Между тѣмъ, опита направенъ въ разни страни на земната повърхность, показа че подобенъ законъ за распредѣлението на температурата е невѣренъ. Градове, поставени на еднакви разстояния отъ екватора, показвахѫ различни средни температури. Въ Хумболдта се появи мисълъ да представи графически сичкитѣ тѣзи подробности. Той съедини съ черти сичкитѣ точки върху земната карта, които имахѫ еднаква срѣдня температура. Тѣзи черти нарече той изотерми (isothermes); тѣ сѫ кривулясти и никакъ немогѫтъ да се слеятъ съ географическитѣ паралели. Макаръ посоката имъ и да не е още съвсѣмъ добрѣ опредѣлена, ние можемъ като примѣръ, да следимъ презъ земното кълбо, онъзи изотерма, която съединява сичкитѣ климати съ температура 10°. Подобна изотерма намираме върху западния брѣга на Америка на 46° ширина. Отъ тази точка тя тръгва презъ сѫщия континентъ къмъ Атлантическия Океанъ и стига въ Ню-Иоркъ, на ширина 42°; тукъ тя се прибли-

жава къмъ екватора и показва, че въ еднаква ширина, источната страна на Америка е по́-малко топла отъ колкото западната. Като преминава Океана, кривулята се издига къмъ сѣверъ, минава край Дублинъ (53° ш.), което показва, че Англия има по̀-мегкъ климатъ отъ Америка; спуща се южно, прецѣпва Европа и слиза въ Севастополъ подъ 45° ш. Ние можемъ вече да си направимъ следующето заключение: че континентитѣ сѫ по̀-студени отъ колкото островитѣ и че еднаквитѣ температури не следватъ следитѣ на географическитѣ паралели.

Пожелайме ли по̀-точно да прегледаме предмета, явяватъ се нови нееднаквости. Върху континентитѣ, лѣтнитѣ врѣмена обикновенно сѫ твърдѣ топли и зимитѣ студени. На островитѣ или надъ морето забѣлѣзва се противното; разликата измежду голѣмитѣ топлини не е забѣлѣжителна. Дублинъ и Ню-Иоркъ иматъ еднаква срѣдня температура, но въ първия градъ климата е еднообразенъ а въ другия той се мѣнява измежду зкачителни предѣли въ противоположни годишни врѣмена. Ето нуждата дѣто метеоролозитѣ сравняватъ студоветѣ на зимата и топлинитѣ на лѣтото въ разни предѣли: тѣ желаятъ, съ постигнатитѣ резултати, да потеглятъ нови линии, подобни на изотермитѣ, които означаватъ еднаквитѣ зими (isochimènes) или лѣта (isothères).

Днесъ е вече доказано, че растенията сѫ распредѣлени по поясси върху земната повърхность. Тѣзи поясси паралелни сѫ на чертитѣ, които означаватъ топлотворното състояние. Въ ново врѣме, важна една наука, ботаническата география, окрепена на подобни начала, спѣши и се развива заедно съ метеорологията. Ето какъ търпеливитѣ, многобройни паблюдения на температурата могѫтъ да коронясатъ дѣлото съ практическото си употрѣбение.

Важнитѣ закони, които въ послѣдне врѣме метеорологията изведе отъ наблюденията и практическото имъ употрѣ-

бение, дадохѫ новъ потикъ за развитието и преуспѣванието на тая наука. Отъ нѣколко десетки години, съ особенна ревность въ Англия се съставихѫ учени дружества, които направихѫ огромни жертви за поставянието на разни метеорологически инструменти. На чело на тѣзи метеорографически дружества поставихѫ се хора учени, знаменити; тѣхъ придружихѫ други доброволно. Отъ Англия тъзи страсть премина въ Белгия, а отъ тамъ въ всички образовани части на Европа. Днесъ се правятъ нàй-точни наблюдения въ Русия; самото правителство зима живо участие въ обработванието на тъзи наука. По цѣла велика руска империя намирашъ распръснати метеорологически станции. Тамъ виждашъ цѣла войска отъ метеорографи; тѣ иматъ своя генералъ, своитѣ офицери и солдати, които съ воинска точность испълватъ приготвенитѣ регистри. Руското правителство издава въ голѣми томове сичкитѣ направени наблюдения. Желаешъ ли да знаешъ, какъвъ е билъ едикой день въ Петербургъ, отвори само и ще видишъ, че по пладнѣ било хубаво врѣмето, че вѣтъръ духалъ отъ сѣверъ, било 10° студъ, барометра показвалъ 761 милиметра и пр. Подобни подробности ще срешнешъ за сичкитѣ дене на годината и за сичкитѣ страни, дѣто сѫ подигнати обсерватории. Какво ли ще бѫде послѣ нѣколко стотини години, когато потомството разгърне тѣзи прекрасни томове и сравни съ тогавашнитѣ? — Наслѣдницитѣ ни ще иматъ положителни познания върху промѣненията, презъ които земята е минала — разбира, се ако е претърпѣла измѣнения — или пакъ ще се увѣрятъ, че тя е останала до тогава непромѣнима.

Такъвъ е пѫтя, който слѣдватъ физическитѣ науки. Тѣ изучватъ, нàй-първо, отдѣлно явленията, съединяватъ ги въ едно и нàй-послѣ извождатъ отъ тѣхъ общитѣ закони. Тъзи е нàй-добрата метода; нея слѣдватъ сички положителни науки.

Нуждно вече става и у насъ, до колкото силитѣ ни допущатъ, да се заловимъ ревностно за събиранието на подобни данни. Обстоятелствата сѫ доста сгодни и условията помагатъ за подобно предприятие. Стига толкова тъмнота; въ интереса ни е до направимъ всевъзможни усилия за да излѣземъ на свѣтлина. Това ще бѫде отъ безгранична полза за страната. Ние не знаемъ, каква е срѣдната лѣтна, зимна или годишна топлота на България; незнаемъ кои вѣтрове най пó-вече духатъ у насъ; какво количество дъждъ пада годишно; подъ какви влияния е изложено плодородието на страната или игиеническото състояние на жителитѣ; съ една рѣчь, нищо положително не знаемъ отъ климатологията на България.

Дѣлото на Министерството на Народното Просвѣщение е за похвала; то е вече снабдило съ найнуждниті метеорологически инструменти пó-вечето отъ държавнитѣ училища. Остава сега на Господа учителитѣ да се отзоватъ съ приятелски чувства къмъ науката. Азъ съмъ увѣренъ, че тѣ ще намѣратъ твърдѣ приятно и полезно забавление въ метеорологическитѣ наблюдения и въ сравнението, което могѫтъ да направятъ съ другитѣ страни.

Това счетохъ за нуждно да кажѫ, като разяснение на приложенитѣ тукъ нѣколко метеорологически таблици[1]). Колкото и да сѫ непълни, ще могѫтъ поне отъ части да послужатъ като основа за метеорологията на страната.

Срѣдецъ 4 Мартъ 1882.

Г. Златарски.

[1]) Наблюденията за м. Септемврий, Октомврий и Ноемврий до 14 день, държани сѫ въ кѫщата на Г-на Великсина, а останалитѣ въ II катъ на Финансовото Министерство въ Срѣдецъ.

ТАБЛИЦА I.

Мѣсецъ Септемврий година 1881.

Число	Барометръ редуциранъ на 0° въ милл. = 700 +				Температура на въздуха по Целзиа			
ст. ст.	часъ 7 с.	2 пс. п.	9 в.	срѣд.	часъ 7 с.	2 пс. п.	9 в.	срѣд.
1	19·7	17·9	17·8	18·47	20·5	30·0	20·5	23·7
2	17·8	15·8	16·0	16·53	21·0	28·0	23·0	24·0
3	15·5	13·9	15.2	14·87	18·5	24·5	21·0	21·3
4	14·6	12.8	13·2	13·53	17·0	24·0	20·0	20·3
5	15·4	14·9	17·2	15·83	14·0	20·5	18·0	17·5
6	17·5	17·4	17·3	17·40	17·0	24·0	18·0	19·7
7	17·9	17·8	16·4	17·37	15·0	27·5	18·0	20·2
8	15·3	12·3	11·1	12·90	15·0	26·5	19·0	20·2
9	10·9	11·0	11·6	11·17	16·0	27·0	18·0	20·3
10	13·5	12·6	12·6	12·90	16·5	27·0	20·0	21·2
11	11·7	11·5	13·5	12·23	17·25	14·0	19·0	16·7
12	16·0	16·8	16·0	16·27	15·0	13·5	14·0	14·2
13	15·0	16·1	16·2	15·77	11·0	8·0	9·0	9·3
14	15·1	15·8	17·0	15·97	8·0	8·0	6·2	7·4
15	16·5	17·0	17·4	16·97	8·2	12·2	8·0	9·5
16	18·2	18·3	18·2	18·23	9·0	13·0	10·0	10·7
17	19·3	18·9	20·2	19·47	10·0	15·5	12·0	12.5
18	21·2	20·6	20·2	20·67	9·0	13·0	10·5	10·8
19	20·3	19·2	20·7	20·07	10·0	11·5	10·0	10·5
20	15·9	13·5	12·1	13·83	10·0	14·0	12·0	12·0
21	10·9	9·4	11·0	10·43	10·0	16·0	12·0	12·7
22	11·9	12·9	14·8	13·20	12·2	15·0	15·0	14·1
23	16·3	17·8	19·7	17·93	14·0	14·0	14·0	14·0
24	21·1	22·1	23·0	22·07	12·0	13·5	13·0	12·8
25	25·8	25·3	26·1	25·73	10·0	19·0	10·0	13·0
26	26·0	25·0	24·6	25·20	9·0	15·0	10·0	11·3
27	22·4	19·9	19·3	20·53	10·0	13·0	10·0	11·0
28	17·4	19·3	15·5	16·07	8·0	13·0	10·2	10·4
29	14·4	12·0	11·5	12·63	10·0	11·0	11·0	10·7
30	10·0	8·7	10·4	9·70	10·7	11·5	10·0	10·4
Сум.	**503·5**	**482·5**	**495·8**	**493·94**	**383·8**	**522·7**	**421·4**	**442·4**
Срѣд.	**16·78**	**16·08**	**16·53**	**16·46**	**12·79**	**17·42**	**14·4**	**14·74**

Барометръ				Термометръ			
максм.	день	минм.	день	максм.	день	минм.	день
726·1	25	708·7	30	30·0°с.	1	6·2°с.	14

ТАБЛИЦА II.

Мѣсецъ Октомврий година 1881.

Число	Барометръ редуциранъ на 0° въ милл. = 700 +				Температура на въздуха по Целзина			
ст. ст.	часъ			срѣд.	часъ			срѣд.
	7 с.	2 пс. п.	9 в.		7 с.	2 пс. п.	9 в.	
1	11·7	11·6	11·9	11·73	9·0	20·0	10·0	13·0
2	14·0	14·6	15·0	14·53	9·0	17·0	10·2	12·07
3	14·8	13·9	14·3	14·30	9·0	20·0	14·0	14·3
4	14·3	11·2	11·2	12·23	10·0	15·0	15·0	13·3
5	10·3	12·5	14·3	12·37	14·0	11·5	7·2	10·9
6	13·7	15·4	14·0	14·37	6·0	15·0	4·2	8·4
7	12·2	11·9	14·0	12·70	6·0	5·0	3·7	4·9
8	15·3	14·8	14·8	14·97	2·2	15·0	7·0	8·07
9	15·6	13·4	11·8	13·60	5·0	9·0	8·0	7·3
10	10·8	11·2	11·5	11·17	8·0	10·5	10·75	9·75
11	12·1	11·7	11·8	11·87	10·0	19·0	12·0	13·7
12	10·4	8·7	4·1	7·73	9·7	15·0	9·2	11·3
13	3·9	2·3	4·9	3·70	10·0	20·0	14·0	14·7
14	8·3	6·2	7·5	7·33	11·0	14·0	12·7	12·57
15	6·4	11·5	14·1	10·67	12·2	10·0	8·0	10·07
16	16·7	14·9	15·7	15·77	8·0	6·0	8·0	7·3
17	14·7	13·8	12·3	13·6	7·0	9·0	7·7	7·9
18	10·7	10·0	10·4	10·37	13·0	19·0	15·2	15·7
19	11·1	9·8	10·8	10·57	11·2	22·0	15·0	16.07
20	10·9	10·5	9·1	10·17	14·0	18·0	13·5	15.17
21	3·3	2·3	10·5	5·37	13·0	19·0	5·25	12.42
22	13·0	15·1	18·2	15·43	4·0	6·0	2·2	4.07
23	21·5	23·3	25·0	23·27	5·0	9·0	2·75	5.58
24	29·8	29·1	29·7	29·53	2·0	14·0	2·2	6.07
25	26·8	23·7	21·9	24·13	1·0	15·0	3·0	6.33
26	20·4	19·8	17·7	19·30	3·0	15·0	9·7	9.47
27	14·6	13·3	14·2	14·03	9·0	11·5	7·0	9.17
28	17·6	19·6	22·1	19·77	9·0	6·7	5·7	7·13
29	23·7	23·5	23·6	23·60	4·0	9·0	5·0	6·0
30	23·7	22·4	22·5	22·87	6·0	9·0	5·2	6·73
31	21·7	21·4	22·1	21·73	4·0	10·0	5·0	6·33
Сум.	**454·0**	**443·4**	**461·0**	**452·78**	**245·0**	**414·2**	**258·35**	**305·77**
Срѣд.	**14·64**	**14·30**	**14·87**	**14·60**	**7·9**	**13·36**	**8·33**	**9·86**

Барометръ				Термометръ			
максм.	день	минм.	день	максм.	день	минм.	день
729·8	24	702·3	13, 21	22·0°с.	19	1·0°с.	25

ТАБЛИЦА III.

Мѣсецъ Ноемврий година 1881.

Число	Барометръ редуциранъ на 0° въ милл. = 700 +				Температура на въздуха по Целзиа			
ст. ст.	часъ 7 с.	2 пс. п.	9 в.	срѣд.	часъ 7 с.	2 пс. п.	9 в.	срѣд.
1	22·9	20·3	19·5	20·9	5·25	11·25	6·0	7·5
2	17·6	16·6	16·8	17·0	7·0	8·0	6·0	7·0
3	19·1	19·5	20·6	19·73	5·0	10·0	10·0	8·3
4	21·8	21·5	21·1	21·47	4·7	11·0	5·0	6·9
5	20·9	17·2	16·0	18·0	4·2	4·0	4·0	4·1
6	13·7	11·8	12·2	12·57	4·0	15·0	7·0	5·3
7	18·6	20·9	22·9	20·8	3·7	4·0	5·0	4·2
8	26·0	25·7	26·3	25·7	1·0	18·0	5·0	8·0
9	25·6	24·5	21·9	24·0	1·0	9·0	5·2	5·1
10	20·0	20·2	20·5	20·23	1·0	7·0	6·7	4·9
11	24·0	23·4	24·1	24·17	3·0	10·0	7·0	6·7
12	15·5	—	—	15·5	2·0	—	—	2·0
13	—	—	—	—	—	—	—	—
14	—	19·9	—	19·9	—	8·0	—	8·0
15	—	—	—	—	—	—	—	—
16	16·8	16·0	—	16·4	1·0	8·0	—	4·5
17	—	18·5	—	18·5	—	4·0	—	4·0
18	—	21·8	—	21·8	—	5·0	—	5·0
19	22·5	21·3	21·1	21·63	2·0	5·5	7·0	4·8
20	20·7	20·1	21·6	20·8	3·0	10·0	4·0	5·7
21	22·8	22·1	22·7	22·53	0·5	1·5	1·0	1·0
22	22·6	23·6	25·2	23·8	1·0	1·0	1·5	1·2
23	23·7	28·7	23·9	25·43	9·0	2·0	8·0	6·3
24	23·6	21·9	24·4	23·3	6·0	2·0	1·0	3·0
25	22·5	20·4	17·9	20·27	2·0	6·0	7·0	5·0
26	14·1	11·9	11·7	12·57	8·0	1·0	1·0	3·3
27	—	10·1	—	10·1	—	5·0	—	5·0
28	—	16·3	11·5	13·9	—	2·0	4·0	3·0
29	—	15·8	—	15·8	—	2·0	—	2·0
30	15·0	14·5	14·3	14·6	2·0	5·0	0·7	4·7
Сум.	450·0	525·5	416·2	541·40	76·35	175·25	102·1	136·5
Срѣд.	20·45	19·45	19·81	19·33	3·47	6·45	4·86	4·87

Барометръ				Термометръ			
максм.	день	минм.	день	максм.	день	минм.	день
728·7	23	710·1	27	18·0°с.	8	0·5°с.	21

ТАБЛИЦА IV.

Мѣсецъ Декемврий година 1881.

Число	Барометеръ редуциранъ на 0° въ милл. = 700 +				Температура на въздуха по Целзиа			
ст. ст.	часъ			срѣд.	часъ			срѣд.
	2 с.	2 пс. п.	6 в.		7 с.	2 пс. п.	9 в.	
1	18·1	18·8	19·9	18·93	5·0	9·0	3.0	5·7
2	20·6	20·1	21·5	20·73	7·0	9·0	5·0	7·0
3	22·8	21·6	21·3	21·9	3·0	2·0	3·0	2·7
4	19·0	17·8	17·8	18·2	— 1·0	3·0	1·0	1·0
5	18·1	17·7	19·1	18·3	— 1·0	3·0	1·0	1·0
6	18·4	16·6	16·1	17·03	1.0	2·0	— 1·0	0·7
7	13·9	13·0	12·3	13·07	1·0	6·0	3·0	3·3
8	9·8	9·1	5·6	8·17	3·0	8·0	3·0	4·7
9	4·4	5·4	8·0	5·93	5·0	11·0	0	5·3
10	10·9	12·1	17·5	13·5	6·0	11·0	5·0	7·3
11	17·8	17·0	17·2	17·3	4·0	10·0	7·0	7·0
12	16·8	15·6	16·0	16·13	3·0	9·0	6·0	6·0
13	16·0	16·8	18·6	17·13	3·0	1·0	1·0	1·7
14	21·3	23·9	26·9	24·03	— 2·0	— 2.5	—10·0	—4·8
15	28.3	26·2	25·0	26·5	— 8·0	— 4·0	— 4·7	—5·6
16	22·7	21·7	22.1	22·17	— 2·7	2·0	— 2·0	—0·9
17	22·4	21·6	22·2	22·07	— 8·7	0	— 3·0	—3·9
18	21·5	22·1	21·2	21·6	— 9·7	— 2·0	— 9·0	—6·9
19	21·5	20·9	21·1	21·17	—10·0	— 4·0	—10·0	—8·0
20	22·9	21·0	21·5	21·8	— 8·0	— 4·0	—10·0	—7·3
21	18·2	16·4	16·5	17·03	— 8·7	— 5·0	— 5·0	—6·2
22	16·9	15·8	16·4	16·37	— 4·7	2.0	— 5·0	—2·6
23	17·7	17·3	19·4	18·13	— 8·5	1·0	— 3·2	—3·6
24	19·6	19·0	19·5	19·37	— 6·7	0	6·7	0
25	19·4	18:8	18·7	18·97	— 3·2	3·5	— 3·0	—0·9
26	19.6	17·0	17·5	18·03	— 2·0	— 0·5	— 4·5	—2·3
27	16·5	16·3	17·9	16.90	— 4·5	— 0·5	0	—1·7
28	20·1	19·4	19·4	19·63	— 1·7	·7·0	— 0·2	1·7
29	18·5	20·4	20·4	19·77	— 9·0	2·0	— 2·0	—3·0
30	22·5	20·7	19·4	20·87	— 2·0	3.0	— 5·0	—·1·3
31	18·7	17·5	19·2	18·47	— 8·2	5·0	1·7	—0·5
Сум.	**574·9**	**557·6**	**575·2**	**569·20**	**-69·2**	**+87·0**	**-31·2**	**-4·4**
Срѣд.	**18·54**	**17·98**	**18·55**	**18.36**	**-2·3**	**+2·8**	**-1·0**	**-0·1**

Барометръ				Термометръ			
макс.	день	минм.	день	макс.	день	минм.	день
728·3	15	704·4	9	+11°с.	9, 10	—10°с.	14 19 20

ТАБЛИЦА V.

Мѣсецъ Януарий година 1882.

Число	Барометръ редуциранъ на 0° въ милл. = 700 +				Температура на въздуха по Целзиа			
ст. ст.	часъ 7 с.	2 пс. п.	9 в.	срѣд.	часъ 7 с.	2 пс. п.	9 в.	срѣд.
1	20·0	22·2	24·0	22·07	—4·0	0	—1·5	—1·8
2	28·3	28·8	29·4	28·83	—2·0	0	—10·0	—4·0
3	30·6	31·0	32·4	31·33	—9·0	—7·0	—10·0	—8·7
4	31·3	30·3	29·9	30·50	—6·0	—3·5	—4·7	—4·7
5	27·4	28·4	28·4	28·07	—3·0	—1·0	—3·0	—2·3
6	27·7	25·8	24·9	26·13	—8·0	1·2	1·0	—1·9
7	24·4	24·9	25·1	24·80	—1·0	3·0	1·0	1·0
8	24·5	24·7	25·4	24·87	1·0	4·0	1·0	2·0
9	25·1	26·2	24·3	25·20	1·0	3·2	—1·5	0·9
10	24·6	24·5	26·8	25·30	—1·2	2·0	—0·5	0·1
11	27·1	27·4	27·3	27·27	0	—3·0	—1·0	—1·3
12	27·1	27·0	27·6	27·23	0	3·0	1·0	1·3
13	29·0	28·5	29·7	29·07	—2·2	—0·7	—4·0	—2·3
14	29·6	28·9	29·4	29·30	—5·2	5·0	—4·0	—1·4
15	30·3	29·4	29·0	29·57	—3·7	—1·0	—2·7	—2·5
16	27·1	25·5	24·5	25·70	—4·0	—1·0	—4·0	—3·0
17	24·5	23·6	23·7	23·93	—6·0	—1·0	—3·0	—3·3
18	22·2	21·4	21·7	21·77	—2·7	1·0	—3·5	—1·7
19	18·9	18·1	21·0	19·33	—3·2	—1·0	—3·2	—2·5
20	25·4	26·3	28·2	26·63	—2·0	—4·0	—10·2	—5·4
21	28·8	28·3	25·7	27·60	—16·0	—4·0	—6·2	—8·7
22	25·5	25·5	25·5	25·50	—10·2	—2·5	—6·0	—6·2
23	23·8	23·6	21·6	23·00	—9·0	—2·0	—6·0	—5·7
24	19·3	18·5	19·3	19·03	—7·0	—1·2	—5·2	—4·5
25	21·3	19·6	19·1	20·00	—9·7	—3·5	—6·5	—6·6
26	20·4	20·3	20·3	20·33	—6·0	—0·5	—1·0	—2·5
27	18·6	18·8	16·4	17·93	—1·2	2·0	0·	0·3
28	18·5	18·5	23·5	20·17	0	—3·0	—9·0	—4·0
29	23·4	22·7	21·6	22·57	—9·2	—1·0	—5·0	—5·1
30	20·2	18·5	17·7	18·80	—10·0	2·0	—2·0	—3·3
31	20·1	18·6	22·2	20·30	—10·0	2·0	—3·0	—3·7
Сум.	765·0	755·8	765·5	762·13	-149·5	-12·5	-112·7	-91·5
Срѣд.	24·67	24·38	24·68	24·58	-4·8	-0·4	-3·6	-2·9

Барометръ				Термометръ			
макс.	день	минм.	день	макс.	день	минм.	день
732·4	3	716·4	27	5·0° с.	14	-16·0°с	21

ТАБЛИЦА VI.

Мѣсецъ Февруарий година 1882.

Число	Барометръ редуциранъ на 0° въ милл. = 700 +				Температура на въздуха по Целзиа			
ст. ст.	часъ			срѣд.	часъ			срѣд.
	7 с.	2 пс. п.	9 в.		7 с.	2 пс. п.	9 в.	
1	24·8	25·2	26·1	25·37	— 7·0	2·0	— 5·0	— 3·3
2	27·1	26·7	26·7	26·83	—10·0	2·2	— 6·0	— 4·6
3	25·5	24·0	23·5	24·33	—11·0	1·0	— 3·0	— 4·3
4	18·6	18·1	19·3	18·67	— 9·0	6·7	— 2·0	— 1·4
5	21·6	18·9	17·1	19·20	— 2·0	4·0	— 3·0	— 0·3
6	16·3	17·9	18·2	17·47	— 2·0	5·0	0	1·0
7	19·5	17·9	18·4	18·60	0	1·0	0	0·3
8	17·6	17·9	19·1	18·20	1·0	2·0	0·5	1·2
9	18·8	16·6	15·2	16·87	— 2·2	4·0	— 3·0	— 0·4
10	15·8	13·5	18·7	16·00	— 0·2	0·0	— 7·0	— 2·4
11	17·6	15·8	16·7	16·70	— 4·7	3·0	— 1·0	— 0·9
12	19·7	20·7	22·5	20·97	— 2·0	4·0	0·7	0·9
13	23·3	23·3	21·8	22·80	— 4·0	6·0	0·2	0·7
14	20·7	18·4	16·2	18·43	— 3·0	7·0	2·0	2·0
15	13·7	10·5	7·2	10·47	— 2·0	9·0	5·0	4·0
16	6·9	6·0	8·3	7·07	4·0	13·0	7·0	8·0
17	10·6	11·1	10·4	10·70	4·0	12·0	5·0	7·0
18	12·5	11·3	12·5	12·10	4·0	15·0	10·0	9·7
19	10·5	17·9	14·4	14·27	6·2	12·0	7·7	8·6
20	9·6	11·4	11·8	10·93	5·0	13·0	9·0	9·0
21	15·3	15·0	17·1	15·80	4·0	14·0	7·0	8·3
22	17·5	15·7	15·1	16·00	3·0	13·0	3·2	6·4
23	14·2	13·9	16·3	14·80	7·0	15 5	9·0	10·5
24	21·0	20·4	21·9	21·10	5·7	7·0	5·7	6·1
25	21·4	19·7	20·4	20·50	1·0	11·0	6·0	6·0
26	21·1	21·6	22·6	21·77	6·5	14·0	5·0	8·5
27	22·0	20·4	20·2	20·87	2·2	15·0	10·0	9·1
28	20·1	19·3	19·3	19·57	8·0	11·0	9·0	0·3
Сум.	**503.3**	**489·1**	**497·0**	**496·39**	**2·5**	**222·4**	**72·0**	**99·0**
Срѣд.	**17·97**	**17·46**	**17·75**	**17·72**	**0·08**	**7·92**	**2·4**	**3·53**

Барометръ				Термометръ			
макс.	день	минм.	день	макс.	день	минм.	день
727·1	2	706·0	16	15·5°	23	—11·0	3

ГЕОГРАФИЧЕСКОТО ИЗУЧЕНИЕ НА БЪЛГАРИЯ.

Балканский полуостровъ, въ който се намиратъ жилищата на българский народъ, въ течение на вѣковетѣ е ималъ много разнообразни сѫдбини и твърдѣ различна важность въ работитѣ на свѣта. Въ древнитѣ врѣмена той обнемаше найобразованнитѣ и найцвѣтущитѣ предѣли на Европа и бѣше едно общепознато огнище, отъ което се распространявахѫ добринитѣ на образованието по всичкитѣ племена на древний міръ. А въ нашитѣ вѣкове той паднѫ толкози дълбоко въ забвение, щото сегашнитѣ първи образовани народи пóдобрѣ и пóточно познаватъ и изучаватъ всѣкакви презморски острови и предѣли, отъ колкото балканскитѣ страни, при всичката имъ близость къмъ срѣдоточията на нововѣковната цивилизация.

Общепознато е, какъ въ древнитѣ вѣкове Еллада и Еллинетѣ просвѣтихѫ цѣлото пространство около Срѣдиземното море, какъ еллинската цивилизация се простираше далеко върху западна Азия подъ огромното царство на Македонцитѣ, и какъ Римлянетѣ, ученици на Еллинетѣ, въ великолѣпната си държава запазихѫ и развихѫ образованието, наслѣдено отъ учителитѣ имъ — жители на Пелопоннисъ и гръцкитѣ острови. Подъ римската власть наистина южнитѣ страни на полуострова, срославната Еллада, захванахѫ да губятъ значението си и да поупадватъ, но тогава сѫщеврѣменно процъвтѣхѫ сѣвернитѣ, крайдунавски предѣли. Днеска още по Сърбия и България срѣщатъ се толкова остатъци отъ цвѣтущи нѣкогажь

римски градове и поселения, паметници на една богата и прекрасно развита епоха. Отъ самитѣ римски царие мнозина бѣхѫ родомъ отъ нашитѣ мѣста, на пр. царь Пробъ отъ Срѣмъ, царь Константинъ Великий отъ Нишъ, царь Авреліянъ отъ Видинско, царь Галерий отъ устието на Тимока и др. Найпослѣ Константинъ Великий възвиси пакъ балканскитѣ предѣли на първо мѣсто, като пренесе столицата на римското царство отъ Римъ въ новосъздадений отъ него Цариградъ.

И въ срѣднитѣ вѣкове полуостровътъ непреставаше да завзема едно съвсѣмъ по́четно мѣсто въ свѣта. Когато въ врѣме на селението на народитѣ западната, по́вече латинска, половина на римската империя се завзе́ отъ различни нови народи и когато въ нейнитѣ страни се образовахѫ разни нови, християнски държави, въсточната, по́вече гръцка, часть на римското царство се одържа презъ всичкитѣ потресения отъ Словѣне, Араби и други завоеватели чакъ до 1453 година слѣдъ Хр., до взетието на Цариградъ отъ Турцитѣ. Византинцитѣ, или както тѣ сами се наричахѫ, „Ромеитѣ“ (Римлянетѣ) въ срѣднитѣ вѣкове бѣхѫ найобразованъ народъ въ християнската Европа. Римското военно искуство, римския строй на войскитѣ и искусното обсаждание и превзимание крѣпости, непрекѫснѫтитѣ традиции на древнята индустрия и търговия и найпослѣ и познанството съ антическата книжевность и ученость възвисяхѫ Византинцитѣ надъ другитѣ новопреселени народи, които живѣяхѫ около тѣхъ. Това наслѣдие отъ римскитѣ врѣмена даваше имъ нужната сила и бѣше причина, гдѣто империята имъ, при всичкитѣ нападения и насилственни потресения и при всичката си вѫтрѣшна слабость е могла да се спази презъ цѣло едно тисѫщелѣтие.

Въ тие врѣмена чужденцитѣ гледахѫ на Балканский полуостровъ като на една завѣтна блаженна страна съ

неисчерпаемо богатство. Голѣма търговия се въртѣше въ тия вѣкове не само въ приморскитѣ предѣли, но и въ отдалечената вжтрѣшность на полуострова. Тогава, особенно въ 13. и 14. столѣтие, на италиянскитѣ търговски градове, на Генуа, Венеция, Пиза, Флоренция бѣхж по-добрѣ познати Търново, Срѣдецъ, Ново Бърдо, Призрѣнъ, Рудникъ и други сърбски и български градища, отъ колкото днеска, и по Италия е имало доволно хора, които сж били пжтували по нашитѣ мѣста.

Чуждестранни народи отъ найразно происхождение усърдно се стремихж къмъ завладѣние на тие съкровища и често нападахж на гърцкитѣ и словѣнскитѣ страни по сухо и по море. Прочути сж думитѣ на руски князъ Святославъ, които изрекълъ споредъ разказътъ на древнерускій лѣтописецъ, когато въ 969 г. тръгнж да превземе България: „Нелюбо ми есть въ Киевѣ быти, хоцю жити въ Переяславци на Дунаи[1]), яко то есть срѣда земли моей, яко ту вся блага сходять ся: отъ Грекъ злато, паволокы (коприна), вина, овощеве разнолични, изъ Чехъ же, изъ Угръ сребро и комони (конье), изъ Руси же скора (кожуси) и воскъ, медъ и челядъ“. Кръстоносцитѣ минвахж по единъ малко или много неприятелски починъ презъ полуостровътъ отъ Бѣлградъ до Цариградъ, за да освободятъ Светата Земя отъ Сарацинитѣ. Срѣдецъ и Пловдивъ виждахж тогава въ стѣнитѣ си много личности, имената на които сж станжли велики и незабравени въ всеобщата история: между други, прочутия освободитель на Ерусалимъ, Готфридъ Бульонски и нѣмский славенъ царь Фридрихъ Барбароса. Познанството съ тие земи, направено въ врѣме на тие походи, подбудило е „Латинитѣ“ и къмъ завоеванието имъ. Французи и Италиянци превзехж (1204) на нѣколко десетилѣтия даже и самия Цариградъ, и въ

---

1) Споредъ Г-на Дринова този *Малки Прѣславъ* се намираше при Дунавското устие, недалеко на истокъ отъ Тулча, гдѣто сега още има селце Приславъ.

древнята Еллада, въ Аттика, Пелопоннисъ и на островитѣ се образува една „Нова Франция“, единъ купъ малки француски и италиянски рицарски държавици.

За словѣнскитѣ страни на сѣверната Европа нашия полуостровъ, сирѣчь словѣнската и особенно словѣно-българската му часть, въ срѣднитѣ вѣкове бѣше единъ източникъ на просвѣщение и напрѣдъкъ. Християнството се принесе въ Паннония (днешнята Венгрия), Моравия, Чехия и даже къмъ една часть на Полѣцитѣ отъ македонски Българе, солунскитѣ братия св. Кирилъ и Методий. Мънастиритѣ при подножията на Стара Планина, въ околноститѣ на Охридското и Прѣснанското езеро, въ македонскитѣ провали и въ сърбскитѣ планини, и особенно на Атонский полуостровъ (Света Гора) станѫхѫ разсадници, гдѣто книжовното образование съ многобройни преводи отъ гръцки на словѣнски се приготовяваше за цѣлокупното православно Словѣнство. Византински духовни, исторически, юридически, медицински и др. съчинения, преведени съ трудътъ на български и сърбски книжовници, разнасяхѫ се далеко на сѣверъ чакъ до Великий Новгородъ. Староруската литература първитѣ свои основи зaé изъ България. Самиятъ езикъ на Словѣнетѣ, които обитавахѫ българското царство, станѫ черковенъ езикъ на поголѣмата часть отъ словѣнскитѣ народи.

Съ нашествие на Турцитѣ и съ разорение на старитѣ християнски държави всичко това се промѣни. Старата индустрия и търговия пропаднѫ. Голѣмитѣ търговски населения на Италиянцитѣ по въстокъ, на пр. генуезската колония Кафа въ Кримъ, единъ градъ голѣмъ като Цариградъ, се упропастихѫ отъ турскитѣ завоеватели. Чуждестранитѣ търговци въ вѫтрѣшностьта на страната, освѣнъ малцина Дубровчане (Рагузане), станахѫ рѣдкость. Пѫтници минвахѫ почти само по голѣмия пѫть отъ Цариградъ къмъ Бѣлградъ и по неговитѣ клонове отъ Татаръ-

Пазарджикъ или Нишъ къмъ Далмация; вънъ отъ тия пѫтища Турцитѣ не пущахѫ любопитнитѣ чужестранци. Самото душевно развитие на мѣстнитѣ жители се спре. Българскитѣ и сърбскитѣ страни, като лежѣхѫ въ срѣдата на голѣмата османска империя, останѫхѫ непокѫтнѫти отъ онова огромно движение, което, отъ откритието на Америка и отъ изобрѣтението на печатарското искуство нататъкъ, е подбудило западна Европа къмъ нови пѫтувания, и, отъ тогава насамъ, я води съ исполински крачки напрѣдъ. И тъй се случи, че въ сѫщото врѣме, когато на западъ рѣшителни мореплаватели оставихѫ старитѣ тѣсни расходки около европейскитѣ брѣгове и юнашки се заловихѫ да търсятъ нови земи задъ воднитѣ пустини на огромниятъ океанъ, когато Африка обиколихѫ по вода, когато европейскитѣ кораби първъ пѫть се появихѫ въ Индия и Китай, когато се откри Америка и Австралия, тогазъ Балканский полуостровъ въ самата Европа упаднѫ почти въ съвършенна неизвѣстность. Картитѣ на далечнитѣ презморски страни непрестанно се пълнихѫ съ нови, нечувени до тогазъ острови, рѣки, планини и езера, а България съ нейнитѣ сѫсѣдки се явява на географическитѣ издания отъ 16. и 17. столѣтие едвамъ съ нѣколко фантастически планинки, тукъ тамъ една криво начертана рѣка, нѣкои въ истинѣ несѫществующи огромни езера и единъ купъ невѣрно записани имена на градоветѣ.

Първитѣ географически изслѣдвания въ балканскитѣ страни станахѫ, когато силата на Турцитѣ захванѫ да опадва, когато османскитѣ байраци изчезнахѫ изъ равнинитѣ на Венгрия и Южна Русия, и когато Австрийцитѣ и Руситѣ пренесохѫ зрѣлището на своитѣ войни съ Турцитѣ вѫтрѣ въ самия полуостровъ.

Австрийцитѣ 1689 освоихѫ Видинъ, Нишъ, Пиротъ, Прищина, Призрѣнъ и даже Скопье, но вече на другата година бѣхѫ принудени да се оттеглятъ назадъ. Сѫщо и

1737 стояхѫ нѣкое врѣме около Видинъ, Нишъ и Нови Пазаръ, като държахѫ двадесеть години наредъ (1718—1737) Бѣлградъ и половината на днескашната Сърбия. Отъ това врѣме имаме нáйстаритѣ военни карти на нашитѣ земи; тѣ, по причина на тогавашно неразвито състояние на топографическата наука, доста сѫ несвѣстно направени, но, при все туй, въ сравнение съ пóстаритѣ карти, пакъ сѫ пóпълни и пóподробни.

Отъ географическитѣ писатели на онова врѣме прочутъ е италиянски графъ *Марсильи* (Marsigli), родомъ отъ Болоня. Дордѣ е билъ юноша, вече е ходилъ отъ Далмация презъ цѣлия полуостровъ до Цариградъ съ единъ венециянски посланикъ; послѣ участвувалъ въ австрийскитѣ войни като полковникъ, билъ нѣкое врѣме заробенъ отъ Турцитѣ и слѣдъ Карловецкий миръ (1699) работилъ при опредѣляванието на нови австрийско-турски граници. Умрѣлъ въ 1730 г. като старецъ 72-годишенъ. Найважното му съчинение е „Danubius“, едно географическо, археологическо и природословно подробно описание на Дунава и неговитѣ брѣгове въ седмъ томове; въ него описва много стари римски развалини край Дунавъ или даже вѫтрѣ въ страната, до колкото е можилъ да придобие свѣдѣния за тѣхъ, на пр. Трояновитѣ Врата при Капуджикътъ и други.[1])

Руситѣ много пóкѫсно влѣзохѫ въ полуострова, именно въ войната 1768—1774, когато завзехѫ Добруджа и се приближихѫ до самий Шуменъ. Вече тогава събирахѫ свѣдѣния за пóдалечнитѣ страни, особенно за самата Стара Планина, за да намѣрятъ проходитѣ презъ неѭ.

Много пóточни отъ всички тия опити на минѫлото столѣтие бѣхѫ географическитѣ издирвания, направени по

[1]) *Marsigli,* Danubius, Amsterodami 1726 (латински, но има и съврѣменни франц. и итал. преводи). Други негови съчинения: Bosporus (итал.), Римъ 1681, и L'état militaire de l'Empire Ottoman. Amsterdam 1732.

врѣмето на царь Наполеонъ I. Съ договоръ, заключенъ между Франция и Австрия въ Пресбургъ (1805) Наполеонъ I. прие старата венециянска Далмация и присъедини къмъ нея и малката дубровнишка (рагузанска) република, която освѣнъ Влашко и Черна Гора самоедина отъ всичкитѣ срѣдовѣковни християнски държави на полуострова си бѣше спазила свободата чакъ до него врѣме (1806). Французитѣ станахѫ сега непосрѣдствени сѫсѣди на Турцитѣ, съ които тѣ тогава бѣхѫ въ не много приятелски отношения по причина на военната експедиция, испратена въ 1798 г. отъ французската република въ Египетъ. Въ 1807 год. договорихѫ се Наполеонъ I. и руский императоръ Александръ I. лично и устно въ литовския градецъ Тилситъ за раздѣление на османската империя. Русия щѣше да вземе Бесарабия, Богданско, Влашко и България до Стара Планина; Франция щѣше да си присвои Албания, Тесалия и Гърция съ островъ Кандия; и на Австрия щѣше да се остави Босна съ една часть отъ Сърбия. „Румелия“ (сирѣчь Тракия и Македония) съ Цариградъ и азиятскитѣ провинции рѣшено е било да останѫтъ привремѣнно още на султана. За народитѣ, които населяватъ полуострова, за тѣхнитѣ междоусобни граници, за тѣхното число, езици и характеръ тогава почти нищо не се е знаяло. По него врѣме имаше много хора, които даже мислѣхѫ, че безъ малко цѣлото пространство отъ Еллада до Дунавъ е населено отъ Гърци.

Щомъ се подписа Тилситский договоръ, Наполеонъ незабавно заповѣда на своятъ губернаторъ въ Далмация, генералъ Мармонтъ, да вземе всички мѣрки за военното изучение на турскитѣ провинции. Изслѣдванията бѣхѫ междутѣмъ вече захванѫти. Първи работници на това поле бѣхѫ братия Пуквиловци. По́старият отъ тѣхъ лѣкарь Франсоа *Пуквиль* (François Charles Pouqueville, р. 1770, † 1838) първото си познанство съ полуострова бѣше на-

правилъ по единъ доста недоброволенъ начинъ. Той участвуваше въ египетската експедиция като членъ на научната комисия. Когато се завръщаше отъ тамъ, корабътъ падня въ ржцѣтѣ на мусулмански пирати отъ Алжерия и Пуквиль съ другаритѣ си трѣбаше да проживѣе три години заробенъ отъ Турцитѣ въ Гърция, и послѣ въ прочутитѣ Седъмъ кули цариградски. Описание на тия свои приключения и наблюдения издаде 1805 въ три тома, и книгата му направи таково впечатление, щото излѣзе на́скоро и на английски и на нѣмски.[1]) Въ неж той помѣсти и различни записки отъ своитѣ другарп, на пр. за пжтешествието на нѣколко французски офицери, които, предрѣшени за Татари, въ онова врѣме минахж отъ Цариградъ презъ българскитѣ и сърбскитѣ страни, презъ Самоковъ, Кюстендилъ и Скопие за въ Дубровникъ, и се завърнжхж отъ тамъ въ Франция. Въ 1805 г. Наполеонъ испрати Пуквиля за свой консулъ въ Янина при познатия Али Паша, който тогава царствуваше като единъ могжщественъ и независимъ господарь въ албанскитѣ и гръцки предѣли. Пуквиль пропжтува при разни случаи Албания, Епиръ и нѣкои части отъ южната Македония, и издаде ново едно съчинение, пълно съ географически, етнографически, исторически и археологически материяли, представени въ единъ хубавъ видъ и изложени съ единъ привлекателенъ стилъ.[2]) Въ тая книга сж помѣстени и пжтнитѣ бѣлѣжки на по́младия му братъ Хюгонъ, който въ 1806 г. исходи Босна, посѣти Новипазаръ и Прищина, гдѣто всичко се намираше въ найужасна анархия по причина на тогавашното сърбско възстание подъ Карагеоргевича и на върлуванието на Кърджалиитѣ, и найпослѣ стигнж презъ Гиланъ и Велесъ въ Янина.

---

[1]) F. Ch. *Pouqueville,* Voyage en Morée, à Constantinople, en Albanie. Paris 1805 (3 voll.).

[2]) *Pouqueville,* Voyage de la Grèce. Paris 1820—25, 5 voll. (2 изд. 1826).

Сѫщеврѣменно съ Пуквиля кръстосваше землитѣ на Али паша Янинский и единъ английски пѫтникъ, полковникъ *Ликъ* (Leake,) съчиненията на когото иматъ до днесь една значителна цѣна заради множеството любопитни данни и научни бѣлѣжки.[1])

Въ послѣдствие на поменѫтитѣ Наполеонови заповѣди, генералъ Мармонтъ испрати отъ Далмация петьмина офицери въ Босна и Херцеговина, и въ сѫщо врѣме и нѣкои лица въ другитѣ части на Турция. Тѣхнитѣ наблюдения служихѫ за основа на първитѣ пóвѣрни и пóусъвършенствувани карти на Европейската Турция, изработени отъ *Палма* (Триестъ 1811), *Водонкуръ* (Vaudoncourt, Парижъ 1822 въ 4 листа) и *Фромелинъ* и *Лапи* (Fromelin et Lapie, La Turquie d'Europe, Paris 1822 въ 15 листа). Отъ това врѣме сѫ и пѫтешествията на *Виалла* по Черна Гора, *Пертюсие* по Босна и голѣмата книга на *Божуръ* (Beaujour): „Военно пѫтувание по отоманската империя" (1829).

Когато Французи по този начинъ се заехѫ за изучванието западнитѣ предѣли на полуострова,Руситѣ се занимавахѫ съ источнитѣ му краища. И на истина тѣ въ врѣмето на своята война съ Турция въ 1806—1812 год., която народътъ въ България помни подъ турското име „Батинъ-кавгаси" (споредъ побѣдата на Руситѣ при Батинъ въ Русенско), имахѫ единъ много згоденъ случай за такива предприятия. Цѣлото Влашко бѣше въ тѣхни рѫцѣ, руски отдѣления помагахѫ на Карагеоргия и неговитѣ възстанници въ Сърбия и 1810 г. рускитѣ войски подъ главнокомандующий Графъ Ник. Каменский сполучихѫ даже да окупиратъ почти цѣлата крайдунавска България. Генералъ Воронцовъ превзе тогава Плѣвенъ и Ловечъ и Князь Вяземски безъ битка влѣзе въ Търново и Габрово. Но неприятелскитѣ движения на Французитѣ и прочутия по-

[1]) William M. *Leake*, Travels in Northern Greece. London 1835, 4 voll. — Researches in Northern Greece. London 1814.

ходъ на Наполеона I. къмъ Москва принудихѫ царь Александра I., да оттегли войската си отъ цѣлото Подунавие. Между тѣмъ рускитѣ офицери бѣхѫ предприели издирвания, които се простирахѫ и вънъ отъ окупиранитѣ страни, съ испращание агенти даже въ самата Македония. Слѣдъ тази война излѣзе между други карти и една голѣма на Бессарабия, Молдавия и Валахия, издана отъ руский генераленъ щабъ въ 20 листа (С.-Петербургъ 1820). Къмъ картитѣ отъ руско происхождение принадлежи и: L'empire Ottoman en Europe par Iwan Danielow (Виена 1815). На нея се виждатъ гѫсти, макаръ доста фантастически планини, едно прилично вѣрно начъртание на главнитѣ пѫтища, голѣми подробности въ Сърбия, та и источната Македония првъ пѫть излиза пόясно на видѣло.

Отъ нáйблизското врѣме има и пѫтешествия, особно отъ дипломатическитѣ чиновници, отъ които нѣкои минували за Цариградъ презъ Букурещъ и България. Нáйдрагоцѣнно е пѫтуванието на Англичанина *Уалшъ* (Walsh), който минѫ сѫщий пѫть презъ Айтосъ и Шуменъ. Книгата му, издадена 1828 г. много се четѣше по онова врѣме и нáскоро излѣзе и на нѣмски и френски. Тя за насъ е любопитна, защото първа отъ модернитѣ пѫтешествия описва пόподробно и пόвѣрно Българетѣ. Английский пѫтникъ въсхвалява отличителнитѣ имъ черти въ сравнение съ грубостьта на Турцитѣ, описва тихий селский животъ, нарича ги единъ народъ искренъ, сърдеченъ и любезенъ, и казва че черквитѣ и училищата имъ сѫ гръцки, тъй щото тѣ живѣятъ въ съвършенно незнаение. „Нѣматъ нито черкви свои, нито училища, нито книги; почти никой отъ тѣхъ не знае да чете или да пише“. Но, при всичко това, тѣ, като блаженнитѣ народи на златний вѣкъ, не знаѭтъ какво е злодѣяние и злина.[1])

[1]) R. *Walsh*, Narrative of a journey from Constantinople to England. Philadelphia 1828, и сѫщата год. и на нѣмски и френски.

Истинното отворение на Балканскиятъ полуостровъ за научни цѣли е заслуга на втората голѣма руска война въ 1828 и 1829 г. и на Одринский миръ. Руситѣ дойдохѫ тогазъ чакъ до Бѣло море и, макаръ че на западъ не излизахѫ по̀далече отъ една черта, влечена презъ Шуменъ, Сливенъ и Одринъ, въ окупиранитѣ предѣли усърдно работихѫ за картографията, като опредѣлихѫ между друго съ астрономически наблюдения географическата ширина и дължина на много градове. Сѫщеврѣменно рускитѣ офицери снехѫ и една подробна карта на Сърбия. Самата голѣма карта на главния щабъ, основана на тогавашнитѣ мѣрения, не излѣзна обаче отъ печатъ, освѣнъ слѣдъ нѣколко десѣтилѣтия, когато бѣше вече съвсѣмъ устарѣла; въ 1828 излѣзнѫ само източна България отъ генерала Берга и Валахия, България и Румелия отъ генерала Хатова. При голѣмия интересъ, който войната възбуждаше по цѣла Европа, излѣзвахѫ тогава голѣми карти за Европейска Турция и другадѣ, на пр. въ Виена отъ Вайса на 21 листъ.

Всичко почти, което се работѣше до прѣди тази война, ставало е не за науката сама по себе си, а чисто за военни предприятия. Изучвахѫ се пѫтищата, проходитѣ презъ планинитѣ и прелѣзитѣ презъ рѣкитѣ, разстоянията и положенията на градоветѣ и всичко, което е нужно за военни движения и дѣйствия. Пѫтници, които се занимавахѫ и съ други нѣща, правѣхѫ това подъ на̀й-незгодни обстоятелства, на̀бързо и скрито.

Съ Одринский миръ врѣмената съвсѣмъ се промѣнихѫ. Турция дълбоко бѣше покорена съ рускитѣ побѣди и съ основанието на нови държави върху полуострова, на сърбското княжество и на грѫцкото кралевство. Султанъ Махмудъ II, да спази царството отъ упадъка, залови се за реформи, унищожи еничеритѣ, съкруши силата на старитѣ наслѣдственни паши и деребейове, па захванѫ да въвожда

европейски учреждения и една силна централизация. Турцитѣ наченѫхѫ да се сближаватъ съ западъ. Пѫтувание по полуострова за чисто научни цѣли първъ пѫть е станѫло възможно тъкмо въ това врѣме. Една французска научна дружина тръгна сѫщеврѣменно въ Гърция, сне една подробна карта и предприеме обширни естествоиспитателни издирвания. Подобно нѣщо можеше сега да се направи и въ Европейската Турция.

Заслуга на научното откритие на вѫтрѣшний Балканский полуостровъ, особенно за естественнитѣ науки, принадлежи обаче не на една оффициялна учена експедиция, а на частната предприимчивость и въсхищено трудолюбие на единъ мѫжь, името на когото науката всѣкога ще помни съ уважение. Този мѫжъ е французския геологъ Докторъ *Ами* (отъ Амеде́) *Буе́* (Ami Boué). Роденъ въ Хамбургъ въ 1794 год. отъ една французска протестантска фамилия происхождениемъ изъ Бордо́, училъ се въ Женева и послѣ въ Единбургъ медицина, но послѣ съвсѣмъ се посвѣтилъ на геологията и минералогията. Родомъ Французинъ, възрастналъ въ Германия и въспитанъ въ Англия, Буе́ станалъ е космополитъ, комуто всичкитѣ страни сѫ биле сѫщо близски и приятелски. Човѣкъ отъ богата кѫща, ималъ е възможность да пропѫтува на́й-голѣмата часть на Европа, едно предприятие, което преди съгражденьето на желѣзницитѣ никакъ не бѣше лесно. Особенно го привличахѫ источнитѣ страни, и между тѣхъ Европейска Турция.

Европейската Турдия кръстосва Буѐ въ течение на четири години, 1836, 1837, 1838 (Босна) и 1839, всѣкога презъ лѣтнитѣ мѣсеци. Къмъ него бѣхѫ се придружили и нѣколко по̀млади учени, французскитѣ геологи Викенелъ (Viquesnel) и Монталамберъ (Montalembert) и моравския ботаникъ Фридрихсталъ, който кратко врѣме послѣ пѫтувалъ по Срѣдня Америка и умрѣлъ въ послѣдствие на

нездравия тропически климатъ. До онова врѣме, особенно слѣдъ като едно ново изобрѣтение — вапоритѣ, захванахѫ (около 1830) да кърстосватъ по Срѣдиземното море, хората нерѣдко предприемахѫ пѫтувания на истокъ, но само да видятъ Смирна, Атина, Цариградъ и Бруса. Слѣдъ 1834 явихѫ се пароходи и на Дунавъ и тъй и Бѣлградъ станѫ пòнознатъ. Буѐ предприе своитѣ издирвания съ намѣрение да остави краищата и да влѣзе въ нàйотдалеченитѣ мѣста на вѫтрѣшнитѣ части на полуострова. И наистина нѣма ни едно отъ голѣмитѣ пѫтища, което той да не е изходилъ отъ край до край, и даже има нѣкои мѣста въ сѣверната Албания и западната Македония, които слѣдъ него никой други ученъ пѫтникъ не е посѣтилъ до тозъ часъ. Нѣкои предѣли Буѐ обаче неуспѣ да ги види, на пр. западна България около Враца и Видинъ, Родопитѣ, Срѣдна Гора, земя на Мирдититѣ, и сѫщо не му бѣше възможно да се качи на всичкитѣ планински върхове. Нàйдобрѣ изучи сърбското княжество подъ особенно покровителство на княза Милоша Обреновича, който веднъжъ съ цѣлата си дружина излѣзе заедно съ французскиятъ ученъ пѫтникъ на върхъ на високата планина Ртань, която се възнася до облацитѣ между долинитѣ на Тимокъ и на Морава.

Въ Турция Буѐ нетърсѝ покровителство на нѣкое чуждо посолство, ами договори се като частно лице направо съ портата. Сичкитѣ си пѫтувания предприемаше отъ Цариградъ, испращанъ на сѫдѣ отъ тогавашнитѣ още татарски пощенски улаци или отъ сеймени. За лошо посрѣщанье отъ страна на властитѣ или на жителитѣ се оплаква твърдѣ рѣдко, много пòрѣдко отъ колкото пòподирни пѫтници. Съ своитѣ другари бѣше на много мѣста първий „Франкъ“, когото жителитѣ видѣхѫ въ европейски дрѣхи а не въ турско предрѣшение, което пòпрѣди бѣше неизбѣжно. Има мѣста, на пр. въ Албания, гдѣто днеска още

помнятъ този първъ чуждъ пѫтникъ съ неговата „кожена пушка“ на рамо, сирѣчъ барометръ за мѣрение висина на планинитѣ. Буѐ освѣнъ това небѣше съвсѣмъ невѣщъ въ мѣстнитѣ езици, особенно въ турский и сърбский, и трудеше се да ги изучи, за да избѣгне посрѣдничеството на драгоманитѣ и да се сближи повече съ самитѣ жители. Въ съчиненията си привожда при разни предмѣти всѣкога названията имъ въ петьтѣхъ езици, турски, „словѣнски“ (сърбски и български), арбанашки, румѫнски и гърцки.

Книгата му, приготвявана въ зимнитѣ мѣсеци между пѫтешествията, излѣзе вече 1840 год. въ четири тома съ надписъ: „Европейска Турция или наблюдения върху географията, геологията, естествената история, статистиката, нравитѣ и обичаитѣ, археологията, земледѣлието, индустрията, търговията, разни правителства, духовенството, историята и политическото положение на това царство“ [1]). Тази книга е основа на всичкитѣ поподирни издирвания за странитѣ на Балканский полуостровъ. До днеска още не е изгубила цѣната си и неще ѭ изгуби никога, защото и въ тия врѣмена, когато всичко единъ пѫть ще бѫде основателно и подробно изучено, тя ще съставява единъ драгоцѣненъ паметникъ, въ който е описана Турция, както си е била въ триесетитѣ години на нашето столѣтие, по собствени наблюдения на единъ безпристрастенъ и съвѣстенъ пѫтникъ. Първий томъ съдържава общъ прегледъ на географията и геологията на страната, нѣщо за животнитѣ и растенията на полуострова и свършва съ нѣкои метеорологически бѣлѣжки за климата. Въ него се намира първо основателно изложение на планинскитѣ системи и на рѣ-

---

[1]) Dr. *Ami Boué*, La Turquie d'Europe ou observations sur la géographie, la géologie, l'historie naturelle, la statistique, les moeurs, les coutumes, l'archéologie, l'agriculture, l'industrie, le commerce, les gouvernements divers, le clergé, l'histoire et l'état politique de cet empire. Paris 1840, 4 voll Книгата е станѫла сега много рѣдка и скѫпа; когато излѣзна, струваше 32 фр. а сега за 100 фр. едвамъ се намѣри единъ екземпляръ. Желателно би било, да се препечата на ново безъ промѣнѣние, както си е.

китѣ съ тѣхнитѣ притоци. Вторий томъ има съдържание народописно: народитѣ, езицитѣ, тѣлеснитѣ имъ свойства, тѣхнитѣ характери, облекла, жилища, прави и обичаи, социялни отношения. Има въ него и нѣщо за старинитѣ. Въ третий томъ четемъ за земледѣлието, индустрията, занаятитѣ, търговията, за турското управление на провинцитѣ. Има тука и описание на устройството на Черна Гора, Сърбия, Влахия. Въ четвъртий томъ излага се политическата и военната важность на полуостровнитѣ земи, тогавашнитѣ политически стремления на истокъ и новитѣ турски реформи. Послѣ това слѣдватъ кратки начъртания на сърбската, босенската, черногорската, далматинската и албанската история споредъ различни слаби съчинения, защото историческото изучение на тие страни тогава още дремѣше. Въ приложенията описватъ се обширно главнитѣ пѫтища, отъ градъ до градъ съ разстоянията и даватъ се нѣколко съвѣти за бѫдѫщи научни пѫтешественници.

Всичкитѣ науки намѣрихѫ въ този хубавъ и монументаленъ трудъ едно драгоцѣнно обогатение. Пѫтникътъ на всѣкѫдѣ, гдѣто е минувалъ, нищо не е оставялъ безъ внимание. Види се насѫдѣ не само глъбока ученость, но и крайно безпристрастие и горѣща любовь къмъ природата; съ възторгъ и съ живи думи описва се Охридското езеро, Черногорскитѣ планини, погледъ отъ върха на Витоша и други живописни мѣста. Единственъ недостатъкъ на книгата е, че въ нея нѣма изображения и че картата, притурена на края, е твърдѣ малка. Въ предговора списательтъ обърща вниманието на читателя къмъ Словѣнството: „Твърдѣ дълго врѣме се пренебрегвахѫ словѣнскитѣ народи, които обаче имахѫ едно тъй голѣмо влияние на сегашното политическо и културно състояние на Европа. Защото бѣхѫ побѣдени отъ Гърци, Нѣмци и Турци, презираше се тѣхний езикъ и не се сгълѣдваше тѣхната сила, която всѐ още имъ бѣше останѫла, догдѣто тя не станѫ съвсѣмъ

очевидна. Ние мислиме, че е вече врѣме, да се слѣдва напрѣдъкътъ на словѣнската литература и образованность, и че не трѣба да се лъжеме върху въздигающа се могѫщественность на това племе, като имаме и повърхното мнѣние, че на тѣхенъ варварский езикъ нетрѣба да се обърща внимание. Хората въ нашето врѣме изучватъ турский, персийский, санскритский, китайский езикъ, а вънъ отъ словѣнскитѣ земи нѣма ни една катедра на словѣнский езикъ. И при всичко това се мисли, че и тъй може да се рѣшава върху жизненитѣ въпроси на турската империя". Послѣдствие на тие думи бѣше основание на една професура за словѣнскитѣ езици и литератури при парижский университетъ, която заѐ Сиприенъ Роберъ, познатия съчинитель на нѣколко книги за Словѣнетѣ въ Турция.

За бѫдѫщностьта на Европейската Турция Буѐ мислѣше, че ще бѫде нàйдобрѣ, ако се основатъ въ неѭ колкото възможно пòвече такива „автономни вилаети", като въ него врѣме бѣше Сърбия.

Съ „Turquie d' Europe" материяльтъ небѣше още исчерпанъ. Книгата съдържава главнитѣ резултати на издирванията, изложени вкратцѣ и строго научно распредѣлени, и тя не е едно пѫтописание. То излѣзе чакъ 1854 въ два тома[1]) и представява днеска още едно отъ найважнитѣ топографически съчинения за полуострова, съ кратки, ясни и живописни описания на предѣли, градове и пѫтища. Слѣдъ това съчинение Буѐ издаде още една, сега полузабравена, но крайнѣ любопитна книжка за бѫдѫщитѣ пѫтища и желѣзници въ Европейската Турция,[2]) и едно множество малки минералогически и географически статии, распилѣни по разни французски, нѣмски и английски научни журнали и академически сборници. Въобще числото

[1]) Boué, Récueil d'itinéraires dans la Turquie d'Europe. Vienne 1854. 2voll.

[2]) Boué, Sur l'établissement de bonnes routes et surtout de chemins de fer dans la Turquie d' Europe. Vienne 1852.

на малкитѣ статии и съчинения на Буѐ, обнародвани на разни езици въ течение на повече отъ 50 години по разни предмѣти, нàйповече за геологията и географията на цѣла Европа и други презморски страни, излиза до 250.

Ами Буѐ умрѣ недавно като старецъ 88 годишенъ, на 9 (21) Ноемврий 1881 въ Виена, гдѣтобѣше се остановилъ отъ 25 години насамъ. До послѣднитѣ часове на живота си работѣше неуморно и съ юношеский възторгъ слѣдваше напрѣдъкътъ на науката. Между разнообразнитѣ си въспоминания нàйповече се повърщаше къмъ странитѣ на Балканский полуостровъ, и съжаляваше, че високата старость не му допущаше да ги види още единъ пѫть въ сегашния имъ новъ видъ, който е вече съвсѣмъ другъ, отколкото бѣше по врѣмето на танзимата.

Младиятъ другаръ на Буѐ *Августъ Викенэлъ* (Viquesnel) залови се 1847 за изучение на Родопитѣ, сирѣчь на цѣлото пространство между Пловдивското поле, долньото течение на Марица, рѣката Струма и Егейското море. Негова главна наука бѣше сѫщо минералогията; за други изслѣдвания липсваше всестранната ученость и неуморима наблюдателность на другаря му, както и познавание на мѣстнитѣ езици. Голѣмата му карта на Тракия и другитѣ съчинения съдържаватъ нàйповече само турскитѣ имена на селата, планинитѣ и рѣкитѣ, защото той неможеше да се споразумѣе съ словѣнскитѣ жители и бѣше ограниченъ на това, което му кажахѫ неговитѣ турски проводници. Отъ голѣмото му „Пѫтувание по Турция“ излѣзе само първия томъ; смъртьта († 1867) не му допуснѫ да довърши това съчинение.[1])

Въ сѫщата година, когато Буѐ предприе послѣдньото си пѫтувание, вече други единъ пѫтникъ влѣзнѫ въ вѫ-

[1]) Viquesnel, Carte de la Thrace, d' une partie de la Macédoine et de la Moesie Paris 1854. Atlas въ 16 карти. Voyage dans la Turquie. Paris 1867.

трѣшностьта на страната, нѣмский ботаникъ Д-ръ А. *Гризебахъ,* послѣ профессоръ на университета въ Гетингенъ и първий авторитетъ въ познавание на географическото распредѣление на растенията по свѣта († 1879). Той пропѫтува полуострова отъ Цариградъ до Далмация. Отъ Мала Азия, гдѣто бѣше посѣтилъ Бруса, тръгнѫ за градъ Еносъ, който се крие въ блатата при устието на Марица, и отъ тамъ преминѫ на островъ Тасосъ и на Атонский полуостровъ. Тамъ пó-дълго врѣме посѣдѣ въ мънастиритѣ и изучи прелестната природа на тамкашнитѣ великолѣпни гори, които сѫ единъ отъ рѣдкитѣ остатъци на онова природно богатство, що преди хилядо години покриваше нáй-голѣма часть на южната Европа, но въ пó-нови врѣмена изчезнѫ подъ пагубното и неразбраното влияние на хората. Отъ Света Гора Гризебахъ презъ Солунъ стигнѫ въ Битоля и качи се на върховетѣ на планинитѣ Нидже и на Перистери, отъ гдѣто можá да прегледа всичкитѣ красотии и дивотии почти на цѣлата западна Македония. Искаше да иде въ Охрида и въ Дебра, но тамъ тогава бѣше избухнѫла войната на портата срѣщу непокорнитѣ Албанци. Заради това пѫтникътъ бѣше принуденъ да се обърне кѫдѣ сѣверъ и стигнѫ презъ Прилѣпъ въ Скопье, гдѣто тамкашниятъ наслѣдственъ паша, единъ владѣтель почти полунезависимъ, го приѐ съ единъ крайне дружески начинъ и му улесни всичко, за да може да посѣти Тетовската долина съ градътъ Калканделенъ и да се въскачи на нáй-високиятъ върхъ на Шаръ планина, на Люботрънъ. Отъ тамъ Гризебахъ заминѫ презъ Призрѣнъ и презъ негостоприемнитѣ планини на сѣверната Албания за Скадъръ и за Которъ. Неговото „Пѫтувание по Румелия“ е едно отъ нáй-хубавитѣ произведения на пѫтешественната литература. Авторътъ мало го е грижа за хората и за тѣхнитѣ страсти; неговото царство е природата, рѣкитѣ, планинитѣ, езерата и горитѣ, съ нейнитѣ разновидни растения и съ

многообразнитѣ цвѣтя, които лѣтѣ се люлѣятъ върху зеленията покривъ на планинскитѣ полѣни.[1])

Отъ онова врѣме на самъ пѫтешественната литература за полуострова умножава се непрестанно. Малко врѣме подиръ реченитѣ описания слѣдва едно описание на Албания и Румелия отъ чешския лѣкарь Д-ръ Іосифъ *Миллеръ* (Прага 1844), една малка книга, но пълна съ любопитни подробности за жителитѣ, тѣхното умственно развитие, земледѣлие, скотоводство, индустрия, за климатътъ, медицинскитѣ особенности и пр. на провинциитѣ Скадърска, Призрѣнска и Битолска.[2]) Миллеръ служеше като лѣкарь въ Далмация и по случай на разни заразителни болѣсти бѣше нѣколко пѫти пратенъ за изучването имъ въ близскитѣ предѣли на Европейската Турция. Той бѣше първий наученъ пѫтникъ, който влѣзе въ Дебра и направи лично познанство съ „ужасната дивотия на Албанцитѣ-Дебралии“. Предговорътъ на Миллеровата книга е написанъ отъ чешския историкъ *Павелъ Іос. Шафарикъ,* който не много врѣме преди това въ своитѣ „Словѣнски Древности“ (1837) бѣше открилъ, тъй да кажѫ, началото и минѫлото на нашето племе и положилъ основи за критическата словѣнска историография. Въ този предговоръ той излага тогавашното състояние на географическитѣ изслѣдвания по Балканския полуостровъ и оцѣнява ползата, която може да се извлече отъ тѣхъ за изучението на словѣнската история. Шафарикъ самъ бѣше живѣлъ 14 години въ Нови Садъ между Сърбитѣ и тамъ е ималъ възможностьта да събира свѣдѣния за народитѣ на Балканский полуостровъ и да се снабди съ едно такова точно познавание на полуострова, което се види въ неговиятъ „Словѣнски Народописъ“ (1842) и въ приложенната въ него

[1]) Dr. A. *Griesebach,* Reise durch Rumelien. Göttingen 1841, 2 тома.

[2]) Dr. Jos. *Müller,* Albanien, Rumelien und die österreichisch-montenegrinische Grenze. Prag 1844.

карта, на която първъ пѫть подробно сѫ изложени днешнитѣ граници на българский народъ. Шафарикъ много желаеше да пропѫтува тие страни, за да събере свѣдѣния за старословѣнскитѣ рѫкописи, хрисовули и други паметници, но завърнѫ се 1833 въ Чешко, безъ да може да испълни желанието си.

За изслѣдването на полуостровнитѣ страни за словѣнската наука намѣри се обаче скоро другъ единъ работникъ. Младъ единъ Русинъ, професоръ на словѣнскитѣ езици при казанский университетъ, на име *Викторъ Григоровичь* (р. 1815, умрѣлъ 1876), предприе 1844 едно пѫтешествие по Европейската Турция, което трая единайсеть мѣсеца. Това бѣше едно смѣло предприятие, защото Турцитѣ се отказвахѫ да дадѫтъ на московския пѫтникъ позволение да може свободно да се расхожда по вѫтрѣшностьта на страната, а Григоровичь вопрѣки това се рѣши да пѫтува безъ позволение. Нáй-напрѣдъ отиде той отъ Цариградъ въ Солунъ, но неговитѣ надѣжди да намѣри тамъ нѣкои въспоминания и паметници за св. словѣнски апостоли, останахѫ суетни. Цѣла една зима преживѣ въ Светогорскитѣ мънастири. Тамъ владѣеше между калугеритѣ отъ всичкитѣ народности едно ужасно невѣжество; старитѣ рѫкописи, писани въ срѣднитѣ вѣкове въ това врѣме, когато сѫщитѣ мънастири бѣхѫ разсадници на образованието, напрѣдъкътъ и благонравието, сега се употрѣбявахѫ за залѣпявание прозорцитѣ, за паление пещи, за правение пантофи, или се хвърляхѫ като безполезни нѣща въ морето (особенно словѣнскитѣ книги въ гръцкитѣ общежития), когато не бѣхѫ вече пó-рано изѣдени отъ мишки, молци или отъ мухлята. Григоровичь много книги или кѫсчета отъ древнии списания взе съ себе-си и отнесе въ Русия, гдѣто сѫ хубаво спазени въ библиотекитѣ. Още сега приказватъ калугери по Света Гора за единъ „руски даскалъ“, който преди много години събралъ и отнесълъ

голѣмо множество стари книги. Разбира се, че отъ това врѣме насамъ, въ 40 години врѣме, и мънастиритѣ се промѣнихѫ; не давно на пр. руский мънастиръ св. Пантелеймона издаде самъ въ Киевъ въ единъ обширенъ сборникъ всичкитѣ свои стари словѣнски, гръцки и румѫнски хрисовули, хубаво и вѣщо напечатани.

Отъ Света Гора Григоровичъ споредъ своятъ „буюрулду“ трѣбаше да се върне пáкъ отъ Солунъ до Цариградъ покрай морето. Но той влѣзе смѣло вѫтрѣ въ Македония, да види, какво е тамъ останало отъ древнитѣ Словѣне и тѣхната книжнина. Пѫтуваше бързо, по отстранени пѫтища, отъ мънастирь до мънастирь, не безъ всѣкакви опасности. На 8 Май 1845 стигнѫ въ Охридъ и отъ тамъ, като го приехѫ Турцитѣ доста добрѣ, влѣзе подъ предлогъ, че иска да събира цѣлителни растения, и въ предѣлътъ Дебърца. Искаше да иде по вода на Прѣспанското езеро и да посѣти островетѣ му, на които лежатъ развалинитѣ на царь Самуиловитѣ дворове, но не намѣри згоденъ случай. Отъ тамъ дойде презъ Прилѣпъ въ Велесъ, гдѣто Турцитѣ безъ малко щѣхѫ да го хвърлятъ отъ моста въ Вардаръ, и отъ тамъ слѣдъ едно малко сражение при една караула близу до Струмница стигнѫ живъ и здравъ въ Сѣръ. Отъ Сѣръ пѫтуването му бѣше пó-спокойно. Посѣти Рилский мънастиръ, София, Пловдивъ, Търново, и слѣдъ единайсемѣсечно пѫтувание, пълно съ неприятности, презъ Русе излѣзнѫ пáкъ отъ България. Неговата книга „Очеркъ ученаго путешествія по Европейской Турціи“ (Казань 1844, ново изд. Москва 1877) съдържава на не много страници единъ удивително богатъ материялъ. Въ кратко се описватъ мънастири, черкви, рѫкописи, хрисовулитѣ и други паметници; при това се привождатъ стотини български названия на села, рѣки и пр. и се съобщаватъ първи вѣрни данни за българскиятъ езикъ, нарѣчията му, както и за новобългарската книжев-

ность и за българскитѣ училища. За себе-си и своитѣ приключения Григоровичъ не обича да приказва, както въобще въ цѣлата си книжовна дѣятелность при огромнитѣ си познания той всѣкога се отличаваше съ една необикновена скромность.

Отъ сжщий периодъ, отъ Одринский миръ до Кримската война, има и други пó-малки издания. Между тѣхъ сж и наблюденията на единъ мжжь, който си е записалъ името въ всеобщата история и който като проницателенъ наблюдатель принадлежи къмъ първитѣ духове на нашето столѣтие. Славний началникъ на пруский генераленъ щабъ *Молтке* като младъ офицеринъ въ 1835—1839 години види и българскитѣ страни. Описанието му за положението на Търново и Казанлжкъ сж отъ нáй-яснитѣ и нáй-хубавитѣ.[1]) Англичанетѣ посѣщавахж много пжти зрѣлището на войната 1829 и писахж военни разсжждения за Балкана за въ случай на бждящитѣ войни: *Кепелъ* (1831), *Макинтошъ* (1854) и други. По поводъ на кланиятата въ Пиротско, Нишско и Лѣсковско 1841 г. французското правителство испрати тамъ прочутия писатель по народната економия М. *Бланки* (Blanqui), който пжтува отъ Видинъ презъ Бѣлградчикъ и Пиротъ до София, и отъ тамъ до Цариградъ, и върху това пжтешествие издаде една много занимателна книжка, въ която излага особенно икономическото, земледѣлческото и индустриялното състояние на България.[2]) Като преводачь придружаваше го Българинъ Александръ Ексархъ. Нѣколко пжтници посѣтихж тогава и Босна и Херцеговина, особно Англичанинъ *Вилкинсонъ*, нѣмский ботаникъ *Сентнеръ* и други.

Макаръ, че тия съчинения обогатихж науката съ единъ обиленъ и подробенъ географический материялъ, нѣмаше

---

[1]) *Moltke,* H. v. Briefe über Zustände und Begebenheiten in der Türkei 1835—9. 3 Aufl. Berlin 1877. Има отъ него и Der russisch-türkische Feldzug in der Europäischen Türkei 1828 und 1829. Berlin 1845.

[2]) M. *Blanqui,* Voyage en Bulgarie 1841. Paris 1843.

обаче до тогава нито една карта, която да е била изработена споредъ материялитѣ, изнесени на явѣ отъ тия пѫтници. Въ учебни атласи и карти явявахѫ се всé още разни несѫществующи рѣки и градове, наслѣдство отъ картитѣ на преднаполеоновското врѣме. Първа научна и вѣрна карта на Европейска Турция изработи и издаде въ четири листа 1853 г. *Хайнрихъ Кипертъ,* профессоръ на географията при берлинский университетъ и единъ отъ първитѣ картографи на нашия вѣкъ.[1]) Главната ѝ основа сѫ съчиненията на Буé. Самото распредѣление на материялътъ не бѣше лесно, защото освѣнъ подробнитѣ мѣрения на морскитѣ крайбрѣжия[2]) и нѣколко мѣста въ Сърбия и въ източна България липсвахѫ астрономически данни за дѣйствителната географическа дльжина и ширина, тъй щото лесно можеше да се случи тая погрѣшка, нѣкой градъ съ цѣлия му предѣлъ да се тури два три денье пѫть на страна отъ истинското си мѣстоположение. Разбира се, че много мѣста останахѫ на тая карта бѣли и празни, по нѣмание данни за тѣхъ, особно планинскитѣ старни на югъ отъ Сърбия кѫдѣ Враня, вѫтрѣшностьта на Родопитѣ, нѣкои части на Македония и др. и че много рѣки сѫ отчасти назначени само съ единъ редъ пунктове, защото за направлението имъ нѣмаше свѣдѣния. Истинската наука работи само съ познатото а опредѣлява кое е непознато, за насърчение на бѫдѫщитѣ изслѣдователи. По добросъвѣстно и точно употрѣбение и разработение на на научний материялъ, Кипертовата карта е единъ примѣренъ образецъ на картографический трудъ. Въ 1871 г. тя излѣзе въ ново издание, съвсѣмъ преработена и допълнена; но науката напрѣдва тъй бързо, че и това второ издание сега вече е овѣхтѣло.

---

[1]) Dr. Heinrich *Kiepert,* Generalkarte der Eur. Türkei. Berlin 1853, 4 гол. листа.

[2]) Адриятическото море съ всичкитѣ му брѣгове и острове измѣрихѫ Австрийцитѣ 1819, Черното Море 1840 Руситѣ, Бѣлото (Егейско) Море 1830—1844 Англичанетѣ, Мармарското море 1845—8 Руситѣ.

Кримската война, разбира се, като всичкитѣ предидѫщи походи, не останѫ безъ влияние върху напрѣдъкътъ на географическата наука за Балканския полуостровъ. Публиката въ Европа пáкъ се заинтересува за тие страни, та се намѣри и случай да се разширятъ и допълнятъ досегашнитѣ свѣдѣния върху тѣхъ. Французитѣ направихѫ нѣколко подробни карти на Добруджа и други нѣкои приморски краища. Австрийцитѣ окупирахѫ ромѫнскитѣ княжества и тѣхния генераленъ щабъ изработи една подробна карта на Влашко (безъ Молдавия). Между съчиненията на това врѣме споменваме книгитѣ за Добруджа отъ френский лѣкаръ *Алардъ,* който стоеше тамъ съ войскитѣ.[1])

Слѣдъ Парижкий миръ (1856) за научнитѣ издирвания по полуострова захванѫ новъ единъ периодъ. Когато пѫтницитѣ на първий периодъ, отъ Одринский миръ насамъ (1829—1856), между тѣхъ на първо мѣсто Буé, Викенелъ, Гризебахъ и Григоровичъ, посѣщавахѫ страната нáй-повече съ една чисто научна цѣль, въ този другъ периодъ, отъ Парижский миръ до послѣдната война (1856—1876) появихѫ се изслѣдвания съ цѣли чисто практически. Особенно проектитѣ за построяване желѣзници въ Турско дадохѫ поводъ за едно пó-подробно и пó-точно изучение на балканскитѣ страни, отъ колкото бѣхѫ досегашнитѣ опитвания. Числото на книги, статии и карти се умножи тѫй, че можеме да споменеме само нáй-виднитѣ.

Единъ отъ първитѣ пѫтници на този вторий периодъ бѣше *Иванъ Георгий фонъ Ханъ* (р. 1811, † 1869). Този ученъ нѣмский юристъ служилъ въ врѣме на краля Отона въ Гърция при министерството на правосѫдието; послѣ преминѫлъ въ австрийската дипломатическа служба и занимавалъ много години консулскитѣ постове въ Янина и Сира. Първо негово пó-голѣмо съчинение бѣхѫ „Албан-

---

[1]) *Allard* (Camille). La Bulgarie orientale. Paris 1864. — Сѫщий, La Dobroutcha. Paris 1859.

скитѣ студии“ (1853), въ които въ три силни тома е изложена не само географията на Албания съ пѫтнишки очерки, но и историята, обичаитѣ, нравитѣ, пѣснитѣ, пословицитѣ и даже самиятъ езикъ (граматика съ рѣчникъ) на Албанцитѣ.[1]) Въ 1858 год. Ханъ по една порѫчка отъ виенската академия на наукитѣ предприе едно пѫтешествие отъ Бѣлградъ до Солунъ, съ цѣль чисто практическа, сирѣчь за да издири, до колко е възможно да се построи въ това направление една желѣзница. Въ това пѫтувание Хана придружаваше тогавашний капитанъ и директоръ на сърбската военна академия въ Бѣлградъ, сега генералъ *Захъ* (родомъ Чехъ отъ Моравия). Пѫтницитѣ обяснихѫ за първъ пѫть непознатитѣ предѣли, които се простиратъ на югъ отъ тогавашната сърбска граница около Куршумлье, Лѣсковецъ и Враня, та и другояче обогатихѫ географическата наука съ много драгоцѣнни подробности. Проектъ, да се строи една желѣзница отъ Бѣлградъ презъ Нишъ, Лѣсковецъ, Враня и Скопье до Солунъ, оказа се съвършенно осѫществимъ. Описание на това пѫтешествие излѣзе на нѣмски два пѫти (съ карти отъ Заха) и единъ пѫть въ сърбски преводъ.[2])

И втората експедиция на Хана, въ 1863 год., бѣше предприета съ разноскитѣ на виенската академия и за рѣшение на една практическа задача, сирѣчь да ли двѣ голѣми рѣки, албанския Дримъ, който излѣзва изъ Охридското езеро и тече презъ Дебра, Дукаджинъ, Пулати и други планински предѣли въ Адриятическото море, и македонский Вардаръ сѫ приспособими за плаванието на параходи. Хана придружаваше и единъ офицеръ отъ австрийския флотъ съ нѣколко матрози, както и единъ фотографъ. Експедицията предприе плаванието по Дрима отъ Скадъръ на горѣ не въ малки вапорчета (мушки) или добри евро-

---

[1]) *Hahn*, Albanesische Studien. Wien 1853, 3 тома въ 4°. 1868.
[2]) *Hahn*, Reise von Belgrad nach Salonik, Wien 1858, 2 изд.

пейски барки, но въ прости слаби албански каици. Вече слѣдъ нѣколко денье появихѫ се въ тѣснитѣ провали, гдѣто Дримъ е стѣсненъ между огромни стърми и голи стѣни, такива неочаквани мѫчнотии, че е трѣбало каицитѣ да се испратать назадъ и пѫтуванието нататъкъ да се продължи на конь. Въ рѣката имаше нѣколко низки катаракти, презъ които водата преминава съ шумъ и голѣма бързина. Съ едно малко вапорче можеше, можеби, да се мине тази спънка и да се дойде много пó-далеко, ако не и въ самото Охридско езеро. Въ продължение на пѫтуванието Ханъ посѣти Призрѣнъ, разгледа Дебра, пловá по цѣлото Охридско езеро, събра свѣдѣния за Прѣспанското езеро, за което до тогава почти нищо не се знаеше, стигнѫ презъ Битоля и Прилѣпъ въ Велесъ, и плова по Вардарътъ на барка до самия Солунъ.[1])

Сѫщеврѣменно възбуди Балканский полуостровъ вниманието на двама прочути пѫтници по срѣдната Африка, които бѣхѫ посветили младитѣ си години за изслѣдвание на диви тропически страни и които сега пожелахѫ да откриятъ въ Европа още онова, което бѣше останѫло неизвѣстно за науката. Но и двамата поминахѫ се прерано, безъ да могѫтъ да довършатъ предприетата задача.

Смѣлия изслѣдователь на горѣщата Сахара и на дивитѣ царства и племена на Негритѣ въ тропическия Суданъ Д-ръ Генрихъ *Бартъ* кърстосвá полуостровътъ въ 1862 год. почти по сѫщий пѫть като Григоровичъ, само въ обратно направление, отъ Русе до Солунъ, и отъ тамъ въ Атина. Описанието му[2]), като трудъ на единъ отъ нáй-опитнитѣ и нáй-съвѣстнитѣ наблюдатели, съдържава много важни нѣща, но при всичко това има единъ значителенъ недостатъкъ. Бартъ не знаеше ни единъ словѣнски езикъ и нѣмаше нито единъ добъръ български драгома-

[1]) *Hahn,* Reise durch die Gebiete des Drin und Wardar. Wien 1868, 4°.
[2]) *Barth,* Reise durch das Innere der Europäischen Türkei. Berlin 1864 (съ картя).

нить; заради това имената на мѣстноститѣ у него по нѣкогажь много сж искривени, тжй щото често не можешъ да разберешъ, кое отъ сжществующитѣ села и рѣки той описва. При всичко това Бартъ привлича вниманието на своитѣ читатели къмъ българския народъ, за когото до тогава по Европа твърдѣ малко се грижихж; особно показва, каква голѣма жизнена сила проявихж Българетѣ, този полузабравенъ народъ, въ черковний въпросъ, който се бѣше наченжлъ него врѣме, и предсказва, че този въпросъ и българското народно движение ще се развиятъ въ размѣри още пó-голѣми. Любопитна е една негова забѣлѣжка за Солунъ (стр. 216): „Този градъ е роденъ за да бжде столица. Той има всé още едно голѣмо значение за цѣлата Румелия и можеби, ако стане единъ день столица на България, ще съперничи съ Атина, ако не по любопитностьта на старинитѣ, то съ богатство и дѣйствителна важность“.

Друго едно пó-голѣмо пжтешествие свърши Бартъ въ 1865 год., като исходи Босна, разгледа пограничнитѣ мѣста между Черна Гора и Турция, минж презъ Призрѣнъ и Тетово въ Македония, посѣти Кратово, Мелникъ, Неврокопъ, Сѣръ, Воденъ, Охридъ и обиколи Албания и Епиръ. Особенна важность имахж при това пжтувание астрономическитѣ обсервации за точното опредѣление положението на всичкитѣ пó-важни мѣста. Но, за жалость, Бартъ кратко врѣме слѣдъ завръщанието си ненадѣйно се поминж. Пжтнишкитѣ му дневници употрѣби Кипертъ за новото издание на картата си но печатани тѣ не излѣзнжхж, защото сж само нáбързо писани по пжть и не рѣдко вразумителни само за почившия наблюдатель самъ.

Французский географъ *Гильомъ Лежанъ* (Lejean), роденъ въ едно селце въ Бретань, обиколи 1857 год. по поржчка на правителството си Бессарабия, крайдунавската България, Тессалия и Босна. Въ 1864 год. издаде една кратка етно-

графия на Европейската Турция съ една карта, на която сж подробно начъртани границитѣ на разнитѣ народи.[1]) Слѣдъ картитѣ на Шафарика и на Буѐ (въ Бергхаузовъ Атласъ 1849), върху които полуостровътъ се вижда въ твърдѣ малъкъ размѣръ, Лежанъ направи първъ опитъ въ пó-голѣмъ видъ и` съ пó-вече подробности. Въ главнитѣ чърти опитътъ му е сполучливъ, но въ подробноститѣ има много голѣми погрѣшки, като на пр. гжсти несжществующи ромжнски села около Враца или забѣлѣжението на родопскитѣ Помаци като османски Турци, когато тѣ сж чисти мюсюлмански Българе. Отъ това врѣме насамъ има пóнови и пóдобри народописни карти на полуострова, отъ загребский професоръ *Брадашка* въ нѣмския географический журналъ на Петермана, и въ послѣдньо врѣме отъ *Киперта* (Берлинъ 1876, 1 листъ).

Послѣ това Лежанъ занимаваше се нѣколко години на редъ въ разни предѣли на Африка и на Азия, особенно въ Суданъ покрай Бѣлий Нилъ, въ Абисиния, Индия, Персия, Месопотамия и Мала Азия. Напослѣдъ въ 1867 г. пакъ се върнж къмъ Балканский полуостровъ. Съ поддържка на французското министерство на външнитѣ работи се завзѐ за изработване една подробна голѣма карта на Европейската Турция, която имаше да излѣзе на 48 листа. За тази цѣль той исходи полуостровътъ нѣколко пжти отъ Адриятическото море до Черното море, по нáйразличнитѣ направления. Кратки извѣстия и писма за тия пжтувания обнародваше въ нѣмски и французки географически журнали. Въ 1870 год. приготовенията бѣхж до тамъ довършени, щото Лежанъ бѣше захванжлъ вече да съставява картата, но въ начало на слѣдующата годнна, въ врѣме на френско-пруската война, смъртьта го завари въ родното му село и работата пропаднж. Събранитѣ отъ него материяли сж сжщо като тие на Барта почти неупотрѣбими з

[1]) *Lejean,* Ethnographie de la Turquie d'Europe. Gotha 1861.

всѣкиго другиго, особенно защото Лежанъ, който бѣше лично единъ човѣкъ много оригиналенъ, располагаше съ една чудесна паметь, и заради това много незаписваше. И тъй многогодишния му трудъ е изгубенъ за всѣкога. Между хартиитѣ му намѣри се само една готова статия „Voyage en Bulgarie", която излѣзе съ много хубави изображения въ географический журналъ „Tour du Monde" въ 1873 год.

Освѣнъ предприятието на Лежана французското правителство поддържаваше и друга една експедиция, която имаше за цѣль да изучи мѣстноститѣ, въ които е воювалъ Юлий Цесаръ. Самиятъ царъ Наполеонъ III съ особенно внимание се занимаваше съ историята на този римский голѣмъ пълководецъ и държавенъ мѫжъ. Едно великолѣпно съчинение съ много изображения, карти и планове приведе резултатитѣ на тая експедиция, намѣрени въ Македония, Албания, Епиръ и Тессалия, въ обща извѣстность[1]).

Познати сѫ по цѣла България, поне по името, трудоветѣ на нѣмский пѫтникъ *Филипъ Каницъ,* родомъ изъ Пеща. Той дойде за първъ пѫть въ подбалканскитѣ страни въ 1858 год. по случай на тогавашното херцеговско възстание, като дописникъ на нѣмски иллустровани вѣстници. Далмация, Херцеговина и Черна Гора възбудихѫ у него желание да се запознае и съ другитѣ части на полуострова. Найнапрѣдъ той пропѫтува 1859—1868 сърбското княжество и въ послѣдствие на това издаде едно великолѣпно съчинение за срѣдовѣковнитѣ черкви по византинския стилъ въ Сърбия и една голѣма иллюстрована книга за сърбското княжество[2]). Отъ Сърбия захванѫ да посѣщава и България. особенно пограничнитѣ ѝ части, отъ сърбската граница до Искерътъ, които до тогава бѣхѫ почти съвсѣмъ

[1]) *L. Heuzey,* Voyage en Macédoine. Paris 1869. — *L. Heuzey* et *H. Daumont,* Mission archéologique de Macédoine. Fouilles et récherches. Publié sous les auspices du Ministère del'Instruction Publique. Paris 1876. 4⁰. съ 6 карти, цѣна 168 фр.

[2]) *F. Kanitz,* Byzantinische Monumente in Serbien. *F. Kanitz,* Serbien. Historisch-ethnographische Reisestudien aus den Jahren 1859—1868. Leipzig 1868.

непознати (Буѐ небѣше ги посѣтилъ). Полѐка-лека распространи своитѣ изслѣдвания чакъ до Черното море. Малки расправи и иллустровани статии за тия работи, обнародвани въ различни повръменни списания, възбуждахѫ насѫдѣ голѣмо любопитство и съ нетърпѣние очакваше се обѣщаната книга на Каница за подунавска България. Напослѣдъ въ 1875 год. излѣзе въ Липиска първия томъ на „Крайдунавска България и Балканътъ; пѫтнишки студии отъ години 1860—1875“. Втория томъ послѣдва 1877 между войната и третиятъ (послѣдниятъ) издаде се вече слѣдъ мирътъ въ 1879 год. съ една голѣма карта.

Каницъ преди всичко е живописецъ и иллустраторъ. Заради това найдрагоцѣнното качество на неговия трудъ сѫ многобройнитѣ прелестни изображения на градове, здания, старини, разни ликове и видове, народни костюми, и пр. Типове на лицата, които се срѣщатъ у населението на страната, сѫ изражени вѣрно до пълно естественно съвършенство. Самото съдържаиие на книгата, описанието на пѫтешествието, споредъ мнѣнието на критицитѣ е по развлечено и пообстоятелно, отъ колкото би трѣбало. Много нѣща, които би могли да се събератъ наедно, сѫ распръснати по цѣлото съчинение и съ това объемътъ на книгата е станалъ твърдѣ голѣмъ. Всестрани и специялни научни издирвания особенно по естественнитѣ науки, като у Буѐ, у Каница нѣма; неговитѣ студии отнасятъ се най много до топографията, старинитѣ и до политическото и икономическото положение. Освѣнъ това книгата необнема цѣлиятъ бивший Дуна-Вилаетъ нито сегашното Княжество защото авторътъ се ограничилъ на страната между Дунава и Старата Планина; Търнско, Самоковско, Радомирско Дупнишко и Кюстендилско невлизатъ въ крѫгътъ на пѫтнишкитѣ му изслѣдвания. Но при всичко това Каницовата книга е за сега главенъ източникъ върху България за европейскитѣ читатели. Тя до сега е найподробенъ труд

за крайдунавска България отъ Тимокъ до морето, и представява едно богато съкровище на нáйразнообразни материяли, които никога неще изгубятъ цѣната си. За бѫдѫщитѣ врѣмена тя всѣкога ще бѫде драгоцѣнна като едно вѣрно изложение, каквото е било състоянието на нинѣшното Княжество въ самото предвечерие на учреждението му, въ послѣднитѣ години преди войната.

Отъ други съврѣменни съчинения е забѣлѣжително пѫтописанието на прочутия руский списатель *А. Гильфердингъ*, който едно врѣме бѣше консулъ въ Сараево. Неговата „Босния, Херцеговина и Старая Сербия" (С. Петербургъ 1859) съдържава много важни освѣтления за познавание на сегашното и минѫлото състояние на тие страни. Отъ английски книги ще споменемъ изданията на нѣкои госпожи, на Миссъ *Валкеръ* за Македония и за езерата Охридско, Корчанско и Костурско (съ изображения 1864), пѫтувания по словѣнскитѣ земи на Европейската Турция отъ госпожи *Макензи* и *Ирби* (1867), интереснитѣ наблюдения на *Тозера* при едно пѫтешествие по Македония и Албания (1869) съ посѣщение на Атонъ, Олимпъ, Дебра, Охридъ и на страната на Мирдититѣ[1]). Много съчинения има за Босна, между другитѣ отъ германский консулъ *Блау*, нѣмский пѫтникъ *Мауреръ*, австрийский офицеринъ *Роскиевичъ*, и нáйпослѣ една превъсходна книга отъ Англичанина *Евенса* (Evans). Много малки статии за разни предѣли сѫ распърснѫти по различни географически и други научни журнали. Излѣзнѫхѫ още и двѣ голѣми карти, но и двѣтѣ доста несполучени, една отъ *Хантке* въ Германия (1873) въ 18 листа, и другата отъ *Шеда* въ Виена (1869) въ сѫщата величина.

---

[1]) Miss Walker, Through Macedonia to the Albanian lakes. London 1864. Mackenzie and Irby, Travels in the Slavonic provinces of Turkey in Europe. London 1867. (сърб. преводъ отъ Миятовича въ Бѣлградъ 1868). Henry Tozer, Researches in the highlands of Turkey. London 1869, 2 voll.

Още по́подробни издирвания се захванахѫ, когато се начена хѫ приготовенията за постройката на желѣзницитѣ. За предварително изслѣдване на земята тръгнѫ 1869 една експедиция отъ инженери, къмъ която се присъедини и виенския геологъ *Фердинандъ Хохштетеръ*, прочутъ съ своитѣ пѫтешествия по цѣлия свѣтъ и своитѣ знаменити съчинения за Нова Зеландия и други презморски страни. Пѫтописнитѣ начъртания на Хохштетера, неговото „Пѫтувание по Румелия" и „Предѣлътъ около Витоша и Рила", при голѣмата му опитность въ изучение на разни непознати земи, при основателнитѣ му познания въ естественнитѣ науки и живия му стилъ принадлежатъ къмъ на́ихубавитѣ нѣща, които сѫ писани за българскитѣ страни[1]). И нему е останѫло да открие още всѣкакви нови нѣща. До сега никой (освѣнъ покойния Лежанъ) небѣше влѣзналъ въ тъй називаемата Срѣдна Гора и всичкитѣ пѫтници, които сѫ виждали планинитѣ на сѣверъ отъ Татаръ-Пазарджикъ, мислѣхѫ, че това е самата Стара Планина. Сега Хохштетеръ обясни, че това е особенъ планински гребенъ, между който и Стара планина има една дълбока долина съ градове Златица, Пирдопъ, Клисура, Казанлѫкъ и др. На близу до тие мѣста имаше до него врѣме друга една погрѣшка по картитѣ. На сичкитѣ по́стари карти рѣката Видъ бѣше начъртана като че извира при Ихтиманъ и че отъ тамъ минува презъ планинитѣ къмъ Дунавъ. Споредъ това се мислѣше, че може да се гради отъ предполагаемата желѣзница, която имаше да съединява Цариградъ съ Бѣлградъ, единъ клонъ отъ Ихтиманъ край Вида чакъ до Дунавъ. Сега Лежанъ обясни и Хохштетеръ го потвърди, че Ихтиманската рѣчка Мѫтивиръ не е Видъ, че тя тече въ Тополница, която при Татаръ-Пазарджикъ влиза въ Мари-

[1]) *Hochstetter*, Reise in Rumelien, Mittheilungen der Wiener geogr. Gesellschaft 1870, 1871. Das Vitošgebiet, Petermann's Mittheilungen 1872. Die geologischen Verhältnisse des östlichen Theiles der Eur. Türkei, Jahrbücher der Wiener geolog. Gesellschaft XX, XXII (1870, 1873).

цата, че по тия нѣста въ Стара планина нѣма никакъвъ естественъ проходъ, и че изворитѣ на Вида лежатъ далеко отъ Ихтиманъ чакъ на другиятъ, сѣверниятъ склонъ на Балкана, въ Тетевенско.

Врѣмената тъй се промѣнихѫ, че слѣдъ малко единъ зоологъ (ентомологъ) отъ Саксония *Едвинъ Рокстро* (Rockstroh) търгне да пѫтува пѣшъ по българскитѣ страни, като нѣйдѣ срѣдъ цивилизованата Европа по Алпитѣ или по Германия. Той ходи отъ Ломъ презъ Враца на Самоковъ, исходи рилскитѣ и родопскитѣ планини, влѣзе въ Македония и посѣти Тетово и Дебра, отъ гдѣто предъ ножоветѣ на фанатическитѣ Албанци едвамъ можà да изнесе главата си. Неговитѣ много поучни и живописни описания за съжалѣние се намиратъ распръснѫти тукъ тамѣ по разни мало достѫпни журнали. Между нáй-драгоцѣннитѣ съчинения за полуострова принадлежатъ геологическитѣ издирвания за Добруджа отъ недавно умрѣлий професоръ *Петерсъ* въ Грацъ, изложени хубавѣ и по единъ твърдѣ привлекателенъ и ясенъ начинъ.[1]) Ботаникътъ *Янка* отъ Пеща пропѫтува Шипченския Балканъ, Неврокопскитѣ Родопи и Перинъ-Планина, но освѣнъ дребни и кратки статии не издаде нищо за наблюденията си. Послѣдния чужестраненъ наученъ пѫтникъ преди войната бѣше младий виенский геологъ професcоръ *Тоула*, който 1875 исходи Видинско, Берковско, Искерския проходъ, Търнско и Пиротско.[2])

Отъ Юлия 1875, отъ избухванието на херцеговското възстание, възможностьта за научни издирвания на балканский полуостровъ се прекѫснѫ, но по цѣлия свѣтъ се

---

[1]) *K. F. Peters,* Reisebriefe eines deutschen Naturforschers aus der Dobrudscha (Oesterreichische Revue 1865, 1866). Геол. описание на Добруджа въ актоветѣ на Виенската академия, томъ XXVII, 1867.

[2]) Dr. Franz *Toula,* Geologische Untersuchungen im westlichen Theile des Balkans, разни статии въ актоветѣ на Виенската академия 1875 — 1880 съ карти. Uber den Berkovica-Balkan und durch die Iskerschluchten nach Sofia. Mitth. der Wiener geograph. Gesellschaft 1876.

обърна общото внимание пàкъ въ найголѣмъ размѣръ къмъ подбалканскитѣ страни. За да улеснятъ публиката, захванахж да излѣзватъ голѣми подробни карти, пòдобри и пòоснователни отъ всичкитѣ предидмщи. Тия карти, разбира се, небѣхж направени отъ Турцитѣ. Въ другитѣ държави по Европа насждѣ генералнитѣ щабове приготвяватъ и издаватъ подробни печатани карти на своитѣ страни, съ постепенни нови издания и допълнения. Турский генераленъ щабъ за такова нѣщо бѣше съвсѣмъ неспособенъ и опититѣ на Турцитѣ въ картографията посрѣщнахж се въ Европа само съ смѣхъ. Голѣмата ржкописна карта, която на Виенското изложение въ 1873 г. бѣше покачена въ турското отдѣление, небѣше освѣнъ една копия на Кипертовата карта съ прибавение на новитѣ желѣзници. Сжщо и тия карти, които се издавахж въ цариградската държавна типография, и то доста невѣщо, и които бѣхж изложени на географическото изложение въ Паризъ въ 1875 год. бѣхж снети отъ Кипертовитѣ издания. Даже и картата на Халепския вилаетъ отъ Джевджетъ паша небѣше освѣнъ увеличена копия отъ Кипертовата Мала Азия съ нѣкои поправки. А картата на Пловдивский санджакъ, направена 1862 и издана отъ Киперта 1876 „за примѣръ“, по първобитностьта си прилича на древнитѣ груби географически произведения на 16. столѣтие. Когато европейскитѣ сили недавно се съгласихж за едно астрономическо мѣрение на градуси, Турция неможеше да предприеме това нѣщо съ собственни сили, и обсервациитѣ върху нейната територия направихж по нейно предложение Руситѣ и Австрийцитѣ.

Австрийски и руски офицери въ това врѣме работихж явно въ турскитѣ вилаети. Австрийцитѣ прибързахж съ издание на своитѣ резултати и вече 1876 излѣзе тѣхната генерална карта на Босна, Херцеговина, Черна Гора и Сърбия въ 12 листа. Тя е съставена на основание не само на многобройни рекогносцировки по главнитѣ пжтища, но

и на дѣйствителни мѣрения, астрономически и нѣкога и тригонометрически, тѫй щото тия земи за науката прiехѫ единъ видъ съвсѣмъ новъ. Разбира се, че останахѫ още доволно непълнотии и празни мѣста, и че се срѣщатъ доста погрѣшки, особенно въ мѣстнитѣ имена. Слѣдъ това излѣзе и България и Румелия (6 листа), която обаче не е толкозъ сполучливо изработена, както сърбскитѣ страни, и найпослѣ и Македония съ Албания сѫщо съ много нови данни и допълнения.

Отъ страна на Руситѣ не бѣше излѣзла преди войната такава щабна карта, само една Европейска Турция въ 17 листа отъ полковника Артамонова, която нѣкѫдѣ е доста пълна, но на мѣсти съвсѣмъ устарѣла. Голѣми усилия положихѫ се отъ руский генераленъ щабъ за една подробна тригонометрическа снимка на българскитѣ земи въ врѣме на окупацията слѣдъ подирнята война между Русия и Турция. Резултатитѣ на този огроменъ трудъ, една подробна точна карта, както иматъ отдавна всичкитѣ образовани страни, и която ще може да тури подробната география на тия земи на съвсѣмъ непоколебими основи и да отстрани всичкитѣ неизвѣстности и неясности, едвамъ ще могѫтъ да излѣзнѫтъ на явѣ подиръ нѣколко години.

Отъ всичко, което разказахме до сега, види се че пѫтници и географи отъ разни образовани народи сѫ положили въ течение на послѣднитѣ петдесеть години доста много трудъ, да изучатъ Балканский полуостровъ и да освѣтлятъ образований свѣтъ за него съ вѣрни свѣдения. Но и до днесъ още не е всичко открито, и картитѣ никакъ още не сѫ пълни. Тъй на пр. за Родопитѣ, за източната Македония отъ Вардаръ до Струма и за нѣкои предѣли на Албания и днеска още се знае твърдѣ малко. Южната страна на Прѣспанското езеро е позната само по слухове а върху водитѣ на самото езеро не е още пловилъ нито единъ наученъ пѫтникъ. Да приведемъ още единъ пòчу-

денъ примѣръ. Съ исключение на нѣколко политически рапорти върху кланията въ 1876 година, въ цѣлата досегашна пѫтописна и научна литература за Балканский полуостровъ неще намѣрите никѫдѣ едно описание на Копривщица или на Панагюрище, мѣста тъй забѣлѣжетелни въ историята на българското възраждание. А по̀лани, когато имахъ случай да се запознаѭ по̀отблизу съ Кюстендилското окрѫжие, зачудихъ се, като влѣзнахъ въ цѣла една околия, която съ планинитѣ, рѣкитѣ и многобройнитѣ си села несѫществува ни на една печатана карта и за която въ учения свѣтъ още никой небѣше чулъ: тъй наречено Краище или Изворска околия.

До сега говорихме за научнитѣ работи, искарани на видѣло отъ чуждитѣ пѫтници, които обикновенно само на̀бързо сѫ минѫли презъ страната и разбира се, забѣлѣжвахѫ едвамъ онова, което виждахѫ съ собственитѣ очи, или което сѫ научили отъ приказванието на мѣстнитѣ жители. Врѣме е да поговоримъ и върху това, което е направено за мѣстната география отъ самитѣ словѣнски народи на полуострова, отъ Сърбитѣ и Българитѣ.

У Сърбитѣ срѣщатъ се преди всичко плодоветѣ на всестранната дѣятелность, която разви единъ въодушевенъ народенъ дѣецъ, за да положи здрави основи за изучението на земята и на народа и за да основе едно истинско народно самосъзнание. Този мѫжь бѣше *Вукъ Стефановичь Караджичь* (род. 1787, † 1864). Вече въ своята „Даница“ въ 1827 година помѣсти едно кратко географическо описание на сърбското княжество. Слѣдъ това той обнародва едно описание на Черна Гора на нѣмски и едно на Бока Которска на сърбски, и сѫщо въ голѣмиятъ си сърбски рѣчникъ насѫдѣ помѣсти и географическитѣ имена съ надлежнитѣ статии за разни мѣстности. Другитѣ му трудове сѫ описания на сърбскитѣ народни обичаи, сборници на народни прикаски и пословици и особенно една

прочута сбирка на народни пѣсни въ петь томове. Съ това и съ въведението на едно лесно, практическо и общепристжпно правописание той стана основатель на новата сърбска книжевность.

Отъ другитѣ пôстари географически съчинения у Сърбитѣ любопитно е *Іоакима Вуича* „Путешествие по Сербіи“ (Будимъ 1828), една много наивна книга съ крайне първобитни изображения. Въ 1835 год. единъ нѣмский геологъ *Хердеръ* испита рудницитѣ на княжеството; изложението му се издаде (1845) на нѣмски и на сърбски. Първи карти на Сърбия, изработени отъ мѣстни хора, сж отъ Бугарски (1845) и Миленковича (1850); тѣ, разбира се, не сж освѣнъ снимки отъ чужестранни карти съ нѣкои допълнения. Една твърдѣ заслужна книга е сенатора *Гавриловича* „Рѣчникъ географійско - статистическій Србіе“ (Бѣлградъ 1846), която съдържава имената на всичкитѣ населени мѣста съ кратки указания върху числото на жителитѣ и положението имъ. Отъ тогава излѣзнахж пôнови такива словари отъ *Никшича* (1870) и *Іовановича* (1872).

Едно важно събитие въ историята на србската книжевность е основанието на „сърбското учено дружество“ въ 1842 год. Журнальтъ на това дружество, нареченій „Гласникъ“, съдържава цѣли редове найдрагоцѣнни статии върху сърбския народъ и сърбскитѣ земи, между тѣхъ и много географически. Въ томоветѣ му срѣщатъ се немалко подробни описания на разни окржжия, отъ които пôмного сж направени отъ млади сърбски офицери, които усърдно се заехж за изучение повърхностьта на родната земя. При тѣхъ има и карти, които особенно на послѣдньо врѣме сж направени доста хубаво и искусно.

Изъ сърбскитѣ географически съчинения извънъ „Гласника“ личи преди всичко една нова книга, която за винжги ще остане единъ хубавъ паметникъ и единъ богатъ источникъ за поучение върху Сърбия. Това е „Кнежевина

Србија“ (Бѣлградъ 1876) отъ *М. Г. Миличевича*, едно голѣмо съчинение на 1300 страници съ нѣколко карти. Въ него се описватъ окрѫжията едно слѣдъ друго, всѣко съ своитѣ граници, планини, рѣки, пѫтища, пещери, рудници, стари и нови, исторически паметници, съ животописи на тамкашни прочути лица, статистически данни, археологически бѣлѣжки, материяли върху нарѣчията, народнитѣ облекла и обичаи и пр. Миличевичь, който е прочутъ и като съчинитель на множество хубави педагогически книги и статии, освѣнъ това обогатилъ е сърбската литература съ една сбирка новели отъ народний животъ (Зимнье вечери. Бѣлградъ 1879), които освѣтляватъ всичкия народенъ духъ съ такова една чудесна живость и подробность, както прикаски на *Стефана Любиша* сърбския животь по Църна Гора и Бока Которска. Отъ мѣстнитѣ географически съчинения върху Църна Гора нáйпространа е книгата на херцеговский архимандритъ *Никифоръ Дучичь* (Црна Гора. Бѣлградъ 1871). И Босна намѣри единъ мѣстенъ описатель, католическия калугеръ *Юкичь* (Земльописъ и повѣстница Босне. Загребъ 1851).

Статистиката се обработва въ сърбското княжество отъ много години насамъ. Официялнитѣ свѣдѣния за неѭ издаватъ се въ свързкитѣ на „Државопись Сербие“ отъ директора на статистическото бюро *Владимира Якшича*.

Въ Хърватско научната дѣятелность е приела единъ новъ потикъ съ основанието на „Югославенската академия“ въ 1867 год. Нейнитѣ издания съдържаватъ и много географически работи, особенно статиитѣ на профессора *Др. Петра Матковича*, въ които се освѣтляватъ много тъмни страници на нинѣшната и на старата география на Балканский полуостровъ.

А сега ще поговориме и за географическата литература у Българетѣ. На пръвъ погледъ мнозина би казали, че тука още нищо не е работено. Но когато погледнеме

поотблизу на младата новобългарска книжнина и като ѭ претърсиме съ внимание за да намѣриме нѣщо, което да освѣтли географията на българското отечество, ще срѣщнеме доволно много трудове, които распилѣни, както си сѫ, необърщатъ внимание къмъ себеси, но които събрани на купъ никакъ не сѫ малочисленни нито безцѣнни.

Първиятъ опитъ на едно описание на България се намира у *Отца Неофита Бозвелията,* родомъ Котленца, въ неговото „Славяноболгарское дѣтоводство“ (Крагуевацъ 1836). Въ нея книжка описватъ се на двайсеть страници въ кратцѣ, но доста ясно и хубаво рѣкитѣ, градоветѣ и мънастиритѣ въ България. Крайдунавски и тракийски мѣста пòшироко сѫ изложени, но за Македония не се поменва много. Любопитни сѫ свѣдѣнията, изложени за старинитѣ, на пр. за всичкитѣ черкви въ града Търново и за мънастиритѣ въ търновската епархия, както и за мънастиритѣ около София.[1]) Възъ това описание е основано друго едно, което се намира въ географията на Самоковеца *Костандина Фотинова* (Смирна 1843), само че съчинительтъ пòобширно се е распространилъ върху родния си градъ. Сѫщо има и едно кратко описание на България въ географията на *Ивана Андреева* (сега Богорова), печатана въ 1851 год. въ Букурещъ.

Първа българска карта излѣзе въ 1843 година, съставена отъ *Александра Хаджи Руссета* родомъ отъ Русе, и издадена съ иждивението на Димитрия Хаджи Руссета: „Карта на сегашная Болгария, Θракія, Македонія и на прилежащитѣ земли“ (Страсбургъ 1843) въ четири листа, сега голѣма рѣдкость. Тя не е друго освѣнъ нѣкоя тогавашна французска карта, едно отъ разнитѣ съкращения отъ голѣмата карта на Лапи (Lapie), за която поменѫхме пòгорѣ, само въ българско издание, сирѣчь начъртанието на

---

[1]) Слушамъ, че при книгата на Бозвелията имало и карта на Европейската Турция, но въ екземпляритѣ, които ми дойдохѫ въ рѫцѣтѣ, не съмъ я намѣрилъ.

планинитѣ и рѣкитѣ е сѫщо, а надписитѣ и имената сѫ положени съ кирилловски букви.[1]) Втората българска карта на Европейска Турция, сѫщо въ четири листа, издаде въ 1864 година въ Виена *Хр. Г. Дановъ*; тя е направена споредъ първото издание на Кипертовата карта съ нѣкои поправки.

Описания на разни градове, околии и окрѫжия сѫ много, по все распърснѫти по разни поврѣменни списания, които сега сѫ вече крайне рѣдки и нѣкогажь даже до полу забравени. Разгърнете какъвъ то щете български журналъ, „Цариградский Вѣстникъ“, „Български Книжици“, „Македония“, „Читалище“ и пр., въ всѣкий ще намѣрите или нѣкои топографически описания или статистически данни или свѣдѣния за училищата и черквитѣ съ списъкъ на селата. *Иванчо Андреовъ* (послѣ Богоевъ, сега Богоровъ) обнародва въ първия брой на първия български политически вѣстникъ „Български Орелъ“ (Липиска, 20 Априлия 1846) едно „описвание на село Котелъ“ и въ вторий брой едно обширно описание на градъ Самоковъ и на Рилската обитель. Отъ други подобни статии или отдѣлни книжки ще споменемъ описанието и историята на Копривщица отъ *Хр. В. Пулякова* въ „Българскитѣ книжици“ 1860 год. статистическитѣ расправи за Тракия отъ *Іоакима Груева* въ календарь „Лѣтоструй“, описание на Котленско отъ *В. Д. Стоянова* и на Кратовско отъ *Ефрема Каранова* въ „Периодическото Списание“, книжката върху Татаръ-Пазарджишката каза отъ *Стефана Захариева* (Виена 1870 съ карта), описание на Старозагорската каза отъ *Господина Славчова* (Цариградъ 1858), на Панагюрище отъ *В. Чолакова* (Цариградъ 1866), на Рилския монастирь отъ *Отца Неофита Рилскаго* (София 1879). Въ тия трудове сѫ испра-

[1]) Отъ такива френски карти найповече се срѣща съ нея, но не напълно, картата на Евр. Турция отъ P. I. Lameau, рисована 1827 (видѣхъ издание, обнародвано въ Парижь 1849).

вени нѣкои голѣми недоразумѣния на европейскитѣ географи; на пр. Пуляковъ добрѣ е изложилъ положението на Срѣдна гора и истинскитѣ извори на Видъ, и Дановъ на своята карта още преди Лежана добрѣ е исправилъ погрѣшката, която научнитѣ карти имахѫ за тие планински мѣста.

Приготовяваше се и едно голѣмо всестранно съчинение за всичката България, до̀ кѫдѣто се простира българскиятъ езикъ, което щѣше да прилича на поменѫтата книга на Миличевича за Сърбия. *П. Р. Славейковъ* отъ двасесеть години насамъ събираше материяли за едно подробно описание на България, не само географически, статистически и етнографически, но и за мѣстнитѣ нарѣчия, костюми, обичаи, предания, въспоминания за мѣстни по̀видни хора и пр. Нѣкои образци, извадени отъ тая сбирка и тукъ-тамѣ обнародвани по журналитѣ, възбуждавахѫ голѣми надѣжди и испълнявахѫ читателитѣ съ нетърпѣние, да видятъ по̀скоро цѣлото. Въ 1876 год. книгата бѣше вече до тамъ приготвена, щото изданието ѝ можеше тозчасъ да се захване. Но небѣ ѝ сѫдено да излѣзе на видѣло. За вѣчна загуба не само за българщината, но и съ Словѣнството и за науката въобще рѫкописътъ заедно съ всичкитѣ други хартии на Г-на Славейкова изгорѣ въ катастрофата, която постигнѫ градъ Стара Загора въ послѣдната война (1877). Госп. Славейковъ наистина заловилъ се да състави книгата о̀тново, но мѫчно ще бѫде да се възобнови така, както е била, защото такива материяли, пълни съ числа и имена, не се помнятъ на устъ; освѣнъ това тѣ бѣхѫ събирани отъ много години насамъ и отъ стари хора, които сѫ умрѣли отъ давна и които неможешъ да ги запитвашъ втори пѫть.

Въ врѣме на войната Руситѣ събирахѫ всички достѫпни статистически данни за България и напечатахѫ ги въ Букурещъ въ петь тома, като „Матеріяли для изученія Болгаріи“.

Слѣдъ войната иностраннитѣ изслѣдователи пакъ захванѫхѫ да дохождатъ, но много порѣдко. Германския геологъ Фричъ мина 1878 год. презъ Троянския Балканъ, и въ 1880 год. пакъ дойде виенский геологъ професоръ Тоула да продължи своитѣ издирвания, захванѫти преди войната въ западната часть на Стара планина, та пропѫтува, придруженъ отъ българский геологъ Гнъ Г. Златарски, Балканитѣ отъ Пиротъ до Етрополъ. Книгата му върху това пѫтешествие вече излѣзе отъ печатъ. Българскитѣ статии за разни предѣли, които понапрѣдъ тъй често се срѣщахѫ по вѣстницитѣ, престанахѫ и се замѣнихѫ съ друга побезцѣнна душевна храна за читателитѣ.

За бѫдѫще отваря се за географическото изучение на страната едно широко поле. Отъ вънъ ще дохождатъ учени хора, можеби, и почесто отъ колкото преди войната, и едно врѣме, ако да сравнишъ бѫдѫщитѣ пѫтописания за България по редъ, ще можешъ да видишъ, какъ се е развивала и какъ е напрѣдвала страната слѣдъ освобождението си. Въ С. Петербургъ географическото общество приготовява една експедиция особно за изучението на земята по естественнитѣ науки. Въ Княжеството освѣнъ това сѫществува, както въ Ромѫния и Сърбия, едно правителственно статистическо бюро за събирание ония разни данни, които се изразяватъ съ числа и които сѫ сѫщо необходими за държавното управление, както и за научното познавание на страната. Сѫщо и въ Източна Румелия се направи едно исчисление на народонаселението, а познаването на Македония се обогати съ книжката „Ethnographie de la Macédoine“ (Пловдивъ 1881), която съдържава списъкъ на всичкитѣ села съ числото на жителитѣ по народностьта имъ. Появихѫ се и нѣколко рѫководства за преподавание отечествовѣдѣнието по училищата.

Изучение на всѣка една страна наймного се спомага отъ частни наблюдатели, като всѣки единъ по дълговрѣ-

мениня си опитъ добрѣ и подробно се е запозналъ съ своята околность и нейнитѣ жители и съвѣстно излага всичко по̀важно, което е могълъ да събере и да издири. Такива монографии (отдѣлни описания) и кратки пѫтнишки начъртания сѫ найсигурна основа за подробната география на една страна. Много пѫти такива съвсѣмъ скромни трудове съдържаватъ неоцѣнимп бисери за науката даже въ по̀изучени страни, а камо ли на Балканский полуостровъ, върху който остава още толкова работа. Нѣма съмнѣние че въ България слѣдъ освобождението примѣрътъ, който е даденъ преди войната, ще намѣри още по̀вече послѣдователи[1]). Освѣнъ това ще се явѫтъ и по̀вече български учени испитатели, снабдени съ цѣлъ запасъ на науката, и всички тие трудове заедно съ исчисленитѣ чужестранни съчинения ще принесатъ желателната свѣтлина върху тъмнитѣ и неразгледани до сега предѣли на България.

Д-ръ **Конст. Иречекъ.**

---

[1]) Въ една отъ идѫщитѣ книжки ще изложа, върху кои предмети трѣба да се обърща особно внимание при събирание материяли за такива мѣстни описания, и ще ми бѫде драго да послужа съ това на тие любители на отечественната наука, които по разни мѣста искахѫ отъ мене такова едно упѫтвание.

БЪЛГАРСКИ ПОСЛОВИЦИ.

ИСТОРИЯТА НА СЪБИРАНИЕТО ИМЪ.

На 1843, като излѣзохъ отъ свѣщовското училище презъ есеньта станжхъ *даскалъ* на Долня Махала въ Търново и стжпвахъ въ 16-та си година. Борбата между Гърцитѣ владици и Българетѣ патриоти бѣше въ възраждането си. Въ онова врѣме, азъ бѣхъ извадилъ една пѣсень за Гърцитѣ владици въ Търново, именно за Панарета, бившия търновски митрополитъ и за наслѣдника му Неофита пѣсеньта бѣше проста, въ бѣли стихове, по духа и размѣра на народнитѣ ни пѣсни[1]); но като новость

[1]) До колкото помнж, тя захващаше така:

Прославило се Търново
Съсъ Славни гърци владици,
На́й си се много прослави
Съсъ Панарета делия,
Делия Дели-башия,
Лудия Грьцки владика,
Като гидия ходеше,
Враня си коня ѣздѣше,
Окаченъ топусъ носѣше,
Селата обикаляше,
Сѣкакъ народа дереше,
И грѣшни пари береше;
Поповетѣ си ѣздѣше
Груби имъ думи думаше:
Дѣ гиди старци магарци!
А кметоветѣ псуваше,
Псуваше и ги бияше;
Калпацитѣ имъ хвърляше,
И толуми имъ думаше . . .

тя се преписваше и ходяше отъ ржка на ржка между поборницитѣ за българщината, които състояхж въ онова врѣме отъ нѣколко души изъ най-долнята класа граждане, повечето пришелци отъ селата и нѣколко ученици по-възрастни, които бѣхж новообращении отъ отца Неофита Хилендарца (Бозвелията) и отъ които азъ бѣхъ най-малкия. Единъ мой връстникъ и съученикъ отъ грьцкото училище, синъ на единъ докторъ гръкоманинъ, сполучи да открадне собствения ми ржкописъ и да го предаде на Неофита или по право, на негова младъ секретарь Костакя, за когото се нѣщо и припѣваше въ тази пѣсень. Ядосани и двамата, а особенно послѣдний, виква ме една вечерь късно, и, слѣдъ едно остро скарвание, накара ясакчията митрополски да ме запрѣ въ една одая тамо, дѣто били си запирали кокошкитѣ, които имъ носѣхж отъ селата тогава доста много. Тая стая стои и днесъ откждѣ истокъ срещу гираня, въ който испослѣ се удави гърка владика Атанасия.

И още се повечъ прослави
Наше велико Търново
Съсъ Неофита мждрия,
Мждрия и лукавия . . .
(и тъй на татакъ)

Всичко споменувано за Панарета въ тазъ пѣсень е истинно, вижь за това по-подробно въ „Припомнянията ми“; но като става рѣчь и тука за него, не ще е излишно, мислж, да кажж още нѣколко думи за този оригиналенъ гръкъ владика въ България, когото и въ Търново както и въ Цариградъ изобщо лудъ наричахж. Той не бѣше лудъ, а бѣше напрасничавъ само и стрѣлухъ, инакъ бѣше уменъ човѣкъ, па до нѣйдѣ и правдивъ. Достоосждително въ него бѣше голѣмото му лакомство за пари, което обаче не е само неговъ изключителенъ грѣхъ, още непристойнитѣ му по нѣкога отношения къмъ човѣцитѣ, а найвече къмъ поповетѣ. Наричанната му лудата състоеше въ това повече дѣто почти нищо не премълчаваше, много много не заобикаляше, не се свѣнеше, а казваше на човѣка въ очитѣ каквото имаше да му кажѣ, всѣкогъ почти право по съ рѣзки а често и галатни думи.

Много и разни анекдоти се раскаавахж по онова врѣме въ Търново за него, дѣто се помнятъ и прикаавватъ и сега; но единъ неизвѣстенъ може би на други, анекдотъ заслужва, споредъ мене, да го раскажж на читателитѣ си, защото представя нѣщо по-характерно, както него, така и състоянието на развитието у насъ по онова врѣме.

Дѣте на 12 години едва ли, отивахме единъ день съ баща си на Орѣховица. Когато бѣхме по старния пжть на Каменецъ, по-долу малко отъ чешмата, зададе се отъ

До моята тъмница подъ сжщата стрѣха но въ друга стая живѣеше клисаря' на черквата и слуга въ митрополията, старъ единъ човѣкъ на име дѣдо Колю. Нѣщо подирь часъ и половина отъ запиранието ми, дѣдо Колю дойде да ме попита вечерѣлъ ли съмь, и на отговора ми „не съмъ“ донесе ми малко хлѣбецъ и маслинки, защото бѣше прѣзъ коладни пости; сложи хлѣба и маслинитѣ и мълчишката излѣзе. Подирь малко влѣзе пакъ, та ми донесе и вода въ единъ оклоцанъ пръстенъ сждъ и една угорешка отъ вощеница, която запали, залѣпи іж на прозорцитѣ и тогазъ продума та ми каза: Вечеряй скоро, додѣ не е догоряла свѣщьта. Азъ искахъ да му говорж и казахъ му нѣщо, но какво му казахъ, не помнж сега. Помнж обаче, че той излѣзе изъ вратата, послѣ се обърнж та прѣзъ прага отвърнж ми сериозно нѣкакъ и като троснжто ми рече:

„Да би мирно седѣло, не би чудо видѣло“, и си отиде.

Какво си потеглихъ азъ презъ онази дълга нощь въ онзи затворъ тамо отъ хладъ, отъ бълхи и кокошинци,

горѣ владиката Панаретъ и слѣзваше кждѣ Търново. Десетина раскрача на предъ насъ имаше двама селене отъ кждѣ габровско, които ѣздѣхж на коньетѣ си, но като видѣхж владиката, слѣзохж отъ коньетѣ. Чешмата тамо бѣше преляла и обляла бѣ на долу почти цѣлия пжть на доста разстояние. Селенетѣ, когато да мине владиката по край тѣхъ, колѣничихж просто за просто въ кала напжтя прѣдъ него, а ние подолцѣ бѣхме се исправили съ баща си край пжтя. Панаретъ се спрѣ до колѣничилитѣ и ги попита по турски: Отъ кждѣ сте ви? — Отъ Габрово — Ами на вашъ вилаятъ има ли куковици? — Намѣрватъ се. — Добрѣ, пакъ си каза той, благослови ги и си замина. Селенетѣ послѣ питахж баща ми: защо ли на пита, дѣдо владика има ли у насъ куковици? не се ли осѣщате, отговори баща ми, че ви се присмива? Куковици ли ви се испили ума, та колѣничите насрѣдь пжтя вжтрѣ въ кала. — А бей, подумахж простодушнитѣ селени и си заминахж.

Сѣщамъ се тука да споменж още едно нѣщо, за което въ Припомнянията си не съмь споменалъ: Во врѣмето на Владикуванието Панаретово въ Търново се правяше въ Цариградъ черквата на балак-клии, за която той събира волна помощъ отъ търновската епархия. Азъ друго непомнж отъ това; но помнж че на бащина ми дюгень идвахж веднъжь единъ калугеръ отъ Митрополи съ едного човѣка, та донесохж много сребро, всѣкакви стари издѣлия, а найвече женски чапрази, та го топихж два дни на нашия дюгень. Вгълпило ми се е въ ума, че казвахж връзъ триста оки чисто сребро излѣзло отъ дребни подарки за балаклии само изъ търновската епархия какво е далъ Панаретъ не знаж, но Българетѣ сж дали.

„единъ Господь знае“, — ако знае Господь за теглилата на слабитѣ отъ силнитѣ и за ония пакости, що могжтъ да имъ направятъ още бълхитѣ и кокошитѣ гадники! То бѣше неспосно и нестърпимо, но още пó-мжчително бѣше за мене униженнето ми отъ Костакя и лошитѣ думи, които бѣше ми надумалъ противу народностьта ми. Много пжтя неподлѣ, като съмъ се осѣщалъ за този случай и за претърпѣното унижение, плакалъ съмъ отъ ядъ и досада и сега даже като се осѣтж за това, не могж да си го спомнж безъ потръпване. Но и Неофитъ вѣрвамъ и любимеца му Костаки много пжти непослѣ сж имали случай да си припомнятъ, че сж ме обидѣли и запирали.

Това бѣше първото ми влѣзване въ затворъ, цѣла нощь стояхъ правъ или бѣхъ принуждень да ходж отъ стѣна до стѣна въ тѣсната стая; пепела' и студъта не ми давахж, да седнж; а бълхитѣ и кокошитѣ гадове кръстосвахж ме на вси четири страни, та ме измжчвахж до душа като че нарочно искахж да направятъ услуга съ това на тираннтѣ ми Костакя и Неофита. Идѣше ми на полуда; но и въ това си утѣснение често пакъ се сѣщахъ азъ за думитѣ на дѣда Коля: „Да би мирно сѣдѣло не би чудо видѣло.“ Тѣзи думи за прѣвъ пжть ги чувахъ азъ и направихж ми наистина дълбоко впечатление. Азъ осѣщахъ, че тѣ бѣхж за мене едно поглъчаване или едно поучавание; но да сж думи книжовни, не бѣхж, а пъкъ и прости не ми се виждахж: тако що при всичкото ми несгодно положение, този нечаканъ урокъ ме занимаваше, азъ приговаряхъ думитѣ за да ги запомнж и да отблъснж нѣкакъ другитѣ безотрадни мисли, които наваляхж на мене.

Оставямъ да не расправямъ тука какво станж пóнататакъ, какъ ме пуснахж сутриньта и какъ ме испждихж отъ учителствованието въ Долня Махала; прекомъ ще поменж само, и то за свидѣтелство на това събитие, че дѣдо Иларионъ, сегашния Кюстендилский Митрополитъ, по онова

врѣме бѣше архидияконъ при Неофита и испълняваше врѣменно службата и на протосингелъ. На сутрината, той ме повика, както казуваше, по заповѣдъ на владиката, та, ме нагълчѣ пó-напрѣдъ доста строго и грубо, а послѣ ужь по благо нѣкакъ посъвѣтува ме да бѫдѫ за напрѣдъ пó-уменъ и „миренъ", па извади та ми даде два бешликя, и заржча ми да се невращамъ вече никакъвъ въ училището, а да идѫ „кѫдѣто ми видятъ очитѣ." — Азъ бѣхъ учителствувалъ въ Долня Махала всичко около два мѣсеца, и други пари не видѣхъ освѣнь двата бешликя на дѣда Илариона; Цѣненъ бѣхъ за 400 гроша за седемь мѣсеца, а платихѫ ми по бешликъ на мѣсецъ. Такава бѣше цѣната на учителитѣ тогава, па често така имъ и заплащахѫ, както на мене, или и два бешликя не виждахѫ, като ги, испъждахѫ. Прибавямъ само да кажѫ, че това ставаше само съ българскитѣ учители, защото гръцкитѣ учители ги покровителствувахѫ гръцкитѣ владици, отъ които зависяше тогава всичко, относително училищата.

Но азъ нѣмамъ намѣрение да пишѫ автобиографията си, разказахъ само за това събитие, като искахъ да споменѫ, какъ съмъ се запозналъ нáй-напрѣдъ съ таквизъ едни думи, като онѣзъ на дѣда Коля, какво впечатление ми направихѫ и какъ привлякохѫ вниманието ми нáй-напрѣдъ. Азъ бѣхъ запомнилъ поменѫтитѣ Дѣдови-Колеви думи, па си ги често преговаряхъ, често ги и подмѣтахъ въ разговора си дѣто приличахѫ, даже дѣто и неприличахѫ; тѣ ми бѣхѫ станѫли като единъ видъ любими думи и употрѣбявахъ ги до пресищение.

По онова врѣме имаше нѣкой си дѣдо Начо Габровченинъ билѣринъ, който идѣше всѣка сѫбота въ Търново да продава билкитѣ си на сиргия предъ Дрѣновския ханъ, тогазъ наричанъ Габровски. Дѣдо Начо бѣше човѣкъ чокчаланъ т. е. обичаше много да дрънка, да приказва, да распитва и да расправя на мющеритѣ си. А кога нѣмаше

мющерии, той задѣваше дѣцата, които се беряхѫ около него, привличани отъ любопитната му стока, па и дѣцата бѣхѫ се обиграли съ него, та на свой редъ и тѣ му не давахѫ спокойствие. Два три мѣсеца подирь горѣказанното събитие, азъ минувахъ край габровския ханъ. Дѣдо Начо бѣше отворилъ спргията си и азъ се спрѣхъ тамъ, та разглеждахъ разнитѣ му билки, бурьяни и корени.

Какво искашъ момче? Попита ме дѣдо Начо.

Нищо. Гледамъ, му рекохъ.

Какво гледашъ? попита пакъ той.

Азъ се намѣрихъ въ затруднение, какво да му отговорѭ и безцѣлно нѣкакъ даже и безсъзнателно, отъ нѣмай какво да кажѫ, продумахъ почти по дѣтски:

„Гледемъ та, хубавецъ ли си!

Амчи не съмъ ли я, каза дѣдо Начо, я вижъ и взе да глади съ двѣ ржцѣ промѣсилата си голѣма и прилична брада, и да указва на главата си, като казваше:

„Брада царска, глава воденичарска“.

А компиня му на сигрията, Хаджи Тумтумъ нѣкой си прекорьосванъ, прибави на подбивъ:

„Хубавецъ като стамбулецъ“.

Дѣдо Начо се обърнѫ къмъ други едни селянки, що се явихѫ като мющерии. Хаджи Тумтумъ взе да тегли на єдного селянина риба, пъкъ азъ се замислихъ въ новата си находка и повтаряхъ въ себе си: „брада царска, глава воденчарска“ и „хубавецъ като стамбулецъ,“ а собенно първата, която ми повече ареса и която приговаряхъ и дважъ и трижъ като си вървѣхъ изъ пжтя, послѣ се сѣтихъ за любимитѣ ми онѣзи дѣдови Колеви думи и чудяхъ се тогава, отъ дѣ вселатъ тѣзи стари хора таквизъ избрани прикаски и какъ умѣжтъ да ги казватъ на врѣме кога дѣ прилѧга и както прилича.

Тѣзи два случая бѣхѫ първата ми срѣща и съзнателно запознавание съ народната мждрость; тѣ и възродихѫ въ

мене първото желание да записвамъ, кога чуіѫ такива думи за да си ги имамъ. Но азъ не знаяхъ въ това врѣме, иматъ ли тѣ особно нѣкакво название и какъ се наричатъ у насъ такивато думи; самъ азъ си ги нарекахъ „избрани думи“ или просто „изрѣчения“, така и слѣдувахъ да си ги записвамъ ту подъ едното, ту подъ другого наименование.

Тогази още, въ началото на 1844 година, азъ се условихъ за учитель въ ближньото на Търново село Килифарево, и до пролѣтьта азъ бѣхъ вече записалъ около 40—50 таквизи изрѣчения. Година още подирь туй що поживѣхъ като учитель въ Килифарево, бѣхъ събралъ около 200 други, все таквизъ избрани думи.

Прѣзъ пролѣтьта на 1845, Неофитъ и секретаря му Костаки, кимни още на мене, за пустата оная пѣсень, взимахѫ случай да се вмѣсятъ въ селскитѣ работи и да ме измѣстятъ изъ Килифарево. Като излѣзохъ отъ тамъ, азъ ходѣхъ по селата около Търново да търсіѫ да се заловіѫ нѣкѫдѣ за учитель, и прѣзъ лѣтото на петь мѣста се залавѣхъ и засѣдѣвахъ, дѣ по двѣ дѣ по три недѣли или мѣсецъ най-много, до дѣто ме разберяхѫ Неофитъ и Костаки на кѫдѣ съмъ, и чрезъ влиянието си прѣзъ чорбаджиитѣ и поповетѣ да ме изгонятъ. Така пробавихъ азъ три или четери недѣли въ Дебелецъ; двѣ недѣли въ Кованлѫкъ, мѣсецъ и половина въ Цѣровата Кория, недѣля въ една махала на Лѣсковецъ, а най-послѣ и отъ тамъ като ме испѫдихѫ, ударихъ пѣшкомъ прѣзъ селата на долу и срѣщахъ нѣйдѣ учитель си иматъ вече, нѣйдѣ училище нѣматъ, и тъй отъ село на село та се запрѣхъ чакъ на Бѣла. Тука що бѣхѫ си направили нова черква, бѣше разградена и на единъ кѫтъ, тамъ на страна имаше една сламенопокрита станца за черковни потрѣбници; отпърво, неіѫ направихме за училище.

Въ Бѣла азъ се застояхъ и учителствувахъ на 13 дѣца спокойно нѣщо около три мѣсеци, до дѣто да ме

разберать Неофить и Костаки. че съмъ на Бѣла. Като ме разбрахѫ тѣ заинтригувахѫ отъ първия' часъ противу мене; но като по́-далечъ отъ Търново село Бѣла, и не ходѣхѫ въ Търново ни поповетѣ ни чорбаджиитѣ имъ, не можахѫ лесно и за скоро да си изиграѭть играта както другадѣ. Тѣ подкачихѫ да пишѫть и писма за да ме испѫдять; но положението ми бѣше таквози, щото тѣ не дѣйствувахѫ тъй прямо за изгонванието ми: На поповетѣ, които бѣхѫ двама и не знаяхѫ нищо отъ черковенъ редъ, трѣбахъ имъ за въ черква и тѣ си струвахѫ углушки на владиковитѣ писма; чорбаджиитѣ не се толкозъ мѣсяхѫ, защото отъ селото нищо не плащахѫ, азъ бѣхъ нѣкакъ като частенъ учитель на 13 до 15 дѣца, които ме храняхѫ на редъ, отъ черковнитѣ дискоси по нѣкога ми давахѫ по нѣкоя пара за харчъ, а испослѣ кой и какъ щѣше, да ми се доплаща, за това азъ малко и мисляхъ; азъ гледахъ само да се задържѫ и застоѭ на едно мѣсто. Но не така мислилъ Неофить и особенно писаря' му Костаки.

Въ растояние на единъ мѣсецъ, като видѣхѫ че не може съ писма и порѫки да ме изгнѣздять изъ Бѣла, една вечерь, ето ти ясакчията Ибриямъ, онзи който ме запира преди двѣ години, озова се въ Бѣла съ писмо до чорбаджиитѣ и поповетѣ отъ владиката за мене, да ма пратять въ Търново съ сѫщия ясакчия, защото владиката иска да види тази работа, защо съмъ се намѣсилъ азъ да давамъ вули. Азъ се расправяхъ и доказвахъ, че вули не съмъ давалъ. Всичко дѣто съмъ се намѣсилъ въ работата по вулитѣ е, дѣто съмъ писалъ по исканието на едного отъ свещеницитѣ да расправѭ на митрополията по гръцки, какъвъ е рода' на нѣкой момъкъ и мома, за които искали вула отъ попа да ги вѣнчѣѭть; попа' забравилъ да подпише писмото като го проводилъ, но ни азъ несъмъ се подписвалъ, и самъ попа' подтвърдяваше думитѣ ми. Но кой питаше попа или мене!... Ибриямъ настояваше че вла-

диката ме иска и толкозъ. Конь не можахъ да намѣрѭ; намѣрихъ единъ нищо и никакъвъ, а той самарь нѣма. Отъ тукъ отъ тамъ намѣрихъ едно сѣдло и то голѣмо. Ибриямъ не чака да търсѭ друго или това да направѭ нѣкакъ като да не утрепе коня. Понагласихъ го, възсѣднъхъ и тръгнѫхъ. Ѣздихме до Трамбешь, дѣто съгледахъ че сѣдлото утрепало коня на предницата и стара нѣкоя рана що ималъ, бѣше са отворила на ново. Оставямъ сѣдлото тамо; мѣтамъ кожучето отъ гърба си на коня на гърба, и така на разсѣдлица качамъ се да вървимъ, т. е да яхаме, но едвамъ съсъ зорь можихъ да стигнѫ до Полекраище раскиркетенъ отъ ѣздение на разсѣдлица, убъхтанъ и утрошенъ отъ падания, като не наученъ да ѣздѭ на голъ конь и да се крѣпѭ, оставямъ коня на Полекраище, и отъ тамо, кожухчето на рамо, па пѣшки до Търново. — Това не е измислица, читателю, но събитие преистинно; и тука азъ расказвамъ едва ли едно на сто отъ патимитѣ си въ тозь походъ.

Като се представихъ на владиката въ Търново и му поразправихъ за работа, за която се викахъ, той ми каза: иди си сега, че ела подирь два три деня, па ще видимъ да намѣри и Костаки писмото. Два дни три дни *деркенъ*, че недѣля, че двѣ и най-послѣ цѣли три недѣли: кога владиката спи, кога Костакя нѣма, кога писмото не е наржки, та чакъ на тритѣ недѣли Неофитъ кабули да ме повѣрва, че не съмъ нито давалъ нито писалъ за вули, и да ми позволи да си идѫ. Но тозь пѫть нити Костакя, нити писмото, съ което искахѫ да ме обвинятъ, се удостоихъ да видѭ. Работата бѣше очевидна, че тѣ искахѫ да ме отстранятъ отъ Бѣла, додѣ си намѣрать тамо другъ учителъ.

Щомъ се отървахъ отъ тази бела, още до вечерьта тръгнѫхъ, и прѣзъ нощьта стигнѫхъ въ Бѣла. Додѣ да съберѫ ученицитѣ си и да започнемъ пакъ изново, минахѫ се почти двѣ недѣли; но не бѣхъ сключилъ двѣ тѣ недѣли,

когато, Ферать бей, заповѣдника на Бѣла, по наущение, както нѣмамъ съмнѣние, отъ Костакя, праща една вечерь при мракъ, та ме хващатъ въ смиренната ми сламена стая и съ букагии на краката, — мене и едного арбанасченина, житель въ Бѣла, съсъ когото седѣхме та приказвахме, по единъ кракъ въ букагитѣ, отведохѫ ни та ни запрѣхѫ въ тъмницата. На сутрина единъ отъ селянетѣ, приетель на Ферать бея, и баща на едного отъ учениццтѣ ми, съ приканванието и на други още селяне, дойде да на моли и измоли на наистина та ни пуснахѫ; заведе ме на кѫщата си нагости ме и тогава чакъ ми каза, че заповѣдьта на бея била да не замракнувамъ вечерьта въ Бѣла. — Ти да си, читателю, покоряваш ли се или не? — Азъ хеле се покорихъ.

Още презъ деня, безъ пара, безъ пулъ, съ една платняна торбичка на рамо, въ която нѣмаше освѣнъ малко селски хлѣбъ и соль, двѣ глави червенъ лукъ, двѣ грьцки книжки за прочитание и единъ тетрадъ съ записки на избранитѣ ми думи, потеглихъ за Пиперково и Караманово.

(Слѣдва).

П. Р. Славейковъ.

НОВЪ ПАМЕТНИКЪ ЗА БЪЛГАРСКАТА ИСТОРИЯ.*)

Познатий по своитѣ многобройни учени трудове професоръ на всеобщата история въ Петербургский университетъ, В. Г. Василевский въ послѣдне врѣме е нашълъ едно неизвѣстно до сега списание, съчинено въ 11. вѣкъ отъ двама, така да кажемъ, погърчени Византийци, *Кекавменъ* и *Николица*. Това списание г. Василевский открилъ въ единъ гръцки ръкописенъ сборникъ, който се намира въ Московската Синодална библиотека, дѣто е прѣнесенъ изъ Светогорский Иверски мънастирь. То заема въ сборника около 92 страници, състои отъ двѣ части и съдържа въ себе си правила и примѣри за военното искуство (Стратегия), нравственни наставления и правила, какъ да се влада и обнася человѣкъ въ домашний си и обществень животъ. Освѣнъ това, тукъ има още и правила за държавното управление.

Кекавменъ, който е съчинилъ първата часть, по баща си е билъ Арменинъ, но майка му била Българка, дъщеря на единъ отъ войводитѣ царь Самуилови, на име Димитъръ. Кекавменъ е знаялъ българский езикъ; на едно мѣсто (у Василевскаго стр. 13) той поучава сина си да се застъпя за сиромаситѣ, защото, каже, имотний человѣкъ е богъ за сиромаха... Ето защо и Българетѣ наричатъ имотниятъ — *богатъ*, което ще рече *богоподобенъ* (ὅθεν καὶ οἱ Βούλγαροι τὸν πλούσιον βογάτον λέγουσιν, ὅπερ δηλοῖ θεοειδῆ). На друго мѣсто (Васил. 32) Кекавменъ забелѣжва, че гръцката дума *стратигъ* по български се казва *челникъ* (ὁ γὰρ στρατηγὸς τῇ

*) *В. Васильевскій:* Совѣты и разсказы византійскаго боярина XI вѣка. Петербургъ 1881 стр. 169.

τῶν Βουλγάρων διαλέκτῳ τζέλνικος λέγεται). — Списательтъ Николица, който е съчинилъ втората часть на това списание, е билъ внукъ на знаменитий Николица, който, както е познато, игра голѣма рола въ борбата на царя Самуила съ императора Василия. Отъ съчинението на Николица не се види, да ли и той е знаялъ българский езикъ или не. Види се само, че той усърдно е служилъ на византийското правителство; въ 1040 г., когато цѣла западна България бѣше се вдигнѫла противъ Византийцитѣ, внукътъ на знаменитий Николица се намиралъ въ редоветѣ на византийската войска, испратена да усмирява възстанѫлитѣ Българе.

Но не е само българското порекло на Кекавмена и Николица, което прави за насъ любопитно тѣхното списание. Като излагатъ правилата и наставленията си за военното искуство, тие списателье, особно Кекавменъ, подкрѣпяватъ думитѣ си съ различни фактове изъ военната и политическа история, повечето съ такви фактове, на които тѣ сами били очевидци или за който имъ разказвали нихнитѣ бащи и дѣди. „Тукъ се срѣщатъ, казва г-нъ Василевски, доста много съвсѣмъ нови фактове както за Византийската история, така изобщо и за историята на оние страни, които сѫ влазяли въ съставътъ на источната империя или сѫ се намирали въ приятелски или враждебни отношения къмъ нея. Най-често се споменува името на България и на царя имъ Самуила“. (стр. 4).

Въ книгата си, заглавието на която забѣлѣжихме горѣ, профессоръ Василевски привожда изъ списанието на Кекавмена и Николица нѣколко извлечения, които наистинѫ сѫ пълни съ такви нови фактове. Тукъ срѣщаме и нѣколко скѫпоцѣнни за нашата военна история разкази, които се отнасятъ до врѣмето и на царя Симеона, царя Самуила и до знаменитото българско възстание въ 1040 год.

За Симеоновото врѣме има токо единъ разсказъ (стр. 43, 44), въ който Кекавменъ разправя, какъ Симеонъ съ една

военна хитрость и чрѣзъ личната храбрость на петмина български войници, безъ да пролива кръвьта на войската си, прѣвзелъ единъ многолюденъ градъ въ Еллада (πόλις ἐν Ἑλλάδι πολυάνθρωπος). Тукъ имаме едно ново извѣстие за похода на Българетѣ въ Еллада, който е ставалъ около 919 година и за който до сега знаяхме твърдѣ малко нѣщо отъ житието на св. Лука (глед. нашето съчинение: „Южные Славяне и Византія въ X-мъ вѣкѣ“, стр. 21). Отъ това ново извѣстие ние, между друго, се научаваме че въ Елладский походъ е вземалъ лично участие и самъ Симеонъ.

За Самуиловото врѣме има четири разказа отъ Кекавмена. Въ единъ отъ тѣхъ (стр. 34) се говори за една любопитна стратегическа хитрость, съ помощта на която Кекавменовий дѣда (отъ майчина страна) Димитъръ, който билъ *челникъ* Самуиловъ, прѣвзелъ градъ Сервия, сегашний Селфидже (πόλις ὀχυρὰ ἐν Βουλγαρίᾳ). Въ другъ единъ разсказъ (стр. 60, 78) Кекавменъ разказва, за прѣвземанието на градъ Ларисса отъ Самуила, за което ние до сега имахме само едно кратко извѣстие у Кедрина. Отъ разказа на Кекавмена се види, че Самуилъ шесть годинъ се е трудилъ да си подсеби тая най-яка тессалийска твърдиня, която е прѣвзелъ, види се, чакъ около 986 год. Въ третий Кекавменовъ разказъ за Самуиловото врѣме се излага единъ непознатъ до сега еписодъ отъ войната на императора Василия съ Самуила. Като тръгнжлъ въ походъ срѣщу Българетѣ, Василий достигнжлъ до една българска крѣпость, която се наричала *Мория* и се намирала между Пловдивъ и Срѣдецъ (κάστρον ὀνομαζόμενον Μορεία μέσον Φιλιππουπόλεως καὶ Τριαδίτζης), обсадилъ тая крѣпость и се приготвилъ да иж разбива, но защитницитѣ на обсадений градъ пращатъ нѣколко млади юнаци (νεωτέρους γενναίους), които прѣзъ нощь подпалватъ и изгарятъ приготвеннитѣ отъ Василия за тая цѣлъ надстави и машини. „Тогава много

огорчило императора и го принудило да се оттегли и да остави жительетѣ на тоя градъ свободни, непокорени (стр. 42)". — Види се, че фактътъ, за който се разсказва тукъ, се относи къмъ първий Василиевъ походъ противъ Самуила, походъ, който се свърши така гибелно за Византийцитѣ. Не ще бѫде излишно, ако припомнимъ, че во врѣмето на тоя походъ Василий обсажда и София, на и тамъ, както казва единъ очевидецъ (Левъ Диаконъ), Българетѣ му изгорили обсаднитѣ машини. — Дѣ се е намирала крѣпостьта Мория, това не се знае. Въ срѣднитѣ вѣкове долината на рѣка Арда се е наричала *Морра* (гл. книгата на г-на Иречка: Die Heerstrasse 97, 98). Може да се мисли, че тамъ е имало и нѣкакъвъ градецъ, който да е носилъ такво име, но съ тоя градецъ на да ли може да се отождествлява крѣпостьта *Мория*, която, споредъ думитѣ на Кекавмена, трѣба да се търси нѣкждѣ между Пловдивъ и София. — Въ четвъртий отъ разсказитѣ за Самуиловото врѣме има нѣколко любопитни подробности за начина, по който императоръ Василий сполучилъ да заробн въ Загорската засѣка (εἰς τὸ δέμα τῶν Ζαγορίων) 14.000 Българе, които се намирали подъ началството на Самуила (στρατηγικωτάτου Σαμουήλ). Види се, че тукъ се разумѣва злочестото за Българетѣ сражение на горага Бѣлашица (стр. 15).

Не по́-малко любопитни сѫ и извѣстията на новонайденний паметникъ за българското възстание въ 1040 г., което и до сега малко е изучено, макаръ че е много поучително. Въ извлеченията на профессора Василевскаго намираме четери разсказа за това възстание, въ което главнитѣ дѣятелье, както е извѣстно, бѣхѫ: Делянъ, Тихомиръ, Алузнанъ, Мануилъ Иваца. Три отъ тие разскази е написалъ Кекавменъ, а четвъртий Николица. — Чудно е, наистина, българското възстание въ 1040 г. Въ малко врѣме, въ нѣколко мѣсеци, цѣла тогавашна западна България, отъ Бъл-

градъ и устието на Морава до Солунъ и до Артский заливъ (въ Епиръ) се освободи отъ Византийцитѣ. Като изъ земята изникнѫхѫ голѣми армии, които превзехѫ Драчъ (Дураццо), най-важната византийска крѣпость на Адриатическото море, побѣдоносно доходихѫ чакъ до срѣдня Гърция, до градъ Тиви, опитвахѫ се да прѣвзематъ и Солунъ! Единъ отъ Кекавменовитѣ разскази за това българско движение се касае до похода на Деляна въ Гърция (стр. 32). Отъ тукъ ние сега се научаваме, че Делянъ прѣвзелъ тогава приморский градъ Димитриада (въ южна Тессалия, при залива Воло), и оставилъ *челника* си (τζέλνικος) Литовоя изъ Дѣволя да държи тоя градъ и да го варди. Литовой, старъ и опитенъ въ военното дѣло воевода, добрѣ потегнѫлъ градскитѣ стѣни, приготвилъ потрѣбнитѣ за забрана орѫдия, „както се изисква отъ единъ стратигъ“, и изобщо така добрѣ укрѣпилъ повѣрений му градъ, дѣто никакъ не се страхувалъ отъ вънкашенъ неприятель. Но жительетѣ на Димитриада, къмъ които Литовой ималъ твърдѣ голѣмо довѣрие, излъгали го и съ едно коварство помогнѫли на Византийцитѣ да възстановѭтъ властa си въ тоя градъ. Въ вторий разсказъ Кекавменовъ за българското възстание (стр. 16) се говори за познатата несполука на Алузиана, когото Делянъ бѣше испратилъ съ 40,000 войска да прѣвземе Солунъ. Тая несполука Кекавменъ отдава на нѣкои безразсѫдни распорѣждания Алузианови, когото той, обаче, нарича „удивителенъ воинъ“ (θαυμαστός στρατιώτης). — Въ третий си разсказъ за възстанието (стр. 41) Кекавменъ разправя, какъ византийский императоръ Михаилъ Пафлагонянинъ (1034—1041) сполучилъ да прѣвземе отъ българскитѣ възстанници градъ *Боянъ* (Βοΐανον), който се е намиралъ край София: развалинитѣ му, обрасли съ трѣва, и до сега се видятъ по странището, което се простира надъ село Бояна. Разсипаното градье, което се бѣлѣе надъ това странище на една скала, било е, види се, едно отъ укрѣ-

пленията на градъ *Боянъ*. Привождамъ всичкитѣ Кекавменови думи, въ които се споменува за Бояна, за да видятъ читательетѣ, по кой начинъ тоя писатель излага своитѣ наставления и обяснителнитѣ къмъ тѣхъ примѣри. Трѣбва да кажѫ, че Кекавменъ е съчинилъ своето списание за сина си, когото тукъ поучава така:

„Ако дойде неприятельтъ съ всичката си сила, не дѣй излазя изъ града, новарди се вѫтрѣ, бий се два три деня отъ бастионитѣ. Послѣ, слѣдъ като прѣсметнешъ неговата сила, енергия и видишъ, по кой начинъ той се бие, какви орѫдия има, тогава, ако можешъ му повредй чрѣзъ изненадѣйно нападанье, то нека изскокнѫтъ (срѣщу него) ониe войници, които не сѫ отредени да пазятъ стѣнитѣ. Тие, които сѫ на стѣнитѣ, нека си останѫтъ тамъ: отъ тѣхъ е доста да вардятъ крѣпоста. Ще ти разскажѫ такъвъ случай. Има единъ крѣпъкъ български градъ *Боянъ*. Императоръ Михаилъ (Пафлагонянинъ), во врѣме на войната (1041 г.), като влѣзълъ въ България и тръгнѫлъ къмъ Срѣдецъ, пристигнѫлъ и до Бояна. Тамъ имало знатни и храбри Българе; началникътъ имъ се наричалъ *Ботко* (Βότκος). Веднига они излѣзли да се биѭтъ вънъ отъ градътъ: имали се за много храбри, та като че ги било срамъ да се криѭтъ задъ укрѣпленията си. Но, като се захванѫла битката и се разигралъ силенъ бой, тие знатни Българе потеглили назадъ. И когато щѣли вече да влазятъ въ градскитѣ врати, настигнѫли ги Ромейцитѣ, които така прѣвзели градътъ и извършили голѣми убийства".— Види се, че въ градъ Боянъ българскитѣ възстанници сѫ се държали доста дълго врѣме. Покорението имъ е станѫло слѣдъ прѣдателството на Алузиана, слѣдъ заробванието на Деляна въ *Острово* и на Мануила Иваца въ *Прилепъ*.

Извѣстието на Николица за възстанието въ 1040 г. е особно любопитно. Въ 11-ий вѣкъ имаше единъ норвежски принцъ, Харалдъ, който ходй та слугува въ Руссия,

въ византийската империя, въ Англия и по своята храбрость бѣше се прочулъ по цѣла Европа. Неговитѣ подвизи сѫ прославени въ пѣснитѣ на скандинавскитѣ *скалдове*, единъ отъ които (Тиодолфъ) нарича Харалда *разоритель на България* (Bolgara brennir). Въ едно отъ изслѣдованията си, написано още прѣди осемь години, профессоръ Василевски доказваше, че такво название е дадено Харалду за нѣкакви подвизи, извършени отъ него противъ българскитѣ възстанници въ 1040 година („Варяго-русская и варяго-английская дружина въ Константинополѣ XI и XII вѣковъ“). Новонайденний паметникъ, за който ни е рѣчьта, блистателно подтвърждава това прѣдположение на г. Василевски. Тукъ Николица разсказва, какъ Харалдъ дошълъ въ византийската столица съ една чета отъ петстотинъ храбри мѫжье (Скандинавци) и постѫпилъ на византийска служба, какъ тогавашний императоръ (Василий Пафлагонянинъ) го испратилъ да воюва въ Сицилия и пр. „Слѣдъ това, продължава Николица, случи се възстанието на Деляна въ България и Харалдъ отиде съ императора въ походъ (противъ Българетѣ) заедно съ своята чета. Тукъ той извърши противъ неприятельетѣ (Българетѣ) подвизи, достойни за неговото благородство и мѫжество..... И азъ тогава бѣхъ тамъ и бийхсе за императора, до колкото ми държѣхѫ силитѣ“. — Слѣдъ свършваньето на войната си съ Българетѣ императоръ Михаилъ наградилъ Харалда съ чинътъ *манглавитъ*, или *спатарокандидатъ* (стр. 139, 140). Замѣчателнитѣ учени издирвания на профессора Василевскаго (стр. 141—155) не оставятъ никакво съмнѣние, че Харалдъ особно се е отличилъ ирп отбълсваньето на Алузиана отъ Солунъ.

Ето какви любопитни за насъ извѣстия се намиратъ въ кратскитѣ извлечения на профессора Васильевскаго изъ новонайденний паметникъ, въ който, види се, има и други още примѣри, также вземени отъ нашата военна

история. Важенъ е тоя паметникъ и за историята на нашій вжтрѣшенъ животъ, на нашата, така до кажемъ, култура.

Г. Василевски мисли да напечата всичкото списание на Кекавмена и Николица. Но каже, „скоро осуществить такое желаніе нельзя“ (стр. 11). Види се, че почтенний професcоръ отъ нѣманье материални срѣдства посрѣща спънка за по́-скорото обнародванье на тоя толко драгоцѣненъ за нашата история паметникъ.

Харковъ, Мартъ 1882.

М. Дриновъ.

СТУДИЯ ВЪРХУ НАСЕЛЕНИЕТО НА ГРАДЪ СРѢДЕЦЪ.

Статистическото изучванье населението въ градоветѣ и селата има много интересни страни. Градоветѣ никнѫть тамъ, гдѣто развитието и образованието сѫ вече нѣщо успѣли. Спистения отъ земедѣлието, скотовъдството и пр. капиталъ малко по малко пренася се въ града, който става срѣдище на индустрията и търговията. Събрания капиталъ изисква работни рѫцѣ и така се захваща прихожданьето на селското население въ градищата, гдѣто то се и постепенно преобразява. Отъ друга страна, удобствата на градския животъ и леснотията, челѣкъ по̀-лесно да се прехраня, привличатъ по̀-развитата часть на народа и градоветѣ ставатъ свъртталище на сичко по̀-отбрано въ страната. Въ послѣднитѣ десетини години навредъ се съглежда че градското население расте значително, както абсолутно тъй и релативно. За примѣръ ще споменѫ че въ баварскитѣ градове съ повече отъ 500 челяди въ 1840 год. живѣяли сѫ само 18·8 процента отъ цѣлото население на Кралевството, а въ 1867 год. този процентъ пораснѫлъ на 22·1; въ другитѣ населени мѣста съ по̀вече отъ 500 челяди, за сѫщитѣ години, имало е 2·9 и 3·2 процента, докато селското население въ 1840 год. имало 79·1 процента, а въ 1867 год. тоя процентъ спаднѫлъ на 74·7. Привлекателната сила на градоветѣ вижда се йоще по̀-ясно ако се покаже какъ расте абсолутно броя на населението. Така, пакъ въ Бавария за врѣмето отъ 1840 до 1867 год., населението въ градоветѣ съ по̀вече отъ 500 челяди нарастнѫло съ 36

процента, въ другитѣ голѣмички мѣста съ 19 процента, а въ селата само съ 4 процента. Преселяваньето на жителитѣ отъ селата въ градоветѣ дава на тия послѣднитѣ особенъ видъ и промѣнява съвършенно състава на *родното население* въ града и близката му околия.

За да могѫ да развиѭ съ броеве сичко до сега рѣченно, трѣбало би да имамъ данни отъ нѣколко години, а нашата Статистика работи едвамъ отъ една година насамъ! Та и главната ми цѣль не е тая: азъ искамъ просто да покажѫ какъвъ е вѫтрѣшния съставъ на софийското население. Горѣизложенното напомнихъ само за разяснение на понататъшнитѣ ми заключения.

Споредъ преброяваньето народа, на 1 Януарий 1881 г. градъ Срѣдецъ ималъ 20,501 житель, раздѣлени на 3,713 домакинства, които живѣѭтъ въ 2,969 кѫщи, така щото на едно домакинство дохаждатъ 5·5 души, а въ една кѫща живѣѭтъ 6·9 души. Сѣки, който познава старитѣ кѫщи въ нашитѣ градове, ще разумѣе изведнъждъ отъ послѣдния брой, защо въ София наема на кѫщитѣ е толкова скѫпъ и какви лоши хигиенически слѣдствия може да се развиѭтъ отъ нѣманьето пространни квартири. Въ броя 3,713 влазятъ 103 домакинства само съ по единъ членъ мѫжъ (81 д.) или жена (22 д.) и 136 явни домакинства или скупни жилища. Измѣжду послѣднитѣ 85 сѫ ханища и хотели, 1 за лѣкуванье и гледанье болни, 6 за възпитание и учение, 1 за поправянье и наказание, 12 за военна цѣль. Любопитно би било да се представятъ броеве за какъ сѫ съставени домакинствата при разнитѣ народности, напр. Българи и Евреи, въ столицата; но подобна работа завела би ме много далечъ, та за това преминавамъ да разгледамъ нѣкои пó-важни статически моменти на софийското население.

Родъ. — На человѣка се струва, че нѣма пó-случайно нѣщо отъ това, да ли новороденото дѣте е мѫжко или

женско. Но статистиката показва, че въ това отношение има една правилность и че въобще се раждатъ пó-много момчета отъ момичета (106 момчета на 100 момичета). Вече въ първитѣ години мѫжкитѣ дѣца умиржтъ повече, така щото около 16-та година, врѣме нáй-важно за общественния и моралния животъ (врѣме на жененьето), двата рода си държжтъ доста равновѣсие. Въ пó-нататъшното течение на живота, мѫжьетѣ, изложени пòвече на трудъ и мжки, изхабяватъ пó-лесно силата си за живѣянье и броя на женитѣ нáй-послѣ преодолява. За Европа въобще на 1,000 мѫжье дохаждатъ 1,021 жена. Но това отношение измѣжду мѫжьетѣ и женитѣ не е навредъ еднакво, и знаменития баварски статистикъ г. Георгъ Майръ мисли, че пó-голѣмия брой на женитѣ въ сѣверна и срѣдня Европа пада колкото се пó отива на Истокъ и на Югъ, така щото въ нáй-източнитѣ и нáй-южни краеве може да има пòвече мѫжье отъ жени. За рода на новороденитѣ дѣца въ България азъ нѣмамъ йоще изработени никакви данни, за това ще трѣба да се почака, до когато нашето Статистическо Бюро изработи събранния по движението на населението материялъ. Но че и въ София се раждатъ, вѣроятно, пó-много мѫжки отъ колкото женски дѣца, може да се извади отъ това обстоятелство, гдѣто въ града е имало 221 момче и 212 момичета, пó-малки отъ една година. Тѣзи два броя, сравнени единъ съ други, даватъ на 100 момичета 104 момчета. Броеветѣ за пó-нататъшното развитие на дѣцата въ нашата столица, немогжтъ да се употрѣбятъ сигурно за нѣкакво заключение, защото преселяваньето захваща да има и върху тѣхъ значително влияние. Така, не ми остава друго освенъ да покажж факта, че за цѣлото население въ София мѫжьетѣ сж много и много пòвече отъ женитѣ, а именно че размѣра на двата рода е както 12,169 къмъ 8,332, или, съ други думи, на 1000 мѫжье се падатъ 684 жени. Въ това отношение българската столица прилича до негдѣ на съсѣдката си посестрима

Бѣлградъ, гдѣто, споредъ преброяваньето отъ 1874 г., на 1000 мжжье дохаждатъ 769 жени. Това лошо за мжжьетѣ отношение на родоветѣ въ Срѣдецъ разяснява се съвсѣмъ добрѣ съ заселяваньето въ града на хора, неродени въ мѣстото. Жителитѣ на столицата, които сж и родени въ неж, имжтъ наопаки пòвече жени отъ мжжье, и то на 1000 мжжье се падатъ 1043 жени; защото общия брой на тия жители е съставенъ (гл. табл. на стр. 148) отъ 5,577 м. и 5,818 ж., докато 6,592 мжжье пришелци въ София довели сж само 2,514 жени. За пó-голѣмо разяснение на сичко що рѣкохъ до сега за отношението на родоветѣ, нека служи слѣдующата таблица, извлѣчена изъ оная на стр. 148 и 149.

Врѫсть	Родени въ София Мжжье	Жени
На 0 до 5 години . . .	1179	1170
„ 6 „ 15 „ . . .	1410	1409
„ 16 „ 25 „ . . .	940	950
„ 26 „ 35 „ . . .	830	927

Врѫсть. — Една отъ нáй-важнитѣ задачи на статистиката е да покаже какъ е съставено населението по врѫсть, защото за якоста на единъ народъ нетрѣба да се опредѣли само абсолутния му брой, а трѣба да се намѣри и живата сила въ него. Съвсѣмъ ясно е, че 1,000 души изподъ 15-тата си или изнадъ 50-тата си година никога неможжтъ да из работятъ толкова, колкото 1,000 души измѣжду 20-та и 30-та си година. Намѣсто да пресмѣтамъ *срѣдנята старость* на жителитѣ въ София, азъ ще покажж състава на населението, като раздѣлж на групи отъ петь проживѣлитѣ години. (Гл. табл. на слѣдующата страница).

Отъ тия броеве лесно се вижда, какво влияние на отношението на родоветѣ имжтъ придошлитѣ въ София. За врѫстта отъ 0—10 год. (2,374 м. и 2,310 ж.), когато нуждата отъ печалба е йоще малка и дѣтето не се рѣшава да пжтува, както и за врѫста отъ 55-та година нагорѣ (659

Групи	Мжжье	Жени	Сичко	Проценти
На 0 до 5 години . .	1333	1307	2640	12·88
„ 6 — 10 „ . .	1041	1003	2044	9·97
„ 11 — 15 „ . .	1057	900	1957	9·55
„ 16 — 20 „ . .	1490	862	2352	11·47
„ 21 — 25 „ . .	1868	761	2629	12.83
„ 26 — 30 „ . .	1343	890	2233	10·89
„ 31 — 35 „ . .	972	592	1574	7·68
„ 36 — 40 „ . .	988	641	1629	7·95
„ 41 — 45 „ . .	684	300	984	4·80
„ 46 — 50 „ . .	512	311	823	4·01
„ 51 — 55 „ . .	212	129	341	1·66
„ 56 — 60 „ . .	260	253	513	2·50
„ 61 — 65 „ . .	143	111	254	1.24
„ 66 — 70 „ . .	112	124	236	1.15
„ 71 — 75 „ . .	49	34	83	0·40
„ 76 — 80 „ . .	43	51	94	0·46
„ 81 — 85 „ . .	16	15	31	0·15
„ 86 — 90 „ . .	10	30	40	0·20
„ 91 — 95 „ . .	3	2	5	0·02
На по́-много отъ 95 год.	5	6	11	0·05
Непознати на колко год.	18	10	28	0·14
Сичко . .	12169	8332	20501	100·00

м. и 636 ж.), когато челѣкъ желае да живѣе мирно и избѣгва неудобствата на пжтуваньето, двата рода сж почти въ равновѣсие; а наопаки, за продуктивнитѣ години отъ 11-тата до 50-та г. (особенно за връста 21—30 г.) мжжьетѣ въ София сж почти два пжтя повече отъ женитѣ. При това, разумѣва се, не трѣба да забравяме, че жената не се лесно склонява да напустне своето огнище и, по общественното положение, тя има по́-малко причини за пжтуванье.

Особенно поучително ще бжде сравнението въ слѣдующата таблица, която показва какъ е разпредѣлено населението въ гр. София, гр. Шуменъ (23,059 жители) и софийската околия (27,297 ж.) на групи отъ 5 години. На

мѣсто абсолютнитѣ броеве, които не би могле да се сравняватъ, пресмѣтнѫти сѫ процентитѣ за сѣка група, а за краткость на таблицата послѣднитѣ 6 групи (отъ 70 години на горѣ) събрани сѫ въ една.

Групи	Проценти отъ цѣлото население		
	Въ гр. София	Въ гр. Шуменъ	Въ софийската околия
На 0 до 5 год. . . .	12·9	13·2	17·5
„ 6 — 10 „ . . .	10·0	12·1	13·5
„ 11 — 15 „ . . .	9·5	10·8	10·7
„ 16 — 20 „ . . .	11·5	9·8	7·6
„ 21 — 25 „ . . .	12·8	11·6	5·6
„ 26 — 30 „ . . .	10·9	7·9	7·9
„ 31 — 35 „ . . .	7·7	5·9	6·4
„ 36 — 40 „ . . .	7·9	6·5	7·5
„ 41 — 45 „ . . .	4·8	4·9	5·0
„ 46 — 50 „ . . .	4·0	4·3	4·3
„ 51 — 55 „ . . .	1·7	2·8	2·2
„ 56 — 60 „ . . .	2·5	3·4	2·8
„ 61 — 65 „ . . .	1·2	2·3	1·8
„ 66 — 70 „ . . .	1·2	2·1	2·4
На по́-много отъ 70 год.	1·3	2·4	4·7
Непознати на колко год.	0·1	0·0	0·1

И тритѣ послѣдни колони иматъ единъ общъ характеръ, а именно че, за дѣтската връсть, захващатъ съ най-голѣми броеве и колкото групитѣ преминаватъ въ по́-стара връсть толкозъ броеветѣ наопаки се смаляватъ. Разумѣва се, че нашитѣ броеве, за които сѫ зети тука процентитѣ, сѫ твърдѣ малки за да може да се покаже съ тѣхъ общата статистическа правилность, която сѫществува въ това отношение. Градоветѣ София и Шуменъ приближаватъ се до негдѣ и въ другитѣ части на стълбоветѣ си, а различаватъ се доста отъ селското население въ софийската околия. Раз-

лицата пада нáй-много въ очи за връста отъ 16 до 30 г,. особенно пъкъ за връста отъ 21 до 25 г. На 1,000 души жители въ спомѣнжтитѣ градове дохаждатъ по 128 и 116 души отъ послѣдната връсть, а околията има таквва само 57 души. На първъ погледъ челѣкъ би помислилъ даже, че това е погрѣшка; но доста е само да се сѣтимъ на войницитѣ, на слугитѣ, на работницитѣ и др. които именно въ тая пòра околията праща въ града и сичко е разяснено. Нека спомѣнж йоще единъ важенъ моментъ. Най-производителната часть на населението, връста отъ 16 до 40 години, съставява въ София 50·8 процента, въ Шуменъ 41.7 проц., а въ околията едвамъ 35·0 процента. Отъ друга страна тая връсть е нáй-способната за престжпление; ясно е слѣдователно, защо въ градоветѣ моралната статистика не дава толкозъ добри резултати. Надъ 40-тата година процентитѣ на околията надминаватъ въобще ония на градоветѣ, което показва че въ околията челѣкъ има пó-голѣма надѣжда да живѣе пó-дълго отъ колкото въ града. Това се вижда йоще ако сравнимъ броя на лицата въ нáй-дълбока старостъ: така напримѣръ на 1000 души въ София има 1 челѣкъ, въ Шуменъ 2-ма а въ софийската околия 4-ма души. които сж преминжли 90-тата си година.

Женидбенно отношение. — Женидбата е моментъ въ живота който, струва ни се, зависи нáй-много отъ волята на челѣка. Но пакъ и въ това отнощение статистиката показва достаточна правилность на явленията. Азъ ще имамъ, може би, случай на друго мѣсто да говорж за тая правилность. За сега ще покажж тука въ една таблица, какъ е раздѣлено софийското население по връсть и женидбенно отношение. (Гл. табл. на слѣдующата страница.)

Първото нѣщо, което пада на челѣка въ очитѣ, кога преглежда тая таблица, сж 16-тѣхъ оженени лица на връсть 11 до 15 годишна. Мжжьетѣ сж: 2-ма шпаньолски Евреи, родени въ София, които сж прехранжтъ като помагачи въ

Групи	Неженени			Оженени			Удовѣли			Напусн.		
	Мж.	Жн.	Сичко	Мж.	Жн.	Сичко	Мж.	Жн.	Сич.	М.	Ж	С.
На 0 до 5 години	1333	1307	2640	—	—	—	—	—	—	—	—	—
„ 6 — 10 „	1041	1003	2044	—	—	—	—	—	—	—	—	—
„ 11 — 15 „	1052	889	1941	5	11	16	—	—	—		—	—
„ 16 — 20 „	1432	520	1952	58	334	392	—	5	5	—	3	3
„ 21 — 25 „	1500	86	1586	357	633	990	8	38	46	3	4	7
„ 26 — 30 „	596	34	630	722	783	1505	23	69	92	2	4	6
„ 31 — 35 „	203	14	217	748	532	1280	26	44	70	5	2	7
„ 36 — 40 „	113	10	123	834	533	1367	35	95	130	6	3	9
„ 41 — 45 „	59	6	65	587	219	806	37	73	110	1	2	3
„ 46 — 50 „	40	6	46	444	169	613	28	135	163	—	1	1
„ 51 — 55 „	10	—	10	181	71	252	21	57	78	—	1	1
„ 56 — 60 „	11	—	11	225	85	310	24	168	192	—	—	—
„ 61 — 65 „	2	—	2	121	34	155	20	77	97	—	—	—
„ 66 — 70 „	2	—	2	92	15	107	17	109	126	1	—	1
„ 71 — 75 „	2	—	2	32	8	40	15	26	41	—	—	—
„ 76 — 80 „	1	—	1	24	4	28	18	47	65	—	—	—
„ 81 — 85 „	—	—	—	8	2	10	8	13	21	—		—
„ 86 — 90 „	—	—	—	5	—	5	5	30	35			—
„ 91 — 95 „	—	1	1	1	—	1	2	1	3	—		—
На по-много отъ 95 г.	—	—	—	1	—	1	4	6	10		—	—
Непознат на колко години	14	6	20	4	2	6	—	2	2		—	—
Сичко . .	7411	3822	11293	4449	3435	7884	291	995	1286	18	20	38
Проценти .			55·09			38·45			6·27			0·19

търговия (по́-точно неопредѣлено), другитѣ 3-ма сѫ Цигани и то единъ джамбазинъ, единъ кошничаръ и единъ земедѣлецъ. Трѣба да спомѣнѫ, че споредъ бройнитѣ листчета, имаше йоще единъ оженен Еврейнъ на сѫщата връсть, но, слѣдъ подробното провѣряванье, видѣ се че това е погрѣшка. Женитѣ сѫ: 8 Еврейки и 3 Циганки. Повторното преглежданье на преброителнитѣ листове показа, че ожененитѣ Цигани живѣѭтъ наистина съ младитѣ си другарки подъ единъ покривъ; колкото за Евреитѣ немогѫ да кажѫ нищо положително. Възможно е, че при тѣхъ рѣчта *оженен* да има и нѣкое друго значение отъ обикновенното. Ожененитѣ 58 мѫжье на връсть 16 до 20 години побуждѫтъ тъй сѫщо любопитство. Споредъ матерния си езикъ, тѣзи лица сѫ:

23 Българе
- 13 войници
- 3 бузаджии
- 2 кръчмари
- 2 ханджии
- 1 надничарь
- 1 грънчарь
- 1 безъ занаятъ

21 Евреи, които сѫ по̀-вечето помагачи въ търговия а нѣколко сѫ явни слуги (хамали)

4 Гърци
- 2 ханджии
- 1 кръчмарь
- 1 помагачъ въ търговия.

8 Цигани.
2 Турци, войници.

Ако оженваньето е винѫги знакъ на удобенъ животъ и добро материялно състояние, то бузаджиитѣ, ханджиитѣ и кръчмаритѣ въ София печелятъ на̀й-лесно и на̀й-скоро сѫ въ състояние да се задомятъ. 13-тѣхъ войници Българе родени сѫ въ разни окрѫзи на Княжеството, именно: 4 въ Софийския, 3 въ Орханийския, 2 въ Кюстендилския, 2 въ Трънския, 1 въ Търновския и 1 въ Раховския. Отъ останѫлитѣ Българе двама сѫ родени въ окр. Кюстендилский, а сички други въ града и окр. София, гдѣто сѫ родени и сичкитѣ Евреи и Цигани. Отъ Гърцитѣ 2 сѫ родени въ Станимака (Ист. Румелия), 1 въ Одринъ и 1 въ Епиръ; отъ Турцитѣ 1 е роденъ въ Руссенския и 1 въ Свищовския окрѫгъ. Сравнението на броя оженени войници съ общия брой на войницитѣ въ София изъ разнитѣ окрѫзи (гл. табл. на стр. 155) е доста интересно и, при нѣманьето други данни, може да послужи понѣ до негдѣ да се опредѣли въ коя връсть се женѭтъ мѫжьетѣ по различнитѣ

части на Княжеството. Това препущамъ на любопитството на читателя; ще спомѣнж само, че вече тия малки броеве доста показвать наклонноста на нашето, особено селското, население младо да се жени, а длъжность ще бжде на статистиката въ младата българска държава да издири слѣдствията на подобни ранни женидби. Има йоще едно нѣщо което немогж да премълчж, и то сж тритѣ напуснжти жени на 16—20 годишна връсть. И тритѣ сж Българки, двѣ отъ тѣхъ сж записани като публични. Това жалко явление само по себе си ясно говори, и не трѣба много приказки, за да се привлече вниманието на когото трѣба върху лошитѣ слѣдствия отъ бързото развеждань е. Ако сравнимъ рубрикитѣ на оженепитѣ мжжье и жени, вижда се, че до 25-та година вече четвъртината на женитѣ е задомена а отъ мжжьетѣ едвамъ едната десетина; до 30-тата година полвината на женитѣ е задомена, а полвината на мжжьетѣ оженена едвамъ около 40-тата си година. Изъ това сравнение слѣдва че женитѣ се женжтъ много по́-рано отъ мжжьетѣ, на които грижата за издържанье челядь има рѣшително влияние при задомяньето.

Познато е, че въобще има по́-много довици отъ довци; но въ София това отношение е много уголѣмено. Причината на това сж вѣроятно многото пришелци оженени и неоженени, които подигатъ само броя на мжжьетѣ въобще а не и броя на довцитѣ, и недостатъка отъ жени въ столицата; но възможно е, и послѣднитѣ военни събития въ нашето отчество да се повлияли нѣщо. За да се види по́-ясно женидбенното отношение за сѣки родъ отдѣлно, щж дамъ една малка таблица, въ която нарочно избирамъ по̀вече южни краеве и една страна съ голѣмъ брой довици. Напуснжтитѣ по насъ мжжье и жени, притурени сж на удовѣлитѣ; това бѣше потрѣбно за да могжтъ броеветѣ да се сравняватъ.

На 100 лица отъ сѣки родъ има

	Мжжье			Жени		
	Неженени	Оженени	Удовѣли	Неженени	Оженени	Удовѣли
Франция	53·5	40·9	5·6	49·3	40·4	10·8
Испания	58·4	36·9	4·7	54·9	36·2	8·9
Италия	60·6	35·3	4·1	54·9	35·9	9·2
Австрия	61·6	35·4	3·0	58·7	33·7	7·6
Прусия	63·3	33·2	3·2	58·5	33·2	8·3
Градъ София . .	60·9	36·6	2·5	46·6	41·2	12·2
Градъ Шуменъ .	60·8	37·4	1·8	44·8	41·5	13·7
Околия Софийска	56·3	39·1	4·5	41·8	42·0	6·2

Вѣра. — Въ София има послѣдователи на 6 различни вѣроисповѣдания: Православни, Католици, Протестанти, Григориянци (Арменци), Израелити и Мохамеданци. Протестанти има 136 души (84 м. и 52 ж.) или 0·67 процента отъ цѣлото население, Григориянци — 41 челѣкъ (25 м. и 16 ж.) или 0·20 процента, и 25 души (11 м. и 14 ж.) или 0·12 проц., за които не се знае отъ каква сж вѣра. И тритѣ тия рубрики, по нѣманье мѣсто съединени сж въ една съ надписъ „разни и непознати“. (Глед. табл. на слѣд. стр.)

Важно е да се забѣлѣжи, че само израелититѣ въ София имжтъ пòвече жени отъ мжжье. Вѣроятно е, че ако се земжтъ само роденитѣ въ столицата Израелити, то отношението измѣжду родоветѣ ще бжде йоще пò-голѣмо отъ размѣра 2204—2070. Неще бжде излишно да спомѣнж, че измѣжду сичкитѣ народности въ София Евреитѣ нáй-рано се женжтъ!

Народность. — За мѣрка при опредѣлението народноста, неможе да се земе друго освенъ говоримия матеренъ езикъ, а въ София се говорятъ 23 различни езици! Подробната таблица, въ която е раздѣлено населението по връсть, родъ и матеренъ езикъ, не би си имала тука мѣстото; азъ съставихъ друга, въ която влизжтъ само ония народности, които правятъ пòвече отъ единъ процентъ на цѣлото население.

Групи	Православни			Католици			Израелити			Мохамеданци			Разни и непознати		
	м.	ж.	с.	м.	ж.	с.	м.	ж.	с.	м.	ж.	с.	м.	ж.	с.
На 0 до 5 г.	749	737	1486	32	24	56	459	467	926	88	68	156	5	11	16
„ 6 — 10 „	603	546	1149	24	20	64	325	367	692	81	60	141	8	10	18
„ 11 — 15 „	771	599	1370	15	11	26	204	244	448	64	44	108	3	2	5
„ 16 — 20 „	1288	601	1889	18	39	57	128	163	291	49	45	94	7	14	21
„ 21 — 25 „	1597	529	2126	38	32	70	143	154	297	73	42	115	17	4	21
„ 26 — 30 „	993	551	1544	86	52	138	166	210	376	68	61	129	30	16	46
„ 31 — 35 „	677	382	1059	71	33	104	148	147	295	75	23	98	11	7	18
„ 36 — 40 „	694	413	1107	61	20	81	138	154	292	77	48	125	18	6	24
„ 41 — 45 „	458	180	638	36	9	45	139	80	219	46	26	72	5	5	10
„ 46 — 50 „	352	203	555	36	6	42	74	71	145	42	29	71	8	2	10
„ 51 — 55 „	130	85	215	17	5	22	42	31	73	18	8	26	5	—	5
„ 56 — 60 „	178	174	352	11	2	13	41	50	91	28	25	53	2	2	4
„ 61 — 65 „	98	78	176	3	1	4	32	28	60	10	4	14	—	—	—
„ 66 . 70 „	74	87	161	2	1	3	18	26	44	18	8	26	—	2	2
На по̀-много отъ 70 г. .	106	104	210	—	—	—	11	11	22	9	22	31	—	1	1
Непознати .	10	5	15	5	4	9	2	1	3	—	—	—	1	—	1
Сичко . .	8778	5274	14052	455	259	714	2070	2204	4274	745	513	1258	120	82	202
Проценти .			68·54			3·48			20·85			6·14			0·97

Въ рубриката „разни и непознати“ влизжтъ: 160 Руси (113 м. и 47 ж.), 102 Чеха (66 м. и 36 ж.), 35 Словенци[1]) (26 м. и 9 ж.), 27 Поляци (18 м. и 9 ж.), 66 Маджари (26 м. и 40 ж.), 166 Талиянци (115 м. и 50 ж.), 73 Французи (46 м. и 27 ж.), 10 Англичани (6 и. 4 ж.), 71 Арменци (55 м. и 16 ж.), 9 Персийци м., 40 Арнаути (33 м. и 7 ж.), 1 Финландецъ (езикъ Фински), 1 Арапинъ, 1 Шведъ. 1 Черкезкиня и 50 души (25 м. и 25 ж.) съ непознатъ матеренъ езикъ. Въобще отъ сичкитѣ чужди езици има повече мѫжье отъ жени, изключение правятъ само Маджаркитѣ. Забѣлѣжително е йоще, че Маджаркитѣ, Нѣмцойкитѣ и Сърбкинитѣ преодоляватъ мѫжьетѣ (отъ сѫщата народность) въ младата връсть отъ 16 до 20 год., това явление азъ ще споменѫ и малко по́-нататъкъ.

Родно мѣсто. — Прието правило е, щото преброяваньето да обема сичко то *присѫтствующе население*, отъ което послѣ може да се извади *родното население* и *населението по право.* Тая цѣль се постига съ разни рубрики на преброителния листъ, мѣжду които има и рубрика за записванье гдѣ е родено лицето, което се записва. Така за града София може да се представи пълна картина за състава на населението, която, разумѣва се, трѣба да съдържа като главна часть и годинитѣ на сѣки житель. Азъ имамъ предъ себе си една такава таблица съ 124 вертикални рубрики и 21 хоризонталенъ редъ, и съжалѣвамъ че съмъ принуденъ, по нѣманье мѣсто, да направѭ изъ неѭ само едно извлечение. (Виждъ на стр. 148 и 149 втората таблица.)

Тая таблица съдържава много интересни нѣща. Рубрикитѣ за придошлитѣ мѫжье изъ Княжеството, Македония и Тракия представятъ сѣка по единъ максимумъ, който пада на връста отъ 16 до 20 и отъ 21 до 25 години, или презъ врѣмето на военното служенье и когато се осѣща първия потикъ за печалба и за работенье. Максимума на

[1]) По погрѣшка мѣжду Словѣнцитѣ вписани сѫ и нѣколко Словаци; тая погрѣшка не ми бѣше възможно за сега да поправѭ.

придошлитѣ изъ другитѣ страни пада петь години пó-послѣ т. е. когато предприемливия духъ позаяква и младия челѣкъ придобива рѣшителность да се впусне въ далечни мѣста. Роденитѣ въ Княжеството жени иматъ максимумъ за връста отъ 15 до 20 години, което се явява като нѣщо естествено, ако се земе въ внимание слабия брой на женитѣ въ София, присѫтствието на слугинитѣ изъ окрѫга и че тази е връста, когато момичетата захващатъ да се женѭтъ. По сѫщата причина, вѣроятно, преставяватъ въ тая връсть максимумъ и женитѣ изъ Ромѫния и до негдѣ изъ Сърбия. Ний видѣхме подобно нѣщо за Нѣмцойкитѣ и Маджаркитѣ, когато говоряхме за народноста.

Изъ цѣлото Княжество има въ София 4,235 души, които сѫ раздѣлени на разнитѣ окрѫзи както слѣдва:

Окрѫгъ	Проц.	Окрѫгъ	Проц.
София	61·7	Ловечъ	1·1
Кюстендилъ	9·1	Видинъ	0·9
Орхание	4·6	Шуменъ	0·7
Търново	4·3	Ломъ-Паланка . . .	0·3
Трънъ	4·1	Варна	0·3
Русе	3·0	Разградъ	0·2
Вратца	2·8	Рахово	0·2
Свищовъ	2·4	Силистра	0·1
Берковица	1·4	Ески-Джумая . . .	0·1
Плѣвенъ	1·4	Провадия	0·0
Севлиево	1·3		

Както се вижда изъ тия проценти нáй-много преселени хора има изъ Софийския окрѫгъ, именно 2612 души (1682 м. и 930 ж.), така щото изъ останѫлата часть на Княжеството има 1623 души (1300 м. и 323 ж.), който брой трѣба да се намали съ 467 души войници, живущи по неволя въ София, тъй щото оставатъ само 1156 души придошле изъ Княжеството въ столицата. Интересно е да се сравни тоя брой съ онзи на роденитѣ въ Македония и Тракия Българе!

Прегледъ на Софийското на-

Групи	Българе			Евреи (шпаньолски)			Турци			Цигани		
	м.	ж.	с.	м.	ж.	с.	м.	ж.	с.	м.	ж.	с.
На 0 до 5 години	743	713	1456	446	453	899	19	14	33	70	59	129
„ 6 — 10 „	579	527	1106	323	356	679	30	18	48	61	48	109
„ 11 — 15 „	748	584	1332	207	234	441	22	17	39	44	32	76
„ 16 — 20 „	1236	568	1804	122	158	280	32	23	55	17	25	42
„ 21 — 25 „	1491	480	1971	135	153	288	60	11	71	12	34	46
„ 26 — 30 „	864	524	1388	163	198	361	43	23	66	28	46	74
„ 31 — 35 „	608	356	964	140	143	283	33	7	40	40	21	61
„ 36 — 40 „	617	394	1011	129	151	280	34	12	46	45	36	81
„ 41 — 45 „	413	174	587	135	77	212	26	6	32	21	19	40
„ 46 — 50 „	308	195	503	72	68	140	20	13	33	24	18	42
„ 51 — 55 „	122	80	202	40	28	68	8	7	15	10	1	11
„ 56 — 60 „	167	167	334	41	49	90	14	13	27	14	15	29
„ 61 — 65 „	93	75	168	30	28	58	4	2	6	6	3	9
„ 66 — 70 „	70	84	154	17	25	42	7	4	11	11	8	19
На повече отъ 70 г.	105	99	204	11	11	22	6	7	13	4	16	20
Непознати на колко години	7	4	11	2	1	3	—	—	—	—	—	—
Сичко . .	8171	5024	13195	2013	2133	4146	358	177	535	407	381	788
Проценти . .			64·4			20·2			2·6			3·9

Прегледъ на Софийското на-

Групи	Роде-														
	София			Княжеството			Македония			Тракия			Австро-Унгар.		
	м.	ж.	с.	м.	ж.	с.	м.	ж.	с.	м.	ж.	с.	м.	ж.	с.
На 0 до 5 г.	1179	1170	2349	67	60	127	18	11	29	14	12	26	9	11	20
„ 6 — 10 „	828	831	1659	86	65	151	25	30	55	23	18	41	10	15	25
„ 11 — 15 „	582	578	1160	214	194	408	154	31	185	61	50	111	6	9	15
„ 16 — 20 „	356	471	827	590	210	800	291	19	310	137	43	180	11	35	46
„ 21 — 25 „	374	479	853	852	128	980	285	23	308	149	23	172	34	33	67
„ 26 — 30 „	453	554	1007	296	127	423	203	39	249	101	47	148	57	42	99
„ 31 — 35 „	377	373	750	212	105	317	139	17	156	55	19	74	44	30	74
„ 36 — 40 „	416	430	846	201	113	314	149	19	168	50	19	69	45	19	64
„ 41 — 45 „	346	205	551	140	46	186	77	6	83	32	9	41	22	9	31
„ 46 — 50 „	207	207	414	130	63	193	66	13	79	20	10	30	18	8	26
„ 51 — 55 „	100	78	178	42	27	69	31	5	36	8	7	15	6	5	11
„ 56 — 60 „	135	178	313	55	40	95	28	14	42	7	11	18	4	1	5
„ 61 — 65 „	74	81	155	36	20	56	14	4	18	11	3	14	4	2	6
„ 66 — 70 „	66	90	156	23	19	42	13	4	17	1	6	7	1	3	4
На повече отъ 70 г.	80	92	172	34	32	66	9	3	12	3	6	9	—	1	1
Непознати на кол. г.	4	1	5	4	4	8	—	—	—	1	—	1	—	—	—
Сичко . .	5577	5818	11395	2982	1253	4235	1517	238	1570	673	283	956	271	223	494
Проценти . .			55·6			20·6			8·5			4·7			2·4

селение по матеренъ езикъ.

Власи			Хървати и Сърби			Нѣмци			Гърци			Разни и непознати			Групи
м.	ж.	с.	м.	ж.	с.	м.	ж.	с.	м.	ж.	с.	м.	ж.	с.	
5	3	8	6	4	10	8	18	26	4	8	12	32	35	77	На 0 до 5 гд.
4	4	8	2	4	6	11	13	24	5	5	10	26	28	54	„ 6 — 10 „
11	2	13	1	3	4	3	8	11	5	6	11	16	14	30	„ 11 — 15 „
15	5	20	12	18	30	15	22	37	21	12	33	20	31	51	„ 16 — 20 „
31	11	42	29	21	50	22	8	30	26	5	31	62	38	100	„ 21 — 25 „
27	6	33	34	10	44	37	31	68	31	10	41	116	42	158	„ 26 — 30 „
25	3	28	17	5	22	23	14	37	16	12	28	80	31	111	„ 31 — 35 „
20	5	25	22	3	25	24	12	36	21	11	32	76	17	93	„ 36 — 40 „
16	2	18	11	4	15	16	5	21	11	4	15	35	9	44	„ 41 — 45 „
16	1	17	4	4	8	16	3	19	16	1	17	36	8	44	„ 46 — 50 „
2	2	4	2	3	5	8	2	10	5	1	6	15	5	20	„ 51 — 55 „
4	—	4	2	2	4	3	1	4	4	2	6	11	4	15	„ 56 — 60 „
3	1	4	1	—	1	1	1	2	1	1	2	4	—	4	„ 61 — 65 „
1	—	1	—	1	1	1	1	2	1	—	1	4	1	5	„ 66 — 70 „
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	3	3	На п. отъ 70 г.
—	—	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—	9	4	13	Непознати на колко години
180	45	225	143	83	226	188	139	327	167	79	246	542	271	813	Сичко
		1·1			1·1			1·6			1·2			3·9	Проценти

селение по родно мѣсто.

Н И В Ъ															Групи
Други части въ Турция			Сърбия			Русия			Ромъния			Други държави и непознати			
м.	ж.	с.	м.	ж.	с.	м.	ж.	с.	м.	ж.	с.	м.	ж.	с.	
14	11	25	7	3	10	6	9	15	12	15	27	7	5	12	На 0 до 5 години
22	14	36	6	7	13	9	7	16	12	10	22	10	6	16	„ 6 — 10 „
16	13	29	9	10	19	3	4	7	8	7	15	4	4	8	„ 11 — 15 „
21	20	41	40	25	65	9	8	17	17	22	39	18	9	27	„ 16 — 20 „
45	11	56	41	26	67	33	13	46	17	15	32	38	10	48	„ 21 — 25 „
49	11	60	41	18	59	68	14	82	15	19	34	60	19	79	„ 26 — 30 „
34	12	46	27	11	38	29	8	37	15	6	21	50	11	61	„ 31 — 35 „
37	10	47	19	10	29	17	5	22	4	6	10	50	10	60	„ 36 — 40 „
15	6	21	11	4	15	8	3	11	6	4	10	27	8	35	„ 41 — 45 „
13	1	14	8	3	11	11	2	13	6	—	6	33	4	37	„ 46 — 50 „
6	1	7	2	2	4	4	2	6	3	1	4	10	1	11	„ 51 — 55 „
11	2	13	7	3	10	1	2	3	2	1	3	10	1	11	„ 56 — 60 „
2	—	2	—	—	—	1	1	2	—	—	—	1	—	1	„ 61 — 65 „
4	—	4	1	2	3	1	—	1	1	—	1	1	—	1	„ 66 — 70 „
—	1	1	—	—	—	—	3	3	—	—	—	—	—	—	На повече отъ 70 год.
1	—	1	1	1	2	2	—	2	—	—	—	5	4	9	Непознати на колко год
[illegible]	[illegible]	403	220	125	345	202	81	283	118	106	224	324	92	416	. . Сичко
		2·0			1·7			1·4			1·1			2·0	. . Проценти

Ако отъ роденитѣ въ София граждане извадимъ роденитѣ въ сѫщото мѣсто Евреи, Турци, Цигани намира се, че коренни Софиянци Българе има по́-малко отъ 6000 души, който брой представява едвамъ около 850 души мѫжье измѣжду 21-та и 40-та си година.

Рубриката „разни държави и непознати“ обема: 130 души родени въ Италия, 80 д. въ Германия, 60 д. въ Франция, 51 д. въ Гърция, 43 д. въ Черна-Гора, 12 д. въ Персия, 7 д. въ Швейцария, 5 д. въ Белгия, 5 д. въ Испания, 2 д. въ Египетъ, 1 въ Холандия, а за 12 души не се знае гдѣ сѫ родени.

Подданнство. — Въ това отношение статистиката на София има единъ малъкъ недостатъкъ, именно че много лица при преброяваньето, по неизвѣстни причини, не сѫ показали чии сѫ подданици. Процента на такива непознати подданци възлиза даже на 2·72. Да неуголѣмявамъ броя на таблицитѣ азъ щѫ покажѫ подданството само за нѣкои държави.

Подданници:	Мѫжье	Жени	Сичко	Проценти
Български	11111	7139	18850	91·9
Австрийски	221	173	394	1·9
Руски	106	54	160	0·8
На разни държави . .	366	173	539	2·6
Непознато какви подд.	365	193	558	2·7
Сичко . .	12169	8332	20501	100·0

Измѣжду подданницитѣ на разни държави влизѫтъ: 89 души Талиянски, 80 д. Сърбски, 80 д. Турски, 74 д. Ромѫнски, 63 д. Гръцки, 54 д. Французки, 49 д. Германски 18 д. Черно-Горски, 9 д. Английски, 7 д. Белгийски, 7 д. Холандски, 6 д. Персийски и 3 д. Швейцарски.

При преброяваньето народа сбирѫтъ се обикновено данни и за нѣкой природни немощи, именно глухо-нѣ

мота, лудость и слѣпота. За града София имамъ слѣдующитѣ броеве:

Връсть.	Глухо-нѣми			Луди			Слѣпи		
	м.	ж.	с.	м.	ж.	с.	м.	ж.	с.
На 0 до 10 год.	1	1	2	—	—	—	—	—	—
„ 11 — 20 „	3	1	4	2	—	2	—	—	—
„ 21 — 30 „	3	—	3	1	—	1	2	1	3
„ 31 — 40 „	—	2	2	1	4	5	1	1	2
„ 41 — 50 „	1	—	1	—	—	—	2	1	3
„ 51 — 60 „	—	—	—	—	—	—	3	4	7
„ 61 — 70 „	1	1	2	—	—	—	2	6	8
„ 71 — 80 „	—	2	2	—	—	—	4	4	8
„ 81 — 90 „	—	—	—	—	—	—	1	3	4
На повече отъ 90 г.	—	—	—	—	—	—	1	1	1
Сичко . .	9	7	16	4	4	8	18	21	39

Отъ тия броеве вижда се, че глухо-нѣмотата и лудоста срѣщатъ се повече при лицата на млади години а слѣпотата на стари. На 10,000 души жители отъ двата рода въ София дохаждатъ 7·8 души глухо-нѣми, 3·9 души луди и 19 души слѣпи. Споредъ издирванията на г. Георгъ Майръ за 19 нѣмски държави излиза, че мѫжьетѣ сѫ пòвлюжени на глухо-нѣмота и лудость отъ колкото женитѣ, докато за слѣпотата и двата рода си държѫтъ равновѣсие. Нашитѣ броеве, разумѣва се, че сѫ премалки за да може да се извлѣче отъ тѣхъ общъ законъ; ще забѣлѣжѫ само че броя на слѣпитѣ въ София надминава два пѫта броя, който г. Майръ дава за слѣпитѣ въ Германия. Възможно е, щото бѣломорскитѣ просяци по назъ да се повлияли много въ това отношение.

Остава ми да кажѫ нѣщо и за занаятитѣ или за начина, какъ се прехраня и отъ какво живѣе софийското население. Но тая работа е една отъ нáй-тѣжкитѣ и нáй-сложни части на статистиката, а врѣмето въ което трѣбаше да при-

готвя тая си студия, бѣше много кратко. За классифика-цията на занаятитѣ азъ имамъ една таблица съ 38 главни раздѣления, отъ които сѣко едно има по нѣколко подраз-дѣления, а въ тия послѣднитѣ пакъ трѣба да се разли-чава какво мѣсто завзема лицето въ занаята, да ли именно работи самостоятелно, да ли помага или просто се прехраня отъ занаята безъ само да работи въ него. Та най-послѣ занаята не е нѣщо строго ограничено и несъвмѣстимо съ нѣкое друго занятие, както бѣхѫ досегашнитѣ явления, за които говорихъ. За това при обратваньето статистиката на занаятитѣ, изисква се особенно внимание, голѣмо тър-пѣние и неизмѣренъ трудъ. Некѫ се разяснѭ. Человѣкъ не може да бѫде въ сѫщото врѣме мѫжъ и жена, оженен и неоженен, православенъ и мохамеданецъ; но нищо не спира земедѣлеца да се занимава и съ риболовството, на берберина да бѫде и цигуларь, на банкерина да продава и манюфактура. А сички тия случаи трѣба да се раздѣлятъ, да се сгрупирѫтъ и да се наредятъ въ таблици, които едвамъ би ли си имали тука мѣстото. Азъ щѫ оставѭ слѣ-дователно за другъ случай занаятитѣ на Софийското на-селение, а щѫ кажѫ само нѣщо за чиновницитѣ и войни-цитѣ въ София. Това ще бѫде не само любопитно но и по-учително, защото чиновничеството въ столицата, гдѣто се намирѫтъ министерсвата и сичкитѣ по̀-важни държавни учреждения, е представителя на цѣлото управление въ Княжеството. Въ слѣдующата таблица влизѫтъ само лицата, записани при преброяванието като чиновници (по̀вечето съ показание длъжноста, която занимаватъ) и на които матер-ния езикъ е българския, така щото писаритѣ и не Българ-итѣ чиновници не фигурирѫтъ въ неѭ. (**Виждъ табл. на слѣд. стр.**)

Отъ тука се вижда, че повече отъ полвината (54 проц.) на чиновницитѣ въ София намира се измѣжду свършената си 21-ва и 30-та година, или врѣмето, презъ което обикно-венно се свършва курсъ на наукитѣ и младия человѣкъ стѫпва въ общественния животъ; по̀вече отъ една третиня

Групи	Чиновници родени въ								
	Княжеството	Македония	Тракия	Другитѣ части на Турция	Русия	Ромжния	Други държ.	Сичко	Проценти
На 16-20 год.	10	3	4	1	—	2	—	20	8·0
„ 21-25 „	35	9	14	1	4	3	2	68	27·1
„ 26-30 „	27	12	17	2	4	4	1	67	26·7
„ 31-35 „	22	6	10	1	6	1	—	46	18·3
„ 36-40 „	9	4	7	—	3	1	—	24	9·6
На по̀-много отъ 40 год.	18	4	4	—	—	—	—	26	10·3
Сичко . .	121	38	56	5	17	11	3	251	100·0
Проценти .	48·2	15·1	22·3	2·0	6·8	4·4	1·2	100·0	

преминжла е вече 31-та си година. Опитноста на тая третиня, подкрѣпена съ енергията и познанията на младата половина, представляватъ достатъчна гаранция за доброто управление на страната.

Въ отношение на родното мѣсто показва се единъ съвсѣмъ не въ полза на роденитѣ въ Княжеството размѣръ! Ако влѣзешъ въ нѣкое отъ министерствата или въ друга софийска канцелария, то има по̀-голѣма вѣроятность, че първия чиновникъ, когото срѣщнешъ, не ще бжде роденъ въ Княжеството отъ колкото обратното. Но това не ще ти се случи, ако влѣзешъ въ софийскитѣ казарми (гл. табл. на стр. 155)! Ако се притурятъ на чиновницитѣ и писаритѣ въ София, тоя размѣръ става йоще по̀-ясенъ, защото сичкитѣ писари сж родени:

въ Княжеството .	37
„ Македония . .	21
„ Тракия . . .	17
Разни държави .	5
Сичко . .	80

Така, процента на служащитѣ въ София и родени въ Княжеството пада на 47·7, а процента на роденитѣ извънъ Княжеството покачва се на 52·3.

Най-послѣ роденитѣ въ Княжеството чиновници раздѣлени сѫ на разнитѣ окрѫзи, както слѣдва:

Окрѫгъ	*Проценти*
София	44·6
Свищовъ	14·0
Търново	12.4
Руссе	10·8
Севлиево	5·0
Кюстендилъ	3·3
Шуменъ	2·5
Видинъ	2·5
Ломъ-Паланка	1·6
Враца, Ловечъ, Орхание и Плѣвенъ	3·3
Сичко	100·0

Интересно би било да се сравнятъ тия проценти съ броя на жителитѣ въ сѣки окрѫгъ и съ броя на войницитѣ, пратени отъ сѣки окрѫгъ въ София. Това сравнение подига свищовския окрѫгъ на първо мѣсто, и азъ го оставямъ на читателя, като му дамъ и таблицата за войницитѣ въ столицата, която таблица необема офицеритѣ и войницитѣ инструктори. (Виждъ таблица на слѣдующата страница.)

Не ще бѫде излишно да забѣлѣжѫ, че отъ 7-тѣхъ войници, родени въ Македония, двама сѫ офицери, а отъ 10-тѣхъ родени въ Тракия — 4 сѫ офицери. Отъ роденитѣ въ Ромѫния Българе нема нити единъ войникъ! Да би присѫтствующитѣ въ София изъ Македония и Тракия на 16 до 25 години Българе давали войници пропорционално съ роденитѣ въ София на сѫща връсть граждане, то отъ роденитѣ въ Македония трѣбало би да има почти 27 души, а отъ Тракия почти 18 души да служѫтъ подъ нашитѣ знамена!

Войници родени въ	Врѫсть			
	на 16-20 год.	на 21-25 год.	на пóвече отъ 25 год.	сичко
Окр. Софийски	119	271	26	416
„ Кюстендилъ	22	70	15	107
„ Орхание	26	56	—	82
„ Трънъ	32	33	1	66
„ Търново	18	27	3	48
„ Руссе	10	33	4	47
„ Севлиево	17	8	1	26
„ Свищовъ	10	11	—	21
„ Ловечъ	6	13	2	21
„ Плѣвенъ	—	10	—	10
„ Берковица	—	6	—	6
„ Рахово	1	2	—	3
„ Вратца	—	2	—	2
„ Разградъ, Шуменъ и Ески-джум.	—	3	—	3
Тракия	4	5	1	10
Македония	4	2	1	7
Сърбия и Русия	3	5	—	8
Сучко .	272	557	54	883
Проценти	30·8	63·1	6.1	100·0

Отъ Сърбия има 6 души войници (измѣжду тѣхъ единъ офицеринъ на врѫсть 21 до 25 год.), които сѫ родени въ Пиротъ или околностьта му. Тоя брой, сравненъ съ ония на роденитѣ въобще въ Сърбия на 16 до 25 год. и присѫтствующи въ София лица, представя краснорѣчивъ контрастъ на сравнението, което малко пó-горѣ направихъ.

М. К. Сарафовъ.

СТИХОТВОРЕНИЯ.

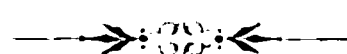

МОМЪКЪ И ВИЛА.

Мо̀мче, не бивай толкозъ глумливо,
Вилитѣ шетатъ въ нощния мракъ;
Либенъ сѣдлае конче игриво,
Той се не плаши, той е юнакъ.

Цвили, играе коня въ полето,
Бодро соко̀ла съ него лѣти;
Мѣсеца тича тамъ по небето,
Слѣдомъ му тичатъ ясни звѣзди.

Коня продума: „момче, побързай,
Дръжъ се, пази се, вилитѣ бдятъ!“
Либенъ му шепне: „конче, ти карай,
Нощемъ, при мѣсецъ, вилитѣ спятъ.“

„Мо̀мче, усѣщамъ, мушкашъ ме странно,
Нѣщо съгледа въ блѣдната тма!“
— „Карай, не питай, искамъ азъ рано
Съ тебе да стигнѫ веселъ дома!“

„Мо̀мче, ти нѣкакъ плахо говоришъ!“
— „Никакъ! Сърдце ми пълни мечта.“ . . .
„Мо̀мче, пази се, глухо мърморишъ!“ . .
— „Страхъ те е, коню, виждамъ въ ноща!“

„Мо̀мче, съглѣдвамъ, тамъ се бѣлѣе“ . . . .
— „Нашитѣ овци дрѣмятъ тукъ - тамъ!“
„Мо̀мче небето нѣкакъ тъмнѣе!“ . . .
— „Карай, не гледай, виждамъ го самъ!“

„Мо̀мче, звѣздитѣ вѣщитѣ свалятъ!“ . . .
— „Нека ги свалятъ, карай безъ страхъ!“
„Мо̀мче! азъ виждамъ . . . вили навалятъ!“ . . .
— „Тфу, да загинѫтъ всичкитѣ въ прахъ!“

Либенъ на коня кара та кара,
Вили слѣдъ него скупомъ лѣтятъ;
Блѣдния мѣсецъ смѣй се отгорѣ,
Въ тъмното нѐбе свѣщи горятъ.

Близо сѫ, близо, коня лудѣе,
Пръхка страхливо, тича безъ редъ;
Либенъ оплашенъ тръпне, блѣднѣе,
Мушка си коня, кара напрѣдъ.

Кара и слуша, нѣкой го гони,
Сили отдирѣ, киска отъ смѣхъ,
Вика: „почѣкай!“ Име му спомни,
Момъка млѣе,[1]) бѣга съ поспѣхъ,

Припка безъ паметь, стига въ селото,
Скача отъ коня блѣденъ, смутѐнъ;
Вила слѣдъ него тупъ отъ сѣдлото,
Либенъ пота си бръше студенъ.

Мило му либе въ нощно труфило
Тича при него, смѣхомъ се смѣй,
Пита момчето, що е патило?
Момку отъ сра́ма чѐло краскѣй.

В. Поповичъ.

[1]) *Млѣе* вмѣсто малѣе, умалява; слабѣе, отслабва. З. ред.

ПАДАНИЕ НА БЪЛГАРСКАТА СТАРА ДЪРЖАВА.

Отъ Азия, страна дална,
Заслѣпена съ Алкорана,
Повдигнѫлъ се й дивъ Отоманъ
Буенъ, вихравъ, кат' ораганъ.
Диви й събралъ той ордии,
Безчетъ бѣсни даалии,
Кат' стихии гороломни,
Душегубци, вѣроломни.
Дѣт' поминѫтъ — гърми, тътне,
Дѣт' засегнѫтъ — вѣни, съхне;
На предѣ имъ пожаръ жери,
Подирѣ имъ прахъ се стели.
Тоз' источенъ черъ зълѫмникъ,
На Христѣни страшенъ кръвникъ,
Размирилъ ми сичка земя
Растреперал царье, кралье.
Отъ далечна чакъ Багдата,
До самого Цариграда,
Дѣт' поминѫлъ — се запустилъ,
Дѣ що стигнѫлъ, горилъ и трилъ.
Съ нечувана тирания,
Мѫчилъ, губилъ Христѣния:
Стари трие, млади роби
Плѣни, граби тѣхни ймоти.
Евангелска Палестина
Преобърнѫлъ на пустиня,
Ситѣ божи тамъ храмове
Направилъ клетъ на хлѣвове.

Сичкий тамъ духовенъ санъ
Въ тежки клапи билъ окованъ
Въ светий олтаръ, дѣтъ' ечѣхѫ
Богу гимни, замълчѣхѫ! . . .
Надъ гробъ Христовъ запѣ имáмъ
Лжепророковъ клетъ Алкоранъ,
Злочеститѣ тамъ христѣни
Съ люти мѫки изневѣри.
Повдигнѫ се вся Европа,
Да забрани божьа гроба,
Чудо станѫ тамъ голѣмо,
Кръвь иролѣ се до колѣно.
Но не била Божьа воля,
Вси паднѫхѫ въ зла неволя.
Три кръстови тамъ походи,
Турчынъ разби и пороби.
Отъ тогози кривовѣра
Вся Европа потрепера:
Отъ Мадрита до Виена
Сичка страна бѣ плѣнена.
Съ тѣла правилъ пирамиди
И могили поменити;
Тамъ нанесълъ страшни рани,
Дор' свѣтъ трай, незабравни.
Впуснѫ сили на Словѣни
Се съ отровни ятагани,
Настанѫхѫ и тамъ години
Черни, грозни, та усилни!
Излѣзахѫ и Словѣни
На кървавъ бой съ агаряни,
Наченѫ се силна война,
Съ Яничѣри страшна борба:
Запиштѣхѫ остри стрѣли,
Затрѣщтѣхѫ саби въ снаги
Конье цвилять, въздухъ ихти,
Текѫтъ кърви като рѣки.
По вси поля тамъ широки
Слалъ се й народъ като снопи,
Покрихѫ се вредомъ поля
Съсъ юнашки мрътви тѣла.

Три Султана тамъ паднжхж
Пакъ си Турци не отслабнахж,
Нови орди долѣтѣхж,
На Словѣни наддѣлѣхж.
За Косово равно поле
Сърбинъ съ пѣсень сълзи пѣе,
Самъ князь Лазаръ съ воеводи
Тамъ за вѣра глава сложи.
Прѣсни орди отъ Азия
Наводнихж България,
Се безбожни итдаалийци,
Безчовѣчни кръвопийци
Вихромъ лѣтятъ като скакли
И припадватъ като мъгли,
Дѣт' поминжтъ палятъ, горятъ
Сичко добро грабятъ, плѣнятъ.
И въ българска тукъ дѣднина
Настанжла й вечъ сетнина,
На Софийско равно поле
Зацвилихж турски конье
Самъ Царъ Шишманъ повелъ войска
На страшна ми съ Турци борба,
Срѣща бѣше грозна й страшна,
Кръволивна и юначна.
По сичкий Софийски кжръ
Открилъ се й веч' страшенъ пъкълъ:
По тѣзи поля дланни
Наченж се страшно кланье:
Затрѣштѣхж ятагани
Зафучѣхж боздогани,
Маздракъ лѣти връхъ мажерака,
Юнакъ пада до юнака;
Все Софийско равно кжре
Се облѣло съ черно кърве
Но вси поля, поля и лжки
Потекохж отъ кръвь рѣки.
Турци никнжтъ като трѣва
И нападатъ като тъма,
Прѣсни орди наводнѣватъ,
На Българи наддѣлѣватъ.

Българи се намалихѫ,
Конье имъ се уморихѫ,
Саби имъ се изхабили,
Маждраци имъ се строшили.
Тополница се обърнѫ
На кървава кат' пъкѫлна,
Понесла ми е тя плаваци,
Все трупове на юнаци.
Шишманъ паднѫ срѣдъ тирани,
Раненъ съ седемъ люти рани,
Българска се рѣши сѫдба,
Настанала й жална тѫга!
Върло Турци завилнѣхѫ.
Кат' звѣрове забѣснѣхѫ
Тиранство имъ бѣ безкрайно,
Варварство имъ незабравно,
На злочеста България
Нáй-зла йзлѣхѫ тирания.
До нáй-сетянъ тогаз' велможъ
Прекарахѫ подъ остъръ ножъ;
Стари й млади колятъ, мѫчѫтъ,
Дребни дѣца съ конье тѫпчѫтъ,
Майчици имъ тѣз' погани
Въ робство каратъ оковани;
Рожбички си оставѣли
Изъ долини и дѫбрави
На дъждове да ги кѫпятъ,
На кошути да ги кърмятъ.
Пресѣче се вся надѣжда,
Самъ се Турчьнъ распорежда,
Сичко обръща на пустиня
Тоз' безбоженъ харамия.
Страшна станѫ тамъ промѣна
Все погрознѣ и повѣнѫ,
На сѣкждѣ горятъ села,
Каратъ роби като стада;
Съ черъ се саванъ сичко покри,
Отъ плачьове въздухъ ихти,
Гдѣт' погледнешъ изгорено,
Ограбено, запустено....

Вредомъ поля онѣмѣли,
Сички села въ огънь тлѣли;
Овце въ лжки веч' неблѣжтъ,
Само пусти псета виѭтъ.
Ахъ! пропаднж народъ славенъ,
Злѣ съсипанъ, страшно раненъ,
Раненъ съ рани 'се отровни,
'Се безцѣлни, силно болни.
Въ таз' българска рай-родина
Сичко угаснж й загинж,
Млъкнж гусла сладкосвирна,
Секнж моминъ гласъ въ градина. . .
Единъ само Дунавъ бучи,
Между брѣжье тътни, ечи,
Съ кърви покритъ шумно тече
И човѣшки мърши влече.
Между грозни пепелища,
На хлѣб-солни тамъ огнища
Съ накривена Турчънъ чалма
Конь си играй, дига мъгла.
Край дунавски мжтни вълни
Обвиснжли дремятъ върби,
Между листье поблѣднѣли
Висятъ гусли опустѣли,
Обвива гь буйна канара
И ги яде черна ръжда;
Вѣтрове ги полюлѣватъ,
Жици жално поечѣватъ,
Жално ечжтъ, дума думатъ,
Че не штжтъ веч' да продуматъ,
Дору Господь не погледне
На българско жално плѣме;
И съ вишни го дарби дари,
Съсъ огненни, плавни стрѣли. . .
Не щжтъ струни да заечжтъ
Нето пѣсень ще запѣжтъ!
Ето ми вече петь стотинъ
Лѣта черни и горчиви
Какъ Българинъ годенува,
Плувнжлъ въ кърви дни денува.

Кръвь му тече като порой,
Рани върже съ черенъ повой;
Врага гледа и тжгува,
Какъ съ имотъ му той благува.
Тиранъ ходи на широко,
Пѣе, вика на високо,
Пѣе съсъ гласъ даалийски
Своятъ подвигъ кръвопийски. .[1])
. . . .
. . . .

Никола Д. Козльовъ.

---

[1]) Това поетическо творение получихме безъ обозначение, кога и дѣ е било съставено; но, както се види, съставено е нѣколко години прѣди подирнята война за освобождението на България. Авторътъ му, г. Н. Козльовъ, родомъ отъ Лѣсковецъ (при Велико Търново), е сжщий творецъ и на прочутий епиченъ разсказъ *„Черенъ Арапъ и Хайдутъ Сидеръ“* („обнародванъ въ „Общъ Трудъ“, кн. III. стр. 36—46 г. 1868, Болградъ). който въ своя родъ, по високото си достойнство, заззема първо мѣсто до тоя часъ въ нашата поетическа писменность. Горензложеното произведение обаче е едно отъ по́-слабитѣ оригинални творения на отличний нашъ простонароденъ поетъ: но то пакъ има доста и немалки достойнства, особенно по оригиналното въ него и напълно сполучливо подражание както на духътъ така и на самий езикъ на простонародната наша поезия въ сичкитѣ имъ тънкости, и заради това нии го обнародваме на драго сърце въ журнала си, безъ да се допуснемъ при това да направимъ отъ своя страна ни на́й-малко измѣнение въ него, освѣнъ въ правописанието му

Частно за г, Козльова ще забѣлѣжимъ само толкова за сега. че той споредъ поетичний свой талантъ, доста прилича на руский народенъ поетъ Козлова, и принадлежи камъ оние наши на́й-рѣдки еднородци поети-самоуци, които Небето е надарило съ силна поетична душа, та, и при на́й-тежки неволи и тегла, могли сж да пазрдятъ тазя своя на́й-висока божественна дарба, и чрезъ неья сегисъ-тогисъ да създаватъ и оставятъ на народа си духовни пометници съ дълговѣчна цѣна и достойнство за честь и слава на България З. ред.

НАРОДНИ ПѢСНИ.

(Изъ Софийско.)

МОМА БОГДАНА ВОЙНИКЪ ОТИВА.

Отъ Ца́ра іе абе́р дошло́
Да и́да’ мла́ди войни́ци,
Си́те си войни́ци найдо́а,
Кой бра́тец, кой побра́тимче.
Стари бан си войни́к не́маше,
Он си у до́ма отиде́,
Та па си седна́ да пла́че.
Богда́на платно́ доткáва,
Па на башта́ си гово́ри:
„Та́те ле, ста́ри та́те ле,
Не се́ди, та́те, не пла́чи,
На и́зведи ко́ня до́реста
Сте́гни го с двана́ес по́стедзи,
Па и́ди у град Софи́я,
Та ми ку́пи ко́ня босоно́г,
И ку́пи ми ка́па войни́чка,
И ку́пи ми ру́о, войни́чко“.
Богда́нин башта́ послуша́,
Та изве́де ко́ня до́реста,
Стегна́ го с двана́ес, по́стедзи,
Па отиде́ у град Софи́я,
Та ку́пи ко́ня босоно́г,
И ку́пи ка́па войни́чка,
И ку́пи ру́о войни́чко,
Та па си до́ма отиде́;
Тога́й си Богда́на обле́че,
Обле́че ру́о войни́чко
И ту́ри ка́па войни́чка,
Та па се качи́ на ко́ня,

Три пати село́ обиде́.
Што я виде́ло, 'се се чуди́ло,
Што я чу́ло, 'се се звери́ло,
Че си ста́ри банъ войни́к не́маше,
И па си войни́к испра́шта.
Бога́на с войни́ци отиде́,
Сас зла́то ко́са подбра́ла;
Па отиде́ на ца́реви дворо́ве.
Там си седе́а де́вет годи́ни,
Настана́ годи́на десе́та.
Бога́на си ко́ня тима́ри,
Ко́ня тима́ри и пла́че:
„Ру́жице бе́ла, черве́на,
Да ли те ма́йка споа́жда,
Да л' те сестра́ затаки́ня.“
Дочу́ла бе я цари́ца,
Та па на си́на гово́ри:
„Си́ну ле, ца́ру чести́ти,
У войни́ци мома́ и́маме,
Ко́ня тима́ри и пла́че: —
Ру́жице, мо́я ру́жице,
Да ли те ма́йка споа́жда
Да л' те сестра́ затаки́ня! —
Я ги, си́ну, у́веди
У та́я бу́йна гради́на
Си́те по ки́тка да набе́ра',
и виш мла́до войни́че,
Да ли че ки́тка да набе́ре“.
И ца́ро ги у гради́на уве́де
Си́те мла́ди войни́ци,
По ки́тка си набра́а
И на гла́ва затакна́а.
А това́ младо войни́че
Ки́тка си цве́ке откина́,
Па я на по́яс забо́де.
Ца́ро на ма́йка гово́ри:
„Ма́ле ле, ми́ла ма́йко ле,
Си́те по ки́тка набра́а,
И си́те на гла́ва затакна́а,
А това́ мла́до войни́че

Ки́тка на по́яс затакна́“.
Ма́йка си ца́ру го́вори:
„Си́ну ле, ца́ру чести́ти,
Я ги за́веди у Бу́дин,
Си́ те по фу́рка да ку́пат,
По фу́рка и по врете́но“.
Ца́ро войни́ци заве́де,
Заве́де у Бу́дин гра́да,
У Бу́дин гра́да голе́ма.
Си́те си мла́ди войни́ци,
Си́те по фу́рка купи́ха,
По фу́рка и по врете́но;
А това́ мла́до войни́че
Не ку́пи фу́рка врете́но,
На си ку́пи пи́сан кафа́л,
Па засвири́ и затруби́,
Што е виде́ло, ’се се зачуди́ло,
Што е чу́ло, ’се се завзери́ло.
Ца́ро войни́ци пове́де,
Пове́де до́ма заве́де,
Та па на ма́йка гово́ри:
„Ма́ле ле, ми́ла ма́йко ле,
Си́те си, ма́ле, купи́а
по фу́рка и по врете́но;
А това́ мла́до войни́че
Не ку́пи фу́рка врете́но,
На си ку́пи пи́сан кафа́л,
Та засвири́, та затруби́“.
Ма́йка на ца́ро гово́ри:
„Си́ну ле, ца́ру чести́ти,
Я ги за́веди, за́веди
На та́я бе́ла Ду́нава,
Си́те че да се ока́па’,
А това́ мла́до войни́че
Да ли че да се ока́пе“.
Ца́ро си ма́йка послуша́,
Та си войни́ци зава́де
На то́я бе́ли Ду́нава,
Си́те се войни́ци капа́а,
А това́ мла́до войни́че,

Тáя дявол — Богдáна,
Дó-земи се онá навéде,
Навéде край да си трáжи,
Не можé край да си нáйде.
Дóбра си кóня разигрá
Та си бел Дýнав препливá,
Прáво си дóма отидé.
От пóрти и́де и ви́ка
Мáле ле, ми́ла мáйко ле:
„Пóстели, мáле, пóстелки
Да лéгнем, мáле, да зáспим“.
И мáйка іи я послушá,
Послá іи сви́лна постѐлка,
Па си Богдáна легнáла,
Легнáла та си заспáла.
Мáйка и́ седнá до нéя
С бéла я крпа прекри́ла.
Цáро си дóма отидѐ
Та па на мáйка говóри:
„Мáле-ле, ми́ла мáйко-ле,
Си́те се войни́ци капáа,
А товá млáдо войни́че,
Онó се, мáле, не капá,
На се дó-земи навéде,
Навéде край да си трáжи,
Па не можé край да нáйде;
На си пливнá през бел Дýнав“.
Мáйка на цáра говóри:
„Си́ну ле, цáру чести́ти,
Я прéгни срéмска кочи́я,
Да и́деш момá да трáжиш“.
Цáро си мáйка послушá,
Та прегнá срéмска кочи́я,
Па си отидé, отидé
На Богдáнини двóрóве.
Богдани легнáла, заспáла.
Цáро на мáйка и́ говóри:
„Богдáнина стáра мáйко ле,
Я дай до кáчим Богдáна
У тáя срéмска кочи́я,

Млáда царúца да бáде“.
И мáйка ѝи послушá,
Та си Богдáна качúа
У тáя срéмска кочúя.
Богдáна се никак не бýди
Чак до цáреви дворóве.
Там се Богдáна сáбуди,
Па на мáйка си говóри:
„Мáле ле, мúла мáйко ле,
Какво ни пéят славéта,
Какво ни гýкат галабéта,
На ли си, мáле, немáхме
А сегá от дек úмаме“! [1])

---

[1]) Тая пѣсень е записана съ други още пѣсни отъ мѣстний учитель въ село Бистрица, което се намѣрва на югъ отъ Срѣдецъ въ политѣ на Витоша. Сбирката си предалъ учительтъ на отца *Тодора Митова* въ Срѣдецъ, а послѣдний, по прикана на редакцията, даде ѝ на драго сърце тави пѣсень за обнародвание въ Пер. Списание, като при това се вречe святиня му да ѝ достави и за напредъ такива народни умотворения. Но трѣба да забѣлѣжимъ, че пѣсента, за съжаление, бѣше записана твърдѣ невѣщо, безграмотно та се принуди редакцията да търси и намѣри способни хора, а именно г. Спаса П. Величкова и г. Гълѫба В. Раинова (и двамата родомъ отъ селата на софийский окрѫгъ), съ помоща на които можá да ѭ поуправи и нареди, до колкото възможно пó-добрѣ, като ѝ гуди и надлежно ударение, за да може да се ползува отъ неѭ всѣки порядоченъ езиковѣдецъ.

Нужно е още да забѣлѣжимъ, че въ тави пѣсень думата „затруби“ въ 85 и 102 редъ не вѣрваме да е извѣстна днесъ и общеупотрѣбителна нѣкѫдѣ въ самото наше простонародие, но пó-вече вѣрваме, че тя е внесена и вмѫкнѫта тамъ отъ първитѣ преписвачи на пѣсента. Истина, че нашитѣ пó-стари прѣдѣди имали и употрѣблявали думата трѫба, трѫбити, затрѫби, но сега тави дума, по всичка вѣроятность, изчезнѫла е съвършенно отъ паметта на Българското простолюдие.

З. ред.

РАДИЧКО И БОГДАН.

(Изъ Шумненско.)

Събрáл ми бѣши Рáдичку
Дур' сéдимстóтин іунáци;
Ду сéдимдисеть искóлил,
Ут мърши кале заправил,
Със глáви ше іи дупрáви.
Йнна́ му главъ ни сóса,
Да си калéту дупрáви.
Чи прáтил хабéр Рáдичку
На шьýрье си, на Бугдáна:
Де да іе Бугдáн да дóди,
Гулѣма гóзда ше слóжи,
Бугдáн на гóзда да дóди.
Чьул бѣши Бугдáн и разбрáл, —
Бугдáн мáми си дýмаши:
„Мáмо-льо, міла мáйчьо-льо,
Свáку ми хабéр прувóдил,
Гулѣма гóзба ше прáви,
И мънье вика на гóсти“.
Бугдáну мáма думаши:
„Бугдáне, сінко Бугдáне,
Кугá съ двáма збирéти,
Гулѣм ше пóмен стóрити!“
Бугдáн мáма си ни слýша:
Чи стáнъ Бугдáн, чи стáнъ,
Та влѣзи ф тъмни ахъри,
Извáди кóнче хрáнену,
Ф сіни іи сидлá іупсидлá
З жéлти іи іуздй іубуздá,
С пъстри іи смóци припáса,

Чи съ на ко́нче прѣмѣтнъ,
Прѣпу́снъ и си утѝди.
Из дългуту ра́вну пъти,
Из ка́лнуту стръмну дру́ми.
Вървѣл Бугда́н, извървѣл,
Пристѝгнъл іе и прифта́сал
На Ра́дичкувитье по́рти.
Уд де гу зачьу́л Ра́дичку,
Чи ста́нъл, холъм, забѣгнъл
Със се́димсто́тин іуна́ци,
Сал два́мата уста́вил,
Да му по́ртитье утво́рьет
И му главъта іутрѣжьет.
Бугда́н на по́рти клѝкаши:
„Ра́дичко, зе́тько, Ра́дичко,
Ила ми по́рти утвурѝ“.
Нѝкой Бугда́на ни чьу́ва,
По́ртитье ни му утва́рѣ.
Бугда́н си ко́нче пудбо́ди,
Ко́нче му по́рти прѣфърли.
Два́мата онѣз іуна́ци
З зла гу срѣшта пусрѣшнуфъ.
Бугда́н си са́бѣ исте́гли
И гла́витье им іутсѣчи.
Чи си излѣзи Иле́нка,
И на Бугда́на ду́маши:
„Бугда́не, брате, Бугда́не,
Ста́нълу й де́вить го́дини
Іут как за брата милеі.
Іа слѣзь, бра́тко-льо, ут ко́нче,
Чи ила́ два́ма да идим
На наш'тье хла́дни по́ници
Със пѝсанитье парма́ци,
На іуна́шкитье трапези,
Да іаде́м, братко, да піе́м,
Да піе́м да съ висилѝм; —
Ста́нълу й де́вить го́дини
Іут къкту́ за вас миле́іъ“.
Чи са два́мата утишле́
На іуна́шкитье трапези.

Сидѣли, іѐли и пи́ли,
Пили и съ висилѝли
Цѣли три дни и три но́шти.
Ни съ Бугда́нчьу упи́ва
Нито́ ут ро́йну ми ви́ну,
Нито́ ут върла раки́ъ;
На́й му съ дрѣмка дудрѣма,
И на Иле́нка ду́маши:
Иле́нке, се́стро, Иле́нке,
Мънье ми съ дудрѣмалу,
Ас ше си, се́стро, пуле́гнъ,
Пуле́гнъ оште и пуспьъ,
Ти ми сестрице, напълни
Наштрапъта с прѣсна іуда.
Куги́ съ ут сънь събудьъ
Да си іудица испи́ъ"
Иле́нка ду́ма Бугда́ну:
Бугда́не, бра́тко, Бугда́не,
Идньжь си до́ди у ду́ма́,
Ви́ну ли, бра́тко, нѣмами,
Или ми би́стра раки́ъ,
Та иштешь уда да пи́ешь?!"
Чи ле́гнъ Бугда́н та заспа́.
Чи си Иле́нка напълни
Наштрапъта с ро́йну ви́ну,
Чи си ви́нуту магьо́са.
Куги́ са Бугда́н събу́ди
Гулѣма же́дус уга́ди,
Чи си наштрапъта испи́,
Чи гу въ главъта іуда́ри.
Пак ле́гнъ Бугда́н та заспа́.
Туги́с Иле́нка ста́нъла,
Дуне́сла че́рни синджи́рье
И му крака́та свързала,
За ръцѣ му ни сти́гнъли.
Чи зѐла килеп ибриши́м
И му ръцѣтье свързала.
Тугис на вън си излѣзи,
Чи съ Иле́нка прови́кнъ:
„Ра́дичко, муіа́ първнино,

Ти ста́нъ, холъм, забѣгнъ
Със се́димстотин іунака,
Аз с мо́йта пу́ста же́нштина —
И ази лоф си улуви́ф“.
Чи съ Ра́дичку завърнъл.
Кълу́ съ Бугда́н събуди
И си крака́та пудрънпъ,
Черни синджи́рье иструши́;
Кат’ си ръцѣтье пудрънпъ,
Ибриши́му съ ни къса.
Синджи́ріу съ, хо́лъм, къса,
Ала пу́стиіу ибриши́м!
Ни съ труши́, ни съ къса,
Най му в миса́та путъва.
Дърпа съ Бугдан, мъчи съ,
В а́лену кърви устанъ.
Туги́с Ра́дучку дусти́гнъ.
Да си Бугда́на улуви́.
Бугда́н Ра́дичку ду́маши:
Ра́дичко, зе́тько, Ра́дичко,
И тъй штешь да мъ зако́лишь,
Зако́лишь, да мъ кайди́сашь,
Пръз паза́рьу мъ пръка́рай,
Да гле́да ма́лу, гулѣму
Как зеть шъу́рье си ше ко́ли;
Утвън градо́ мъ извади́,
Ду ши́іе ми трап искупа́й,
Куги́ главъ ми утсичѣшь,
Куги́ ми тре́нни тѣлуту,
Да ни съ, холъм, упла́шишь“.
Пуслу́шал гу іе Ра́дичку,
Чи гу пуве́ди, изве́ди,
Ду ши́іе му трап искупа́
И с ка́мъни гу затру́па.
Пак му съ Бугда́н примо́ли:
Ра́дичко, зе́тько, Ра́дичко,
Аку́ н’ ми вѣрвашь десні́ца,
Бари́м пусти́ ми лева́ца
Гулѣма про́шка да зъминишь.
Пак гу Ра́дичку пуслу́ша

Чи му леви́ца іутпу́сти,
Чи са Ра́дичку наве́ди
Гулѣма про́шка да зъмни.
Ра́дичку гле́да на ръка́
Бугда́н на ръка́ ни гле́да,
Най съ ду са́бье дука́чи.
Кату́ съ Бугда́н путхвърли,
Камън'тье горе фърча́ѣъ
Туги́с гу Бугда́н пудби́ра,
На прѣдѣ си гу ка́раши,
Ка́раши и гу сичѣши.
Чи гу Иленка съгле́да
И на Ра́дичка ду́маши:
Сичи́, Ра́дичко, ко́лку мошь
Мо́іегу бра́та Бугда́на".
Кату́ си́ дубрѣ пригле́да,
Той ни сичѣши Бугда́на,
Най сиче́ Бугда́н Ра́дичка.
Ех, гьиди́ пу́ста же́ништина!
Ско́ру съ, холъм, іубръшта: —
„Сичи́, Бугда́не, колку мошь,
Мо́і-у пръвнина Ра́дичка,
Станълу й де́вить го́дини,
Ут кътъ́ за вас миле́іъ".
Кътъ́ съ Бугда́н приближи́,
Уста́ви, холъм, Ра́дичка
Чи ми захва́нъ Иленка,
На късуви іъ сичѣши
И пу дърве́та качѣши,
И на орлитье ду́маши:
Ила́ти, о́рли, га́рвани,
Чи іа́шти ме́су се́стринску,
Хра̀нену с мъка съурьма́шка,
Гуіе́ну с кърви іупа́шки!"[1]

[Слѣдва.]

[1]) Госп. П. Кисимовъ имá добрина да снабди редакцията на „Пер. Списание" съ една сбирка народни български пѣсни, на брой до 40, отъ които горнята пѣсенъ е взета. Нѣкои отъ тия пѣсни като варианти намѣрваме издадени въ други Български сбор-

ници. Пѣснитѣ сѫ чисто народни и, по съдържанието си, юнашки и нѣколко хороводни; произхождението на нѣкои отъ тѣхъ е отъ по́-стари а на нѣкои отъ по́-нови врѣмена. Всички току речи сбирвани сѫ изъ шумненскитѣ старни, но въ кои именно мѣстности, не е забѣлѣзано. Тази сбирка принадлежи на господжа Кисимова, наслѣдена отъ първиятъ и́ съпругъ, покойний *Добри П. Войниковъ,* родомъ Шумненецъ.

И тия пѣсни, както гореизложенната изъ Софийско, не сѫ записани вѣрно както трѣба, и споредъ това, отъ рѫцѣ на невѣщи издатели, не би принесли оная полза, каквато се чака отъ чисто народнитѣ наши умотворения за познавание българскій народенъ битъ и особенно езикътъ ни и въобще за убогатявение словѣнската филология. Ний понѣ не бихме се наели да ги издадемъ, ако не познавахме доста добрѣ нашето поднарѣчие, което се говори по шумненскитѣ страни.

При тоя случай считаме за неизлишно да означимъ тукъ, до кѫдѣ се простира това поднарѣчие отъ Българската днесъ говорима рѣчь. То се говори, освѣнъ въ самий градъ Шумненъ, още по всички села въ шумненский окрѫгъ, дѣто има Българе тамкашни, сѫщо и въ градъ Ески-Джумая, въ Османъ-Пазарь и въ оння български села на провадийский окрѫгъ, които се намѣрватъ между Шуменъ и Провадия, и отъ които има доста да сѫ се преселили въ Бесарабия, въ началото на тойзи вѣкъ. Преселенитѣ въ Бесарабия особенно въ с. *Чушмелии* (,на югоистокъ три часа̂ растояние отъ Болградъ,) говорятъ и до тосъ часъ това сѫщо поднарѣчие и увардили сѫ до сущъ несамо своитѣ стари обичаи, нрави и вѣрвания, но и облеклото си; и славятъ се по богатство и особенно по извънредното си трудолюбие. Тѣ се отличавать и по здравината си; по́-вечето сѫ тѣломъ едри, снажни и високи; май не обичатъ да се женятъ съ моми отъ друго село нито да даватъ своитѣ моми на момци отъ чуждо село. Духъ иматъ Чушмелийци бодъръ, рѣшителенъ и твърдѣ предприемчивъ, и за това живѣѭтъ много охолно. Съ една рѣчь, приличатъ съвършенно на своитѣ на́йближни еднородци въ селата отъ проводийский окрѫгъ, които споменувамъ по́-горѣ, и отъ които 6—7 села носятъ едно общо име *Сърт-кьовлеръ,* лежащи върху издигнѫтата хълместа равнина отъ Провадия на западъ камъ Шуменъ.

По́-отличителнитѣ чърти на шумненското поднарѣчие, които можемъ сега на бърже и вкратцѣ да изложимъ тукъ, въ отношение *фонетическо* сѫ: 1) звукъ *a* безъ ударение изговоря се почти на сѫтѣ като ъ (днесъ въ срѣдата на думитѣ); 2) звукъ *e* безъ ударение като чисто *и*; 3) звукъ *о* безъ ударение като чисто *у*; 4) старо-българскій звукъ, очартанъ съ бѣлѣгътъ ѣ, подиръ съгласна, особенно кога пада ударение върху му, изговоря се почти като *еа* слѣно и малко протегнѫто, но не като *ja* или *я*; 5) звукъ *е* (старо-български ь) на мѣсти изговаря се като ъ н. пр.: *,дънь ,дъньа* вмѣсто день, деня; и на противъ старитѣ звукове ь, ъ изговарятъ се по нѣкога като просто *е* н. пр.: тенку, длегу (стрбъл. тьньꙗо, длъго) вмѣсто тънко, дългo, или дълго; 6) гърленитѣ г, к, х предъ *е, и* изговарятъ се смѣкчено; 7) сѫщо и съгласнитѣ *ж, ч, ш* предъ всѣка самогласна изговарятъ се доста мѣко; 8) звукъ *х* обикновенно се изговаря като *ф* на сѫдѣ въ рѣчта; 9) Шумненци изговарятъ *,д, т* нѣкакъ пречупено, като да иматъ въ устата си лѣшникъ.

Въ *граматическо* отношение по́-забѣлѣжителни въ това поднарѣчие сѫ тѣзи особенности: 1) Членътъ не се употрѣбява тъй често и въ извѣстни случаи се изоставя, като: *умифъ ръце си* вмѣсто умихъ ръцете си; освѣнъ това, при мѫжскитѣ имена, ед. ч. род. и вин. пад. склоня се членътъ заедно съ името, н. пр.: къко́ искътъ ут чилѣкъ-тъгу? вмѣсто какво искатъ ат челѣка-того (человѣкътъ)? 2) Личното мѣстоимение, третьо л. срѣд. р. един. ч. вин. падежъ *ie* като старо-българскій езикъ ѥ, но чува се като *iи*, споредъ енклитическото му изговаряванио съ предидущита

думи. Виждъ примѣри за това въ гореизложенната пѣсень изъ Шумненско, редъ 5, 27, 28, 29, и пр.; 3) Слѣдующитѣ глаголи и други тѣмъ подобни отъ несвършенъ и свършенъ видъ, образуватъ първо лице настояще врѣме така: *знам, копам, сѣм, гувѣм* (говѣмъ), *лѣм, льулѣм, пѣм, вѣм, пролѣм,* н. пр. вмѣсто знаѭ, копаѭ, сѣѭ, говѣѭ, лѣѭ, люлѣѭ, пѣѭ (,поѭ шумненски,) вѣѭ, пролѣѭ; казватъ още *писвам* вмѣсто пишѫ; 4) Употрѣбява се дѣепричастие, еднакво и за тритѣ рода и двѣтѣ числа, за настояще и минѫло врѣме, почти като нарѣчие означающе способъ на дѣйствие, н. пр.: *скакащиц, гледащиц, ходещиц, бѣгащиц,* = скачещкомъ, гледишкомъ, ходешкомъ, бѣжискомъ); *бѣгащицъ върви пу улицитѣ; кату штѣф дъ тръгнъ нъ жеркъ зъ брашну, срѣшнъф нъ прагу булкътъ в мърчинътъ, и съ ударьуф ут булчинътъ прѣлцъ пу челту* = съ бѣгъ върва по улицитѣ; като щѣхъ да тръгнѫ на воденица за брашно, срѣщнъхъ на прагътъ булката въ мърчината, и се ударихъ отъ булчината хурка по челото.

И въ *лексическо* отношение има въ това поднарѣчие доста особенности, като: *кликам* = викамъ; *зѫ* (звѫ) = наричамъ, казвамъ нѣкому името; *наваждам* = убаждамъ нѣкого за негова грѣшка нѣкаква или престѫпление; *сваждам са* = скарвамъ се; *тъжъ* (тѫжѫ) милѣѭ; *сматрѣм* = считам, имамъ за; *съсед, съседка* (сѫсѣдъ, сѫсѣдка) комшия; *титьу* = чичо; *котел* = медникъ, бакъръ, бакрачъ; *понца* (поница) = зимникъ; *жърть* = върлина, било, голѣмъ прѫтъ; *прелца* = хурка; *жерка* = воденица; *стракина* = паница; *дѣдя* = кака, по́-голѣма сестра; *зезя* = калина, калина, *неня* = леля; *фута* = пристилька; *сая* = рокля, фистань; *камиляк* = камбулешъ; *ягунца* (ягодница) = черница; *булнаф* (болнав) = боленъ; *зорѣ* = утрѣ, сутра; *нинѣ* = сега; *удоскорос* (скоросъ) = преди малко, одевѣ; вещи = още; *сѣвам съ* = сърдѭ се; *инаквам* = опаждамъ, и пр.

Отъ всичкитѣ изложенни примѣри за отличителнитѣ чърти на шумненското поднарѣчие вижда се, че въ това нарѣчие се намѣрватъ доста архаизми.

Примѣри особенни не приведохме за отличителнитѣ чърти на това поднарѣчие въ фонетическо отношение, защото свѣдущий читатель ще може самъ да намѣри отъ тѣхъ, колкото ще, въ гореизложената пѣсень изъ Шумненско. Ще забѣлѣжимъ още само това като прибавка, че сѫществува единъ малъкъ оттѣнокъ въ това нарѣчие, а именно Българетѣ, особенно които населяватъ споменѫтитѣ села Сърт-Кьовлеръ, изговарятъ старо-българскитѣ звукове ъ, ь, ѫ еднакво като много тѫпо, сгѫстено *а*, най-паче кога пада ударението надъ тѣхъ, сѫщо както се изговарятъ тѣ, до колкото знаѭ, отъ нашитѣ еднородци въ Срѣдньогорска Клисура, Копривщица, и др. Сърт-кьовлерци и проста *а,* даже съ ударение, понѣкога изговарятъ твърдѣ тѫпо, н. пр. *главътá*, съ ударение надъ предпослѣдний слогъ.

Нужно е да забѣлѣжимъ още, че въ държавната печатница, дѣто печатаме журнала си, като нѣма на тосъ часъ йотировани букви за самогласнитѣ звукове, принудихме се да йотироваме послѣднитѣ съ просто *i* (вмѣсто *й* или *j*) въ поменѫтата пѣсень отъ Шумненско, въ коѭто *ъ* трѣба на сждѣ да се чете като тѫпо *а*. Тамъ ъ положенъ е подирь съгласни съ умѣкчено изговарене. Освѣнъ това, въ тази пѣсень не ще намѣри читателя означено ударението надъ буквитѣ *ѣ, ъ,* защото тия букви нѣматъ при реченната печатница бѣлѣзи надъ себеси за означение на ударението. Въ думитѣ, дѣто има звукъ очъртанъ съ *ѣ,* ударението се намѣрва надъ това ѣ; сѫщо въ думитѣ, дѣто има единъ слогъ съ ъ, ударението е надъ това ъ; но думитѣ пръвърли (ред. 49), *завърнъл* (ред. 114), *пудрънинъ* (ред. 116, 118) и *прѣдѣ* (ред. 159) иматъ ударение надъ предпослѣдний си слогъ.

З. Ред.

КНИЖНИНА.

РЕЦЕНЗИЯ.

Статистический календарь на Старо-Загорский департаментъ за 1882 година. Нареденъ отъ Старо-Загорската префектура. Издание на Старо-Загорската окрѫжна комиссия. София. Книгопечатница Янко С. Ковачевъ. 1882. — 8⁰. II и 177 стр. съ ликътъ на Н. С. Главний Управитель на Източна Румелия и съ една таблица.

Изучението и познаванието на една страна за практически, както и за чисто научни цѣли изисква като необходима основа едно множество данни, изразени съ числа. Отъ тие материали извличатъ се нѝй-поучителни заключения върху настоящето положение на земята и правятъ се нѝй-сигурни пресмѣтвания за бѫдѫщето ѝ развитие. Безъ статистика нѣма успѣшно поприще нито за мѣстната администрация, нито за икономическитѣ стремления къмъ напрѣдъка и нѝй малко за науката, която се нуждае преди всичко отъ фактове, имена и числа.

Българскитѣ земи за сега още твърдѣ малко сѫ изучени, и заради това всѣко събирание и обнародвание на статистически материяли върху тѣхъ е отъ голѣма полза, особенно за самитѣ жители на страната, защото нѝй-важното правило на обществення животъ е: познавай самъ себе си.

Заради това много счастлива бѣше мисълта на старозагорската префектура съ тамкашната окрѫжна коммиссия, да издадѫтъ единъ статистический календарь на Старозагорский департаментъ за 1882 година. Книжката е пълна съ любопитни нѣща. Освѣнъ обикновеннитѣ календарски работи намираме въ неѭ нѣкои бѣлѣжки за Източна Румелия, за управлението ѝ, бюджета, милиция, географическа ширина и дължина на градоветѣ. Само че тѣзи бѣлѣжки ни се видятъ много кратки, толкова повече защото, на пр. „Официялната ста-

тистика на Источно-румелийското население“ (Пловдивъ 1880, 4°, 91 стр.) не се намира за продань и не е пристѫпна всѣкиму. Интересни сѫ бѣлѣжкитѣ за географията на департамента, въ които обаче можеше нѣщо пó-напространно да се поговори за рѣкитѣ и за другитѣ текѫщи води въ тие предѣли. Заслуженъ и богатъ съ археологически подробности е единъ обстоятеленъ прегледъ отъ историята на града Стара Загора, на римската и византийската Верия и старобългарский Боруй-градъ, който съ това си име най-напоследъ, колкото знаемъ, се споменва у Дубровчанина Лукарича (1605); този прегледъ, ако сме добрѣ извѣстени, е съставенъ отъ Г-на А. Т. Илиева. Слѣдъ това слѣдватъ статистически таблици, които обнематъ слѣдующитѣ предмѣти: населението на цѣлиядепартаментъ (село по село, споредъ народноститѣ), ражданията, свадбитѣ и смъртноста, посѣянитѣ храни, живитѣ стоки, пѫтищата, новопосадени плодородни и неплодородни дърveса, мѣстнитѣ бюджети, училищата, черквитѣ, джамиитѣ, попцитѣ и заплатитѣ на чиновницитѣ. Статистически данни за телеграфитѣ нѣма.

Отъ тие материяли се научаваме, че градътъ Стара Загора сега има 1389 кѫщи, 3606 семейства и 13279 жители, сирѣчь 10302 Българе, 2485 Турци и 222 Цигане, и освѣнъ това 270 български бѣженци отъ Одринско. А всичкия департаментъ, раздѣленъ на петь околии (Стара Загора, Нова Загора, Казанлѫкъ, Чирпанъ, Сеименли) има 161.815 жители, отъ тѣхъ 126.866 Българе, 27.772 Турци, 2961 Цигани, 431 Евреи и 3747 бѣженци (всé Българе) изъ Одринскиятъ вилаетъ. Старозагорската околия сама брои 6076 кѫщи съ 36073 жители, отъ които една шеста часть сѫ Турци, другитѣ Българе. Любопитно е, ако сравнимъ тие данни съ свѣдѣнията, напечатани въ рѣдката книжица: „Статистическо описание на каазата Ески Загра отъ Г. С. (Господинъ Славчовъ). Цариградъ, печатницата на Цариградский Вѣстникъ 1858“. Тогава, 20 години предъ страшната катастрофа на 1877 год., въ града имаше 2650 кѫщи (1632 турски, 833 български, 75 еврейски, 110 цигански) и 8576 мѫжки жители: 3297 Турци, 4205 Българе, 429 Турци и 645 Цигане. Едно сравнение на всичкитѣ числа въ книжката на учителя Славчова съ даннитѣ на календаря въобще показва голѣми промѣнения, причинени отъ оня ужасенъ разгромъ, който постигнѫ злочестия градъ съ всичката му околия, презъ врѣмето на послѣдната война. Но населението се умножава пакъ отново. Това се види вече отъ вишъкътъ, който има числото на роденитѣ хора надъ числото на умрѣлитѣ; въ 1880 год. умрѣли сѫ въ департамента 2749 лица и родили сѫ се 5448.

Въ 1858 год. имало въ каазата до 40.000 говеда едъръ добитъкъ и 200.000 овци; сега слѣдъ опустошенията на войната намиратъ се въ старозагорската околия само 4939 волове и 3599 крави, но числото на овцитѣ, което сѫщо се е намалило въ огроменъ размѣръ, бързо се увеличава (1880: 24.618 и 1881: 38.595), и полека ще се допълнятъ и тие чувствителни материялни загуби. Съ разни видове храни, съ пшеница, ръжъ, ичимикъ, червенка (кѫзѫлджа), капладжа, овесъ, просо и съ царевица сѫ посѣти въ старозагорската околия 197.954 уврата (дюлюми); слѣдователно на единъ житель въ околията се падатъ $5^1/_2$ уврата посѣти храни, една пропорция много добра. Садение на памукъ е доста ограничено, въ цѣлия департаментъ 788 уврата, сѫщо и на тютюнъ — 1025 уврата. За пó-пълно икономическо познавание на страната съжалѣваме, че въ книгата не сѫ помѣстени и нѣкои данни за пространството, заето отъ лозята и отъ градинитѣ, и особенно за числото на уврати, което завзематъ прочутитѣ трандафилови градини въ Казанлѫшката околия, както и нѣкои подробности върху производжданието на гюловото масло, което въ странство насѫдѣ е познато като единъ отъ най-главнитѣ продукти на тия мѣста. И за горитѣ можеше да се спомене нѣщо. Съ тие данни щѣше да може да се пресмѣтне, поне приблизително, важното отношение на разработената земя къмъ неразработената. Отъ числата, обнародвани въ календаря за пощенската корреспонденция, — да споменемъ на края и това — излиза на явѣ, че, ако оставимъ на страна официялната преписка, въ департамента на единъ житель се падатъ $^2/_3$ на едно прието и сѫщо на едно испроводено писмо.

Още единъ купъ други поучителни и любопитни заключения могѫтъ да се извлекѫтъ отъ тая заслужна книга. Желателно би било, щото да се явѫтъ пó-скоро и за други предѣли на България такива почтени трудове, скромни съ своитѣ сухи и можеби непривлекателни числа, но съ голѣма и трайна цѣна.

Др. К. И.

КРАТКИ ВѢСТИ ОТЪ НАУЧНИЙ КНИЖОВНИЙ СВѢТЪ.

И. В. Ягичъ: „Образцы языка церковнославянвкаго по древнѣйшимъ памятникамъ глаголической и кириловской письменности“ С.-Петербургъ 1882. Стр. 147.

Тая книга е съставена, види се, за русскитѣ училища, **но на** българскитѣ училища тя е много по-потрѣбна. Тукъ профессоръ **Ягичъ**

е напечаталъ доста дълги примѣри, извадени отъ шесть глаголически и шесть кириловски ржкописи, които сж писани въ 11-й вѣкъ, а нѣкои, може би, още въ 10-й. Ако не вситѣ, то поне пóвечето отъ тие ржкописи сж писани въ България, дѣто въ старо врѣме се е употрѣблявало, както кирилловското, така и глаголическото азбуке.

По реченитѣ примѣри може единъ ученикъ да се запознае нáйдобрѣ съ старий църковнословѣнски езикъ, който не е нѣщо чуждо за насъ, но е нашиий старобългарски езикъ. — Въ книгата си г. Ягичъ е приложилъ и то три-четири примѣра, веземени отъ такви старословѣнски ржкописи отъ Руси (въ 11-й и 12-й вѣкъ) или отъ Сърбе (въ 12-й и 13-й в. в.) Тука намираме и словото отъ Иоанна Екзарха Българскаго „на възнесение“ въ два прѣписа: единъ сърбски, отъ 13-й вѣкъ, други русски, отъ 12-й в. Отъ тия „приложения“ ученикътъ може да се научи, какъ старорусскитѣ и старосърбски списателье и прѣписвачи сж измѣнявали, кой малко, кой много, старобългарский езикъ, спроти свойствата на нихнитѣ езици.

Нашитѣ срѣдни училища, въ които се прѣподава старобългарский езикъ, иматъ голѣма нужда отъ вѣщо съставена старобългарска христоматия, или читанка. Ние мислимъ, че тая нужда сега веч̀е може да се посрѣщне съ книжката, за която ни е рѣчта и отъ която пó-добра, пó-сгодна старобългарска читанка за сега ние не можемъ намѣри, нито пакъ направи. Въ неж нашитѣ учителье, може би, ще найдатъ токо единъ недостатъкъ, който състои въ това, че г. Ягичъ не е придружилъ примѣритѣ си съ пó-подробни библиографически бѣлѣжки за ржкописитѣ, отъ които тие примѣри сж веземени и които по насъ сж малко още познати. Тоя недостатъкъ, обаче, лесно може да се отстрани.

М. Дриновъ.

„Jugoslavenski imenik bilja“. Sastavio Dr. Bogoslav Šulek. Troškom Jugoslavenske Akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu 1879. Стр. 564.

Тая книга се брои между нáй-важнитѣ книги, що ги е издала Югословѣнската Академия на Наукитѣ и Искуствата въ Загребъ; това е единъ монументаленъ трудъ на почтения старецъ Д-ръ Шулека, върху който ние не можеме да не обърнеме вниманието на нашитѣ просвѣтени читатели. Въ този именикъ на растенията, на които хърватскитѣ, сърбскитѣ и словенскитѣ названия, безъ всѣко съмнение, сж нáй-близски до българскитѣ, е смѣстено едно огромно богатство, което може съ голѣма полза да послужи на сички оние Югословѣне, които се занимаватъ съ ботаниката и които се инте-

ресуватъ за духътъ на югословѣнския та че и нашия български езикъ. Въ именикътъ на Шулека сѫ събрани сичкитѣ имена на растенията, които сѫ споменѫти или въ старитѣ рѫкописи и печатани книги, или сѫ извадени отъ устата на народътъ.

Когато авторътъ сравнявалъ хърватскитѣ и словенскитѣ названия, увѣрилъ се, че повечето отъ тѣхъ сѫ еднакви или поне съвсѣмъ близки и сродни по между си; за това той се е рѣшилъ да вмѣсти въ книгата си и словѣнскитѣ имена на растенията, — отъ тамъ и заглавието на книгата *Jugoslavenski imenik bilja.* Освѣнъ това, като се основавалъ на сродноста и между другитѣ словѣнски езици, той сравнилъ хърватскитѣ названия на растенията и съ другитѣ словѣнски названия, разбира се, до колкото му е било възможно, защото отъ сичкитѣ Словѣни само за Руситѣ може да се каже, че иматъ пъленъ именикъ на растенията, именно „Ботаническій словарь отъ Н. Анненкова", който е и подбудилъ Д-ра Шулека да се завземе за една подобна, колкото сложна, толкова и трудна работа. Истина, Шулековия трудъ въ това отношение представлява само единъ опитъ, както той скромно се изразява въ предговорътъ на книгата си; но и този опитъ очевидно показва голѣмата прастара сродность между словѣнскитѣ езици, и, безъ съмнѣние, ще бѫде едно хубаво приношение за словѣнския сравнителенъ рѣчникъ и въобще словѣнската наука.

Да покаже че названията, изброени въ именикътъ, сѫ притяжание на народътъ, Д-ръ Шулекъ не забравилъ да спрѣ вниманието си и на този важенъ културенъ моментъ, като турналъ при много названия особени забѣлѣжки (пѣсень, пословица, гатанка, употребление и пр.).

За огромноста на трудътъ, за който говоримъ, читателитѣ щѫ могѫтъ да си съставятъ понятие, ако споменеме, че за различни видове, подвидове на гѫбитѣ сѫ наброени 308 названия, за храстоветѣ 38, за ябълкитѣ 374, за крушитѣ 318, а за различнитѣ видове и подвидове на гроздето достигнѫлъ е този брой до 800.

Да приведемъ и единъ примѣръ за начинътъ на изложението на книгата и то за името:

Dùb, словенски *dob*, старобългарски дѫбъ, izprva дѫбръ, руски *дубъ*, чехски *dub*, полски dąb, български *дъбъ*, лужички *dub: rovere, robur (Skurla) quercia (A. B. Skur.* *), *1) Quercus L. (Panč.); 2) Quercus Robur L. (Vod.).*

(Poslovice: „Kakav dub, tako voće. Po listu se trava pozna, a po voću dub. Daničić.

Neko se za list sakrije, a neko ne može ni za dub. Vuk".

*) Това сѫ съкращения.

„Od jednog udara dub ne padá. Vuk“).

(Zagonetka: Jedan veliki dub; u njega dvanaest stupovah, na svakome stupu po četiri pileta = godina. Novak.) Stup = Hauptast. Стр. 76.

Отъ изложеното до тукъ просвѣтенитѣ читатели ще могѫтъ сами да си направятъ заключение, че тая книга ще може да принесе твърдѣ голѣма полза и на ония нашенци, които се занимаватъ съ ботаниката: ние имъ ѭ препорѫчваме на́й-топло, а пъкъ Министерството на Народното Просвѣщение осмѣляваме се да подканиме да не закъснѣе да снабди съ неѭ не само Народната Библиотека, но и библиотекитѣ на сичкитѣ ни поне държавни училища.

— *Иванъ Тургеневъ* написалъ е въ на́й-ново врѣме една приказка подъ название „Отчаянный“, която особенно за това занимава читающата публика, защото въ неѭ се съзиратъ реминисценции отъ собственний животъ на този непостижимъ майсторъ въ приказкитѣ, и, по увлекателното си съдържание, може да се брои мѣжду на́й-добритѣ произведения на тоя прочутъ руски списатель. Периодическото списание „Deutsche Rundschau“ донася у февруарската си свѣзка нѣмский преводъ на тая приказка.

— „Časopis maćicy Serbskej“, който излиза въ Будишинъ, въ Саксония, донася въ своята 62. свѣзка библиографията на *лужичкитѣ Сърби* отъ год. 1548 до 1880. На́й-напредъ изброява книгитѣ, а послѣ списателитѣ по азбученъ редъ. Всичко има 178 разни книги. Книжовници има 64. Долне-лужички Сърби има въ Прусия около 50,000 а Горне-лужички броятъ се около 100,000 д. всичко около 150,000 д. Тази словѣнска капка могла е да се уварди и не е потънѫла въ нѣмското море, като си има даже и книжнина. Нѣмцитѣ отдавна се мѫчатъ да германизиратъ този остатъкъ отъ полабскитѣ Словѣне, но нашитѣ малобройни братя мѫжски противостоѭтъ на тия опитвания и настояватъ да съединѭтъ въ едно двѣтѣ си нарѣчия, горне и долне лужичкото. Предводителитѣ на лужичкитѣ Сърби *Иванъ Смоларь* и *Михаилъ Хорникъ*, които пробудихѫ народното самосъзнание на това малко словѣнско плѣме, не отколѣ празднувахѫ своя юбилей. Смоларь 40 годишното си а Хорникъ 25 годишното си работене на книжовното поле. Лужичкитѣ Сърби имахѫ два вѣстника „Lužičan“ и „Lipa Srbska“, които имахѫ едно и сѫщо направление. Сега и двата тия вѣстника се съединили въ единъ вѣстникъ съ название „Lužica“ подъ редакторството на Д-ръ Е. Мука. Възъ този вѣстникъ ще работятъ всичкитѣ долне-и горне-лужички писатели. Вѣстникътъ ще излиза мѣсечно и годишната му цѣна е 3 л. 50 ст.

С. Вацовъ.

— Въ книжката за мѣсецъ Априлий 1882 на „Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія“ намирасе една обширна статия на 24 страници написана: „Учебныя заведенія въ Болгарскомъ Княжествѣ“ и подписана отъ Отца Николая Пономарева. Всичко въ неж е хубаво, точно и ясно, само една работа г-нъ авторъ, види се, въ бързина, съвсѣмъ е забравилъ да спомене, сирѣчь че сжществува едно официялно главно изложение върху учебното дѣло въ Княжеството, издадено отъ Министерството на Просвѣщението, напечатано въ „Държавний Вѣстникъ“ и послѣ въ една особенна книжка, и че цѣлата негова статия съ всичкитѣ ѝ тъй любопитни статистически подробности не е освѣнъ единъ доста вѣрно и старателно направенъ скратенъ преводъ на това българско изложение, безъ никакви самостоятелни разсжждения отъ страната на авторътъ.

БѢЛѢЖКИ ПО НАРОДНОТО ОБРАЗОВАНИЕ.

— Парижката община въ бюджета си за 1882 год. опредѣлила е двадесеть милиона франка само за поправяне и съграждане училищни здания въ Парижъ.

— „New-York Independent“ смѣта, че прѣзъ 1881 год. въ Съединенитѣ Държави сж се подарили отъ приятели на науката найповече съ завѣщания около 19,000,000 долара за повдигане народното образование въ тия Държави.

— Минжлата година излѣзълъ е въ Италия законъ, чрезъ който се дава възможность на учители отъ народнитѣ училища да кандидиратъ чрезъ испитъ за окржжни училищни инспектори. Испити се държатъ всѣка година предъ нарочно опредѣлени отъ Министерството на Народното Просвѣщение испитни комисии. Отъ всѣки кандидатъ за окржженъ училищенъ инспекторъ изисква се: свидѣтелство отъ I редъ за учитель въ първоначално училище, свидѣтелство за 6 годишно успѣшно учителствуване, свидѣтелство за добра обходя и познания отъ италиянска литература, елементарна математика, физика, естественна история, италиянска и всеобща история, теоретическа и практическа педагогия, училищнитѣ закони и разпорѣждания. Въ присжтствието на испитната комисия кандидатътъ посѣщава нѣко училище и поднася рапортъ за направената ревизия.

— Въ Италия сжществува законъ, споредъ който държавнат хазна зема 13% отъ платката на всички ония чужденци, които там заематъ учителско мѣсто. — Въ Франция (именно въ Парижъ) д като единъ чужденецъ получи позволение да учителствува, трѣба , похарчи за разни мита около 175 франка. **С. В.**

ИЗЛОЖЕНИЕ*)

за подновение дѣятелноста на Българското Книжовно Дружество въ Срѣдецъ до Министерството на Народ. Просвѣщение отъ главний инспекторъ при реченното министерство, В. Д. Стоянова.

Господине министре!

Дѣятелноста на „Българ. Кн. Дружество“ трѣбаше да се спре презъ г. 1876, по причина на размирнитѣ тогава работи въ мѫченическото ни отечество, предшедствующи на подирнята руско-турска война за освобождението на наший народъ. Но сега дѣятелноста му трѣба вече да се поднови въ София, по инициятивата на министерството на просвѣщението, споредъ пълномощието, дадено на реченото министерство отъ главното извънредно събрание на Дружеството, което е станѫло въ Браила камъ края на м. Ноемврий 1878. Това подновение на дѣятелноста на Дружеството не може, разбира се, да стане освѣнъ подъ Вашний надзоръ, и то да слѣдва врѣменно дордѣто се укаже удо-

*) Въ първата статия на тая книжка, между друго, като споменуваме за подновението на дѣятелноста на „Бъл. Книж. Дружество“ въ Срѣдецъ, говориме по нѣщо и за досегашното нравственно и материялно състояние на дружеството. Но то е недостаточно. Ний, като считаме за твърдѣ нужно и полезно да запознаемъ сега нашата публика по́-отблизо и по́-обстоятелно съ дѣйствителното днесъ състояние на дружеството въ сѣко отношение, както и съ всичко друго, що се отнася до начина за нужното му преустрояване, обнародваме горензложенний си рапортъ, който още преди 15 мѣсеца имахме честа да представимъ въ министерството на народното просвѣщение за сѫщата цѣль. Той съдържа току речи всичко, нужно за знание на Дружеството и, слѣдователно, може да служи като допълнение на оная часть въ първата тукъ статия, за която споменуваме по́-горѣ. Ред.

бенъ случай за свикване главно събрание на Дружеството. Тогава, съгласно съ устава му, може да станѫтъ нужнитѣ измѣнения и допълнения въ тоя уставъ и программата му, споредъ както изисква сегашното ново положение на отечеството и народътъ ни. Най-удобно врѣме за това предстояще събрание на Дружеството азъ намирамъ тазгодишний училищенъ распусъ, когато нашитѣ образовани хора, дѣто и да се намѣрватъ тѣ, могѫтъ да дойдатъ въ София и да участвуватъ въ събранието за преустройството на Дружеството.

Досегашнитѣ *дѣйствителни членове* на Дружеството, които, споредъ чл. 11 на устава му, представляватъ и рѫководятъ Дружеството, сѫ трима души: г. *Маринъ Ст. Дриновъ,* професоръ на Харковский университетъ, Негово Преосвѣщенство епископъ *Климентъ Браницкий,* ректоръ на духовното училище при Лѣсковский мънастирь, и *В. Д. Стояновъ,* главний инспекторъ при министерството на просвѣщението въ София. А *дописнитѣ членове,* които, дѣто и да живѣѭтъ, доброволно участвуватъ въ дѣлата на дѣйств. членове, сѫ: Гг. *Иванъ Ст. Ивановъ* въ Кишиневъ, *Т. Икономовъ* въ Шуменъ, *Др. Д. Павловичъ* въ Свищовъ, *Кръстю Ив. Мирски* въ Варна, *П. Теодоровичъ* въ Болградъ[1]), *Др. Н. Планински* въ Сливенъ, *Р. Карольовъ* въ Габрово, *П. Ивановъ* въ Ески-Заара (?), *Станишевъ* въ Москва (?), *Ефремъ Карановъ* въ Кюстендилъ, Др. *В. Ст. Беронъ* въ Търново, отецъ *М. Казанакли* въ Болградъ, Негово Високопреосвѣщенство *Натанаилъ Охридский* въ Ловечъ, *Др. Вълковичъ* въ Пловдивъ, *Шапкаровъ* (гдѣ се намира, не знаѭ), *Т. Пѣйовъ* въ Свищовъ, (изброенитѣ до тукъ сѫ вънъ отъ София, а слѣднитѣ сѫ въ София:) *Т. Ст. Бурмовъ, Ив. Гюзельовъ, Др. К. Иречекъ, Хр. Стояновъ, Драг. Цанковъ, Д. Агура, Н. Михаиловски, I. Ковачовъ, П. Р. Славейковъ, Григ. Начовичъ, П. Генчовъ, В. Поповичъ, Др. Минчовичъ,* (а слѣднитѣ вече сѫ покойници: Р.

---

*) Павелъ Теодоровичъ вече починѫлъ минѫлото лѣто въ Бесарабия. З. Ред.

Жинзифовъ, Н. Бончовъ, В. Икономовъ, Д. Благоевъ и П. Бояджиовъ).

Почетенъ членъ на Дружеството има до сега само единъ, г. *Г. Кръстьовичъ* въ Пловдивъ.

Споредъ чл. 10 на устава на Дружеството, дѣйствителнитѣ членове биватъ родомъ Българе. Това условие не се иска за другитѣ членове.

Дописнитѣ членове се приематъ по вишегласие отъ дѣйс членове въ всѣко врѣме, споредъ чл. 22 на устава. Споредъ това, и сега може да се умножи числото на дописнитѣ членове съ други наши учени хора, прибиващи въ София, стига само да се представятъ имената имъ по надлежний редъ на дѣйствителнитѣ членове за одобрение на приемванието имъ.

Защото въ София се намира само единъ отъ дѣйст. членове, и то не всѣкога, нуждно е, г. Министре, да се приканятъ не само досегашнитѣ но и новитѣ дописни членове да земнжтъ по́-живо и, тъй да кажж, непосредственно участие въ дѣлата на Дружеството въ София, всѣкой споредъ възможноста и силата си, дордѣто стане предполагаемото главно събрание на Дружеството презъ тазгодишний училищенъ распусъ, или когато се намѣри за по́-добрѣ. А за да има единъ по́-практиченъ и по́-успѣшенъ резултатъ за Дружеството отъ това участие на всичкитѣ дописни членове въ София, мислж, че на́й-добрѣ ще бжде, ако тѣ направятъ едно събрание помежду си подъ Ваше ржководство, и избержитъ оние изпомежду себе си, които сж несамо по́-вѣщи и по́-достойни за научни и литературни работи, но и които навѣрно ще могжтъ да отдѣлятъ малко врѣме отъ другитѣ си занятия, за да го посвѣтятъ въ извършванието на текущитѣ и неотлагаеми работи на Дружеството; тие отбрани господа послѣ да бждатъ постоянни сътрудници на единственния въ София дѣйст. членъ въ сегашний задатокъ на Дружеството, разбира се, до колкото

позволява устава му. Съ други думи, тѣзи господа по форма трѣба да бѫдѫтъ дописни членове, а на дѣлѣ трѣба да работятъ като дѣйст. членове, другаре на дѣйст. членъ въ София, дордѣто стане идущето главно събрание на Дружеството.

Врѣменний тойзи задатокъ на Дружеството, по моето мнѣние, трѣба да се състои въ слѣднитѣ точки:

1) Да се приберѫтъ съ лихвитѣ заедно паричнитѣ капитали на Дружеството, които се намѣрватъ у г. Н. Цанова въ Браила[1]) и у наслѣдницитѣ на покойний Николая Мироновичъ Тошкова въ Одеса, и, като се преобърнѫтъ въ лихвоносни книги, да се предадѫтъ на врѣменно хранение въ Бъл. Нар. Банка въ София въ името на Дружеството, до предполагаемото му главно събрание.

2) Да се искатъ и прибирѫтъ обѣщаннитѣ и невнесени до сега парични пожъртвувания отъ спомагателнитѣ членове, заедно съ лихвитѣ имъ; и тия сумми да се внесѫтъ пакъ въ Бъл. Нар. Банка въ София на врѣменно хранение въ името на Дружеството, както горѣизложеннитѣ, съгласно съ чл. 28 на устава на Дружеството.

Всичкий тойзи париченъ капиталъ да стои цѣлъ и непокѫтнѫтъ, дордѣто не стане пълно законно събрание отъ членоветѣ на Дружеството.

3) Да се наредятъ както трѣба и да се опишѫтъ въ отдѣлни списъци всичкитѣ принадлежности на Дружеството, които се намѣрватъ въ мѣстноста на тукашната Бъл. Нар. Библиотека, а именно: a) *библиотеката* на Дружеството; b) *старитѣ пергаменови и други рѫкописи;* c) *номизматическата сбирка;* d) *природната сбирка* и пр.

---

[1]) Още минѫлото лѣто г. Ценовъ чрезъ г. Ев. Георгиѣва въ Букурещъ внесе капиталитѣ на Дружеството, които врѣменно се намѣрвахѫ у него въ Браила, и тѣзи суми, облечени въ лихвенни ромѫнски книги, сѫ предадени на хранение въ Бъл. Нар. Банка въ София. За тия суми както и за други по-дребни принадлежности на Дружеството г. Ценовъ не е представилъ още окончателна смѣтка; но сега Дружеството, като поднови вече дѣятелностьта си тука, всичкото дѣло ще може да си наравни както трѣба. Забѣл. отъ редакцията.

4) Да се нареди въ новъ и строго хронологически редъ *архивата на Дружеството,* а именно: 1) Общата *главна книжка,* въ която спом. членове на Дружеството сж си записали *саморжчно* имената и суммитѣ на пожертвованията си за Дружеството; 2) *преписката на дѣйст. членове* камъ разни лица и учреждения; 3) *преписката на Настоятелството* на Дружеството камъ разни лица и учреждения; 4) всичкитѣ писма и други писменни актове отъ разни лица и учреждения до дѣйст. членове и до Настоятелството на Дружеството; 5) *дневницитѣ* на засѣданията на дѣйст. членове и на Настоятелството на Дружеството; и 6) всичкитѣ писменни актове за всѣко едно главно събрание на Дружеството.

Разбира се, че въ архивата на Дружеството трѣба да влѣзжтъ всичката преписка, писма и други писменни актове отъ самото основание на Дружеството, въ края на есента на г. 1869, до спиранието на дѣятелноста му презъ г. 1876.

5) *Касата на Дружеството,* а именно а) хронологическо изложение: 1) на суммитѣ, внесени отъ спомаг. членове на Дружеството; 2) на суммитѣ, получени отъ продажбата на „Пер. Спис." на Дружеството; и 3) на суммитѣ, подарени на Дружеството отъ други лица и учреждения; b) хронологическо изложение: 1) на всичкитѣ сумми, похарчени за посрѣщание нуждитѣ на Дружеството, споредъ предвидений му бюджетъ за разно врѣме.

Както наредата на архивата тъй и наредата на касата трѣба да се започне отъ самото основание на Дружеството до спирание на дѣйствията му.

6) Да се подирятъ и намѣрятъ всичкитѣ работи на Дружеството, които липсватъ сега и не се намѣрватъ при другитѣ му принадлежности въ мѣстноста на тукашната Народна Библиотека. Макаръ че положихъ всичка грижа и распитвахъ мнозина да се научж, кждѣ сж се дѣнжли тия

работи, но, за жалость, не намѣрихъ и не научихъ нищо за тѣхъ. Пó-забѣлѣжителнитѣ отъ тѣхъ, които повних, сж тѣзи: 1) въ ржкописъ *първообразний уставъ на Дружеството*, който се одобри и прие въ учредителното събрание на Дружеството въ Браила, на 29 Октомврий 1869, и отъ който оригиналъ се напечата подирѣ на Дружеството устава въ 1000 екземпларя; 2) *книга въ която сѧ написани хронологически всичкитѣ дневници* (протоколи) *на дѣйст. членове и на Настоятелството на Дружеството,* отъ основанието му до спиранието на неговата дѣятелность; 3) *подробенъ списъкъ на книгитѣ отъ библиотеката* на Дружеството, раздѣлени на нѣколко отдѣла, според съдържанието имъ. 4) *Списокъ на имената на подарителитѣ разни книги, стари монети* и пр. за Дружеството; 5) *книга-каса*, въ която се изложени хронологически: a) всичкитѣ сумми, внесени на Дружеството, заедно и имената на онѣзи, които сж ги внесли; и b) всичкитѣ сумми, похарчени за посрѣщание нуждитѣ на Дружеството; 6) Особенна *книга-квитанционна,* отъ която се отрѣзвахж и давахж расписки на спомаг. членове срѣщу внесенитѣ имъ пожъртвования на Дружеството, както и на спомоществователитѣ на „Пер. Спис.“; и 7) *печатътъ* на Дружеството.

Въ главното извънредно събрание на Дружеството, което станж въ Браила за премѣстянието му въ София, и въ което събрание присжтствувахъ и азъ лично, не помнж добрѣ, да ли се рѣши тогава да се испратятъ и тия всички, сега липсящи работи въ София, или останж да се испроводятъ пó-отпослѣ. Но, мени ми се чини, че се рѣши да се испроводятъ сички въ София, освѣнъ книгата-каса, която ще да е оставена нарочно въ Браила у г. Н. Ценова, дордѣто се сключатъ окончателно смѣткитѣ на Дружеството съ негова милость, у когото останжхж, както е извѣстно, на врѣменно хранение и подъ негова лична отговорность всичкитѣ въ Браила събрани парични капитали на Дру-

жеството, дордѣто се поднови дѣятелноста му въ София. На всѣки случай, трѣбува да се пише на г. Ценова въ Браила, да се пита за тие работи и, ако тамъ сѫ останѫли нѣкои отъ тѣхъ, да ги изпроводи въ София до министерството на просвѣщението по единъ сигуренъ начинъ.

Положително знаѭ, че тогава останахѫ у г. Ценова слѣдующитѣ нѣща, принадлежащи на Дружеството: 1) нѣколко шкафове, по които бѣхѫ наредени книгитѣ отъ библиотеката на Дружеството; 2) три маси една голѣма и двѣ по́-малки; 3) една малка желѣзна каса, купена за 33 австрийски жълтици; 4) нѣколко географически стенни карти за пѣть-тѣхъ части на свѣта; и 5) нѣколко кадри (изображения). Трѣбува да се напише г. Ценову да продаде шкафоветѣ, маситѣ и желѣзната каса, и паритѣ отъ продажбата на тия работи да ги внесе на Дружеството въ София; а картитѣ и изображенията да не продава, но, при единъ удобенъ случай, да ги испроводи на Дружеството тука.

7) Да се испита и да се види, какво сѫ станѫли *непосредственнитѣ оригинални документи отъ пок. Н. М. Тошкова на Дружеството,* въ които подробно и обстоятелно се излагатъ паричнитѣ капитали на Дружеството, находящи се на врѣменно хранение у пок. Н. Тошкова, подъ лихва 8%; да се намѣрятъ и приберѫтъ тѣзи документи, защото безъ тѣхъ твърдѣ мѫчно ще може да си прибере Дружеството реченнитѣ капитали, които се намѣрватъ и до тозъ часъ въ рѫцѣтѣ на наслѣдницитѣ на пок. Н. М. Тошкова въ Одесса.

За липсванието на тѣзи документи, които всѣкога сѫ се намѣрвали затворени въ желѣзната каса на Дружеството, отговорни сѫ бившитѣ послѣдни членове на Настоятелството на Дружеството: г. Николай Ценовъ (предсѣдатель) г. Стефанъ Беронъ, г. Костаки Поповичъ, г. Димо Петровичъ, г. Михалаки Станчевичъ, (членове), не по́-

малко и г. Тодоръ Пѣйовъ, послѣдний бившій дѣловед. на Дружеството[1]).

8) Дружеството, като има една годишна помощь до 12,000 франка отъ държавата ни, трѣба вече да започне единъ часъ по́-скоро да приготвя нужнитѣ материяли за издавание на „Пер. Спис“. За сега достатъчно е, като излѣзжтъ само четири книжки презъ годината, сирѣчь на всѣки три мѣсеца по една книжка, състояща отъ 15-20 печатни коли съ срѣдньо и дребно писмо. Издаванието имъ да започне презъ идущий Априлий или на́й-кжсно въ Май; втората книжка добрѣ е да излѣзе въ първитѣ дни на м. Августа т. г. Цѣната на четири-тѣхъ книжки да бжде 20 франка златни.

Името, форматътъ, правописанието и въобще всичката вънкашна управа на „Пер. Спис.“ да си останжтъ пакъ сжщитѣ както бѣхж отпреди, безъ да става нѣкакво си измѣнение въ тѣхъ.

Колкото за самото съдържание на бждящитѣ книжки на „Пер. Спис.“ то може сега да се расшири, да стане по́-разнообразно, по́-богато и, слѣдователно, по́-занимателно за всѣки читатель; но никакъ да не прекрачва границата на общата программа на Дружеството, която обстоятелствмнно е изложена въ 2 членъ на устава му. Съдържанието на тая программа може да се очъртае въ тия нѣколко

---

[1]) Тие документи се намѣрихж у г. Тодора Пѣйова, който презъ м. Септемврий м. година ги предаде на Министерството на Просвѣщението, а послѣдньото тутакси даде ги на хранение въ Бъл. Нар. Банка срѣщу нужната расписка отъ банката. Документитѣ били останжли у г. Пѣйова още отъ г. 1875, когато бѣше ходилъ той въ Одеса отъ старна на Дружеството, да издѣйствува прибиранието на дружественнитѣ капитали, които се намѣрвахж подъ лихва у пок. Н. М. Тошкова, и които капитали трѣбаше да си получи Дружеството чрезъ г. Пашова, ликвидатора на имота на покойний Тошкова. Но г. Пашовъ, подъ благовиденъ предлогъ на нѣкои формалности, не рачи да стори това. Както и да е, ний се надѣваме и пълна вѣра имаме, че наслѣдницитѣ на п. Н. М. Тошка ще възвърнжтъ сега на драго сърце всичкитѣ тие капитали на Дружеството, които съ лихвитѣ си заедно надминуватъ вече сто хиляди франка, двѣтѣ трети подарени на Дружеството отъ самаго Тошкова, едната третя отъ други наши еднородци въ Бесарабия. З. Ред.

кратки думи: *всички жизнинни въпроси на българский народъ и отечество, било отъ минкло било отъ сегашно врѣме, да се разглеждатъ и разискватъ въ тия книжки научнимъ образомъ отъ разни точки на зрѣнието, и да се излагатъ, колкото е възможно, вразумително, за да бкдкть достапни на всѣки книжовенъ Българинъ.* За това редакцията на списанието трѣба да се придържа строго о тая программа на Дружеството, и да помѣстява въ книжкитѣ такъвъ разнобразенъ материялъ. който по научното, солидното и дѣлното си съдържание, както и по ясноста и вразумителноста на езика, да заинтересувва всѣкиго Българина, да разклаща, да въздигва и да възвишава душата на всѣкиго, който мисли и чувствува *български;* съ една дума всѣки българинъ да намѣрва винѫги въ тѣзи книжки животворна храна за духътъ си. И тъй редакцията трѣба да обръща на́й-голѣмо внимание, при избора на материала за книжкитѣ, както на вѫтрѣшното му съдържание така и въ изложението и чистотата на езикаму, тъй щото да служи „Пер. Спис.“ за образецъ въ България по отличното си достойнство въ всѣко отношение. Бѫдѫщитѣ книжки на Дружеството, по достойнство, ще повторимъ, трѣба да бѫдѫтъ ако не много по́-добри, то понѣ такива, каквито сѫ досегашнитѣ му излѣзли книжки. Но желателно е да бѫдѫтъ тѣ за напредъ такива, щото предъ тѣхъ да благоговѣе мало и голѣмо у насъ и въ чужбина между учений свѣтъ да придобиѭтъ трайна почеть и уважение към наший народъ.

Колкото за самото водение редакцията на Пер. Спис., щѫ забѣлѣжѫ, че трѣба да се повѣри на човѣкъ, който ще умѣе съ пълна вѣщина да изпълнява своята редакторска длъжность.

Само толкова щѫ прибавѭ още за издавание „Пер. Сп.“ че трѣба въ първата му книжка да се помѣсти макаръ въ единъ кратъкъ членъ историята на Дружеството, и въ края на сѫщата книжка да се издаде и устава му като

притурка на книжката, за да стане устава по́-извѣстенъ на нашата публика. Ако ли се обнародва и по̀-преди въ „Държавенъ Вѣстникъ", ще бѫде още по́-добрѣ.

Редакцията трѣба да получи годишно награждение до 2000 фр.; и всѣки дѣйст. и дописенъ членъ трѣбува да се награждава, споредъ чл. 31 на устава, за оригинални статии отъ една печатна кола на̀й-малко съ 40 фр., а за преводъ съ 20 фр. И така, четири книжки по 20 коли едната, ще съставляватъ 80 коли печатни, всѣка печатна кола въ 1000 екземпляра за 80 фр., ще сторятъ всички 6400 фр.; награда за 50 кол. н. пр. съ оригинално съдържание, по 40 фр. колата струва 2000 фр.; за 30 коли въ преводъ награда, по 20 фр. колата, струва 600 фр.; и 1000 фр. за прислуга, за канцеларски разноски, за поща, и пр. всичко 12,000 фр., или:

1)	За редакцията	фр.	2000
2)	„ напечатване 4 книжки	„	6400
3)	„ награждение оригинални стат. . .	„	2000
4)	„ „ на преведени статии .	„	600
5)	„ прислуга, канцел. разноски, поща и пр..	„	1000
	всичко	фр.	12,000

Ако предположимъ, че „Пер. Спис." ще се сдобие на́й-малко съ 600 спомоществуватели, което е възможно, тогава Дружеството ще получи тъкмо 12,000 фр. само отъ спомоществование на книжкитѣ си, като смѣтаме стойноста на едно тѣло отъ книжкитѣ 20 фр.; но ако добие само 300 спомоществователи, пакъ ще има отъ тѣхъ 6000 фр., които разбира се, трѣба да влѣзѫтъ въ непочекнѫтий капиталъ на Дружеството[1]).

9) Дружеството има между книгитѣ на библиотеката си по́-нѣколко стотинъ екземпляря отъ всѣка книжка на

[1]) Събранитѣ до сега и усигурени капитали на Дружеството, както имахме случай да забѣлѣжимъ на друго мѣсто, надминуватъ вече 50,000 фр.; има да се прибиратъ още 160,000 франка, но баремъ половината отъ тѣхъ има надѣжда да си ги прибере Дружеството. З. Ред.

„Пер. Спис.“; само отъ IX. и X. книжка не сѫ останѫли никакъ; и отъ I. II. книж. има току по нѣколко екземпларя. За това нужно е да се прегледатъ и раздѣлятъ тѣлата особно, за да се види, отъ кои книжки по колко екземпларя липсватъ, та да се дотъкмятъ непълнитѣ тѣла съ препечатвание на onие книжки, които сѫ се свършили и не се намѣрватъ вече. Разноскитѣ за препечатвание на тия книжки може да се посрѣшнѫтъ отъ продажбата на тѣлата на „Пер. Спис.“, които още не сѫ изпродадени и които мислѭ да не сѫ пó-малко отъ 200 тѣла, които правятъ 4000 франка.

Разбира се, че суммата за посрѣщанието на тия разноски трѣба да се подложи на одобрение отъ бѫдѫщето главно събрание на Дружеството; а до тогава, ако се препечататъ тия книжки, което твърдѣ е желателно, може да се посрѣщнѫтъ разноскитѣ имъ взаимнообразно отъ суммитѣ, които държавата е отпуснѫла на Дружеството, за да поднови своята дѣятелность въ Срѣдецъ.

10) Да се пристѫпи незабавно къмъ забѣлѣжване нужнитѣ книги, журнали, и пр. за Дружеството, и нѣкои отъ тѣхъ, ако е възможно, да се зарѫчатъ и купятъ пó-скоро.

11) Да се подновятъ предишнитѣ сношения на Дружеството съ ученитѣ ни мѫжие, и да влѣзе Дружеството въ нови сношения съ други учени мѫжие и корпорации въ чужбина.

12) Да се обмислятъ добрѣ и да се приготвятъ нужнитѣ бѣлѣжки за измѣнения и допълнения въ устава на Дружеството, които да се подложѫтъ на разискване и одобрение въ идущето главно събрание на Дружеството, съгласно съ чл. 59, 60 и 57 на устава му.

13) Два мѣсеца напредъ да се назначи врѣмето, когато ще бѫде свикано въ Срѣдецъ главното събрание на членоветѣ на Дружеството, и два мѣсеца напредъ сѫщо

трѣба да се предизвѣсти на българский свѣтъ презъ всичкитѣ наши вѣстници въ нѣколко броя наредъ за свикване на помѣнжтото събрание въ Срѣдецъ.

Врѣмето за тази цѣль мислж, че ще бжде нáй-сгодно отъ 10—15 идущий Августа, сирѣчь на 10 Августа да се открие събранието и до 15 сжщаго мѣсеца да се свърши напълно задатока му, тъй щото на връхъ на свѣта Богородица, Дружеството, съ тържественно закривание на събранието си, да стжпи вече въ новий си подновенъ и уреденъ животъ.

Споредъ чл. 50 на устава на Дружеството, всѣкий неговъ *покровителенъ, основателенъ, дописенъ и почитенъ членъ* има право да присжтствува и да гласува съ по единъ гласъ върху всичкитѣ работи на Дружеството въ главното му събрание. *Благодѣтелнитѣ членове* на Дружеството отъ градоветѣ: *Браила, Галацъ, Гюргево, Букурещъ, Плоещъ, Болградъ, Вѣна, Одесса, Кишиневъ,* споредъ чл. 50 на устава, иматъ такожде право чрезъ избранни свои представители да участвуватъ и да гласуватъ въ главното събрание на Дружеството съ толкова гласове, колкото допуща броя на членоветѣ, а именно: „отъ 5—15 членове съ единъ гласъ, отъ 15—25 съ два гласа, отъ 25—40 съ три гласа, и тъй нататъкъ за всѣки 20 члена съ по единъ гласъ“ се пригужда.

По рѣшение на главното събрание на Дружеството отъ г. 1870/71, освѣнъ гореспомѣнжтитѣ членове, иматъ право да участвуватъ и да гласуватъ съ по единъ гласъ въ главното събрание чрезъ свои избрани представители и българскитѣ читалища въ *Тулча, Видинъ, Русе, Свищовъ и въ Цариградъ.*

Тѣзи сж прочее лицата и учрежденията, които, споредъ устава на Дружеството, ще трѣба да се приканятъ на врѣме за участие въ бждащето му главно събрание.

15) Мислѭ, че ще бѫде твърдѣ умѣстно, ако се призовѫтъ за събранието и такива наши еднородци отъ чужбина и особенно отъ Източна Румелия, които, макаръ че не сѫ имали до сега случай да станѫтъ членове на Дружеството, но, по образованието си и особенно по своитѣ заслуги за народа и отечеството, тѣ се ползуватъ съ общо уважение отъ всинца ни, и правятъ честь на българский народъ, и, слѣдователно, самото тѣхно присѫтствие въ събранието на вѣрно ще повлияе благотворно на всичкитѣ други присѫтствующи, и ще има по-добри сетнини за Дружеството.

16) Но, разбира се отъ само себе си, че най-голѣма честь и радость и най-голѣмо значение за Дружеството ще направи личното присѫтствие въ събранието на Негово Височество, наший любимъ Господарь, който е най-желателно да се покани съ надлежний тържественъ начинъ, за да благоизволи и удостои съ Височайшето Свое лично присѫтствие както откриванието така и закриванието на събранието на Дружеството; и при тоя за всинца ни много драгъ и радостенъ случай, ще бѫде най-благословно, ако Дружеството поднесе всепокорна просба на Н. Височество, за да го удоброчести като му стане българский Господарь Височайший покровитель и Върховний почетенъ председатель.

17) Именно за това необходимо е да се призовѫтъ всичкитѣ членове, учреждения и други частни лица за участие въ главното бѫдѫще събрание на Дружеството въ Срѣдецъ не само презъ вѣстницитѣ колективно, но и съ нарочни призовки, оврѣме пратени отъ страна на Дружеството до всѣки членъ особно. При извършванието на тая работа, трѣба добрѣ да се пази, щото да не се пропустне името нито на едного отъ членоветѣ и учрежденията, защото отъ това пропущание може лѣсно да се породи неприятность, отъ никого нежелателна при тойзи случай.

Главното събрание на Дружеството може до година да стане въ Пловдивъ, до друга въ Шуменъ-Прѣславъ или въ Търново, и тъй нататъкъ.

Въ заключение на изложението си, което много съкратихъ, щѫ прибавѭ още, че, при свикванието и при самото засѣдание на предстоящето главно събрание на Дружеството, трѣба да се постѫпва тъй благоразумно, щото да не се даде ни нáй-малъкъ поводъ или признакъ на партизанство, за да може Дружеството, съ почванието на своята нова многонадѣжна дѣятелность да привлече и сбере за винѫги около себе си всичкитѣ наши интеллигентни, още тъй малобройни и ускѫдни сили, защото сáмо съ тоя начинъ Дружеството навѣрно и неотклонно ще може да напрѣднува къмъ своята света цѣль и да изпълнява великата си задача, както желаемъ всинца.

Срѣдецъ, 13 Февруарий 1881 год.

Главенъ инспекторъ: **В. Д. Стояновъ.**

КЪМЪ ЧЛЕНОВЕТѢ

на

Българското Книжовно Дружество.

Бъл. Кн. Дружество, при подновение на дѣятелноста си въ Срѣдецъ, като се лишаваше отъ потрѣбно помѣщенние, принуди се да търси изъ града и, като не намѣри макаръ и съ доста скѫпъ наемъ, отнесе се до Държавний Съвѣтъ съ просба да му отстѫпи Съвѣта, ако е възможно, нѣкои стаи отъ своето помѣщение, дордѣто се сдобие Дружеството съ порядочно свое помѣщение. Държавний Съвѣтъ съ пълна готовность и безъ всѣко бавене изпълни просбата на Дружеството. Заради това, Дружеството счита за свой приятенъ длъгъ да изкаже отъ своя старна публично своята душевна признателность и благодарность на Държавний Съвѣтъ за тая му добрина. —

При тоя случай Дружеството бърза да зарадва своитѣ членове и въобще всѣкиго Българина съ друго още по̀радостно извѣстие.

Както е извѣстно, Дружеството има на тосъ часъ 50 до 60 хиляди лева капиталъ, и надѣва се до свършванието на тая година да може да умножи капитала си понѣ до 100 хиляди лева, съ прибиранието на записанитѣ и до сега невнесени нему пожъртвования отъ нѣкои наши общини и частно отъ мнозина наши еднородци. Съ тие основни капитали Дружеството мисли да си направи едно таково порядочно здание, въ което да може не само то̀ (Дружеството) да се помѣщава съ пълна охолность, но и да има

отъ зданието и други отдѣления за давание подъ наемъ, та да получва съ тоя начинъ Дружеството единъ доста значителенъ приходъ отъ това здание, при което заедно счита за твърдѣ умѣстно и полезно да си устрои и една малка ботаническа градина. Дружеството, за да не дава пари особно и за мѣсто, дѣто има да се съгради зданието му, подаде, на 7 минжлий мѣсецъ, просба до Софийското градско общинско управление, да подари тѝ на Дружеството едно мѣсто понѣ отъ 4 хиляди четвъртити метра именно покрай самото цариграшко шосе, отъ онова землище, върху което щѣше да се въздига новий княжески палатъ, и което Негово Височество съизволи да отстжпи на реченното управление. За пó-вѣрното и пó-скорото постигвание на тази цѣль на Дружеството, г. В. Д. Стояновъ, предсѣдателя на приврѣменний му управителенъ комитетъ, има честа на 13 минжлий мѣсецъ да се представи въ аудиенция на Негово Височество, и всепокорно да Го помоли за Височайше съдѣйствие въ изпълнение желанието на Дружеството. Негово Височество, наший любимъ Господарь, крайно се задоволи отъ предначинанията на Бъл. Кн. Дружество. и, като препоржча нáй-горещо Дружеството на г. кмета Ив. Адженова, лично заповѣда му на часа, да удовлетвори просбата на Дружеството по възможности, и господинъ кметъ изяви пълна готовность да изпълни Височайшата заповѣдь на Негово Височество. И така, има надѣжба Дружеството на пролѣть да може да пристжпи камъ съграждането на зданието си и до година презъ есента да се премѣсти въ него.

Заради това желателно е, щото всичкитѣ спомагателни членове, които до сега длъжѣжтъ камъ Дружеството, да се потрудятъ и да му внесжтъ обѣщаннитѣ си пожъртвования.

Срѣдецъ, 1 Маия 1882.

Отъ приврѣменний управителенъ комитетъ на дружеството.

ПРАВИЛНИКЪ

за привременното управление на „Българското Книжовно Дружество“.

I. Общи положения.

§ 1. Временното управление на Дружеството, споредъ решението, направено въ събранието на членовете на 5 Септемврий 1881 и испълнено отъ Министра на Народното Просвещение, на 24 Февруарий 1882, води се отъ единъ комитетъ, състоящъ отъ петь редовни членове и за сега отъ четири допълнителни. Действията на този комитетъ се продължаватъ до предстоящето главно годишно събрание на Дружеството, което има да стане въ края на месецъ Юлия т. г.

§ 2. Настоящий правилникъ е въ сила до това главно годишно събрание.

§ 3. Редовните членове на комитета съставляватъ управлението на Дружеството, като се занимаватъ съ текущите му дела. Допълнителните членове помагатъ на техъ при по-сложни работи, които спадатъ въ нравственната страна на Дружеството.

II. Управление на Дружеството.

§ 4. Редовните членове на комитета избиратъ помежду си единъ председатель (на комитета) и редакторъ на „Пер. Спис.“ на Дружеството, единъ секретарь (деловодитель), единъ ковчежникъ и единъ библиотекарь.

§ 5. Тия служби, освѣнъ редактора, сѫ всички безплатни.

§ 6. Предсѣдатель свиква и рѫководи събранията, и подписва писмата заедно съ секретаря, или ковчежника или библиотекаря, споредъ съдържанието на писмата.

§ 7. Секретаря пише протоколитѣ на събранията, пази архивитѣ и води надлежната преписка.

§ 8. Ковчежника води смѣткитѣ за приходи и расходи на Дружеството.

§ 9. Библотекаря грижи се за управлението на Дружественната библиотека и, освѣнъ това, помага на секретаря.

III. Засѣдания.

§ 10. Редовнитѣ членове на комитета се събиратъ всѣка недѣля единъ пѫть, въ редовно засѣдание. Ако е нужно, свикватъ се отъ предсѣдателя и за извънредно засѣдание.

§ 11. При всѣко засѣдание трѣба да присѫтствуватъ най-малко четири членове.

§ 12. Въ засѣданията се внасятъ особенно слѣдующитѣ въпроси:

a) четатъ се пристигнѫли пó-важни писма;

b) съобщава се за сношенията съ други учени и книжовни общества;

c) предлагатъ се и обсѫждатъ въпроси, които се отнасятъ до литературнитѣ работи на Дружеството;

d) разискватъ се всички въпроси за хозяйственната часть на Дружеството; и

e) разсѫждаватъ се всички въпроси, които се отнасятъ до преуспѣването на научната дѣятелность на Дружеството.

IV. Допълнителни членове.

§ 13. Допълнителнитѣ членове на комитета приканьватъ се за обсѫждение на пó-сложни и важни литературни произведения.

§ 14. Ако нѣкой отъ редовнитѣ членове по дълговрѣменно отсѫтствие или други занятия не може да продължава участието си въ работитѣ на комитета, на негово мѣсто постѫпва единъ отъ допълнителнитѣ, по изборъ отъ редовний управителенъ комитетъ на Дружеството.

V. Общи събрания.

§ 15. Съ рѣшение на управителний комитетъ може да се свикватъ общи събрания, въ които да се четатъ публично научни и други книжовни расправи, и за тази цѣль се приканьватъ всичкитѣ членове на „Книжовното Дружество“, живущи въ София, както и други гости.

VI. Периодическото Списание.

§ 16. Дружеството подновява издаванието на „Периодическюто Списание“ въ предишний му видъ на всѣки два мѣсеца по една книжка най-малко отъ десеть печатни коли.

§ 17. Издаванието се рѫководи отъ редакторътъ. Статии, за които той самъ не може да рѣши, да ли има да се приематъ или не, се предаватъ на редовни или допълнителни членове на Дружеството за обсѫждение. Други принципиални въпроси, относящи се до редакцията, редакторътъ внася ги въ комитета за рѣшение.

§ 18. Възнаграждение за статиитѣ, оригинални и преведени, ще се опредѣли отъ комитета въ едно отъ първитѣ му засѣдания; сѫщо и платата на редактора, както и годишната цѣна на списанието.

§ 19. Всѣки почетенъ, дѣйст. и доп. членъ на „Бълг. Книжовно Дружество“ приема по единъ екземпларь отъ книжкитѣ безплатно, съгласно съ чл. 46 на устава му[1]).

---

[1]) Чл. 46 гласи така: „Почетнитѣ и дѣйствителнитѣ членове приематъ по едно тѣло отъ сѣко списание на Дружеството безъ плата; подобно право има и всѣки допълнителенъ членъ, който ще да е вече принесълъ сѫщественна полза на Дружеството“.

§ 20. Комитетътъ рѣшава на кои бѣдни училища, общества и пр. има да се дава по единъ екземпларь отъ книжкитѣ даромъ, сѫщо и съ кои други списания има да се встѫпи въ замѣна.

VII. Библиотека.

§ 21. Отъ дружественната библиотека само членоветѣ могѫтъ да взиматъ книги, и то съ расписка, нъ не пóвече отъ единъ мѣсецъ.

VIII. Паричната часть.

§ 22. Приходитѣ на „Бълг. Книжовно Дружество“ сѫ:

a) Приходитѣ отъ капиталътъ му;

b) Приходътъ отъ продажбата на списанието му;

c) Помощь отъ правителството; и

d) Частни пожертвования.

§ 23. Расходитѣ сѫ:

a) За печатание на списанието му;

b) възнаграждения за редактора и за всичкий материалъ, обнародванъ въ списанието на Дружеството;

c) Канцеларски и пощенски разноски; и

d) За прислуга.

§ 24. Всичкитѣ пари на Дружеството се пазятъ въ „Българската Народна Банка“ (съгласно съ духа въ чл. 28 и 29 на устава на Дружеството.

§ 25. Вънъ отъ Банката не може да се държи пó-голѣмо количество отъ 300 лева. Ако се съберать пò-вече пари, излишъкътъ тозчасъ се внася въ Банката.

§ 26. Взимание на сумми отъ Банката може да стане всѣкога само съ рѣшение, направено въ едно редовно засѣдание на комитета.

§ 27. Всичкитѣ парични актове трѣба да сѫ подписани отъ предсѣдателя и отъ ковчежника.

§ 28 Ковчежникътъ води слѣдующитѣ книги:

a) Главна книга съ мѣсеченъ балансъ на приходътъ и расходътъ.

b) Книга съ квитанция и други документи.

c) Книга за спомоществования на „Период. Списание".

§ 29. До предстоящето главно годишно събрание Ковчежникътъ приготвя единъ общъ балансъ на приходитѣ и расходитѣ на „Бълг. Книжовно Дружество".

§ 30. Сжщо приготвя приврѣменното управление на Дружеството едно общо изложение върху всичкитѣ си работи, което ще представи на предстоящето главно годишно събрание.

ИЗВѢСТИЯ

отъ Българското Книжовно Дружество.

Привръменний управителенъ комитетъ на Бълг. Кн. Дружество се състои отъ слѣднитѣ петь-мина редовни членове: *В. Д. Стояновъ*, *Др. К. Иречекъ, Г. Кирковъ, П. Генчовъ и Г. Златарски;* а, на тие споменжтитѣ, като допълнителни членове сж: *Н. Михаиловски, Хр. Стояновъ, В. Поповичъ и Д. Храновъ.* Управлението на Дружеството се води отъ комитета по горѣизложенний особенъ правилникъ, изработенъ съобразно съ устава на Дружеството. *Прѣдсѣдатель* на комитета и редакторъ на Пер. Списание е В. Д. Стояновъ, *дѣловодитель* П. Генчовъ, *ковчежникъ* Г. Кирковъ и *библиотекарь* Г. Златарски.

Статии, за обнародвание въ Пер. Списание, желателно е да бждятъ написани отъ тѣхнитѣ автори съ правописанието на Бъл. Кн. Дружество.

Умоляватъ се всички наши списатели и книгоиздаватели да подаряватъ на Бъл. Кн. Дружество по едно тѣло отъ списанията си за библиотеката му.

Всѣка книжка отъ сегашното течение на Пер. Списание на Бъл. Кн. Дружество състои нáй-малко отъ 10 печатни коли, и въ два мѣсеца веднъжъ излазя.

Стойноста за едно годишно течение отъ 6 книжки е 20 лева правителственъ курсъ за насѫдѣ, и стойноста имъ се предплаща. Само който подари найй-малко четири годишни тѣла отъ книжкитѣ съ точно обозначение, дѣ и кому ще ги подари, получва даромъ още едно тѣло книжки или заплаща за петь-тѣхъ годишни тѣла само 80 зл. лева.

Отъ тие нови книжки отдѣлно не се продаватъ.

Всички нѣща като писма, книги и пр. за Дружеството и за Периодическото му Списание изпращатъ се до председателя В. Д. Стоянова; а за парични работи и смѣтки съ Дружеството, адресова се всѣки до ковчежника Г. Киркова въ София.

Въ княжеството изплащанне цѣната на книжкитѣ найй-добрѣ може да става съ *пощенски записи* по новоуведенний у насъ редъ.

Отъ начало на мѣсецъ Юлий т. г. Дружеството ще има за продань цѣли тѣла отъ ветитѣ (първитѣ) книжки на Пер. Списание, едно тѣло отъ 12 книжки за 20 зл. лева.

Отдѣлно за продань отъ тия книжки за сега има само V, VI, VII, VIII, XI и XII книжка. Споредъ голѣмината на обемътъ имъ, както и споредъ важноста на съдържанието имъ, продаватъ се не съ еднаква стойность, а именно: книжка V и VI наедно, сѫщо и VII и VIII книжка заедно, продаватъ се по $2^{1}/_{2}$ лева, а само XI XII книжка наедно за $1^{1}/_{2}$ левъ.

НѢКОЛКО ПЕЧАТНИ ПОГРѢШКИ.

Страница	2	редъ	14	на	мѣсто	седмочислиници	чети	седмочисленици
„	2	„	29	„	„	възмостьта	„	възможноста
„	3	„	21	„	„	насърчателни	„	насърчителни
„	3	„	21	„	„	очеровательни	„	очаровательни
„	3	„	29	„	„	народро	„	народно
„	8	„	21	„	„	Атанасовипъ,	„	Атанасовичъ,
„	11	„	26	„	„	самоотварженние	„	самоотвърженние
„	12	„	9	„	„	неговиѣ	„	неговитѣ
„	12	„	19	„	„	заграначни	„	заграничии
„	13	„	10	„	„	скончателно	„	окончателно
„	15	„	4	„	„	естественна	„	естественни
„	15	„	6	„	„	общонаредно	„	общонародно
„	28	„	15	„	„	княжнина	„	книжнина
„	30	„	21	„	„	преносохѫ	„	пренесохѫ
„	36	„	10	„	„	бащ̃а	„	уйка*)
„	36	„	29	„	„	: името	„	името:
„	48	„	3	„	„	(бахово).	„	(Рахово).
„	48	„	3	„	„	далбокъ	„	дълбокъ
„	48	„	4	„	„	ю нащтво	„	юнашство
„	61	„	17	„	„	сила	„	игла
„	62	„	11	„	„	повърхистъ.	„	повърхность.
„	62	„	30	„	„	дневна	„	Дневна
„	64	„	13	„	„	зимитѣ	„	зимнитѣ
„	64	„	18	„	„	зкачителни	„	значителни
„	76	„	12	„	„	Прѣснанското	„	Прѣсненското
„	113	„	33	„	„	„Матеріяли	„	„Матеріялы
„	116	„	10	„	„	Неофита	„	Неофита;
„	117	„	10	„	„	по право	„	пó-право
„	124	„	12	„	„	раскирккетенъ	„	раскикетенъ
„	127	„	12	„	„	па	„	на

*) **Поправка.** Стр. 36, редъ 10 отъ горѣ изпаднѫли нѣколко думи. Чети: „Михаилъ е ималъ една сестра, която бѣше женена за единъ болѣринъ, деспотъ Срацимиръ. Този Срацимиръ е билъ баща на царя Іоанна Александра и дѣдо на братията Шишмана и Срацимира„.

Страница	127	редъ	18	на	мѣсто	който	чети	който
„	127	„	22	„	„	зяли	„	зѣли
„	128	„	15	„	„	дѣда	„	дѣдо
„	128	„	25	„	„	еписодъ	„	епизодъ
„	129	„	34	„	„	Бъл-	„	Бѣл-
„	137	„	25	„	„	из работятъ	„	изработятъ
„	140	„	25	„	„	отнощение	„	отношение
„	143	„	20	„	„	ньето.	„	ваньето.
„	163	„	26	„	„	Козльовъ	„	Кольцовъ
„	168	„	5	„	„	никакъ	„	ни́какъ
„	168	„	10	„	„	какво	„	какво́
„	168	„	11	„	„	какво	„	какво́
„	168	„	25	„	„	ножно	„	нужно
„	168	„	29	„	„	затржкя,	„	затржки,
„	169	„	21	„	„	думаши:	„	ду́маши:
„	170	„	29	„	„	брата	„	бра́та́
„	170	„	29	„	„	милеі.	„	милеіъ
„	170	„	31	„	„	идим	„	и́дим
„	170	„	34	„	„	трапези,	„	трапе́зи
„	170	„	40	„	„	трапези	„	трапе́зи
„	171	„	21	„	„	иштемь	„	иштешь
„	171	„	21	„	„	пиіешъ	„	пиіе́шъ
„	171	„	35	„	„	килеп	„	киле́п
„	172	„	16	„	„	устанъ.	„	уста́нъ.
„	173	„	12	„	„	Иленка	„	Иле́нка
„	173	„	21	„	„	колку	„	ко́лку
„	173	„	30	„	„	орлитье	„	о́рлитье
„	174	„	46	„	„	ат	„	от
„	175	„	24	„	„	онаждамъ,	„	онождамъ,
„	178	„	32	„	„	книжовний	„	и книжовний

ПЕРИОДИЧЕСКО СПИСАНИЕ

НА

БЪЛГАРСКОТО КНИЖОВНО ДРУЖЕСТВО

ВЪ СРѢДЕЦЪ.

— —

РЕДАКТОРЪ В. Д. СТОЯНОВЪ.

Умъ царува,
Умъ робува,
. . . .
Нар. пословица.

КНИЖКА II.

СРѢДЕЦЪ
ДЪРЖАВНА ПЕЧАТНИЦА
1882.

СЪДЪРЖАНИЕ.

МАТЕРИЯЛИ ПО ГЕОЛОГИЯТА И МИНЕРАЛОГИЯТА НА БЪЛГАРИЯ.

Отъ Г. Н. Златарски.

Познаванието геологическитѣ отношения на нѣкоя страна е отъ преголѣма полза и практическа цѣна за сѣкиго. Съ изслѣдванието периодитѣ на постепенното развитие на земята, съ изучванието материяла на формациитѣ, ний съзнаваме гдѣ и какви полезни руди и метали се намиратъ.

Образованитѣ народи твърдѣ рано осѣтихѫ нуждата отъ подобни изслѣдвания. Почти въ сички уредени държави има основани геологически заведения. Въ тѣхъ сѫ съсрѣдоточени великъ брой учени естествоиспитатели, които неуморимо се трудятъ да събиратъ сбирки, да съставляватъ бѣлѣжки за изучванието на страната, и доставятъ сички възможни свѣдѣния по геологията, петрографията, палеонтологията и минералогията на страната. Тѣхнитѣ изслѣдвания, лишени отъ всѣка формалность, иматъ изключително наученъ характеръ; тѣ се печатѫтъ въ неопредѣлени врѣмена и се поднасятъ на просвѣтената публика. Такива заведения и геологически общества показахѫ важността на геологията; тѣ обърнѫхѫ вниманието на обществото върху този общеполезенъ клонъ на положителнитѣ знания. Практическото стремление на младата наука почнѫ да се съзнава почти отъ сички.

Голѣми сѫ мѫчнотиитѣ и спънкитѣ, които придружаватъ подобни изслѣдвания. Това най-добрѣ сѣкий ще види, ако има търпѣние да прочете долнитѣ редове. Тѣ се относятъ до геологическата картография на Англия, дѣто

отъ начало най-успѣшно се е развивала геологията, въ сравнение съ другитѣ образовани страни на свѣта.

До колкото се знае, най-първата геологическа карта е съставилъ Англичанина Пекъ (Peck) около год. 1722. Тази карта е петрографическа и представлява само графството Кентъ (въ Англия). Въ нея геологическитѣ отношения сѫ означени съ бѣлѣзи[1]). По примѣра на учения Англичанинъ състави Шарпантие (Charpantier) год. 1778 геологическа карта на Саксония[2]). За него се мисли, че е въвелъ означението на камънитѣ съ цвѣтове (бои). Колориранитѣ карти влѣзохѫ въ употребение, но геологията неможеше още да се счита като наука. Тя бѣше препълнена съ неосновани предположения; тя плуваше още въ мрака. Правото развитие на тъзи наука, основана на истински факти, начева въ настоящето столѣтие. Нейната люлка е Англия.

По настояванието на Букланда (Buckland), Седвика (Sedgwick) и особенно Лаила (Lyell),[3]) английското правителство взе въ внимание предложението на Де ла Бича (De la Beche) и му възложи год. 1835, да изучи геологическото състояние на държавата и да състави надлежащата карта. Отредихѫ му двама помощници и той започенѫ изслѣдванията си въ югозападна Англия (Корнвалисъ и Девоншайръ). Де ла Бичъ издаде най-първо картата и послѣ четири години (1839) описанието на тѣзи двѣ страни. Слѣдъ завършванието на това дѣло, назначихѫ го Директоръ на геологическата снимка (Geological Survey) въ Англия, като увеличихѫ, въ сѫщото врѣме, числото на помощницитѣ му. Въ Ирландия учредихѫ тоже подобно заведение.

---

[1]) Philosophical Transactions, 1723. Още въ XVII ст. единъ френски калугеръ на име Кулонъ (l'abbé Coulon) направи опитъ за съставянието на първата геологическа карта. Тя е издадена въ 1664 и назначава само главнитѣ граници на гранита и варовика (вижъ Dufrénoy et Elie de Beaumont, „Carte géologique de France"). Освѣнъ френскитѣ, сичкитѣ други геолози даватъ предноста на Пека, картата на когото въ много отношения надминава онази на Кулона.

[2]) Mineralogische Geographie der chursächsischen Länder, 1778.

[3]) Proc. Geol. Soc. 1836, vol. II, p. 358.

Де ла Бичъ не преставаше да се труди въ испълнението на предначертания си планъ. Той излезе съ нова мисълъ предъ публиката. По негово побуждение правителството за кратко врѣме подигна Музей за Економическа Геология, въ който постѫпвахѫ не само сички минерали и камъни изъ Англия, но и сички образци, изработени отъ суровия домашенъ материялъ. На́й-послѣ, сѫщия показа нуждата за уреждането на единъ руденъ архивъ (Mining Record Office), който има да събира сѣкакви исторически и статистически данни по рудната часть и да пази руднитѣ карти, планове и пр. И това негово предложение задоволи правителството.

Геологическото заведение подлежеше, на́й-първо, подъ тригонометрическата снимка. Год. 1845 преминѫ подъ вѣдомството на държавнитѣ имущества, а деветь години по́-послѣ (1854) въ Департамента на Науката и Искуствата[1]).

Колкото ревностно да се изучваше страната, непоказа голѣми успѣхъ до 1845 год. Главната епоха на геологическитѣ изслѣдвания започенѫ въ това врѣме. Де ла Бича назначихѫ за главенъ директоръ на геологическата снимка въ цѣлото съединено кралевство. За негови помощници опредѣлихѫ: Рамсей-а (Ramsay) като директоръ на снимката за Англия и Джемса (James) за Ирландия. Въ геологическото заведение умножихѫ персонала; нови длъжности утвърдихѫ и именовахѫ Плейфера (Playfair) като химикъ, Форбеса (Forbes) като палеонтологъ и Варингтонъ Смаита (Warington Smyth) като минний инжинеръ, който имаше да снема планове и прави изслѣдвания въ минитѣ.

При такъвъ многоброенъ персоналъ сичко можеше спорно да се развива. Бързия напрѣдъкъ въ изслѣдванията, както и принесения плодъ отъ това заведение въ науката и индустрията, даде възможность на парламента да погледне съ друго око на тия ревностни апостоли и ширители на

1) *Jukes*, Address at the Museum of Irish Industry, 1867.

светлината. Съ единъ актъ (1845) парламента допустнѫ н членоветѣ отъ Geological Survey, да могѫтъ да събират минерали и камъни и въ частнитѣ владѣния, даже да пр вятъ и раскопки, ако нуждата го изисква. Въ сѫщото врѣ парламента отстѫпи за постройка на ново музейно здани тридесеть хиляди фунта стерлинги (750,000 лева). Това зд ние получи название: *Музей за Практическа Геология.*

При откриванието на този важенъ Музей, Де ла Би положи събраната си колекция. Сбирката е днесъ твърд громадна. Тя състои отъ събрания материялъ на геолог ческото заведение и отъ частни подаръци, събрани то въ Англия.

Въ Музея се намиратъ изложени:

а) Колекция отъ домашни окамености (петрефакти).

б) Сбирка на камъни и минерални вещества, които сл жатъ за постройки и украшения.

в) Сбирка отъ руди и метали, които съставляватъ пр мета на металургияга.

г) Геологически карти на Англия и Уелсъ.

д) Сбирка отъ изящно направени профили на разни ф мации съ сички точности.

е) Колекция отъ машини и инструменти, които служа за разработванице на минитѣ. Така сѫщо и обра на рудници.

ж) Образци на разни издѣлия: стъклени, пръстени, лѣзни и пр.

з) Топографически и геологически модели.

Разнобразието, отъ което е съставенъ Музея, не е силата на едного да распредѣли и набави сичко, щот нуждно. Затова е възложено на нѣколко професори да грижатъ за добрия редъ на Музея; сѣкий располага специялноста си за уреждането на надлежната сбирка

Музея е отворенъ безплатно за публиката ежедне Посѣщава се отъ многобройна публика. До колкото мож

да видя, поголѣмото число на посѣтителитѣ принадлежи на работната класса. Любопитно е человѣкъ да наблюдава посѣтителитѣ, съ каква точность и потънкость преглеждатъ изложенитѣ предмети. Тамъ народа черпи материялъ за развитието на умственитѣ си способности; отъ тамъ той зема потикъ на мисълъ за разни открития. Не е само това. Въ Музея се четатъ и вечерни лекции за работната класса, отъ най-забѣлѣжителнитѣ професори. Многобройната публика, която ежегодно се увеличавала, насърдчила преподавателитѣ на популярнитѣ четения, да повисятъ числото на лекциитѣ отъ 6 на 26 въ годината. Никой слѣдователно не може да отрече важноста на Музея; ползата въ материялно и умственно отношение е безгранична.

Да видимъ днешния съставъ на геологическото заведение въ Англия.

На чело стои единъ главенъ директоръ (Director General), който е и директоръ на този Музей. Той има трима помощници, тоже директори, отъ които единия е за Англия и Уелсъ, другия за Ирландия и третия за Скотландия.

Има още: четири окржжни землемѣри (District surveyors); двадесеть старши геолози (Senior Geologists); тридесеть деветь младши геолози (Assistent Geologists); единъ натуралистъ съ двама помощници и единъ палеонтологъ съ единъ помощникъ.

Сичкитѣ тѣзи 64 члена на геологическото заведение работятъ неуморимо върху изучванието на Велика Британия; тѣ издаватъ съ геологическитѣ карти и единъ видъ мемоари (Memoirs), дѣто се печататъ ученитѣ трудове на сичкитѣ членове отъ учреждението.

Петрографическия и палеонтологическия характеръ на формациитѣ въ поголѣмата часть на Англия доволно е испитанъ. Сегашнитѣ геологически изслѣдвания ограничаватъ се само въ двѣ нѣща: точното опредѣлѣние на формациитѣ и подробното стратиграфическо отношение. На

запитванието въ парламента Господинъ Адамъ отговори (12 Юлий 1880), че изслѣдванията ще могѫтъ да се довършатъ въ разстояние на десеть годинн[1]).

Ето какъ ставатъ изслѣдванията. Снимкитѣ произвождатъ директоритѣ и отпуснатитѣ на расположението имъ геолози и асистенти. Сѣкий отъ тѣхъ работи отдѣлно, но сички на близо. Сѣко лице добива двѣ карти за онзи предѣлъ, дѣто има да прави изслѣдвания. Въ едната бѣлѣжи изслѣдванията си на полето а въ другата копира изработеното. Асистентитѣ и геолозитѣ доносять сѣка недѣля изработеното на директоритѣ а тѣзи рапортиратъ отъ врѣме до врѣме на главний директоръ за хода на работитѣ. Директора прегл҃ежда и провѣрява изработеното и поправя погрѣшкитѣ, които би произлезли отъ неопитноста на неговитѣ подчинени. По нѣкога и главний директоръ обхожда да прегледа правилноста на работитѣ, тъй щото опредѣлението границитѣ на формациитѣ става стъпка по стъпка съ съвършениа точность.

Ето съ какво търпение и съ какъвъ многоброенъ персоналъ се правятъ подобни изслѣдвания. Това не е само въ Англия, но и въ сички други образовани страни. По настоящемъ Англия, Австрия и въ послѣдне Германия притежаватъ нáй-детайлирани геологически карти въ Европа. Примѣра на тия послѣдвахѫ отдавна и останалитѣ държави, както това доказватъ протоколитѣ на минѫлогодишния геологически международенъ конгресъ въ Болоня (Италия), дѣто присѫтствувахѫ до 200 геолози отъ разни страни на свѣта[2]).

---

[1]) The Geological Magazine for January, 1881, p. 39.

[2]) Конгреса се отвори на 26 Септемврий (н. с.) 1881 год. подъ покровителството на Н. Величество Италианския краль; държавитѣ, които проводихѫ представители, бѣхѫ: Австрия (съ 4 души), Белгия (6), В. Британия (5), Ромѫния (1), Германия (6), Дания (1), Египетъ (1), Индия (1), Италия (130), Испания (4), Канада (1), Португалия (2), Росия (6), Скандинавия (1), Съединенитѣ Амер. Държави (1), Унгария (5), Франция (17) и Швейцария (8). Ето въпроситѣ, които конгреса разгледва: а) обединението на геологическата номенклатура; б) обединението на цвѣтоветѣ (боитѣ),

Като нови въ сичко, ние неможемъ още да се впущаме въ подобни изслѣдвания, както това правятъ другитѣ държави. Тукъ се изискватъ не само голѣми жъртви, но сѫ нуждни и много учени сили, да предприематъ такова едно дѣло. Ние не располагаме, поне за сега, нито съ едното, нито пакъ съ другото, за това нека оставимъ на врѣмето и обстоятелствата, които сами ще допълнятъ онова, отъ което се ние нуждаемъ. Азъ споменѫхъ горнето съ цѣлъ да покажѫ важноста на подобни изслѣдвания и сега преминавамъ на предмета.

Отъ външния изгледъ на нѣкоя страна ние можемъ да си съставимъ добро понятие за нейното геологическо устройство. Страна, лишена отъ сѣкакви природни сцени и хубости, показва, че въ нея царува еднообразие и въ материяла, отъ който е тя съставена. Такъва страна само въ исключителни случаи може да ощастливи рударя и да задоволи горѣщитѣ желания на минералога. Напротивъ тамъ, дѣто владѣе разнообразие въ формациитѣ, дѣто виждаме непрестанни измѣнения въ състава или въ происхождението на камънитѣ, тамъ страната е прошерена съ високи и низки мѣста, тя е премрежена съ рѣки и потоци и препѣпена съ невидими пукнѫтини, върху които често се намиратъ наредени топли минерални извори. Тя се отличава съ богатството си на гори и високи планини, украсени съ разновидни рѫтове и долини. По видимому въ нея сичко въ безредие, сичко разхвърлено, безъ цѣль се вижда. Подобна страна, богата съ вънкашни форми, не е сиромашна и въ вътрѣшноста си; тя крие въ нѣдритѣ си разновидни минерални богатства.

Колкото повърхностно или отъ части да е испитана България, тя има нуждннтѣ условия да крие голѣмо число руди. Отъ краткитѣ изслѣдвания, които бѣхъ честитъ да

фигуритѣ, знаковетѣ и пр. употрѣбени въ геологическата картография; в) прегледането номенклатурата на фосилнитѣ видове. [Geol. Mag. for Decembre, 1881, pp. 557, 558].

направѫ въ нѣкои наши страни, можихъ да се увѣрѭ, че геологическото устройство на Княжеството не е така еднообразно, както покойния Ами Буе (Ami Boué) предполага въ своето си дѣло[1]), или както това чертае учения австрийски геологъ Г-нъ Хохщетеръ (v. Hochstetter) въ геологическата карта на България[2]). Съ малки исключения тукъ виждашъ по́-многото периоди на створението. Въ България намирашъ гнаисъ, блѣстникъ (Micaschiste, Glimmerschiefer) и други камъни отъ на́й-старата група на формацинтѣ (архайска); имашъ палеозойски, горньо и дольно карбонски глинени слоги (Thonschiefer), бѣли и червени пѣсченици отъ диасъ и триасъ, придружени отъ конгломератъ. Въ Искърския проходъ срѣщашъ и валновитъ варовикъ (Wellenkalk). Доломитни камъци отъ триасъ има на нѣколко мѣста въ България. Венгерски пластове е намѣрилъ покойния Петерсъ (Peters) въ Добруджа. Юрска серия добрѣ е развита въ Княжеството; лиасъ има при Бучино, Гинци (Софийско), Гаганци (Берковско), въ Басара планина (на истокъ отъ Пиротъ), въ Добруджа и др.; дочеръ — въ Басара, въ Върбова планина при Бѣлоградчикъ а малмъ — при Етрополе, въ Върбова планина и пр. Единъ поясъ отъ кредна периода простира се отъ едния до другия край на България; пространството, което завзела тази периода, твърдѣ е голѣмо: Пенакринитни и корални варовикъ, глинено-варовити пластове съ криоцерасъ (Кутловица и Бѣлимиръ — Берковско), бриозои и орбитолини (Белинци сѣверо-западно отъ Абланица, Враца), капротински варовикъ (Търново, Враца, Искърски проходъ, Абланица — Орханийско) и карпатски пѣсченикъ (Flyschartiger Sandstein) се намиратъ на много мѣста въ отечеството ни. Има и сарматски варовикъ въ сѣверната часть на Княжеството, който е покритъ по́-вечето съ дилувиални и алувиални наноси.

---

[1]) Esquisse géologique de la Turquie d'Europe. Paris 1840.
[2]) Jahrbuch der k. k. Geologischen Reichsanstalt. Jahrg. 1870, XX. Bd.

Такова е въ кратко геологическото устройство на България. Азъ недавамъ тука други подробности, защото се каня на́-скоро да излазѣ предъ нашата публика съ подобна статия, която ще ни сприятели съ минѫлото на отечеството ни въ геологическо отношение.

Ние знаемъ днесъ поне малко за геологията на страната си. Ами Буе, Хохщетеръ, Петерсъ и Тоула писахѫ доста за това; кратки откъсаци се намиратъ отъ Фетерлеа (Foetterle), Шрьокенщаина (Schröckenstein) и Фрича (Fritsch), но нищо за жалость не срещаме въ литературата, което би се относило специялно върху минералогията на България. Писало се е много и предполагало, че на Балканския полуостровъ голѣмо богатство руди и разни драгоцѣнни метали се намиратъ, но никой до сега не се е впусналъ въ подробности за да покаже именно като какви руди, гдѣ и какъ се тѣ намиратъ. Азъ ще приведа тука единъ примѣръ. Неотдавна Едваръ Грантъ пише въ единъ американски журналъ слѣдующето: „Извѣстно е вече, че Балканитѣ съ своитѣ клонове криятъ въ нѣдритѣ си желѣзни, мѣдни и оловни руди, както и камънни вѫглища. Тѣзи сѫщитѣ вещества сѫ намѣрени и въ Карпатитѣ, които раздѣлятъ Ромѫния отъ Австрия. И злато трѣба да се намира въ тѣзи гори, но откривателитѣ на този скѫпоцѣненъ металъ вѣроятно сѫ скрили мѣстонахожденията му, съ надѣжда за по́-благоприятни врѣмена. Тѣ се боятъ да не би турската властъ да присвои тѣзи руди за своя полза, безъ сѣко възнаграждение“. По́-долу сѫщия казва: . . . . . „нийдѣ не сѫ направени изслѣдвания за експлоатацията на Балканскитѣ гори. На вѣрно се знае, че геологитѣ сѫ доказали присѫтствието на богати легла съ каменни вѫглища, желѣзни, мѣдни и оловни руди. Сѫщитѣ утвърждаватъ още, че въ нѣдрата на сѫщитѣ гори се намиратъ и драгоцѣнни метали. Причината на подобенъ застой трѣба да търсимъ въ системата на турското правителство, което на

никакъвъ начинъ не дозволява на обществото да открива и разработва руднитѣ богатства. Обществото като да е знаяло за по̀-благоприятни врѣмена, за преобразованието на господарственната машина; надѣвало се е, че и въ тѣзи страни ще се въдвори миръ и прогресъ за благоденствието на народитѣ"[1]).

Такива и други нагатвания срѣщаме и при други, които сѫ писали върху България. За да отстранѭ подобни предположения, азъ рѣшихъ, макаръ и не напълно, да опишѫ сички ония руди, които можихъ да съберѫ въ краткото си пѫтувание по България.

България се намира въ пеленитѣ на развитието си. Тя едвамъ сега стѫпва въ състава на руднитѣ предѣли на земното кълбо. До сега само Самоковската желѣзна руда и въ послѣдне камъннитѣ вѫглища сѫ обърнѫли вниманието на публиката. Споредъ събрания богатъ материялъ, съвсѣмъ праведно можемъ да си помислимъ, че врѣмето не е далечъ, когато и други економически материяли ще можемъ съ нàй-голѣмъ успѣхъ да разработваме. Имамъ основа така да мислѭ. Старитѣ формации завзематъ твърдѣ голѣмо пространство у насъ. Много голѣми скали отъ плутонически и метаморфни камъни премрежватъ отечеството ни диагонално; тѣ завзематъ голѣмо пространство, както въ центра на страната, така и въ пограничнитѣ страни, дѣто можихъ да докажѫ че сѫществуватъ нѣкои минерали.

Слѣдующата листа, наредена споредъ классификацията на Американеца Дана[2]), обѣма оння минерални видове, които се намиратъ въ малката ми сбирка. Съ малки исключения, почти сички сáмъ сьмъ намѣрилъ и събралъ. Азъ ги пазя като нàй-голѣма драгоцѣнность, защото тѣ сѫ едничкото и нàй-доброто доказателство за богатството на отечеството ни.

---

[1]) Engineering Journal, 1877, p. 38.

[2]) *Дана*, A. System of Mineralogy. Fifth edition, 1880.

1. Злато [Or].
2. Сребро [Argent].
3. Галенитъ [Galénite].
4. Пиритъ [Pyrite].
5. Халкопиритъ [Chalcopyrite].
6. Маркавитъ [Marcosite].
7. Хематитъ [Hématite].
8. Магнетитъ [Magnétite].
9. Каситеритъ [Cassitérite].
10 Миниумъ [Minium].
11. Манганитъ [Manganite]
12. Лимонитъ [Limonite].
13. Окръ [Ocre].
14. Псиломеланъ [Psilomélane]
15. Вадъ [Wad].
16. Кварцъ [Quarz].
   а) Аметистъ [Amethyste].
   б) Червенъ кварцъ [Q. rouge]
   в) Калцедонъ [Calcédoine].
   г) Агатъ [Agate].
17. Опалъ [Opale].
18. Аугитъ [Augite].
19. Амфиболъ [Amphibole].
20. Слюда [Mica].
   а) Московитъ [Muscovite].
   б) Виотитъ [Biotite].
21. Фелдшпатъ [Feldspath].
22. Турмалинъ [Tourmaline].
23. Миелинъ [Micline].
24. Сфенъ [Sphéne].
25. Хрисокола [Chrysocole].
26. Талкъ [Talc].
27. Апатитъ [Apatite].
28. Англезитъ [Anglésite].
29. Гипсъ [Gypse].
30. Калцитъ [Calcite].
31. Доломитъ [Dolomite].
32. Арагонитъ [Aragonite].
33. Церуситъ [Cérussite].
34. Малахитъ [Malachite].
35. Азуритъ [Asurite].
36. Каменни вѫглища [Charbon de terre].

Ако просвѣтения читатель хвърли погледъ върху тая листа, той ще се увѣри въ отсѫтствието на много забѣлѣжителни минерални групи и видове. Това не значи, че тѣ несѫществуватъ въ България; напротивъ, могѫтъ и ще се намѣрятъ още много други полезни руди въ бѫдѫщитѣ изслѣдвания на страната. Трѣба само пó-голѣмо внимание да обърнемъ въ събиранието на тѣзи ископаеми. Азъ се ласкаѭ, че ще могѫ скоро да придодамъ още много руди на тая листа. Нека тя послужи за сега като въведение за минералогията на България.

Злато (Or).

Злато се брои измежду нáй-распространенитѣ метали по свѣта. Сѣка земя или пръсть, сѣки воденъ наносъ или рѣченъ пѣсъкъ съдържаватъ малко или много злато. Този металъ се намира на сѣкѫдѣ; намѣренъ е даже и въ пепельта на нѣкои растения. Колкото и много да е распространенъ, драгоцѣнния металъ е единъ отъ нáй-рѣдкитѣ. Той се намира твърдѣ разсѣяно, а малко сбитъ и събранъ въ

громади. Златото до толкова е разредено, щото златосъбирателитѣ предпочитатъ да експлоатиратъ пиритнитѣ жили, които несъдържатъ пó-вече отъ една двѣсто-хилядна ($\frac{1}{200,000}$) чисто злато, отъ кóлкото да събиратъ самородния металъ. Ето защо златото е толкова скѫпо и защо пó-вечето златни рудници, въпрѣки общото мнѣние, съставляватъ твърдѣ слабо и незначително притежание. Имаме живъ примѣръ въ Европа. Въ Унгария и Трансилвания, дѣто най-изобилно се намира злато, едвамъ покрива разноскитѣ на експлоатацията.

Въ България до недавна се е премивало злато, въ видъ на дребни зрънца и тънки луспи, отъ алувиалния пѣсъкъ на малкитѣ рѣкички и потоци, които се намиратъ около Кюстендилъ, Радомиръ, Брѣзникъ, Берковица и др. Златосъбирателитѣ, наречени златари, преминавали сѣка година въ едно опредѣлено врѣме, обикновенно въ пролѣть и есенъ, изъ Македония, отъ дѣто водѣли малки дружини. Дружинитѣ нѣмали пó-вече отъ 20 души; въ тѣхъ имало и дѣца. Тѣ слѣдили потоцитѣ и премивали изъ пѣска златото, по единъ доста първобитенъ, но практиченъ начинъ. Ето съ какви орѫдия и на кой начинъ тѣ измивали и събирали златото. Имали дъсчени коруби (улеи), отворени отъ горѣ и на двата края, дълги до два метра, широки и високи 20 до 25 с.-м.; дъната на тѣзи орѫдия биле насечени и представлявали малки трапчинки, отъ единия до другия край. Корубитѣ полагали обикновенно малко стърмо. Въ тѣхъ дѣца съ голѣми дървени върбови сѫдове (25 до 30 с.-м. диаметръ) изсипвали пѣсъка и дребния златоносенъ материялъ. Единъ или двама хора (майсторитѣ), съ други пó-дълбоки, тоже дървени съ опашки сѫдове, сипвали вѫтрѣ вода и истласквали пó-едрия материялъ, който водата неможала да отнесе. Златото като 19 пѫти по тежко отъ водата и 5 до 8 пѫти отъ осатнѫлия материялъ, падало на най-низкитѣ точки на корубата, именно въ трап-

чинкитѣ, дѣто и оставало. Но драгоцѣнния металъ не билъ още съвсѣмъ отдѣленъ отъ другитѣ примѣси; той се губѣлъ въ глината и ситния пѣсъкъ. Премития материялъ пренасяли тогава въ друга пó-малка коруба, която имала форма на корито и била до полвинъ метаръ дълга, дѣто плавяли съ вода останѫлото. Това се продължавало до тогава, до когато сичко чуждо се истребвало и оставало само чисто злато, което събирали въ рогове и относяли въ Македония. Отъ една подобна коруба златаритѣ изваждали само нѣколко чекердека злато; тѣ можели на день 100 до 150 коруби да премиятъ.

Сичкитѣ златари, до преди 50 години, имали особенни нѣкои привилегии, подарени отъ незапомнени години. Слѣдъ завръщанието си въ Македония, тѣ плащали даноцитѣ си на Турското правителство въ необработено злато.

Така сѫ търсили, въ предишнитѣ жалостни години, препитанието си много Македонци. Послѣ освобождението ни, отъ врѣмето на окупацията, правителството забранило на златаритѣ да търсятъ, ровятъ, миѭтъ и премиватъ златоносния пѣсъкъ. По какви съображения сѫ послѣдвали подобни распореждания, немогѫ да си разяснѭ. Наистина и азъ съмъ на мнѣние, че нáй-хубавата златна руда на нашия народъ почива въ трудолюбивото и правилното обработване на плодовититѣ наши земли. Но неще ли бѫде щастие за България, ако и монтанистичнитѣ предприятия се разпространятъ веднъжъ въ отечеството ни? Не сѫ ли тѣ изворъ на голѣми богатства, даже и тогава когато земята скрати плода си?

Нѣма съмнѣние, че златото, първобитно въ малки луспи и дребни зрънца, се намира въ България, разсѣяно въ камънитѣ на странитѣ формации и въ кварцитнитѣ жили, които пресичатъ сѫщитѣ. Не съмъ билъ още въ Кюстендилско, Дупнишко и въ ония мѣста, отъ дѣто нáй-много събиратъ злато, но, споредъ описанията на Ами Буé, тамъ се намира

на́й-распространено гнайсъ, блѣстникъ и въобще разни полукристалинни камъни, въ които на́й-често се намира златото. Отъ дѣйствието на атмосферата, тѣзи както и сички други камъни, цѣпятъ се, събарятъ, дробятъ и се разнасятъ отъ буйнитѣ порои въ долищата и коритата на рѣкитѣ и потоцитѣ, отъ дѣто златаритѣ на горѣ описания начинъ ги събиратъ.

Злато се намира и въ Витоша. Прикавзвахѫ ми, че много пѫти намирали въ магнетитния желѣзенъ пѣсъкъ малки луспици чисто злато. Това се случвало на́й-повече въ околноститѣ на Самоковъ, въ потока Палагария, който извира отъ южната страна на Витоша.

Иска ми се да вѣрвамъ, че и въ нѣкои желѣзни и бакърени пирити намира се нѣщо примѣсено злато. Предъ лани, когато бѣхъ въ Брѣзникъ, населението ми показа дола, отъ дѣто Неврокопцитѣ премивали злато. Брѣговетѣ, които опасватъ този долъ, испрецѣпени сѫ съ кварцитъ, който разсѣяно съдържа пиритъ и халкопиритъ. По край сичкитѣ мои усилия и опити, що направихъ въ тѣхъ, неможихъ да намѣрѭ злато. Това обаче неможа́ още да ме разубѣди отъ предположенията ми; ще прислѣдвамъ изслѣдванията си, за да се увѣрѭ въ истинноста.

Първобитния начинъ, който употрѣбяватъ братята Македонци за премиванието на златото, както и постигаемитѣ резултати, показватъ, че страната ни е доста богата и на злато. Сѫщия начинъ е практициранъ на́й-първо и въ Калифорния, но съ изчерпаванието на богатитѣ златоносни легла, усъвършенствуванъ е и начина на премиванието му. Въ послѣдне врѣме съ хидраулически способъ постигнѫтъ е блестящъ резултатъ. Ако 56,000 килограма материялъ даватъ само 4·4 грама злато, предприятието е възможно, защото за премиванието на 56,000 килогр. разнасятъ се само 6 лева а прелитото злато струва близо двойно. Съ хидраулически начинъ вадятъ днесъ въ Калифорния

злато и отъ такива мѣста, дѣто съ други срѣдства не би постигнѫли нищо.

Ако се обърнемъ на Росия, дѣто преминаванието на златото е слабо усъвършено и дѣто 50 пѫти по́-скѫпо струва отъ колкото въ Калифорния съ хидраулически начинъ, то не ще погрѣшѫ, ако кажѫ, че и у насъ ако не по́-вече, то поне 50 пѫти по́-скѫпо ще бѫде преминаванието на златото отъ колкото въ Америка. Условията за подобни предприятия съ хидраулически способъ твърдѣ сѫ сгодни въ тѣзи наши страни, дѣто се намира златото. Водитѣ изобилствуватъ и съ малки разноски могѫтъ и водоскоци да се направятъ. Азъ мислѭ, че подобно предприятие твърдѣ добрѣ ще се рентира, стига само подробно да се изслѣдватъ скалитѣ, които могѫтъ да съдържатъ злато и отъ послѣ да се направятъ нѣкои предварителни опити, споредъ както това изискватъ мѣстнитѣ условия.

Нека се повърнемъ нѣколко стотини години назадъ и да видимъ, що говори миналото за златнитѣ рудници въ България.

Въ едно отъ съчиненията на Гна Д-ра Иречека[1]) обширно се приказва за славнитѣ римски златни рудници въ Босна и сѣверна Албания. Той казва, че отъ тамъ пренесалъ царь Траянъ рудокопи въ задунавска Дация, при златнитѣ рудници въ Трансилвания, които се разработвали отъ Римлянитѣ. Сѫщитѣ се обработватъ още и сега.

„Римлянитѣ, казва Гнъ Иречекъ, копахѫ на полуострова злато, сребро и желѣзо. Въ провинциитѣ *Moesia* (Сърбия), *Dacia ripensis* и *Dacia mediterranea* (Видинска и Софийска губерния) и *Macedonia* имаше особени чиновници надзиратели надъ рудницитѣ, наречени „procuratores metallorum“, които сами бѣхѫ подчинени на върховния си началникъ „comes metallorum per Illyricum“[2]).

[1]) ***Dr. Konst. Jireček,*** **Die Handelsstrassen und Bergwerke von Serbien und Bosnien während des Mittelalters. Prag, 1879.**

[2]) Ibid., p. 43.

За народа на Бесситѣ, които обитавали на Родопитѣ, и имали градъ Бессапара (при сегашний Баткунъ) казва сѫщия историкъ така:

„Освѣнъ съ войнственнитѣ подвизи Бесситѣ се занимавахѫ и съ рудокопството. Рудитѣ се изваждахѫ или отъ пѣсъка на рѣкитѣ или изъ вѫтрѣшноста на земята. „Подкопи по начина на Бесситѣ“ (cuniculi more Bessorum) зовеше се въ стратегията (военното искуство) на Римлянитѣ единъ видъ подкопи при превземанието на градоветѣ. Остатъци на Бесскитѣ рудници още днеска се виждатъ въ Родопитѣ, въ Рила планина и въ Срѣдня гора; и днеска още Българитѣ се ползуватъ отъ тѣхъ. Остатъци на златни рудници виждатъ се въ дивитѣ планински пустини при Деспотово (между Т. Пазарджикъ и Неврокопъ). Злато се измива въ р. Тополница отъ Неврокопци и Кратовци, които дохаждатъ тука за тая работа; при горнето течение на тая рѣка лежи градеца Златица, името на който само свидѣтелствува за присѫтствието на злато; други такива златоносни мѣста сѫ въ потока Палагария при южната страна на Витоша. Когато Готитѣ въ 376 год. влѣзохѫ въ Тракия, работницитѣ на Бесскитѣ златни рудници се присъединихѫ къмъ тие варвари, които се заловихѫ да плячкатъ страната, та имъ служихѫ като пѫтьопоказатели и имъ издавахѫ всичкитѣ скривалища и прибѣжища на жителитѣ“[1]).

Сребро (Argent).

Макаръ и повече распространено въ природата отъ колкото златото, самородно сребро не е още намѣрено въ България. Случайно само, като сребъренъ сулфидъ, намира се въ малки количества почти въ сички наши оловни галенитни руди. Колкото и малко да бѫде въ тѣхъ среброто,

---

[1]) *Dr. Konst. Jireček,* Die Heerstrasse von Belgrad nach Constantinopel und die Balkanpässe. Prag, 1877, p. 39.

то се изплаща твърдѣ добрѣ при обработванието на тъзи руда. Направенитѣ количественни анализи показватъ, че нашитѣ галенити съдържатъ 0·15 до 0·18 на $^0/_0$ чисто сребро. За сравнение на тѣзи числа ще приведа нѣкой примѣри. Галенита, който се вади въ Харцъ, съдържа 0·03 до 0·05 на $^0/_0$, английския 0·02 до 0·03 на $^0/_0$, скотланския 0·03 до 0·06 $^0/_0$, нáй-сиромашнитѣ американски 0·0012 до 0·0027 $^0/_0$ а нáй-богатитѣ 0·15 до 0·20 $^0/_0$ сребро[1]).

Нашитѣ прадѣди знаяли още въ XIII и XIV столѣтие за това сребро; тѣ експлоатирали заедно съ Саситѣ този галенитъ и вадили отъ него олово и сребро. Дълбоки и пространи рудници, запуснати отъ XVII ст., откриватъ се днесъ въ околноститѣ на Чипровецъ. За подобни рудници говорятъ, че има и въ Етрополския Балканъ, тамъ дѣто се намира галенитъ. Себроносенъ галенитъ споредъ Ами Буé намира се въ Кратово, дѣто процента на среброто е твърдѣ задоволителенъ[2]).

Кратовскитѣ сребърни рудници разработвахѫ се отъ XIV до XVI столѣтие. На края на XIV ст. прочулъ се бѣше Деспотъ Костадинъ († 1394), господаръ на Кратово и Кюстендилъ и притежатель на тия подземни съкровища. Още въ XVI ст. Турцитѣ давахѫ тука да се работи рудата и правяхѫ отъ нея сребърни и бакърени монети, но отъ 200 години тия Кратовски рудници пропаднѫхѫ, както и по́-рано ония, слѣдъ турското завоевание, въ Сърбия и Босна[3]).

Пѫтешествието на Словенеца Куripешичь въ Цариградъ, на нѣмски печатано год. 1531[4]), приказва, какъ сѫ пристигнали пѫтницитѣ въ 1530 на 30 Септемврий на пѫтя отъ Враня за София въ градецъ Брѣзникъ, *„гдѣто има и много сребърни руди“*. Тия думи показватъ, че преди

[1]) *Dana*, Op. cit. p. 41.

[2]) *A. Boué*, La Turquie d'Europe, Paris 1840, t. III. p. 59.

[3]) *Dr. K. Jireček*, Die Handelsstrassen etc. p. 43.

[4]) Единъ ексемпляръ отъ тая рѣдка стара книжка има у Гна Иречека.

300 до 400 год. въ Брѣзникъ се е вадила нѣкаква сребърна руда, вѣроятно галенитъ. Други свѣдѣния нѣмамъ за сребърнитѣ Брѣзнички руди.

Галенитъ (Galenite).

Отъ сички оловни руди на́й-богатата на олово е галенитната руда. Тя е съединение на олово и симпоръ. По тяжестъ галенита съдържа 85 до 86 % олово; останалото е симпоръ, примѣсенъ обикновенно съ малко сребъренъ сулфидъ. Цвѣта на галенита е пепелно-сивъ; рудата се дроби лесно и цѣпи се въ тънки плочици и блещи като огледало; на въздуха губи малко отъ блѣсъка си. Тъзи руда е тѣжка колкото и желѣзото.

Галенита е твърдѣ распространенъ; намира се въ легла и жили не само въ старитѣ, но и въ много отъ младитѣ формации. Често се срѣща измежду кристализиранитѣ, но намира се и въ наслоенитѣ камъни. Колкото и мжчно да е ваденето на галенита, той се търси съ голѣма жажда, защото освѣнъ голѣмия размѣръ металическо олово, той дава и нѣщо чисто сребро. Послѣдния металъ въ отношение къмъ оловото има такава цѣна, щото и макаръ малко примѣсенъ да се намира, носи по нѣкога главния доходъ отъ експлоатиранието на галенита.

Познатъ галенитъ въ България намира се на двѣ мѣста: въ Рупски долъ, ¼ часъ на сѣверъ отъ Чипровецъ, и въ Етрополския Балканъ.

Въ Рупски долъ галенита се намира въ жили, измежду некристализирани палеозоични пластови (phyllite). Той испълва твърдѣ богато и неправилно сивкасто-черния варовикъ. Галенита придружава пиритъ и марказитъ; тамъ дѣто окисванието (оксидацията) е било по́-силно, тамъ виждаме малко англезитъ и церуситъ, сжщо оловни руди. Освѣнъ споменжтитѣ руди намираме още хематитъ. Гале-

нита рѣдко се намира едро кристализиранъ, по́-вечето е ситнозърнястъ и компактенъ; има сичкитѣ по́-горѣ напоменати свойства и съдържа 0·10 до 0·14 на стотѣхъ сребро.

Има предания, запазени измежду тамкашното население, че отъ тамъ сѫ вадили нѣкога желѣзни руди. За оловнитѣ нищо се неспоменува. И наистинна не е кратко врѣмето, отъ когато въ Чипровецъ разработвали оловнитѣ рудници. Историята приказва, че въ XIV ст. една трупа Саксонци преминали отъ Влашко и се установили въ западната страна на Балкана, при истока на р. Огоста въ гр. Кипровецъ (сега село Чипровецъ). Тѣзи Саксонци разработвали тамъ желѣзо, сребро и злато; като доказателство на това, спазени сѫ имената на селата Желѣзна и Сребърница[1]). Ако и да нѣмаме исторически данни за олово, по́-добри свидѣтели отъ самата руда не сѫ нуждни. Като остатки на тѣзи рудници виждаме днесъ тамъ дълбоки и и широки ями. Дълбочината на сѣко мѣсто не е сѫщата, тя се мѣнява отъ 3 до 15 метра. Сѫщото се забѣлѣзва и въ широчината, има 1 до 5 метра. Рудницитѣ се простиратъ на единъ часъ растояние подъ земята и допиратъ, споредъ казванието на селенитѣ, до с. Желѣзна. Азъ можихъ, отъ устата на ямитѣ, само двѣ такива да прегледамъ; влизанието ми на по́-дълбоко бѣше запречено отъ водитѣ, които до полвина испълвахѫ галериитѣ. Никакъвъ боазажъ се несъглѣдва въ рудницитѣ; гангата и свода сѫ отъ гѫстозърнясто-сивкастъ варовикъ, достаточенъ да въспре събарянието. Съ голѣми мѫчнотии трѣба тамъ да сѫ експлоатирани тѣзи рудници. Почти сички галерии успоредно слѣдватъ сѫщата посока.

Подобни намиратъ се и въ Етрополския Балканъ, отъ дѣто Гнъ Кисимовъ ми донесе нѣколко парчета среброносенъ галенитъ. Малкитѣ ексемпляри, които сѫ на расположението му, състоятъ отъ едри зарасли единъ о други кристали,

---

[1] *Д-ръ Иречекъ.* История Болгаръ. Одесса 1878 стр. 517 до 518.

на които ясния прецѣпъ показва, че кристалитѣ надминаватъ 3 м.-м. величина. И този галенитъ види се да испресичва неправилно нѣкоя варовита ганга. Оловната руда придружена е освѣнъ съ пиритъ, хематитъ и лимонитъ още и съ миниумъ и англезитъ (оловни руди). Екземплярите, които имамъ вь сбирката си, каратъ ме да вѣрвамъ, че тъзи мѣстности ще бѫде пó-богата на галенитъ, отъ колкото Чипровския. Обширно изложение ще направя, когато пóсѣтя надлѣжното мѣстонахождение.

Споредъ направената анализа въ виенския царски лабораториумъ този е количественния съставъ на Етрополския галенитъ:

Олово (Pb)	85·535
Симпоръ (S)	13·235
Сребро (Ag)	0·148
Кремикова кис. ($Si\,O_2$) . . .	1·082
Сичко . .	100·000

Като говорихъ за среброто, азъ споменѫхъ, че сребро-носенъ галенитъ се намира и въ Кратово. Ето що казва А. Буé за Кратовскитѣ рудници: Въ експлоатацията на рудата не се употрѣбяватъ нáй-економическитѣ методи. Галериитѣ сѫ тамъ твърдѣ широки и испремрежени съ подпорки, които пречатъ за правилното разработване на рудницитѣ. По тѣзи и други причини само пó-богатитѣ легла на жилкитѣ се разработватъ а другитѣ оставатъ не бутнѫти. Отъ день на день експлоатацията става пó-тежка и пó-скѫпа, тъй щото ще дойде врѣме, когато сичко ще се напустне. Пó-нататъкъ сѫщия казва, че въ 1836 год той намѣрилъ въ Кратово двѣ пещи за топение на рудата отъ които едната била въ развалини а другата въ твърдѣ лошаво състояние. Куминитѣ на пещитѣ биле низки, течението на въздуха въ тѣхъ слабо; стѣнитѣ имъ съвсѣмъ тънки и сводоветѣ твърдѣ високи. Формата на тѣзи пещи

не била никакъ економическа за горивото. Буе продължава: „неможахме да съзнаеме, какъвъ е годишния приходъ на тѣзи рудници; впрочемъ намъ се причини да сѫ богати; подъ по́-добро рудно управление тѣ би биле производители. Намъ ни казахѫ, че 400 оки среброносна оловна руда дава 200 оки олово и 700 драми сребро. Въ сегашния употребителенъ способъ за изваждането на среброто отъ растопеното олово литаргията е изгубена, която може на особенъ начинъ да се събере. Напоконъ, ако желаятъ въ Турция разработванието на рудницитѣ, нуждни сѫ правилници за съхранение на лѣсоветѣ, поне въ околноститѣ дѣто се случва експлоатацията, защото безъ това и съ нареденнето, което днесъ царува по тъзи частъ, дървата или въглищата могѫтъ толкова скѫпи да станатъ, щото съ липсванието на горивото ще бѫдѫтъ принудени да напуснатъ рудницитѣ, иначе твърдѣ добри за експлоатация. Лесоветѣ трѣба въ участоци да се подраздѣлятъ и нетрѣба да се сечѫтъ дърветата, преди да стигнатъ 25 до 30 години, или по́-вече, ако това е възможно. Тѣзи закони да се приложатъ най-първо на нѣкой лѣсове близо рудницитѣ и постепенно послѣ да се прилагатъ и на другитѣ лѣсове въ държавата[1])".

Такива сѫ искреннитѣ съвѣти на покойния Буе. Азъ приведохъ само откъсъкъ отъ тѣхъ, за да покажа, какъ трѣба да постѫпваме съ лѣсоветѣ на България.

Предсказанията на Буе се сбѫднахѫ. Рудницитѣ при Кратово отдавна сѫ запустнѫти; тамъ не виждашъ друго днесъ, освѣнъ руини на пещи и запустели галерии, препълнени съ разрушенъ материялъ, който затрупва подземнитѣ богатства.

---

[1]) *A. Boué,* La Turquie d'Europe. Paris 1840, t. III. p. 61.

Пиритъ (Pyrite).

Нѣма нó-космополитична руда на земята отъ пирита. Както на сѣкадѣ, тако сжщо и въ България твърдѣ распространено се намира. Металния блѣсъкъ и златния цвѣтъ на тая рудата привлѣкохж отъ рано вниманието на населението, което до недавна е тамло това вълшебно злато.

Пирита е съединение на симпоръ съ желѣзо. Намираме го изобилно въ материяла почти на сички периоди, презъ които е минала земята. Има го въ нáй-старитѣ кристализирани камъни, както и въ нáй-младитѣ алувиални наноси.

Пиритъ се намира въ отечеството ни на много мѣста. Въ доста широки и пространи жили измежду плутоническитѣ камъни на Етрополския Балканъ; въ чистъ бѣлъ като мраморъ кварцитъ вижда се при Самоковъ; въ сивкасто-синкаста глина намира се въ Дивчово и Боровецъ (Тетевенски Балканъ) и недалеко отъ Дрѣново. Въ малки правилни кубове (hèxaedres) често се срѣща въ Мошинската вжглищна мина при София и близо Брѣзникъ; въ нó-едри кристали намира се при Самоковъ и Челопечъ (Златишко). Хубави съединения на форми забѣлѣзвашъ въ послѣднето мѣстонахождение. Тукъ виждашъ хексаедръ и пентагонъ додекаедръ ($\infty O \infty$, $\frac{\infty O_2}{2}$); но нѣкога имашъ предидущитѣ форми съединени съ октаедръ ($\infty O \infty$, $\frac{\infty O_2}{2}$. 0). Правилни кристали и комбинации намирашъ при ситнитѣ кристали нó-едритѣ сж сбити, не пълни и неясни, тѣ преминават нó-вечето въ масивно състояние.

Зърнястъ и сталактитиченъ пиритъ съ кристализиран повърхностъ намира се при Дрѣново.

Рудата е разновидна споредъ мѣстонахожденията си. Въ Етрополския Балканъ пирита е разсѣянъ въ бѣли, сив кави кварцитни жили и има бледо-жълтъ цвѣтъ, или пак се намира осамотенъ въ жили и тогава е бронзено-жълтъ. Жилитѣ премрежватъ хълмоветѣ, които сѣверно отъ Челопечъ се издигатъ. Тѣзи хълмове съставени сж нó-вечет

отъ кристалинни камъни, но намиратъ се въ тѣхъ и кластични. Тѣ сѫ съвсѣмъ голи и на много мѣста изѣдени, разровени и сдробени отъ разложението на пирита. Хълмоветѣ окрасени съ разни цвѣтове (бои) отъ тамъ творящия се окръ иматъ въ себе си нѣщо очарователно. Пространството, дѣто рудата се намира доста е голѣмо. Увѣренъ съмъ, че подобни или сѫщитѣ жили ще се намѣрятъ на много още мѣста въ сѫщия Балканъ.

Пó-рѣдко, разсѣянъ въ бѣлъ кварцитъ, намира се пиритъ близо на Самоковъ. Този е блѣскавъ и жълтъ като чисто злато; пó-вечето е хексагоналенъ. Въ Лѣсковъ долъ, недалеко отъ Брѣзникъ, споменѫтата руда въ пó-сиромашко състояние се намира; тукъ въ варовито-пѣсечиви камъни вѫждатъ се прекрасни жълти като злато кристали желѣзенъ и бакъренъ пиритъ. Въ Мошинската вѫглищна рудница, пирита се намира въ глиненитѣ пластови, които раздѣлятъ каменитѣ вѫглища; пó-рѣдко се намира върху самитѣ вѫглища.

Освѣнъ въ напоменѫтитѣ локалитети пиритъ има и въ много плутонически камъни въ западна България; ний го намираме още и като съпѫтникъ на галенита въ Рупски долъ.

Твърдѣ малко употрѣбяванъ въ предишнитѣ години, пирита е днесъ отъ велика важность въ индустрията. Отъ него вадятъ сиипоръ, правятъ желѣзенъ сулфатъ (сѫчи кабрусъ) и фабрициратъ симпорна киселина, която особенно важна рола е заела днесъ въ промишленноста и искуствата. Въ послѣдне врѣме сполучихѫ въ Франция и чисто желѣзо да изваждатъ отъ пирита.

Сичката симпорна киселина, която до недавна употрѣбявахѫ въ индустрията, правяхѫ отъ чистъ симпоръ. Съ осъвършенствуването на искуствата растѣхѫ несравненно и нуждитѣ за пó-голѣмо произведение на тъзи киселина. Мѣстонахожденията на симпора бѣхѫ малобройни. Почти

сички симпоръ въ Европа идеше отъ Сицилия и Етна. Разнитѣ клонове на промишленноста, които поглъщахѫ това вещество за произвеждание на речената киселина, правяхѫ голѣми конкуренции между се. Катадневнитѣ нужди изискваxѫ сé пó-вече симпоръ. Употрѣбението му за правяние барутъ зае голѣми размѣри въ Европа за послѣднитѣ децении. А и като добаръ лѣкъ умѣхѫ, отъ год. 1854, да го приспособятъ за изтребванието на лозовата болестъ (phylloxera). Трѣбаше слѣдователно цѣната на това вещество да се увеличи несравнено.

Въ такова едно потресение на индустрията сички търсехѫ средство да замѣнятъ симпора съ друга нѣкоя руда. Науката ни тозъ пѫть неостана хладнокръвна; тя понуди помоща си. Всеобщо познатия минералъ, пирита, който до тогава нѣмаше никакво практическо употрѣбение, замѣни симпора въ правянието на симпорната киселина. Това замѣнение съ голѣми само усилия можи да се осѫществи, благодарение на двама французи Перре (Perret) изъ Лионъ.

Презиранъ и малко цѣненъ въ предишнитѣ години, пирита играе днесъ твърдѣ важна рола въ сичкитѣ почти клонове на индустрията. За да оправдая това, ще си позволя да приведа тука нѣкои статистически данни, които намирамъ въ единъ мемоаръ на Жирарда и Морена (Aimé Girard et Henri Morin). Споредъ тѣзи господа европейскитѣ държави дали 1864 год. 170,990 тона пиритна руда. Послѣ осемъ години (1872) сѫщитѣ дали 517,624 тона, т. е. три пѫти пó-вече. Отъ тѣзи 517,624 тона пиритъ тѣ може да произведатъ около 800 милиона килограма сгѫстена (концентрирана) киселина, която продали за около 20 милиона лева[1]).

Такава е слѣдователно задачата и важноста на пирита въ търговията и промишленоста. Съ възражданието, развитието и усъвършенствованието на занаятитѣ у насъ

[1]) Annales de chimie et de physique. Février 1876.

нуждата отъ симпорна киселина почева вече да се осѣща и въ България. Азъ съмъ на мнѣние, че мѣсто да пренасяме това вещество отъ чуждитѣ страни, по́-добрѣ ще бѫде отъ начало още да се приучимъ сами да си го произвеждаме отъ пирита, който намираме въ България. Природата е била доста щедра; тя ни е снабдила доволно съ потрѣбната руда.

Халкопиритъ (Chalcopyrite).

Въ малки тетраедрични и октаедрични кристали, заедно съ желѣзенъ пиритъ, намира се тъзи руда въ Лѣсковъ долъ при Брѣзникъ. Тамъ, дѣто халкопирита не е билъ изложенъ на растрошение, има хубавъ пиринчено-жълтъ цвѣтъ; обикновенно повърхноста на кристалитѣ се вижда преобразена въ малахитъ, азуритъ и хризокола.

Отъ бакроноснитѣ руди на́й-вече вадятъ мѣдъ отъ халкопиритната руда. Тъзи руда, макаръ и по́-малко металъ да съдържа, въ сравнение съ другитѣ бакърени руди се намира по́-распространено въ природата.

У насъ халкопирита въ малки количества испълва кварцитнитѣ жили при поменѫтия локалитетъ.

Азъ намѣрихъ бакроносенъ пиритъ и въ нѣкои плутонически камъни недалечъ отъ София и въ Етрополския Балканъ, но въ твърдѣ незначителни размѣри.

Споредъ Д-ра Иречека мѣдни руди има при Пещера и Кратово, дѣто сѫ ковали и мѣдни монети[1]).

Марказитъ (Marcasite).

Химическия съставъ на марказита е сѫщи, както и на пирита. Различава се отъ послѣдния само по физическитѣ и морфологическитѣ си бѣлѣзи. Кристализацията на пирита е тесерална или правилна а на марказита — ромбическа.

[1]) *Dr. Jireček,* Die Heerstrasse etc. p. 39.— Die Handelsstrassen etc. etc. p. 43.

Марказита има бледо-бронзенъ цвѣтъ, блѣщи метално, по̀вечето е зърнястъ и масивенъ. Намиратъ се въ него и хубави кристали, но твърдѣ рѣдко. На въздуха и подъ влиянието на влагата губи блѣсъка си, показва разни цвѣтове (придира), окисва (оксидира) лесно, распада се и произвежда голѣма топлина. Тъзи руда е причината, дѣто често се случватъ подземни огньове, именно тамъ, дѣто се намира примѣсена съ запалителни вещества. У насъ марказита на̀й-изобилно се намира смѣсенъ съ пиритъ въ Етрополския Балканъ и при Брѣзникъ. Има го и въ битуминозната глина, която раздѣля вжглищнитѣ пластови въ рудницитѣ при Трѣвна и Мошино. Освѣнъ тия намира се и на други много мѣста въ България.

Хематитъ (Hematite).

Хематита съдържа до 70°/₀ желѣзо и 30°/₀ кислородъ. Намира се въ тънки жици на Витоша и въ открититѣ рудници при Чипровецъ. Както въ едното, така и въ другото мѣсто вижда се землястъ; непоказва нито влакнаста нито листяста структура. Рудата е непрозрачна съ полуметаленъ блѣсъкъ и съ сивкасто черъ цвѣтъ. Праха на хематита е черешасто червенъ. Витошкия хематитъ по̀нѣщо е магнетиченъ; той е сталалъ отъ окисванието на магнетита. Кристализиранъ хематитъ намира се въ пукнатинитѣ, които прецѣпватъ рудоноснитѣ магнетитни жили въ сѣверната страна на Витоша, недалеко отъ Владая.

Преди година единъ господинъ има добрината да ми даде единъ ексемпляръ хубавъ червенъ хематитъ. Споредъ казванието на сжщия мѣстонахожденнето на рудата било негдѣ въ Троянския Балканъ. Той не знаи да ми даде по̀точни свѣдения за ексемпляра, който ми поднесе. Отъ изгледа на рудата сждя, че мѣстото, дѣто е намѣренъ хематита. трѣба да е доста богато. Този хематитъ по̀-вечето е компактенъ и землястъ, но на мѣста показва влакнаста и дър-

вовидна структура. Цвѣта на рудата е разновиденъ; той е блѣдъ и тъмно червенъ; праха му е жълто-червенъ. По-други подробности за троянския хѣматитъ нѣмамъ.

Хематита заема мѣсто измежду най-производителнитѣ руди за чисто и добро желѣзо. Той съставлява изворъ на неисчерпиви богатства въ Швеция, дѣто въ голѣмо изобилие се намира. Славнитѣ мини на островъ Елба, за които Виргилий и Страбонъ споменуватъ, разработватъ се на велико отъ незапомнени години. Най-хубавитѣ екземпляри кристализиранъ хематитъ, които днесъ намираме въ музеитѣ, донесени сѫ отъ островъ Елба. (Слѣдва).

ПРИЛОЖЕНИЯ КЪМЪ АНТИЧЕСКАТА ГЕОГРАФИЯ И ЕПИГРАФИКА НА БЪЛГАРИЯ И РУМЕЛИЯ*).

От Д-ръ Конст. Иречека.

Древната география на Балканский полуостровъ още дълго врѣме нѣма да може съвсѣмъ да излѣзе на видѣло изъ тъмнината, която ѭ покрива, и ще се минѫтъ още много години, догдѣто ще можемъ да начъртаемъ една подробна карта на тия земи, какъ сѫ изглеждали тѣ въ римскитѣ врѣмена[1]). Наистина за недостатъкъ отъ писменни материяли, спазени въ историческитѣ и географически паметници на стария вѣкъ, неможемъ да се оплакваме. Затрудненето обаче лежи въ това, че сегашното състояние на тие земи, нинѣшната имъ география и географическитѣ имъ днескашни имена, както и остатъцитѣ отъ античеекия животъ, които сѫ се съхранили въ тѣхъ, твърдѣ малко сѫ

*) Тази статия, едно писмо до профессора Генриха Киперта въ Берлинъ, излѣзе въ Мая 1881 на нѣмски въ списанията на Берлинската Академия на наукитѣ (Monatsberichte der königlichen Akademie der Wissenschaften zu Berlin, Sitzung vom 12. Mai 1881, стр. 434 до 469) съ надписъ: Beiträge zur antiken Geographie und Epigraphik von Bulgarien und Rumelien. Въ засѣданието на Академията ѭ представилъ историкъ Моммсенъ; профессоръ Кирхгофъ се е потрудилъ за обясненето и четенето на нѣкои отъ надписитѣ, съ които неможяхъ до се занимаѭ тука по нѣмание нужнитѣ книги. Въ настоящий преводъ бѣхме принудени да испуснемъ подлиннитѣ текстове на много надписи, защото тукашнитѣ печатници нѣматъ нужнитѣ свързани или извити антически букви, които могѫтъ да послужатъ за напечатвание такива вѣрни снимки. — Бѣлѣжкитѣ, които ги нѣма въ оригинала и които сѫ притурени къмъ превода, сѫ назначени съ букви Пр. — Епиграфика се казва науката за надписитѣ.

[1]) Антическата география на Италия, Франция, Гърция, Египетъ и нѣкои други страни е позната почти до най-малкитѣ подробности. Смѣта се, че до сега сѫ събрани до 60.000 латински и 20.000 гръцки надписи по всичката територия на огромната римска империя. (Пр.)

познати, и особно, че епиграфическия материялъ (надписи) още не е събранъ напълно. Това е причината, дѣто отъ една страна знаемъ изъ древнитѣ списания за много градове или укрѣпления, но не можемъ да се произнесемъ съ нѣкоя сигурность върху мѣстоположението имъ, и дѣто отъ друга страна познаваме много мѣста съ старовѣковни развалини, за които днеска още мжчно е да се опрѣдѣли, кое отъ записанитѣ и съхраненитѣ имена би имъ принадлежало. Да приведж нѣколко примѣра: развалинитѣ на голѣмия градъ Юстинияна Прима още днеска не сж намѣрени, а при толкозъ много дири на древни градове въ Босна, въ Врачанско, въ Шуменско и другадѣ неможемъ още да имъ испитаме името.

Основанието на Българското Княжество и на автономната область Источна Румелия немалко е улеснило възможностьта на антикварски изслѣдвания по тие мѣста. И въ двѣтѣ страни вече породила се е мисъль за съставение на музей и за съхраняване древноститѣ отъ самата държава.

Като живѣѭ въ страната, при служебни и частни пжтешествия, имамъ възможность, ако не да изработж нѣщо познáчително, то поне да събирамъ материяли, които можеби, ще могжтъ да послужатъ на други при изслѣдванията имъ върху античеката география на полуострова. На слѣдующитѣ страници съобщавамъ нѣколко отривочни забѣлѣжки, които ще могжтъ да се считатъ като допълнение къмъ епиграфическо-географическитѣ материяли, събрани въ сборникътъ на римскитѣ надписи отъ Моммсена (Corpus inscriptionum latinarum), въ Каницовата книга „Donau-Bulgarien", и въ съчинението на Dumont'a „Inscriptions et monuments figurés de la Thrace" (Paris 1877).

Дюмонъ (стр. 61) има съвсѣмъ право, като казва, че надписитѣ изъ Тракия сж нáй-повече грьцки, изъ древнята Месия между Стара Планина и Дунава преимуществено

латински [1]). Впрочемъ по нѣкогажъ срѣщатъ се гръцки паметници и на сѣверъ отъ балканскитѣ висини, въ Nicopolis ad Haemum (при селото Никюпъ въ Търновско), между старинитѣ на Софийското окрѫжие, въ Кюстендилъ и пр. Нáй-гѫсто е била населена въ стария вѣкъ крайдунавската равнина и тракийското поле; въ планинскитѣ долини рѣдко се срѣщатъ антически остатъци, нáй-повече срѣдовѣковни. Но сега и по равнината на много голѣми древни градове развалинитѣ сѫ съвсѣмъ закрити, защото нововѣковнитѣ градове сѫ построени върху тѣхъ на сѫщото мѣсто, тъй щото древния материялъ е засипанъ подъ основитѣ на новитѣ здания; само при копание, при изравняванне улицитѣ, при правенние нови постройки той излѣзва на явѣ дълбоко подъ днескашната земна повърхность между византински, старобългарски и староосмански стѣни и други остатъци. Тази участь е постигнѫла особно древнитѣ градища Адриянополисъ, Филиппополисъ, Сердика (Срѣдецъ), Пауталия (Кюстендилъ) и Берреа (Стара Загора).

Много е любопитно послѣдньото мѣсто, древноститѣ на *Стара Загора*. До сега въ тия страни никѫдѣ другадѣ не съмъ намѣрилъ толкова много остатъци на старий вѣкъ, както въ този градъ, който въ послѣдната руско-турска война пáкъ отново е билъ съвсѣмъ разоренъ.

Когато дохождашъ отъ югозападъ, изъ Чирпанъ, който е 6 часа отдалеченъ отъ Стара Загора, и когато се приближишъ на единъ часъ разстояние до града, минавашъ презъ едно турско село *Текке*. На лѣво отъ шосето лежи тамъ между кѫщята единъ прекрасенъ саркофагъ [2]) отъ бѣлъ мряморъ, истесанъ отъ единъ камъкъ, по всичкитѣ страни хубаво изгладенъ и прелестно спазенъ. Височината му е

---

[1]) Всичкитѣ тие надписи сѫ изъ врѣмената на римскитѣ царие отъ I до VI столѣтие, когато западната часть на империя е говорила нáй-повече латински, источната гръцки; границата на двата тие елемента минаваше презъ Българскитѣ страни. (Пр).

[2]) Саркофаги се казватъ издълбани и украшени четвъртисти камънье, въ които се погребвахѫ старитѣ. (Пр.)

приблизително отъ единъ човѣшки бой; той стои на четири низки стълпове надъ водата, защото служи сега за чешмя. На източната му страна вмѣстена е въ камъка една таблица отъ другъ камъкъ съ слѣдующий надписъ, който е ясно съхраненъ, като че е вчера издълбанъ:

АМФОТЕРΩΝ ΤΟΔΕ
ΣΗΜΑ ΣΑΒΕΙΝΗΣ
ΑΙΜΙΛΙΟΥ ΤΕ
ΑΝΔΡΟΣ ΚΥΔΑ
ΛΙΜΟΥ ΚΑΙ ΠΙΝΥ
ΤΗΣ ΑΛΟΧΟΥ[1]).

Слѣдователно двѣ римски имена, Емилий и Сабина. Паметникътъ може да е отъ второто или третето столѣтие слѣдъ Хр. и по чистата си работа стои много по-високо надъ всичкитѣ по нѣкогажъ доста груби паметници, които намѣрихъ послѣ въ самия градъ. Надписътъ само съ единъ вариантъ (ΑΙΜΙΛΙΑΝΟΥ) намира се и у Дюмона (Nr. 58), но съ бѣлѣжка, като че е отъ Хаскюй въ Родопитѣ, и безъ да се каже, върху какъвъ паметникъ той е написанъ. Дюмонъ своя преписъ получилъ е, мислѭ, отъ нѣкой изъ гръцкитѣ мѣстни старинари въ Пловдивъ.

Градъ Стара Загора е расположенъ върху едно мѣсто малко наклонено кѫдѣ югоистокъ, при подножието на Срѣдна Гора (турски Караджа Дагъ). Планинитѣ близу до града сѫ най-повече безъ гора и обрасли на далеко и широко съ лозя; лозарство, бакърджийство, правение на аба и табаклѫкъ бѣхѫ най-важнитѣ занятия на жителитѣ. Отъ западната страна положението на града е съвсѣмъ завладѣно (доминирано) отъ тия склонове, покрити съ лозя; водата, която отъ тамъ въ дъждовно врѣме бързо се е спускала, въ

[1]) Ἀμφοτέρων τόδε σῆμα, Σαβεινῆς Αἰμιλίου τε
Ἀνδρός κυδαλιμοῦ καὶ πινυτῆς ἀλόχου.

Два стиха (ексаметра): „На двоицата това е гробъ, на Сабина и на Емилия, на славния мѫжь и на умната съпруга“.

града правеше пакости; и заради това въ врѣмето на моето пѫтувание копаехѫ вънъ града единъ особенъ отворенъ каналъ, да отбиватъ водитѣ кѫдѣ югъ въ отвореното поле. На сѣверъ отъ града виждатъ се остатъци на единъ старинский водопроводъ, който служи още до днесь съ една турска чешмя; отъ тамъ се дохожда по единъ каменитъ пѫть за полвина день презъ скалистата долина на Котлуджанското дере и презъ височинитѣ на Срѣдна гора въ Казанлѫкъ. Источната и южната страна сѫ съвсѣмъ отворени. На югъ отъ града отваря се погледъ на едно безкрайно поле съ прекрасни нивя, които сѫ житница на Источна Румелия; между пшеница и царевица зеленѣѭтъ се гѫсти редове на високи орѣхи и бадеми. Климата тадѣва е вече съвсѣмъ южноевропейски и лѣтнитѣ нощи топли. Далеко кѫдѣ югоистокъ вѣстява се задъ полето върху хоризонта остро начертана могила на Монастиръ-Баиръ съ тритѣ ѝ главици и на дѣсно отъ неѭ низкия гребенъ на Сакаръ-Тепе; и двѣтѣ тия планини намиратъ се на сѣверъ отъ Одринъ при долньото течение на Тунджа. На́й-подирѣ на югъ различаватъ се низичкитѣ синикави чърти на Хаскюйската Родопа.

Стара Загора, сега срѣдоточие на единъ отъ шестьтѣхъ департаменти на Источна Румелия, е градъ доста пространенъ и може да има въ дияметра почти половина часъ. Преди войната е имало тука до 4,000 кѫщи, отъ които е останала едвамъ една четвъртина, сирѣчъ една турска махла на югозападната страна. Всичко друго е изгорено и разсипано. По двѣтѣ страни на тѣснитѣ и сега съвсѣмъ засипани улици стоѭтъ почернѣлитѣ стѣни на кѫщитѣ, обраснѫли съ трѣва и коприва. И черквитѣ сѫ такожде изгорѣни, и освѣнъ една още не сѫ възобновени; небѣхѫ нито стари нито голѣми. Новия градъ се прави по единъ правиленъ планъ, съ широки улици, които се кръстосватъ въ прави ѫглове и които, струва ти се, при низкостьта

на кѫщи сѫ твърдѣ много широки за тукашнитѣ силни вѣтрове. До 320 малки кѫщици сѫ вече готови. Прави се и едно голѣмо училищно здание съ 26 стаи (за първоначалнитѣ училища и една общинска реалка) и една кѫща за градското управление. Въ срѣдата на новия градъ едно мѣсто е опредѣлено да стане една голѣма четвъртиста площадъ. Нововъзродената Стара Загора безъ съмнѣние ще бѫде единъ отъ най-хубавитѣ градове въ тие страни.

Жители въ града има сега споредъ официяални данни 13,279 души, сирѣчь 3,606 семейства въ 1,389 кѫщи. Отъ тѣхъ 10,302 сѫ старонаселени Българе (5,434 мѫжие, 4,868 жени), 2,485 Турци (1,256 м., 1,229 ж.), 222 Цигани (125 м., 97 ж.) и 60 семейства съ 270 души (166 м. 104 ж.) български бѣженци изъ предѣлитѣ около устието на Марица, изъ Фере (Βήρα на Византийцитѣ), Димотика, Ериболъ (Хайреболи, виз. Χαριούπολις), които съ заминуването на рускитѣ войски за всѣкога сѫ напуснѫли своитѣ села. Тие преселенци говорятъ едно особно българско нарѣчие съ много старински форми и думи; женитѣ имъ носятъ жълти дрѣхи и върху главата голѣми кърпи и горѣ на тѣхъ едно черно нѣщо като малка чалма, тъй щото на връхъ главата пакъ се вижда бѣлата кърпа. Старозагорската околия, която е много голѣма и се простира чакъ до Марица при Сейменли[1]), има 107 села, отъ които 7 сѫ пусти, та и другитѣ презъ войната (Августъ 1877) изгорѣхѫ почти сичкитѣ и сега полѐка се подновяватъ. Отъ тѣхъ 27 села сѫ смѣсени, турски и български. Живѣѭтъ сега въ околията 48,108 души или 12,122 семейства въ 8,619 кѫщи, сирѣчь 40,686 старонаселени Българе (21,222 м., 19,464 ж.), 5,542 Турци (2,829 м., 2,713 ж.), 284 Цигане (151 м., 122 ж.) и 403 домочадия съ 867 мѫжие и 739 жени изъ Бююкъ Чекмедже при Цариградъ, гдѣто отъ началото на нашето столѣтие се бѣхѫ настанили български градинари

[1]) Отъ тогава се е основала една нова околия съ центръ въ Сейменли. (Пр.)

и земледѣлци, изъ Теркосъ и Караклиссе при Димотика и изъ Ески-Баба. Въ града имаше отпрѣди и едно пó-голѣмо еврейско население, отъ което почти нищо не е останѫло; по гробищата съзрѣхъ и ермѣнски надписи отъ не отколѣшно врѣме. Въ минѫлото столѣтие бѣхѫ се поселили въ Стара Загора и петь фамилии Власи изъ Москополъ въ Епиръ; тази малка колония се умножила, но съвсѣмъ и побългарила. Още преди малко врѣме живѣяхѫ тука нѣколко стари жени, които помнихѫ малко влашки. Москополъ, както е познато, биде разрушенъ въ края на минѫлото столѣтие отъ разбойническитѣ шайки на Кърджалиитѣ, и неговитѣ търговци и занаятчии се распърснѫхѫ по цѣлий полуостровъ.

Това сѫ остатъци на бившето население. Слѣдъ несполуката на Руситѣ при Стара Загора турскитѣ нередовни войски (башибозуци) направихѫ въ беззащитнитѣ села, жителитѣ на които отъ части нѣмахѫ врѣме да побѣгнѫтъ, едно съвсѣмъ ужасно клание и кървопролитие. Въ самия градъ тогава много семейства съвсѣмъ се унищожихѫ, и нѣма нито едно, което да неоплаква пó-голѣмата часть на членоветѣ си.

Разореното състояние на града е много сгодно за археологически издирвания. Много закрити драгоцѣнни паметници излѣзватъ сега на явѣ при нивелиране улицитѣ и копание основи за нови кѫщя.

Въ турско врѣме вѫтрѣшния градъ се наричаше *хиссаръ* и бѣше отчасти обиколенъ съ една стѣна, снабдена съ врата, остатъци на която днеска още могѫтъ да се слѣдѭтъ. Тази стѣна бѣше съградена въ видъ на единъ правиленъ четверожгълникъ, странитѣ на когото бѣхѫ обърнѫти къмъ четиртѣхъ страни на хоризонта. На истокъ останѫ отъ неѭ още една видна часть, до шестьдесеть раскрача дълга и на мѣсти́ до шесть метра висока. Постройката е римска съ срѣдовѣковни подправки. Основитѣ сѫ

направени отъ ломенъ камъкъ; по́-горѣ лежѫтъ всé по единъ слогъ каменни плочи и единъ тухли, а на вънкашната страна всичко е защитено съ единъ редъ четвъртисти тесани камъньe. На шесть раскрача предъ тая голѣма стѣна вижд-дать се основитѣ на една друга по́-низска стѣна, която стои предъ вънкашния рѫбъ на обкопа.

Два дни ходихъ между тие развалини. Водеше ме единъ искренъ приятель на отечественнитѣ древности, тукашний околийский началникъ Г-нъ Атанасъ Илиевъ, бивший слушатель на Пражский университетъ. Имахъ счастие да съберѫ едно число надписи, всички изъ врѣмето на римскитѣ императори, които или самъ ги преписахъ, или ги получихъ въ преписъ отъ други лица. Освѣнъ това, показахѫ ми много скулптури и украсени камъньe. Всички тия старини, каза ми се, ще се поставятъ въ новото училищно здание като единъ видъ градский музей.

Предъ училището бѣхѫ ископали единъ цилиндрический крѫгълъ камъкъ, до единъ метръ високъ и вѫтрѣ издълбанъ, върху който се видѣше изображена богинята Палласъ Атина съ копие и щитъ; край неѭ бѣше утесанъ единъ кръстъ, което, види се, свидѣтелствува, че богинята въ християнскитѣ врѣмена ѭ мислѣли за нѣкоя светица и че камъкътъ е служилъ въ нѣкаква черква като купель.

Въ двора на общинското управление лежехѫ четири злѣ почупени статуйки: едно момче голо, сѣдяще съ високи ботуши, безъ глава; торсо[1]) на една мѫжска статуа въ тога[2]) съ единъ свитъкъ въ рѫка; една на три кѫсчета разбита глава на двоглавия богъ Янусъ, едно лице брадато, другото безбрадо; едно малко женско торсо (богиня Диана?).

На новото тържище или площада лежеше сѫщо една статуа въ природна величина, безъ глава, облечена въ тога и съ единъ свитъкъ въ рѫка, както и три надгробни плочи съ груби скулптури безъ надписи: единъ мѫжь съ единъ

[1]) Торсо вика се пречупенъ остатъкъ на една анти. статуа безъ рѫцѣ и крака. (Пр.)

[2]) Тога називаше се дългата горня дреха на Римлянитѣ. (Пр.)

рогачъ, и буквитѣ ФХ, двѣ лица върху една „клине“ (старогръцкий столъ) и единъ човѣкъ пакъ въ тога.

Въ една улица стоеше надъ една чешмя единъ цилиндрический камъкъ, който горѣ свършваше въ единъ гладиаторский шлемъ. Отъ една страна е изображенъ върху него единъ гладиаторъ[1]) съ четвероѫгъленъ щитъ и кратъкъ горѣ обърнѫтъ мъчъ, изтесанъ грубо и безъ тънкость.

Близу до горѣпоменѫтитѣ остатъци на древни стѣни има при сѣверния край на града въ махлата Алтѫнъ-топъ едно мѣсто, което се вика *Латински гробища.* На отворено мѣсто предъ една отъ немногочисленнитѣ тукашни кѫщи стои единъ камъкъ съ слѣдующий ясенъ надписъ[2]) изъ врѣмето на царя Марка Аврелия (161 до 180 сл. Хр.):

1 ΑΓΑΘΗΙ ΤΥΧΗΙ
ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΑ ΚΑΙΣΑ
(Ρ)Α Μ·ΑΥΡΗΛΙΟΝ ΑΝΤΩΝΕΙΝΟ(Ν)
(Ε)ΥΣΕΒΗ ΕΥΤΥΧΗ ΣΕΒΑΣΤΟΝ
5 ΠΑΡΘΙΚΟΝ ΒΡΕΤΑΝΝΙΚΟΝ
ΜΕΓΙΣΤΟΝ Η ΒΟΥΛΗ
ΚΑΙ Ο ΔΗΜΟΣ Ο ΤΡΑΙΑΝΤ . . . .
. . ΙΜΕΛΟΜΕΝΟΥ ΠΓΦ
9 . . . ΠΟΛΛΟΔΩΡΟΥ · Α · ΑΡΧΟΝ

Предъ една кѫщичка, която сега служи за училище, лежи отломъкъ, половина на единъ камъкъ:

ΑΡΧΙΕΡΕΥ
ΚΑΛΛΙΦ
ΠΑΤΡΗΚΑ
ΠΟΛΛΑΚΙ (откѫсната часть)
ΑΡΧΗΣΔΕΡΙ
ΑΙΕΙΠΟ
ΟΥΛΑΠΕΝ
ΕΙΣΑΡΙ

---

[1]) Гладиаторитѣ сѫ борци (пехливани), които въ римско врѣме въ театритѣ, аренитѣ или циркуситѣ предъ публиката съ орѫжие се борихѫ или помежду си или съ равни диви и полудиви животни. (Пр.)

[2]) Напечатанъ и отъ Дюмона въ атинский Bulletin de Correspondence Hellénique 2,402 споредъ единъ много неточенъ преписъ на Е. Скайлера. — Надписътъ е по-

Отъ г. Илиева сѫ преписани слѣдующитѣ надписи, които се намиратъ въ самия градъ:

1. На гробницата при една стара джамия единъ хубавъ камъкъ [1]):

1 ΑΓΑΘΗΙ ΤΥΧΗΙ
ΤΗΡΗΣ ΠΑΙΩΝΙ
ΑΠΟΛΛΩΝΟΣ ΕΤΑΙΡΟΝ
ΟΡΦΕΑ ΔΑΙΔΑΛΕΗΣ
5 ΘΗΚΕΝ ΑΓΑΛΜΑ ΤΕΧΝΗΣ
ΟΣ ΘΗΡΑΣ ΚΑΙ ΔΕΝΔΡΑ
ΚΑΙ ΕΡΠΕΤΑ ΚΑΙ ΠΕΤΕΗΝ
ΦΩΝΗ ΚΑΙ ΧΕΙΡΩΝ
9 ΚΟΙΜΗΣ ΕΝ ΑΡΜΟΝΙΗ

2. Сѫщо въ града при училището [2]) четатъ се ясно стиховетѣ:

Ἀγαθῇ τύχῃ.
Ἡρωδιανὸς Νεικίου πατρὸς ἐστῆσεν
χαλκεῖον ἀνδριάντα πατρίδος ψήφῳ
γνώμης τε ἕκατι, μείλιχος γὰρ ἦν πᾶσιν
τερπνῶν τε μείμων οὓς ἔγραφεν ἀστείως.

3. На тържището единъ тъменъ камъкъ съ 21 редъ древни слова, силно истритъ и неясенъ:

1 ΑΙΝΙΚΕΝΟΟΣ ΒΡΙΝΚΑΣΕΡΩΣ
ΚΥΡΙΩ ΑΠΟΛΛΩΝΙ ΣΙΚΕΡΗΝΩ
ΚΑΙΝΩΦΑΙ ΕΟΥΧΑΡΙΣΤΟΥΝΤΟ
ΑΝΕΘΗΚΑΝΣΡΤΙΣΣΝΝΟΙ
5 ΤΗΡΗΣ ΒΡΙΝΚΑΣΕΡΕΟΣΙΕΡΕΥΣ
Φ · · ΚΑΠΟΙΙΣΣΚΟΛΟΥ

ставенъ на почетъ на царя Марка Аврелия Антонина, побѣдителя на Партитѣ и Вританнитѣ, отъ общината види се на „Трояновъ градъ", съ грижата на първий й „архонтъ" Аполлодоръ. (Пр.)

[1]) Намира се у Дюмона стр. 401; въ исправенъ видъ споредъ догадки потрудилъ се да състави надписа Кайбелъ въ филологический журналъ Rheinisches Museum 34, 212; ср. Schöll, Satura in honorem Sauppii p. 180.

[2]) Напечатанъ сѫщо отъ Дюмона въ Bull. de Cor. Hell. 5 p. 130; стиховетѣ говорятъ за една металическа статуа, която Иродиянъ е поставилъ по рѣшението на общината на покойний си баща Никия.

ΦΛ· ΔΗΩΘΣΟΣΝΙΣ
ΦΛ. ΣΚΕ · ΗΣ
ΦΛ. ΑΙ · ΕΙΟΝΣ
ΦΛ. ΙΑΣΩΝ
Λ. ΛΟΥΚΡΗΤΙΟΣ ΗΡΟΥΛΟΣ
Λ. ΛΟΥΚΡΗΤΙΟΣ ΗΡΩΡΙΤΟΣ
Λ. ΛΟΥΚΡΗΤΙΟΣ ΣΙΙΙΟΣ
ΟΥΛ · ΗΙΙΕΝΤΟ
ΟΥΛ · Μ · Π · Τ
ΦΙΛΟ · · ·
ΕΠΙΤΑΝΕΝΕΤ ΙΙΠΟΣ
ΣΕΥΘΗΟΣΤΑΝ
ΜΟΥΚΡΑΛΙΣΚΕΑΣΟΥ
ΑΣΙΑΤΗΣ ΙΑΣΟΝΟΣ
ΔΟΡ (2) · ΣΝΘΗΣΙΑΣΟΝ

Смисълътъ е ясенъ. Една побожна дружина (collegium), каквито ги имаше много въ всѣки римски градъ, посветена на бога Аполлона, поставила този камъкъ като *ex voto* (dedication), сирѣчь Тересъ, синъ на Бринкасера, свещеникъ езическиий, и множина други съ римски имена, каквито ги имахѫ солдатитѣ на легионитѣ въ императорскитѣ врѣмена, Улпиовци, Флавиовци, Луциовци и Лукрециовци, та на края слѣдва и единъ човѣкъ на име Севтесъ и единъ „Асиатинъ, синъ на Іасона“.[1])

Нáй-много стари паметници се намиратъ извънъ града кѫдѣ югъ, въ пространнитѣ турски и еврейски гробища, голѣмитѣ плочи на които нáй-пóвече сѫ взети изъ остатъцитѣ на древни здания и на антически „некрополи“ (гробища). При самото излизание отъ града на югъ ще срѣщнешъ надъ една чешмя единъ надгробенъ камъкъ, надписътъ

[1]) Сѫщо у Дюмона ib. 127. Къмъ този камъкъ е привързанъ единъ археологический анекдотъ. Инженеринътъ въ румелийската служба Монтани челъ недявно този надписъ, и написалъ върху него нѣколко статийки въ френската часть на Пловдиската газета „Марица“ (въ нѣколко броеве отъ Декемврий 1880 и Януарий 1881). При това изъ бащиното име на езическия свещеникъ е излѣзнѫлъ единъ градъ *Бринказера*, ужь старото име на Стара Загора, заедно съ обширни комбинации върху сродството на Тракийцитѣ съ Словѣнетѣ, което съ това ужь е непоколѣбимо доказано.

на който, непълно съхраненъ, те поздравява съ старинскитѣ поетически форми на Хомеровото нарѣчие: Ἀγαθῇ τύχῃ. Τὸν κρατερὸν πτολέμοισι καὶ ἄτρομον ἀσπιδιώτην. . . . . [1]).

Еврейскитѣ гробища, които се простиратъ отъ тамъ на югоистокъ, сѫ пълни съ украсени камънье, каквито сѫ надъ вратитѣ на храмоветѣ и други публични здания, съ парчета отъ стълби, съ части отъ стълпове и съ надгробни камънье. Върху една плоча чете се: [2])

ΑΓΑΘΗΙ ΤΥΧΗΙ
ΑΥΡ. ΑΣΚΛΗΠΙΟΔΟΤ
ΟΚΑΙΦΑΛΑΚΡΙΩΝΙΣ
ΡΕΥΣΥΔΙΟΣ ΚΑΤΙΕΤΩ
ΙΟΥ ΚΑΙ ΓΕΡΟΥΣΩΖΕ
ΤΟΝΒΩΜΟΝΣΥΝΤΗΤΡΑ
ΠΕΖΗ ΚΑΙ ΚΟΝΙΑΤΙΚΟΕ
ΚΑΙ ΤΑΙΣ ΖΩΓΡΑΦΙΑΙΣ
ΕΚ ΤΩΝ ΙΔΙΩΝ ΕΠΟΙ
ΡΙΣΑ
ΕΥΤΥΧΟΣ

Други единъ камъкъ има надписъ [3]):

ΟΥΛΠΙΑ ΡΩΛΙΩ
ΝΟΣ ΑΥΤΗΣ ΚΑΙ
ΣΥΜΒΙΟΥ ΑΝΤΩ
ΝΟΥ

На единъ дълъгъ камъкъ, който изгледва, като че е билъ подъ стрѣхата надъ едно по́-високо здание, види се съ голѣми букви: . . . . . ΕΝΕΚΙΟΝΟΣ . . ΤΑΤΟ . . . .

Турскитѣ гробища се намиратъ на югозападъ отъ града. Тамъ намѣрихъ камъкътъ, който Дюмонъ е издалъ (No 61^{b}) споредъ единъ преписъ на Скорделиса, само непълно (редоветѣ 3 и 4 сѫ ΑΡΧΙΕΡΕΑ ΔΙΟΠΛΩΝ [4]).

[1]) „Съ добро счастие. Силния въ войнитѣ и неустрашимия щитоносецъ.“ (Пр.)

[2]) И у Дюмона, Bull. de Corr. Hellén. 2, 402 по преписътъ на Скайлера.

[3]) „Улпиа Ролионова за себѣ си и съпруга си Антония“. (Пр.)

[4]) Камъкътъ е поставенъ отъ общината въ честъ на „архиерея“ М. Аврелия Аполодора. Самото име показва врѣмето на царя М. Аврелия или немного послѣ,

Нѣколко раскрача нататъкъ стои надписъ, въздигнжтъ на почетъ на царя Коммода въ 190 год. слѣдъ Хр. и изданенъ у Дюмона подъ No 61*c* сжщо по преписъ на Скорделиса; но защото тамъ нѣкои подробности сж погрѣшени, неще бжде злѣ, ако го изложимъ още единъ пжть. Върху камъка стоеше изгубена сега статуа на царя. Надписътъ чете се така:

Ἀγαθῇ τύχῃ. Τὸν θειότατον καὶ μέγιστον αὐτοκράτορα Καίσαρα Μ. Αὐρήλιον Κόμμοδον Ἀντωνῖνον Σεβαστὸν Γερμανικὸν Σαρματικὸν Βρητανικὸν, ἀρχιερέα μέγιστον, δημ(οτικῆς) ἐξουσίας τὸν .β. αὐτοκράτορα τὸ .ι. ὕπατον τὸ .ε. π(ατέρα) π(ατρίδος), ἡγεμονεύοντος τῆς Θρ(ᾳκῆς) ἐπαρχείας Κα(ί)(ου) Κ(λαυδίου) Ματέρνου πρεσβ(ευτοῦ) σεβ(αστοῦ) ἀντιστρατηγοῦ, Ἀντίπατρος Ἀπολλωνίου τοῦ ἀρχιερέως .β. κατὰ ὑπόσχεσιν τοῦ πατρός ἐκ τῶν ἰδίων ποιήσας ἀνέστησεν[1]).

Много важний надписъ, съобщенъ у Дюмона подъ No 61*d* съ името на царя М. Антония Гордияна и на легата Каттиа Целера и съ мѣстото ἡ βουλὴ καὶ ὁ λαμπρότατος δῆμος .... ανέων неможяхъ да намѣрж.

И околноститѣ сж богати на надписи. Нѣколко преписи отъ тѣхъ сж ми съобщени по добрината на Гна Илиева. Въ селото Арабаджиево, 3 часа на югъ отъ града при прехода презъ немалката рѣка Сюютлийка, намира се нáй-младий отъ всичкитѣ тукашни надписи, изъ лѣтото 575 слѣдъ Хр., изъ врѣмето на царя Юстина II (началото на надписа съ името му нѣма) и на съправитель неговъ кесаръ Тиверий:

защото тогава хората обикновенно си взимахж за превиме имената на царинетѣ, особенно въ войската и по градоветѣ, основани или особенно покровителствувани отъ тѣхъ. (Пр.)

[1]) „Съ добро щастие. На божественнѣйший и найголѣмий самодържецъ царъ Марко Аврелий Коммодъ Антонинъ Августъ (σεβαστός лат. Augustus, светопочитаемий), Германский, Сарматский, Британский (сирѣчь побѣдитель надъ тие народи), нáй-високия священникъ (pontifex maximus), въ година на негово трибунство (tribunicia potestas) втора, царска десета, консулска пета, на баща на отечеството, когато тракийската провинция се управляваше отъ царский легатъ проконсулъ Клй Клаудий Матернусъ, Антипатросъ, синъ на Аполония, на вторий священикъ, въздигнж (сирѣчь този паметникъ) споредъ обѣщанието на баща си отъ свои срѣдства". (Пр.)

ΑΙΩΝΙΟΥ ΑΥΓΟΥΣ
ΤΟΥ ΚΑΙ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟ
ΡΟΣ ΕΤΟΥΣ ΕΝΔΕ
ΚΑΤΟΥ ΚΑΙ ΦΛΑΒȣ
ΤΙΒΕΡΙΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝ
ΤΙΝΟΣ ΤΟΥ ΕΥΤΥ
ΧΕΣΤΑΤΟΥ ΗΜΩΝ
ΚΑΙΣΑΡΟΣΕΤȣΣ
ΔΕΥΤΕΡΟΥ ΙΝΔ
ΕΠΙΑΡΜΑΤΟΥ ΒΙ
ΚΑΡΙȣ ΘΡΑΚΗΣ ΔΙ
ΑΧΡΥΣΑΦΙȣ ΕΡ
ΓΟΛΑΒȣ <

. . . . . αἰωνίου Αὐγούστου καὶ αὐτοκράτορος ἔτους ἑνδεκάτου καὶ Φλαβ(ί)ου Τιβερίου Κωνσταντίνου τοῦ εὐτυχεστάτου ἡμῶν Καίσαρος ἔτους δευτέρου ἰνδ (ικτιῶνος) . . . ἐπὶ Ἀρμάτου βικαρίου Θρᾴκης διὰ Χρυσαφίου ἐργολάβου.

Въ селото Караджали, $3^1/_2$ ч. къдѣ югоистокъ, служи за олтаренъ камъкъ единъ античeский надгробенъ паметникъ съ надписъ:

ΑΓΑΘΗΙ ΤΥΧΗΙ
ΟΛΠΟΠΔΙΟΝΙ (Ε)
ΥΚΡΑΤΟΥΣ ΑΡ(Χ)
ΙΕΡΕΑ ΚΑΤΑ ΔΟ
ΓΜΑΤΗΣ ΓΛΥΚΥ
ΤΑΤΗΣ ΠΑΤΡΙΔΟΣ
ΟΙ ΠΑΙΔΕΣ ΑΥΤΟΥ
ΕΥΤΥΗΩΣ

Освѣнъ това намиратъ се въ града и въ околноститѣ му много стари пари. Видѣхъ монети на Самосъ, Тасосъ (твърдѣ чести), Перинтъ, Византионъ, много изъ врѣмената на римскитѣ царие и изъ срѣднитѣ вѣкове, византински, венециянски и български.

Но какво е било името на стария градъ, слѣдитѣ на който се явяватъ въ днескашната Стара Загора? Нѣма съмнѣние, че той трѣба да се търси между градоветѣ на

provincia Thracia, една отъ шестьтѣхъ провинции на *dioecesis Thracia*, споредъ раздѣлението на империята, направено отъ царя Диоклецияна[1]). Границата, която отдѣляваше *provincia Thracia* (съ столица *Philippopolis)* отъ *provincia Haemimontus* (столица *Hadrianopolis*), пресичаше голѣмия цариградский пѫть при *mutatio Rhamae*, между Харманли и Мустафа Кюпри при моста презъ Марица (ср. моята Heerstrasse von Belgrad nach Constantinopel, Прага 1877 стр. 47). Отъ тамъ тя отиваше споредъ всичката вѣроятность право на сѣверъ къмъ Емскитѣ планини (Стара планина); градъ Кабиле, въ врѣмето на римскитѣ императори нареченъ Диосполисъ („градъ на Зевса", Διὸς πόλις), на Византийцитѣ познатъ като Диамполисъ, Хиамполис (Ὑάμπολις), нинѣшниятъ Ямболъ, лежеше вече въ Емимонтската провинция, за което има свѣдѣния. Освѣнъ това отъ приведенитѣ горѣ надписи нѣкои ясно свидѣтелствуватъ, че стария градъ е принадлежалъ къмъ ἐπαρχία Θρᾴκης, *provincia Thracia.* Споредъ важностьта на съхраненитѣ остатъци той трѣбаше да е вторий по величина градъ въ провинцията слѣдъ столицата ѝ Филиппополисъ. Всичко това привожда ни къмъ познатата изъ паметницитѣ на старий и срѣдний вѣкъ *Береа* (Berrhoea), която обаче нетрѣба да се смѣсва съ другий единъ градъ съ сѫщото име въ южна Македония при рѣката Халиакмонъ (сега турски Караферия, словѣнски Беръ).

Тъждественностьта на Береа съ развалинитѣ на Стара Загора ясно е доказана съ нѣколко данни върху разстоянията ѝ, съхранени въ стари списания, едно нѣщо което е припознато вече и отъ други изслѣдователи. Най-напрѣдъ се споменува града въ описанието на римскитѣ пѫтища въ тъй нареченото Itinerarium Antoninum (изд. Pinder und Parthey стр. 108) и въ римската карта „Tabula Peutingeriana". Споредъ Tabula градъ *Berone* (тъй го пише) лежеше 52 римски милии на западъ отъ Кабиле, което се срѣща на-

[1]) Вижъ Бълг. История, Одеский прѣводъ стр. 82.

пълно съ нинѣшното разстояние между Ямболъ и Стара Загора (1 римска милия по 1482 метра). Сѫщо се срѣщатъ разстоянията на двѣ римски пѫтища отъ Беррѣа на югъ кѫдѣ големия пѫть, едното съ 36 римски милии до *mutatio Ranilum*, която трѣба да се търси около сегашнитѣ прелѣзи презъ Марица за въ Чирпанъ при селото Хаджи Елесъ (сега центръ на една околия), другото съ 30 милии кѫдѣ Сеймени къмъ римската *mansio Castra Zabra* (Heerstrasse стр. 46). Остатъци отъ тия два друмове още днеска се виждатъ. Между селата Сарѫ Исмаилъ и Чекарларѫ, 18 километри на истокъ отъ Чирпанъ, има едно парче калдъръмисанъ пѫть, който тамкашнитѣ Турци викатъ *Траянъ йолъ* (Траяновъ пѫть), сѫщо като двѣ парчета на старий римский пѫть близу до София при селото Слатина сѫ познати на българскитѣ селени още и сега подъ имената *Горний* и *Долний Троянъ*; това сѫ нови приложения къмъ събранитѣ отъ мене (Heerstrasse стр. 5 до 7) срѣдовѣковни и нововрѣмски свидѣтелства за фактътъ, че на Балканский полуостровъ жителитѣ на римскитѣ провинции въ пó-подирнитѣ столѣтия на империята сѫ приписвали всичкитѣ пó-стари сгради на царя Траяна, и че този обичай сѫ го превзели отъ тѣхъ и Византийцитѣ и Словѣнетѣ. Друга една диря отъ старъ пѫть излиза на явѣ между селата Гурбетъ и Узунъ Хассанъ, нѣщо пó-далече кѫдѣ истокъ отъ казанитѣ мѣста. И на двѣтѣ мѣста освѣнъ пѫтя се намиратъ и други паметници.

Между Чекарларѫ и Сарѫ Исмаилъ има основи на едно четвъртисто укрѣпление съ множество тесани камънье и тухли, съ отломъци отъ стълпове, съ надписи, стари гробища и др. Турцитѣ наричатъ това мѣсто *Хиссаръ Касаба*. Единъ мраморенъ камъкъ отъ тамъ съ една издѣлана биволя глава лежи въ Сарѫ Исмаилъ. Върху нивитѣ на Чекарларѫ ископахѫ въ 1870 год. единъ почупенъ камъкъ, 12 стопи високъ и 5 широкъ. Върху него е изтесанъ единъ надписъ;

първитѣ деветъ редове сѫ направени съ голѣми букви, другитѣ съ по́-малки. Чете се въ него името на царя Септимия Севера (193 до 211) и на царица Юлия Домна. За съжалѣние имамъ преписъ само отъ първитѣ шесть реда, който е направенъ отъ единъ румелийский финансовъ чиновникъ, и ми съобщенъ чрезъ любезностьта на чирпанский околийский началникъ Гнъ Никола Ивановъ: ὑπὲρ τῆς τῶν μεγίστων καὶ θειοτάτων αὐτοκρατόρων Α. Σεπτιμίου Σεουήρου Περτίνακος καὶ Μ. Αὐρ. Ἀντωνείνου Σεββ. (καὶ) Ἰουλίας Δόμνης μητρὸς καστρησικῆς καὶ Ἀπωνίου (?) . . . .[1])

Въ селото Гурбе́ти при другата часть на пѫтя лежи единъ надгробенъ надписъ, преписанъ отъ Гна Илиева[2]). И отъ Сейменли, найкрайната мѣстность на Старозагорската околия, гдѣто споредъ всичката вѣроятность римския пѫть отъ Берреа за Кастра Забра достигваше до рѣката Хеброс (нинѣшната Марица), съобщи ми се надписъ на единъ но почупенъ камъкъ, преписанъ отъ единъ румелийский чиновникъ [3]).

Но да се повърнеме къмъ историята на Берреа. Римский историкъ на IV столѣтие Аммианъ Марцеллинъ (27, 4) познава градътъ между главнитѣ мѣста на Тракия. Iорданесъ (изд. Closs cap. 18) приказва въ описанието на една отъ по́-старитѣ борби съ германскитѣ Готи, който често нападахѫ презъ Дунава въ римскитѣ провинции, какъ въ лѣто 250 царь Деций, като бързаше отъ *Nicopolis ad Haemum* (Никюпъ при Търново) за въ Пловдивъ, мина презъ

[1]) Много би било важно, да знаеме този надписъ цѣлъ, защото началото показва къмъ едно доста любопитно съдържание. (Пр.)

[2]) Заради много съединени букви немогѫ да го препечатамъ и тука напълно. Има осъмъ реда. Споредъ четението на проф. Кирхгофа това е гробъ на двама братия, поставенъ отъ майка имъ Σεῖτις. (Пр.)

[3]) Шесть реда. Проф. Кирхгофъ чете сплетенитѣ и испочупенитѣ му букви така:

Απ(όλλωνι)
(θε)ῷ ἐπηκόῳ κάι σωσιέρ(γῳ σωτῆρι)
Τράλις Δολήους ὁ καί Σκοπιάδης εὐξάμενος
τὸν βωμὸν ἐκ τῶν ἰδίων κατεσκεύασεν.

Надписътъ говори за единъ олтаръ на бога Аполлона, въздигнѫтъ отъ Траллиса сина Долеова, който се наричаше и Скопиадисъ.

гребенитѣ на Емскитѣ планини и дойде до Беррѣа (iugo Haemi montis transacto ad Berrhoeam venit) и при този градъ биде нападнѫтъ и разбитъ отъ Готитѣ, които бѣхѫ го надскочили презъ другий единъ балканский проходъ. Въ 587 год. Берейцитѣ отбихѫ нападанието на Аваритѣ, сѫщо като сѫсѣдитѣ имъ въ града *Диоклецианополисъ*, който вѣроятно трѣба да се търси въ антическитѣ и срѣдовѣковни вече отъ Дюмона (стр. 68) описани развалини на Хиссаря, гдѣто Пловдивчанетѣ сега иматъ своитѣ бани, въ полето на сѣверъ отъ областната столица (ср. моитѣ бѣлѣжки въ Heerstrasse стр. 156). Въ нáй-старитѣ каталоги на християнскитѣ владици на истокъ споменува се и ἐπίσκοπος Θράκης ὁ Βεῤῥοίης. Въ врѣмето на войнитѣ между Византийцитѣ и Българетѣ Беррея, като крайнето укрѣпление въ полето предъ подножието на планинитѣ, всѣкога бѣше една отъ нáй-важнитѣ погранични крѣпости въ империята на Ромейцитѣ. Царъ Никифоръ въ 802 год. посели малоазиятски християне (отъ Сирия и Армения) въ градоветѣ Одринъ, Анхиалъ при Черното море, въ Берреа и въ предѣлитѣ около Пловдивъ и при рѣката Струма, но вече 812 тие преселенци напуснахѫ нáй-крайнитѣ погранични крѣпости Анхиялъ и Берреа, уплашени отъ смѣлитѣ походи на българския князъ Крумъ (ср. Heerstrasse стр. 74). Въ списъкътъ на византийскитѣ черковни епархии отъ врѣмето на царя Лъва Философа (886 до 907) нѣма Берреа; види се, че тогава бѣше въ рѫцѣтѣ на Българетѣ (ср. Heerstrasse 72). Въ XII столѣтие споменува се Берреа въ борбитѣ на царнетѣ отъ фамилията на Комнинитѣ съ задунайскитѣ Печенѣчи, които дохождахѫ чакъ до тука; 1122 царь Іоанъ Комнинъ разби ги περὶ τὴν πόλιν Βερίην (Киннамосъ изд. Бонвско стр. 20). Въ врѣмето на царя Исаака Ангела споменува се Берреа въ войнитѣ срѣщу българскитѣ възстанници подъ Асѣня и Петра; тука 1190 Исаакъ излѣзе отъ планинитѣ пáкъ въ полето слѣдъ голѣмото разбиване,

което потърпѣ при влизанието си въ българскитѣ планини (Βεῤῥόη у Никита Акомината стр. 561). Една година по́-прѣди (1190) кръстоносцитѣ на третий имъ походъ, като зимувахѫ въ Пловдивъ, испроводихѫ между другитѣ единъ отдѣлъ подъ Фридриха войвода Швабский и болѣрина Бертолда отъ Андексъ (въ Тиролия) на плячка и тѣ десеть нѣмски милии отъ Пловдивъ ненадѣйно нападнѫхѫ „много богатий градъ Верои“ (Veroi civitatem opulentissimam) и отнехѫ изъ него една голѣма плячка на жива стока, жито и дрехи; тогава имаше тука и едно византийско военно поселение отъ малоазиятски (селджукски) Турци, сѫщо както и по нѣкои мѣста въ Родопитѣ (Ансбертъ изд. Пангерле стр. 34). Византийский хрисовулъ, даденъ 1199 на Венециянцитѣ, споменува *provincia Philippopolis, Berrhoea, Morrhac et Achridis*: послѣднитѣ два предѣли, Морра и Ахридо́, бѣхѫ въ Родопитѣ. На есенъ 1206 латинский царъ Генрихъ преслѣдвалъ българскаго царя Калояна отъ Одринъ четири денье пѫть до „Верои“ (Véroi). Жителитѣ на града, при наближаванието на латинската войска, побѣгнѫхѫ всички въ близкитѣ планини, тъй щото града се намѣри празенъ. Латинитѣ останѫхѫ тука два денье и събрахѫ голѣма плячка, защото града и околноститѣ му изобилствували съ едно огромно богатство на жито, както и на стада отъ биволи и волове (Villehardouin ed. Wailly p. 267, Никита стр. 852). Берреа слѣдователно при завоеванието на Цариградъ отъ Латинитѣ бѣше вече минѫла отъ рѫцѣтѣ на Византийцитѣ подъ властьта на Българетѣ. Двѣ години послѣ (презъ Юния 1208) царь Генрихъ съ Латинитѣ дойде по сѫщий пѫть отъ Одринъ предъ „Беруа“ (Berua), разпръснѫ тамъ Българетѣ и разби ги послѣ вторий пѫть заедно съ самия имъ царь Борила предъ Пловдивъ (разказъ на Henri de Valenciennes, при хрониката на Вилхардуина, сѫщо изд. стр. 309).

Между областитѣ, исчислени вь хрисовулътъ, който българский царъ Іоаннъ Асѣнъ II даде на търговцитѣ изъ Дубровникъ (Рагуза) слѣдъ голѣмото увеличение на държавата 1230 съ побѣдата у Клокотница (сега Семизче въ Хаскюйско), споменуватъ се между Прѣславъ и Одринъ предѣлитѣ „Крънска хора" (χώρα область) и „*Боруйска хора*". Сѫщитѣ двѣ имена срѣщатъ се нѣкога и у византийскитѣ списатели наедно: μέχρι Κρηνοῦ καὶ Βορέης у Никита стр. 529. Крънъ, Κρηνός, споредъ всѣка вѣроятность е страната около Карнабадъ, Боруй нашата Берреа. Името *Боруй* употрѣбяваше и познаваше се още преди 250 години, около 1600 година. Дубровчанский лѣтописецъ Яковъ Лукаричъ, който самъ много е ходилъ изъ полуострова като търговецъ и на пр. често е бивалъ въ Пловдивъ, приказва въ своята книжка: „Copioso ristretto degli annali di Rausa" (Venezia 1605 стр. 64), какъ царъ ужъ Солиманъ слѣдъ битката при Чирменъ до Марица съ Сърбитѣ (1371) е завладѣлъ и Боруйградъ, между Пловдивъ и Ямболъ: „Soliman con occasione di questa vittoria s'impadronò d' Adrinopoli, Filipopoli et di *Boruigrad* et di Jambol" [1]).

Когато държавата на Асѣновцитѣ взѐ да се распада, Берреа около 1255 срѣдъ зимата пáкъ биде завоевана отъ византийский царъ Тодора II Ласкарисъ, и то съ ненадѣйно нападание. Съврѣменний Акрополита (стр. 119) разказва, че стѣнитѣ на града тогава бѣхѫ отъ части развалени съ много отвори, както и при всичкитѣ други градове, завзети отъ Българетѣ, слѣдъ като Цариградъ падиѫ въ рѫцѣтѣ на Латинитѣ; жителитѣ бѣхѫ само стѣнитѣ слабо укрѣпили съ колци и дървета отъ кола (χάμαξι καὶ ἐξ ἁμάξων ξύλοις). Отъ това приключение нататъкъ за Берреа нестава пó-вече ни дума. Градътъ, види се, нáй-повече е бивалъ въ рѫцѣтѣ на Българетѣ. Турцитѣ го взехѫ въ началото на

[1]) Това е станѫло въ врѣмето на царя Мурада преди тая битка. Въобще свѣдѣнията на Лукарича за пó-старата история сѫ много збъркани, но голѣма важность иматъ за географията и за съврѣменнитѣ нему събития. (Пр.)

царуванието на Мурада I, който стжпи на прѣстола въ 1362 год., като го отнехж отъ Българетѣ, които отъ 1344 имахж въ ржцѣтѣ си и Пловдивъ. Името Беррея, Верия или Боруй-градъ, което, както рекохме, бѣше познато още около 1600 год., сирѣчь преди непòвече отъ 280 години, днеска въ самата страна съвършенно е забравено. Мѣстото му заè едно турско название отъ тъмно происхождение: *Ески-Заара*. Въ града дознахъ, че преди послѣдната катастрофа е имало и турски градски лѣтописи, ржкописътъ на които е пропаднжлъ въ общото разорение. Споредъ прикаскитѣ на турский сждия Халилъ ефенди, който е челъ ржкописътъ и съ когото се видѣхъ, тамъ е било писано, че войвода Лала Шахинъ е превзелъ града отъ „Кяфиритѣ" и че името на града е било „Заграи Ески Хиссаръ", понеже ужъ надъ вратитѣ му единъ надписъ споменувалъ нѣкой си Захария като подновителя на стѣнитѣ — очевидно една прикаска, нарочно измислена за обяснение на името. Ако преведемъ „Заграи Ески Хиссаръ" като „вехтий градъ загорский" и като помислимъ, че Гърцитѣ, Сърбитѣ и други чужестранци сж наричали търновското царство обикновенно „Загорие", можемъ да заключиме, че името не е означало друго освѣнъ „вехтий градъ българский" — градъ въ България съ вехти стѣни, които на завоевателитѣ сж се видѣли чудно нѣщо. Новобългарското име Желѣзникъ, което въ нàй-ново врѣме се срѣща тукъ тамѣ по книгитѣ и за което вече другадѣ (Heerstrasse стр. 155 бѣл. 43) рекохъ, че преди 1845 год. никждѣ не се споменува, Старозагорцитѣ приписватъ на българский списатель Шишковъ, но нѣматъ право, защото го намирамъ вече 1845 въ една книга на Българина Априлова [1]). Сега това название съвършенно е

[1]) *Априловъ,* Болгарскія Грамоты, Одесса 1845 стр. 60 забѣлѣжка: градъ Ески Загора при рѣката Тунджа (!), Ески Захра, Старое Загорье, Желѣзникъ (гърцки Σιδηρόπολις), и Мелта. Послѣдньото, римский градъ Мелта, споредъ разстоянията на Табула Peutingeriana, е нинѣшний Ловечъ, както изложихъ въ Heerstrasse 157.

изчезнѫло изъ употрѣбението. Бѣше основано върху едно сбъркание съ познатия изъ византийскитѣ хроники старопланинский проходъ Σιδηρά или Πύλαι Σιδηραῖ (Heerstrasse стр. 150). У Българетѣ градътъ сега се вика Ески Зáгра, Ески Зáра или Стара Загóра.

Селата въ околноститѣ, па и такива, които вече отъ нѣколко поколѣния сѫ населени само отъ Българе, иматъ имена нáй-пóвече турски. Това показва, че този предѣлъ при завоеванието му отъ Османлиитѣ е билъ твърдѣ слабо населенъ въ послѣдствие на честитѣ срѣдовѣковни войни и че завоевателитѣ го заселили въ голѣмъ размѣръ, сѫщо както и околноститѣ на Одринъ и запустѣлитѣ страни отъ тамъ до Мряморно море. Въ западна България, въ губерниитѣ Софийска и Видинска, както и въ Македония, гдѣто завоевателитѣ сѫ срѣщнѫли едно гѫсто домашно население, османски поселения имаше само въ градоветѣ и при стратегически важни позиции, и слѣдователно тамъ само една твърдѣ малка часть на мѣстнитѣ названия е турска. Едно число села при Стара Загора впрочемъ има двойни имена, български и турски. Като особенно „стари“ мѣста показахѫ ми единъ редъ голѣми, чисто български села въ Срѣдна Гора между Стара и Нова Загора.

Немогѫ да премълчѫ една особенность на черковната география. Стара Загора, Нова Загора, селата чакъ до Сейменли при Марица, 15 села на Чирпанската околия, както и Казанлѫшката околия спадатъ подъ Търновскиятъ митрополитъ, комуто принадлежатъ оттатъкъ Балкана и Елена, Севлиево, Свищовъ и Никополъ, тъй щото неговата епархия (нáй-голѣма отъ българскитѣ) се простира отъ Дунава до сама Марица, между епархиитѣ Ловчанска, Пловдивска, Сливенска, Преславска и Русенска. Не се помни, отъ кога сѫществуватъ тия граници, и за съжалѣние нѣмамъ при рѫцѣ надлежния материялъ по черковната история, да видѫ, кога се споменуватъ послѣденъ пѫть византийскитѣ вла-

дици на Берреа. Голѣмото распространение на Търновската епархия къдѣ югъ, види се, че е останѫло отъ старитѣ политически граници на българската държава въ XIV сто-лѣтие; въобще епархиялнитѣ и санджакскитѣ граници сѫ отъ голѣма важность за изслѣдвания по историческата география.

Преди да се отдѣлимъ отъ Берреа, ще поговоримъ още върху нѣколко точки на срѣдовѣковната география, които неще бѫдѫтъ безъ цѣна нито за античеcката география, защото тука населенитѣ и укрѣпенитѣ мѣста нѣкога твърдѣ малко сѫ промѣнявали името или положението си.

Византийский лѣтописецъ Пахимеръ (изд. Бонско 2. 446) приказва въ описанието на войнитѣ срѣщу българский царъ Светславъ (1295 до 1322), че византийската войска веднѫжь тръгнѫла отъ Одринъ къдѣ ἔξω ζυγός, сирѣчь къдѣ „вънкашниятъ планинский гребенъ“ (Срѣдна Гора), и че плячкала тамъ ἀπὸ Ῥεαχούβεως καὶ ἐς Στίλβνου μέχρι καὶ Κόφεως, отъ Ряхово до Сливенъ и чакъ до Копсисъ. Въ Цариградъ много сѫ се зачудили, защото гдѣка е Сливенъ и Копсисъ знаехѫ, но при Ῥεάχουβις мислѣли на едно мѣсто близу до само Велико Търново. Чакъ послѣ се намѣри, че това бѣше една Ῥεαχουβίτζα отъ самъ планинитѣ. Това мѣсто сѫществува и до днесъ като едно голѣмо старо село съ чисто българско население и съ развалини на една стара крѣпость, 16 километри на сѣверо-истокъ отъ Стара Загора при Срѣдна Гора; български се вика Ряховица, турски Кюдирбе. Ῥεάχουβις при Търново бѣше познатия градецъ Ряховица (Горня и Долня), единъ часъ отъ Търново на долу по Янтра. *Копсисъ*, вече въ „Историята на Българетѣ“ турихъ къмъ изворитѣ на рѣката, която сега още се казва въ горньото си течение Гиопса, въ долньото Стрѣма. Сега могѫ да прибавѭ изъ своитѣ студии въ дубровнишкитѣ архиви, че тамъ още около 1600 сѫществуваше единъ търговски градецъ съ турски жители, нареченъ *Гі-*

опще (Ghiopscie). Името му се срѣща въ любопитната търговска книга на единъ Дубровчанинъ Бенедиктъ Мариновъ Рестичъ, който 1590 до 1605 е сѣдѣлъ въ София. Въ нея се споменува единъ „Alli Dede de Ghiopscie“ и единъ „Ussin (Узунъ) Mehmet di Ghiopscie“.

Единъ любопитенъ и мало познатъ предѣлъ простира се по двѣтѣ страни на долня Тунджа, между Ямболъ и Одринъ, въ ония планини, които отъ Стара Загора се съглѣдватъ на юго-источния хоризонтъ. Селата Буюкъ и Кючюкъ Монастиръ подъ Монастиръ-Баиръ иматъ грьцко население, сѫщо както нѣколко мѣста на Кавакліиската околия и селата Буюкъ и Кючюкъ Буюклю отъ источната страна на рѣка Тунджа. Като старо срѣдоточие на цѣлия предѣлъ счита се града Кѫзѫлъ-Енидже съ единъ старъ мостъ презъ Тунджа; казватъ, че градътъ е билъ населенъ едно врѣме исключително отъ Турци, но че чумата най-повече ги изморила. Оттатъкъ Тунджа до кѫдѣ морето простира се една гѫсто населена страна съ голѣми богати чисто български села (Попово и др.). Въ голѣмото село Факия говори се сѫщото нарѣчие и носятъ се сѫщитѣ дрѣхи, като въ Фере при устието на Марица; българскитѣ нарѣчия и вѫтрѣшнитѣ разселявания въ страната въобще отварятъ още широко поле за бѫдѫщи издирвания. Селото Драка между Факия и познатото отъ срѣднитѣ вѣкове Русокастро на пр. заселило се е преди 15 години съ преселенци на половина изъ Стара Загора и изъ Чирпанъ.

Поменѫтия Монастиръ-Баиръ името си има отъ срѣдовѣковни монашески колонии. Нѣколко стари топографически свѣдѣния за тѣхъ найдохъ въ единъ голѣмъ рѫкописъ на Рилский мънастиръ, който съдържава разни жития и който е писанъ въ 1479 год. отъ „граматика“ Владислава въ Богородичинъ мънастиръ при Жеглигово (развалини до Куманово) подъ Черна гора (турски Карадагъ), що се намира надъ изворитѣ на Българската Морава. Свѣдѣнията се на-

*

мирать въ едно житие на великия пустинножитель Григорий Синаить, родомъ изъ Клазомени въ Мала Азия, който е живѣлъ въ първата половина на XIV столѣтие (вижь Бълг. История стр. 410), съчинено отъ ученика му цариградский патриархъ Каллисть († 1364). Въ това житие онния предѣлъ се споменува като „пустиня Парорская“ и (въ житието на Теодосий Търновский) като „мѣсто нѣкое, иже есть посрѣдѣ Грькъ и Блъгаръ, иже *Парорие* зовомо есть“. Παροpία само по себе си значи мѣсто погранично, и тогава дѣйствително минаваше презъ него границата между търновското царство и византийската империя. Съ друго име мѣстностьта се казваше *Месомилионъ.* На планината *Катакриомени,* въ мѣстото наречено *Позова,* Григорий основа своять мънастирь, но още и преди него живѣли сѫ тука разни еремити. Името Месомилионъ за насъ е особенно любопитно. Споредъ разказа на Теофана (изд. Бонско стр. 775) българский князъ Крумъ искаше единъ пѫть отъ Византийцитѣ възобновение на пограничнитѣ договори, направени отъ предшественника му Кормесия въ половината на осмото столѣтие, които опредѣлявахѫ границата при *Милеона* въ Тракия: αἵ τοὺς ὅρους περιεῖχον ἀπὸ Μηλεώνων τῆς Θράκης. Тие Μηλέωνα види се, че сѫ едно и сѫщо съ Μεσο-μήλιον на Григория Синаита.

Когато се влѣзе въ планинитѣ на сѣверъ отъ Стара Загора, срѣща се, че античeскитѣ и срѣдовѣковнитѣ паметници ставатъ пó-рѣдки. Това особенно се вижда въ Казанлѫшката долина, въ *Туловското поле.* Казанлѫкъ самъ споредъ разказитѣ на жителитѣ е градъ съвсѣмъ новъ, който се е образувалъ съ съединението на нѣколко села; има въ него джамии и турски кули, но никакви дири отъ укрѣпления. Първъ пѫть се споменува у Хаджи Халфа, единъ турский географъ на XVII вѣкъ. Когато питахъ за старини, чухъ само свой собственъ огласъ. Написахъ единъ пѫть една малка статия за вѣроятната тъждественность на

Туловското поле съ антическата столица на келтийски царюве *Тиле* (Τύλη), забѣлѣжена у Поливия (въ засѣданията на чешското крал. учено дружество 1876, 4 Дек.; Heerstrasse 152). Съ руския преводъ на българската ми история тази работа е дошла до знанието на Казанлъчене, които ми іѫ приказвахѫ като важно нѣщо и вѣроятно ще іѫ приказватъ и на други пѫтници. Видѣхъ и селото *Тулово*, около 16 километри на истокъ отъ Казанлѫкъ въ равното корито на Тунджанската долина между Старата Планина и Срѣдна Гора. Въ сѣнката на огромни стари брѣстове и орѣхи сѫ распърснѫти дребни глинени кѫщички съ червени стрѣхи; до тѣхъ лежи едно пространно гробище съ християнски надгробни знакове и на близу въздигатъ се нѣколко голѣми древни могили. Нѣщо пó-далече кѫдѣ сѣверъ при подножието на Стара Планина, която тука е твърдѣ стръма, криѭтъ се подъ клоноветѣ на една гѫста корня отъ орѣхи, кестени и брѣстове до петь такива съвсѣмъ колоссални могили, та и наоколо дъното на долината е пълно съ такива предисторически паметници. Въ недалека една долинка лежи Мъглишский мънастиръ св. Никола, гдѣто въ пó-отколѣшни врѣмена на турското господство е сѫществовало нѣщо като училище за българскитѣ попове и гдѣто слѣдователно се е съхранявало писменното искуство, тъй рѣдко въ тия врѣмена. Казватъ, че тука пó-напрѣдъ е имало много рѫкописи, но сега тѣ сѫ вече пропаднѫли. Стара развалина е *Бузовъ-градъ* на югъ отъ Казанлѫкъ въ Срѣдна Гора. Като единственно мѣсто съ античeски надписи въ тоя предѣлъ показвахѫ ми жителитѣ селото *Турия* на югозападъ отъ Казанлѫкъ, сѫщо въ планината. Но не ми бѣше възможно да се увѣрѭ лично за това; височинитѣ на Стара Планина въ врѣме на моето пѫтувание вече бѣхѫ почнѫли да се покриватъ съ снѣгъ и признацитѣ на близката зима подканвахѫ ме да бързамъ.

Достозабѣлѣжително мѣсто въ всѣко отношение е старий царский градъ *Търново.* Нѣма пó-живописно положение отъ неговото: стърми рътове, горѣ равни като столове и единъ отъ другиго откѫснати като острови, голи вертикални спускове безъ животъ и растения и между всичко това криволицитѣ на Янтра, която между расхвърления смѣсь на акрополитѣ и на канаритѣ тукъ тамѣ се вѣстява като единъ сребренъ поясъ. Положението е тѣсно, непристѫпно, съвсѣмъ срѣдовѣковно. Срѣдоточието на мѣстото сѫ двѣ крѣпости, Царевецъ (турски Хиссаръ) на лѣвия и Трапезица на дѣсния брѣгъ; новитѣ махли лежатъ около тѣхъ долу по двѣтѣ страни на рѣката, която чудно се лакатуши между каменитѣ стѣни на рътоветѣ (ср. Бълг. История стр. 338 и Каница, Donau-Bulgarien II стр. 36).

Всичкитѣ стари постройки въ Търново сѫ отъ последнитѣ столѣтия на срѣдний вѣкъ. Отъ нѣкакви антически основи (субструкции) диря нѣма. Всичко антическо, което не е малко, стълпове, надписи, тесани камънье, е принесено отъ развалинитѣ на Nicopolis ad Haemum, които лежатъ три часа на сѣверъ вече въ отвореното поле предъ послѣднитѣ подгория на Балкана. Името на Търново въ критически и вѣрни паметници не се срѣща преди края на XII столѣтие; нó-отпреди, види се, е имало тука само една незначителна крѣпость.

Царевецъ (Хиссаръ), който въ старо врѣме е билъ собственно града Търново, сѣдалището на българскитѣ царие въ години 1186—1393, въ турския периодъ е билъ населенъ исключително отъ Турци и сега, слѣдъ отиванието имъ, стои пустъ и празденъ. Единственното здание, което се е съхранило цѣло върху пространното му *plateau*, окрѫжено отъ всичкитѣ страни съ вертикални стръмнини, е една джамия, съградена 1435 на мѣсто на една черква св. Петка; тя сега служи за воененъ складъ. Всичко друго сѫ купища отъ тухли и камънье, основи на дребни кѫщици

обраснѫли съ трѣва и коприва, и между всичко това кръстосватъ стръмни, криви и тѣсни улички. Великолѣпенъ е входътъ въ крѣпостьта отъ страна на нинѣшния градъ — единъ природенъ камененъ виадуктъ, на нáй-тѣсното мѣсто едвамъ четири метра широкъ та високъ да ти се глава замае, безъ ограда; това мѣсто Търновцитѣ го наричатъ „Канарата“, Турцитѣ „Кая бапи“. На дѣсно и на лѣво види се дълбоко долу рѣката Янтра; отъ една страна дохожда отъ Габрово, обикаля послѣ цѣлия Царевецъ почти съвсѣмъ на около и повръща се отъ другата страна пáкъ къмъ насъ, за да си прокара пѫть пó-далече къмъ сѣверъ. Виадуктътъ на едно мѣсто е пресеченъ до самото дъно; презъ този отворъ горѣ е положенъ единъ примитивенъ мостъ съ сводъ (кевгиръ) и като стоишъ долу, можешъ да видишъ презъ него пейсажътъ отъ срѣщната страна като нѣкаква картина въ едно каменно черчеве́.

Горѣ въ крѣпостьта съгледахъ още съвсѣмъ ясно шестоѫгълникътъ на стѣнитѣ съ петьтѣхъ врата, както е описанъ у турский географъ Хаджи Халфа († 1658). Въ неговото врѣме, види се, че сѫ стояли още окрѫжающитѣ стѣни; отъ тогава тѣ не сѫ били нарочно разрушени, но по причина на лошата имъ постройка распаднѫли сѫ се полéка подъ влиянието на вѣтроветѣ и дъждоветѣ та сѫ се струполили долу въ дълбочината. Всичката имъ работа е много груба. Стѣнитѣ, до колкото може да се сѫди по основитѣ имъ, които на мѣсти и до тосъ часъ сѫ съвсѣмъ добрѣ спазени, бѣхѫ доста тънки, слѣдвахѫ рѫбътъ на канаритѣ съ всичкитѣ му извити мѣста и тукъ тамѣ малко поизскачвахѫ на вънъ отъ линията. Направата имъ е отъ камъньe, които не сѫ твърдо съединени съ добъръ срѣдовѣковний орозанъ, но само слабо свързани единъ до други. Главнитѣ врата на западъ къмъ града и едни малки вратца на сѣверъ на страна къмъ Трапезица стоятъ още; освѣнъ това виждатъ се дири на единъ видъ стълба въ

направление къмъ Арбанаси на сѣвероистокъ, послѣ пространнитѣ стѣни на едни врата, отъ които слазѣ пѫтя къмъ долнята турска махла на югоистокъ, и найподирѣ мѣстото на единъ старъ исходъ къмъ югъ. При четвъртитѣ отъ реченитѣ врата стои на едно испѫкнато мѣсто надъ пропастьта една четвъртиста барутхана съ желѣзни врата, която може би е направена отъ остатъцитѣ и на мѣстото на една древня кула. Чудно примитивна е постройката на двѣтѣ спазени градски врата. Нѣма тука никакъвъ сводъ; вратитѣ сѫ отъ горѣ просто покрити съ огромни хоризонтално положени греди, върху които тежи всичкото градиво на стѣната. Тази постройка напоменува понѣщо найстаритѣ грьцки врата въ развалинитѣ на Микени или Иниаде въ Пелопонниса; тамъ надъ вратата отгорѣ е положенъ сѫщо такъвъ единъ прагъ, но не отъ дърво, а отъ камъкъ. Найчудното мѣсто е самия връхъ на градището. Тамъ се издига единъ видъ крѫгла могила, единъ звоновитъ хлъмъ, обраснѫлъ съ трѣва. Турцитѣ го викатъ *Чан-тепе* (звоновъ връхъ), понеже ужъ имало въ него закопана една камбана; вѣроятно това име е взето отъ вънкашната форма на хълмището. Жителитѣ приказватъ, че хлъмътъ звучи куфо. Всучката му вънкашность неспада въ скалистия тукашенъ терренъ и азъ мислѭ, че той крие въ себе си засипанитѣ развалини на нѣкоя черква съ кубе. Раскопки единъ день ще могѫтъ да рѣшатъ този въпросъ[1]).

Трапезица лежи на срѣщниятъ дѣсний брѣгъ на Янтра и е малко по-низка. Тя е едно изолирано plateau отъ почти сѫщата величина, съ дири на една окрѫжающа стѣна, която е била снабдена съ малки крѫгли кули. Единственния пѫть на горѣ въскачва се отъ моста, който съединява

[1]) Подъ такова едно звоновито тепе Англичанетѣ открихѫ между развалинитѣ на древний Халикарнассъ остатъцитѣ на прочутий Мавсолеовъ, и въ Вавилония въ сѫщо такива баири намѣрихѫ се най-драгоцѣннитѣ паметници на древнеассирийската образованность. (Ир.)

двата брѣга на Янтра въ прохода между двѣтѣ крѣпости. Всичкото пространство горѣ е покрито съ основитѣ на нѣкои съвсѣмъ мъничкы четвъртисти здания, струва ти се, отъ частни кжщички. Въ врѣме на руската оккупация професоръ Дриновъ се залови да копае на страната, която е обърнжта къмъ Царевецъ, и откри тамъ двѣ малки тѣсни черквички. За олтарни камъне служихж имъ антически олтари (βωμοί) изъ развалинитѣ на Никюпъ, въздигнжти на езическитѣ богове, на Олимпическия Зевсъ, на съпругата му Хера и на Атина Полиасъ отъ Никополчене, родомъ отъ Никеа (сега Исникъ) въ Мала Азия. въ испълнение на поржчката на едно свещеническо общество (ὑμνῳδοί). Единиятъ надписъ е: Ἀγαθῇ τύχῃ. Διὶ Ὀλυμπίῳ καὶ Ἥρᾳ Ζυγίᾳ καὶ Ἀθηνᾷ Πολιάδι Λουκᾶς Ζένωνος Νεικαιεὺς καὶ Νικοπολείτης ὑμνῳδοῖς φιλοσεβαστοῖς τὸν βωμὸν ἐκ τῶν ἰδίων ἀνέθηκεν. Другия камъкъ има единъ подобенъ надписъ съ по́-голѣми и по́-груби букви: Ἀγαθῇ τύχῃ. Διὶ Ὀλυμπίῳ καὶ Ἥρᾳ Ζυγίᾳ . . . . . (изгледа като ΔΙΚΛΑΥΔΕΙΕΙΣ) Νεικαιεὺς ὑμνῳδοῖς ἱερονείκα(ι)ς καὶ φιλοσεβαστοῖς ἐκ τῶν ἰδίων ἀνέστησε.

Въ прохода между двѣтѣ крѣпости лежи една малка уединена часть (долня махала) на нинѣшний градъ съ три срѣдовѣковни черкви. Подъ Трапезица стоятъ виднитѣ остатъци на черквата св. Димитрий, въ която се коронясахж старитѣ български царие; тѣ сега сж снабдени съ една дървена стрѣха, която ги запазва отъ дъжда. Безъ да се впущамъ въ подробноститѣ, които се отнасятъ къмъ срѣдовѣковната археология, споменувамъ, че живописътъ е двоенъ; по́-старня живописъ съ словѣнски надписи е замазанъ и върху него е написанъ по́-новия съ грьцки надписи. Това показва, че черквата и слѣдъ падението на българската държава е била употрѣбена въ врѣмената на грьцкото черковно властвувание и че отпослѣ полéка е запустѣла. По двора лежатъ голѣми четвъртисти плочи безъ надписи, които неизгледатъ като надгробни плочи.

На срѣща, на лѣвия брѣгъ на рѣка Янтра подъ Царевецъ, стои близу до моста нинѣшната митрополиiска черква св. Петръ и Павелъ съ нѣколко очевидно отъ Никюпъ донесени стълбове — тѣсна, малка и тъмна, като всичкитѣ срѣдовѣковни черкви въ България.

Нѣщо по̀-надолу стои край самитѣ води на Янтра черквата на св. Четиресетъ Мѫченици, съградена въ 1230 год. въ паметь на побѣдата при Клокотница, сѫщо едно малко здание. До войната тя бѣше джамия, но сега пакъ е възвърнѫта на християнското богослужение. Освѣнъ живописа по стѣнитѣ има въ неѭ и други много любопитни паметници отъ стариий и срѣдниий вѣкъ. Покривътъ е подпрѣнъ съ шесть антически стълпове отъ различенъ видъ и боя. Въ първия чифтъ предъ олтара дѣсния стълпъ е обърнѫтъ съ върха си надолу. На долния му край има единъ грубо направенъ надписъ, сега превърнатъ: **КАСТРОН РЄДЄСТѸ**. Нѣма съмнѣние, че тукъ трѣба да се разбира познатото κάστρον Ῥαιδέστου, градътъ Родосто не далеко на западъ отъ Цариградъ при брѣга на Пропонтида (Мряморно море). Ами какъ е дошелъ този стълбъ отъ крайбрѣжието на Бѣлото море чакъ до тука, и то̀ въ срѣднитѣ вѣкове? Случаятъ е чуденъ, но не е самъ. Каницъ намѣрилъ въ развалинитѣ при село Абоба въ Шумненско подобенъ единъ стълбъ съ надписъ **КАСТРОН БѸРДНZѸ** (Donau-Bulgarien III, 356), който показва къмъ крѣпостьта *Burtudizus* между Хафса и Люле-Бургасъ, на пѫть отъ Одринъ за Цариградъ (Heerstrasse стр. 49), която въ срѣднитѣ вѣкове е била преименована на *Булгарофигонъ* и е забѣлѣжителна по едно разбиване на Визaнтийцитѣ въ борбата имъ срѣщу българский царъ Симеонъ (893). Българетѣ, види се, сѫ закарали тие стълбове, които сѫ стоели, може би, предъ градскитѣ врати, като трофеи у дома си задъ Балканитѣ, за да свидѣтелствуватъ тамъ съ надписитѣ имъ за градове, завоевани

далеко на югъ при морето. Може би, че това е станжло въ врѣмето на самия Симеонъ († 927). Че Българетѣ сж имали обичай, да принасятъ такива нѣща дома си отъ побѣдоноснитѣ походи срѣщу Византия, за това има ясни доказателства. Крумъ е отнелъ отъ околноститѣ на Цариградъ антически статуи, между тѣхъ единъ лъвъ и единъ змѣй (δράκων), и Асѣновци не рѣдко сж донасѣли въ Търново мощи на светии, събрани изъ грьцки градища.

Дѣсния стълпъ на втория чифтъ е покритъ наоколо съ неправилнитѣ редове на познатия надписъ съ името на езически български князъ Мортагъ-ханъ отъ началото на IX столѣтие, съчиненъ на простий грьцкий езикъ (виждь Бълг. История стр. 181 забѣл. 14). Право да се признаж, зачудихъ се, като съгледахъ съ своитѣ очи този надписъ дѣйствително тука, защото чудното му съдържание и уединеностьта му между другитѣ паметници бѣхж ми внушили съмнѣние, дали нѣма тука нѣкоя мистификация. Единъ Българинъ, Христо Даскаловъ, бѣше го преписалъ и обнародвалъ (1860) въ единъ руский журналъ; отъ това врѣме никой не е билъ въ джамията, за да се увѣри въ сжществованието му.[1])

На третия чифтъ дѣсния стълпъ е подпрѣнъ върху единъ антический надгробенъ камъкъ безъ надписъ; върху лѣвий стълпъ, който има за басисъ единъ камъкъ съ издълбана воловска глава, чете се съ правилни словѣнски букви хубаво изтесанъ надписъ на царя Іоанна Асѣна II върху битката при Клокотница 1230 и основанието на черквата (цѣлъ въ Бълг. История стр. 337). И на черковний дворъ съзрѣхъ нѣколко древни остатъци, една главица (капителъ) отъ стълпъ, която сега служи за басисъ и пр.

Сегашний градъ Търново, съграденъ върху една тѣсна канара на западъ отъ Царевецъ, нѣма никакви старински

[1]) Каницъ (III 319) споменва единъ надписъ два метра дълъгъ, който е видѣлъ въ джамията върху единъ стълбъ; но тукъ има още и единъ български дълъгъ надписъ отъ 1230 година.

постройки. Предъ правителствений конакъ стои на една отворена площадь единъ голѣмъ камъкъ съ надписъ отъ год. 203 слѣдъ Хр. отъ врѣмето на царя Септимия Севера и съ името на ἱερωτάτη βουλὴ καὶ ὁ κράτιστος δῆμος Οὐλπίας Νικοπόλεως τῆς πρὸς Ἴστρον, сѫщий, който Каницъ (III, 342) е ископалъ върху бившето форумъ (пияца) на древния Никополъ при Никюпъ и който отъ тогава е пренесенъ, незнамъ отъ кого, въ Търново.

Правилни раскопки въ римскитѣ развалини при Никюпъ, както и въ старобългарскитѣ крѣпости на Търново сигурно ще могѫтъ да изнесѫтъ на явѣ много важни нѣща за обяснение на минѫлото на тия земи. Nicopolis, остатъцитѣ на Ulpia Oescus при устието на Искъра и развалинитѣ при Абоба сѫ отъ тие остатъци на древни градове, които не сѫ закопани подъ кѫщитѣ на модерни градища и при които слѣдователно нѣма никакво затруднение за подробни издирвания.

И въ Свищовъ, гдѣто стоеше градъ *Novae*, главната квартира на *Legio I Italica*, има още всѣкакви паметници. Къмъ обнародванитѣ и познати вече надписи могѫ да прибавя единъ надгробенъ камъкъ на единъ римски солдатинъ, който се намира въ турската махла срѣщу сахаткула върху една чешмя. Прѣписътъ ми е съобщилъ Г-нъ инженеринъ Прошекъ:

C. VALERIVS
C F FAB
LONGINVS HER
MIL LEG I ITAL
ƆVASELLI MAR
CELLI MILIT ANN
XIIII VIXIT ANN
XXXIIII
P. VALERIVS GER
MANVS COMMANI
PVLARIS ET HERES
F C.

Многобройни колонии е имало въ римското врѣме въ предѣлътъ около Враца, при сѣверното подножие на западната Стара Планина, както и въ Видинското окрѫжие. Една забѣлѣжителна мѣстность е Кутловица на половинъ пѫть отъ Ломъ Паланка до балканский прѣходъ при Берковица, едно голѣмо село, сега сѣдалище на единъ околийский началникъ, подчиненъ на префекта въ Берковица, и на единъ мировий сѫдия. Тука е сѫществувала една усдинена турска колония, която показва, че мѣстото е имало въ врѣме на османското завоевание нѣкоя стратегическа важность и че тогава е било тука по́-голѣмо нѣкакво мѣсто. При Кутловица наистина захващатъ, ако дохождашъ по равното поле отъ Дунава, първитѣ подгория на Стара Планина. Нѣколко стотинъ раскрача кѫдѣ югозападъ отъ кѫщитѣ на мѣстото види се една стърма терраса, която обладава всичката позиция; върху нея срѣщатъ се между храстието стари зидове и основитѣ, казватъ, на една черква. Въ 1688 год. Българетѣ на близския градецъ Чипровецъ, гдѣто до тогава се обработвахѫ срѣбърни рудници, възстанахѫ, като се надѣвахѫ въ настѫпването на австрийскитѣ войски къмъ Нишъ и Видинъ, но Турцитѣ разбихѫ четитѣ имъ при Кутловица.[1])

Градището надъ Кутловица е старо. Въ минѫлата година ископахѫ тука единъ надписъ и искахѫ да го употрѣбатъ пакъ другадѣ, но случайно минавалъ презъ Кутловица Негово Височество Князътъ на България, видѣлъ камъка и заповѣдалъ да се пренесе въ София, гдѣто се помѣсти той между скромнитѣ начала на музейнитѣ сбирки при народната библиотека. Плочата е 78 сантиметра висока, 50 широка и 25 дебела, долѣ пречупена и има една дупка направена съ желѣзо, което показва, че е служила въ по́ново врѣме при нѣкое здание. Първитѣ три реда сѫ писани съ голѣми правилни букви, другитѣ съ малки и не-

[1]) Вижъ Бълг. История стр. 611.

правилни. Началото нѣма. Всичкитѣ редове сѫ 33. Ето четеньето на надписа:

. . . . . . Longini legati Augusti pro praetore vexillatio legionis XI Claudiae sub cura Flavii Maximi centurionis legionis eiusdem, Severo et Sabiniano (consulibus). Beneficiarius consularis Ulpius Alexander. Principales: tesserarius Iulius Aeternalis, tubicen Aurelius Postumus, cornicen Valerius Rufus, medicus Aurelius Artemo. Imunes venatores: Iulius Longinus et Flavius Valerius. Cohortis I: Calpurnius Tertianus, Valerius Felix, Flavius Valens, Aurelius Pedo, Flavius Heracla, Aurelius Tiberinus, Iulius Marcus, Aurelius Ceronius. Cohortis II: Aurelius Appianus, Flavius Reginus, Aurelius Caireas, Valerius Fronto, Iulius Claudianus. Cohortis III: Iulius Hortensis, Aelius Martialis, Valerius Valens, Antonius Valens, Pontius Pontianus, Valerius Antonius, Valerius Rufus, Claudius Ianuarius. Cohortis IV: Aelius Paulus, Aurelius Germanus, Aurelius Sanctus, Valerius Maximus, Antonius Valens, Iulius Valens, Valerius Longus, Ulpius Bassus, Flavius Primus. Cohortis V: Aelius Apollodorus, Aelius Sabinus, Iulius Flaccus, Aurelius Helenus, Aurelius Artemo. Cocceius Longus, Atilius Crispus, Aurelius Quadratus, Aelius Apelles, Flavius Alexander, Iulius Nigrinus, Aelius Antulinus, Aelius Victorinus, Cervius Maximus, Valerius Firmus, Aelius Flavinus, Petronius Valens, ... Longinus, Valerius Valens, Iulius Alexander, Aurelius Mateio (?), ifs Iu . . . . , ...-umius Quadratus, Mummius Celer, Tri . . . . Vale . . . , Flavius Tertius, Aurelius . . iulinus, Claudius Pontianus, Aurelius Niger, Valerius . . . nens, Flavius Longinus, Iucu . . . ., ..., Iulius Vindex, Aurelius D . . . ., Aurelius . . . . ninus, Iucun . . . Decurio: Pomponius Erculianus PX (?), eques XI Claudiae . . . . [1])

[1]) Отъ името на титуларнитѣ консули Севера и Сабинияна се види, че надписътъ е отъ год. 155 слѣдъ Хр. отъ врѣмето на императора Антонина Пия. На обяснението на този надписъ, споредъ моя преписъ, е посветилъ лани една статия прочутия историкъ Моммсенъ (Vexillatio legionis XI Claudiae, въ археол. журналъ Ephemeris epigraphica, томъ 4 стр. 524 до 531). Камъкътъ съдържава имената на една

Да кажемъ нѣщо и за столицата на новото Българско Княжество. Тъждественностьта ѝ съ римската *Сердика* и съ срѣдовѣковния *Срѣдецъ* на Българитѣ и *Триадица* на Византийцитѣ неподлежи на никакво съмнѣние. Но до сега се намѣрихѫ твърдѣ малко паметници. Всичкитѣ нови постройки, правени въ послѣдньо врѣме, падатъ, както ми се струва, вънъ отъ междитѣ на древния градъ, въ градинитѣ му, които сѫ се простирали предъ вратата му въ направлението на нинѣшния Цариградский пѫть и на шосето къмъ Етрополский Балканъ. При копание основи се намѣрихѫ само монети, остатъци на канали и водопроводи и тукъ тамѣ и римски гробища. Въ този предѣлъ стои и развалената черква на св. София, споредъ която града отъ XIV столѣтие насамъ си е промѣнилъ името; кой знае, да ли тя не е била вече вънъ отъ града като нѣкой укрѣпленъ мънастирь.

Старата Сердика лежи погребена подъ еврейската махла, подъ чаршията, при която се намира старня развален безестенъ (казватъ че нѣкое врѣме е ималъ деветь кубета) и пространния каравансарай, и подъ околноститѣ на топлитѣ извори (+ 40° R.), които излизатъ изъ земята въ самия градъ. Всичкитѣ малки срѣдовѣковни черквици на София се намиратъ въ тази часть, нáй-повече въ нинѣшната еврейска махла. Тѣ сѫ сѫщитѣ, който изброява 1578

vexillatio, сирѣчь единъ отдѣленъ отрядъ отъ Legio XI Claudia, която въ врѣме на царя Траяна е стояла въ Германия при брѣговетѣ на Рейна а, види се, отъ царя Антонина е била премѣстена въ Мезия, гдѣто е останѫла до края на четвъртото столѣтие. Постоянниятъ ѝ лагеръ бѣше въ Дуросторумъ (Силистра). Оная vexillatio, подъ началството на центуриона Флавия Максима е била съставена, види се, отъ 80 солдати изъ различнитѣ кохорти (дружини) на легията и стояла е въ нѣкой кастеллъ при Кутловица, гдѣто споредъ всичката вѣроятность е била граница между тогашнитѣ провинции Moesia superior и Moesia inferior; тази граница е достигвала (за това има свѣдѣния) до Дунава при устието на Цибрица. Началото на надписа нѣма, тъй щото не се види, защо е билъ подигнѫтъ, можеби за почетъ на нѣкои богове или на самия царъ Антонинъ Пий. Въ надписа се споменува (първата дума) тогавашний легатъ (губернаторъ) на провинцията Долня Мезия Титусъ Флавиусъ Лонгинусъ, за когото се знае и отъ единъ надписъ изъ другия край на провинцията, намѣренъ въ развалинитѣ на римский градъ Томи при Кюстенджа въ Добруджа. (Пр.)

нѣмский пѫтникъ Герлахъ, тъмни и тѣсни здания, както търновскитѣ черквици.[1]) Потонътъ имъ лежи дълбоко подъ днескашната земска повърхность. Еврейската махла се намира на едно мѣсто като хлъмъ, който не е природенъ, но съставенъ на много метра дълбоко отъ развалини, камъние, тухли и срутени стѣни. На всѣкждѣ тамъ излѣзвать на явѣ голѣми тесани камънье, тукъ тамѣ и остатъци на древни сводове, срѣдовѣковни, може би, и по́-стари. При всѣка постройка намиратъ се огромни основи и засипани остатъци на стари зидове. Бѫдѫщето нивелиране и планиранне на тоя старъ вѫтрѣшенъ градъ, който сега е една смѣсъ отъ порутени, одърпани кирпичени кѫщици съ единъ лабиринтъ на тѣсни, криви улички, безъ съмнѣние ще искара много нѣщо за археологията.

Остатъци на стари, много широки и солидни каменни стѣни съ крѫгли кули виждатъ се вънъ отъ града кѫдѣ сѣверъ при шоссето за въ Ломъ Паланка, само нѣколко раскрача задъ послѣднитѣ градски кѫщи; описани сѫ вече отъ Каница, който внесълъ въ книгата си даже и едно изображение отъ тѣхъ. Друга една часть отъ градска стѣна, широки, твърдѣ хубаво направени основи, отъ голѣми печени тухли, намѣри се на спусъка, който задъ нинѣшния княжеский дворецъ спада на една десетина метри дълбоко къмъ по́-низската вѫтрѣшность на Софийското поле, подъ старата кавалерийска казарма надъ капанската махла; отъ него може да се заключи за сѫществованието на една съвършенно правилно направена градска стѣна — вѣроятно римското укрѣпление на града.[2]) Това ще сѫ сѫщитѣ стѣни,

[1]) Герлахъ споменува въ София 12 черкви: св. Марина (митрополийский храмъ), три черкви св. Николая, двѣ св. Петка, една св. Недѣля, св. Архангелъ, Вознесение, „всички светии", Іоанъ Предтеча и св. Лука. Неговото крайне любопитно пѫтописание заедно съ всичкитѣ други по́-важни пѫтни записки за България изъ XV, XVI и XVII столѣтие мислѭ да преведѫ за въ идѫщитѣ книжки на „Пер. Списание". (Пр.)

[2]) Това бѣше подъ зданието, дѣка се помѣщава сега княжеската канцелария и Държавний Съвѣтъ.

които разори Аттила, които Юстинианъ възобнови, които византийскитѣ царюве отъ династията на Комнинитѣ считахѫ за главна подпорка на своето господарюване по тия мѣста и които ги видѣхѫ кръстоносцитѣ на похода си презъ византийскитѣ провинции. Когато минѫ презъ тука френский рицаръ Бертрандонъ де ла Брокиеръ (Bertrandon de la Brocquière) въ 1433 год., стѣнитѣ бѣхѫ вече разрушени до дъно, види се, нарочно отъ Турцитѣ; но още Веранциусъ 1553 и Герлахъ 1578 съзрѣли вънка отъ града остатъци на укрѣпления, може би сѫщитѣ, които ги виждаме днеска край Ломския пѫть. Колкото може да се сѫди споредъ тия остатъци, четверожгълникътъ на стѣнитѣ на старата Сердика трѣба да е обнемалъ едно твърдѣ голѣмо пространство. За срѣдовѣковната София въ врѣмето на Комнинитѣ намѣрихъ нѣколко драгоцѣнни подробности въ единъ рѫкописъ на Рилский мънастиръ, сирѣчь въ едно още неиздано житие на св. Іоаннъ Рилский, съчинено отъ познатий византийский хронистъ Георгий Скилицесъ и прѣведено на старобългарски. Скилицесъ е живѣлъ въ Срѣдецъ (това старо име още днеска насѫдѣ е познато) въ днитѣ на царя Мануила Комнина (1143—1180) и приписвалъ исцѣлението си отъ една болѣсть, която го бѣше тамъ нападнѫла, на св. Іоанна Рилскаго, тѣлото на когото тогава се е съхранявало въ тоя градъ. Нѣкогашния „блестящий и благородний градъ“ (civitas ampla et nobilis) на Римлянитѣ тогава бѣше съграденъ най-повече отъ дърво, даже и храмъ на св. Лука бѣше една дървена постройка. Случвахѫ се и голѣми пожари. Една черква на св. Іоанна Рилски, която въ врѣме на царя Мануила е съградилъ „Леонецъ Грудасъ“ и то отъ камъкъ, стоеше до самата градска стѣна; споредъ мѣстнитѣ предания тя се намираше близу до голѣмитѣ топли извори.

До сега всичкото ми търсение старински надписи въ града бѣше напусто[1]). И въ 16 столѣтие не се е намѣрвало отъ тѣхъ, защото тогавашнитѣ пѫтници отъ тука нищо не съобщаватъ, а отъ Нишъ и Пловдивъ доста много. Въ турскитѣ гробища вънка отъ града виждатъ се много парчета отъ антически гладки стълпове. На́й-голѣмата часть на древний материялъ, види се, че е употрѣбена за съграждането на голѣмитѣ джамии, на Баня-Баши Джамиси при банитѣ, на Буюкъ Джамия съ деветь куршумени кубета и на Черната Джамия. Близу до Буюкъ Джамия намѣрвалъ се е пространния палатъ на румелийскитѣ беглербегове, както го описватъ старитѣ пѫтешественници, сѣдалището на върховния началникъ на всичкитѣ провинции по полуострова въ течение на цѣли три столѣтия. Той е изгорѣлъ въ началото на нашия вѣкъ и мѣстото му, което останѫ праздно, е завзето отъ публичната градина.

Около града има много любопитни паметници. Въ Софийското окрѫжие сѫществуватъ не по̀-малко отъ 22 стари малки черквици и мънастири, всички подобни на ония тѣсни и тъмни храмове въ Търново и София. На́й-голѣмото съкровище, което тѣ съхраняватъ, сѫ стари изографии, на пр. въ Бояна при подножието на Витоша много хубаво съхранени ликове на българский царь Константинъ Асѣнъ и царица Ирина, както и на севастократора Кало-

---

[1]) Отъ тогава, когато писахъ статията, намѣри се найподирѣ единъ надписъ въ черквата св. Спасъ (Вознесение), който сега е помѣстенъ въ народната библиотека. Върху камъка има изображение, горѣ двѣ лица, едно съ копие и щитъ, долу единъ мѫжъ между два коньe и подъ това слѣдва надписъ:

D M F I
FELIX SIC . . . . .
N. DIVIT VIXIT
AN XXX CIVIS . . .
BIANENSIS

Слѣдователно това е надгробенъ паметникъ на единъ Римлянинъ, гражданинъ Амбианский (civis Ambianensis), сирѣчъ изъ днескашний градъ Amiens въ сѣверна Франция. (Пр.)

яна и съпругата му изъ год. 1259. Нѣкои отъ тия за отечественната история тъй драгоцѣнни изображения сѫ копирани по мое настояние за Софийский музей отъ единъ домашенъ живописецъ (Ц. Симеоновъ отъ Трѣвня). Въ Бояна служи за олтаренъ камъкъ единъ голѣмъ антический капителъ отъ стълпъ въ коринтский стилъ; близу отъ тамъ намиратъ се много монети отъ царя Проба и Аврелияна и въ близката долина стоятъ върху единъ стърменъ рътъ остатъцитѣ на малката крѣпость Βοιώνιον, която споредъ разказа на Кедрина въ 1015 год. царъ Василий II отнé на Българитѣ.

Дири отъ старий вѣкъ срѣщатъ се и отъ татъкъ Витоша около изворитѣ на рѣка Струма. Въ храма на селото Чирква има въ стѣната зазиданъ единъ надгробенъ камъкъ съ думитѣ Ἀσκλήπ . . . ἐποίησε . . . ἔτη. Развалини на кастелли (крѣпости) и надгробни надписи, съчинени на латински, срѣщатъ се даже и въ планинскитѣ предѣли на Трънский окрѫгъ.

Едно мѣсто съ сѫщата археологическа важность като Стара Загора е градъ *Кюстендилъ,* Colonia Ulpia Pautalia на Римлянитѣ, Велбуждъ на срѣдовѣковнитѣ Словѣне, Беобушка Баня, „Костаница Баня“ или „Константинъ Баня“ на пѫтописанията изъ XVI столѣтие; сега още жителитѣ на цѣлото окрѫжие го викатъ нáй-пóвече просто *Баня.* Лежи въ едно прекрасно и много плодовито поле, обиколено отъ високи планини, презъ което тече отъ части рѣката Струма, при сѣверното подножие на Осоговскитѣ планини, до 6000 стопи високи и обрасли съ гора. Единъ топълъ изворъ съ необикновенно висока температура[1]) изкачва на горния край на града и снабдява деветь бани. Съ своитѣ овощни градини и съ хубавитѣ си околности Кюстендилъ е покрай Казанлѫкъ едно отъ най-живописни

---

[1]) Споредъ мѣрението на Г-на Тодора Иванчова, директора на Кюстендилското държавно реално училище, главний изворъ има + 60° R. топлина. (Пр.)

*

мѣста, който познавамъ въ тия страни. Паметници отъ древнитѣ врѣмена на сждѣ излѣзватъ на явѣ. Въ калдъръмътъ, въ стѣнитѣ на джамиитѣ и хамамитѣ, както и въ близкитѣ села виждатъ се гръцки надписи отъ врѣмената на римскитѣ императори, всичко на гръцки езикъ. Върху единъ камъкъ, който сега се намира въ мостътъ презъ Струма единъ часъ отъ града кждѣ Дупница, чете се и самото име на Паутания. При копание край новото реално училище намѣрихж се лани презъ Августа огромни основи, массивни тежки квадри, може би, фундаментитѣ на една римска баня. Но пó-обширно едно извѣстие върху тия паметници трѣба да си остане за други пжть.

Осоговскитѣ планини сж граница между България и Турция. Изъ Македония между друго чухъ за паметници отъ срѣща границата въ предѣлътъ Малешово, за единъ дългъ латински надписъ съ името на царя Гордияна въ града Джумая, за развалинитѣ на крѣпостьта Хотово при Мелникъ — срѣдовѣковния Χότοβος, който Акрополита споменува въ срѣдата между градоветѣ на Родопитѣ, Στούμπιον (сегашний Стобъ до селото Рила) и Βελεβούσδιον. Въ селото Дебрене на сѣверъ отъ Мелникъ въ долината на Струма изкопва се много „писано камънье“; между друго има тамъ една плоча съ примитивно изображение на три глави, една край друга, и съ почупенъ надписъ: ...αφριτω(?) ἀδελφῷ καὶ τῆς γυνεκί (така) αὑτοῦ μνήμης χάριν.

За античеcката и срѣдовѣковната география има още доста да се издирва въ вжтрѣшностьта на Родопитѣ, въ долинитѣ на Места и Арда, които сж пълни съ византийски разрушени крѣпости. Срѣщу Неврокопъ на другия брѣгъ на Места лежатъ остатъци на единъ старъ градъ, за който преданията казватъ, че се е викалъ Никополъ — античеcкий Nicopolis ad Nestum. Въ името на селото *Смилянъ* (турски Исмиланъ), въ срѣдоточието на предѣлътъ Ахжръ Челеби при изворитѣ на Арда съ остатъци на стари

згради, спазило се е въспоминание на византийската провинция θέμα τῶν Σμολένων.

И въ София и въ Пловдивъ[1]) е турено вече начало за събирание на музеи, въ Пловдивъ при дирекцията на просвѣщението, въ София при народната библиотека, която е основана въ врѣмето на оккупацията отъ профессора Дринова и сега се помѣщава въ Голѣмата Джамия; тя брои сега вече до 9000 томове. Подновение дѣятелностьта на Българското книжовно дружество въ София сигурно ще даде новъ потикъ за изнамѣрвание и обнародвание на стари паметници.

[1]) Въ статията бѣхъ тука помѣстилъ въ една бѣлѣжка като допълнение къмъ сбирката на Дюмона два кратки гръцки надгробни надписи, намѣрени въ Пловдивъ, отъ които единия видѣхъ въ двора на дирекцията на общитѣ згради, другия въ двора на конака, но и двата сѫ непочунени и съдържанието имъ е лишено отъ всичка любопитность; за това ги несъобщявамъ въ превода.

ЕДИНЪ ЕПИЗОДЪ ОТЪ МЕХАДИЯ.

Отъ Василя Поповича.

„Тебѣ казвам, дъщти,
Усѣштай се, снахо.“
Бълг. нар. пословица.

I.

Това бѣше прѣзъ лѣтото на 1870 година. Както всѣка година, тъй и това лѣто въ Херкулесъ-Бадъ (Мехадия) имаше голѣмо стечение народъ отъ всѣкждѣ: отъ Нѣмско, отъ Сърбия, отъ България, а особито отъ Румжния. Всичкитѣ громадни хотели бѣхж прѣпълнени съ посѣтители. Едни отъ тие посѣтители бѣхж наистина болни, подъ строга докторска диета; други полуболни, сир. нито болни, нито здрави; трети прѣздрави и прѣчитави, увлечени, може би, отъ общия порой на праздниттѣ любители за всѣкакви лѣтни расходки по банитѣ и минералнитѣ води. Измежду послѣднитѣ имаше и такива, които не съвпадахж нито въ една отъ горнитѣ три категории, надошли нáй-много изъ Влашко, Богъ знае по какви своеобразни каприз, нито да се цѣрятъ, нито поне да се ползоватъ отъ чистия въздухъ на привлекателната романтическа мѣстность, а, може би просто защото имъ било дотегнжло да се излежаватъ безъ работа въ мошиитѣ си. Подобнитѣ се влачахж насамъ натакъ, като полусънни, прозѣвахж се продължително, гласно и зѣпахж безцѣлно прѣдъ всѣка достойна за забѣлѣзвание маловажно или незаслужвающа никакво внимание вѣщь било то хотелъ или просто орнаментъ, статуйка на зданиятя

барльефъ, капитель, корнизъ, било продавница съ разни практически или разкошни предмѣти, на нѣкое громадно дърво, кьошкъ, цвѣте, билка, мостче, камъкъ, скала, пещерка, сълбичка, пѫтечка, която води къмъ нѣкой планински върхъ, и т. н.

Или какъ, врѣменното Мехадийско население растѣше прогресивно, пълнѣяше; мѣстноста ставаше по́-чувствителна, скѫпотията по́-неизносна: Фиоринитѣ хвърчахѫ въ множество, но при все това никой не можаше да се похвали съ нѣкое особно удобство и съ задоволяванието си. Тъй или инакъ, кѫдѣ половината на Іюния Херкулесъ-Бадъ прѣдставяше вече едно общество отъ врѣменни жители, съставено отъ разни народности, отъ различенъ полъ, различни звания, нрави и характеръ. Отъ утрото до вечерта всичко се движаше и се суетеше: едни бързахѫ да киснѫтъ въ подземнитѣ горещи ванни; други се расхождахѫ, пръснѫти по горитѣ и върховетѣ на планинитѣ; трети се забавлявахѫ въ ресторанитѣ и кафенетата; четвърти посѣщавахѫ моднитѣ магазини, или пакъ се движахѫ назадъ-напрѣдъ по обширната, чиста и гладка площадь. Имаше и такива господа джентелмени, на които ремеслото бѣше картечната или азартната игра (комарътъ); заврѣни въ стаята на нѣкое кафене, тий старателно прѣмѣтахѫ картитѣ и великодушно обирахѫ единъ другиго.

Изобщо до солидното, важното и сериозното сѣдеше или крачаше недѫгавото, смѣшното и легкомисленното, а до него, на́й-често лицемѣрното и искуственното, подправеното и лъжливото, до което редомъ почиваше или се клатяше комичното, а още по́-често — отвратителното.

Тукъ човѣкъ виждаше нѣкой принцъ или важна личность да се расхожда сѫщо така важно, като че подъ рѫка съ собственната си горда аристократическа мина, тамъ генералъ, офицеринъ, катанъ (войникъ) или нѣкой обикновенъ смъртний — търговецъ, чиновникъ, простъ писецъ,

музикантинъ, пó-нататъкъ нѣкой сибаритъ или сибаритка и т. н., слѣдъ която се влѣчеше нѣкой старъ ловеласъ или кьопавъ дъртелъ; още пó-нататъкъ нѣкоя кокона съ кокончетата си или дудука съ дудучкитѣ си, натруфени, размазани, размирисани, укичени съ разни скѫпи дрипи, съ скѫпоцѣнни камъни и съ други разни лъжи-очи украшения: всичко това се движаше, е́дни съсрѣдоточени въ самосебѣси, други равнодушно, трети съ изгледъ, като че мирищахѫ въздуха, четвърти съ пълна апатия въ лицето си, пети съ едно особно изражение, неприлично нито на екстазъ, нито на пассивность, на́й-сетнѣ имаше и такива, на които въ очитѣ и въ гласа съглѣждаше се и се чуваше една дълбока, ако не прѣзрителна ирония. Съ една дума, всѣки бѣше заемнѫтъ по своему, споредъ физическото си състояние и нравственното си настроение.

II.

Него день, къмъ който се отнася и настоящий разсказъ, мнозина сѣдѣхѫ подъ навѣса (издадений покривъ) на единъ ресторанъ, пияхѫ обикновенното си утренно вайсъ-кафе (кафе съ млѣко) и се разговаряхѫ по между си. Часътъ бѣ станѫлъ десеть. Слънцето стоеше високо надъ Мехадия; юнската жега почеваше; въздухътъ бѣше топълъ, приятенъ и тихъ; природата дрѣмяше. Приятната зеленина, съ която се бѣхѫ постлали гигантскитѣ хълмове, сѣнчаститѣ дървета по тѣхъ, привличахѫ погледитѣ на публиката и ѭ каняхѫ, мамяхѫ при себѣ си. До обѣдъ оставаше още два часа. Слѣдъ утрѣшната баня, обикновенно, всѣки трѣбваше да иде да се пораstѫнче единъ два часа, едно за да извърши прѣдписанието на докторитѣ, друго за да се налапа съ дѣвственний чистъ въздухъ и да си възбуди апетита, по български нщаха за ядение. На тоя пѫть мнозина се бѣхѫ сговорили да се искачатъ на върха на единъ отъ близкитѣ високи Мехадийски вър-

хове, за да погледатъ отъ тамъ на величественната, великолѣпната и живописна околность. Бѣхѫ се наканили вече, когато отдалечъ се зададохѫ едни покрити кола съ два коня, сѫщо като ония, въ които се довозватъ или отвозватъ пѫтницитѣ отъ Оршова за въ Херкулесъ-Бадъ и обратно отъ Мехадия за въ Оршова. Разумѣва се, въ едно такъво затънтено мѣсто срѣдъ Карпатскитѣ планини, срѣдъ едно подобно общество, гдѣто всѣки, ще неще, трѣбва да търси минутни развлечения, естественно бѣше всѣкъ да се заинтересува съ новоприбивающитѣ: кой е, какъвъ е родомъ, отъ гдѣ ли е, не носи ли нѣкоя по́-прѣсна новина? И множеството се спрѣ и срукнѫ да зърне на пристигващитѣ.

Колата караше единъ младъ и силенъ Влахъ. Той шибаше коньето и, незнамъ защо, все се кандулкаше то на дѣсно, то на лѣво, сѫщо като человѣкъ, който си допуснѫлъ да си направи кейфа по̀-вечко, отколкото може да допусти умѣренността и здравий разсѫдъкъ, или по-добрѣ да речемъ, въ ущербъ на хорската прѣсѫда. Или какъ, той биеше коньето безжалостно, подсвирваше имъ, нунукаше имъ, нѣщо бърборяше и викаше сърдито прѣзъ зѫби, отъ което животнитѣ по́-вечето припускахѫ, отколкото крачахѫ обикновенно.

Страшний трѣсъкъ отъ колата подплаши всичка Мехадия. Мързеливитѣ и прѣздрави кокони, които до тоя часъ още се излежавахѫ на мегкитѣ си постилки въ номерата и си въображавахѫ на свобода пикантната си хубость въ тоя или оня костюмъ, веднага скочихѫ отъ одровете, и всѣка отъ тѣхъ се завтече къмъ прозореца, повдигнѫ завѣситѣ, увиснѫ въ най-небрѣжното си утренно дезабилье-деколте въ растворенния прозорецъ и впи жеднитѣ си погледи въ колата. Въ една минута десетки прозорци бѣхѫ растворени и още толкова любопитни женски личности се показахѫ въ тѣхъ.

Тихий въ него врѣме Херкулесъ-Бадъ като че се съживи. Не се чуваше друго, освѣнъ питания сѫсѣдъ на сѫсѣда: що е? Кой? Що става? Но както тѣхното, така и недоумѣнието на други много любопитни не трая много врѣме, защото наскоро колата се спрѣхѫ прѣдъ управлението на мѣстнитѣ бани, и всички можахѫ да видятъ сами и да се обѣдятъ въ сѫщественната причина на шума.

Въ колата сѣдеше една госпожа съ капелина на главата си и съ ръкавици на рѫцѣтѣ си, при това въ нáй-разлютено състояние, защото съ едната си рѫка тя забраняше двѣ гурелови дѣчица 6- до 8-годишни, а съ другата махаше на халосъ надъ главата на компаньона си, вѣроятно нейния мѫжъ и баща на дѣцата. Отъ своя страна тоя любезенъ компаньонъ, женоподобно се отбраняше, като си закриваше лицето съ двѣтѣ рѫцѣ отъ чевръститѣ и мълниеподобни женини си нападения. тъй щото и самий коларь, въ избѣжание на едно нечаянно и неумишленно посѣщение на чуждитѣ плѣсници по тила му, и като не му се щѣше гърбътъ му или главата му да испита едно неприятно съприкосновение съ тѣхъ, отклоняваше се на дѣсно, на лѣво, сѣдейки на козлитѣ.

При вида на едно подобно жалостно приключение, почти всичкитѣ чаянни и нечаянни гледачи стекохѫ се на площадта да глѣдатъ. Дамитѣ отъ прозорцитѣ мѣтахѫ върху публиката торжественнитѣ си погледи, нѣкои и други полусънни ступане, привлечени сѫщо отъ любопитството, явихѫ се у сѫщитѣ прозорци и съ негодование глѣдахѫ на трагикомическата картина; сегисъ-тогисъ тий изричвахѫ по една такава красна думица, отъ която и послѣдний грубианъ би се засрамилъ и отвърнѫлъ.

— Де, де, мѫжо, що ти станѫ? чуваше се отъ единия прозорецъ.

— Полудѣли ти? викаше други гласъ отъ други прозорецъ.

— Посвѣни се, мѫжо, засрами се! говори ли се тъй просташки? извика единъ дрезгавъ женски гласъ отъ прозореца на отсрѣщний горний катъ.

— Тъй му трѣбва, ваджията, като е мужикъ! изговори една кокона у съсѣдния прозорецъ, но тъй силно, щото гласа ѝ да се чуе добрѣ на площадта.

— Жено! чу се други силенъ, рѣшителенъ и строгъ гласъ: млъкни, жено!

— Е, не щѫ, не щѫ да мълчѫ, защо да мълчѫ? щѫ говорѭ, на, на пукъ! отговори не по́-малко рѣшителний и опаченъ женски гласецъ.

Слѣдъ това послѣдва една силна мѫжка псувня, и почензтий по тоя начинъ неприятенъ разговоръ веднага се прѣкѫснѫ.

Въ часа, когато чистолюбието на много кокони почеваше да се раздразня и общото негодование растеше; когато подобнитѣ мили разговори привлекохѫ незаслуженото внимание на публиката, и мнозина се обърнѫхѫ кѫдѣ прозорцитѣ, а послѣднитѣ, по нѣкое съображение ли на живущитѣ задъ тѣхъ, или въ избѣжение на нѣкои уроки върху коконитѣ отъ страната на дързостнитѣ любопитствуюши, почнѫхѫ единъ слѣдъ други да се затварятъ; сцената въ колата слѣдваше обаче еднакво, ако не и съ по́-голѣма сила.

Мнозина господа се бѣхѫ натрупали около колата и съ голѣмо любопитство приемахѫ примѣрно поучителния урокъ отъ масторитѣ на сцената. Други господа по́-отдалечени отъ пъпрището, които сѫщото любопитство привличаше, тичахѫ като пощрькьлѣли за да не окѫснѣѭтъ и да видятъ съ очитѣ си това, което ставаше, и, то расшитвахѫ подробноститѣ на началото, то се смѣяхѫ, то подсвирвахѫ на всѣки начинъ.

Между тѣмъ, отъ часъ на часъ дѣлото въ колата взимаше по́-сериозенъ характеръ. Кочиашинътъ бѣше скочилъ

отъ козлитѣ; той си отрѫсваше яката съ прилично учудване, придружено съ разни мимически тѣлодвижения, които давахѫ на публиката да разумѣе, съ какви хора ималъ да прави, че като настоящитѣ си пассажири той никога не билъ видѣлъ въ живота си.

Въ колата пакъ коконата и разгнѣвенний ѝ съпругъ бѣхѫ се вчепкали за прикосновеннитѣ си цълуфи и се държахѫ яката, като вдървени, неподвижно, единъ другиму въ чернитѣ очи. Колѣнѣтѣ имъ се опирахѫ о утробитѣ на дѣцата имъ. Отъ силното притисканье на родителитѣ си, очитѣ на нещастнитѣ бѣхѫ испъкнѫли; тий дишахѫ прѣкѫснѫто и тъй жалостно пищѣхѫ, тъй отчаянно, щото привождахѫ въ умиление и нáй-флегматичнитѣ сърдца.

Нѣколцина душѝ бѣхѫ се завтекли да измѫкнѫтъ тия нещастни творения изъ подъ грамадната тегота на примѣрнитѣ имъ родители, но други ги удържахѫ и имъ шепнѣхѫ да се не мѣсятъ въ чуждитѣ расправии, като се основавахѫ на туй, че мѣстото е снабдено съ доста будна и строга полиция, която си има грижата за всѣкого и за всичко.

Незнамъ, колко би се протакало това живописно положение на споборствующитѣ и на нещастнитѣ творения, ако не бѣхѫ се евили наскоро между сърдоболнитѣ хора и нѣколко катана отъ мѣстната полиция, които щомъ видѣхѫ работата, веднага се спуснѫхѫ, взехѫ дѣятелно участие, растървахѫ споборствующитѣ родители, нахокахѫ ги и ги накарахѫ да си отслабятъ космитѣ; слѣдъ това тий издърпахѫ дѣчицата изподъ колѣнѣтѣ на родителитѣ имъ, снехѫ ги на земята и почнѫхѫ да ги замирявать.

Струваше се, работата се бѣ свършила съ толкова, защото добритѣ ступане като че се смирихѫ на минута и само съ очитѣ си мѣтахѫ мълниеподобни, огненни стрѣли.

Слѣдъ дѣцата слѣзохѫ и родителитѣ имъ. Майката си оправи капелината и измачканитѣ дрѣхи, бащата косата и капата, която мѣтнѫ на едно ухо въ знакъ на юнащство.

Разумѣва се, това послѣдньо обстоятелство не се понрави, па и никакъ неможеше да се понрави на гордата жена, понеже тя гордо и грозно изгледа мѫжа си, готова да се вцѣпи изново въ честния перчумъ на пожизненния си другарь.

Отъ своя страна и мѫжътъ не стърпѣ една подобна обида, и като че нова покана за двобой, отговори ѝ съ единъ равносиленъ прѣзрителенъ погледъ.

Настанѫ торжественна минута. Мѫжътъ и жена му се изгледахѫ мълчаливо, настръхнѫто, гордо, прѣзрително ококорено, сѫщо като пѣтлитѣ, когато се готвятъ да се сбѫхтятъ. Мѫжътъ си позволи пръвъ да се усмихне прѣзрително; това бѣше извънпѫти много за жена му; търпѣнието ѝ се пръснѫ.

Подобно на древнитѣ гладиатори, тя се поисправи, испъчи се, пристѫпи малко напрѣдъ, и хвърли единъ орлинъ и гордо торжественъ погледъ върху мѫжа си. Сцената бѣше готова да се поднови; гледачитѣ удвоихѫ вниманието си. Но тъкмо въ онова врѣме, когато всѣкъ се съмнѣваше още за възможноста на едно вторично счепкване, мигновенно, като блѣскавица, произлѣзе такъво чудо, което цѣла Мехадия не бѣ видѣла отъ поконъ вѣка: всичката публика охнѫ въ единъ гласъ.

По божий или по дяволския промисль, мѫжътъ трѣбваше да прѣтърпи още едно страшно унижение и да понесе пълната побѣда на жена си, защото май дългия му и на долу закривенъ носъ веднага се намѣри въ кочешкитѣ нехти на храбрата му ступанка. Хитрата и искусна стратегия нави на силата: Мѫжътъ бѣше напълно плѣненъ за носа отъ жена си, която го поведе по широкия плацъ на Херкулесъ-Бадъ, придружавана отъ ревливитѣ си дѣчица; на тоя пѫть послѣднитѣ пищяхѫ извънредно, неестественно, до Бога, и причинихѫ спазми на много нервозни кокони.

III.

Който е посѣщавалъ Херкулесъ-Бадъ, навѣрно ще е видвалъ прѣкрасния фонтанъ срѣди площадта. Изъ срѣди коритото на източника издига се прѣкрасно издѣланний каменний пьедесталъ (подножие), на който е сложенъ громадний мѣдний Силачъ Херкулесъ правъ, полуголъ, полупокритъ съ кожата на убития отъ него дивъ звѣръ, съ една громадна тояга въ ржцѣ, черенъ прѣчеренъ, приличенъ на днешнитѣ стари мангови потомци — кацавелитѣ.

Незнамъ, по кое съображение и вжтрѣшно побуждение, отважната героиня повлече плѣнника си именно направо къмъ тоя източникъ и почнж да го обикаля, водейки мжжа си за носа. При всѣко изравняване съ прѣдницата на Истукана, тя караше плѣнника си да се покланя на Херкулеса, като приговаряше по влашки: „se ne inchinam,“ което прѣведено на български, ще рече: да се поклонимъ; а мжжътъ, прѣвзетъ отъ нестърпимитѣ болки въ носа, волею-неволею, покланяше се по мановението на безжалостната си побѣдителка.

Това бѣше едно оригинално шествие въ честь на тоя баснословенъ полубогъ. Зѣпающата публика, гладна за всѣкакви сцѣни, грълмнж отъ смѣхъ: тъй искуснитѣ комици често възбуждатъ неудържимъ смѣхъ между присжтствующитѣ въ театра, като схванжтъ истинския смисълъ на пьесата и прѣдставятъ вѣрно, неподражаемо смѣшното въ ролата си.

Смѣхътъ на публиката подкустряше гордоста на неумолимата кокона. Нѣкой отъ зрителитѣ плеснж ржцѣ и извика: браво! И ето че и други стотина душъ заплескахж продължително и завикахж: en avant! vorwärts! innainte! напрѣдъ! иллери! ἐμωρός! avanti! Но дамата нѣмаше нужда отъ много подобни насърчвания: Тя сама бѣше до толкова храбра, щото почти не обърнж внимание на

тия заявления отъ страната на публиката, и съ присърдце влачеше мѫжа си за носа.

Тая сцена се извърши тъй бързо, щото, до гдѣто се завърнѫтъ удалившитѣ се катани за усмирението на новата буна между мѫжа и жена му, послѣднята бѣше два пѫти заобиколила източника.

Кръвь течеше отъ носа на клетия мѫжъ, а злобата на съпругата му все растеше и растеше. Какво усѣщаше нещастния человѣкъ въ това врѣме, незнамъ. Той бѣше непрѣклоненъ до едно врѣме, но болката го смири найсетнѣ; той презрѣ унижението си прѣдъ многочисленната тълпа, и се обади пръвъ.

— Стига, жено, стига, изгугняви той: станѫхме за смѣхъ на хората!

— Да те научѫ азъ тебе, отговори сърдчната му половина, за да повнишъ, кога си ме водилъ по моя воля въ Мехадия; ако ти понася, не ме слушай и не ме води други пѫть!

— Проклета да си, ако не ми отслабишъ носа; вижь раскървави ме, проклето, молѭ ти се, пусти ме!

Но намѣсто отговоръ, разярената тигрица изръмжа: *se inchinam!*

— Охъ, проклето, ще ми откѫснешъ носа, пусти ме, ти казвамъ!

— Обѣщай ми, извика жена му, че догдѣто бѫдемъ въ Мехадия, ще ми испълнявашъ заповѣдитѣ безпрѣкословно, ще ми служишь на прищевкитѣ немедленно и точно.

— Щѫ, на дьявола, щѫ, тука пусти ме!

— Ну, гледай, мѫжо!

На послѣдния мигъ, когато умилостивенната по тоя начинъ жена се готвяше да освободи отъ нехтитѣ си мѫжевия носъ, силната дѣсница на полицейския катанъ сложи се на рамото ѝ. Тя пусти носа на мѫжа си, уривнѫ се

като пантера, исплъзнѫ се изъ подъ рѫката му и извика грозно съ начумерено лице: Господине!..

— Мадамъ, имамъ длъжность да ви наумѭ да не правите безпорядъци и шумъ, защото, видите ли, тукъ не сте сами, тукъ има и други господа, които се нуждаѭтъ отъ съвършенна тишина и спокойствие, а вий съ вашитѣ глъчки и безобразия имъ ги отнемате.

— Махни се, отговори разлютената тигрица: никой не докача и не безпокои твоитѣ господа, нека си гледатъ кейфа; азъ имамъ расправия съ мѫжа си, съ собственния си мѫжъ, разумѣли ти? Той ми е мѫжъ, азъ негова жена, имамъ право да си го накажѫ за непослушание.

— Ваша воля, госпожо, но азъ ви казвамъ, испълнявамъ си длъга на службата и обязаноститѣ къмъ началството си, отговори кротко и прилично катанътъ.

— На дяволитѣ, господине, съ твоята служба! Тукъ съмъ на свобода, на свободна територия, правѭ каквото си щѫ, чувашъ ли? Ще си го побиѭ, никой нѣма право да ми държи смѣтка за постѫпкитѣ, които никого другиго не докачатъ.

Това е то, че не сте въ Влашко, въ своята земя, мадамъ: Тукъ, наистина, всѣкъ е свободенъ, но пакъ е подчиненъ на общественния редъ и трѣбва да слуша и пази пълното приличие, иначе. . . .

При тия думи госпожата изгледа катана високомѣрно, прѣзрително, отъ горѣ до долу и отъ долу до горѣ, като че пресмѣташе отъ гдѣ да го залови, ако би потрѣбвало да го нападне и накаже за дързостта му.

— Е, проговори тя прѣзъ стиснѫти зѫби, иначе, какво иначе?

— Иначе, госпожо, трѣбва да се подчините на закона и на мѣстния порядъкъ!

Мѫжътъ, който до това врѣме стоеше въ прилично разстояние отъ лудата си жена и бършеше съ кърпата рас-

кървавения си носъ, приближи се незамѣтно при катана и му шепнж да се не закача съ жена му: не іж ли видишъ, дорече той, каква е раздразителна и опачна? Молж те, остави іж, болна е.

— То не ми влиза въ работата, спокойно и умѣстно отговори катанътъ; тука има такъво мѣсто, гдѣто се успокояватъ каквито и да сж разстроени нерви: една баня въ полицейската стая е доста, за да се опомни коконата ви.

— Е, още имали? попита жлъчно гордата мадама: да знамъ, че щж си изгубіж кока и собственната коса отъ главата си, че ще си истрошж нехтитѣ, пакъ нѣма да се оставіж на едного като тебе поплювка да тури ржка отгорѣ ми, никога, никога, чу ли!

— Мадамъ! . . .

— Никога, не чувашъ ли! махни се отъ очитѣ ми! Госпожата си промѣни лицето, тъй да рекж, настръхнж. Упорството на катана бѣше излишно повече. И дѣйствително, той видѣ, че нѣма работа съ що годѣ обикновенна, смислена жена, и по необходимость отвърнж се отъ нея, погали дѣцата, усмири ги и се пооттегли на страна. Слѣдъ катана и хората почнжхж да се распръскатъ насамъ-нататакъ.

Комедията като че се свърши съ толкова.

IV.

Прѣзъ всичкото това врѣме кочиашинътъ стоеше при коньето си, смѣяше се и съ нетърпѣние очакваше възвръщанието на господаритѣ, за да стовари партушинитѣ имъ и да се махне отъ площадта, защото го бѣ страхъ да не го глобятъ за престояванието на колата му пó-вече отъ опредѣленото врѣме. Когато коконата се приближи до колата, той се обърнж към нея:

— Коконо, да стоваримъ вѣщитѣ, гдѣ ще повелите? Молѭ ви, пó-скоро, защото бързамъ да се върнѫ въ Оршова, гдѣто ме чекатъ нови пѫтници.

— Въ Черна-рѣка, разумѣ ли? отговори ядосаната кокона.

— Разумѣхъ, госпожо, разумѣхъ, но ваша милость напрасно се сърдите на мене, азъ какво ви съмъ кривъ?

— Мѫжо, обърнѫ се госпожата къмъ почитаемия си, едва що поученъ другарь, мѫжо, какво е за правяние сега, мисли!

— Първо да търсимъ стая, сетнѣ. . . .

— Искамъ на първия редъ да бѫде, непрѣменно на първия редъ, или съвсѣмъ да ѭ не бѫде!

— Ваша воля, като ти е приятно, стига, жено, да се намѣри по желанието ти.

— Да те видѭ сега, безъ стая на първия редъ да не ми се връщашъ, чу ли!

— Ваша воля, повтори съпругътъ, но, жено . . .

— Още тука ли си, що ми нопокашъ? Поглежъ, дѣцата се пекѫтъ на слънцето, а кочиашинътъ вика!

Мѫжътъ като че искаше още нѣщо да попита жена си, но като ѝ видѣ начумереното лице, прикри съ кърпата ранения си носъ, и тихо се оттегли кѫдѣ управлението на банитѣ.

Въ очакване на завръщанието му, коконата мѣтнѫ дѣчицата си на колата и сама се качи при тѣхъ, за да не загори отъ жежкото слънце, както и за да си поотпочине отъ туку що извършенитѣ велики подвизи.

V.

Минѫ се битъ часъ, отъ като мъжътъ се отправи да търси заповѣданната стая за семейството си. Като за зла честь, бѣше почнѫло и да наросява по малко дъждецъ, часътъ наближаваше пладнѣ.

Пръснжтитѣ вредомъ Мехадийски пациенти (болни) лека-полека се завръщахж отъ утрешната си расходка, събирахж се подъ покривитѣ на кафенетата и локантитѣ, разговаряхж се въ ожидание обѣда, смѣяхж се и се прѣпирахж живостно.

Прѣзъ всичкото това врѣме, госпожата продължаваше да кисне въ колата при дѣцата си. Отъ нетърпѣние тя си хапеше устнитѣ, гнѣвътъ іж дразняше и іж караше да испуща сегисъ тогисъ по единъ такъвъ лаконически епитетъ върху мжжа си, щото и дяволитѣ нáдали би измислили пó-остъръ и пó-неделикатенъ; но тъй плодовити на измислящи биватъ женитѣ, когато обстоятелствата и гнѣвътъ имъ извикатъ дѣятелноста на тѣхния умъ, на тѣхната хитрость. И на какво не биватъ тѣ способни тогива, и какво не имъ минува прѣзъ ума!

Дамата не правеше друго, освѣнъ често попоглеждаше изъ прозорцитѣ на колата, ръмжеше като вързанъ песъ връхъ проходящитѣ, стискаше си плѣсницитѣ, скръцаше съ зжби, заканваше се на мжжа си, и вече измисляваше какъвъ кюляфъ да му скрои, като се завърне, особито ако дойде безъ да е сполучилъ да намѣри прилична стая на първия редъ. — Ахъ, че ще си го испати, клетия синъ! Сега ще ме види, коя съмъ и чия дъщеря! бъбреше си тя.

Но бѣдний мжжъ, като че по едно тайно прѣдчувствие на готвещата се надъ главата му кара, и по причина, едно, че бѣше иструшувалъ всичкитѣ мѣста въ гостинницитѣ и не бѣ намѣрилъ стая не само на първия редъ, но и на втория, и на третия катъ, дори и въ подстрѣшнето, и въ подземницитѣ на хотелитѣ, и въ частнитѣ кжщи — толкова бѣше пълно на всѣкждѣ и заемнжто, друго, защото бѣше окъснѣлъ доста, и въ надѣжда, че и жена му отъ нетърпѣние ще да се е отправила сама да търси стая, прѣдпочете да чѣка по удобно врѣме, за да се яви прѣдъ очитѣ й. За това той спокойно сѣдеше въ едно кафене,

пияше черно кафе и се разговаряше съ единъ господинъ, комуто се мѫчаше да обясни криво-лѣво по нѣмски главната причина за съврѣменната война между Франция и Германия.

Кой знае кѫдѣ би го завлекълъ разговорътъ, ако би келнеритѣ отъ ресторанитѣ да не дойдѣхѫ да извѣстятъ на гладната публика, че обѣдътъ бѣ totовъ, часътъ — дванадесеть, и ако не се явеше неочекванно и не го прѣкѫсаше фуриозната му жена.

Подобна на една карающа фурия, изненадѣйно прѣдстанѫ тя прѣдъ разговаряющитѣ и съ спрѣно отъ злоба дихание грозно изгледа любезния си съпругъ, който като че истинѫ на мѣстото си и идиотски гледаше на жена си. Той само тогава се обурави, когато събесѣдникътъ му — Нѣмецътъ — го попита дважь и трижь: aber was ist mit ihnen? (какво ти станѫ?).

— Нихтсъ! избърбори той нáй-сетнѣ едва внятно: Господине, жена ми . . .

— Е, мѫжо, измъмра жената, сѣдишъ и си приказвашъ, съ хората, като че това ти бѣше останѫла работата . . .

Отговоръ не послѣдва; концитѣ се бѣхѫ объркали съвсѣмъ.

Имамъ честьта, мадамъ! поклоняющецъ се изговори Нѣмецътъ, но дамата нито го удостои съ погледа си; тя втръщено гледаше на мѫжа си.

— Мѫжо, тебе питамъ, камо ти стаята? ще ли чѣкашъ още и да се мокрѭ на дъжда, казвай!

— Гмъ, гмъ! измънкѫ мѫжътъ: тръсихъ, жено, на всѣкѫдѣ тръсихъ — нѣма, не съмъ виновенъ, търси и ти и се увѣри.

Госпожата, безъ да притури нищо повече, за чудо обърнѫ си гърба и исхвръкнѫ.

Мѫжътъ отдѫхнѫ свободно, обърнѫ се къмъ събесѣдника си: Шлехтъ, проговори той, зеръ шлехтъ фрау . . . (което ще рече: зла, твърдѣ е зла жена).

— Защото е болна. отговори Нѣмецътъ: нека направи нѣколко ванни въ тукашнитѣ желѣзни води, та да видите какъ ще се поправи.

— Нихтъ кранкъ (не е болна), съкрушително испъшка господинътъ.

— Тогава защо ѭ доведе?

— Тя ме доведе, не азъ нея!

Нѣмецътъ си повдигнѫ раменѣтѣ и издума — Охсъ! Слѣдъ това той станѫ, поклони се вѣжливо и се оттегли въ локантата.

— И това е истина, заговори господинътъ, слѣдъ удалението на Нѣмеца: да не бѣхъ охсъ, сир. волъ, не щѣхъ да си допуснѫ да ме води за носа и за рогата една безумна жена! Господинътъ тежко въздѫхнѫ.

— Зналъ бихъ азъ какво да правѭ, прибави той, но дѣчицата ми . . . Ахъ това е то, което ме кара да търпѭ и да се снишавамъ прѣдъ безумието на жена си. Ахъ животе, кучешкий животе! И накого да да се исповѣдамъ, да се оплачѫ? Срамъ ме е вече отъ хората. И кой ли ще да ме чуе? Защо се мѫчѫ азъ да печелѭ, кой ще ме оправдае? Защо живѣхъ, като нѣмамъ никаква услада въ живота си, когато ни една минута не ми е простено да си распустнѫ душата, да си отдѫхнѫ свободно, да се порадвамъ отъ все сърдце на състоението си, да подишамъ чисто и непорочна семейна радость, да вкусѭ сладкия плодъ на мирния добродѣтеленъ животъ! Право, гризе ме зависта, като гледамъ на другитѣ, дори на нáй-проститѣ хора, какъ си живуватъ съ ступанкитѣ си. А защо не съмъ билъ и азъ честитъ като тѣхъ? Охъ, дотегнѫ ми вече! . . . Не, азъ щѫ сваля отъ гърба си това несносно сѣдло, та ка-

квото ще да става; и тъй нищо добро не ми се сочи въ будущето, та пó-добрѣ веднъжъ за винѫги! . .

Неизразима печаль се изобрази въ лицето на тоя клетникъ-мѫчникъ, черната меланхолия прѣвзе ума и чувствата му, тогава когато жена му подъ рѫка съ едного непознатъ господинъ яви се отпрѣдѣ му и прѣкѫснѫ монолога на тѫжнитѣ му мисли.

— Е, мѫжо, азъ свършихъ работата, продума тя, намѣрихъ сгодна стая, благодарение на любезноста на негова милость, господина Н. Н., прѣпорѫчвамъ ти го.

— Добрѣ, жено, отговори мѫжътъ, като си исправи наведената глава.

— Имамъ честа да ви се прѣдставиѫ, сладко-вѣжливо продума г-нъ Н. Н.

— Нѣмамъ честа да ви знаѭ, нито пакъ желаѭ да ви знаѭ, господине, кой сте и отъ кѫдѣ.

— Мѫжо, що е това отъ тебе? Человѣкътъ ни услужи. а ти . . . злобно издума жена му.

— Мужикъ, избърба Н. Н., като си освободи рѫката.

— Молимъ ви, простѣте слугата ви за безпокойството, което ви сторихъ, изрече дамата почти умолително: мѫжъ ми сега е въ пароксизма на болѣста си и не знае, що говори.

— А, негова милость е боленъ, а не вий, госпожо?

— Да, господине, за него дойдохъ въ Мехадия, да го придружѫ, дано се исцѣри.

— Ну, ще се исцѣри, безъ друго ще се исцѣри отъ тукашнитѣ води, много, много полезни води.

— На дявола водитѣ ви! обади се на сила болний господинъ.

— Радвамъ се, че ви улесняхъ, господа! Слѣдъ тия снисходителни думи, услужливий господинъ се поклони съ една лукава подсмивка и си заминѫ по работата.

VI.

Госпожата сѣднѫ при навѫсения си и умисленъ мѫжъ и почнѫ да му говори съ единъ удивително ласкъвъ тонъ. — Азъ намѣрихъ, казва, на първия редъ, но май скѫпа, ну да, ще плащаме по десеть фиорина за денонощието; стаята е доста обширна и съ два одъра. И, мѫжо, каква е хубава, свѣтла, укичена, исписана! Нека познае Мехадия, коя съмъ! Охъ, сутрѣ като се наконтѭ . . . Мѫжо, оти си толкова угриженъ? Я остави на страна мисленьето и хайде да се прѣнесемъ, че станѫ обѣдъ, па и дѣцата огладнѣхѫ; азъ вече дадохъ мило за драго. —

Но мѫжътъ мълчеше.

— Какво правимъ, господа, обади се Кочиашинтъ отзадѣ имъ, намѣрихте ли квартира? Азъ вече не могѫ да чекамъ, и, правото да ви кажѫ, ще ви стоварямъ нѣщата на площадта чрѣзъ полицията, сетнѣ, и дѣцата ви плачатъ въ колата.

Само при думата — дѣцата — мѫжътъ като че се пообуравн отъ летаргията, въ която бѣше впаднѫлъ, повдигнѫ си главата и попита: защо плачатъ дѣцата?

— За васъ, господине, и за госпожата ви; молѭ ви, да стоваримъ.

— Ще стоваримъ, нещастний, ще стоваримъ, извика разлютена госпожата: потрай само двѣ-три минути, не бѫди такъвъ припрѣнъ!

Кочиашинътъ като че се засрами и се удали.

— Е, мѫжо, какво ще речешь, подкачи пакъ госпожата: стаята десеть фиорина за денонощието . . .

— Десеть фиорина за денонощието, жено, кой ги печели по толкова на день?

— Но тукъ сме дошли да трошимъ и . . .

— Знамъ, прѣкѫснѫ ѭ мѫжътъ, не спорѭ жено, и, ако щешъ, безъ всѣка нужда и полза.

— Но азъ имамъ нужда отъ чистий въздухъ и отъ мѣстнитѣ води . . . азъ съмъ болна, казватъ, желѣзнитѣ води . . .

— Знамъ и него, жено, но не отъ мѣстнитѣ води, но отъ ванни пълни съ моя собственъ потъ, горещъ потъ, многогодишенъ потъ.

— Мѫжо, ти днесъ съвсѣмъ се измѣни; отъ самата утрина си ме заялъ, правишъ ми все на пукъ; почнѫхъ да не те познавамъ вече!

— А кога си ме познавала, та да ме познаешъ и сега?

— Мѫжо, полудѣ ли ти днесъ?

— За тебе азъ никога не съмъ билъ разуменъ.

— Мѫжо, много ми досаждашъ днесъ, много ме лютишъ!

— Днесъ, едва днесъ, наконецъ! А че ме лютишъ и оскорбляваншъ всѣки день, това не се чете!

— Мѫжо, мълкни, върви при дѣцата, ти казвамъ!...

— Тѣ сѫ твои изродия, ти ги роди!

— Мѫжо, помни си обѣщанието, ще ти искамъ смѣтка..

— Не съмъ длъженъ да ти давамъ смѣтки! Помни, че съмъ ти мѫжа.

— Подлецъ!

— Мрьсна невѣрница!

Като свѣткавица се спустнѫхѫ мѫжътъ и жената единъ върху други и, прѣди да охнѫтъ петь-шесть-тѣхъ любопитни свидѣтели на тоя разговоръ, мѫжътъ останѫ съ одраскана страна, а жена му съ одрани уши. Катастрофата станѫ тъй мъгновенно, щото никой не можа да види какъ произлѣзе тя, па и самитѣ бойци, ако би ги попиталъ нѣкой, какъ се случи та се обезобразихѫ тъй внезапно, не вѣрвамъ да можахѫ да разскажатъ дѣлото послѣдователно, правдиво и точно.

Прѣдставѣте си жената съ кървави рѫцѣ, блѣдна вдървена отъ гнѣвъ, а мѫжа съ опнѫти рѫцѣ и стиснѫти

плѣсници, торжественно гладиаторски, насочени къмъ жертвата на героическата си побѣда.

— Наконецъ, безумно, наконецъ, жено, търпѣнието ми се пръснѫ, врѣме е за пръвъ и послѣденъ пѫть да си измиѭ вѣчния срамъ, дръжъ! И мѫжътъ запрати съ една необикновенна сила двѣтѣ обѣсци, откѫснѫти отъ собственнитѣ уши на жена си.

— Дръжъ си, жено, украшенията, да ги не загубишъ, тѣ ще ти потрѣбватъ да се кичишъ въ Мехадия! И наистина, тия украшения се ударихѫ о земята и се запелѣхѫ у позѣтѣ на коконата.

Всички наоколъ скочихѫ отъ мѣстата си: дамитѣ си закрихѫ лицата да не гледатъ, а мѫжьето се отвърнѫхѫ отъ ужасното зрѣлище съ прѣзрѣние.

Варвари, варвари! извикахѫ нѣкои отъ тѣхъ. Потокъ отъ алено червена кръвь течеше отъ двѣтѣ уши на нещастната жена. Като съгледа на земята любимитѣ си обѣсци и се почувствува тъй обезобразена, лицето ѝ приблѣднѣ, побѣлѣ отъ ярость; тя подивѣ.

— Ахъ тиране! искрищѣ тя и се хвьрли връхъ мѫжа си като карающа фурия. Но благоразумний мѫжъ благоврѣменно си бѣ взелъ дърмитѣ и станѫ невидимъ отъ сцената. Намѣсто него, ослѣпената отъ яроста си жена улови съ двѣтѣ си рѫцѣ ушитѣ на единъ хрисимъ офицеринъ, на когото любопитството безъ малко щѣше да му костува неимовѣрно скѫпо, ако не се случаше наблизо единъ отъ прѣдишнитѣ катани, който се завтече на помощь, стовари на гърба на нещастната единъ войнишки ударъ и по тоя начинъ накара ѭ да му отслаби ушитѣ. Отъ тоя ударъ грьбътъ на госпожата дойде въ силно сътрясение; тя бѣше уничтожена изведнъжь, и отъ страхъ едва свари да си прибере обѣсцитѣ и да побѣгне.

— Ахъ проклето! извика офицеринътъ.

— Охъ, смаза ме тоя катанъ, испљшка дамата почти въ сљщото врѣме, и трљти на бѣгъ.

Повдигнљ се силенъ смѣхъ. Изъ локантата наискочихљ много любопитни.

Мехадия изново грљмнљ.

Цѣлъ день слѣдъ това, до самия вечеръ между публиката не се приказваше друго, освѣнъ за недавно-пришлитѣ господинъ и госпожа.

Тукъ едни разсказвахљ подробноститѣ на дневнитѣ приключения, разумѣва се, съ разни прѣправки, притурки и стилистически украшения, тамъ обсљждахљ философически причинитѣ на случeното, по́-нататъкъ разсљждавахљ за социални въпроси, вслѣдствие отъ дневнитѣ впечатлѣния, и т. н. Мнозина поддържахљ идеята, че за всичкото зло прѣзъ деня е послужила лошата отхрана на обществото, въ което сљ живѣли и образували тия нещастни творения; други налягахљ на темперамента на хората и на всѣка единица особно. Въ нѣкои крљговци въпросътъ се рѣшаваше много по́-кратко и опрѣдѣленно — съ думитѣ „общественъ развратъ“. Въ други пакъ утвърждавахљ, че всичкитѣ сцени прѣзъ деня не свидѣтелствовахљ за друго, освѣнъ за стремлението на женския полъ да се еманципира отъ тиранията на мљжьето.

При това нѣкои събесѣдници поддържахљ авторитета на жената наравно съ авторитета на мљжа; други пакъ казвахљ противното, основавайки се на св. писание и на неговитѣ думи: „жената да се повинува на мљжа си“.

Какъ да е, обаче него день припирнитѣ се свършихљ съ общото признавание безхарактерноста на хората, вслѣдствие на общественната деморализация. Като довършвание пакъ на общественното мнѣние, сир. като качулъ на всичко, всѣкъ се изрази съ думитѣ: безобразие, варварщина! Тия послѣдни думи още по́-накљсо характеризувахљ влашкитѣ нрави по онова врѣме.

Самитѣ влашки семейства, а тѣ бѣхѫ най-многочисленнитѣ въ Мехадия — осѫдихѫ поведението на мѫжа и на жена му, и съжалявахѫ, че дневний скандалъ се бѣ случилъ именно въ врѣмето на тѣхното прѣбивание въ Мехадия. Едни отъ тѣхъ благоразумно осѫждахѫ мѫжа, като слабохарактеренъ человѣкъ, който отъ началото още не зналъ да стѣгне юздитѣ на жена си; други още по-благоразумни отъ тѣхъ, набѣдявахѫ жената, като ѭ наричахѫ изродие полоумно, развалено, отвратително, слѣдователно, обществена язва, болѣсть, неизлечима дору въ течението на едно и на двѣ человѣчески поколѣния. Най-многото честни бащи и майки чудяхѫ се, какви хора ще станѫтъ дѣцата на тие безумни родители — маскари.

Имаше обаче мѫжие и жени, които не утърпѣхѫ да се не схапятъ по тоя поводъ, сир. по повода на дневнитѣ тълкования, дори и въ присѫтствието на хората, на слугитѣ си; а какво е произлѣзло прѣзъ деня и вечерьта въ квартиритѣ имъ, това остава покрито мракомъ неизвѣстности. Извѣстно е само, че на другия день, споредъ разгласеното шушуканье на господарскитѣ слуги, изъ Мехадия се приказваше, че еди кой си господинъ, домну, кокону, турилъ жена си въ респектъ, че други изялъ една не твърдѣ милостива плесница отъ коконата си, третий злѣ се скаралъ съ жена си, четвъртий исхарчилъ само въ прѣдидущия день сир. отъ врѣмето на скандала до вечерьта, двѣстѣ и намъ колко си австрийски жълтици за украшения на жена си, само и само да ѝ смегчи опачноста и да ѝ смири камилския инатецъ; петий оставилъ семейството си безъ вечеря, и малко ли други подобни приказки се носяхѫ на втория и на третия день изъ Херкулесъ-Бадъ.

Най-легкомисленний отъ всичкитѣ тие разскази бѣ оня, въ който се прѣдаваше, съ указание дори на личноститѣ, че еди кой си господинъ, като се скаралъ до смърть съ

опачната си жена, дозволилъ си да ѭ изгони великодушно изъ стаята, а самъ смиренно се затворилъ въ нея съ нѣкоя си хубостница, а добродѣтелката му жена, споразумѣна нó отъ рано съ нѣкого си тънъкъ развратникъ — богаташъ отъ съсѣдния померъ, безъ да се свѣни отъ слугитѣ на хотела, отишла при него въ стаята му тъй, както ѭ изгонилъ мѫжъ ѝ, полуоблечена, и намѣрила това, което тръсила, сир. приютъ, покровителство и отмъщение на мѫжа си. Разумѣва се, тоя скандалъ възвълнува всичкия Херкулесъ-Бадъ. Благовъспитаннитѣ влашки семейства се червяхѫ на всѣка стѫпка; това ги стори да бѣгатъ изъ Мехадия; тъй и станѫ: скоро слѣдъ това половината отъ Власитѣ не се чухѫ, не се видѣхѫ; повечето отъ тѣхъ избѣгахѫ нощѣ, за да ги невиди никой. Толкова голѣмъ бѣше скандалътъ и тъй силно подѣйствова той на влашкото общество въ Мехадия.

VII.

Мѫжътъ липса и не се завърнѫ вече.

Госпожата, слѣдъ като ѭ надари катанътъ съ коравия си юмрукъ, веднага се намѣри при колата. Тамъ кочиашинътъ ѭ очакваше отъ минута на минута. Първата ѝ работа бѣ да види дѣцата си; послѣднитѣ спяхѫ, кое какъ завърнѫло. Тя ги разбуди, сне ги, улови ги за рѫцѣтѣ и управи кочиашина къмъ мѣстото, гдѣто трѣбваше да се стоварятъ вѣщитѣ, а още слѣдъ малко тя изчезнѫ въ вѫтрѣшноста на зданието — Франценъ-Хофъ.

Кочиашинътъ и колата му се махнѫхѫ отъ площадта. Слѣдъ три четверти часъ, когато локантитѣ бѣхѫ почти опустели, человѣкъ можаше да види у общата гостинница въ тъй нареченния „Дворски Салонъ“, между тукъ-тамъ останѫлитѣ и окѫснѣли посѣтители, и една дама исписана, размазана, нацапана, прѣкитена, размирисана, сѣдяща до

единъ столъ съ двѣтѣ си дѣчица, тъй сѫщо напудрени и прѣтруфени до безобразие, обѣдвающа съ тѣхъ, но вече съ искусно прѣвързани уши; тя туку се оглеждаше въ отсрѣщното грамадно огледало, оправяше си бонета на главата, дрѣхитѣ, кършеше се до толкова, щото на́й-сетнѣ сполучи да извика вниманието и явнитѣ насмѣшки на съсѣдкитѣ си, двѣ три Нѣмкини и Сърбкини, повидимому, които почнѫхѫ да си шепнѫтъ, да си подмигватъ една на друга, сочейки съ очи на речената дама.

Но дамата, ако и да усѣщаше лукавитѣ имъ погледи, прѣструваше се, че нищо не види, не чува и не знае; па и да ѝ се щѣше да имъ направи нѣкоя забѣлѣжка и да си отвърне съ единъ истъ прѣзрителенъ погледъ, паче чаяния, на тоя пѫть тя се въздържа, защото умътъ ѝ бѣше съвсѣмъ другадѣ насоченъ; тя мислеше за мѫжа си и прѣди малко нанесената ѝ отъ него обида. Ушитѣ ѝ причинявахѫ люта болка, но отъ срамъ ли, отъ етикетъ ли, тя заглушаваше вѫтрѣшнитѣ си усѣщания и се прѣструваше, като че да не бѣше ѝ нищо. При всичко това, ако и да си казваше въ ума, че мѫжъ ѝ е подлецъ, виновенъ, та за туй не смѣе да ѝ се яви предъ очитѣ, нѣщо іѫ жежеше по коравото сърдце, а дебелата съвѣсть ѝ прѣдсказваше нѣщо не добро. Тя се надѣваше, че слабохарактерний ѝ мѫжъ не ще утрае дълго врѣме, но ще се яви такъвъ же покоренъ на волята ѝ, както прѣди, както дома. Но часоветѣ минувахѫ, а той не се явяваше да іѫ потърси, тъй щото напоконъ, слѣдъ обѣдъ, тя трѣбваше да се прибере съ дѣчицата си.

Минѫхѫ се три, четире и петь часа, а мѫжъ ѝ го нѣмаше да се завърне и да си види дѣцата.

Тъй се изминѫ и остатъкътъ отъ деня, а злобний ѝ мѫжъ още не се явяваше. Цѣла нощь го прѣчеква тя, но и прѣзъ ноща, до самото разсъмнуване го нѣма; това бѣше лошъ бѣлегъ за страшни прокобявания.

VIII.

Послѣдната сцена прѣзъ деня нѣма́ такива зли послѣдствия за нарушаванието на мѣстното благочиние. Мнозина очеквахѫ по́-нататъшното распорежданье на мѣстната полиция за наказанието на невѣжливата и безобразна мадама; мнозина казвахѫ, че полицията трѣбва и ще ѭ изгони обратно въ Оршова, за да си иде, отъ кѫдѣто е дошла; но нищо такъво не се случи. Мнозина дори заявихѫ на полицията своето крайне неудоволствие противъ госпожата и поискахѫ удалението ѝ, като такава, която срамеше обществото съ неблаговъспитанното си поведение; но послѣдната рѣшително се отказа да испълне исканьето имъ, на основание, че всѣкиму е позволено да дохожда и да прѣбивава въ Мехадия за ползата на здравието си; че въ Херкулесъ-Бадъ сѫ идвали и много по́-разстроени въ здравието си, дори безумни, които сѫ се връщали съ бѣлѣзи за скорошното имъ съвършенно поправление; че, слѣдователно, полицията не може да употрѣби желателни мѣрки прѣди да се убѣди въ безполезноста на човѣколюбивия приютъ и на всеудобнитѣ срѣдства за исцѣлението на тая болна жена, страждуща отъ пълното растройство на нервитѣ си. Слѣдъ тоя отговоръ всички замлъкнѫхѫ. Колкото до офицерина и катана, нито единий нито другийтъ не направихѫ никакво заявление; тий дори не се спуснѫхѫ слѣдъ убѣгающата госпожа, но напротивъ, благоразумно се оттеглихѫ на страна и се смѣхѫ великодушно, отъ всичко сърдце, надъ речената мадама и за неволно разиграний комически фарсъ.

Него день локантитѣ ечахѫ отъ веселото настроение на общественния хуморъ. На́й-много забави и разсмѣя обществото младий и веселий офицеринъ, който неподражаемо копираше господина и фуриозната му жена. Другарятъ му, сѫщо младъ офицеринъ, за да се поглуми надъ

приятеля и събрата си, поздрави го иронически съ честа, която е ималъ, щото една такава благородна дама да му позавиждова на прѣлестнитѣ уши и да пожелае да си ги отсѫсне и приобрѣте на паметь. Офицеринътъ, като че усъмненъ, побара си ушитѣ, а това произведе силенъ, продължителенъ смѣхъ. Смѣхѫ се дори и келнеритѣ отъ локантата, гдѣто обѣдвахѫ офицеритѣ. Това се повтаря нѣколко пѫти прѣзъ остатъка на деня и на другия день, въ присѫтствието на много дами и кавалери отъ разно происхождение. Но, както всичко въ свѣта, наконецъ, и комическото надоѣде; то се обърнѫ въ каррикатура и скоро опротивѣ, защото станѫ достояние на господскитѣ лакеи. При всичко това то направи Влахинитѣ не само да се червятъ ежеминутно, но и да не си досидѣватъ на мѣстата, а често и да не си доядатъ спокойно.

Присмѣхулницитѣ нѣмахѫ работа; тий навсѣкѫдѣ слѣдовахѫ подиръ нѣкои влашки дами, които чрѣзъ смѣха и искусното си прѣструвание стараяхѫ се да погълнѫтъ хорскитѣ насмѣшки; но негодованието и срамътъ ги издаваше на всѣка стѫпка, безъ да се сѣтятъ, безъ да щѫтъ — скандалъ!

Нáй-напоконъ Власитѣ почепнѫхѫ да говорятъ и да пущатъ други любопитни слухове; тий измислювахѫ разни истории въ происхождението на двата образеца, свои съотечественници, желаейки съ това да замажѫтъ очитѣ на насмѣшницитѣ, да затулятъ слуха и устата на хората. Съ укоряванието на другитѣ, тий сами искахѫ да се оправдаѭтъ въ много грѣховци, за които ги и прислѣдвахѫ злитѣ езици; но колко сполучихѫ въ това, то се видѣ отъ тѣхното нощно избѣгване слѣдъ нѣколко дни.

Тукъ слѣдвало би да се даде край на настоящата повѣсть, защото цѣлта, за която се пише, можаше да се постигне и съ толкова; но дѣлото не се сврърши съ толкова; горчивитѣ минути останѫхѫ за наподирѣ, като та-

кива, въ които слѣдва развръзката и самото заключение на главната мисълъ отъ разсказа.

Освѣнь това, при всичкото желание на повѣствователя да даде единъ пó-благоприятенъ край на разсказа си или поне да посмегчи лошитѣ до отвращение впечатлѣния на множина читатели, между които, увѣренъ е, ще има и много уважаеми, благовъспитанни и добродѣтелни дами, по необходимость чувствова се длъженъ да се извини прѣдъ тѣхъ за оскорблението на невинния имъ слухъ и особито за това, че и за напрѣдъ нáда ли ще му бѫде възможно да ги удовлетвори съ нѣкое измисленно морално-наставително промѣнение въ постѫпкитѣ и характера на дѣйствующитѣ лица, понеже нито като на съглѣдвачъ, нито като на фантазеръ-измисллювачъ не му е позволено да отстѫпва отъ самата истина и дѣйствителноста, о която единъ точенъ и искусенъ писатель трѣбва да се придържа, като слѣпецъ о тоягата си.

Сетнѣ обстоятелствата тъй се бѣхѫ сложили сами, щото благоразумието или неблагоразумието на едната страна трѣбваше да роди неблагоразумие или благоразумие у другата; а що е виновенъ съчинительтъ, ако явленията въ живота и частитѣ факти свидѣтелствоватъ за вѣроятноста на изложението, и ако ви приказва, слѣдователно, безъ всѣкои украшения, простичко за всичко онова, което се е случвало, случило, а може и ще да се случи въ дѣйствителноста съ хора, отъ които може да се очѣква всичко, особито когато твърдия характеръ се навие отъ безхарактерноста, развратътъ обезобрази истинската нравственность, а лъжовната и развалена цивилизация затъмни свѣтлитѣ зари на истинската, строгата и солидната цивилизация; когато, казвамъ, гражданинътъ се обърне на маймуна, а маймуната почне да се слави съ именованието честенъ, образованъ и примѣренъ гражданинъ! . . Да, тъй е. Прѣдупрѣждавамъ читателитѣ, краятъ на повѣста е май тра-

гиченъ, може би и повечко, отъ колкото тѣ очекватъ. Нека слушатъ до край и нека сѫдятъ сами какви сѫ, що сѫ, гдѣ сѫ, какви трѣбва да бѫдѫтъ на вѣка си въ срѣдата на обществото, съ уважението и довѣрието на което трѣбва да се ползоватъ за спокойствието си, за нравственното си удовлетверение и за благоденствието си. Нека помнятъ, че, за да стане нѣкой маймуна-маскара, е нáй-лесна работа; нáй-трудното е, человѣкъ да си остане за всегда человѣкъ, каквито и да сѫ обстоятелствата и духътъ на врѣмето. Четѣте по нататъкъ.

IX.

Часътъ би три слѣдъ полунощь. Тайно безпокойство овладѣ госпожата. Едно тъмно прѣдчувствие, смѣсено съ твърдѣ малка доза отъ надѣжда успѣ да се вгнѣзди въ сърдцето ѝ. Нѣщо отъ вѫтрѣ все ѝ шепняше: зло, зло зло! Тя бѣше готова да прости мѫжа си, само и само да си дойдяше веднъжъ, но той не си идяше.

Мехадия още спеше; слънцето наближаваше да изгрѣе; вънъ бѣше ясно и прохладно, като на горитѣ сутрина, слѣдъ една хубава ясна, суха нощь, слѣдъ хубавото врѣме. Госпожата вече сѣдеше у растворения прозорецъ замислена, тѫжна, може би и гнѣвна. Какъ е минѫла тя ноща, не е извѣстно.

Болнитѣ отъ Херкулесъ-Бадъ се изреднхѫ да киснѫтъ въ жежката сулфорна вода и се върнѫхѫ, пролежахѫ по два, а може и по три часа, обикновенно, слѣдъ банята, прѣоблекохѫ се и излѣзохѫ на кафенето, а госпожата още сѣдеше у прозореца.

Слънцето бѣше изгрѣло отдавна; въздухътъ се бѣ стоплилъ, множеството распъилало — ето и госпожата — истръси се прѣдъ кафенето:

— Добро утро!

— Далъ ти Богъ добро.

Тя влѣзе въ кафенето и почнѫ да се прѣговаря съ едного отъ келнеритѣ, пита, распитва за нѣкого си домну. домну. . . . Но лаконическый отговоръ на келнера накара ѭ да исхвръкне тъй же бързѫ, както бързо бѣше влѣзла; излѣзе, заминѫ и се вмѫкнѫ въ съсѣдния ресторанъ; отъ тамъ взе посоката кѫдѣ моста надъ черна-рѣка и влѣзе въ отсрѣщния хотелъ.

Слѣдъ единъ два часа, когато Мехадийскитѣ жители се пръснѫхѫ нагорѣ-надолу или да се събиратъ на тумби, мнозина отъ тѣхъ приказвахѫ дневния си „куриозъ" (любопитна случка), какъ нея заранъ извѣстната дама надничала въ вратята на всичкитѣ номери въ хотела имъ, когато тий още почивали, и съ това имъ развалила спокойствието; какъ мнозина отъ тѣхъ намѣсто да отговорятъ на питанията ѝ, простичко си ѭ изгонвали или ѭ пращали на дявола. На всѣкѫдѣ тръсила тя мѫжа си, тръсила го, освѣнъ въ хотелитѣ, още и въ банитѣ, по аллеитѣ, гдѣто се расхождаше множеството, въ уединенитѣ мѣста, дори и въ гората ходила, и на върховетѣ на планинитѣ се качвала, мѫжъ ѝ обаче нигдѣ не се намѣрилъ: на всѣкадѣ го нѣмало, никой не го видѣлъ отъ прѣдидущия день.

Дълго врѣме шетала тя подъ жежкото слънце, като заобиколила по тоя начинъ всичкитѣ ѫглове въ Мехадия.

Полуотчаяна, полураскаяна, полубѣшенна повърнѫ се тя дома си, нахрани дѣцата си, приспа ги, легнѫ си на одъра, уморена отъ много ходенье и се замисли. Но и въ това положение тя не утрая много врѣме, защото поедно врѣме тя скочи, ококоти се на прозореца и почнѫ да разгледва проходящитѣ, вѣроятно въ ожидание да види и мѫжа си между тѣхъ.

X.

Мѫжътъ липса. Вече четвъртий день сѣдеше и го чакаше жена му. Ушитѣ ѝ бѣхѫ загорѣли, а лошитѣ впечатлѣшия наполвина истинѫли, пакъ той не се явяваше, като никога. Тя си задаваше питание слѣдъ питание: какво станѫ, кѫдѣ се дѣнѫ вироглавий ѝ съпругъ, и сумтѣше по-вечето отъ злоба, отколкото отъ раскаяние, съ една дума губеше се въ разни прѣдположения и догаждания. И то добро поне, викаше си она, че чамаданитѣ съ вѣщитѣ и ракличката съ драгоцѣнитѣ ми нѣща и съ паритѣ му сѫ тукъ при мене, та могѫ да прѣкарамъ врѣмето си въ Мехадия безъ нужда. А какво щѣше да бѫде, ако мѫжъ ми измѫкнеше всичко, безъ да го усѣтѭ, и го отнесеше съ себе си? Не дай Боже, умирахъ отъ гнѣвъ и отъ срамъ прѣдъ тукашнитѣ госпожи!

При тая успокоителна мисъль, тя полека-лека дойде въ себе си и се примири съ положението си. Слѣдъ тридневия си самозатворъ най-сетнѣ тя прѣзрѣ срама си, натруфи се по обичая си съ най-лъскавитѣ си утрѣпки, подправи си вѣждитѣ и клѣпкитѣ, замаза си лицето и устнитѣ съ правило, спуснѫ си кесийката въ хранилището и поведе дѣцата си изъ продавницитѣ на Мехадия, обиколи най-богатитѣ отъ тѣхъ, распитва за мѫжа си и пръска до ситость мѫжовитѣ си жълтички за нужни и ненужни дреболии, за които една благоразумна пѣстовница не би дала нито счупена пара. Продавачитѣ ѝ се смѣхѫ, помощницитѣ имъ се подигравахѫ и се гаврѭхѫ съ нея, подмитахѫ ѭ, пращахѫ ѭ за зеленъ хайверъ, споредъ българската поговорка, да търси своя господинъ мѫжъ, съ указаннитѣ бѣлѣзи, въ еди какво облекло, еди какъвъ растъ, съ такива или онакива очи, носъ, мустаки, брада и проч., и проч.

Когато се сѣти, че ѭ подигравать тъй безцеремонно и явно, госпожата почепѫ да досадова не на себеси а на

мѫжа си, на когото поведението накара да се унижава прѣдъ всѣкого. Тя отмахнѫ всѣко чувство за примирение съ него и отъ нея минута вече не мисляше за друго, освенъ какъ да го докопа негдѣ, да му ожули коститѣ, както се жулятъ перата на едно пиле, да си го накаже по волята, да си го проучи за легкомислието му, но тъй, щото клетий синъ да ѭ помни, до гдѣто бѫде живъ.

При всичко това, заканванията ѝ оставахѫ на дума, и нищо повече, защото мѫжътъ като че потънѫ и се изгуби отъ повърхнината на земята. Извѣстно е, че у слабохаректернитѣ хора гнѣвътъ бива силенъ, но не продължителенъ; по тая причина тя се отчая въ възможноста да си съхрани настроението, до какъ се върне мѫжъ ѝ. И наистина, тя много би го очѣквала и много усилия би употрѣбила за да си захранва постоянно настоящия гнѣвъ, ако не се прѣдставяше случай да направи такъво откритие, отъ което тя впаднѫ въ силенъ възторгъ. Случайтъ бѣше слѣдующий.

На петия день прѣзъ заранта гнъ Н. Н., който прѣди нѣколко дни бѣ толкова добъръ да помогне и услужи тъй великодушно на това семейство, като му устѫпи собственната си стая за умѣренната плата отъ десеть фиорина за денонощието, и на тоя пѫть, като че провидѣнието го бѣше подканило и пратило за утѣшението на госпожата, яви ѝ се съ услугитѣ си.

Той се бѣ научилъ отъ хората, а на́й-вѣроятно, и самъ си знаеше подробноститѣ на историята за изчезнуванието на господина, повсемѣстното му диренье отъ жена му както и за наградата, която тя обѣщаваше ономува, който открие убѣжището му и ѝ го посочи, може би, казватъ, и блазненьето за сполуката на тая тлъста награда, насърдчи стѫпкитѣ му кѫдѣ извѣстния му номеръ въ Франценъ-Хофъ, и той похлопа на вратата.

— Антре, обади се госпожата отъ вѫтрѣ. Н. Н. влѣзе и се поклони вѣжливо.

Госпожата скочи отъ фотеля, на който сидѣше облегнѫта. — Ахъ, господине!

— Мадамъ, широко сърдце, мадамъ! мегкогласно изговори Н. Н.

— Ахъ, господине, много съмъ нещастна! моя мѫжъ днесь петний день.....

— Какъ, защо? нима той, мадамъ, е билъ такъвъ, да прѣзрѣ такава добродѣтелка съпруга като васъ... О, това е ужасно, безчеловѣчно! Не би дрьзнѫлъ да повѣрвамъ...

— Ахъ, истина е, истина, господине, испи ми кръвта, изяде ми живота тоя человѣкъ! Знаете ли какво ми стори той?... Десеть години наредъ търпѭ неговитѣ....

— Нещастие! Отговори добродѣтелний человѣкъ съ едно масторски прѣсторено съжалѣние: но, мадамъ, куражъ, всичко ще се поправи, мѫжъ ви, може би, скоро ще се завърне и да се примири съ васъ; азъ ви прѣдричамъ дори, че това ще бѫде, защото го знамъ....

— Ахъ, вий го знаете, гдѣ е, вий го видехте?...

— Да, отговори Н. Н. лаконачески.

— О, за Бога, молѭ ви се, кажѣте ми! въсторженно извика госпожата.

— Мадамъ, азъ туку що го видѣхъ....

— Гдѣ, гдѣ, гдѣ е? Казвайте по́-скоро, че умирамъ отъ нетърпѣние!

— Мадамъ, първо успокойте се.

— Ахъ благодѣтелю мой, съ що да ви наградѭ?

— Мадамъ, наградата нека си бѫде моя, а сега не губѣте врѣме и се явѣте въ дворския салонъ, мѫжъ ви е тамъ, на горния катъ, между играющитѣ въ карти.

— Хвърчѫ, отивамъ! Ахъ мусю мѫжо, на конецъ, докопахъ те!

— Мадамъ, имамъ честь съ почитание, покланяющецъ се излезе Н. Н.

— До виждание, добрий господине! извика тя слѣдъ излѣзвающия: всичка съмъ на ваше расположение, нѣма да ви забравѭ доброто! Слѣдъ тия думи дамата сграбчи наметулката си, мѣтнѫ ѭ на плещитѣ си, тури си капелината, нахули си рѫкавицитѣ и исхвръкнѫ изъ стаята.

XI.

Посѣтившитѣ Мехадия навѣрно помнятъ онова великолѣпно здание, което се намира въ дъното на една градина, и великолѣпната стая, праведно заслужвающа названието си „Cour-Salon.“ И за какво не служи тоя салонъ за врѣменното разнообразно и разнохарактерно людство отъ Херкулесъ-Бадъ! По настоящемъ тукъ хората намиратъ най-причудливо удовлетворение на капризнитѣ си пощѣвки.

Тукъ болнитѣ намиратъ всѣко минутно и разнообразно развлечение, здравитѣ — болѣсть, лѣнивитѣ — приятенъ отдихъ на хладина, богатитѣ често болесть, удовлетворение на аппетита си и облегченние на кесийкитѣ си, а шарлатанетѣ и здравие, и развлечение, и попълвание на празднитѣ си кеси.

Тука се развързватъ почетитѣ и недовършени романци на огненнитѣ души и сърдца; тукъ романтическитѣ герои намиратъ случай да се изскажѫтъ въ нѣкое жгълче на възлюбленнитѣ си дулцинеи, тукъ старитѣ богати ловеласи изсипватъ хранилищата си за едно минутно увлечение слѣдъ продажнитѣ и расчетливи коконици; съ една дума, тукъ е рандевуто както на стомаситѣ, тъй сѫщо и на сърдцата.

Бѣда на оня болникъ, който си оставя вечеръ хубавото, пухкаво и здраво легло, и отива да измайва до късно

скжпото си врѣме въ тоя салонъ; едно, че той може да си повреди здравието още повече и да се завърне дома въ още по́-зло състояние, друго, може би да му се случи, щото на другия день да нѣма съ що да купи подкваса на жерката си и да бжде принуденъ да трае гладенъ на сила. и подобно на схимницитѣ-затворници, да си спасява душата отъ набранитѣ прѣзъ живота си грѣхове. Нека си го кажемъ, не веднъжь се е случвало това и не веднъжь ще се случи за напрѣдь; нека помнятъ това бждущитѣ поклонници на Херкулесовскитѣ и на всѣкои други бани по чужбина.

Именно въ една затънтена стая на това здание, укичена съ нѣколко маси, канапета и десетина столове, а именно около едната отъ маситѣ сѣдехж десетина-петнадесеть мжжи отъ разенъ възрасть и типъ. Едни отъ тѣхъ прилежно мѣтахж картитѣ, други понтирахж, трети задъ тѣхъ стоешкомъ глѣдахж любострастно на играющитѣ и на купицата злато и сребро, какъ се мѣстяше и минуваше то къмъ едната, то къмъ другата страна, и привличаше не само любопитството на нечаянно попаднжлитѣ въ стаята, но и алчноста имъ за случайно обогатяванье чрѣзъ азартната игра. Оние, които си бѣхж проиграли до парица наполеоновцитѣ, лиритѣ или минцоветѣ, глѣдахж неподвижно, какъ другитѣ се стремяхж да направятъ истото; какъ едната страна сипяше, а другата прибираше на купъ достоянието на сжсѣда си, безъ ни най-малко стѣсвение на съвѣста. Напротивъ, какъ тоя или оня се караше съ сжсѣда си за единъ остатъкъ отъ десетина крайцеря, като че купили единъ другия стока и не доплатили напълно цѣната на купеното.

Между праздногледающитѣ имаше и такива, въ очитѣ на които се забѣлязваше едно кжсно раскаяние и отчаяние, обикновенно подобнитѣ имахж ржцѣтѣ си объркани въ коситѣ си: тий бѣхж тѐ оние бждни светци, тѣлата на

които бѣхѫ обречени да се обърнѫтъ на мощи отъ късното раскаяние, отъ сиромашия и гладъ.

На конецъ, тука бѣше и наший господинъ — изгубений мѫжъ на прочутата въ Херкулесъ-Бадъ кокона.

Както се видеше, той бѣше на́й-уменъ отъ всичкитѣ въ нея стая, защото се бѣ заврѣлъ въ единъ ѫгълъ и, свитъ като куче, спеше и хъркаше богатирски на единъ кожанъ диванъ, и по тоя начинъ, може би, избѣгваше отъ ония излишни угризения на съвѣста, които овладѣватъ человѣка, особито семейния человѣкъ, слѣдъ безразсѫдното изгубвание и на ония малки срѣдства, които трѣбвало би да послужатъ за поддържанието на семейството му, на жена му, на дѣцата му.

Наший богатиръ, казвамъ, спеше мъртвешки, когато се яви изненадѣйно неговата любезна половина, обикновенно наконтена, нацапана, размирисана дори и въ обущата си.

Тя плеснѫ рѫцѣ отъ очудвание и отчаяние, като видѣ въ какъвъ вертепъ, и между какви хора се намираше мѫжъ ѝ.

— Отидохѫ ми дѣчицата, изрева тя, ахъ нещастна азъ!

— Късно е вече, госпожо, обади се насмѣшливо единъ отъ картофоритѣ.

Госпожата хвърли отгорѣ му единъ мълниеподобенъ погледъ, приближе до спящия и съ едно грубо побутвание събуди нещастния си мѫжъ. Първата дума, която исхвръкнѫ изъ устата ѝ, бѣ: паритѣ ми дай!

Но полусънний мѫжъ мълчѣше като стѣна и ококорено гледаше на жена си, като че се стараяше да ѭ познае.

— Паритѣ ми дай! паритѣ що стори? повтори съ угроза жена му: що ме гледашъ като пукалъ?

— Проиграхъ ги, отговори мѫжътъ спокойно.

— Проигра ги? Проигра ги?

— Да, жено, направихъ и азъ единъ кейфъ, ти какъ си го правишъ винжги, всѣки день, всѣка минута!

— Паритѣ! страшно изрева госпожата, или.... Ржцѣтѣ ѝ затрѣпериххж конвулсивно, гласътъ ѝ прѣсипнж отъ злина.

— Паритѣ, мжжо!

— Проиграхъ ги, ти казвамъ, не ми боли главата!

— Шштъ! обади се нѣкой отъ игралния столъ: Мадамъ, заповѣдайте да си излѣзете вънъ, тукъ не смѣете да викате!

— Вънъ, вънъ, повторихж и другитѣ картофори: тукъ е стая за игра, който дойде, добрѣ дошелъ, играй или сѣди мирно; гос.....

Но оратора не довърши рѣчта си. Запратената съ една мжжественна ржка грабнжта отъ сжщия столъ четка попаднж право въ умѣренната цѣль — въ органа на неговата словесна дарба. Бомбата удари въ костяната ограда, задъ която се криеше дързкий езикъ на картофорина, строши іж, направи проломъ, но и сама отскочи отъ твърдоста на стѣната, паднж на пола и се стръколи съ шумъ. На стола се повалихж двата прѣдни зжба на играча. Ужасъ овладѣ всичкитѣ въ стаята.

Оплашени отъ погрома на ненадѣйното бомбардиранье, играющитѣ забравихж на мигъ сериозното си занятие, скочихж отъ мѣстата си като луди и въ самото си скачание докачихж стола и го прѣбърнахж, поради което карти и пари станж едно: всичко се смѣси и съ металически звонъ изсипа се на пола.

При вида на толкова изсипано богатство, дамата онѣмѣ. Като помисли, че то трѣбва да сж проигранитѣ пари на мжжа ѝ, спустнж се и заграби толкова злато, колкото можа на бързо, и като фурия бѣжъ изъ вратата.

— Мадамъ, що правите, викнахж мнозина, вий сте луда! Келнеръ! келнеръ!

— Разбой, дръжте, разбой! викаше други, келнеръ! Келнерътъ се яви немедленно.

— Тая госпожа произведе безчиние и ограби стола, да се заведе въ полицията! извикахѫ картофоритѣ.

Но дамата, прѣди келнерътъ да тури рѫка на нея, завъртѣ се и исхвъркнѫ слѣдъ убѣгающия си мѫжъ.

— Мадамъ! Мадамъ! отчаянно викахѫ картофоритѣ подирѣ ѝ. Мадамата нито се обърнѫ а си заминѫ, гонейки слабохарактерния си мѫжъ.

XII.

Мѫжътъ на госпожата изново се изгуби. Минѫ се още една цѣла недѣля слѣдъ това происшествие. Отчаянната госпожа тичаше като лудо по мѣстноститѣ на Мехадия и распитваше когото срѣщняше, не е ли видѣлъ мѫжа ѝ; но никой не показа дори съмнѣние да го е съгледалъ негдѣ.

На осмий день, прѣзъ вечерета, явява се единъ непознатъ селенинъ, Влахъ, спира се у прага, подава на едното отъ дѣцата едно писъмце, вложено въ единъ като че отпечатванъ и пакъ запечатванъ пликъ, и веднага се скрива, безъ да дочека отговоръ. Това писъмце бѣ препорѫчено до Госпожа, Кокона Уца Лингушоя въ Мехадия, Франценъ-Хофъ No. * *.

Като видѣ писмото, госпожата го грабнѫ отъ рѫката на дѣтето, прочете му надписа и го распечати; съдържанието му бѣше слѣдующето:

„Неблагодарна, безумна и развалена жено! Пишѫ ти първий и послѣдний пѫть. Животътъ ми омръзнѫ, причината си ти. Искашъ да умрѫ и ще умрѫ, макаръ да знамъ, че душата ми ще иде право въ пакъла. Не ме търси напрасно, защото не ще ме намѣришъ и не ще ме видишъ до второто пришествие, когато ще прѣдстанемъ да се сѫ-

димъ; но и тогава на́-дали ще посмѣешъ да се явишъ прѣдъ очитѣ ми на сѫда.

Азъ бѣхъ излъганъ твърдѣ горчиво въ живота си, и за туй искамъ да си дамъ промѣнение на битието. Прощавамъ те за вѣчнитѣ досаждания, които съмъ прѣтеглилъ отъ тебе. Цѣлувамъ дѣцата: дано тий не заприличатъ на тебе и бѫдѫтъ по́-щастливи отъ баща си. А впрочемъ Богъ да ви е на помощь. Охъ, тежко се умира!“

3 Іулия 1870 год. Твой мѫжъ
Лингушой.

P. S. „Паритѣ ми сѫ въ раклата, ключътъ е у мене; тамъ сѫ и книгитѣ отъ имота ми, сир. документитѣ. Прави каквото щешъ, и бѫди щастлива, като не си знаила, какъ да ме очеститишъ и да ми порадвашъ живота.“

П. П. П. „Въ стаята на картофоритѣ азъ ни една пара не съмъ проигравалъ; за това върни паритѣ на хората, за да не ми кълнѫтъ паметта напрасно. Сѫщий.“

— А, ти си ми билъ живъ и ми грозишъ съ самоубийство, мерзавецъ! извика дамата и се сгръколи на пола. Дѣцата ѝ писнѫхѫ отъ страхъ.

XIII.

Когато госпожата дойде въ себе си, на около ѝ стояхѫ трима доктори и услужливий Н. Н., който сновеше изъ стаята и то помагаше на докторитѣ за свѣстеванието на госпожата, то утѣшаваше ридающитѣ дѣца.

Добродѣтелния тоя джентелменъ и на тоя пѫть принесе немало важнитѣ си услуги на нещастното семейство. Нарочито ли или случайно попаднѫ той въ стаята въ най-критическата минута, това останѫ тайна между него и госпожата. Благодарение на тѫпоста на тая жена, на нейното легкомислие и недосѣтливость, той си игра ролата

прѣвъсходно и се благодари съ окончателното ѝ ужулван
въ края на прѣсѣдяванието ѝ въ Мехадия.

Въ Херкулесъ-Бадъ тоя человѣкъ се издаваше за бл
городенъ. Келнеритѣ отъ ресторанитѣ го наричахѫ Хе
Баронъ, Екселенцъ; той говоряше по нѣмски, като ис
Нѣмецъ, маджарски, като Маджаринъ, говоряше порядоч
по французски и разбираше добрѣ влашкий езикъ, но
криеше; физиогномията му обаче много приличаше
маджарски Евреинъ. Денемъ изъ Мехадия той се ср
щаше рѣдко, повечето го виждахѫ надвечеръ и нощѣ,
салона, между картофоритѣ. Съ една дума, по всичка в
роятность, той бѣше единъ отъ запаленитѣ картофори,
като такъвъ, той знаяше добрѣ, какво ставаше въ крѫ
въ който се навърташе. Той откри мѫжа на госпожата
доведе послѣднята въ игралната стая; той съ собстве
нитѣ си очи видѣ скандала, който тя направи прѣди н
колко дни въ Cour-Salon, и исчезнуванието на мѫжа
Вѣроятно той сѫщий насочи и поменѫтия селенинъ
писмото на мѫжа до жена му; може би той и прѣдва
телно знаяше съдържанието му, защото, както биде с
менѫто, писмото се видеше, да е било распечатвано и па
запечатвано.

Когато тоя господинъ влѣзе при госпожата и ѭ ви
примрѣла, пръвата му работа бѣ да прибере писмото о
пола и да го спусти въ джеба си, разумѣва се, не б
прѣдоскорожно озъртание — не го — ли видѣхѫ дѣца
Подиръ това той излѣзе бързо и приведе реченитѣ д
тори, които бѣхѫ въ два раскрача отъ стаята на гос
жата, въ сѫщия хотелъ; тъй помощь бѣ дадена о врѣ

Благодарноста на госпожата бѣ неизразима; тя
нарече дори спаситель неинъ и на дѣцата ѝ.

На другия день, като се расплащаше съ доктори
тя му врѫчи единъ скѫпъ медальонъ за часовникъ, с
стойность не по́-малка отъ петнадесеть наполеондора.

Н. Н. останѫ твърдѣ задоволенъ; въ знакъ благодарности и усердия той измѫкнѫ писмото отъ джеба си и ѝ го подаде вѣжливо: госпожо, притури той, вчера азъ прибрахъ това писмо отъ пола; разумѣва се, скрихъ го у себе си, понеже се съмнѣвахъ да не би да съдържа нѣкоя ваша фамилна тайна, за да не се попаднеше въ ржцѣтѣ на вчерашнитѣ доктори, които, както знаете, сѫ отъ народноста ви, и можахѫ да го прочетѫтъ.

— Много благодарна, господине, много ви съмъ признателна и за това добро.

— Мадамъ . . . .

— Нѣма да ви забравѭ.

— Мадамъ, повтори хитрий и лукавий джентелменъ, въ Мехадия, извинѣте за дързоста . . .

— Говорѣте смѣло и откровенно, азъ ще ви слушамъ, макаръ и нѣщо противно да ми кажете.

— Благодарѭ ви за довѣрието, отговори Н. Н.: азъ Мадамъ, чухъ, да се говори въ Мехадия, че вий въ послѣдньото си появявание въ Cour-Salon накарали сте картофоритѣ въ игралната стая да се засрамятъ отъ безчестното си ремесло и да ви повърнѫтъ паритѣ, които били ограбили отъ мѫжа ви, извинѣте всемилостиво за дързоста ми; но ще ви кажѫ, че постѫпкътъ ви е напълно оправданъ отъ всичкото мехадийско общество, всѣкъ ви заблажава на ума, на рѣшимоста и на храброста. Днесъ за днесъ картофоритѣ исчезнѫхѫ отъ Мехадия. Тоя скандалъ ги унизи въ очитѣ на всички и ги направи да избѣгатъ невидимо на втория же день, освѣнь единий отъ тѣхъ, който още си цѣри бърната, но дѣломъ поразена отъ васъ.

— Да, азъ накарахъ оня мръсникъ, изрече, госпожата гордо, но . . .

— Но, Мадамъ?

— Но отъ това писмо става явно, между насъ да си остане думата, че мѫжъ ми . . .

— Проигралъ по̀вече или по̀малко, Мадамъ?

— Не, господине, довѣрително притури госпожата, но, какъ да ви кажѫ, станѫла грѣшка, и за тая грѣшка пакъ мѫжъ ми е виновенъ.

— Защо, госпожо, като мѫжъ ви е билъ ограбенъ, а вий само повърнѫхте онова, което принадлежеше по правото вамъ и на дѣцата ви?

— Азъ, мѫжъ ми направи глупоста; негодованието ми наказа злодѣитѣ; но азъ смѣтамъ за неправедно повръщанието на паритѣ; както и да е, мѫжъ ми е билъ рѣшителенъ человѣкъ и проигралъ по волята си, за това . . .

— Вий се двоумите въ постѫпъка си? конечно, вашето благородно сърдце . . .

— Не можете ли ми услужи, господине, да прѣдадете тия пари, томува, връхъ когото азъ на̀й-много си излѣхъ негодованието?

— Съ съвършенна готовность, отговори лукавий жидъ.

Госпожата извади една кесийка, измѫкнѫ отъ нея и прочете на дланта си 17 наполеона, прѣдаде му ги и го замоли да ѝ донесе отъ приимателя расписка за приемванието на паритѣ.

Н. Н. се съгласи и ѭ увѣри, че слѣдъ единъ часъ той ще ѭ снабди съ исканната расписка. и се удали слѣдъ обикновенний си вѣжливъ поклонъ.

И наистина, тъкмо слѣдъ единъ часъ Н. Н. се върна и донесе на госпожата една расписка, написана по нѣмски доста красниписна и подписана отъ нѣкого си фантастически Вюнишъ фатеркунстъ Холдентайфелъ.

XIV.

Като послѣдствие отъ вторичното побѣгвание на мжжа бѣ кжсното раскайвание на жена му. Само сега усѣти тя, кой е билъ мжжъ ѝ.

Тя ежеминутно четеше и прѣчиташе писмото му, стараейки се да види и усѣти въ него само едно просто заплашвание; но колкото повече го прѣчиташе, толкова по́вече се убѣждаваше въ сериозноста на съдържанието му. По едно врѣме тя дори се упрекнж въ безтактното си поведение и си дозволи да се нарече глупава; но всичко бѣше напрасно и кжсно.

Прѣсилена да обяви на полицията за изчезнуванието на мжжа ѝ и неговото писмо, тя стори това не безъ малки усилия и внжтрѣшна борба съ собственната си гордость.

Полицеймейстерътъ іж изслуша хладнокръвно, прочете отчаенното писмо на мжжа ѝ, навжси вѣждутѣ си и каза: госпожо, тая работа не ви прѣпоржчва добрѣ: отъ какъ сте дошле, азъ все слѣдихъ за поведеньето ви; за малко врѣме вий направихте чудеса въ Мехадия; вината сте вий и никой не ще ви е кривъ, ако горкий ви мжжъ се отчая най-сетнѣ и ви остави на произвола. Слѣдъ вашето заявление длъженъ съмъ да употрѣбіж всичкитѣ усилия за да открпіж прибѣжащето на мжжа ви; но извинѣте, ако неблагоразумието, вслѣдствие на отчайваньето му отъ васъ, го е довело до нѣкое крайно рѣшение да наложи ржка на себе си, тогава никакви издирвания и прѣтръсвания не ще помогнжтъ, и, ако трѣбва да се нарече нѣкой виновенъ за самоубийството му, то безъ съмнѣние ще бждете вий, милостива госпожо: Идѣте си сега и дойдѣте, когато ви повикамъ.

Това бѣше единъ кжсичъкъ урокъ отъ страната на полицмейстера. Госпожата излѣзе, като попарена съ врѣла вода. И наистина, полицията знаеше всичко, но малко іж

интересуваше тая кокона; тя си вършеше длъга още прѣди два-три деня, взе мѣрки за прѣдварянието на мѫжа отъ всѣки опитъ за самоубийство. Тя знаеше още навѣрно, че мѫжътъ се намираше въ подвѣдомственното и́ окрѫжие. Формално же тя разгласи вредомъ, съ означение на бѣлезитѣ, за откриванието на забѣгнѫлия господинъ Лингушой.

Прислѣдванията и издирванията трайхѫ цѣли три недѣли, но тѣ бѣхѫ безплодни. Какво станѫ господинътъ отъ него часъ, никой не можа́ да каже нищо положително. Слухове се пръскѫхѫ, че билъ найденъ удавенъ край устието на рѣка Черна и заваленъ безобразно съ единъ голѣмъ камъкъ, свлеченъ отъ планината чрѣзъ стремителното течение на тая рѣкица. Стече се много народъ да го гледа, но никой не можа да познае господина въ удавения. По едно врѣме мълвата бѣше разгласила между публиката, че нѣкой си пѫтникъ случайно видѣлъ господина, като заминувалъ за навѫтрѣ въ Баната. Но чрѣзъ телеграфа станѫ явно, че то бѣ чиста лъжа и едно просто заприличване съ едного другиго господина, който не е билъ даже и Влахъ, а е билъ нѣкой си Банатски Сърбинъ. Мѣстната полиция взе такива мѣрки, преди които реченний господинъ не би могълъ да се удали на никѫдѣ безнаказанно. Освѣнь това, и да можеше избѣгнѫ отъ нейната бдителность, полицията можаше да го улови на първата, на втората или, на́й-далечъ, на третята станция, или нощна почивка, защото въ Австрия и другадѣ на всѣкѫдѣ по ханищата и гостинницитѣ лежатъ особни книги, въ които се записватъ всичкитѣ случайни прѣходящи, деньтъ, часътъ, народноста, името, прѣзимето, занятието, номерътъ на пашапорта му и отличителнитѣ му бѣлези, и да го доведе силомъ на мѣстото, отъ гдѣто биде потрьсенъ.

Освѣнь него, и пашапортътъ му още се намираше въ Мехадийската полиция, ще рече, безъ никакъвъ видъ той не можаше да се отстрани по́-надалечъ отъ окрѫжнитѣ

села въ горитѣ. Ето по коя причина полицията го диряше на близо, а не твърдѣ далечъ отъ Мехадия; тя имаше и право.

Тъй или инакъ, бдителноста на распилѣнитѣ катани останѫ безуспѣшна.

Минѫхѫ се още нѣколко дни и публиката прѣстанѫ да говори за тоя фактъ. На дневния редъ имаше други въпроси и други истории съ съвсѣмъ новъ характеръ.

Отъ всичкитѣ прѣдположения за начина, какъ се е изгубилъ господинътъ, по мнѣнието на пó-голѣмата часть отъ публиката въ Мехадия, най вѣроятни сѫ разсказитѣ, които впослѣдствие станахѫ прѣдание.

Първий отъ тѣхъ се яви на скоро слѣдъ второто и послѣдньо изчезнувание на господина; той състои въ слѣдующето:

Извѣстно е, че задъ лѣвия брѣгъ на рѣка Черна се възвишаватъ стръмнитѣ ридове на Карпатскитѣ планини. Освѣнь звѣроветѣ и искуснитѣ лѣсничаре, рѣдко кой други може да се искачи направо до самия имъ върхъ, на който височината, съдържа, както искатъ да кажѫтъ, приблизително до 2000 метра. До едно мѣсто тая стръмнина е покрита съ разни растения и дръвеса, измежду които има проведени лакатушни пѫтечки; тия пѫтечки то се прѣсичатъ и кръстосватъ, то се сливатъ въ една и водятъ въ тукъ-тамѣ устроенитѣ павильони и искуственни градини, които нито се забѣлязватъ отъ долината. Пó-нагорѣ растителноста става пó-рѣдка, а у самия върхъ на стръмнинитѣ тя като че се изгубва подъ правитѣ голи, снѣговитѣ скали, съ които се завършватъ реченитѣ ридове.

Чудесната зеленина, романтический изгледъ на тия громадни голи скали, изъ пукнотинитѣ на които стърчатъ, увиснѫли надъ пропаста, великански недосягаеми борове, видими отъ дола като малки дръвчета, съставляватъ нѣщо действително грандиозно и наистина привличатъ не само

очитѣ на пѫтника, но и любопитството му; тѣ распаляватъ дързоста на посѣтителитѣ, подкустрятъ рѣшителноста имъ и ги възбуждатъ на героически подвизи — да оборятъ затрудненията и прѣпятствията и да се искачатъ до самия върхъ. Казватъ, не на едного смѣлоста е бивала причина за разни неприятности и разочерования. Обаче имало е, ако и еднички рѣшителни и енергични личности, които сѫ сполучвали да оборятъ всичкитѣ прѣпятствия, да се искачѫтъ и да оставятъ по единъ паметникъ на самитѣ върхове; такива паметници сѫ то исполински кръстове, то нѣкое громадно знаме, които отдолу се виждахѫ като обикновенни надгробни дървени кръстчета или пакъ дѣтски кръпи. Мнозина отъ тия дързовити духове на врьщанието си клели сѫ се и увѣрявали, че не имъ е било възможно да идатъ пó-надалечъ и пó-нагорѣ, защото съгледвали такъвъ или инакъвъ блуждающъ хищний звѣрь, който имъ прѣсѣквалъ пѫтя. Други пакъ си казвахѫ простичко: испрѣчи ни се една громадна пропасть, която нѣмаше никаква възможность да прѣминемъ безнаказанно; или пакъ — стъмни се, и не оставаше врѣме за по на татъкъ, нито пакъ дързость за прѣнощуванье въ едно таково диво и безплодно мѣсто, гдѣто на всѣкий часъ можахме да станемъ жертва на гладнитѣ диви звѣрове.

Именно на такъвъ подвигъ, казвахѫ, ужъ се билъ рѣшилъ и господинътъ. Той билъ, ужка, заржчалъ още отъ вечерта да му приготвятъ единъ дървенъ кръстъ, и на другата заранъ, придруженъ отъ още едного, подобенъ нему авантюристъ, отправилъ се на върха, мѫкнейки кръста на плещитѣ си. Като не могли до вечерта да се искачатъ, понеже трѣбвало да лакатушатъ много врѣме, да отдѫшатъ подъ дърветата и да рекогносциоватъ мѣстноста, рѣшили се да прѣнощуватъ до една чудовищна скала, подъ единъ многовѣковенъ старъ боръ. Прѣзъ ноща се случила грозна и силна буря; борътъ билъ свалепъ, а тий затиснѫти на

мѣстото. Послѣдовавшитѣ слѣдъ бурята поройни дъждове свлекли бора и раздавенитѣ подъ тѣхъ двоица души въ Черна, която ги отнесла на далечъ.

Другиятъ разсказъ се яви наблизо слѣдъ приеманието на писмото.

Разсказвахѫ, че господинътъ се билъ присъединилъ до едни ловци у горньото течение на р. Черна, гдѣто пѫтьтъ води надалечъ въ гората. Той вървѣлъ съ тѣхъ до едно мѣсто и веднага исчезнѫлъ мѣжду буйнитѣ трѣви и гѫститѣ дървета. Ловцитѣ, като съгледали отсѫтствието му, върнѫли се да го търсятъ, но господинътъ се изгубилъ. Върнѫлъ ли се той доброволно или се погубилъ въ гората, Богъ знае това. Отпослѣ сѫщитѣ ловци разсказвахѫ и утвърждавахѫ, че малко слѣдъ исчезванието на третия имъ другарь, веднага били поразени отъ глухия шумъ на едно по друго два пѫти испразденний револверъ. Като се върнѫли въ ближното село, тий обявили на мѣстната власть за подозрителния гръмъ. Повдигнѫ се цѣла потеря да търсятъ неизвѣстния и страненъ господинъ, но потерята се върнѫ безъ нищо, както и отиде. Истина ли бѣше всичко това, или проста измислица, никой не бѣше въ състояние да утвърди положително.

По мнѣнието на множеството, първий отъ тие два разсказа стои още пó-близо до ума, защото той има нѣщо общо съ удавения обезобразенъ человѣкъ, както и съ сваления отъ бурята огромний боръ, който, може би, и до днесь лежи надъ Черна и служи като мостъ надъ тая рѣка.

Нѣкои и други обстоятелства, които се разказвахѫ отпослѣ, идвахѫ да подтвърдятъ вѣроятноста на това мнѣние. Именно, когато прѣгледвали обстоятелно тѣлото на удавения человѣкъ, намѣрили на дѣсния му кракъ, подъ колѣното му, единъ бѣлегъ, много приличенъ на брадавица, но госпожата, която присутствовала на аутопсията, не рачила да каже нищо положително, ако е познавала мѫжа

си по тоя бѣлегъ; тя си припомнюваше всичкитѣ бѣлези, но за тоя скри и не вспомни нищо. Само съхраненитѣ черни мустаки по спитеното лице на удавения, споредъ описанието ѝ, много приличахѫ на мѫжовитѣ ѝ мустаки; това тя сама подтвърди. Но тоя бѣлегъ за явно тождество не бѣ достаточенъ да увѣри заинтерессованнитѣ страни и Мехадийската заедно съ Оршовската полиция го отхвърлихѫ, направихѫ на мѣстото приличната аутопсия и сключихѫ дневника си, въ който не се доказваше друго, освѣнь напрасната смърть на селенина Раду Чорика отъ селото Върчару на границата, кираджия, удавенъ въ минутата при прѣминуванието му Черна съ колата си, отъ силното наидвание на горний порой и отъ изненадѣйното повдигание на водата въ рѣката.

XV.

Изминѫхѫ се още три недѣли въ безполезни тръсения и постоянно безпокойство. Пб-голѣмата часть отъ прѣдишнитѣ Мехадийски посѣтители бѣхѫ устѫпили мѣстото си на други нови, а госпожата продължаваше да се расхожда и да личи на площадта и по аллеитѣ. Въ послѣдньото врѣме тя беше се облекла въ черни дрѣхи, като да жалеше изгубения си мѫжъ. Жалѣеше ли го тя наистина, или искаше само тъй да лъсне въ очитѣ на хората и въ тоя цвѣтъ, това бѣше нейно знание; никой психологъ не би можалъ да откаже или да утвърди едното и другото. Истината си личеше отъ самото нейно положение и отъ приноската ѝ въ обществото. Тя бѣше свободна, никой вече не държеше смѣтка отъ нея. Като такава, сега тя измислюваше разни примки и обикаляше глупавото болно юношество отъ Мехадия. Обаче, не знамъ защо, това юношество отбѣгваше отъ нея, като отъ заразителна чума, поради което реченат[а] прѣтърпя не малко ядъ и насмѣшки отъ младитѣ и отъ

старитѣ, които ѭ бѣхѫ изучили до кость, и подъ нехтитѣ ѝ. Това отвращение на всѣкого накара ѭ да погълне злобата си, да задуши въ себе си чувствата на неудоволствието, да прибере кранщата на покрусн҄ѫтото си сърдце, на което никой не щеше да отговори, и да се рѣши на една добра или зла мѣрка.

Тя видѣ, че нѣма да го бѫде така и инъкъ за дълго врѣме, и отъ злоба почнѫ да прави бани въ Елисаветъ-Бадъ, впрочемъ не съ просто намѣрение, а съ задня мисъль — да се покаже ужъ че страда и жертвова за здравието си.

Тъй слѣдова тя една недѣля наредъ; слѣдъ това, къдѣ края на мѣсеца Іулия, почти слѣдъ като си бѣхѫ разотишли и най-прѣснитѣ посѣтители отъ Херкулесъ-Бадъ, когато и климата на мѣстноста се бѣше измѣнилъ отъ топълъ и сухъ на хладенъ и сиростенъ, а локантитѣ бѣхѫ опустѣли, затворени, тя си тръгнѫ срѣди единъ триумфъ отъ насмѣшкитѣ на нѣмскитѣ войници, болни отъ разни гнуснави болѣсти и отъ зевзеклицитѣ на останѫлитѣ зевзеци и чапкѫне, които най-сетнѣ бѣхѫ опитали всичката ѝ мораль. Въ тоя случай човѣкъ трѣбваше да види онова безсрамие, съ което тя гледаше на тѣхъ и заминуваше, като че всичко това да се неотнасяше до нея, а къмъ нѣкого другиго, и това за крайнето очудвание на испроводачитѣ.

Обратното ѝ пѫтувание отъ Мехадия въ Оршава и отъ тамъ въ Румѫния не бѣ по малко торжественно. Познахѫ ѭ навсѣкѫдѣ по пѫтя и на всѣкѫдѣ ѭ изглѣдвахѫ съмнително, недовѣрчиво. Въ Оршова, гдѣто трѣбваше да прѣнощува, хотельеритѣ не рачахѫ да ѝ дадѫтъ стая и съ голѣмъ трудъ ѭ приехѫ, и то отъ съжаление къмъ малкитѣ творения — дѣцата ѝ. Съ една дума, наконецъ, тя заминѫ отъ Австрия за Влашко, напѫтствуема отъ насмѣшкитѣ и прѣзрѣнието на хората, оставляйки на всѣка стѫпка подирѣ си не блѣскави, не лестни впечатления, а

доказателства за една развалена натура, неблаговъспитана и отвратителна жена.

XVI.

Намѣсто заключение.

Единъ день въ единъ отъ Оршовскитѣ ресторани троица господа обѣдвахѫ у единъ столъ. Двоицата отъ тѣхъ се познавахѫ и се разговаряхѫ, третий ядеше и мълчеше. Единий отъ разговарящитѣ се бѣше Н. Н. Слѣдъ прѣдварителнитѣ тълкования за разни работи, събесѣдникътъ попита господина Н. Н.:

— Чини ми се, вий бѣхте въ Херкулес-Бадъ тоя сезонъ?

— Да, отговори Н. Н., прѣкарахъ единъ мѣсецъ и повече на тамошнитѣ води.

— Вамъ трѣбва да ви е извѣстна прочутата Мадамъ Лингушоя, на която мѫжътъ бѣга отъ нея?

— Да, и станѫ невидимъ, отговори Н. Н.

— Любопитенъ съмъ да се научѫ, какъвъ край взе тая история.

— Нáй-обикновенъ, какъвто край взиматъ всичкитѣ подобни истории. Н. Н. се изсмѣ.

— Смѣешъ се, приятелю?

— Та какъ да се не смѣѭ, като ме напушва смѣха, когато си вспомнѭ нейната мутра и нейнитѣ кривления на сантиментално-аристократически начинъ?

— Вий трѣбва да ѭ познавате отблизо, като говорите така?

— Какъ не, като съмъ ималъ съ нея толкова взиманье даванье.

— По кой поводъ и отъ гдѣ накѫдѣ!

— Тъй.

Третий господинъ, който до това врѣме обѣдваше на страна, мълчеше и слушаше, обади се.

— Казватъ прѣди да си тръгне отъ Мехадия, тая госпожа била обрана отъ нѣкого си евреинъ, баронъ Фонъ . . . . . забравихъ му прѣзимето, който ѝ служилъ за мантенутъ; тя спасла само оная часть отъ паритѣ си, които била крияла въ гардероба си.

При тия думи Н. Н. пожълтѣ — позеленѣ.

Приятелитѣ се смълчахѫ на нѣколко минути.

— Какъ мислите вий за характера на тая случка, попита изново господинътъ гузния си събесѣдникъ.

Хитрий и проницателний евреинъ отговори, изражайки съ тия думи:

— Това бѣше една най-характеристична влашка гнусна комедия, въ която и азъ по неволя взимахъ дѣятело участие, играхъ завидна роля, до гдѣто си поправихъ обстоятелствата съ нейна помощь.

— А що кажете за характера на самитѣ личности?

— Да ви кажѫ, дорече Н. Н.: то бѣхѫ типове отъ влашката развалена цивилизация, каквито человѣкъ може да срѣщне само въ Влашко, въ всичкитѣ почти обществении разреди, по всичкитѣ градища. Безобразието, сир. безнравственноста и безочливоста на подобнитѣ личности, надминува всѣко описание. И въ Франция, и въ Нѣмско, и другадѣ наглоста се срѣща, но влашката наглость стига до каррикатура; азъ ѭ изучихъ добрѣ, въсползовахъ се отъ слабоститѣ, извикани отъ наглоста на Мадамъ Лингушоя, бѣхъ награденъ по́-вече отъ колкото се надѣяхъ, и съмъ доволенъ, че ѭ проучихъ.

Съ тия думи Н. Н. се празнаваше въ мошеническия си духъ и въ крайния обиръ на нашата героиня.

БЪЛГАРСКИ ПОСЛОВИЦИ.

ИСТОРИЯТА НА СЪБИРАНЕТО ИМЪ.

Отъ П. Р. Славейкова.

(Продължение отъ I. кн.)

Съ мракътъ стигнѫхъ въ Пиперково, попитахъ за даскалъ, ако има тамо, или попъ. Нѣкои добри хорица ме заведохѫ до кѫщата на попа, синътъ на когото билъ даскалъ въ селото, но сега, лѣтѣ, не събиралъ момчетата. Като влѣхохъ въ дворътъ, кучета, които скочихѫ върху ми, показвахѫ негостоприемството, което ме очакваше. Минѫ се врѣме, до дѣ се отбранѭ самъ отъ кучетата и презъ дворътъ да дойдѫ до кѫщнитѣ врата. Застарѣла една жена, въ кирливи и опърпани дрехи, се подаде на вратата да ми каже, че даскалъ билъ изъ село, а дѣдо попъ билъ си легнѫлъ и заспалъ. Да не продължавамъ: отказахѫ ми въ гостоприемство и азъ бѣхъ принуденъ презъ настанѫлата вече нощь да ходѭ по опустелитѣ отъ хора улици въ селото, преслѣдуванъ на всѣка стѫпка отъ враждебно-расположенитѣ противу окѫснѣлитѣ пѫтници селски псета. Повече отъ часъ се скитахъ до дѣ намѣрѭ, дѣ да преноцувамъ; най-послѣ остановихъ се на край селото, въ единъ бордей, който бѣше нѣщо като дюгенъ или кръчма, но вѫтрѣ нѣмаше, освенъ двѣ три бъчовки возилници, ни столъ, ни възглавница нѣкаква, нито пакъ лавица нѣкоя за сѣдане.

Пиперково е паметно за мене не толкозъ по тази неприятна случка на поповото спотайване, поради което се изложихъ на дълги расправии съ неприветливитѣ пипер-

ковски кучета, нито по неудобството за пренощувание въ калниятъ и влажни борделъ; а по едно друго обстояние, може би, за читателитѣ не толкозъ важно, но за мене не лесно забравено. — Пренощуването ми въ Пиперково ми е дало първъ пѫтъ поводъ, да се помѫчѫ да станѫ нѣщо като писатель български. За зло ли, за добро ли, и азъ не могѫ да си обяснѭ още, но странно е това че първата писателска идея ме посѣти въ това, тъй да кажѫ, не страннолюбиво за мене село, и азъ просѭ снисхождението на читателитѣ, ако се отстранявамъ малко отъ предмѣтътъ си да споменѫ нѣщо за това, както и какъвъ край възима първиятъ периодъ на моятъ даскаллъкъ.

Както казахъ, въ знаменитиятъ пиперковский борделъ нѣмаше, дѣ да се послужи и да посѣдне пѫтникъ — човѣкъ тъй уморенъ като мене и раздосадованъ отъ непрекъсваното лаяне и преслѣдоване на селскитѣ псета. Предъ борделътъ имаше само единъ пюшкюнецъ, отъ една чепорлива дъска и не вѣщо прикованъ о стрѣхата на борделътъ и подпрѣнъ на три, четири клечки, забити въ земята: на този пюшкюнъ сложихъ азъ торбичката си на и самъ се посложихъ. Освенъ кръчмаринътъ, човѣкъ около 60 годишенъ, но здравъ още на гледъ и лекъ, нѣмаше никой другъ по това врѣме въ кръчмата. Като пиперковски кръчмарь, той ме прие доста вѣжливо. Наскоро азъ имахъ случай да узнаѭ отъ него, че той билъ отъ Бѣла, че билъ войникъ, ходилъ по Стамбулъ, пасалъ царскитѣ атове и косилъ сѣно по Кетханата. Въ сѫщото врѣме той се домогваше да узнае отъ мене, кой съмъ азъ, отъ дѣ самъ, отъ дѣ идѫ, кѫдѣ отивамъ и защо ходѭ самъ. Не трѣба казване, че кръчмарьтъ старецъ бѣше, колкото любопитенъ, толкозъ и приказливъ; обичаше да приказва и умѣяше доста хубаво и сладно да приказва, тъй що можеше да се слуша безъ отегчение. Моитѣ отговори на распитванието му дадохѫ му поводъ, да се заприказва за Гърцитѣ и за патрика имъ

въ Цариградъ, и той се впуснѫ на дълго да расправя за вѣроломството на Гърцитѣ, за издайството на патрикътъ и какъ направили тѣ за да истребятъ всичкитѣ книжовни Българе и да се затрие българската книга. Това предание съмъ слушалъ азъ испослѣ и отъ други нѣкои бескнижни Българе, челъ бѣхъ го и въ историята на Отца Паисия, но, трѣба да кажѫ, че далеко не тъй, както ми го расказваше пиперковскиятъ кръчмарь, дѣдо Драганъ. Той расказваше чудеса, хитрини и лукавщини на гърцкитѣ калугери за премахването на българската книга; представяше за силно-трагически безчеловѣчия, направени отъ Турцитѣ при избиването на българскитѣ учени. Легендарнитѣ му проповѣдки за гоненията на българскитѣ калугери по мънастиритѣ, за лижбитѣ и чудесиитѣ станѫли за спазванието на българскитѣ слова, бѣхѫ тъй занимливи, щото, ако и доволно начитанъ, като за онова врѣме, още и умѣренъ, както бѣхъ, азъ стояхъ та го слушахъ, „зяпнѫлъ въ устата му“, както казватъ нашитѣ.

Бѣше настанѫло петляно врѣме; дѣдо Драганъ не бѣше още свършилъ прикаскитѣ си, когато излаяхѫ псетата на близу до кръчмата, и предъ насъ слѣдъ малко се яви единъ момъкъ съ рунтавъ, но крѣхнѫтъ калпакъ, съ червена шапка и дългъ перчемъ, съ пъстъръ, аладжанъ елекъ и дивитъ, затѫкнѫтъ на поясъ, тъй като да не бѫде несъгледанъ, по което азъ заключихъ, че ще е селски нѣкой граматикъ. Дѣдо Драганъ го посрѣщнѫ съ „добрѣ дошелъ, даскале“, и седнѫ пакъ на голата земя до дивниятъ ми пюпкюнъ, който тоже се обади, като изпращѣ, когато рекохъ да се пó-отмѣстѭ, за да сторѭ мѣсто на гость; но той, даскальтъ, приклекнѫ на прага у входътъ на кръчмата; а старецътъ подкачи пакъ прекѫснѫтиятъ за малко расказъ.

Когато вече свърши дѣдо Драганъ, даскальтъ, който бѣше попскиятъ синъ, се вмѣси въ разговорътъ. Ние се здрависахме, пораспитахме се за жюво-здраво, опознахме се,

като еснафдаши, и се расприказвахме за това, за онова по занаятътъ си. Азъ имахъ случай да блѣснѫ съ моята начитанность въ черковнитѣ книги и не се свѣняхъ да показвамъ, до колко съмъ вѣщъ въ даскаллъкътъ, като не забравяхъ тукъ тамъ въ разговорътъ си да втикамъ и по нѣкоя отъ „избраннитѣ си думи“ . . . . Непомнѭ сега какъ дойде рѣчь и моятъ събѣседникъ, пиперковскиятъ учитель, отвори дума нѣщо за вълцитѣ; той искаше да раскаже за една случка, станѫла минѫлата зима, за която и азъ бѣхъ чувалъ, въ Бѣла като бѣхъ. Но . . „азъ вамъ да ви го прикажѫ сѫщински какъ бѣше то“, каза дѣдо Драганъ „че да видите чудо и поменъ!“ Ний на драго сърце му дадохме редъ да прикаже той за тази случка.

Работата бѣше твърдѣ проста. Единъ момъкъ, отъ Пиперково, задирялъ нѣкоя мома отъ Бѣла. На момата баща ѝ не ѭ давалъ на този момъкъ, защото не можалъ да му даде за *обуща* (бада хакѫ) толкозъ, колкото искалъ той. Момата сторила да *пристане* на момъка и да иде подирѣ му безъ волята на баща си. Една нощь, презъ зимата, момъкътъ отива на Бѣла, извежда момата изъ бащини ѝ, и ѭ повежда къмъ Пиперково. Въ пѫтьтъ ги сполѣтва вълческа глотница. Момъкътъ сколасалъ да въскачи момата на една круша, но не пристигнѫлъ да се покачи и той. Вълцитѣ го нападнѫли, и той, възблегнѫтъ на крушата, съ единъ габровски ножъ, що носялъ, бранилъ се вече до колкото можалъ, съсѣкълъ три вълка, другитѣ най-подиръ побѣгнѫли и той завелъ момата на домътъ си въ Пиперково. Но дѣдо Драганъ тъй подробно и тъй увлекателно расказваше за всичко това: какъ се задиряли младитѣ, какъ се нагласили да бѣгатъ, какъ ги сполѣтѣла въ пѫтьтъ вълческата глотница, какъ се спуснѫли вълцитѣ и съ какво остръвенение нападали момъкътъ, какъ той не устрашимо се борилъ и ги сѣкълъ, какъ тѣ наваляли та дърпали съсѣченитѣ си другари и ги раскѫсвали; тъй що простата

тази случка съ селскиятъ момъкъ се представяше отъ дѣда Драгана, като нѣкакъвъ важенъ геройски подвигъ. Азъ се до толкозъ увлякохъ отъ расказътъ му, щото тогазъ още турихъ на умътъ си непремѣнно да опишѫ, както историята на тозъ маловаженъ случай, тъй и чудесното онова предание за навѣтътъ на Гърцитѣ връзъ българската книжнина. Още сутринта, въ пѫтуванието си отъ Пиперково за Свѣщовъ, на двѣ мѣста сѣдахъ да си почивамъ и да се опитвамъ въ писателскиятъ занаятъ, ако е занаятъ това, дѣто да дращи човѣкъ каквото му скивни и да записва каквото му се ревне и което му нему харесва, ама било то нѣщо „като не врѣло и не кипѣло“.

Въ Свѣщовъ ми се представяше случай да останѫ за взаименъ учитель въ горнемахаленското училище вмѣсто Петра Ангелова, който се стягаше тогазъ да иде да се учи въ Русия. Учительтъ ми, Е. Васкидовъ, желаеше това и ми предстояваше; оставаше да се отбълснѫтъ малки нѣкои интрижки на нѣкои свѣщовски чорбаджетлини, които искахѫ да вредятъ на това мѣсто нѣкои испаднѫли свои роднини. Но моята черна орисница ли, да кажѫ, тъй докара, лукавата умишленность на моитѣ непримирими врагове ли тъй пресмѣтнѫ, Неофитъ и Костаки се озовахѫ въ Свѣщовъ и осуетихѫ надѣждитѣ ми. Твърдѣ е интересна по затѣйливоста си интригата, която ми изиграхѫ въ Свѣщовъ Костаки и Неофитъ; тя заслужва да се разкаже, но тука, и сега, азъ не щѫ да расказвамъ за неѭ: ще кажѫ толкозъ само, че тѣ ме така издънтихѫ и тъй устроихѫ, щото вмѣсто учитель въ свѣщовското училище, азъ се намѣрихъ въ свѣщовската тъмница . . . . .

Щомъ излѣзъхъ отъ тъмницата, слѣдъ два дни, хванѫхъ пѫтьтъ презъ селата за Търново. Отбихъ се нарочно на с. Михалци, дѣто имахъ майчини си роднини, съ намѣрение да попитамъ, не ще ли би възможно нѣкакъ да се остановѭ за учитель. Но и тука, нѣкой си Русецъ, извѣ-

стенъ подъ името попъ Константинъ московецо, дошелъ и останжлъ тукъ незнамъ какъ и кога, ожененъ и опопенъ, добилъ бѣше влияние и въртеше селото; той противудѣйствуваше на роднинитѣ ми съ намѣрение да настани сина си, момче малко пó-малко отъ мене, но много пó-неучено. Роднинитѣ ми, хора честни, но сиромаси, направихж щото можахж: събрахж селенитѣ, представихж ми имъ сгодниятъ случай да ме задържжтъ за учитель; но пó-влиятелнитѣ бѣхж отъ къмъ московецо. Чорбаджията, не му помнж сега името, отъ очи за роднинитѣ ми, стори да ме попита колко бихъ имъ зелъ да останж за тазъ зима (идущата), да имъ учж дѣцата? — 1000 гр., рекохъ азъ, за една година и да ме хранятъ . . . . — е, че много искашъ ти, каза чорбаджията. — Ний, за цяло лято, прибави другъ единъ отъ чорбаджийскитѣ мекерета, плащами на гуюдарю да ни пасе гуед'та и па ни му даами повикъ утъ 200 грушое, емъ дя-й то да си гуидарь, а дя-й да си даскал; гуйдарю цялъ ден оди да се пиче пу слънциту, тича подиръ гуд'та, дъждо гу иди пу няуга, а ти жа сидиш у килията на сянка, няма дъж, няма вятър . . . . Колко жа ни земиш ти нам за зимъс, а то лятос кого жа учиш? повтори чорбаджията. Азъ бѣхъ готовъ да пристанж колкото ми дадлтъ. Но хитриятъ московецъ се намѣси и каза, „трѣба да ся скаже на владика да ся спраши, да видимъ како онъ жте каже“. Тѣзи думи пресѣкохж у мене всѣка надѣжда за оставане въ Михалци. На вторий день азъ се опростихъ съ роднинитѣ си и се завърнжхъ въ Търново, нѣшо подирь шесть мѣсеца скитание.

Това достопаметно за мене лѣто по случкитѣ и пáтимитѣ ми отъ Неофитовото и Костакьово преслѣдване, бѣше още пó-вече паметно по събиранието и записванието на „избранитѣ ми думи“, които азъ бѣхъ прекърстилъ вече на „достопаметни изрѣчения“. Въ скитанието си по селата и въ сношението си съ селенитѣ, азъ не само бѣхъ

обогатилъ сбирката си, но бѣхъ вече доволно привникнѫлъ и на умѣстното имъ употрѣбение въ разговорътъ, отъ което съглѣдвахъ, че селенитѣ съ по́-голѣмо благодарение ме слушахѫ, като имъ ги привождахъ въ примѣръ, освѣнъ това по́-лесно ме разбирахѫ и проумѣвахѫ онова, което искахъ да имъ кажѫ. Това ми даваше нѣкакво преимущество, както надъ самитѣ селени, тъй и надъ другитѣ мои съхудожници и еснафдаши, селски учители; а още по́-вече надъ скитницитѣ онѣзъ калугери, които ходяхѫ тогазъ да просятъ по селата и драгастяхѫ селенитѣ за едно, за друго, като че проглушавахѫ съ пословишкитѣ си цитации отъ псалтирьтъ и житията на святиитѣ. Съ тѣзи калугери често ми се случаше да имамъ расправии по селата. Споменувамъ тука за тѣхъ, защото и отъ тѣхъ имахъ другъ видъ смущение. По наущение отъ Костакя ли, по свое недоразумѣние ли, нѣкои отъ тѣхъ тоже ми пакостяхѫ, или поне искахѫ да ми пакостятъ за остановението ми, като учитель по селата; за това и азъ безпощадно ги преслѣдовахъ и громоляхъ ги, дѣто ги сполѣтѣхъ, за тѣхното невѣжество и хаижество. Тѣ обѣгвахѫ отъ лично състязание съ мене, но задъ гърбътъ ми не пропущахѫ случай да пръскатъ на́й-възмутителнитѣ за мене мълви: че съмъ еретикъ, безвѣрникъ, безбожникъ; а тогазъ бѣхъ азъ и набоженъ и ревностенъ черковенъ проповѣдникъ. Имаше наистина и нѣкои добри калугери, даже много по́-добри отъ мнозина сегашни, които разбирахѫ положението ми, утѣшавахѫ ме и насърчавахѫ ме въ подвигътъ ми противу гърцкото духовенство . . . . Но и добритѣ калугери, и лошитѣ калугери, Богъ съ ними; не е сега работата за калугеритѣ, да се върнѫ на предмѣтътъ си.

Даскалътъ въ Пиперково (синъ на попа, който се престори на заспалъ, за да ме не приеме на домътъ си), въ нощното си онова посѣщение, което, както расправихъ по́-горѣ, ми направи въ избата на дѣда Драгана, дѣто бѣхъ

станжлъ да пренощувамъ, когато се разговаряхме съ него и азъ по обичаю употрѣбявахъ често нѣкои отъ „достопаметнитѣ си изрѣчения“, попита ме: дѣ съмъ чулъ и какъ съмъ запомнилъ азъ толкозъ *„стари думи“*. Това бѣше първото название, което чухъ отъ други уста за достопаметнитѣ отъ мене наричани изрѣчения, но и то не ми се виждаше чисто народно, приличаше ми нѣкакъ на полуселско, полудаскалско наименование. Както и да е, то ми даде поводъ да се вслушамъ въ народътъ, да ли той не ги нарича съ друго нѣкое особенно име. Но колкото и да се вслушвахъ, не чувахъ нищо друго, освѣнъ *има дума*, *както има една дума*, *Както рекълъ онзи* и нищо повече. Колчемъ пакъ се вземахъ да распитвамъ ужъ како се казватъ таквизъ едни думи, които привеждахъ за примѣръ, до нищо не можахъ да се добнж и даже работата се по-заплиташе и по-неразбрана ставаше, и отъ селенитѣ все пакъ на „рекълъ онзи“ се спираше работата, а отъ селскитѣ даскали на „стари думи“.

По-главното обогатяване на сбирката ми бѣше станжло въ Бѣла, дѣто се бѣхъ и застоялъ повече. Въ това село, по него врѣме, преди 37 до 38 години, по дюгенитѣ и по кавенетата мжжетѣ говоряхж по-вече по турски и употрѣбявахж доста таквизъ „стари думи“ на турски. Това ме и накара да хванж да записвамъ и турскитѣ „стари думи“. Трѣба да признаж, че турскитѣ стари думи азъ намирахъ много по-замисловати, по често употрѣбявани и по-приложими на практичний животъ: само че нѣкои отъ тѣхъ сж много по-галатни; тъй що онова, което по турски можеше безъ зазорно да се изговори въ галатни думи още и да се прави, на български никакъ не идеше да се искаже; или ако да се изкажаше, вмѣсто да се харесва, докарваше отвращение. Забѣлѣжихъ обаче много пжтя, че тѣзи, които си служахж съ такива стари думи на турски като говоряхж по турски, кога говоряхж по български, мжчахж се по нѣ-

кога да ги изговарятъ и по български или да предадѫтъ поне смисъльтъ имъ, което и сполучвахѫ. Особенно женитѣ, които тоже знаяхѫ турски, но си говоряхѫ по българскы и често привождахѫ такива думи, преведени на български, но преведени тъй, както не би ги превелъ сега даже и нáй-вещиятъ отъ нашитѣ книжовници. Работата стоеше въ това, че онѣзи думи, които на турски се земахѫ отъ турский животъ и отъ турскитѣ прави и обичаи, оставахѫ безъ смисълъ, ако да се преведяхѫ буквално на български; за това тѣ ги осмисляхѫ, като превождахѫ не думитѣ, а смисълътъ и дѣйствието съ онова, което е свойственно на Българина. Тъй напримѣръ, изрѣченията, които на турски превеждахѫ за примѣръ отъ морский или военний животъ тѣхъ ги приспособявахѫ, гимията на кола, орѫжнята на рало на копраля, както ще укажѫ на това въ редътъ на преведени нѣкои пословици. Тука за образецъ само ще приведѫ и които ми случайно дойдохѫ на умъ.

Хер гюн байрам олмас
Байрамдан сора байрам мубареки.
Делие хер гюн байрам.
Сѣки день коладня не бива.
Подиръ деньтъ коладе ле
На лудиятъ сѣки светъ день Великдень и др.

Но тогава азъ отъ тѣзъ работи не отбирахъ, а поставилъ си бѣхъ за правило: като чуѭ и турска стара дума да ѭ записвамъ, а кога ѭ чуяхъ по български, заличавахъ турската и оставяхъ само българската. Забѣлѣжно, че и отъ Турцитѣ до колкото се вслушвахъ испослѣ, не можахъ да чуѭ особенно название, и у тѣхъ се чуваше почти сѫщото *бир лаф вар* (има една дума); *бириси демиш* (нѣкой е казалъ), но нѣкакъ съ пó-вече указание, че тѣзи думи не принадлежѫтъ на едного, а на мнозина отъ народа.

И тъй, когато се завърнѫхъ въ Търново, сбирката ми състоеше отъ 500 и нѣколко „стари думи" български и около сто турски.

Азъ се прибрахъ при баща си, но нѣмаше какво да правѭ и много се утѣснявахъ. Единъ день случайно дойде у насъ нѣкой си хаджи Иванчо, инакъ „трѣвненската света богородичка“ прекоросванъ. Той бѣше човѣкъ практиченъ, но и крайно лицемѣренъ. Бѣше познайница на баща ми, като съселенинъ неговъ, но искренъ приятель, и приближенъ на Неофита. Той бѣше ме и другъ пѫть уговарялъ, когато искахъ да отварямъ частно училище въ Търново, да идѫ да искамъ воля отъ Неофита. Сега, като ме запита, дѣ съмъ и какво правѭ? Баща ми му расправи за несполуката ми да се заловя негдѣ за даскалъ и особенно му разказа за случката ми съ Неофита въ Свѣщовъ, споредъ както му бѣхъ расказвалъ азъ. Той се долови до думитѣ, съ които Неофитъ ме отлъгваше въ Свѣщовъ, че, като се върне въ Търново, да идѫ при него и той ще предстои да ми намѣри мѣсто. Ами ходи ли? попита той, хаджи Иванчо. — Не. — Ами тъй бива ли? Защо да не идешъ? Иди ти. Той е владика, ючъ-тувлия (съ три опашки) паша, и мѣсто може да ти намѣри, и добро може да ти направи, както и зло. По неговитѣ думи воденъ и баща ми заповѣда ми да идѫ да се явѭ на Неофита; „да видимъ, каза, и туй чудо“, а хаджи Иванчо прибави: „нѣма да хвърлишъ камъкъ, чи да те заболи ракѫта я“. Иди тамъ поклони му се, кажи му, „свети владико“, знашъ какъ рекълъ онзи? „Поклони се злому, като на светому“.

Не бѣхъ чувалъ таквазъ хубава по языкътъ ни и толкозъ калпава по науката си стара дума. И азъ му казвамъ, рече баща ми: „поклонена глава сабя не я сѣче“, ама то вироглаво. „Тъй се тѣ младитѣ“, прибави дѣдо Хаджия; „тѣ имъ се чини, че сичко що хвърка се са яде“, ама не е тъй то, умното е, както има една гръцка *прикаска*, „ὅπως ὁ κόρος καὶ ὁ Κοσρᾶς“ и захванѫ да расправя на баща ми, какво ще каже то по български.

На другиятъ день колкото и да не ми бѣше по волята, щѫ-не-щѫ, упѫтихъ се и при Неофита. Напомнихъ му обѣщанието му въ Свѣщовъ, като се приструвахъ, че съмъ вѣрвалъ въ тѣхъ. Неофитъ се и той приструваше и казваше ми, че той билъ намѣрилъ ужъ мѣсто, но като азъ не съмъ се явилъ ужъ съ врѣме, тамъ дѣто мислялъ да ме прати въ Лѣсковецъ, тѣ си намѣрили учитель; но пакъ ще види за нѣкое друго мѣсто, ако се обади, ще побърза да ми яви. Азъ познавахъ че ме лъже, но какъ и да е, измѣташе се поне съ лъжа, когато Костаки просто ми каза: не съмъ ти бащинъ хизмекеринъ да ти търся мѣсто; търси си и намѣри си . . . . Той ми се присмѣ още въ очитѣ, че ме изигралъ въ Свѣщовъ, това за което ми много докривѣ: ядосвахъ се на себе си, защо самъ да му дамъ случай да се издѣва надъ мене; но „минѫлото се не връща, а се пригълща."

Излѣзохъ отъ митрополията и присраменъ и нажаленъ: нѣмаше на кѫдѣ да се обърнѫ. Да се опънѫ нѣйдѣ на далечъ да идѫ да търсѭ мѣсто, несмѣяхъ да се излагамъ на неизвѣстность презъ зимата. О ближнитѣ села и мѣста дѣто бѣхъ познатъ, едни просто не смѣяхѫ отъ владиката да ме условятъ. Други се бояхѫ да не би, както бѣше се пръснѫло за мене, да съмъ заразенъ отъ нѣкоя ересь: а отъ това най-много се плашехѫ поповетѣ, които тогазъ още играяхѫ по-главната роля въ избирането и приставянието на учителитѣ. Трети пакъ като чувахѫ, кѫдѣ съмъ се скиталъ минѫлото лѣто и на колко мѣста съмъ се залавялъ и съмъ напущалъ, заключавахѫ за мене и явно говоряхѫ че азъ не „държѫ дикишъ" т. е. не стоѭ на едно мѣсто. А да ли азъ нестояхъ или не ме оставяхѫ да стоѭ то бѣше нѣщо, за което никой не искаше да види и да испита. Тъй азъ отъ сѣкѫдѣ си отбихъ омутътъ и най-подиръ сторихъ „да закачѫ даскалълъка на клечката" и да станѫ казанджия.

(Слѣдва).

СЛОВАРЬТЪ НА ОТЦА НЕОФИТА РИЛСКАГО.

От Д-ръ Конст. Иречека.

Една отъ първитѣ длъжности на възобновеното „Периодическо Списание на Българското Книжовно Дружество“ е, да въздигне на страницитѣ си единъ достоенъ паметникъ на оние български книжовни труженици, които сѫ се поминжли въ врѣмето отъ излѣзванието на послѣдната книжка въ Браила до нинѣшното врѣме. Между тие починвши български списатели най-отличниятъ е незабравний старецъ Отецъ Неофитъ Рилский, който умрѣ 1881 год. на 4 Януарий. Като основатель на първитѣ български училища, като единъ отъ най-първитѣ новобългарски списатели и, тъй да кажемъ, като жива лѣтопись на новобългарското възраждание, този патриархъ на българскитѣ книжовници си е заслужилъ единъ вѣченъ споменъ въ благодарната паметь на своитѣ еднородци. Желали бихме да обпародваме вече въ настоящата книжка едно пó-подробно животописание на този тъй ревностенъ възобновитель на българската народность, но по причина, че нѣкои материали не ни сѫ още при рѫцѣ, трѣба да отложимъ намѣрението си за други пѫть. Но при всичко това неможеме да си откажемъ, да не издадемъ сега поне нѣколко свѣдения върху най-важния трудъ на О. Неофита, на който той бѣше посветилъ въ послѣдньо врѣме всичкия си трудъ и който до сега още остава въ рѫкопись — върху голѣмия му словарь. На слѣдующитѣ страници помѣстяме единъ

официяленъ рапортъ до Министерството на Народното Про-
свѣщение за този словарь, който написахме слѣдъ едно
посѣщение на Рилский мънастирь, направено нарочно за тази
цѣль на Великдень 1881 год. Отъ това изложение нашитѣ
читатели ще видятъ, какъвъ е трудътъ на покойния ни
лексикографъ и отъ каква нужда е пó-скорошното му напе-
чатвание.

Българский езикъ въ сегашното му положение мно[г]
се нуждае не само отъ една научна грамматика, съчинен[а]
споредъ напрѣднжлото състояние на днешната словѣнск[а]
филология, но особенно още отъ единъ словарь, който д[а]
обнема всичкитѣ богатства на разнообразнитѣ българск[и]
нарѣчия и който да тури твърда основа за развитието н[а]
книжовний езикъ.

Отецъ Неофитъ Рилский, роденъ ок. 1790 год. въ Ра-
ложска Баня и отъ 1808 год. монахъ на славната стар[а]
българска обитель на св. Іоанъ Рилски, основатель на пър-
витѣ български училища (въ Габрово и Копривщица)
единъ отъ първитѣ двигатели на новобългарската книж-
нина и просвѣщение, отъ много години насамъ бѣше
завзелъ за съчинение на такъвъ единъ словарь. Нáй-на-
прѣдъ е захванжлъ да съставява единъ гърцко-българск[и]
рѣчникъ, предприятие, което бѣше пó-лесно, защото е има[лъ]
при ржцѣ добри и хубави гръцки словари, но което н[и]-
какъ недаваше пълна гаранция за съвършенна пълно[та]
на българский си материялъ. Послѣ по съвѣтитѣ на пок[ой]-
ний Савва В. Филаретовъ († 1863) и на Г-на Найде[на]
Герова, О. Неофитъ обърна своята работа по другъ начи[нъ]
и завзé се за събиране български думи за единъ българс[ки]
голѣмъ словарь съ гърцки тълкувания. Макаръ, че пос[вѣ]-
тяваше днитѣ си исключително на това занятие и мака[ръ]
че работѣше съ нáй-голѣмо усърдие, намираше доста

трудненние по причина на високата си старость и на ослабяванние на силитѣ си. Най-подирѣ, кратко врѣме прѣди войната се рѣши да захване издаванието на словаря. И наистина въ 1875 г. (на края) се напечатахѫ въ Цариградъ въ печатницата на И. Найденова нѣколко коли на словаря, който имаше да излѣзе цѣлъ въ два силни томове. Но немирнитѣ врѣмена на българскитѣ клания и войната спрѣхѫ това предприятие, тъй щото излѣзнѫхѫ само 64 страници. О. Неофитъ обаче непреставаше да слѣдва работата си. Лани презъ мѣсецъ Августъ говорихъ съ него въ мънастирътъ много пѫти за неговия словарь; 90-годишния старецъ усърдно желаеше да види своята книга единъ пѫть издана, да непропадне този многогодишенъ трудъ безъ плодове и бѫдѫщи работници да не бѫдѫтъ принудени да захванѫтъ пакъ отново. Но при все това, страхъ го бѣше да не го завари смъртта, прѣди да испълни задачата си. И наистина на 4 Януарий 1881 г. О. Неофитъ умрѣ.

Словарьтъ на Неофита съ нетърпѣние се очакваше не само отъ всички български патриоти, но и отъ всички словѣнски филологи вънъ отъ България. Той не ще си губи цѣната, и когато не е довършенъ до край; и недовършенъ ще служи за основа къмъ бѫдѫщи подобни предприятия. Заради това изданието му е отъ една необходима нужда.

На Великденскитѣ праздници отидохъ нарочно въ Рилскии мънастирь да видѭ, колко е готово, какъвъ е рѫкописътъ и какъ може да се предприеме изданието на този величолѣпенъ трудъ на многозаслуживший покойний старецъ, патриархъ на българскитѣ списатели и педагози.

Ето що намѣрихъ. Рѫкописитѣ на Отца Неофита съхраняватъ се отъ братството на старославната обитель въ най-добъръ порядъкъ въ едно дървено сѫндъче, въ което ги пазеше и самъ покойникътъ. Въ сѫндъчето видѣхъ:

1) Първитѣ 64 страници, печатани въ Цариградъ в осмина на два стълбца, пълни съ поправки и допълнени О. Неофитъ, види се отъ устнитѣ му разкази и отъ ед ржкописна бѣлѣжка, не е билъ много задоволенъ съ в дътъ на това издание. Напечатаното иде до думата *благ исправляю.*

2) Една силна свързка въ 4°, хубава писана въ д стълба съ ржката на самий О. Неофитъ, който имаше еди ясенъ оригиналенъ полустаринский ржкописъ. Обнема д митѣ отъ *благоистканний* до *всеобразний.*

3) Свързка тѣсни тетрадки съ броеве отъ 28 до (всѣка съ 4 листа), която съдържава на чисто преписа материялъ съ думитѣ *всеобщий* до *дъвка.*

4) Сжщо една свързка съ тетрадки отъ 51 до 80 думата *истребванiе.*

5) Силна свързка (като оная №: 2) въ 4°, още неп писана на чисто, но съвсѣмъ ясна за четенше, съ матер ялътъ отъ *И* до *М.*

6) Сжщо една свързка съ материялътъ отъ *М* до д мата *овца.*

Съ думата *овца* се свършва готовиятъ словарь, кой е приготвенъ до тамъ, че може безъ затруднение да тури подъ печатъ. За другата часть на алфавита, отъ *ов* до край, има слѣдующи материяли:

1) единъ екземпларь: An english and bulgarian vocab lary in tvo parts, english and bulgarian, and bulgarian a english. By Rev. C. T. Morse, aided by Mr. Const. Vasili Constantinople. Printed by A. Minasian 1860. 8° 251 pp. С варчето е съвсѣмъ чърно отъ множество исправления допълнения, вписани между редоветѣ и около странниц отъ О. Неофита.

2) единъ екземпларь на Неофитовата старобългар или словѣнска христоматия: **Христомаѳїа славянскагѡ язъ** Χρηστομαθία τῆς σλαβωνικῆς γλώσσης, ἐρανισθεῖσα ὑπὸ Νεοφ

ἱερομονάχου Ῥιλλιώτου. Ἐν Κωνσταντινοπόλει 1852. Словарьтъ при тая книга сѫщо е напълненъ съ бѣлѣжки и допълнения.

3) една рѫкописна вързана тетрадка съ 4 стълбове, която съдържава материялътъ отъ П до края, още ненареденъ и неизработенъ. Въ нея има и предговоръ до словарьтъ (наброска), който единъ пѫть покойникътъ самъ ми го чете; въ него исказва мнѣние, че чуждестраннитѣ (турски) думи въ българский езикъ за сега нетрѣбва да се исхвърлятъ отъ словаритѣ, защото български думи мѫчно ще се намѣрятъ и тие турски рѣчи вече много сѫ распространени и всѣкий ги знае; послѣ говореше въ този предговоръ срѣщу ония, които искатъ да пишатъ старобългарски, безъ да сѫ видѣли нѣкога единъ дѣйствителенъ старобългарски паметникъ съ всичкитѣ му форми и фонетически различия.

Словарьтъ самъ е съставенъ съ голѣмо внимание и даже съ педантическа точность. За образецъ служихѫ на Отца Неофита гърцкитѣ словари, особенно Σκαρλάτου Δ. τοῦ Βυζαντίου Λεξικὸν (Атина 1835), словарь на Кума и др. Вѫтрѣшна наредба е взета отъ тѣхъ. Словарьтъ съдържава не само сегашния езикъ, но и езикътъ на черковнитѣ книги. При много рѣчи има и пословици. Сѫщо сѫ прибрани и изражения, които се срѣщатъ само въ нѣкои нарѣчия (на пр. видѣхъ кутре = куче Соф.). Тълкуванието е на грьцки, нѣкога кратко, но има по нѣкои мѣста и по́-обширно.

Моето мнѣние за начина на изданието е слѣдующето:

Да се напечата единъ часъ по́-скоро готовата часть на словара (до *овца*) на държавни разноски отъ Министерството на Просвѣщението; голѣмия трудъ на О. Неофита да стане всенародно имущество. Споредъ моето мнѣние тази часть трѣба да се напечата тъй, както е излѣзла отъ перото на покойника, безъ никакви допълнения или промѣнения. Желателно би било, щото да се туреше край

грьцкото тълкувание и французско или руско, но това изисква новъ трудъ и изданието може да закъснѣе пакъ на дълги врѣмена.

Останжлата часть отъ *овца* до край да се приготви споредъ материялитѣ на Отца Неофита, като се вематъ и исчерпятъ и други източници за по-голѣма пълнота. Материялитѣ трѣба да се распишатъ на листчета, които да се наредатъ по алфавита и слѣдъ окончателното имъ допълнение да се препишатъ на чисто.

Словарьтъ трѣба да се печата въ голѣмъ форматъ (Lexico-Octav) въ два стълба. Коректурата трѣба да се чете отъ нѣколко личности съ най-голѣмо внимание, да неостане ни една погрѣшка, тъй щото книгата да служи за почеть на новобългарската типография и да може да се мѣри съвсѣмъ добрѣ съ произведенията на най-прочутитѣ европейски печатници.

Изданието, разбира се, трѣба да се води отъ хора, които знаіжтъ добрѣ грьцкий езикъ. На чело трѣба да се тури освѣнъ предговорътъ на покойника и новъ единъ предговоръ върху начина на изданието, както и едно подробно животописание на О. Неофита съ ликътъ му и единъ литографический снимъкъ (facsimile) на неговъ ржкописъ.

Оригиналниятъ ржкописъ, разбира се, прѣди да се тури въ печатницата, трѣба да се преписва часть по часть още единъ пжть, защото, както е познато, ржкописитѣ въ печатницитѣ много се хабятъ и жално би било, да се развали и пропадне автографътъ на покойния нашъ лексикографъ, който той пазеше тъй старателно като най-голѣмо свое съкровище.

Въ манастирьтъ има още другъ единъ паметникъ на О. Неофита: цѣлата му преписка. Неіж е прочелъ проигуменъ О. Пантелеймонъ и отъ неговитѣ разкази знаіж за съдържанието ѝ. Тя обнема най-драгоцѣнни документи за

историята на новобългарското книжовно и училищно движение въ нашето столѣтие: преписката на О. Неофита съ гръцки владици (особенно съ Илариона Търновский, около 1836 год., когато О. Неофитъ бѣше въ Габрово), съ български тогавашни списатели и двигатели, съ нѣгови ученици и послѣ народни учители и пр. Безъ тая преписка не може да се знае, изучи или напише историята на България въ XIX столѣтие и заради това тя непременно трѣба да се напечата.

София 26 Априлий 1881.

много се усилихѫ и надъ Турцитѣ взехъ несравенно една твърдѣ голѣма преднина въ сѣко отношение, а Турцитѣ остахѫ отъ тогава и на сетнѣ да кѫснѣѭтъ въ оная своя азиятска груба и назадничива култура, съ която тъкмо дойдохѫ отъ Азия въ Европа; и *четвърто,* което ний считаме едно отъ нáй-главнитѣ причини на турското тогава ускорено отслабвание, е това, дѣто христиенскитѣ държави, съ които Турция непосрѣдственно взе да граничи въ XVI и XVII вѣкъ, уголѣмихѫ се и презъ тия двѣ столѣтия, съ распространение на образованието у тѣхъ, тѣ станѫхѫ до толкова силни, щото не само можихѫ вече добрѣ да се отбранявать предъ турскитѣ нашествия, но зачен̂ѫхѫ и да нападать тѣ на Турцитѣ. Тия пó-главни държави бѣхѫ: *Полша*, и особенно *Австрия* и *Русия.*

Австрия, отъ когато стигнѫхѫ Турцитѣ пръвъ пѫть до стенитѣ на столицата ѝ, до Вѣна, и особенно отъ начало на XVII в. до половината и почти до края на XVIII вѣкъ, непреставаше тя да воюва срѣщу тѣхъ съ тази цѣль, като ги изгони отъ европейскитѣ имъ владѣния да обсеби тия владѣния за себе си. А Русия сто годинъ пó-сетнѣ отъ Австрия започенѫ систематически да воюва съ Турцитѣ, именно отъ начало на минѫлото столѣтие, и, при сгодни случаи, до нáй-ново врѣме тя продължава да води съ тѣхъ войнá, рѫководима отъ нáй-благородна цѣль, каквато не се срѣща въ историята на народитѣ и на человѣчеството: рускитѣ войни съ Турция иматъ за цѣль облекчението на несносното положение на Христиенскитѣ народи подъ турското юго и придобиванието на тѣхнитѣ човѣшки и народни правдини, съ помоща на които да могѫтъ тѣ да се избавятъ отъ вѣковното си грубо невѣжество и помрачение, да се просвѣтятъ и да станѫтъ благополучни въ своитѣ хубави страни. Благодарение на това великодушно и нáй-възвишенно человѣколюбие на Русия, освободихѫ се въ течение на нашето столѣтие една голѣма часть отъ

Сърбитѣ, Гръцитѣ и Ромжнетѣ, които се намѣрвахж до тогава подъ непосредственната власть на Турцитѣ. Най-сетнѣ дойде редъ и намъ Българетѣ да се освободимъ съ помощта на священната кръвь на еднороднитѣ и едновѣрнитѣ наши братия Руситѣ. И така, преди три години българский народъ освободи се цѣлокупенъ. Но всичкитѣ велики европейски сили на западъ, особенно Англия задружно съ Германия и най-много Австро-Унгария въспротивихж се да признаѭтъ пълното освобождение на всичкото българско плѣме, и едвамъ се съгласихж да остане България свободна току до Балканътъ, като допуснжхж при това на една часть отъ Българетѣ въ Тракия да иматъ свое вжтрешно самоуправление подъ върховната власть на Султана; а цѣла югозападна България, наречена Македония, сърдцето на българското отечество, оставихж да стене и за напредъ подъ турското юго. Австро-Унгария, която отъ край още все е гледала не да помага на христиенскитѣ народи въ европейска Турция камъ освобождението имъ, но да ги грабни отъ турскитѣ ржцѣ и да ги тури подъ своята непосредственна власть като простъ географически материалъ, усвои въ това сжщо врѣме безъ всѣко право цѣли двѣ сръбско-хърватски страни, Босна и Херцеговина, като при това дѣйствува съ всевможни хитрини да простре завоювателната си ржка и надъ Македония до самитѣ води на Бѣло (Срѣдоземно) море.

Прочее никакъ не е чудно, дѣто при освобождението на горѣспоменжтитѣ народи изъ подъ турската власть, Австрия всѣкога се явяваше ревностна противница на това имъ освобождение.

Турцитѣ, отъ когато взехж значително да пропадватъ до преди 70 години, сирѣчь отъ начало на XVII в. до 1808 г., два пжти претърпѣхж въ тойзи периодъ таково силно потресение, щото малко оставаше да си изгубятъ съвършенно европейскитѣ владѣния: първий пжть бѣше

въ края на XVII в. и вторий пѫть въ края на XVIII в. и въ начало на текущето наше столѣтие. Както камъ първото така особно и камъ второто потресение на Турция съдѣйствувахѫ не малко и тия вѫтрешни обстоятелства, че начелницитѣ на турската армия, членоветѣ на върховното централно управление въ Стамболъ, а тѫй сѫщо и главнитѣ правители въ провинциитѣ бѣхѫ захванѫли да не слушать вече Султанскитѣ заповѣди, гонѣхѫ се единъ други, мнозина бѣхѫ се провъзгласили за самовластни правители на повѣреннитѣ имъ области, и нáй-сетнѣ работата стигнѫ чакъ до тамъ, щото и сáми нѣкои Султани бидохѫ отъ престола свалени и погубени отъ тие крайни турски анархисти.

При това второ отъ вѫтрѣ потресение на Турция, именно камъ края на минѫлото столѣтие (около 1792 год.) появихѫ се, между другитѣ грозни опустошители въ европейска Турция, и *Кърджалиитѣ*. Тѣ бѣхѫ една въорѫжена сбирщина хора отъ разни народности и вѣроизповѣдания, предводими нáй-много отъ Турци. Гнѣздото имъ бѣше нáй-напредь въ Хас-Кьой и въ други на около ближни мѣста въ Тракия. Тамъ, като се поусилихѫ, тѣ хванѫхѫ да плѣнѫтъ и да ограбватъ по цѣла Тракия и християнски и мохамедански селения, да опустошаватъ изъ пѫтя си дѣ що срѣшнѫтъ. На скоро подирь това превърлихѫ своитѣ разорителни нашедствия и въ сѣверна България, въ Македония, и пр. Слѣдъ нѣколко врѣме отъ появението имъ въ Тракия, дѣто бѣхѫ изпърво усрѣдоточени и нáй-силни, като ги поразбихѫ султански войски нѣколко пѫтя, тогава една голѣма часть отъ тѣхъ прибѣгнѫхѫ отъ тамъ да служатъ при други непокорни Султану правители, които се домогвахѫ да станѫтъ съвършенно независими и самовластни господари на цѣли провинции въ европейска Турция както бѣхѫ Али-паша Яненский, Върбицкий Султанъ, Османъ Пазвантуоглу въ сѣверозападна България, и пр. Отъ тамъ

като Пазвантови войници, преминувáхѫ нѣколко пѫтя Дунавъ и плѣнихѫ всичка Мала Влахия, та достигахѫ и до самий Букурещъ. Нѣкои отъ Кърджалиитѣ подадохѫ услугитѣ си и на Даалиитѣ и Еничеритѣ въ Сърбия, чрезъ което не малко сѫдѣйствувахѫ да се ускори избухванието на сърбското въстание срѣщу Турцитѣ въ г. 1804.

Отъ тукъ се обяснява твърдѣ добрѣ причината, по която „въ нѣкои мѣста изъ България нашествието на Кърджалиитѣ се приказва съвсѣмъ мѫтно и побъркано. Въ с. Търньето (Габровско) има двама съвършенно здрави старца: единътъ, дѣдо Пенчо Геновъ, 128 годишенъ, а другий, дѣдо Нено Геновъ, 90 годишенъ, които обаче не можихѫ да расправятъ нищо опредѣлително за Кърджалиитѣ, ту ги смѣсватъ съ Пазванджиитѣ, туги отождествяватъ съ Даалиитѣ.“ [1])

Всичкитѣ Кърджалии сѫ били конници, въоръжени съ ятагани, саби, пищове и пушки; топове не сѫ употрѣбявали. Поради безкрайнитѣ имъ грабежи, тѣ сѫ били пълни съ пари и съ други разни движими богатства, та сѫ носили дрехи твърдѣ скѫпоцѣнни и раскошни.

Съ Кърджалиитѣ наедно имало е, както казахме пó-горѣ, и християне, а между тѣхъ доволно и Българе, на които отъ главатаритѣ единъ е билъ *Инджe-Войвода*, родомъ отъ Сливенъ.

Пó-значителнитѣ вършувания на Кърджалиитѣ продължавали сѫ се до самото въцаруване на Султанъ Махмуда въ 1808, който умѣ и успѣ да изтреби и дó край да затрие не само Кърджалиитѣ но и самитѣ Еничери (г. 1826).

И тъй Кърджалиитѣ, на които броя бѣше стигнѫлъ до 25,000 души, сѫществували сѫ почти 20 цѣли години. Това е порядоченъ периодъ за грозното опустошение на

[1]) Виждъ края на 6-та бѣлѣжка, при доднивложеннитѣ материали за нашествието на Кърджалиитѣ въ Тетевенъ.

цѣли старни на балканский полуостровъ, именно въ онова врѣме, когато турското правителство е било тъй безсилно, щото не се е наемало само да подигне радикално прислѣдвание срѣщу Кърджалиитѣ и другитѣ подобни тѣмъ опасни и открити врагове на турската империя, ами е било принудено да търси физически подкрѣпления срѣщу тѣхъ и отъ самото християнско население, отъ самата своя рая. Такива обстоятелства при самото начало на нашето столѣтие накарахѫ султановетѣ вѣрни правители въ Сърбия да въорѫжатъ и християнското население срѣщу тамкашнитѣ турски размирници и султанови непокорници, и тогава Сърбитѣ като се видѣхѫ доста силни, поискахѫ отъ турското правителство да имъ се даде вѫтрешно самоуправление подъ върховната власть на Султана. Портата не рачи да имъ удовлетвори исканието. Сърбитѣ тогава заловихѫ се съ орѫжие въ рѫка да си извоюватъ тия правдини. Ето съ тоя начинъ се захванѫ сърбското въстание въ г. 1804 срѣщу Турцитѣ, за което споменуваме по-горѣ.

Тукъ мимоходомъ ще споменемъ още това за свирѣпствата и опустошенията на Кърджалиитѣ въ България, че тѣ сѫ най-главната причина, дѣто въ края на минѫлото и въ началото на това столѣтие голѣмо количество Българе отъ цѣли села и голѣма часть отъ много градове сѫ забѣгнѫли презъ Дунавъ и по Черно море въ Влашко, Богданско, Бесарабия и въ други старни на южна Русия.[1]

За Кърджалиитѣ, за Еничеритѣ[2] и въобще за турското владичество на балканский полуостровъ и най-паче надъ България, отъ самото му начало и дору до тосъ

---

[1]) Кърджалийството е дало материялъ на прочутий полски писатель *Михал Чайковски* (Садъкъ-Паша) да състави хубавата си повѣсть „*Кърджали*“, която е преведена почти на всичкитѣ по́-главни европейски езици.

[2]) На нашитѣ български читатели, които желаѭтъ да иматъ ясно понятие за Еничеритѣ, препорѫчваме статията: „*За установлението на Еничеры-ты*“, обнародвана въ „Българскы Книжици“ (Цариградъ 1859 кн. II стр. 217—223), която мислимъ да е съчинена отъ г. Г. Кръстьовича.

часъ, наший народъ много пѣсни пѣе отдѣлно и разказва, отъ конто имаме вече нѣкои събрани и издадени. Но освѣнъ пѣснитѣ и разказитѣ, намѣрватъ се въ нашето отечество по разни черковни и други книги записани бѣлѣжки за тие предмѣти. При всичко това, не всѣкий отъ нашата днесъ читающа публика има вѣрно и пълно понятие за тѣхъ, макаръ че е твърдѣ нужно и полезно, щото всѣкий днесъ Бъгаринъ да знае добрѣ и историята на българский народъ подъ турската власть, защото само съ нейното добро познавание можемъ да проумѣемъ много страни отъ сегашното вѫтрешното нравственно положение на своя народъ, което не е друга освѣнъ слѣдствие отъ миналий нашъ животъ. За това намѣрихме за неизлишно по поводъ на Кърджалиитѣ, които сѫ едно отъ явленията на турското държавно упадвание, да кажемъ нѣколко думи като едно кратко очъртание на по́-главнитѣ и по́-важни чърти на турското държавно въздигвание и упадвание. При тоя случай намъ ни се видѣ още по́-умѣстно да представимъ особно едно по́-обстоятелно изложение и за появението и дѣлата на самитѣ Кърджалии. Но желанието ни за сега остава неиспълнимо, и трѣба да се задоволятъ читателитѣ ни съ това само, което по́-горѣ, тъй да кажемъ, пѫтемъ споменуваме за Кърджалиитѣ, защото на тосъ часъ въ Срѣдецъ не можихме да намѣримъ никакви други по́-нови, по́-вѣрни и по́-изобилни извори по тойзи предмѣтъ, освѣнъ щото говорятъ за тѣхъ *Раковски* въ своятъ „Горскы Пѫтникъ“ (у Новый Садъ 1857 стр. 279—280) и въ „Дунавскый Лебедъ“ (г. I. бр. 6. стр. 24), Вратчанский епископъ *Софроний* въ своята автобиография, обнародвана въ кн. V и VI на Пер. Спис. на Бъл. Книж. Дружество (Браила 1872 стр. 3—103), *Панайотъ Хитьовъ* въ своето „Пѫтувание по Стара Планина“ (Букурещъ 1872), и *Хр. В. Пуляковъ* въ своето описание на „*Копривщица въ истори-*

ческо отношение“, обнародвано въ „Българскы Книжици“ (Цариградъ 1860 бр. 17 стр. 8—15). [1])

Както и да е, но който се заеме да изучи и напише вѣрно историята на турското владичество въ България, да изнесе на видѣло състоянието на българското плѣме въ тоя най-грозенъ и тъменъ периодъ отъ минжлий нашъ животъ, и да представи особенно врѣмето, въ което народа ни билъ започенжлъ умственно да се пробужда и възражда, той трѣба да изучи добрѣ всичкитѣ и устни и писани материяли по тойзи предмѣтъ, които се намѣрватъ въ нашиий народъ. Но, преди всичко, необходимо нужно е, щото да се прибързва съ вѣщото събирванне и издаванне на тие материали.

Заради това ний съ особенно душевно благодаренне посрѣщаме любезний приносъ на г. Т. Васильова за нашествието на *Кърджалиитѣ въ Тетевенъ*. Тукъ обнародваме тоя колко и скуденъ но вѣренъ материялъ тъй както ни го праща приносителя, безъ всѣко измѣнение нито даже въ правописанието му, за да могжтъ отъ тойзи материалъ да се ползуватъ, но край историцитѣ, и вѣщитѣ наши филолози за вѣрното изучване на българский езикъ. А за да видятъ читателитѣ ни, какъ умно знае г. Васильовъ да цѣни такива материали, какъ свѣстно ги е преписалъ и какъвъ добъръ гледъ има за такива работи, напечатваме заедно и писмото му до насъ буквално, както ни го е проводилъ.

Тукъ най-сетнѣ ще прибавимъ още, че желаемъ и приканваме всички наши просвѣтени еднородци, които живѣжтъ по разни старни изъ отечеството ни и иматъ възможность да откриватъ и събиратъ такова материяли, да обърнжтъ надлежно внимание върху такива работи и да не щедятъ ни трудъ, ни други жъртви отъ своя старна

[1]) Дору и въ самата „Исторія Болгаръ“ отъ Др. К. Иречка (Одесса 1878 стр. 625—651) нѣма нищо нó-обстоятелно за Кърджалиитѣ, освѣнъ колкото намѣрваме въ горепоменятитѣ български изворн.

за бързото имъ и вѣщо събирвание, съ което ще си спечелятъ трайна признателность отъ старна на българската наука.

Ето писмото на г. Т. Васильова, съ което ни праща долуизложеннитѣ материяли за дѣянията на Кърджалиитѣ въ Тетевенъ.

Господине редакторе!

Заедно съ настоящето Ви испращамъ прѣписъ отъ три лѣтописни бѣлѣжки, въ които прѣко или пѫтемъ се говори за Кърджалийското нашествие въ Тетевенъ, за да ги обнародвате, ако намѣрите за нуждно, въ една отъ идущитѣ книжки на „Периодическо Списание". Тѣ сѫ земени отъ три стари книги, които и до сега се намиратъ въ тетевенската църква „Вси светии". Листътъ, върху който е написана първата бѣлѣжка, по краищата е скѫсанъ, та за това въ прѣписътъ нѣкои думи не сѫ дописани.

Тѣзи бѣлѣжки, колкото и незначителни, надѣямъ се, ще послужѫтъ що годѣ за материялъ на оногова, който би се заелъ да напише история на Кържалиитѣ. Подобни и много по́-важни документи по тойзи прѣдмѣтъ намѣри-щѫтъ се и въ други църкви и мънастири изъ България, стига само да се дири. Много отъ тѣхъ обаче сѫ захвърлени и прѣнебрегнѫти, та е опасно да не пропаднѫтъ, ако не се спастрьѫтъ по́-скоро.

Считамъ за нуждно на́й-сетнѣ да прибавьѫ, че прѣписитѣ, както по езикътъ така и по правописанието, сѫ вѣрно съ първообразитѣ, които сѫ написани съ прости църковни букви.

Приемете, и пр.

София, 17 Май 1882 год.

Т. Васильовъ.

Кърджалиитѣ въ Тетевенъ.

I.

1801 мѣсецъ мар. . . (скжсано)

Да се знае куги додоха крцлиете та изгориха село Тетюве изгориха черковата изгубиха чоловеци мцже и жени и дѣца пол вина ѿ селото [1]) и после виде трусъ великъ за много време та срупа на Букурещъ Каив. . . (скжсано) и цеми. На онова време бе владика [2]) Антимъ, протосингръ Костандинъ Іер. . . . (скжсано) попове попъ Станю, попъ Іоанъ, попъ Касилъ, попъ Хачю, по Китанъ, попъ Лало, попъ Грозю, попъ Георги, писахъ азъ по Грозю на месца Іюніе день г҃.

II.

Да са знае когито изгоре село наше Тетювене влето ѿ хри ҂аѿа҃ мсцъ Мартъ день а҃ и като изгореха сички вещи цръков и еконите и книгите и одежди и кандилата и потире и сички суди црковнъі оплениха [3]) и по това напоконъ тези [4]) година мерихсе азъ грешнъі Іерей попъ Елчо Єкономъ на црквата на вс светихъ питропъ и станехъ [5]) та положихъ малко трудъ и с Божиа помощь и сасъ християнски коветъ та принесухъ ѿ курещъ тизи минее дванайсе книги и четири пролози и едно е гелие и единъ апостолъ сасъ сандека бараберъ и напоконъ ид при даскала Стояна на Софиа та направи и великите ектни шесъ малки и четири средни и единъ кръстъ сръбрънъ и по

---

[1]) Споредъ разсказитѣ на стари хора, прѣди Кържалиитѣ въ Тетевенъ е и близо 2000 кжщи. Но отъ кържалийский погромъ много хора се избили и изгу Сега въ Тетевенъ има 5200 жители.

[2]) Тука се разбира Ловешкий владика, защото Тетевенъ отъ старо вр въ Ловешката епархия.

[3]) Разумѣва се Кържалиитѣ, защото друго подобно нашествие прѣзъ 18 освѣнъ кържалийското, не е имало въ Тетевенъ.

[4]) Вмѣсто *тъзи*, или *тази*, Въ Тетевенъ и околнитѣ му села Изворъ, Абл Гложене и Брусенъ и до днесъ ѧ, а по нѣкога ъ и *а*, когато ударението е имъ, получаватъ въ говоръть звукъ, който е нѣщо срѣдньо между *е* и *я*.

[5]) Вмѣсто *станахъ*, или *станалъ*, гл. по-горѣ.

тигъ и него правихъ на Софиа цръковенъ и единъ кивотъ сръ-бренъ за причастието тело Христово и друго щоби за потреба цръковна тако трудихсе и Господъ богъ да поменетъ ктиторе и приложници и потрудифшесе за сиіа цроковъ всехъ светыхъ храм-ъ.

III.

Сиіа книга именуема триоде приложи се ѿ попа Стоіана на цръквата на всехъ светыхъ да работи за душа его и коиса покуси да е земе ѿ цръквата или продати или ѿнести на друго мѣсто да му са суперници всехъ светыхъ на фторо пришествие влето ѿ христа ҂аѿа на това лето изгоре село тетювене [1]).

[1]) Свирепството на Кържалиитѣ въ Тетевенъ е било много голѣмо. Една стара пѣсень, която и до днесъ пѣѭтъ тетевенскитѣ цигуларе, начева се тъй:

„Прочуле са кръжелие'
Кръжалие, залумжие
Кадя ходат золум прават,
Света гора те обират.
Книга праштат кръжелие,
Книга праштат въ Тетевене
Да проводат тетевенци
Триста драма дребни пари,
Дребни пари се́ дуката“.

Слѣдъ това се разказва, какъ Тетевенци, които „вино піятъ с'бели котли, а ... сасъ паници“, се опрѣли и не пратили тия пари, поради което Кържалитѣ на-...ли отъ къмъ *Градешница* (помашко село), понеже по другитѣ страни на гра-...ътъ била поставена отъ населението стража, и начен͡жли да палѭтъ, колѭтъ, ...ѭтъ и обиратъ, —

„Старо колат, младо робат,
Малки деца́ не оставят“.

Само една махала, нарѣчена „мънастирска“, не пострадала, защото ѭ запа-...ъ единъ Кържалия Тетевенецъ, родомъ изъ тъзи махала.

Въ нѣкои мѣста изъ България за нашествието на Кържалиитѣ се приказва ...ѣмъ смутно и неясно. Въ с. Търньето (Габровско) има два съвършено здрави ...а: единътъ (дѣдо Пенчо Геновъ) 128 годишенъ, а другий (дѣдо Нено Геновъ) ... годишенъ: но тѣ неможихѫ да расправѭтъ нищо опрѣдѣленно за Кържалиитѣ ту ги смѣсватъ съ *Позванджиитѣ*, ту ги отождествяватъ съ *Даалитѣ*.

СТИХОТВОРЕНИЯ.

Отъ В. Поповичъ.

Мори пуста майко,
Пъргавъ ме роди,
Но отъ дѣте малко
Тласнѫ ме въ бѣди!

Ти ме введе рано
Въ тоя чуденъ вѣкъ
И ми шепнѫ странно:
„Бивай человѣкъ“.

Не станáхъ за міра
Рицаръ — богатиръ,
Най съ строшена лира
Шетахъ въ модскiй виръ:

Тука азъ почукнѫ,
Зáрнѫ — и назадъ;
Тамка си въздѫхнѫ
Отъ любовь и ядъ.

Ей свѣтá изучихъ,
Чудеса видѣхъ;
Разума си мѫчихъ,
Тѫжихъ и се смѣхъ.

Смѣхъ се надъ принципи
Мършави въ тозъ свѣтъ;
Смѣтахъ ги кат' дрипи
Тамъ на старий смѣтъ.

И нѣмѣхъ предъ гений
Съ правдата святá;
Въ мига вдѫхновенний
Славихъ доблеста.

Странно се възбуди
Духътъ ми въ тозъ вѣкъ
Рано се събуди
Въ мене человѣкъ!

София Марта 1882 год.

ТРУДИ СЕ ТРУДИ.

Отъ Ц. Гинчова.

I.

Сълнцето изгрѣва,
Вѣтъра не спи;
Водата пѫтува,
Свѣта се върти.
Ставай рано, сино:
Врѣмето лѣти!
Да не мине праздно:
Труди се труди!
И звѣздитѣ плуватъ
Въ бездната безъ край;
Вървѭтъ и пѫтуватъ:
Всѣка пѫтя знай . . . .
Ставай рано, сино:
Врѣмето лѣти!
Да не мине праздно:
Труди се труди:
Сичко се́ работи,
Нищо не стои.
Самата природа
Не се покои . . . .
Ставай рано, сино:
Врѣмето лѣти!
Да не мине прадзно:
Труди се труди!
Всичко да се движи
Богъ е наредилъ,
Кой не ще се грижи
Да не се и́ родилъ.

Ставай рано, сино:
Врѣмето лѣти!
Да не мине праздно:
Труди се труди!
Печи се, труди се
Въ цѣлия животъ,
Работи, грижи се;
Труда е имотъ.
Ставай рано, сино:
Врѣмето лѣти!
Да не мине праздно:
Труди се труди!
Нъ труди се честно;
Чуждо не желай —
Ще дочакашъ лесно
Честитъ, добъръ край.
Ставай рано, сино:
Врѣмето лѣти!
Да не мине праздно:
Труди се труди!
Сичкото у свѣта
На труда е плодъ.
Работата света
Безцѣнъ е имотъ.
Ставай рано, сино:
Врѣмето лѣти!
Да не мине прадзно:
Труди се труди!

ЩО СЕ ТЪТЕНЬ ЧУЕ.

II.

Що се тътень чуе
Отвждъ задъ Балкана?
Що се облакъ вие
На върхъ на Балкана?

Що се орли вижтъ
Горѣ у висини?
Що мъгли се дигжтъ,
Долу по равнини?

Да ли Перунъ иде
Та небе растваря,
Или Гороломе
Балкана събаря?

Нито Перунъ иде
Ни небе растваря,
Нито Гороломе
Балкана събаря.

Ой, тътень се чуе
Отвждъ задъ Балкана:
Тамъ се Русинъ бие
Съ грозенъ Сюлюмана.

Тамъ топови гърмжтъ,
Небе се разтваря;
Тамо бомби паджтъ,
Балканъ се събаря! . . . .

Тамо барутъ пламти:
Балканъ затъмнява;
Адъ отъ долу бухти:
Поле помрачава!

Тамъ трупове падѫтъ
Долу кат' снопови.
Тамъ кърви се лѣѭтъ,
Кърви на порои!

Тамъ саби се трошѭтъ,
Саби у ножове;
Тамо пушки бълвѫтъ
Крушуми дъждове! . . .

Тамъ писъкъ се чуе
Отъ черната земя,
Чакъ до Бога стига
На синьото небе! . . .

Тамо конье цвилѭтъ —
Въ огънь и жарава;
Тамъ ранени падѫтъ
Съсъ смъртта у пазва!...

Тамъ юнакъ се бори,
Юнакъ надъ юнака;
Тамъ животъ се дѣли
Съ смъртта за байряка!...

Тамо нѣма вече
Кой кого да жали:
Смърть с' косата сѣче,
А огъня пали! . . . .

НАРОДНИ ПРИКАЗКИ.

Събра Ц. Гинчовъ.

I.

Какъ е станала костената жаба.

Едно врѣме костената жаба била млада булка подъ було и говѣяла на свекра' и свекърва. Веднѫжъ, като мѣсяла хлѣбъ, истървала се предъ свекра си и свекърва си. Като се засрамила, неможила вече да ги погледне въ очи и, отъ срамъ, подложила кѫрга, лѣгнала на него, похлупила се съ нощовитѣ и се помолила на Бога да ѭ престори на каква годѣ гадинка. Господъ ѭ престорилъ на *костенурка* (костена жаба): кѫрга и нощовитѣ се зарасли въ неѭ, тя попълзѣла, спълзѣла изъ кѫщи и отишла въ гората. За това тя и до сега щомъ види нѣкого, свива си главата въ коритото и мълчи, догдѣ заминимъ. Това тя го прави отъ срамъ.

II.

Злато момиче.

Нѣкое си врѣме, единъ чилякъ, като му умрѣла първата жена — ступанката му — останалъ вдовецъ. Подиръ една година се оженилъ за една вдовица — повторилъ.

Отъ първата си ступанка той ималъ едно момиченце, което останало на двѣ годпни подиръ смъртта на майка си. Повторната и тя му довела едно момиченце като негово, та се събрали двѣ — завареничe и доведеничe.

Мащихата обичала нѣйното, а мразила неговото — завареното.

Веднѫжъ, опѣкла една прѣсна питка у жарта, пристъргала ѭ, упретала ѭ е, като ѭ дала на мѫжа си, рѣкла му да земе завареничето ѝ, да го заведе въ гората, да търколи питката изъ нѣкое стръмно мѣсто, да проводи момиченцето да ѭ гони, а той да се скрие, да побѣгне и да си доде, а пакъ детето да остави въ гората.

Мѫжа билъ мѣкушавъ, слушалъ жена си, сѣкоги, за зло и за добро, и сега — нѣмало що да направи — пакъ ѭ послушалъ, макаръ да му било жално за дѣтето му.

Той зелъ питката, навелъ глава, повелъ момиченцето си, завелъ го въ гората, намѣрилъ едно стръмно мѣсто; търколилъ питката; проводилъ дѣтето да ѭ гони; скрилъ се отъ него; побѣгнѫлъ и си дошелъ, а него оставилъ у гората!

Като си идѣлъ, жена му го чакала на вратника и, като го посрѣшнѫла, попитала го какво е извършилъ, и той ѝ расказалъ сичко. Сега тя се зарадвала много, че се отървала отъ завареничето си и сичката стока на мѫжа ѝ ще остане на нѣйното дѣте.

Момиченцето, като стигнѫло питката, зело ѭ, върнѫло се да иде при баща си, нъ не го намѣрило! То зело да го вика, викало, плакало, най-послѣ тръгнѫло да го търси изъ гората. То ходило цѣлъ день изъ гората и плакало, а деня се преминѫлъ. Наближило врѣме да засѣда слънце; то се уморило, исподрало изъ гората и, най-послѣ, излѣзло на една полѣна, сѣднѫло подъ едно дърво и зело да оплаква умрѣлата си майка.

Като плакало, плакало, задрѣмало и, като се събудило видѣло предъ себе си една висока, едра, стара баба съ бѣли коси, като бѣло повѣсмо.

„Защо плачешъ, моето момиченце?“ му продумала бабата. Момиченцето ѝ разказало сичко, отъ игла до конецъ,

що се случило съ него. Тогава бабата го зела за ржка, умирила го, помилвала го, повела го за ржката, превела го презъ гората и го завела на колибата си.

Колибата на бабата била всрѣдъ гората, край една рѣка. Предъ колибата имало едно голѣмо, клонясто сѣнчасто дърво. Като мръкнжло, бабата го нагостила и си лѣгнжли да спжтъ.

На сутрента момиченцето станжло рано, умило се, подлѣло въ колибата и около, и примѣло; наклало огънь и нахранило на баба пиленцата — тя имала и пиленца.

Подиръ това бабата се събудила, станжла, отишла на рѣкжта, умила си очитѣ, обърсала се и се върнжла на колибката. Като видѣла, че сичко било наредено, тя рекла на момиченцето: „Азъ ще идж въ гората, а ти да стоишъ тука, да вардишъ колибата и да нагледвашъ пиленцата“. Послѣ туй, тя зела една кошница и заминжла изъ гората.

Момиченцето пакъ нахранило пиленцата; намѣрило синця и имъ нанизало огърлички. Надъ вечерь, бабата си дошла и донела пълна кошница ягоди и гжби.

Пиленцата като видѣли, че баба имъ иде, посрѣшнжли иж, раскрилили крилца, затрѣпали съ тѣхъ и зели да й се хвалятъ: „бабо мене кака *похъ! похъ!*“ викало сѣко пиленце, а баба имъ рекла: „и баба каки *похъ*, *похъ*“. Подиря малко тѣ сѣднжли, навечеряли се и то мръкнжло. Лѣгнжли си и заспали.

На сутрента, момиченцето пакъ станжло рано: подлѣло, примѣло, наклало огънъ, нахранило пиленцата и зело да ги милва.

Подиръ се събудила и бабата, умила се и, като изгрѣло слънце на обѣдъ, тя сѣднжла подъ дървото на сѣнка, повикала момиченцето при неиж си и му рекла да сѣдни. Като сѣднжло, тя си турила главата на колѣното му и го накарала да иж попоищи.

Ще ме поищишъ синко, и колкото вѫшки намѣришъ ще ги ядешъ, рекла му тя. Момиченцето ѭ послушало и почнало да ѭ пощи. Подиръ туй, тя пакъ му рекла: „азъ може да задрѣма и да заспѭ на колѣното ти, но ти ме пощи и гледай кога ще предоди рѣката: като предоди черна — недѣй ме буди, а като предоде жълта — да ме събудишъ“.

Момиченцето ѭ поискало и гледало рѣката; бабата задрѣмала на колѣното му и заспала. Подиръ малко ето ти рѣката захучала, заручала и предошла черна буйна. Като протекла черната вода, подиря ѝ дошла жълта. Тогава момиченцето събудило бабата и ѝ обадило, че рѣката предошла; черната вода заминѫла и предошла жълта. Бабата станѫла, прибрала си коситѣ бързишкомъ, уловила момиченцито за рѫка и го завела край рѣката. Послѣ го уловила за косата, потопила го три пѫти у водата, водата го прелѣла и послѣ го извадила.

Като излѣзло отъ жълтата вода, момиченцето станѫло *злато момиче* и дрѣхитѣ му злати. Сега бабата го накарала да ѝ уплетѣ коситѣ, то ги уплело и бабата уплела неговитѣ злати коси.

Най-послѣ го повела, завела го на едно високо мѣсто, отъ дѣто се видѣло неговото село; показала му селото и пѫтя, и го проводила да иде при баща си.

Златото момиче, като си отивало, лъщѣло като сухо злато и грѣяло като ясно слънце. Който го срѣщнѫлъ и който го видѣлъ, запиралъ се да го гледа и да му се чуди.

То си отишло, и като влѣзло у бащини си дворови, огрѣло като ясно слънце. Майка му — мащихата, — като го видѣла, зачудила се и се замаяла, какъ си е дошло и отъ дѣ станѫло злато и толкосъ хубаво, но не му казала нищо.

Баща му, на златото момиче, не билъ тогава у дома си, когато си дошло момиченцето. Мащиха му го испитала

за сичко какъ е станжло и кой го направилъ златò. Момиченцето ѝ расказало сичко, отъ край до край.

Вечерта си дошелъ и мжжа ѝ, видѣлъ си момиченцето, че си дошло живо и здраво и злато, и много се зарадвалъ. Сега мащихата накарала мжжа си да иде да заведе и нейното — доведеничето — да го остави на онова мѣсто, дѣто оставилъ неговото да стане и нейното злато момиче.

На сутрента, тя станжла рано, опекла хубава прѣсна питка, престъргала іж, завила іж у единъ шаренъ месалъ, дала іж на мжжа си и му подала дѣтето си въ ржка, да го заведе въ гората да стане и тò злато.

Пастрока понѣлъ питата, повелъ заведеничето си, завелъ го пакъ на онова мѣсто, търколилъ питата, проводилъ го да іж гони, скрилъ се, побѣгнжлъ, оставилъ го въ гората и си дошелъ. Мащихата гледала златото си заварениче, бълвала гущери отъ ядъ и чакала да си дойде и нейното пó-злато и пó-хубаво.

Момиченцето стигнжло питата, върнжло се да търси пастрока си, не го намѣрило, отишло да го търси изъ гората и се загубило. Ходило, лутало се, плакало и бабата пакъ дошла и при него. Завела го и него на колибата си; пренощували.

На сутринта, момиченцето станжло подиръ бабата, не си омило очитѣ, нито подлѣло, ни помѣло. Бабата пакъ си зела кошницата, оставила го да варди колибата, да наглеждва и храни пиленцата, и отишла въ гората.

Пиленцата, като огладнѣли, зели да пищятъ около му и то зело та имъ сварило каша, и имъ іж дало гореща. Гладнитѣ пиленца, като зели да яджтъ горещата каша, изгорили си клъвкитѣ и крачката.

Бабата, като се върнжла отъ гората, пиленцетата я срѣшнжли; запищѣли; зазяпали и зели да ѝ се оплакватъ

„бабо, кака нази *кхъ, кхъ!...*“ Бабата имъ рекла: „и баба каки кѫхъ, „кѫхъ!...“

На другата сутринь бабата пакъ сѣднѫла по пладнѣ подъ дървото на сѣнка, накарала момиченцето да ѭ пощи и да ѝ яде вѫшкитѣ. И като задрѣми да ѭ пробуди, кога види да предоди рѣката черна. Момиченцето зело да ѭ пощи и, колкото вѫшки намѣрвало, ловило ги и ги хвърляло презъ рамо.

Бабата задрѣмала на колѣното му. По едно врѣме рѣката предошла пакъ тый буйна и черна. Момиченцето събудило бабата, тя станѫла, завела го при рѣката, потопила го три пѫти и, като го извадила, то станѫло черно като жужеръ, а дрѣхитѣ му — като черъ вѫгленъ.

Подиръ туй и него го испроводила да си иде при майка си. Като си отивало, който го срѣщнѫлъ и видѣлъ, бѣгалъ отъ него.

Като си отишло, майка му го чакала на вратника, да го види злато и да му се понарадва.

Като го съгледала, не можала да го познае: то било черно и грозно. Отъ ядь и срамъ припаднѫло ѝ и паднѫла та умрѣла.

Златото момиче, като порасло, видѣлъ го царския синъ, аресалъ го и се оженилъ за него — станѫло царица. На свадбата му се случихъ и азъ, повикахѫ ме, нагостихѫ ме, напоихѫ и ме дарихѫ съ червени ковани бутуши.

НАРОДНИ ПѢСНИ.

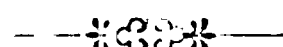

ЕЛИН-ДОЙНА *)

(Отъ Панагюрище).

Записа Н. Поповъ.

Марі́ До́йне, Елі́н-До́йне,
За́искаа̂ [1]) Елі́н-До́йна̂
През двѣ, през трі́ черні́ горі́
През чѐтери када̂лъци.
До́йна̂ ма́йкьа не да́ваше
И До́йнини де́вет бра́те;
Ца́р Костаді́н До́йна̂ да́ва̂
И ма́йкьа̂ си прегова́рьа:
„Айде ма́ле даде́м До́йна̂,
А то і́ сме мло́гу бра́те,
Мло́гу бра́те, девеѓі́на,
Ца́р Костаді́н десе́тиіа̂,
Че́сто іа̂ ще́м споо́дува
По два́ш, по трі́ш вов ме́сеца̂
По сто пъти в годі́ната̂“.
И да́ле съ Елі́н-До́йна̂.
Токо́ До́йна̂ изве́доа̂,
Черна̂ чу́ма̂ въве́доа̂,
Та изморі́ До́йнините,
До́йнините де́вет бра́те,

*) *Дойна* трѣбва да е дъщерята на царь Срацимира Видинский, ***Доротея,*** ко-
ято се оженила за босенский банъ и послѣ краль *Твърдко* († 1391). Царь ***Костадин***
е нейния братъ. (Виждь статията: „Българский царь Срацимиръ“ отъ **Д-ра Конс-**
Иречека, Период. Списание. Год. 1882 кн. I. стр. 39).

[1]) Заискаа̂ (за́искахж): *х* въ Панигюрище се изговаря по́-слабо даже и **отъ нѣ-**
ското *h*. Буквата *а̂* се изговаря тъмно, глухо.

Ца́р Костади́н десе́тніâ
Се ги ма́йкьа преливáла
Преливáла и плакáла,
И теме́нец прекаждáла,
И свехчи́ца припальáла;
Цар Костади́н не прельáла,
Не прельáла, не плакáла,
Ни с теме́нец прекаждáла,
Ни́ свехчи́ца припальáла.
Смили́ло са Ви́шну Богу,
Та іе прати́л два Ангела,
Два Ангела, Ара́нгела:
„Іа идéте, два Ангела,
Костади́ну ду́шâ дáйте,
Дâски́те му кон сторéте,
Покри́вката — синьó седлó,
Жълти́ свéщи — злати́ іузди́“.
Послу́шаâ два Ангела.
Костади́ну ду́ша дáле,
Дâски́те му кон сториле,
Покри́вката — синьó седлó,
Жълти́ свéщи — злати́ іузди́,
Па восéдна добрá кóнья,
Та оти́де у Дóйнини,
Па пови́ка и потрóпа;
Излѣла бе Ели́н-Дóйна,
Та посрéшнâ Цáр Костади́н,
Костади́пу одговáрьа:
„Що ти óчи потънале,
Що ти зъби почернéле,
. . . .
. . . . ?“ [1])

---

[1]) Сжщата пѣсень, но въ по̀-обширенъ видъ, срѣщаме въ сборника на братия Миладиновци. Виж. пѣс. 200, стр. 317—319 (Бжл. Нар. Пѣс. бр. Мил. Загребъ 1861).
Б. ред.

МИЛИЦА И МАРКО.

(Отъ Шумненско).

Ма́рку Милйци ду́маши:
„Милйце, мла́да Заго́ркье,
Милйце, мла́да Труіе́нкье!
Іа станй, станй Милйце,
Утрѣ ми ра́ну ф пундѣлник;
Дунисй уда́ студе́на,
Умесй бѣли хлѣбуви,
Направй пъстри краваіе,
Направй и гьи упичй,
Напълнй же́лта бъкличка,
(Де́ту биpе́ де́вить мѣри,)
Чи штем, Милйце, да йдим
У ма́йчини ти на го́сти,
На го́сти и на о́твраткьи, —
На дивить-тѣх ти гудйни“.
Чи ста́нъ ра́ну Милйца,
Ра́ну утдзурьу ф пундѣлник,
Дуне́си уда́ студе́на,
Заме́си бѣли хлѣбуви,
Упе́чи пъстри краваіе,
Напълни же́лта бъкличка.
(Де́ту буре́ де́вить мѣри)
Чи іе̂ на Ма́рка пуда́ди.
Тръгнъли да си утва́дьѐт.
Вървели шту съ върбели
Мйнъли пуле́ широ́ку,
Налѣзли гура́ зиле́на,
Ма́рку Милйци ду́маши:
Мйлице, мла́да Заго́ркье,
Милйце, мла́да Труіе́нкье,

Да ми, Милице, пупуіéш
Ут иннó гърлу два гláса,
Ут идúн іезúкь двѣ дýми“.
Милúца Мáрку дýмаши:
Марко-льо, моіá пръвнино,
Как да ти, Мáрко, пупуіê
Из тъзи гурá зилéна,
Зилéна гурá хайдýшка:
Тук фоди Гьéргьи хайдутин,
На хайдутитѣ въйвóда;
Той шê мъ пузнáй ут гласó,
Чи шê ни срѣшни, приварú;
Тéбе ште, Мáрко, да хвáни,
Да хвáни, да тъ затрúіе;
Мъне ште жúва да зéми,
И шê мъ, холам, пувидé
Из тъзи гурá зилéна“.
Мáрку Милúци думáши:
„Мар’ шту съ буúш, Милúце,
Ас кът’ съм тук при тебе?“
Клúкнъ Милúца запуіá
Ут иннó гърлу два гláса,
Ут идúн іезúкь двѣ дýми.
Де стувѣл Гьéргьи та слýшêл,
Гьéргьи нáй-баш хайдýтину,
Чи им на срéштѣ излѣзи.
Хайдýти Мáрка хвáнъли,
Хвáнъли и гу свързали.
Милúца Гьéргьи дýмаши:
„Пудáй ми, Гьéргье, сáбьата
Да му главáта утсикъ, —
Стáнълу дéвить гóдини
Ут кък ми черней душêта
За тебе, Гьéргье, да милей.“
Гьéргьи си сáбьа пудáди
Да си тьа Мáрка закóли.
Милúца, вѣрна ступáнка,
Ни си пръвнина закóли,
Най си сáбьата, замáфнъ
Гьéргьум главáта утсѣчи.

РОБИНЯ И НЕЙНОТО МОМЧЕНЦЕ.

Знáиш ли, мáмо, пóвниш ли
Разми́рна, мáмо, гуди́на,
Разми́рна, мáмо, гуди́на,
Нивѣ́рна, мáмо, дру́жина?! —
Ту́рци Българи робили,
Рóбили три дни й три нóшти.
Чи съ гьи, мáмо, кáрали,
Кáрали мáлку и млóгу.
Иннá ми млáда рубúнка
Се надзáть — надзáть устáва.
Ту́рчин рубинки ду́маши:
„Мар' върви, върли рубúнкье,
Шу надзáть — надзáть іустáваш?“
Рубúнка вѣ́рну ду́маши:
„Ни мóжъ, Ту́рчин, да вървіȇ:
Мъшка ми рóжба дутéгнъ“.
Вървѣ́ли шу съ вървѣ́ли,
Ми́нъли пóли широ́ки,
Настали гóри зилéни,
Сéднъли да си пучи́нът.
И мáлку хлѣ́биц да хáпнът.
А тьа ми млáда рубúнка,
Ни іадé, джанъм, ни пиіé.
Распáса óпас купри́нен,
Напрáви льу́лька в гурáта,
Мъшка си рóжба ту́рила,
Мъшка си рóжба Манóлчьу,
Хем гу льу́леши, пуіѐши:
„Нéнни ми, нéнни Манóлчьо,
Сéтнинка да тъ пульульáм,
Сéтнинка да ти пупуіȇ, —

Шê тъ, ма́йчица, напустьê, —
Срѣд тъзи гура́ зиле́на;
Куга́ту дъжде́ц пульути́,
Да тъ, Мано́лчьо, укъпи;
Куга́ту вѣтриц пувѣіи,
Да тъ, Мано́лчьо, зальулей;
Сърна́ ут гура́ да слѣзи,
Да тъ, Мано́лчьо, накърми, —
Да знаш, Мано́лчьо, да по́вниш,
Куга́ ма́йка ти ути́ди
В Анадо́л мла́да руби́нка.
А ти, Мано́лчьо, да расте́ш,
Да расте́ш и да пурасте́ш
И гулѣм мо́мък да ста́ниш;
Да съ на ко́нчи наіе́мниш,
И ти в Анадо́л да до́диш,
Ма́йка ут ро́бсту да утърве́ш“.
Ра́съл Мано́лчьу пура́съл,
(И гулѣм мо́мък то́й іе ста́нъл);
Чи съ на ко́нчи наіе́мнъл,
Пра́ву в Анадо́л отише́л.
Слѣзал Мано́лчьу утъ Ко́нче
При инна́ сту́дна чьушми́ца.
Вървѣлу ма́лу гулѣму
За уда́ на чьушми́цата.
Инна́ ми ста́ра руби́нка
(И тъа за іуда́ си душла́)
Мано́лчьу іи вѣрну ду́маши:
„Мари́ руби́нкье, руби́нкье,
На ли си чьу́ла разбра́ла,
Куга́ту ро́би ро́били
И съ гьи на пъть ка́рали,
Инна́ ми мла́да руби́нка
Мъшка си ро́жба но́сила
Но́сила и уста́вила,
Срѣд гура́ зиле́на,
Ими му би́лу Мано́лчьу?“
Руби́нка вѣрну ду́маши:
Заштó мъ пи́таш, распи́тваш?
Ас си уста́виф ро́жбица,

Рóжбица с ѝми Манóлчьу“.
Манóлчьу грáбнъ мáйка си
И іѐ на кòнче пръфърли
Пръфърли вешти пунéси, —
(Мáйка ут робсту утърва).

Обща бѣлѣжка върху подирнитѣ двѣ пѣсни. Двѣтѣ подирни пѣсни сѫ взети отъ сборника на покойний Д. П. Войникова. Тѣ както и другитѣ, които ще извадимъ отъ поменѫтий сборникъ за обнародвание въ идущитѣ книжки на „Пер. Списание“, иматъ почти всичкитѣ еднакви недостатоци, за които споменуваме въ бѣлѣжката си на стр. 174 въ кн. I. на „Пер. Спис.“ За правописанието и за обозначението си на ударението върху думитѣ на тия двѣ пѣсни, както и за отличителнитѣ чърти на шумненското нарѣчие, които се срѣщатъ именно въ тѣзи пѣсни, не искаме и тукъ да споменуваме нищо особно, защото вѣрваме, че е достаточно щото казваме по тоя предмѣтъ въ горѣспоменѫтата си бѣлѣжка (виж. кн. I. стр. 173 — 175). Ще прибавимъ само, че буквата *ê* въ пѣснитѣ представлява звукъ между просто *е* и *и* тъй, затворено, глухо.

Въ Котелъ, Жеравна, Градецъ, Медвенъ, Ичера, Катунища и въобще въ Сливенско наричатъ всѣкиго отъ Търновскитѣ старни *Загорецъ, Зогорка, Загорче;* въ Шумненско това не знаѭтъ хората. Отъ тукъ може да се заключи, че първата отъ подирнитѣ двѣ пѣсни, въ която се срѣща думата *Загорка*, макаръ че тя пѣсень е облечена въ шумненско нарѣчие, не е обаче съставена въ шумненскитѣ старни, а принесена е тамъ отъ ония мѣста, които споменувамъ пó-горѣ.

Нѣкои стихове, особенно 11 и 22 отъ първата пѣсень, сѫщо и 50, 58 и 76 отъ втората пѣсень не сѫ вѣрно записани, ами сѫ по незнание преиначени отъ записвача на пѣснитѣ, който, вѣроятно, ще да ги е записалъ, като сѫ му ги приказвали или пѣли, но придружено съ проста българска цигулка. За това нарочно сме заградили тие стихове съ скопки.

Редакцията.

КНИГОПИСЪ.

ъ редакцията на Периодическото Списание на Българското нижовно Дружество получихѫ се съ голѣмо благодарение слѣдующитѣ книги:

I. Отъ Книжарницата на Христа Г. Данова въ Пловнвъ, Русчукъ и София:

1) *Отечественна География за употрѣбление въ първитѣ ласове на народнитѣ училища въ България. Съставилъ* Х. Н. Ловдивъ 1881 година стр. 110. Цѣна 1 левъ.

2) *Учебникъ за счетоводството или държенье на търговски книги и най-употрѣбително знание. Нарeдилъ по* А. Кнъ-Деръ ее *за българскитѣ срѣдни и реални училища* Д. Т. Душаовъ. Пловдивъ 1882 год. стр. 94 I. II. Цѣна 1 левъ.

3) *Начала отъ ботаника на* I. Д. Хукера, *прѣдсѣдатель а Кралевското Общество и Директоръ на кьюнската ботанигска градина. Прѣвелъ за Българскитѣ Срѣдни училища* Д. Т. Душановъ. *Одобрена отъ Дирекцията на Народното Проѣщение.* Съ 67 чъртежа въ текста. Пловдивъ. 1882 год. гр. 160. Цѣна 2 франка.

4) *Естественна история за начални училища отъ Д-ра* . Покорний *и* Павла Ехлички. *Първий стъпень. Описние на забѣлѣжителнитѣ естественни произведения и отъ ритѣлъ царства.* (Отъ четвъртото прѣработено издание). *Прѣвелъ* Г. Бѣлчевъ. *Прѣгледана и одобрена отъ Дирекцикта на Народното Просвѣщение за учебникъ въ първий Класъ и начални и срѣдни училища.* Съ 179 изображения. Пловдивъ 1882 г. стр. 122 I. IV. Цѣна 2 франка.

5) Землеописание за начални и срѣдни училища по Iое Кречичй *прѣвелъ* А. Т. Илиевъ *Пьрва степень съ 34 образа.* Пловдивъ 1882 год. стр. 94. Цѣна 80 стотинки.

6) Добра домакиня за млади момичета. Наредена отъ Даринъ Трьстенякъ. *Прѣвелъ за българскитѣ момичета* Д. Т. Душановъ Пловдивъ 1882 год. стр. 116.

7) Образци за рисование. Начьрталъ Л. Л. Лукашъ. Пловдивъ 1882 год. Таблици 32.

8) Четвьрта книжка Научно Сборниче. За учение въ четвьрто Отдѣление отъ Народнитѣ Основни Училища. Съставилъ Кр. Ив. Мирский. Пловдивъ 1882 год. Стр. 152. Цѣна 1 левъ.

II. Отъ Госп. Георги Я. Кирковъ: *Василъ Левский (Дияконътъ) Чьрти отъ живота, дѣятелностьта и трагическата му кончина. По случай парастаса на 9 му годишнина. Срѣдецъ 1882 год. стр. 16 съ образъ.*

III. Отъ Г. С. Вацовъ: Св. Мыларовъ. *Спомѣни отъ Цариградскитѣ тъмници.* София 1882 год. стр. 206.

IV. Отъ съчинителятъ: *Рѫководство по всеобщата история. Древнята история въ двѣ части. Съставилъ* Р. М. Каролевъ, Руссе 1882 год. стр. 204. Цѣна $2^1/_2$ лева

V. Отъ преводителятъ: *Латинска граммaтика (Suntaxis). Съставена на чески отъ* И. Коринекъ *Преведена отъ* Иванъ Брожка, *преподаватель на латински язикъ при класическата Гимназия въ Срѣдецъ.* Срѣдецъ 1882 год. стр. 228. Цѣна 2 лева.

VI. Отъ преводителя: А. Салиеръ. *Патриотизмътъ (Неговото произхождение, — Истинскийтъ му характеръ. — Противницитѣ му. — Историята му. — Длъжноститѣ му — Добритѣ му сетнини. — Распространението му. — Праздницитѣ му, и пр.) Превелъ отъ французски* Н. А. Начовъ Сливенъ 1882 год. стр. 232 I. VIII. Цѣна $2^1/_2$ лева.

VII. Отъ преводителятъ: *Георги Вашинктонъ, освободителятъ на Америка отъ* Карла Тумма. *Превелъ* К. Т

Геновъ. *Напечаталъ* Илия Р. Блъсковъ. Варна 1882 г. стр. 48. Цѣна 30 стотинки.

VIII. Отъ съчинительятъ: *Истинска Свобода отъ* Г. Д. Искреновъ. *(Собственно издание).* Русчукъ, скоропечатница на В. „Славянинъ“ 1882 год. стр. 94. Цѣна 80 ст. (4 гр.)

IX. Отъ управлението на Сливненската Областна реална Гимназия: *Първий годишенъ отчетъ на областната реална Гимназия въ Сливенъ за учебната година 1881 до 1882 год. Садържа: 1) нѣколко думи по методиката на историята отъ прѣподавателя* П. П. Стойновъ. *2) Геологическа карта на Южна България, научно практичното и приложение отъ прѣподавателя* Х. Шкрпинъ. *3) Училищенъ отчетъ съставилъ управительятъ* В. Атанасовъ. Сливенъ 1882 г. стр. 56.

X. Отъ авторътъ: *Совѣты и разказы Византійскаго Боярина XI вѣка.* В. Васильевскаго. С. Петербургъ. Типографія В. С. Балашева. Екатерингскій каналъ, между Вознесенскимъ и Маріинскимъ мостами, домъ № 90 — 1 стр. 169.

XI. Отъ Д-ръ Конст. Иречекъ: *Reiseskizzen aus dem westlichen Balkan von Franz Toula.* Wien 1882 год. Стр. 48.

XII. Отъ бившний професоръ на Харковский Университетъ, Иванъ Платоновъ: *Анти-Энциклика или Братское слово православнаго Славянина къ славянамъ католикамъ, по поводу изданія Папою Львомъ XIII буллы о праздновaніи памяти св. Кирилла и Меѳодія.* Харьковъ. Типографія Окружнаго Штаба, нѣмецкая, № 26. 1882 год. Стр. 127. Цѣна 1 р. ср. съ пересылкой.

XIII. Отъ съставительятъ: *Учебникъ по Ботаниката за срѣднитѣ учебни заведения въ България, съставилъ* Михаилъ Георгиевъ, *учитель по природнитѣ науки, при Ломската държавна реална гимназия. Настоящия учебникъ е прегледанъ отъ Министерството на Народното Просвѣщение, въ Княжество България, и съ указъ отъ 15 Юний 1881 год. подъ № 637, е награденъ съ сума отъ 1000 лева. Издание соб-*

ственно. Бѣлградъ, въ печатницата код. „Св. Савве“ 1882 год. Стр. 208. Цѣна $2^1/_2$ лева.

XIV. Отъ съставительтъ: *Кратъкъ учебникъ върху Българската История най-старо врѣме и до днесь. За начални и срѣдни училища споредъ програмитѣ въ Българско.* Отъ С. С. Бобчева. Пловдивъ 1882. Стр. 113. Цѣна 1 левъ.

XV. Отъ г. Кушлева, управителя на Българ. Печатарско Дружество „Промишление:“

1) Приключенията на Телемаха отъ Фенелона. Преводъ Н. Михаиловскаго. Цариградъ 1873 год. стр. 402, Цѣна 4 лева.

2) Силвио Пелико. Тъмницитѣ ми. Прѣвелъ отъ французки Д. Цанковъ. Цариградъ 1874 год. стр. 236. Цѣна 2 лева.

3) Ръководство за учителитѣ въ народнитѣ училища. Отъ К. Коевъ. София 1881 год. стр. 168. Цѣна 1 левъ и 35 ст.

4) Историята Геновева съ притурка на една нравоучителна новесть Величко и Иванчо. Цариградъ 1872 год. стр. 118. Цѣна 1 левъ и 20 ст.

5) Пътуванье около Свѣта, преведе отъ френски С. С. Бобчевъ. Цариградъ 1873 год. стр. 320. Цѣна 2 лева и 40 ст.

XVI. Отъ самий съчинитель: *Ръководство за изучване на слога.* Отъ Н. П. Поповъ. Варна 1882 год. стр. 56 Цѣна 70 ст.

Освѣнъ гореозначеннитѣ книги, редакцията на „Пер Списание“ на Бъл. Кн. Дружество получава въ замѣн още слѣдующитѣ периодически списания:

I. *Българска Иллюстрация. Издатель-редакторъ* Янк С. Ковачовъ, въ София 1882 год. Излѣзя ежемѣсечно въ три печатни коли. Годишна Цѣна 5 рубл. сребърни.

II. Kres. *Leposloven in znanstven list.* Ureduje Dr. Jakol Sket. V Celovci 1882

Това Словинско периодическо списание съдържа белетристиченъ и наученъ материалъ, и излѣза всѣки мѣсецъ въ два печатни листове на осмина; годишната му цѣна е 4 фиорина.

Ш. **Łužica.** Měsačnik za zabavu a powučenje. Zhromadny organ serbskih towařstwow. Zamotwity redaktor a wudawař: Dr. phil. Ernst Muka w Budušinje. 1882.

Тойзи журналъ, който излѣзя всѣки мѣсецъ въ единъ печатанъ листъ на четвъртина, е общъ органъ на нашитѣ братия Лужичанскитѣ Сърби, жилищата на които се намѣрвать въ Саксония и Прусия.

При другъ случай ний тъкмимъ да поговоримъ въ журнала си нарочно за тие най-далечни намъ словѣнски наши братия.

Редакцията.

ИЗВѢСТИЕ

отъ „Българското Книжовно Дружество“.

Негово Високопрѣосвещенство, управляющий Ловча-
ската епархия, Митрополитъ Натанаилъ Охридский, съ пи-
мото си отъ 12 Юния т. г. внесе 113 лева и 60 ст. ка-
лихва на записаната отъ него прѣзъ 1869 година за „Бъ-
гарското Книжовно Дружество“ помощь отъ 10 Австрий-
ски жълтици.

На първата идея за основание на едно учреждени-
каквото е Книжовното Дружество, прѣди 30 години на-
дѣятелний участникъ е билъ Негово Високопрѣосвещенст-
Прѣди 13 години пакъ той личеше между най-ревностни-
съдѣйствователье за съставяньето на „Българското Кни-
Дружество“ въ Румѫния. И сега, при подновяванието дѣ-
телноста на това учреждение въ България, пакъ Него-
Високопрѣосвещенство е първий, който самъ, доброво-
прибърза да обдари Дружеството така великодушно и щед-

Дружеството питае пълна надѣжба, че оние наши
заграничнии еднородци въ Букурещъ, Браила, Галацъ, Бо-
градъ, Кишиневъ, Одеса, Гюргюво, и пр. които отъ всич-
душа и сърце съдѣйствувахѫ заедно съ други наши едн-
родци за съставяние на „Бъл. Кн. Дружество“, не ще з-
кѫснѣѭтъ и тѣ, както родолюбивий митрополитъ Натан-
илъ Охридский, да внесѫтъ въ кассата на Дружество-
своитѣ записани но още невнесени помощи.

Приврѣменний управителенъ комитетъ на Дружеството.

КЪМЪ БЪЛГАРСКИТѢ
КНИГОИЗДАТЕЛИ И СЪЧИНИТЕЛИ.

„Българско Книжовно Дружество“, споредъ устава и (виж. алинеа 2, чл. 5 тамъ) трѣбува постепенно да си бавва за библиотеката „и по едно тѣло най-малко отъ сичкитѣ книги, вѣстници и пр., които сѫ излѣзли до сега излазятъ на български“. Приходитѣ на Дружеството ито сѫ още твърдѣ незначителни, приврѣменний управиленъ комитетъ приканва и почтително умолява всички ългарски наши книгоиздаватели и съчинители да благолятъ да обдарятъ библиотеката на Дружеството съ по що тѣло отъ своитѣ съчинени, издадени и издаваеми иги и други списания, или понѣ да му ги отстѫпятъ ь една най-умѣренна цѣна. Въ послѣдний случай желално е да прибързатъ да представятъ на Дружеството пиcъка на списанията си наедно съ обозначение на найдолитѣ имъ цѣни, по които би ги отстѫпили на Дружеството

От приврѣменний управителенъ комитетъ на Дружеството.

НѢКОЛКО ПЕЧАТНИ ПОГРѢШКИ.

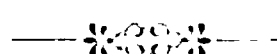

Страница	8	редъ	11	на	мѣсто	слоги	чети	слоеви
"	8	"	19	"	"	дочеръ	"	догеръ
"	8	"	23	"	"	зарзела	"	завзема
"	8	"	24	"	"	Пенакринитни	"	Пентакринитни
"	11	"	6	"	"	[Marcósite]	"	[Marcasite]
"	11	"	33	"	"	злато	"	златото
"	12	"	19	"	"	пѣска	"	пѣсъка
"	12	"	33	"	"	осатнѫлия	"	останѫлия
"	13	"	31	"	"	страницѣ	"	старитѣ
"	14	"	33	"	"	прелитото	"	премитото
"	15	"	3	"	"	обърнемъ	"	свърнемъ
"	18	"	10	"	"	и цѣпи се	"	цѣпи се
"	20	"	1	"	"	надминаватъ	"	ненадминаватъ
"	20	"	2	"	"	испресичва	"	испресича
"	21	"	12 – 13	"	"	нарежданието	"	нерадението
"	22	"	22	"	"	$\frac{\infty O_2}{2})$	"	$\frac{\infty O2}{2})$
"	22	"	33	"	"	$\frac{\infty O_2}{2}.$	"	$\frac{\infty O2}{2}.$
"	24	"	4	"	"	между се	"	между си
"	24	"	27	"	"	мдже	"	могле
"	43	"	31	"	"	биволя	"	биволска
"	84	"	7	"	"	тотовъ	"	готовъ
"	85	"	21	"	"	да да	"	да
"	109	"	29	"	"	поразена	"	поразенъ
"	111	"	23	"	"	прибѣжащето	"	прибѣжището

УПРАВА.

Въ кн. I. отъ второто течение на „Пер. Списание" на стр. 175, редъ 33 т
бува да се замѣни буквата ѫ съ ж.

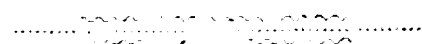

ПЕРИОДИЧЕСКО СПИСАНИЕ

НА

БЪЛГАРСКОТО КНИЖОВНО ДРУЖЕСТВО

ВЪ СРѢДЕЦЪ.

РЕДАКТОРЪ В. Д. СТОЯНОВЪ.

Умъ царува,
Умъ робува,
. . . .
Нар. пословица.

КНИЖКА III.

СРѢДЕЦЪ
ДЪРЖАВНА ПЕЧАТНИЦА
1882.

СЪДЪРЖАНИЕ.

БЪЛГАРСКИ ЛѢТОПИСЕНЪ РАЗСКАЗЪ ОТЪ КРАЯ НА XVII ВѢКЪ.

(Като градивце за историята на българский езикъ)

Отъ М. Дринова.

Послѣдната четвъртина отъ XVII вѣкъ е едно много критическо врѣме въ живота на Турското царство: отъ това врѣме Турция захванѫ да пада, и разсипваньето ѝ тогава тъ́ргнѫ толко скоро, дѣто около 1689 год. самитѣ Турци бѣхѫ вече увѣрени, че е настанѫлъ послѣдний часъ на нихното господаруванье въ Европа.

Султанъ Мухамедъ IV (1648—1687, † 1693) се намѣси въ работитѣ на малорусскитѣ Козаци и чрѣзъ това отвори война на Поляцитѣ (1672—1675), послѣ и на Руситѣ. Въ врѣмето на тая война Турцитѣ много злѣ опустошихѫ Подолия и западна Украйна, въ която достигахѫ близо до Киевъ: изпогорихѫ тамъ много села, разсипахѫ градове, голѣма часть отъ тамошното (край-Днѣстровско) население прѣкарахѫ въ България и го поселихѫ въ прибалканскитѣ страни и около Лозенградъ, за да обработва турски *спахилъци*. Но тия побѣди струвахѫ на Турцитѣ нѣколко съсипителни за нихъ поражения, които имъ нанесохѫ Поляцитѣ при *Хотинъ* (1673 г.)*) и при *Львовъ* (1675 г.),

*) Тия събития се потвърдяватъ за сега и съ единъ нашъ съврѣмененъ ако и твърдѣ кратъкъ но вѣренъ паметникъ, вмѣстенъ отъ покойний Раковски въ Горски Пѫтникъ (У Новый Садъ 1857) на стр. 260, който гласи така: „писа попъ георгиъ итъ село Кочанъ коги беше време нужно и гладъ великъ по земли и беше нужда отъ блгарски по Дунавъ карахѹ тѣмкаси на воiска на лешкаы землы та правехѹ мостъ на Днѣпръ въ то време беше жито скапо просоно брашно по г (гроша) ока, а чисто по д (гр.) вино по и (гр.) ока. лѹкъ чьрвень по д. (гр.) и маль волъ за ҂аф. а киволъ ҂вф въ лето ҂з тисѧщно р. н. п. (вмѣсто з. р. п. а. = 1673).

а Руситѣ при *Чигиринъ* (1677 и 1678 год.). Скоро слѣд
свършваньето на тая война Султанъ Мухамедъ, подбуден
отъ великий си везирь Кара Мустафа, отвори война и н
Германский Императоръ Леополдъ I за да му отнеме ав-
стрийскитѣ земли заедно съ Виена. Прѣзъ пролѣтьта на
1683 г. Мухамедъ дойде въ Бѣлградъ, многобройна тур-
ска войска се натрупа въ Венгрия, отдѣто прѣзъ Юния
нахлу въ владѣнията на Хабсбургцитѣ. Сѣверозападна
часть на Венгрия, голѣма часть отъ Штирия, Долня Ав-
стрия станѫхѫ плѣнъ и пожаръ: около четиредесеть хи-
лѣди моми, млади жени и момци бидохѫ поробени. На 14
Юлия (н. с.) Кара Мустафа съ 200,000 войска стигнѫ до
Виена, която щѣше и да прѣвземе, ако да не бѣше до-
шълъ у врѣме Полский краль, Янъ Собѣсский, къмъ ко-
гото Императоръ Леополдъ бѣше прибѣгнѫлъ за помощь.
На 12 Септемврия Янъ Собѣсский разби Кара Мустафа
при Виена и го накара да се тегли назадъ. Заедно съ прѣд-
водителя на Нѣмската войска, Карла Лотарингскаго, Пол-
ский краль още веднъжъ разби Турцитѣ при Паркани (край
Дунава, срѣщу Гранъ). Слѣдъ Парканската битва сул
Мухамедъ побърза да се върне въ Одринъ, отдѣто
заповѣдь да погубятъ Кара Мустафа, който бѣше побѣ
нѫлъ въ Бѣлградъ. Янъ Собѣсский се завърнѫ въ Полша,
та па отъ тамъ захванѫ да напада Турцитѣ въ Подолия
и въ Молдавия (1684—1687). Около това врѣме и Вен
цианската република отвори война на Турция. Прѣ
есеньта на 1686 г. и Русия се присъедини къмъ *свещен*
съюзъ. Всичко това много спомогнѫ на Нѣмцитѣ, които

На сѫщата страница Раковски обяснява тойзи паметникъ по слѣдующий
образенъ начинъ: „Село Бучанъ є въ Видинское окрѫжіе. Тумбасъ казватъ Българ
пó-богатія мѣжду си; нъ какво значи тукъ тая рѣчь? — Тумба человѣци, вмѣсто
жество человѣци, казвѫтъ по нѣгдѣ си. Тумба казватъ и за голѣмъ товаръ свърз
Тукъ трѣба да разумѣйми множество. „На лѣшкая земля на войскѫ и по Дун
правеху мость.“ Тукъ се разбира, че и на войскѫ ходили Българи и на подвод
правѫтъ мость. Лѣшка земля е Полшя.“ — Рѣчьта *Тумбаси* Хърватско значи
съ товаръ на рѣкитѣ.
Забѣл. ред.

хванѫхѫ лесно да прѣвзиматъ турскитѣ владѣния въ Венгрия. Прѣзъ Септемврия на 1686 г. Карлъ Лотарингский прѣвзе и Будинъ, който до тогава сто и четиредесеть и петь годинъ държахѫ Турцитѣ и който не безъ причини толко често се споменува въ нашитѣ народни пѣсни. Слѣдующата година, на 12 Августъ, Турцитѣ прѣтеглихѫ при *Мохачъ* още едно голѣмо поражение, което ги докара до отчаяние. Турската войска тукъ се възбунтува противъ сераскирътъ си, великий везиръ Сюлейманъ, който се принѫди да бѣга въ Бѣлградъ, а отъ тамъ по Дунава прѣзъ Русчукъ въ Стамболъ. Бунтовницитѣ, между които особно се отличаваше Егенъ Османъ паша, прѣдводительтъ на анадолскитѣ баши-бозуци, си избрахѫ новъ сераскиръ, Албанецътъ Сиавушъ паша, когото накарахѫ да ги води на Стамболъ, дѣто като пристигнѫхѫ, свалихѫ Султана Мухамеда и го турихѫ подъ затворъ, а брата му Сюлеймана провъзгласихѫ за султанъ (Ноемврий 1687 г.). При това въ Стамболъ се извършихѫ невидвани до тогава убийства и грабителства: всички пó-прѣдни, пó-влиятелни чиновници, креатюри на сваления султанъ и на неговий харемъ, бидохѫ изпогубени, — нихнитѣ мѣста заехѫ пó-главнитѣ виновници на прѣврата. На Егенъ Османъ паша дадохѫ румелийското беглербегство, столицата на което се намираше въ София. Новий беглербегъ биде назначенъ и сераскеръ на войната съ Нѣмцитѣ, срѣщу които той трѣбваше незабавно да излѣзе. Но *Егенъ* не бързаше съ тая работа, нито пакъ се покоряваше на заповѣдитѣ, които му идѣхѫ отъ Стамболъ. Непокорството на тоя силенъ паша стигнѫ до тамъ, дѣто новий Султанъ трѣбваше да повдигне срѣщу него всичкото мѣстно население, както мохамеданско, така и християнско. Нáй-напоконъ Егенъ паша излѣзе противъ Нѣмцитѣ, но ги намѣри вече срѣщу Бѣлградъ, додѣто они, безъ да посрѣщнѫтъ нѣкаква особна спънка, бѣхѫ пристигнѫли въ врѣмето на горѣказаннитѣ

турски смутове. На 30-й Юлия 1688 Нѣмцитѣ захванахѫ да минуватъ Дунава за да обсадятъ и Бѣлградъ. Това като видѣ Егенъ, побърза да се оттегли прѣзъ Смедерево въ Нишъ, додѣто и Нѣмцитѣ не се замаяхѫ да стигнѫтъ, слѣдъ като прѣвзехѫ Бѣлградъ, Смедерево и пр. Въ сѫщото врѣме они и въ Босна, дѣто се отличаваше Людовикъ Баденский, прѣвзехѫ Банялука, Зворникъ и други мѣста. Прѣзъ зимата на 1688—1689 год. Султанътъ назначи за София новъ беглербегъ, Реджебъ паша, който сполучи да изгони отъ тамъ Егенъ-Османа и да го пропѫди къмъ Ипекъ, дѣто му искрѫпихѫ днитѣ. Но противъ Нѣмцитѣ и Реджебъ паша не можé да направи нищо. Есеньта на 1689 г. они взехѫ Нишъ, Пиротъ и се спустнѫхѫ чакъ до Драгоманъ (близу до София), на истокъ заехѫ Кладово, Флорентинъ, Видинъ, дохождахѫ и до кѫдѣ Никополь. На югозападъ генералъ Пиколломини достигнѫ чакъ до Скопие; Куманово, Кочаникъ, Егри-дере се отървахѫ отъ Турцитѣ, отъ които бѣше се отървала вече и пó-голѣмата часть отъ Сърбскитѣ земли.

При всичко, че тогава Турскитѣ сили бѣхѫ вече много разнебитени, Австрийцитѣ пакъ нá да ли щѣхѫ да направятъ толко голѣмъ успѣхъ въ Сърбия и въ съсѣднитѣ български области безъ помощьта на Сърбетѣ и на Българетѣ. Ние имаме въ рѫцѣ такви исторически документи, които доказватъ, че по онова врѣме Българетѣ не сѫ били до толко загубени, както до скоро мислѣхме за тѣхъ. Они и тогава много сѫ ламтѣли за освобождението си отъ турското иго и не сѫ пропущали ни единъ сгоденъ случай безъ опитванье да постигнѫтъ това си пламенно желание. Още прѣзъ 1673 год., когато Турцитѣ бѣхѫ улисани въ войната си съ Полша, Българетѣ, както и Сърбетѣ (li popoli orientali di Servia e Bulgaria, Tracia e Macedonia) сѫ били нагласени съ господарьетѣ на Влашко и Молдавия да се вдигнѫтъ срѣщу общий тиранинъ. Това го знаемъ

изъ една записка, подадена тогава на Венецианский Дожъ отъ Маркианополский архиепископъ Петъръ Парчевичъ, който е билъ родомъ изъ Чипоровецъ (копия отъ тая записка се намира у насъ). Сѫщото се подтвърждава и съ двѣ писма до Венец. Дожъ, пратени въ 1673 год.: едно отъ Молдавский господарь Стефанъ Петричейко, друго отъ Софийский католически архиепископъ Петъръ Диодато, който е прѣбивавалъ въ Чипоровецъ (отъ тия писма ние такожде имаме копия). Пораженията, които прѣтърпѣхѫ Турцитѣ при Хотинъ, Лвовъ, Чигринъ, Виена, Паркани още пó-вече сѫ усилили българскитѣ надѣжди. Около 1686 г. въ Търново се стѣгахѫ да направятъ голѣмо възстание, бѣше приготвенъ вече и български князь, но единъ Гъркъ издаде работата на Турцитѣ, които много злѣ свирѣпствовáхѫ тогава въ Търновско и по други крайбалкански мѣста, особно въ Габровско, Троянско, Златишко и проч. Тия свирѣпства обаче не сѫ отчаяли Българетѣ, които при новитѣ турски несполуки въ Венгрия и по други мѣста още пó-вече сѫ се насърдчили. На 1687 год. много хиляди Българе въ Силистренско, Русчукско, Никополско, въоружени съ помощьта на Влашкий господарь Щърбанъ II, сѫ очаквали сгоденъ часъ да ударятъ на Турцитѣ. Прѣзъ есеньта на 1688 г. Щърбанъ II подбуждаше Московскитѣ царье (Иоанна, Петра и София) да пратятъ пó-скоро войска на Дунавъ, като ги увѣряваше, че щомъ нихната войска дойде, всичкото тамошно население ще възстане: „и соберется Сербовъ и Болгаръ съ 300,000, а Нѣмцамъ тѣ народы вовсе не ради“. Но Русия не можеше да прати войска на Дунавъ, прѣди да обюздае Кримскитѣ Татаре, които бѣхѫ дѣсната рѫка на Султана. А врѣмето не чакаше, Нѣмцитѣ бѣхѫ вече тукъ и тържественно увѣряваха православната рая, че нѣма да й́ кѫтнѫтъ вѣрата, обричахѫ всѣкакви правдини и т. п. Сърбетѣ съ радость посрѣщнѫхѫ нѣмската войска и не малко й́ спомогнѫхѫ

при изгонваньето на Турцитѣ изъ Сърбия; така постѫпи и българското население въ Пиротско и Видинско. Генералъ Пиколломини стигнѫ до Скопие съ помощьта на многобройно Сърбско и Българско опълчение, началникътъ на което Австрийцитѣ провъзгласихѫ за *Кочански кралъ* съ очевидна цѣль да привлекѫтъ къмъ себе си населението на тие страни и на цѣла Македония. Въ 1689 г., когато Венецианцитѣ бѣхѫ вече прѣвзели много турски владѣния въ Далмация, въ Албания, особно въ Гърция, аРуситѣ бѣхѫ притиснѫли Кримскитѣ Татаре на полуострова имъ, Австрийцитѣ гледахѫ вече на Сърбскитѣ и Български земли, като на свое достояние. Но Френский кралъ Людовикъ XIV, комуто непонасяше такво усилванье на Хабсбургцитѣ, побърза да отвори война на Императора Леополда, който трѣбваше да дърпне голѣма часть отъ Дунавската си войска за да ѭ прати на Реинъ. Турци се ободрихѫ и малко по малко пропѫдихѫ Нѣмцитѣ задъ Сава и Дунавъ, па и отъ Венгрия сполучихѫ да си възвърнѫтъ една часть. Тая война, която бѣ възбудила такви голѣми надѣжди, свърши се съ Карловицкий миръ, свърши се печално за южното Словѣнство, което съ голѣмъ разсипъ и нови теглила трѣбваше да заплати за толко явно изказанното си тогава желание да се отърве отъ Турското иго. Голѣма часть отъ Скопската и Кюстендилска область (Кочани, Куманово, Крива-рѣка, Кратово), Пиротско, Видинско, както и Сърбия бидохѫ страшно съсипани, много свѣтъ избѣга въ Австрия, въ Влашко, въ Русия.

Изложеннитѣ до тука редове ние написахме за разяснение съдържанието на лѣтописния разсказецъ, който обнародваме по́-долу, дѣто ще притуримъ, подъ текста, още нѣколко потрѣбни за това бѣлѣжки. Тоя разсказецъ е писанъ отъ „ерея Петра", който въ врѣмето на султана Мухамеда IV е попувалъ въ село Мирково (въ източната страна на Софийско окрѫжие, при южнитѣ поли на Стара-

планина, около петь километра на истокъ отъ село Стъргелъ, при което се захваща Орханийский проходъ). Попъ Петъръ е билъ съврѣменникъ на събитията, за които споменува въ разсказа си, но понеже тия събития сѫ ставали по-вече далеко отъ село Мирково, то той, разбира се, не е билъ добрѣ освѣдоменъ за нихъ. Па освѣнъ това, като не е билъ яко много книжовенъ человѣкъ, тоя селски священникъ излага работитѣ не въ хронологический имъ вървежъ, а разбъркано. Но при всичкитѣ си недостатъци, попъ-Петровий разсказъ, който ние обнародваме най-много като градиво за историята на езика ни, и по съдържанието си заслужва особно внимание, като иде отъ такво врѣме, отъ което до сега ние нѣмахме никакви български извѣстия. Проницателний историкъ и отъ него може да извлѣче нѣщо за състоянието на наший народъ въ края на XVII вѣкъ. Жално е само, че тоя разказецъ не се е завардилъ добрѣ, но е осакатенъ на нѣколко особно интересни мѣста.

Ние сме го намѣрили въ единъ български рѫкописенъ сборникъ, който е писанъ, види се, още въ XVI вѣкъ и който за сега, приврѣменно, се намира у насъ.*) Въ тоя сборникъ всичкитѣ листье сѫ исписани, бѣли листье нѣма въ него сега, нито пакъ е имало, види се, тогава, когато той се е намиралъ въ рѫцѣтѣ на попъ Петра. Това, види се, е накарало Мирковский священникъ да напише разсказа си по долнитѣ полета на запразденнитѣ съ друго съдържание листье, като е вписвалъ по единъ редъ на всѣка страница. По тоя начинъ разсказътъ се е протакалъ на много листье, отъ които изпослѣ нѣколко сѫ откѫснѫти, въ разни мѣста, и сѫ се изгубили. Заедно съ тѣхъ сѫ се

*) Той принадлѣжи на Панагюрското училище. Съ дозволението на Панагюрската община ние го изнесохме, подъ расписка, отъ Панагюрище прѣди въстанието. Така той се спаси отъ участьта, която постигнѫ другитѣ Панагюрски рѫкописи: тѣ всички сѫ изгорѣли заедно съ училището и църквитѣ. По съдържанието си тоя сборникъ е много важенъ и ние мислимъ въ скоро врѣме да го опишемъ подробно въ нѣкоя отъ книжкитѣ на „Периодическо Списание.“

изгубили и доста много редове отъ попъ Петровий разсказъ, който по тая причина е и осакатенъ въ нѣколко мѣста. Уварди́ли сѫ се само 67 редове (на 34 листье), които привождаме тука редъ по редъ, слово по слово.

Пишемь азь ерей Петрь да се (знае),
вь какво врѣме бѣше[1]) попь на село Мирково
и бѣше попь Стоянь, наедно дрьжехе село
Мирково при злочьстиваго цара Сультань
Мехмеда, да го богь убие и да го порази,
че тои расипа Христѣнске вѣре,
и велики црькви, и велики градове[2])

. . . .

. . . .

. . . .

бѣга честита земѣ Загоре.[3])
Тапа се яви байракь от запать,
та доде до срѣдь земле от Бечь.

---

[1]) *Бѣше* намѣсто *бѣхъ*, както и въ слѣдующий редъ: *дрьжехе* на мѣсто *дрьжехме*.

[2]) Възможно е, че попъ Петъръ тукъ е подразумѣвалъ разоренията, които Турцитѣ правихѫ на онова врѣме въ Малорусскитѣ области и въ Австрийскитѣ владѣния. Силнитѣ думи, обаче, съ които тоя български селски свещенникъ къмъ *Султанъ Мехмеда* за расипването на християнската вѣра (народъ) и пр., дават да се мисли, че освѣнь реченнитѣ разорения, той тукъ е подразумѣвалъ други още разорения, за които особно е боледувало сърдцето му и които трѣбва да сѫ станали въ България. Въ такъвъ случай съ попъ-Петровий разсказъ, може би, се подтвърждава между друго и лѣтописната белѣжка, която ни е оставилъ *попъ Методий Драгиновъ* за потурчването на Цѣпинскитѣ Българе въ 1657, въ врѣмето на слѣдния султанъ Мухамедъ IV. Въ Методиевата белѣжка между друго се говори, че незабавно слѣдъ потурчването на кметоветѣ, попсветѣ и на много други жителье отъ Цѣпинскитѣ села Асанъ Ходжа „натера потурняците, та расипаха сите црькви от Костьнець до Станимька: 33 монастире и 218 црькви.“ Глед. у *Захаріева:* Описание на Т. Пазарджиска каза стр. 67, 68. Срав. и въ Българската история на г-на *Иречка* (русский прѣводъ), стр. 583.

[3]) Тука липсоватъ нѣколко редове, изгубването на които особно е жално, защото въ нихъ се е споменувало за нѣкакви Турски насилия, които сѫ прѣдизвикали разбѣгването на честита земѣ Загоре. Намъ се иска да вѣрваме, че въ тия изгубени редове попъ Петъръ е споменувалъ за ония вързлувания, които Турцитѣ правихѫ въ крайбалканскитѣ страни въ врѣмето на Търновското въстание въ 1686 год.

от Будимь, от Янекь, дори от Злате
Яблъке:[1]) та се проврьвихе Турци
и Прѣзморци, Татаре и Каталане[2]) и Хиньдие и Миньдие и опашата
вѣра. Та ги двигнѫ царь Мехметь
на воиске и самси трьгнѫ
и Кара Кехаіа[3]) му бе везирь, та трь-[4])

. . . .

. . . .

. . . .

Този лѣто изгине воиска турска,
исбрахе[5]) ги латинска воиска;
едва утече царь Мехметь и Кара
Кехаіа назать. И да знае кои чете
да види, че беше от Бога, че даде богь

---

[1]) За сега ние не можемъ да кажемъ, кой градъ се подразумѣва подъ името Злата Ябълка. Съ името *Янекъ* попъ Петъръ разумѣва Венгерский градъ Раабъ (по маджарски Djör), който Сръбскитѣ лѣтописи наричачъ *Янокъ*. Глед. „летопис Матице Српске“ 1881 год. кн. 127, стр. 60 и у Шафарика: „Památky dřevn. písemn.“ 1873, 86. Градъ *Янекъ*, както и Будинъ, и много други градове въ Венгрия сѫ били добрѣ познати на нашитѣ предѣди въ XVI и XVII в. в., защото въ онова врѣме не единъ пѫть сѫ ходили татъкъ нашитѣ войници и много други Българе. Ние сега имаме причини да мислимъ, че и Турскитѣ спахии въ Венгрия сѫ „понуждавали,“ както сърбски, така и български земледѣлци да се прѣселватъ тамъ за да обработватъ спахилъцитѣ имъ. Па, види се, че и по тѫдѣвашнитѣ краища на Турската държава сѫ намирали тогава уточище много български емигранти: *хайдуци, краищници*. Забѣлѣжително е, че единъ отъ Дунавскитѣ рѫкави при островъ св. Андрей (на северъ отъ Будимъ, срѣщу Вайценъ) Турцитѣ сѫ наричали *Булгаръ-богазъ*. *Хамеръ*: Geschichte des osmanischen Reiches VI, 435.

[2]) „Каталане“ (Испанци) не е имало тогава въ Турската войска, та се види, че това име тукъ е речено не въ правий си смисълъ, а метафорически. Българетѣ и до сега, въ нѣкои мѣста, употрѣбляватъ името *Каталанинъ* въ смисълъ на *нефрин-майковецъ*, *башибозукъ* („Каталански сине!“) Това ми е казвалъ г. Н. Михаиловски. Таква слава си сѫ спечелили Католонцитѣ въ България въ XIV вѣкъ, когато тѣ нѣколко пѫти върлувахѫ въ нѣкои български области.

[3]) Подъ името Кара-Кехаіа, се разбира Кара-Мустафа. Той биде назначенъ великъ-везиръ въ 1676 г. слѣдъ смъртьта на Ахмедъ Кюпрюли, синътъ на знаменитий Мухамедъ Кюпрюли.

[4]) Липсватъ нѣколко редове.

[5]) Избрахе, може би, е написано по погрѣшка на мѣсто: „избихе.“

жито скьпо, сирене скьпо.[1])

. . . . . .

. . . . . .

а на Загоре . . .[2]) ходеше гроше,
та беше зло и неволꙗ и зими
зли; да не даде богь веке такьвись
години зли вь лето ҂з҃р҃ч҃и.[3])
Та пакь излезе Єгень паша
от Прѣзморе, та доде на цари-
градь при цара Мехмеда, та му
даде царь Мехмедь Софие да дрьжи
пашалжкь. Та отиде Єгень на воиске
на Будимь, та се би сась Ꙗламанци
този лѣто, а тои нема що да стори
на Ꙗламанци, ами доде та сьбра
сете воискж турскж, та се врьне
цару Мехмеду на Цариградь, та
удари цара Мехмеда и Цариградь,
та се стори чудо вовь Цари-
градь: изгинехе Турци, аване
и тефтерьдаре, и капиџие, и воста-
нџие, и цара Мехмеда затвори.
а то стори брата му царь
Силимань.[4]) Та се стори жито

---

1) Тука липсватъ, види се, само два реда.

2) Три букви съ титла до толко сж изветрѣли, дѣто не могохъ да ги разберж.

3) *Лѣтото* тука е написано не вѣрно или по описка, или по погрѣшка. Такво невѣрно записванье лѣтото отъ сътворения мира ние сме срѣщали и въ други български лѣтописни бѣлѣжки отъ XVI, XVII и XVIII в. в. Гладията за която споменува тукъ попъ Петъръ слѣдъ бѣлѣжката си за бѣганьето на царя Мухамеда и на Кара-Мустафа, трѣбва да е била прѣзъ зимата на 1683-4 година. Не ще бжде излишно, ако наумимъ, че прѣзъ тая година Турското правителство бѣше издало заповѣдь по цѣлото царство, да сѣжтъ колкото се може по́-вече. Вакуфскитѣ нивье, които оставахж необработени, бидохж раздадени на такви лица, които можѣхж да даджтъ поржчителство, че ще ги изоржтъ и посѣжтъ непрѣменно. *Хаммеръ* VI, 450.

4) За *Егенъ* паша споменува и единъ сърбски лѣтописъ, който тaкожде му отдава главната рола въ бунта на турската войска. Глед. у *Шафарика* стр. 87.

този лето берекеть.[1]) А Єень паша се
врьне на Софие; доде доде на Софие,
а тои расипа аване, каде мине.
Тачe доде на Софие, та се истровихе
аване и кадие и мольлата от страхове
Єенови.[2]) Та седе на Софие месець,
та че пусти царь Сулимань улака[3])
до него да иде на Бельградь
да се бие, а той не ще да иде.
А царь стори нифрамь[4]) на него,
да се бие, та затворихе
клисурите и друмовете
да го не пустеть. Та седехе по месець
по дерьвенете Турци и рая и кадие,
та да не утече Єень паша. А тои
трьгне тогись на Бельградь
да отиде, а то додохе Аламань-
ци. та презехе Белиградь
и опрехе до Нишь, и Єень се запрѣ
на Нишь.[5]) А тие отидохе на Босне
да прѣвьземеть Босне, а Єень
пусти воиске та оплени
Кипоровець и изьгуби и пороби[6])

---

[1]) Подъ „този лето“ попъ Петъръ, види се, тукъ е разумѣвалъ 1688 г., а не 1687, въ която биде сваленъ Султанъ Мухамедъ. Ние добрѣ знаемъ, че въ година 1687 не е имало *берекетъ*, а е билъ „гладъ великъ зело по вселеной“, както казва „попъ Илиа отъ Пловдивъ“ въ единъ свой записъ, писанъ по онова врѣме. Глед. и у *Хаммера* VI, 481.

[2]) Тие подробности, за които, до колкото ние знаемъ, не се споменува другадѣ, и за които, види се, попъ Петъръ е билъ добрѣ освѣдоменъ, сж особно любопитни.

[3]) Улакъ = Куриеръ.

[4]) Нифрамъ = повдиганье на мѣстното население срѣщу нѣкое опасно за правителството или за общественний редъ лице. Къмъ тая мѣрка често е прѣбѣгвало Турското Правителство.

[5]) За това оттеглянье на Егенъ паша по́-подробно споменува Сърбский лѣтописецъ у *Шафарика* стр. 87.

[6]) Съ послѣднитѣ два реда се допълнятъ досегашнитѣ наши кратки познания за разсипваньето на Чипоровецъ. Отъ тукъ ние сега се научаваме, че това дѣло

Тука се свършва разсказецътъ, който, види се, е написанъ скоро слѣдъ разсипваньето на Чипоровецъ, не по-късно отъ есеньта на 1688 год. Ето защо въ него не се срѣща никаква спомень за поличбитѣ, които ставáхѫ прѣзъ слѣдующата зима съ Егенъ-Османа въ Софишко, нито пакъ за пó-нататъшнитѣ Австрийски движения въ Сърбскитѣ и Български области.

Попъ-Петровий разсказецъ има особна важность, като градиво за историята на Българский езикъ. XVII-й вѣкъ не е далече, но отъ това толко близко до насъ врѣме ние нѣмахме до сега, токо речи, никакви писменни паметници, отъ които бихме могли да видимъ, какъвъ е билъ тогава народний ни езикъ, приличалъ ли е на днешний и проч. Познати сѫ нѣколко църковни книги, за които може да се мисли, че сѫ писани въ България, въ XVII вѣкъ. Но тѣ сѫ писани все съ църковенъ езикъ.[1]) Въ 1868 г. професоръ Ламанский подробно описа единъ български рѫкописенъ сборникъ, който се намира въ Любляна и е писанъ съ простонароденъ езикъ, приличенъ на сегашний. Почтенний професоръ изказа мнѣние, че тоя „замѣчателный рѣдчайшій памятникъ Болгарской словесности“ е писанъ въ XVII или още въ XVI-й вѣкъ.[2]) Това мнѣние, обаче, не е подтвърдено съ нѣкакви необорими доказателства.

е станѫло по заповѣдь на Егенъ-паша и е извършено прѣзъ Августъ или прѣ Септемврия на 1688 г., когато Егенъ бѣше побѣгнѫлъ отъ Австрийцитѣ изъ Бѣ градъ въ Нишъ. За вѣрно се знае, че той се е намиралъ въ Нишъ на 8 Септе врия (Нов. ст.). Глед. у *Хаммера* VI, 530. Жительетѣ на това село, около 4,000 тогава бѣхѫ все католици; тамъ, както имахме случай да забѣлѣжимъ, е прѣб валъ и Софийский католический архиепископъ. Чипоровецъ бѣше едно отъ глав гнѣзда на австрийскитѣ агитации въ България; това е подбудило Егенъ паша постѫпи съ него така жестоко.

[1]) Съ такъвъ езикъ е писанъ и любопитний по съдържанието си Бѣлковск рѫкописъ, който г. Славейковъ описа въ „Български Книжици“ 1859 год., часть книжка 1.

[2]) „Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщения“ 1869 год., Іюнь и Іюл Съ тоя паметникъ се е занимавалъ и Професоръ *Миклошичъ*, който также г относи къмъ XVII вѣкъ, безъ да казва, на какво основание.

не може да се счита за съвсѣмъ вѣрно, толко пó-вече, че ние сега познаваме нѣколко български ржкописни сборници, които и по съдържанието и по езика си приличатъ на Люблянский паметникъ, а сж писани въ XVIII-й вѣкъ. Въ 1877 г. професоръ Петровский обнародва подробно описание на една българска книга, която е „типаросалъ“ въ 1651 г. въ Римъ Филипъ Станиславовъ, „од Велике Булгарие Бискуп“.[1]) Филиппъ Станиславовъ е билъ родомъ Българинъ,[2]) но като е живѣлъ, види се, много години между хърватскитѣ францисканци и се въспиталъ въ тогавашната хърватска богословска писменность, той до толко размѣсилъ бащиний си езикъ съ Хърватско-Сърбский, дѣто въ реченната негова книга, която онъ „харизва свуоиему народу Балгорскому“, българизмитѣ се срѣщатъ твърдѣ рѣдко, сж, така да кажемъ, rari nantes. Чисто български народенъ езикъ срѣщаме въ лѣтописната бѣлѣжка, която е написалъ около 1657 г. „попъ Методие Драгиновъ отъ село Корова“ и която, както казахме пó-горѣ, е обнародвалъ покойний Стефанъ Захариевъ. Но за голѣма жалость тая „достопамятна“ бѣлѣжка не е издадена съ потрѣбната за филолозитѣ точность.[3])

Таквива като сж познатитѣ до сега паметници на българский езикъ отъ XVII вѣкъ, намъ се чини, че попъ-Петровий разсказецъ трѣбва да заеме между тѣхъ първо мѣсто.[4])

---

[1]) „Славянскій сборникъ“, томъ II, С.-Петербургъ 1877. Отъ тая книга за сега сж познати токо два екземпляра и то не цѣли: единъ (само петь листье) се намѣрва въ Москва въ библиотеката на покойний Чертковъ, който е доста много работилъ по българската история, а другий (отъ десеть листье) е намѣрилъ г. Иречекъ въ Виена, въ Императорската Библиотека. Глед. Българската му история (руский прѣводъ) стр. 596. Г-нъ Петровский е видвалъ токо първий отъ тие екземпляре, та токо него е и описалъ.

[2]) Той е познатъ още и съ това, дѣто покатоличи Павликиянскитѣ села, които се намиратъ между Свищовъ и Никополь и които тогава сж били на брой 14. Глед. Периодическо Списание на Бъл. Кн. Друж. кн. 2, стр. 65, 66.

[3]) *Захариевъ:* „Описание на Татаръ-Пазарджиската каза“. Виена 1870 год., стр. 67, 68.

[4]) Ние го обнародваме вѣрно, както е написанъ, безъ да промѣнимъ нито една буква. Пропущаме само придихателнитѣ знакове, които се срѣщатъ твърдѣ рѣдко;

Нито въ езика, нито въ писмото (азбукето) на тоя паметникъ не се забѣлѣжва никакво чуждо влияние (сърбско или рус- ско). Старобългарски традиции такожде не се срѣщатъ въ езика на попъ-Петра, който и отъ старобългарското азбу изхвърга всички непотрѣбни вече за неговото врѣме букви: отъ *еровете* употрѣблява токо единъ (ь), ы редомъ замѣ нява съ и, само въ два случая, може би, съ є; ѧ редомъ съ є; і е турнжлъ само въ думата пішємь, и то краткост ради; ж е написалъ въ нѣколко думи, но пó-вечето на не говото мѣсто пише други букви. При всичко това, ни бързаме да забѣлѣжимъ, че и попъ-Петровий разсказец не може да ни развѣщѣе *напълно*, какъвъ е билъ Българ ский езикъ въ XVII вѣкъ: едно, защото тоя паметникъ твърдѣ малъкъ, друго, защото ние въ него имаме примѣр токо на едно отъ българскитѣ нарѣчия, които не само XVII вѣкъ, но и много пó-прѣди сж вече сжществова Додѣто не се обнародватъ подобни (но пó-голѣмички) при мѣри и за другитѣ български нарѣчия, до тогава вс какви общи прѣсжди за характера на Българский ези въ XVII вѣкъ, особно за отношенията му къмъ сега ни езикъ и къмъ стариий, ще бждѫтъ безосновни. Ние се ограничимъ токо съ нѣколко частни бѣлѣжки за д три отъ пó-важнитѣ особности на попъ-Петровий ези въ който имаме примѣръ на Мирковский говоръ въ XV вѣкъ. Намъ тука особно се хвърга въ очи слѣдующ фонетическа особность. Буква ж се срѣща токо чет пжти на старото си мѣсто: двигнѫ. тръгнѫ. „та сьбра сєтє (сѫтѫ) воискѫ турскѫ.“ Единъ пжть намираме тая буква турската речь пашалѫкь. Въ думата скьпо, която се срѣ два пжти, на мѣсто ж, намѣрваме ь: „жито скьпо, си

ударения нѣма. Жално ни е, че не можѣхме да го обнародваме съ фотограф точность за да се види, какво му е и писмото. Ще забелѣжимъ само, че той е санъ съ бързописно, но ясно и доста хубаво писмо. Такво исто писмо ние сме с щали въ единъ кратъкъ записъ, писанъ въ 1673 г. отъ „даскалъ Пеiо у село В чешь“ (Врачешъ), което се намира недалечо отъ Мирково.

скьпо." А пакъ въ много други мѣста, и все въ окончанията на думитѣ, на мѣсто ѫ, срѣща се є, именно:

1) Глаголната наставка (суффиксъ) нѫ само два пѫти е написана съ ѫ, а четири пѫти съ є: врьнє, трьгнє, минє, изгинєхє.

2) Глаголното окончание ѫтъ (3 лице, мн. ч., наст. вр.) е написано —єть: „а тиє отидохє да прѣвьзємєть Боснє."

3) Глаголното —хѫ редомъ е написано —хє: дрьжєхє, провръвихє, исбрахє, изгинєхє, истровихє, затворихє, седєхє, дадохє, прєзєхє, опрєхє, отидохє.

4) Въ окончанията на сѫществителнитѣ и прилагателни имена, на които именит. падежъ (ед. ч.) се свършва съ а (я), често се срѣща е, което безъ всяко съмнѣние тукъ заема мѣстото на старий звукъ ѫ (ѩ). По́-долу ние пакъ ще се повърнемъ къмъ тоя пунктъ, и тамъ ще приведемъ примѣритѣ, които се относятъ до него.

Това разнообразно замѣняванье на старий звукъ ѫ тукъ не може да се отдаде на нѣкакъвъ произволъ и т. п. Попъ-Петъръ, който въ други случаи строго се държи така да речемъ, за фонетическото правописание, и въ тоя случай е ималъ фонетическо основание да пише на мѣстото на старий звукъ ѫ — нѣкога ѫ, нѣкога ь, а нѣкога є: нѣма съмнѣние, че той трояко е изговарялъ тоя звукъ, та за това го е и писалъ трояко.[1]) Турската дума пашалѫкь, която е написана съ ѫ, не оставя никакво съмнѣние, че съ тая буква попъ-Петъръ е изобразявалъ глухъ или тѫпъ звукъ; съ буква ь въ думата скьпо, той, види се, такожде е изобразявалъ глухъ звукъ, но такъвъ, който се е отличавалъ отъ първий.[2]) Колкото за слоговетѣ, въ които

---

[1]) Подобно трояко изговаряние на старий звукъ ѫ въ единъ и сѫщий говоръ и сега се срѣща въ много мѣста, на примѣръ въ *Дебърско:* рока, паднахе (рѫка, паднахѫ); въ *Костурско* (Корешча-Колъ): зъмби, ръка, падна (зѫби, рѫка, паднѫ). „Периодич. Списание" кн. XI—XII, стр. 159—164.

[2]) Че въ наший езикъ има два и даже по́-вече глухи звукове, това, иска ми се да вѣрвамъ, фактически е доказано въ краткитѣ ми белѣжки за изговарянието

на мѣсто ѫ, намѣрваме ѥ, нѣма съмнѣние, че тие слогове Мирковский священникъ така е и изговарялъ, сирѣчь съ ѥ.[1]) Такво любопитно замѣняванье на ѫ съ ѥ и сега се срѣща въ нѣкои български говори. Въ Македония, особно на западъ отъ Вардаръ, въ глаголното окончание ѫтъ ѫ се изговаря като ѥ, напримѣръ: ѥѥт (сѫтъ), или ѥѥ (-сѫ, безъ личното окончание).[2]) Въ сѫщитѣ македонски стран и глаголното окончание хѫ изричатъ като хѥ, или пó-прав да кажемъ, като ѥ, защото тамъ х неизговарятъ сега, сир пропущатъ го.[3]) Изричаньето хѥ намѣсто хѫ, види се, доста отдавнашно въ западна Македония: ние му сме срѣщали дирята още въ XVII вѣкъ, въ единъ тогавашен записъ,[4]) който е писанъ въ Прилепъ и въ който се на мира глаголна форма потурчихѥ. Освѣнъ споменѫтитѣ слу чаи, ние сега намѣрваме ѥ на мѣсто ѫ, ѭ и въ оконча

па старосл. ѫ и ъ въ новобългарский езикъ: „Archiv für Slavische Philologie" V, 370—376. Читательетѣ, които сѫ се интересували съ тие ми бѣлѣжки, покорно мол да вземать въ внимание и това, что се говори въ настоящий членъ за замѣня ньето на ѫ съ ѥ, за което (замѣняванье) азъ съмъ забравилъ да споменѫ тамъ.

[1]) Това, дѣто попъ Петъръ на едно мѣсто е написалъ тръгнѫ, вонскѫ, а другo мѣсто тръгнѥ, вонскѥ, показва, че и тия еднакви думи и форми той по е изговарялъ съ глухъ звукъ, а по нѣкога съ ѥ. Причината на това чудноват ление се крие, види се, въ ударението на слѣдующитѣ думи. Аналогични при често се срѣщатъ въ сегашнитѣ български говори.

[2]) Глед. въ „Предговора" на Миладиновский сборникъ IV. Сетъ или се, мѣсто приетата за сега въ писменний ни езикъ форма сѫ, редомъ сѫ писали вѣ Македонски Българе, които въ своитѣ съчинения сѫ употрѣблявали западно-ма донското нарѣчие, на примѣръ покойний Жинзифовъ:

Френски дрехи зели,
Вечь сетъ Европейки,
Сетъ Мадмоазели.
Хвърчитъ кринолино . . . .
Голи имъ сетъ лакти. „Братски трудъ", IV, 49.

[3]) Глед. въ „Период. списание" XI—XII пѣсеньта изъ Галечникъ:

Си слекое руво капитанско,
Облекое руво за просенье,
Кинисае земля да шетает:
Ми одее, що ми поодее,
Ми пойдее во Едрене града. . . . стр. 161.

[4]) Записанъ е на единъ пергаменен рѫкописъ, който се намира въ Мос у г-на *К. Станишева*.

нието на дѣиствителното причастие (наст. вр.): ѥщи, ѥки, на мѣсто жщи и ѩщи. На примѣръ: *метесщи* и *метееки гледнещи* и *гледаеки*. въ Македония,[1]) *читещиц*. въ Шуменско,[2]) и пр. Па и мѣстоимението ѩ сега по нѣкои мѣста се изговаря като ѥ.[3]) Нека припомнимъ още, че въ градецътъ Тетевене, който не е яко далече отъ Мирково, прѣзъ планината, въ коренътъ на думитѣ изговарятъ ж-то, като дълго ѥ.[4])

---

[1]) Въ Миладиновский сборникъ, стр. 126, 128, 242 и пр. и пр.

[2]) Съобщилъ покойний Войниковъ.

[3]) На примѣръ въ Панагюрище („Период. Спис." XI—XII, 149) и въ Шуменско (Войниковъ).

[4]) На примѣръ думитѣ: мжжь, мжка, кжща изговарятъ — меш, мека, кеща. За тая любопитна особность на Тетевенското изговаряньe ние знаемъ отъ г-на Т. Пѣева.*)

*) За новобългарский говоръ въ градецъ Тетевенъ и въ други нѣколко ближни му села намѣрваме сжщото фонетическо явление въ текста на лѣтописнитѣ записки за *Кърджалиитѣ въ Тетевенъ*, изложени на стр. 148—9 въ кн. II. на Пер. Спис. на Бъл. Кн. Дружество отъ настоящата година, съ тая само разница, че старобългарский звукъ ж не се замѣнява съ *е* само въ коренътъ на думитѣ, както потвърждава г. Пѣевъ и съ него г. Дриновъ, но че сжщий звукъ се замѣнява съ *е* и въ окончанията на думитѣ, както се види въ гореспоменжтий текстъ: *тези* (вмѣсто тъзи=тжзи, ако е форма на вин. п. ед. ч.), *станехъ* вмѣсто станъхъ (= станжхъ). . . а по нѣкога и ъ, ѧ, когато ударението е върху имъ, казва г. Васильовъ, получватъ въ говорътъ звукъ, който е нѣщо срѣднйо между *е* и *я*." (Вижъ забѣл. 4 на стр. 148 въ кн. II. отъ Пер. Спис.).

Колкото за случая, че ъ и ѧ се замѣнявали съ *е*, кога пада ударението върху тѣхъ, ний утвърждаваме, че г. Васильовъ съвършенно се мами, което се доказва отъ приведенитѣ му примѣри: *тези*, *станехъ*. Тукъ думата *тези* по-скоро можемъ да приемемъ за форма на род. п. ед. ч. жен. р., а не за форма на вин. п., защото тогава и подирнята дума слѣдъ *тези* не щеше да бжде годин*а*, но годин*е*, сирѣчь тези години (= тжзи годинж), ако е вѣрно, че старобългарский звукъ ж често се замѣнява въ Тетевенско съ просто *е*. Въ Жеравна и до тосъ часъ уварди̇ло се е употрѣблението при тоя случай по-често на род. п. един. ч. отъ колкото на вин. п. На пр. казва се най-много оной години (= оноѩ годины) и по-рѣдко *онъзи година* (= онжзи годинж) вмѣсто *оная година, миналата година*. Слѣдователно *е* въ думата *тези* заменя звукъ не ж но ѩ, което е съвършенно правилно почти на сждѣ въ новобългарский езикъ.

Формата *станехъ*, управя г. Васильовъ съ *станахъ* или *станахъ*, когато на тая дума правата ѝ стара форма е само станжхъ, сирѣчь старобългарската вложка въ тази глаголна форма не е на ами нж: ста-ти, ста-нж-х-ъ, и, слѣдователно формата *станехъ* се е образовала не отъ станахъ, но отъ станжхъ.

Забѣл. ред.

И така, за да дойдемъ пакъ на рѣчьта си, въ врѣмето на попъ-Петра въ Мирковский говоръ е имало три различни замѣни за старий звукъ ѫ: двѣ отъ тѣхъ сѫ били глухи или тѫпи гласове, а една чисто е. На сегашно врѣме, до колкото ние знаемъ, въ Мирково, както и изобщо въ источната часть на Софийското окрѫжие, старий звукъ ѫ редомъ замѣняватъ съ чисто а. Това ни показва, че въ тоя случай прѣзъ послѣднитѣ двѣстѣ годинъ тукъ се е извършило доста голѣмо фонетическо промѣнение.

Въ попъ-Петровий езикъ ние срѣщаме и едно любопитно морфологическо явление, което се намѣрва въ свързк съ горѣизложенната фонетическа особность. Имената сѫществителни и прилагателни, на които именителний падежъ отъ единств. число се свършва съ а. я. иматъ тук за винителний падежъ особно окончание е (единъ отъ рефлекситѣ на ѫ). Привождаме изъ попъ-Петровий разказ всичкитѣ прѣдложения, въ които се срѣщатъ тие падежни форми:

а) *Именителенъ падежъ*. . . . „бѣга честита земѣ (ѣ-я Загоре.“ „Та се провръвихе Турци и Прѣзморци и Опашат вѣра.“ „Изгине воиска Турска, избрахе ги Латинска воиска. „Бѣше зло и невола.“ „Излезе Еенъ паша от Прѣзморе.“ „Т се истровихе аване, и кадие, и мольлата.“ „Та седехе п дерьвенете Турци и рая;“

б) *Винителенъ падежъ*. „Той расипа Христѣнске вѣре „Та му даде царь Мехмедъ Софие.“ „А Еенъ пусти воис та оплени Кипоровецъ.“ „А тие отидохе на Босне да прѣв земеть Босне.“ „Ами доде та събра сете (вьсѫ тѫ) воиск Турскѫ.“ „Та ги двигнѫ царь Мехьметь на воиске.“ „Т отиде на воиске.“ „А Еенъ паша се врьне на Софие, доде Софие.“

Тие примѣри не оставятъ никакво съмнѣние, че око. края на XVII вѣкъ въ Мирковский говоръ винит. падеж (ед. ч.) отъ имената на а строго и постоянно се е от.

чавалъ по окончанието си отъ именителний. До колкото знаемъ, такво отличие вече не сѫществува въ тоя говоръ, въ който сега винителний падежъ отъ имената, за които ни е рѣчьта, редомъ се окончава съ чисто а, както и именителний. Това изравняванье на винителний падежъ съ именителний тукъ се е извършило, слѣдователно, прѣзъ послѣднитѣ двѣстѣ години.[1])

Харковъ, Юния 1882.

[1]) Освѣнъ вин. падежъ, ние срѣщаме въ попъ-Петровий разказъ, въ два случая, и родителенъ падежъ отъ имената на ѧ, ѭ: до срѣдѧ землѧ (ѧ отъ ѧ); от златѣ [illegible] (ѧ отъ ѭ). Но за това, както и за нѣкои други особности, ние ще поговоримъ другъ пѫть.

НАСЕЛЕНИЕТО ВЪ ГРАДОВЕТѢ РУССЕ, ВАРНА И ШУМЕНЪ.

Отъ М. К. Сарафовъ.

Въ първата книжка на подновеното „Периодическо Списание“ показахъ състава на нашето столично население. Сегашната ми студия трѣба да се счита като продължение на оная, и въ самото начало ще забѣлѣжѫ че сичкитѣ данни зети сѫ изъ дефинитивнитѣ резултати отъ преброяваньето народа въ Княжеството на 1 Януарий (в. с.) 1881-вата година, което преброяванье ще остане, вѣроятно, за винѫги исходна точка на сичкитѣ по̀-нататъшни статистически изучавания нашето население.

Насърчванията на нѣкои отъ нашитѣ учени мѫжье спомогнѫхѫ много да се рѣшѫ да занимаѭ пакъ читателитѣ на „Периодическото Списание“ съ досадителни, може би, за много лица броеве; но нѣма съмнение че и желанието ми да се приучи и нашия читающъ свѣтъ да проумѣва статистическитѣ броеве накарахѫ ме да пишѫ по тоя предметъ. Та и бюджета на сѣка държава състои са̀мо отъ сухи досадителни цифри, а признато е че бюджета е огледалото на народното благосъстояние и благѣ на тия страни, които имѫтъ хора да схващатъ таквизи броеве и да ги държѫтъ винѫги въ съгласие съ народнитѣ материяли сили, съ народнитѣ потрѣбици. Споредъ думитѣ на единъ знаменитъ въ историята мѫжъ, статистиката е бюджета на нѣщата въ человѣческия животъ; като таквазъ необходима е, разумѣва се, за сѣки общественъ дѣятель, за сѣкиго който баремъ малко се интере

сува за доброто и благодѣнствието на народа, на отечеството си. Тъзи е причината, щото, макаръ една отъ най-новитѣ науки, статистиката намѣри тый бързо толкозъ ласкавъ приемъ не само отъ учения свѣтъ, но и отъ самитѣ правителства, които наскоро я введохѫ като научно-административенъ клонъ въ управлението. Не му е тука мѣстото да разправямъ какво се е направило до сега въ образованитѣ държави за уреждането служебната статистика, за огромнитѣ сумми съ които се прикьосвать тый нарѣченитѣ Статистически Бюра, за уважението съ което тѣ на сѣкѫдѣ се ползувѫтъ; ще спомѣнѫ само че и ние си имаме Статистическо Бюро, което, въ разстояние на двогодишенъ животъ, даде добъръ знакъ за своето сѫществование, като введе въ научно отношение и младото ни Княжество въ реда на по-образованитѣ държави. Бюрото се намира вече въ сношение почти съ сичкитѣ подобни учреждения въ Европа, а библиотеката му краси въ замѣна пратената официялна статистика на сички Европейски държави, на нѣколко голѣми европейски градове, а даже на нѣколко държави отвѫдъ океана. Отъ друга страна приятно е на сѣки родолюбецъ като чете въ западнитѣ статистически и други сродни списания разни статии и бѣлѣжки върху населението на Княжеството и като гледа, въ Петермановитѣ Съобщения[1]) за тъзъ година, напечатани даже сичкитѣ наши общини съ повече отъ 2000 жители, извадени изъ публикацията на нашето Бюро. Забѣлѣжително е че, до като европейскитѣ и нестатистически списания съ радость посрѣщнѫхѫ тая първа публикация[2]) на Статистическото Бюро въ София и направихѫ различни извлѣчения отъ нея, то българската журналистика отсамъ и отвѫдъ Балкана не счете за нужно баремъ да спомѣне

[1]) Petermann's Mittheilungen. Bevölkerung der Erde p. p. 43 117.

[2]) „Предварителни резултати отъ преброяваньето населението на 1 Януарий 1881 г.“ Издава Статистическото Бюро. София 1882.

книжката. Но това не е първи пѫть гдѣто ни тъй евтино цѣнимъ нашитѣ произведения и толкозъ хладнокръвно се отнасяме къмъ много полезни работи! Дó ще време и ня да искаме да се познаемъ само дано не бѫде кѫсно!

Но да оставимъ това за друго мѣсто. Обѣщахъ се да говорѭ за населението на нашитѣ нáй-голѣми градове и при първата крачка представя ми се дълбока яма. Преди сичко трѣбало би да кажѫ какво значение имѫть по насъ рѣчитѣ „градъ,“ „градецъ,“ „село“. Като работи административни Министерството на Вѫтрѣшнитѣ Дѣла трѣбаше да ни поучи въ това отношение. Но напразно ще искате тамъ разяснение. И самитѣ административни чиновници титулирѫть едно и сѫщото мѣсто ту съ *градъ* ту съ *градецъ*, ту съ това послѣдньото, ту съ *село*. Въ статията си „студия върху населението на гр. Срѣдецъ“ спомѣнахъ нѣкои отъ пó-битнитѣ бѣлѣзи измѣжду градското и селско население, но не се впущахъ въ опредѣления, защото това и сега не ми е възможно. Градоветѣ като срѣдища на занаятъ, търговия, образование сбирѫть въ себе си живата сила и интелигенцията на народа; посредствомъ улесненитѣ сношения и скупното живѣянье въ тѣхъ се упражнява до висша степень общинското самоуправление; като сборъ на мислящата масса тѣ сѫ представители или баремъ зачинатели на общественното мнѣние и като такива влиянѫть твърдѣ силно върху развитието на държавнитѣ работи. Не сѫ рѣдки случаитѣ гдѣто единъ само градъ да е преобразявалъ цѣла държава! Но колкото е пó-лесно да се говори за бѣлѣзитѣ и свойствата на градското население, толкозъ е по тѣжко да се потегли мѣждата и да се каже това е *градъ* а това е *село*. Въ нѣкои Европейски държави за отстранение тъзи мѫчнотия има законни опредѣления за названията *градъ, градецъ, пазарно мѣсто, село* и пр.; но такова нѣщо не само нѣма по насъ, а въ администрацията ни не сѫ помислили даже за нѣкое н

чало като ръководство по тая работа. Такива бъркотии, разумѣва се, немогжтъ да се търпжтъ въ една отъ ексактнитѣ науки, за това и въ единъ интернационаленъ статистически конгресъ било рѣшено, щото населенитѣ мѣста съ по-вече отъ 2000 жители да се считатъ за градове. Така сж отстранени всичкитѣ двоумѣния и щомъ е познатъ точния брой на населението, може да се види градъ ли е или село населеното мѣсто, безъ да се гледа на административно раздѣление, законно опредѣление или индустриялно състояние. Споредъ горньото опредѣление, г. Бракелли,[1]) като зема за 100 цѣлото население на сѣка държава, дава слѣдующитѣ броеве за градското население въ нѣколко европейски държави (броеветѣ въ скобки означаватъ датата за която е зето населението):

	Гр. нас. въ проц. отъ цѣл. население		Гр. нас. въ проц. отъ цѣл. население
Въ Холландия (1868) . .	80·2	Въ Нѣмското царст. (1871).	32·1
„ Белгия (1869) . . .	64·0	„ Франция (1872) . . .	31·1
„ Вѣлико-Британия (1871)	53·1	„ Дания (1870)	22·0
„ Италия (1871) . . .	41·9	„ Ромжния (1860) . . .	16·3
„ Швейцария (1870) . .	39·2	„ Русия (1867)	11·1
„ Австро-Унгар. (1859) .	37·3	„ Сърбия (1866) . . .	7·7

Отъ тия броеве вижда се че Холландия има нáй-много градско население а Сърбия — нáй-малко; защото до като на 1000 д. въ Холландия живѣжтъ 802 д. въ градове, въ Сърбия на толкозъ пакъ живѣжтъ сáмо 77 д. Другитѣ държави намирждтъ се посрѣдъ тѣзи два крайни броя. Нашето Княжество, като страна земедѣлческа, гдѣто е необходно потрѣбно населението да е распръснжто по полето, разумѣва се, ще има мѣсто негдѣ между послѣднитѣ държави. Споредъ предварителнитѣ броеве за населението и ако сж земжтъ сáмо административнитѣ общини на градоветѣ и градовцетѣ, то въ тия послѣднитѣ живѣжтъ около 17 проц. отъ цѣлото население, така щото Княжеството би

[1]) Dr. Hugo Franz Brachelli: Die Staaten Europa's.

заело, въ това отношение, мѣсто измѣжду Дания и Ромѫния. Това става съвсѣмъ ясно ако спомѣнѫ че ние имаме по̀-вече отъ 15 града съ по̀-малко отъ 5000 жители, като напр. Балчикъ, Османъ-Пазаръ, Радомиръ, Орхание, Никополъ, Провадия, Рахово, Трънъ, Царибродъ и др.; тринадесеть града съ 5—10000 жители: Берковица, Добричъ (Хаджи-Оглу-Пазарджикъ), Горня-Орѣховица, Лѣсковецъ, Дупница, Кюстендилъ, Ловечъ, Троянъ, Ломъ-Паланка, Тетевенъ, Тутраканъ, Габрово и Севлиево; деветъ града съ 10—15000 жители: Видинъ, Враца, Ески-Джумая, Плѣвенъ, Разградъ, Свищовъ, Силистра, Самоковъ и Търново; и четири града съ повече отъ 20000 жители. Любопитно е че въ Княжеството нѣма ни единъ градъ, който да би ималъ 15—20000 жители. Населението на нашитѣ на̀й-голѣми градове прави само̀ около 4·5 процента отъ цѣлото население. Тия градове сѫ: Руссе, Варна, Шуменъ и София. Тритѣ първи намирѫтъ се на-длъжъ по желѣзницата която съединява западна Европа съ Цариградъ; единъ отъ тѣхъ е на̀й важното ни пристанище на Дунава а другия — единствената както трѣба и на̀й-голѣма наша морска скеля. Че не е проста случайность, гдѣто градоветѣ, които лѣжѫтъ на сравнително най-добритѣ наши съобщителни средства, сѫ и най-много населени, не трѣба и съмнѣние. Ра̀стеньето на Руссе не ще датира по̀-рано отъ времето, когато то биде избранъ за срѣдище на Дунавския Вилаетъ, а Варна сега вѣроятно захваща своето уголѣмяванье. Колкото за София излишно би било и да се спомѣнува че избирането ѝ за столица, е главния двигатель за съставяньето нейното население. Тѣзи ми сѫждения ще намѣрѭтъ по̀ нататъкъ подтвърждението си съ броеве.

Като се залавямъ за статистическото изучванье споменѫтитѣ градове, необходно потрѣбно ми е да имамъ по̀ напрешни данни върху тѣхъ. Тамъ гдѣто нѣма сравнени нѣма и статистика. А точно въ това отношение ние

сички въпроси имаме голѣма оскѫдица и намѣсто точни изучавания принудени сме да правимъ описания, да приготвяме материялъ на ония които послѣ насъ ще работѭтъ. Слѣдъ три четири преброявания народа, нашата статистика ще разслаби малко веригитѣ които я стѣгатъ, но до тогава предлѣжѫтъ мѫчни и неуморни трудове! Това трѣба да имѫтъ предъ видъ особенно нѣкои господа, които мислѭтъ че доста е да имашъ броеве, за да напишешъ много и много страници, да правишъ голѣми и голѣми заключения.

Първото питанье, което си поставихъ като захващахъ изучаваньето на нашитѣ най-населени градове, разумѣва се, бѣше: *какво е било населението на тия мѣста баремъ нѣколко години преди преброяваньето?* Колкото и да настоявахъ, нищо точно и положително не намѣрихъ. Познато е че турското правителство не се занимаваше много съ точни преброявания и регистрирания народа, а и колкото материялъ се намира незаслужва голѣмо довѣрие, споредъ фискалнитѣ намѣрения съ които той е събиранъ. Така напр. въ Салнаметата (официялна статистика) броя на нуфузитѣ намира се до рубриката на плащанната „военна откупнина“ *(бедели аскерие)* и данъка вергия; освѣнъ това отъ нигдѣ се невижда какъ сѫ събирани свѣдѣнията за да може да се уцѣни тѣхната точность. Онова що се пакъ намира за нашето население у нѣкои западни списатели или пѫтници или е повърхностно пресмѣтанье или на-своє уцѣняванье, до колкото самитѣ Салнамета не сѫ служили за изворъ. Некѫ спомѣнѫ показанията само на двама западни статистици. Колбъ въ своята Сравнителна Статистика[1]) спомѣнува като най-важни градове въ Княжеството: *София* съ 20—30000 жители, *Русе* съ 20—30000 ж., *Видинъ* съ 20—25000 ж., *Варна* съ 15—20000 ж., *Свищовъ* съ 12—22000 ж., *Шуменъ* съ 20000 жит., *Силистра* съ 15—20000 жит., *Търново* съ

[1]) G. Fr. Kolb: Handbuch der vergleichenden Statistik. Leipzig 1879. p. 379.

12—15000 ж., *Плѣвенъ* съ 15000 ж., *Разградъ* съ 10—15000 ж., *Никополъ* съ 6—10000 ж.. Бракели[1]) въ своята таблица за „европейскитѣ градове най-малко съ 30000 ж.“ споменува само *Шуменъ* съ 40000 ж., и *Руссе* съ 30000 жители. Отъ тука се вижда несъгласието на западнитѣ списатели: Шуменъ е при едина два пѫтя по̀-населенъ отъ колкото при другия. А че тия цифри не могѫтъ да служѫтъ за статистически изслѣдувания види се вече отъ далеко размѫкнѫтитѣ граници мѣжду които трѣба да се намирѫтъ сѫщинскитѣ броеве. За нѣкои градове неточностьта на показаното население е съвсемъ очевидна. Така напр. Видинъ споредъ Колба трѣбало би да има 20—25000 жители, а въ дѣйствителность той има само 13602 жители; Никополъ е означенъ съ 6—10000 жители а той има само 4652 ж. Като турски статистичечски изворъ азъ имамъ едно Салнаме за Дунавския Вилаетъ отъ 1290 год. хеджра. Тая официялна турска публикация обема сичкитѣ населени мѣста въ Вилаета сгрупирани на нахии, каази и санджаци; за сѣко населено мѣсто показанъ е броя на нуфузитѣ които сѫ раздѣлени само на Мусулмани и Немусулмани („мослимъ и гайримослимъ“) и количеството на „беделя“ и „вергията“. Въ други отдѣления има разни свѣдѣния върху Вилаета, като фабрики, рудокопи, пѫтища, вапорски дружества и др. За четиръ-тѣхъ най-населени наши градове намирѫтъ се слѣдующитѣ данни:

	Нуфузи		Кѫщи		Вергия	Военна откупнина
	Мусулмани	Немусул.	Мусулмани	Немусул.	въ грош.	въ грош.
Въ София . . .	2625	4709	1363	1737	151563	88537
« Варна . . .	2844	1359	1791	999	358950	85376
« Руссе	5483	4855	4308		356157	103596
« Шуменъ . .	4792	4838	3682	6470[2])	279707	101473

---

[1]) По̀-горѣ споменѫтото дѣло. р. 81.

[2]) Така е печатано въ Салнамето, което вѣроятно е погрѣшка. Възможно е ч[е] на мѣсто 6 трѣбало да бѫде 2 или 1.

До колко тая статистика е точна види се вече изъ сравнението на втория съ послѣдния стълбецъ. Познато е че военната откупнина трѣбаше да се плаща само отъ мѫжкото немусулманско население, което вѣроятно е и показано въ втория стълбецъ. Справедливостьта изисква щото всѣки мѫжъ, билъ той въ кой и да е отъ горнитѣ градове, като гражданинъ на сѫщата държава, да плаща еднакво. Но ако се пресмѣтне споредъ горнитѣ броеве то се пада въ София 18·8 гр., въ Варна 61·3 гр., въ Руссе 21·3 гр. а въ Шуменъ 20·9 гр. военна откупнина на единъ человѣкъ! За да могѫтъ горнитѣ броеве да се употрѣбѭтъ потрѣбно е, отъ друга страна, да се опредѣли значението на рѣчьта *нуфузъ*. Че броя на нуфузитѣ не представлява броя на цѣлото население съвсѣмъ по себе си е ясно, щомъ се земе въ внимание маленкостьта на тия броеве и щомъ се сѣтимъ че Турцитѣ не брояхѫ женитѣ и дѣцата като население. Но че нуфузитѣ не представляватъ и мѫжьетѣ — домакини, така щото нуфуза да би равнозначилъ съ нашето *домакинство*, види се, измѣжду другитѣ причини (вж. таблицата на стр. 28), и отъ това че въ такъвъ случай би дошло въ една кѫща, въ срѣденъ брой, да сѫ живѣели по двѣ домакинства. Това заключение, особенно за времето преди освобождението, азъ намирамь твърдѣ невѣроятно. Не остава друго средство освѣнъ да приемемъ съ много други списатели че подъ нуфузъ трѣба да се разумѣва сѣко мѫжско лице на 18—60 год. връсть, което било длъжно да плаща военната откупнина. Споредъ Статистиката въобще мѫжското население на тая връсть има 48 до 50 процента отъ цѣлото население. За провѣряванье азъ пресмѣтнѫхъ изъ дефинитивнитѣ резултати за окрѫзитѣ Шуменский, Разградский, Ески-Джумайский и Софийский и намирамъ че населението на 18—60 годишна вѫзрасть съставлява 47·5, 47·7, 45·0 и 48·5 процента отъ цѣлото мѫжско население. Така щото, като земемъ срѣд-

ния брой 47 процента, то на основание даннитѣ на Салнамето, добива се слѣдующата таблица. При това не трѣба да се забравя̂ че е употрѣбенъ най-долния срѣденъ процентъ, така щото и полученитѣ броеве ще бѫдѫтъ по възможности най-низкитѣ.

	Споредъ Салнамето отъ 1290 г. х.			Споредѣ преброяваньето на 1 Януар. 1881 г.		
	Кѫщи	Нуфузи	Мѫжско население	Кѫщи	Домакинства	Мѫжско население
Въ София . . .	3100	7334	15604	2968	3677	12169
« Варна	2790	4203	8942	3740	4855	13890
« Руссе	4308	10338	21995	4981	5721	14042
« Шуменъ . .	10152	9630	20489	4251	4759	12448

Отъ тука се види преди сичко че нуфуза и домакинството не могѫтъ да се земѫтъ за една и сѫща единица. Ако даннитѣ на Салнамето сѫ вѣрни то четиръ-тѣ горни градове трѣба да сѫ претърпяли въ разстояние на послѣднитѣ 6-7 години слѣдующитѣ измѣнения: въ София броя на кѫщитѣ се намалилъ съ 5 проц. а мѫжкото население спаднѫло съ 22 проц.; въ Варна броя на кѫщитѣ се уголѣмилъ съ 34 процента и населението съ 55 проц.; въ Руссе броя на кѫщитѣ се уголѣмилъ съ 15 проц. а населението се намалило съ 36 проц.; за Шуменъ броя на кѫщитѣ не поддържа никаква критика а населението спаднѫло съ 39 процента. Такова едно явление, особенно като за града Руссе, би било твърдѣ чудно. Неотричамъ че политическитѣ промѣнения, които се случихѫ на послѣдъкъ въ нашето отечество, могли сѫ да повлияѭтъ за да докаратъ намаляванье въ населението на по-голѣмитѣ градове но да произведѫтъ такива противорѣчия не би било възможно. Изсѣляваньето на Турцитѣ играе наистина важна роля въ това отношение, но некѫ се незабравя пъкъ отъ друга страна, че точно послѣ освобождението ни, градоветѣ за които е тука рѣчь, спечелихѫ много пришлѣ население (ср. таблицитѣ V). Та най-послѣ и съ из

сѣляваньето на Турцитѣ неможе да се разясни несъгласието на горнитѣ броеве; защото, като се пресмѣтне отношението на мусулманетѣ къмъ немусулманетѣ споредъ Салнамето и като се земжтъ процентитѣ на мохамеданцитѣ споредъ нашето преброяванье, то при предположението че тия отношения сж за женитѣ сжщитѣ както и за мжжьетѣ, получаваме слѣдующето:

На сто души жители падатъ се:

	Споредъ Салнамето Мусулмане	Споредъ преброяв. Мохамеданци
Въ София . . .	35·8	6·1
„ Варна . . .	67·6	33·0
„ Руссе . . .	53·0	39·9
„ Шуменъ . .	49·7	44·6

Споредъ това въ гр. Варна мусулманското население се смалило нáй-много, а ние видѣхме че въобще населението на тоя градъ се уголѣмило. За Руссе и Шуменъ разликата между нѣкогашното и сегашно мохамеданско население е 13·1 и 5· 1 пр. а ни видѣхме че населението на тия градове трѣбаше да е смалено съ 36 и 39 проц.! Така щото броеветѣ на Салнамето непоказватъ дѣйствителностьта а издаватъ наклонностьта на Турското правителство да уголѣмява броя на Мусулманитѣ въ щета на Немусулманитѣ.

Отъ направенитѣ до сега опитвания види се ясно че напразно ще бжде да се търсжтъ точни статистически данни върху нашето отечество преди освобождението му. Както въ сѣко друго отношение, ни сме придружени и въ отношение на статистическото изучаванье страната да захванемъ отъ начало. Преброяваньето народа на 1 Януарий 1881 год. ще бжде първия основенъ камъкъ на сѣко пòзнатателно изслѣдованье, а като такова абсолутнитѣ му броеве потрѣбни ще бждятъ винжги. Тъзи е причината, която ме и кара, на мѣсто да се занимавамъ сàмо съ по-

стотщи, да печатамъ и таблицитѣ, изъ които тѣ сѫ извадени. Тия таблици читателя ще намѣри по́-нататъкъ а азъ приминавамъ на студията си.

Споредъ абсолутния брой на населението и населенитѣ кѫщи на́й-голѣмъ градъ, по време на преброяваньето, билъ е Руссе, послѣ него дохаждатъ Варна, Шуменъ и София. Това се види изъ слѣдующитѣ броеве

	жители	насел. кѫщи	Домакинства		скупни жил.
			едночленни	многочленни	
Въ г. Руссе . .	26156	4981	157	5508	56
„ „ Варна . .	24561	3740	180	4600	75
„ „ Шуменъ.	23098	4251	183	4546	30

За г. София броеветѣ сѫ показани въ първата книжка на Пер. Спис. Послѣдния стълбецъ обема оник населени здания които се населяватъ отъ лица не съединени по между си съ родственни и домакински отношения. По́-важни отъ тѣхъ сѫ: хотели и ханища отъ които има въ Руссе 28, въ Варна 31, въ Шуменъ 15; за лѣкуванье и гледанье болни: въ Руссе и Шуменъ по 1, въ Варна 2; за въспитание и ученье: въ Руссе и Варна по 1, въ Шуменъ 4; за военна цѣль: въ Руссе 12, въ Варна 4, въ Шуменъ 3; за поправянье и наказание: въ Варна и Шуменъ по единъ; за на́божна цѣль има са́мо въ Варна 1 заведение. Споредъ тия броеве София има на́й-много (85) гостинници и послѣ нея слѣдватъ Варна, Руссе и Шуменъ; но най-населени сѫ хотелитѣ въ Варна, защото тамъ въ единъ хотелъ, въ срѣдньо число, живѣяли сѫ 16 души, въ София 10, а въ Руссе и Шуменъ по 9 души. Отъ горнитѣ цифри не се вижда йоще какъ е раздѣлено населението на домакинства и на кѫщи. За това е потрѣбно да се намѣри по колко души, въ срѣдньо число, сѫ живѣнжли въ една кѫща и по колко падатъ на едно домакинство, като се земжтъ въ смѣтка, разумѣва се, едночленнитѣ домакинства и скупнитѣ жилища или явни домакинства. Ето тия релативни броеве:

	Въ една кѫща живѣятъ д.	На едно домакин. падатъ се д.
Въ г. Руссе . . .	5·2	4·6
" " Варна . . .	6·6	5·1
" " Шуменъ . .	6·1	4·8
" " София . . .	6·9	5·5

Предположимъ ли че кѫщитѣ въ сичкитѣ градове сѫ еднакво голѣми, то изъ горнитѣ броеве би слѣдовало че въ София хората живѣѭтъ най-стиснѫто а въ Руссе сравнително най-удобно, та споредъ това и наемнината на квартиритѣ въ първия градъ би била много по́-скѫпа отъ колкото въ втория. Но въ дѣйствителность тѣзи размѣри трѣба да сѫ много по́-голѣми, разумѣва се, въ неповолно за София отношение. Голѣмината на домакинствата намира се въ свръзка съ броя на жителитѣ въ една кѫща; защото колкото по́-малко кѫщи за живѣянье има, толкозъ по́-мѫчно е да се води отдѣлно домакинство. Това принуждава самичкитѣ личности да уголѣмяватъ състава на домакинствата а не тѣхния общъ брой. Тъзи е вѣроятно причината щото въ София срѣдньото домакинство да има 5·5 души а въ Руссе са́мо 4·6 д.

Сравнението на първия стълбецъ съ втория показва една сѫществена черта на нашия животъ. По насъ именно всѣко домакинство живѣе въ отдѣлна кѫща, а не както въ европейскитѣ голѣми градове гдѣто една кѫща е раздѣлена между много домакинства, и обратно, сѣка кѫща направена е за едно домакинство за това и нѣмаме голѣми кѫщи. Възможно е че съ направяньето голѣми кѫщи това ще изчезне, но не трѣба да се забравѭ че, на много мѣста у насъ, нѣманьето своя кѫща се счита за най-голѣмо нещастие. Горѣспомѣнѫтото, вижда се йоще по́-добрѣ изъ това обстоятелство че въ 100 кѫщи живѣѭли сѫ: въ Руссе 115 домакинства, въ Варна 130 дом., въ Шуменъ 111 домак. и въ София 125 домак.. Така щото Варна, гдѣто има сравнително най-много чужденци има въ това отношение най-

голѣмия брой а — Шуменъ най-малкия. Изъ сичко горѣизложено види се че София и Варна сега съставляватъ населението си а че навалицата нови жители не е посрѣщнѫта йоще съ потрѣбния брой кѫщи за живѣенье. Отъ друга страна при самото външно поглежданье на тия два града, заключава се че София се намира въ много по-неповолно отношение отъ колкото Варна.

Родъ. — Въ студията си върху нашето столично население спомѣнахъ нѣкои общи черти за отношението на родоветѣ. Естественно нѣщо е че въ нашитѣ голѣми градове, въ които преселяваньето има голѣмо влияние и въ които се намирѫтъ сравнително многобройни военни гарнизони, броя на мѫжьетѣ е по-голѣмъ отъ броя на женитѣ. Но споредъ изработения до сега статистически материялъ види се че това отношение на родоветѣ сѫществува, разумѣва се не въ толкозъ голѣмъ размѣръ, и въ цѣлото Княжество. За успокоение на нѣкои лица, които се стрѣснѫхѫ йоще при първото статистическо публикованье, отъ което се виждаше че броя на мѫжьетѣ надминава числото на женитѣ, ще забѣлѣжѫ че това отношение често се срѣща при Латинитѣ и Югославенитѣ. И некѫ ми бѫде дозволено да приведѫ за доказателство на това нѣколко данни.[1]) Така на 1000 мѫжье дохаждатъ жени:

Въ Португалия	1088	Въ Белгия	995
„ Швеция	1067	„ Италия	989
„ Вѣлико-Британия	1043	„ Ромѫния	944
„ Нѣмското царство	1037	„ Сърбия	940
„ Руссия	1028	„ Гърция	933
„ Австро-Унгария	1024	„ гр. Руссе	862 (960)
„ сámo Унгария	1002	„ гр. Варна	768 (890)
„ Франция	1008	„ гр. Шуменъ	855 (979)
		„ гр. София	684 (738)

Броеветѣ турени въ скобки за 4-тѣхъ града означаватъ колко жени дохаждатъ на 1000 мѫжье, като се из-

[1]) Brachelli: Die Staaten Europa's. p. 46.

вадѭтъ изъ общитѣ броеве на последнитѣ воиницитѣ изподъ тридесетата си година. Родното отношение по насъ споредъ горнитѣ броеве, види се че не е нѣкое осамотено явление, а наопаки показва се като съвсѣмъ естественно. При това некѫ се сѣтимъ че на много мѣста въ България съществувалъ е и сѫществува обичай щото момъка да плаща откупнина на родителитѣ за момата, която си е избралъ като бѫдѫща другарка. Това обстоятелство неволно кара челѣка да си припомни познатото економическо правило: извѣстна потрѣбна стока е най-скѫпа тамъ гдѣто най-малко я има. Нѣкои искѫтъ да кажѫтъ че малкия брой на женитѣ въ Княжеството трѣба да се земе като погрѣшка на преброяваньето, защото Турцитѣ особенно не записвали на драго сърце женитѣ си. Но споредъ направения опитъ азъ трѣба да отхвърля такова предположение, толкозъ по-вече че точно за турското население, види ми се, женитѣ да сѫ по-много отъ колкото за българското. Съ това неискамъ да утвърждавамъ че първото преброяванье въ Княжеството е съвършенно точно, но мислѭ че общитѣ размѣри не се отдалечаватъ много отъ истинната. За сега ще забѣлѣжѫ йоще че, споредъ табл. III. Гърцитѣ въ Варна и Арменцитѣ въ Шуменъ имѫтъ по-вече жени отъ мѫжье, че при Татаритѣ и Евреитѣ съглежда се нѣкакво стремление за изравнянье на двата рода а най-послѣ че отъ придошлитѣ извънъ Княжеството Власи и Нѣмци (както и Маджаритѣ въ Руссе) женския родъ е по-многоброенъ отъ мѫжския.

Връсть. Придобиваньето точни данни върху годинитѣ на населението е доста мѫчна работа. Даже и въ образованитѣ държави, въ които отдавна вече се правѭтъ преброявания, не могѫтъ да се похвалѭтъ съ точна статистика на връстьта. На специялиститѣ позната е особенно наклонностьта на населението къмъ крѫглитѣ броеве т. е. къмъ броеветѣ които свършвѫтъ съ нула и че въ това

отношение женитѣ грѣшжтъ повече отъ мжжьетѣ. Така напр. г. Максъ Сайделъ смѣта за баварското преброяванье на 1875 г., че броя на мжжското население показано въ кржгли год. отклонява сж отъ дѣйствителния брой за 12·1 на сто, а сжщото отклонение за женитѣ е 15·8 на стотѣхъ. Че и нашето преброяванье има такива погрѣшки, и даже въ пó-голѣмъ размѣръ, нѣма съмнѣние; толкозъ повече че по насъ, при сегашното развитие на народа, не възможно е да се пита: *въ коя година си роденъ?* а трѣба да се задоволяваме съ питаньето: *на колко си години?* Недостаточното опредѣление годинитѣ пада съвсѣмъ въ очи при раздѣленьето лицата по години. Купчинкитѣ за оныя години които свършватъ съ нула сж твърдѣ голѣми, а купчинкитѣ на-лѣво и на-дѣсно отъ тѣхъ сж твърдѣ малки. Даже и когато старостьта се сгрупира по петь годишна връсть погрѣшката сè йоще се съглежда, както показватъ слѣдующитѣ броеве. На 100 души отъ двата рода дохаждатъ отъ връстьта означена на-лѣво по

	Въ Руссе	Въ Варна	Въ Шуменъ	Въ София
На 31—35 год.	7·01	6·95	5·89	7·68
„ 36—40 „	7·94	7·04	6·44	7·85
„ 41—45 „	5·05	4·94	4·93	4·80
„ 46—50 „	4·29	4·28	4·32	4·01
„ 51—55 „	2·01	2·39	2·84	1·66
„ 56—60 „	3·64	3·24	3·39	2·50

Ако при преброяваньето годинитѣ бѣхж записани точн и съгласно съ дѣйствителностьта, то броеветѣ въ стълб цитѣ трѣбаше постепенно да се смаляватъ колкото връстьт става пó-голѣма. Но това не е тъй при горнитѣ броев Види се явно че годинитѣ 40 и 60 упражняватъ нѣкак привлекателна сила върху населението и че връстьта 4 до 45 въобще се харесва и на хората имъ се ще да бѫ джтъ пó-вечето въ нея. Споредъ подобна една таблица и която съмъ раздѣлилъ населението и по родове види с

че на женитѣ никакъ имъ се неще да преминѫтъ 26—30 годишната връсть, за която тѣ имѫтъ значителни проценти. Въобще разликата на групитѣ които имѫтъ нула и ония които нѣмѫтъ, за женския родъ е много по́-голѣма отъ колкото за мѫжския. Съжалявамъ че мѣстото не ми дозволява да печатамъ тая голѣма таблица и на мѣсто нея нека служи слѣдуюцата таблица на стр. 36.

Отъ горнитѣ броеве вижда се какъ е съставено населението на нашитѣ градове и до колко тия привличѫтъ въ себе си способната за работа часть отъ населението. Почти половината отъ жителитѣ, именно, намирѫтъ се на 21—50 годишна връсть. Тъзи разлика е много по́-голѣма ако се земѫтъ родоветѣ отдѣлно, защото до като на 100 мѫжье въ горнитѣ градове по редъ се падатъ по 49, 52, 43 и 52 души на връсть отъ 21—50 год. то за сѫщата връсть отговарѭтъ на 100 жени само по 41, 38, 39 и 43. Това произлиза, разумѣва се, отъ събранитѣ въ градищата войници, и въобще отъ по́-лесното преселяванье на мѫжьетѣ. Града Варна представлява на́й-голѣмата разница а Шуменъ — на́й-малката. Присѫтствието на войницитѣ съглежда се и са́мо на процентитѣ за връстьта 21—30 год.; до като стълбцитѣ на женитѣ въобще падатъ колкото старостьта става по́-голѣма, то стълбцитѣ на мѫжьетѣ на това именно мѣсто правѭтъ исключение. Отъ друга страна колкото населението отъ срѣдня връсть е сравнително по́-голѣмо, толкозъ проц. на дѣцата изподъ 10-та г. е по́-малъкъ. Градоветѣ София и Варна, които имѫтъ на́й-много пришило население, имѫтъ на 100 души отъ двата рода само по 22 и 24 дѣца. Тия отношения, разумѣва се, несѫществуватъ само въ нашитѣ градове а сѫ сѫщественна черта на почти сѣки градъ.

Отъ четиръ-тѣхъ града, Шуменъ има сравнително на́й-много стари хора, защото на 100 души въ него има 7 души а въ другитѣ по 6, 5 и 4 души по́-стари отъ 60

Връсть	НА СТО ДУШИ ЖИТЕЛИ ДОХОЖДАТЪ:											
	Мѫжье				Жени				Отъ двата рода			
	въ Руссе	въ Варна	въ Шуменъ	въ София	въ Руссе	въ Варна	въ Шуменъ	въ София	въ Руссе	въ Варна	въ Шуменъ	въ София
На 0 до 10 год.	22·89	21·81	24·22	19·51	26·63	27·79	25·22	27·73	24·62	24·41	25·14	22·35
„ 11 „ 20 „	16·94	16·73	20·22	20·93	19·95	22·78	20·61	21·15	18·35	19·36	20·86	21·02
„ 21 „ 30 „	23·11	26·44	21·61	26·39	18·81	17·50	16·95	19·81	20.12	22·55	19·45	23·72
„ 31 „ 40 „	15·80	15·20	11·36	16·19	13·96	12·43	13·40	14·80	14·95	13·99	12·33	15·63
„ 41 „ 50 „	10·49	10·19	9·91	9·83	7·99	7·93	8·48	7·33	9·34	9·22	9·25	8·81
„ 51 „ 60 „	5·40	5·33	6·00	3·88	6·03	6·03	6·47	4·59	5·65	5·63	6·23	4·16
„ 61 „ 70 „	3·61	3·00	4·40	2·10	4·17	3·58	4·30	2.82	3·88	3·25	4·35	2·39
„ 71 „ 80 „	1·31	1·06	1·55	0·75	1·56	1·40	1·64	1·02	1·43	1·21	1·59	0·86
„ 81 „ 90 „	0·30	0·17	0·56	0·21	0.56	0·40	0·68	0·54	0·42	0·27	0·61	0·35
„ 91 „ 100 „	0·04	0·02	0·10	0·06	0·19	0·14	0·17	0·08	0·11	0·07	0·12	0·07
На повече отъ 100 г.	0·01	—	0·03	0·00	0·05	—	0·07	0·01	0.03	—	0·04	0·00
Съ непознати год.	0·10	0·05	0·04	0·15	0·10	0·02	0·01	0·12	0·10	0·04	0·03	0·14
	100·00	100·00	100·00	100·00	100·00	100·00	100·00	100·00	100·00	100·00	100·00	100·00

години. Процентитѣ на женитѣ по́-стари отъ 60 години сѫ въобще по́-голѣми отъ ония на мѫжьетѣ. Така въ Руссе, Варна, Шуменъ и София на 10000 жени има по 65, 55, 69 и 45 ж. които сѫ преминѫли 60-тата си година а на толкозъ пакъ мѫжье има само по 43, 42, 66 и 31 м. които се намирѫтъ въ сѫщата старость. Това показва че и по насъ женитѣ въобще по́-лесно стигѫтъ дълбока старость отъ мѫжьетѣ.

Женидбено отношение. Изъ таблицитѣ II, които обемѫтъ абсолутнитѣ броеве за разпредѣлението на жителитѣ по връсть и женидбенно отношение, види се че има много лица твърдѣ рано оженени. Това ме накара да потърсѭ какво е женидбенното отношение при сѣка отъ двѣтѣ наши главни народности — Българи и Турци и да видѭ да ли има нѣкоя връзка мѣжду народностьта и ранното женянье. Издирваньето направихъ само за двѣтѣ най-млади групи и само за два града — Шуменъ и Руссе. Ето получения резултатъ:

На 100 Туркини отъ 11—15-годишна връсть сѫ:

	въ Шуменъ	въ Руссе
Неоженвани	90·5	94·3
Оженени	8·8	5·7
Удовѣли	0·5	—
Напуснѫти	0.2	—

Сичкитѣ Българки за тая връсть и въ двата града сѫ неоженвани. По нататъкъ:

На 100 жени отъ 16—20-годишна връсть сѫ:

	неоженвани		оженени		удовѣли		напуснѫти	
	въ Шуменъ	въ Руссе	въ Шуменъ	въ Руссе	въ Шуменъ	въ Руссе	въ Шуменъ	въ Руссе
Българки	78·2	69·4	21·5	28·5	0·3	1·5	—	0·6
Туркини	22·2	29·2	74·1	66·7	3·1	4·0	0·6	0·1

На 100 мѫжье отъ 16—20-годишна връсть сѫ:

Българи	92·0	95·6	7·9	4·3	0·1	—	—	0·1
Турци	93·3	92·5	6·7	6·1	—	0·4	—	—

Съ тия броеве, мислѭ, достатъчно се доказва че тур-
ското женско население, понѣ въ градоветѣ Шуменъ и
Руссе, стъпва по́-рано въ бракосъчетание отъ българското;
защото не може да се земе като проста случайность щото
на 100 Българки отъ 16—20-годишна връсть 78 и 69 да
бѫджтъ неоженвани а за сѫщия брой Туркини само 22 и
29 да не сѫ оженвани, при това йоще нетрѣба да се забравя
и обстоятелството че отъ 100 Туркини на 11—15 г. връсть
по 10 и 6 сѫ вече оженени! Колкото за мѫжьетѣ види се и
двѣтѣ народности да се намиржтъ почти въ еднакво отноше-
ние. Че това заключение струва въобще за населението въ
Княжеството твърдѣ е вѣроятно, но се трѣба да се почака
до публикованьето на общия материялъ отъ преброява-
ньето.

Други важенъ въпросъ е да се намѣри реда по който
женидбитѣ ставатъ въ сѣки отъ двата рода. Отговора и
такова питанье би дали регистритѣ за забѣлѣжванье женид-
битѣ но и слѣдующитѣ броеве представляватъ много инте-
ресни нѣща.

На 100 души отъ сѣка връсть има неоженвани

	Мѫжье				Жени			
Връстъ	въ Руссе	въ Варна	въ Шуменъ	въ София	въ Руссе	въ Варна	въ Шуменъ	въ Со[фия]
на 11—15 г.	99·9	99·9	100·0	99·5	99·0	98·6	96·8	98
„ 16—20 „	95·1	92·0	92·9	96·1	55·4	68·9	59·8	60
„ 21—25 „	77·4	79·8	72·9	80·2	14·5	22·0	12·5	11
„ 26—30 „	51·7	59·0	48·0	44·4	5·5	5·0	3·6	3
„ 31—35 „	25·0	37·2	24·8	20·7	3·8	2·5	2·7	2
„ 36—40 „	13·6	23·5	12·3	11·4	1·5	2·1	1·3	1

На първо поглежданье пада на челѣка въ очи бъ-
зината съ която броеветѣ въ стълбцитѣ на женитѣ се см-
ляватъ до 25-тата година. Така напр. въ Руссе измѣжду 10
жени на 11—15 годишна връстъ 990 сѫ неоженвани,
сѫщия брой на 16—20 год. връсть има 554 жени неоженван

а за връстьта 21—25 год. измѣжду 1000 ж. има са́мо 145 неоженвани. За женитѣ слѣдователно като да има една граница на връстьта която тѣ несмѣятъ да преминѫтъ неоженени. Броеветѣ въ стълбцитѣ на мѫжьетѣ наопаки, надатъ по́-полека, така щото числото на неоженванитѣ жени на 21—25 год. връсть постига се отъ мѫжьетѣ чакъ на 36—40 годишна връсть. Съ други думи мѫжьетѣ въ споменѫтитѣ градове не бързѫтъ да се женѭтъ, което е и естественно нѣщо, ако се сѣтимъ че съ оженваньето мѫжа поема значителни материялни грижи. Некѫ забѣлѣжѫ йоще и това че въ София, гдѣто има сравнително най-малко жени (гл. стр. 32) неоженванитѣ отъ тѣхъ въ групата 21—25 сѫ на́й-малко. Отъ друга страна изъ самитѣ стълбци на мѫжьетѣ, види се че тия оставатъ сравнително по́-много неоженени отъ колкото женитѣ. Това послѣдньо явление изражено е йоще по ясно въ слѣдующия прегледъ:

На 100 жители дохаждатъ:

	Мѫжье				Жени				Отъ двата р.			
	Неожен.	Ожен.	Удов.	Напус.	Неожен.	Ожен.	Удов	Напус.	Неожен.	Ожен.	Удов.	Напус.
Въ Руссе	59·02	38·72	2·11	0·15	44·30	40·37	15·08	0.25	52·21	39·48	8·12	0·19
„ Варна	63·09	34·74	2·07	0·10	49·64	36·10	14·16	0.10	57·25	35·33	7·32	0·10
„ Шуменъ	60·85	37·38	1·65	0·12	44·87	41·59	13·21	0.23	53·52	39·31	7·00	0·17
„ София	60·90	36·56	2·39	0·15	46·59	41·23	11·94	0.24	55·09	38·45	6·27	0·19

Така щото до като на 100 жени въ срѣдньо число има 46 неоженвани, то на 100 мѫжье има 61 неоженвани; наопаки на 100 мѫжа дохаждатъ въ срѣденъ брой 37 оженени а на 100 жени 40 оженени. И въ четирь-тѣхъ града има почти седемъ пѫти повече довици отъ колкото довци, които разумѣва се по́-лесно повтарятъ и често съ недовици. Най-много довици има въ Руссе а въ София има най-много довци. Като разяснение трѣба да спомѣнѫ че отъ 4-тѣхъ градове Руссе сравнително най-много претегли въ послѣдната война и че турското население на тоя градъ не се е много изселило. Любопитно е йоще да се забѣлѣжи че София, която има сравнително най-малко жени, има и

най-малко довици. Възможно е щото нѣманьето доста жени да улѣснява повторното оженванье на довицитѣ.

Напуснѫти жени има въобще повече отъ напуснѫти мѫжье и то така щото на 10000 жени дохаждатъ 20 напуснѫти, а на толкозъ пакъ мѫжье дохаждатъ сáмо 13 напуснѫти. Пó-голѣмата часть на напуснѫтитѣ жени намѣрва се изподъ 30-годишна връсть, а пó-голѣмата часть на напуснѫтитѣ мѫжье надминава тая връсть. Най-послѣ и за двата рода има най-много напуснѫти въ градоветѣ Руссе и София. Изучаваньето населението въ цѣлото Княжество ще покаже, може би, причинитѣ по които ставатъ такива прекѫсвания на брачното съединение.

Вѣра. — Таблицитѣ III *б* и *в* трѣба да допълнѭ съ това че за г. Варна въ рубриката „послѣдователи на разни други вѣри и непознати“ влизѫтъ: 9 души (5 м. и 4 ж.) протестанти, 1 жена липованка (старо-обрядка) и 4 души (3 м. и 1 ж.) съ непозната вѣра, а за г. Шуменъ сѫщата рубрика обема: 34 д. (15 м. и 19 ж.) католици, 6 д. (4 м. и 2 ж.) протестанти и 2 мѫжа съ непозната вѣра. Православната вѣра има почти половината население въ четиръ-тѣхъ града а въ сѣки отъ тѣхъ отдѣлно православнитѣ съставляватъ пó-голѣмата часть. Това се види особенно изъ слѣдующитѣ броеве.

На 100 души отъ двата рода дохаждатъ:

	Православни	Григориянци	Католици	Протестанти	Мохамедан.	Израелити	Непознати
Въ Руссе .	46·48	3·16	2·32	0·43	39·89	7·68	0·04
« Варна .	58·09	5·72	0·80	0·04	32·99	2·34	0·02
« Шуменъ.	47·93	4·00	0·15	0·02	44·62	3·27	0·01
« София .	68·54	0·20	3·48	0·67	6·14	20·85	0·12

Споредъ тия цифри православни, израелити и католици има сравнително най-много въ София, мохамеданци — въ Шуменъ, а григориянци — въ Варна. Ако се земѫтъ за сравнение даннитѣ на официялното Салнаме за

1290 год. хедж., то излиза че преди 6—7 години на 100 жители въ горнитѣ градове е имало мослими 53, 67, 49 и 39 души, а споредъ нашето преброяванье имало е 40, 33, 15 и 6 души; така щото Варна би имала най-голѣмъ губитъкъ — 34 на сто-тѣхъ. При сичкото изселяванье на Турцитѣ това намаляванье мѫчно би се, мислѭ, разяснило и трѣба да се отдаде повече на неточностьта на турскитѣ данни а особенно на стремлението на турското правителство да смалява броя на раята. Тритѣ най-голѣми градове отличаватъ се и по това че иматъ нѣщо григориянци, броя на които се уголѣмява като отиваме отъ Западъ на Истокъ.

Изъ таблицитѣ III види се йоще че Католицитѣ въобще имѫтъ повече жени, сѫщо и Григориянцитѣ въ Шуменъ. Колкото за православнитѣ и мохамеданцитѣ добиватъ се тия броеве:

На 1000 мѫжье за сѣка вѣра падатъ се жени:

	Православни	Мохамеданци
Въ Руссе . .	752	958
„ Варна . .	712	809
„ Шуменъ .	822	846

Разумѣва се че присѫтствието на войницитѣ и други преселенци, които уголѣмяватъ са́мо броя на православнитѣ мѫжье, сѫ до негдѣ причина да се смалява релативния брой на женитѣ; но предполагамъ че ще има и други причини за това гдѣто напр. въ Руссе 1000 мохамеданци мѫжье да имѫтъ 958 жени а сѫщото число православни мѫжье да имѫтъ са́мо 752 жени!

Народность. — На първи погледъ таблицитѣ IV представляватъ една малка неточность. Послѣдната рубрика именно има сравнително голѣми броеве. Причината на това е че въ нея влизѫтъ освѣнъ показанитѣ въ по́-долу слѣдующия прегледъ и по нѣколко души Араби, Кюрдии, Холандези и Финлянди. Въ тая рубрика влизѫтъ йоще и нѣкои не-

точно опредѣлени народности като Славѣни, Славуни, вони, Словѣни, които трѣбаше да се земжтъ като непов За опредѣление народностьта служилъ е винжги го мия езикъ записанъ като „матеренъ“ въ преброител листове. Разумѣва се че такава мѣрка неможе да се трѣби съвсъмъ съ успѣхъ при нѣкои источни нар непроникнжти йоще съ народно чувство, но при н нието други средства трѣбаше съ неж да се служж. сега ще покажж какви сж размѣритѣ на разнитѣ на ности въ нашитѣ градове а послѣ ще спомѣнж нѣко точности.

На сто души отъ двата рода дохождатъ:

	въ Руссе	въ Варна	въ Шуменъ	въ Софи
Българи	43·36	27·36	47·36	64·3
Турци	39·20	36·25	42·64	2·6
Евреи (Шпаньол.)	7·43	2·20	3·20	20·2
Гърци	1·11	21·85	0·20	1·2
Арменци	3·22	4·81	3·90	0·3
Цигани	0·30	1·38	0·24	3·8
Татари	0·28	3·41	1·58	—
Нѣмци	1·82	0·54	0·10	1·6
Власи	0·88	1·10	0·17	1·1
Русси	0·65	0·31	0·17	0·7
Сърбо-Хървати .	0·43	0·10	0·03	1·1
Маджари	0·29	0·05	0·03	0·3
Талянци	0·22	0·17	0·00	0·8
Французи . . .	0·22	0·09	0·01	0·3
Чехи	0·06	0·01	0·02	0·3
Поляци	0·06	0·04	0·03	0·1
Арнаути	0·08	0·15	0·15	0·1
Персийци . . .	0·07	0·05	0·05	0·0
Английци . . .	0·12	0·01	—	0·0
Разни и съ непозната народность	0·20	0·12	0·12	0·4
	100·00	100·00	100·00	100·0

Отъ тия броеве слѣдува че въ София има ср телно най-много Българи, защото въ тоя градъ на

жители 64 души говорѭтъ като матеренъ езикъ българския докато въ източнитѣ градове българския елементъ не съставлява нито половината отъ населението, а въ Варна той се приближава даже къмъ четвъртината. За българския политикъ и администраторъ тоя фактъ неможе да е отъ малка важность, особенно ако се сѣтимъ че тия градове лѣжѫтъ на желѣзния пѫть мѣжду Дунава и Черно Море и че Варна е единственната точка гдѣто се по море срѣщаме съ търговския свѣтъ. Турския елементъ не постига нити въ единъ градъ 50 на сто-тѣхъ, но въ Шуменъ и Руссе той се тъкми съ българския ако го и ненадминава. Въ тия градове има наистинна на 100 жители по 43 и 47 д. Българи а по 39 и 42 д. Турци, но некѫ незабравяме че военнитѣ гарнизони сѫ съставени повечето отъ Българи. Когато говорѭ за званията азъ ще се повърнѫ пакъ на това питанье, а тука некѫ продължаваме съ другитѣ народности. Евреитѣ, Гърцитѣ и Арменцитѣ завземѫтъ по 12, 29, 7 и 22 процента отъ населението на четиръ-тѣхъ града. Въ София на 100 души има 20 д. Евреи а въ Варна на толкозъ пакъ има 22 д. Гърци. Интересно е да се спомѣне йоще че като отиваме отъ Руссе къмъ Варна броя на Арменцитѣ расте а броя на Евреитѣ пада: тия двѣ народности като да немогѫтъ да се помирѭтъ и една друга се изключаватъ. Най-първото българско пристанище има толкозъ Българи колкото Гърци и Арменци заедно; процента на първитѣ заедно съ тамшнитѣ войници е 27·36 а на вторитѣ — 26·66 при който брой трѣба да се притури йоще 0·91 за Арменцитѣ записани съ матеренъ езикъ турски, както ще видимъ пó-долу. Азъ се отказвамъ да правѭ изъ тия факти заключения за нашата търговия, за нашата економическа бѫдѫщность; ще забѣлѣжѫ само че е врѣме да се помисли за провдиганьето на българския елементъ въ тоя градъ.

Въ града Варна има една неточность въ опредѣлението народноститѣ. Процентитѣ на Турцитѣ, Циганитѣ,

Татаритѣ, Арнаутитѣ и Персиiщитѣ зети заедно трѣбало би да бѫдѫтъ еднакви съ процента за Мохамеданцитѣ. Но това не е тъй въ дѣйствителность. Причината сѫ Арменцитѣ и Гагаузитѣ записани при преброяваньето съ матеренъ езикъ Турски. За това и невиждаме Гагаузитѣ да фигуриржтъ отдѣлно въ прегледа за народноститѣ; но тѣхния процентъ може да се намѣри приблизително. Отъ опита направенъ при обработваньето статистиката на г. Шуменъ слѣдува че твърдѣ малка погрѣшка се направя ако считаме сички които имѫтъ матеренъ езикъ български, грьцки, влашки, русски и сръбски за православни. Но процента на тия народности излиза въ Варна на 50·72 а на стр. 40 имаме процента на православнитѣ съ 58·09 отъ който като извадимъ предидѫщия брой получаваме приблизително *7·37 на сто за Гагаузитѣ,* които сѫ както е познато православни. До сѫщия почти брой дохаждаме и на други начинъ. Ако сберемъ процентитѣ на Турцитѣ, Циганитѣ Татаритѣ, Арнаутитѣ и Персийцитѣ, които съставляватъ цѣлото мохамеданско население, добиваме 41·24. Но процента на мохамеданцитѣ е 32·99, така щото оставатъ 8·25 на сто-тѣхъ, за лица които говорѭтъ турски а не сѫ мохамеданци. Както се вижда отъ преброителнитѣ листове мѣжду тия лица влизѫтъ и нѣщо Арменци записани съ матеренъ езикъ Турски. За това послѣдния брой за да представлява процента на Гагаузитѣ трѣба да се смали йоще съ разницата измѣжду процента на Григориянцитѣ и процента на Арменцитѣ а така добиваме 7·34 на сто-тѣхъ който брой различава се отъ пó-горѣ намѣрения само съ 3 стотинки отъ единъ процентъ. Че и тоя пѫть за опредѣлението броя на Гагаузитѣ може да се употрѣби доказва се отъ това обстоятелство, гдѣто ако търсимъ отъ процентитѣ на народноститѣ процента на Мохамеданцитѣ въ гр. Руссе и Шуменъ намѣрваме 39·94 и 44·66 а въ прегледа (на стр. 40) за вѣритѣ имаме 39·89 и 44·62. Разликата измѣжду

тия броеве два по два трѣба да се отдаде вѣроятно, за гр. Шуменъ на Арменцитѣ записани съ матеренъ езикъ турски а за Руссе на Циганитѣ — православни.

Тука му е мѣстото да спомѣнѫ йоще че многото Власи въ Варна не сѫ може би преселенци, а просто сѫ войници изъ Видинския и Раховския окрѫгъ, дружинитѣ на които сѫ се намирале по време на преброяванието въ тоя градъ. Колкото за Татаритѣ, които въ другитѣ градове се срѣщѫтъ малко или нищо, тѣ сѫ повечето преселенци изъ Кримъ. Тия и уголѣмяватъ тъй много броя на варненскитѣ жители родени въ Русия, както ще видимъ по́-послѣ, кога говорѭ за родното мѣсто на населението.

Най-послѣ некѫ обърнѫ вниманието на читателя йоще върху едно нѣщо. Отъ вредъ се вика че България била наводнена съ Руси, а въ горния прегледъ се види че оння които викѫтъ най-много надминаватъ Руситѣ бройно по два и три пѫтя. Така напр. въ Руссе на 10000 жители дохаждатъ 65 Русси и 185 Нѣмци, въ София — 18 Руси и 160 Нѣмци а са́мо въ Шуменъ има повече Русси отъ колкото Нѣмци. При това не трѣба да се забравя че преброяванието станѫ зимно време, когато съобщенията ни съ Западна Европа не сѫ толкозъ удобни, и слѣдователно броя на Нѣмцитѣ е билъ минималенъ. Освѣнъ това като точно прегледѫтъ таблицитѣ IV, вижда се че Нѣмцитѣ носѫтъ бѣлѣгъ на постоянно живѣянье въ страната, защото всичкитѣ връсти сѫ почти еднакво представлявани, а рускитѣ на Руситѣ имѫтъ голѣми броеве само за връстьта —40 години, т. е. оная именно връсть, която имѫтъ офицеритѣ привременни инструктури на нашата войска. За другитѣ чужди народности представляватъ най-голѣми броеве за връстьта 21—40 год. причината на това разяснихъ вече въ студията си върху Софийското население.

(Слѣдва).

Връсть	Въ гр. Руссе			Въ гр. Варна			Въ гр. Шуменъ		
	мжжье	жени	сичко	мжжье	жени	сичко	мжжье	жени	сичко
На 0 до 5 години	1.649	1.646	3.295	1.532	1.497	3.029	1.580	1.456	3.036
„ 6 „ 10 „	1.564	1.580	3.144	1.497	1.469	2.966	1.434	1.337	2.771
„ 11 „ 15 „	1.231	1.219	2.450	1.084	1.216	2.300	1.313	1.269	2.582
„ 16 „ 20 „	1.147	1.198	2.345	1.241	1.215	2.456	1.201	1.032	2.233
„ 21 „ 25 „	1.790	1.029	2.819	2.290	895	3.185	1.778	868	2.646
„ 26 „ 30 „	1.456	1.249	2.705	1.382	972	2.354	912	937	1.849
„ 31 „ 35 „	1.007	827	1.834	1.081	626	1.707	658	703	1.361
„ 36 „ 40 „	1.212	864	2.076	1.030	700	1.730	765	724	1.489
„ 41 „ 45 „	879	440	1.319	805	408	1.213	717	422	1.139
„ 46 „ 50 „	594	528	1.122	611	439	1.050	515	482	997
„ 51 „ 55 „	306	231	537	348	239	587	360	295	655
„ 56 „ 60 „	452	499	951	392	404	796	387	395	782
„ 61 „ 65 „	250	228	478	211	184	395	296	228	524
„ 66 „ 70 „	257	279	536	205	198	403	251	230	481
„ 71 „ 75 „	99	76	175	87	73	160	116	86	202
„ 76 „ 80 „	85	113	198	60	77	137	77	89	166
„ 81 „ 85 „	23	23	46	11	18	29	39	36	75
„ 86 „ 90 „	19	45	64	13	25	38	30	36	66
„ 91 „ 95 „	2	9	11	2	7	9	8	10	18
„ 96 „ 100 „	4	13	17	1	7	8	3	7	10
На повече отъ 100 г.	2	6	8	—	—	—	3	7	10
Непознати на колко	14	12	26	7	2	9	5	1	6
Сичко .	14.042	12.114	26.156	13.890	10.671	24.561	12.448	10.650	23.098

Табл. II а. Прегледъ на населението въ гр. Русе по женидбенно отношение.

Вросъ	Неоженвани			Оженени			Удовѣли			Напуснати		
	мжжье	жени	сичко	мжжье	жени	сичко	мжжье	жени	сичко	мжжье	жени	сичко
На 0 до 5 год.	1.649	1.646	3.295	—	—	—	—	—	—	—	—	-
„ 6 „ 10 „	1.564	1.580	3.144	—	—	—	—	—	—	—	—	—
„ 11 „ 15 „	1.230	1.195	2.425	1	24	25	—	—	—	—	—	—
„ 16 „ 20 „	1.091	664	1.755	54	502	556	1	27	28	1	5	6
„ 21 „ 25 „	1.385	150	1.535	402	825	1.227	3	49	52	—	5	5
„ 26 „ 30 „	756	69	825	683	1.068	1.751	16	104	120	1	8	9
„ 31 „ 35 „	252	31	283	733	715	1.448	15	79	94	7	2	9
„ 36 „ 40 „	165	13	178	1.009	672	1.681	33	176	209	5	3	8
„ 41 „ 45 „	88	6	94	760	320	1.080	30	111	141	1	3	4
„ 46 „ 50 „	46	1	47	512	318	830	33	206	239	3	3	6
„ 51 „ 55 „	18	1	19	266	122	388	22	108	130	—	—	—
„ 56 „ 60 „	17	1	18	399	168	567	34	329	363	2	1	3
„ 61 „ 65 „	1	—	1	229	72	301	19	156	175	1	—	1
„ 66 „ 70 „	10	—	10	205	48	253	42	231	273	—	—	—
„ 71 „ 75 „	1	—	1	82	15	97	16	61	77	—	—	—
„ 76 „ 80 „	2	1	3	66	11	77	17	101	118	—	—	—
„ 81 „ 85 „	—	—	—	19	2	21	4	21	25	—	—	—
„ 86 „ 90 „	—	—	—	11	5	16	8	40	48	—	—	—
„ 91 „ 95 „	1	—	1	1	—	1	—	9	9	—	—	—
„ 96 „ 100 „	—	—	—	2	—	2	2	13	15	—	—	—
На повече отъ 100 г.	—	—	—	1	—	1	1	6	7	—	—	—
Съ непознати год.	12	9	21	2	3	5	—	—	—	—	—	—
Сичко .	8.288	5.367	13.655	5.437	4.890	10.327	296	1.827	2.123	21	30	51

Табл. II б. **Прегледъ на населението въ гр. Варна по женидбено отношение.**

Врѣсть	Неоженвани мжжье	Неоженвани жени	Неоженвани сичко	Оженени мжжье	Оженени жени	Оженени сичко	Удовѣли мжжье	Удовѣли жени	Удовѣли сичко	Напуснати мжжье	Напуснати жени	Напуснати сичко
На 0 до 5 год.	1.532	1.497	3.029	—	—	—	—	—	—	—	—	—
„ 6 „ 10 „	1.497	1.469	2.966	—	—	—	—	—	—	—	—	—
„ 11 „ 15 „	1.083	1.200	2.283	1	16	17	—	—	—	—	—	—
„ 16 „ 20 „	1.143	837	1.980	97	354	451	1	24	25	—	—	—
„ 21 „ 25 „	1.829	198	2.027	454	655	1.109	6	40	46	1	2	2
„ 26 „ 30 „	816	49	865	550	844	1.394	12	77	89	4	2	6
„ 31 „ 35 „	402	16	418	658	548	1.206	21	60	81	—	2	2
„ 36 „ 40 „	243	15	258	756	551	1.307	29	132	161	2	2	4
„ 41 „ 45 „	89	3	92	685	284	969	27	120	147	4	1	5
„ 46 „ 50 „	53	5	58	522	250	772	35	182	217	1	2	3
„ 51 „ 55 „	24	—	24	306	125	431	18	114	132	—	—	—
„ 56 „ 60 „	21	4	25	336	136	472	34	264	298	1	—	1
„ 61 „ 65 „	11	—	11	177	49	226	23	135	158	—	—	—
„ 66 „ 70 „	8	1	9	160	29	189	36	168	204	1	—	1
„ 71 „ 75 „	5	1	6	65	5	70	17	67	84	—	—	—
„ 76 „ 80 „	1	1	2	44	4	48	15	72	87	—	—	—
„ 81 „ 85 „	—	—	—	5	1	6	6	17	23	—	—	—
„ 86 „ 90 „	—	—	—	7	—	7	6	25	31	—	—	—
„ 91 „ 95 „	—	—	—	1	—	1	1	7	8	—	—	—
„ 96 „ 100 „	—	—	—	—	—	—	1	7	8	—	—	—
Съ непознати год.	6	1	7	1	1	2	—	—	—	—	—	—
Сичко .	8.763	5.297	14.060	4.825	3.852	8.677	288	1.511	1.799	14	11	25

Табл. 77 а. [illegible] на населението въ гр. Шуменъ по женидбенно отношение.

Връсть	Неоженени			Оженени			Удовѣли			Напуснати		
	мѫжье	жени	сичко	мѫжье	жени	сичко	мѫжье	жени	сичко	мѫжье	жени	сичко
На 0 до 5 год.	1.580	1.456	3.036	—	—	—	—	—	—	—	—	—
„ 6 „ 10 „	1.434	1.337	2.771	—	—	—	—	—	—	—	—	—
„ 11 „ 15 „	1.313	1.229	2.542	—	37	37	—	2	2	—	1	1
„ 16 „ 20 „	1.116	617	1.733	84	400	484	1	13	14	—	2	2
„ 21 „ 25 „	1.297	109	1.406	470	707	1.177	9	44	53	2	8	10
„ 26 „ 30 „	438	34	472	463	842	1.305	9	54	63	2	7	9
„ 31 „ 35 „	158	19	177	490	615	1.105	9	67	76	1	2	3
„ 36 „ 40 „	94	10	104	661	597	1.258	9	114	123	1	3	4
„ 41 „ 45 „	56	3	59	648	318	966	12	100	112	1	1	2
„ 46 „ 50 „	33	9	42	466	310	776	14	163	177	2	—	2
„ 51 „ 55 „	18	—	18	321	193	514	18	102	120	3	—	3
„ 56 „ 60 „	13	2	15	340	168	508	33	225	258	1	—	1
„ 61 „ 65 „	12	4	16	270	94	364	13	130	143	1	—	1
„ 66 „ 70 „	6	1	7	218	59	277	27	170	197	—	—	—
„ 71 „ 75 „	2	—	2	99	21	120	15	65	80	—	—	—
„ 76 „ 80 „	—	2	2	62	17	79	14	70	84	1	—	1
„ 81 „ 85 „	—	1	1	27	5	32	12	30	42	—	—	—
„ 86 „ 90 „	—	—	—	24	4	28	6	32	38	—	—	—
„ 91 „ 95 „	—	—	—	4	—	4	4	10	14	—	—	—
„ 96 „ 100 „	—	—	—	3	—	3	—	7	7	—	—	—
На повече отъ 100 г.	—	—	—	2	1	3	1	6	7	—	—	—
Съ непознати год.	4	1	5	1	—	1	—	—	—	—	—	—
Сичко .	7.574	4.834	12.408	4.653	4.388	9.041	206	1.404	1.610	15	24	39

Връсть	Православни			Католици			Протестанти			[illegible]			Мохамеданци			Израелити			Непознати		
	м.	ж.	сичко	м.	ж.	с.	м.	ж.	с.	м.	ж.	с.	м.	ж.	сичко	м.	ж.	сич.	м.	ж.	с.
На 0 до 5 г.	716	739	1.455	37	30	67	7	8	15	58	39	97	674	646	1.320	157	184	341	—	—	—
„ 6 „ 10 „	660	717	1.377	24	22	46	8	5	13	56	43	99	643	610	1.253	173	183	356	—	—	—
„ 11 „ 15 „	594	616	1.210	15	13	28	5	3	8	40	33	73	455	410	865	120	141	261	2	3	5
„ 16 „ 20 „	731	595	1.326	19	36	55	1	2	3	24	32	56	300	427	727	72	106	178	—	—	—
„ 21 „ 25 „	1294	480	1.774	17	40	57	9	10	19	36	33	69	383	399	782	51	67	118	—	—	—
„ 26 „ 30 „	798	517	1.315	38	43	81	4	8	12	38	55	93	486	538	1.024	92	88	180	—	—	—
„ 31 „ 35 „	485	340	825	38	40	78	5	—	5	30	29	59	388	352	740	61	66	127	—	—	—
„ 36 „ 40 „	560	334	894	40	43	83	8	3	11	39	29	68	491	393	884	74	62	136	—	—	—
„ 41 „ 45 „	351	172	523	25	12	37	6	3	9	33	23	56	400	198	598	64	32	96	—	—	—
„ 46 „ 50 „	227	186	413	21	8	29	3	1	4	15	16	31	284	283	567	44	33	77	—	1	1
„ 51 „ 55 „	101	93	194	12	8	20	3	1	4	18	13	31	147	99	246	25	17	42	—	—	—
„ 56 „ 60 „	156	149	305	7	4	11	—	1	1	12	17	29	254	309	563	23	19	41	—	—	—
„ 61 „ 65 „	74	92	166	2	2	4	2	—	2	12	13	25	144	113	257	16	8	24	—	—	—
„ 66 „ 70 „	98	98	196	—	1	1	—	—	—	7	14	21	145	155	300	7	10	17	—	1	1
„ 71 „ 75 „	35	30	65	2	2	4	—	—	—	—	4	4	58	38	96	4	2	6	—	—	—
„ 76 „ 80 „	29	24	53	—	—	—	—	1	1	3	4	7	52	83	135	1	1	2	—	—	—
„ 81 „ 85 „	11	8	19	1	1	2	—	—	—	1	1	2	10	13	23	—	—	—	—	—	—
„ 86 „ 90 „	6	8	14	—	—	—	—	—	—	—	5	5	13	29	42	—	3	3	—	—	—
„ 91 „ 95 „	2	5	7	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4	4	—	—	—	—	—	—
„ 96 „ 100 „	3	5	8	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	7	8	—	1	1	—	—	—
Пов. отъ 100 г.	2	4	6	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	1	1	—	—	—	—	—	—
Съ неп. г.	8	5	13	1	2	3	5	2	7	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	2	2
Сичко .	6.941	5.217	12.158	299	307	606	66	48	114	422	404	826	5.328	5.107	10.435	984	1.024	2.008	2	7	9

Табл. III б. Прегледъ на населението въ гр. Варна по вѣра.

Връсть	Православни			Католици			Григориянци			Мохамедани			Израелити			Непознати		
	мжж.	жен.	сич.	м.	ж.	с.	м.	ж.	с.	мжж.	жен.	сич.	м.	ж.	с.	м.	ж.	с.
На 0 до 5 г.	863	878	1.741	7	10	17	95	88	183	504	481	985	60	39	99	3	1	4
„ 6 „ 10 „	804	827	1.631	3	7	10	91	86	177	562	507	1069	37	42	79	—	—	—
„ 11 „ 15 „	642	737	1.379	1	4	5	54	82	136	349	356	705	38	37	75	—	—	—
„ 16 „ 20 „	869	787	1.656	7	31	38	38	72	110	309	296	605	18	29	47	—	—	—
„ 21 „ 25 „	1703	489	2.192	15	14	29	62	58	120	475	306	781	34	26	60	1	2	3
„ 26 „ 30 „	818	498	1.316	14	13	27	78	48	126	445	383	828	27	30	57	—	—	—
„ 31 „ 35 „	614	315	929	7	6	13	76	47	123	357	239	596	24	19	43	3	—	3
„ 36 „ 40 „	570	369	939	12	8	20	60	38	98	363	271	634	25	13	38	—	1	1
„ 41 „ 45 „	411	214	625	6	2	8	37	33	70	334	153	487	16	6	22	1	—	1
„ 46 „ 50 „	297	236	533	7	3	10	35	37	72	259	156	415	13	6	19	—	1	1
„ 51 „ 55 „	178	124	302	4	3	7	19	21	40	138	82	220	9	8	17	—	1	1
„ 56 „ 60 „	194	200	394	7	3	10	16	28	44	173	169	342	2	4	6	—	—	—
„ 61 „ 65 „	102	102	204	3	—	3	17	17	34	88	63	151	1	2	3	—	—	—
„ 66 „ 70 „	111	88	199	—	—	—	17	16	33	74	93	167	3	1	4	—	—	—
„ 71 „ 75 „	49	30	79	—	1	1	8	13	21	30	27	57	—	2	2	—	—	—
„ 76 „ 80 „	38	50	88	—	—	—	2	4	6	18	22	40	2	1	3	—	—	—
„ 81 „ 85 „	6	10	16	—	—	—	2	3	5	3	5	8	—	—	—	—	—	—
„ 86 „ 90 „	10	14	24	—	—	—	—	4	4	3	7	10	—	—	—	—	—	—
„ 91 „ 95 „	2	4	6	—	—	—	—	2	2	—	1	1	—	—	—	—	—	—
„ 96 „ 100 „	1	5	6	—	—	—	—	1	1	—	1	1	—	—	—	—	—	—
Съ непозн. год.	6	2	8	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1	—	—	—
Сичко .	8.288	5.979	14267	93	105	198	707	698	1405	4.484	3.618	8.102	310	265	575	8	6	14

Табл. III в.

Прегледъ на населението въ гр. Шуменъ по вѣра.

Връсть	Православни			Григориянци			Мохамеданци			Израелити			Непознати		
	мжжье	жени	сичко	мжж.	жен.	сич.	мжж.	жен.	сич.	м.	ж.	с.	м.	ж.	с.
На 0 до 5 г.	728	695	1.423	65	45	110	706	649	1.355	79	66	145	2	1	3
„ 6 „ 10 „	624	634	1.258	51	74	125	690	578	1.268	69	49	118	—	2	2
„ 11 „ 15 „	604	742	1.346	48	74	122	607	414	1.021	53	38	91	1	1	2
„ 16 „ 20 „	750	595	1.345	35	40	75	392	360	752	22	34	56	2	3	5
„ 21 „ 25 „	1.253	418	1.671	23	31	54	468	372	840	33	40	73	1	7	8
„ 26 „ 30 „	458	391	849	37	36	73	387	475	862	25	33	58	5	2	7
„ 31 „ 35 „	302	312	614	22	37	59	308	321	629	24	31	55	2	2	4
„ 36 „ 40 „	325	298	623	25	24	49	388	378	766	25	21	46	2	3	5
„ 41 „ 45 „	256	175	431	36	23	59	407	217	624	18	7	25	—	—	—
„ 46 „ 50 „	203	186	389	16	24	40	281	256	537	12	16	28	3	—	3
„ 51 „ 55 „	126	125	251	16	18	34	205	146	351	13	6	19	—	—	—
„ 56 „ 60 „	162	145	307	13	16	29	204	226	430	8	8	16	—	—	—
„ 61 „ 65 „	88	80	168	18	21	39	180	122	302	9	5	14	1	—	1
„ 66 „ 70 „	90	92	182	8	8	16	151	126	277	2	4	6	—	—	—
„ 71 „ 75 „	40	29	69	6	9	15	68	48	116	2	—	2	—	—	—
„ 76 „ 80 „	37	38	75	1	3	4	37	47	84	2	1	3	—	—	—
„ 81 „ 85 „	14	14	28	2	9	11	22	13	35	1	—	1	—	—	—
„ 86 „ 90 „	11	16	27	1	1	2	18	19	37	—	—	—	—	—	—
„ 91 „ 95 „	1	2	3	2	3	5	5	5	10	—	—	—	—	—	—
„ 96 „ 100 „	1	3	4	—	—	—	2	4	6	—	—	—	—	—	—
Нанов. отъ 100 г.	1	4	5	—	2	2	2	1	3	—	—	—	—	—	—
Съ непозн. год.	3	1	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	2
Сичко .	**6.077**	**4.995**	**11.072**	**425**	**498**	**923**	**5.528**	**4.777**	**10.305**	**397**	**359**	**756**	**21**	**21**	**42**

Табл. VI.

Прегледъ на населението въ градоветѣ: Руссе, Варна, Шуменъ и София по подданство.

Подданници	Въ г. Руссе			Въ г. Варна			Въ г. Шуменъ			Въ г. София		
	мжжье	жени	сичко	мжжье	жени	сичко	мжжье	жени	сичко	мжжье	жени	сичко
Български	12.905	11.291	24.196	11.902	10.048	21.950	12.230	10.586	22.768	11.111	7.739	18.850
Турски	70	—	70	1.223	259	1.482	84	23	107	60	20	80
Сърбски	48	24	72	5	6	11	2	2	4	53	27	80
Ромжнски	86	135	221	124	73	197	12	19	31	39	35	74
Австрийски	212	256	468	60	59	119	15	19	34	221	173	394
Русски	165	48	213	89	42	131	36	7	43	106	54	160
Гръцки	115	48	163	370	128	498	12	1	13	39	24	63
Французки	27	24	51	14	5	19	—	—	—	32	22	54
Германски	16	13	29	1	1	2	1	—	1	35	14	49
Швейцарски	4	5	9	1	—	1	—	—	—	2	1	3
Холландски	7	7	14	—	—	—	—	—	—	3	4	7
Талиянски	39	20	59	17	10	27	1	—	1	70	19	89
Персийски	15	—	15	23	2	25	7	2	9	6	—	6
Английски	8	7	15	2	1	3	—	—	—	5	4	9
Черно-Горски	11	2	13	8	1	9	2	—	2	17	1	18
Белгийски	2	—	2	2	2	4	—	—	—	5	2	7
Непозн. поддан.	312	234	546	49	34	83	46	21	67	365	193	558
Сичко	14.042	12.114	26.156	13.890	10.671	24.561	12.448	10.650	23.098	12.169	8.332	20.501

Прегледъ на населението въ

Табл. IV а)

Връсть	Български			Турски			Шпаньолски (евреи)			Арменски		
	м.	ж.	сичко	м.	ж.	сичко	м.	ж.	сич.	м.	ж.	сич.
На 0 — 5 год. . . .	689	711	1400	663	636	1299	152	179	331	61	39	100
„ 6 — 10 „ . . .	646	696	1342	626	603	1229	172	176	348	58	43	101
„ 11 — 15 „ . . .	586	604	1190	448	402	850	120	138	258	41	33	74
„ 16 — 20 „ . . .	706	553	1259	296	420	716	72	104	176	24	32	56
„ 21 — 25 „ . . .	1203	423	1626	374	393	767	48	64	112	36	33	69
„ 26 — 30 „ . . .	691	454	1145	474	529	1003	87	80	167	43	56	99
„ 31 — 35 „ . . .	429	314	743	374	346	720	56	66	122	30	29	59
„ 36 — 40 „ . . .	491	310	801	469	392	861	71	62	133	38	29	67
„ 41 — 45 „ . . .	309	158	467	392	197	589	58	31	89	38	23	61
„ 46 — 50 „ . . .	204	180	384	278	278	556	40	33	73	15	16	31
„ 51 — 55 „ . . .	94	89	183	147	100	247	24	15	39	18	13	31
„ 56 — 60 „ . . .	147	140	287	251	304	555	21	19	40	11	18	29
„ 61 — 65 „ . . .	67	85	152	143	113	256	16	9	25	12	13	25
„ 66 — 70 „ . . .	95	94	189	143	153	296	7	10	17	7	14	21
„ 71 — 75 „ . . .	34	30	64	57	38	95	5	2	7	—	4	4
„ 76 — 80 „ . . .	27	22	49	51	83	134	—	1	1	3	4	7
„ 81 — 85 „ . . .	10	8	18	11	13	24	—	—	—	1	1	2
„ 86 — 90 „ . . .	6	8	14	13	29	42	—	3	3	—	5	5
„ 91 — 95 „ . . .	1	5	6	—	4	4	—	—	—	—	—	—
„ 96 —100 „ . . .	3	4	7	1	7	8	—	1	1	—	—	—
„ повече отъ 100 г. .	2	4	6	—	1	1	—	—	—	—	—	—
Съ непознати години .	6	4	10	—	—	—	—	1	1	—	—	—
Сичко .	6446	4896	11342	5211	5041	10252	949	994	1943	436	405	841

Прегледъ на населението въ

Табл. IV б)

Връсть	Български			Турски			Грьцки			Татарски		
	м.	ж.	сич.	м.	ж.	сич.	м.	ж.	сич.	м.	ж.	сич.
На 0 — 5 год. . . .	398	366	764	533	588	1121	330	348	678	74	54	128
„ 6 — 10 „ . . .	352	331	683	583	563	1146	334	371	705	69	61	130
„ 11 — 15 „ . . .	309	273	582	412	430	842	229	347	576	32	35	67
„ 16 — 20 „ . . .	600	292	892	337	384	721	162	364	526	12	21	33
„ 21 — 25 „ . . .	1242	180	1422	513	326	839	250	227	477	17	40	57
„ 26 — 30 „ . . .	435	202	637	475	404	879	269	201	470	37	52	89
„ 31 — 35 „ . . .	301	110	411	373	241	614	243	145	388	37	36	73
„ 36 — 40 „ . . .	258	130	388	401	315	716	232	163	395	35	24	59
„ 41 -- 45 „ . . .	173	79	252	322	172	494	187	98	285	48	16	64
„ 46 — 50 „ . . .	129	85	214	275	189	464	120	110	230	17	8	25
„ 51 — 55 „ . . .	77	45	122	143	89	232	73	64	137	17	10	27
„ 56 — 60 „ . . .	76	73	149	167	183	350	94	89	183	19	24	43
„ 61 — 65 „ . . .	40	28	68	91	66	157	41	57	98	10	9	19
„ 66 — 70 „ . . .	50	18	68	81	106	187	47	48	95	6	6	12
„ 71 — 75 „ . . .	17	6	23	35	34	69	25	18	43	2	3	5
„ 76 — 80 „ . . .	17	13	30	13	28	41	21	28	49	3	2	5
„ 81 — 85 „ . . .	3	3	6	3	8	11	2	4	6	1	—	1
„ 86 — 90 „ . . .	4	1	5	3	11	14	6	9	15	—	—	—
„ 91 — 95 „ . . .	1	1	2	1	2	3	—	3	3	—	—	—
„ 96 —100 „ . . .	1	1	2	—	2	2	—	3	3	—	—	—
Съ непознати години .	—	1	1	1	—	1	4	1	5	—	—	—
Сичко .	4483	2238	6721	4762	4141	8903	2669	2698	5367	436	401	837

гр. Руссе по матеренъ езикъ.

Нѣмски			Грьцки			Влашки			Русски			Сърбски			Маджарски			Разни язици и непознати		
м.	ж.	с.	м.	ж.	с.	м.	ж.	с.	м.	ж.	с.	м.	ж.	с.	м.	ж.	с.	м.	ж.	сич.
36	26	62	9	11	20	7	7	14	4	1	5	1	1	2	4	5	9	23	30	53
18	26	44	10	12	22	3	3	6	3	4	7	—	—	—	3	5	8	25	12	37
15	15	30	6	7	13	2	6	8	1	3	4	1	—	1	2	1	3	9	10	19
11	31	42	14	7	21	6	26	32	—	3	3	6	6	12	2	4	6	10	12	22
13	35	48	30	15	45	24	28	52	21	9	30	14	5	19	3	3	6	24	21	45
20	32	52	24	15	39	12	29	41	66	6	72	9	14	23	2	9	11	28	25	53
32	34	66	22	5	27	8	13	21	14	4	18	9	4	13	2	2	4	31	10	41
28	23	51	28	9	37	14	11	25	11	—	11	12	3	15	7	11	18	43	14	57
18	11	29	16	5	21	7	6	13	10	1	11	8	—	8	1	2	3	22	6	28
14	3	17	11	4	15	5	2	7	2	2	4	7	1	8	1	2	3	17	7	24
8	7	15	5	3	8	—	—	—	—	1	1	2	—	2	1	2	3	7	1	8
4	4	8	7	5	12	2	2	4	—	—	—	1	2	3	1	—	1	7	5	12
2	1	3	2	4	6	—	—	—	1	1	2	3	1	4	1	—	1	3	1	4
—	1	1	2	—	2	—	2	2	1	2	3	—	—	—	—	—	—	2	3	5
1	1	2	—	—	—	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	2
1	1	2	1	—	1	—	2	2	—	—	—	1	—	1	—	—	—	1	—	1
1	1	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1	2	3	—	—	—	1	—	1	—	—	—	1	1	2	—	—	—	5	4	9
223	254	477	188	103	291	92	138	230	134	37	171	75	38	113	30	46	76	258	162	410

гр. Варна по матеренъ езикъ.

Арменски			Шпаньолски (евреи)			Влашки			Цигански			Нѣмски			Разни язици и непознати		
м.	ж.	сич.	м.	ж.	сич.	м.	ж.	сич.	м.	ж.	сич.	м.	ж.	сич.	м.	ж.	сич.
81	64	145	56	37	93	7	4	11	39	22	61	7	9	16	7	5	12
81	68	149	37	43	80	1	3	4	31	20	51	3	4	7	6	5	11
46	71	117	37	36	73	—	1	1	12	15	27	1	3	4	6	5	11
34	57	91	17	26	43	50	16	66	11	16	27	5	25	30	13	14	27
65	47	112	30	21	51	136	13	149	9	18	27	5	14	19	23	9	32
64	34	98	24	30	54	8	5	13	18	18	36	6	11	17	46	15	61
65	42	107	21	20	41	5	3	8	9	13	22	5	3	8	22	13	35
45	35	80	23	11	34	1	3	4	12	5	17	6	9	15	17	5	22
33	27	60	15	6	21	1	1	2	10	7	17	4	—	4	12	2	14
32	33	65	11	5	16	4	1	5	8	4	12	4	2	6	11	2	13
18	15	33	8	6	14	1	—	1	5	4	9	—	2	2	6	4	10
11	21	32	4	5	9	3	1	4	7	5	12	1	2	3	10	1	11
18	17	35	1	2	3	—	—	—	3	5	8	2	—	2	5	—	5
12	12	24	2	1	3	—	—	—	3	6	9	—	—	—	4	1	5
8	9	17	—	2	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1
1	4	5	2	1	3	—	—	—	2	1	3	—	—	—	1	—	1
2	3	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	4	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	1	—	1	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—
616	565	1181	289	252	541	218	51	269	179	159	338	49	84	133	189	82	271

Прегледъ на населението въ

Табл. IV в)

Връсть	Български м.	ж.	сичко	Турски м.	ж.	сич.	Арменски м.	ж.	сич.	Шпаньолски (евреи) м.	ж.	сич.
На 0 — 5 год.	727	690	1417	667	613	1280	64	44	108	77	64	141
„ 6 — 10 „	625	635	1260	666	550	1216	47	69	116	65	47	112
„ 11 — 15 „	602	742	1344	581	398	979	48	73	121	53	38	91
„ 16 — 20 „	745	588	1333	376	356	732	34	40	74	22	34	56
„ 21 — 25 „	1231	405	1636	439	351	790	22	31	53	33	38	71
„ 26 — 30 „	419	385	814	369	455	824	37	35	72	25	33	58
„ 31 — 35 „	289	306	595	284	314	598	24	38	62	24	30	54
„ 36 — 40 „	319	295	614	369	368	737	23	23	46	25	21	46
„ 41 — 45 „	251	175	426	385	205	590	35	22	57	18	7	25
„ 46 — 50 „	5.1	186	387	262	247	509	15	24	39	12	15	27
„ 51 — 55 „	123	124	247	196	139	335	16	18	34	13	6	19
„ 56 — 60 „	158	145	303	196	219	415	13	16	29	6	8	14
„ 61 — 65 „	88	80	168	173	115	288	18	21	39	9	5	14
„ 66 — 70 „	89	93	182	147	122	269	9	8	17	2	4	6
„ 71 — 75 „	40	29	69	66	49	115	6	8	14	2	—	2
„ 76 — 80 „	36	38	74	33	48	81	1	1	2	2	1	3
„ 81 — 85 „	14	14	28	21	15	36	2	7	9	1	—	1
„ 86 — 90 „	11	16	27	17	19	36	1	1	2	—	—	—
„ 91 — 95 „	2	2	4	5	5	10	1	3	4	—	—	—
„ 96 —100 „	1	3	4	2	4	6	—	—	—	—	—	—
„ повече отъ 100 г.	2	4	5	2	1	3	—	2	2	—	—	—
Съ непознати години	3	1	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Сичко	5985	4956	10941	5256	4593	9849	416	484	900	389	351	740

Прегледъ на населението въ

Табл. V а)

Връсть	Родени въ: Гр. Руссе м.	ж.	сичко	Окр. Руссе м.	ж.	сич.	Другитѣ части на Княжест. м.	ж.	сич.	Тракия м.	ж.	с.	Македония м.	ж.	с.
На 0 — 5 год.	1495	1508	3003	33	26	59	54	58	112	5	1	6	—	—	—
„ 6 — 10 „	1354	1361	2715	55	74	129	89	87	176	4	6	10	5	2	7
„ 11 — 15 „	941	952	1893	97	125	222	104	77	181	18	11	29	11	5	16
„ 16 — 20 „	549	867	1416	133	77	210	269	118	387	51	20	71	50	5	55
„ 21 — 25 „	472	708	1180	284	60	344	756	112	868	42	10	52	62	1	63
„ 26 — 30 „	690	888	1578	84	70	154	277	125	402	40	8	48	120	1	121
„ 31 — 35 „	498	590	1088	75	57	132	152	88	240	31	3	34	55	2	57
„ 36 — 40 „	654	634	1288	95	60	155	180	64	244	34	14	48	34	4	38
„ 41 — 45 „	514	325	839	65	35	100	114	35	149	27	4	31	26	—	26
„ 46 — 50 „	331	385	716	43	34	77	82	56	138	19	7	26	26	1	27
„ 51 — 55 „	184	164	348	20	25	45	42	18	60	12	2	14	5	1	6
„ 56 — 60 „	309	387	696	28	39	67	50	33	83	9	3	12	5	4	9
„ 61 — 65 „	174	168	342	22	21	43	14	18	32	4	—	4	1	—	1
„ 66 — 70 „	168	208	376	27	24	51	40	28	68	6	3	9	2	4	6
„ 71 — 75 „	63	57	120	10	6	16	11	6	17	2	—	2	3	—	3
„ 76 — 80 „	50	90	140	12	8	20	8	7	15	1	—	1	2	—	2
„ 81 — 85 „	15	15	30	2	2	4	5	2	7	—	—	—	—	—	—
„ 86 — 90 „	14	41	55	1	1	2	3	2	5	—	—	—	—	—	—
„ 91 — 95 „	—	8	8	1	—	1	—	1	1	—	—	—	—	—	—
„ 96 —100 „	1	11	12	2	—	2	—	1	1	—	—	—	—	—	—
На пов. отъ 100 г.	2	4	6	—	1	1	—	1	1	—	—	—	—	—	—
Съ непознати год.	2	4	6	—	—	—	4	—	4	—	1	1	—	—	—
Сичко	8480	9375	17855	1089	745	1834	2254	937	3191	305	93	398	407	30	437

г. Шуменъ по матеренъ езикъ.

Татарски			Цигански			Гръцки			Русски			Ромънски			Разни язици и непознати		
м.	ж.	сич.	м.	ж.	сич.	м.	ж.	сич.	м.	ж.	сич.	м.	ж.	сич.	м.	ж.	сич.
38	36	74	1	3	4	—	4	4	2	1	3	1	—	1	3	1	4
19	29	48	4	2	6	—	—	—	—	—	—	4	2	6	4	3	7
17	14	31	1	2	3	3	1	4	—	—	—	—	—	—	8	1	9
7	3	10	3	1	4	3	—	3	—	2	2	1	5	6	10	3	13
7	20	27	18	2	20	6	1	7	3	1	4	12	7	19	7	12	19
14	20	34	1	2	3	1	2	3	22	1	23	—	1	1	14	3	17
14	10	24	5	—	5	4	2	6	5	—	5	—	1	1	9	2	11
15	12	27	—	—	—	4	1	5	—	—	—	1	—	1	9	4	13
18	10	28	1	1	2	4	—	4	—	1	1	1	—	1	4	1	5
13	6	19	1	1	2	1	—	1	1	—	1	—	1	1	9	2	11
7	6	13	—	1	1	3	1	4	—	—	—	—	—	—	2	—	2
4	5	9	1	1	2	3	—	3	1	—	1	2	—	2	3	1	4
3	6	9	2	1	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	—	3
3	3	6	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
2	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
[illegible]	1	3	—	—	—	1	—	1	—	—	—	—	—	—	2	—	2
1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	2
[illegible]	181	366	39	17	56	33	12	45	34	6	40	22	17	39	89	33	122

…радъ Руссе по родно мѣсто.

Родени въ:																			
…т. части Турция		Сърбия			Ромъния			Австрия			Руссия			Гърция			Разни държави и непознати		
ж.	с.	м.	ж.	с.	м.	ж.	с.	м.	ж.	с.	м.	ж.	с.	м.	ж.	с.	м.	ж.	сич.
12	19	4	2	6	26	25	51	11	8	19	4	3	7	4	—	4	6	3	9
8	14	2	—	2	30	28	58	9	8	17	4	5	9	3	—	3	3	1	4
2	22	1	3	4	21	27	48	9	3	12	5	3	8	3	8	11	1	3	4
10	39	4	3	7	32	42	74	16	44	60	4	7	11	4	1	5	6	4	10
17	60	11	5	16	33	54	87	23	34	57	34	15	49	18	6	24	12	7	19
21	75	8	—	8	30	47	77	28	59	107	88	16	104	19	3	22	18	11	29
2	57	14	7	21	33	32	65	33	31	64	34	11	45	8	2	10	19	2	21
5	67	21	3	24	20	19	39	40	43	83	31	5	36	18	5	23	23	8	31
2	30	7	—	7	23	17	40	29	12	41	24	6	30	9	2	11	13	2	15
3	19	8	1	9	21	20	41	29	13	42	8	5	13	6	1	7	5	2	7
4	10	2	—	2	10	6	16	9	6	15	7	2	9	5	—	5	4	3	7
5	9	2	3	5	12	9	21	6	6	12	7	7	14	6	2	8	4	1	5
4	12	3	—	3	13	9	22	6	4	10	2	1	3	—	3	3	3	—	3
1	4	—	—	—	5	8	13	—	—	—	4	2	6	1	—	1	1	1	2
2	3	—	—	—	7	3	10	1	1	2	—	—	—	—	—	—	1	1	2
1	2	—	—	—	4	6	10	1	1	2	4	—	4	1	—	1	1	—	1
—	—	—	—	—	—	3	3	1	1	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	1	1	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	1	—	—	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	1	1	2	1	1	2	—	—	—	—	—	—	6	5	11
99	454	87	27	114	322	358	680	252	275	527	260	88	348	105	33	138	126	54	180

Табл. V б)

Прегледъ на населението в[illegible]

Връсть	Родени въ: Гр. Варна м.	ж.	сичко	Окр. Варна м.	ж.	сич.	Другитѣ части на Княжест. м.	ж.	сичко	Тра[illegible] м.	ж.	[illegible]
На 0 — 5 год. . . .	1326	1335	2661	91	56	147	36	26	62	16	13	[illegible]
„ 6 — 10 „ . . .	1181	1208	2389	156	116	272	33	43	76	27	20	[illegible]
„ 11 — 15 „ . . .	752	942	1694	123	112	235	51	49	100	53	31	[illegible]
„ 16 — 20 „ . . .	330	867	1197	128	88	216	478	68	546	94	36	[illegible]
„ 21 — 25 „ . . .	391	539	930	249	92	341	1123	49	1172	127	44	[illegible]
„ 26 — 30 „ . . .	467	539	1006	125	126	251	176	55	231	139	44	[illegible]
„ 31 — 35 „ . . .	399	365	764	85	55	140	95	32	127	74	27	[illegible]
„ 36 — 40 „ . . .	378	432	810	92	77	169	94	29	123	79	30	[illegible]
„ 41 — 45 „ . . .	338	241	579	80	41	121	67	22	89	60	22	[illegible]
„ 46 — 50 „ . . .	240	266	506	83	53	136	48	23	71	41	25	[illegible]
„ 51 — 55 „ . . .	126	138	264	38	25	63	30	18	48	23	8	[illegible]
„ 56 — 60 „ . . .	148	251	399	48	39	87	25	22	47	35	26	[illegible]
„ 61 — 65 „ . . .	99	121	220	28	20	48	20	6	26	11	12	[illegible]
„ 66 — 70 „ . . .	99	137	236	29	19	48	16	10	26	15	9	[illegible]
„ 71 — 75 „ . . .	44	50	94	13	6	19	7	—	7	9	5	[illegible]
„ 76 — 80 „ . . .	31	56	87	4	7	11	3	4	7	10	4	[illegible]
„ 81 — 85 „ . . .	8	13	21	1	1	2	—	—	—	1	2	[illegible]
„ 86 — 90 „ . . .	8	18	26	3	4	7	1	—	1	—	—	—
„ 91 — 95 „ . . .	1	6	7	1	—	1	—	—	—	—	—	—
„ 96 —100 „ . . .	1	6	7	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Съ непознати години .	2	1	3	1	—	1	1	—	1	1	—	[illegible]
Сичко .	**6369**	**7531**	**13900**	**1378**	**937**	**2315**	**2304**	**456**	**2760**	**815**	**358**	[illegible]

Табл. V в)

Прегледъ на населението [illegible]

Връсть	Родени въ: Гр. Шуменъ м.	ж.	сичко	Окр. Шуменъ м.	ж.	сичко	Другитѣ части на Княжест. м.	ж.	сичко	Тр[illegible] м.	ж.
На 0 — 5 год. . . .	1511	1399	2910	37	34	71	17	14	31	5	1
„ 6 — 10 „ . . .	1305	1239	2544	74	49	123	37	32	69	6	6
„ 11 — 15 „ . . .	997	1141	2138	175	53	228	109	55	164	13	7
„ 16 — 20 „ . . .	523	898	1421	142	48	190	505	57	562	16	7
„ 21 — 25 „ . . .	474	748	1222	142	43	185	1095	39	1134	17	9
„ 26 — 30 „ . . .	587	804	1391	81	55	136	159	51	210	14	5
„ 31 — 35 „ . . .	461	601	1062	63	49	112	62	32	94	23	7
„ 36 — 40 „ . . .	589	612	1201	54	65	119	57	24	81	22	6
„ 41 — 45 „ . . .	560	352	912	59	28	87	53	27	80	7	3
„ 46 — 50 „ . . .	392	419	811	43	34	77	36	11	47	11	8
„ 51 — 55 „ . . .	281	271	552	31	13	44	20	3	23	6	8
„ 56 — 60 „ . . .	290	334	624	33	28	61	26	21	47	6	4
„ 61 — 65 „ . . .	217	197	414	35	19	54	24	10	34	9	2
„ 66 — 70 „ . . .	193	189	382	39	25	64	9	12	21	4	2
„ 71 — 75 „ . . .	95	76	171	11	5	16	8	3	11	2	1
„ 76 — 80 „ . . .	60	77	137	8	6	14	5	3	8	1	1
„ 81 — 85 „ . . .	32	35	67	3	1	4	2	—	2	1	—
„ 86 — 90 „ . . .	25	33	58	3	2	5	2	—	2	—	1
„ 91 — 95 „ . . .	7	9	16	—	—	—	1	1	2	—	—
„ 96 —100 „ . . .	3	6	9	—	1	1	—	—	—	—	—
„ повече отъ 100 г. .	3	6	9	—	—	—	—	—	—	—	—
Съ непознати години .	2	1	3	—	—	—	1	—	1	—	—
Сичко .	**8607**	**9447**	**18054**	**1033**	**558**	**1591**	**2228**	**395**	**2623**	**163**	[illegible]

...адъ Варна по родно мѣсто.

	Родени въ:														
...ния	Другитѣ части на Турция			Ромѫния			Гърция			Руссия			Разни държави и непознати		
с.	м.	ж.	сичко	м.	ж.	сич.	м.	ж.	сич.	м.	ж.	сичко	м.	ж.	сич.
1	34	36	70	24	19	43	1	3	4	3	8	11	—	1	1
5	49	45	94	28	28	56	7	4	11	10	5	15	1	—	1
19	44	52	96	20	17	37	15	6	21	7	3	10	—	4	4
24	132	60	192	16	33	49	19	13	32	14	26	40	6	24	30
61	218	50	268	28	19	47	31	12	43	44	77	121	18	13	31
64	215	52	267	17	27	44	44	18	62	119	96	215	16	15	31
67	209	33	242	10	11	21	41	6	47	93	82	175	12	11	23
50	171	39	210	16	13	29	41	11	52	88	58	146	22	10	32
33	90	32	122	8	5	13	33	5	38	84	36	120	14	2	16
27	72	25	97	9	6	15	24	8	32	55	30	85	12	3	15
22	40	20	60	9	3	12	17	4	21	41	18	59	3	4	7
11	47	14	61	6	5	11	19	2	21	44	45	89	9	—	9
5	14	6	20	3	—	3	7	5	12	22	14	36	2	—	2
4	16	2	18	3	1	4	4	3	7	15	17	32	4	—	4
—	3	3	6	—	1	1	2	1	3	9	6	15	—	1	1
2	3	2	5	—	—	—	2	1	3	4	3	7	1	—	1
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	2	3	—	—	—
1	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	2	2	—	—	—
—	—	—	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1	2	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
397	1359	473	1832	197	189	386	307	102	409	653	528	1181	120	88	208

...Шуменъ по родно мѣсто.

	Родени въ:														
...ния	Другитѣ части на Турция			Руссия			Ромѫния			Сърбия			Разни държави и непознати		
сич.	м.	ж.	сичко	м.	ж.	сич.	м.	ж.	сич.	м.	ж.	сич.	м.	ж.	сичко
1	1	3	4	2	1	3	3	3	6	—	—	—	4	—	4
3	3	1	4	—	—	—	4	7	11	—	—	—	4	1	5
5	14	2	16	—	2	2	5	2	7	—	—	—	—	2	2
12	3	6	9	—	3	3	—	9	9	—	—	—	—	4	4
19	14	2	16	6	5	11	7	10	17	—	2	2	6	8	14
15	10	7	17	33	6	39	2	7	9	2	—	2	9	2	11
12	11	6	17	15	1	16	4	5	9	2	—	2	6	1	7
17	18	3	21	6	2	8	1	4	5	—	—	—	6	3	9
11	22	4	26	1	1	2	1	4	5	—	—	—	5	1	6
5	13	3	16	7	—	7	2	3	5	—	—	—	7	3	10
4	13	—	13	2	1	3	2	3	5	1	—	1	1	—	1
6	15	4	19	4	1	5	4	1	5	1	—	1	3	1	4
—	10	—	10	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	2	1	3	3	1	4	1	—	1	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—
—	1	1	2	1	—	1	—	—	—	—	—	—	1	1	2
—	—	—	—	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	2
110	150	43	193	82	24	106	36	60	96	6	2	8	54	27	81

СТАРИ ПѪТЕШЕСТВИЯ ПО БЪЛГАРИЯ ОТЪ 15-
СТОЛѢТИЕ.

Съобщава Др. Конст. Иречекъ.

Въ една отъ послѣднитѣ книжки на „Периодичес Списание“ говорихъ пó-на-пространно за географическ изслѣдвания въ България отъ началото на нашия вѣк сега, и изброихъ всичкитѣ пó-знаменити пѫтописания, дадени въ това врѣме отъ разни учени изслѣдователи въ българскитѣ страни. Но съ това предмѣтътъ ни още е исчерпанъ. Преди тази нововѣковна пѫтешественна ли тература е предшествувала друга една не пó-малко ли питна географическа книжовность, която въ нашитѣ в мена е позната само на малцина люде и която отъ тепърва въ послѣднитѣ години пакъ е изнесена на отъ дълбокото забвение, въ което бѣше паднѫла. То старитѣ пѫтешествия по българскитѣ земли отъ 15, 17 и 18 столѣтие.

Тия стари книги не сѫ писани съ научна цѣль малко отъ тѣхъ даже не сѫ съчинени съ намѣрени бѫдѫтъ напечатани, а сѫ само частни бѣлѣжки и д ници на разни пѫтници. Авторитѣ имъ не сѫ били уч хора, които да сѫ посветили живота си исключително науката, а сѫ били нáй-повече мѫжье отъ чисто пра ческий животъ, посланници на разни държави, които вахѫ за всѣкакви работи при Портата въ Цариградъ, секретари и лѣкари на такива посланници, или рицар държавни люде, които отъ любопитность сѫ пѫтув по свѣта или отъ набожность сѫ се отправяли къмъ

ый Гробъ. Въ съчиненията на много отъ тѣхъ се види, е сабята имъ е била пó-срѫжки отъ колкото перото. Задѝ това нѣкои сѫ забѣлѣжвали твърдѣ много, други върдѣ малко, та има и такива дневници, които не съобщаватъ нищо освѣнъ единъ сухъ списъкъ на конаци, гдѣто ѫтникътъ кондисалъ, та и нѣколко кратки бѣлѣжки и бщи думи, като на пр.: „Je ne vis rien de considérable que l' trême misère du pays“ — невидѣхъ нищо забѣлѣжително свѣнъ крайна сиромашия на страната.

Почти всичкитѣ езици на западна Европа иматъ си редставители въ тая пó-стара пѫтешественна книжнина балканскитѣ страни. Нáй-важнитѣ книги обаче сѫ писани на латинский езикъ, който тогава бѣше общий книжовенъ и политический езикъ на западна Европа, както та е френский; има ги и на италиянски, френски и нѣмски. Много отъ тия съчинения вече тогава сѫ били печатани и често препечатвани и превождани, защото всичкитѣ западни християни бѣхѫ любознателни за турскитѣ работи; има и такива, които чакъ дълго врѣме слѣдъ смъртьта авторитѣ имъ сѫ били изнесени на явѣ изъ бѣлѣжкитѣ имъ.

Нововѣковнитѣ пѫтници на XIX вѣкъ кръстосвахѫ балканский полуостровъ почти къмъ всѣко направление търсихѫ нарочно да вникнѫтъ въ пó-отдалечени и пó-пристѫпни мѣста. Ония стари пѫтници обаче минѫли почти всичкитѣ по голѣмиятъ пѫть, който е съединяващъ Цариградъ съ западна Европа — презъ Одринъ и Бѣлградъ. Само малцина сѫ отивали на Цариградъ презъ Далмация и Босна, и нѣкои презъ Влашко и Одринъ. Зади това съдържанието на списанията имъ отчасти много еднообразно и май досадно, защото онова, което си челъ у едного, повторява се и у другиго.

Тия пѫтешествия не сѫ до тамъ важни за географическата наука, защото пѫтницитѣ не сѫ събирали мате-

риялъ за правение карти, а сѫ си бѣлѣжили нáй-пов
нѣща отъ политическа или икономическа важность. Но
лѣма имъ е цѣната за историята. Отъ тѣхъ може да
узнае какво е било вѫтрѣшното състояние на османс
империя въ епохата на нáй-голѣмата ѝ сила и слава, ка
сѫ живѣли християнитѣ въ неѭ по ония врѣмена, ка
е била тогавашната търговия, земледѣлие, промишленност
какви сѫ биле нравитѣ, политическитѣ възрѣния и стре
ления, черковнитѣ работи и пр.

За историята на Българетѣ тѣзи вѣхти книги има
една огромна цѣна. Отъ тѣхъ може да се узнае, какв
било положението на страната въ врѣмето отъ падени
на старата българска държава до пробуждането на
родний духъ. При всичко това цѣната на тия пѫтопи
ния въ това отношение е твърдѣ разнообразна. Нáй-мн
пѫтници обърщатъ вниманието си почти само къмъ
сподаритѣ на страната, къмъ Турцитѣ, и твърдѣ малко
се съзирали и къмъ поробенитѣ народи, къмъ всточни
християни.

Съ настоящето пристѫпваме къмъ единъ редъ пре
и изводи отъ тие пѫтописания. Разбира се, че ще из
ремъ само нáй-любопитнитѣ и нáй-драгоцѣннитѣ, и че
ги съобщаваме въ хронологически порядъкъ, начинавац
отъ нáй-старитѣ и слѣдващицъ до нáй-новитѣ. Ясн
чърти отъ старовизантинский и старотурский животъ,
писани отъ рицарското перо на Французина Бертран
дела Брокиèръ още двадесеть години преди падението
Цариградъ, краткитѣ пѫтни бѣлѣжки на Словенеца
рипешича и Италиянеца Рамберти (и двамата около 15
обширниятъ и особно за Българетѣ крайно любопит
дневникъ на Нѣмеца Герлаха (1573—8), интереснитѣ
лѣжки на Французина Бонгарсия (1585) за Руссе и I
славъ, забѣлѣжителнитѣ наблюдения на Англичанина
уна (1669) за Скопие, Прилѣпъ, Лѣринъ и други

донски градове, както и много други такива френски, италиянски и нѣмски разкази, нѣма съмнѣние, че съставятъ единъ редъ важни обяснения за българската народна история.

Нѣколко пѫтници отъ 16 и 17 столѣтие принасятъ и подробни описания и даже изображения на народнитѣ костюми, каквито сѫ се носили по тия врѣмена покрай голѣмия пѫть отъ Бѣлградъ до Цариградъ въ българскитѣ страни, особно въ Пиротско, Софийско и Хаскюйско. Ще се потрудимъ да представимъ на нашата публика и вѣрни копии на тие драгоцѣнни паметници за историята на българский народъ.[1])

I. Бертрандонъ де ла Брокиéръ.

(1433).

Редътъ на пѫтницитѣ по турскитѣ владѣния въ Европа захваща френский рицарь Бертрандонъ де ла Брокиéръ (Bertrandon de la Brocquière), родомъ отъ Гиенското войводство (Guienne), господарь на Vieux Château, единъ отъ дворцовитѣ съвѣтници и сановници на славний френски болѣринъ Филиппъ Добрий, войвода Бургундский. Той предприе въ год. 1432 и 1433 едно пѫтешествие въ Ерусалимъ и споредъ бѣлѣжки, направени по пѫть, съчини на френски едно пѫтописание (voyage d'outremer), забѣлѣжително по богатото си съдържание, ясний стилъ и остроумна наблюдателность на автора, което останѫло въ рѫкописъ до началото на нашето столѣтие, до гдѣто го намѣри въ Парижската народна библиотека Легранъ д'Осси (Legrand d'Aussy) та го издаде въ Mémoires de l'Institut national des sciences et arts, sciences morales et politiques, tome V (Paris, Fructidor, an XII—1804), стр. 469—637.

[1]) За тая пѫтописна литература изобщо вижъ моята Herstrasse стр. 117—122, моята книжка Handelsstrassen und Bergwerke von Serbien und Bosnien im Mittelalter стр. 62 и обширнитѣ расправи на проф. Матковича въ загребский Rad jugoslavenske akademije (за Курипешича, Рамберти и др.).

Бертрандонъ дошелъ отъ Гентъ (въ Белгия) презъ Туринъ и Римъ въ Венеция, тръгнѫлъ отъ тамъ на 8 Май 1432 по море, поспрѣлъ се въ Пола, Задеръ и Шибеникъ въ Далмация, и послѣ се упѫтилъ презъ Корфу и Кандия къмъ светитѣ мѣста. Тамъ посѣтилъ Ерусалимъ, Бейрутъ и другитѣ сирийски пристанища, Назаретъ, планината Таборъ и два пѫти Дамаскъ, единъ пѫть отъ Бейрутъ, други пѫть презъ Либанонъ отъ Тибериядското езеро.

Въ Дамаскъ френский пѫтникъ намѣрилъ единъ керванъ, който се е връщалъ отъ Мекка. имащицъ до три хилѣди камили. Въ него била и една турска госпожа, роднина на Султана. Между слугитѣ ѝ Бертрандонъ се запозналъ съ единъ робъ потурченъ, родомъ Българинъ, на име Хайолдула, което ужъ на турски значило „слуга Божий“; той вече три пѫти билъ ходилъ въ Мекка и говорѣлъ нѣщо италиянски, та заради това Бертрандонъ се събиралъ съ него често денемъ и нощемъ и внимателно слушалъ прикаскитѣ му за светитѣ мѣста на мусулманетѣ.

Съ сѫщий керванъ Бертрандонъ стигнѫлъ предрѣшенъ за Турчинъ слѣдъ много чудни приключения отъ Дамаскъ презъ Карамания въ Брусса. Отъ тамъ въ дружество на нѣколко генуезски търговци стигнѫлъ въ Цариградъ, гдѣто слѣзълъ въ Пера, която бѣше населена отъ Генуези, Гърци, Евреи и разни други чужестранни търговци, най-повече отъ Италия. Това е било на края на 1432 год. Собственни Цариградъ споредъ разказитѣ му билъ единъ градъ огроменъ по пространството си, но вече доста пустъ. Двѣ хубави палати царски стоели праздни като развалини и вѫтрѣ въ града имало доста много пусти мѣста. За Гърцитѣ пѫтникътъ, както и всичкитѣ други пó-стари западни списатели, се изразява много лошо: казва, че у Турцитѣ имало много пó-вече честность и искренность, отъ колкото у Гърцитѣ, които мразили единъ латинский християнинъ пó-вече отъ единъ мусулманинъ.

Бертрандонъ бързалъ да посѣти прочутия храмъ на св. София, който направилъ на него едно огромно впечатлѣние, та билъ честитъ да види въ него и единъ славенъ молебенъ, отслуженъ отъ самаго патриарха въ присжтствието на тогавашний царъ Іоанъ Палеологъ, на брата му Димитрия, деспотъ Морейский, и на майка имъ Ирина, дъщеря на деспота Константина, господаря на Кратово, Щипъ и Кюстендилъ. Французинътъ много билъ любопитенъ да види и царицата Мария. „Царицата, пише той, дъщеря на Трапезунтский царъ (Алексей Комнинъ), видѣше ми се една лъскава хубавица. Като неможяхъ да іж гледамъ освѣнъ отъ далеко, искахъ да іж видіж отъ по̀близу, и бѣхъ много любопитенъ да знаіж, какъ се въскачва тя на конь, защото бѣше дошла така въ черквата, придружена само отъ двѣ госпожи, отъ трима старци и отъ трима такива човѣци, на каквито Турци повѣряватъ стражата на женитѣ си. Но когато излѣзе отъ св. София, тя влѣзе въ една близска палата да обѣдва тамъ, и тъй бѣхъ принуденъ да чакамъ цѣлъ день, безъ да ямъ и безъ да пиж. На̀й-подирѣ тя излѣзе. Донесохж ѝ едно столче, [illegible] което тя се въскачи. До столчето тя заповѣда да ѝ [illegible]иведжтъ нейнъ конь, който бѣше великолѣпенъ и по[illegible]итъ съ едно прекрасно седло. Тогава единъ отъ стар[illegible]тѣ взе дългиятъ плащъ, който тя носеше, та минж отъ [illegible]угата страна на коня, като държеше дрехата въ ржцѣтѣ [illegible] колкото можеше по̀-високо. Между тѣмъ царицата тури [illegible]ка си въ зенгията и въскачи се на коньтъ съвсѣмъ [illegible]о мжжьетѣ[1]), и когато бѣше върху седлото, старецътъ [illegible]върли дрехата върху плещитѣ. Послѣ той ѝ подаде [illegible]нъ високъ клобукъ (шапка, капела) съ остъръ върхъ, [illegible]вито ги носятъ въ Гърция, до върха на когото бѣхж [illegible] златни пера, които ѝ прилѣгахж много хубавѣ. Азъ

[1]) Това било много чудно ва Бертрандона, защото западо-европейскитѣ госпожи [illegible]іж и ѣзджтъ още и сега на конь съ краката само отъ една страна.

бѣхъ тъй близу до неѭ, че ми казахѫ, да отстѫпѭ малк нѣщо; но пàкъ можяхъ съвършенно добрѣ да ѭ гледамъ Имаше на ушитѣ си обици плоски и широки, украсен съ драгоцѣнни камънье, особно съ рубини. Видѣше ми с млада, бѣла и още пó-хубава отъ колкото въ самата чер ква; съ една дума азъ нещѣхъ да могѫ да укорявамъ нѣщ върху неѭ, освѣнъ дѣто лицето ѝ бѣше боядисано, от което тя наистина нѣмаше нужда. И двѣтѣ нейни госпо въскачихѫ се сѫщеврѣменно на конье; и тѣ бѣхѫ хуба и носѣхѫ сѫщо плащь и клобукъ. Всичката дружина с върнѫ въ Влахернский палатъ".

Предъ св. София простирала се една голѣма площад оградена съ стѣни, старий ипподромъ (сега Атмейданъ), к която френский рицаръ видѣлъ деспота, брата на цар какъ съ двaесеть болѣри ѣздѣлъ наоколо на конье и хвъ лѣлъ стрѣли върху клобуци, подхвъргани високо в въздуха — една турска игра. Пó-далече Бертрандонъ г далъ една бронзена статуа на царя Константина Вели на конь, разни антически писани стълбове, черкви, мо на светии и пр.

Отъ чужденцитѣ нáй-голѣмото влияние тогава и Венециянцитѣ съ тѣхний *баило* (консулъ). И Турци които държѣли вече Скутари отсрѣща на азиятский бр на Босфора, имали въ Цариградъ единъ постояненъ новникъ, и властьта имъ била тъй голѣма, щото Ви тийцитѣ били принудени да имъ връщатъ всѣки р християнинъ, който би побѣгнѫлъ въ града. Гръцкий ц плащалъ на Султана единъ данъкъ отъ 10.000 жълт годишно и не владѣлъ пò-вече отъ Цариградъ и С врия; двадесеть години послѣ и това паднѫ въ рѫцѣ на Турцитѣ, и византийската империя престанѫ да сѫ ствува.[1])

[1]) Три мѣсеца преди да падне Цариградъ (1453 г.), Византийцитѣ имахѫ рѫцѣтѣ си още и Месемврия и Анхиялъ. Ср. Бълг. История стр. 475.

Рицаръ Бертрандонъ билъ кондисалъ у единъ испански (каталански) търговецъ въ Пера. Царьтъ, като се извѣстилъ за неговото дохождание, испроводилъ едного отъ дворянетѣ си, да го попита, каква е била истинската история на Орлеанската дѣвица († 1431), която тогава била удивила всичкия западний свѣтъ съ своитѣ юначески подвиги, и Гърцитѣ много се зачудили, когато Бертрандонъ имъ разказалъ всичко за трагическата кончина на тая чудна личность. Послѣ той видѣлъ още нѣколко черковни тържества и една конска игра (tournois) въ палата, която му се показала смѣшна, защото конницитѣ се играли на конье безъ орѫжия и не въ брони и съ копия, като въ Франция.

На 23 Януарий 1433 Бертрандонъ тръгнѫлъ отъ Цариградъ заедно съ Бенедето де Фурлино, посланникътъ на Милански войвода, Филипъ Мария Висконти, върховний господаръ и покровитель на Генуезитѣ, който билъ испратенъ до турский султанъ. Дружината на посланника била отъ осьмъ души; освѣнъ това имало е десеть конье съ товари, особенно за храната.

Пѫтьтъ отъ Цариградъ до Одринъ минуваше презъ плодородни мѣста, които изобилствовали съ вода, но лишавали се отъ гора и отъ жители и били съвършенно опустошени отъ многобройнитѣ гръцко-турски войни. Първо мѣсто вънъ отъ Цариградъ било „Ригори“, Ῥήγιον на Гърцитѣ, днешнішното Кючюкъ-Чекмедже; тамъ имало единъ мостъ презъ приморското езеро (лиманъ) и край него едно гръцко село и една кула, разорена отъ Турцитѣ. Отъ тамъ пѫтницитѣ стигнѫли къмъ второто езеро при сегашното Бююкъ Чекмедже, гдѣто тогава стоялъ единъ разоренъ градъ „Тирасъ“ (Ἀθύρα) съ голѣми разрушени кули, които защищавали пристѫпътъ къмъ тамкашний мостъ отъ двѣтѣ страни. Всичката околна страна принадлѣжала още на гръцкий царь, но въ неѭ нѣмало нищо освѣнъ нѣколко опустошени и сиромашни села. Първий населенъ и укрѣ-

пленъ градъ, въ който влѣзнѫли пѫтницитѣ, билъ Силиврия (Salubrie, Σηλυμβρία), който Турцитѣ до тогава не можяли да превзематъ и който ималъ крѣпки стѣни и едно пристанище.

Отъ Силиврия захващали турскитѣ предѣли. Чорлу (Chourleu, Τζούρουλον) било разорено и населено отъ Турци и Гърци; все още се познавало, че нѣкога е било градъ пó-значителенъ. Въ укрѣпления градецъ „Мистерно“ (Μεσήνη при Кариштиранъ) гърцкитѣ жители се намирали подъ властьта на единъ Турчинъ, комуто Султанътъ билъ подарилъ това мѣсто. Въ „Пиргаси“, днешний Люле-Бургасъ и древнята Аркадиополисъ, градскитѣ стѣни били развалени и вѫтрѣ намѣрвало се само Турци. Около единъ разоренъ градецъ „Замбри“ (нейдѣ близу до Хафса) пѫтницитѣ пристигнѫли въ шесть денье пѫть отъ Цариградъ въ голѣмия градъ „Андринополи“ (Одринъ), гѫсто населенъ и расположенъ при една голѣма рѣка „Марицъ“ (Марица). Султанътъ въ него градъ нáй-обичалъ да живѣе; сѫщо седѣлъ тамъ и управителятъ на Гърция (румелийскиятъ беглербегъ). Въ града се срѣщали и чужди търговци, Венециянци, Каталанци, Генуези и Флорентинци. За нататъшното пѫтувание ще приведемъ собственнитѣ думи на Бертрандона.

„Турчинътъ[1]) бѣше въ *Сѣръ* (Lessère), голѣмъ градъ въ Епиръ, близу до онова мѣсто на Тессалия, гдѣто е била битката между Цезара и Помпея,[2]) и господинъ Бенедето (сирѣчь Миланский посланникъ) упѫти се за тамъ да го стигне. Минѫхме Марица на каици и не далеко отъ рѣката срѣщнѫхме петдесеть жени на Турчина, придру-

[1]) Сирѣчь султанътъ, когото Италиянцитѣ обикновенно наричахѫ просто „Gran Turco“ (великий Турчинъ).

[2]) Понятия за Епиръ и Тессалия, разбира се, сѫ доволно забъркани, както въобще отъ срѣдовѣковнитѣ списатели неможе да се иска голѣма точность въ древнята география.

жени отъ шестнайстина евнуси, които ни казахж, че ги водятъ за въ Одринъ и че и самия господаръ мисли на скоро да се завърне тамъ. Дойдохъ въ *Димотика* (Dymodique), единъ добъръ градъ, обиколенъ съ двойни стѣни: отъ една страна е укрѣпенъ отъ рѣката, отъ другата отъ една голѣма и силна крѣпость (château), съградена върху единъ хълмъ почти кржгълъ, който въ оградата си може добрѣ да обнема три сто кжщи. Крѣпостьта има единъ пиргъ (donjon), въ който Турчинътъ — тъй ми казахж — държи съкровището си. Отъ Димотика стигнжхъ въ *Ипсала*[1]), единъ градъ доста голѣмъ, но съвсѣмъ разоренъ, гдѣто минжхъ Марица вторий пжть. Страната тука насждѣ е блатиста и мжчна за коньетѣ. *Айне*[2]), оттатъкъ Ипсала, лежи до морето при устието на Марица, която на това мѣсто може да има добрѣ до двѣ мили[3]) ширина. Въ врѣмето на старата Троя (Troye le Grand) това е било единъ силенъ градъ, който имаше и свой краль; сега му е господарь брата на господаря на Метелинъ, който дава данъкъ на Турчина".

При Еносъ рицаръ Бертрандонъ минжлъ Марица на ...на единъ голѣмъ корабъ и дошелъ въ приморский градъ *Макри*, населенъ отъ Гърци и Турци, сжщо съ слѣди на нѣкогашна голѣмина; всичко било разорено освѣнъ една часть на крѣпостьта. На срѣща лежалъ въ морето островъ „Самандра" (Самотраки), тогава притежание на казанитѣ метелински князове.

„*Комисинъ* (Κουμουτζηνά на Византийцитѣ, сега Гюмюрджина) въ която се дохожда, когато се мине една планина, има добри стѣни, които ѭ правятъ една крѣпость

1) Кипсела на Византийцитѣ.

2) *Еносъ*. Той принадлежеше тогава на италиянскитѣ князове отъ фамилията Гателузио, които бѣхж господари на островъ Метелинъ. Мухамедъ II разори царството на Гателузиовцитѣ скоро слѣдъ превзиманието на Цариградъ (1462).

3) Милитѣ на Бертрандона ще бждятъ старитѣ италиянски морски мили (miglia) по 1½ километръ.

силна, макаръ че е малка. Тя се намира до единъ потокъ, въ единъ предѣлъ хубавъ и равенъ, затворенъ отъ други планини отъ къмъ западъ, и този предѣлъ се простира на петь или шесть денье пѫть, чакъ до Сѣрь. *Мисси*[1]) едно врѣме било сѫщо така едно мѣсто твърдо и добрѣ затворено, но сега една часть отъ стѣнитѣ му е съборена; всичко въ него е разорено, та нѣма жители въ него. *Перитоpъ*, единъ градъ старъ и нѣкогажь знаменитъ, лежи при единъ заливъ, който влиза въ земята на четирдесеть мили далеко, като се дохожда отъ Света Гора (Monte Santo), гдѣто има тъй много калугери. Живѣѭтъ въ него Гърци и за защита има добри стѣни, но и тѣ сѫ разбити съ голѣми отвори (brêches)".[2])

Бертрандонъ не можилъ да стигне до Сѣръ. Вече близу до рѣката Места срѣщнѫлъ Султана въ селото *Енибазаръ* (Yangbatsar), основано отъ Турцитѣ. Султанътъ ималъ една червена дреха съ кожухъ и върху главата си единъ червенъ клобукъ; съ него вървѣли 400 до 500 конници, нáй-много соколари и крагуяри (fauconniers et autoursiers). Той нерачилъ да приеме тука посланника и заповѣдалъ, нека иде напрѣдъ въ Одринъ и тамъ нека чака. Пѫтешествието само било много мѫчно. „Никѫдѣ не се намира, дѣ да се кондиса, никѫдѣ не се намира храна освѣнъ въ голѣмитѣ градове, и по пѫтя всѣки трѣба да носи съ себе си всичко, което му е нужно." Обикновенно се нощуваше подъ чадъри. Между Гюмюрджина и Димотика пѫтницитѣ на връщание ударихѫ по другъ единъ пѫть. Слѣдъ Гюмюрджина минѫхѫ една клисура между високи скали край единъ потокъ. Въ клисурата се виждахѫ развалинитѣ на една малка

---

[1]) Сега развалини Мессинъ-Калесси при Гюмюрджина, Maximianopolis на Римлѣнетѣ, Мосинополисъ и пó-късно Мессини на Византийцитѣ.

[2]) Издательтъ пише Péritog; въ рѫкописа мислѭ, че било писано Péritor. Градътъ се зовѣлъ Περιθεώριον, словѣнски Периторъ, сега развалини *Бурукале* при Лагосскиятъ заливъ. Тука е погинѫлъ 1345 родопскиятъ юнакъ Момчилъ войвода въ борбата съ царя Кантакузина (Бълг. История стр. 399).

крѣпость *Кулони*; жителитѣ на околнитѣ гористи планини бѣхѫ хора лоши и разбойници. Отъ тамъ стигнѫхѫ пѫтницитѣ недалеко отъ днешнинятъ Деде Агачъ до развалинитѣ на древнята Траянополисъ, до сега добрѣ познати, при които Бертрандонъ говори нѣщо за царя Траяна и забѣлѣжва една прикаска, която е едно смѣсвание на преданията за Траяна съ грьцкия митосъ за царя Мидаса. „Тьй стигнѫхъ до *Траянополи*, градъ съграденъ отъ единъ царь нареченъ Траянъ, който билъ направилъ много достопамятни нѣща. Той бѣше синъ на оня царь, който основа Андринополи.[1] Сарацинитѣ (сирѣчь мусулманитѣ, Турцитѣ) приказватъ, че той ималъ овчи уши. Градътъ му, който бѣше твърдѣ голѣмъ, е въ съсѣдство съ морето и съ рѣка Марица. Не се вижда нищо освѣнъ развалини и нѣколко жители.[2]) Има една планина къдѣ истокъ и морето къдѣ югъ. Една отъ банитѣ му се вика света вода.“

По-далече е *Вира*, стара крѣпость разрушена на много мѣста.[3]) Единъ Гръкъ ми каза, че въ църквата ѝ е имало триста каноници;[4]) хорътъ на църквата сѫществува още, а Турцитѣ направили отъ него една джамия. Тѣ съградили около крѣпостьта единъ голѣмъ градъ, населенъ сега отъ тѣхъ и отъ Грьци. Той лежи върху една планина близу до Марица. На излизание срѣщнѫхме управителя на Гърция (сирѣчь румелийский беглербегъ), който отиваше къмъ Турчина (Султана) споредъ заповѣдьта му съ една дружина отъ 120 конье. Той е единъ хубавъ човѣкъ, родомъ въ България. Бѣше робъ на господаря си, но като имаше

---

[1]) Въ истината Адриянъ бѣше наслѣдникъ на Траяна, който го бѣше приелъ за синъ.

[2]) Градътъ запустѣлъ чакъ въ послѣднитѣ византийски врѣмена.

[3]) Βήρα (сега Фере), съ голѣмъ мънастирь, въ византийскитѣ врѣмена е било твърдѣ значително мѣсто.

[4]) Каноници (chanoines) се викатъ въ латинската черква духовни сановници, поддържавани при голѣми черкви отъ особенни фондове.

способностьта да пие добрѣ,[1]) господарьтъ му даде упра-
вленнето на Гърция съ 50.000 жълтици доходъ. Димотика,
въ която се върнѫхъ, виждаше ми се още по́-хубава и по́-
голѣма отъ колкото при първото ми минавание. И ако е
истина, че Турчинъ тукъ държи съкровището си, той си
има съвършенно право.“

Въ Одринъ посланникътъ на Миланскiй войвода ча-
калъ Султана още единайсеть денье. Най-подирѣ госпо-
даря на турската империя, предъ която трепереше тогава
всичкото источно и западно християнство, стигнѫ и Берт-
рандонъ ималь по́-вече възможность да го изучи, отъ кол-
кото при първата срѣща до Енибазаръ. Споредъ описа-
нието му Амуратъ II (1421—1451) билъ единъ младъ вла-
дѣтель отъ 28 до 30 години, но при всичката младость веч
дебелъ и тежъкъ. Тѣлото му било кѫсо и едро, лицето та-
тарско, широко и отъ тъмна боя, съ джуки дебели, нос
голѣмъ и кривъ, очи малки и брада кѫгла. За характер
му приказвали, че е миренъ, добъръ и щедъръ. Годишни
доходъ на Султана въскачвалъ се на два и половина ми-
лиони жълтици (ducats). Говорѣло се, че необичалъ вой-
ната а че любимитѣ му занятия били ловъ и пиянств-
вание. За ловъ ималъ хилядо хъртки и загари и двѣ хи-
ляди соколи и крагуи отъ най-различни видове. Вино оби-
чалъ тъй много, че испивалъ по десеть или дванайсет
стомни на ведиѫжь, сирѣчь шесть или седъмъ *кварти* п
тогавашната френска мѣра. Когато се опивалъ, ставалъ
щедъръ и тогава най-много правѣлъ голѣми милости
подаръци. Заради това дружината му всѣкога се радвал
когато го видѣла че пие. Единъ пѫть дошелъ единъ има-
минъ „Мауръ“ (Африканецъ) за да обясни на Султана, ч
това пиянствувание е забранено отъ пророка и че който пи

[1]) Между синоветѣ и най-близкитѣ наслѣдници на Баязида I имаше сил-
пиеници, при всичкитѣ запрѣщения на Алкорана. Вижь разказа на Бертрандо
малко по́-долу.

ее добъръ мусулманинъ; но Султанътъ въ мѣсто отговоръ шовѣдва да затворятъ човѣка въ тъмницата и послѣ го спѫжда отъ всичкитѣ си предѣли. Жени ималъ Амуратъ о триста, но по́-вече обичалъ триесетьтѣхъ свои юноши. уркинитѣ всички ѣздили на конье, като седѣли на хувш седла сѫщо като мѫжье. Алмазитѣ и другитѣ украения на султанскитѣ жени оцѣнявахѫ се на единъ милонъ жълтици. При дворътъ имало е до петь хиляди чоѕци пѣши и конници. На пѫтешествията Султанътъ и ѹугитѣ Турци неупотрѣбявали кола, а само конье, мута и камили.

Управлението е било въ рѫцѣтѣ на трима везири или ши, вѣрни другари на Султана въ пиянството. Всичкото рство било раздѣлено на двѣ части, на „Гърция“ (Евроиска Турция) и на „Турция“ (Мала-Азия). Отъ „Гърция“ ултанътъ е можялъ да събере една войска отъ 20—30.000 ѫжье, въ краенъ случай и до 120.000, но отъ тия поѣдинитѣ по́-голѣмата часть е била пѣша и лошо оборѫжена. Отъ „Турция“ можялъ да дигне всѣки часъ сѫщо 30.000 войници. „Между робитѣ, пише Бертрандонъ, а много християне. Има ги много и между гърцкитѣ иски (сирѣчь въ войскитѣ отъ Европейската Турция), ли Албанци, други Българе или отъ други предѣли. ьи имало е и въ послѣдната войска три хилѣди души ница отъ Сърбия, които деспотътъ на тая страна билъ проводилъ подъ началството на едного отъ синоветѣ си. ално е, че всички тие людие дохаждатъ да служатъ на рчина, и че немогѫтъ да му откажѫтъ.“

Бертрандонъ подробно описва начина, какъ сѫ приели портата посланника на Миланский войвода. Въ двора мѣрвали се до двадесеть болѣри отъ Влашко, които живели тука като порѫчители, и единъ босенский велможь, ито искалъ помощь отъ Турцитѣ за да може да приеме сенската корона, за която си приписвалъ законно право.

Султанътъ, придруженъ отъ трощата везири, сѣдѣлъ
салата на палата върху единъ високъ миндеръ. Посл
никътъ се приближилъ къмъ него съ дълбоки поклонен
Султанътъ станжлъ, приближилъ се къмъ посланника
уловилъ го за ржката; Бенедето искалъ да цѣлува ржк
на Султана, но той не му далъ а го питалъ чрезъ еди
терджуманинъ Евреинъ, който знаялъ турски и италия
ски, какъ е здравието на добрия му братъ и сжсѣдъ, во
вода Миланский. Посланникътъ отговаря нѣщо и слѣ
това билъ поканенъ да се отдрьпне малко назадъ. Сѣ
нжли султанътъ, посланникътъ и всичката дружина,
захванжли да принасятъ ястието, месо и пилавъ, но бе
хлѣбъ и нищо за пиение. Султанътъ само гледалъ, защо
той споредъ обичаятъ явно никога неядѣлъ и непия
и послѣ излѣзнжлъ. Слѣдъ отиванието му музиканти
ченжли да удрятъ нѣкакви си инструменти съ струни
да пѣжтъ юнашки пѣсни за турскитѣ побѣди.

Споредъ всичко това се види, че дворътъ на първи
султани — завоеватели преди превзиманието на Царигр
билъ доста примитивно нѣщо и че приличалъ по-скоро
двороветѣ на разни номадически владѣтели въ срѣдня А
отъ колкото на полу-византийский блестящий палатъ на
сетнешнитѣ горди и силни Султани, които сѣдѣли в
въ Стамболъ при Златний Рогъ.

Посланникътъ ималъ да иска отъ Султана, послѣдни
да остави на нѣмский царъ и венгерский краль Сигмун
Влашко, България до Софния, босенското кралевство и А
бания, сирѣчь да непростира върховната си власть вър
тие земи, които отчасти имали още свои владѣтели (кат
Влашко и Босна, също и Сърбия). Но Султанътъ запов
далъ да му отговорятъ пашитѣ много учтиво, че е мно
расположенъ да слуша съвѣтитѣ на брата си, Милански
войвода, но че настоящето му прошение никакъ не бил
умно и че турскитѣ войски никога не сж срѣщали съ Си

да. безъ да не го видятъ да бѣга, както го зналъ и ...кия свѣтъ.

Отъ Одринъ Миланский посланникъ заедно съ нашия ...нский рицаръ се отправили въ Венгрия. Тая часть на ...тешествието за насъ е нáй-любопитна. Ето какво пише ...трандонъ де ла Брокиéръ:

„Тръгнѫхме отъ града на 12 Мартъ (1433), водени ... единъ робъ, който отъ Султана бѣше отреденъ да ...дружава посланника. Този човѣкъ много ни бѣше по...енъ по пѫтя, особенно за квартири, защото дѣто и да ...искаше нѣщо за насъ, тозчасъ прибързахѫ да ни го дá...тъ.“

„Първий день пѫтувахме презъ единъ хубавъ пре...къ, като слѣдѣхме течението на Марица, която минѫхме ... капкъ. Вторий день, макаръ че вървѣхме по добри пѫ...ща, все минавахме презъ гори. Нáй-подирѣ влѣзнѫхме ... една страна, която се вика Македония.[1]) Тамъ намѣ...хме едно поле между двѣ планини, което можеше добрѣ ...има 40 мили ширина, и е овлажено отъ Марица. Тука ...щнѫхъ петнайсеть мѫжье и десеть жени съ вериги на ...ятъ; тѣ бѣхѫ жители на босенското кралевство и Тур...тѣ ги бѣхѫ уловили при едно нашествие, което бѣхѫ ...равили въ тая страна. Двама Турци водихѫ тие човѣци ... Одринъ за продань.“

„Малко подиръ това стигнѫхъ въ *Филиппополи*, сто...а на Македония, съградена отъ краля Филиппа. Тя е ... Марица, въ една голѣма равнина и въ една превъ...на страна, гдѣто се намиратъ всички видове храна, и ...евтино. Отпреди градътъ билъ знаменитъ, та още е и .... Той обнема три върха, отъ които два сѫ къмъ югъ ...динъ въ срѣдата. На този послѣдний била съградена

[1]) Македония викахѫ въ византийскитѣ врѣмена и цѣлата Тракия съ Плов...я даже съ Одринъ. Царъ Василий I „Македонянинъ“ бѣше отъ Одринско. Ср. ... Heerstrasse стр. 94.

една голѣма крѣпость (château) въ видъ на дългнисть лумѣсецъ, но сега е съборена.[1]) Показахѫ ми мѣсто гдѣка бѣше палатътъ на краля Филиппа, който сѫщ разрушенъ, но стѣнитѣ стоятъ още. Филиппополи е пó-голѣмата си часть населенъ отъ Българе, които се п държватъ къмъ грьцкий законъ (сирѣчь православието, loi grégoise).“

„На излизание отъ тамъ минѫхъ Марица на единъ м и ѣздихъ цѣлъ единъ день презъ онова поле, за което г ворихъ; полето свършва при една планина дълга 16 20 мили и покрита съ гора. Това мѣсто отпреди било о покоявано отъ разбойници и твърдѣ опасно за минава Турчинътъ заповѣдалъ, щото всѣкой, който би се н лилъ тамъ, да бѫде свободенъ и въ послѣдствие на т въздигнѫли сѫ се тамъ двѣ села, населени отъ Бълг отъ които едното е на границата между България и кедония. Нощувахъ въ първото отъ тия села.“ [2])

„Когато се мине планината, влѣзва се въ едно шесть мили дълго и двѣ широко, послѣ въ една която може да има до шестнайсеть мили дльжина, п пакъ въ друго едно голѣмо поле, съвсѣмъ обиколено планини, добрѣ населено отъ Българе и въ което им се минава една рѣка.[3]) Най-послѣ слѣдъ три денье с нѫхъ въ единъ градъ нареченъ *София,* който едно врѣме б твърдѣ значителенъ, както се види споредъ остатъцитѣ стѣнитѣ му, съборени до земята, и който до днесь о най-добрият градъ въ България. Има една малка к

---

[1]) Тази стара византийска крѣпость съ римски основи намѣрвала се върха на Джамбазъ-Тепе.

[2]) Бертрандонъ минѫлъ отъ лѣвата страна на горня Марица. Татаръ-П джикъ тогава още несѫществуваше; него основа султанъ Баязидъ 1485. Бъ населени като пазители на проходитѣ (*дербенджии*: Бълг. История стр. 585) ж въ Ветренъ и Вакарелъ. Нашия пѫтникъ е нощувалъ, види се, въ Ветренъ.

[3]) Малкото поле е Ихтиманското, голѣмата гора е около Вакарелъ, гол поле е Софийското и рѣката въ него, разбира се, е Искъръ.

ъ и намира се доста близу до една планина, която е ъ южната му страна, по лежи при началото на едно ѣмо поле, до шестьдесеть мили дълго и десеть широко. елитѣ на града сж най-повече Българе, и сжщо така о селата. Турцитѣ не сж освѣнъ въ едно твърдѣ малко ю. едно нѣщо, което на другитѣ дава едно голѣмо ание да се отхърватъ отъ робството, ако могжтъ да ѣржтъ, кой да имъ спомогне въ това.“ [1])

„Видѣхъ Турци, които дохождахж отъ едно разбойнио нашествие, направено въ Венгрия. Единъ Генуезецъ, о се намираше въ града, на име Никола Сиба, приаше ми, че е видѣлъ сжщо и други, които се върщали атъкъ Дунавъ и че между десеть отъ тѣхъ нѣмало нито нъ и съ лжкъ и съсъ сабя. И отъ тие, които самъ вижъ, по́-вече-то имахж или само сабя или само лжкъ, и щина имахж двѣтѣ оржжия заедно. На́й-добрѣ въоржш бѣхж, които имахж единъ малъкъ щитъ отъ дърво. стина за християнството е една голѣма срамота, нѣма нѣние, че дава да се поробява отъ такива хора. Тѣ сж го по́-долни отъ колкото се мисли.“

„Слѣдъ излизанието отъ София вървѣхъ петдесеть и по онова поле, за което споменжхъ. Страната е добрѣ елена и жителитѣ сж православни Българе. Послѣ влѣзъ въ една планиниста страна, която обаче бѣше добра оньетѣ; слѣдъ това намѣрихъ въ една долина единъ рдѣ малъкъ градецъ нареченъ *Пиротъ* (Pirotte), полоъ при Нисава (Nissave). Той не е укрѣпленъ, но има а малка крѣпость, която отъ една страна е оградена

---

[1]) Ето старата София съ воинственни и свободолюбиви жители Българе въ година, 40 години слѣдъ падението на българското царство! Десеть год. послѣ та пострада съвсѣмъ при походътъ на краля Владислава и Хуняда и тогава се. сж се населили въ нея по́-вече Турци (Бълг. История стр. 473). Малката жть е била вънъ отъ града на Ломский пжть, гдѣто сега още се виждатъ нейслѣди.

съ рѣката, отъ другата съ едно блато; на сѣверъ е една планина. Нѣма жители освѣнъ нѣколцина Тур

„Оттатъкъ Пиротъ пакъ има планински мѣста, но слѣ пакъ се дохожда къмъ Нисава, която протича пр една хубава долина между двѣ доста високи плани Подъ политѣ на едната бѣше градъ *Извуриеръ* (Ysvourié днеска съвършенно разрушенъ и съ стѣнитѣ си.[1]) По се слѣдва рѣката въ долината и минава се втора е планина, преходътъ презъ която е мѫченъ, макаръ че т ходятъ кола. Нáй-подирѣ се дохажда въ една приятна лина, която се орошава пакъ отъ Нисава, и като се м рѣката презъ мостъ, влѣзе се въ *Нишъ* (Nisce). Този гр който имаше една хубава крѣпость, принадлежеше на с ский деспотъ; Турчинътъ го превзе нáсила преди п години и разори го съвсѣмъ; той е въ единъ прият предѣлъ, който произвожда много оризъ.“

„Оттатъкъ Нишъ слѣдвахъ рѣката. Страната, все с хубава, е добрѣ снабдена съ села. Нáй-подирѣ минѫхъ на каикъ.[2]) Отъ тамъ наченватъ планини. Имахъ да м една дълга блатиста гора и десеть денье слѣдъ изл нието отъ Андринополъ стигнѫхъ въ *Корсебешъ* (Corse сир. *Крушевацъ*), малъкъ градъ една миля отдалеченъ о Морава (Morave). Морава е една голѣма рѣка, която хожда отъ Босна,[3]) и раздѣлява България отъ Рассия (cie) или Сърбия, страна, която има тие двѣ имена, и ко Турчинътъ си подчинилъ отъ шесть години насамъ. Корсебешъ имало една малка крѣпость, сега развале има още двойна ограда отъ стѣни, но горнята часть е

[1]) Тази Ysvourière никѫдѣ другадѣ не се споменва. Името, види се, не е д записано; може би, че е било *Изворъ*. Градецътъ бѣше на мѣстото на днеска Бѣла Паланка.

[2]) Бертрандонъ е минѫлъ, види се, не Нишава, а источната Морава въ правление кѫдѣ Крушевацъ.

[3]) Сирѣчь западната Морава, която дохожда отъ планинитѣ между Сърб Херцеговина.

рена до подъ зѫбцитѣ (créneaux). Тамъ намѣрихъ Сена-инъ-бей, капитанинътъ на тия пространни погранични предѣли, които се простиратъ отъ Влахия чакъ до Славония (Esclavonie).[1] Една часть отъ годината той прекарва въ този градъ. Казахѫ ми, че той е родомъ Гъркъ, че не пие вино, както другитѣ Турци, и че е единъ уменъ и храбъръ човѣкъ, който си знаялъ да си спечели почеть и страхъ. Турчинътъ му повѣрилъ началството на тоя предѣлъ и той държи една голѣма часть отъ него като свое притежание (seigneurie, феудална земя). Той непозволява да минуватъ рѣката други хора освѣнь тие, които ги знае той и които носѭтъ писма отъ господаря му или, въ отсѫтствието му, отъ управителя на Гърция.“

„Тамъ видѣхме една хубава жена, една болярка отъ венгерското кралевство, положението на която ни се показа много жално. Единъ венгерский потурченецъ, човѣкъ отъ най-долно происхождение, бѣше ѭ грабнѫлъ и държеше ѭ за жена. Когато ни видѣ, тя се обли съ сълзи, защото не бѣше се още отказала отъ вѣрата си.“

„Подъ Корсебешъ минѫхъ Морава съ каикъ и стѫпихъ въ земитѣ на рашский или сърбский деспотъ, една страна хубава и добрѣ населена. Каквото има оттатъкъ рѣката, е негово, а страната отсамъ рѣката е на Турчина, но деспотътъ му плаща годишно единъ трибутъ отъ 50.000 жълтици (дукати).“

Бертрандонъ расправя послѣ за богатий градъ Ново Бърдо (между Враня и Прищина) съ златни и сребърни рудници, които давали на деспота годишно до 200.000 жълтици. Послѣ пише, че е съгледалъ на десно разваления градъ *Сталачъ*, който се въздига на мѣстото, гдѣто се сливатъ двѣтѣ Морави и гдѣто Турцитѣ тогава дър-

[1] Sclavonia викахѫ Венециянцитѣ и други Италиянци срѣдовѣковната Сърбия, приморскитѣ ѝ части (Бока Которска и пр.).

жали 80—100 каици за пренасяние войскитѣ. Пѫтьтъ в
Сърбия билъ приятенъ, страната хубава и пълна съ жи
тели, само тукъ-тамѣ имало въ гората блатисти прехо
презъ рѣкитѣ; по пѫтя се намирало храна и всичко по
трѣбно въ многобройнитѣ села.

Между днескашнитѣ градове Крагуевацъ и Смедерево
въ градецътъ *Некудимъ*, който споредъ изслѣдванията
г-на Миличевича лежалъ близу до Паланка при мѣстото
гдѣто се сливатъ рѣчкитѣ Ясеница и Кубършница, френ
ский рицаръ видѣлъ и самия сърбский деспотъ, славни
Георгий Бранковичь (1427—1456), който държеше още ед
доста голѣма страна. Предѣлитѣ на държавата му захващах
при венгерский тогава Бѣлградъ, обнемахѫ Смедерево
достигахѫ на югъ чакъ до Шаръ-планина, съ Прищин
Ново Бърдо и Призренъ. Кѫдѣ югозадъ тогавашната Сър
бия допираше до самото море, гдѣто ѝ принадлежахѫ Бар
(Антивари) и Будва. Послѣ, въ 1440 г. Турцитѣ завоева
всичката държава на деспота, но той 1443 г. слѣдъ побѣ
доносний първий походъ на венгерский краль Владисла
пакъ я обнови, само безъ Приморието. Въ 1455 г. Турцит
взехѫ втори пѫть Ново Бърдо и Призренъ, и на деспот
останѫхѫ само сѣвернитѣ предѣли съ столицитѣ му, См
дерево и Рудникъ; но вече въ слѣдующата година (145
той умрѣ. Смъртьта му бѣше и край на сърбската дър
жава. Бертрандонъ видѣлъ този знаменитъ владѣтель оп
въ врѣме на силата му и съобщава много любопитни нѣщ
за него.

„Дойдохъ до единъ градъ или по́-добрѣ до една лѣтн
кѫща, наречена Никодемъ (Nichodem). Тука деспотътъ
остановилъ пребиванието си, защото земята е добра и з
щото тука има гори, рѣки и всичко, каквото му трѣб
за увеселение, за ловъ особно съ соколи, който той мно
обича. Той бѣше на ловъ по нивята съ соколи, придр
женъ отъ около 50 конници, трима свои синове и от

динъ Турчинъ, който бѣше дошелъ отъ господаря си, за иска, деспота да испроводи сина си съ опредѣленнятъ рядъ войници. Освѣнъ трибутътъ това е едно отъ услонята, които му сѫ наложени. Всѣкога когато Турчинътъ у заповѣда, той е длъженъ да му праща хилядо или ьмъ стотинъ конници подъ началството на втория му нъ. На турский царь той бѣше далъ и една отъ щертѣ си за жена, но при всичко това нѣма день, гдѣто ой да не се бои, да му се неотнематъ държавитѣ. Азъ мъ чухъ, че сѫ казали на Турчина да го направи, но й отговорилъ: „Азъ имамъ тъй пòвече полза, отъ колкото държѫ самъ тие земи. Ако да ги вземѫ, трѣба да ги мъ на единъ отъ робитѣ си и самъ нещѫ да имамъ що отъ това.“ Войскитѣ, които сега се събирахѫ, бѣхѫ редѣлени за въ Албания. Вече бѣхѫ испроводени за мъ десеть хилѣди, и ето причината защо Турчинътъ аше тъй малко хора при себе си, когато го срѣщнѫхме връщание отъ Сѣръ; но тази първа войска бѣше разга.“

„Господинъ деспотъ е единъ човѣкъ голѣмъ и хубавъ ъ 58 до 60 години; има петь дѣца, три момчета и двѣ рки. Отъ синоветѣ му единъ има двадесеть, други шестсеть, третий четърнайсеть години, и всички иматъ като да си една много приятна вънкашность. Отъ щеркитѣ ата е женена за Султана, другата за графъ Цилский, но ъ не съмъ ги виждалъ и немогѫ нищо да кажѫ за тѣхъ. гато го срѣщнѫхме по нивята, както казахъ, посланниъ и азъ уловихме го за рѫката и азъ я цѣлувахъ, зато тъй е обичаятъ. Другий день ходихме да го поздраъ у дома му. Дворътъ му бѣше доста многочисленъ ъставенъ отъ твърдѣ хубави мѫжье съ дълги косми и лги бради, всички отъ православна вѣра. Въ града аше и единъ владика и единъ докторъ на богословието, то пѫтувахѫ за Цариградъ и които бѣхѫ испроводени

като посланници до (гръцкий) царь отъ светиятъ концил (черковний съборъ) въ Базилеа.“ [1])

Отъ Крушевацъ до Некудимъ Бертрандонъ пжтувал два денье. Половинъ день отъ Некудимъ пжтницитѣ стиг нжли въ Бѣлградъ, който до 1428 билъ въ сърбски ржц но слѣдъ смъртьта на деспота Стефана Лазаревича пак се повърнж на Венгритѣ. Той тогава е билъ най-главна крѣпость на християнството срѣщу Турцитѣ. Въ укр пленията му имаше мѣсто за 5—6000 конье; огромни кул украшавахж стѣнитѣ му къмъ водата и къмъ земята. Вън отъ хендекътъ простираше се отъ Дунавъ до Сава сър ското отворено подградие, гдѣто Бертрандонъ на Вели денъ чулъ литургията на словѣнски езикъ (en lang sclavonne). Вжтрѣ въ крѣпостьта намираше се и мал едно пристанище за двайсеть военни кораби. Стѣнит бѣхж снабдени съ артиллерия; особно любопитни бѣх три топа отъ металъ (bombardes) за хвърляние камън отъ които единиятъ имаше отворъ широкъ 42 дюйми (pou ces). Началникъ на гарнизона бѣше единъ словѣнски юнак гражданинъ рагузански (Дубровчанинъ), прочутъ въ исто рията, на име графъ Матия.

Бертрандонъ свършва своитѣ бѣлѣжки за турскит земи съ едно подробно описание на военнитѣ обичаи Турцитѣ и съ съвѣти, какъ трѣба да се воюва успѣшн срѣщу този неприятель на християнството. Описва дрехит храната, коньетѣ, седлата, оржжията и всичкия строй Турцитѣ въ врѣме на военни походи. Между другитѣ нѣщ хвали редътъ, който владѣе въ войскитѣ на Турчина: десет хилѣди Турци, каже, правятъ по́-малко шумъ отъ сто вой ници християни отъ западна Европа. Разказътъ си свър шва съ съвсѣмъ практически проекти, гдѣто особенно об

[1]) Въ това врѣме ставахж много преговори за уния, за да се спаси Цариград отъ турската погибель. Базилеа (нѣм. Basel, френски Bâle) лежи въ Швейцар при р. Рейнъ.

сява разликата между тежкото въорѫжение на тогавашнитѣ западни християне и лекото орѫжие и слѣдователно по-голѣмата подвижность на Турцитѣ.

Отъ Бѣлградъ нашиятъ пѫтникъ влѣзнѫлъ въ Венгрия, за която съобщава разни любопитни нѣща, и стигнѫлъ презъ Сегединъ и презъ венгерскитѣ степи, пълни съ диви коне, въ Будимъ и Пеща, гдѣто тогава вече се развиваше една цвѣтуща търговия. Тамъ той се отдѣлилъ отъ другаря си, Миланский посланникъ, и тръгнѫлъ за Виенна, гдѣто биде много приятелски приетъ отъ самиятъ войвода (послѣ царь) Албрехтъ. Отъ тамъ той се върнѫлъ презъ южна Германия въ своето отечество, гдѣто се представилъ предъ войвода Филиппъ Бургундский съ сѫщий конь и въ сѫщитѣ турски дрехи, съ които бѣше направилъ всичкото пѫтешествие отъ Дамаскъ дору до Франция.

МАТЕРИЯЛИ ПО ГЕОЛОГИЯТА И МИНЕРАЛОГИЯТА НА БЪЛГАРИЯ.

Отъ Г. Н. Златарски.

(Продължение отъ II. кн.).

Магнетитъ (Magnétite).

Въ Българското Княжество, измѣжду до сега познатитѣ полезни руди, на́й-изобилно се намира магнетитното желѣзо или Магнетита. Въ малки незначителни октаедри като пѣсчени дрѣбни зърна, срѣща се почти въ сички еруптивни камъни въ западната часть на Отечеството ни. Въ едни се намира изобилно, въ други съвсѣмъ малко. Магнетита примѣсенъ съ Фелдшпатъ, Хорнбленде, Слюда и нѣщо Кварцъ, съставлява доста богати серии отъ ганглионарни грьмади, прекъснѫти и непрекъснѫти въ Витошкия массивенъ комплексъ. По́-малко се намира въ непрекъснѫти жили.

Алувиялния (нанесения) пѣсъкъ, който се намира въ юго-източното подножие на Витоша, до толкова е пъленъ съ микроскопически кристали и сдробени магнетитни зрънца, щото се лъщи на слънцето. Рудата е сивкаста, по́-вечето черна като въгленъ; привлича магнетитната игла, безъ разлика на пола, и твърдѣ рѣдко се случва да е поларенъ. На нѣкои мѣста Магнетита е придруженъ съ Хематитъ. Послѣдната руда е пръстена или кристализирана.

Въ сѣверната часть на Витоша намѣрихъ както лани така сѫщо и тъзи година, прекрасни магнетитни кристали. Тѣзи се срѣщатъ тамъ, съвършенно правилно израсли

въ една пукнатина; пó-вечето сж зараслн помѣжду си. Помѣжду тѣхъ се намиратъ и свободни, но има и такива, които сж прораслн съ турмалинови черни кристали. Цвѣта на магнетититнитѣ кристали е сиво-черъ, блѣсъкъ иматъ полуметаленъ, а твърдина 6. Праха имъ е черъ; магнетични сж. Величината на кристалитѣ е разна: има ситни, дребни и намиратъ се и доста голѣми. Нѣкои отъ тѣхъ иматъ извънредна величина. Най-голѣмия октаедъръ има единъ сантиметъръ. Стѣнитѣ на кристалитѣ сж равни, гладки, но има и малко грапави. Освѣнъ октаедри, забѣлѣзватъ се още ясни, правилни ромбододекаедри; послѣднитѣ пó-рѣдко се намиратъ.

Витошката магнетитна руда, освѣнъ желѣзо и кислородъ, съдържа още и Титанъ. Драшъ (H. Ritter v. Drasche) е анализиралъ тъзи руда въ Лабараториума на Царския виенски политехнически Институтъ и намѣрилъ въ проценти:[1])

FeO	14·37
Fe_2O_3	84·34
TiO_2	2·48
Сичко	101·19

Въ околноститѣ на Самоковъ вади се желѣзо още отъ стари врѣмена. Нѣкои искатъ да кажжтъ, че магнетитна руда се е събирала тамъ, преди още паданието на Българското Царство. До колко може това да се потвърди, ще се увѣримъ отъ нѣкои исторически данни. Г-нъ Д-ръ Иречекъ пише въ едно свое дѣло така: „желѣзенъ магнетитенъ пѣсъкъ измива се въ Елидере (Т. Пазарджишко) и подъ Рила Планина при Самоковъ; въ това послѣдне мѣсто старата желѣзна индустрия никога не е преставала, даже въ XVI столѣтие е била пó-значителна отъ колкото сега“.[2]) Въ друго съчинение на сжщия авторъ, привождатъ

[1]) Jahrbuch der K. K. Geolog. Reichsanstalt. 1872. Bd. XXII, p. 338.

[2]) *Dr. Const. Jirecek,* Die Heerstrasse etc. etc. p. 39.

се свѣдения изъ едно ржкописно италианско съчинение
Болица 1614, за пжтя отъ Которъ до Цариградъ, дето
казва: *„че въ Самоковъ има 21 воденица (molino) които ковж
желѣзото“.*[1]) И Турския историографъ Хаджи Кальфа спо
мѣнува Самоковскитѣ рудници. Той казва че тамъ кова
желѣзни произведения, като Анкори и други.[2]) Че желѣ
се вади отколѣ врѣме около Самоковъ, потвърдяватъ
огромнитѣ купища сгория които се намиратъ въ око
носта.

Искамъ се да вѣрвамъ, споредъ намѣренитѣ остатк
че и на други още мѣста се е вадила желѣзна руда.

Пó-богата на желѣзо отъ Самоковската сгория, нам
рихъ лани въ Владая (въ сѣверо-западната страна на В
тоша). Тукъ селенитѣ ми разказвахж, че преди 20 и
вече години имало видни, които принадлѣжели подъ С
моковскитѣ и че изваждали хубаво желѣзо, подобно
Самоковското, отъ владайскитѣ мадни. Азъ обаче не
жихъ да намѣрж никакви руини отъ видни, за това се
съмнявамъ за разработванието на желѣзнитѣ рудници
такова кратко врѣме. Трѣба да е било това пó-рано,
щото не сж доволни 20 год. да изгладятъ сичкитѣ сл
на виднитѣ. И самата сгория твърдѣ разсеяно се нам
нийдѣ неможихъ да видя купища, както това може сѣк
да забѣлѣжи около Самоковъ.

Въ края на 1880. година, когато пжтувахъ съ Про
Тоула (Toula) по западна България, видяхъ при Управ
теля на Славинската митница, единъ доста голѣмъ ра
вачъ (кюлче) откисено (редуцирано) желѣзо. Този расвач
по величина еднакъвъ на Самоковскитѣ, билъ намѣре
недалеко отъ сжщия пунктъ въ Комския Балканъ. Сжщ
ми расказваше, че тамъ се намирала и сгория. Можемъ
слѣдователно да се съмняваме, че въ гранитно-сиенитн

[1]) *Jireček* Die Handelstrassen etc. p. 71, бѣлѣжка 237.
[2]) *Иречекъ,* Исторія Болгаръ стр. 594.

комплексъ на Стара-Планина се ненамиратъ жили съ магнетитно желѣзо подобни на Витошкитѣ? Трѣбатъ ли ни по-ясни доказателства отъ тѣзи, че тамъ не се е вадило нѣкога желѣзо?

Цъвтѣла е едно врѣме желѣзната индустрия и въ Етрополе. Сѣкий единъ, който е посѣтилъ този градецъ, трѣба да е забѣлѣзалъ тамъ разхвърлената сгория. При Етрополе се намиратъ мѣстата на 36 съборени видни; отъ тѣхъ виждашъ днесъ само прости, засипани ями, около които срѣщашъ черна сгория. Сичкитѣ тѣзи ями сѫ расположени покрай Етрополската рѣка. Отъ тѣхъ 10 се простиратъ отъ Лѫга до Етрополе, а останалитѣ — отъ града до прохода на Балкана. Ами Буе въ своето дѣло „La Turquie d'Europe“ като спомѣнува за желѣзната индустрия въ Етрополе, казва: че драгоцѣнния металъ вадили отъ нѣкаква желѣзна оксидирано-хидратирана руда, която тамъ се намира въ единъ варовитъ камъкъ.[1]) Това обаче неможихъ азъ да констатирамъ въ неотдавнашното си пребиваване въ Етрополе. Рудата отъ която тамъ сѫ вадили желѣзо била е магнетитна, и сѫ ѭ пренасяли отъ Самоковъ. Това добрѣ помнятъ нѣкои старци, които самъ распитахъ; тѣ казватъ още, че виднитѣ работяли до преди 80 години и че извадено̀то желѣзо носяли въ Свищовъ да продаватъ. Както при Самоковъ така и тука, циганитѣ събиратъ изхвърлената сгория и вадятъ отъ нея добро желѣзо.

И въ Троянския Балканъ, покрай р. Черни Осъмъ, вадило се е нѣкога желѣзо. Недалеко отъ хематитната руда, която недавно намѣрихъ по брѣговетѣ на единъ високъ хълмъ, нахожда се распръснатата желѣзна сгория. Тука вадението на метала трѣба да е било въ преминалитѣ столѣтия, защото населението отъ околнитѣ колиби непомни

[1]) *A. Boué.* La Turquie d'Europe. Paris 1840, t. I, p. 375.

нищо подобно; а и слѣдитѣ на виднитѣ сѫ избърсани от врѣмето.

За желѣзни видни, подобни на Етрополскитѣ, споменува Буе въ источната часть на България, на Западъ от Варна въ Балкана. Тѣ носяли името малъкъ Самоковъ или Самоковджикъ. За тѣзи му говорилъ нѣкой си Дервиш ефенди; той самъ не ги е видѣлъ.[1])

Желѣзни руди (възможно магнетитни) има при Неврокопъ, при Бѣлово до крайната станция на Румелийскат желѣзница.[2]) Въ Чипровецъ ми приказваха, че тамъ и въ желѣзна до недавна вадили желѣзна руда.

Освѣнъ вънаведенитѣ мѣстности, Магнетитъ се намир още като второстепенна руда въ Гранита при Св. Никол въ Диорита при Бѣлоградчикъ, въ Аплита при Коновница, въ Сиенита и Диорита витошки, въ Сиенита, Диорита, Андезита и Сиенитъ-Порфира берковски, въ Мелафир подъ Зоронино и въ много други еруптивни камъни.[3])

Нека видимъ сега по обстоятелствено, какъ се намир желѣзната руда въ Самоковъ, на кой начинъ се експлоатира и какви металургически процесси употрѣбяватъ за вадение на чисто желѣзо.

Магнетитното желѣзо, както по-горѣ казахъ, намир се ганглионарно распредѣлено въ витошкия Сиенитъ. Тѣзи ганглии сѫ испълнени съ Гнайсъ-Сиенитъ, въ който най изобилно се нахожда рудата. Отъ такива камъни съставен сѫ по-вечето хълмове, лежащи измѣжду рѣкитѣ: Искъръ, Палагария и Желѣзница. Сѫщитѣ се намиратъ и на дѣсни брѣгъ на Искъръ, недалеко София, но въ по-малъкъ размѣръ. Тѣзи сѫ селата, около които събиратъ желѣзната магнетитна руда: Калково, Горни и Долни Околъ, Широк

1) *A. Boué.* Loc. cit., t. III, p. 64.

2) *Jirecek,* Die Heerstrasse etc. etc. p. 39.

3) *Toula,* Geologische Untersuchungen im westlichen Theile des Balkans und in den angrenzenden Gebieten. LXXIX Bd. der Sitzb. der K. Akad. der Wissenschaften.

олъ, Райово, Рельово, Алино, Попояне, Ковачевци, Ярово, Драгошиново, Злакучени и Чамурлий.

Както сички камъни, тако сжщо Сиенита и Гнайсъненита, подъ влиянието на въздуха, влагата, дъждоветѣ, тѣговетѣ, мразоветѣ, ледоветѣ и други, препукватъ се и япадатъ. Водитѣ, които винаги се стремятъ да завзематъ ай-низкитѣ мѣста, повличатъ съ себе си този материялъ, юбятъ и измиватъ по-легкитѣ му частици и ги носятъ себе си въ видъ на глина и пѣсъкъ. Магнетита като о-тежъкъ отъ водата и пѣсъка, пада въ по-низкитѣ и ълбоки мѣста, дето се и събира. Отъ тука околното наление събира тъзи руда и премива въ оградени като рита мѣста. Когато се случи суша, искуството припомага а природата. Человѣшката ржка разравя и преорава хъловетѣ и така отваря пжть на атмосферилиитѣ да дѣйствуватъ по-енергически за разрушение.

Като се доволно измие рудата, пренася се въ фабрикитѣ, дето почева металургическия процесъ. Операцията е подраздѣля така:

а) Въ *Виднитѣ*; б) въ *Маданитѣ*; и в) подъ *Самоковитѣ*.

Виднитѣ или пещитѣ приличатъ много на Каталонскитѣ. Тѣ сж малки и низки, направени отъ разни камъни измазани съ глина. Долния диаметъръ на пещитѣ недминава 0·5 метъръ; горния има само 25—35 с. м. Тѣ високи 1·5-2·5 метра; близо до тѣхъ, се намиратъ доста лѣми мѣхове за распалване на горивото. Мѣховетѣ се гневатъ и распущатъ съ помоща на крилати оси, които въртятъ отъ колела. Движението на послѣднитѣ произжда стърмо падающата вода.

Откисванието на рудата става така: напълватъ найърво виднята съ дървени въглища и пущатъ мѣховетѣ въ дѣйствие. Като се разгори и слегне добрѣ горивото, урятъ изново въглища и дървени пржти; послѣ пълнятъ акъ съ кюмюръ. Рудата изново премита и очистена до

опредѣленъ степень, мокрятъ и като тесто хвърлятъ от горѣ въ виднитѣ. Надъ неѭ трупатъ пакъ вѫглища прѫти, а надъ тѣзи пакъ руда; това се продължава та нѣколко врѣме. Послѣ 6 часа, понеже откисването тр толкова, испущатъ да истече сгорията, а желѣзото съ цо пината, като расвачъ (кюлче) остава въ виднята.[1] Що охладнее малко расвача, изважда се и очуква до като горѣщъ. На този начинъ отъ 360 оки или единъ воз руда, добива се расвачъ отъ 120 оки сурово желѣзо с цопината заедно.

Първата операция е вече свършена, расвачитѣ се пр насятъ въ мадана.

Направата на мадапитѣ, не се различава много от виднитѣ. И тѣ сѫ единъ видъ пещи. Тука съ помощ на вѫглищата и мѣховетѣ, направени по сѫщий начин както и онѣзи при виднитѣ, преобръща се суровото же лѣзо въ ковко и се приготовлява за Самоковитѣ.

Расвача, подложенъ на втората операция, смалява с отъ 120 на 60 оки, чисто желѣзо.

Що сѫ Самоковитѣ? — Самоковитѣ сѫ огромни ж лѣзни чукове, сѣкий по 150 — 200 оки тежъкъ. Тѣхъ дига и спуща водата, която като пада съ голѣма бърз презъ доста високъ и стърмъ улей, върти едно коле това съставлява механизма за движението на Самокови Горѣщи още, расвачитѣ са пренасятъ подъ Самоковитѣ извличатъ на прѫти и тесни плочи.

Третята и послѣдня операция е вече свършена.

Първоначалнитѣ видни и мадани биле сѫ много несъвършени отъ колкото настоящитѣ. Тѣ сѫ биле са прости пещи и нищо по́-вече. Остатъци отъ тѣхъ нам рать се и днѣсь още около Чамъ-Кория.

---

[1] Думитѣ *цопина, расвачъ, виднягмадань* както и други технически дум, които тукъ съмъ си служилъ, употрѣбяватъ се отъ тамшното населеңие.

Въ Самоковско сичкитѣ видни въ Турско врѣме биле ѣ до 72, а маданитѣ до 18. Послѣ дохождането на русштѣ войски, много видни и мадани биле развалени; тѣсъ има тамъ повече отъ 32 видни и 16 мадани. И тъй ь Княжеството има само 10 видни и 3 мадани здрави и юсобни за работа, а въ Източна Румелия 15 видни и мадани.

Ако сравнимъ числото на виднитѣ съ онова на мадаітѣ ще видимъ, че виднитѣ надминаватъ 4 пѫти пó-вече ıслото на вторитѣ. Причината състои въ това, дето 4 ıдобни видни сѫ нуждни да приготвятъ желѣзо за единъ ıданъ.

Желѣзнитѣ фабрики около Самоковъ неработятъ поюянно презъ цѣла година. Ако исключимъ работното ѣме на полето и зимскитѣ мразове, тогава кога замръзне ıдата, виднитѣ и маданитѣ работятъ само 3 — 5 мѣсеца ь годината.

За да представя пó-ясно въ какво положение се нашра нашето желѣзно производство, ще приведа слѣдуюдта таблица. Изложенитѣ цифри, нека бѫдѫтъ мѣрка не мо за важноста на желѣзото, но и за благосъстоянието, ıдустрията и моранната сила на държавитѣ.

Въ година 1877 произвело се е желѣзо:

ь Велика Британия	6,608,000	тона.
. Съединенитѣ Амер. Държави	2,360,000	„
. Германия	1,540,000	„
. Франция	1,520,000	„
. Белгия	420,000	„
. Росия	415,000	„
. Австрия	470,000	„
. Швеция	374,000	„
Сичко	13,707,000	тон.[1]

[1] *Mulhall*, The progress of the World, second édit. London 1880, p. 61. Сравни още отъ сѫщия авторъ Balance-sheet of the World. London 1881.

Сравнимъ ли тѣзи бройеви, на първъ поглѣдъ ще с
увѣримъ, че Англия произвежда почти толкова желѣз
колкото другитѣ държави; за това и никой на свѣта н
може да конкурира съ английската желѣзна индустрия. Же
лѣзото и каменнитѣ въглища подигнали сѫ Англия до днѣш
ното й благосъстояние, иначе тя би била непозната на свѣт

До като напоменатитѣ държави показватъ колосалн
цифри, нашето Княжество заедно съ посестримата си Южн
България (Източна Румелия), която добива желѣзната си
руда изъ околноститѣ на Самоковъ, могѫтъ да произве
дѫтъ годишно около 1,154,222 килограма, и то Княже
ството 309,666 кил. а Румелия 844,556, нѣщо съвсѣм
незначително въ сравнение съ другитѣ държави.

Желѣзната производителность на Самоковъ може зна
чително да се увеличи, ако се запустне владѣющия там
първобитенъ начинъ. Историята на индустрията най-блѣс
каво доказва, че само съ въвеждането на високи пещ
могла е желѣзната промишленность да постигне днѣшнет
си съвършенство и днѣшния си напредъкъ.

На много мѣста около Самоковъ лежи огромно коли
чество сгория. Тя съдържа значителенъ процентъ неочи
стено желѣзо. Циганитѣ задоволни само съ сгорията, коят
безплатно събиратъ, правятъ втори металургически про
цесъ и вадятъ за потрѣбата си желѣзо отъ тъзи сгори
Направили се само една висока пещъ, съгласно съ законит
на металургията, исхвърления материялъ изново може д
се претопи и очисти.

Рудата принадлежи на селенитѣ. Тѣзи я събиратъ
миятъ и премиватъ, сѣкий въ територията си, и пренасят
въ виднитѣ дето я продаватъ за незначителна цѣна. Един
возъ руда (360 оки) продава се въ виднитѣ 20—25 гр
Селенитѣ ми приказвахѫ, че много отъ тѣхъ чакатъ пр
питанието си отъ желѣзната руда. Тѣ могѫтъ въ пъл
ната смисълъ на рѣчта да се нарѣкѫтъ рудари.

Въ Турско врѣме ступанитѣ на виднитѣ и маданитѣ биле исключително Турци и нѣщо Евреи. Слѣдъ освобождението ни, последнитѣ откупили отъ Турцитѣ желѣзнитѣ фабрики, тъй щото тѣ принадлежатъ на тозъ часъ само на Евреитѣ. Единъ само Българинъ отъ Самоковъ е притежатель на единъ маданъ съ нѣколко видни, които той купилъ въ послѣдне врѣме.

Такова е положението на желѣзната индустрия у насъ.

Каситеритъ (Cassitérite).

Този богатъ на калай (Stanum) минералъ намира се и въ България. Придруженъ съ Бакроносенъ Пиритъ, находжда се разсеянъ въ тънки жилчици до 5 м. м. дебели въ единъ зеленкастъ еруптивенъ камъкъ при върха на Етрополския Балканъ. Тъзи руда съдържа 78—79 на % калай и 21—22% кислородъ. Колкото и малко да е намѣрена калаената руда, тя показва сичкитѣ свойства на Каситерита. Намира се въ кристали, но нó-вечето е ситно зърняста. Цвѣтъ има кафеянъ а прахъ сивкасто-бѣлъ. Непрозрна е рудата. Блѣщи се диамантно. Доволна е твърда и тежка като желѣзо.

Каситерита се намира нáй-вече въ жили, въ кристалинитѣ камъни на старитѣ формации. Нáй-изобилно се намира въ Гранита и Гнайса. На нѣкои мѣста срѣща се въ разни Клорити и Порфири. Напоконъ изобилно се намира като пѣсъкъ и въ нѣкои водонанеснини, станали отъ расрушението на еруптивнитѣ камъни въ които се намира Каситеритъ.

Малкитѣ екземпляри, които се намиратъ въ сбирката ми, намѣрени сѫ близо караула, къмъ върха на прохода, който води отъ Етрополе зá Пирдопъ. Сичкитѣ мои усилия, да намѣря коситровата руда въ изобилно състояние излѣзоха напусто. Лутахъ се тамъ цѣлъ единъ день, качихъ се по брѣговетѣ, чупихъ камънитѣ и неможихъ да намѣря по дебели жици отъ 5 м. м. Етрополския Балканъ въ

бѫдѫщитѣ ми изслѣдвания ще бѫде единъ отъ главнит
мои предмети за подробно изучвание. Въ него има надѣжд
да се откриять много нѣща.

Миниумъ (Minium).

Миниумъ намира се като желто-червенъ пръстенъ прах
съ Галенита въ Етрополския Балканъ. Тъзи руда, безсъ
ненно е станала отъ окисванието на Галенита. Стоплен
Миниума предъ духалката пожелтява, сгрянъ по́-вече рас
топява се и дава оловно зрънце. Намира се въ мал
количества.

Тъзи руда която носи въ търговията името червен
олово, прави се по́-вечето искуственно.

Манганитъ (Manganite).

Цвѣта на тъзи руда е черно-желѣзна, на нѣкои мѣс
пепеляно-сива. Блѣсъкъ има металенъ, а прахъ тъмно-че
венъ (кестениянъ). Манганита е непрозраченъ. Твърд
има 3·5. Отъ желѣзния воденъ окисъ, който се намира
него повърхноста на рудата е раждѣсала.

Намѣрения въ България Манганитъ не е криста
ранъ; той е наслаганъ (седиментаренъ). Въ южния д
на Варненския окрѫгъ, виждаме рудата въ доста дебе
пластови.

Манганита съдържа обикновенно 62—63% Манга
27—28% кислородъ, а останалото е вода. Ето резулта
не пирогностическата анализа: на ситно сдробенъ не се то
предъ духалката; силно калцинирань, губи отъ кислоро
си и нѣколко процента вода, която най-добрѣ се виж
въ тънка затворена цѣвчица. Праха на рудата полѣнъ
симпорния киселина и размѣсенъ съ малко готварска со
дава не много клоръ. Сѫщия прахъ стопленъ съ сода
салпетъръ на платинена плочица дава характеристичната
свойствена само на мангановитѣ руди — зелена боя, коя
се топи въ вода. Бораксовата и фосфорова бисерка (пер

съвсѣмъ ясно се боядисва тамянужено (аметистно), а губи цвѣта си въ откисающия пламъкъ.

Освенъ споменатитѣ бѣлѣзи въ мангановата руда, ясни и характеристични сѫ реакциитѣ и на желѣзо; това показва, че значителенъ процентъ желѣзовъ сесквиоксидъ има въ нея. Въ бисерката може добрѣ да се забѣлѣжи и реакцията на послѣдния металъ. Растворената руда, стопилена съ малко азотна киселина и размѣсена съ малко само ферюцианъ-калий, дава синя таложнина; сѫщата растворена руда съ амонякъ произвежда пихтияно (джелатинозенъ) кафеянъ талогъ, — знакъ че има желѣзо.

Манганита се намира въ Кара-дере измѣжду Куру-киой и Абди-киой (Варненско). Кара-дере лежи источно, само четири километра отъ първото село и недалеко отъ Черното море. Пластовитѣ почти вертикално положени, простиратъ се отъ Истокъ къмъ Западъ. Тѣ сѫ раздѣлени съ многосложни, тънки като книга, шарени глинени слоеви, напоени съ манганова руда. Дебелината на руднитѣ жици много се измѣнява. Има ги 2—5 д. м. дебели. Азъ открихъ тука 6 такива жици. Въ тъмно-шарената глина, която на мѣста има 1—1·5 метъръ дебелина, намиратъ се тънки второстепенни жилчици. Рудата се не открива само тука: тя излиза на видѣло и северо-западно, на два километра отъ открититѣ жици, въ една нива, която лежи 50 метра високо надъ главното мѣстонахождение.

Успоредно съ напоменатитѣ шестъ манганитни жици, трѣба още нѣколко да се намѣрятъ. Между тѣмъ юго-западно, нема нито слѣда отъ тъзи руда. Тукъ трѣба дълбоко да лежѫтъ руднитѣ жици, ако ги въобще има. Рудата, слѣдователно, доста изобилно се намира тука; тя може да се експлоатира и пренася твърдѣ лесно по море.

Отъ мангановитѣ руди невадятъ обикновенно Манганъ. Употрѣбяватъ ги по́-вечето за приготовление на клоръ и кислородъ. Важна роля играятъ въ стакларството; съ тѣхъ

красятъ тамянужено (аметистно) стаклата. Употрѣбяват ги още при сжщата индустрия, за онищожение на недо ритѣ бои. Мангановитѣ руди иматъ практическо употрѣ бение и въ грачарството; тѣ служжтъ, примѣсени съ глечь (alquifoux) за полирование и пр.

Лимонитъ (Limonite).

Лимонитъ намѣренъ е въ Пацанецъ при Елена. То е тъмно-червенъ; праха му е желто-червенъ; твърдина н 4—5. Пръстения характеръ на рудата и случайнитѣ при мѣси, които въ него се намиратъ като глина, пѣсъкъ слюда, даватъ на рудата посрѣдственно мѣсто измѣжд Лимонита и Окра. Намѣрената, слѣдователно, руда е са вариететъ отъ чистия Лимонитъ.

Рудата се намира въ тънки до 1 с. м. пластови младитѣ уталожнини. Тѣзи сж тоже обагрени (боядиса желто и червено отъ желѣзова окисъ и могжтъ като пр красенъ окъръ да се употрѣбятъ. Нема съмнение, че то Лимонитъ, както и окра, който около се намира, сж про извѣдение на други руди: Пирити, Сидерити и други м нерални видове (Слюда, Аугитъ, Хорнбленде и пр.), кои съдържатъ желѣзо като протоксидъ. Водитѣ които текжт въ земната кора, разнасятъ растопено желѣзото, като ка бонатенъ или сулфатенъ протоксидъ въ карбонатнитѣ вод Съ извѣтряванието на въглената киселина тѣ таложят минералнитѣ частици, които най първо плуватъ като м слена тънка ципица върху мирнитѣ води, и слѣдъ окисв нието, като по-тежки, падатъ на дъното, дето се насла ватъ. Водитѣ на около иматъ почти сички червенъ цвѣт и сж стипчеви. Това твърдѣ добрѣ се забѣлѣзва въ П цанецъ и на много други мѣста въ Княжеството дето с случва този процесъ като въ Тетевенския Балканъ (Дп чово, Боровецъ), Брѣзникъ, Челопечь, Етрополски Балкан и пр. пр.

Лимонитъ се намира и въ Етрополския Балканъ, недалеко отъ Киселешкия долъ. Тука рудата има сивкасто-желтъ цвѣтъ и е въ компактно състояние.

Окъръ (Ocre).

Както Пирита, така и Окъра е твърдѣ распространенъ въ България. Послѣднята като епигенетична руда придружва първата. Окъра е пръстенъ Лимонитъ, който съдържа нѣколко проценти глина и други. Дава сѫщитѣ химически реакции както и лимонита и различава се отъ послѣдния по физическитѣ си знакови. Тъмно до свѣтло червенъ Окъръ изобилно се намира въ Лѣсковъ долъ при Брѣзникъ. Твърдѣ богатъ на желѣзо, този Окъръ има дребни бѣли или желти конкреции, които по величина не надминаватъ грахово зърно; по нѣщо е шупливъ. Брѣзнишкия Окъръ до толкова е чистъ, щото безъ голѣми преуготовления може твърдѣ лесно да се употрѣби за червена боя. Отъ него може да се извади и превъсходно желѣзо.

По́-бѣденъ на желѣзо е пръстения Лимонитъ или Окъръ изъ Челопечъ. Този до толкова е испъленъ съ конкреции и жгласти кварцитни кѫсове, щото съ пълно право можемъ го нарече бречастъ Окъръ. Цвѣта му се мѣнява отъ тъмно до светло червенъ и отъ желто-червенъ до блѣдо-желтъ. Макаръ компактенъ и добрѣ циментиранъ, въ него лесно се распознаватъ ситнитѣ пори, които го премрежватъ. Цѣлата грьмада показва разноцвѣтенъ и разнозърнястъ прекрасенъ мозаикъ. По́-чистия Окъръ употрѣблява околното население за боядисване на домоветѣ си.

Хубавъ Окъръ съ Галенитъ се намира близо Етрополе. Политенъ, свободенъ отъ конкреции и доста приятно нашаренъ (желто-червено) Окъръ има при Гебедже (Варненско). Въ него се виждатъ тъмни и тънки 2 — 3 м.-м. жили Лимонитъ.

Бледъ и сиромашенъ на желѣзна руда Окъръ се нахожд
на много мѣста въ България. Има го въ Софийско, Бр
нишко, Берковско, Ломско, Раховско, Плѣвненско, Еленско,
Златишко, Варненско и пр.

Псиломеланъ (Psilomelane).

Кристализиранъ Псиломеланъ не е още нигдѣ нам
ренъ. Нахожда се по́-вечето въ массивно, компактно съсъ
яние, както това добрѣ може да се забѣлѣжи въ околнос
на Гебедже. Тукъ рудата се намира примѣсена съ жел
зовъ окисъ измѣжду пѣсечивитѣ камъни. Въ тѣзи пор
намирашъ желтъ, червенъ Окъръ примѣсенъ съ пѣсък
или пакъ само сипъкъ чистъ бѣлъ ситенъ пѣсъкъ. Ру
носния камъкъ не се ограничава само на едно мѣсто; то
се простира далеко на юго-истокъ отъ село Гебедже, от
дето селянитѣ, кога орѫтъ или копаятъ, изваждатъ голѣ
балвани манганова руда.

Цвѣта на рудата е сивкасто-черъ, а праха червенка
сивъ. Псиломелана има полуметаленъ блѣсъкъ; съвърше
е непрозраченъ. Той има по́-голѣма специфична твърд
отъ Манганита — 5·5.

Рудата показва само слѣди отъ Барий; има
малко Калий а съдържа още желѣзо и кремикъ. Осве
тѣзи, сичкитѣ други реакции, споменати при Мангани
забѣлѣзватъ се и при тъзи руда. По съставъ, Псиломел
съдържа по́-вече Манганъ отъ колкото Манганита.

Вадъ (Wad).

Колкото и малко да е запознатъ человѣкъ съ при
дата, кога пѫтува отъ Клисура за Петро-ханъ (Берков
Балканъ), несъмненно той е забѣлѣзалъ къмъ срѣдата
Балкана, отъ лѣва страна на прохода, нѣкаква кафея
черна пръстъ, напоена по́-вечето съ вода. Тъзи пръс
ако и да е съставена отъ сѫщия материялъ, както и
около находящата се, тя е обаче по́-ситна, сбита и напо

съ манганова руда, която ѝ доставя кафеянъ цвѣтъ. Тъзи руда, по мое мнение, е Вадъ.

Рудата не е на сѣко мѣсто еднакво распредѣлена; на едни мѣста иде пó-изобилно събрана, на други пó-оскъдно Това зависи нáй-много отъ руднитѣ манганови жици, които испресичѫтъ сиенитния комплексъ на Балкана както и отъ подземнитѣ извори, които презъ тѣхъ текѫтъ. Послѣднитѣ изнасятъ растопена мангановата руда на повърхноста и напояватъ пръста презъ която минаватъ. Тамъ дето е сухо, жилчицитѣ на мангановата руда твърдѣ добрѣ се виждатъ. Тѣ сѫ тънки — само нѣколко с.-м. — разно наклонени и распредѣлени отъ Ю З.—С И. въ шарения Сиенитъ.

Кварцъ (Quartz).

На много мѣста въ България намираме Кварцъ. Изобилно го има въ пѣсечевитѣ камъни около София дето дребнитѣ му зърна сѫ слепени съ варовито или желѣзно споило (Саранци-Ташкесенъ), или пъкъ съставлява дебели пѣсечиво-рохави, сипки, слоеви, както това добрѣ се вижда въ Варненско, Силистренско, Софийско и пр. Този минералъ е единъ отъ нáй-сѫщественнитѣ елементи на Гранита въ св. Никола, Бѣлоградчикъ, Рабишъ, Берковски Балканъ и др.; намираме го като зърна въ нѣкои наши Сиенити — Етрополски и Берковски; распръснатъ е въ малки кристали, въ голѣмъ брой Порфири — измѣжду Берковица и Враца; той се вижда въобще почти въ сички български еруптивни камъни.

Въ хубави самостоятелни кристали и правилни обикновенни комбинации — призма съ пирамида, намираме Кварцъ на много мѣста въ отечеството ни. Отъ Витоша, отъ Етрополский и Берковский Балканъ, както и отъ околноста на Кюстендилъ имамъ доста хубави екземпляри. Пó-вечето сѫ нормално израсли, но намиратъ се и развлечени и въ посока на главната осъ. Освѣнъ безцвѣтни и

прозрачни срещатъ се на́й-вече тамянужени (морави); по-рѣдко се намиратъ желти.

Въ массивно състояние съ бѣлъ захаровиденъ слогъ, намира се Кварцъ въ Чупетлово, недалеко София. Мѣстото не ми е познато, но споредъ казванието на едного изъ Перникъ, дамаритѣ на кварца или по добрѣ кварцита, сж положени хоризонтално и завзематъ твѣрдѣ голѣмо пространство. Този Кварцъ има стъкленъ блѣсъкъ, на мѣста се забѣлѣзва и маргаритенъ; съвсѣмъ чистъ и бѣлъ е; той нема слѣдователно никакви други примѣснини.

Червенъ кварцитъ, намира се на Юго-Истокъ отъ София, на пжтя, който води отъ този градъ за Самоковъ. Тука той е грьмаденъ и има голѣма дебелина. Цвѣта му е бледо-тамянуженъ (бледо-моравъ), премреженъ е на много мѣста съ бѣли кварцитни жилчици, съдържа дребни бѣли плочици слюда и има ситнозърнястъ слогъ. Този кварцитъ не е друго освѣнъ зърнястъ Кварцъ, на който зърната до толкова сж растопили отъ топлината, щото сичко се промѣнило въ кварцовъ камъкъ.

Като минералъ, Кварца е съвършенно безцвѣтенъ; на-вечето е обагренъ въ разни степени бѣло, сиво, желто, кафеяно, червено, синио, тамянужено и черно. Много отъ тѣзи сж названи споредъ цвѣта си.

Аметистъ (Améthyste), въ голѣми кристали твърдѣ често се намира на Витоша. Той има моравъ или по́-добрѣ тамянуженъ цвѣтъ; познатъ е на Софиянци като *Витошки камъкъ*. Отъ този Витошки камъкъ забѣлѣзвашъ въ много госпожи пръстени и други украшения въ София. Аметиста е слѣдователно отъ давна познатъ по тия страни. Въ моитѣ ржце се намира единъ хубавъ Аметистенъ кристалъ отъ извънредна величина. Три форми въ него сж съединени (комбинирани): основна призма, основенъ и негативенъ ромбоедъръ (∾R. R. — R.). Върху този кристалъ се намиратъ други по́-малки прирасли кристали. Сичкитѣ иматъ успо

редни главнитѣ си оси. Стенитѣ на призмата сѫ малко грапави, а на ромбоедритѣ гладки, блѣстящи. Въ малкитѣ приpаслия, кристали стенитѣ на ромбоедритѣ сѫ неправилно нацукани, въ главния кристалъ само двѣ сѫ въ подобно състояние. Ако би билъ цѣлъ израсълъ кристала, тогава дължината му би била 6·7 с.-м.; сега е само 5·5 с.-м. Дияметра му износя 4·6 с.-м.

За цвѣта на Аметиста мисли се различно. По́-вечето отдаватъ тамянуженaта боя на мангана. Хайнцъ (Heintz), който голѣмо число анализи е направилъ върху Аметисти отъ разни страни, казва, че въ нѣкои нито слѣда отъ манганъ е намѣрилъ; той иска да каже, че цвѣта на Аметиста произлиза отъ желѣзо и сода и никакъ отъ манганъ. Сѣкъкъ това може да се потвърди и тука. Въ околноста дето е намѣренъ Аметиста, не се е намѣрила — поне за сега, манганова нѣкоя руда. Тукъ има желѣзни руди — Магнетитъ, Хематитъ и на вѣрно тѣ сѫ главната причина за обагрението на кварца. Деклоазо съ нѣколко още минералози предполага, че цвѣта на Аметиста произтича отъ нѣкое органическо вещество.

Червенъ Кварцъ (Quartz rouge) заедно съ Магнетитъ, въ малки хубави кристалчета намѣрихъ неотдавна на Витоша. Формата имъ е една отъ на́й-обикновеннитѣ; тя прилича много на Аметиститѣ. Фухсъ (Fuchs) мисли че цвѣта на червения кварцъ произлиза отъ титанова киселина. Споредъ направената анализа на Витошкия Магнетитъ въ него има до 2·5% титанова киселина. Тя е слѣдователно обагрила червения кварцъ.

Хубави, тънко-дългнести, кристалчета *жълтъ Кварцъ* (q. jaune) намѣрихъ въ единъ екземпляръ испроводенъ отъ Кюстендилъ. Този Кварцъ прилича на желтия Топазъ; той се различава отъ него по кристалографскитѣ си форми и по неимание на прецѣпъ.

И *Калцедонъ* (Chalcédoine) се намира въ малки количества въ Витоша. Това можихъ да съгледамъ въ нѣколко малки геоди въ восъчения Опалъ, който тамъ въ жили се намира. Той е синкаво-млѣчно-бѣлъ, прозиренъ и аморфенъ. Освѣнъ този, намира се и нечистъ калцедонъ въ сѫщия локалитетъ. Послѣдния съставлява стенитѣ на една голѣмичка геода, въ която лежѫтъ хубави кварцови кристали.

Агатъ (Agate) се намира въ концентрирани неправилни и разнообагрени слоеви въ опалнитѣ жици на Витоша. Колкото и малко да го има, азъ считамъ за длъжость да го спомена.

Кремъкъ (Flint) се намира като неправилни заоблени кѫсове или въ тънки легла на много мѣста въ България. Повърхноста му е бѣла или белизнява отъ кредата въ която се той нахожда, но вѫтрѣшноста му черна или сива. Този кремъкъ съдържа голѣмо изобилие остатки отъ Инфузории, Спонгии, Ехиниди и др. Нахожда се въ кредата при Плѣвенъ, Бѣла, Шуменъ, Никополи и пр.

Червенъ, желтъ, бледъ, сивъ *Ясписъ* (Jaspis) или нечистъ и непрозраченъ Кварцъ намирашъ на много мѣста въ Силистренско, Шумненско, Варненско, Плѣвненско и пр.

Опалъ (Opal).

Въ тънки жили 2—5 с.-м. восъченъ Опалъ намира се сѣверо-западно отъ Владая на Витоша. Излома му подпѫлнскойкастъ (конхоидаленъ), цвѣта восъчено желтъ а прахъ съвършенно бѣлъ. Въ тънки парчета вижда се слабо млѣчастъ, прозиренъ е. Въ него и на него азъ намѣрихъ многобройни, разни величини израсли и прорасли Турмалинови кристали. Този Опалъ е сталалъ отъ топлитѣ извори, които сѫ съдъжали растопена кременна киселина или пакъ отъ воденитѣ кременни пари, които минавали презъ пукнатинитѣ, като оставали кременната си киселина и сичко щото сѫ носили.

Аугитъ (Augite).

Аугитъ или Пироксенъ е руда отъ групата на Амфибола. Намира се нáй много въ еруптивнитѣ кристаллини камъни. По съставъ тѣсно е свързанъ съ правия Хорнбленде; различава се отъ последния по формата на кристалитѣ си, съдържа пó-малко кремикъ, има пó-голѣма специфическа тѣжина и пó-лесно се топи отъ него. Съставлява една отъ главнитѣ примѣснини почти на сички Диабази.

Въ хубави призми виждаме Аугитъ въ Диабаза при Владайската рѣка, въ Аугитъ-Андезита, юго-источно отъ сѫщата рѣка предъ Перникъ и пр.

Амфиболъ (Amphibol).

Твърдѣ обикновенъ и распространенъ минералъ въ голѣмъ брой еруптивни камъни. Амфибола изобилно влиза въ състава на много Гранити, Сиенити, Кварцъ-Сиенити (Витоша, Етрополски Балканъ), Андезити, Амфиболъ-Андезити (Берковски Балканъ), Диорити (Витоша, Етрополски и Берковски Балканъ), и други.

Цвѣта почти на сички намѣрени екземпляри е черъ или тъмно-зеленъ. Пó-вечето се вижда въ дълги призматически кристали. Пó-мегкъ е отъ кварца и фелдшпата, но пó-тежъкъ и отъ двата. Сгрѣнъ дава особенна миризма; топи се пó-лесно отъ Аугита. Листастата структура и слабата му твърдина различаватъ го отъ черния Турмалинъ, съ който лесно може да се замѣни.

Слюда (Mica).

По своя металически срѣбъренъ блѣсъкъ, по своята прозрачность и съвършенна цѣпивость, Слюдата е позната на секиго. Намира се като главна примѣснина въ Гранита при Клисура (Берковско), св. Никола, Бѣлоградчикъ и др.; въ Блѣстняка (Micaschiste) при Златица и въ други кри-

сталинни камъни. Като второстепенна смѣса, произли-
зающа отъ раздробението на еруптивнитѣ камъни, Слю-
дата се намира примѣсена съ глина и пѣсъкъ въ много
седиментарни (наслоени) пластови. Такава земя се свети
на слънцето като сребърна и лъжи много окото. Въ по-
добно състояние намира се на много мѣста въ България,
повече въ Западната отъ колкото въ Источната часть.
Слюда се вижда още, почти въ сички Диадо-Триадични и
кредни песченици въ Княжеството.

Минаралогическитѣ вариетети на Слюдата сѫ познат
подъ името Биотитъ, Лепидолитъ, Мусковитъ и др. Пър
вата Слуда (Биотита) е черна или кестенияно-черна; т
се намира въ кристалиннитѣ камъни на Берковския Ба
канъ (Гранитъ, Порфиритъ, Сиенитъ — Порфиръ, Ди
ритъ и др.) и въ Сиенита Витошки.

Мусковита или бѣлата Слюда въ голѣми луспи с
вижда въ Златишкия и Пирдопския Блѣстникъ и въ пѣ
сечливитѣ слюдни наслаги при Саранци и пр.

Фелдшпатъ (Feldspath).

Въ западния дѣлъ на Българското Княжество, н
много мѣста се намира Фелдшпатъ. Въ по́-вечето еру
тивни камъни, които разсеяно се срѣщатъ въ нашето От
чество, Фелдшпата съставлява единъ отъ главнитѣ и с
ществении елементи. Въ други той се намира като втор
степенна руда.

Като Ортокласъ, цѣпивъ Фелдшпатъ, намѣрихъ
Витоша, юго-западно отъ Владая. Структурата на руда
е испрецѣпена. Чертитѣ на цѣпивоста се секѫтъ по
правъ жгълъ, така щото цѣлата руда изгледва като да
съставена отъ правожгълници. Споредъ Щелцнера (Stelzn
посоката на едни черти е успоредна съ Орто —, а на дру
съ Клино-Пинакоида. Това е характеристично само за
сивния Ортокласъ; рѣдко се забѣлѣзва сѫщото явлен
при малкитѣ кристали, находящи се въ камънитѣ.

Екземплярите които пазя иматъ меснатъ цвѣтъ, който не е еднакво распредѣленъ. На едни мѣста червенината е по́-силна а на други заменява се съ бѣло-синкава. Блѣсъка имъ е стъкленъ, а маргаритенъ тамъ, дето прецѣпа е успореденъ съ клинопинакоида (∾P̄∾).

Освенъ Ортокласъ, намира се Олигокласъ, Лабрадоръ, Албитъ въ разни плутонически камъни.

Растворението на Фелдшпата и преобразованието му въ единъ видъ глина, наричаме *Каолинизирание* а произведението *Каолинъ*. Да се разяснимъ: Ортокласа, който ще зема за примѣръ, като основенъ елементъ на сички гранитни камъни е двоенъ силикатъ отъ Алумина и Калий. Подъ влиянието на влагата, по́-вечето камъни, които го съдържатъ въ значителни количества (като Пегматитъ, Гранитъ, Гнайсъ, Порфиръ и др.), распадатъ се малко помалко. Калиева силикатъ растваря се лѣсно и разнася съ дъждовнитѣ води. Алуминиева силикатъ малко или много чистъ, малко или много смѣсенъ съ Кварцовъ пѣсъкъ, Слюда и други минерали, споредъ естеството на камъка, остава самъ въ видъ на бѣла глина. Тъзи глина е порцеланова пръстъ. Обикновенно каолинизацията е само на повърхноста; по нѣкога тя продира и доста дълбоко, отъ дето въ видъ на каменоломи (кариери) експлоатиратъ порцеланена глина.

Вредъ по насъ, дето ес намиратъ плутонически камъни дето растрошението на Фелдшпата се забѣлѣзва, нахожда въ малки количества Каолинъ. Не сьмъ още намѣрилъ мѣни легла отъ порцуланена пръстъ. Тѣзи трѣба да търсимъ въ членоветѣ на нѣкоя отъ преминалитѣ формации.

Турмалинъ (Tourmaline).

Въ растояние на 4—5 километра, сѣверо-источно отъ Владая, разсеяни по брѣговетѣ на малкитѣ Витошки

хълмове, намѣрихъ въ края на миналата година голѣм богатство Турмалинови кристали. Измѣжду тѣхъ се виж- датъ нѣкои съ исключителни величини. На́й-голѣмия кри- сталъ има диаметъръ 2·7 с.-м., периметъръ 8·5 с.-м. и дъл- жина 5 с.-м. Дължината му обаче неможе да се земе за вѣрна, понеже едната полвина на кристала — тъзи която е била зарасла не е никакъ развита. Има други кристал съ по 2 с.-м., 0·5 с.-м. и 1 с.-м. диаметъръ. Послѣднит преобладаватъ.

Въ сичкитѣ почти намѣрени кристали, отъ на́й-ма кинтѣ до на́й-голѣмитѣ, съ малки измѣнения, намѣрих само тѣзи четири форми съединени (комбинирани). Д ромбоедра: основенъ и тжпъ негативенъ; двѣ призми: тр жгълна хемипризма и девтеро-призма хексагонална (+R —$\frac{1}{2}$ R. ∾ R. ∾ P 2). При едни първата призма (∾ R) подпъл е развита и тогава тритѣ нейни измѣнливи стѣни сж п широки отъ другитѣ; кристалитѣ въ този случай иматъ трижгъленъ видъ. При други се вижда противното. Сич китѣ кристали се свършватъ съ по два ромбоедра; един основенъ остъръ, другия тжпъ негативенъ.

Измѣжду многобройнитѣ кристали неможихъ да н мѣря нито единъ, който би ималъ развита другата си пол вина. Сички безъ исключение иматъ една и сжща фор една и сжща комбинация съ незначителни измѣнения. Виж датъ се само антилогнитѣ полови; аналогнитѣ като ср нати немогле да се развиятъ. Подобни на Витошкитѣ Ту малинови кристали намѣрватъ се въ Цейланъ (Ceylan) Соненбергъ близо Андреасбергъ въ Харцъ, дето ги нар чатъ *Африцитъ* (Aphrizite); има ги и въ Норвегия.

Стѣнитѣ на ромбоедритѣ (+R. — $\frac{1}{2}$ R) сж гладки бл стящи; при нѣкои негативни се забѣлѣзватъ и успоред черти съ ржба на основния ромбоедъръ. Призматичнит стѣни (∾ R. ∾ P 2), освенъ нѣкои, набраздени сж на дълж Сичкитѣ безъ исключение кристали сж хемиедрични.

При измѣрението на жглитѣ намѣрихъ тѣзи броеви:

$R \wedge -\frac{1}{2}R = 142°$	$\infty P2 \wedge -\frac{1}{2}R = 113°20'$
$-\frac{1}{2}R \wedge -\frac{1}{2}R = 133°30'$	$\infty P2 \wedge +R = 128°30'$
$\infty P2 \wedge \infty P2 = 120°$	$\infty P2 \wedge \infty R = 151°30'$

Освенъ жгъла измѣжду девтеропризма и протопризма (кто ржба е изѣденъ, сичкитѣ други доста добрѣ се слагатъ съ пресмѣтнатитѣ жгли.[1]) Нѣкои даже съвсѣмъ сж (р)авни.

Успоредно съ тжпия ромбоедъръ и съ девтеропризмата цѣпа на рудата е несъвършенъ а излома неравенъ. Турмалина е подпълно непрозраченъ, има стъкленъ блѣсъкъ и цвѣтъ съвършенно черъ. Праха му е сивкасто-зеленкастъ; твърдина има 7·5; съвсѣмъ слабо показва пироелектрическо свойство.

Предъ духалката съ якъ пламъкъ топи се Турмалинова прахъ, дава черна сивкасто-зелена сгория. Растопенъ съ флуоритъ и бисулфатъ калиевъ, показва двойбенъ характеръ за бариумъ; пропорцията на този елементъ види се да е малка. Съ спектроскопа двойбено е присжтствието на Литиумъ.

Ако се силно калцинира праха на рудата преобръща се въ емайлъ; това показва че Витошкия Турмалинъ спада измѣжду онѣзи вариетети които съдържатъ Литиумъ.

Направенната сухимъ путемъ качественна анализа на Турмалина, показа ми, че освенъ алуминиевъ силикатъ съ борна киселина се намира въ него още: желѣзовъ протоксидъ, магнезия, натрий, нѣщо калций и слѣди само отъ литий.

На Витоша, Турмалина се намира въ пукнатинитѣ на Сиенита. Кристалитѣ съвсемъ свободни, срасли със или безъ кварцъ, лѣжжтъ на фелдшпатна масса. На нѣкой кристали се виждатъ други малки игличасти кварцови кри-

[1] *Des Cloiseaux*, Manuel de Minéralogie t. I. p. 504, 505.

пълното израсвание на кристала, пирамидата е неяс
Намиратъ се и сраслеци.

Намѣренитѣ кристали иматъ разни величини. И
малки до 1 с.-м.; най голѣмия е 7 с.-м. На този послѣд
освѣнъ пирамидата, сичко е ясно. Маргаритния блѣсъ
на пинакоида и стъклення на призмата, превъсходно
виждатъ. Кристалитѣ сж прозрачни, чисти и бѣли. В
нѣкои се виждатъ и малки сиви пятна, които пó-вече
сж събрани около главната ось на кристала.

Интересно е мѣстонахожденнето на тѣзи кристал
Малкия потокъ, който тече въ Лѣсковъ долъ, има вод
си кисело-горчивичка отъ растворението на Пирита, кой
се нахожда въ Високи-Брѣгъ. Тъзи вода, окиселена
симпорна киселина, растопява варовика на камънитѣ пре
които минава и твори на този начинъ Гипса. Въ благопр
ятни обстоятелства Гипса се кристализира и прави стъ
пове, вертикално положени въ малкото корито, презъ кое
тече напомената вода. Такава е генезата на кристалит

На други мѣста, тамъ дето обстоятелствата не сж с
дѣйствували за пълната кристализация на Гипса, та
рудата се намира влакняста, кораста и нечиста. Послѣд
случай може добрѣ да се види върху стърминитѣ
Високи Брѣгъ, недалеко отъ първото мѣсто.

На сѣверъ, два километра далечъ отъ с. Курило (С
фийско), явява се подъ чернозема, въ дълбочина 50—
с.-м., една мазна хума (Terre à Foulon). Въ тъзи хума
намира хубавъ, съвършенно прозраченъ, чистъ, криста
зиранъ Гипсъ. Пó-вечето кристали сж срасли въ близна
и иматъ почти сжщата форма, както и ония, които
копаятъ около Парижъ. Има и пжпчести като леща кр
стали. На едни мѣста, но пó-рѣдко, виждатъ се и иглест
кристали; тѣ сж обикновенно концентрично поредени
иматъ ясна форма. Дребнитѣ кристали пó-изобилно се н
миратъ отъ колкото едритѣ.

Хумата е мазна като сапунъ. Селенитѣ отъ Курило твърдѣ добрѣ умѣли да я приведжтъ въ употрѣбение на домашния животъ. Съ нея тѣ перѫтъ и бѣлятъ дрехитѣ си. Тука твърдѣ рѣдко употрѣбяватъ сапунъ. Хумата нѣма на сѣко мѣсто еднакво много Гипсъ; на едни мѣста изобилно се намира, а на други никакъ. Това зависи нáй-повече отъ водитѣ, които напояватъ тъзи хума. Ако водата носи пó-вече растопенъ материялъ, то и пó-вече Гипсъ ще се кристализира.

Гипсъ се прави въ Курило и въ настояще врѣме отъ витриолнитѣ води, които тамъ съдзятъ презъ бѣлитѣ пѣсчяници. Тѣ минаватъ презъ сивкасто-доломитни камъни, растварятъ ги, съединяватъ се съ вара, оставатъ водното окисено желѣзо, като Лимонитъ и Окъръ, а Гипса пренасятъ въ хумата, дето той се кристализира.

Въ Терциярната долина на Плѣвенъ, въ една клисаво-мазна, бѣлизнява, възжелта или червенкаста глина се намиратъ хубави гипсови криста́ли. Рудата лѣжи само въ горнитѣ пластови, именно въ тегеля (tegel), който по състава си и окамененоститѣ, които въ него има, не се различава много отъ Баденския и Феслауския тегелъ. Такава земя особенно благоприятствува за прѣуспѣванието на лозята и дава узрядно вино. Гипса е тукъ кристализиранъ въ голѣми и малки кристали, въ нáй-обикновенни форми и комбинации. Около Плѣвенъ се намира и влакнасть Гипсъ; този испълва, въ тънки жилчици до 2 с.-м. неправилнитѣ пукнатини на пръста дето се нахожда. Нáй-вече Гипсъ събиржтъ тука отъ с. Ясеново (пр. Плазигжсъ), Десивица и Търнина.

Близо Гебедже (Варненско), единъ километъръ далеко отъ с. Дере-киой, въ брѣга който стърмо се издига надъ езеро Девна, намира се тоже хубавъ, чистъ Гипсъ. Рудата е кристализирана или влакнаста. Въ послѣдния случай намира се въ жици 10—20 с.-м. дебели, хоризонтално,

вертикално или косо положени въ сивата глина. Споредъ нахожданието си, този Гипсъ е станалъ така сжщо, както и Плѣвненския. Той е епигенетиченъ т. е. станалъ отъ растрошението на други руди, които съдържятъ елементитѣ на Гипса.

Въ подобно състояние Гипса се намира на много още мѣста край Варна.

Калцитъ (Calcite).

Общото име на кристализирания варовикъ е Калцитъ. Този минералъ твърдѣ е изобиленъ въ природата. Въ сички почти геологически формации, които до сега сж открити въ България, срѣща се Калцитъ. Обаче на́й-хубавитѣ кристали, обикновенно, придружаватъ другитѣ руди, въ металоноснитѣ жици.

Въ разни кристални форми, едро и ситно-зърнястъ, съвсѣмъ чисть или обагренъ съ нѣкои чужди примѣси, намира се Калцитъ на много мѣста въ Княжеството. Въ хубави бѣли, чисти скаленоедри и ромбоедри, намираме го въ Блъсковци при Елена. Кристалитѣ, ако и малки, показватъ разнообразни форми; тѣ сж съвършенно правилни. По́-хубави и по́-едри калцитни кристали намѣрихъ и надъ Балчикъ, въ терциярния варовикъ, послѣ на истокъ отъ Плѣвенъ, въ Ловчанско, Троянско, Търновско, Разградско, Шумненско, Варненско, Силистренско и пр. Въ западния дѣлъ на Княжеството има го при Осеновлакъ и Дръвница, измѣжду Орхание и Тетевенъ; на пжтя отъ Враца за Рахово, послѣ въ Батовци, Берковица, Рупски долъ, Етрополски Балканъ, Рилска планина и пр. Напоменатия Калцитъ намира се, или въ тънки жици, или въ пукнатини или геоди, или пъкъ на повърхноста на варовититѣ камъни, които въ тѣзи страни преобладаватъ.

Чисть прозраченъ Калцитъ или *Исландски шпатъ* (Spath d'Islande) намира се тоже въ България, но локалитета на

ми е познатъ. Този Калцитъ има свойство, да показва сички предмети, които презъ него гледаме, двойно. Отъ него правятъ разни оптически апарати.

И *мермера* (marbre) е единъ видъ Калцитъ. Той състои отъ кристалинни зърна, които мѣняватъ както величината си, така и цвѣта си. Ситно-зърнястъ мермеръ не съмъ още намѣрилъ въ България; ний имаме по́-едро-зърнястъ при Берковица и въ Рилската планина. Споредъ цвѣта имъ, дѣлимъ ги на бѣли или безцвѣтни, сини, желти, червени, зелени, черни или шарени. Почти отъ сичкитѣ тѣзи имаме въ България.

Нашитѣ стари твърдѣ добрѣ познавали употрѣбението на мермера. Тѣ умѣяли да го вадятъ, обработватъ и приготвятъ за монументални здания. Сичкия мермеръ, който украсява днесь Рилския мънастиръ е мѣстенъ. Тамъ може человѣкъ да види, събранъ като въ музей, мермера на Рилската планина. И Берковския Балканъ е далъ доволно материялъ. Въ ново врѣме, много хубавъ мермеръ возятъ отъ тамъ за Княжеския дворецъ въ София. Този мермеръ се вади въ доста голѣми балвани и добрѣ се работи. Той обаче мъчно може да се употрѣби за статуи, защото: а) не е съставенъ отъ ситни зърна и б) въ голѣмитѣ балвани, които се вадятъ, винаги се намиратъ пукнатини, които пречѫтъ въ изработванието на статуйтѣ. Берковския мермеръ може твърдѣ добрѣ да се употрѣби за други украшения; той се дѣла, изглажда и полирова превъсходно. Нѣщо особенно ще бѫде великия гербъ на новия дворецъ, който се приготвя тука отъ Берковския, меснато червенъ, мермеръ.

Твърдъ, *компактенъ варовикъ* (calcaire compacte), окрасенъ съ разни цвѣтове, отъ битуминозни вещества и желѣзенъ окисъ, намираме на много мѣста въ България. Употрѣбява се за построение на домове и здания, по́-най-вече въ источната часть на Княжеството.

Хубава бѣла, червенкаста, възжелта, мазна, прѣ
креда (тебеширъ — Craie) има въ Плѣвненско, Никопо
Шумненско и другдѣ. Кредата е съставена отъ др
ситни, невидиви кжщички на единъ видъ микроскопич
животинки — Фораминифери (Foraminifera).

Оолитенъ варовикъ (calcaire oolitique), съставенъ
окржгли дребни зрънца, слепени заедно съ варовито
ило, намираме при Чипровецъ (Берковско).

Сталактити и *Сталагмити* (Stalactites et Stalagmi
намираме вредъ въ пещеритѣ на варовититѣ канари.
мѣста тѣ сж малки и незначителни, а на други вели
дебели и колосални. Хубави сталактити има въ варовит
пещери при Гинци (Софийско), въ Каялжка при Плѣве
въ Габровския и Етрополския мънастиръ, въ Кипилов
др. Сталактититѣ сж камено-варовити стълпове, които
спущатъ отъ кубето на пещеритѣ, а сталагмити — он
които се издигатъ отъ пода на сжщитѣ. По нѣкога е
съ други се съединяватъ и творятъ дебели, прекрас
стълпове.

Като хубавъ и якъ материялъ за зидание, употрѣб
се и *Травертинъ* (Travertin), *варовита туфа* или *бигоръ*. О
него сж построени въ Етрополе черковата, много джам
и стари домове. Отъ сжщия камъкъ е съзиданъ и варо
тишкия мънастиръ при Етрополе. На този Травертинъ
издига споменатия мънастиръ. Варовитата туфа, нам
се на това мѣсто въ голѣмо изобилие; тя се твори ту
отъ вѣкове непрекжснато. Водитѣ които излизатъ о
косо положенитѣ варовити слоеви, носятъ съ себе си
волно количество растопенъ варовитенъ карбонатъ. Тѣ
датъ и се распръскватъ; въглената киселина извѣтря,
вара въ видъ на карбонатъ, инкрустира ония предмети
трева, дървени грানчици и пр., върху които пада тъзи во

Травертинъ, съдържаващи много растителни остат
листове, дървени гранки, намираме и при Студена, 3 ч

юго-западно отъ София. Този е тоже твърдъ, порозенъ и червено обагренъ. Въ него се виждатъ и ржбати кжсови доломитенъ варовикъ.

По́-мекъ Травертинъ, измѣсенъ съ глина и пѣсъкъ, но богатъ на растителни остатки, намираме на югъ отъ Ловечъ, въ брѣга надъ Абланския ханъ.

Доломитъ (Dolomite).

Кристализиранъ Доломитъ, само въ малки кристали съмъ намѣрилъ въ България. По́-вечето се срѣща компактенъ или зърнястъ. При Студена (Софийско), Долимита е сивкастъ и едрокристализиранъ. Въ шуплинитѣ и пукнатинитѣ на този Доломитъ, забѣлѣзваме малки ромбоедрични кристали; тѣзи сж толкова дребни, щото едвамъ могжтъ да имъ се распознаятъ формитѣ. Добрѣ се вижда прецѣпа на кристалитѣ; той е съвършенъ и успореденъ съ основния ромбоедъръ. Рудата има стъкленъ блѣсъкъ, а цвѣтъ сиво-бѣлъ. Кристалитѣ сж прозрачни.

Формата на доломитната скала, която до 100 и повече метра се издига на югъ отъ село Студена, съвършенно е неправилна. Причината на това сж атмосферилийтѣ; тѣзи растопяватъ ония части на Доломита, които съдържатъ по́-вече варовитенъ карбонатъ, отъ колкото магнезиевъ. Въ долнитѣ части, Доломита е ситно-зърнястъ, бѣлъ и сивкастъ; цѣпи се неправилно и дроби въ малки жглъсти кжсове. Сдробенъ слабо се топи въ студена киселина; ако се стопли, растворението се показва съ врение, подобно на Калцита.

Доломитъ намираме още при Курило — сѣверно отъ София, при Плѣвенъ, Габрово въ Троянския Балканъ и на други мѣста въ България.

Арагонитъ (Aragonite).

Името на тъзи руда произлиза отъ Арагония въ Испания, дето въ хубави, голѣми, двойни кристали се намира

измѣжду Гипса. Арагонита и Калцита, ако и да иматъ сжщия химически съставъ, различаватъ се по кристалнитѣ си форми, по молекуларната си структура, а малко или много по физическитѣ и химическитѣ си свойства.

Кристалитѣ на Арагонита рѣдко сж осамотени. Тѣ сж обикновенно срасли и прорасли, както това потвърдява прекрасния екземпляръ, който се намира въ сбирката ми. Кристалитѣ сж ромбически; тѣ сж многосложни. Главнитѣ индивидуи така сж положени, щото стѣнитѣ на двѣ призми или стѣнитѣ на призма съ брахи-пинакоидъ, малко много се опиратъ, като оставятъ вдалбени и испъкнали жгли; при едни жглитѣ сж седемъ а при други десетъ. Азъ можихъ да премеря и единъ отъ испъкналитѣ жгли и намѣрихъ 127°15′. Жгъла, който затваря стѣнитѣ на брахи-домата, има 108°30′. Желаяхъ да произведа и други по деликатни кристалографически опити, но средствата за сега ми недопущатъ.

Арагонита блѣщи като стъкло, полу-прозраченъ е; въ малки парчета е чистъ и бѣлъ, а въ голѣми бледожелтъ. Въ пламъка се не топи, добива само млѣчна боя; въ голѣма температура се распуква, а повърхноста му малко раздробява. Распръснатитѣ частици нематъ правилна форма, пó-вечето сж жглъсти и ржбати.

И безъ спектроскопъ може ясно да се види въ пламъка пурпурно-червената боя на Стронция. Въ нашия, слѣдователно, Арагонитъ има и доста стронциевъ карбонатъ.

Този Арагонитъ намѣренъ е въ Сливненския Балканъ но кадѣ, какъ и на кое мѣсто, не ми е извѣстно.

Бѣхъ вече написалъ горнето, когато единъ господинъ ми донесе другъ, тоже хубавъ екземпляръ Арагонитъ, намѣренъ близо Т.-Пазарджикъ. Кристалитѣ сж срѣдня величина и се виждатъ самостоятелно израсли върху една обща плоха; има сжщия цвѣтъ, както и Сливненския Ара

гонитъ, дава иститѣ негови реакции, като показва и доволно богатство на Стронций.

Церуситъ (Cérussite).

Прекрасни, малки кристали Церуситъ или оловни карбонатъ се намира въ Етрополския Балканъ заедно съ Галенита. Ромбичнитѣ кристали на рудата, восъчено-желто пашарени (боядисани), иматъ голѣмо подобие съ кристалитѣ на Арагонита. Пó-вечето сѫ бѣли, прозрачни съ диямантенъ блѣсъкъ. Церуситнитѣ кристали испълватъ геодитѣ на Галенита, отъ които сѫ станали; намиратъ се и самостоятелно, но зарасли съ Калцитъ.

Галенита е билъ преобърнатъ най-първо въ сулфатъ — Англезитъ и посрѣдствомъ калциева бикарбонатъ, промѣненъ е сулфата въ карбонатъ.

Малахитъ (Malachite).

На пѫтя, който води отъ Брѣзникъ презъ Лилинъ Планина за София, единъ часъ далечъ отъ престолницата, намѣрихъ въ Октомврий год. 1880. двѣ парчета Тимацитъ (диоритенъ камъкъ), покрити съ зелена корица. Камънитѣ сѫ почти разѣдени отъ атмосферилиитѣ, но въ тѣхъ лесно може да се распознай Фелдшпата и Амфибола. Въ прѣсенъ изломъ, хубаво се види структурата на камъка. Магмата му е фелдшпатно-компактна (Petrosiliceuse), пепельно сива, гдѣ тамѣ пепельно-зелена. Въ тъзи магма ясно се видятъ фелдшпатни кристали, черъ Амфиболъ, нѣщо кофеяно-черна слюда (Биотитъ) и желѣзенъ окисъ.

Малахита, който случайно на повърхноста и въ пукнатинитѣ на Тимацита е распръснатъ, показва, че този камъкъ може да бѫде металоносенъ. Цвѣта на рудата е зюмрюдено-зелена, а блѣсъка на-полъ стъкленъ; цѣпи се на тънки листове и дава когато се сгрей бакърено зърно. Праха му е зеленкасто-бѣлъ или ябълчастъ а изломa ской-

касть (раковинасть). Въ останалото сичкитѣ му реакции отговарятъ напълно на Малахита.

Съ сичка вѣроятность мога да кажѫ, че бакроносни руди се намиратъ въ Лилинъ Планина; обаче въ какъвъ размѣръ и съ какъвъ процентъ остава по обстоятелственно да се испита.

Подобни еруптивни, тоже бакроносни камъни, намиратъ се, споредъ Брайтхаупта и въ Сърбия при Гамзиградъ, на рѣката Велики Тимокъ.[1]) Хайдингеръ споменува сѫщитѣ камъни въ долината Козелникъ, на сѣверъ отъ Шемницъ въ Унгария, въ Хенгулъ и Бистрица (Трансилвания) и Нагубаня (Унгария).

Тимацита споредъ структурата и състава си спада въ зеленцитѣ (Grünstein) и е сроденъ съ Диорита и Диабаза.

Малахитъ се намира още въ Етрополския Балканъ, въ Плакалница (Врачанско) при Кюстендилъ и въ Лѣсковъ долъ. Този е станалъ отъ растрошението на Халкопирита, който се намира разсѣянъ въ камънитѣ на тѣзи страни. На други мѣста въ България не ми е още познатъ.

Азуритъ (Azurite).

Азурита придружава почти сички бакърени руди. У насъ той се намира съ Малахита при Кюстендилъ, въ Плакалница (Врачанско) въ Лѣсковъ долъ при Брѣзникъ въ Етрополския Балканъ и др. Цвѣта му е бледо-синь съдържа по́-малко вода отъ Малахита. Дава сѫщитѣ реакции както и тоя. Азурита е произведение на Халкопирита. Количеството му е малко и незначително.

Каменни въглища (Charbon de terre).

Подъ това название разбираме една твърдѣ отдѣлна и характеристична фамилия въ Минералогията, която обзема нѣколко видове: Антрацитъ, обикновенни или биту

---

[1]) Berg und Huttenmanische Zeitung, 1861, 51.

минозни каменни въглища, сури въглища (Braunkohle) или Лигнитъ и Торфъ. Каменнитѣ въглища състоятъ битно отъ въглеродъ, съединенъ въ разни пропорции съ водородъ, кислородъ и нѣщо азотъ, т. е. отъ такива вещества, които съставляватъ тканитѣ на растенията. Въ тѣхъ намираме още малко или много други вещества, които оставатъ послѣ изгарянието на въглищата. Въ пепельта имъ намираме обикновенно: кремъкъ (silice), малко потасъ и сода, по нѣкога алумина, често желѣзовъ окисъ и Пиритъ. Сичкитѣ тѣзи вещества намиратъ се въ днѣшнитѣ растения, най-повече въ тайнобрачнитѣ (Cryptogamia).

Споредъ състава си, а по нѣкога и вѫтрешната си структура, каменнитѣ въглища показватъ че произлизатъ отъ растителни вещества. И наистина кога разгледаме съ микроскопъ Лигнита, ний ще видимъ растителнитѣ тькани и келийки на растенията, отъ които сѫ станали каменнитѣ въглища. При Антрацита и чернитѣ каменни въглища (Houille) дето минерализацията е била съвършенна, това неможе винаги да се забѣлѣжи, защото сѣки вънкашни бѣлѣгъ, за органическото имъ происхождение, съвършенно е оничтоженъ. Даусонъ (Dawson) сполучилъ е да види съ микроскопъ, състава на нѣкой черни въглища. Той казва че споритѣ и спорангитѣ (spores et sporanges) на плауновитѣ растения (Lycopodiaceae) твърдѣ ясно могѫтъ да се разберѫтъ въ много каменни въглищни вариетети.[1]) Съ търпеливото изучване на пепельта, дошле сѫ много учени до убеждение, че въ въглищата се намира голѣмо количество сладководни Диатомеи (Diatomaceae); морскитѣ Диатомеи по́-рѣдко се срѣщатъ.[2]) Ако има, слѣдовтелно, нѣщо, което би дѣлило растителнитѣ вещества отъ каменнитѣ въглища, то е че, първитѣ съдържатъ по́-вече газови и

---

[1]) *Dana*-Manual of Geology, Third edit. New York, 1880, p. 318.

[2]) *Castracane* — Att. dell. Accad. dei nuovi Lincei, Rome, 48 71.

испарителни вещества отъ вторитѣ; различаватъ се тоже и по външноста си.

И тъй въглищата сѫ произведение растително. Остава сега въ кратко да разгледаме какъ и на кой начинъ сѫ тѣ станали. Първото нуждно условие, за да може произведението да се запази е, щото промѣнението да стане въ заклонъ отъ въздуха и то така, щото по́-голѣмата часть на въглерода да остане събранъ и сбитъ въ тѣхъ, сѫщо както става при творението на Торфа. Пожелайме ли да си съставимъ понятие — като какъ сѫ станали въглищата, нека само погледнемъ въ какво положение ги намираме: растителнитѣ остатки сѫ събрани и натрупани или въ езерски вѫтрѣшни корита, или пакъ въ велики заливи (лагуни), които морето е посѣщавало отъ врѣме на врѣме.

До недавна се е мислило, че растенията, които сѫ дали материялъ за въглищата, слѣдъ като сѫ израсли и порасли, нападали сѫ и натрупали на мѣстата си, както това бива въ ония мѣста, дето днѣсъ се прави Торфъ. Геолозитѣ сѫ преписвали твърдѣ дългъ периодъ, за да може на този начинъ отъ тревитѣ и дърветата да се направи единъ пластъ камен. въглища. Споредъ тѣхното пресмѣтвание трѣбвало е около 1000 години за наслагването на единъ слой въглища отъ единъ метъръ дебелина. За цѣлия въглищенъ складъ, който се намира въ юго-западна Англия (South Wales), казва Професоръ Хѫлъ (Hull), трѣбвало е не по́-малко отъ 640,000 години.[1]) Подобни предположения и исчисления не могѫтъ да се взематъ за истински, защото материяла на нѣколко дѣвственни лѣсове, постепенно засипани на сѫщото мѣсто, не би могле да произведѫтъ по́-вече отъ нѣколко дециметра дебелъ пластъ, компактни въглища.

---

[1]) *H. Woodward* — The Geology of England and Wales. London 1876, p. 93.

На основание специялнитѣ изслѣдвания на Грандъ Иори (Grand'Eury),[1]) на Файола (Fayol)[2]) и други въ ново врѣме, въпроса за каменнитѣ въглища се рѣшава по единъ естественъ и логиченъ начинъ. Растенията, отъ които сѫ станали въглищата, биле сѫ пó-вечето континентални, а не водни. Континенталнитѣ растения биле въ низкитѣ мѣста, тамъ дето водитѣ лесно можали да ги поплавятъ. Тѣхнитѣ подножия често се покривали отъ водитѣ, а коренитѣ имъ твърдѣ легко разсаждали въ тинята и пѣсъка. Не трѣба и това да забравяме, че вегетацията е имала тропически характеръ. Водитѣ, които се спущали отъ съсѣднитѣ малки бърда, потегляли съ паданието си стъблата, клонищата и листоветѣ на дърветата и ги отнасяли въ най-низкитѣ мѣста, дето бързината на поронтѣ била опиштожена. Тука се събирали и трупали, дето слѣдъ разни химически и механически процеси, тѣ се преобразили въ кам. въглища. Споредъ Грандъ-Иори, за направата на въглищитѣ пластови не е трѣбало пó-вече врѣме, отъ колкото трѣба за наслагванието на нѣкои глинени пластови отъ сѫщата дебелина.

Не отдавна прочутия френски химикъ Фреми (Frémy) направи нѣкои опити, които хвърлиха свѣтлина върху въпроса за промѣнението на растителнитѣ остатки въ каменни въглища.[3]) Слѣдъ като подложилъ на топлина и натискъ (pression) захаръ, скорбела и разни гуми или пó-добрѣ улмична киселина (acide ulmique), той добилъ нѣщо черно, твърдѣ подобно на въглищата. Добитото вещество, дало сѫщитѣ реакции както и въглищата. Подъ сѫщитѣ физически дѣйствия, той неможилъ да получи сѫщото нѣщо отъ целулоза, листове и дървета, биле тѣ прѣсни или сухи. Въ такъвъ случай ний трѣба да предположимъ, че

[1]) Revue scientifique, 1877, p. 1254. — Assoc. française, 1877, p. 517.
[2]) Comptes rendus, XCIII, p. 160.
[3]) Comptes rendus, LXXXVIII, p. 1048.

преди да се образуватъ въглищата, нѣкъква дезорганизация или ферментация става въ растителната материя, която разорява тканитѣ, давайки улмична киселина.

Каменнитѣ въглища сѫ станали слѣдователно отъ нанасянието и отъ натрупванието на растенията, които сѫ имали тропически характеръ и сѫ биле богати на скорбела и разни растителни масти. Тѣхното растворение е станало подъ водата, на исти начинъ, както днесъ се преобразуватъ Мѫховетѣ (Muscineae) въ Торфъ, въ умѣрения и студения поясъ. Тукъ нетрѣба да забравимъ, че сичко е станало въ текуща и не въ мирна вода.

Понеже дѣйствията на природата сѫ еднообразни и непрестанни, то за това въ сички почти периоди на земното развитие, ний намираме въглища. Антрацитъ има въ Силурската и Девонската формация; черни битуминозни кам. въглища отъ Карбонъ до Юра; сури въглища (Braunkohle) или Лигнитъ въ Кредната и Терциярната, а Торфъ въ настоящата формация. Въ България познати сѫ само битуминозни кам. въглища, сури въглища (Braunkohle) или Лигнитъ и Торфъ, който и днѣсъ се прави въ влажнитѣ мѣста на Витоша отъ Sphagnum и др. Антрацитъ не е още намѣренъ у насъ.

Битуминозни или черни каменни въглища (Houille).

Хубави черни въглища сѫ открити въ Турско врѣме на западъ отъ Бѣлоградчикъ въ долината на рѣка Стайковци. Професоръ Фр. Тоула [1]) посѣтилъ това мѣсто, къмъ края на 1875 год., когато правилъ геологически студни по тия страни. Тукъ той намѣрилъ копани галерии съ добъръ боазажъ, но запуснати. Споредъ направенитѣ отъ него изслѣдвания, дебелината на кам. въглищнитѣ пластове била слаба. Най дебелата жилка немала нó-вече отъ 50 с. м.

[1]) Ein geologisches Profil von Osmanieh am Arčer, über den Sveti-Nicola Balkan nach Akpalanka an der Nišava, p. 10.

И тъй, според̆ъ показанията на помянатия геологъ количеството на тия въглища е незначително и разработванието имъ невъзможно.

Бѣлоградчишкитѣ въглища цѣпятъ се въ квадратни форми, твърдѣ сѫ битуминозни и горятъ превъсходно съ силенъ пламъкъ. Тѣ сѫ прави каменни черни въглища. Въ тѣхъ е намѣрилъ проф. Тоула добрѣ спазени растителни остатки. Въ тѣхъ се намиратъ Calamites, Xenacanthus, Annularia, Odontopteris и други които сѫ характеристични за формацията долний Диасъ. Чернитѣ слѣдователно битуминозни въглища при Бѣлоградчикъ сѫ станѫли въ тъзи периода и сѫ сродни въ много отношения съ карбонскитѣ.

Сури въглища (Braunkohle) **или Лигнитъ** (Lignite).

Не е право дѣто имената сури въглища или Лигнитъ твърдѣ често се замѣняватъ. Подъ Лигнитъ разумѣваме ония въглища, които сѫ задържели формата на оригиналното дърво. Това обаче не виждаме при Браунколе, тукъ незабѣлѣзвашъ вече слѣдитѣ на дърветата и въобще на растенията, отъ които сѫ станали въглищата, въ тѣхъ е сичко сбито и изличено. За да не ставатъ недоумѣния, азъ ще давамъ точни подробности за еднитѣ и другитѣ, за да може читателя ясно да разбере върху кои именно искамъ да говоря.

Този видъ въглища явяватъ се у насъ най-първо въ сивосинкаститѣ, песечиво-глинени пластови на кредната формация. Дебелината имъ е малка, слаба и незначителна; по-дебели пластови отъ 4—5 с. м. не съмъ намѣрилъ.

Въ долината на рѣка Искъръ при Кунино се виждатъ добрѣ спазени коритѣ на дърветата, отъ които е станалъ Лигнита. Подъ коритѣ сичко е промѣнено на въгленъ. Тѣзи растителни остатки спадатъ въ реда на дикотиледонитѣ, иматъ голѣмо подобие съ сега живущитѣ растения

и съвършенно се отличаватъ отъ карбонската флора. Проф. Д-ръ А. Корнхуберъ (Prof. Dr A. Kornhuber), който сравнително е изслѣдвалъ единъ отъ тѣзи екземпляри казва, че тѣзи лигнитни стъбла много приличатъ на *Abies pectinata.* Г. Обербергратъ Д. Щуръ (Oberbergrath D. Stur) мисли другояче; той предполага, че тѣзи дървени остатки отговарятъ пò-вече на нѣкой новъ видъ *Pinus.* Между тѣмъ въпроса остава още нерѣшенъ.

Сѫщитѣ лигнитни въглища намиратъ се при с. Осленъ Криводолъ (Врачанско), послѣ въ Залковското дере, при с. с. Мирашъ, Катунецъ, Курумаслийтѣ и Калиникъ (Ловчанско). Въ потока при Пърдилово, южно отъ Плѣвенъ, тамъ дѣто водата е измила и издълбала каменнитѣ пластови, откриватъ се тоже сѫщитѣ въглища. Въ вертикално положени пластови намирашъ ги при Троянския мънъстиръ, послѣ въ Севлиевско, Дрѣновско, Ески-Друмалийско и пр. Въ срѣдне креднитѣ песченици, като продължение на първитѣ, намиратъ се подобни въглища и въ Керсенликъ — близо границата къмъ Котель, въ долината на единъ малъкъ, безименъ потокъ. Дебелината на послѣднитѣ се мѣнява отъ 1—5 с. м. но качественно се сравняватъ съ предидущитѣ. Никъква слѣда отъ кора, плодъ или друго що не намѣрихъ въ този Лигнитъ. По причина на спромашното имъ нахождение, тѣзи въглища нѣматъ никаква практическа цѣна; тѣ не могѫтъ да се разработватъ.

Сичкитѣ тѣзи въглища сѫ почти сѫщитѣ. Тѣ сѫ правъ Лигнитъ; черни сѫ и лъщятъ като смола. Праха имъ е обаче кестениянъ. Горятъ съ голѣмъ свѣтливъ пламъкъ, даватъ много димъ и се показватъ твърдѣ богати на битуми. Слѣдъ изгарянието си, тѣ оставатъ рохавъ бѣлъ пепелъ.

Въ бѫдѫщитѣ геологически изслѣдвания на България азъ се надѣя да се открията още много други подобни тънки легла съ лигнитъ въ сивопѣсечивитѣ слойеви на

кредната формация. Тъзи формация завзема твърдѣ голѣмо пространство отъ истокъ къмъ западъ въ Княжеството.

Терциярнитѣ въглищни басейни добрѣ сѫ развити въ отечеството ни. Тѣ затварятъ на много мѣста въ пластовитѣ си по нѣколко метра дебели слойсеви кам. въглища (Braunkohle). На мене сѫ познати само двѣ такива корита съ въглища; останалитѣ не съмъ изслѣдвалъ още.

Мошинското корито, находящи се юго-западно отъ София, опасано е на сѣверъ отъ Висока и Лилинъ Планина а на истокъ отъ Витоша; заслонено е на югъ отъ Голо-Бърдо и отворено на западъ. Намѣренитѣ въглища въ Владая, Бучино, Ральево, Мошино, Калкасъ и въ околноститѣ на Перникъ, спадатъ по моему на сѫщото корито. Споредъ исчисленията ми, повърхноста на това езерско въглищно корито не ще бѫде по-малко отъ 150 четвъртити километра.

Другото мени познато въглищно корито е Самоковското; намира се въ Джупанова ливада, само четири километра юго-западно отъ града. Това езерско корито лежи измѣжду кристалинни камъни и изглеждва като да е особенно малко.

Сури въглища намиратъ се още при политѣ на Влашка Планина въ Вълча шума (Трьнско), послѣ при Поганово, отъ дѣто Г-нъ С. Христовъ изъ Царибродъ има добрината да ми донесе единъ малъкъ екземпляръ. Поганскитѣ въглища приличатъ много на първитѣ и чини ми се да сѫ отъ сѫщото корито. Въ послѣдне врѣме испроводиха ми терциярни въглища и отъ Кюстендилско, намѣрени при село Горно Уйно.

Единъ господинъ ми приказваше, че измѣжду Радомиръ и Дубница — близо село Поповъ долъ, вадили още 1874. год. твърди, хубави въглища. Намѣрения тамъ пластъ билъ въ една могила и показвалъ доволна дебелина (1—1·5 метъръ). Тѣзи въглища биле до толкова добри, щото Цига-

нитѣ и ковачитѣ безъ никакви припятствия могле да ги употрѣбятъ въ желѣзната индустрия. Види се да сѫ лишени отъ симпоръ и симпорни руди.

Трѣвненскитѣ вѫглища не сѫ опредѣлени още окончателно нито по старостьта си, нито пакъ по количеството си. Преди 11 години Турското правителство повика Австрийския геологъ Шрьокенщайна (Schrökenstein), за да изслѣдва богатството на тѣзи рудници. Въ първитѣ си изслѣдвания този геологъ ги опредѣли като Юрски (Лиасъ), но когато подиръ три мѣсеци повторно посѣти тѣзи страни, той отблъсна нѣкои отъ първитѣ си заключения — найповече за старостьта на пластовитѣ, и пребърза да исправи писаното въ органа на царското виенско геологическо заведение(¹). Шрьокенщайнъ ако и да не намѣри тамъ никакви органически остатки — необходно нуждни за опредѣление старостьта на формацийтѣ, пожела да искаже мнение, че вѫглищата които въ Трѣвненско се намиратъ, както и ония при Селце (Южна България) сѫ карбонски. Споредъ него надъ вѫглищнитѣ пластови имало Доломитъ и Пѣсченикъ отъ долний Диасъ (Rothliegendes), а надъ тѣзи — Доломитъ и Варовикъ отъ горний Диасъ (Zechstein). Сѫщия австрийски геологъ казва, че тѣзи вѫглища се намиратъ въ голѣмо изобилие и че могѫтъ съ найголѣмъ успѣхъ да се разработватъ. Този въпросъ, ако и пъленъ съ интересъ, остава за мене още не рѣшенъ. Азъ се каня да се помъча идущата година съ неговото разрѣшение, не само защото е отъ велика научна цѣна, но и отъ голѣма практическа полза за нашето младо Княжество.

Нашитѣ вѫглищни басейни, не могѫтъ ни издалеко да се сравнятъ било по пространство или дълбочина, било по вѫтрѣшния си съставъ или вънкашния изглѣдъ съ английскитѣ, американскитѣ или белгийскитѣ. Нашитѣ вѫглища сѫ много по-млади; тѣ сѫ терциярни, Лигнитъ или

(¹) Jahrbuch der K. K. geolog. Reichsanstalt. Bd. XXI und XXII, p. p. 273, 2[illegible]

по́-право сури въглища. Това потвърдяватъ и направенитѣ анализи: топятъ се съвършенно въ азотна киселина, въ хидрохлорната по́-слабо; боядисватъ блѣдо-желто алкалиитѣ, палятъ се лесно и горятъ съ пла́мъкъ като испаряватъ черъ димъ и даватъ битуминозна миризма. Тѣ съдържатъ малко или много симпоръ, който твърдѣ добрѣ се забѣлязва при горението на тѣзи въглища.

Въ сички почти въглищни корита, даже и въ сѫщитѣ слойеви, качеството на въглищата се менява. Има черни, свѣтли, твърди, сбити, безъ слѣда на стратификация, чисти отъ чужди примѣси, горятъ превъсходно и оставатъ 2—5% рохавъ бѣлъ пепель. Подобни въглища, намиратъ се въ тънкитѣ 30—40 с. м. пластови, лежащи подъ дебелата жила на Мошино. Сѫщитѣ се явяватъ неправилно въ компактни масси и въ главната жила. Въ видъ на твърди като дърво, съ особенна характеристична черна боя въглища (Jayet), намиратъ се, но твърдѣ рѣдко, въ сѫщото корито. Главната мошинска въглищна жила състои по́-вечето отъ наслагани сури въглища, които се цѣпятъ вертикално на пластовитѣ и дробятъ въ ситенъ прахъ. Този родъ въглища съдържа на́й-много симпоръ. Почти въ сичкитѣ познати мѣстонахождения намиратъ се и ламеларни (листичави) въглища, състоящи отъ тънки, като книжена кора пластови, които се распадатъ въ прахъ, по причина че съдържатъ симпоръ. Нашитѣ слѣдователно въглища преминаватъ въ текстурно отношение сички градации, отъ най-простия лигнитъ до минералнитѣ компактни въглища на старитѣ формации.

Преди 15—20 години турското правителство отвори първата въглищна рудница въ Трѣвна. По причина на неправилното разработвание, на недобритѣ пѫтища и на скѫпия транспортъ, отворенитѣ галерии въ Пранаря, Бѣловърхъ и Марковъ топъ, напуснаха се преди още пристиганието на рускитѣ войски. Въ врѣмето на окупацията

откриха се и мошинскитѣ кам. въглища. Разработването имъ почева въ мѣсецъ Августъ 1879. год. Тѣ се експлоатиратъ доста мѫдро отъ българското правителство. Тѣзи въглища сѫ отъ голѣма благодать за нашата престолница. Въ София консумацията на въглищата расте несравненно бързо. Ето свидѣтели за това: год. 1879. извадено е отъ мината около 500 тона; слѣдующата 1880. година по̀вече отъ 1500, а миналата (1881.) около 3400 тона.

Като исключимъ нѣколко стотини тона за дружината въ Радомиръ, както и за фабрикитѣ около града, сичко останало се гори въ София. Бързия ненормаленъ напредъкъ въ развитието на престолницата може на̀й-добрѣ да се види отъ употрѣбението на кам. въглища. До като въ начало само дружинитѣ и фабрикантитѣ консомираха въглищата, тѣ продиратъ днесъ безразлично въ домоветѣ на сички. И какъ не би, когато даватъ 4—5 пѫти по̀-вече топлина отъ дървата, и когато по̀-ефтино падатъ въ сравнение съ тѣхъ. Азъ сьмь напълно увѣренъ, че подѣ 10 години, само града София ще консомира по̀-вече отъ 20,000 тона.

Да кажѫ сега по обстоятелственно за мошинската рудница и за нейното богатство.

Мошинското каменно въглишно, сладководно, езерско корито е терциярно. Намира се измѣжду политѣ на Витоша, Лилинъ планина и Голо-Бърдо; лѣжи юго-западно отъ София. Рѣката Струма, въ сѣверния си дѣлъ, съ два свои клона кваси това корито. Формата на суро-въглищния басейнъ е трапезоедрична, а повърхноста му вълнообразна. На много мѣста въ него се издигатъ доста високи могили и бърда. Както и по̀-горѣ споменахъ, повърхноста му не е по̀-малка отъ 150 квадратни километра. Пѫтя за Радомиръ прецѣпва въ двѣ нееднакви половини това корито.

Суритѣ въглища, които се простиратъ въ тънки неправилни жили въ земята, не сѫ на сѣко мѣсто еднакво

дълбоко изподъ повърхноста Въ Калкасъ, Райлово и Бучино стоятъ плитко, въ други мѣста доста дълбоко се намиратъ. Главната жила въ Мошино лѣжи 11 метра дълбоко подъ повърхноста, въ Калкасъ само 3—4 метра, а може и по̀-плитко. При politѣ и въ стърмнинитѣ на планината, въглищата сѫ покрити съ грѫмадакъ и съ разновидень неправилно расхвърленъ матерiялъ; въ по̀-низскитѣ мѣста и къмъ срѣдата — съ черна хумозна земя, превъсходна за обработване. Тамъ дѣто лежѫтъ въглищата по̀-наплитко, въ пролѣтно врѣме пръста бива покрита съ бѣла като соль руда, която добитъка съ най-голѣмо удоволствие ближе. Тъзи руда е Мелантеритъ, непосредно произведение на Пирита, който импрегнира особенно горнитѣ слойеви на въглищнитѣ глинени пластови.

Мошинската мина е отворена при подножието на едно бърдо въ истоименното село. Галерийтѣ сѫ отворени хоризонтално и достигатъ въ една дълбочина до 350 метра. При устата на рудницата височината надъ морската повърхность е около 820 метра. Галерийтѣ сѫ отворени на источната страна на бърдото, а простиратъ се къмъ западъ. Пластовитѣ на въглищата изгледатъ като да сѫ хоризонтални, но тѣ се накланятъ къмъ Ю.-З. подъ единъ твърдѣ малъкъ жгълъ; извънъ мината тѣ затварятъ съ хоризонта жгълъ отъ 3—5° само, а вътрѣ тѣ сѫ наклонени до 18°. Главната жила отива съвършенно правилно къмъ югъ; къмъ сѣверъ тя се смалява.

Отъ тритѣ главни галерни Дружинна, Начовичъ и Плѣвенъ само послѣднята се разработва.

Ето какъвъ е вертикалния пререзъ на рудницата. Най отгорѣ има 20—50 с.-м. черноземъ; подъ него лежи 2—3 метра дебела леска, която въ горнитѣ части се цѣпи въ тънки неправилни парчета, а въ долнитѣ се намира въ по̀-дебели цѣли пластови. Тъзи леска отгорѣ е сивкасто-синкаста, а отдолу възжелта и сивкаста. Първия слой на

въглищата е подъ лескаря, тънакъ е 5—10 с.-м. и богатъ на симпоръ. Подъ него има пакъ такъвъ слой битуминозна черно-сива глина. Втория въглищенъ слой, дебелъ до 20 с.-м., съдържа конкреции отъ черна глина съ въглища. Подъ този слѣдва неправиленъ пластъ, само 60 с.-м., състоящъ отъ опалива черна глина (Brandschiefer). Послѣ слѣдва въглищенъ слой, богатъ на симпоръ, но незначителенъ — 20 с.-м. И така, преди да стигнемъ главната жила, ний срещаме много такива тънки слойеви съ черна глина и въглища, които се малко различаватъ по дебелината си. Тънкитѣ пластови кам. въглища, по́-надълбоко биватъ се по́-добри и по́-чисти отъ симпоръ. Главната жила има доста добри въглища, но и въ нея се намира симпоръ, който съдѣйствува на́й-много за сдробението на въглищата. Тя не състои непрекъснато само отъ въглища; въ нея се виждатъ и тънки пластови отъ битуминозна глина. Дебелината на главната жила варира; тя се мѣнява отъ 80 с.-м. до 1·20 м. Подъ нея се откриватъ други тънки до 40 с.-м. въглещни жили, които по чистотата си надминаватъ сичкитѣ горни въглища. Послѣднитѣ въглища съдържатъ твърдѣ малко или никакъ симпоръ и даватъ 2—5% чистъ бѣлъ пепелъ. Въ много отношения тѣзи се приближаватъ къмъ чернитѣ битуминозни въглища и могжтъ безъ никаква повреда да се употрѣбятъ въ желѣзната индустрия.

Отъ голѣма важность би било за насъ, ако се запознаяхме и съ количеството на кам. въглища въ Княжеството. Азъ желаяхъ и това да изложж тука, поне за Мошинското корито, което на́й-добрѣ ми е познато; но, що да чинж, когато се лишавамъ отъ нѣкои нуждни данни необходни при исчислението. Нека остане по настоящемъ въпроса за количеството на въглищата висящъ; той ще може на́й-лесно да се разрѣши тогава, когато се изслѣдва дълбочината на въглищнитѣ корита. А за сега нека зна

българската публика, че извънредно богатство отъ каменни въглища нѣмаме.

Забѣлѣжка. Въ една отъ слѣдующитѣ книжки на Пер. Списание, ще разгледаме новитѣ руди, които сполучихъ да открия въ послѣднитѣ си екскурзии по България. За сега считамъ само за длъжность да ги спомѣнѫ, като допълнение на горнята листа. Тѣ сѫ: *Баритъ* (Baryte), *Борнитъ* (Bornite), *Каолинитъ* (Kaolinite), *Манганокалцитъ* (Manganocalcite), *Мелантеритъ* (Mélantérite), *Рутилъ* (Rutile), *Салитра* (Salpêtre), *Смектитъ* (Smectite), *Сфалеритъ* (Sphalerite) [?] и *Опушенъ Кварцъ* (Quartz enfumé). И тъй числото на рудитѣ въ България възлиза, по настоящемъ, на 45.

ЗАПИСЪ ОТЪ ОХРИДСКИЙ ПАТРИАРХЪ ПРОХОРЪ.

Отъ М. Дринова.

До прѣди десетина годинъ отъ дѣятелностьта на патриарха Прохора се знаѣхѫ токо двѣ нѣща: 1) че по негова заповѣдь въ 1542 год. е написанъ единъ словѣнски ръкописъ, въ който се съдържаватъ съчиненията на Дионисия Ареопагита, Иоанна Дамаскина и пр.[1]) 2) че той около 1536 г. несполучливо се е *давосвалъ* прѣдъ Турското правителство съ Вселенский патриархъ Иеремия I, който неправедно държалъ подъ своя власть една отъ Охридскитѣ епархии, именно *Веррийската.*[2]) Въ послѣдне врѣме, обаче, нашата църковна история се обогати съ нѣколко нови открития, които хвъргатъ голѣма свѣтлина на врѣмето, въ което е светителствовалъ Прохоръ и отъ които се види, че той е единъ отъ най-личнитѣ Охридски светителье.

На 1869 год., съ помощьта на профессора Макушева, ние сполучихме да добиемъ изъ Италиянскитѣ архиви нѣколко документи, които показватъ, че въ врѣмето на Прохора, и благодарение на неговитѣ старания, православнитѣ жителье въ южна, срѣдна и сѣверна Италия, както и въ Далматинскитѣ Венециански владѣния сѫ се подчинили на Охридската патриаршия.[3]) Въ 1876 год. профессорътъ

---

[1]) *Григоровичъ:* „Очеркъ путешествія по Европейской Турціи“ (2-ро издание), Москва, 1877 г., стр. 156. — „Časopis Českého museum“ 1847 стр. 514, 515.

[2]) Глед. въ наший „Исторически прѣгледъ на Бълг. църква“ стр. 133, 134.

[3]) Съ съдържанието на тие документи ние мислимъ въ скоро врѣме да запознаемъ читательетѣ на „Периодическо Списание.“

на каноническото право въ Московский университетъ, *А. С. Павловъ*, откри въ Московский публиченъ музей грамота, дадена въ 1531 год. патриарху Прохору отъ Вселенский патриархъ Иеремия, грамота, въ която се говори, че въ врѣмето на Прохора сърбската (Печската) патриаршия не била сѫществувала и че нейнитѣ епархии били присъединени, или по́-право да кажемъ, били повърнѫти на Охридската патриаршия, на която принадлѣжѣхѫ прѣди основанието на сърбското патриаршество.[1]) Въ тая грамота, между друго, се говори: „Така наречената Печска архиепископия испърво е била подчинена на (Прохоровата) църква, спр. на Охридската, послѣ чрѣзъ нѣкакво си насилие е била грабнѫта отъ нея (ἡρπάγη μὲν ἀπ' αὐτῆς) и поставена въ автономно състояние, *въ което обаче не е останѫла и до сега* (οὐ μὴν δὲ καὶ ἕως τοῦ παρόντος οὕτω διέμεινεν), но изново е присъединена къмъ църквата (на Прохора) и пакъ станѫла зависима отъ нея . . . . . . Наше смирение (ἡ μετριότης ἡμῶν) чрѣзъ съборно рѣшение опрѣдѣлява и постановлява, щото *Печь* и всичката сърбска областъ да бѫдѫтъ подъ рѫката на светѣйшата архиепископия Охридска, както сѫ били отъ начало *и до сега*“ (καὶ ἕως τοῦ νῦν). Тия свидѣтелства на новонайдената гърцка грамота, колкото сѫ чудни по важностьта си, толко щѣхѫ да бѫдѫтъ и не вѣроятни, ако да не се подтвърждавахѫ съ записа, който обнародваме по́-долу и който сжщо така се относи къмъ новонайденитѣ паметници за патриарха Прохора.[2]) Той е написанъ на края на едно голѣмо (in folio) рѫкописно евангелие, което сега се намѣрва въ библиотеката на познатий по своето

---

[1]) Г-нъ *Павловъ* е обнародвалъ тая грамота въ „Чтенія въ Императорскомъ Обществѣ Исторіи и Древностей при Московскомъ Университетѣ.“ Москва, 1876, Книжка 4.

[2]) До колкото знаемъ, на него до сега не е обърщалъ внимание никой отъ ученитѣ, които сѫ се занимавали съ църковната ни история, не е зналъ за него и г-нъ Павловъ.

книголюбие Московски гражданинъ *А. И. Хлудовъ.*[1]) Подъ записа, който патриархъ Прохоръ е писалъ, види се, съ своя ржка, зеленѣе се и патриаршеский подписъ, писанъ съ зелено мастило и съ увързано писмо, както изобщо сж се подписвали Охридскитѣ патриарси.[2]) Напечатването на подписа, отъ който ние сме си извадили вѣрна копия, оставяме за другъ пжть, когато мислимъ да напечатаме още нѣколко патриаршески подписи. Тука обнародваме токо записътъ.[3])

Прохор милостїю Божїєю Архїепископ а҃-є҃[4]) Їѹстїнїа-
нїє всѣм Блъгаромъ, сръблюм и прочим.
Смѣренїє моє пише, понєже[5]) да се
знаєт, како прїидох въ богохранимоє
мѣсто Янєво при въсєосвещенном мїтропо-
лїтє кр҃ Нїканорє,[6]) и прїидє къ нам
кр҃ Петръ тѣрзїнк[7]) и приложи сїю книгѹ

---

1) Това евангелие, което състои отъ 359 листье, заедно съ нѣколко други южнославянски ржкописи г-нъ Хлудовъ е купилъ отъ покойний Гилфердингъ.

2) Глед. „Исторически прѣгледъ на Българската църква," стр 125 (бележката), и „Периодическо Списание на Бълг. Кн. Дружество" I, 40.

3) Копията, по която печатаме, ние своержчно сме си прѣписали отъ оригинала още въ 1871 г. и мислимъ да сме ж прѣписали вѣрно. Ná-скоро слѣдъ това Прохоровий записъ биде напечатанъ отъ А. Попова въ „Описанiе рукописей и каталогъ книгъ церковной печати библiотеки А. И. Хлудова." Москва 1872, стр. 20, 21. Но ако сждимъ по нашата копия, Поповъ при напечатването на тоя паметникъ е направилъ нѣколко погрѣшки, на които ние ще покажемъ въ белѣжкитѣ си подъ текста.

4) а҃ — є҃ = пръвыє.

5) Думата понєже е пропуснжта въ изданието на Попова. Намъ се чини, че тая дума тука има значението на частичката *за* въ съюза *за да*.

6) Думитѣ, които сж писани съ титли и съкращения ние изобщо печатаме развързвани. Съкращенията оставяме само въ оние думи, за които незнаемъ навѣрно какъ трѣбва да се развържатъ. На примѣръ за скратено написаната дума кр҃ ние не знаемъ на вѣрно. какъ би ж написалъ Патриархъ Прохоръ: кѵръ ли, или киръ, или пакъ кѵръ.

7) Първата буква на тая дума е написана така, дѣто може да се чете и като *т*, и като *г*. Ако да не бѣше тукъ крайното *к* (подъ титлата), ние бихме рекли, че тая дума е: *терзїй*. Въ изданието на Попова е напечатано: гєрзїн.

тетроеѵг҃ліе цр҃кве архістратигу Михаила и Гавріила ѹ Плаканичке махале.
И да си имат вишереченна цр҃ква сію книгѹ никим неотемлюемѹ.[1]) И на се ѹбо быст сіе наше писаніе въ всако съхраненіе и ѹтвръжденіе въ лѣт ҂з҃н҃ѕ (7056—1548) апреліа а҃і д҃нъ.

Въ сѫщото евангелие, на първото му листо се намѣрва другъ единъ записъ, който е писанъ въ 1749 год. Привождаме и него.

Сиꙗ ст҃аѧ и божественаѧ книга гл҃емоѣ еванъгеліе. тако да се има знати. преложи азь именемь Никъкѹла от градь Ѳедово сиꙗ книгѹ еѵг҃лие да слѹжи въ храмъ ст҃аго архиепискѹпа мирилекискаго чѹдотворъца Николаꙗ за свою дѹшѹ и его родители оца Веселинъ. мати Кито. Кръсте. Въ лето господне а҃ѱ҃м҃д҃ (1749).

Отъ тоя записъ се види, че книгата, която споредъ распорежданьето на патриарха Прохора трѣбваше да си има *неотемлемо* Яневската църква, слѣдъ двѣстѣ годинъ не е вече принадлежала на тая църква и е била прѣнесена въ друга църква, именно въ църквата св. Никола, която се е намирала, види се, въ Тетово. Обърщаме внимание на тоя фактъ, защото, както ще видимъ по-долу, той тука има значение.

Янево, което се намира близу до Прищина, къмъ юго-истокъ отъ нея, сега е малка паланчица или село съ 192 кѫщи,[2]) отъ които 42 сѫ мусулмански (албански и циган-

[1]) Въ изданието на Попова въ тая дума е напечатана и намѣсто ю. Сѫщата погрѣшка се повтаря и въ думата: съхраниеніе.

[2]) Толкова поне сѫ били въ 1858 г., когато е пѫтувалъ учений Австрийски консулъ Хавъ, отъ когото заемаме бележкитѣ си за сегашното състояние на Янево. Глед. *I. G. von Hahn*: „Reise von Belgrad nach Salonik.“ Wien 1868, 135—141.

ски), а 150 християнски. Християнското население състои отъ 1720 души, които сѫ все католици и говорятъ сръбски. Има тамъ сега токо една католическа църква, която не е яко стара, — правена е около 1858 год. Православна църква нѣма, както нѣма и православни жителье. Но това на сегашно врѣме малко и бѣдно село въ срѣднитѣ вѣкове е билъ доста голѣмъ и богатъ градецъ, прочутъ по своитѣ срѣбърни рудници. Единъ католически священникъ. Стефанъ Гаспари, който въ 1671 год. е обихождалъ бившата Скопийска, сега Призрѣнска, католическа епархия, та е дохаждалъ и въ Янево, казва, че още и на онова врѣме Янево е било едно отъ най-главнитѣ мѣста (luoghi principali) на тая епархия и че тамъ и тогава още сѫ работили много срѣбърни рудници, половината отъ прихода на които е вземалъ Султанътъ (abonda delle miniere d' argento, tirando il gran Turco la metà). Сѫщий Стефанъ Гаспари казва, че когато той е дохаждалъ въ Янево, въ 1671 год., тамъ се е намирала столицата на Скопский католический архиепископъ. Имало е тогава въ Янево католическа църква, св. Никола, която и била катедралната църква на архиепископа.[1]) Отъ тия извѣстия на Стефана Гаспари види се, че още и въ XVII вѣкъ Янево е било и доста богатъ, и доста населенъ градецъ.

Католическа община въ Янево е сѫществувала отдавна: тя се споменува още въ 1328 година.[2]) Нѣма съмнѣние. че тамъ отдавна е имало и православна община, но за нея въ познатитѣ исторически паметници, токо речи, нищо не се споменуваше. Сега отъ записа на патриарха Прохора ние се научаваме, че православната община въ Янево е

---

[1]) Тия извѣстия ние вземаме изъ едно рѫкописно списание на Стефана Гаспари, отъ което единъ прѣписъ се намира у насъ. Глед. „Период. Списание на Българското Книжовно Дружество“ I, 54, 55.

[2]) *Иречекъ:* „Die Handelstrassen und Bergwerke von Serbien und Bosnien.“ Prag 1879, 57.

сѫществувала още и въ XVI вѣкъ и е била, види се, доста многобройна. Въ патриаршеский записъ се споменува токо една православна църква, св. Архангели, въ *Плаканичката махала.* Но, види се, че тая православна църква не е била единичка въ Янево,[1]) — въ противенъ случай патриархъ Прохоръ нѣмаше да забѣлѣжва и махалата, въ която тя се е намирала. Това забѣлѣжванье ни дава да мислимъ, че въ другитѣ Яневски махали е имало още нѣколко православни църкви. Яневската църква св. Архангели, види се, е разсипана прѣди 1749 год., когато принадлежавшето ней прѣстолно евангелие се е намирало вече въ други църкви и въ другъ градъ (Тетово). Има причини да се мисли, че разсипваньето на тая църква е свързано съ изчезновението на православната община въ Янево, а това по всичка вѣроятность е станѫло прѣзъ Австрийско-Турската война въ 1683—1699. Въ врѣмето на тая война Австрийцитѣ прѣзъ Косово поле, дѣто се намѣрва Янево, достигахѫ чакъ до Скопие. Християнското население на тия мѣста не само ги посрѣщаше съчувственно, като избавителье, но и всякакъ поддържаше тѣхнитѣ военни дѣйствия противъ Турцитѣ. Особно много опълченци се придружихѫ тогава кълмъ Австрийската войска изъ Прѣзрѣнската и Прищинска области.[2]) Но прѣзъ есеньта на 1689 г., Турцитѣ, на които *късметътъ* пакъ бѣше захванѫлъ да работи, сполучихѫ да разбиятъ, на знаменитото Косово поле, Австрийската войска, и ѭ накарахѫ да се очисти отъ тия мѣста.

[1]) Покойний Гильфердингъ, който е минувалъ въ 1857 г. по край Янево, говори, че единъ священникъ отъ съсѣдното село Липлянъ му разсказвалъ, „какъ католики въ 1856 год. заняли и перестроили тамъ (въ Янево) для себя большую, запустѣвшую православную церковъ *св. Николая*, и уничтожили на стѣнахъ ея древнія иконы и старинную славянскую надпись золотыми буквами.“ „Поѣздка по Герцеговинѣ, Босніи и Старо-Сербіи“ въ „Запискахъ Русскаго Географ. Общества“ XIII, 234, 235. Нѣма съмнѣние, че и тука е рѣчьта за новата католическа църква, за която говори и *Ханъ* и ако това прѣдание бѫде истинно, то съ него се подтвърждава прѣдположението ни.

[2]) *Хаммера:* „Geschichte des osmanischen Reiches“ Pest 1830. VI, 549.

Тамошното християнско население, което бѣше се вече скомпрометирувало толко явно, боещи се отъ турскитѣ неистовства, напуснѫ бащиното си огнище и се изсели повечето въ Австрия заедно съ Печский патриархъ Арсений Черноевичъ. Ето кога и по какви причини, види се, е станѫло испадваньето на градеца Янево и изчезновението на православната му община заедно съ православнитѣ ѝ храмове. Тогава, види се, е разсипана и католическата църква, която Стефанъ Гаспари е видвалъ въ Янево въ 1661 год. и отъ която сега нищо не е остало.

Недалече отъ Янево, около единъ или два часа, се намѣрва село Липлянъ.[1]) Тукъ въ старо врѣме е билъ градъ Липенъ, или Липлянъ (Ulpiana, Justiniana Secunda), сѣдалището на старобългарската Липенска епархия.[2]) Градъ Липенъ, по свидѣтелството на Анна Комнина, въ XII-й вѣкъ, когато България се намѣрваше подъ Византийска власть, е билъ пограниченъ градъ между Българската земя и Сърбската. Около 1320 год., Сърбский краль Милутинъ построи край Липлянъ познатий Грачаницки мънастирь, дѣто около това врѣме е била прѣнесена столицата на Липлянский митрополитъ, който оттогава е захванѫлъ да се нарича *Грачаницкий*. Нѣма никакво съмнѣние, че градецътъ *Янево*, който се е намиралъ до самата столица на Грачаницката епархия, е влазялъ въ състава на послѣдната. Пѫ може да се мисли, че слѣдъ Турското завоевание, когато живѣяньето въ грачаницкия мънастирь не е било яко безопасно,[3]) грачаницкитѣ митрополити често сѫ дохождали да живѣѭтъ въ Янево. Ето защо намъ не се видятъ чудни

[1]) *Гильфердингъ:* „Поѣздка" и пр. стр. 234. *Иречекъ:* „Die Handelstrassen," 68

[2]) Глед. въ „Периодическо Списание на Бълг. Книжовно Дружество," кн. 7- (грамотитѣ отъ Императора Василия II) стр. 19, 20. Тамъ, въ бележка 12-та, ни по погрѣшка сме казали, че градътъ Липенъ (Липляна) „се е намиралъ на мѣстото на сегашна Митровица"

[3]) По едно врѣме Грачаницкий мънастирь и съвсѣмъ е запустявалъ. Глед. *Гильфердинга:* „Поѣздка" и пр., стр. 235.

слѣдующитѣ думи въ Прохоровий записъ: **прїидох въ . . . Iанево при . . . митрополите кир Нїканоре.** Тие думи може би да показватъ само, че въ 1548 год., когато Прохоръ е дохождалъ въ Яневo, сѣдалището на грачаницкий митрополитъ се е намѣрвало привремѣнно въ тоя градецъ.[1]) Но насъ ни учудваше друго нѣщо въ записа на патриарха Прохора. Както вече споменѫхме по̀-горѣ, Грачаницката (Липенската) епархия въ старо врѣме (въ 10, 11, 12 вѣкове) е зависѣла отъ Българското патриаршество (Прѣславско-Охридско). Но въ XIV вѣкъ, когато Стефанъ Душанъ основа Печската патриаршия, ние вече намираме тая епархия подвластна на новоучрѣденото сърбско патриаршество. Изобщо се мислѣше, че тя оттогава и до самото ѝ унищожение[2]) *неотемлемо* е принадлѣжала на Печската патриаршия, за която также никой не се съмнѣваше, че е сѫществувала постоянно, *непреривно*, отъ самото ѝ основание, въ 1346 год., и до унищожението ѝ въ 1766 г. Поради това ние се въздивихме, когато прочетохме пръвъ пѫть, въ 1871 год., Прохоровий записъ, въ който така ясно се говори, че Охридский патриархъ дохождалъ въ 1548 г. въ *Янево,* сиречь въ Грачаницката епархия и се распорѣждалъ тамъ, като въ своя областъ. За такъво удивление сега не оставя вече мѣсто обнародваната отъ профессора Павлова гръцка грамота, въ която се казва, че по врѣмето на патриарха Прохора Печската патриаршия била

---

[1]) Види се, че Грачаницкитѣ митрополити слѣдъ Турското завоевание нѣколко пѫти сѫ прѣнасяли сѣдалището си отъ мѣсто на мѣсто. По едно врѣме въ XVI-й вѣкъ тѣ сѫ се наричали *Новобърдски (Голубинскій:* „Краткій очеркъ Православныхъ церквей Болгарской, Сербской и Румынской“ Москва 1871, стр. 492). Отъ това може да се мисли, че по онова врѣме сѣдалището имъ се е намирало въ *Новобърдо,* което билъ единъ отъ най-главнитѣ градове на Грачаницката епархия.

[2]) Кога и какъ е станѫло унищожението на несѫществующата сега Грачаницка (Липлянска) епархия, това не се знае. Знае се само, че въ 1766, когато се унищожи Печското патриаршество, тя не е вече сѫществувала и че по̀-главнитѣ ѝ градове (Прищина и Новобърдо) сѫ се намирали тогава въ границитѣ на Печската епархия. Глед. издадената въ 1869 г. въ Цариградъ книжка: „Τὰ κατὰ τὰς ἀρχιεπισκοπὰς Ἀχριδῶν καὶ Πεκίου“ 64.

уничтожена (привръменно) и присъединена къмъ Охрид-ската. Свидътелствата на тая новонайдена грамота, като ни развъщаватъ реченното недоумъние, въ сѫщото връме и сами намърватъ фактическо подтвърждение въ Прохоровий записъ, който отъ къмъ тая си страна може да се сматря, като единъ доста важенъ исторически документъ.

Харковъ, Юлий 1882.

Бѣлѣжка.

За историята на Янево и Грачаница въ това врѣме може да се прибави и този любопитенъ фактъ, че тогава, около 1539 год., въ Грачаницкий мънастирь е сѫществувала книгопечатница за църковни книги, въ която подъ рѫководството на споменѫтий отъ г-на Дринова митрополитъ Грачаницкий или Новобърдский Никаноръ е работилъ единъ монахъ Димитрий. То бѣше най-отдалеченат къмъ югоистокъ отъ ония сърбски мънастирски печатници, които сѫ произвели въ първата половина на XVI столѣтие цѣль единъ редъ черковни издания, тъй интересни за историята на словѣнското печатарство и днеска тъй редки. Печатахѫ се книги въ Черна Гора на Ободъ 1493—5, въ Херцеговскитѣ мънастири Горажда 1531 и Милешева 1544 въ сърбскитѣ (въ ужичко окрѫжие) мънастири Руянъ 153 и Мръкшина Църква, въ самиятъ Бѣлградъ 1552 и даж въ Скадъръ 1563. Отъ Грачаницката типография познат е до сега само една книга, единъ октоихъ печатанъ в 1539 год. Намѣри и описа го Г-нъ Стоянъ Новакович въ книжката: „С археолошке изложбе у Кијеву 2—21 Ав 1874." (У Београду 1874), споредъ единъ единичкий листъ и то първий листъ съ надписътъ на книгата, който въ Ки евското археологическо изложение между други старопе

чатни книги билъ изложенъ отъ Киевский владика Порфирий.

Въ България сполучихъ да намѣря единъ пъленъ екземпляръ на този Грачаницкий октоихъ, и то въ Рилский мънастиръ. Брои 28 коли, всѣка по 8 листа, всичко 224 листа, въ стара дървена подвързия. На първата страница се чете: **Повелѣніемь въсеосвещеннаго Никанора митрополита Новобрьдскаго трꙋдихь се о семь въ митрополїи Градчанници азь Христꙋ рабь Димитріє. Въ лѣто ꙁ. ꙁ. м. ꙁ.** (7047—1539). Другата страница на първий листъ е испълнена съ единъ много драгоцѣненъ дърворезъ, който представява Грачаницката черква, както се види отъ надписа: **Митрополїа грачаница.** Черквата има едно голѣмо кубе и три малки, долу отпрѣди единъ отворенъ портикъ съ стълбове и на страна една четверожгълна кула, сжщо отворена, въ която се виждатъ окачени два звона отъ любопитна древна форма, единъ по́-тѣсенъ, другий по́-широкъ. Подъ черквата сж помѣстени ликове на три светии, св. Іосифъ, св. Дамаскинъ съ мастилница и св. Косма, и подъ тѣхъ чете се надписъ съ извити букви: **Смѣреніи Никанѡр Нокобрьдскы митрополить.** Въ печатания текстъ има между черното и червени начални букви. Езикътъ на самия „осмогласникъ“ е безъ юсове, сирѣчь старословѣнский по сърбска рецензия. Писмени бѣлѣжки или записи по краевете на книгата нѣма.

Д-ръ Конст. Иречекъ.

ПРИНОСЪ КЪМЪ ВЪПРОСА ЗА БЪЛГАРСКИТѢ НОСОВКИ.

Нѣколко думи и словни бълѣжки на професора Дринова въ „Периодическо Списание“ I. кн. 11—12, Браила 1876, стр. 163—164, за извѣстни спорадически упазени носни звукове въ говора на Македонцитѣ въ Костурско, дадохѫ поводъ на проф. В. Ягича въ 1877 г. да събере въ общъ прегледъ въ „Archiv für slavische Philologie“ II. 399. досегашнитѣ материали по този прѣдмѣтъ подъ насловъ: „Къмъ въпроса за ринезма въ новобългарския езикъ“, и да посочи на славиститѣ великата важность на по-нататашни издирвания за освѣтление това бълѣжито явление. Къмъ тѣхъ отдѣлни сбирки отъ слова съ „носовки“, както се срѣщатъ у В. И. Григоровича, „Очеркъ путешествія по Европейской Турціи, Казань 1848, у проф. М. Хатала“, „O bugarskih nosnih samoglasih“, Književnik II, Zagreb 1865, стр. 471—474, у П. Р. Славейкова, „Читалище“ 1873, бр. 11, стр. 1028, у Д-ръ К. Иречека, „Starobulharské nosovky“, Časopis Českeho Musea 1875, стр. 325—330, — имамъ на рѫка да пригудѭ нинѣ още нѣкои-други подобни слова, съ основателна проcба, да се допълнѭтъ отъ по-добритѣ и по-вѣщитѣ познавачи на извора имъ.

Въ село Брацигово, сега въ Пещерска околия, Татаръ-Пазарджишки департаментъ, населението говори помежду си особно нарѣчие, прѣнесено въ половината на минѫлото столѣтие изъ Македония и напълно еднакво съ говора на съсѣднитѣ села Пателеница и Сърнча, що сѫ се заселили

все по него врѣме въ Тракия, като бѣжанци отъ турски злодѣйства. По него нарѣчие Брацитовци употрѣбяватъ значителенъ брой думи съ явни бѣлези отъ староврѣменско носово произношение (rhinesmus), които обаче въ разговоръ съ по́-горни отъ себе лица, или съ „книжовни“ людие, тѣ гледатъ всѣкояче да избѣгватъ, защото братята имъ тракийци остро ги подигравать поради това. Съвсѣмъ особно е домашното нарѣчие на дюлгерския еснафъ на село Брацигово. Но моята цѣль тука е обърнѫта само върху занимателнитѣ особенности на това нарѣчие, както си го говорятъ всрѣдъ домашното си общество, на́й-много въ крѫга на старитѣ и женитѣ заедно съ дѣцата. Споредъ тоя сѫщински и чисть Брациговски говоръ забѣлѣжваме слѣднитѣ староврѣменски особенности откъмъ носнитѣ звукове въ отдѣлни слова:

гъмба[1]), *дъмб* мн. ч. *дъмби* (въ Македония село *Дъмбене*), *зъмби* — та́зи чу́па ій́ма бе́ли *зъмби,* — *кънде́ля, сeмботи* (влашки sâmbata), *гълъмби*; *че́ндо, пре́нде* — на́ша ба́ба *пре́нде* ле́по, — *огленда́ло* (влаш. oglinda), *гле́ндо, гре́мбло, гре́нде* — си́лен дош върна, ке *гре́нде во́да,* — *пе́ндесе, деве́ндесе, рендо́ве* ед. ч. *ред* (влаш. rînd[2])); при това *сре́нда, громби́шча, громбо́ве* ед. ч. *гроб*[3]).

Въ нѣкои отъ тѣзи приведени слова на първъ погледъ се представятъ като неправилности:

1. Срѣщу *дъмб* (и *зъмб*) видиме само *ред,* покрай мн. ч. *рендо́ве (гроб — громбо́ве)*;

2. За старобълг. **срѣда** намираме *сре́нда* (а за **колѧда**, влаш. colinda, само *ко́леда*); и

3. Въ Брацигово се казва само *мудро,* когато въ Костурско, споредъ г. Дринова, се чува *мъндро.*

---

[1]) Брациговския изговоръ на старобългарското ѫ изражавамъ чрѣзъ *ън.*

[2]) Тълкуваньето на влашкитѣ грамматици, че *rînd* било происхождало отъ лат. *гоня, rondis,* не е вѣроятно.

[3]) Тѣзи слова ми биdохѫ устно съобщени отъ г. В. Юрукова, Българинъ отъ Брацигово, студентъ въ Пражската политехника.

Но тѣ мними неправилности скупомъ се оправдаватъ досущъ отъ звукословнитѣ правила на днешния български езикъ, ако вземемъ още въ съображение особнитѣ свойства на разнитѣ нарѣчия въ нашия езикъ.

1. Групи отъ съгласни звукове, каквато е напр. *нд* по рода си, въ края на думитѣ у насъ не могѫтъ да се удържатъ цѣли, най-единътъ имъ елементъ винѫги отпада, за да се възвърне изново при благоприятенъ случай; *дъш, нош, пъл* — мн. ч. *дъждове, нощи, пълни:* отъ крайнитѣ групи *жд* (слѣдъ ассимилация *шт*), *шт, лн* отпадатъ крайнитѣ елементи *д, ш, н,* като си завзиматъ мѣстото пакъ въ срѣдословнитѣ позиции. Сѫщо такова „необикнѫта“ група ще да е за Брациговци *нд* (спроти „обикнѫтата“ *мб: зъмб*) въ края на словото *ренд,* отъ което въ ед. ч. отпада носниятъ елементъ, като физиологически пó-слабъ, неусъвършенъ звукъ, а въ мн. ч. се явява цѣлъ въ срѣдата на формата *рендóве.* Сравни освѣнъ това прéндѫ — прéндох — прел вмѣсто *прéн(д)л* мн. ч. прéли: отъ двѣтѣ плавни *нл* въ прали — *пренли* станѫла по ассимилация само една *л:* съ глéндам — глéндах — глéндал.

2. Какъ сѫ си получили Брациговци формата *среда* и защо сѫ приели исключително *кóледа,* — за сега не може лесно и вѣрно да се опрѣдѣли, понеже липсува потрѣбниятъ за това материялъ. Менѣ ми се чини, че въ първото слово е смѣстено *ен* за стб. ѧ по аналогия съ други слова отъ подобно естество, които сѫ въ пó-голѣмо количество съ упазено стб. ѧ, отколко съ ѫ (по аналогия съ тѣхъ е *гробóве, громбúшча*); колкото за второто слово *кóледа* могѫ каза приблизително, че то ще да е или заемено въ тази си форма отъ тракийскитѣ Българе, или просто така донесено изъ Македония, тъй като и тамъ покрай правилното *коленде* въ Магарово (виж. Милад. 523) живѣе обновено *коледе* въ Кукушъ (всет. 521).

3. За *мудро* вмѣсто *мъндро* бихъ далъ това обяснение: *мъндро* покрай *среда* у Македонцитѣ свидѣтелствува, че тѣ обичатъ групитѣ *ндр* и *стр;* Брациговци напротивъ, съгласно съ *среда* упазили *мудро* само въ тоя му видъ, и то още докато сѫ били въ Македония.

Прага.

А. Т.

ИСТОРИЧЕСКИ МАТЕРИЯЛИ ПО НОВОВЪЗРАЖДАНИЕТО НА БЪЛГАРСКИЙ НАРОДЪ.

Отъ В. Д. Стояновъ.

Подъ тойзи насловъ излагаме тукъ нѣколко исторически документи, които хвъргатъ доста свѣтлина върху критическото врѣме на пробуждането и нововъзраждането на наший народъ въ течение на текѫщий вѣкъ. Първий документъ е едно възвание отъ приснопаметнаго Софрония, епископъ Вратчанский въ Букурещъ къмъ нѣколко български родолюбци изъ Влашко и Богданско; а другитѣ документи сѫ двѣ писма отъ пламенний нашъ поборникъ и блаженъ мѫченикъ, Архимандритъ Неофитъ Бозвелията отъ Св. Гора до неговий отличенъ сътрудникъ, покойний священникъ Андрея Д. Робовъ въ Елена.

Софрониевото възвание, както ще видятъ по̀-долу читателитѣ ни, е писано на 29 Априлия въ г. 1805. То свидѣтелствува на̀й-красноречиво, при какви мѫчни врѣмена и съ какви голѣми тежкотии се е започнѫло възраждането на българската нова книжнина; отъ това възвание виждиме още, какъвъ горещъ родолюбецъ и самоотверженъ иерархъ български е билъ *Софроний* въ свое врѣме. Извѣстно е, че Софроний е онзи български книжовникъ, който пръвъ е приготвилъ и извадилъ въ печать българска книга въ г. 1806 подъ название „Кvріако

дроміонъ, сиречь Недѣлникъ, поученіе на всѣхъ недѣляхъ въ православнихъ церквахъ прочитаемаѧ евангеліѧ въ всего лѣта съ толкованіемъ и справоученіе, и на великихъ господскихъ праздницѣхъ, и на свѧтыхъ празднуемыхъ сказаніе душеполезное. Преписанный отъ словенскаго и отъ греческаго глубочайшаго ѧзыка на болгарскій простый ѧзыкъ отъ Вратчанскаго епископа Софроніа, къ разумѣнію простому народу. Позволеніемъ Досідеа Митрополита унгровлахійскаго, помощію же епископовъ и благочестивыхъ христіанъ. Нынѣ издаде сѧ въ типографіи у Рымническои епископіи, при епископѣ Некталіи. Въ лѣто ἀωϛ (-1806). Напечата сѧ и право описа сѧ отъ Діметріа Міхаило Поповича и отъ Георгіа сына его."

Гореспоменѫтото възвание се отнася именно за издаванието на тая книга, която, отъ началото на сегашний вѣкъ и до сега, принесла е безкрайна полза на наший благочестивъ народъ, като се е распространила на сѫдѣ по българскитѣ земи въ трикратно препечатвание, и поради това отъ народа тя е приела название „Софроний“, по името на издателя ѝ.

Автобиографията на Софрония е единъ также отъ най-важнитѣ наши исторически документи, особенно за изучвание вѫтрешното състояние на българский народъ презъ втората половина на минѫлото столѣтие и въобще за изучвание състоянието на турската държава презъ това врѣме.

Излишно е на дълго да повтаряме и тукъ, че отъ втората половина на минѫлий вѣкъ Софроний се появи достоинъ ученикъ и вѣренъ послѣдователь на *Паисия*, основателятъ на българската нова книжнина и първий пробудитель на потѫпканата и забравена българска народность. Цѣлий XVIII в., и особенно втората му половина до истичанието на първитѣ десеть години отъ това столѣтие, бѣше най-грозний периодъ отъ минѫлий животъ на българското плѣме подъ свѣтската власть на Турцитѣ и подъ духов-

ната власть на Гръцитѣ. Въ тойзи періодъ, когато Българетѣ като народъ съвършенно бѣхѫ затѫпкани и тѣхнитѣ вѣковни врагове мислѣхѫ, че той и българското отечество за винѫги вече не сѫществуватъ, именно въ тойзи періодъ появяватъ се богоизбранни святители, Паисий, Софроний и други, да възкръсятъ нашия народъ; и тѣ като посветяватъ отъ всичка душа и сърце цѣлий си животъ въ непрестанна и неуморна дѣятелность за възкръсванието на своя народъ, успѣватъ най-сетнѣ да положѫтъ твърдата основа на освобожденieто България отъ народоубийственната свѣтска и духовна власть на омразнитѣ чужденци.

Въ тойзи періодъ, до появението на Паисия и Софрония, у Българетѣ почти съвършенно бѣше изчезло въспоменанието за тѣхний минѫлъ животъ, за тѣхното царствование, и пр. До тогава Българетѣ не само вече не знаяхѫ нищо за минѫлий свой народенъ и държавенъ животъ, но тѣ бѣхѫ изгубили и всѣка надѣжба за подобрение на своята участь, и на противъ тѣ вѣрвахѫ, че всичкото имъ сѫществование на тойзи свѣтъ е за винѫги предназначено само да робуватъ!... Но, отъ като излѣзохѫ на свѣтъ Паисиевата българска история и Софрониевий Недѣлникъ, найпърво попробуди се въ нашитѣ бащи и дѣди народното чувство къмъ българщината: българската забравена, призрѣна книга хванѫ да се обиква; въ училищата изъ България хванѫ постепенно да се увежда българско учение и гръцкитѣ книги въ черковитѣ да се замѣстятъ съ български. Слѣдъ това, чрезъ българската история отъ Паисия пробуди се още по́-вече народний духъ на всички Българе, които бѣхѫ честити да прочитѫтъ и чуѭтъ назидателната и животворна рѣчь на Паисия въ историята му: сърцата на всички се покъртихѫ, пламнѫхѫ и всѣкий почнѫ да мисли и да милѣе за по́-добра участь на българский народъ. А Софроний чрезъ своятъ Недѣлникъ, който

е облеченъ въ простъ и вразумителенъ езикъ, даде възможность на българскитѣ свещенници и на всички наши мірене, едвамъ знаѭщи да прочитатъ българска книга, да отмахнѫтъ дотогавашното си отчаянно безнадѣждие за по-добро бѫдѫще: въ сърцата на всички запознати съ Недѣлника поникнѫ хвърленото благословено сѣме за пълна вѣра и надѣжда въ Бога, че, както всички злочести по своя или по чужда вина, така и Българетѣ Той (Богъ), чрезъ своята безкрайна доброта и милость, ще ги благослови да станѫтъ пакъ честити и да се радватъ и тѣ съ Неговитѣ добрини.

Ето по кой начинъ Паисий и Софроний посѣхѫ плодотворното сѣме въ измѫчената и на смърть отсѫдена душа на българский народъ за съвършенното негово възкръсвание, което ний бѣхме честити да дочакаме и вече да се наслаждаваме отъ него.

На желаѭщитѣ да се запознаѭтъ по-отблизо съ живата и безсмъртнитѣ заслуги на Отца Паисия за българский народъ препорѫчваме прекрасната статия отъ г. проф. Дринова по тойзи предмѣтъ, която е помѣстена въ кн. IV на Период. Списание, г. 1871 (виж. стр. 1—26). А за славнитѣ дѣяния и животъ на приснопамятний Софрония ний сме писали доста обширно презъ г. 1872 въ Пер. Списание (виж. кн. V и VI, стр. 1—103), и любознателнитѣ ни читатели могѫтъ отъ тамо да удовлетворятъ достатачно желанието си, за да се запознаѭтъ още по-добрѣ съ многолѣтната и плодотворна дѣятелность на Софрония. Въ заключение ще кажемъ само, че Софроний, който е роденъ въ Котелъ на 1739 и умрѣлъ въ Букурещъ около 1815 г., въ течение на цѣлъ половинъ вѣкъ се е посвятилъ въ непрестанни и неуморни трудове за общото народно благо, изпърво като учитель, священникъ, послѣ като епископъ и най-сетнѣ като списатель.

Най-сетнѣ ще прибавимъ още, че Софроний отъ мѫжка старна е дѣдо на покойний князь Стефана (Стояна) Бого-

риди, бащата на Негово Сиятелство князя А. Богориди. сегашний главенъ управитель на Источна Румелия.*)

Архимандришъ Неофитъ Петровъ Хилендарский, родомъ такожде Котленецъ, е онзи нáй-мѫжественний и нáй-доблественний нашъ родолюбецъ, който, слѣдъ Адрианополский миръ, въ г. 1830 заченѫ първъ открито и нáй-ревностно да дѣйствува посрѣдъ самий народъ за придобивание правата на българската народна иерархия. Съ тая священна цѣль той пропѫтувá България на сѫдѣ, и съ пламенната си рѣчь съживи и насърчи народа да си търси и придобие по нáй-законенъ начинъ черковнитѣ правдини, които бѣ грабнѫла гръцката цариграшка патриаршия. Тази послѣдньта, чрезъ нáй-коварно предателство и уклеветяване предъ В. Порта, успѣ да се заточи Неофита въ г. 1843 на Св. Гора, дѣто въ течение на цѣли 6 години подъ голѣми неволи подложенъ, нáй-сетнѣ починѫ мѫченически въ 1849 година.

Заедно съ него биде на сѫщото мѣсто заточенъ и неговий вѣренъ и достоинъ другарь, Високопреосвященний

*) Тукъ не можемъ да не забѣлѣжимъ, че вече е врѣме да се издаде биографията и на Негово Сиятелство покойний князь Ст. Богориди. Неговата висока способность и достойнство, неговото чистосърдечно родолюбие и благородство на характера, както и неговий високъ чинъ, който бѣ стигнѫлъ още преди половинъ вѣкъ въ турската държава; и, отъ друга старна, неговитѣ велики заслуги за наший народъ, особенно чрезъ съдѣйствията му по организуванието и закрѣпванието на българский народенъ центръ въ Цариградъ за придобивание правдинитѣ на българската народна иерархия, ний ги считаме народна гордость за всѣки Българинъ. И други пѫть (още преди 10 години) сме споменували и частно сме писали комуто трѣба за издаванье биографията на старий князь Богориди. Ще прибавимъ само толкова, че тази работа никой не може извърши тъй добрѣ, както наший ученъ еднородецъ, г. Гавриилъ Кръстьовичъ, директорътъ на вѫтрешнитѣ работи въ Источна Румелия, не само защото е той Богоридьовъ възпитанникъ, но и поради това още, защото отъ образованитѣ ни еднородци, нинѣ още живущи, никой не еималъ толкова близъкъ и дълговрѣмененъ достѫпъ при кн. Богориди колкото г. Кръстьовичъ.

Заради това ний се надѣваме, че негова милость не ще закъснѣе да отдѣли малко отъ сегашнитѣ си многобройни и важни занятия по службата си, и съ душевно удоволствие ще пристѫпи да зарадва всинца ни съ извършванието на тойзи почтенъ и драгоцѣненъ трудъ за всички Българе.

Иларионъ Стояновичъ Макариополский, тогава иеромонахъ Хилендарский, който бѣ честитъ да дочака и види пълното увѣнчавание на тѣхното свято дѣло — придобиванието на черковнитѣ ни правдини. Ил. Макариополский можá да се избави отъ това си първо заточение въ г. 1848 само чрезъ всемилостивото високо посрѣдничество и ходатайство предъ В. Порта отъ старна на Негово Императорско Височество Великий князъ Константинъ Николаевичъ, който въ сѫщата 1848 г. бѣше ходилъ да посѣти Свята Гора, и при тоя случай Макариополский, като нáй-интелигентенъ и нáй-образованъ между тогавашнитѣ монаси при Хилендарский мънастирь, бѣ честитъ да представи на Негово Им. Височество мънастирското братство.**)

**) Тъй сѫщо ще забѣлѣжимъ, че е твърдѣ желателно да се състави и издаде отъ вѣща рѫка биографията на Високопреосвященний *Иларионъ Стояновичъ Макариополский*. Да не забравяме, че, поради честнѣйший си характеръ и безкрайно родолюбие, между другитѣ му незабравими заслуги за народа, той биде цѣли 20 години (1849—1869), тъй да кажемъ, душата на народнитѣ дѣйци по черковний български въпросъ и неустрашимий богоизбранъ ратникъ-хранитель на святата праотеческа наша православна вѣра и народность, дордѣто се свърши и окончателно рѣши тоязи въпросъ въ наша полза. Кой отъ насъ не знае още, че Макариополский е тоже основателя на първото българско духовно заведение въ Петро-павловский мънастирь при Лѣсковецъ, още преди освобождението ни.

Единъ отъ първитѣ ученици на Макариополский е сегашний доростоло-червенский митрополитъ, Високопреосвященний Григорий, на когото въ рѫцѣтѣ се намѣрвало, както се научаваме, нáй-много материяли за славната биография на Макариополский. Ний се надѣваме, че Негово Високопреосвященство ще положи всичкитѣ си просвѣтени грижи да състави и издаде тази биография или самъ или посрѣдствомъ други. Бъл. Книж. Дружество съ нáй-голѣмо удоволствие би приело да се извърши чрезъ него тази работа, като му се възложи тя и му се дадѣхѫ всичкитѣ за неѭ улеснения.

Извѣстно е, че биографиитѣ на ония велики люди, които, подобно като Макариополский, сѫ се отличили по честноста на характеря си, по великитѣ си способности и добрини за народитѣ и человѣчеството, иматъ отъ памти-вѣка и вѣчно ще иматъ нáй-силно и нáй-благотворно влияние върху всѣкиго да се насърчва и правилно да се упѫтва къмъ напредъкъ и къмъ всички добрини. Заради това издаванието биографията на Макариополский въ днешно врѣме ний особенно считаме за твърдѣ полезно, защото, отъ като сме се освободили, хората у насъ почти всички, даже и по-многото ни книжовници и мислители иматъ, правичко да си го кажемъ, нáй-голѣма грижа на тосъ часъ, какъ да поспечелятъ повечко парици, само и само за да живѣѭтъ нáй-охолно, и твърдѣ малцина сѫ останѫли хора помежду насъ, които

Ето факта, който даде поводъ да се заточятъ на Св. Гора Неофитъ Хилендарский и Иларионъ Стояновичъ. Въ год. 1843 нѣкои по̀-първи и по̀-събудени Българе отъ Велико Търново и отъ околноста му подадохѫ прошение на гръцката патриаршия въ Цариградъ, за да имъ се проводи Българинъ-владика за Търновската епархия. Тази постѫпка на поменѫтитѣ Българе се показала до толкова дерзска и възмутелна на цариградската патриаршия, щото тя побърза тутакси да представи тази работа на Портата твърдѣ беззаконна и даже размирна, като прибави още, че главатаритѣ на това опасно за държавата движение и достаусѫдително размирство на Българетѣ въ Търновско сѫ Неофитъ Хилендарский отъ Котелъ и иеромонахъ Иларионъ Стояновичъ (Макариополский) отъ Елена. Послѣдствие на тая сатанска клевета и предателство отъ старна на гръкофанариотското духовно сонмище въ Цариградъ, се заточихѫ тогава поменѫтитѣ двоица наши народни поборници на Св. Гора, отъ които подирниятъ, както рекохме по̀-горѣ, успѣ да се избави отъ това заточение слѣдъ петь години, когато първиятъ на шестата година починѫ на Св. Гора съ мѫченически вѣнецъ на чело въ тъмни и влажни зимници!

Неофитъ Хилендарский, тойзи неустрашимъ народенъ нашъ поборникъ, презъ втората часть отъ първата половина на наший вѣкъ се е отличилъ не малко и на българското книжовно поле. Той е съставилъ и издалъ на

да поразмисловатъ и се погрижватъ колко-годѣ и за правилното умственно и нравственно развитие и образование на българското младо поколѣние, безъ които една ли можемъ да се надѣваме за по̀-честита народна бѫднина. Това е горчива но вѣрна истина, която безъ всѣко стѣснение ний исповѣдваме печатно въ журнала си, за да се стресватъ всички наши людие, особенно които най-много сѫ упоени отъ подарената ни готова свобода, но които не трѣба никога да забравятъ, че само чрезъ правилно народно и православно въспитание и чрезъ истинско научно образование можемъ навѣрно да очакваме по̀-голѣми, нови и дълготрайни доброчестини за народа и отечеството си, посрѣдъ другитѣ велики и силни народи на свѣта.

свѣтъ въ г. 1835 единъ цѣлъ редъ книжки, въ свое врѣме твърдѣ полезни за народа, у когото невѣжеството по онова врѣме, както е извѣстно, е било въ твърдѣ голѣми размѣри.

Ето наименованията на книжкитѣ: *Священний краткий Катихизисъ, въ Крагуевцѣ 1835; Краткая св. история и св. катихизисъ, Бѣлградъ 1835.* Освѣнъ тия книжки издалъ е заедно съ покойний *Емануила Васкидовича* още една малка енциклопедия за първоначално учение, състояща отъ шесть части или книжки: 1) *Букварь;* 2) *Разния Нравоучения;* 3) *Грамматика;* 4) *Аритметика;* 5) *География;* и 6) *Предручний Посл̂ателникъ.* Общото название на тая енциклопедия е слѣдующето: *„Славеноболгарское дѣтоводство за малкитѣ дѣца. Напечатано съ удодрѣніемъ Его Свѣтлости князя Сербскаго Милоша Θеодоровича Обреновича, благословеніемъ же Преосвященнѣйшаго Сербіи митрополіта Господина Петра. Собрано отъ различни списатели и сочинено на шесть часии за шесть ученичніи чины: первомъ преведено отъ еллино-греческаго діалекта на славено-болгарскаго и издано отъ Неофита архімандріта Хіленд̂арца, родомже Котлянца и Еммануила Васкідовича, еллино-греческаго Сищовскаго училища учителя. Въ Крагуевцѣ, у княжеско-сербской типографіи. 1835.* Освѣнъ тия издадени книжки и *„Мати-Болгария"*, (която е помѣстена въ първото течение на „Пер. Списание" въ кн. IX и X.), има и други разни съчинения отъ Неофита на брой до 25, които до сега още не сѫ издадени.

Отъ Неофитовата енциклопедия на́й-важното за насъ е географическата и́ часть за България, придружена съ една малка харта за европейска Турция, и тази харта е първа на български езикъ издадена за нашето отечество.

Въ първото течение на „Пер. Списание" (въ г. 1872 Браила) въ кн. V и VI, на стр. 43 и 44, ний споменуваме твърдѣ на кратко за Неофита, за неговото достойнство и значение, за неговитѣ велики заслуги, които е сторилъ на милий си народъ и отечество. Но, въ кн. IX и X, на стр.

1—13 отъ сжщото течение на „Пер. Списание,“ почтеннитѣ ни читатели ще срѣшнжтъ доста обширно и найсполучливо оцѣнение върху Неофитовитѣ велики заслуги за народа ни отъ гениалното перо на първий днесъ българский белетристъ, г. Василя Николаевича Друмьова, (нинѣ Преосвященний Климентъ Браницкий). Ний прочее приканваме всѣкиго да прочете съ надлежно внимание това оцѣнение. за да получи пълно понятие за безсмъртнитѣ дѣла, които е извършилъ Неофитъ за доброто на народа и отечеството си. Неофитъ, съ твърдия си, рѣшителенъ и честенъ характеръ, съ благата си душа и сърце, съ безкрайната си любовь, постоянство и самопожертвование за нашето общенародно благо, може да служи за най-насърчителенъ и назидателенъ примѣръ на сегашнитѣ и бждящи наши поколѣния въ тѣхнитѣ благи желания и стремления като граждане и обществении служители на своята татковина.

Долуизложеннитѣ Неофитови двѣ писма сж писани една-двѣ години преди смъртта му. Отъ тѣхъ читателитѣ ще видятъ, въ какво горко състояние се е намѣрвалъ нашнй народъ въ духовно отношение, каква пламенна любовь е ималъ славний нашъ Неофитъ къмъ своя народъ и отечество, какъ неуморно е работилъ за придобивание черковнитѣ правдини на българский народъ, какъ дълбоко е билъ увѣренъ той, че само чрезъ просвѣщение, чрезъ народно просвѣщение ще се избавимъ отъ вѣковнитѣ си злочестини и теглела, и ще станемъ честити, и пр.

Ето възхитителнитѣ думи, съ които Неофитъ изказва своята дълбока утѣха и блага надѣжба отъ распространение „безсмъртното и благодатно просвѣщение“ помежду нашия народъ.

„Другий лѣкъ нѣма, освѣнъ достойная память на преминжлихтѣ, просвѣщенъ умъ за настоящихтѣ и благоразсуденъ разумъ за бждущихтѣ....... Слава Всевишнему, че по благости Своей благодатнѣ вдухнж на нѣколцина и изъ нашихтѣ младежи, чи кои въ Россия, кои въ Парисъ, кои въ Сербия отидохж по училища, семинарии, гим-

назии, академии, да се учатъ и просвѣщаватъ. Повразуми и нѣколцина въ Болгария доброжелателни любородци, че понаправихѫ по всякѫдѣ училища и надстояватъ за общенародното, безсмертно и благодатно просвѣщение. Надѣемъ се, чи по малко врѣме щѫтъ да начнѫтъ и нашихтѣ еднoплемянници да слѣдоватъ человѣчески, както и другитѣ просвѣщенни народи, и щѫтъ да попознаѭтъ сами себе и Творца своего и народности своея. Подари Боже!

То убо ми е мило и драго, както и вамъ Г. П. Андрее, и Максиму!! Та съ несумнѣнна надежда да ся поутѣшимъ и посоживимъ, и на смертния си часъ радостно, весело съ громкий гласъ, щемъ да извикаме: Ето катъ слишиме, че изъ нашихтѣ еднoплеменни ся просвѣщаватъ, и полезни за народа Болгарскаго и за отечеството си ставатъ; нинѣ изънова ся раждаме, ако и на оний свѣтъ да отхождаме! Сподоби ни то, Милостивий Господи!"

Неофитъ въ писмата си споменува едного отъ вѣрнитѣ си другари на име „Максимъ." Ето коя личность трѣба да разбиратъ читателитѣ ни подъ това име.

Максимъ Райковичъ, игуминъ на Лѣсковский мънастирь св. Петъръ и Павелъ близо при Велико Търново, родомъ отъ Дрѣново, слѣдъ Неофита Бозвелията, е билъ единъ отъ първитѣ народни поборници за въздвиганието потѫпканата българска народность чрезъ просвѣщение и придобиване черковнитѣ наши правдини. Когато Максимъ успѣлъ да изгони народоубийственний гръцизмъ отъ черковитѣ и училищата на Лѣсковецъ, Търновский митрополитъ Неофитъ, родомъ Гръкъ, счелъ тая Максимова постѫпка за „антиканоническа," и не се забавилъ да издѣйствува около г. 1849 ферманъ чрезъ гръцката патриаршия въ Цариградъ за да се проводи Максимъ въ заточение на Св. Гора. Отъ тамъ го освободили нѣкои родолюбиви Свищовчане, и го улеснили да забѣгне отъ-вѫдъ Дунавъ на Влашко. Тукъ Максимъ съ сѫщата ревность и неуморность се е трудилъ за доброто на България цѣли 25 години, сирѣчь до самата си смърть. По́-голѣмата му дѣятелность отъ-вѫдъ Дунавъ е била, преди всичко да пробужда и подържва българщината чрезъ въздигвание народни училища и черкови, осо-

бенно въ Галацъ, Браила, Букурещъ, Гюргюво, и пр. При това, той чрезъ усърдно съдѣйствие и чрезъ своята щедра десница никого отъ своитѣ еднородци не е лишилъ отъ помощь, и най-паче е помагалъ на всички бѣдни млади Българчета, които сѫ отивали отъ България да придобиѫтъ учение въ Влашко или въ Русия. Максимъ е починѫлъ въ Галацъ на г. 1874.

Всичкия си движимъ имотъ, състоящъ отъ 25,000 лева, и тойзи нашъ отличенъ святитель завѣща исключително на България за черковни и училищни нужди.

Колкото за священника *Андрея Д. Робова* въ Елена, до когото сѫ писани долуизложеннитѣ Неофитови писма, ний за сега можемъ да споменемъ само нѣколко думи, защото нѣмаме доста свѣдѣния за него. Но отъ сѫщитѣ писма може положително да се каже, че св. Андрей е билъ тоже единъ отъ вѣрнитѣ и достойни другари на Неофита. Той, дордѣто билъ міренинъ, наричалъ се *Дѣчо*, а баща му — *Дойно*. Най-първо получилъ книжно учение при двоица родолюбиви български монаси на име Никандръ и Игнатий, които подирь избухването на завѣрата били забѣгнѫли около г. 1822 отъ Св. Гора въ Елена, отъ дѣто сѫ се завърнѫли пакъ на Св. Гора едвамъ кѫдѣ 1827 г. Нѣколко мѣсеца презъ г. 1832 е ходилъ Дѣчо на Свищовъ заедно съ Н. Михаиловски да се усъвършенствуватъ въ „граматиката“ при тамкашний учитель Христакя Павловича. Послѣ, като се завърнѫлъ на Елена, учителствувалъ е тамъ 5-6 години наредъ, и тогава името му вървѣло *даскалъ Дѣчо*; като се упопилъ, нарекли го *Андрей*. Той е билъ духовитъ, способенъ и твърдѣ распаленъ родолюбецъ; и, защото е ималъ характеръ много буенъ, прекаралъ е презъ живота си много премеждия и злочестини. Починѫлъ въ г. 1859.*)

*) Свѣдѣнията за покойниіѣ священникъ А. Робовъ както и ония по-горѣ, които се отнасятъ върху заточението на Неофита Холендарски и иеромонаха Илариона (Макариополски) въ г. 1843 на Св. Гора, имя добрината да ни даде г. Н. Михаиловски.

Блгороднѣйшіи и честнѣйшіи търговци дȣховныѧ нашеѧ чада хаџи кѵръ петко, кѵръ іѡвко, кѵръ савва, кѵръ нѧголъ, кѵръ димитріе карловчи, кѵръ искрю съвовичъ, кѵръ павелъ деодоровичь, кѵръ алеѯи, и кѵръ радолъ и прочій вси хртіани що са нахождате по влахобогданія любезнаѧ чада нашемȣ смиренію, благодать бȣди вамъ и миръ ѿ гда бга, ѿ насъ же млтва и блгвеніе. Ваше милостивое нравіе и великодȣшное достойнство, що е славно имѧ ваше по далечнаѧ мѣста, то повдигнало естъ мене да пиша до вашей честности любезнаѧ чада моѧ. и ако несмъ ималъ щастіе да видѧ честнаѧ лица ваша, и да оȣзнаѧ блгородіе ваше, но долженъ есмъ да почитамъ всѧкоги вашее достоинство и похвалное имѧ що гѡ имате оу васъ доволно, и тогѡ ради дерзаю дапишȣ до вашее благородіе. како азъ смиренный сосъ бжіа стаѧ волѧ подканихсѧ и исписахъ повсѣхъ недѣлѧхъ четомаѧ еѵнгеліа съ толкованіе исправоȣченіе ихъ. и на всѣхъ стыхъ гднихъ праздницѣхъ, и великихъ стыхъ житіе и чȣдеса на всего лѣта ѿсловенскій и греческій глȣбокій ѧзыкъ на болгарскій простый ѧзыкъ да са прочита на всѣхъ недѣлѧхъ по црквите като да разȣмѧватъ и простии неȣченнии члвцы и жены и дѣца законъ бжій, понеже нашеѧ книга по славенскіи старый ѧзыкъ написана есть а неразȣмѧватъ простий члвцы законъ бжіи. много и сщенницы неразȣмѧватъ. того ради потрȣдихсе азъ грѣшніи и преписахъ таѧ книга дȣшеполезнаѧ на простыи болгарскій ѧзыкъ каквото хоратиме ньи. Ето проваждамъ вамъ и предисловіе на таѧ книга да го видите. потова сега дадȣхме таѧ книга на стамба сиречь на печатъ да са напечататъ хілѧда книги. и всѧка книга по триста листа ще бȣде. но сосъ много харчь бъва тоѧ печатъ. що идатъ до десѧтъ хіляди гроша. а азъ неймамъ толико халъ. того ради молю васъ. знаѧ понеже имате въ милостивȣю дȣшȣ и добротворное сердце. и любите да оучините добро; почто е това добро общое за всегѡ болгарскагѡ народа. да помогните на това. молю васъ. почто това е подобро и ѿ хаџилъкъ и ѿ стаѧ гора. понеже на хілѧда церкви ще са помѧнȣватъ имена вашеѧ. доклѣ свѣтъ стой. и ѿ това поȣченіе колико члвцы ще наставатъ себѧ на пȣтъ правыи. и спроти

това̀ колико полза ще ӥма тѹй члѣкъ на дѹшѹ свою, кои помо́гни за тал книга да са̀ тѵ̀поса, що̀ досега̀ така̀вал книга по болгарскій про́стъій лзъікъ на свѣтò не ѐ била, такива книги по простъій лзъікъ иматъ ӥ грецъіте, и се́рбъіте, ӥ вла̀съіте, ӥ рѹ̀сите, ӥ дрѹгій вѣры, то́кмо на́шъіте бѣдними бо́лгари нiиматъ тако́въіи да́ръ, затова са потемне́ни сосъ незналнiе. но да са потрѹ̀димъ да изва̀димъ тал сега̀ насвѣто, веднашъ да ста́не нача́ло, ӥ по́слѣ слѣдъ насъ надѣлса мно́го тако́въій простъіи книги да испишатъ, на рабо́та е́сть ведношъ да бѹде нача́ло. но молимъ ви, послѹшаите сега̀ мені смире́ннаго а̀рхiерея, що́семь ѿ ва́шегѡ болга́рскаго ро́да и помогнѣте на та́л дѹ̀шеполе́знал рабо́та всекій спроти̇̀ силата свол, ӥ потова гдь бгъ хоче́ да заплати́ вамъ за̀ едно́то хiлада ӥ на тол свѣтъ ӥ на̀ о́нъіл, еже жела́ю вамъ полѹчити, а̀минь. 1805: а̀прль: кд:

Смирѐннъіи Сѡфро́нiа Епископъ Вратчанскій.

Езикътъ и самото правописание на това възвание гледали сме да упазимъ, до колкото е възможно, тъй както е намъ доставено. По нѣкои признаци и съображения обаче, ний мислимъ, че ржкописътъ на възванието не е оригиналенъ а простъ преписъ.

Тукъ съ удоволствие ще забѣлѣжимъ, че ржкописътъ на това възвание се подари това лѣто на Бъл. Кн. Дружество отъ г. *Петра Ст. Джамджиева* въ Велико Търново за което душевно му благодаримъ отъ старна на Дружеството.

ПЪРВО ПИСМО.

Въ Елена.

Благоговѣйнѣйший Священникъ. Ревнителнѣйший общенародния ползы доброти рачитель, Г. П. Андрей П. Дойновъ-Робовъ!

Благодарно приехъ вашето честное и привѣтливое писмо, от което не могж ви исказа, каква неизрѣченна утѣха, отрада и соже вление въ неприятнѣйшихтѣ мои обстоятелства и въ достоплачевно ми състояние, чувствува прескорбната ми до смерти душа и полу мартвенното ми лютѣ уязвлено сердце! Слава Вишнему Всеблагому всѣхъ за вся промишляющему Промислу!

Известно, че правдата е на всичкихтѣ добродѣтели владичица и царица; нейната свѣтлость е превелика: чрезъ нея ставатъ человѣцитѣ добродѣтелни, нaзивaвaтъ се праведни и святи. — Ако и отъ безсовѣстнихтѣ се гони, та се истончава, но не се скъсва, та въ превиспреннихъ предъ престола величествия слави предстоява, и никогажь, никакъ коихто я любатъ, да погибнатъ неоставя, и отъ всяки скорби, бѣди и напасти чудеснѣ избавлява, къ спасению наставлява, и во вѣчное блаженство, благодатнѣ удостоивши водворява! Блаженни убо любящии ю, и въ терпении своемъ душу свою стяжавшии.

Ако злобствующии безсовѣстници, Господа слави на кресть распяли, намъ же грѣшнимъ что останѫ?... Дерзай брате! дерзай!.... Гдѣто сѫществува зависть, злоба, самолюбие, насилство, сребролюбие и прочая: тамо законъ, вѣра, благочестие и правосудие нѣматъ мѣста.... Тамо за интересъ, клевети, навади, обиди, предателство и прочая. Всеблагий Богъ вѣкиго, васъ и насъ, и единоплеменнихтѣ ви благодатнѣ да избавитъ.... Подари Милостивий Боже! че душата ми совсѣмъ вече изнеможе!.... както и вашата душа.......... до кога?

Духъ бодръ, милодрагий ми любимиче и състрадалниче! народности ради, но плоть немощна.... отъ единия страни дряхлая старость, отъ другия — немощь болѣзни! отъ третия крайная нужда и нищета ме прехлупили! отъ вѣкѫдѣ изнаоколо скорби, бѣди, напасти и сожаления мя обиколили, както и васъ!... гдѣ въ страдателное заточение! уви! ми сми знаяли туй, което трѣбвало да се надѣеме, а не сми помисляли за онуй, отъ което надлежало да се устрашавами...... Драгий брате Андрей, да дерзае и братъ нашъ Максимъ*),.... О Боже ужасний, но праведний во своихтѣ совѣти и судби за человѣческихтѣ чада!

Неожидайте, молимъ ви, милодрагий ми любимиче Г. П. Андрее Робовъ! за да би ви азъ подробно открилъ благощастливото народно въ Цариградъ случайное, на вадното предателство, ласкателното измамване, тайноосудителното въ заточение провождане, и въ Вешкой Лаври, отровното, смертоносно и несносное наше страдание? което стана достоплачевное и чудесное на Ангелитѣ и на человѣцитѣ позорище! Вѣчная память вѣрѣ и благочестию; — удивление и недоумѣние на всичкихтѣ вѣри и народи; ужасъ и трепетъ Болгарскому ни народу; радость и веселие на злобствующихтѣ ни; угода и на-

*) Това е сѫщий онзи Архимандритъ *Максимъ Рапковичъ*, за когото споменухме по-горѣ въ настоящата си статия.

слаждение на завистливцитѣ ни! и проч. Законъ святъ, вѣра благочестива, судъ праведенъ, чинъ и звание изящни и преподобни! но токмо словомъ, а дѣломъ? — „Покажи ми вѣру твою отъ дѣлъ твоихъ“, говори Апостолъ; и Спаситель міра: „всякое древо отъ плода, и всякий плодъ отъ вкуса се познаватъ....“ И до толко умѣѭ, ревнителнѣйший общенародния ползи Г. О. Андрее...., че обстоятелнѣ да ви предложѫ не смѣѭ.

Какво да рекѫ вече не знаѭ, съвсѣмъ ми се съвѣста замая! Невѣжество и суевѣрие усилившиися въ горка Болгария! Споредъ справедливости съсъ воздишане говорѭ вамъ брате, Андрее многострадалне!: „Тма обемлетъ кругъ земний и миракъ народатъ! Омуталъ се въ марчевината, и търкаля се въ темнината!“ — Дерзайте Андрее! да дерзаетъ и Максимъ! — говорѣте, орѣте — винограда Господень, съ врѣме и безъ врѣме! — Богъ насъ ще награди въ будущее! — Дерзайте! — И радваме се, дѣто сте сторили туй и онуй, срещу злобствующия Грекъ митрополитъ!..... Драго ми е!....

Знаете, добро безъ познания неможетъ да биде добро... Не съ очи въ марчевината, нето безъ очи на видѣлото въ свѣтлината могѫтъ да се распознаѭтъ шаровете; за то се, милодрагий ми любиме сострадалче, „достойний за недостоенъ и недостойний за достоенъ предпочита. Правото криво, кривото право; бѣлото черно и черното бѣло; равното стърмно, и стърмното равно,“ и проч. — се вмѣняватъ, — за то е испаднѫлъ горкиатъ ни народъ въ туй жално състояние въ туй зло положение!

Трѣбва прочее, трѣбва, чрезъ здраваго разума всякогажъ за всякакво право да разсуждаваме; кѫдѣ, кога, кому зачто, колико, щедроти человѣколюбия общенароднѣ милость да учиняваме и спомощь да даваме съ врѣме и безъ врѣме....... „Несть добро отъяти хлѣба чадомъ, и поврещи псамъ“, говори Спаситель міра. То ми се чини, че нашихтѣ единоплеменнии го струватъ: отнематъ отъ чадата си отъ съсѣднихтѣ и отъ единоплемяннихтѣ си испаднѫли хлѣбатъ и го хварлятъ на людскитѣ псета, за да ги лаѭтъ повече и както си щѫтъ да ги хапятъ, и когато се обядатъ, бѣснующе да ги даватъ! Не съсипва гората топоратъ, но топоришката. Съ нашихтѣ камение главитѣ ни пробиватъ......... кой ни е кривъ?.....

Богоприятното благопроизволное изъ богохранимаго ви отечества Елена, отъ любороднихтѣ ви Еленчани, въ туй ми бѣдненастное състояние, щедроти человѣколюбия, общенародное ми учинено благодѣяние, което мя утѣши и соживи, нещемъ забурави до исходъ души моея; увѣренъ, че Всеблагий Мздувоздаватель, тисящо-

кратно ще имъ въ настоящее и будущее заплати. Познахъ, чи чрезъ Васъ, любимиче мой, не ни са забуравили — коихто и молимъ, и тя молимъ, Андрее многострадалне и ревнителнѣйший свещенниче общенародния ползи и доброти рачитель! всякогажь всячески и мужески да ги увѣщавашъ, никогашь да ни незабуравятъ и да не ни лишаватъ отъ общенародния си щедроти, милости и человѣколюбия, и кадѣто е сходно и сгоднoблагоразумно и усердно да надстояватъ и да ся молятъ за насъ, за дано по́-скоричко ни извадятъ итлака, че ни се дови и додѣя.... Да живѣѭтъ Еленчани, че тѣ сѫ днесъ на́й будни за туй дѣло отъ другихтѣ ни соплеменници Болгари!*)..... Потомцитѣ ще уцѣняватъ послѣ подвигитѣ имъ, и подвиги наши и ваши и Максимови! Дерзай Андрее, любимиче мой! и всегда ще бударъ приснопамятни!

Прочее, Всеблагий по благости своей благодатнѣ и чудеснѣ да ни сподоби живимъ гласомъ и всѣхъ и за вся да си иcприкажеме, за кое съ добра надѣжда ожидамъ, оставамъ и есмь

Въ *Хилендаръ Монастиръ*, Декемврина 1-го 1847 год.

Вашего Благоговѣйнства

† **Арх. Н. Петровъ Кот. и Хиленд.**

(Архимандритъ Неофитъ Петровъ, Котленинъ и Хилендарецъ).

Доброжелающий.

Také
Такожде молимъ священнаго Монастиря Елено-Капинскаго Игумена, Г. Паисна отъ моея страни нарочно привѣтствувайте, любимиче мой Андрее, кого и молимъ, да мя не заборавя и да мя не лиши своея щедроти, милости и человѣколюбия въ настоящее ми достоплачевное състояние!

Истий.

Ето и адреса на писмото:

Его Благоговѣйнству

Честнѣйшему Г. Сакеларію П. Андрею, П. Дойнову Икономовичу Робову

привѣтственнѣ

ВЪ ЕЛЕНА.

*) Отъ тия Неофитови похвални и благодарственни думи за Еленчане, както и отъ ония, що се намѣрватъ въ края на второто му писмо, се вижда, че по онова врѣме доста много въ Елена е имало пробудени Българе, които сѫ умѣли малко много да почитатъ велезаслужливитѣ дѣла на тогавашнитѣ български народни водители, и спомагали сѫ имъ до колкото имъ е било възможно. Всичко това очевидно доказва, че Елена е било едно отъ първитѣ на́й-значителни огнища, отъ дѣто се е распространявало пробужданието на българский народъ въ настоящий вѣкъ.

ВТОРО ПИСМО.

Ваше Благоговѣйнство, Г. П. Андрес П. Д. Икономовичъ Р. — искреннолюбнѣ привѣтствую!

въ Елена.

Ако и въ неприятнѣйша обстоятелства, въ приватни случаи, и въ достоплачевно состояние ся нахождамъ, но отъ единоплѣмяннихтѣ си общества справедливости ревностнихъ доброжелателей и просвѣщения рачителей, еще не ся отвождамъ; ако и злобствующии хитростно, коварно и лестително, непрѣстанно покушаются,010знствующи, повседневно измишляватъ на насъ и на васъ и на милодрагаго ни народа различни, ядовни, клеветни бѣдственни туне бѣди! и ги разсѣйватъ по свѣтатъ . . . . Полагающи и правлението въ сумнѣние! . . . . . Мислимъ, че и то не спи, но съ колата заеци лови; но и които теглятъ, они сами знаятъ. —

То вече, което стана на видимите и на невидимите, разумни, веществении и невеществении по свѣтатъ направи дивно и чудно позорище, което извѣстно показа народното онеправдание! Нашето неправедное отсуждение! Най-вече благочестивия вѣри, Священноблаговѣстнаго Закона, Святия-Апостолскаго чина и звания наслѣдственнихте предсѣдатели судителното изречение: Судъ! Святость и Правда . . . . ? . ! — То ако е проведно или не, то нека свѣтатъ суди!

Едно тайнство прочее пребиваетъ за да управлява нѣкой свѣтатъ, да е силенъ, защото въ силата не ся вмѣщава нито лесть, нито мечтание; Гола е истината . . . . . . Драгий ми Андрее, ревнителнѣйший общенародния ползи! дерзай . . . . . . говори . . . . настой . . . . . ори . . . . . сѣй . . . . . има, кои да женатъ сеидбитѣ ни . . . . дерзай . . . . . Богъ ще питаетъ и хранитъ твой домъ, а не човѣкъ . . . . . отъ Бога вся, а отъ человѣка ничесо . . . . само клевети и бѣдственни туне бѣди! Дерзай! . . . . .

А за да благодѣтелствува нѣкой человѣчеството, подобаетъ первомъ да му има трепетатъ . . . . . мислимъ, въ настоящее нѣка положимъ една минута мнимия справедливости. Говорья, какво е една рѣчь безъ смисла, защото гдѣто силата прави справедливоста, слѣдствието ся измѣнява съ причината; каквото всякая сила, каждѣто надвие една другая, наслѣдова и нейната справедливость. И понеже по-силния има всякогажъ правдата, подлогътъ е, да е нѣкой по-силенъ. Но каква справедливость е онуй, което ся изгубва, когато силата са лиши? — Ако подобава нѣкой да са повинуетъ отъ нужди

нѣма потрѣба да са повинуеть и по должности, и ако не е принуденъ да ся повинува, не е вече нето одолженъ.

Прочее, Милодрагий ми любимиче св. Андрее! нѣка исповѣдаме какво нуждата не прави справедливоста, освѣнь законнихтѣ правила ..... То тако се слави; но земнии тѣ князи что ли говорять? —

Воистинну, законатъ е согласие на сичкихте совокупленни воли въ едно — неговата сила е спритецание на сичкихтѣ сили на жителството, което има отъ себе си тия сѫщи сили за да раздѣли, отсуди, свързи, укори, или да бие, да затваря, и проч. — Извѣстно, че той суди, а не человѣкъ ..... За то какъ ли смишлявать и и разсуждавать гражданскихте и церковнихте правления, опредѣлени и чрезъ закона отрядени и положени судии? —

То е убо по-ясно отъ солнечния свѣтлости, какво всякий е чрезъ законатъ, подъ законатъ, и сосъ законатъ по чину и званию своему обязанъ законноправилно да си исполнява священнихте должности, а инакъ бива закону, природѣ, вѣрѣ, чину и званию своему противенъ и общенародному жителству тягостенъ, несносенъ и съсипателенъ, каквото лукавихте Греци, ненаситимихте волци! и нѣкои отъ нашихте иноплемянни намъ предатели и недоброжелателни любородци отечеству своему! уви! уви!

Принадлежитъ правлението да е съгласно, за да бѫде и крѣпко; трѣбва и всякий народъ да единомудруствува, за да ся распростирать силитѣ му на членовихте му къ единото сѫщо негово намѣрение, за да принесеть нужните жертви къ незбъркването на количкото е придобило ..... и прочая. — Никогажь жителнье составление не споспъшествува, до кадъ не се съгласни рѣчитѣ сосъ нѣмата ..... и прочея то убо, то! то дали се исполнява, или не? —

Законъ святъ, вѣра благочестива, вѣра бащина, чинъ и звание изящни и преподобни словомъ, но дѣломъ? ..... Правила же св. духомъ вдухновенни, соборно положени! Въ настоящее токмо стоять написани, а не дѣйствителни! . . . „покажи ми вѣру твою отъ дѣлъ твоихъ“ говори св. Ап.; а Спаситель Міра: „всякое древо отъ плода, и всякий плодъ отъ вкуса ся познавать“. И като се помрачи свѣтлината, колико най-вече темнината?“ — и прочая. —

Извѣстно е прочее, чи дѣто владичествувать гордости, зависти, злоби, самолюбия, славолюбия, ненаситнаго интереснаго сребролюбия, пристрастия, страсти; тамо законнихте правила отнюдъ неимать мѣста ..... Тамо друго нема, освѣнь льжи, коварни, ковладни и клеветни, тунебѣдни набѣжданите кать насъ и кать васъ, и кать Максима, и прочнихтѣ наши сподвижници, и двигатели, и поборници,

и дѣлатели, и сѣятели въ винограда господенъ и народенъ! . . . . . Освѣнъ гонения, предателства, святопродажби и святокупуванията, обиди, онеправдования и угнестения! . . . . Язикъ святъ, Царское священие! и прочая . . . . . Да ли слѣдова по Благовѣстному завѣщанию, гласящу: „туне приясте, туне дадите?“ или св. Ап. „сребро и злато да бѫджтъ съ тебе въ погибели?“ „И во Христа нѣсть Иудеинъ, ни Еллинъ, ниже Скитъ, ниже Варваринъ“ и прочая. — Но какъ ли мудруватъ върховнитѣ църковни предсѣдатели? — Да ли полагатъ душитѣ си за сосъ пречистата животворяща кровь Христовая стада, искуплени овци? — Да ли ги пасатъ на Божественнаго, Благовѣстваго и Спасителнаго злака? — Да ли разбиратъ овцетѣ и они нихниятъ гласъ! . . . . Тяжко и горко! уви!

Воистину, въ настоящее достоплачевното въ горка България състояние! Станѫло безчестно позарище на человѣчеството, противно на священнитѣ закони, стидъ и срамъ на държавата, омраза на народа ни, ужасъ на подобнитѣ и присмѣхъ на свѣта! и пр.

Невѣжество и суевѣрие, усилившийся въ горка България! По справедливости съ воздишане говорѭ вамъ, подобний мнѣ по ревности общенародния ползи, Андрее любимиче, тия жалостни рѣчи: „тма обемлетъ кругъ Болгарския земли и мракъ народатъ! Уmутался въ марчивината, и се таркаля въ темнината! . . . Отъ чадата си отъ нема хлѣбатъ, и го хвърля на людскитѣ пцета, непрестанно да го лаѭтъ, да го гризятъ и хапятъ всячески! . . . . Неисцѣлимая съ друго болѣе, освень благодатнаго просвѣщения, ще да си получи всекрайняго суггубаго исцѣления! Инакъ другаго средства не има . . .

Непостижимая и правосудящая судба!
Ужасная міра сего диавола и плоти борба!
Кедри Ливанстии надъ облаци верши возвисили!
Дуби Моавитстии клони простерше, надвисили!
Судби сщастие тако дозволило,
За то и свѣтовное сонмище изволило . . .
Тяжко и несносно е бремя!
Но безначално и безконечно е врѣме!
Съ искренната любовь любовь питаѭ;
За народатъ ни, сърдце ми кат воскъ и стая!
Всячески, кат теб, Андрее, за доброта му са тараѭ;
Просвѣщението му винѫги и всегда желаѭ! . . .
Но добро лесно не ся насаждава;
Нето при злоба се водворява . . . . . .
Правлението не дреми, не спи, нето заборавя . . .

Позорствува ... благоразумно управя, и такъ не оставя ...
Злобствующитѣ, щатъ нещатъ да престанатъ . . .
За обществото ни страдалцитѣ тако нещатъ да останатъ,
Дерзай любимче Андрее!
Сичко народно ще успѣе.
И защото ти си Болгарский Ахилесъ,
За то говори, настой, ори и сѣй днесъ . . . . .

Да благодаримъ Вишнему; правилнозаконното благоразумно Държавно правление бѣснующето карджалийство, яничерство и аянство совсѣмъ искорени, глобитѣ и насилствата махнѫ, и проч. . . .

Въ настоящее на Богодарованното златаго вѣка Султанъ Абдулъ Меджитово благоденственно, мирно и благополучно врѣме, всички, коликото се нахождатъ въ Държавството му народи, всякий споредъ вѣрата си равно си прия и общенародното си по достояние всеполезное добро! И день отъ дня приуспѣваютъ чрезъ и по язикатъ си и съ просвѣтителное поучение и учение, украшающи наравихте си съ искуспость словесности, живущи и жителствующи сѫщо человѣчески, то воистинну и Болгарския ни народъ като си прия, но не всецѣло, като другийтѣ . . . За что ли? Причината е явна. Нека убо я судятъ и разсуждаватъ благоразумнитѣ!

Премилая горка мати Болария!
Въ дворъ ти са вселила усойна змия!
Изъ устата й притворно ядъ катъ захарь капи!
Милитѣ ти искренни рожби, смертелно хапи! . . .
Тѣ сѫ сѫщи Гърци,
И грабятъ кат Вълци.
За туй работи мой Ахилъ,
И въ нищо небивай унилъ . . .
Имашъ Максима помощникъ,
Кой е народний поборникъ,
Дерзайте и говорѣте,
Отъ никога са небойте.
Азъ окаянний самъ затворенъ! . . .
Но пакъ е въ меня духъ храборенъ! . . .
Но вие дерзайте, говорѣте!
Гърци изъ Болгария испадете!
И дерзайте небойтеся,
Помнѣте мои словеса . . .

Рекохми, че никогажъ непоспѣшествува, както и вие ми пишите, народъ безъ братолюбнаго съгласия. — Да ли се нахожда по

между нашихтѣ? . . . Гледаме, едни Петрови, други Аполосови; а Христови кои ли сѫ? — Они нека са наковладени, предадени и продадени . . . За что? За интересъ . . . Сохрани Боже, всякиго потурченнаго Влаха, и отъ погреченаго Болгарина, говорятъ старитѣ — да ли прилича изъ Търново на . . . знаеме, знаете го и вие, — не трѣбва име, въ Цариградъ да предава Търновската Епархия на оногова законоправилно испаденнаго М. Неофита, който въ гробъ не влита, и който коварнолъжовно наклевети, набѣди горкитѣ ни Болгари на правлението, и го положи въ сумнѣние, та страдахѫ и страдаѭтъ за правда люборОдните доброжелатели, и до нинѣ немогѫтъ да ги измолятъ? Грекоманство! Да ли имъ сѫ роби Българитѣ, и можатъ да ги продаватъ и копуватъ? . . .

Дови ми са вече и додѣя,
И да говорѭ право не смѣѭ . . .
Любимиче Андрее!
Любонародний герое! . . .
Речи, кажи и на Максима,
Да не дава Греку таксима . . .
Твоего и моего другаря,
За да него пуща и въ алтаря . . .
Билъ кой да билъ, на ли е Грекъ,
Да пукне и изчезне въ вѣкъ . . .

Прочее, Всеблагий Свѣтоподатель по благости своя всякиго и насъ и васъ благодатнѣ да просвѣщава, вразумѣва, научава и наставлява на полезная — и на люборОдцитѣ сърдцата за насъ да смилява, за да ни не заборавятъ, да не изгниеме въ заточение! и да ни нелишатъ отъ общенародния си милости . . . да живѣѭтъ Еленчани . . . и Дано чудеснѣ ни свободеше Милостивий Богъ, и да ни сподоби да се видиме лично, за кое благонадежно ожидамъ, оставамъ и есмь

Вашего Благоговѣйнства
† **Архиманд. Н. Петровъ Котлен.**
Доброжелающий.

Въ *Хилендарь Монастирь*, 16 Мартъ 1848 год.

Въ езика на Неофитовитѣ писма не промѣнихме нищо; само въ правописанието му буквитѣ *ы*, *і* замѣнихме съ *и*; тукъ тамѣ положихме още *ѫ*, дѣто погрѣшно стоеше просто *а*.

Тия писма сѫ подарени на Бъл. Кн. Дружество въ Браила на 23 Майя 1874 отъ покойний Стояна П. А. Робова, синъ на священника Андрея п. Д. Робовъ, до когото сѫ били тѣ проводени отъ Неофита.

СТИХОТВОРЕНИЯ.

УМЪ, ВКУСЪ, ЧЕСТНОСТЬ, СВОБОДА.

Frei will ich sein im Denken und im Dichten;
Im Handeln schränkt die Welt genug uns ein.
Göthe. Torquato Tasso.

Умътъ.

Мень ме не вържи никоя сила,
 Нигдѣ за мене нѣма межда,
Въ цѣла вселенна, кътъ милъ съсъ мила,
 Ходиме леко съ мойта мечта.
Сичко що долу земята крие,
 Все що се движи въ синиятъ сводъ
Булото трѣба мень да отвие,
 Волно да сбирамъ здравиятъ плодъ.

Вкусътъ.

Славеятъ съ пѣсень
Розата пали;
Розата съ прѣсенъ дъждецъ небесенъ
Славеятъ гали;
Съ цвѣте и съ птиче врѣдно момиче
Прозорци кичи;
Дава ти радость, дава ти сладость —
Дава ти младость
Свѣжа и вѣчна;
Твоята кѫща
Въ долъ безконечна, медна и млѣчна
Вкусътъ обръща.

Честноста.

Хубаво, полезно,
  Справедливость, трудъ,
Другуватъ любезно
  Въ моятъ свиленъ скутъ.
На деньтъ съмъ слънце,
  На цвѣте роса,
Кътъ бисерно зрънце
  До руса коса;
Благость на окото,
  На съвѣста миръ,
Ясность на челото, —
  На душата пиръ.

Свободата.

Не само чисто съмъ азъ огледало
Дѣто се вижда мало и голѣмо
Въ своята права лика на лицето,
Но мень кътъ чедо търсятъ ме небесно:
На мень сѫ сички едно на сърдцето,
Споредъ дѣлата плащаньето лесно;
Напрѣдъкътъ е мой синъ, съ него ази
Дѣ още казвамъ намѣтникътъ лази.

Заедно.

Четири само
  Ний сме на брой,
Но рамо съ рамо
  Дѣто въ строй
Стѫпиме здраво,
  Тръгнемъ наредъ
Правиме право
  Щастие вредъ.

ШТУТГАРТЪ, 14 Августъ 1882.

Хр. Бѣлчовъ.

1.

ЗАКЖСНѢЛА НИВА.

отъ

Ц. Гинчова.

Ой те тебе ниво,
Ниво златослама!
Защо ми си, ниво,
Останжла сама?

—

Окол' тебе, ниво,
Пожънжто сичко,
А ти само, ниво,
Стоишъ си едничка!...

—

Вѣтъръ ли повѣе —
Зърното ти пилѣе;
Дъждъ ли се пролѣе —
Класа́ ти чърнѣе!...

—

Отговаря нива,
Нива закжснѣла:
„Не съмъ ази крива:
Ступанка умрѣла!"

—

„Умрѣ тя горчица:
Отъ врага̀ загинж,
Остави дѣчица
Дребна сиротиня!..."

—

„Ступанъ ми отиде
На бой да се бие
И никой не знае,
Дѣ паднж горкия!"

2.

ПРОЩАВАНЬЕ НА СЛАВѢЯ.

Пролѣтта заминѫ,
Лѣтото дойде
И то се преминѫ,
Скоро отлѣте!

—

Листьата жълтѣѭтъ,
Трѣвата линѣй,
Горитѣ чърнѣѭтъ,
Хладенъ вѣтъръ вѣй!...

—

Славѣя в' градина
Вече не пѣе,
Въ чървена калина
Гнѣздо не вие!...

—

Листьата жълтѣѭтъ,
И пр.

—

Той се готви вече
Далечъ да лѣти;
На пращане рече:
„Прости ме, прости!...“

—

Листьата жълтѣѭтъ,
И пр.

—

„Прости ме, дѣвойко,
Дѣто ти търлихъ
Росната градинка,
И цвѣтове ронихъ!“

—

Листьата жълтѣѭтъ,
И пр.

„Ой, прости ме горо,
Дѣто те будихъ;
Прости студена водо,
Що лѣтосъ те пихъ!“

—

Листьата жълтѣѭтъ;
И пр.

—

„Простѣте градини,
Лозя и шумакъ;
Простѣте долини,
Ниви, повитакъ!“

—

Листьата жълтѣѭтъ,
И пр.

—

„Прости ме, юначе,
Дѣто те будихъ
И сивото стадо,
Дѣто ти сърдихъ!“

—

Листьата жълтѣѭтъ,
И пр.

—

„Азъ отивамъ вече
Отъ тука далечъ;
Слънце слабо грѣе:
Доди есень вечъ!...“

—

Листьата жълтѣѭтъ,
Трѣвата линѣй,
Горитѣ чърнѣѭтъ,
Хладенъ вѣтъръ вѣй!...

—

„Нѣма вечъ за мене
Тука топалъ день:
Щѫ идѫ да пѣѭ
Тамъ — на полудень!...“

———

3.

ЛЪЖЛИВО МОМЧЕ.

„Съ лъжата можешъ
Свѣта да обърнешъ,
Нъ не ще можешъ
Да се завърнешъ!“

По ливади, по грамади
Пасло момче стадо,
И лъгало се́ що види, —
И старо и младо.
Сутрѣнь, вечерь и по пладнѣ
Викало лъжливо:
„Вълка, вълка овца грабнѫ
„Отъ стадо ми сиво!“
„Елате братя, помогнѣте,
„Че сам'си не могѫ, —
Стадото ми отървѣте,
Молѭ ви за-Бога!“

—

Додѫтъ, видятъ, — нищо нѣма, —
Назадъ си отидѫтъ.
Тъй идвали двама, трима,
Се́ да му помагѫтъ;
Нъ нещешъ-ли, на зла́ вра́га,
Веднъжъ се случило,
Наистина дошелъ вълка,
И по пладня било.

—

Пакъ викнѫло, запищѣло:
„Елате на помощь!“
Гърлото си силно драло:
„Помощь, братя, помощь!...“
Нъ орачи и овчари
Рѣкли: „то пакъ лъжи...“
Никой не отишелъ, —
Вълци го изѣли!

НАРОДНИ ПРИКАЗКИ.

Записани отъ

Ц. Гинчова.

1.

Какъ сѫ станѫли лѣковититѣ билки.

Едно врѣме, когато направилъ Дѣдо Господь чилѣшкото тѣло отъ калъ, оставилъ го да пренощува, и на сутрѣнта щѣлъ да му духне душа. Презъ нощта, дошълъ дяволо и, съ една тояга, надупкалъ сичкото тѣло на ръшето. На сутрѣнта дошълъ Дѣдо Господь и видѣлъ, че чилѣшкото тѣло сè дупки. „Хѫ, това е направилъ дяволо" рѣкълъ той, „да ме кара да правѭ друго тѣло! Ето пакъ азъ що ще направѭ", и зелъ да бере трѣва наоколо; кѫсълъ трѣва, — ту отъ тая, ту отъ оная, — и тулилъ дупкитѣ; кѫсълъ и тулилъ, до гдѣ нáй-послѣ истулилъ сичкитѣ, и зелъ та ги замазълъ и загладилъ. Подиръ това духнѫлъ на чилѣка душа, чилѣка уживѣлъ и Дѣдо Господь му казалъ: „като те заболи негдѣ тѣлото, да берешъ отъ тия трѣви и да се цѣришъ съ тѣхъ, отъ тѣхъ да пиешъ, съ тѣхъ да се поливашъ, съ тѣхъ да се пушишъ, и съ тѣхъ да вързишъ ранитѣ". Първия чилѣкъ познавалъ тия билки; познавали ги и неговитѣ синове, внуци и правнуци, нъ послѣ, полѣка-лѣка, зели да ги забравятъ. Лѣковититѣ билки сѫ много, нъ чилѣкъ не ги знай; за туй казватъ: „за пара цѣрь има, кой го знае".

2.

Дрънкалката или крѣчеталката на воденицата[1])

Се въ онова врѣме, когато ходѣлъ дѣдо Господь по земята, научилъ чилѣка да направи на вода воденица. Чилѣка ѭ направилъ, воденицата се завъртяла! насипалъ ѝ жито, замлѣла, нъ житото не можало да пада самó отъ скореца[2]) въ гърлото на камъка. Дѣдо

---

[1]) Въ Търновско казватъ *дрънкалка*, а въ Врачанско *крѣчеталка*.
[2]) Въ Търновско *щурецъ*, а въ Орѣховско и Врачанско *скорецъ*.

НАРОДНИ ПѢСНИ.

1.

ИЛИЯ СМИЛЬДАНИНЪ И БАНЕ БУГАРИНЕ.

Продавà се кòня *Капетана*[1])
Продава го була удовица.
Цана цанятъ за неделя дена,
Да се шета по гора зелъена,
Да си лови тая дива лова,
Што лоф фане, се за конь да даде.
. . . .
Па си ойде у гора зелъена
Три дни се іє по горица вило,
Па не може лова да улови.
Па на коня потих' отговара:
„Бок те убилъ коня капетана!
Да ми беше коня дебеляна,
Еве стана три дни и три нощи,
До сек' сабля кърви да іє пила,
До сек' сабля месо да іє яла,
А със тебе лова не улових.“
Проговори коня капетана:
„Вала тебе, *Бане Бугарине!*
Айде д'име у Будина града;
Пот Будина две бели чешми,
Пот чешмите бугарка девойкя,
Што си носи коси наопако;
Ти чеш нея лова да уловиш.“

---

[1]) При означеното повишение на нѣкои слогове и въ двѣтѣ пѣсни, пѣвица[…] попитана: защо така подвикнува въ реденьето на думитѣ? Отговори: „па не ли [о…] такà се *сричи* у пѣсжнта!“

Послуша го Бане Бугарине,
Та отиде у Будина града
Пот Будина на две бели чешми,
На чешмите бугарка девойкя.
Проговори Бане Бугарине:
„Ей тизека бугарко девойкьо!
Че те питам, право да ми кажеш:
Зашто носиш коси наопако?“
Проговори бугарка девойкя:
„Ей тизека Бане Бугарине!
Не ли питаш, право да ти кажем:
Посили се *Илия Смильданин*,
Посили се по Будина града,
Та си зима тешки женидбини:
На момите петстотин петаци,
На момчета шестотин дукати,
Та не дава млади да се женят.“
Проговори Бане Бугарине:
„Ей тизека бугарко девойкьо!
„Дека седи Илия Смильданин?“
„Девойкя му потих' отговара:
„Я се шетни низ Будина града;
„Двори са му лични та обични,
„Дуваре му от човешки кости,
Опере[1]) му деца млечничета,
Потпоре[2]) му от іунашки нозе,
Портите му две млади невести,
Прет портите до две бели чешми.“
Послуша я Бане Бугарине,
Та си шетна по Будина града,
Та си найде Илиови двори,
Рамни двори лични та обични;
„Дуваре му от човешки кости,
Опере му деца млечничета,
Потпоре му от іунашки нозе,
Портите му две млади невести
Прет портите две бели чешми,

1) Трапозане.
2) Дирецн.

Па улъезна у негови двори.
Излъезнало Илиово либе.
Проговори Бане Бугарине:
„Ей тизека Илиово либе!
Да камо ти Илия Смильданин?“
Проговори Илиово либе:
„Е го горе на високи чардак,
Дека си іє лепи сън заспало.“
Проговори Бане Бугарине:
„Ей тизека Илиово либе!
Я го дигни от свилно лъегало
Да излъезне у свои дворове.“
Послуша го Илиово либе,
Искачи се на високи чардак
На Илия потих' отговара:
„Стани, стани Илия Смильданин,
Да излъезнеш у свои дворове.“
Стана Смильдан у двори излъезна.
Проговори Бане Бугарине:
„Ей тизека Илия Смильданин!
Повърни ми тешки женидбини;
Че отсечем твоя руса глава,
Че залибим твое първно либе,
Че заробим твоя стара майкя,
Стара майкя за стара робиня,
Мжшко дете диван да ми стои.“
Послуша го Илия Смильданин,
Па изнесе тешки женидбини,
Изнесе ги среде рамни двори,
Па си простре тоя мораф кожух
Та преброи тешки женидбини:
На момите нетстотин петаци,
На момчета шестотин дукати.
Па ги възе Бане Бугарине,
Та си шетна низ Будина града,
Та разнесе тешки женидбини
На момите петстотин петаци,
На момчета шестотин дукати,
Та фанале млади да се женят.
Па отиде пот Будина града

Пот Будина на две бели чешми,
На чешмите бугарка девойкя,
Што си носи коси наопако,
Та си жали тешки женидбини.
Залиби я Бане Бугарине,
Заведе я на свои дворове.

2.

СТОЯНЪ И МАЙКА МУ.

Майкя Стояна льуляла,
Льуляла и му пеяла:
„Нани ми, сине Стояне,
Та голъем да ми порастеш,
Царстото да си отървеш
От тия ржце душмански;
Царстото ти іє баштино,
Банстото ти є майчино.“
Стоян на майкя говоре:
„Малъе лъе стара майчице!
Като ми, малъе, продума
Клъето ми сърце нарани.
Камо ми сабля френгия,
И чифте кабур пиштолъе,
И тънка пушка бойлия?“
А майкя си му говоре:
„Нани ми, сине Стояне,
Ти голъем да ми порастеш
'Се ти іє, сине, готово:
Готова сабля френгия,
И тънка пушка бойлия
И чифте кабур пиштолъе.
Тизе ми, сине, порасти,
От збор дружина набери,
Заведи гора зелъена,

По планини ги нареди,
Запри си царски друмове,
Не давай пилъе да мине,
А камо ли азна царска.[1])

ИЗЪ СБОРНИКА НА Г. П. БОЯДЖИОВА.

(По говора отъ Велешко).

I.

1 Грабил Богдан хубава девойка
Дур я[2]) грабил, дур я прстеньуял,[3])
Три дни бегал преку три планини,

[1]) Сравни пѣсень 81 на стр. 113 Бълг. Нар. Пѣсни. Братия Миладиновци, Загребъ 1861. З. ред.

Горѣизложеннитѣ двѣ пѣсни има добрината да ни прати дописний членъ на Дружеството г. И. Ковачовъ съ слѣднята бѣлѣжка:

„Тѣзъ пѣсни съмъ прѣписалъ въ село Юкари-Баня (Софийско) още прѣзъ 1879 год. отъ устата на една тамошна мома, по име *Иорданка Пенева*, която тогава се славеше помѣжду другачкитѣ си за нáй-вѣща пѣвица и танчарка; ней принадлѣжжтъ и обясненията, които сж и овначени подъ текста."

Ние душевно благодаримъ г. Ковачову, че, при записваньето на тия пѣсни, той е достатъчно упазилъ нужнитѣ условия, които се изискватъ за събиране народнитѣ умотворения. Безъ пълното увардвание на тия условия събиранието на такива драгоцѣнни материяли става току речи безполезно. Заради това ние обръщаме и при тоя случай вниманието на почтеннитѣ наши еднородци, да изучватъ и добрѣ да пазятъ тия условия за събирание на такива народни умотворства. Освѣнъ въ издаденитѣ книжки на Период. Спис., за тия условия обширно е писано въ в. „Право" презъ г. 1869 и въ „Лѣтоструй" отъ г. 1870. **Редакцията.**

[2]) „Буква *я*, бѣлѣжи г. Бояджиовъ, у речь *я* (лич. мѣст. 3-то лице, жен. р. вин. пад.) и у 'сите друви сборови со край (окончание) *я*, во нашийотъ (Велешки) равговоръ се произнесуіе и како *а*; на прим.: тая, антерия, се произнесуіе: таа, антериа и пр. А у песните, кога се пеятъ по свойотъ гласъ, 'сè се слуша *я* на крайотъ на такви речови. Вижд. пó-долѣ въ сжщата пѣсня:

Дури не не попови *венчаатъ*, вмѣсто: *венчаятъ*."

[3]) *Мѣнєвалъ прьстень, сгодѣвалъ се за нея*. Тукъ буквата *р* се чуе като сама да изсказва глухъ и бързъ звукъ на *ъ*, като у Сърбитѣ. Сжщото произношение има и въ рѣчитѣ: крстъ, трнъ, крвь, срдце, црнъ и пр. Прѣдъ буква *у* въ тая рѣчь стои *ь* за смѣкчение на звука *у*, който въ такъвъ случай прилича на французския u=util, usuel, usurper и пр. Това смѣкчение си има мѣстото, когато сжществителното, отъ което е станжлъ глаголътъ, окончава съ мѣкъ звукъ: *пръстень, пръстеньо, пръстеньуял*.

А четири — преку матна[1]) вода.
Веке му сьо[2]) коньи постанале:[3])
Кой за вода, кой за росна трава.
Паднал Богдан зелена ливада,
Распел Богдан три бели чадъре:
Први чадър китеном[4]) сватови,
Втори[5]) чадър кумот, старосватот,
Треки чадър — Богдан со невеста,
Со невеста два млади девери.
Догледале црвен, бел трендафил,
Йотидоха[6]) трендафил да берат;
Сал йостана Богдан со невеста.

---

[1]) Въ Велешко и въ по́-голѣмата часть на Македония звукътъ *ж* почти всѣкога се чуе като *а: ръка, мъка, мъж,* изговарятъ се: *рака, мака, маж.* Сжщото произношение има и въ нѣкои села отъ Орханийско, Софийско, Кюстендилско, Дупнишко и Етрополско. Въ Тетевене тоя звукъ е нѣщо срѣдньо между *а* и *е* или подобяще на французското è ouvert (съ accent grave): *рèка, мèка, мèж.*

[2]) Сьо = *сж,* наст. вр. 3-то л., м. ч. отъ из. накл. на глагола съм. Тукъ буквата *ж* е съхранила до негдѣ старото си произношение, което се чуе въ по́-вече случаи въ нѣкои мѣста на западна Македония: *рънка, мънка, мънж* = ръка, мъка, мъж. Въ Румжнския языкъ въ рѣчи, взети отъ българския, тая буква се произнася като жн: мжндру = мждъръ и пр.

[3]) Въ по́-вечето мѣста на Македония звукътъ *и,* когато нѣма ударение върху му. въ множественно число на дѣйствителното причастие отъ заминжло врѣме, замѣнува се съ *е:* вмѣсто *постанжли, ходили, правили, сѣдѣли,* бива: *постанжле, ходиле, правиле, сѣдѣле.*

[4]) Дат. пад.: Кому распелъ чадъри? — На китенитѣ сватове. Сравн. 33-та пѣсня отъ Сборника на Бояджиова:

Дали ке ме скапо продадеш?
Ели ке ме цару пешкиш дадеш?

[5]) *Въ втори чадър . . .* Въ по́-вечето подобни случае прѣдлогътъ *въ* се подразумѣва: *паднал Богдан зелена ливада; треки чадър—Богдан со невеста,* вмѣсто: въ зелена ливада, *въ треки чадър-Богдан со невеста.* Такво оставанье на предлогътъ *во* и *в'* се забележуіе, пише г. Бояджиовъ, во много отъ нашите песни, како и во разговорнийотъ языкъ на нашето место.

[6]) Г. Бояджиевъ бѣлѣжи: „Предлозите *отъ, у, о* (така и речь *уще*), кога сьо сами или собрани со некоя речь, при пееньето на песните, зимаатъ предъ себе едно й; това *й* се губи, кога се прикажуятъ или читаатъ овия песни. Ние у овая и у неколко по нея що идатъ песни, тия речи ги пишахме со *й,* за да се разбере верно како се пеятъ (на гласъ). — Се види оти това правило ке има и исключение“.

Богдан ли[1]) ѝ тихо говореше:
„Е, невесто, добро непознайно!
Не іе законъ да се погледнеме,
А камо ли збор[2]) да зборуіеме,
Дури не не[3]) попови венчаат,
Дури не не кумови простуят!
Кога к' идеш[4]) у мои дворови,
Ке излезе моя стара майка, —
Не іе майка, туку[5]) іе макея —
Ке изнесе чаша руйно вино,
І-У чашата — биліе и отрува!

---

[1]) Съюзътъ *ли* въ тоя и въ много други случае въ пѣснитѣ по Велешкия, а така сѫщо и по други говори въ Македония, има значение като раздѣлителенъ, а не като въпросителенъ. Глед. по долѣ 2-ра пѣсня:

Прсти крши, слзи рони; —
Догледала го Безимка,
Безимка ли му тихо говори: . . .

[2]) Тукъ думата *збор* има значение на разговоръ, хоротуванье, а не на съборъ, събрание, сходъ. На втората съотвѣтствува старогърцкото ὅμιλος, ὁμιλία, Ионически ὁμίλιη: Σοφδις ὁμιλῶν κ'αὐτός ἐκυβήση σοφός = който се събира съ мѫдритѣ, и той става мѫдъръ. Въ сегашния обаче Гърцки язикъ тая дума има метафорическо значение: δὲν ἀγαπᾷ να ὁμιλῇ = не обича да говори. Тая метафора е прѣминѫла и въ Българския язикъ, особенно въ по́-голѣмата часть на Македония и западна България. *Я му зборувамъ за негово добро, а онъ веля ме не чуе* (въ Кюстендилско): *Азъ му говоря за негово добро, а той нито ме слуша.*

[3]) Лично мѣст., 1-во лиц., мн. ч., вин. пад. вмѣсто: *дури не ни попови венчаатъ.* Сѫщото мѣстоимѣние отъ 2-ро лице, мн. ч. вин. п. (Ви) изговаря се често *ве. Кога ке ве видамъ, ке ви дадамъ книгата.* Това произношение се чуе и въ нѣкои мѣста въ България и Тракия, особенно въ Търновско. Тукъ звукътъ *е* замѣнява старобългарското ъі: нъі, въі; (въ Търновско) *нъ, въ;* разбира се, че въ тия думи звукътъ ъ трѣба да се чита като тъпа, затворена *а,* или както произнасяме ъ въ срѣдата на думитѣ.

[4]) Кога к' идеш, придаточно прѣдложение за врѣме, употрѣбено въ бѫдѫще врѣме съ спом. глаголъ *ке = ще,* както и главното: ке излезе моя стара майка. Тая форма се употрѣбява само въ Македонския говоръ: *кога ке се вратимъ, ке ти платам,* и съотвѣтствува на француската: quand tu iras, ma vieille mère sortira.

[5]) Тая дума тука има смисълъ на противит. съюзъ *но.* Тя се употрѣбява още да покаже често повтаряньe и продължение на едно дѣйствие: туку ме пита за работи, които много пѫти му съмъ разсказвалъ. У г. Дринова тая дума е употрѣбена вмѣсто нарѣчието *само,* за да ограничи или опрѣдѣли количеството на дѣйствието: „Отъ тая нова критика, която е написана отъ *ученаго* и *люборoднаго* г-на Кърстьовича, азъ до сега съмъ виждалъ *токо* това, което е напечатано въ 9 и 11-ти брой на Читалището". (в. Период. Сп. Кн. XI и XII, стр. 197 отъ 1876 год.).

Чес[1]) да сториш, чаша да ѝ земеш,
Да я земеш, да не я испиіеш!
Поклон дай я на пó-мал девера,
Пó-мал девер, — на нейзини[2]) сина“!

II.[3])

Што ми се личба[4]) личило
Низ Нови-Пазар Доряни:
„Кой има сина, кой нема,
„Кой сина, кой мила фнука,
„’Сите[5]) на войска да идат“!
Крал Петре сина немаше,
Ни сина, ни мила фнука;[6])
Сал[7]) си има девет керки,[8])
Десета керка — Безимка.
Крал Петре низ двор шеташе,
Низ[9]) двор шета, прсти крши,
Прсти крши, слзи[10]) рони; —
Догледала го Безимка.
Безимка ли му тихо говори:

---

1) = *Честь да сторишь.*

2) Вмѣсто: *нейния синъ.*

3) Срав. Сборника на Миладинови: стр. 123 и 155, пѣсни 86 и 103.

4) Тукъ буква *ч*, бѣлѣжи г. Бояджиовъ, се чуе като сляно *дж* = џ: лицба. „Що ми се личба личило = що е било обявено отъ глашатай въ Нови-Пазаръ Доряни“. У Миладинови стр. 179: личба личѣтъ три млади теляли и стр. 255: личба личила више Гжркиня.

5) Вмѣсто: вситѣ, рѣчь употрѣбена въ цѣла Македония и Западна България и пó-близка до старобългарското *весь, вьсіа, вьсе,* мн. ч. вси, нежели всичкий, всичка, всичко. мн. ч. всички, както пишжтъ мнозина наши еднородци.

6) Вмѣсто: внука. „Изобщо звукъ *ф,* пише г. Бояджиовъ, се употребуіе вместо *в* отъ гражданите, а нашите селани го произнесуятъ како *в:* внука, се вана, врли (хвърли), Совия, (София), весъ (фесъ) и пр.“ Това се забѣлѣжва и въ Софийско.

7) *Само.*

8) „Ние, бѣлѣжи г. Бояджиовъ, изговараме слоговите *ке* и *ки* како да іе пишано: *кье, кьи;* а во некои отъ селата на нашата область (со исключение на спомаг. глаголъ ке = ще) ги изговараатъ како да іе пишано така: къе, къи. Така они речовите кьерка, цвекье, кьемеръ ги произнесуятъ: къерка, цвекъе, къемеръ. Така и слогови *кьи* и *гьи* у пó-векьето отъ нашите села се наречуятъ *къи* и *гъи:* къитка, лакъи, макъи, дагъи, а ние -- кьитка, лакьи, макьи, дагьи и пр.“.

9) Вмѣсто: *изъ.*

10) Тукъ буква *з* има звукъ като *дз,* или пó-добрѣ като старобългарското ѕ.

„Татко ле стари, Крал Петре!
Та што ти іе, та што плачеш?
Да ли си азно[1]) доброил,
Да ли си чоха докроил?“
— „І-Убава керко, Безимко!
Ни сум[2]) си азно доброил,
Ни па сум чоха докроил.
Што ми се личба личеше
Низ Нови-Пазар Дорянин:
„Кой има сина, кой нема,
Кой сина, кой мила фнука,
’Сите на войска да идат!“
Ами я, што сина немам,
Ни сина, ни мила фнука,
Кого на войска да пратам!“
— „Татко ле, стари татко ле,
И това ли кахар[3]) береш?
Я к’идам, татко, на войска!
Доведи ми млади терзия,
Накрой ми рухо[4]) делинско,[5])
Купи ми самур калпака,
Купи ми конья добрега,
Найди ми верни дружина
И дай ми тайно (?) оружіе; —
Я к’идам, татко, на войска!“[6])

III.

— „Стояне, сину[7]) Стояне!
Доста ходи харамия[8])

---

[1]) Вмѣсто: хазно. Въобще, казва г. Бонджиовъ, звукътъ *x* въ началото н рѣчите не се чуіе: се вана, леп, азно, абар, вала, вмѣсто: се хвана, хлѣб, хаз хабар, хвала и пр.“.

[2]) *Сумъ = сѫмъ.*

[3]) = *кахъръ.*

[4]) *Дрѣха, дрѣхи.*

[5]) Вмѣсто: *делийско.*

[6]) „Като испея песнята, каже г. Бонджиовъ, певачката ми обади да се прикажуяло, защо Безимка се отличила во войната.“

[7]) Зват. пад., вмѣсто *сине.*

[8]) Хайдутинъ.

Іу пуста гора зелена!
Я мислам да те, сину, йоженам[1])
Йоженам, сину, йодомам.“
— „Ти мислиш, майко, да ме йожениш,
Я мисламъ да те продадам
На тия клети чифути
Или на црни Арапи
За сива коньа чапкъна
Со' сино седло сребрено,
Со хашата позлакена,
Со тая узда леяна.“
Тогай го майка проклна:[2])
„Стояне, Сину, Стояне!
Ако ме мене продадеш,
Девет града да йобидеш
Нигде ставяло[3]) да немаш!
Тебе ставяло, сину, да биде
Приленска танка[4]) йортома[5])
На Битолската кьуприя!“
Четврток[6]) майка продало
На тия клети чифути,
Петок си коньа купило,
Сабота на друм излегло, —
Излегол, карванъ бистисал! —
Недела ми го фанале,
Пренеле ми го, пренеле[7])
Низ Битолските чаршии,[8])

---

[1]) Сравни бѣл. въ първата пѣсня.

[2]) Както буквата *р* (в. бѣл. 2 въ първата пѣсня), така и *л* сама изсказва глухъ и бързъ звукъ на *ъ: слзи, проклна* и пр.

[3]) = *Свърталище, подслонъ.* Тая дума не би трѣбало да се прѣнебрѣгава отъ нашитѣ списовачи, които могжтъ да іж употрѣбіжтъ вмѣсто *конакъ, кондисванье.*

[4]) Вмѣсто *тънка.*

[5]) Вмѣсто хортома, дебело, рунтаво отъ растение осукано вжже, съ което се прѣвързватъ натоварени кола съ сѣно. Рѣчь грьцка отъ χορτομανάω, обрасвамъ съ трева. По български тръстина, дума, която се чуе въ Етрополе и въ нѣкои села отъ Орханийското Окржжие.

[6]) Вмѣсто въ четвъртъкъ. Сравн. бѣл. 5 въ първата пѣсня.

[7]) Виж. бѣл. 5 въ първата пѣсня.

[8]) „На край речь, пише г. Бояджиовъ, буква *и,* кога стои по *и,* се пеіе штро — со произнесуіеніе со крайотъ на языкотъ и на небцето, или — како *й*“.

Низ чифутските сокаци.
Тогай си песна Стоян запея:
„Излези, майко, излези
Да видиш сина Стояна,
Како го, майко, йожени,
Йожени, майко, йодоми!
Мене невеста, майко, ке биде
Прилепска танка йортома
На Битолската кьуприя;
Мене девери ке бидат
Битолски млади сеймени;
Мене кум, майко, ке биде
Тия[1]) Битолски каймакам.“

IV.

„Ей, Коруне, млат[2]) Коруне!
Йот'[3]) не идеш, Корун, како напрет,[4])
Ката[5]) Петок, ель[6]) Сабота,
А пó-рано іу недела?“
— „Ой,[7]) невесто, бела Маро!
Како често, мори, да довогьам,[8])
Како напрет што довогьах
Ката Петок, ель Сабота?
Ти[9]) настана, леле, машко дете,

---

[1]) Вмѣсто *тоя.*

[2]) Вмѣсто *младъ.*

[3]) ὅτι = *защо,* че

[4]) Както и въ бѣл. 1 въ тая пѣсня въ края на рѣчитѣ, кога слѣдъ тѣхъ иде съгласна буква, звукътъ *д* се произнася като *т.* Това се забѣлѣжва и въ България и Тракия.

[5]) Ката = κάθε = κάθ' ἡμέραν = всѣкий, ката день.

[6]) = *или.*

[7]) „У нашите села на повикуіеніе некого, бѣлѣжи г. Бояджиовъ, отговора: ой! У таковъ случай оно іе еднакво со *чуя,* що у Велесъ се употребуіе за отговоръ на повикнуіеніе некого по име“.

[8]) *Доходямъ.* Въ Велесъ и въ нѣкои села на окрѫжието му, когато подиръ буква *д* слѣдва мека гласна, *д* — то се смекчава и се замѣнува съ *ѓ.* Това се забѣлѣжва въ Етрополско, Котленско и другадѣ: *ѓѣдо, виѓѣхъ,* клагьенец и пр. вмѣсто: *дѣдо, видѣх, кладенец.*

[9]) Дат. пад., лич. мѣст., 2-ро л. Тебѣ, на тебе. Въ Македонския говоръ мѣстоименното допълнение се туря прѣди допълняемата рѣчь: *го кажуятъ мошне юнакъ.*

Машко дете, ле, Димитрия.
Го кажуятъ мошне[1]) юнак, —
Йот татка си пó-юнак!“
— „Ей, Коруне, млат Коруне!
И това ли, Корун, кахар береш,
И това ли, желен, да те учам?
Ке се сторам, Корун, здрава-болна,
Здрава-болна, Корун, йот навала; [2])
Ке преврзам руса глава,
Ке го пратам, іу горица,
Іу горица, Корун, на водица
На кладенци лековити.
Ке го пратамъ, желно, без оружіе;
А ти иди, Корун, сос оружіе,
Пречекай го таму, пресечи го,
Пресечи му руса глава!“
Па се стори Мара здрава-болна,
Здрава-болна йот навала,
Преврзала руса глава.
Машко дете я распраша[3]):
„Мори майко, стара майко!
Што си, майко, глава преврзала?
— „Машко дете, Димитрия!
Нешто глава, сину, ме зболела.
Я ке ти се тебе милно молам,
Ти да идеш, сину, іу горица,
Іу горица, сину, на водица
На кладенци лековити;
Да донесеш, сину, бистра вода,
Малку глава, сину, да измиям, —
Белки глава, сину, ке помине.“
А що беше машко, дете,
Машко дете Димитрия!
Си йотседла добра коньа
И си зело зелен бардак.
Тогай вика, леле, машко дете:

---

1) *Мошне* = *твьрдѣ, много.*

2) *Ограма, налитанье, нагазванье.*

3) *Распита.* Тая рѣчь се употрѣбява и въ Кюстендилско и въ нѣкои мѣста а Зап. България.

„Мори майко, стара майко!
Я подай ми, майко, оружіето,
Оружіето, майко, пó-малото, —
Девет педи іу длжина
И три педи іу ширина“.
Майка ли му говореше:
„Машко дете, Димитрия!
А што ке ти оружіето?
Ти не к'идеш бой да биіеш.
Ако идеш, сину, со оружіе,
Вода не іе лековита!“
— „Мори майко, стара майко!
Кога си бех, майко, малечкаво,
Кога татко, майко, іумираше,
Мене клетва ми йостави:
„Машко дете ле, Димитрия!
Кай[1]) ке ходиш, сину, да не ходиш,
Да не ходиш, сину, без оружіе.“
Па си зело оружіето;
Си йотиде іу горица,
Іу горица за водица;
Таму найде млат Коруна.
Димитрия му говори:
„Да ль ме чуіеш, чичо Корун?
Наточи[2]) ми зелен бардак!“
Се наведе Корун да наточи,
Му пресече руса глава.
Кога назат се поврати:
Рамни[3]) двори изметени,
Вити порти йотворени,
Мара бело[4]) променета,
Ми го чека млат Коруна!
Кога виде бела Мара, што ке види:
Не ми било млади Корун,
Туку било машко дете,
Машко дете Димитрия!

---

1) *Кждѣто.*
2) *Налѣй.*
3) *Равни.*
4) Въ бѣло ср. бѣл. 7 въ първата пѣсня.

Тогай вика машко дете:
„Ейди,[1]) майко, стара майко!
Та земи си дисагите,
Извади си зелен бардак!“
Кога бркна в’десен дисакь, —
Не ми било зелен бардак,
Туку било ле Корунова,
Корунова руса глава!
Тогай вика бела Мара:
„Капнала ти, сину, десна рака,
Що загуби ’ваков[2]) юнак!“
Що ми беше машко дете,
Машко дете Димитрия,
Си истргна остра сабя,
И[3]) пресече руса глава!

---

1) *Ей, ти, . . .*
2) Вмѣсто *оваковъ, такъвъ*.
3) Личн. мѣст., 3-то л., ж. р., ед. чис., *ней* или *ѝ*.

КНИЖНИНА.

РЕЦЕНЗИЯ.

Народна библиотека, книжка I. Д-ръ И. Дурдикъ. — „Пазете лѣсоветѣ.“ Прѣвелъ отъ чески и на нуждитѣ ни приспособилъ В. Атанасовъ. „Дѣло за народа.“ Прѣпечатано отъ вѣстникътъ „Съвѣтникъ.“ Пловдивъ, Областна печатница. 1882. in 16⁰, стр. 39.

Лѣсоветѣ чистятъ въздуха, смаляватъ несносната жега, задържатъ влагата и привличатъ воднитѣ пари изъ въздуха; укротяватъ немилостивитѣ вѣтрове, отстраняватъ градушката, запазватъ предѣлитѣ отъ наводнения, недопущатъ на пръста да се рони и събаря, прецѣждатъ дъждовнитѣ води въ почвата, хранятъ изворитѣ и рѣкитѣ и пр. Коренитѣ и листоветѣ на дърветата, изсъхналитѣ имъ гранки и остатки подобряватъ почвата; сухитѣ дървета доставятъ изобиленъ материялъ за правяние на домове и за разни необходимо-нуждни за человѣчеството сечева (орждия). Съ една рѣчь лѣсоветѣ сж важни и полезни за нашия животъ, за нашето здравие, за цѣлата человѣческа промишленность.

„Лѣсоветѣ сж“ казва Карлъ Мюлеръ (Karl Müller) „регентитѣ или економитѣ на растителното правителство.“ Прѣди сичко тѣ сж чистилището на въздуха, който дихаме и безъ който не можемъ да живеемъ. Дърветата на лѣсоветѣ, като снабдени съ *листно зеленило* (Chlorophylle), подъ влиянието на свѣтлината тѣ разставятъ въгленната киселина, която се нахожда въ въздуха, въ *кислородъ* и *въглеродъ*. Въглерода задържатъ растенията, а въ замѣна тѣ испущатъ кислорода, главното условие на живота. Колкото по-голѣма е зелената повърхность, толкова и по-бързо и въ по-голѣмъ размѣръ бива разѣдинението на въгленната киселина; затова и листето на дърветата, като иматъ най-голѣма повърхность и най-много клорофилъ тѣ сж призвани да извършватъ тъзи толкова важна задача. Така се неутрализиратъ дѣйствията на безчисленитѣ окисвания или по-добр

горения, които се случватъ сѣка минута върху земята. Какво огромно количество кислородъ се отдѣля непрестанно отъ въздуха за да се съедини съ въглерода! Какъвъ би билъ живота, ако тъзи загуба не изравнѣвахѫ растенията?!

Лѣсоветѣ иматъ влияние върху температурата и влагата на въздуха. Многобройни наблюдения показахѫ, че листето на дърветата, като има широка влажна повърхность, испарява непрестанно водата и произвежда снизение на температурата въ гориститѣ мѣста; съ това тѣ облажаватъ топломернитѣ промѣнения и правятъ щото климатическитѣ отношения да не сѫ никоги нагли въ лѣсоветѣ, както това се забѣлѣзва извънъ тѣхъ. Отъ това слѣдва, че атмосферата въ лѣсоветѣ бива винаги по́-влажна и по́-прѣсна отъ колкото тамъ дѣто ги нѣма. Ако знайемъ слѣдователно че дъжда става отъ сгъстяванието на воднитѣ пари, когато температурата е низка, а въздуха препълненъ съ влага, ний ще можемъ твърдѣ лесно да проумѣемъ, какъ и на кой начинъ лѣсоветѣ привличатъ дъждоветѣ. Нѣкои учени можихѫ да докажѫтъ съ много-кратни опити, че почвата на лѣсоветѣ приема $^1/_4$ по́-вече кишна вода, отколкото почвата извънъ лѣсоветѣ.

Но, ако лѣсоветѣ привличатъ дъжда, тѣ сѫ въ състояние да отстранятъ градушката и да възпрѫтъ силнитѣ вѣтрове. Тѣ служѫтъ като естественни гръмоотводи и иматъ доста голѣмо влияние върху сички метеорологически явления, дѣто електричеството зема участие.

Въ планинскитѣ гористи мѣста никоги се не случватъ наводнения; плодната пръстъ си остава на мѣстото. Кишната вода, която пада въ такъвъ предѣлъ, задържа се по́-вечето на листето, на гранкитѣ и на стъблата на дърветата, отъ дѣто пада капка по капка, върху земята и задържа нуждната влага за прѣуспѣвание на тревата и мѫха. Единъ дѣлъ отъ тъзи вода употрѣбяватъ растенията за своитѣ органически нужди, останалата се процѣжда постепенно презъ земнитѣ пластови, събира се въ глиненитѣ наслаги и твори подземни водни хранилища (резервоари), които въ малки или голѣми извори се явяватъ пакъ на земната повърхность, отъ дѣто сѫщото кръгообращение се повтаря. А що ли бива тамъ дѣто дърветата сѫ изсѣчени, дѣто планината е гола? Дъжда пада немилостиво по стръмнинитѣ, распуща и подровава плодородната пръстъ, задържана още отъ коренитѣ на дърветата, повлича ѭ съ сила въ низкитѣ мѣста, като остава голъ камъка, върху който се намираше пръста. Тогава буйнитѣ пороѝ съ голѣма бързина се спущатъ къмъ низкитѣ пи-

томи мѣста, разбиватъ се съ голѣмъ шумъ срѣщу оголенитѣ скали и творятъ пустиня презъ кѫдѣто поминатъ. За кратъкъ часъ, коритата на ближнитѣ рѣки се препълватъ и производждатъ най-ужаснитѣ наводнения, страхотийтѣ на които сѫ забѣлѣзани въ аналитѣ на человѣчеството.

Съ изсичанието на лѣсоветѣ пресъхватъ и изворитѣ; населението остава жилищата си и бѣга къмъ воднитѣ мѣста; предѣла запустява. Палестина била е нѣкоги славна и цвѣтуща; отъ какъ изсѣкохѫ тамъ лѣсоветѣ, тя забрави на своето минало. Тя е покрита днесъ на всѫдѣ съ голъ пѣсъкъ; по́-вечето рѣки пресъхнали, а отъ останалитѣ видишъ само малки потоци; градоветѣ изгубили своя блѣсъкъ, тѣ сѫ днесъ само прости селца, безъ важность безъ животъ; търговията изчезнѫлѫ и сичко работно прибѣгнало къмъ воднитѣ предѣли; въ настояще врѣме, Пелестина е засѐлена само отъ лениви Араби.

Немога да замълча и слѣдующето. Народитѣ които живѣятъ въ предѣли дѣто нѣма лѣсове, останали сѫ на най-долния степенъ на развитието. Живеятъ въ подземни колиби, хранятъ се съ дивячъ или съ риба и се обличатъ съ кожитѣ на обититѣ звѣрове. Орѫжията имъ сѫ каменни или отъ кости. Тѣ сѫ въ вѣчна борба съ природата, живеятъ день изъ день, незнаятъ миналото си, нито пакъ се грижатъ за бѫдѫщето си. Въ такова първобитно положение се намиратъ много черни племена въ Африка; така живеятъ Лапландцитѣ и Ескимозитѣ.

Сѣкий единъ, който е прочелъ горнитѣ редовце, можилъ е мисля да се убѣди, каква важность иматъ горитѣ и отъ каква благодатъ сѫ за человѣчеството. У насъ садението, на лѣсоветѣ не е на мода; изсичанието имъ зема отъ день на день по-голѣми размѣри. Никой това неможе да откаже. Но нека добрѣ помнимъ, че ако въ България, която днесъ има вопиюща нужда отъ добри и яки основи за своя битъ, за своето сѫществование, закона, власта и най-вече самъ народа не земѫтъ по́-други мѣрки за спазванието на горитѣ, отечеството ни ще бѫде нещастно да дочѣка клетия день, въ който ще се види обезобразено и лишено отъ тия благодѣтели, и убито за винаги.

Съ такова интересно и поучително съдържание излѣзе неотдавна въ Пловдивъ, малка една книжица, написана на чески отъ г. Д-ра И. Дурдика, а преведена на български отъ г. В. Атанасова. Ний прочетохме съ голѣма жажда тъзи книжка, която носи хубавото заглавие *„Пазете лѣсоветѣ.“* Колкото и малка да е, тя е пълна

съ интересно и поучително съдържание. Распредѣлена е сполучливо и написана съ твърдѣ популяренъ езикъ. Природнитѣ явления толкова добрѣ сѫ разяснени, а примѣритѣ тъй живо представени, щото и неукия ще може най-лесно да схване съдържанието ѝ; той ще се наорѫжи съ практическо и доста полезно знание. Г. Атанасовъ, съ избора на превода си, показва, че е умѣлъ да схване една отъ найнасѫщнитѣ ни всенародни нужди. Съ това, той испълва една праздинна въ нашата бедна книжнина и прави голѣма услуга на Българския народъ. А и превода не е лошъ; книжката е написана съ единъ доста гладъкъ и достѫпенъ езикъ за секиго; тя се чете безъ затруднение.

Сѣко явление има своитѣ причини. Сѫщото е и съ тъзи книжка. Г. Дурдикъ дирнатъ отъ страхотийтѣ на майското наводнение въ Ческо, презъ год. 1872. написалъ е тъзи полезна книжица, съ цѣль да покаже на сънародницитѣ си причината на това наводнение. Той търси извора на злото ѝ го намира въ изсичанието на лѣсоветѣ. „Да запазваме“, казва той, „сѫществующитѣ лѣсове, а кѫдѣто сѫ изсечени да ги подновяваме . . . . Лѣсоветѣ за всѣкоя область и земя сѫ отъ голѣмо значение. Какъ се постига туй срѣдство и въобще какво е значението на лѣсоветѣ — туй е прѣдметътъ на настоящата сказка.“

Дѣлцето е распредѣлено на десеть малки глави:

Въ 1-та се расказва, че растенията поглъщатъ отровния газъ изъ въздуха — въгленната киселина, растварятъ ѭ въ нейнитѣ елементи, задържатъ въглерода и испущатъ въ замѣна кислорода. Това подновявание на кислорода въ въздуха, става най-повече въ горииститѣ мѣста. Лѣсоветѣ сѫ чистилищата на въздуха.

Въ 2-та се запознаваме съ свойствата на дѣятелния кислородъ или озона и съ неговитѣ дѣйствия противъ заразитѣ. Ний виждаме, че лѣсоветѣ съдѣйствуватъ най-вече за неговото появявание.

Въ 3-та четемъ, че горитѣ сѫ распоредителитѣ на топлината. Въ тѣхъ е сичко правилно распредѣлено: нощитѣ и зимитѣ не ставатъ извънредно студени а деньетѣ и лѣтата — извънредно горещи, както това се случва извънъ тѣхъ.

Въ 4-та е писано, какъ въ влажно и дъждовно врѣме, планинскитѣ гористи мѣста смучѫтъ влагата и какъ ѭ испущатъ въ сухо врѣме; какъ тѣ расподѣлятъ равномѣрно дъжда и задържатъ въ еднакво състояние горскитѣ извори и водитѣ на рѣкитѣ, най-послѣ какъ пазятъ плодородната пръстъ отъ събаряние и разнасяние.

Въ 5-та ясно е показано, какъ лѣсоветѣ пречжтъ за извънредното натрупвание на воднитѣ пари въ въздуха, какъ отстраняватъ силнитѣ дъждове и запазватъ предѣла отъ градъ, бура и наводнения.

Въ 6-та се казва, че не само правителството но и частнитѣ хора, цѣлия народъ, трѣба да се погрижжтъ за запазванието на лѣсоветѣ. Правителството трѣба да създаде добри правилници за горитѣ; да назначи вѣщи чиновници, които умѣятъ строго да бждятъ върху горитѣ, като поучаватъ въ сжщото врѣме и народа, какъ трѣба да постжпва съ лѣсоветѣ.

Въ 7-та виждаме, че хубавитѣ и добрѣ запазенитѣ лѣсове, създаватъ голѣма търговия съ дърва. Ако ги имаме ще сечемъ отъ тѣхъ много дърва и изнасяме въ странство.

Въ 8-та се расказва, какъ сичкитѣ нравственно запазени и силни народи почитали лѣсоветѣ; още отъ първитѣ дене на образованието си, нѣкъкво природно чувство ги е подканяло да почитатъ тѣзи благодѣтели на человѣчеството, като ги опредѣляли за храмове на своитѣ богове.

Въ 9-та се казва, че освенъ ползата, която черпимъ отъ тѣхъ лѣсоветѣ сж и най-доброто украшение на земята. На кого не е познато онова приятно чувство, което ни обзема когато въ горѣщитѣ лѣтни денье се расхождаме по горитѣ?

А въ 10-та глава на сказката четемъ: „нуждно е за туй да отдаваме по-голѣмо внимание на лѣсоветѣ и дърветата въобще. По какъвъ начинъ? — Всичкитѣ наши грижи трѣба да сж съсрѣдоточени около тия: 1) да се ограничи сечението на лѣсоветѣ; 2) да се пазятъ строго сжществующитѣ закони за лѣсоветѣ и 3) да садиме на праздни мѣста, а особенно по рѣбрата на голитѣ планини дървета. За всичко туй нашето потомство ще ни е крайно благодарно. Както съ бащитѣ си, тъй трѣбва и съ потомцитѣ си да се имаме като едно цѣло, едно тѣло и една кръвъ. Както слѣдъ едно столѣтие излизатъ на явѣ лошитѣ послѣдствия отъ губението на лѣсоветѣ, тъй и слѣдъ сжщото врѣме виждаме онуй блаженно влияние и благословията, когато пожеляваме на лѣсоветѣ си тѣхното мѣсто и отъ всичко туй нека вземаме насърчвание за работата, която ще ползува отечеството ни и природата. Постоянно у насъ се говори и работи за украшение на градоветѣ и домоветѣ ни, обаче най-красното окрашение е онуй, което сама природата ни добавя, само като не развалями прѣдприятията ѝ. . . . Нека и малцина послушятъ тия поучения; тѣ обаче ще размислятъ въ душата си и ще познаятъ

истинната, та тъй ще се родѫтъ нови проповѣдници за лѣсоветѣ — и така нататъкъ мисъльта за истинната ще си изработи колелата, до като едно цѣло множество глави се развълнуватъ. И така ще развънти и нашия общи кликъ:“ „Пазете лѣсоветѣ!“

Кадѣ можимъ да садимъ дървета, и да ли трѣба да правимъ това вредъ, дѣто сѫ изсѣчени лѣсоветѣ? Ето втория главенъ въпросъ, върху който твърдѣ малко се е обърнало внимание въ настоящата книжка на г. Дурдика. Науката най-добрѣ ни упѫтва, какъ трѣба да постѫпимъ въ този случай. Тя казва: сички ония земи, съ превъсходна почва, трѣба съ предпочитание да оставимъ за засейвание съ храни (céréales) и разни индустриялни растения; останалитѣ пакъ, на които почвата е сиромашна и недава нищо, такива земи трѣба да се садятъ съ гори, защото инакъ произведенията твърдѣ слабо ще наградятъ труда и врѣмето. За това не е мѫчно да си състави сѣкий понятие, като какъ трѣба да се пазятъ и садятъ горитѣ. При нашитѣ сегашни обстоятелства, ний трѣба строго да се предържаме въ тѣзи правила: 1) пó-високитѣ върхове и пó-пространнитѣ брѣгове, трѣба да оставимъ гористи: ако сѫ голи да ги засадимъ съ дървета. Съ това се запазватъ сичкитѣ заселени и засеяни предѣли, като се задържа водата, която пада най-често върху възвишенитѣ мѣста. 2) Изворитѣ потоцитѣ и рѣкитѣ трѣба да се оставятъ въ гористи мѣста или да се засадятъ съ дървета, ако сѫ изсечени, защото тѣзи пазятъ да се неиспарява бърже водата, да се незасипватъ изворитѣ и да се нерушѫтъ рѣчнитѣ брѣгове. 3) Въ каменциститѣ мѣста, толкова пó-строго трѣба да се забрани сечението на лѣсоветѣ, толкова пó-стопански да се сади съ дървета, колкото пó-вече е стърмъ предѣла.

Въ превода на г-на Атанасова не е показано като какви дървета трѣба да садимъ. Не е доволно само засаждането съ овошки. Тука е трѣбало да се обърне внимание и на други не-маловажни дървета. У насъ трѣба да засадимъ по най-вече такива дървета, които сѫ отъ полза за индустрията, които бързо растѫтъ на проста и неплодна земя и които изискватъ твърдѣ малко пазение. Само отъ себе си се разбира, че тамъ дѣто е възможно нека се засаждатъ такива дървета, които добрѣ успѣватъ въ България като: Букъ, Габъръ, Горунъ, Церъ, Яворъ, Орѣхъ и др. Но какво трѣба да садимъ въ ония мѣста, дѣто земята е каменита и безплодна? — При условията въ които се намираме, ний можемъ да препорѫчимъ Салкъма (Robinia Pseudo-Acacia L.), Черницата (Morus alba L.) и Паясена (Ailanthus glandulosus Desf. — Vernis du Japon, Himmelsbaum).

Сѣкиму е познато, че Салкъма расте въ сѣка земя, даже и тамъ дѣто другитѣ дървета малко или никъкъ неуспѣватъ. Желтикавото му доста твърдо дърво, може добрѣ да се употрѣби въ столарството и дърводѣлството, а служи и като добро гориво. Добитака обича много листето на Салкъма. Това дърво, безъ голѣми мжки се хваща въ пѣсковититѣ наносни земи, а твърдѣ бързо расте и въ каменититѣ предѣли. Българскитѣ колонии въ Бесарабия има много да благодарятъ на Салкъма, който имъ е улѣснилъ въ много отношения домашното стопанство.

Не по-малко е важна и Черницата. Донесена прѣди два вѣка отъ Китай въ Европа, има сжщитѣ употрѣбения както и първото дърво. Расте, тъй сжщо, бърже както и Салкъма и изисква само по-плодна земя; но за това е и пò-полезно отъ Салкъма. Листето му служи за храна на свилената буба, а плода му за едение. Кой се не сѣща на живата търговия съ коприна у насъ въ преминалитѣ години?

Третето, по-малко познато дървò у насъ е Паясена, донесено преди сто и по-вече години въ Европа отъ Индия. Това дърво е садено нáй-първо на европейския континентъ само въ градинитѣ, а отпослѣ като упознаха, че важна роля играе и въ лѣсоводството, почenахж да го садятъ на вредъ. Отличава се отъ другитѣ дървета по това, че твърдѣ бързо се расплодява, било отъ семе, било отъ разсадъ, расте двойно бързо отъ бука, а успѣва на сѣко мѣсто, даже и въ нáй-лошата земя. Има и това преимущество надъ другитѣ дървета, че нашия добитъкъ необича да яде листето на това дърво. Поднося твърдѣ добрѣ нашия климатъ и може нáй добрѣ да успѣва въ голитѣ пѣсчани и каменити мѣста. Ако се закопае есенно врѣме, въ малки ямици или плитки брезни, семе отъ Паясеново дърво, и остави на волята на природата, семенцата на пролѣтъ изникватъ, растжтъ бързо и за десеть години творятъ твърдѣ хубава горица.

Вопреки желанието ни да проговоримъ пò-множко върху този предметъ, ний сме принудени тука да спремъ, защото оквира на настоящата рецензия не ни допуща да се распрострeмъ по-вече; ний се ограничаваме да кажемъ само, че книжката „Пазете лѣсоветѣ" заслужва да се прочете отъ сѣкий Българинъ, за да можемъ поскоро да отстранимъ злото, което се е надвиснало надъ младото ни отечество.

Прѣди да свършимъ, считаме за своя священна длъжность да обърнемъ вниманието на българската публика и върху прѣдговора

на книжката. Ний го препечатваме буквално, защото сѣко друго тълкование намираме излишно.

„Голѣмия недостатъкъ отъ книжки за популярно поучение и образование възбужда отъ година на самъ мѣжду нѣкои наши учени мисълъ за устрояване на една таквазъ библиотека, каквато има сега всякой образованъ народъ. Тая библиотека трѣбва да се прѣдназначи на образованието на народа въ духътъ на обстоятелствата, въ които той се намира.

Въ днешно време, когато съ положението си не стоиме високо и когато въобще твърдѣ малко се за него грижиме; въ днешно време, когато и всичкитѣ ни съ образователна цѣль дружества (читалищата ни напр.) заспахѫ, нуждата отъ новото прѣдприятие — устрояване на една библиотека за народа, успѣхитѣ отъ която лесно можиме да видиме у другитѣ народи, е крайна нуждна.

Тая нужда на народа подбужда ни въ прѣдприятието, съ което днесъ излизаме прѣдъ читателя. Като даваме начало на една доста трудна работа, ний не желаеме да си усвоиме нѣкакво право прѣдъ нашитѣ учени за частна дѣятелность на малкото ни за сега дружество; ний не искаме да бѫдеме сами, тъй като сами ще бѫдеме слаби: ний наопъкъ съ туй начало искаме, щото оная обща мисълъ, изричана отъ година на самъ, да потикнеме къмъ реализирание.

Народната библиотека ще излива на малки книжки, отъ 2—4 печатни коли състоящи, 6 пѫти на годината и по една книжка на два мѣсеца. Тя ще съдържа поучно четение съ народна цѣль, а нѣкога и книжки поучително забавителни. За да може библиотеката да бѫде пристѫпна всѣкиму, комитета ще се постарае пò-подиръ още пò-евтино да се продаватъ книжкитѣ ѝ.

Надѣваме се че нашата просвѣтена публика нѣма да ни откаже своето участие „въ **дѣлото за народа**“ — кой както обича.“

Както виждатъ читателитѣ, нашитѣ братия отвѫдъ Балкана съставили, въ ново врѣме, дружество съ цѣль да издаватъ и распространяватъ въ народа книжки съ популярно — научно и забавно съдържание. Предприетото дѣло е свято и отъ голѣма полза за нашия народъ. Ний го препорѫчаваме отъ сърдце и душа на нашитѣ единородци, а на предначинателитѣ желаемъ добра сполука.

Г. Н. Златарски.

КРАТКИ ВѢСТИ ОТЪ НАУЧНИЙ И КНИЖОВНИЙ СВѢТЪ.

Българското Книжовно Дружество, това лѣто презъ мѣсецъ Августъ, бѣ честито да посрѣщне въ своя кржгъ въ новоосвободеното ни отечество нѣколко чужестранни учени гости. Г-нъ **Луй Лежé** (Leger), професоръ на словѣнскитѣ езици и литератури при училището за ориенталскитѣ езици (école des langues orientales vivantes) въ Парижь, познатъ на всичкитѣ Словѣне заради цѣлъ редъ научни съчинения и едно множество статии по научнитѣ списания, съ които се потрудилъ да запознае Французитѣ съ Словѣнството, съ неговото настояще и минжло, посѣти тая година и Срѣдецъ и Пловдивъ. Той знае не само да говори руски, сърбски или хърватски и чески, но запозналъ се е още преди пжтуванието си доста добрѣ и съ наший българский езикъ и литература. Нѣма съмнѣние, че той ще посвети и на това послѣдньото си пжтувание нова една книга, която ще освѣтли френскитѣ читатели върху наший народъ, върху неговитѣ умственни стремления и книжнина. Сжщеврѣменно дойде и постоя у насъ нѣколко денье и **Тимоѳей Дмитриевичъ Флорински**, младий руски профессоръ на Св. Владимірский университетъ въ Киевъ, който е издалъ не отъ давна едно хубаво съчинение върху сърбската история на 14. вѣкъ. Прибиванието си тукъ употрѣби той нáй-много съ изучвание и преписвание на нѣкои български ржкописи, принадлежащи на Бълг. Кн. Дружество. Освѣнъ тие дойдохж да се запознажтъ съ природнитѣ хубости на отечеството ни и двама естествоиспитатели, почтенний старецъ профессоръ Д-ръ **Иос. Панчичъ** отъ Бѣлградъ, прочутъ съ своитѣ ботанически издирвания върху флората на Сърбия и Черна Гора, придруженъ отъ нѣмский ентомологъ **Брунеръ фонъ Батенвиль**; тѣ посѣтихж Рилскитѣ планини и върха на Витоша, та очакваме особно отъ Г-на Панчича, скоро да ни зарадва съ нѣкой очеркъ върху ботаническитѣ особенности на тия любопитни наши планински предѣли.

Научаваме се, че почтенний Профессоръ **В. Г. Василевский** въ С. Петербургъ, подбуденъ и насърченъ отъ подновението дѣятелноста на Бълг. Кн. Дружество, приготвява вече за печатъ цѣлата книга на Кекавмена и Николица, отъ която той до сега е обнародвалъ токо една сбирка любопитни отломци, за които Г-нъ Дриновъ е извѣстилъ българскитѣ читателье въ първата книжка на тъгодишното „Пер. Списание“. Обнародванието на този драгоцѣненъ ви-

зантийски паметникъ ще бѫде едно капитално обогатение на българската историография, защото съ него ще се освѣтлятъ напълно нѣкои отъ нáй-тъмнитѣ периоди на нашата история въ X. и XI. столѣтие, особно войнитѣ на Симеона, на Самуила, възстанието на Деляна и Алузиана и пр.

Идѫщата година Словенцитѣ, сирѣчь онова словѣнско плѣме, което обитава източнитѣ подножия на Алпитѣ въ Карантания, Краина, сѣверна Истрия и южна Штирия (до $1^1/_2$ милионъ души) и което по езика си е едно отъ нáй-сроднитѣ съ нашето българско плѣме, се тъкмятъ да празднуватъ седъмдесетьгодишния юбилей на нáй-славния си ученъ мѫжъ. Този мѫжъ е общепознатий по цѣлото Словѣнство **Д-ръ Франьо Миклошичъ**, професоръ на словѣнската филология при Виенский университетъ. Той се е родилъ въ 1813 година на 20 Ноемврий въ едно село близу до градеца Лютомеръ въ южна Штирия до самата хърватска граница. Училъ е въ Грацъ и Виена философия и право. Въ Виена много е дѣйствувалъ върху него съотечественникътъ му Бартоломий Копитаръ, единъ отъ основателитѣ на словѣнската филология въ началото на нашия вѣкъ, сѫщий който е упѫтилъ сърбский списатель Вука Караджича за събирането народни пѣсни, прикаски, пословици, гатанки и пр. Той го подканилъ да се залови за научни издирвания върху словѣнски езици. Първото съчинение на Миклошича излѣзе въ 1845 год. върху коренитѣ на думитѣ въ словѣнский езикъ. Отъ тогава той неуморимо е събиралъ, съставялъ и издавалъ всѣка год. материали; пъленъ единъ списъкъ на всичкитѣ му книги и статии ще може да испълни нѣколко страници. Нáй-славното му съчинение е сравнителна грамматика на словѣнскитѣ езици въ четири голѣми томове, издадена въ 1852—1876 година, и нáй-общепознатата му книга е словарь старословѣнский (старобългарский) съ тълкувание латинско и гърцко (Lexicon palaeoslovenicum. Виена 1862—5, 1171 страници въ голѣмъ форматъ). Освѣнъ това, той е обнародвалъ цѣлъ редъ статии върху нáй-различнитѣ въпроси на словѣнското езиковѣдение, за разни нарѣчия (като напр. за паметници, запазени отъ езика на старитѣ Българе въ Трансилвания), за народнитѣ пѣсни (напр. за хърватскитѣ стари юнашки пѣсни), за чужестраннитѣ думи въ словѣнскитѣ езици, за словѣнскитѣ думи въ съсѣднитѣ езици като въ албанскиятъ и въ ромѫнскиятъ; единъ анализъ на езика на Циганетѣ, распислѣни по цѣла Европа, и пр. и пр. Многобройни сѫ неговитѣ

издания на разни стари паметници, на древнеруската хроника на Нестора, единъ сборникъ на старо-сърбскитѣ грамоти, сѫщо единъ голѣмъ сборникъ на гърцкитѣ грамоти отъ византийскитѣ царье и патриярси (заедно съ проф. Миллера, 4 тома), старословѣнскитѣ жития на св. Кирилла и Методия, гърцкото житие на св. Климента Охридский, и пр. Като профессоръ Миклошичъ е ималъ много ученици, които личатъ между южнословѣнскитѣ филолози, Сърбинъ Даничичъ и Хърватинъ Ягичъ. Тържеството, което приготовяватъ Словенцитѣ, ще се празднува въ Лютомеръ. Приготовлява се сѫщо изданието на една биография на стареца отъ ученика му проф. Григора Крека, профессора на словѣнската филология при университета въ Грацъ и сътрудника на словѣнский журналъ *„Kres“*.

Ний сме увѣрени, че и наший народъ, отъ нинѣ нататъкъ като има пълна възможность да не пропуща вече такива случаи, ще да вземе чрезъ своитѣ скромни книжовници прилично участие на врѣме въ това и въ други такива възвишенни тържества, които сѫ животворно изражение на въздигванието трайната честь и слава на цѣлото Словѣнство предъ всичкий ученъ свѣтъ.

За съставеньето *„Историята на Българската Армия“* обявява Военното Министерство слѣдующето.

НЕГОВО ВИСОЧЕСТВО като признава за необходимо и полезно да се запази въ паметта на бѫдѫщитѣ поколения началото на образованието Българската войска, така сѫщо и участието, което първитѣ български дружини взехѫ въ редоветѣ на Русската Армия, въ врѣме на борбата за освобождение своята си татковина отъ турския яремъ, благоволи да заповѣда да се пристѫпи при Военното Министерство къмъ съставяние историята на Българската Армия.

Примѣра на пó-старитѣ братя, които испълнихѫ честно своя дългъ въ минѫлата война, предаденъ отъ историята безпристрастно, ще въодушеви младата Българска войска, и ще послужи за залогъ на бѫдѫщата ѝ слава. Увѣренноста въ съчувствието на всичкитѣ г-да офицери, които сѫ служили и служатъ въ Българската Армия и опълчението, къмъ предстоящия трудъ дава надѣжда, че всѣки отъ тѣхъ ще смѣта за своя света длъжность да внесе въ него своя драгоцѣненъ вносъ, като съобщи всичкитѣ, каквито има документи, кроки на позиции, лични въспоминания, описания на отдѣлни епизоди и пр., съ което ще се даде възможность да се възпроизведе на страницитѣ на историята, съ пълна точность и ясность, както труд-

ната работа при началото на огранизацията опълчението въ Кишиневъ, така и славната боева дѣятелность на първитѣ дружини при Ески-Загра, на Шипка, при Шейново и пр.

Документитѣ и т. п., умолява се всѣки да си ги адресува на името на Военния Министръ, отъ Генералния Штабъ Генералъ Майоръ Барона Каулбарса въ София, и при това да съобщи, ако желае нѣкой да му се запази името въ секретъ.

Като се свърши необходимостьта, всичко, което се получи, ще се възвърне на владѣлцитѣ съ нáй-дълбока признателность.

ВИСОЧАЙШЕ ВЪЗВАНИЕ КЪМЪ БЪЛГАРСКИЙ НАРОДЪ.

Най-отличний веществен знакъ на вѣчна благодарность и споменъ за приснопаметнаго Царя-Освободителя и за братский намъ руски народъ отъ старна на Българетѣ ще бѫде именно Съборний Храмъ Св. Александръ Невский, който, по общото горещо желание на благочестивий нашъ народъ, има да се въздигне въ престолний градъ Срѣдецъ.

Още въ начало на минѫлата 1881 година, *Негово Височество*, възлюбленний нашъ Господарь, чрезъ нарочно Височайше възвание къмъ народа, благоволи тържественно да изяви Своето най-сърдечно одобрение и съдѣйствие за достойното испълнение на това всенародно свято дѣло, като въ поменѫтото възвание се приканва всѣки Българинъ да спомогне споредъ силата си за въздигванието Храмътъ. Това Височайше възвание, което и по форма и по съдържание е прекрасно, ний считаме за единъ отъ най-важнитѣ исторически документи за новата история на българский народъ, и заради това, съ най-дълбока почетъ, препечатваме го въ журнала си несамо за да остане тò на вѣчно хранение и споменъ въ списанията и на Бъл. Кн. Дружество, но и чрезъ това да наумимъ на просвѣтената наша публика къмъ пó-горѣщо и пó-бързо съдѣйствие за надлежното усѫществление на това славно наше всенародно предприятие.

По сѫщото побуждение ний съ пълно удоволствие препечатваме пó-долу и възванието къмъ нашитѣ еднородци отъ старна на комитета при централната комисия, рѫководяща дѣлата по въздиганието Съборната църква Св. Александръ Невски въ Срѣдецъ.

Редакцията.

Възлюбленний Ми Народе!

Народното Събрание отъ своя страна изяви желание ца въздигне въ Столицата Ми великолѣпенъ Храмъ въ името на Св. Александра Невски, въ който да се възнасятъ молитви къмъ Всевишния за благоденствието на Царя-Освободителя и Неговия Народъ и за упокоение душитѣ на паднѫлитѣ за освобождението на България герои.

На днешний день, въ честитития праздникъ за въцаряването на НЕГОВО ВЕЛИЧЕСТВО, като Българинъ и Азъ, който напълно сподѣлямъ високото чувство на признателность, което въодушевява Българския Народъ, намирамъ момента най-сгоденъ да пригласьѫ предначинанието за да се приведе въ испълнение общото народно желание.

Отправямъ се прочее къмъ тебе, вожделенний Ми народе, и пригласявамъ всѣкиго отъ васъ да принесе своята лепта за съоружденіе на честния този Храмъ, който ще бъде и паметникъ на признателность на Българския народъ къмъ Царя-Освободителя.

За тази висока Цѣль, всякое даяние благо.

София, 19-ий Февруарий 1881 год.

АЛЕКСАНДРЪ.

Отъ Комитета при централната комисия, ръководяща дѣлата по въздвиганието Катедрална Църква Св. Александръ Невски въ г. София.

Братья Българе!

Всѣки сега отъ насъ знае, че нашия Български народъ въ едно врѣме е билъ многоброенъ народъ, ималъ е силно и славно царство; но по неиспитанитѣ Божии сѫдби, това наше нѣкога славно царство се уничтожи, нашия многоброенъ и знаменитъ народъ се пороби, нашитѣ крѣпки градове се разрушихѫ, нашитѣ святини се потъпкахѫ и дебела и непроницаема завѣса покри нашето народно сѫществование. Въ единъ почти отъ 5 вѣка дългъ периодъ, когато въ свободния християнски свѣтъ се устрояvахѫ царства, развиваше се и цъвтѣше науката, народитѣ се просвѣтявахѫ и градѣхѫ нравственното и вещественното си благосъстояние, тогава нашия народъ лежеше въ тъмнина и смъртна сѣнка, задушенъ, съсипанъ и затуленъ отъ всѣка животворяща лѫча на свѣтлината. Подпаднѫлъ подъ двойно робство, политическо и духовно, подвъргнѫтъ на тежки и безпримѣрни испитания отъ немилостиви и жестокосърди вражески сили, които се стрѣмяхѫ, едни да отнемѫтъ съвършенно народното му самосъзнание, други, да отнемѫтъ языка му и да го претопятъ въ друга народность, трети пакъ, да го отклоня отъ святото Христово православно учение: нашия народъ не се подаде, а непоколебимо устоя срѣщо всичкитѣ тия угрожаѭщи испитания. Силата, съ която ги преодолѣ и осуети всичкитѣ убийственни покушения върху неговия народенъ животъ, се състоеше въ твърдото пазенье на святата си праотеческа вѣра. Въ неѭ той черпеше вдъхновение и подкрѣпление, тя го утвърдяваше въ надѣждата, че спасителната нейна сила найпослѣ ще възторжествува, и оковитѣ на двойното робство ще паднѫтъ. Притиснѫтъ отъ всѣкѫдѣ, нашия народъ се събираше въ подземни църквици, въ затулени отъ вражеско око священни мѣста и мънастири; тамъ той свонодно подигаше сълзивитѣ си очи къмъ небесния Отецъ и Го молѣше за милость и избавление.

Богъ не забрави нашия народъ, Той услиша молбата му. Кръвта на убиванитѣ и бѣсенитѣ наши братя викаше къмъ небето за правосѫдие, и Богъ се преклони на милость. Той съ Всемогѫщатата Си Дѣсница укрѣпяваше оная държава, въ която живѣе единовѣрния и единоплеменния намъ Русски народъ, и го приготвяше да го направи орѫдие на Своето Провидѣние, за нашето избавление. Погледитѣ на дѣдитѣ и бащитѣ ни се обърнѫхѫ къмъ тая Богохранима държава, къмъ благочестивитѣ нейни царье и къмъ братския намъ Русски народъ. Всѣки съ благоговѣние произнасяше имената на дѣда Ивана, или дѣда Никола, и се утвърдяваше въ надѣждата си, че отъ тамъ ще ни бѫде спасението. Съ расширяванието си и укрѣпяването си Свята майка Россия отвори любвеобилнитѣ си обятия, и не малко Български синове получахѫ тамъ даромъ образованието си, и се вьрнѫхѫ въ отечеството си, та подпалихѫ искрата на народното самосъзнание и подкрѣпихѫ братята си въ борбата имъ за съхранението на праотеческата вѣра и езикъ. Едничката тая наша благодѣтелка — Россия, въ лицето на своитѣ благочестиви монарси, не само че много пѫти е подигала гласътъ си къмъ Европейскитѣ християнски сили, да подбуди състраданието имъ къмъ нашитѣ мѫки и неволи, да иска съвокупното имъ дѣйствие за премахванието на несносното наше робство; но е и проливала драгоцѣнна кръвъ на любезнитѣ си синове за нашето освобождение. Най-послѣ, Благодѣтелнѣйшия отъ Християнскитѣ самодържци, въ Бозѣ почившия Императоръ Александръ Николаевичъ II и незабвенния за насъ и братския намъ Русски народъ царъ-освободитель, подбуденъ отъ благоутробно чувство и състрадание, съ крѣпка вѣра въ помощьта на Всемогѫщата Божия Дѣсница, поведе вѣрнитѣ и храбритѣ си синове, прѣминѫ съ тѣхъ широки моря и рѣки, — непреходими гори и планини, пролѣ толкозъ драгоцѣнна кръвъ, жъртвова безбройни блага, и така, святото негево освободително дѣло се увѣнча съ пълна сполука. Вѣковния нашъ врагъ и мѫчитель се порази, възтържествува Кръстътъ надъ полумѣсецътъ, строшихѫ се оковитѣ на робството, и нашия народъ се роди отъ ново и се яви на бѣлъ свѣтъ.

Народъ, който знае що е свобода, знае да почита освободителитѣ си, — да оцѣнява принесенитѣ за свободата му искупителни жъртви, той е и достоенъ за неѭ. Безъ двоумѣние можемъ да кажемъ, че нашия народъ е глѫбоко проникнѫтъ отъ това благородно чувство. Той ожидаваше освобождението си отъ своята по племе и вѣра сестра Россия, отъ неѭ го и получи. Всѣки Българинъ знае сега кому дължи свободата си. Името на царя-освободителя и на братуш-

китѣ Русси се споменува съ благоговѣние въ всѣки Български домъ. Името на царя-освободителя е станжло священно на всѣки Българинъ; то ще се предава отъ бащи на синове и внуци, като нáй-скжпоцѣнно наслѣдие отъ родъ въ родъ до вѣка.

Глъбоко проникнжтъ отъ чувство на горѣща благодарность и признателнасть къмъ освободителитѣ си, за полученага чрезъ тѣхъ свобода, нашия народъ чрезъ представителитѣ си въ първото Народно Учредително Събрание въ Търново единодушно и единогласно заяви, че трѣба да покаже и вещественъ знакъ на тая си благодарность, да направи паметникъ, който краснорѣчиво да посочва на грядущитѣ поколѣния, да имъ напомнюва великото дѣло на нашитѣ освободители, и съ туй да увѣковѣчи и неизмѣнно да съхрани на шата къмъ тѣхъ признателность. За осжществлението на това народно желание, представителитѣ намѣрихж за нáй-цѣлесходно, да се въздвигне въ столицата на нашето отечество единъ великолѣпенъ храмъ въ името на Св. Александръ Невский.

Святий Александръ Невский е онзи Християнски Русский герой, който прѣзъ живота си се е борилъ и побѣдявалъ враговетѣ на Россия и на Святото православие, и когото Богъ подиръ смърта е прославилъ съ благодатна дарба на чудодѣйствия. Святитѣ негови останки днесъ се намиратъ въ столицата на Русската държава; тѣ сж пренесени тамъ отъ знаменития Руски самодържецъ и преобразователь Петра Великий. Св. Александръ Невский се слави и почита за патронъ и покровитель, както на царствующия градъ, тъй и на цѣлата Руска империя.

Въ старо врѣме, приснопаметнитѣ наши царье-братья, Петъръ и Асенъ, прѣди да вдигнжтъ знамето на освобождението ни отъ Гръцитѣ, въздвигнжхж въ старата Българска столица Търново храмъ на Св. Великомжченикъ Димитрий Солунский. Както тогава съ тоя храмъ се свързваше историята на нашето освобождение, така и сега, съ въздвигането храмъ въ България въ името на Св. Александръ Невский, се свързва историята на освободеното ни отечество съ тая на освободителката ни Россия. Съ посветяванието на тоя храмъ въ името на тоя святия, ние осветяваме паметта и името на тезоименния неговъ славенъ преемникъ и нашъ царъ-освободитель Александръ II. Св. Александръ Невский става и нашъ патронъ и покровитель, неговото достославимо име ще свързва на вѣчно врѣме съ неразривна свръзка Россия съ България, Петербургъ съ София. Въ тоя Св. Храмъ ще се възнасятъ къмъ Бога молитвитѣ на благодарния Български народъ за успокоението душата на блаженнопочившия царь

освободитель и на всичкитѣ наши братя Русси, които пролѣхѫ драгоцѣнната си кръвь за нашето освобождение. Да, велико и многозначително значение има за насъ тоя Храмъ: той ще бѫде центростремителната сила, която ще привлича Българския народъ къмъ съединение, той ще бѫде най-священното мѣсто на всѣки истински Българинъ.

Избранникътъ на Българския народъ, Негово Височество любимия нашъ князь Александръ I, призванъ отъ Божието провидѣние да наслѣди престола на славнитѣ Български царье: Симеона, Самуила и Асѣневцитѣ, който и самъ лично взе участие въ дѣлото на нашето освобождение, като сподѣля напълно благодарнитѣ чувства на любимия си народъ, взе въ внимание горещото му желание, исказано отъ представителитѣ му за въздиганието на тоя священъ паметникъ, и съ най благочестиво усердие взема върху си грижата за испълнението на това общенародно желание. Негово Височество се обърнѫ съ възванието си къмъ Боговъвѣрения му Български народъ и го приканва да принесе помощитѣ си за това свято дѣло. Съ това си Височайше възвание нашия любимъ Господарь апелира на патриотическитѣ и тъй тържественно исказанитѣ благодарни чувства на всѣки Българинъ, като е напълно увѣренъ, че всѣка Българска душа дълбоко ще се покърти, всѣка страсть ще замълчи, всѣко сърдце ще се смѣгчи и всѣки съ готовность ще се притече да даде лептата си, за по скорото въздигание на священния този Храмъ и за благолѣпното негово украшение.

Рѫководеньето и грижата за събиранието помощитѣ и пожертвуванията по Височайша заповѣдь се възложи върху насъ. Съзнаваме че работата е громадна и се изисква усиленъ трудъ. Но като се основаваме на това, че народа ни живо усѣща необходимостта за неотложното въздвиганье на тоя священъ паметникъ, ние на драго сърдце се рѣшихме да посветимъ слабитѣ си сили за испълнението на Височайшата воля, и да послужимъ на народа си въ това богоугодно дѣло.

Братья Българе!

Като вѣрваме въ вашата християнска ревность и благочестие, съ които винѫги сте се отличавали въ подобни дѣла, ние се обръщаме съ настоящето си къмъ васъ стари и млади, богати и сиромаси, малки и голѣми, къмъ всички васъ гдѣто и да живѣете вие, и братски ви поканваме, да се притечете и съ ревностно усердие и

готовность да принесете щедро помощитѣ си. Като вѣрваме, че вс
Българинъ се счита дълженъ да отдаде данокътъ на благодарени
си, надѣваме се, че всѣки ще се счита днесъ за честитъ, дѣто
се е паднжлъ такъвъ наврѣмененъ и благоприятенъ случай, да пр
несе лептата си за това достопохвално и свято дѣло. Нѣма по-с
денъ случай отъ този, въ който вие ще покажете нáй-краснорѣчи
предъ цѣлъ свѣтъ, че знаете да оцѣнявате достойно получени
благодѣяния. За насъ ще бжде нáй-голѣма награда, като види
че нашия братски гласъ намѣри въ сърдцата ви съчувствителе
отзивъ.

София, 1 Юлий 1882 година.

Врѣменний Предсѣдатель: **Икономъ П. Теодоръ.**

Членове: **Д. Д. Агура. Д. Храновъ. А. Ивановъ. Я. Трудненко.**

Членове Секретари: **П. Вълковъ. С. Теневъ.**

Членъ Кассиеръ: **А. Войниковъ.**

Гюро Даничичъ.

Когато книжката ни вече имаше да излѣзе отъ печатницата, стигнѫ ни едно извѣстие, което на сѫдѣ между балканскитѣ Словѣне ще се посрѣщне съ дълбока искрена скърбъ и жалость. Въ Загребъ на 16/4 Ноемврий вечерьта умрѣлъ славний сърбский филологъ и литературний историкъ Гюро Даничичъ. Не бѣше още стигнѫлъ напълно 60 годишна възрасть. Смъртьта го завари почти срѣдъ работата му; до послѣдний день той се занимавалъ съ книжовнитѣ си трудове и заспалъ за всѣкоги, тъй да кажемъ, съ перото въ рѫка. Многобройни сѫ статиитѣ, книгитѣ и изданията му. Родомъ отъ Нови Садъ, Даничичъ се училъ въ Пресбургъ и Виена, гдѣто се запозналъ съ направлението и методата на модерната наука, та подкачилъ литературната си дѣятелность въ 1847 год. съ книжката „Рат (война) за српски језик и правопис“. Неговата малка сърбска грамматика (1850), една книжка ясна и популарна, излѣзла е въ премного издания и турила е редъ въ книжовниятъ езикъ. „Сърбската синтакса“ (1858) даде на Даничича едно почетно мѣсто между изслѣдователитѣ на словѣнскитѣ езици, но още по́-вече той се прочу съ „Рјечник из књижевних старина српских“ (1863), който въ три тома съдържава не само думитѣ на старитѣ паметници но и цѣлий исторический и географический материялъ, колкото го има въ старитѣ списания и грамоти, всичко съ надлѣжно обяснение, — едно монументално съчинение, което за всѣкога ще служи за образецъ. Единъ трудъ още по́-славенъ, който е възвисилъ сърбско-хърватската филология къмъ върха на модерната наука, е Даничичовата история на сърбско-хърватский езикъ до края на 17 вѣкъ (3 книги 1874—77). Не ни е възможно да исчислимъ тука всичкитѣ статии на Даничича, написани въ течение на една 35 годишна непрекѫсната дѣятелность и да изброимъ всичкитѣ издания на стари паметници, обнародвани отъ него въ особни книги,

въ томоветѣ на „Гласник српског ученог друштва“ и въ „Старина“ на югословѣнската академия въ Загребъ. Много отъ тѣхъ се отнасятъ и до нашата старобългарска книжнина и нашето народно минѫло. Ще споменемъ само това: Даничичъ преведе на чистий и правилний сърбский езикъ и цѣлото св. писание, освѣнъ Новий Завѣтъ, истълкуванъ вече отъ Вука Караджича, учителя на Даничича и основателя на новата сърбска книжнина. Но Даничичъ не се ограничаваше само съ литературни трудове; той работилъ за просвѣщението и напрѣдъка на своитѣ съотечественници и съ жива рѣчь като въодушевенъ учитель, когато бѣше профессоръ на сърбский езикъ и сърбската книжовность при Бѣлградската висока школа. Въ 1866 год. той се пренесе въ Загребъ, гдѣто станѫ секретарь и единъ отъ нáйревностнитѣ сътрудници на новооснованата югословѣнска академия. Въ 1873 г. пакъ се върнѫ на старото си мѣсто въ Бѣлградъ, но сърбското правителство слѣдъ двѣ три години му разрѣши да се пресели въ Загребъ, за да приеме редакцията на огромний рѣчникъ, който се приготвяваше отъ академията и който ще обнеме всичкитѣ богатства на старий и нинѣшний сърбский и хърватский езикъ, На този трудъ, отъ който първитѣ свързки сѫ вече излѣзли, отъ тогава бѣхѫ посветени всичкитѣ сили на Даничича, но неуморимата многогодишна работа е подкопала силитѣ му и не му е дала да се радва на довършванието на този величелѣпенъ паметникъ.

Даничичъ бѣше една личность твърдѣ симпатическа: любезенъ къмъ всѣкиго, особенно къмъ учащитѣ се младежи, и нададенъ съ една поетическа, идеална душа, която се въсхищаваше за всичко благородно и възвишено. Скроменъ и тихъ, той непознаваше друго освѣнъ работата си и бѣше единъ живъ примѣръ на книжовното трудолюбие. Всичко, каквото е писано, е ясно и основателно. Послѣденъ пѫть го видѣхме въ самата наша Софиия, която той посѣти въ Августъ мѣсецъ 1880 г. заедно съ хърватский географъ Матковичъ и съ сърбский списатель и педагогъ Миличевичъ, но само на единъ день, като допълнение къмъ едно пѫтешествиие, което бѣше предприелъ въ новитѣ части на сърбската държава. Паметьта на този скроменъ и тихъ труженикъ за всѣкога ще блѣсти съ съчиненията му, и бѫдѫщитѣ поколѣння още пó-добрѣ ще знаѭтъ да оцѣнѭтъ заслугитѣ, които той си е спечелилъ за напрѣдъка на словѣнската наука.

КНИГОПИСЪ.

Въ Редакцията на Периодическото Списание на Българското Книжовно Дружество получихж се съ голѣмо благодарение слѣдующитѣ книги:

I. **Отъ Книжарницата на г. Хр. Г. Дановъ въ Пловдивъ:**

1) *Кратки Практически Наставления* за какъ трѣбва да се прѣподаватъ уроци въ начални училища. Нагодилъ по *Д. Г. Петридеса* за ржководство на Българскитѣ начални учители *Д. Т. Душановъ.* Пловдивъ, издание и печать на Христо Г. Дановъ 1882. Първо издание. Цѣна фр. 1. Стр. 60.

2) *Третя Книжка Читанка* за ученье въ Третe Отдѣление отъ Народнитѣ Основни Училища по методата на ческий Педагогъ *Амосъ Коменский* съставилъ *Кр. Ив. Мирский.* Прѣгледана и одобрена за учебникъ отъ Дирекцията на Народното Просвѣшение. Съ 65 образи извжтрѣ. 1882. Издание и печать на Хр. Г. Дановъ въ Пловдивъ. Първо издание. Цѣна 80 стот. Стр. 122.

3) *Първа Книжка за Смѣтание* за първо отдѣление отъ началнитѣ училища. Съставилъ *Д-ръ Фр. Рицарь Мочникъ.* Смѣтание съ числа отъ 1 до 20. Прѣвелъ *Г. Д. Караджовъ.* Одобрена отъ Дирекцията на Народното Просвѣщение за учебникъ въ I-то Отдѣление на Начални училища. За какъ да прѣподаватъ учителитѣ по тая книжка има особно ржководство. 1882. Издание и печать на Христо Г. Дановъ, Пловдивъ. Първо издание. Цѣна 15 стот. Стр. 35.

4) *Естествознание* то есть *Физика и Химия.* За Начални училища, написалъ *Иanъ Д. Панирекъ.* Първий стъпень (отъ второ преработено издание). Прѣвелъ *Г. Бѣлчевъ.* Одобрено отъ Дирекцията на Народното Просвѣщение за учебникъ въ второстъпенний курсъ отъ Начални училища и въ дѣвически срѣдни училища. Съ 96 образи. 1882. Издание и печать на Хр. Г. Дановъ въ Пловдивъ. Първо издание. Цѣна 1 львъ. Стр. 93.

II. **Отъ Дим. Ив. Паневъ:**

1) *Божий свѣтъ.* Нова читанка за второ отдѣление отъ *Н. Живковъ.* Съ 62 изображения. Второ издание преработено и допълнено.

Наградена отъ Министерството на Народното Просвѣщение съ указъ No. 1023. Въ Виена. Издалъ *Дим. Ив. Паневъ.* — Печатница на И. Н. Вернай. 1882. Цѣна 80 ст. Стр. 104.

III. Отъ г. Тодоръ К. Коджовъ:

1) *Рѣчникъ,* който съдържи 4000 чужды думы, които са употрѣбяватъ въ Българскыя езыкъ. Съставилъ и издава *Т. К. Коджовъ.* Часть първа. Печатница Прошекова въ Софія. — 1880. Цѣна 60 копѣйкы (размѣнно срѣбро). Стр, 203.

2) *Рѣчникъ,* който съдържа 4000 чужды думы, които са употрѣбяватъ въ Българскыя езыкъ. Съставилъ и издалъ *Т. К. Коджовъ.* Часть втора. Софія, Държавна Печатница. 1882. Цѣна 1 левъ и 60 стотинкы. Стр. 189.

IV. Отъ Д. Х. Бръзицовъ:

1) *Щастие-то въ игра-та.* Приказска отъ *Ернестъ Хофманъ.* Прѣведе отъ френски *Д. Х. Бръзицовъ.* Сливенъ, печатница на в. „Българско Знаме", 1882. Цѣна 30 стотинки (60 пар.). Стр. 31.

V. Отъ Ев. Ст. Визиревъ:

1) *Земния животъ на Господа нашего Іисуса Христа* споредъ книгитѣ на четиритѣхъ Евангелисти, Матѳея, Марка, Лука и Іоанна. Съставилъ *Ив. Ст. Визиревъ.* (Собственно издание). Русчукъ, Скоро-печатница на В. „Славянинъ". 1881. Цѣна 2 фр. (10 гр.). Стр. 272.

2) *Нѣколко Думи за Умственното, физическо и нравственно самовъспитание.* Съвѣти за и къмъ младѣжитѣ, които встѫпятъ въ живота и желаятъ да се приготвятъ сериозно за научна и обществена дѣятелность. Съчинение *Дж. Ст. Блеки.* Прѣвелъ *Ив. С. Визиревъ.* (Второ издание). Русчукъ, Скоро-печатница на в. „Славянинъ". 1881. Цѣна 1 фр. Стр. 96.

VI. Отъ Иванъ П. Славейковъ:

1) *Юлий Цезарь.* Трагедия въ петь дѣйствия отъ *Вилямъ Шекспиръ.* Превелъ отъ Английски *Иванъ П. Славейковъ.* Пловдивъ, Централна печатнаца на Ед. Дионне. 1882. Цѣна 2 франка. Стр. 92.

VII. Отъ Атанасъ Мишевъ:

1) *Боятъ около Брацигово въ 1876.* Написалъ *Атанасъ Мишевъ.* 1881. Бързотискна-Печатница и Лит. на Христо Г. Дановъ въ Пловдивъ. Стр. 80.

VIII. Отъ Богуславъ Грегора:

1) *Дванадесятъ Български народни пѣсни* за мѫжско квартето, Съставилъ *Богуславъ Грегоръ,* учитель при Царибродското трикласно държавно училище. Одобрено отъ Министерството на Народното Про-

священие въ София. Прага, въ Печатницата на Ем. Старн. 1882 г. Брой I. Цѣна 1.50 лѣва. Стр. 23.

IX. Отъ Негово Преосвященство Епископа Климента Бранитский:

1) *Духовенъ Прочитъ* (излиза всѣки мѣсецъ). Едно годишно течение отъ I—XII кн. Отговорникъ *Архимандритъ Стефанъ.* Търново 1881. Печатницата К. Тулешкова.

X. Отъ Д-ръ Василя Х. Стоянова-Беронъ:

1) *Пѫрва Българско-Френска Грамматика,* съ едно изложеніе за Бѫлгарско-то Правописаніе. Съчинена отъ *Василя Х. Стоянова-Беронъ,* Доктора Медицини и Хирургій. Букурещъ, въ печатницата на Іосифа Раманова и съдруж. 1859. Стр. 476.

2) *Бѫлгарско-Френски Букварь,* като приготовителна книжка на Бѫлгарско-Френска-та Грамматика. Составилъ *В. Б.* Болградъ. 1865. Стр. 48.

3) *Пѫрва Бѫлгарско-Нѣмска Грамматика.* Съчинена отъ *Василя Х. Стоянова-Беронъ,* Доктора Медицины и Хирургій. Болградъ, въ печатница-та при Центр. Училище. 1868. Стр. 408.

4) *Логика.* Пѫрви пѫть на Бѫлгарски изложена отъ *Василя Х. Стоянова-Беронъ,* Доктора Медицины и Хирургій. Изданіе пѫрво. Виена, въ печатницата на Л. Соммера. 1861. Цѣна само 2 цванца. Стр. 207.

5) *Естественна История* пѫрвы пѫть на Бълъарски систематически изложена съ приложны забѣлѣжки и практически изводы. Часть пѫрва **Зоологія.** Класъ пѫрви. Млѣкоподаящи животни. Раздѣлъ пѫрви: *Человѣкъ въ сравненіе съ другы-тѣ животны.* Съчинена отъ *Василя Х. Стоянова-Беронъ,* Доктора Медицины и Хирургій. Болградъ, въ печатницата на Централно-то училище. 1870. Цѣна 10 франка. Стр. 152.

6) *Естественна Исторія.* Часть пѫрва. **Зоологія.** Продѫлженіе на тая часть слѣдъ издадено-то ни Съчиненіе *„Человѣкъ въ сравненіе съ животны-тѣ“.* Отъ *Василя Х. Стоянова-Беронъ,* Д-ръ Медицины и Хирургій. Русчукъ, Печатница на Н. К. Жейнова. 1880. Цѣна 6 лева. Стр. 256.

XI. Отъ Комитета за устрояване една библиотека за народа:

Народна Библиотека, книжка I. *Д-ръ И. Дурдикъ.* Пазете лѣсоветѣ. Прѣвелъ отъ чески и на нуждитѣ ни приспособилъ *В. Атанасовъ.* „дѣло за народа“. Препечатано отъ вѣстникътъ „Съвѣтникъ“, Пловдивъ, Областна Печатница. 1882. Стр. 39.

Освѣнъ горѣозначенитѣ книги, редакцията на „Пер. Списаоне» на Бълг. Кн.
Дружество получава въ замѣна и слѣдующитѣ вѣстници и журнали:

I. *Марица.* Издание и печать на *Хр. Г. Дановъ* въ Пловдивъ. Излиза дваждь въ седмицата: въ Вторникъ и въ Петъкъ. Цѣна въ Пловдивъ: за 1 година 7 рубли нови, за $1/2$ година 4 рубли нови. Въ цѣло Българско (България, Тракия и Македония) 8 руб. н., за $1/2$ година $4 1/2$ р. н. Извънъ по цѣла Европа, Азия, Африка и Америка: 30 фр. златни за една година, а за $1/2$ година 18 фр. златни.

II. *Български Гласъ. Политическо-Литературенъ вѣстникъ.* Издава Дружеството на „Български Гласъ" въ София. Отговорникъ *Ст. Д. Минчевъ.* Излѣзва всѣка срѣда и сѫббота. Цѣна въ Сѣверна и Южна България за година 20 фр., за шесть мѣсеца 10 фр.

III. *Работа. Русско-Българский вѣстникъ.* Редакторъ: *Докторъ Анастасия Головина* въ София. Излѣзва всѣки четвьртъкъ и недѣля. Цѣна въ България, Тракия и Македония за 1 година 12 лева, за $1/2$ година 6 лева за $1/4$ година 3 лева. Въ други славянски земи: за 1 година 16 лева, $1/2$ година 8 лева, $1/4$ година 4 лева. Въ всичкитѣ други държави: за 1 година 20 лева, за $1/2$ година 10 лева за $1/4$ година 5 лева.

IV. *Журналъ Русскаго Физико-Химическаго Общества* при Императорскомъ С.-Петербургскомъ Университетѣ. С.-Петербургъ. Тип. В. Демакова. Новый пер., д. No. 7. 1880. Цѣна съ пересилкой и доставкой пять рублей въ годъ. Отвѣтственный Редакторъ *Н. Меншуткинъ.*

V. *Редъ,* двѣ-недѣленъ вѣстникъ. Издатель-отговорникъ *Д. Г. Пчеловъ.* Въ печатницата на в. „Редъ" въ Пловдивъ. Цѣна за источн. Румелия $3 1/2$ руб. ср., а вънъ отъ Румелия 4 руб. ср.

Освѣнъ горѣизложенитѣ получва редакцията още:

VI. *Смѣшилю.* Вѣстникъ хумористический, сатирический, политический и литературний. Отговорникъ-издатель *Ив. Дочковъ.* Излаза всяка сѫббота. Редакцията и Администрацията ся намѣрватъ въ печатницата на в. „Българско знаме" въ Сливенъ. Цѣна: въ Южн. България 2 рубли нови, въ Сѣверна България $2 1/2$ руб. нови. З. 6 мѣсеци: За отсамъ Балкана 5 франка. За оттатъкъ Балкана 6 лев. Така и за другитѣ Българи, които сѫ извънъ отъ нашия синур

Къмъ Българскитѣ
книгоиздатели и съчинители.

„Българското Книжовно Дружество“, споредъ устава си (виж. алинеа 2, чл. 5 тамъ) трѣбува постепенно да си набавва за библиотеката „и по едно тѣло най-малко отъ всичкитѣ книги, вѣстници и пр., които сѫ излѣзли до сега и излазятъ на български“. Приходитѣ на Дружеството като сѫ още твърдѣ незначителни, приврѣменний управителенъ комитетъ приканва и почтително умолява всички български наши книгоиздаватели и съчинители да благоволятъ да обдарятъ библиотеката на Дружеството съ по едно тѣло отъ своитѣ съчинени, издадени и издаваеми книги и други списания, или понѣ да му ги отстѫпятъ съ една най-умѣренна цѣна. Въ послѣдний случай желателно е да прибързатъ да представятъ на Дружеството списъка на списанията си наедно съ обозначение на най-долнитѣ имъ цѣни, по които би ги отстѫпили на Дружеството.

Отъ приврѣменний управителенъ комитетъ на Дружеството.

Нѣколко печатни погрѣшки.

Страница	84	редъ	6	на	вмѣсто	измѣжду		чети	измежду
„	85	„	15	„	„	Лабараториумъ		„	Лабораториумъ
„	88	„	11	„	„	желѣзна		„	с. Желѣзна
„	88	„	20	„	„	употрѣбяватъ,		„	употрѣбяв тъ
„	89	„	1-2	„	„	Ярково,		„	Ярлово,
„	92	„	17	„	„	въ вежданието		„	въвеждането
„	92	„	18	„	„	днѣшнето		„	днешното
„	104	„	12	„	„	Слуда		„	Слюда
„	147	„	3	„	„	справоученіе		„	справоученіе,
„	149	„	17	„	„	живата		„	живота
„	149	„	29	„	„	цѣль		„	цѣлъ
„	150	„	14	„	„	Неофита		„	Неофитъ
„	152	„	8	„	„	възмутелна		„	възмутителна
„	153	„	13	„	„	*удодрѣніемъ*		„	*одобрѣніемъ*
„	153	„	16	„	„	*сиисатели*		„	списатели
„	257	„	27	„	„	що		„	ще
„	158	„	8	„	„	на		„	но
„	163	„	26	„	„	споспъществува		„	споспѣшествува
„	164	„	11	„	„	Благовѣстваго		„	Благовѣстнаго
„	164	„	14	„	„	позарище		„	позорище
„	164	„	22	„	„	отъ нема		„	отнема
„	164	„	35	„	„	и стая!		„	истая!
„	166	„	3	„	„	всякиго		„	отъ всякиго
„	175	„	3	„	„	вели		„	се вели
„	175	„	4	„	„	пушалъ		„	пущалъ
„	182	„	19	„	„	втората		„	второто
„	185	„	29	„	„	бѣл. 2		„	бѣл. 3, стр. 180
„	185	„	39	„	„	бѣл. 5		„	бѣл. 3, стр. 181
„	186	„	27	„	„	бѣл. 1		„	бѣл. 2
„	188	„	40	„	„	бѣл. 7		„	бѣл. 5
„	190	„	6	„	„	*печашница*		„	печатница
„	190	„	15	„	„	сечева		„	сечива
„	190	„	23	„	„	*кислородь*		„	*кислородъ*
„	190	„	27	„	„	разѣдинението		„	разединението
„	192	„	14	„	„	Пелестина		„	Палестина
„	192	„	27	„	„	садението,		„	садението

Заб. На стр. 98, редъ 10 испуснато е слѣдующето цѣло предложение: На мѣста до толкова е измѣсена съ пѣсъкъ, щото твори твърдѣ корави съ голѣми рѣдки пори, сиво-черни камъни. Въ тѣзи пори и пр.

Поправка. Въ втората книжка на „Периодическото Списание“ (год. II), стр. 24, редъ 8 неволна но важна погрѣшка се е вмъкнала. Рѣчта phylloxera трѣба да се замѣни съ Erisiphe Tuckeri. Тази паразитна гжба, названа най-първо Oidium Tuckeri Berk., произвежда твърдѣ опустошителна болесть въ лозата. Съ своитѣ разграялени кончици, тя обзема гроздовитѣ зърна, затвърдява епидермата (кожицата) и като въспре развитието на вжтрѣшната ткань, пуква послѣдната и упропастява гроздето. Тази болесть може лесно да се премахне съ симпоръ. Симпора, подъ влиянието на слънчевата топлина, окиева се въ въздуха (въ acide sulfureux) и запречва по нататъшнето развитие споритѣ (spores) на тази гжба.

ПЕРИОДИЧЕСКО СПИСАНИЕ

НА

БЪЛГАРСКОТО КНИЖОВНО ДРУЖЕСТВО

ВЪ СРѢДЕЦЪ.

РЕДАКТОРЪ В. Д. СТОЯНОВЪ.

Умъ царува,
Умъ робува,
. . . .
Нар. пословица.

КНИЖКА IV.

СРѢДЕЦЪ
ДЪРЖАВНА ПЕЧАТНИЦА
1883.

СЪДЪРЖАНИЕ.

ПРИТУРКА.

МАТЕРИЯЛИ ПО ГЕОЛОГИЯТА И МИНЕРАЛОГИЯТА НА БЪЛГАРИЯ.

I. Геологически профилъ отъ София презъ Саранци (Ташкесенъ), Орхание и Етрополе до върха на Златишкия Балканъ.

НАПИСАЛЪ Г. Н. ЗЛАТАРСКИ.

Софийското корито, въ срѣдата на което се издига българската престолница, завзема едно пространство не по-малко отъ 1100 квадр. километра. Расположено е на югъ отъ Стара-Планина и тече успоредно съ тъзи горска коса, като се простира отъ западъ къмъ истокъ. Най-голѣмата му дължина износя 58 километра, а широчината му 2—3 километра. Това корито, което има продълговатъ ликъ, заобиколено е отъ сѣверната страна съ Стара-Планина, а отъ южната съ Лилинъ, Витоша и Бърдо-Планина. Горостасната кристалинно-массивна Витоша надминава по височина сичкитѣ тѣзи върхове; тя се издига надъ морската повърхность 2280 метра, а надъ София само 1720 м.

Това пространно корито, испълнено е съ *дилувиални* и *алувиални* наноси. Първитѣ преобладаватъ на западъ, а вторитѣ на истокъ около Искъра. Нанесения материялъ не е на сѣко мѣсто единъ и сжщи; той зависи най-повече отъ естеството на скалитѣ, около политѣ на които се простира. На западъ и на югъ наноса е съставенъ отъ кристалинни еруптивни откжсъци, а на сѣверъ и на истокъ отъ червенъ пѣсченикъ и кварцитъ; на сѣверо-западъ по-вечето е варовито-пѣсченъ. Точна граница измежду

еднитѣ и другитѣ нѣма; тѣ се често измѣняватъ и мѣсятъ едни съ други. Но и въ дълбочина терена, върху който е създанъ града София, не е единъ и сѫщи. Това е можалъ сѣкий да забѣлѣжи, ако е наблюдавалъ ископаното при полаганието основитѣ на нѣкои монументални здания. Така н. пр. тамъ дѣто е подигнѫтъ Княжеския дворецъ, нáй-отгорѣ се показа до $1/2$ метъръ черноземъ, подъ него се яви водонанесенъ материялъ, състоѭщъ отъ окрѫгли и валчести каменни кѫсове, измѣсени съ глина и пѣсъкъ, а подъ тъзи излѣзе слой пѣсечива глина; тъзи се изгуби въ дълбочина отъ 3 метра и се измѣни съ бѣлъ чистъ, на мѣста червенкастъ рохавъ пѣсъкъ (сипакъ), въ който се забѣлѣзваше голѣмо множество бѣли, слюдни люспици; нáй-отдолу ($5\,1/2$ м.), до дѣто бѣхѫ стигали, имаше синкасто-сивкастъ пѣсечивъ лапоръ (mergel). На друго мѣсто, нѣщо южно отъ палата, къмто Кафене-Баши, при ископаванието на единъ гиранъ (бунаръ), подъ чернозема излѣзе само гърмадакъ (чекалдакъ) отъ ѫгласти и заоблени като орѣхи кѫсове. Само тѣзи можихъ да забѣлѣжѫ въ една дълбочина отъ $5\,1/2$ метра; тукъ нито пѣсъкъ, нито глина, нито пакъ лапоръ се показахѫ. На Цариградското шосе, нѣколко метра на лѣво отъ първия мостъ, покрай малкия Боянски потокъ, ясно се чете слѣдующия профилъ: 70 с. м. дебелъ пластъ черноземъ, въ който се намиратъ много кости отъ рецентни (сегашни) животни, както и растителни остатки; послѣ се открива гръмадакъ (20—28 с. м.) отъ диоритни зелени скали, премѣсени съ червенъ кварцъ и слепени съ червенкаста пръстъ и ситенъ пѣсъкъ. Кѫсоветѣ на каменитѣ иматъ пò-вечето ѫглястъ ликъ. Слѣдва $1-1\,1/2$ м. зеленкаста пѣсечива глина, въ която ясно се виждатъ червено обагрени тънки слоеве отъ сѫщия материалъ; на мѣста, дѣто червенкаститѣ нишки не текѫтъ правилно. Тѣ се виждатъ и въ слѣдующия $1\,1/2-2$ м. дебелъ пластъ бѣлъ, ситенъ, богатъ на слюда пѣсъкъ. Подъ този се виждатъ

(30—40 с. м.) ситенъ, пò-вечето кварцитенъ, бѣлъ гръмадакъ, на който зърната непадминаватъ лешниково зърно. Въ долнитѣ си части, този гръмадакъ до толкова е окрозенъ, щото преминава въ правъ лимонитъ, съ портокалено-червенъ шаръ (боя). Предпослѣдния видивъ пласть е глинено пѣсченъ, окрасенъ зеленкасто и раставенъ съ червенкасти. тоже окрозни, жилчици. Дебелината на този пласть е около 1 метъръ и въ долнитѣ си наслоги той преминава въ ситнозърнястъ пѣсченикъ, измѣсенъ съ глина и слюда. Подъ горнитѣ пластови отваря се, на лѣва страна отъ поменжтия потокъ, сиво-зеленкастъ лапоръ (мергелъ) 2—3 метра дебелъ.

Сичко това показва, че Софийското поле било е нѣкога испълнено съ вода, било е езеро. Съ пробиванието на Искърския проходъ въ Балкана, водата на това езеро истекла презъ него и отворила пжть на старня Оскиосъ (Oescus), днешенъ Искъръ. Тѣзи важни промѣнения сж се случили въ първитѣ врѣмена на Кватернарната периода, тогава именно когато гигантскитѣ водени порои немилостиво търкаляли съ себе си много горски остатки, когато тѣ съ голѣма бързина наводнявали равнинитѣ, като преоравали на най-чудесенъ начинъ земята и когато пробивали съ необикновенна сила днешнитѣ дълбоки долини, и оставяли, презъ кждѣто минжли, дебели стени отъ глина, пѣсъкъ и грамадакъ. Отъ тъзи периода, наречена дилувиална, се датира Искъръ както и другитѣ наши рѣки. Ний несме въ състояние да си съставимъ какво годѣ понятие за силата и дѣйствията на нѣкогашнитѣ рѣки и потоци. Сегашнитѣ рѣки. въ означеното си почти постоянно корито, пренасятъ само водитѣ, които падатъ отъ облацитѣ. Съ растопяванието снѣговетѣ на пò-високитѣ снѣжни планини, тѣ уголѣмяватъ по нѣкога течението си и произвеждатъ наводнения, но това неможе никакъ да се сравни съ наводненията на преминжлитѣ периоди, когато лѣтната жега изведнъжъ

растопявала годишнитѣ снѣгове и единъ дѣлъ отъ старитѣ леденици. Колкото важни и интересни да сѫ причинитѣ на тия климатически промѣнения, въ преминѫлитѣ врѣмена, азъ съмъ принуденъ да ги испуснѫ тука и да преминѫ на предмѣта.

Староп.ланинскитѣ брѣгове, които опасвать Софийския басейнъ, състоятъ отъ наслагани скали. На сѣверъ се издигатъ пресечени, конусообразни рътлини отъ червенъ пѣсченикъ и конгломератъ; въ горнитѣ си части сѫ измити и неправилно набраздени отъ атмосфернитѣ метеори. Нáй-голѣмата имъ абсолютна височина твърдѣ рѣдко надминава 800 метра, тъй щото само 300 метра надъ София се издигатъ. Ако и да не сѫ до сега намѣрени окаменености въ тѣхнитѣ пластови, тѣ иматъ доволно други бѣлѣзи, които допущатъ да ги приброимъ въ горний Диасъ или долний Триасъ.

На сѣверо-западъ исключително се издигатъ голи варовити скали. Предѣла е съвършенно пустъ и прилича много на Далматинския Красъ. Водитѣ сѫ тука нáй-голѣма рѣдкость, по тъзи причина и твърдѣ слабо е заселена цѣлата околность. Въ варовика намирашъ голѣмо изобилие на корали; тукъ виждашъ *Turbinolia, Epistreptophyllum, Placophyllia* и др., затова и съ пълно право можемъ да го наречемъ *коралень варовикъ*. Пластовитѣ на този варовикъ постепенно се спущатъ и нáй-послѣ изчезватъ подъ дилувиалнитѣ наноси на Софийското корито.

Западнитѣ и юго-западнитѣ брѣгове сѫ съставени отъ кредни пѣсченикъ и еруптивни масивни скали. Отъ послѣднитѣ е съставена Лилинъ-планина. Тѣ сѫ мелафирни и аугитъ-порфирни; твърдѣ много сѫ разровени и раздробени на повърхноста си, тъй щото на пръвъ погледъ мѫчно може человѣкъ да разпознай естеството имъ. По высочинитѣ скалитѣ нй-вечето сѫ оголени, само на мѣста забѣлѣзвашъ дървета, които съ голѣма мѫка успѣватъ

Отъ къмъ южната страна се издига величественната исполинска Витоша. На сѣверното нейно подножие, изподъ стърминитѣ ѝ лежжтъ въ гористъ прѣделъ романтическитѣ селца Драгалевци (1060 м.) и Бояна, измѣжду които пирамидално се издига Кикешъ (1860 м.), най-високия надъ София (550 м.) върхъ. Погледана отъ града, Витоша показва въ контурата си равностранъ трижгълникъ. Тя се спуща постепенно къмъ южната и источната страна, а стърмо пада къмъ сѣверъ и западъ. Този кристалиненъ массивъ не е билъ така оголенъ, както сега го виждаме; той трѣба нѣкоги да е билъ добрѣ зарастенъ съ чамове (coniferae) и други дървета, остаткитѣ на които и днесъ се намиратъ, тукъ тамѣ, по високитѣ му равнини. О! колко немилостива трѣбала е да бжде тъзи ржка, която е посѣгнжла да упостоши тѣзи нейни природни красоти! Днесь за днесь отгорѣ виждашъ пространни мочорливи равнища, по които горскитѣ трѣви и балканскитѣ цвѣтове нáй-благоприятно успѣватъ. Върховетѣ на Витоша сж повечето голи; надъ тѣхъ стърчи само голъ камъкъ, обрасалъ съ лишай (lichenes) и мъхъ (muscineae). Скалитѣ не сж грамадни, не сж цѣли, тѣ сж распукнжти и сдробени и неправилно натрупани. На много мѣста имашъ и доста дълбоки и пространни продоли, испълнени съ каменити рѣки, подобни на Алпийскитѣ морени, подъ които силно шумтятъ малкитѣ Витошки рѣкички. Въ течението си тѣ се разбиватъ срѣщу огромнитѣ сиенитни скали, спущатъ се да завзематъ нáй-низкитѣ точки на Софийската равнина, дѣто като се смѣсятъ съ планинската Искърска рѣка, прецѣпватъ Балкана и за нѣколко деня се изливатъ въ словѣнския Дунавъ.

Витоша е сгжстителя (кондензатора) на атмосфернитѣ водни пáри; той е нáй-добрия барометъръ за престолницата. Колко очи се обрьщатъ къмъ нея ежедневно, за да видятъ, да ли пакъ ще вали дъждъ, или ще имаме хубаво

врѣме. Този горски исполинъ е непогрѣшимъ въ прокобенията си и какъ не би, когато самата природа го е опредѣлила за метеорологическа станция, като му е дала такова едно положение и такава една височина. Съ исключение на нѣколко само мѣсеци, върховетѣ на Витоша сѫ покрити презъ тритѣ четвърти на годината съ снѣгъ, затова и разходкитѣ по тъзи планина се ограничаватъ само на м. Юлий, Августъ и Септемврий.

За да се покачи человѣкъ на нѣкой отъ по-забѣлѣжителнитѣ Витошки върхове, необходни сѫ 3—4 часа.[1] Нъ когато възлѣзе горѣ на каменития върхъ, отъ дѣто на веднъжъ му се отваря панорама, той забравя на сичко; за претърпѣлитѣ мѫки, до като допълзи до върха, той се счита премного награденъ. Колкото гледа, толкова по-вече му се отваря видика. Сичко около него се вижда малко, низко и незначително. Той може да наблюдава голѣмъ дѣлъ отъ Стара Планина, той разгледва потънкоститѣ на Рила и Родопитѣ, даже и могилитѣ на южна България; Срѣдня гора, Трънскитѣ планини и Лилинъ планина насрѣщу Витоша сѫ нищо за него. Любопитния туристъ стои високо, той се намира нѣколко десетки метра и надъ бѣлитѣ гѫсти облаци, които се гонятъ надъ Софийското поле. „Азъ си вече въображамъ“ казва А. Буе, „че когато се направятъ турскитѣ желѣзници, членоветѣ на Алпийския клубъ, както и много туристи ще побързатъ на Витоша. Тамъ ще се направи и гостилница както и на Риги Кулмъ, а долнята станция ще бѫде Радомиръ, Самоковъ или София. Темпа до високия Олимпъ романтично е прекрасна, Водена въ Македония прелѣстна, но изгледа отъ Витоша надминава сичко. Намира ли се поне единъ толкова лесно достѫпенъ върхъ, отъ който можѫтъ да се открият толкова разнообразни картини?“ София и Витош

[1] Има мѣста дѣто и съ конь може да се възлѣзе на Витоша.

сѫ нераздѣлими, както Неаполъ и Везувъ, както Капцатъ и Столна гора.“ [1])

Състава на Витоша е кристалинно-массивенъ; по-голѣмата му часть състои отъ хубавъ Сиенитъ; само отъ сѣверъ го опасва единъ вѣнецъ отъ зелени тоже еруптивни скали, много по-млади отъ Сиенита. Тѣ сѫ диоритни и мелафирни. Отъ Софийското равнище само зеленцитѣ могѫтъ да се видятъ; и самия Кикешки върхъ е съставенъ отъ зеленъ камъкъ.

Покрай вънишнитѣ, тя има и вѫтрѣшни красоти. Витоша крие въ нѣдрата си и голѣмо изобилие на руди. Тя представлява цѣлъ единъ музей, дѣто природата сама е поредила нейната богата сбирка. Освенъ *злато*, *сфалеритъ*, *пиритъ*, *халкопиритъ*, *рутилъ*, *агатъ*, *опалъ*, *амфиболъ*, *слюда*, *плагиоклась*, *ортоклась*, *титанитъ*, *сфенъ*, *хлоритъ* и *апатитъ*, въ Витоша има още и то въ изобилие *магнетитъ*, въ разни форми *кварцъ*, *аметистъ*, *турмалинъ* и други. Богъ знае що крие тя още въ дѣвственнитѣ си гѫрди! На насъ остава да съставимъ историята ѝ, да изучимъ състава ѝ, да раскриемъ богатствата ѝ и да ги представимъ на българската публика, на младата наша държава, която е позвана сама да чопли и търси минералнитѣ богатства на страната.

На междата измежду дилувиялния и алувиялния наносъ издига се българската престолница. Тука не щѫ да се повръщамъ на дилувиума, понеже имахъ вече случай да говорѭ за него, когато разгледвахме длъбокитѣ профили при Палата, Кафене-Баши и край брѣговетѣ на Боянската рѣкичка. Ще се ограничѫ само на втория наносъ. Тъкмо при с. Подуени почева алувиума и се простира на 19 километра къмъ Истокъ. При Ново-Село той се изгубва и на мѣсто него се появява пакъ Дилувиумъ. Материяла на

[1]) Hochstetter. Das Vitośgebiet in der Central-Türkei. (Petermann's Geogr. Mitth. 1872, Heft III, p. 88.

алувиялния наносъ твърдѣ е разновиденъ. Съставенъ е отъ пѣсчена тиня и ситни каменни кжсчета, които отъ дълготрайното валяние въ текущата вода добили заобленъ ликъ. Пò-голѣмата часть на материяла е ситна; има синькасто-пепелянъ цвѣтъ, е пърхакъ и рохавъ а понѣщо и мазенъ между пръститѣ. Сичката тъзи тиня, която отъ самъ и отъ татъкъ Искъра се простира, нанесена е отъ съсѣднитѣ планини съ водитѣ на рѣчената рѣка, но въ разни врѣмена. Както е познато, извора на Искъра стои доста високо. При Самоковъ коритото му се издига 931, а при София само 550 метра надъ морската повърхность. Понеже увѣса (паданието, gefälle) на рѣката отъ извора до Самоковъ износи 46, а отъ Самоковъ до София 9 метра на сѣкий километъръ [1]) то и бързината на водната струя ще бжде съразмѣрно пò-голѣма. И тъй като прецѣпва Искъра високитѣ брѣгове, които въ пжтя си срѣща, отнася винжги съ себеси и богатъ материялъ отъ ония мѣста, презъ кждѣто мине. Въ врѣме на наводнение, рѣката доволно високо се издига и като препълни коритото си, тя се найпослѣ разлива въ равнището. Когато спадне, или пò-добрѣ когато се потеглятъ водитѣ ѝ, тѣ оставатъ тамъ, додѣто

[1]) Тѣзи, както и много други драгоцѣнни данни за Балканския полуостровъ, намиратъ се изложени въ единъ автографенъ мемоаръ, който излѣзе на свѣтъ отъ минжлата година. Даннитѣ сж събирани (год. 1877—1879) отъ рускитѣ офицери по България, Румелия и една часть отъ Турция. Този мемоаръ препълненъ е съ твърдѣ интересни потънкости върху релиефното устройство на реченитѣ земи. Рускитѣ офицери сж мѣрили пò-вече отъ 1000 височини и то съ такава точность, щото погрѣшката неще надмине 2 метра въ отдалеченитѣ отъ Черното море мѣста. Отъ тѣхъ най-нови и найточни измѣрвания, ний узнахме, кои сж най-високитѣ върхове у насъ. Въ Стара-Планина най-високия върхъ износя 2,385 м. (7826 ст.); той е *Юмрукчалъ*, лежи на сѣверъ отъ Карлово и на западъ отъ Мара-Гедикъ. Отпослѣ иде *Кадемлия* съ 2275 м. (7455 ст.) на истокъ отъ Мара-Гедикъ, *Амбарица* съ 2166 м. (7106 ст.) и пр. Сега вече знаемъ кой е и най високия върхъ на цѣлия Балкански полуостровъ. Той се издига до 2923 м. (9590 ст.) надъ морската повърхность, измежду Родопитѣ и Рила, и носи името *Мусъ-алла*. Съ голѣмо прискърбие трѣба да забѣлѣжж тука, че горнитѣ цифри съмъ черпилъ изъ *Petermann's Geogr. Mittheilungen,* а не и отъ самия изворъ, понеже ни една отъ тия интересни брошури не е достигнжла още до България.

сѫ достигнали, единъ тънъкъ пластъ отъ глина, пѣсъкъ и други вещества, които въ продължение на нѣколко десетки или стотини години нарасватъ значително дебело. Подобенъ наносъ е обикновенно твърдѣ плодороденъ, защото съдържа въ себе си много азотисти вещества, които водитѣ могле да съберѫтъ отъ растрошенитѣ скали и отъ почвата, презъ кѫдѣто сѫ тѣ преминѫли.

На нѣкои мѣста алувиалната равнина добрѣ е обработена; тя награждава раскошно трудолюбивата человѣческа рѫка. На други мѣста тя е оставена на произвола на естеството и природата сама се е погрижила да ѭ засѣе съ сѣкакви полски билки и цвѣтя. На трети, като запуснѫта отъ человѣчеството и природата, тя представлява гола и пуста картина. Въ такива мѣста виждашъ малки окрѫгли ями, а въ тия пластоветѣ на рѣчния наносъ. Найотгорѣ имашъ ситна, пепеляно-рохава тиня, а подъ нея кварцовъ пѣсъкъ примѣсенъ съ тиня и слюдни бѣли люспици.

Отъ двѣтѣ страни на пѫтя, който води отъ София за Саранци, издигатъ се като въ редъ поредени отъ западъ къмъ истокъ, малки едни могили не по-високи отъ 6—8 метра. Подобни могили можихъ да приброя въ Софийското полѣ по-вече отъ 20; тѣ сѫ познати въ геологията подъ името *тумули* (tumulus). Въ тѣхъ сѫ съхранявали нашитѣ праотци праха на по́-знаменититѣ си хора. Освѣнъ кости, въ тумулитѣ се намиратъ, твърдѣ често, разни каменни, пръстени, бронзени и чисто метални украшения; освѣнъ това срѣщатъ се всѣкакви видове сѫдове и орѫдия. Въ такава една могила, отворена въ южна България презъ врѣмето на окупацията, измежду другитѣ старини, намѣренъ е и единъ златенъ лавровъ вѣнецъ. Софийскитѣ тумули стоятъ още цѣли и непокътнѫти. Що ли могѫтъ и тѣ да криятъ въ себе си! Това е още тайна, нъ тъзи тайна неще остане за́ дълго врѣме; желанието за отваряние на

подобни монументи расте отъ день на день сè по-вече и скоро ще бждемъ щастливи да видимъ, че и археологията стжпва на яки основи въ отечеството ни.

Колкото пó-източно отивашъ, толкова и по-вече се стѣсняватъ брѣговетѣ на Софийското корито, дѣто най-послѣ при Малинската рѣка съставляватъ едно цѣло. Тѣхния червенкастъ цвѣтъ и тѣхната разнообразна форма привличатъ сѣко внимание. Като съставени отъ пѣсченикъ, на който зърната сж слѣпени съ желѣзовъ окисъ и малко варенъ карбонатъ, скалитѣ на тия брѣгове сж изложени на вѣчни измѣнения и на бързи разрушения. Отъ тѣхния материялъ е съставенъ дилувиалния наносъ по тия страни. Той се отличава както по цвѣтъ така и по съставъ отъ алувиума. Има мѣста дѣто тѣзи два наноса се мѣсятъ; въ такъвъ случай тѣ даватъ червеникаста една пръстъ, превъсходна за правяние тухли.

Преди още да стигнешъ на столнишкия ханъ — сѣверно отъ Ново-Село — дилувиалнитѣ наноси явяватъ се въ пълната си форма. Въ горнитѣ пластове виждаме пѣсковита кафеяна глина, надарена съ особенно плодородие. Дилувиялната пръстъ е тоже пръхка и рохава, както и алувиялната. Въ нея добрѣ виждашъ жгласти и заоблени малки каменни парчета отъ разенъ материялъ, измежду които има и кварцитни. Дилувиума е расположенъ въ 3—4 тераси. Втóрата и третата тераса покрита е съ хубавъ и плоденъ черноземъ. Преди да стигнешъ четвъртата въ дола Побитъ-каменъ, открива се ясенъ профилъ, високъ до 4 метра. Най-отгорѣ се вижда до 1ᵐ20 дебелъ черноземъ, а отдолу — характеристичния Дилувиумъ, съставенъ отъ ржбати и търкалести твърди кжсове, по-вечето червено-пѣсчани. Подъ този има по ситенъ материялъ, обагренъ червено и дебелъ до $2^1/_2$ метра.

Великия Софийски Балканъ, нареченъ Чурякъ (а не Етрополски балканъ, както е означено въ картата на Ав-

стрийския генераленъ щабъ), затваря при Малинска рѣка Срѣдецкото пространно поле. Щомъ преминешъ напомѣнжтата рѣкичка, можешъ ясно да четешъ състава на тъзи коса. Най-отдолу виждашъ пѣсчени слюдни шифери (glimmerige sand schiefer), а надъ тѣхъ червени и бѣли пѣсчеинщи. Най-отгорѣ по брѣговетѣ стърчатъ бѣлитѣ пѣсченщи, распукнжти въ нѣкои само посоки, които творятъ руйновидни бизарни форми. На мѣста повърхноста имъ е зеленкаста. Отъ дѣсната страна на пжтя по-малко се издигатъ тъ колкото отъ лѣвата. Въ първия случай скалитѣ сж запазени въ голѣми балвани а въ втория сж раздробени въ ситенъ материялъ, който като измѣсенъ съ червенитѣ пѣсченици, надъ които се издигатъ бѣлитѣ скали, дава на дѣсния брѣгъ особенъ изгледъ. Тука и стърмината твърдѣ забѣлѣжителна; затова и водата, която се излива по върховетѣ на този брѣгъ, съ паданието си разровила до толкова сдробения материялъ, тъй щото стърминитѣ на дѣсното бърдо сж доста набраздени. Нѣкои равени има и до 10 метра дълбоки. По срѣдата на могилитѣ, тамъ дѣто минава пжтя, забѣлязватъ се добрѣ и червенитѣ пѣсченици. Тѣ сж богати на бѣла слюда (Muscovite) и камънитѣ лъщжтъ като да сж сребърни. Нѣкои отъ тѣхъ сж извънредно много червени; изглеждатъ като да сж печени въ жижници (пещи). Други сж зеленкасти и примѣсени съ червени и черни кварцови зърна. Пѣсченика е едро и ситно зърнясть. На мѣста е бѣлизнявъ и до толкова ситно-зърнясть, щото преминува въ кварцитъ. Тамъ дѣто слюдата е въ изобилие, пѣсченика изглежда като наслаганъ. Въ него се виждатъ бѣли едри кварцови зърна, циментирани съ желѣзовъ окисъ, глина и пр. Колкото по-дълбоко, толкова и наслаганието е по-ясно. На едно мѣсто азъ можихъ да мѣрж и наклона на тъзи шифери (65—70°); тѣ падатъ къмъ Ю и Ю З.

За да може по-ясна слика да си състави любопитния

читатель, тука давамъ една малка скица върху положението на стратитѣ. (Виждъ фиг. 1 на притурката).

Като кждѣ можемъ да причислимъ тѣзи слюдни шифери? При описванието по-горѣ на скалитѣ ний видяхме, че пѣсчеництитѣ постепенно се мѣняватъ, както по форма така сжщо и по съставъ. Най-отгорѣ намираме бѣли пѣсченици; подъ тѣхъ слѣдватъ червени — съ малко слюда, която се умножава колкото по-длъбоко отиваме; най-отдолу бѣлата слюда до толкова преобладава, щото дава цѣпива шиферна структура на скалитѣ. Сичко слѣдователно постепенно се измѣнява, и ясна граница измежду пѣсченика и шиферитѣ нѣма. Незнаешъ и неможешъ да забѣлѣжишъ като кждѣ почеватъ еднитѣ и гдѣ свършватъ другитѣ. По тия и други още причини, наклоненъ съмъ да причисля тѣзи пѣсчени — слюдни шифери въ диасъ, отъ колкото въ карбонъ, както това прави многоуважаемия приятель проф. Тоула.[1])

Цѣлото бърдо, що се издига измежду завоитѣ на Малинска рѣка, съставено е исключително отъ горния материялъ. Неговитѣ пѣсчени скали се простиратъ далеко къмъ юго-истокъ и сѣверо-истокъ; тѣ се издигатъ като вѣнецъ и опасватъ отъ вси страни малка една (10—12 □ кил.) равна долина, испълнена съ алувиаленъ наносъ. Село Саранци (Ташкесенъ) лежи на сѣверо-источната часть на това корито, тъкмо на политѣ на Балкана. Заклонено е отъ сѣверъ съ високи рътове, върху които стърчатъ голи неправилни колони отъ бѣлъ пѣсченикъ. Около селото, по стръминитѣ на Чурякъ-Балканъ, има голѣмъ брой отворени каменоломи (кариери), отъ дѣто вадятъ пѣсченика въ голѣми балвани. Превъсходното качество на камъка, мермерения му бѣлъ изгледъ, привлекли сж множество талиянски работници по тия страни. Отварянието на нови и разра-

[1]) *Franz Toula*. Grundlinien der Geologie des westlichen Balkan. Wien 1881 in 4° стр. 14.

ботванието на староитѣ каменоломи става отъ день на день пó-живо. Камъка се чупи, рѣже и дѣла съ голѣма лѣснина; има изискваната твърдость, а съ вънкашната си красота надминава много други хубави камъни. За най-прекраснитѣ здания въ София носятъ камъни отъ Ташкесенъ. Тѣ сѫ едно отъ първитѣ и най-хубавитѣ украшения за столицата. Въ послѣдне врѣме захванахѫ (калдърми) и тротуари да правятъ отъ тѣхъ.

Тамъ, дѣто бѣлия пѣсченикъ е билъ дълго врѣме изложенъ на атмосферилиитѣ, повърхноста му е зеленкаста, червенкаста, даже и възжълта. Дроби се лесно и нѣма онъзи твърдостъ, както въ дълбочина отъ 2—3 метра и пó-вече. Въ послѣдния случай той е твърдъ, има захаровиденъ слогъ и е съвършенно бѣлъ. Синкасто-бѣлитѣ му кварцови зърна свѣтятъ въ него като маргаритъ, а бѣлитѣ му слюдни лусници като сребро. Зърната му сѫ дребни и ситни; твърдѣ на рѣдко ги виждашъ едри като просено зърно. На мѣста, намиратъ се въ него и пѣсчени, ситни като прахъ конкреции, слепени съ желѣзовъ воденъ окисъ; но има и окрѫгли шупли мѣста, стѣнитѣ на които сѫ тоже отъ сѫщия окисъ обагрени. Въ захаровидния пѣсченикъ намирашъ по нѣкогашъ и възжълти разновидни фигури.

Въ карнеритѣ неможешъ да забѣлѣжишъ никаква стратификация. Сичко изгледва като една грамада, която се простира отъ политѣ до върха на Балкана. Това е нѣщо колосално, въ сѫщо врѣме и величественно.

Пó-горѣ се каза, че пѣсченицитѣ, които сѫ били изложени на въздуха и водата, нѣматъ онъзи твърдость, както нѣзи, които се вадятъ отъ каменоломитѣ. Тѣ сѫ мегки и слаби, а зърната имъ лесно се къртѭтъ. Сичко това произлиза отъ споилото (цемента), което слепява кварцовитѣ зърна. При тѣзи камъни цемента е варовитъ; изложенъ на атмосфернитѣ води, въ които обикновенно се намира малко или много вѫглениа киселина, варовития цементъ

се растваря и растопява постепенно въ такива води и ето началото на растрошението на Саранския пѣсковитъ камъкъ.

Каменоломитѣ не се ограничаватъ само отъ къмъ южната страна на брѣга, на сѣверъ отъ Саранци; намираме ги и отъ лѣвата страна на пѫтя, на нѣколко само километри отъ селото. Пò-нагорѣ, когато поемешъ баиря, изподъ бѣлитѣ пѣсченици се откриватъ и червени. Послѣднитѣ сѫ пò-вечето раздробени въ пѣсъкъ и гръмадакъ, обагрени живо съ червенъ и жълтъ окъръ. Ако и мѫчно, на едно мѣсто може да се види, че пластоветѣ сѫ расположени косо а не хоризонтално; тѣ падатъ отъ сѣверъ къмъ югъ. (?)

И отъ двѣтѣ страни на пѫтя се издига сѫщия пѣсченикъ. Обаче по-ясно се вижда отъ лѣвата страна отъ колкото отъ дѣсната, защото послѣдната страна гѫсто е зарастена съ младъ храсталакъ. Първата е напротивъ гола и разровена въ видъ на малки равени. И тукъ, както и при Малиска рѣка, червения пѣсченикъ е разновидно ошаренъ. Намираме го бледо-червенъ, червенъ а на мѣста и съвсѣмъ тъменъ; той изгледва като да е печенъ.

Подъ червения пѣсченикъ при първата превала открива се блѣстникъ (Glimmerschiefer), който изглежда отъ бѣлитѣ слюдни люспи като да е посребренъ. Сѫщото виждашъ отъ лѣво и отъ дѣсно. Слюднитѣ шифери не сѫ на всѣко мѣсто еднакво открити; въ уленитѣ край пѫтя дѣто водата е изкопала дълбоки корита, можешъ това най добрѣ да забѣлѣжишъ. Надъ тѣзи шифери се издигатъ по брѣговетѣ руиновидни голи скали отъ бѣлъ пѣсченикъ, за който пò-горѣ говорихъ. Тукъ слѣдователно, непосредно изподъ пѣсченицитѣ слѣдва блѣстника, който вѣроятно голѣмо пространство заема по тия страни, дѣто се издига диадо-триасния пѣсченикъ. Сѫщата формация се простира на юго-истокъ, дѣто блѣстника открито се вижда

към Мирково и Челопечъ. На сѣверъ слюдния шиферъ е покритъ съ напоменжтитѣ пѣсченици.

Преди да влезешъ въ алувиалното малко корито на Хамарската рѣка, отъ лѣво, изново се открива блѣстника и за кратко врѣме се изгубва подъ рѣчния наносъ. Този е сивкастъ, мазна пръхка тиня, въ която се свѣтятъ много слюдни луспи. Тукъ имашъ размѣсени частици и отъ палеозоични глинени шифери (thonmergel). Дебелината на наноса е забѣлѣжителна; въ малкия потокъ азъ можихъ да разпознаж неговата дебелина отъ 2—3 метра.

Отъ Араба-Конакъ почева доста чудесенъ глиненъ лапоръ (thonmergel), който Тоула приброява въ карбонската система. Той е синкастъ, сивкастъ, на мѣста бледожълтъ на други тъмносивъ, даже и кафеянъ. Цѣпи се лесно и се роби безъ голѣма мжка; съдържа слюди. Отъ дъжда и други водни метеори повърхноста имъ е изгладена и преобърнжта въ сивкаста глина. На много мѣста е разровена издълбана отъ поронтѣ, тъй щото 15—20 метра дълбокиували се представятъ на пжтника. Дебелината на тия глинени скали е огромна, така сжщо и пространството голѣмо. Къмто върха на Балкана тѣ сж пó-запазени отъ колкото по стърминитѣ; тукъ тѣ сж въззелени и сивкасти, и могжтъ съвършенно да се цѣпятъ. И стратификацията е пó-ясна къмъ върха отъ колкото въ пó-низкитѣ мѣста. Макаръ слоеветѣ на много мѣста да сж превити, издигнжти и пречупани, азъ можихъ пакъ въ нѣкои мѣста да забѣлѣжж, че тѣхната цѣпивость има посоката си отъ истокъ къмъ западъ. Тѣ сж наклонени слѣдователно отъ сѣверъ къмъ югъ, като затварятъ жгълъ отъ 70°.

Пластоветѣ на глинения лапоръ или пó-добрѣ на глинитѣ шифери (thonschiefer), както могжтъ да се нарекжтъ къмъ върха и отъ другата страна на Балкана, нѣматъ нито слѣди отъ фосилии. Ако пакъ затварятъ въ себе си окаменености, тѣ трѣба твърдѣ рѣдко да се намиратъ, защото

край сичкитѣ мои усилия азъ неможихъ въ тѣхъ нищо да намѣрѭ. Тѣзи шифери въ много отношения се различаватъ отъ карбонскитѣ. които въ Искърската долина и при с. Врачешъ (Орханийско) се отварятъ. Истина че и тѣ носятъ бѣлѣгъ палеозоични, но защо да бѫдѫтъ карбонски а не девонски, когато по-вече приличатъ на тѣзи отъ колкото на прьвитѣ? Нашитѣ шифери почти сѫщия типъ иматъ и много приличатъ на Корнуалскитѣ (Англия), които сѫ отъ девонската система.

Гранитно-диоритни скали на нѣколко мѣста пресичатъ глиненитѣ шифери, и играятъ важна роля по тия страни. Кристалнитѣ еруптивни ганги съставляватъ яката на Великия Софийски Балканъ, а простиратъ се отъ западъ къмъ истокъ, дѣто постигатъ максимума си въ Етрополския и Златишки Балканъ.

Съ преваляванието седлото на Баба-конакъ, еруптивнитѣ камъни се отварятъ въ двѣ, доста дебели ганги. Сичко около тѣхъ е промѣнено. Тукъ седиментарнитѣ пластове сѫ по-вечето твърди, компактни зеленкасти шифери (Grünschiefer), цѣпятъ се въ хубави доста тънки плочи и твърдѣ много се различаватъ отъ другитѣ, които видѣхме по-горѣ. Метаморфнитѣ шифери, най-характеристични сѫ къмъ срѣдата на прохода; тѣ могѫтъ добрѣ да се видятъ около малкия павильонъ при студения изворъ (11° С.) Освенъ глина, въ тѣзи скали се забѣлѣзва още и малко пѣсъкъ и слюда. Не сѫ само гранитно-диоритнитѣ камъни, които прецѣпватъ седиментарнитѣ скали; има и червенкасти кварцитни жици, подобни на ония, които често испъкватъ измежду палеозойскитѣ пластове на Искърския проходъ. Къмъ сѣверния край на прохода въ шиферитѣ се съглеждатъ пѣсковити, ситнозърнясти, сбити пластове. Цвѣтя (боята) на тѣзи е червенъ до тъмночервенъ, напоени сѫ (импрегнирани) съ желѣзовъ и мангановъ окисъ (wad) и изглеждватъ като да сѫ съ графитъ намазани. Това явле-

ние се невижда само на повърхноста, но и вжтрѣ, когато се разчупи пѣсченика. Ясна е и стратификацията на слоеветѣ; тѣ сж наклонени отъ И-З. Послѣднитѣ скали добрѣ сж развити отъ лѣвата страна на прохода при с. Врачешъ. Дѣсната страна е съставена отъ зеленкасти метаморфни камъни. Тука се влиза въ продълговатото къмъ истокъ Орханийско равнище, испълнено отъ материяла на околнитѣ брѣгове. Въ срѣдата на южната полвина на това алувиално корито намира се градеца Орхание (360 м.).

Орханийското поле затворено на сѣка страна, като нѣкакво езерско корито, отъ брѣговетѣ на Балкана, испълнено е съ твърдѣ плоденъ материялъ. Напоено съ постоянна влага и обработено съ голѣма грижа, то прилича на прелестна градина, прекрита почти презъ цѣло лѣто съ хубави зеленини. Пжтя за Правецъ води презъ алувиума, покрай политѣ на дѣсната горска коса. Както въ Софийското, така сжщо и въ Орханийското корито, околнитѣ брѣгове се стѣсняватъ къмъ истокъ, дѣто при Правецъ се сливатъ наедно въ единъ вѣнецъ. Отъ лѣво Балкана е стърмъ и по-вече оголенъ, а отъ дѣсно положитъ и обрасълъ съ прекрасенъ лѣсъ. На мѣста скалитѣ, които съставляватъ брѣговетѣ на сѣверната страна, до толкова много сж раздробени и измити отъ буйнитѣ стърми порои, щото цѣлата тъзи страна изглежда прошарена съ дълбоки равени.

При Правецъ, сѣверно отъ хана, откриватъ се зеленкасти полукристалинни камъни, прави палеозойски шифери. Сжщитѣ можихъ да забѣлѣжж, преди двѣ години, по върховетѣ на Балкана изъ надъ Златица. Състава и външния имъ изгледъ е сжщи; иматъ зеленкасть шаръ и сж ситнозърнясти и набити съ ситни слюдни люспи. Като измѣсенъ съ кварцитъ той има доволно голѣма твърдина; непоказва наслагвание. Въ тѣзи шифери изобилно се намиратъ жили и жилчици отъ чистъ, бѣлъ, кристализиранъ варовикъ (calcite), който по синкавоста и твърдината си може

на първъ погледъ да се замѣни съ кварцитъ. Освѣнъ въ жили, калцита се намира и въ голѣми като леща твърдѣ длъгнести нодули (nodules). Но нека оставимъ сега тѣзи палеозойски шифери и да объприемъ вниманието къмъ ония скали, които се явяватъ на югъ, къмъ Етрополе; на първитѣ ще се повърнемъ въ една отъ слѣдующитѣ статии.

Въ коритото на Правешката рѣкичка добрѣ се вижда състава на наноса. Най-отгорѣ се открива до $2^1/_2$ метра дебелъ, сивкастъ, ситенъ пластъ, а подъ него сѣкъкви ръбати и заоблени откѫсъци, испопадали и нанесени отъ съсѣднитѣ брѣгове. Въ нанесения материялъ на Орханийското корито намирашъ кварцитенъ бѣлъ и червенъ гръмадакъ, кристалинно-сиенитни и полукристалинни тъмнозелени каменни парчета; тѣзи сѫ покрити съ сивкаста рохава тиня. Тукъ се завършва Орханийското равнище и стърмнината на правишката планина начева.

Брѣговетѣ отъ лѣвата страна на пѫтя съставени сѫ отъ сдробения материялъ на полукристалнитѣ скали и на червения пѣсченикъ, който опасва пѫтя отъ истокъ. По тѣхъ невиждашъ зеленина; сичко е голо и безъ милость разцѣпено отъ атмосфернитѣ води. Освѣнъ стърми ями, разновидни продоли и дълбоки улеи, отсѫдени вѣчно да мѣняватъ външниятъ си ликъ, друго невиждашъ. Въ долния дѣлъ на стърмината пѫтя е винѫги подровянъ и несигуренъ. Само съ голѣма предпазливость може да се премине презъ тука съ кола. Ако желае човѣкъ да си състави понятие за силата на воднитѣ порои, нека само погледне въ пò-низкитѣ мѣста на колосалнитѣ сиенитни и кварцитни скали; тѣ сѫ биле отръгнѫти отъ височинитѣ на тия планини и относлѣ валяни и търкалени въ силнитѣ водени порои до тия мѣста.

Съвсѣмъ другъ изгледъ има дѣсната стърмина; тя е цѣла, тя е зарасла съ зеленъ храсталакъ и окичена съ хубави високи дървета. Пѫтника се замисля, когато види и

сравни едната съ другата страна; отъ лѣво му се открива голота и сиромашество а отъ дѣсно красота и богатство. Макаръ и въ малъкъ размѣръ, тъзи картина е доволна да покаже важноста и значението на лѣсоветѣ; излишенъ е другъ примѣръ за да ни научи, като какъ трѣба да пазимъ горитѣ си. Тукъ се наистина въсхищавашъ като виждашъ, какъ добрѣ сѫ запазени млади хубави 15—20 годишни дървета. Като тополи се издигатъ бука, габъра, брѣстака, горуна, цера, свинсковината, лѣската а къмъ върха и явора.

Преди още да си достигнѫлъ на върха, близо малкия мостъ въ дола съглеждашъ твърди едни еруптивни камъни, отъ които съ голѣма мѫка можешъ да си отсечешъ откѫсъкъ за сбирката. Вънкашния имъ изгледъ ги издава за фелшпатни амфиболни скали, въ които се намира и доволно кварцъ. Макаръ и зеленкасти, тѣ носятъ бѣлѣга на кварцъ-сиенитъ.

Тѣзи кристалино-масивни камъни, които и по нататъкъ се явяватъ, преди да влѣзешъ въ Етрополското поле, пресичатъ въ видъ на ганги полукристалиннитѣ шифери като сѫ произвели въ тѣхъ разни завивания на пластовитѣ. Тѣ сѫ нераздѣлимъ другаръ на Балканскитѣ височини отъ западъ къмъ истокъ. Тѣхъ намираме въ Софийския и Орханийския Балканъ, отпослѣ ги виждаме въ Етрополския, Златишкия, Тетевенския Балканъ и пр.

Цѣлата южна стърмина, както и върха на тъзи планина съставени сѫ тоже отъ еруптивни, кристализирани скали, освѣнъ въ сѣверо-источната часть, дѣто се издигатъ диадо-триадични пѣсченици. Твърдѣ богати сѫ на фелдшпатъ, а съдържатъ още и кварцъ и хорибленде; споредъ състава си могѫтъ да се нарекѫтъ гранитно-сиенитни. Тѣ сѫ много раздробени и разцѣпени; по вънишнитѣ бѣлѣзи опредѣлението имъ е твърдѣ мѫчно. Повърхноста имъ

е вече каолинизирана и тѣ ще доставятъ изреденъ материялъ за порцеланъ на бѫдѫщитѣ наши поколѣния.

Щомъ се слѣзе въ малката и тѣсна Етрополска долина, масивнитѣ скали, по които води пѫтя къмъ юго-истокъ, оставатъ отъ дѣсна страна. Тѣ изчезватъ за кратко врѣме и на тѣхно мѣсто. се издига надъ Табашкия мостъ. отъ лѣва страна на рѣката Езера или малкий Искъръ, доста висока скала отъ наслагани камъни. Пластоветѣ на тѣзи скали сѫ съвършенно ясни и читливи; наклонени сѫ отъ сѣверо-истокъ къмъ юго-западъ.

На́й-отдолу покрай рѣката откриватъ се пепеляно сиви пѣсечиви лапорни тънки слоеве, а надъ тѣхъ варовити скали, които се завършватъ въ твърдѣ бизарни фигури. На́й-отгорѣ ти се чини като да виждашъ остаткитѣ на нѣкоя стара твърдина (фиг. 3). Споредъ намѣренитѣ окаменености, долнитѣ пластове (глиненитѣ) иматъ Юрски характеръ, а горнитѣ долньо-кредни. Измежду другитѣ амонити и белемнити, които тукъ намѣрихъ, ще споменѫ само Ammonites Arduennensis d'Or, който е намѣренъ въ Оксфордскитѣ пластови и Belemnites gigantens Schlth отъ Догеръ; другитѣ сѫ неясни и нецѣли. Тъзи формация се простира далеко и на истокъ, както това можахъ да распознаѭ на западъ отъ Тетевенъ и при Тетевенъ, дѣто събрахъ отъ черния варовикъ голѣмо изобилие белемнити, теребратили, пектени и два екземпляра наутилусъ. Горнитѣ варовити скали можахѫ да се пребroom въ кредната система само по единствения амонитъ, който тука се намѣри.

Хубавъ профилъ се отваря и на южната страна на града отъ лѣва страна на р. Езера. Преди още да стигне человѣкъ на воденицата, отдалечъ забълѣзва косо положена кварцитна скала, наклонена отъ СИ.-ЮЗ, подъ ѫгълъ отъ 20°. Подъ кварцита лѣжѫтъ тънки на само нѣколко дециметра пѣсковити лапори, а надъ тѣхъ до 50 с. м. дебели пластове кварцитъ. Сѫщото измѣнение на тънкитѣ пла-

стове може да се забѣлѣжи нѣколко пѫти и то въ нáй-голѣма конкорданция; почти сичкитѣ пластове успоредно лежѫтъ. Кварцита е бѣлъ, възжелтъ, а на мѣста червено обагренъ. Има голѣма твърдина. Сѫщия редъ, който видѣхме на сѣверъ отъ дебелия кварцитенъ пластъ, виждаме го и на южната страна: бѣлъ кварцитъ въ тънки пластове, раставени съ единъ сиво-черъ пѣсечивъ лапоръ, който се цѣпи въ тънки неправилни листове. Послѣдния извънредно е богатъ на конхилии; пò-вечето сѫ бивалви. Въ него се забѣлѣзватъ освѣнъ другитѣ Avicula, Pecten, Mytilus и пр. Скалата се завършва нáй-отгорѣ съ сивкастъ варовикъ, неправилно изрѣзанъ. (Фиг. 4). Нѣколко километра само на югъ отъ тъзи мѣстность, въ сѫщата страна се отварятъ нови варовити скали съ другъ наклонъ и подъ другъ ѫгълъ. Слоеветѣ на скалата падатъ отъ юго-западъ къмъ сѣверо-истокъ и затварятъ съ хоризонта ѫгълъ отъ 75°. Тѣ стоятъ почти вертикално положени. Нáй-отгорѣ се намира пепеляно ситнозърнястъ набитъ варовикъ, който, споредъ окамененоститѣ отговаря на срѣдня Юра или Оксфордъ; подъ него се открива сивкасто-лапорни варовикъ, а нáй-отдолу, пѣсечивъ тънко наслаганъ лапоръ (срѣдний Догеръ). Тъй като стърмината е доста забѣлѣжителна, то и скалата е въ вѣчно разрушение; брѣга е съвршено голъ, никаква зеленинка се незабѣлѣзва по него.

За да може читателя пò-ясно да си представи положението на пластоветѣ, тукъ прилагамъ единъ геологически профилъ отъ тъзи мѣстность (Фиг. 5). Нáй-отгорѣ се вижда ситно-зърнястъ твърдъ варовикъ *(а)*, който пада къмъ южната страна; отъ превиванието на пластоветѣ, скалата измѣнила посоката на паданието си, както и ѫгъла, който затваря съ хоризонта; пò на югъ пластоветѣ сѫ издигатъ почти вертикално, завиватъ се изново и творятъ въ сѫщата посока вълнообразна повърхность. Подъ варовика слѣдва непосрѣдно пепеляно синкастъ лапоръ *(б)* пре-

кьснжтъ съ тънки пластове ситнозърнястъ пѣсчепикъ *(в)*. Къмъ срѣдата на тия успоредни пластове излиза на явѣ доста дебела, твърда кварцитна жила *(г)*. Нáй-отдолу лежжтъ сивкасти пѣсечиви лапори *(д)*.

Сжщитѣ Юрски скали се откриватъ и на дѣсната страна на р. Езера, на истокъ отъ описанитѣ скали. Освѣнъ варовика, който твори капата на Просѣка, друго се невижда. Това може нáй-добрѣ да се разгледа при Варовитишкия мънастирь Св. Троица. Този мънастирь лежи на 7 килом. на СИ отъ града. Съграденъ е върху една бѣла варовита скала (травертинъ, бигоръ), която дава отъ далечъ приятенъ изгледъ на св. обитель. Травертина се твори тука отъ давни давнини; той непрестава да се прави и днесъ, макаръ и въ пò-малъкъ размѣръ. До единъ километъръ на сѣверъ отъ мънастиря, измежду варовититѣ южни скали, излизатъ на свѣтъ два доста голѣми водни извори, които като се съединяватъ, текжтъ заедно съ срѣдня бързина презъ мънастиря. Варовика, който пробиватъ тѣзи извори е ситно кристализиранъ, твърдъ и набитъ, има синкавъ шаръ и е сиромашенъ на окаменелости. Пластоветѣ му падатъ отъ югъ къмъ сѣверъ подъ жгълъ отъ 65°. Като ся наклонени къмъ сѣверъ скалитѣ, сичкитѣ води, които падатъ върху тъзи планина, нарѣчена *Просѣка,* процѣждатъ се презъ пръста и голѣмитѣ прохълмини, които се намиратъ по върховетѣ на сжщата, и събиратъ се въ подземни хранилища, отъ дѣто измежду наклоненитѣ пластове изливатъ на свѣтъ отъ къмъ сѣверната страна по Просѣка. Водата на изворитѣ е хладна, но има нужднитѣ свойства да растопява варовика, презъ кадѣто помине. Тя съдържа въ изобилие въгленна киселина и растопенъ варовитъ камъкъ. При сгодни условия, както това ще видимъ тозъ часъ, въгленната киселина извѣтря а варовика се наслагва върху твърдитѣ предмѣти. Тука се случва така: водата, като пада отъ височина 20—25 метра, распръсква се въ малки

невидими частици и съ това олеснява извѣтрението на рѣченната киселина; водата прокапва и пада по трѣвитѣ, мъха, гранкитѣ и листето на дърветата, остава растопения варовикъ по тѣхъ, като ги облепя съ тънки бѣлизнево-възжелти луспици и твори на този начинъ искусни, чудесни форми, които само природата е въ състояние да произведе. Сичко, което тамъ се намѣри, облепя се постепенно съ доста дебела варовита кора, и за нѣколко мѣсеца предмѣта изглежда. като да е варовитъ.

Бѣлата бигорна, сталактитична скала, върху която е построенъ мънастиря, завзема доста голѣмо пространство; издига се до 55 метра високо и представлява прекрасни, кораловидни, бѫбрежчити, гроздасти, сталактитични форми. Въ неѭ се намиратъ и шупллини, отъ които нѣкои се отличаватъ по голѣмината си. Тукъ виждашъ и пространни пещери, които въ видъ на лабиринтъ се разграняватъ въ канарата, отъ дѣто мѫчно може да излѣзе человѣкъ. Нѣма съмнѣние, че водата въ голѣмо изобилие е скачала най-първо на западната страна; тя се е отклонявала постепенно на истокъ и достигнѫла е днесъ до тамъ, дѣто само рудименти сѫ остарѣли отъ нѣкогашния скокъ. За направата на тъзи скала, трѣбало е вѣкове. Природата е правила отъ една страна а человѣческата рѫка рушила отъ друга. Колко ли е нѣщо изсѣчено отъ неѭ за направата на мънъстиря, за съзижданието на стари монументални здания въ Етрополе!

Водопада има своитѣ красоти. Той представлява твърдѣ очарователна картина. Водата, преди да стигне скока, тече мирно, безъ шумъ; но щомъ допре до рѫба на скалата, тя се раздѣля и разбива на хиляди части срѣщу камънитѣ, тревата, мъха и малкитѣ шубръчки. Една часть отъ водата пада мирно по канарата, а другата, пò-голѣмата часть, — далечъ отъ подножието на сѫщата. Водата пада отъ високо, распръсва се въ дребни ситни капчици, разбива се

долу съ шумъ и пѣна срѣщу твърдитѣ предмѣти, и твори бѣли сребърни порои, които кръстосватъ отъ сѣка страна по стърмия брѣгъ; нáй-послѣ тѣзи се събиратъ наедно и бързатъ да стигнѫтъ равномѣрната точка. Фиг. 6 представлява само проста скица отъ този водопадъ.

И тъй юрската формация, която видѣхме на дѣсно отъ р. Езера, явява се и отъ лѣвата страна на сѫщата рѣка по суха равнина, изподъ варовитишкия мънастирь. Сѫщата формация простира се далеко и на истокъ по Просѣка, около горнето течение на Черний и Бѣлий Видъ, въ долината на рѣка Осъмъ, — на югъ отъ Троянъ, недалеко Габрово къмъ Шипчанския проходъ и пр. Така н. пр. около Тетевенъ въ единъ черъ, ситнозърнястъ, набитъ варовикъ, намѣрихъ год. 1880 голѣмо изобилие окаменелости (петрефакти). Многобройнитѣ теребратули, разновиднитѣ пектени и наутилуси характеризиратъ нáй-добрѣ ср. Юра. Пò-на югъ отъ сѫщия градъ въ Балкана, откриватъ се добрѣ развити глинени сиво-черни юрски пластове, подобни на Етрополскитѣ, въ които се намиратъ на много мѣста и пиритни жици. Отъ растворението на послѣднята руда образуватъ се кисело-горчиви извори, нарѣчени отъ мѣстното население *Тръпки.* Така сѫщо е ясно и сѫществуванието на Лиасъ, въ долината на Черни Осъмъ. Но за това пò-обстоятелственно ще проговорѭ въ слѣдующата статия.

Въ геологическия дѣлъ на капиталното съчинение на покойния Ами Буé „La Turquie d'Europe" нито споменъ има за юрска система по тия страни. Терена е означенъ тука съ шифери (schistes), които много приличатъ на *grauwaches schisteuses.* Г. Ферд. фонъ Хохщетеръ, Виенския прочутъ геологъ, означава ги като кредни. Въ неговата геологическа карта на Балканския полуостровъ (издадена год. 1870), Етрополе, Орхание, Тетевенъ лежѫтъ върху кредни скали. [1]) Проф. д-ръ Францъ Тоула, който голѣми услуги

[1]) Jahrbuch der K. K. Geolog. Reichsanstalt. Jahrg. 1870 Bd. XX.

е принесълъ на страната ни съ геологическитѣ си издирвания по западна България, малка важность дава на Юра по тия страни. Споредъ него, послѣднята творба се намира на западъ отъ Етрополе, около Суха рѣка и нѣщо само на истокъ къмъ устата на Златишкия проходъ. Въ картата на г. Тоула Варовитишкия мънастирь св. Троица лежи върху кристалинно гранитни и филитни скали, Тетевенъ върху кредни а планината Просѣка съставена е само отъ карбонски шифери. Проф. Тоула право казва въ едно отъ съчиненията си: „Тъзи формация (Юрската) трѣба да се простира далеко на истокъ и да достига сигурно най-малко до Тетевенъ, отъ дѣто ми показа съпжтника ми г. Златарски голѣмъ брой Юрски окаменености: единъ голѣмъ наутилусъ, разни белемнити, пектени и теребратули;" [1]) но при всичко това той малко уважилъ показанията ми и въ послѣднята си геологическа карта на Балканския полуостровъ, която той недавна издаде, само малъкъ знакъ дава за Юрска формация на югъ отъ Тетевенъ и Троянъ. Сжщото е и съ Етрополе. [2])

Етрополе лежи въ коритото на малкий Искъръ или Езера. Този градецъ заобиколенъ е почти отъ сички страни съ доста високи брѣгове, покрити нѝ-вечето съ добрѣ запазени лѣсове и съ хубави ливади. Макаръ и високо расположенъ (560 м.), Етрополе е защитенъ отъ вси страни отъ атмосфернитѣ упостошителни метеори. Водитѣ правилно падать по високитѣ, покрити съ лѣсове бърда, прецѣждать се презъ кристалиннитѣ и палеозоични скали, та чисти и бистри като сълза излизать въ многобройни извори около този градецъ. Въ пълната смисъль на рѣчьта, Етрополе може да се нарече балкански градъ; отличава се

[1]) *Franz Toula.* Grundlinien der Geologie des Westlichen Balkan. Wien 1881, p. 25.

[2]) *Prof. Dr. Franz Toula.* Geologische Übersichtskarte der Balkan-Halbinsel, in Petermann's Geogr. Mittheilungen. 1882, Heft X.

на́й-повече съ приятния си здравъ климатъ. Игралъ е и той нѣкога важна роля измежду пò-главнитѣ български градове; служилъ е като прелазна точка за пò-многото износни стоки изъ Македония до Дунава. Доста забѣлѣжителенъ е билъ и съ самостоятелната си кожарска индустрия. Много изработени кожи изнасяли се отъ тука за странство, отъ дѣто сѫ внисали ежегодно по 20,000 лири въ Етрополе. Днесъ сичко е намалено, индустрията пропадва а търговията гаснѣе; по заможнитѣ търговци оставатъ града. Който е минѫлъ поне веднъжъ въ ново врѣме презъ Етрополе, можилъ е, мислѭ, да забѣлѣжи причината на това припадване. Съобщенията съ другитѣ градове тамъ сѫ прекъснѫти; никаква пощенска или телеграфна станция нѣма, пѫтищата съвършенно развалени а и управлението дигнѫто отъ този градецъ. При такива условия съвсѣмъ естественно е загинванието на сила на единъ цвѣтущъ градецъ. За да може изново да се подигне мѣстната индустрия и търговия, тука сѫ нуждни да се вематъ все възможни мѣрки за въспиранието на злото. Ако не сме въ състояние да създадемъ нѣщо ново, то поне да не допущаме да пропада сѫществующето.

Да разгледаме сега състава на камънитѣ, които намираме въ прохода, който води отъ Етрополе за върха на Златишкия Балканъ. Сичкитѣ скали, които виждаме разхвърлени по друма като голи развалини, принадлежѫтъ безъ исключение въ групата на кристалинно массивнитѣ камъни. Тѣ сѫ еруптивни, гранитно-сиенитни и диоритно мелафирни. Първитѣ се простиратъ грѫмадно мало не до развалинитѣ на караула, а другитѣ испъкватъ като ганги изъ пукнатинитѣ на гранитно-сиенитнитѣ скали; послѣднитѣ се отличаватъ отъ първитѣ както по съставъ, така сѫщо и по старость. И гранитно-сиенитнитѣ скали не показватъ на сѣко мѣсто сѫщитѣ физически и химически свойства.

Тъкмо надъ скока, отъ лѣво се издига хубавъ, твърдъ кварцовъ-сиенитъ, въ който се намира разсѣянъ пиритъ и халкопиритъ. Този сиенитъ е срѣдне зърнастъ. Въ него ясно се вижда ортокласенъ и плагиокласенъ въ хубави кристали бѣло-червенкастъ фелдшпатъ и амфиболъ въ зеленкасти малки призми. За микроскопичната анализа на камънитѣ тукъ нещѫ да говоря; тя ще бѫде предмѣтъ на особенна статия, въ една отъ слѣдующитѣ книжки на Период. Списание.

Кварцовъ сиенитъ е шаренъ; на мѣста повърхноста му съ напоменѫтитѣ руди изгледва като да е златна. Тамъ дѣто скалата е била изложена пò-дълго врѣме на атмосфернитѣ дѣйствия, бакроносната руда показва разновидни бои: червенкасти, синкасти, зеленкасти и др., съ една рѣчь ирдира. Сѫщитѣ свойства не забѣлѣзваме и при пирита; този е пò-твърдъ и пò-мѫчно претърпѣва промѣнения. Съ врѣме преобръцца се въ червена ръжда, а съ това съдѣйствува за дробението и распаданието на твърдия камъкъ. Двѣтѣ тѣзи руди намирать се неправилно и въ неравни количества разсѣяни въ напоменѫтия камъкъ; на едни мѣста се виждатъ изобилно, на други слабо, а на трети никакъ. При подобенъ смѣсъ на рудитѣ, само тогава може да се разработва бакроносната руда, когато тя съдържа не по-малко отъ $6\frac{1}{2}$ на % чистъ бакъръ, това което тукъ няма. Отъ друга страна и скалата показва голѣма твърдина, тъй щото доходитѣ не би могле да покриятъ расходитѣ на експлоатацията. За сѫщитѣ руди положително могѫ да кажѫ, че ще се намѣрятъ въ пò-голѣми количества въ този массивенъ комплексъ.

Ако изслѣдователя е внимателенъ въ наблюденията, той може лесно да забѣлѣжи, измѣнението на сиенитнитѣ камъни. Платокластичния кварцовъ сиенитъ преминава въ ортокласенъ гранито-сиенитъ съ червенкасто сивъ цвѣтъ. Въ послѣдния нито слѣдъ може да се забѣлѣжи

отъ пиритъ или халкопиритъ. Камъкъ е твърдъ, ша набитъ съ едри бѣло-червенкасти фелдшпатни крис А и черно-зеленитѣ амфиболни призматични кристали д се виждатъ. Цѣлия камъкъ изглежда порфиритенъ. литѣ сж пресѣчени отъ три пепеляно-зеленкасти мела ганги. Основната масса на този камъкъ е тъмно си лена, въ която добрѣ се различаватъ бѣло-зеленкас фелдшпатни и свилено-зелени амфиболни кристали.

Къмъ другата половина на прохода, намирашъ бо на кварцъ ортокласъ-сиенитъ съ голѣми кристали зе амфиболъ. Въ него е ясна и черната слюда въ хе нални плочици. Пò-нагорѣ сиенита добива съвсъмъ д изгледъ; е сиво-червенкастъ. Съдържа голѣми квар правилни призми и пирамиди, както и фелдшпатни кристали, които даватъ порфирястъ изгледъ на цѣли мъкъ. Олигокласъ се не забѣлѣзва въ него. Хуба виждатъ още амфибола и биотита.

Въ сжщия гранитно-сиенитенъ, массивенъ компл на лѣво отъ прохода, по брѣговетѣ на Киселешкия д откриватъ се минерални жили съ галенитъ и марка Жилитѣ текжтъ, почти успоредно, въ посока отъ И къмъ Западъ; тѣ сж вертикално положени. По моето пореждание, тука се направихж и раскопки, 1—2 дълбоки. Отворихж се петь минерални жилки съ гале но твърдѣ тънки; нáй-дебелата нѣмаше пò-вече отъ 8

Първата жилка е особенно тънка; тя нѣма на пов носта пò-вече отъ 2 с. м. Испълнена е съ бѣли м кварцови кристали, измежду които тукъ тамѣ се виж и галенитни кристали. Тъзи жилка е нáй-сиромашка сравнение съ другитѣ отворени.

Въ сжщата посока съ малъкъ отклонъ (ЮИИ.—С намира се марказитна жица, дѣто пò-вечето руда е обърнжта въ лимонитъ. Заедно съ марказитнитѣ намир се и галенитни кристали.

Свободна отъ други руди и дебела до 4 с.-м. гале-нитна жилка, вижда се не далеко отъ първата. Въ дълбо-чина до $1^1/_2$ метъръ тъзи рудоносна жилка не измѣни де-белината си.

На 20—30 метра, южно отъ послѣдната, открива се четвърта галенитна жилка, испълнена съ баритъ, въ който изобилно разсѣяно се намира оловната руда. Криста-литѣ на рудата въ третята жилка достагахѫ до 5 м.-м., тука сѫ ситни и набити. На нѣкои мѣста галенита се вижда разсѣянъ въ камъка като малки сиво-сребърни точки. Дебелината на тъзи жилка е само 4—5 с.-м.

Най-дебелата жилка (5—8 с.-м.) лежи само нѣколко метра не далечъ отъ четвъртата. И тукъ заедно съ гале-нита се намира още и баритъ, руда, която често придружва оловнитѣ руди.

Галенита съпровожда тука често пиритъ и марказитъ, също въ тънки жилки. Послѣднитѣ се преплитатъ или вървятъ заедно съ галенитнитѣ (фиг. 7.) Симпоро-желѣзнитѣ руди поспѣшаватъ раздробението на еруптивнитѣ твърди, гранитно-сиенитни скали; отъ растрошението на тѣзи руди е останѫлъ лимонита и червения окъръ, които тамъ наблизо виждаме.

Не сѫ само тѣзи петь рудоносни оловни жилки. Въ западни брѣгове на Етрополския Балканъ ще се намѣрятъ и други; но съ каква дебелина, това е още тайна за мене. Има много случаи, дѣто рудата се е показвала на повърх-ността въ тънки жилки, а въ дълбочината тѣзи сѫ ра-стели несравнено бързо; на други пъкъ мѣста, твърдѣ де-бели жили, които сѫ биле считани за неисчерпими, слѣдъ нѣколко годишни разработки сѫ исчезвали съвършенно. Никакъ законъ нѣма за правилния ходъ на галенитнитѣ жици. Ако би предположили, че тъзи руда не би промѣ-нила дебелината на жилкитѣ си, тогава експлоатацията ще бѫде възможна. Въ противенъ случай, голѣма полза

може да извлече както народа ни, така и държавата отъ тѣзи рудници.

Освѣнъ олово и симпоръ, въ Етрополския галенитъ има износенъ процентъ и сребро; споредъ направената анализа, въ него има 0·14—0·15 на % чисто сребро.[1]) Тъзи руда, макаръ и въ ново врѣме намѣрена, нѣма съмнѣние, че тя е била позната на нашитѣ дѣди и прадѣди, прѣди сто и по̀-вече години. Въ това можемъ да се увѣримъ отъ откритията, които сполучихъ да направиѫ по тия страни.

Около брѣговетѣ на Киселешкия върхъ, тамъ наблизо, дѣто е намѣрена галенитната руда, виждатъ се днесъ дълбоки и широки засипани ями. Поредени сѫ въ линии въ сѫщата посока, въ която и минералнитѣ жилки, отъ Истокъ къмъ Западъ. При едни диаметра е до 15 метра, а при други по̀-малъкъ. Дълбочината неможе да се узнае като каква е; отъ новитѣ въ тѣхъ направени раскопки, вижда се да не сѫ твърдѣ плитки. Въ срѣдата на една яма вижда се доста поучително явление. Тукъ се намира израсълъ букъ, който не ще има по̀-малко отъ 80—100 години. Това дърво несъмнѣнно е израсло отпослѣ въ ямата, тогава именно, когато е била тя вече засипана. Да предположимъ, че това дърво е израсло послѣ 20—30 год. отъ какъ е била запуснѫта експлоатацията, но на вѣрно разработванието на оловната среброносна руда не може да е престанѫло по̀-рано отъ 100—130 години; съ всѣка вѣроятность това е станѫло много по̀-отколѣ.

Друго едно доказателство. Измежду ямитѣ не далечъ долу, намира се едно каменно, хубаво изработено отъ твърдъ сиенитъ корито. Това корито не е дълбоко. Вѫтрѣ е съвършенно равно и гладко издѣлано. Отъ двѣтѣ страни на коритото се издигатъ тънки первази, които нѣматъ по̀-вече отъ 4—5 с.-м. При сѫщото корито се намира една тоже добрѣ изгладена равна и полирована плоча до 4 с.-м.

[1]) Вижъ II кн. отъ Период. Списание стр. 19—20.

дебела, която положена върху коритото съвършенно покрива вдълбаноста му. Отъ тѣзи каменни орждия, само срѣднитѣ части сж спазени (вижъ фиг. 8.) До колкото можихъ да разберж, коритото както плочата не сж имали по́-вече отъ метъръ дължина и $^1/_2$ метъръ широчина.

Человѣкъ колкото и малко да е сприятеленъ съ рударството, лесно може да се убѣди, че каменнитѣ тѣзи оржжия биле сж въ тѣсна свръзка съ вадената руда. Самия тѣхенъ изгледъ показва на́й-добрѣ, че тѣ сж служили за дробение и стривание на оловната руда. Съ тѣхъ сж следователно дробили на ситно рударитѣ галенитната руда приготвяли за металургическия процесъ. За друго не сж служили тѣзи камъни.

Като трете и послѣдне доказателство за разработването на оловната руда въ Етрополския Балканъ служи това, че тамъ сж намѣрени преди петнадесетъ години и рударски чукове. Тѣзи обаче сж вече унищожени, но като распитахъ селенитѣ, които бѣхж ги намѣрили, тѣ ми ги описахж твърдѣ добрѣ, като ми направихж въ сжщото врѣме дървени модели.

Сичко това свидѣтелствува, че рударството е нѣкога цвтѣло и въ Етрополския Балканъ. Но защо и по какви причини е било запуснжто, това неможе добрѣ да се разяснш. Иска ми се да вѣрвамъ, че експлоатацията е престанала, щомъ сж стигнжли рударитѣ до твърдия, нераздробенъ сиенитенъ камъкъ, дѣто ваденнето на рудата е било нетотено а жилкитѣ се еднакво тънки. И тъй понеже руда и врѣмето не биле добрѣ възнаградени, разработването било запуснжто. Остатки отъ пещи за изваждание чисто олово и сребро отъ рудата туке не се намиратъ; трѣба на друго мѣсто да сж пренасяли сдробената и стрита руда.

Гранитно-сиенитнитѣ скали, за които по́-горѣ говорихъ, завършватъ се на 2 кил. преди малката равнина, която

се отваря предъ развалинитѣ на караула. Тѣхъ замѣстятъ сиво-черни, твърди, глинени шифери, испресечени на много мѣста съ кварцитни бѣли жилки. Къмъ върха тѣзи шифери сѫ тънко наслагани, иматъ свиленъ (коприненъ) блѣсъкъ и приличатъ много на сивитѣ Семерингски шифери, които носятъ название *Silberschiefer.* [1]) Отъ сѣверната страна стратификацията имъ е неясна, както и наклона. Тѣ сѫ черни до като сѫ мокри и сиво-черни като изсъхнѫтъ. Сѫщитѣ скали забѣлѣзваме на много мѣста по сѣвернитѣ ребра на Балкана. Тѣзи шифери нетекѫтъ непрекъснѫто; недалеко отъ караула пробиватъ ги зелени еруптивни камъни, въ които се нахожда калаена руда — каситеритъ.[2]) Тъзи руда, макаръ и въ малки размѣри намѣрена, има надѣжда да се открие и въ пô-голѣми количества. Каситерита придружва халкопиритъ, но намира се и самостоятелно. Послѣдната руда виждаме пô-изобилно въ чернитѣ шифери.

Споредъ физическитѣ свойства на тѣзи шифери, азъ могѫ смѣло да ги назовѫ палеозойски; обаче въ коя формация спадатъ, това е още тайна за мене. Трѣба слѣдователно да се стърпимъ и когато намѣримъ въ тѣхъ положителни бѣлѣзи, да се произнесемъ и за староста имъ.

Ний стигнѫхме върха на Златишкия Балканъ; тукъ трѣба за сега да се простимъ съ любопитния читатель.

---

[1]) *Franz Toula.* L. c. p. 23.

[2]) Периодическо Списание кн. III стр. 93,

НАСЕЛЕНИЕТО ВЪ ГРАДОВЕТѢ РУССЕ, ВАРНА И ШУМЕНЪ.

ОТЪ М. К. САРАФОВЪ.

(Продължение отъ III. кн.)

Родно мѣсто. — На друго мѣсто говорихъ вече за какъ се съставлява градското население съ прииждаnье извънъ. Точното опредѣление движението на жителитѣ изъ селата въ градоветѣ и изъ единъ градъ въ други е много поучително. То служи за изнамѣрванье тъй да кажѫ жизнотноста на градското население т. е. то показва до колко населението на нѣкой градъ може само да се плоди, уголѣмява, развива, или пъкъ отпада и измира. Въ доста голѣми градове, напримѣръ, доказано е, че населението имъ, отцѣпено отъ външния свѣтъ, скоро би измрѣло, защото въ тѣхъ умирѫтъ пò-вече лица отъ колкото се раждатъ. Да ли такова нѣщо има въ нѣкои отъ нашитѣ градове, разумѣва се, не можемъ да узнаемъ преди да се обработи статистиката за женидбитѣ, ражданията и умиранията по насъ. Но несъмнѣнно е, че на много мѣста селското население съживява и поддържа силата на нашитѣ градове. Такова съживяванье е важно не толкозъ съ бройното уголѣмяванье, колкото съ прѣсната и здрава подкваса, която дава на истънчения и распуснѫтъ пò-вече градски елементъ. Нека споменѫ на пр. Търново, гдѣто и безъ Статистика, тъй да рекѫ, съ просто око се види какъ Балканджиитѣ прииждатъ и се обрѫщатъ на Търновци. Старитѣ фамилии въ този

градъ за сега сѫ много рѣдки и като че пришлото население постоянно да ги тласка да се изселяватъ или инакъ да му струватъ мѣсто. Отъ друга пъкъ страна интересно е да се узнае до колко родното население на нѣкое мѣсто, или по ненамиранье тамъ достатъчни срѣдства за прехрана, или пъкъ подбудено отъ предприемчивъ духъ, напуща бащиното си огнище и търси другадѣ пó-удобно мѣсто за своитѣ нужди и желания. И тука пакъ ще спомена Балканджиитѣ и Търновци. Първитѣ лишени отъ потрѣбната земя за прехрана стичахѫ се въ града, отъ гдѣто пъкъ слѣдъ освобождението, като се промѣнихѫ икономическитѣ отношения на мѣстото и когато пó-развитата часть на народа не можеше да намѣри поле за своята дѣятелность, распръснѫхѫ се по сичкитѣ градове на Княжеството. Отъ самия този примѣръ се вижда, колко би занимателно било да се намѣри точния брой на сички граждане, които, родени въ нѣкой градъ, не живѣѭтъ само въ него а въобще по свѣта. Оная часть отъ сичкитѣ родени въ нѣкой градъ, която живѣе пакъ въ него, азъ ще означавамъ съ рѣчьта *родно население* за разлика отъ *пришлото* и *присѫтствующето* население на сѫщия градъ. Послѣдньото, разумѣва се, е сброя отъ родното и пришлото население.

Въ нашето преброяванье имаше едно питанье, което задоволява на тъзи потрѣбность. Споредъ отговоритѣ на това питанье възможно ще бѫде да се състави подробно раздѣление на цѣлото наше население по родно мѣсто. За градоветѣ Руссе, Варна и Шуменъ намиратъ се подобни данни въ таблицитѣ V [1]) а за града София въ моята студия върху столичното население [2]). Въ тия таблици населението е раздѣлено по пето-годишна връсть, по родъ и по родно мѣсто. Ако разглеждаме връста съ родното мѣсто, виждаме че пришлитѣ не сѫ съразмѣрно раздѣлени на сич-

---

[1]) Периодическо Списание кн. III стр. 56—59.

[2]) Периодическо Списание кн. I стр. 145—150.

ките групи по връсть, съ други думи, сѣка връсть отдѣлно нѣма еднакъвъ брой приишли. Тукъ се показва, че дѣцата и старитѣ хора не се мѣстѭтъ тъй лесно отъ единъ край въ други както младитѣ. За нашитѣ градове, разумѣва се, броеветѣ сѫ уголѣмени и съ това, че въ тѣхъ има пропорционално голѣми гарнизони, което влияе много и на отношението на родоветѣ, както ще видимъ малко по́-нададоло. Това е главната причина гдѣто за приишлитѣ се представлява и въ четиръ-тѣхъ града, максимумъ въ 21—25-годишната връсть. За по́-голѣмо разяснение ето броеветѣ, които показватъ измѣжду 100 души отъ сѣка пето-годишна връсть колко души сѫ родени въ града и колко сѫ приишли въ него.

На 100 души отъ сѣка връсть сѫ родени:

Връсть	За г. Руссе въ града	За г. Руссе не въ гр.	За г. Варна въ града	За г. Варна не въ гр.	За г. Шуменъ въ града	За г. Шуменъ не въ гр.	За г. София въ града	За г. София не въ гр.
на 0— 5 г.	92	8	88	12	96	4	89	11
„ 6—10 г.	86	14	80	20	92	8	81	19
„ 11—15 г.	77	23	74	26	83	17	59	41
„ 16—20 г.	60	40	49	51	64	36	35	65
„ 21—25 г.	42	58	29	71	46	54	32	68
„ 26—30 г.	59	41	43	57	75	25	45	55
„ 31—35 г.	59	41	45	55	78	22	48	52
„ 36—40 г.	62	38	47	53	80	20	52	48
„ 41—45 г.	64	36	48	52	80	20	56	44
„ 46—50 г.	64	36	48	52	81	19	50	50

За сѣки градъ вторитѣ стълбци захващатъ съ малки броеве, които растѭтъ постепенно до връстта 21—25, въ която имѫтъ максимумъ, и отъ тамъ постепенно пакъ се смаляватъ. Така щото измѣжду 100 души отъ двата рода за 21—25 години въ четиръ-тѣхъ града има по 58, 71, 54 и 68 души, които не сѫ родени въ сѫщия градъ, а по 42, 29, 46 и 32 души родени въ града. Това отношение става още по́-изразително ако земемъ само мѫжьетѣ. Защото, измѣжду 100 мѫжье на 21—25 год., въ градоветѣ по сѫщия редъ има само по 26, 17, 32 и 20 души родени

въ града, а останѫлитѣ до сто сѫ пришли волно или неволно извънъ. Горнитѣ броеве показватъ йоще, колко голѣмо влияние има преселяванието въ Варна и София. Вече за дѣтската връсть има въ тѣхъ значително пó-много пришли, а въобще сичкитѣ броеве за пришлитѣ въ тия градове сѫ пó-голѣми отъ отговоряющитѣ броеве на другитѣ два града. Но дѣцата до 5-тата си година немогѫтъ сами да се изселяватъ а принудени сѫ да се държѫтъ при родителитѣ си, така щото многобройноста на пришлитѣ въ дѣтска врьсть е знакъ, че въ относителнитѣ градове има пришли цѣли челяди а не само отдѣлни личности. Шуменъ има въобще за сичкитѣ групи нáй-малко пришли а Руссе се намира помѣжду него и другитѣ два града. И отъ тука се вижда че Шуменъ слѣдва нáй-много нормалния пѫть за своето развиванье.

Ако се разглежда населението по родъ и родно мѣсто, изведнъждъ пада на челѣка въ очи разликата измежду отношенията на родоветѣ за родното и пришло население. Така, ако земемъ отдѣлно сѣко отъ тѣзи два вида население, получава се че:

На 1000 мѫжье, за сѣко население отдѣлно, дохаждатъ жени:

	За родното население	За пришлото население
Въ Руссе . .	1106	492
„ Варна . .	1182	417
„ Шуменъ.	1097	313
„ София. .	1043	381

Отъ тука се види, че ако измежду общото население на сѣки градъ на единъ пѫть бихѫ се изгубили сички ония, които не сѫ родени въ него, то на вредъ щѣхѫ да останѫтъ пó-вече жени отъ мѫжье. Наопаки пришлото население, само за себе си, има по два и три пѫтя пó-вече мѫжье отъ колкото жени. Тѣзи отношения въ градовете чини се, като да сѫ въ голѣма противоположность при

едното и при другото население, макаръ причината и за двѣтѣ да е една и сѫщата. Именно оная сѫща причина, която прави щото между пришлитѣ да има повече мѫжье, тя сѫщата прави и това, че за родното население да има по-малко мѫжье; защото общественното положение на мѫжа, неговитѣ предприятия и естественната леснотия, съ която той по-легко отъ жената се впуща въ странство, произвеждѫтъ и едното и другото. Както се изъ сичко рѣченно вижда, главната причина гдѣто нашитѣ четири града иматъ въобще толкозъ голѣмъ, почти анормаленъ, брой мѫжье е, че пришлитѣ не доваждатъ съ себе си колкото е потрѣбно жени. Исключение правятъ въ градоветѣ Руссе и Шуменъ само двѣ държави — Австро-Унгария и Ромѫния, изъ които има пришли повече жени отъ мѫжье. Забѣлѣжително е йоще, че женитѣ изъ тия държави надминаватъ броя на мѫжьетѣ само въ 16—30-годишна връсть. Това се явява като малко стремление да се наваксa недостатъка отъ жени. Тука му е мѣстото да споменѫ, че войницитѣ, родени извънъ градоветѣ Руссе, Варна и Шуменъ, а които по врѣме на преброяваньето сѫ живѣяли тамъ, имѫтъ по 8·1, 13·1 и 12·6 на стотѣхъ само отъ мѫжкото население на сѣки градъ. А какво е женидбеното отношение за тия войници, види се изъ слѣдующитѣ брoеве.

На 1000 души войници сѫ:

	въ Руссе	въ Варна	въ Шуменъ
Неженени . .	755	806	729
Оженени . .	242	192	268
Удовѣли . .	2	2	3

Така щото войницитѣ не промѣняватъ много женидбеното отношение на мѫжьетѣ, но рѣшително влияѭтъ върху отношението на мѫжьетѣ и женитѣ. Като говорѭ тука за войницитѣ, не ще бѫде излишно, мислѭ, да кажѫ отъ каква сѫ тѣ вѣра и каква народность. Съ това ще може да се добие баремъ приблизително понятие за какъ

е съставена нашата войска, защото въ г. Руссе, Варна и Шуменъ, по врѣме на преброяваньето, намирала се е повече отъ четвъртината на сичкитѣ войницитѣ въ Княжеството. За войницитѣ въ града София говорихъ на друго мѣсто и сега не ги споменавамъ, защото не представляватъ особенна важность. Ето най-напредъ отъ сѣка вѣра по колко души войници има:

На 1000 души войници въ сѣки градъ отдѣлно сѫ:

	въ Руссе	въ Варна	въ Шуменъ
Православни . . .	863	842	856
Мохамедани	124	145	138
Израелити	3	6	1
Католици	5	5	3
Григориянци . . .	5	2	1
Съ непозната вѣра .	—	—	1

Католицитѣ войници трѣба да сѫ руски офицери, защото измежду проститѣ войници това ми се вижда невѣроятно. Това мое предположение потвърждава се и съ това, че измежду матерния езикъ на войницитѣ намира се и *поляшки*. Ето сега и отъ какви народности сѫ биле войницитѣ споредъ матерния си езикъ.

На 1000 д. войници въ сѣки градъ отдѣлно сѫ по народность:

	въ Руссе	въ Варна	въ Шуменъ
Българе	781	680	832
Турци	128	153	126
Русси	69	17	17
Власи	11	95	6
Гърци	1	28	—
Армени	5	6	1
Евреи	4	6	1
Татари	—	1	2
Цигани	1	1	12
Гагаузи	—	10	—
Поляци	—	1	2
Съ непозната народ.	—	—	1
	1000	1000	1000

Малкото несъгласие на броеветѣ за войницитѣ Мохамедани и за войницитѣ Турци вългр. Руссе и Варна може да се разясни, може би, съ присѫтствието на Гагаузитѣ, които макаръ да сѫ православни, може да сѫ записани съ матеренъ езикъ турски. Въ Руссе е имало 7 войници родени въ варненския окрѫгъ. Отъ горнитѣ броеве вижда се, че въ редоветѣ на нашата войска имало е лица отъ сичкитѣ почти народности въ княжеството. Но дали сѣка отъ тия народности е давала пропорционаленъ брой съ своята бройна голѣмина, както го и изисква общата военна повинность, това е друго питанье. Така напр. броеветѣ показватъ, че мохамеданското население, което съставлява малко повече отъ четвъртината на цѣлото население въ княжеството, имало е едвамъ осмината на войницитѣ въ споменѫтитѣ градове. За да се отстрани сѣко нагло заключение, щѫ споменѫ, че тѣзи отношения сѫ били преди да се освободи мохамеданското население отъ „кръвния данъкъ", т. е. преди да му се отстѫпи привилегията да се откупува отъ военната служба, и йоще че значителна часть отъ войницитѣ, както ще видимъ по́-нататъкъ, не е била родена въ источната часть на княжеството. Питаньето, което по́-горѣ си зададохъ, могло би въобще да се рѣши когато би се съставила общата статистика на цѣлата ни войска.

Като се повръщамъ пакъ да разглеждамъ присѫтствующето население въ четиръ-тѣхъ града, трѣба да споменѫ, че въ рубриката „разни държави и непознати" на табл. V. влизатъ:

Родени въ:	Въ гр. Руссе			Въ гр. Варна				Въ гр. Шуменъ		
	Мѫжье	Жени	Сичко	Мѫжье	Жени	Сичко		Мѫжье	Жени	Сичко
Сърбия . . .	—	—	—	14	8	22		—	—	—
Австро-Унгария	—	—	—	45	57	102		18	19	37
Франция . . .	19	14	33	9	4	13		—	—	—
Италия . . .	24	6	30	11	7	18		1	—	1
Англия . . .	10	6	16	1	1	2	Гърция	8	—	8
Швейцария .	3	2	5	1	—	1		—	—	—

Родени въ:	Въ гр. Руссе			Въ гр. Варна			Въ гр. Шуменъ		
	Мажье	Жени	Сичко	Мажье	Жени	Сичко	Мажье	Жени	Сичко
Германия . .	17	16	33	1	2	3	2	—	2
Черна-Гора .	13	2	15	7	4	11	5	—	5
Белгия . . .	2	—	2	—	—	—	—	—	—
Холандия . .	1	—	1	—	—	—	—	—	—
Испания . . .	1	1	2	—	1	1	—	—	—
Америка . . .	2	—	2	—	—	—	—	—	—
Персия . . .	19	3	22	27	2	29	9	—	9
Египетъ . . .	3	—	3	1	—	1	3	6	9
Съ непознато род. мѣсто .	12	4	16	3	2	5	8	2	10
	126	54	180	120	88	208	54	27	81

За да можемъ да добиемъ една картина за състава на населението въ сѣки градъ споредъ родното му мѣсто, найдобрѣ ще бѫде, ако за сѣки хиляда души покажемъ колко, гдѣ сѫ родени. Ето тия броеве:

Измежду 1000 души жители въ сѣки отъ означенитѣ градове:

Родени сѫ:	Въ гр. Руссе	Въ гр. Варна	Въ гр. Шуменъ	Въ гр. София
Въ сѫщия градъ	683	565	782	556
„ другитѣ части на княжеството	192	211	182	206
„ Тракия и Македония .	32	63	15	132
„ другитѣ части на Турция	18	72	8	20
„ Русия	13	50	5	14
„ Сърбия	4	1	—	17
„ Ромѫния	26	15	4	11
„ Австрия	20	4	2	24
„ разни държави и съ непознато родно мѣсто .	12	19	2	20
	1000	1000	1000	1000

Послѣдния редъ обема сички ония държави за които по-горѣ споменъхъ. Броеветѣ въ тоя редъ за Руссе и Варна уголѣмени сѫ толковъ поради многото души, записани като

родени въ Гърция, а за София поради сравнително пò-множкото лица, родени въ Италия и Германия.

Горнитѣ броеве изказватъ нáй-сладкодумно какъ е събрано населението на нашитѣ четири нáй-голѣми града. Вижда се, че София има нáй-малко родно или както нѣкои казватъ *коренно* население, защото почти половината отъ ония, които се тамъ живѣели на 1 януарий 1881 г., не сѫ биле родени въ него градъ. Послѣ столнината, гр. Варна е ималъ нáй-малко свои родни граждани и тогазъ дохаждатъ Руссе и Шуменъ. Въ послѣдния пòвече отъ тритѣ четвърти отъ населението било е и родено въ сѫщия градъ; И въ четиръ-тъхъ града имало е на 1000 души население почти сѫщия брой хора пришли изъ Княжеството въобще, разумѣва се, че Варна и София сѫ на първо мѣсто, а че това население не е еднакво раздѣлено на сичкитѣ окрѫзи, ще видимъ малко пò-послѣ. Но кога се гледа за населението, родено извънъ княжеството, то се вижда че София е пакъ първа на реда; въ този градъ на 1000 души население има 238 души пришли извънъ политическитѣ граници на Сѣверна България, до като за Варна, Руссе и Шуменъ отговаряющитѣ броеве сѫ 224, 125 и 36. Така щото малко повече отъ четвъртината на населението въ нашата столнина дошло е извънъ княжеството! За града Варна броя ще трѣба да се смали, както ще покажѫ пòдолу. но явлението че чужденцитѣ сѫ се стекли било по политически, било по граждански или търговски съображения въ нашата столица и нáй-важния ни търговски градъ, мислѭ, ще си остане истинно. Шуменъ се представлява като нáй-чистъ градъ отъ чужди елементи. Ако земемъ отдѣлно пришлитѣ изъ Тракия, Македония и Турция, като население, нáй-сродно съ нашето и което слѣдователно въ непродължително врѣме ще може да се слѣе съ мѣстното, то получаваме че въ Варна, София, Руссе и Шуменъ на 1000 души жители дохаждатъ по 89, 86, 75 и 13 души

родени въ споменжти страни. Така щото макаръ и да извадиме тия изъ общия брой на роденитѣ извънъ княжеството, то София остава пакъ на първо мѣсто измежду четиръ-тѣхъ града въ отношение на чужденцитѣ си.

Отъ пришилитѣ изъ Тракия и Македония има най-много въ София. Географическото положение на този градъ къмъ съсѣднитѣ области, разумѣва се, че улеснява прииждането; но побуждането къмъ това струва ми се трѣба другадѣ да се търси, като напр. въ желанието за по удобенъ животъ, въ разни економически или спекулативни отношения, въ желанието за наслаждение отъ политическа свобода, въ стремлението, за да се помогне на братията въ Княжеството. Едно нѣщо само ще бжде жално, а именно ако общата ни статистика не покаже, че изъ Тракия и Македония е пришло въ сжщия размѣръ и селско население. Защото какъ ще се допълни тогазъ, особенно въ Македония, недостатъка отъ интелегенция. Кой ще развива тамъ народния духъ и кой ще приготвиж почвата за по-добро бждеще!

Отъ Турция има най-много пришли въ Варна. Значителното число, въ този градъ, на лицата записани като да сж родени въ Турция, кара ме да предполагамъ, че при преброяването въ това отношение е станжла малка погрѣшка. И за роденитѣ въ Руссия Варна има най-голѣмия брой. Но послѣдньето се разяснява съ присжтствието на Татаритѣ, преселени тамъ изъ Кримъ йоще преди освобождението на България. Сравнението броевете за Руситѣ, за роденитѣ въ Русия и за р. подданници е любопитно. Така се получава че

На 10,000 души жители отъ сѣки градъ сж:

	Руси	Родени въ Русия	Подданици Руски	Татари
Въ Руссе . . .	65	133	81	—
„ Варна . . .	31	495	55	341
„ Шуменъ . .	17	46	19	—
„ София . .	78	138	78	—

Отъ тука се ясно вижда, че не сичкитѣ родени въ Русия сѫ и по народность Руси, и че много не Руси, записани сѫ като руски подданници. Тия броеве даватъ, тъй сѫщо възможность да може да се опредѣли приблизително броя на роденитѣ въ Русия (Басарабия и другадѣ) Българи и които по врѣме на преброяваньето сѫ живѣели въ означенитѣ градове. Това сѫщото струва и за пришлитѣ изъ Ромѫния. Защото

На 1000 души жители въ сѣки градъ сѫ:

	Власи	Родени въ Ромѫния	Подданници Ромѫнски
Въ Руссе . . .	88	260	84
„ Варна . .	110	153	82
„ Шуменъ .	17	42	14
„ София . .	110	109	36

За София и Варна горнитѣ броеве немогѫтъ сигурно да се употрѣбѭтъ за заключения поради Цинцаритѣ жители въ първия градъ и Власитѣ (изъ Раховско и Видинско) войници въ втория.

Както се види, въ Сърбия родени имало е твърдѣ малко. Таквиато има само въ София 17 на 1000 души жители. Но за това роденитѣ въ Австрия иматъ значителни броеве. Въ Руссе и София тѣ надминаватъ даже броя на роденитѣ въ Русия.

Както видѣхме и пò-напредъ въ четиръ-тѣхъ наши градове имало е почти еднакъвъ брой пришли изъ Княжеството; но изъ това неслѣдва че и отъ сѣки окрѫгъ има еднакъвъ брой, а нити даже че пришлитѣ сѫ пропорционални съ броя на населението въ сѣки окрѫгъ отдѣлно. По насъ гдѣто съобщителнитѣ срѣдства сѫ тъй недостатъчни, разумѣва се, че трѣба да се зема въ внимание най-напредъ географическото положение а послѣ и на развитието, промишленноста и економическото състояние на населението. Познато е, че колкото повече человѣкъ се развива толкозъ пò-малко той може да ограничи дѣйствията

си са́мо въ извѣстно мѣсто. Но въ заключенията си ний несмѣемъ да бързаме, защото, както и на друго мѣсто казахъ, въ това отношение не трѣба да испущаме предъ видъ войницитѣ, които сѫ пришли не по кяръ и удоволствие а просто по заповѣдь. Тѣхното присѫтствие е съвсѣмъ случайно и нетрѣба да се зема въ внимание когато се правѭтъ други заключения. За да може да се покаже каква часть сѣки отъ окрѫзитѣ има въ населението на четиръ-тѣхъ града, пресмѣтнъхъ по колко души отъ разнитѣ окрѫзи се падатъ ако сичкитѣ пришли въ сѣки градъ отдѣлно земенъ за хиляда души. Пѝ-послѣ щѫ покажѫ какъ сѫ раздѣлени войницитѣ по родно мѣсто и читателя ще може самъ да си направи потрѣбнитѣ сравнения. Ето за сега първитѣ броеве:

Измежду 1000 души родени въ Княжеството и пришли въ сѣки градъ сѫ:

Родени въ окрѫга:	въ Руссе	въ Варна	въ Шуменъ	въ София
Берковица . .	4·0	4·0	15·9	14·2
Варна	12·5	459·7	27·5	2·6
Видинъ. . . .	21·7	117·6	21·1	8·7
Враца	5·4	6·2	116·8	27·9
Ески-Джумая .	6·4	14·8	94·4	1·4
Кюстендилъ. .	11·3	6·4	3·6	90·9
Ловечъ	8·3	3·6	2·4	10·9
Ломъ-Паланка .	44·0	1·4	0·7	3·5
Орхание . . .	7·7	2·0	1·7	46·5
Плѣвенъ . . .	48·9	15·8	32·5	14·4
Провадия . . .	4·6	44·3	32·3	0·9
Разградъ . . .	43·6	29·9	48·4	2·4
Рахово	0·8	31·1	2·5	1·7
Руссе	365·0	42·9	19·2	30·0
Свищовъ . . .	82·2	5·0	7·8	24·1
Севлиево . . .	32·0	13·4	7·6	13·0
Силистра . . .	34·0	13·2	44·8	0·7
София	14·9	13·2	7·1	613·9
Трънъ	0·4	—	—	40·6
Търново . . .	210·1	80·5	129·1	42·8
Шуменъ . . .	42·2	95·0	377·6	6·6

Изъ тия броеве слѣдува преди сичко общото правило, че въ сѣки градъ прииждатъ най-много изъ окрѫга на който той е административното, а може би и економическо срѣдище. Така, напр., малко по́-вече отъ третината на пришлитѣ изъ Княжеството въ Руссе и Шуменъ сѫ родени въ истоименитѣ окрѫзи; въ Варна почти половината на пришлитѣ сѫ изъ Варненския окрѫгъ а въ г. София този брой възлиза даже на двѣ третини отъ сичкитѣ пришли. Това отношение оголѣмява се до нѣгдѣ съ мѣстнитѣ дружини, но и като се премахнѫтъ тия пакъ остава факта, че истоименитѣ окрѫзи даватъ най-много пришли въ градоветѣ. Наопаки, отдалеченитѣ окр. имѫтъ сравнително малко представители въ разнитѣ градове. Въ Руссе има най-малко пришли изъ окрѫзитѣ Трънъ и Рахово, въ Варна и въ Шуменъ — изъ окрѫзитѣ Трънъ и Ломъ-Паланка, а въ София — изъ окрѫзитѣ Провадия и Силистра. Търновския окрѫгъ измежду сичкитѣ отличава се съ най-многото си представители въ нашитѣ голѣми градове. Само изъ окрѫга Враца има значителенъ брой хора въ Шуменъ и София, но отъ пришлитѣ изъ тоя окрѫгъ въ първия градъ почти сички сѫ биле войници, а за Врачанския окрѫгъ единственното економическо срѣдище е града София. Съвсѣмъ инакъ е работата за Търновския окрѫгъ, както ще се види кога се сравни броя на войницитѣ изъ окрѫга съ общия брой на пришлитѣ. Вѣроятно, има силни економически причини, които каратъ населението изъ околнитѣ на старата наша столнина да оставя родното си мѣсто и да търси другадѣ прехраната си. Любопитно ще бѫде да се сравни това съ голѣмината на земята за обработванье, съ плодородието на страната и най-послѣ съ броя на училищата и ученицитѣ въ търновския окрѫгъ. Но подобни данни за сега ми липсватъ и принуденъ съмь да оставѭ това за други случай.

Града Руссе има стравнително съ другитѣ три града най-много представители изъ разнитѣ окрѫзи и най-малко

изъ своя окржгъ. Въ него градъ челѣкъ може да срѣщне хора родени въ сичкитѣ части на Княжеството тъй сжщо както и въ нашата столнина.

Общия прегледъ на горнята таблица показва че макаръ съобщителнитѣ срѣдства и да сж твърдѣ примитивни по нѣкои части въ нашето отечество, то населението доста пакъ се мѣсти. Това е единъ утѣшителенъ знакъ за нашето бждяще и има надѣжда че търговията и промишленноста ще могжтъ и у насъ да се развинжтъ както прилича.

Ето и раздѣлението на войницитѣ по родно мѣсто:

Въ гр. Руссе

Родени въ окр.:	души
Руссе	399
Л.-Паланка	163
Търново	155
Силистра	98
Шуменъ	97
Плѣвенъ	94
Севлиево	34
Видинъ	25
Провадия	16
Трънъ	14
Враца	11
Разградъ	10
Другитѣ окр.	55
Русия	87
Тракия	3
Ромжния	1
	1262

Въ гр. Варна

Родени въ окр.:	души
Видинъ	579
Варна	365
Рахово	212
Шуменъ	210
Търново	119
Плѣвенъ	74
Разградъ	69
Провадия	41
Руссе	41
Севлиево	37
София	27
Враца	25
Кюстендилъ	22
Берковица	15
Силистра	14
Ески-Джумая	13
Другитѣ окр.	10
Русия	42
Тракия	5
Македония	1
Ромжния	5
Други държ.	9
	1935

Въ гр. Шуменъ

Родени въ окр.:	души
Враца	485
Търново	347
Плѣвенъ	132
Силистра	131
Видинъ	83
Берковица	66
Ески-Джумая	59
Варна	50
Шуменъ	48
Разградъ	44
Рахово	40
Провадия	14
Севлиево	13
София	11
Другитѣ окр.	33
Русия	33
Тракия	2
Македония	1
	1592

За родното мѣсто на войницитѣ въ София говорихъ въ „студията си върху населението на градъ Срѣдецъ"*) и излишно ще бѫде да повтарямъ пакъ. Въ града Варна имало е по врѣме на преброяваньето най-много войници, на които ѣдката е била изъ Видинския, Варненския, Раховския, Шуменския и Търновския окрѫгъ. Първия и третия отъ споменѫтитѣ окрѫзи разяснявать присѫтствието на сравнително многото Власи въ Варна. Въ Руссе е била вѣроятно Руссенската дружина и послѣ доста войници изъ Ломския, Търновския, Силистренския, Шуменския и Плѣвенския окрѫгъ. Отъ послѣдния окр. имало войници и въ тритѣ града, но най-много ги имало въ Шуменъ, гдѣто е била Врачанската дружина и доста войници изъ Силистренския окрѫгъ. Въ тритѣ града имало е подъ нашитѣ знамена 10 души родени въ Тракия и само двама родени въ Македония! Доста ще бѫде да споменѫ че въ тия градове е имало 186 души изъ Тракия и 140 души изъ Македония, които сѫ биле на 21—25-годишна връсть. Сравнението само по себе си е ясно. Изъ Ромѫния имало сичко 6-ма войници.

Подданнство. — Въ таблицата VI показанъ е състава на населението въ градоветѣ Руссе, Варна, Шуменъ и София по подданнство и родъ. Тамъ се съглежда неточностьта, съ която се е отговаряло, при преброяваньето, на въпроса за подданнството: броеветѣ за „непознати какви подданници" сѫ доста голѣми. За да може да се сравняватъ даннитѣ отъ четиръ-тѣхъ града щѫ дамъ слѣдующитѣ броеве:

На 100 души жители въ сѣки градъ отдѣлно сѫ:

Подданници	въ Руссе	въ Варна	въ Шуменъ	въ София
Български (Княж.) .	92·5	89·7	98·7	91·9
Турски	0·3	6·2	0·5	0·4
Сръбски	0·3	0·0	0·0	0·4
Ромѫнски	0·8	0·8	0·1	0·4

*) „Периодическо Списание" кн. I стр. 155.

Подданници	въ Руссе	въ Варна	въ Шуменъ	въ София
Австрийски	1·8	0·5	0·2	1·9
Руски	0·8	0·6	0·2	0·8
Гръцки	0·6	1·8	0·0	0·3
Разни и съ непозн. пд.	2·9	0·4	0·3	3·9

Послѣдния редъ обема лицата за които не е познато какви сѫ подданници били и подданницитѣ на сичкитѣ държави, означени въ табл. VI. Варна има измежду четиръ-тѣхъ града най-много чужди подданници — 10 на сто. Ако броя за турскитѣ подданници въ тоя градъ се докаже като вѣренъ, то сѣки Българинъ ще трѣба да се позамисли. Сѣки осѣща какво можемъ да очакваме отъ морското си пристанище напълнено съ чужденци, които на сѣка минута се ловятъ за капитулациитѣ! Града Шуменъ има най-малко чужди подданници — нѣщо около 1 на сто, а Руссе и София сѫ посрѣдата съ около 8 на сто чужди подданници.

Отъ сичкитѣ държави Австро-Унгария има най-много подданници въ четиръ-тѣхъ града. Процентитѣ на австрийскитѣ подданници скупомъ зети надминаватъ значително (съ 2 проц.) даже процентитѣ на русскитѣ подданници. Грьцки подданици има 1·8 проц. въ Варна и 0·6 проц. въ Руссе. Земе ли се въ внимание, че споредъ таблицитѣ въ Варна имало 409 души родени въ Гърция и 498 души гърцки подданници, то челѣкъ, безъ да ще, дохажда на мисъльта да ли много лица не промѣняватъ подданство само да могѫтъ да се ползуватъ съ особенни привилегии къмъ българскитѣ власти, и ако такова нѣщо сѫществува, да ли не ще е крайно врѣме да търсимъ лѣкъ за освобождението ни отъ капитулациитѣ.

Занаятъ. — До сега разглеждахме повече естественнитѣ явления при челѣка, които въобще твърдѣ малко зависятъ отъ неговата лична воля. Това е съвсѣмъ ясно. Да ли ново роденото дѣте е мѫжко или женско, зависи

толкозъ отъ волята на родителитѣ, колкото и обстоятелството че нѣкой си билъ, по врѣмето на преброяваньето, на 20 или 30 год. — отъ волята на преброеното лице. Найпослѣ и за самото женидбенно отношение ни сме вече приучени да го считаме като естественно явление, на което волята на младоженцитѣ въобще има слабо влияние. Сѫщото е и съ вѣрата. Сѣки человѣкъ, наистинна, може да бѫде по собственно желание послѣдователь на тъзи или онъзи вѣра, али нетрѣба да забравяме, че срѣдата, въ която живѣемъ, вѣрата на дѣдитѣ ни и други независящи отъ лицето обстоятелства, заглушавать неговата воля. Но не е тъй когато момъка избира този или онзи занаятъ, съ който, презъ цѣлия си животъ, ще се прехраня. Неотказвамъ, че и въ този случай влиянѫтъ обителски предания, нуждитѣ на обществото, естественнитѣ дарби на лицето и други, но на сѣки начинъ тѣзи влияния, кога се разглежда общото а не отдѣлни случаи, почти изчезватъ. Казанното тука, разумѣва се, относя се на лицата, които активно упражняватъ нѣкой занаятъ. Защото никой нѣма да иска да доказва, че дѣцата, напр. на хлѣбаря, които се хранѭтъ отъ този занаятъ безъ да го работѭтъ сами, по своя воля сѫ си го избрали като источникъ на потрѣбнитѣ срѣдства за живѣянье. А познато е, че тамъ гдѣто человѣшката воля влияе, мѫчно е да се нарежда, да се сгрупира. Мѫчнотията за разпредѣленьето и изучваньето статистическитѣ данни, относително начина на прехраната, уголѣмява се йоще съ обстоятелството, че много лица упражняватъ едно звание а хранятъ се отъ друго. Особенно пъкъ по насъ какъ ще се направи раздѣлението, когато нѣма точни граници между разнитѣ групи на промишленноста и търговията? Нашия чибакъ, на много мѣста, събира самичъкъ суровия материялъ, бере гдѣто може самъ смрадлика, щави кожи, продава и мешина, и вълна, и опинци. Терзията продава материи, крои, шие и самъ и съ калфи, та продава и ошити

отъ него и внесени извънъ готови дрѣхи. Кожухарина купува сурови кожи, самъ ги щави или инъкъ обработва, прави отъ тѣхъ готови облекла, а че и направени отъ други подплатява и т. н. Излишно е да споменавамъ йоще други примѣри за да покажѫ, колко у насъ разнитѣ клоньове на промишленноста сѫ размѣсени единъ съ други. Некѫ напомнѭ само нашитѣ жени, които и вълната перѫтъ, и влачѫтъ, и предѫтъ, и тъкѫтъ, и бѣлѭтъ, и кроѭтъ, и шиятъ, а по край това и сѣѭтъ, и мѣсѭтъ, и готвѭтъ и сички други кѫщовни работи вършѫтъ. Това показва, че економическитѣ отношения на отечеството ни, като сѫ толкозъ преплетени, изисквѫтъ точно изучванье на самото мѣсто и слабо ще се схванѫтъ съ кабинетни студии. За това и непретендирамъ, че даннитѣ, които ще изложѫ по́-надолу, и особенно даннитѣ за цѣлото население, могѫтъ да хвърлѭтъ съвършенна свѣтлина върху нашата индустрия и търговия; но на сѣки начинъ тѣ хвърлѭтъ баремъ една дрѣзгавина върху една страна на економическото състояние на нашия народъ, и съ тѣхъ трѣба да се захване, за да се дойде до нѣщо по́-съвършенно, по́-пълно.

Въ много образовани държави ставатъ особенни преброявания (тъй нареченитѣ Gewerbezählung у Нѣмцитѣ) за опредѣление индустриялното състояние на страната. У насъ това бѣше съединено съ общото преброяванье народа. Въ преброителнитѣ листове имаше рубрика съ надписъ: „Занаятъ или какъ се прехраня лицето.“ За жалость, макаръ да имаше ясни упѫтвания, написаното въ тая рубрика много пѫтя е неясно, неточно. Особенно много се е грѣшило въ опредѣлението мѣстото, което има записаното лице въ занаята; така щото, много пѫтя неможе да се каже, да ли лицето е майсторъ, калфа, чиракъ, да ли работи занаята или само продава неговитѣ произведения. Но до колкото се можеше, направихѫ се пакъ раздѣленията за само

стоятелни и *помагачи* въ занаята. Въ послѣднитѣ влизатъ сички калфи, чираци, надзиратели, слуги въ занаята и др.

За по-лесенъ прегледъ, азъ щѫ слѣдвамъ раздѣлението на занаятитѣ въобще, споредъ което сѫ сгрупирани[1]) даннитѣ отъ преброяваньето въ Нѣмското Царство на 1 декемврий 1875 год. (н. с.). Съжалявамъ, че краткостьта на врѣмето не ми дозволява да се впущамъ въ обширни разсѫждения върху отдѣлнитѣ клоньове на званията, и азъ съмъ принуденъ да изложѫ само материяла.

Спечелваньето потрѣбнитѣ срѣдства за прехрана изисква, освѣнъ способности и прилѣжание, йоще извѣстни нѣкои други обстоятелства. Челѣка, който иска да работи трѣба преди сичко да *може* да работи. Дѣцата до опредѣлена връсть сѫ неспособни за работа. За тѣхъ се само харчи готовъ капиталъ, който тѣ се длъжни да върнѫтъ на обществото тъй да кажѫ за „възстановление кредита". Въ нашето преброяванье за дѣца сѫ земени сички лица ненадминѫли йоще 14-тата си година. Така, като не се земѫтъ въ внимание старцитѣ, то имаме способни за работа хора

	Въ Руссе	Въ Варна	Въ Шуменъ	Въ София
Мѫжье . .	9,827	10,003	8,417	8,997
Жени . .	7,918	6,681	6,837	4,316
Сичко	17,745	16,684	15,254	14,313

Ако статистиката на занаятитѣ у насъ бѣше съвсѣмъ точна, то тя трѣбаше за сичкитѣ горѣспоменѫти лица да покаже, какъвъ имъ е занаята, ако сѫ го имали, или пъкъ да констатира, че сѫ биле безъ занаятъ. За това преди сичко трѣба да се опредѣли, какви проценти отъ горнитѣ броеве имѫтъ лицата, за които е означенъ занаята, ако желаемъ заключенията ни да бѫдѫтъ достовѣрни. Но тъй като

[1]) Statistik des Deutschen Reiches. Band XXXIV, Theil I. Pag. (6)—(43).

женитѣ се незанимаватъ толкозъ съ занаятчийско работянье, като главно срѣдство за прехрана, потрѣбно е, щото тѣхните броеве да се отдѣлжтъ отъ ония на мжжьетѣ. Така получаваме, че отъ 1000 лица на нὸ-много отъ 14 год. и за сѣки родъ отдѣлно, занаята е опредѣленъ:

	Въ Руссе на души	Въ Варна на души	Въ Шуменъ на души	Ва София на души
За мжжьетѣ . . .	940	966	957	999
За женитѣ . . .	172	175	235	277

Отъ тука се вижда, че за мжжьетѣ занаята е достатъчно опредѣленъ, та че и броеветѣ за женитѣ, споредъ онова, що нὸ-горѣ споменахъ, могжтъ да се считатъ за достатъчни. Статистиката на гр. Руссе е нáй-малко точната, а на гр. София тя обема почти сичкитѣ способни за работа хора.

Като показахъ до колко слѣдующитѣ данни заслужвжтъ вѣра, преминавамъ нὸ-нататъкъ на самия си предмѣтъ. Въ Руссе имало 9553 души (8,753 м. и 800 ж.), които сж записани че имжтъ занаятъ; въ Варна — 9,782 д. (9,197 м. и 585 ж.); въ Шуменъ — 7,810 д. (7,315 м. и 495 ж.) и въ София — 8,962 д. (8184 м. и 778 ж.) Въ тия броеве скрито е нѣщо, което се мжчно така види. Но ето други броеве, които отъ тѣхъ се изваждатъ. Нека търсимъ нáй-напредъ на 1000 души мжжье отъ общото население, колко души работжтъ занаятъ като срѣдство за прехрана, послѣ отъ 1000 жени, колко работжтъ и нáй-послѣ на 1000 души и отъ двата рода по колко души работжтъ.

	Измежду 1000 души мжжье имжтъ занаятъ души	Измежду 1000 души жени имжтъ занаятъ души	Измежду 1000 д. отъ двата рода имжтъ зан. души
Въ Руссе . . .	623	66	365
„ Варна . . .	662	55	398
„ Шуменъ .	587	46	338
„ София . .	672	93	437

Въ нашитѣ четри града повече отъ половината на мжжкитѣ лица работи, а нити десетината на женскитѣ лица

не води нѣкой занаятъ. Послѣдния стълбецъ е много интересенъ. Той показва, че въ споменѫтитѣ градове малко повече отъ едната третина на населението печели потрѣбната храна както за себе-си така и за останѫлитѣ двѣ третини. Това отношение става йоще по́-остро, ако изоставимъ войницитѣ, които не само неработатъ за другиго, но даже и себе си едвамъ поддържѫтъ. Тѣхния занаятъ е наистина високъ и благороденъ, но въ економическо отношение, той не „храни кѫща“. Разумѣва се, че азъ говорѭ за простия войникъ — за голѣмия брой. Града Софня има сравнително на́й-много лица, които изработватъ потрѣбноститѣ си за живѣнье а гр. Шуменъ — на́й-малко такива.

Разпредѣлението на хората между разнитѣ клоньове на начина за прехрана зависи отъ много обстоятелства, но на́й-много отъ свойствата на населената земя и културното състояние на самия народъ. У насъ, вѣроятно, земедѣлието и скотовъдството ще имѫтъ на́й-много представители. Но това ще струва въобще за населението въ Княжеството а не и за жителитѣ на разнитѣ градове. За да може да се видѭтъ тѣзи отношения, нека предположимъ, че въ сѣки градъ отдѣлно има само по 1000 души, които работятъ нѣкой занаятъ, и тогазъ получаваме че на сѣки отъ назначенитѣ по́-долу клоньове пада се по:

Главни раздѣления на занаятитѣ	Въ Руссе души	Въ Варна души	Въ Шуменъ души	Въ София души
Земедѣлие и скотовъдство . . .	71	106	129	47
Рибоеловство	21	4	—	—
Индустрия съ камъни, съ пръстъ и глина	10	2	6	11
Обработванье метали	22	22	30	28
Машини, инструм., орѫдия, апарати.	18	10	7	10
Химическа индустрия	2	1	1	1
Индустрия за вещества за горенье и свѣтенье	2	1	1	2
Индустрия тъканье	9	6	23	17

Главни раздѣления на занаятитѣ	въ Руссе души	въ Варна души	въ Шуменъ души	въ София души
Нравенье хартия и мешини . . .	9	5	25	9
Индустрия съ дърва и вещества за марангозлъкъ	29	13	27	22
Вещества за храненье и наслажд. .	48	47	32	49
Обличанье и чистенье	93	59	125	91
Зиданье, граденье	24	24	8	55
Полиграфически занаяти	3	1	—	7
Търговия	143	128	91	134
Съобщения	80	61	23	36
Нощуванье, почиванье, развеселение	29	32	14	38
Лично служенье, надничари съ промѣнлива работа	114	151	64	139
Войска, флота, жандармерия . . .	129	190	169	111
Държавни служби, богослужение и свободни звания	43	40	33	64
Безъ звание	101	97	192	129
	1000	1000	1000	1000

Отъ сравнението на тия броеве излиза, че у насъ нѣма почти никаква индустрия на-голѣмо. Сичко е ограничено само за произвежданье необходнитѣ потрѣбици за живѣянье. Измежду 1000 души, на които занаята е показанъ, въ Руссе 101 ч. нѣмжтъ никакъвъ занаятъ, 129 сж войници и пр., 308 души произвеждатъ разни нѣща за ѣденье, обличанье или сж слуги работници, 143 души сж търговци, 91 се занимаватъ съ земледѣлие, скотовъдство и риболовство, така щото едвамъ около 150 души остава за другата проминиленность. Сжщитѣ почти отношения сжществувжтъ и въ другитѣ градове.

Съ земедѣлие и скотовъдство се занимаватъ нѝй-много хора въ Шуменъ и подлѣ него дохажда Варна, въ София пакъ — нѝй-малко. Както ще видимъ малко пò-послѣ, това произлиза главно отъ лицата записани като „земедѣлци“. Отъ риболовство има да се прехранватъ само въ Руссе 20 души на 1000. Чудно ми се вижда, че въ Варна риболов-

ството е тъй слабо представлявано! Въ София и Шуменъ нѣма никакви риболовци. Индустрията съ пръсть или глина развита е до негдѣ само въ Руссе и София, а главнитѣ ѝ клоньове сѫ керемидари, тухлари, грънчари и лулари въ първия градъ. И въ четиръ-тѣхъ града има почти еднакъвъ процентъ за лицата, които се занимаватъ съ обработванье метали. Колкото за рудокопство, разумѣва се че нѣма нито спомѣнъ. Химическата индустрия представлявана е само съ по нѣколко апотекари въ сѣки градъ, даже сапунарството и свѣщарството толкозъ распространено въ нѣкои источни части на отечеството ни, въ най-голѣмитѣ наши градове намира се вѣроятно въ твърдѣ слабо състояние. Та по̀-лесно е, види се, да се миемъ съ чужди сапунь и да горимъ чужди свѣщи, и не си струва труда да изучимъ тия толкозъ лесни занаяти! Та не щѣше ли да е по̀-добрѣ, ако намѣсто да пращаме тъй ефтино сурова лой и други масти на вънъ, ний ги обработяхме вѫтрѣ въ страната! Отъ текстилната индустрия само мутафчилъка е значително разпространенъ, а въ София има и мѫжье които тъкѫтъ платно. Отъ тъзи индустрия азъ и не очаквахъ голѣми броеве, защото тя съставлява, баремъ въобще въ Княжеството, едно отъ главнитѣ занятия на нашитѣ жени-домакини. Въ Търново, напр. твърдѣ необикновенно нѣщо е мѫжъ да тъче платно. Послѣ мутавчиитѣ значителенъ брой имѫтъ въ четиръ-тѣхъ града бояджиитѣ, но струва ми се, че и тѣхния брой неможе да служи за мѣрка на онова, що се върши по този занаятъ, защото много домакини и сами боядисвѫтъ своята прежда или своето платно. Ни въ единъ отъ нашитѣ градове не е записано лице, което да се занимава съ правенье хартия; но за това има доста табаци особенно въ Шуменъ. Въ тоя градъ вижда се, че има нѣкаква подлога за развитието на табаклъка. При това си припомнямъ думитѣ на единъ приятель, познатъ нашъ търговецъ, който ми предсказваше пропаданьето на таба-

цитѣ у насъ по причина спжнкитѣ, които правяло Австрийското правителство при вземаньето мито особенно на такива наши фабрикации. Да ли трѣба да останемъ хладнокръвни къмъ тия нѣща? Особенно сега като знаемъ, че напр. почти 25 души на хиляда се занимаватъ въ Шуменъ съ обработваньето кожи? Това питанье нека го рѣшжтъ оние, на които е свята длъжность да бджтъ върху провдиганьето и развитието на нашата търговия и промишленость.

Индустрията съ дърва трѣбало би да има по̀-голѣми проценти. разумѣва се, ако горитѣ ни не бѣхж тъй немилостиво опустошени. И въ това отношение трѣбало би да се направи потрѣбното за добиванье необходния материялъ. Засѣваньето нашитѣ голи полета съ гора, потрѣбно е не само за дървото но и за провдиганьето нашето земедѣлие. Горитѣ сж единственното срѣдство за смѣкчаванье голѣмитѣ промѣнения на континенталния климатъ. За произвежданьето вещества за храненье и наслажденне градоветѣ Руссе, Варна и София имжтъ почти равни проценти. Шуменъ прави исключение, което е и ясно, поради малкото чуждо население и обичая, че сичко за ѣденье у насъ да се приготвя въ кжщи. До недавна йоще въ сѣка кжща въ България се сѣеше, мѣсеше, печеше, вареше, вино налпваше, ракия вареше, нишаста правеше, сичко зимовище приготвеше и т. н. Шуменъ прави исключенье въ противенъ смисълъ отъ другитѣ градове и за слѣдующата индустрия именно за приготвенье облекла и чистенье человѣшкото тѣло. Мислж, че причина на това явление е турското население въ града и около Шуменъ. Познато е, струва ми се, че колкото Българката е работна и гледа да облече съ работата си и себе, и мжжъ, и дѣца, толкозъ Туркинитѣ по̀-малко се занимаватъ съ подобни работи. Въ источна България има даже особенъ занаятъ, тъй нарѣченитѣ „терзии“, които исключително се занимаватъ съ приготвеньето

потрѣбнитѣ дрѣхи за турското население. Съ това нескамъ положително да отрекѫ работата на Туркинята, но нека ми се да вѣрвамъ, че Турчина въобще носи повече купешко отъ колкото кѫщно. Разумѣва се, че тука азъ говорѭ за населението въобще, а не само за градското население. А че моитѣ заключения сѫ вѣроятни сѣки може да се увѣри, като сравни отдѣлнитѣ занаяти въ 12-та група, които по̀-долѣ излагамъ.

Да не знаяхме нищо отдѣлно за София, щомъ бихме видѣли процента и́ въ групата „зиданье“, изведнъжъ бихме дошли на мисьль, че София е градъ, който сега се прави. Защото по кои други причини да има той 55 д. на 1000, които се занимавать съ граденье, до като Руссе и Варна имѫть само по 24, а Шуменъ даже едвамъ 8. И това е било на 1 януарий, когато сички работи по тъзи часть сѫ прекѫснѫти! Както ще видимъ по̀-послѣ, главния занаятъ въ тъзи група означенъ е съ рѣчьта „дюлгери“.

За полиграфическитѣ занаяти нѣма що да се каже, защото само въ София и Руссе печатарството и фотографията сѫ до негдѣ развити. За търговията пъкъ въобще Руссе има на̀й-голѣмъ процентъ. Както споменахъ и по̀напредъ, у насъ е мѫчно да се различава търговията отъ индустрията. За това се и въздържамъ до по̀-сгодно врѣме, когато може би слѣдъ нѣкое пѫтуванье и потрѣбното изучаванье, ще ми бѫде възможно повече да говорѭ върху нашата търговия подробно.

Географическото положение на Руссе и Варна само̀ изисква щото въ тѣхъ да има по̀-вече лица, които се занимавать съ пренасянье стока, пѫтници и пр. Това показвать процентитѣ имъ. Слѣдующитѣ послѣ тѣхъ пакъ броеве показвать, че въ София живота по явни мѣста, — хотели, гостилница, ресторанти, кафенета е по̀-живъ отъ колкото въ другитѣ градове. Само Варна се приближава малко до София.

Най-послѣ процентитѣ за групата „държавни служби“ показватъ политическото отношение на София къмъ другитѣ градове. Естественно е, че столицата има по́-вече чиновници и представители на тъй нарѣченитѣ свободни професии отъ колкото провинциялнитѣ градове.

Послѣ този кратъкъ прегледъ, азъ щѫ покажѫ сичкитѣ занаяти въ сѣки градъ отдѣлно, група по група, като задържамъ колкото е възможно по́-вече сѫщитѣ имъ имена както сѫ намѣрени въ преброителнитѣ листове. Заключенията, които може да се направѭтъ отъ сравнението на разнитѣ занаяти въ разнитѣ градове, щѫ направѭ други пѫть, за сега, мислѭ, и читателя самъ може да си направи нѣкои, защото броеветѣ говорѭтъ много ясно. Щѫ споменѫ само, че броеветѣ представляватъ въобще мѫжье, а броеветѣ на женитѣ, тамъ гдѣто не сѫ означени съ буквата *ж*, ще се показватъ по́-вече въ бѣлѣжкитѣ. Съкратенията *сам.* и *пом.* означаватъ самостоятелни и помагачи въ занаята, както по́-напредъ опредѣлихъ тѣзи думи.

I. Земедѣлие и скотовъдство.

	Въ Руссе			Въ Варна			Въ Шуменъ			Въ София		
	Сам.	Пом.	Сич.	Сам.	Пом.	Сич.	Сам.	Пом.	Сич.	Сам.	Пом.	Сич.
Земедѣлци . . .	302	322	624	365	352	717	483	387	870	217	124	341
Градинари . . .	25	8	33	19	14	33	32	12	44	70	20	99
Лозари	17	6	23	231	65	296	15	6	21	—	—	—
Пѫдари	—	—	—	—	—	—	8	—	8	—	—	—
Дървари	6	2	8	48	7	55	127	14	141	—	—	—
Овчари	39	13	52	40	11	51	103	51	154	25	6	31
Говедари . . .	8	2	10	2	—	2	3	2	5	12	6	18
Пчелари	—	—	—	—	—	—	2	—	2	—	—	—
Ловци	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	—
	398	353	751[1]	705	449	1154[2]	774	472	1246[3]	325	165	490[4]

[1]) Измежду тѣхъ сѫ жени: Земедѣлци: 2 сам., 219 пом.; градинари: 3 пом.; лозари: 6 пом.; овчари: 1 пом.

[2]) Измежду тѣхъ сѫ жени: Земедѣлци: 1 сам., 250 пом.; градинари: 5 пом.; лозари: 1 сам., 26 пом; дървари: 1 сам., 1 пом.

[3]) Измежду тѣхъ сѫ жени: Земедѣлци: 1 сам., 272 пом.; градинари: 4 пом.; лозари: 1 пом.; дървари: 1 мом.; овчари: 4 пом.

[4]) Измежду тѣхъ сѫ жени: Земедѣлци: 1 сам., 43 пом.,; градинари: 13 пом.

II. *Риболовство.*

	Въ Руссе			Въ Варна			Въ Шуменъ			Въ София		
	Сам.	Пом.	Сич.	Сам.	Пом.	Сич.	Сам.	Пом.	Сич.	Сам.	Пом.	Сич.
Рибари	200	25	225	41	2	43	1	—	1	1	—	1

III. *Индустрия съ камъни, съ пръсть, съ глина.*

	Сам.	Пом.	Сич.	Сам.	Пом.	Сич.	Сам.	Пом.	Сич.	Сам.	Пом.	Сич.
Каменари . . .	8	4	12	7	1	8	10	—	10	18	1	19
Керемидчии . .	17	5	22	12	—	12	13	8	21	—	—	—
Тухладжии . .	10	—	10	—	—	—	—	—	—	30	15	45
Грънчари . . .	25	5	30	1	—	1	26	5	31	32	15	47
Гюледжии . . .	23	2	25	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Гривнари . . .	4	1	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	87	17	104[1]	20	1	21	49	13	62[2]	80	31	111[3]

IV. *Обработванье метали.*

	Сам.	Пом.	Сич.	Сам.	Пом.	Сич.	Сам.	Пом.	Сич.	Сам.	Пом.	Сич.
Златари	17	3	20	15	1	16	17	6	23	30	5	35
Котлар. (казанд.)	7	3	10	15	13	28	58	24	82	14	8	22
Дюкмеджии . .	2	—	2	—	—	—	2	—	2	2	—	2
Калайджии . .	21	3	24	55	14	69	18	5	23	23	5	28
Тенекеджии . .	32	6	38	14	7	21	11	—	11	25	14	39
Ножари и балтаджия . . .	7	1	8	3	5	8	5	1	6	6	—	6
Бравари	—	—	—	2	—	2	19	7	26	—	—	—
Ковачи	70	40	110	57	15	72	83	34	117	94	47	141
Налбанти . . .	10	3	13	18	3	21	3	1	4	16	4	20
	170	59	229[4]	579	52	237[5]	215	78	294[6]	210	83	293

V. *Машини, ормдия, инструменти, апарати.*

	Сам.	Пом.	Сич.	Сам.	Пом.	Сич.	Сам.	Пом.	Сич.	Сам.	Пом.	Сич.
Машинисти . .	35	2	37	—	—	—	—	—	—	7	1	8
Механици . . .	—	—	—	4	—	4	—	—	—	—	—	—
Часовникари . .	9	2	11	12	—	12	8	1	9	10	3	13
Кантарджии . .	—	—	—	—	—	—	4	—	4	—	—	—
Пушкари . . .	16	5	21	7	1	8	11	1	12	4	3	7
Колари	82	16	98	71	6	77	36	6	42	57	21	78
Правенье ладии, кайци	25	4	29	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Калафатчии . .	—	—	—	2	—	2	—	—	—	—	—	—
	167	29	196	96	11	103	59	8	67	78	28	106

---

[1]) Измежду тѣхъ сѫ жени: Керемидчии: 1 пом.; грънчари: 1 пом. — [2]) Измежду тѣхъ сѫ жени: Грънчари: 1 пом. — [3]) Измежду тѣхъ сѫ жени: Грънч.: 2 пом.

[4]) Измежду тѣхъ сѫ жени: Калайджии: 1 пом.: ковачи: 1 сам., 8 пом. — [5]) Измежду тѣхъ сѫ жени: Калайджии: 4 пом.: ковачи: 1 пом. — [6]) Измежду тѣхъ сѫ жени: Ковачи: 1 пом.

VI. Химическа индустрия.

	Въ Руссе			Въ Варна			Въ Шуменъ			Въ София		
	Сам.	Пом.	Сич.	Сам.	Пом.	Сич.	Сам.	Пом.	Сич.	Сам.	Пом.	Сич.
Апотекари . .	11	4	15	10	2	12	5	1	6	5	5	10
Прав. кибритъ	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1
Правенье боя .	2	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	13	4	17	10	2	12	5	1	6	6	5	11

VII. Индустрия за вещества за горенье и свѣтенье.

	Въ Руссе			Въ Варна			Въ Шуменъ			Въ София		
	Сам.	Пом.	Сич.	Сам.	Пом.	Сич.	Сам.	Пом.	Сич.	Сам.	Пом.	Сич.
Свѣщари . . .	7	—	7	6	—	6	7	1	8	3	1	4
Сапунджии . .	9	8	17	1	—	1				13	3	16
	6	8	24	7	7	7	7	1	8	16	4	20

VIII. Индустрия тъканье.

	Въ Руссе			Въ Варна			Въ Шуменъ			Въ София		
	Сам.	Пом.	Сич.	Сам.	Пом.	Сич.	Сам.	Пом.	Сич.	Сам.	Пом.	Сич.
Мутафи . .	18	6	24	12	7	19	150	39	189	52	21	73
Платнари . . .	—	—	—	1	—	1	—	—	—	23	28	51
Тепавичари . .	—	—	—	2	—	2	—	—	—	—	—	—
Бояджии . . .	24	7	31	30	11	41	15	5	20	35	9	44
Дръндари . . .	11	—	11	2	—	2	4	1	5	8	1	9
Тъкачи	5	27	32	—	—	—	2	1	3	—	—	—
Вжжари . . .	5	—	3	—	—	—	—	—	—	2	—	2
Килимджии . .	—	—	—	—	—	—	1	—	1	—	—	—
Копринари . .	—	—	—	—	—	—	1	—	1	—	—	—
Кетенджии . .	—	—	—	1	—	1	—	—	—	—	—	—
	61	40	101[1])	48	18	66[2])	176	46	219[3])	120	59	179[4])

IX. Правенье хартия и мешина.

	Въ Руссе			Въ Варна			Въ Шуменъ			Въ София		
	Сам.	Пом.	Сич.	Сам.	Пом.	Сич.	Сам.	Пом.	Сич.	Сам.	Пом.	Сич.
Табаци	26	7	33	26	6	32	119	47	166	7	3	10
Сарачи	36	11	47	15	1	16	58	10	68	5	3	8
Садлари . . .	6	—	6	—	—	—	—	—	—	12	1	13
Опинчари (царвулари) . . .	3	—	3	—	—	—	2	—	2	29	2	31
Решетари . . .	3	—	3	5	2	7	2	—	2	16	9	25
Подвързачи . .	4	1	5	—	—	—	4	—	4	10	1	11
	78	19	97	46	9	55	185	57	242[5])	79	19	98[6])

---

[1]) Измежду тѣхъ сж жени: Тъкачи: 2 сам., 18 помаг.; бояджии: 2 помаг. — [2]) Измежду тъхъ сж жени: Бояджии: 1 пом. — [3]) Измежду тѣхъ сж жени: Тъкачи: 1 сам., 1 пом.; бояджии: 1 сам. 2 пом. — [4]) Измежду тѣхъ сж жени: Платнари: 1 сам., 9 пом.; бояджии: 1 пом.

[5]) Измежду тѣхъ сж жени: Решетари: 1 сам. — [6]) Измежду тѣхъ сж жени: Решетари: 6 сам., 8 пом.

X. Индустрия съ дърва, съ вещества за резбарство (марангоолъкъ).

	Въ Руссе			Въ Варна			Въ Шуменъ			Въ София		
	Сам.	Пом.	Сич.	Сам.	Пом.	Сич.	Сам.	Пом.	Сич.	Сам.	Пом.	Сич.
Дърводѣлци . .	114	18	132	32	2	34	140	17	157	53	12	65
Бъчвари. . . .	22	7	29	2	—	2	3	—	3	—	—	—
Чибукчии . . .	69	15	84	36	10	46	53	2	55	25	4	29
Столяри (дограмаджии). . .	—	—	—	36	5	41	23	6	29	51	7	58
Самарджии . .	1	—	1	1	—	1	—	—	—	31	6	37
Кошничари . .	55	5	60	7	6	13	8	1	9	25	9	34
Роговари . . .	3	—	3	4	—	4	9	—	9	—	—	—
ребенари . . .	—	—	—	1	1	2	—	—	—	7	—	7
еткари . . .	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	265	45	310	119	24	143¹)	236	26	262	192	38	230²)

XI. Вещества за храненье и наслаждение.

оденичари . .	15	1	16	38	7	45	28	2	30	19	10	29
лѣбари (фурунджии) . . .	76	148	224	121	95	216	95	46	141	97	143	240
ладкари (шекерджии) . .	26	11	37	14	3	17	10	1	11	22	15	37
асапи (месари)	76	23	99	84	17	101	49	11	60	91	19	110
орекчии . . .	5	—	5	5	3	8	—	—	—	—	—	—
лваджии, бозадж., салепч. кадаифч., пуцзари, леблебеджии	32	18	50	42	44	86	20	26	46	25	53	78
левье риба .	7	1	8	—	—	—	—	—	—	—	—	—
шкаваджии .	—	—	—	3	5	8	—	—	—	—	—	—
авенье сирене, масло . .	—	—	—	—	—	—	1	—	1	2	—	2
енье бира .	3	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—
ртовари . .	—	—	—	7	4	11	6	5	11	—	—	—
аджии . . .	55	2	57	—	—	—	—	—	—	—	—	—
аботван. тютюнъ	8	—	8	13	2	15	12	2	14	15	1	16
	303	204	507	327	180	507³)	221	93	314	271	241	512⁴)

¹) Измежду тѣхъ сѫ жени: Кошничари: 4 пом.; Роговари: 1 сам. — ²) Изду тѣхъ сѫ жени: Кошничари: 1 пом.

³) Измежду тѣхъ сѫ жени: Хлѣбари: 2 пом.; Спиртовари: 2 пом. — ⁴) Изду тѣхъ сѫ жени: Сладкари: 2 пом.; хлѣбари: 2 сам., 4 пом.

XII. *Обличенье и чистенье.*

	Въ Руссе			Въ Варна			Въ Шуменъ			Въ София		
	Сам.	Пом.	Сич.	Сам.	Пом.	Сич.	Сам.	Пом.	Сич.	Сам.	Пом.	Сич.
Шивачи	285	81	366	—	—	—	385	129	514	—	—	—
Терзии	—	—	—	185	52	237	—	—	—	202	79	281
Абаджии . . .	53	23	76	—	—	—	15	7	22	—	—	—
Чохаджии . . .	—	—	—	—	—	—	1	—	1	—	—	—
Шиянье бѣли др.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	16 ж.	4 ж.	20ж.
Юрганджии . .	—	—	—	—	—	—	1	1	2	—	—	—
Кожухари . . .	64	17	81	40	11	51	50	13	63	112	39	151
Шапк. калпакч.	2	—	2	—	—	—	—	—	—	35	17	52
Кундураджии .	174	48	222	204	31	235	297	120	417	196	110	306
Чехлари	18	15	33	—	—	—	15	2	17	—	—	—
Кърпачи. . . .	54	3	57	—	—	—	35	5	40	—	—	—
Бербери	112	8	120	71	8	79	91	14	105	37	14	51
Баняри, баняндж. телляци . . .	8	5	13	6	20	26	13	12	25	14	15	29
Перачки. . . .	19 ж.	4 ж.	23 ж.	11 ж.	3 ж.	14 ж.	5ж.	—	5 ж.	47ж.	15 ж.	62ж.
Правенье цвѣтя.	—	—	—	—	—	—	1	—	1	—	—	—
Лустраджии . .	—	—	—	2	—	2	—	—	—	—	—	—
	789	204	993[1])	519	125	644[2])	913	298	1212[3])	659	293	952[4])

XIII. *Зиданье, граденье (заняти за):*

	Сам.	Пом.	Сич.	Сам.	Пом.	Сич.	Сам.	Пом.	Сич.	Сам.	Пом.	Сич.
Инжинери . . .	20	—	20	7	—	7	1	—	1	37	—	37
Предприемачи .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	—	3
Дюлгери. . . .	152	16	168	156	34	190	52	4	56	382	107	489
Зидари	—	—	—	—	—	—	10	—	10	—	—	—
Чешмеджии . .	3	—	3	3	—	3	7	2	9	5	—	5
Калдъръмджии.	9	—	9	3	—	3	—	—	—	—	—	—
Оджакчии . . .	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Тапецирери . .	4	1	5	1	—	1	—	—	—	4	2	6
Джамджии . .	11	2	13	—	—	—	—	—	—	13	3	16
Тулумбадж. (пожарна чета) .	31	—	31	51	—	51	1	—	1	1	12	13
	231	19	250	221	34	255	71	6	77	445	124	569[5])

XIV. *Полиграфически занятия.*

	Сам.	Пом.	Сич.	Сам.	Пом.	Сич.	Сам.	Пом.	Сич.	Сам.	Пом.	Сич.
Печатари . . .	8	1	9	3	3	6	1	—	1	17	4	21
Словослагатели	7	4	11	1	—	1	—	—	—	38	—	38

[1]) Измежду тѣхъ сѫ жени: Шивачи: 14 сам., 33 пом.; баняри: 3 сам. Измежду перачкитѣ има 1 сам. мѫжъ. — [2]) Измежду тѣхъ сѫ жени: Терзии: 8 сам., 3 пом.; кожухари: 2 пом. — [3]) Измежду тѣхъ сѫ жени: Шивачи: 29 сам., 16 пом.; баняри: 4 сам. — [4]) Измежду тѣхъ сѫ жени: Терзии: 6 сам., 15 пом.; шапкари: 1 сам.; баняри. 4 сам., 3 пом. Измежду перачкитѣ има 1 сам. мѫжъ.

[5]) Измежду тѣхъ жени: Тапецирери: 1 сам.

	Въ Руссе			Въ Варна			Въ Шуменъ			Въ София		
	Сам.	Пом.	Сич.	Сам.	Пом.	Сич.	Сам.	Пом.	Сич.	Сам.	Пом.	Сич.
Литографи . .	1	—	1	—	—	—	—	—	—	2	—	2
Фотографи . .	5	2	7	2	2	4	1	—	1	8	4	12
	21	7	28	6	5	11	2	—	2	65	8	73[1])

XV. *Търговия.*

	Сам.	Пом.	Сич.	Сам.	Пом.	Сич.	Сам.	Пом.	Сич.	Сам.	Пом.	Сич.
Кокошкари . .	6	—	6	29	5	34	—	—	—	3	—	3
Джамбази . . .	12	2	14	10	1	11	1	—	1	15	3	18
Джелепи . . .	—	—	—	1	—	1	1	—	1	—	—	—
Брашнари . . .	23	4	27	30	2	32	6	—	6	16	3	19
Житари . . .	5	1	6	23	4	27	3	1	4	2	—	2
Келеджии . .	—	—	—	15	—	15	—	—	—	—	—	—
Овошкари (емишчии, варзаватчии) . . .	6	—	6	9	2	11	2	1	3	3	—	3
Усамджии . .	—	—	—	3	1	4	—	—	—	—	—	—
Лѣкари . . .	2	—	2	—	—	—	—	—	—	4	—	4
Кръчмари . . .	146	70	216	104	63	167	108	28	136	180	163	343
Бакали	280	95	375	209	58	267	239	57	296	189	45	234
Тютюнджии . .	42	1	43	67	10	77	22	4	26	49	21	70
Продаванье кожи, вълна .	3	1	4	2	—	2	—	—	—	—	—	—
амукчии . . .	—	—	—	1	—	1	2	—	2	3	1	4
озинари . . .	—	—	—	—	—	—	6	1	7	—	—	—
олари (тузчии)	5	1	6	—	—	—	2	—	2	—	—	—
вгляри (кюмюрджии) . .	—	—	—	7	2	9	—	—	—	4	—	4
Бекари . . .	14	3	17	5	1	6	3	1	4	2	—	2
Желѣзари . .	72	8	80	52	16	68	9	5	14	36	20	56
Манифактураджи.	19	7	26	53	16	69	23	8	31	—	—	—
тари (товафчии, черчии)	6	3	9	20	2	22	11	3	14	12	3	15
Търговци . . .	458	126	584	340	107	447	249	49	298	452	94	546
калари . . .	—	—	—	1	—	1	—	—	—	—	—	—
хти работи .	3	—	3	1	—	1	1	—	1	2	—	2
маачии . . .	—	—	—	1	—	1	—	—	—	—	—	—
рафи	29	9	38	25	4	29	10	2	12	37	11	48
мсари . . .	4	—	4	39	1	40	—	—	—	9	—	9
лали	29	2	31	16	—	16	12	1	13	13	—	13
миссионери .	14	1	15	16	7	23	—	—	—	3	—	3
ижари . . .	8	1	9	4	—	4	2	1	3	9	1	10
	1176	335	1521[2])	1083	302	1385[3])	712	162	874[4])	1043	365	1408[5])

[1]) Измежду тѣхъ жени: Словослагатель: 1 сам.

[2]) Измежду тѣхъ жени: Кърчмари: 4 сам., 16 пом.; бакали: 2 сам., 1 пом.; рговци: 2 сам. — [3]) Измежду тѣхъ сѫ жени: Кокошкари: 3 пом.: брашнари: 1 пом.; лѣзари: 1 пом.; бакали: 1 сам.; манифактураджи.: 1 сам., 1 пом.; търговци: 3 пом. — Измежду тѣхъ сѫ жени: Кръчмари: 1 сам., 1 пом.; бакали: 1 пом.; манифактураджии: 1 пом.; търговци: 1 сам., 2 пом. — [5]) Измежду тѣхъ сѫ жени: кърчмари: сам., 1 пом.; търговци 4 сам.

XVI. Съобщения.

	Въ Русе			Въ Варна			Въ Шуменъ			Въ София		
	Сам.	Пом.	Сич.	Сам.	Пом.	Сич.	Сам.	Пом.	Сич.	Сам.	Пом.	Сич.
Телеграфисти .	23	2	25	11	1	12	3	—	3	27	—	27
Пощальони . .	5	3	8	17	1	18	2	—	2	7	17	24
Чиновници на желѣзница .	11	3	14	1	—	1	—	—	—	—	—	—
Пайтонджии . .	37	16	53	—	—	—	—	—	—	78	14	92
Каруцари . . .	182	17	197	226	30	256	131	8	139	—	—	—
Арабаджии . .	76	15	91	22	2	24	—	—	—	—	—	—
Кираджии . . .	22	—	22	13	1	14	28	3	31	81	16	97
Гемиджии . . .	178	38	216	89	44	133	1	—	1	—	—	—
Каикчии . . .	53	4	57	75	20	95	1	—	1	—	—	—
Хамали	140	—	140	79	—	79	20	—	20	114	—	114
Разсилни . . .	6	—	6	16	—	16	4	—	4	21	—	21
Пазванти (пазачи)	28	—	28	18	—	18	16	—	16	3	—	3
	761	96	857[1])	567	99	666[2])	206	11	217	331	47	378[3])

XVII. Нощуване и подкрепление.

Гостинничари .	40	46	86	42	33	75	14	10	24	63	133	196
Готвачи	62	22	84	92	29	121	21	4	25	70	64	134
Каведжии . . .	98	38	136	123	25	148	80	11	91	36	25	61
	200	106	306[4])	357	87	344[5])	115	25	140[6])	169	222	391[7])

XVIII. Лично служенье, надничари съ промѣнлива работа.

	Въ Русе			Въ Варна			Въ Шуменъ			Въ София		
	Мжж.	Жен.	Сич.	Мжж.	Жен.	Сич.	Мжж.	Жен.	Сич.	Мжж.	Жен.	Сич.
Слуги (момчета, момичета) . .	306	284	590	360	142	502	149	93	242	525	428	953
Работници на фабрика . . .	13	—	13	19	—	19	2	—	2	6	—	6
Работници (точно не опредѣлени)	516	88	604	1065	51	1121	365	14	379	442	47	496
	835	372	1207	1444	208	1642	516	107	623	1073	475	1455

---

[1]) Измежду телеграфиститѣ 1 жена сам. — [2]) Измежду тѣхъ жени: Каруцари 1 пом.; гемиджии 1 пом.; каикчии 1 сам. — [3]) Измежду телеграфиститѣ 2 жени.

[4]) Измежду тѣхъ сж жени: Гостинчари: 4 сам., 9 пом.; готвачи: 14 сам., 11 пом.; каведжии: 3 сам., 2 пом. — [5]) Измежду тѣхъ сж жени: Гостинчари: 1 пом.; готвачи: 4 сам., 2 пом.; каведжии: 1 пом. — [6]) Измежду тѣхъ сж жени: Гостин.: 1 пом.; готв.: 1 сам., 1 пом.; каведжии: 2 пом. — [7]) Измежду тѣхъ сж жени; Гостинчари: 2 сам., 10 пом.; готв.: 10 сам., 10 пом.; каведж.: 2 сам., 2 пом.

XIX. *Войска, флота, жандармерия.*

	Въ Руссе	Въ Варна	Въ Шуменъ	Въ София
	Мжжье	Мжжье	Мжжье	Мжжье
Юнкери	—	—	—	141
Войници	1269	1935	1590	902
Жандарми	76	109	36	113
Стражари	28	15	3	2
	1373	2059	1629	1158

XX. *Държавни служби, богослужение, свободни звания.*

	Въ Руссе	Въ Варна	Въ Шуменъ	Въ София
Дипломация, консулства	20	14	1	9
Чиновници (неопредѣлено)	166	132	53	311[1])
Писари	30	22	36	91
Мухтари	—	12	—	—
	216	180	90	411
Митрополити и свѣщен.	22	24	9	24
Калугери[2])	—	1	1	7
Равини, хахами . . .	2	2	1	22
Имами, ходжи	46	40	71	6
Клисари	—	1	—	—
Гробари	—	2	—	—
Епитропи	—	1	—	—
	70	71	82	59
Доктори, лѣкари . . .	6	14	8	31
Фелдшери	5	1	3	—
Акушьори[3])	5	4	4	8
Спианичари	—	1	—	—
	16	20	15	39
Редактори	3	—	—	—
Публицисти	—	—	—	4
Кореспонденти	—	1	—	1
	3	1	—	5
Адвокати	19	11	2	12
Прошенописци	2	6	4	—
	21	17	6	12

---

[1]) 2 отъ тѣхъ сж жени.

[2]) И въ тритѣ града сж *калугерици.*

[3]) Само въ Варна има 1 мжжъ акушьоръ, сичкитѣ други акушьорки сж жени.

	Въ Руссе			Въ Варна			Въ Шуменъ			Въ София		
	Мжж.	Жен.	Сич.	Мжж.	Жен.	Сич.	Мжж.	Жен.	Сич.	Мжж.	Жен.	Сич.
Учители	61	15	76	50	9	59	75	14	89	46	15	61
Живописци . .	5	—	5	5	—	5	7	—	7	5	—	—
Музиканти . .	38	12	50	47	23	70	17	9	26	63	13	76
Актьори	—	—	—	4	1	5	—	—	—	—	—	—
	43	12	55	56	24	80	24	9	33	68	13	81

XXI. Безъ звания.

Притѣжатели .	7	—	7	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Просяци . . .	17	1	18	6	1	7	14	4	18	20	67	87
Ученици . . .	17	—	17	45	1	46	214	3	217	386	87	473
Молли	—	—	—	—	—	—	142	—	142	—	—	—
Публични жени.	—	45	45	—	54	54	—	21	21	—	45	45
Безъ	442	541	953	417	530	947	373	1084	1457	238	498	736
	483	587	1070	468	586	1054	743	1112	1855	644	697	1341

СТАРИ ПѪТЕШЕСТВИЯ ПО БЪЛГАРИЯ ОТЪ 15–18 СТОЛѢТИЕ.

СЪОБЩАВА Д-РЪ КОНСТ. ИРЕЧЕКЪ.

(Продължение отъ кн. III.)

II Феликсъ Петанчичъ (ок. 1502).

Любопитното пѫтешествие на французский рицаръ Бертрандонъ де ла Брокие́ стои съвсѣмъ уединено въ своето врѣме. Чакъ отъ края на сѫщото столѣтие има второ таково едно съчинение — дневникътъ на нѣмский рицаръ *Арнолдъ фонъ Харфъ* изъ Келнъ (1499), но той, сѫщо единъ Божигробский поклонникъ, много обширно приказва за Палестина и за Египетъ и твърдѣ малко, едвамъ една половинъ страница, за своето ходение отъ Цариградъ презъ Пловдивъ, Самоковъ и Кюстендилъ за въ Далмация, отъ дѣто той презъ Венеция се завърнѫлъ пакъ въ отечеството си.[1])

Пó-важна за насъ е една малка латинска книжица съ надписъ: „De itineribus in Turciam libellus“ (книжка върху пѫтищата за въ Турция), печатана първъ пѫть въ Виена въ 1522 год. и препечатвана отпослѣ въ разни сборници

[1]) Die Pilgerfahrt des Ritters Arnold von Harff von Cöln 1496—1499. Herausgegeben von Dr. E. von Groote. Cöln 1860. Харфъ минѫлъ презъ Одринъ, Пловдивъ (Philipolis), Пазарджикъ (Baserback), Дупница (Tobinica), гдѣто не далеко тече рѣката Струма (Strumonach); два денье отъ Дупница стигнѫлъ въ Wruska Balna, сирѣчь Кюбушка Баня (Кюстендилъ). Пó-далече е влѣзнѫлъ въ „долнята България“ съ рѣката Вардаръ, послѣ въ Сърбия и тамъ стигнѫлъ презъ Прищина, Новипазаръ и на въ Стонъ (Stagno) при морето.

*

за Турция до десеть пѫти, ако не по́-вече. Тя съдържав не едно пѫтописание, а едно начъртание на главнитѣ пѫ тища, по които християнскитѣ войски би могли да влѣз нѫтъ въ полуострова и да освободятъ балканскитѣ народ отъ мусулманското иго. За автора ѝ, който се казва *Фе ликсъ Петанчичь* (Petantius), до сега знаемъ твърдѣ мал Споредъ изслѣдванията на учений хърватский географ Д-ръ Петръ Матковичь[1]) той билъ родомъ Дубровчанинъ и намиралъ се дълго врѣме въ службата на венгерскит кралье, особенно при двора на Владислава (1490—1516 отъ полската династия на Ягелонитѣ, който бѣше заед краль чешский и венгерский. При този владѣтель Петан чичь, единъ човѣкъ ученъ и начитанъ, е билъ не сам кралевски секретарь и послѣ и началникъ на новооснова ната кралевска библиотека, но поради своето познавани на разни народи и езици често билъ пращанъ съ дипл матически мисии до разни чужди дворове. Въ 1501 год ходилъ на Родосъ при тамкашнитѣ рицари, които т храбро воювахѫ срѣщу Турцитѣ, догдѣто турската си не ги принуди да напуснѫтъ Родосъ и да се пренесѫт на Малта. Послѣ го проваждахѫ съ други посланства в Венеция, въ Италия, въ родното му мѣсто Дубровникъ и ос бено при Турцитѣ, до султана Баязита II и до Селима Петанчичь се поминѫлъ не много врѣме преди 1522 год защото въ онова първо издание на книжицата му отъ съ щата година той се споменва вече като умрѣлъ. А самат книжица е написалъ слѣдъ онова посланство до родосскит рицари, слѣдователно около 1502 год., когато краль Вл диславъ се приготовляваль за единъ походъ срѣщу Ту цитѣ, който обаче останѫлъ само въ проекта.

Родомъ Словѣнинъ и отъ градъ, който въ тия вѣков се занимавалъ най-по́вече съ търговията вѫтрѣ въ предѣ

[1]) Putovanja po Balkanskom poluotoku XVI vieka. Napisao Dr. P. Matković. Felix Petančić, въ Rad jugoslavenske akademije, томъ 49 (Загребъ 1879).

литѣ на Балканский полуостровъ, Петанчичь е могълъ доста добрѣ да упознае сърбскитѣ и българскитѣ страни, и книжицата му, макаръ че е малка и кратка, съдържава нѣкои съвсѣмъ драгоцѣнни нѣща. А като ученъ човѣкъ, запознатъ съ латинската и гърцка литература, която въ онова врѣме пакъ захванѫла да се цѣни, да се изучва и обработва, той е ималъ понятие и за минѫлото на тия предѣли, но при това упаднѫлъ въ общата погрѣшка на своитѣ съврѣменници, ученитѣ классицисти и хуманисти. Споредъ тѣхното мнѣние пó-хубаво и пó-учено е било да се превождатъ всичкитѣ географически имена на старо и да се избѣгватъ съврѣменнитѣ народни названия. Тъй и нашиятъ Петанчичь намѣсти Сърбитѣ направилъ на Мизи, Българетѣ на Трибалли и пр.

За най-важний предѣлъ на турската империя, къмъ който трѣбало да бѫдѫтъ насочени предполагаемитѣ военни походи срѣщу Турцитѣ, Петанчичь счита Тракия или Романия, една страна, каже, на припекъ, която изобилствува съ всичко, що е нужно за живѣение; въ нея лежи и самия Цариградъ, гдѣто се съединяватъ всичкитѣ пѫтища вѫтрѣ въ Турско.

Нáй-напрѣдъ описва „горниятъ“ пѫть отъ Бѣлградъ до Цариградъ. Отъ Бѣлградъ споредъ него се дохожда презъ Годомирското поле (нинѣшно поле Годоминъ между Смедерево и устието на Морава), презъ селото Браничево, нѣкога голѣмъ градъ (сега развалини при селото Костолацъ близу до Пожаревацъ) и около славний Ресавский монастиръ (основанъ въ 1407 год. отъ сърбский деспотъ Стефанъ Лазаревичь) въ градъ Нишъ.

„Нишъ (Nisus) е билъ нѣкогажъ, както се види отъ развалинитѣ, единъ прекрасенъ градъ, но сега е станѫлъ почти село, населено отъ Турци и отъ Българе (a Turcis et Bulgaris). Лежи подъ много високи планини, които сѫ

клонове на близската Родопа[1]), до рѣката Нисава, отъ която е приелъ и името си, и между другитѣ села на Мизия и Трибалия (ще рече Сърбия и България) счита се за славенъ поради изобилие на търговски стоки. Отъ прехода (презъ Дунава) при Бѣлградъ до тука има 120 милии. Отъ тука се върви къмъ селото Пиротъ, положено между планини. По пѫть се минува голѣмата и стърма планина Куновица, презъ която мѫчно се ходи поради дълбокитѣ долини, прострѣни подъ високи скалини, както и поради прегѫститѣ гори и дългитѣ кривулици на пѫтя[2]). Послѣ се стигва слѣдъ 50 милии въ София, столицата на Трибалитѣ (metropolis Triballorum, сирѣчь на Българетѣ), прочута въ нашето врѣме като търговски градъ (emporium)[3]). Тя лежи въ една равнина. Отъ къмъ истокъ е обърнѫта къмъ долнята Мизия, сирѣчь къмъ *Загорието* (Sagoria),[4]) което се простира отъ рѣката Циабръ (Cyabrus, нинѣшната Цибрица) около градоветѣ Видинъ и Никополъ покрай рѣката Истеръ (Дунавъ) до Понтийското море.[5]) Къмъ южната страна лежи Тракия, къмъ западъ Скордисцитѣ,[6]) Три-

[1]) Родопитѣ не се простиратъ до тамъ, до гдѣто ги туря Петанчичь.

[2]) *Куновица* се викала въ срѣднитѣ вѣкове планината между Нишъ и Бѣла Паланка. Дубровнишкий поетъ Яковъ Палмотичь въ 1668 год. описва горитѣ на Куновица съ слѣдующитѣ думи: „У планини Куновици, гдје дубрава расте густа . . само једна што улица како змија вијаше се, која пустих сред граница просјечена виђаше се, куд никуда проћ у реду немогаху три коњика.“ (Dubrovnik ponovljen стр. 280). Тука венгерский и полский краль Владиславъ съ войводата си Ивана Хуняда и сърбский деспотъ Георгий Бранковичь е разбилъ Турцитѣ въ 1443 год. Виждъ Бълг. История (Одесското издание) стр. 472 и за самата Куновица: Heerstrasse von Belgrad nach Constantinopel стр. 89, 107, 112, 126.

[3]) Въ много съчинения на 17 и 18 вѣкъ София се казва столица на България, защото тя е била тогава сѣдалището на румелийския беглербегъ и слѣдователно срѣдоточието на по-голѣмата часть отъ полуострова.

[4]) Петанчичь добрѣ е зналъ българското име на страната между Дунавъ и Стара Планина. За Загорието виждъ Бълг. История стр. 486.

[5]) Авторътъ е челъ, че въ римскитѣ врѣмена рѣката Цибрица е била границата между провинциитѣ Горня и Долня Мезия, но, види се, не е зналъ, че Видинъ лежи на западъ отъ устието на Цибрица.

[6]) Тука списательтъ иска да покаже, че знае за келтийскиятъ народъ на Скордисцитѣ, който въ III—I стол. пр. Хр. е сѣдѣлъ въ днескашната Сърбия, но подъ римското владѣние съвсѣмъ е изчезнѫлъ.

балитѣ и високитѣ Алпи на планината *Василица.*[1]) Отъ тамъ се възвишава Родопа, която по множеството на своитѣ върхове тъй да кажѫ царствува надъ всичкитѣ планини, както се показва това и отъ самото ѝ гръцко название. Презъ нейнитѣ мѫчни и тѣсни проходи стигва се въ равнината на *Филиппополъ* или на Романия. Тука сѫ имали пѫть нѣкога Римлянитѣ, като сѫ се стремили къмъ завладѣнието на Азия, и до днескашний день вижда се тука памятникътъ имъ, въздвиженъ съ мраморни стълбове насрѣдъ планинитѣ.[2]) Историята разказва, че и Годофредъ Бульонский, като е тръгнѫлъ за освобождението на Светата Земя, презъ тука е слѣзнѫлъ изъ горнята Мизия къмъ Хелеспонта или къмъ Галиполъ, за да мине тамъ морето. Презъ тия проходи и Владиславъ, краль панонски (венгерски) и полски, като е билъ обиколенъ отъ турский царь Муратъ се е оттеглилъ назадъ, за да се върне въ Панония (Венгрия).[3]) Отъ Филиппополъ въ три денье се пристигва по поляната, всѐ покрай рѣката Марица или Хебръ, въ Дринополъ, който градъ древнитѣ викахѫ Одрисъ или Орестиасъ.[4]) Между тракийскитѣ градове той всѣкога е билъ прочутъ поради своята хубость и поради юнашката си слава". Отъ тамъ, свършва Петанчичь, до Галиполъ има 60 милии, до Цариградъ 120.

---

[1]) Βασιλική κλεισοῦρα (царската клисура) сѫ викали Византийцитѣ Трояновитѣ Врата или Капуджика, и споредъ това сѫ ги нарекли кърстоносцитѣ claustra sancti Basilii (клисурата на св. Василий). Словѣнетѣ отъ гръцкото название сѫ направили своята *Василица*, едно име, което нерѣдко се споменва въ паметницитѣ на 15 и 16 вѣкъ. До сега има на западъ отъ Капуджика едно село Васелица съ 305 распрѫснати кѫщи. За всичката мѣстность и нейнитѣ паметници и сѫдбини обширно говорихъ въ Heerstrasse стр. 30—35, 92 и пр., та и въ своето послѣдньо пѫтешествие по Румелия въ „Osvěta" 1882.

[2]) Трояновитѣ Врата, срушени чакъ 1835.

[3]) Походътъ на краля Владислава къмъ София и Златица 1443 (Бълг. История стр. 473).

[4]) Този градъ наистина се викалъ най-напрѣдъ Ускудама или Орестиасъ, а сегашното име е приелъ отъ царя Хадриана. Преди римското завоевание той билъ главна крѣпость на Тракийското племе на Одризитѣ.

Другий „долний“ пѫть за Тракия споредъ Петанчича вървѣлъ отъ Бѣлградъ къмъ югъ на Косово поле и тамъ се съединявалъ съ далматинский пѫть, който е водилъ отъ Адриатическитѣ пристанища въ Цариградъ; отъ Косово поле по него се стигвало пакъ до ония „горний“ пѫть въ мѣстноститѣ на гореспоменѫтата Василица. Въ това направление отъ Бѣлградъ най-напрѣдъ се дохождало въ Крушевацъ и отъ тамъ презъ Бѣла Църква (нинѣшното Куршумлье), близу около равнината Дубочица,[1]) на прочутото *Косово поле*. Петанчичь съ нѣколко думи споменва голѣмото сражение въ 1389 г., въ което сърбский князъ Лазаръ биде тука разбитъ отъ Турцитѣ, оная голѣма битка, която принесе смърть и на побѣдения сърбский господарь и на побѣдителя, султана Мурата I, чиято чрѣва, казва нашиятъ авторътъ, тука се съхранявали въ единъ мраморенъ гробъ, а самото тѣло е било пренесено въ Бруссa.[2]) Той споменва и нещастното разбиване, което отпослѣ на сѫщитѣ мѣста потърпѣ отъ Турцитѣ (1448) славний войвода Иванъ Хуниядъ (Сибинянинъ Янко на народнитѣ пѣсни) съ венгерскитѣ войски.

„Равнината на това поле се простира на 70 мили до Качаничкий пѫть и до Клисурский проходъ, който води къмъ Скопие; тя лежи между двѣтѣ рѣки Ситница и Лабъ, отъ всѣкждѣ оградена съ планини, подножията на които сж пълни съ села и селца. На едната ѝ страна лежи найбогатото село *Прищина*, което поради преголѣмото си плодородие нѣкогажь доставляваше най-голѣмо удоволствие на мизийскитѣ (сирѣчь сърбскитѣ) господари. Освѣнъ това стои тука десеть мили по́далече градъ *Новобърдо* (Novomontana civitas), нѣмска колония (Germanorum colonia), по-

[1]) Дубочица или Глъбочица на срѣдовѣковнитѣ паметници споредъ наслѣдванията на Стояна Новаковича (Годишњица Николе Чупића I, 1877 стр. 183) е била долината на Морава и Ветреница при Лѣсковецъ.

[2]) Този гробъ на Мурата I, една малка джамия, стои до днесъ на бойното поле близу до Прищина.

неже най-напрѣдъ *Саситѣ* (Saxones) сж намѣрили въ мизийскитѣ (сърбскитѣ) страни рудитѣ и сребърнитѣ матерни.[1]) Впрочемъ около Оравицкото езеро[2]) и близкитѣ блата, като се остава на страна оная пжтека, която води презъ Бинчь Морава (Binzum Moravam) къмъ Кривичинскитѣ планини (montes Crivicinae), що се дигжтъ между Мизия и Дардания,[3]) въ единъ день отъ входа въ клисурата се дохожда въ *Скопие,* главенъ градъ на Дардания, при който е и границата на Македония. Този градъ е плоденъ и изобилствува съ всичкитѣ драгоцѣнни произведения на земята, та е особенно пребивалище на господаря; той се орошава отъ здравата рѣка Вардаръ, що извира отъ най-високитѣ върхове на планината Орбелосъ[4]), та заради това много е згоденъ за събирание на войскитѣ. Като се тръгне отъ тука, минува се презъ *Жеглиговската равнина, Конопнишката долина, Беобушката Баня* (balnea Beobusci), Стримонский мость, който раздѣлява Македонцитѣ отъ Трибалитѣ или Българетѣ, презъ селото *Цървени Брѣгъ* (villa Ripae Rubeae) и като се подаватъ *Самоковскитѣ поляни*[5]) и горитѣ

---

[1]) Новобърдо (Novomonte на Италиянцитѣ) бѣше въ 14 и 15 столѣтие единъ отъ първитѣ градове на полуострова, съ прочути сребърни и златни рудници и една цвѣтуща търговия. Султанъ Мухамедъ II взе го въ 1455 год. слѣдъ една люта обсада. Сега той е единъ купъ развалини въ планинитѣ между Прищина и Враня. Вижъ моитѣ Handelstrassen und Bergwerke von Serbien und Bosnien стр. 56 и статията на Стояна Новаковича, Новобрдо и Врањско Поморавље, Годишњица III (1880).

[2]) Робовачко блато въ южната половина на Косово поле.

[3]) Дардания викахж Римлянетѣ провинцията, столицата на която бѣше Scupi, въ която лежеше и градъ Ulpiana (сега Липлянъ). Кривичинскитѣ планини е може „Чръна-Гора“ (Карадагъ) при изворитѣ на Бинчъ-Модава.

[4]) Петанчичь мисли тука Шаръ планина, Scardus на Римлянитѣ; Orbelus се викахж планинитѣ отъ Рила на югъ, между рѣкитѣ Струма и Места (Перинъ-планина).

[5]) Жеглигово бѣше въ срѣднитѣ вѣкове единъ градъ до Куманово. Конопница викж едно село до Криворѣчната Паланка. *Беобушка,* сирѣчь *Велбуждьска Баня* зовѣ се въ сърбскитѣ паметници на 15 и 16 вѣкъ градъ Кюстендилъ, старий *Велбуждъ* или *Велбуждъ;* околнитѣ селени до сега го познавать най-повече просто подъ името Баня, като викать и гражданитѣ му „Бáнчене“. Мостътъ е каменний Кадинъ мостъ между Кюстендилъ и Дунница; рѣка Струма по оние мѣста до сега се счита граница между Македония и България. Цървени Брѣгъ е едно село между Дупница и Самоковъ.

и пространитѣ пустини на Емъ планина (сирѣчь старий Haemus или днешна *Стара-планина*), която у Трибалитѣ (Българетѣ), нейнитѣ жители, се вика *Костенецъ* (Costegnazo).[1] по единъ много мжченъ пжть се слиза къмъ рѣката Марица, сирѣчь Хебрусъ, та се дохожда въ Филипополското или Романийско поле; тамъ този долний пжть, 230 мили оти Скопие, се свързва съ ония горний, що слѣзва въ тия равнища отъ планината Василица или Родопа.“

Петанчичь знае още за единъ пжть, който водилъ отъ Венгрия за въ българскитѣ страни. Той излѣзвалъ отъ Будимъ, минвалъ презъ Варадинъ и други венгерски мѣста за въ Темишваръ, стигвалъ отъ тамъ въ трансилванский главенъ градъ *Сибинъ* (Sibinium, нѣмски сега Hermannstadt, ромжнски Сибиу) и по-далече въ *Брашовъ* (Corona или Bresovia) подъ високитѣ планини, който раздѣляватъ Трансилвания отъ Влашко. „Отъ тамъ (сирѣчь отъ Брашовъ) на третий день се дохожда въ *Тръговище*, влашката столица и сѣдалището на войводата, едно мѣсто непристжпно, оградено не съ стѣни, а съ насипъ и прѣкопъ, снабденъ отъ вънка съ преостри колци; то е положено между блата, блатисти гори и влажни барища, тъй щото зимѣ почти всичкитѣ околности ставатъ непроходими.[2]) Това е древнята провинция Дация, нѣкогажь римска колония, отъ гдѣто нейнитѣ жители и въ нашето врѣме обикновенно се служжтъ съ латинский езикъ. Това е народъ варварски, свирѣпъ, отдаденъ на суевѣрия и гатания, всѣкога жеденъ за разбой и плячка. Отъ тамка обърща се пжтьтъ къмъ преходитѣ (сирѣчь презъ Дунава) при *Бдинъ* (Bidinium) и *Никополь;* на лѣво се дохожда къмъ малката крѣпость *Василъ* (Vasilum), на срѣдата между двѣтѣ Влахии, Голѣмата и Малката, която послѣднята се вика и Молдавия, гдѣто

[1]) Костенецъ село при изворитѣ на Марица.

[2]) Влашката столица чакъ въ половината на 17 вѣкъ се пренесе отъ Тръговище въ Букурещь.

често сѫ се случвали битки съ Турцитѣ." [1]) Тука Петанчичь споменва нощната побѣда на влашкий войвода Дракулъ (1462) срѣщу царя Мохаммеда II и побѣдата на молдавский воевода Стефанъ (1475) надъ войскитѣ на румелийский беглербегъ Сулейманъ. За по̀-нататъшний пѫть казва, че 30 милии отъ Васлъ има преходъ презъ Дунавъ у града *Браиловъ* (Braillovum) и на срѣща, пише, захваща Гърция, която ужъ се простирала до самитѣ седъмъ устия на Дунава. [2])

По̀-подробно расправя Петанчичь за сърбскитѣ и босненски пѫтища. За Македония знае твърдѣ малко. Споменва само нѣкогашната римска via Egnatia, старий пѫть отъ Драчь презъ Солунъ на Цариградъ; за него казва, че по него се върви отъ Драчъ презъ Албания къмъ Бѣлградъ (сега Бератъ), като оставатъ на страна кѫдѣ северъ рѣката Фанди и Дукагинскитѣ планини, та се минва около добрѣ населений градъ Дибра нататъкъ къмъ Солунъ.

III. Венедиктъ Курипешичь (1530).

Редътъ на пѫтешествията по Турско въ XVI вѣкъ захваща съ дневника на единъ Словѣнецъ отъ Горний градъ (Obernburg) въ Штирия близу до краньската граница, Бенедиктъ Курипешичь, който като „латинский тълмачъ" придружавалъ Хърватина Никола Юришича и Нѣмеца графа Іосифа Ламберга, когато тѣ въ 1530 год. отивахѫ въ Цариградъ като посланници на краль нѣмский, чешский и венгерский (послѣ и царь на римска или нѣмска импе-

[1]) Това е, види се, днескашний Васлуй, до Берладъ.

[2]) Браила познава вече Нѣмецътъ Шилтбергеръ, съучастникъ въ битката при Никополь въ 1396 год. (Вижъ Пер. Спис. I, 46): „Бѣхъ и въ Валахия и въ нейнитѣ столици; едната се вика Агришъ (види се Арджишъ), другата Тиркишъ (Търговище). И единъ градъ на име Ибраилъ лежи при Дунава, и тука стоятъ корабитѣ и лиитѣ, които принасятъ търговскитѣ стоки отъ странитѣ на езичницитѣ (сирѣчь Ислямнитѣ). Трѣба да се забѣлѣжи, че народа въ Голѣмата и Малката Валахия е християнски и че той има единъ особенъ езикъ. И всичкитѣ оставятъ да имъ растѫтъ брадата и космитѣ и никога не ги стрижѫтъ". (Изд. Neumann стр. 92).

рия) Фердинандъ I. То бѣше слѣдующата година послѣ първата безуспѣшна обсада на Виена отъ султана Сулеймана (1529), въ едно врѣме, когато западното християнство най-повече се угрожаваше отъ побѣдоноснитѣ нашествия на Турцитѣ, които тогава бѣхѫ достигнѫли до върха на могѫществото си. Дневникътъ на Курипешича е писанъ на нѣмски и печатанъ (не се казва гдѣ, види се въ Виена) въ 1531 година на 32 листа, съ 10 дърворѣзни изображения най-повече на босенски крѣпости, подъ название: „Itinerarium Wegrayss kün. May. potschafft gen Constantinopel zu dem türckischen Kayser Soleyman anno XXX“ (пѫтешествие на крал. посолство въ Цариградъ до турския царь Солейманъ год. 30). На насловния листъ има едно изображение, което представява султана възъ прѣстола и християнскитѣ посланници, какъ колѣничѫтъ предъ него, за да му цѣлуватъ рѫката.[1])

Курипешичь не е написалъ такъвъ единъ привлекателенъ и разборитъ разказъ, като рицаръ Бертрандонъ, нито е располагалъ съ антическата ученость на съврѣменника си Петанчича. Неговото съчинение е простъ единъ дневникъ, съ деньетѣ и имената на мѣстноститѣ, написанъ съ единъ грубъ и тежъкъ езикъ и слогъ; но този дневникъ е твърдѣ важенъ заради своитѣ географически бѣлѣжки, доста подробни и богати. Посланницитѣ сѫ минѫли презъ Босна, Косово поле, Враня, Брѣзникъ и София за Цариградъ, а на връщание сѫ ходили презъ Самоковъ, Прищина и пакъ презъ Босна. За старата география на Босна, която е яко мало позната, свѣдѣнията на Курипешича съдържаватъ единъ материялъ твърдѣ драгоцѣненъ.

---

[1]) Има двѣ издания, които се различаватъ само по вида на буквитѣ (ср. Heerstrasse стр. 118 бѣл. 10). Книжката е много рѣдка; единъ екземпларь има у мене, и отъ него сѫ преведени долу приведенитѣ отломъци. Въ оригиналътъ срѣща се едно множество типографически погрѣшки, даже въ имената, и една пълна бъркотия владѣе въ препинателнитѣ знакове.

Авторътъ, като роденъ Словѣнинъ, съ особена любовь си е записвалъ имената на рѣкитѣ, планинитѣ и селата, презъ които е минувалъ та е забѣлѣжилъ и нѣкои любопитни работи върху жителитѣ на страната, и тѣхнитѣ нрави и обичаи; не е забравилъ даже да каже нѣщо за стари словѣнски надгробни надписи, които е съгледалъ по пѫть, и за народни пѣсни, които му сѫ били познати. Разбира се, е пó-вече приказва за босенскитѣ и сърбскитѣ предѣли, дѣто жителитѣ сѫ му били пó-близки, но и онова, което пише за България, не е безъ важность и цѣна.

Това пѫтешествие не е единственното съчинение на Курипешича. Проф. Матковичь, който е посветилъ на този словѣнский пѫтникъ една хубáва статия,[1]) намѣрилъ е и друга една негова любопитна книжица, писана сѫщо на нѣмски: единъ диалогъ или диспутация на двама сензи ои кралевското посолство въ Цариградъ. То е една отъ множеството политически брошурки, които въ XVI и XVII столѣтие се писахѫ и печатахѫ за турскитѣ работи; сеитѣ се разговарятъ за турскитѣ военни сили, за възможността на испѫждание Турцитѣ отъ Европа, за несъгласието между християнскитѣ държави, за съврѣменната борба реформацията въ Германия и пр.

Посланницитѣ Юришичь и Ламбергъ тръгнѫхѫ кѫдѣ краятъ на Августа 1530 отъ Любляна къмъ турската граница, съ една дружина отъ 30 души, Хървати, Словѣнци Нѣмци. Въ Метлика срѣщнѫхѫ хърватский банъ Иванъ ръловича и Хансъ Кацианера, началника на войскитѣ въ краньско, които заедно съ много краньски и хърватски вможи и капитани бѣхѫ дошли тамъ, за да направятъ инъ смотръ на конницата. Отъ тамъ минѫхѫ презъ онова

[1]) Dr. P. Matković, Putovanja po Balkanskom poluotoku XVI vieka. II Kuripešić, arola i Ramberti. Rad jugosl. akademije knjiga 56 (1881). Преводътъ ми на нѣкои а се отклонява въ нѣкои дреболии отъ тълкуванията на г-на Матковича, защото инский нѣмский езикъ на книгата го разбирамъ на мѣсти нѣщо другояче.

множество малки укрѣплени мѣста, що вардихѫ хърватската граница срѣщу безпрестаннитѣ разбойнически нападения на босенскитѣ мусулмане, които не се спирахѫ нито въ мирно врѣме. Въ послѣдний хърватски градъ Крупа на границата ги посрѣщнѫхѫ петмина Турци, които бѣхѫ пристигнѫли отъ близкий Каменградъ, за да имъ служѫтъ като проводници. Малко по́-далече ги дочака субаша Малкошичь, единъ босенски потурченецъ и началникъ на двѣстѣ души конница, за когото Курипешичь забѣлѣжва, че „за неговитѣ славни дѣла много се пѣяло по Хърватско и по Босна". Въ самий Каменградъ Турцитѣ приехѫ посланството съ гърмежъ на топоветѣ и съ една весела софра.

Отъ тамъ пѫтницитѣ полека въ 16 денье стигнѫхѫ въ босенската столица, въ градъ Връхбосна, турски Босна Сарай, нинѣшното Сараево. Пѫтьтъ водеше презъ високи гористи върхове, презъ диви планински рѣки и около многобройни крѣпости, отъ които нѣкогажъ босенскитѣ велможи защищавали отечеството си противъ Турцитѣ. Курипешичь подробно ги изброява, описва имъ кулитѣ и стѣнитѣ и отъ нѣкои съобщава и изображения. Нѣкои отъ тѣхъ сѫ били развалени, но други сѫ се удържали отъ мусулманетѣ въ добъръ редъ. Върху рѣката Лашва, която по́-долу минва презъ нинѣшний градъ Травникъ, виждали се орѫдия за премиване златний пѣсъкъ. Всичката страна бѣше пуста, мало населена и гориста.

Недалеко предъ Върхбосна посрѣщнѫ пѫтницитѣ Муратъ войвода съ 130 хубаво натъкмени конници и малко слѣдъ това ги прие самиятъ босенский паша Хосревъ въ една тента направена отъ зелени клончета, окрѫженъ съ едно множество храбри Турци, облечени въ блестящи съ злато извезени дрѣхи отъ кадифе и коприна и въорѫжени съ пушки, лѫкове и саби. Въ тентата посланницитѣ два часа се поразговорихѫ съ пашата, сѣдѣщиць върху единъ

гбавъ килимъ. Въ града Върхбосна не се спирахж, а шнжхж само презъ него та нощувахж оттатъкъ въ едно ло. Когато се стягахж да влѣзнжтъ въ града, срѣщнжхж 15-16 дѣца, момчета и момичета, които Турцитѣ ги карахж предъ себе си като стока, защото немогли да ги продатъ сжщий день на пазара; още пó-напрѣдъ съзрѣли едно селце, гдѣто кондисали, до 20 такива сжщи нещастни християнчета, които ги водихж при пашата като даръкъ отъ плячка, направена при едно погранично нашествие.

Курипешичь на едно мѣсто дава едно пó-подробно исание на долня Босна, отъ рѣката Уна до градъ Върхбосна, въ общи чърти. „Преди всичко, казва, долня Босна е една съвсѣмъ планинска страна, има насждѣ голѣми и на малко мѣста е обработена, особенно по крайницата, защото тамъ Хърватитѣ и други често иж плячкъ“. Отъ жителитѣ той за нáй-старитѣ счита „старитѣ няне, които сж римски (католически) християне“. Другѣ сж били Сърби, или както ги викахж тогава вече, си.[1]) Еднитѣ и другитѣ се обличали почти като Турцѣ, само че не си бръснжли главитѣ. Третитѣ сж били ицитѣ, чиновници и войници. На християнетѣ сж остали вѣрата, черквитѣ и свещенницитѣ, и пó-напрѣдъ не имали отъ тѣхъ пó-вече данъкъ освѣнъ отъ всѣка кжща гь венгерски фиоринъ или 50 аспри годишно,[2]) но въ iѣдствие на голѣмитѣ войни въ Венгрия и Хърватско поченжли въ онова врѣме пó-вече да ги притѣсняватъ. Пó-напрѣдъ почнжхж съ това, както е обичай въ Турско, зиматъ отъ всѣко мѣсто по три, четири или петь момвсѣка година, и за това избиратъ най-хубавитѣ и

[1]) Въ Босна подъ думата Влахъ, която значила пó-напрѣдъ (както и българсърбски въ сърб. кралевство) единъ Ромжнинъ, сега се разбира единъ правоъ християнинъ.

[2]) Разумѣва се тука единъ тогавашенъ златенъ фиоринъ (жълтица).

на́й-пъргавитѣ, тъй щото на нѣкой баща или майка отнематъ и единственното дѣте, ако е хубаво и чисто, и на другиго, които има четири или петь дѣца нехубави и неспособни, оставатъ му ги всичкитѣ.“ Освѣнъ това взимание дѣца за еничеритѣ сѫ захванѫли да взиматъ отъ всѣка глава, стара или млада, по 30 до 40 аспри особенъ данъкъ, и върхъ това отъ всѣка нива, градина, ливада, харманъ или кѫщни врата по нѣколко аспри. Послѣ сѫ забранили да се поправять черквитѣ или да се градятъ нови, за да присилѭтъ християнитѣ да се потурчѭтъ.

„Заради това, слѣдва Курипешичь, казанитѣ християне отъ двата вида много сѫ незадоволни, та може да се помисли, че лесно ще се преселятъ отъ тука въ християнски мѣста. То се види и отъ това, че колко пѫти сме дохождали на конакъ въ тѣхнитѣ кѫщя, тѣ бѣхѫ принудени не само да ни испразнятъ своитѣ жилища, но и да ни дадѫтъ всичко потрѣбно, отъ суровия натискъ на Турцитѣ, които често предъ насъ лошо биехѫ не само старитѣ но и младитѣ, даже и женитѣ. И при това тѣ не смѣхѫ явно нищо да приемѫтъ отъ насъ, но когато имъ скрито плащахме, съ тайни знакове ни показвахѫ, че би предпочели да сѫ при насъ, отъ колкото тука. Ахъ! колко пѫти сме ги виждали, какъ сѫ стоели предъ насъ съ прекърстени рѫцѣ и какъ сѫ гледали съ въздишки къмъ небото а съ насъ несмѣхѫ дума да продуматъ! А кѫдѣто можѣхѫ тайно да поприказватъ съ насъ, казвахѫ: „Ахъ, съ какво желание чакахме, да ни освободите съ Христова помощь искахме и на драго сърце да се пренесемъ въ вашата земя предъ този тиранинъ, но сега нашата надѣжда се свърши, защото виждаме, че и вие сте принудени да се предадете на турский царь и че сте тръгнѫли да търсите миръ!“ На това имъ отговаряхме съ утѣшения и надѣжди но всѐ съ голѣмо съжаление. Да даде Господъ, всичкитѣ на които турската сила не е при сърце, да видятъ тов

ѣщо; безъ съмнѣние ще съжалятъ тие людие, защото ги штаме за истински християне, които въ неисказани тежки гнила и усилни притѣснения пакъ постоянствуватъ да новѣдватъ християнската вѣра!“

Курипешичъ прибавя, че е имало въ Босна християне, что отъ принуждение или отъ лошавина, най-паче отъ жда за плячка, участвували въ турскитѣ походи и даже нѣкога ставали мусулмане.

Отъ Върхбосна нашитѣ пѫтници стигнѫхѫ въ деветь ние до Митровица. Въ пуститѣ гористи планини, които пълняватъ пространството между рѣкитѣ Босна и Дрина, изо до градеца Рогатица или по турски Челебиназаръ, рипешичъ съгледалъ единъ купъ голѣми четвероѫгълни дгробни камънье съ надписи и не е забравилъ да съобщи своето пѫтописание преводътъ на два отъ тѣхъ, които хѫ на сърбский езикъ съ кирилловски слова. Гробоветѣ јехѫ остатъцитѣ на босенский войвода Радославъ Павлоъ (1442), единъ отъ последнитѣ защитници на страа противъ турскитѣ завоеватели, както и на семейството и на единъ неговъ вѣренъ слуга, единъ храбъръ войъ. „за рицарскитѣ юнаштва на когото,“ казва Курипечъ, „Босняне и Хървате още пѣѭтъ много пѣсни“.

Между крѣпоститѣ Вишеградъ и Добрунъ, съградени хъ непристѫпни голѣми канари, излѣзнѫхѫ на срѣща единъ малъкъ мънастирь осъмъ сърбски калугери, нъ отъ тѣхъ въ священнически одѣжди, та пожелахѫ посланницитѣ Божия помощь за честито пѫтуване и ро връщание. Близо до развалинитѣ на хубавата крѣгъ Прибой, които личихѫ още като въспоминание отвнитѣ християнски свободни врѣмена, пѫтницитѣ минѫ презъ една планина, наречена Банска гора, и около ий единъ мънастирь съ сърбски монаси, та дойдохѫ усти мѣста, гдѣто имаше много хайдуци, разбира се — тияне; заради това Турцитѣ испроваждахѫ послан-

ството презъ тука съ 40 войници. Нѣйдѣ около Сѣница пжтьтъ се вѫскачвалъ на една висока планина, за която Курипешичъ чулъ несмислената прикаска, че отъ неинъ върхъ се виждалъ и Дубровникъ съ морето, и Смедерево край Дунава та и самия Цариградъ. Като преноцувахѫ въ Новипазаръ, пжтницитѣ се въскачихѫ на Рогозна планина, минѫхѫ една долина, гдѣто хора испирвали злато отъ рѣчния пѣсъкъ и гдѣто копаяли сребро, та съгледахѫ единъ много голѣмъ и хубавъ мънастирь, разрушенъ не отколѣ по заповѣдь на турский царь, защото заробенитѣ християне, като сѫ успѣли да се освободятъ отъ турското робство, тука се събирали — прочутий Бански мънастирь, основанъ отъ сърбский краль Стефанъ Милутинъ (1281—1320). По пжтя съгледахѫ на едно каменито бърдо разваления градъ Елечь. Послѣ се спуснѫхѫ въ долината на рѣката Ибаръ, около крѣпостта Звечанъ, която се възвишава върху една уединена канара, та пристигнѫхѫ въ градеца Митровица, отъ гдѣто се захваща Косово поле.

Всичкия този предѣлъ, отъ Върхбосна до Митровица, Курипешичъ вика „Горня Босна", макарь, че въ врѣмето преди турското завоевание, страната около Сѣница и Новипазаръ никога не е принадлежала на босенската, а само на сърбската държава. „Горня Босна не е тъй дива и планиниста, като долня Босна, но има дълги високо положени пасбища, оградени съ голи планини, и има малко полета, освѣнъ онова при града Върхбосна. Жителитѣ на страната сѫ отъ два народа, сирѣчь Турци и Сърби, за които сме споменѫли вече пò-напрѣдъ. Тѣ (Сърбитѣ) иматъ свои свещенници и черкви по християнски начинъ, а они три мънастири, за които съмъ говорилъ въ дневника си е основалъ единъ гръцки царь, на име царь Стефанъ.[1]) А

[1]) Курипешичъ е чулъ нѣщо за Стефана Душаня, който се викалъ царь сърбски и гръцки. Но всичкитѣ тие три мънастири бѣхѫ много пò-стари отъ Душановото врѣме.

най-повече има Турци, които сж войници и иматъ отъ турския царь въ тая страна едно възнаграждение, което викатъ *тимаръ,* [2]) особенно въ предѣлитѣ отъ Прусацъ до града Върхбосна, гдѣто си има сѣдалището Хосревъ бегъ, паша или началникъ на босенското кралевство. Тѣ сѣдятъ въ своитѣ дворове и владѣжтъ Сърбитѣ съ голѣмо тиранство, както сме вече казали."

„Босенското кралевство," продължава Курипешичъ, „споредъ голѣмината си малко е населено. За това, както изпитахъ, има три причини. Първо, че хората много умиратъ тука отъ чумата. Второ, че Сърбитѣ заради даноцитѣ и тегобитѣ много избѣгватъ отъ тука. Третьо и най-повече, защото турский царь зима отъ страната младитѣ и способнитѣ човѣци, както казахме, та всичкитѣ негови еничери, най-добри слуги, чиновници и капетани сж Босняне; Турцитѣ ги считатъ за най-добрия, най-побожния и най-вѣрния народъ, та ги обичатъ и хвалятъ като истинскитѣ Турци и вѣрватъ имъ даже пò-вече отъ колкото на тие послѣднитѣ. Тѣ наистина по способность и хубаво лице много видно се различаватъ испомежду Турцитѣ, защото сж много по-хубави и пò-накичени отъ колкото самитѣ Турци. Страната на много мѣста има златенъ пѣсъкъ и сребърни руди. Очевидно е, че Босна въ врѣмената на християнетѣ е била една много хубава, добрѣ обработена земя. Имаше на много мѣста и лозя, но сега се виждатъ само около Вишеградъ и Новипазаръ. Може би, че къмъ двѣтѣ страни, сирѣчь къдѣ морето и кждѣ рѣката Сава, гдѣто страната яко се простира на далеко и кждѣто не сме достигали, земята е пò-обработена, но край пжтьтъ тя е най-лошо запустѣла. То има тая причина, че Турцитѣ при пжтуванието насамъ и натъкъ всичко взематъ, каквото има, и нищо неплащатъ. И последний залогъ, които иматъ християнетѣ, грабватъ

---

[2]) Малко пò-надолу Курипешичъ тълкува тимаръ: „нѣколко села" — спахилжци.

имъ отъ устата като дивитѣ вълци, кучета и лъвове. Заради това горкитѣ хора иматъ и обработватъ своитѣ нивя само въ планинитѣ и височинитѣ.“

„Намѣрихме въ горня Босна много черкви, сърбски священници и мънастири и въ тѣхъ сърбски и гръцки калугери; видѣхме и кръстове по гробищата и други християнски знакове. Отъ това може да се заключи, както нимго (Сърбитѣ) наистина и сами подтвърждавахѫ, че тѣ и тѣхнитѣ кралюве и велможи преди много врѣме сѫ се борили за християнската вѣра въ юнашки битки, на нѣкои отъ които сме видѣли и бойнитѣ поля, та сѫ се тъй храбро защищавали, щото Турцитѣ не сѫ могли да ги подчинятъ другояче, освѣнъ като имъ оставили вѣрата. Има въ страната още много предѣли, на които самитѣ Турци отдаватъ славата, че до сега не сѫ ги завоевали съ никоя сила, но че тѣ самоволно сѫ се подчинили съ условие, че ще ги оставятъ при тѣхната вѣра. Ахъ Боже, какво злочесто вавилонско заточение и вѣчна робия! Богъ всемилостивиї нека ги освободи скоро съ своето милосърдие! И самитѣ Турци се боѭтъ да живѣѭтъ между тѣхъ, защото много Турци тайно се убиватъ отъ тѣхъ. Сѫщитѣ Сърби, които заварихме още като християне, показвахѫ ни много любовь, и ако се случило, да дойде нѣкой старецъ, той казва къмъ младитѣ: „Видите-ли, при бащитѣ ни такива сѫ били господаритѣ и на тая страна. Ахъ Боже! ние всѣкога сме се надѣвали, че вие пакъ ще ни освободите, а сега сте тръгнѫли да се подчините и вие на турский царь! Виждаме, че турский царь иска да стане господарь на цѣлий свѣтъ. Ама молиме васъ, да постоянствувате въ християнската вѣра; правѣте, както и ние, които при всичката неволя ненапущаме вѣрата си.“ Ние ги утѣшавахме по-добрѣ, отъ колкото тѣ сѫ се надѣвали, но Богъ трѣба да се смили, когато насъ ни насърдчаватъ къмъ вѣрата ни тия гонени, мѫчени, напуснѫти, горки християне!“

Може да си въобразиме, какво впечатлѣние е направило на християнетѣ минуванието на едно посланство, състояще най-повече отъ съплеменници отъ сѫщий езикъ, Хървате и Сърби, юнаци навикнѫли на борбата срѣщу турската сила, накичени съ народни дрѣхи, въ орѫжие на конь, та испровождани отъ Турцитѣ съ голѣма почесть! Старцитѣ сѫ си наумѣвали своитѣ босенски и сърбски господари и велможи въ християнско врѣме, което небѣше още тъй отколѣ: 85 години преди пѫтуванието на Курипешича взехѫ Турцитѣ южната Сърбия съ Ново Бърдо и Призрѣнъ (1455) и отъ падението на босенската държава (1463) небѣхѫ се минѫли по-вече отъ 77 години. Народнитѣ пѣсни въспѣвахѫ още старитѣ юнаци и утѣшавахѫ поробеното поколѣние съ въспоминанията отъ свободното врѣме. Курипешичъ е знаялъ тия пѣсни и като споменва за Косово поле, забѣлѣжва въ него гробътъ на цара Мурата I, една каже кула съ куршуменъ покривъ, та прикажда цѣль единъ изводъ отъ пѣсеньта, какъ е убилъ старий юнакъ „Милошъ Кобиловичъ“ цара Мурата съ ножъ изъ шатъра преди Косовската битка и какъ е погинѫлъ слѣдъ този подвигъ съ юнашка смърть.

Отъ Митровица пѫтницитѣ стигнѫхѫ въ единъ день около градътъ Вучи-трънъ въ градъ Прищина. Отъ тамъ минѫхѫ презъ планината Фарма (сега Хорма), съгледахѫ тамъ Новобърдо и кондисахѫ въ селото Ливочъ при Бинчъ Морава. Слѣдующий день минѫхѫ край сѫщата Морава презъ едно хубаво поле въ едно село Катунъ, което сѫществува още, близу до Враня. Отъ тука ще продължаваме съ собственнитѣ думи на Курипешича.

„Вторникъ на 27 септемврий вървѣхме отъ Катунъ къмъ Враня (Vraine), което е единъ градъ съ крѣпость отъ нашата лѣва рѫка; минѫхме рѣка Морава, обърнѫхме се подъ едни високи планини на дѣсно въ едно село Сурдулица и останѫхме тамъ. Въ срѣда на 28 септемврий единъ часъ

разстояние отъ Сурдулица стигнѫхме до една много хубава, висока, дълга и голѣма планина, речена Чемерникъ, та минѫхме ѭ въ шесть часа и дойдохме въ една долина въ едно село на лѣво отъ пѫтя, наречено Страшимировацъ, и тамъ останѫхме. Въ четвъртъкъ на 29 септемврий на праздникъ св. Михаила сѣдѣхме цѣлъ день въ Страшимировацъ.“ [1])

„Отъ Косово поле бѣше се почекнѫла една часть на сърбската земя, която отъ Дунава се простира до тука. Тази земя въ началото е много равна, защото Косово поле, до дванайсеть или четирнайсеть мили дълго, отъ страната на Македония и на морето съвсѣмъ е равно, добрѣ снабдено съ хубави голѣми села и обработено съ нивя. Почти въ всѣко село има черква съ единъ попъ, който върши богослужението въ опредѣлено врѣме споредъ постановения на св. Павелъ,[2]) та заради това съ жената си и съ дѣцата си се храни отъ цѣлата община, догдѣто е живъ. Сърбската земя има свой езикъ, сърбский езикъ, който е сѫщо единъ словѣнски езикъ (ein windisch sprach). Народътъ на тая земя много е побоженъ и пази се, колкото му е възможно, отъ злото и отъ грѣха. Макаръ че земята има нѣкои голѣми планини, намиратъ се въ неѭ много лозя та и всѣкакво жито расте тука въ изобилие; има тука и много сребърни руди, тъй щото турский царъ прави почти всичкитѣ свои пари отъ среброто, което приема изъ сърбската земя.“ [3])

„Въ петъкъ на 30 септемврий стигнѫхме отъ Стра-

[1]) Сурдулица е едно село въ Вранското окрѫжие на истокъ отъ Морава въ долината на рѣка Сурдулица. Отъ тука минва пѫтьтъ, който съединява Вранско и Трънско, презъ планината Чемерникъ, презъ която споредъ разказа на Константина Философа въ 1413 г. вървѣлъ султанъ Муса, като е тръгнѫлъ отъ София презъ Враня на Новобърдо. Страшимировацъ е днешкашното село Стрезимировци (съ 124 кѫщи и 1072 жители), недалеко на западъ отъ Трънъ, въ Трънската околия.

[2]) Курипешичъ насѫдѣ е сбъркалъ православнитѣ християне съ привърженицитѣ на Павликиянството.

[3]) Особенно рудницитѣ на Копаоникъ, въ Новобърдо и въ Янево.

шровацъ въ едно хубаво добрѣ обработено поле, наречено непоle (Snepolle), та обърнѫхме се презъ една малка плана на лѣво и дойдохме на Грахово поле въ единъ градъ Брѣзникъ, гдѣто има и много сребърни руди, и тамъ танѫхме.“ [1])

Грахово поле, споменѫто отъ Курипешича, до днеска е е познато подъ сѫщото име *Грахово*, което обнема Брѣшката околия и Софийскитѣ села около горньото течение рѣката Струма между Витоша планина и старобългарій градъ Перникъ. За да узнаемъ границитѣ и селата това Грахово, обърнѫхме се до г-на Търнский окрѫженъ спекторъ Н. Пр. Архимандритъ Зиновий Петровъ, който і-добрѣ познава тия мѣстности и тѣхнитѣ достопамятно-. Той ни пише слѣдующето: „Граховскитѣ граници сѫ около: Голо-Бърдо между Радомиръ и Перникъ, надъ ото Църква, Витошкитѣ поли, надъ селата Драгичево, ılово, Бучино и Мошино, Витошкото стебло къмъ сѣверо-адъ, надъ селата Дивотино, Расникъ и Вискяръ, Вискярга планина (малкитѣ бърда иматъ различни названия, Кръстато Дърво, Градище, което, види се, било е за-ь и др.), надъ селата Бабица, Госъ, Арзанъ, Г. Романци расова все това сѫщо стебло въ продължението му (и ания има такива: Кривий Колникъ, Мечий Камикъ и чилова Кория), надъ селата Ярославци, Завала и Бици върха Църнча, надъ селото Конска Букова Глава, селата Изворъ и Садовикъ Лилинъ планина (Любиша) рха Дебелецъ; и най-подирѣ надъ Гигинци къмъ югъ граничава отъ Църна Гора. Този предѣлъ е улей на та Струма или на Струмскитѣ начални притоци и на-се *Грахово поле.* А всичкитѣ села, освѣнъ градъ Брѣз-

[1]) **Знеполе,** Знеполско вика се до днесъ долината около Трънъ. Турцитѣ ви-амия градецъ Трънъ „Исneболъ“. Старото словѣнско име бѣше, струва ми се, olѣ; 1020 споменва се между градоветѣ на Срѣдецката епархия Ζβενέαπος, види во записано мѣсто Ζβεναπόλις (ср. Handelsstrassen und Bergwerke стр. 68 бѣл. Като **Знѣполів** споменва се и у Константина Философа (1431).

никъ, сѫ въ това поле слѣдующитѣ 43: Перникъ, Калкасъ, Цѫрква, Драгичево, Бучино, Раилово, Мошино, Църнелъ, Дивотино,[1]) Мещица, Витановци, Зидарци, Ярджуловци, Батановци, Бела Вода, Копаница, Лѣсковецъ, Селишинъ Долъ, Велковци, Сопица, Слаковци, Вискяръ, Расникъ, Бабица, Госъ, Арзанъ, Горно-Романци, Долно-Романци, Красова, Ярославци, Завала, Билинци, Гърло, Муртинци, Видрица, Конско, Ръжанци, Бегуновци, Изворъ, Садовикъ, Кошарево, Гигинци, Ноевци.“[2])

Извѣстието на Курипешича за сребърни рудници въ Брѣзникъ (ein stätlin Pressnick genant, allda auch vil silber ertzt) е съвсѣмъ уединено. Г-нъ Трънский инспекторъ ми пише, че сега тамъ никой отъ жителитѣ за тѣхъ незнае. „А има златна руда, която се намира въ Брѣзнишката околия и на́й-много въ *Лѣсковъ-Долъ* на южната страна до Брѣзнишкото бърдо. Въ Лѣсковъ-Долъ е събирана златна руда постоянно и събирането и́ е престанѫло отъ послѣдната руско-турска война. Турското правителство е освобождавало нѣколко Неврокопски села отъ всѣкакъвъ видъ данъкъ, а задлъжавало жителитѣ имъ да събиратъ златна руда по всичка Европейска Турция. Тия Неврокопски рудари сѫ дохождали и въ Брѣзнишко, и всѣкоя година въ Лѣсковъ Долъ сѫ събирали на́й-много златна руда; подиръ войната тѣ сѫ дошли само единъ пѫть (1879), но били спрѣни отъ сърбскитѣ власти, въ врѣме на сърбската окупация.“[3])

Но да се завърнемъ сега пакъ къмъ разсказа на Курипешича за пѫтуванието му отъ Брѣзникъ и Грахово поле нататъкъ къмъ София.

---

[1]) Тия села сѫ въ Софийското окрѫжие, Софийска околия (оная часть, що е оттатъкъ Витоша).

[2]) Ярджуловци, Батановци, Бѣла Вода, Копаница, Лесковецъ, Селишинъ Долъ принадлежатъ на Радомирската околия, другитѣ на Брѣзнишката.

[3]) Ср. статията на г-на Златарски въ Пер. Спис. II. (1882) стр. 12 год.

„Въ сѫббота на 1 октомврий дойдохме отъ Брѣзникъ презъ Грахово поле до една долина речена Клисура. Слѣдъ това стигнѫхме на хубавото дълго Софийско поле (Sophia-Feld), презъ което вървѣхме та минѫхме и градъ София на горний му край, тъй щото по́-голѣмата часть на града ни останѫ на лѣво; много умирахѫ хората въ града. Стигнѫхме въ едно село Слатина, гдѣто и останѫхме. Въ недѣля на 2 октомврий ѣздихме отъ Слатина по Софийското поле презъ нѣколко села до една горица, и послѣ до едно село Вакарелъ и тамъ кондисахме. Въ понедѣлникъ на 3 октомврий тръгнѫхме отъ Вакарелъ къмъ единъ върхъ, дойдохме въ една равнина до единъ турски градецъ Ихтиманъ, който ни останѫ на десно при самия пѫть, и стигнѫхме по единъ каменитъ пѫть до едно село Клисура, гдѣто има двѣ голѣми зидани камени порти; презъ едната ѣздихме и дойдохме въ едно село Ветренъ, гдѣто останѫхме.“ [1])

„Отъ планината Чемерникъ [2]) до днешния конакъ тая всичка земя е България. Това е една хубава, равна, добрѣ обработена страна, въ която има и много по́-вече хора и стада отъ колкото въ другитѣ, защото тѣзи предѣли не сѫ край границата и малко се боѭтъ отъ неприятелитѣ. Има тука всѣкакви човѣшки потрѣбности въ изобилие. Жителитѣ иматъ сѫщо вѣрата на св. Павелъ, както и Сърбитѣ; тѣ иматъ свои попове и черкви, боѭтъ се отъ Бога и твърдѣ много се пазятъ отъ лошавини, срамотии, по-

[1]) Клисура село (43 кѫщи съ 387 жители) се намира на правия пѫть отъ Брѣзникъ за София (презъ Филиповци). Въ София пѫтницитѣ не се спирахѫ, защото Турцитѣ, както се види отъ цѣлото пѫтешествие, нарочно ги водихѫ около голѣмитѣ градища, безъ да се спиратъ въ тѣхъ. Слатина е едно познато село (85 кѫщи съ 639 жители) 4 километра на Ю-В. отъ София, на лѣво отъ сегашний Цариградский пѫть. Имената на Вакарелъ и Ихтиманъ въ печатания текстъ сѫ изопачени: Wackanel, Itunian (м. Ictiman), тъй като книжката въобще е пълна съ не…тни погрѣшки. Клисура е послѣшний Капуджикъ и портата сѫ „Траяновитѣ Врата“, които тамъ стоехѫ чакъ до началото на нашето столѣтие.

[2]) Тамъ бѣше сърбската граница въ врѣме, когато Турцитѣ завоевахѫ окончателно сърбската държава.

роци и грѣхове. Показвахѫ ни сѫщо много почеть съ хубаво посрѣщание и приемахѫ ни добрѣ въ своитѣ кѫщя. И тѣ иматъ единъ словѣнски езикъ (ein windische sprach), който обаче пó-малко разбирахме отъ колкото сърбский езикъ. А че българската земя въ християнскитѣ врѣмена е имала голѣма свобода, богатство и всѣкакво изобилие, то се види отъ това, че женитѣ, мѫжьетѣ и дѣцата всичкитѣ иматъ дрѣхи и ризи извезени съ коприна; (женитѣ) носятъ и на врата и въ ушитѣ пърстенци отъ сребро, жълта мѣдь (пиринчъ) и олово, та и плетени косми долу до земята и много украшения на тѣхъ."

„Вторникъ на 4 октомврий дойдохме отъ Ветренъ презъ върхътъ въ една равнина, въ оризови нивя, въ единъ турски градъ Татарджикъ (Tatartzigk), който минѫхме на едно мѣсто, но пó-голѣмата часть на града ни останѫ на дѣсно. Послѣ се обърнѫхме на Пловдинското поле (Pleydtner feld) и тамъ възвихме отъ пѫтя на дѣсно въ едно село Говедарово, гдѣто нощувахме. Въ срѣда на 5 октомврий ѣздихме отъ Говедарово по Пловдинското поле до града Пловдинъ (Plaudin), гдѣто минѫхме единъ дългъ дървенъ мостъ, та излѣзохме пакъ на полето и вървѣхме до мръкнѫло до едно тържище Конушъ (Komus), гдѣто се спрѣхме. Предъ града Пловдинъ, преди да се влѣзе въ него, Ибрахимъ паша има една много хубава зидана четвероѫгълна конюшня, въ която могѫтъ да стоятъ 800 коньe."[1])

„Въ четвъртъкъ 6 октомврий вървѣхме отъ Конушъ по полето, послѣ по друго едно поле речено Колвицерица (? Koluizeritza) и обърнѫхме се малко нѣщо отъ пѫтя на лѣво въ едно село Сироница (Sironitza), гдѣто останѫхме.[2] Въ петъкъ на 7 октомврий вървѣхме отъ Сироница по по-

[1]) Единъ каравансарай.

[2]) Това поле, нѣйдѣ до Каяли, други пѫтници пишѫтъ Calegorica (Starine X 214). Сироница другадѣ не се споменва, нито между старитѣ нито между сегашнитѣ села; може да се чете и Сировица (Sirouitza).

лето до едно голѣмо село Семише (Semische), послѣ до четири мили по едно дълго поле, гдѣто турский царь има свой ловъ, та стигнѫхме до едно село Вирни (Virni), което се вика турски Ютбугетъ, и тамъ останѫхме.[1]) Въ сѫббота 8 октомврий пѫтувахме отъ Вирни презъ планини и една долина до едно селце Харманли и презъ една дълга дѫбова гора до единъ новъ дълъгъ зиданъ мостъ, който е направенъ отъ Мустафа бега, едного отъ силнитѣ паши, и тамъ се спрѣхме." [2])

„А тие петь последни денье, сирѣчъ отъ вторникъ до днеска пѫтувахме презъ Романия. Тука по пѫть всички сѫ християне, Сърби и Българе, които иматъ и държѫтъ една вѣра. Насѫдѣ много хубавѣ ни приехѫ. Положението на тая страна Романия е сѫщо както на България, само че въ Романия има повече Гърци,[3]) които неможяхѫ да говорѭтъ съ насъ словѣнски".

„Въ недѣля на 9 октомврий минѫхме дългиятъ каменъ мостъ презъ рѣката Марица, ѣздихме четире мили по полето и дойдохме въ единъ голѣмъ огражденъ съ стѣни градъ Адриянополь, въ който влѣзнѫхме и стигнѫхме по единъ дълъгъ мостъ до единъ кервансарай, гдѣто нощувахме."

Слѣдъ единъ день почивка нашитѣ пѫтници се дигнѫхѫ отъ Одринъ та се упѫтихѫ презъ широки равнини къмъ турската столица, презъ Хафса, Баба-Ески, Бергасъ, Каристанъ и хубаво съграденийъ градецъ Чорли. У Силиврия съгледахѫ морето и на 17 октомврий, 57 денье пѫть

[1]) Семизче (старобългарската Клокотница, ср. Heerstrasse стр. 98) сѫществува и сега. Вирово споменва се и въ други пѫтешествия отъ 16 вѣкъ; бѣше нѣйдѣ до Гудджова.

[2]) Мостътъ при сегашний градецъ Мустафа Паша е направенъ заедно съ прилежащий къмъ него керванъ-сарай въ врѣме на царя Баязида II отъ Мустафа паша, мѫжа на една сестра на царя Сулеймана, който паша умрѣ въ 1512 год.

[3]) Въ книгата е печатано „Kirchen" (черкви), което недава никакъвъ смисълъ; безъ съмнѣние въ подлинника е било писано „Krichen" (Griechen) — Гърци.

отъ Любляна, стигнѫхѫ най-подирѣ въ Цариградъ. Най-послѣднята страна, отъ моста ва Мустафа паша до Цариградъ, казва Курипешичъ, е Гърция. „Тука има още твърдѣ много Гърци въ всичкитѣ градове, тържища и села, които държѫтъ още много усърдно християнската вѣра, своитѣ праздници, черкви, свещенници, наредби и обичаи. Носѭтъ турски чалми, но само сини [1]) и не си стрижѭтъ коситѣ, за да се различаватъ отъ истинскитѣ Турци.“ Послѣ описва, какъ и Гърцитѣ теглили много отъ притѣсненията на Турцитѣ и какъ приказвали, че тѣхната страна е подпаднѫла подъ мусулманското иго по високомѣрието на старитѣ владѣтели и господари, които сѫ мислѣли, че по̀напрѣдъ ще падне цѣлий свѣтъ, и тогава ще може да се надвие самата Гърция.

Въ Цариградъ посланството стояло въ единъ кервансарай като въ затворъ безъ сношение съ другитѣ хора, само че Турцитѣ му показвахѫ голѣми почести и го снабдявахѫ обилно съ всичко нужно. Нашия пѫтникъ обширно описва посѣщенията при султана и при везиритѣ, съ всичкия имъ блѣскъ и съ богати госби, и споменва разни рѣдки животни, които е видѣлъ въ палата, слонове, лъвове, леопарди, жирафи и пр. На 22 декемврий посланницитѣ пакъ тръгнѫхѫ назадъ. Най-напрѣдъ вървѣхѫ по сѫщий пѫть до подъ Родопитѣ, но послѣ се отбихѫ по друга една посока. Бѣлѣжкитѣ на Курипешича за връщанието сѫ по̀кратки отъ тия за отиваньето въ Цариградъ, но не сѫ лишени отъ любопитность, защото пѫтницитѣ сега ударихѫ по друго направление.

„На 1 януарий тръгнѫме отъ Сироница много рано презъ едно дълго поле къмъ едно тържище и тука се отклонихме отъ нашиятъ прѣдишенъ пѫть на лѣво, та дойдохме въ едно село Касумвено (Kassumweno), гдѣто конди-

[1]) Въ южнитѣ край-морски страни на Тракия, а така сѫщо и въ Тесалия грѫцкото простолюдие и до днесъ обвива главитѣ си съ сини кърпи.

сахме у едни грьцки хора. Въ понедѣлникъ на 2 януарий дойдохме отъ Касумвено кѫдѣ Пловдинъ, който ни останѫ на дѣсно, въ едно село Патриса, гдѣто останѫхме. Въ вторникъ на 3 януарий вървѣхме отъ Патриса къмъ рѣката Марица, минѫхме нѣколко села и дойдохме въ Бѣлово (Belloua), гдѣто останѫхме. Въ срѣда на 4 януарий вървѣхме отъ Бѣлово презъ двѣ клисури и послѣ презъ една дѫбова гора къмъ единъ топълъ изворъ (toplitz), нареченъ Костаница Баня (Castanitza Wana), гдѣто кондисахме. Въ четвъртъкъ на 5 януарий се дигнѫхме отъ Банята много рано та минѫхме една дълга планина въ снѣгъ и дойдохме въ тържище (marckt) Самоково, гдѣто кондисахме. Въ петъкъ на 6 януарий останѫхме въ Самоково.“ [1])

„Въ сѫббота 7 януарий дойдохме отъ Самоково до едно село Слатино Бърдо (Slatinwerden), гдѣто срѣщнѫхме много християне въ желѣзни вериги; послѣ стигнѫхме до Червени Брѣгъ (Czeruonobregu), гдѣто се спрѣхме. Въ недѣля на 8 януарий минѫхме отъ Червени Брѣгъ единъ лошъ пѫть презъ една планина до единъ хубавъ каменъ мостъ и до едно село Осл-Костаница (Osslkosstanitza), гдѣто останѫхме. Въ понедѣлникъ на 9 януарий отъ Осл-Костаница минѫхме около топлитѣ извори, речени Констаница Баня (Constainitza Wanna), презъ една планина въ една долина, по много лошъ пѫть, та дойдохме до една рѣка, наречена Крива рѣка, и до едно село Конопница, гдѣто нощувахме. Въ вторникъ на 10 януарий дойдохме отъ Конопница презъ едно хубаво поле до едно село на единъ върхъ, речено Страцинъ, гдѣто останѫхме.“ [2])

---

[1]) Курипешичъ на връщание е вървѣлъ не по полето презъ Пловдивъ, а край подножието на Родопитѣ. Касумвено неще бѫде различно отъ сегашното селце Касѫмово (Касѫмкюй) въ Конушката околия. Патриса (Patrissa) мислѭ че неще бѫде друго освѣнъ селото Пастуша при Перущица; Бѣлово е познато село при края на днешната желѣзница. Сѫщо и Костенецъ сѫществува до сега въ долината, която се отваря подъ изворитѣ на Марица.

[2]) Отъ Бѣлово Курипешичъ е ходилъ по голѣмия пѫть, който съединява Цариградъ презъ Татаръ-Пазарджикъ съ Македония. Община Слатина (403 кѫщи, 2208

„Въ срѣда на 11 януарий тръгнѫхме отъ Страцинъ, минѫхме нѣколко села и слѣдъ като ѣздихме твърдѣ дълго врѣме, стигнѫхме до Фростево (? Frostheuo), гдѣто въ старо врѣме бѣше една хубава крѣпость, и тамъ се спрѣхме. Въ четвъртъкъ на 12 януарий тръгнѫхме отъ Фростево, вървѣхме презъ една голѣма планина Църна гора, дойдохме въ Моравското поле до селото Ливацъ, и отъ тамъ въ Горня Понеша, гдѣто останѫхме.[1]) Въ петъкъ на 13 януарий отъ Горня Понеша дойдохме презъ едни планини къмъ Прищина и на Косово поле, и тамъ кондисахме въ селото Бабиносъ.“ Отъ Косово поле нашитѣ пѫтници слѣдвахѫ сѫщий пѫть, както по́-напрѣдъ, презъ Вучитрънъ, Нови-пазаръ, Вишеградъ, Рогатица до Врьхбосна. Отъ тамъ дойдохѫ на 2 февруарий до хърватската граница при Крупа а на 9 сѫщий мѣсецъ благополучно и съ радость пакъ се завърнѫхѫ въ Любляна, единъ мѣсецъ и 19 денье слѣдъ излизанието отъ Цариградъ.

IV. Бенедето Рамберти (1534).

Въ 1534 год. Венециянцитѣ испроводихѫ въ Цариградъ за своя посланникъ при цара Сулеймана единъ отъ своитѣ високи чиновници, Даниила де Лудовичи. Като секретарь го принуждаваше неговъ братовчедъ Бенедето Рамберти, тогава още младъ човѣкъ, единъ отъ виднитѣ дипломати и учени хора на венециянската республика въ онова врѣме, който подирѣ участвувалъ при разни по-

жит.) сѫществува до сега въ Дупнишката околия, сѫщо и Червеня брѣгъ. Изопаче-ното име Осл-Костаница на западъ отъ Кадинъ мостъ презъ Струма тълкуват на голѣмото село Слокощица (по турско произношение било би Ослокостиджа) недалеко на югоистокъ отъ Кюстендилъ. За „Костаница-Баня“ или „Велбуждска Баня“ споменѫхме вече въ бѣлѣжкитѣ до описанието на Петанчича, както и за Коношница Крива-рѣка и Криво-рѣчна Паланка сѫ днеска общепознати мѣста; Страчинъ се намира на сѫщий пѫть между Паланка и Куманово.

[1]) Фростево е непознато. Църна Гора е „Карадагъ“ на северъ отъ Скопие, гдѣто извира Бинчь-Морава, при която има до днесъ селото Ливочь и по́-далече на Хорм планина селото Пониша. „Бабиносъ“ ще бѫде сегашний Бабинмость, гдѣто се извира рѣката Лабъ между Прищина и Вучитрънъ.

сланства въ Германия, Италия и Франция и нáй-послѣ е билъ управитель на прочутата библиотека Марциана въ родния му градъ (род. 1503, умрѣлъ 1547). Той описа своето пѫтешествие на италиянски, та го издаде нáй-напрѣдъ въ Венеция 1539 въ славната печатница на Алдовцитѣ (Aldo) подъ название: „Libri tre delle cose dei Turchi" (Три книги за турскитѣ работи). Първата книга съдържава пѫтописъ отъ Венеция до Цариградъ, втората описва портата или дворътъ на султана Сулеймана и третята разказва за състоянието на османската империя. Слѣдъ кратко врѣме книгата е била препечатана още два пѫти, 1541 и 1545.[1])

Пѫтницитѣ нáй-напрѣдъ вървѣхѫ по море отъ Венеция до Дубровникъ (Рагуза) та посѣтихѫ по пѫть разни градове и острове въ далматинското крайморие. Рамберти описва ги всичкитѣ, но нáй-повече се спира при самия Дубровникъ, единъ градъ, казва, старъ и благороденъ, съграденъ на хубаво мѣсто при морето у подножието на високи, стърми и голи планини. Портътъ въ самия градъ билъ малъкъ, но една миля пó-далече се намираше голѣмия заливъ Гравоса (слов. Гружъ), съ охолно мѣсто за една стотина кораби; около залива Рамберти е съгледалъ много хубави кѫщя съ прекрасни градини, пълни съ портокали, лимони, цедри и други хубави дървета и съ шадравани прѣсна вода, което всичко сѫществува тамъ и до днешний день. Въ самия Дубровникъ имаше фонтани (чешми) съ сладка вода, приведена по единъ искусенъ водопроводъ отъ далеки планини. За жителитѣ приказва Рамберти, че всичкитѣ говорѭтъ словѣнски (la lingua schiaua), но че мѫжьетѣ знаѭтъ и италиянски, та забѣлѣжва, че заслуж-

[1]) Ние употрѣбихме послѣдньото издание, помѣстено въ единъ много любопитенъ сборникъ на пѫтешествия подъ надписъ: Viaggi fatti da Venetia alla Tana, in Persia, in India et in Constantinopoli. Vinegia 1545. За обяснение на самото пѫтешествие обширно е говорилъ проф. Матковичъ въ горспоменѫтата статия за старитѣ пѫтописи по Балк. полуостровъ.

вали най-голѣма похвала, защото, макаръ че били поставени въ едно мѣсто съвсѣмъ пусто и тѣсно, пàкъ сѫ си отворили пѫть за всѣко благоденствие единствено съ своето трудолюбие и постоянство, тъй да кажѫ противъ волята на природата. Женитѣ не ги е намѣрилъ много хубави нито дрѣхитѣ имъ, и казва че рѣдко излизали отъ кѫщи, но при това обичали да стоятъ на прозорцитѣ; а госпожицитѣ съвсѣмъ не сѫ се виждали. За характера на гражданетѣ забѣлѣжва, че сѫ били най-пòвече богати и скѫперници, както ужъ всичкитѣ търговци въобще, но че освѣнъ това много се гордѣяли съ своитѣ познания и съ благородството си; разбира се, че тука между редоветѣ излиза на явѣ високомѣрието, съ което жителитѣ на голѣмата италиянска република между венециянскитѣ лагуни всѣкога сѫ се относяли къмъ гражданетѣ на малката си словѣнска сестрица подъ приморскитѣ голи капари, съ които тамъ Балканский полуостровъ стърмо се обърща къмъ Адриятическото море. Рамберти споменва и нѣщо за управлението на тая аристократическа република, съ единъ президентъ (кнезъ), избиранъ само на единъ мѣсецъ, и за трибутътъ отъ 12.000 жълтици, който Дубровчане ежегодно сѫ пращали съ два посланника въ Цариградъ до султана.

На 9 февруарий 1534 посланникътъ е тръгнѫлъ съ дружината си отъ Дубровникъ на вѫтрѣ въ планинитѣ, разбира се на конь, по единъ пѫть много лошъ и опасенъ; всé по страшни голи и непривлекателни скалини. Презъ Требинье и около крѣпостта Ключь пѫтницитѣ стигнѫли до водораздѣла между Адриатическото и Черното море, до Чемерна планина, гдѣто пѫтьтъ минуваше презъ единъ каменитъ и тѣсенъ проходъ между двѣ малки развалени крѣпости, гдѣто, както го чу и Рамберти, последния християнски владѣтель на тия мѣста, „херцегъ" Стефанъ († 1466) е ималъ стража, за да немине нѣкой, безъ да му плати ми-

тото. Послѣ дойдохѫ пѫтницитѣ до рѣката Дрина и въ градъ Хотча (сега Фоча), гдѣто сѣдѣше турский санджакбегъ на Херцеговина. Отъ тамъ минѫхѫ презъ Плевлье, гдѣто петь години пò-напрѣдъ бѣше разбитъ и оплячканъ единъ венециянски керванъ отъ сто коньe. Тамъ въ кѫщата, гдѣто кондисали (населението тука насѫдѣ бѣше чисто християнско), Рамберти видѣлъ една майка, която имала седъмь синове; нáй-старий отъ тѣхъ бѣше се потурчилъ, защото султанъ Селимъ наложилъ на всичкитѣ християне новъ единъ притѣснителенъ данъкъ съ условие, че ако нѣкое семейство направи едного отъ своитѣ младежи Турчинъ, то ще се освободи отъ данъка. Пò-далече се минваше около прочутий сърбский мънастирь Милешева, гдѣто калугеритѣ показвахѫ на пѫтницитѣ тѣлото на св. Сава, та приемахѫ голѣми подаръци отъ християне и отъ мусулмане. Въ 16 вѣкъ сѫществуваше тука даже и една книгопечатница; мънастирьтъ запустѣ чакъ въ минѫлото столѣтие. Отъ татъкъ долината, наречена Сѣнице, пѫтьтъ на Рамберти се съединява съ пѫтя, описанъ отъ Курипешича.

Отъ Новипазарь, пъленъ съ търговски стоки и съ дуѧне християнски и турски, та и много посѣщаванъ отъ дубровнишкитѣ търговци, пѫтницитѣ минѫхѫ рѣката Ибъръ, възкачихѫ се на славната въ срѣднитѣ вѣкове „сребърна планина“ (Montagna dell'Argento), сегашний Копаоникъ, гдѣто ще въ 16. вѣкъ се работихѫ до деветь голѣми рудника [1]), слѣзохѫ въ долината на Топлица. Тука захванѫ страната да се отваря малко. Въ „Топлица тѣсна“ се виждахѫ само провали и планини, а въ „Топлица равна“ планинитѣ отстѫпихѫ на страна и на дъното на долината се виждахѫ пàкъ хубави нивя и лозя. „А Топлишката страна не само приятна и хубава, но и плодна и изобилна съ всички храни, и тука захваща да си отдъхва човѣкъ слѣдъ

[1]) За историята на тие рудници вижь моитѣ „Handelsstrassen und Bergwerke Serbien und Bosnien“ стр. 53 слд.

дълги мѫки и опасности, които сѫ се претърпѣли по изминѫлото пѫтуване.“ Подиръ петнайсеть денье отъ Дубровникъ нашитѣ Венецциянци пристигнѫхѫ въ Нишъ, гдѣто стѫпихѫ на голѣмия пѫть, който съединява Бѣлградъ съ Цариградъ. Отъ тука ще подкачимъ съ думитѣ на самия Рамберти.

„На 23 февруарий изминѫхме до Баня 27 мили[1]) презъ Нишъ (Nissa), който въ древнитѣ врѣмена е билъ градъ а сега е сваленъ по турский обичай въ едно добро село. Край него тече рѣка Нишава, която има единъ много хубавъ мостъ и втича въ Морава. Близу до Нишъ, колко може да се хвърли една стрѣла, минѫхме рѣката Морава, която е широка, хубава и много бърза, и оставихме на дѣсно планината Куновица и крѣпоста Копривацъ.[2]) На 24 стигнѫхме до Клисурица, 28 мили. Това село е вече въ България, която се отдѣлява отъ Сърбия съ планината Куновица.[3]) Женитѣ въ тази страна, догдѣто не сѫ женени, всички носѭтъ косми стрижени до подъ ушитѣ като малкитѣ дѣца, а когато се оженватъ, носѭтъ ги дълги презъ плещитѣ или ги плетѫтъ по словѣнски обичай (alla schiauonesca) въ плетеници или по единъ начинъ, който изгледа като че иматъ една чиния (tagliere) върху главата; на ко-

[1]) Въ печатаното издание се чете Buoaga. Това е, мислѭ, погрѣшка мѣсто Bagna — единъ топълъ изворъ 3 часа на истокъ отъ Нишъ на подножието на планинитѣ. Рамберти на сѫдѣ забѣлѣжва, колко италиянски мили (по $1^1/_2$ кил.) сѫ направили пѫтницитѣ, като смѣталъ, разбира се, само по вървежа на коньетѣ.

[2]) Крѣпость Копривацъ ще бѫде сѫща, която пѫтникътъ Врандичъ (Verantius 1553 споменва близу до Нишъ като „стара и пуста крѣпость Копренъ“ (Monumenta Hung. historica. Scriptores VI, 80) а то е, както го доказва Илармонъ Руварацъ (Гласникъ кн. 49, 1880, въ статията Прилошци к објашњењу извора српске историје No XV) нинѣшната развалина „Курвинъ градъ“, средовѣковний *Коприянъ градъ*, който азъ (Heerstrasse стр. 77) едно врѣме погрѣшно мислихъ, че е днешният Прокупльe въ топлишката долина.

[3]) Въ 14 столѣтие българско-сърбската граница наистина се е намирала и Куновица (ср. Heerstrasse стр. 107). Суха Клисура или Клисурица се намираше в мѣстото, гдѣто 1637 Турцитѣ съградихѫ една малка крѣпость Мустафа-паша Паланка или Акъ-паланка (ср. Heerstrasse 127).

еситѣ привързватъ сребърни пари, аспри, стъкленца, кехлибари (ambri) и жълтици, които висжтъ, и колкото иматъ пó-вече такива дрънкалки, толкозъ мислжтъ че сж пó-хубави и пó-приятни. А когато имъ умиратъ мжжьетѣ, братията, синоветѣ или бащитѣ, кжсжтъ си коситѣ съ ржцѣ и съ нокти си удраскватъ лицето, до гдѣто протече кръвь; а това показвание на скърбь се прави отъ всичкитѣ, макаръ да сж осѣщали наистина пó-малко или пó-вече жалость. Кръщаватъ се и живѣжтъ по гърцки. На 25 дойдохме въ Царибродъ, 32 мили, като минжхме Пиротъ, който нѣкогажъ е билъ една крѣпость въ антическа форма, градена отъ твърдѣ голѣми мраморени камънье, и която е наречена така, защото господарьтъ ѝ се зовеше Петъръ.[1]) На 26 стигнжхме въ Бѣлица, 25 мили, едно село въ Софийското поле (nella pianura di Sofia), което поле е много пространно, хубаво, въ нáй-голѣмата си часть обработено въ ниви, които произвождатъ доста много жито и оризъ; и хълмоветѣ наоколо всички сж посадени съ лозя.[2]) На 27 дойдохме въ София, 15 мили. София е единъ градъ, отъ старо врѣме така нареченъ заради черквата света София, която сега е вънка отъ пазарьтъ (fuori del bazar), но е преобърнжта въ турска джамия. Въ София стоятъ много търговци, Дубровчане, Евреи, но нáй-голѣмата часть на жителитѣ сж Турци. Кжщитѣ сж почти всичкитѣ отъ дъски или отъ глина (creta), и малко сж отъ камъкъ. Всичкия градъ лежи въ равнина, обиколена съ планини не много диви; той е доста голѣмъ

[1]) Тази етимология е съвсѣмъ повърхностна; други тогавашни пжтници сж тълкували името на Пиротъ даже отъ антический краль Пирросъ.

[2]) Село Бѣлица до сега сжществува на пжтя отъ София за Царибродъ. Оризътъ вмъкнжлъ се въ описанието на Рамберти по погрѣшка; той видѣлъ оризъ въ Тракия, но паметьта го излъгала та го записалъ тука. Ловя сега около София нѣма, но че ги е имало, види се отъ имената на селата Горни и Долни Ловенъ (на пжтя отъ София къмъ Самоковъ), отъ турското име Курубагларъ (сухи лозя), както се вика една възвишеность съ градини на югъ отъ града кждѣ Драгалевци и отъ остатъци на лозя при селото Курило подъ Стара планина, тамъ гдѣто Искърътъ си пробива пжть презъ нея отъ Софийското поле на вънъ къмъ Дунава.

а нѣма никакви дири отъ нѣкаква стѣна (ограда). Отъ него, колкото може да хвърлишь една стрѣла, тече рѣката Искъръ (Isca), която е широка и хубава и тече презъ реченото поле.“[1])

„На първий мартъ 1534 тръгнжхме отъ София та дойдохме въ село Вакарево (Vacarevo) съ стража, 28 мили. На излизание отъ София два пжти минжхме рѣката Искъръ и цѣлъ день ѣздихме по реченото поле безъ да съгледаме въ него и едно дърво. На 2. дойдохме въ Ветренъ (Viterno), село съ стража, 28 мили, което лежи въ планината Василица. На 3. кондисахме въ Цалапица (Celopinci), 32 мили. Минжхме Базарджикъ, което ще каже „малко тръжище“, едно голѣмо мѣсто, населено отъ Турци и Българе. Минжхме още и рѣкитѣ Калудрица и Тополница (Caludriz e Toponiz), които недалеко отъ тамъ падатъ въ рѣката Марица.[2]) На 4. въ Конушь (Cognuzza), едно ново село. Минжхме Филипополи, послѣ рѣката Станукъ (Stanuch), която влиза въ Марица.[3])

„Този градъ Филипополи е много старъ, съграденъ отъ краля Филиппа, баща на Александра Великий, както го показва името, което се съхранило до сега. Виждатъ се още много добрѣ остатъцитѣ на стѣнитѣ, които отчасти сж цѣли и хубави; тѣ показватъ, че градътъ е билъ расположенъ половина на хълмове, половина въ равнина, но сега е развaленъ и по турский начинъ свaленъ на едно село, съградено отъ слама, дъски и глина. Положението е много хубаво. Край града тече рѣката Марица, която е

[1]) Рамберти не си е забѣлѣжилъ добрѣ разстоянието на Искъра отъ града (10 километра), та е считалъ за Искъръ още и долчината, която иде отъ Драгалевци и минва около източната страна на града, и въ послѣдствие на това недоумѣние е записалъ по̀-надолу, че е минжлъ Искърътъ два пжти. Трѣба още да забѣлѣжимъ, че Драгалевский потокъ тогава е билъ много по̀-изобиленъ съ вода отъ колкото сега, защото Витоша, особенно всичката ѝ сѣверна страна, е била покрита съ голѣма гжста гора, която едвамъ до преди 30—40 години е тъй опустошена, както іж видимъ сега.

[2]) Калугерово вика се едно село при Тополница, гдѣто тя отъ тѣсната си долина изъ нѣдрата на Срѣдня гора излиза вънъ въ полето.

[3]) Станимашката рѣка.

широка и хубава, и отъ мнозина се вѣрва, че то е древний Хебросъ, който недалеко отъ Галиполи има устието си въ Егейското море. Презъ тая рѣка има тука единъ дървенъ мостъ, твърдѣ дълъгъ съ повече отъ 30 сводове, подъ които минватъ много рамена на тая рѣка. Расположението на града показва, че той нѣкога е билъ твърдѣ голѣмъ; сега може да има обьемъ отъ седьмъ мили. Полето наоколо е твърдѣ пространно и много хубаво.[1]) Мнозина мислѭтъ и утвърждаватъ, че въ това поле се е случила борбата между Цезара и Помпея. Това е съмнително, но сигурно е, каквото пише Аппиянъ, че на това мѣсто Октавиянъ и М. Антоний сѫ се борили срѣщу Брута и Кассия, добритѣ, но злочеститѣ защитници на римската свобода. А за доказателство на това се виждатъ повече отъ стотина могили (monticelli) отъ сѫщата земя, правени съ рѫцѣ, подъ които казватъ че сѫ погребани оние, що сѫ погинѫли въ битката, а тѣхнитѣ приятели и слуги сѫ насипали земята отгорѣ на гроба, и колкото повече е ималъ нѣкой приятели или слуги, толкозъ поголѣма е станѫла неговата могила. Филиппополи лежи въ Македония, която на сѣверъ се ограничава отъ Далмация, Сърбия и Тракия, на западъ отъ Іонското или Адриатическото море, което е при Драчь (Durazzo), на истокъ отъ Егейското море и една часть отъ Тракия, на югъ отъ Епиръ при планината Пиндосъ. Сега и тя (Македония) и Тракия и всичко което турский султанъ държи въ Европа се вика Романия или Гръция, и се управява отъ романийский беглербей.“ [2])

---

[1]) За историята на Пловдивъ ср. моето пѫтешествие по Румелия, глава втора (Osvěta 1882, I, стр. 497—412).

[2]) Това мѣсто съдържава много погрѣшки, извинителни по тогавашното състояние на науката. Битката между Цезаря и Помпея е била у Фарсала въ Тессалия, а Брутъ и Кассий сѫ погинѫли при Филиппи, единъ градъ на Драмското поле между Сѣръ и Кавала, гдѣто още личѫтъ развалинитѣ му. А могилитѣ на Пловдивското поле сѫ отъ древнитѣ Тракийци. За промѣнѣния, които сѫ станѫли въ значението на името на Македония ср. Пер. Спис. 1882, кн. III, стр. 75.

„На 6 дойдохме въ Chiudegegnibustraman,[1]) ще рече селото на новитѣ Турци, мили 34. Минѫхме рѣката Харманли (Carmanlig) или кралевската рѣка, и чешмата на краля Вукашина Мресича (fontana di re Vcassin Mresich). За нея приказватъ, че единъ слуга на име Никола Хърсовичъ у нея е убилъ речения краль Вукашинъ, който въ врѣме на Георгия деспота сърбскаго, що се отдѣлилъ отъ краля Матия и се подчинилъ на Турцитѣ, уморенъ отъ дълго пѫтешествие, се бѣше навелъ надъ чешмата да пие. Казватъ, че въ сѫщий часъ, когато този слуга е убилъ своятъ си краль, водата отъ сладка и приятна, както е била пó-напрѣдъ, станѫла горчива и вонеща, и наистина сега е такава, щото никой не ѭ пие. И въ знакъ на почитание всѣки простъ човѣкъ, който минава презъ тука, оставя на това мѣсто нѣщо малко отъ дрѣхитѣ си, защото мислѭтъ, че тая вода помагала много на тие, които иматъ трѣска, а че на тие, които ѭ нѣматъ, забранявала да не ги хваща“.[2])

„На 7 стигнѫхме въ Андринополи, мили 22. Минѫхме мостъ на Мустафа паша презъ рѣката Марица, съ 20 сводове, много хубавъ и широкъ, цѣлъ отъ мерморъ и въ срѣдата съ единъ позлатенъ камъкъ, върху който сѫ втесани сини турски букви, които обаждатъ врѣмето, майстора и основателя на този мостъ и направенитѣ при това разноски. Андринополи въ старо врѣме бѣше единъ много хубавъ градъ нареченъ Adrianopolis. Стѣнитѣ, които показватъ, че е билъ твърдѣ голѣмъ, но сега сѫ почти съ-

---

[1]) „Кьой де Ени Мусулманъ“?

[2]) Любопитно това предание показва, колко се е помнило слѣдъ 160 години за нещастната битка срѣщу Турцитѣ 1371, въ която загинѫ сърбский краль Влъкашинъ. Старитѣ свѣдѣния казватъ, че сражението е станѫло при Чрѣномѣнъ (Чирменъ), близо до прехода презъ Марица; въ 17 столѣтие показвахѫ гробътъ на краля въ планинитѣ надъ Харманлии (ср. Бълг. История 431, Heerstrasse 99, 108). При това Рамберти е сбъркалъ въ врѣмето и направилъ Влъкашина съврѣменен съ Георгия Бранковича († 1456).

всѣмъ развалени, иматъ объемъ отъ 15 мили. При първото влизание се минва единъ много дългъ каменъ мостъ съ високи перила по двѣтѣ страни отъ мермеръ; отъ едната страна на този мостъ минва рѣката Марица, много широка, а отъ другата страна рѣката Тунджа, а защото тъзи втората рѣка много се лакатуши, нѣколко пѫти се струва, като че едната рѣка тече срѣщу другата. Въ града има стари черкви и много джамии, голѣми кѫщи, дюкяни, градини и разни занаятчийници, както въ Цариградъ. Тука се работятъ превъсходни кордовани[1]) отъ всичкитѣ бои; правятъ тука и седла, юзди и други конски такъми, пò добри отъ колкото другадѣ, та и игли за шиение, усъвършенствувани като дамаскини. И положението на града е много хубаво, въ равнина, окрѫжена съ много хълмове. Кѫщитѣ почти всички съ исключение на старитѣ черкви, които сѫ обърнѫти въ джамии, сѫ направени по турски отъ дъски и глина. Султанъ Селимъ[2]) обичалъ най-голѣмата часть на годината да стои тука, та има още и единъ много хубавъ сарай, съграденъ отъ него, и още други единъ сарай, въ които стоятъ младитѣ еничери. Но най-хубавото здание, което сега се вижда, е джамията на султана Амурата. Гърцитѣ, които въ старо врѣме имахѫ сила и авторитетъ, като сѫ сега свалени и лишени отъ всѣка каква годѣ власть, най-повече сѫ се събрали въ Андринополъ, гдѣто живѣѭтъ, като се хранятъ отъ старитѣ си въспоминания. Други християнски търговци има тука много, но най-многочисленни сѫ Евреитѣ. И може да се вѣрва, че въ Андринополъ има толко жители, ако не пòвече, колкото въ Цариградъ".

Отъ тамъ Рамберти съ посланника сѫ се упѫтили къмъ Босфора. По пѫтя сѫ видѣли турскитѣ села Сую-

[1]) Кордовани (тур. сахтиянъ) сѫ се викали работенитѣ кожи споредъ испанский градъ Кордова, който въ врѣме на Арапитѣ (Мавритѣ) бѣше прочуть съ този клонъ на индустрията.

[2]) Царувалъ 1512—1520.

тлии, Бергасъ или Ески-Баба съ слѣдитѣ на стари укрѣпления (византийский Аркадиополь), Чорли сѫщо съ древни развалини и гръцкото село Кумбургасъ. Морето съгледахѫ при градъ Силиврия, пъленъ съ добри кѫщи, черкви и джамии; въ него имаше много християне, Гърци и други търговци, които се занимавахѫ особено съ изнасянието кожи и вълна. Отъ тамъ минѫхѫ двата малки залива, които предъ самия Цариградъ влизатъ въ земята, съ мостоветѣ презъ тѣхъ, наречени италиянски Ponte piccolo (Кючюкъ Чекмедже) и Ponte grande (Бююкъ Чекмедже), приятни и плодоносни мѣста, а нӑй-послѣ на 14 мартъ стигнѫхѫ въ Цариградъ и кондисахѫ въ Пера оттатъкъ Златний Рогъ.

Рамберти описва на кратко турската столица, особенно Пера, въ която сѫ живѣли три народности: Франки (Franchi), сирѣчь западоевропейски търговци нӑй-повече отъ Италия, послѣ Пероти, потомци на срѣдовѣковни италиянски колонисти, и Гърци происхождениемъ отъ самий Цариградъ, отъ собственната Гърция и нӑй-паче отъ островъ Хиосъ. Тия народности, Франкитѣ съ Перотитѣ отъ една страна и Гърцитѣ отъ друга, не сѫ се обичали яко помежду си и сѫ живѣѭли споредъ различни обичаи. Ако се оженилъ Франкъ за Гъркиня или Гъркъ за Франкиня, рѣдко се случвало, да има между тѣхъ любовь и съгласие. „Женитѣ, прибавя пѫтникътъ за християнскитѣ Цароградждански, всичкитѣ се обличатъ прилично и хубавѣ, но лицето боядисватъ много и го преправятъ неприлично. Не се приказва много за тѣхната честность, особенно за жененитѣ; въобще сѫ повече представителни отъ колкото хубави, и каквото на свѣта иматъ, иждивяватъ всичко за дрѣхи и пръстени, съ които напълнятъ пръститѣ си. На главата носѭтъ драгоцѣнни камъньe, които обаче нӑй-повече не сѫ истински“.

На края на пѫтешествието си исказва Рамберти, колко е било досадително всичкото 34 дневно ходение на конь отъ Дубровникъ до Цариградъ: „Като стигнѫхме тука,

струвало ни се, че сме излѣзли отъ пъкъла, защото всичката страна, презъ която пѫтувахме отъ Дубровникъ до като стигнѫхме нѣколко денье отъ Цариградъ, нáй-повече е необработена, непривлекателна, не по природата си, но по немарноста на жителитѣ, пълна съ ужасни гѫсталъци, пълна съ нáй-опасни скалини, съ нáй-лоши конаци, тъй щото е хубава работа, да си минѫлъ презъ тия мѣста, но е доволно необикновенно нѣщо та и мѫчно за постигванпе".

ЗА ЗВУКА «Ь» ВЪ НОВОБЪЛГАРСКИЯ ЕЗИКЪ.

НАПИСАЛЪ А. ТЕОДОРОВЪ.

Звукословната лика на днешния български езикъ, до колкото изобщо може да се смятра за очъртана въ облѣклото на сегашното писмо, въ сравнение съ живата рѣчь прѣдставя положителни форми само до тамъ, до дѣто тая послѣдната несъмнѣно е запазила у себе пòвечето звукове отъ естество на старий български езикъ: всичкиятъ остатъкъ на нейнитѣ фонетически особности, къмъ които специфически е достигнжла прѣзъ сѣтното врѣме на своята история, ненахожда въ графическата буквена система исканото отражение, тъй като новобългарскиятъ правописъ на нѣколко важни мѣста е мъртво подражание на първичния старий, чрѣзъ културно послѣдство най-вече руско. Българскитѣ граматици, колчимъ расправятъ въ съчиненията си за практическата употрѣба на отдѣлнитѣ, приети така отъ другадѣ азбучни елементи, до нинѣ още при недоумѣния за тѣхното значение, винжги се обръщатъ къмъ „словенскыя“, „славянския“ и „рускыя“ езикъ, като къмъ едничъкъ пробни камень откъмъ тая страна.[1]) Заради това

---

[1]) Сравни: Т. Хрулевъ, Българска Грамматика, Букурещъ 1859, стр. 65; I. Груевъ, Основа за българскж граммантикж, 4-о изд., Виена 1869, стр. 133 заб.; Т. Икономовъ, Българска Грамматика, Пловдивъ 1881, стр. 116—117 и другадѣ. Немогохъ да се научж какъ мисли за това И. Момчиловъ (Бѣлежки врьхъ граммантиката за новобългарския језыкъ), който споредъ С. Новаковича, Starine VI 27 заб., се научилъ да слѣдва въ отношение на правописа насокитѣ на В. Караджича въ „Додатак к Санктпетербургским сравнитељним рјечницима с особитим огледима бугарскога језика“, Виена 1822.

българското звукословие ни показва сега, покрай оправданитѣ отъ народния говоръ бѣлѣзи, кое отдавна прѣживѣли вече гласни [1]) отъ старата кирилица на друга служба модерна (ж, ѭ), кое все такива букви съ ортографическо значение руско (ъ, ь на края) наравно съ знаковетѣ на дѣйствителни звукове (ъ, респективно и ь, въ срѣдата на думитѣ), а на сѫщинския изговоръ угодява, споредъ обстоятелствата, ту съ тоя, ту съ оня отъ анормалнитѣ способи. Инди, основитѣ на българския правописъ до извѣстна стѫпень сѫ погрѣшени, поставени нѣкакъ върху неестественна почва, и все що до днесь има издадено въ тоя видъ за познание на езика, като не е било към него тъкмо приспособено отъ страна на правописа, показва много пунктове отъ неясенъ гласежъ („произношение звука") и неправилно бѣлѣзанье. Опитнята за оправа въ тоя смисълъ, прѣдложена отъ професора Дринова въ расправата „за новобългарското азбуке", Периодическо Списание, год. I. кн. 2, стр. 9—29, и нинѣ токо речи напълно приета, неизмѣни твърдѣ реченитѣ недостатъци, понеже собствената нейна цѣль бѣше да очисти изъ азбукето нѣкои букви излишни (*ѳ, ы*) и до нѣйдѣ да изравни неконсеквенцинтѣ на правописната практика, а никакъ не да проведе критически разборъ на „неузрѣлия" още въпросъ по цѣлия неговъ разлогъ.[2]) За туй и читательтъ на сборницитѣ отъ народни пѣсни, дѣто исключително има човѣкъ да се надѣва за най-сѫщинско отбѣлѣзванье на българския изговоръ, често налита възъ такива фонетически несъгласия, които въ истата книга, у истия събирачь, па дивно дору и въ истата пѣсьнь неволно възбуждатъ нѣкакво недовѣрие къмъ досѣжното („касательное") състояние на самата работа. Истина, че самиятъ тактъ да се отбѣлѣзватъ раз-

---

[1]) **Молѭ да се забѣлѣжи, че казвамъ** *гласна* **на** *всѣкой учлененъ звукъ,* **който може да бѫде или** *само*-**гласна, или** *съ*-**гласна, или** *полу*-**гласна (ако не и** *двое*-**гласна).**

[2]) **Все тамъ, I. 2, стр. 12 и I. 9—10, стр. 84,**

личнитѣ отсѣнки на звуковетѣ, каже П. Безсоновъ, главные вопросы болгарскаго языка стр. 3, „се въспитва тепърва чрѣзъ наука“, и отъ нея страна нѣма защо строго да осѫждаме всичкитѣ погрѣшности, да речемъ, на списанието на В. Чолакова „Българскый народенъ сборникъ“, часть I Болградъ 1872; но подобни нееднаквости намираме сѫщо и въ езиковнитѣ материяли на „Периодическо Списание“, които по всичко трѣба да сѫ най-правилно записвани: доста ще е тука да посочѫ разликата между употрѣбата на *ѣ* въ год. II 1, 169—173, съгласно съ бѣлѣжката за негова изговоръ на стр. 174, и сѫщото въ год. I 7—8 107—113, ако и надлежната му каквина да е установилъ окончателно и за нинѣшния езикъ вече Константинъ философъ Костенецки отъ XV ст. въ 10 членъ на своя трактатъ за правописа.[1]) Говоримиятъ народни езикъ, като е проживѣлъ дълги вѣкове отъ своято сѫществование въ затворени краини и взаимно безъ никакво висше съобщение, отлѫчилъ се е по характера си въ различни мѣстни посоки и навсѫдѣ е достигнѫлъ до разновидни диалектически резултати; а новобългарското писмо, въ посоката си винѫги еднакво, като не е сумѣло никакъ да отърси оковитѣ на несъзнателното прѣдание, при всѣкой пристѫпъ къмъ чистия умственъ имотъ на народа е впадало съ него правилно въ неприятни коллизии: тукъ новъ звукъ приятно се е прѣпорѫчвало, но нѣмало за него гласна, а тамъ е имало нѣкоя гласна пò-вече, но нестигало за нея право, — отъ което пъкъ чрѣзъ пó-натамошни ходъ е излѣзло, че въ днешно врѣме Българетѣ **„не ведет где кое писати, прѣлагаюште едино дроугомоу на мѣсто“, „въ нашїхъ же (писменехъ) аште и. ҏ. книгъ съвъкупетсе, ни двѣ отъ вьсѣхъ**

---

[1]) Starine, I. 18. Споредъ него българското *ѣ* е звучало като *ea* въ турското слово *бѣнъ* (азъ), въ гръцкото простонародно *крѣсъ* (месо) и во влашкото *бѣ* (пие). Най-сетнѣ вж. A. und D. Kyriak-Cankoff, Grammatik der bulgarischen Sprache, Wien 1852, стр. 1, 2 и 4 заб. 2.

обрѣтают се единно, якоже подобаеть“.[1]) Сега стая до нѣкждѣ ясно, че на единъ испитатель на звукословието въ новия български езикъ, както то изцѣло се показва въ обнародванитѣ редомъ съ необработенъ правописъ извори, прѣдстои задача яко трудна поне много по́тежка, отколко се струва въ сжщность — когато всѣка истинска гласна ще има, тъй да кажемъ, искуствено, вълшебно да искарва изъподъ многовидни буквени значета: тукъ на погледъ му се вѣсти чудно несгажданье на тъждествени слова въ постоянно неопредѣлено писменно означение, и безопасни срѣдства за издирвание правдата могжтъ би само сложни комбинации отъ правописнитѣ явления на самитѣ паметници, успоредно съ контролъ отъ живия изговоръ на надлежното нарѣчие.

Случай отъ подобна правописна бъркотия подава гласната, която нинѣшнитѣ Българе явно изговарятъ и на́й-сполучно бѣлѣжжтъ съ буквата *ь* въ словни форми като: *деньтъ, пжтьтъ, кральтъ, господарьтъ* и подоб.; нейната сждба въ книжнина наспроти нарѣчията на новия български езикъ прѣдставя редъ занимателни явления отъ немалка важность. Съвсѣмъ незнайна въ по́-новитѣ книги на руския езикъ, отдѣто по свое потекло происхожда днешния български начинъ на писмото, и много сродна на небнитѣ (palatales) звукове *е* и *и*, гласната *ь* недостигнж да бжде призната въ домашното азбуке, понеже на собственото свое мѣсто завари принадлежната на себѣ буква досущь въ инакви звукословни условия: съгласно съ теорията на руския правописъ мекото ерь *(ь)* трѣбаше и у Българетѣ да служи изобщо за смекчавание всѣка прѣдходна съгласна, особито въ края на словата или въ *засловието,* и да значи намѣсти твърда полугласна *ъ* като непосрѣдствена съсѣдка на *л* и

---

[1]) Константинъ Костенецки въ 3 чл. на трактата за правописа. Starine, I 13 Срав. В. Караджичъ, „Додатак итн.“, стр. 6; „Slavische Bibliothek“, I. 43; Безсоновъ, вопросы, 3.

р между съгласни, както и да ѭ замѣща наврѣмени въ коренитѣ на словата по слика съ руското *е* (*лю*лька, ба*тьо*, дла*нь*та; сту*дь*, ва́ра*нь*, *лакъть*, пла*мь*; *бльв*очь, *крьс*тъ, *сльз*и, *сьрд*це, *мьлз*ница); ако пъкъ въ извѣстни граматически форми *ь* изрично сочи още къмъ чисто български гласежъ, — такъво обстоятелство лежи въ случайния съвпадежъ на исканията на чуждинския правописъ съ потрѣбитѣ на графиката споредъ езика на самия народъ и така неправи исключение отъ общата негова (на *ь*) стоимость знакова (като простъ бѣлѣгъ) и гласовна като сѫща гласна): както бѣлѣгътъ за твърдость на съгласнитѣ, засловното *ъ*, прѣдъ члена отъ един. число у имената отъ мъж. родъ получва особенъ пъленъ гласежъ (стол*ъ* — стол*ъ*тъ, мѣдник*ъ* — мѣдник*ъ*тъ, разлог*ъ* — разлог*ъ*тъ), сѫщо така смекчителната буква *ь* послѣдователно иска въ истото положение (positio, пологa) да е гласна отъ самостоятелно учленение (учител*ь* — учител*ь*тъ, котлон*ь* — котлон*ь*тъ, цар*ь* — цар*ь*тъ), другадѣ обаче непозволена (сол*ь* — сол*ь*та, челяд*ь* — челяд*ь*та, заран*ь* — заран*ь*та). Освѣнъ уведенитѣ случаи, дѣто *ь* какъ да е поне видимо се явява, срѣщатъ ни и такива примѣри, въ които неговътъ образъ напълно липсува и присѫщието се подразумѣва само отъ изговора; тѣ съвисятъ съ правописното правило за непосрѣдствено пригуждание надлежния членъ къмъ именит. падежъ на името (сѫществително, прилагателно, числително или мѣстоимение), ако и намѣсти слухътъ настоятелно да ни упѫтва къмъ друго написвание: именнитѣ форми *край-тъ, обичай-тъ, добрий-тъ, мой-тъ* необходимо трѣба да гласѭтъ въ дѣйствителность нѣкакъ различно нежели на писмо, щомъ ги срѣщаме сагисъ-тогисъ изражени во видъ на *крайятъ, обичайятъ, мойятъ*, или *обичаятъ, добриятъ, моятъ* итн.

Поради това добрѣ е да се издири фонетическата каквина на оня звукъ, що въ българския книженъ езикъ проявява своето битие само подъ приязънь или неприя-

зънь на особни обстоятелства, и полезно би било на́й-вече за българския правописъ да се найде за истия звукъ пристойна нему буква въ азбукето и правилно мѣсто въ граматиката. Но лекото на гледъ разрѣшение на простия въпросъ во своята сѫщность заключава сериозни мѫчнотии, които изобилно истичатъ отъ суровото естество на необработенитѣ части на самия прѣдмѣтъ. Звукословието на българската рѣчь, толко богато въ множество диалекти, безъ да се гледа на досегашнитѣ по него трудове, смѣло може се нарече ледина, токо-речи непокътнѫта; остатнитѣ дѣлове на науката за езика остаятъ до нашитѣ дни извънъ всѣко учено изслѣдвание и историческото испитание на сегашната езиковна формация спада несъмнѣнно въ отдѣла на желаемитѣ прѣдприятия на недалечното бѫдѫще. Не е тогазъ чудно, че всѣка и на́й-малка екскурсия въ полето на паметницитѣ отъ новия български езикъ, безъ рѫководство на живото нарѣчие, предполага днесь незадоволителни добивки за неговата характеристика, и то главно по причина на споменѫтия горѣ недостатъкъ въ критическото означение на чуванитѣ фактове; като едно подтвърждание на това нѣка служѫтъ несходнитѣ възгледи на В. Ягича въ Archiv für slavische Philologie III. 312 и слд. и на М. Дринова все тамъ V. 370 и слд. и въ Периодическо Списание II. 3, 7 и слд. за сѫщинския гласежъ на послѣшната замѣна (замѣнна гласна) на старобългарското ѫ. Образътъ на българската рѣчь отъ новия стилъ далеко още не е завърпенъ въ немногото чърти на събраното до насъ градиво, и докждъ работата необоримо така си стои, не ще бѫде възможно безъ прѣдварителни оговорки да се пристѫпи къмъ окончателна прѣсѫда за коя-годѣ негова страна.[1])

Като се осмѣлявамъ сѫщо за една опитня отъ подобенъ родъ изъ полето на българското звукословие, не се

[1]) Сравни думитѣ на М. Дринова на стр. 14. отъ Периодическо Списание, год. II. кн. 3.

въздържамъ тутакси напрѣжь да исповѣдамъ, че по́-вечето отъ своитѣ изводи (дедукции) изъ темнитѣ многожь писменни дати съмъ билъ длъженъ да опирамъ о практичеекото знание на бащина си езикъ — ала безъ да злоупотрѣбямъ съ това во вреда на нужната достовѣрность — защото печатнитѣ извори на езика показвахѫ значителна стѫпень противорѣчия и произволности откъмъ разглежданата отъ мене вещь. При това долагамъ, че щото ми се стори, или наистина бѣше, въ нихъ съмнително или несигурно, и за конечно сѫждение не твърдѣ тегловито, отъ гледище за краткость на своята работа оставихъ тука несъображено, като го замѣстихъ съ живи примѣри или позиви (citation) било отъ други вѣкъ, било нѣкои сродни. Моята студия е малъкъ приносъ къмъ българското звукословие и се отнася къмъ оная незнайна въ писменностьта, но все пакъ исходеща изъ дѣйствителния изворъ, неудостоена съ внимание гласна, която, както рекохъ, на́й-сполучно би се означавала съ буквата *ь*, разбира се, освободена отъ всички руски отличия на българска служба. Нейното независимо сѫществуванье може се дотвърди отъ пълното владѣние съ потрѣбнитѣ физиологически бѣлѣзи, а отношението на гласежа къмъ звука ь на старобългарския езикъ оправда-ще избраната за нея буква; колкото за потеклото й, познаваме отъ една страна да е прѣма замѣна на старобългарското ь, отъ друга че е специални плодъ на новобългарския езикъ. Доводи за всичко речено исчерпахъ отъ слѣднята за сега менѣ достѫпна литература:

Безс. П. Безсоновъ. Болгарскія народныя пѣсни. Москва 1855. Выпускъ I. **Пѣсни юнашки.** Выпускъ II. **Пѣсни женски.** Цѣлия сборникъ се прѣдхожда отъ расправа „Главные *вопросы* языка новоболгарскаго.“ — ***Вопр.***

Верк. Народне песме македонски Бугара. Скупіо Стефанъ И. Верковиħъ. Кньига I. Женске песме. У Београду 1860.

Доз. Auguste Dozon, Chansons populaires bulgares inédites. Paris 1875.

Мил. Бѫлгарски народни пѣсни одъ братья Миладиновци Д. и К. Загребъ 1861.

Пс. Периодическо Списание на българското книжовно дружество. Година I. 1870—76. Книжки 1—12; 9-та—10-та во 2-ро изд. Година II. 1882. 3 книжки.

Сбг. Die Sprache der Bulgaren in Siebenbürgen (Седмиградско) von D-r F. Miklosich. Denkschriften der kaiserl. Akademie der Wissenschaften, philosoph.-histor. Classe, Band VII, Wien 1856.

Стар. Starine. Na svijet izdaje jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. Knjiga VI. (1874). „Bugarski zbornik prošloga vijeka“ St. Novakovića. Knjiga IX. (1877). „Kako se pisalo bugarski prije dvjesti godina“ V. Jagića.

Цанк. Grammatik der bulgarischen Sprache von A. und D. Kyriak-Cankoff. Wien 1852.

Чол. Българскый народенъ сборникъ отъ Василия Чолакова. Часть I. Болградъ 1872.

Винг. Позиви отъ езика на българскитѣ жители отъ Банатския градъ *Винга*, споредъ календаря „Bâlgarsći Denêvnić“ od L. Kossilkov. U Timišvar. I—VI. 1877—1882. Подъ; *Бр.* увеждамъ слова отъ говора на *бессарабскитѣ* Българе, що населяватъ градеца Болградъ (и наоколо). [1])

Въпросътъ за сѫществуванье въ новия български езикъ нѣкой звукъ *ь*, който да има сила на тъждествена или макъ близна замѣна на старобългарския меки еръ (ь), ако не е билъ досега отъ никого поставенъ направо и разгледанъ отдѣлно, все е намиралъ за себе винѫги извѣстенъ

[1]) Другитѣ съкращения въ текста означаватъ: *вж.*=вижъ; *вм.*=вмѣсто; *вст.*=тамъ; *дв. ч.*=двойствено число; *ед. ч.*=единств. ч.; *ж.. р.*=женски родъ; *зб.*=бѣлѣжка; *л.*=лице; *итн.*=и тъй нататъкъ; *итп. (инп.)*=и тѣмъ (нему) подобни; *м. р.*= мъжки р,; *м. ч.*=множеств. ч.; *нб.*=новобългарски; *н. у. м.*=на уведеното мѣсто; *нкр.*=покрай; *н. с.*=подъ словото; *слд.*=и слѣднитѣ (слѣдующія); *стб.*=старобългарски: *срб.*=срѣдньобългарски; *срв.*=сравни.

отговоръ тукъ-тамѣ въ списанията по словѣнската филология. Нарочно сѫждение за него неминуемо се паднѫ да даде на професора Миклошича, който на стр. 361 отъ II. дѣлъ на своята „Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen“ положително прогласи: „die Behauptung, das bulgarische besitze ausser *ъ* noch *ь*, halte ich für unrichtig (утвърждаваньето, че българскиятъ езикъ притежава освѣнъ *ъ* и *ь*, азъ имамъ за невѣрно);“ ала прѣко това категорическо заявление все пакъ бива да се догаждаме, че безъ друго ще да е имало на рѫка и не незначителни свидѣтелства съ противенъ смисълъ, които неотложно сѫ карали къмъ по-умѣрено заключение за *ь* вст. на стр. 20: „dass ihn die Bulgaren kennen, wie man behauptet, ist erst volkommen sicher zu stellen“ (че Българетѣ го знаѭтъ, както се утвърждава, има тепърва *съвършенно* здраво да се докаже).“ Като се обсѫжда такъвъ елементъ отъ звуковната система на нинѣшнята българска рѣчь, важното е, то се знае, въ главния стѫпень сгажданьето или несгажданьето на гласежа му съ оня на меката полугласна отъ стария български езикъ, безъ да се взима при това въ съображение наравно и потеклото, къмъ което тя сочи съ органическото свое развитие; а неговата етимология отъ по-млади вѣкове помага токо да развѣщѣе процеситѣ вѫтрѣ въ самия езикъ. Отъ това становище длъжно е да се исповѣда, че въ извѣстно отношение на Българетѣ съвсѣмъ справедливо биде присѫдена собствена гласна *ь*, най-напрѣжь отъ братя Цанкови (тѣхното латинско *ė*), сетнѣ въ старото издание на Миклошичовата Сравнителна граматика, I. 262, у Безсонова, Главные вопросы, стр. 73—74 и Сббг. стр. 140; вѣроятието на прѣтитѣ тукъ начала и утвърждания придобива върху почвата на по-новитѣ съкровища на народния говоръ убѣдителна сила на непрѣдузето схванѫтъ живъ фактъ.[1])

---

[1]) Както се види, проф. Миклошичъ прѣди 1879 г. отстѫпи отъ напрѣжно

Разгледаме-ли нинѣ досегнжтата страна отъ българското звукословие най-първо споредъ правописнитѣ дати, ще видимъ лесно, че тя тъкмо тамъ образува чрѣзъ себе едно бѣлѣжито обстоятелство, дѣто е положенъ ключътъ за уталожванье всичѣ за нея съмнѣния, дору прѣко възможнитѣ възражения за диалектически различия. Отдѣлни писци сирѣчь, особито домашнитѣ, относещи се къмъ неусвоения графически, но учленяванъ говорно, звукъ *ь* извънмѣрно неустойчиво, издаватъ очивѣсто особния неговъ физиологически характеръ, спрѣмо който наржчнитѣ имъ срѣдства явно показватъ своята осѣтна несъстоятелность: подъ влиянието на знайния лично изговоръ тѣ напълно се задоволяватъ съ неговото приблизително означение на писмо, поради което ни прѣвáрятъ съ непрѣстайно разнообразие отъ замѣстни букви, дѣто честомъ е забулена една и сжща гласна. Така стои работата именно съ въпросното *ь*, което вѣрно споредъ изворитѣ можемъ издеби въ слѣднитѣ случаи:

I. При съединението на мжжкитѣ имена отъ мека трупина[1]) съ членъ отъ ед. ч. видиме, че прѣдъ послѣдния стои невинжги еднаква буква: *огѣнiа-ть* стар. IX. 169. *пжтяшъ* чол. 290. *день-тъ, деня̆-тъ* безс. I. 78. *царж-тъ* чол. 300. *огжньж-т, пжкьж-т* пс. I. 7—8, 110. *пъкье-т* пс. I. 2, 107. *поарстенье-нъ* чол. 323. *царе-тъ* стар. VI. 45. *царе-нъ* чол. 328. *ѣ-тъ* (**высь тъ**) мил. 271. *konè-t, zetè-t* цанк. *огнь-тъ* стар. IX. 142; всѣкой примѣръ е застжпникъ на четобройна група. Инди въ уведенитѣ форми, възъ една отъ които се основаватъ всички послѣшни отклонения, за самичка първична

мане на работата и изново пристжпи къмъ мнѣнието за нея споредъ „Slavische Bibliothek“ 1851, I. 50.

1) Ползувамъ се отъ чисто словѣнското слово trupina, прието неотдавна като терминъ у влашкитѣ граматици, за да изражавамъ грѣцкото θέμα, по руски *основа*, нѣмски *Stamm*, чешки *kmen*. Говорещицѣ при словата за *корень*, умѣстно ще е да казваме и *трупина*, отъ *трупъ*, което у насъ Българетѣ означава и часть на дървото между кореня и клоньетѣ.

гласна въ опрѣдѣлена полога и функция (испълнение на уречена длъжность) намираме знаковетѣ *іа, я, я̊, ѭ=ьѫ, ѥ, е, ѐ* цанк., *ѐ* и *ь,* що искатъ за себе и отреденъ изговоръ, всѣкакъ за насъ неясенъ. За да можемъ си го установи и направи пристѫпенъ отъ самия прѣдметъ, нѣка подложимъ на разборъ значението на ония гласни и да се взрѣме въ параленитѣ къмъ тѣхъ у твърдитѣ трупини. Сложнитѣ букви *іа* и *ѭ,* сѫщо *я (ьа?)* и *ьѫ* очивидно съдържатъ въ първата си часть бѣлѣгъ на пó-малка или пó-голѣма мекость на прѣдходната съгласна,[1]) при която сетнѣ застѫпятъ само чиститѣ звукове *а* и *ѫ* досущь тъй, както ги съглеждаме въ аналогичнитѣ форми съ твърда съгласна: *стола-тъ* (споредъ българскитѣ диалекти отъ групата С, Archiv für slavische Philologie V. 374. подъ b.) и *кракѫ-тъ* (пó-добрѣ *кракâ-тъ,*[2]) споредъ групата А, вст. 372); *ье* отъ своя страна изражава *'е,* слѣдъ изгубата на изразителната мекость на съгласната *е,* зарадъ етимологията съ чъртица снабдено *ѐ* (мил. 271* и IV). Общи признакъ тука е меката трупинна съгласна редомъ прѣдъ самогласнитѣ *а, ѫ* и *е,* при изговора на които нѣма защо да се спираме, толкосъ пó-вече, дѣто въ нашия случай се явяватъ като второчни, диалектически.

Пó-приносни сѫ откъмъ гласежа си остатнитѣ гласни *я̊, ѐ* (цанк.) и *ь*: срѣщу тѣхъ у твърдитѣ трупини стои едничко *ъ* (= безс. *ă*, цанк. *ѝ*). Диакритическата (съ знакъ за различие) буква *я̊*, що происхожда отъ П. Безсонова (вѣроятно по примѣра на Венелина, вопр. 84), служи у него за нѣкакъвъ кратъкъ и мекъ звукъ *а* (*'ă*), който въ ед. ч. на имената отъ мр. се чува прѣдъ *-тъ* и не е нищо друго, освѣнъ самостоятелно изговорено окрайно (въ „окончанието“) ь на черковнословѣнския езикъ; сѫщо както ъ

[1]) Такъвъ бѣлѣгъ ще ни бѫде за напрѣдъ *'*.

[2]) По мнѣнието на Дринова, който въ българскитѣ диалекти распознава три вида глухи, тъмни звукове: *ѫ, ъ, â*. Вж. Периодическо Списание, II. 3., 15. зб. 2.

равно на глуха, непълна гласна *а*, все на такава гласна *я* (*'а*) отговаря и *ь*, защото *jъ*=*ь* (вопр. 85, 74); слѣдователно, *я̆*=*ь* е покрай *ъ* гласовна единица, що бива прѣдхождана отъ меки съгласни, или съ други думи, *я̆* е *'ъ*. Споредъ това бѫдѫщиятъ български правописъ, имащицъ да означава мекость на съгласнитѣ отдѣлно, моглъ би охолно да си мине безъ онова *я̆*=*ь*=*'ъ*. Ала изведената по тоя начинъ гласна на Безсонова, употрѣбяна въ источното нарѣчие на българския езикъ (вопр. ь), несъвпада съвършенно по изложения свой гласежъ съ гласната *è* на братя Цанкови, дѣто тя испълнява еднаква служба въ истото нарѣчие источно. Ако съставителитѣ на Grammaik der bulgarischen Sprache сѫ избрали веднъжъ буквата (т. е. *ъ*) за всѣкоя темна *а*-гласна (*ѫ*, *ъ*, *â*), а *j* за смекение на всѣка твърда съгласна, тогази да бѣше имъ глаѣла Безсоновската гласна *ъ* безъ разлика въ мека сричка акто въ твърда, тѣ навѣрно нѣмаше да се трудѭтъ да ъздаватъ за *'ъ* излишна буква *è*, най-свободно щѣхѫ да пишатъ *kraljüt, püdarjüt, sünjüt* итн., а не *kralèt, püdarèt, sünèt.*[1]) ова извънредно уведено *è* навожда мисъль, че въ него се рие другъ изговоръ, нежели какъвто се разумѣва съ *jü* и *'ъ*: меката съгласна прѣдъ тия послѣднитѣ непречи тѣхното учленение *(articulatio)* на гърлото при тоновъ къ, който минува прѣзъ снишенъ корень на езика въ -тѣсенъ творъ на устата нежели при *а*; между това *è* учленява подъ небцето, при помощь на снишенъ корень езика и устни проходъ настроенъ по́-вече за *е* (по́-тѣнъ), по́-малко за *и* (по́-широкъ), така щото съ физиоло-

---

[1]) Че *ju* се срѣща ва *slavijüt* вмѣсто *slavijèt*, то е погрѣшка отъ теоретическото дание по лъжовното правило за пригужданье мнимия членъ *-jüt* къмъ надлежѣ имена цанк. 11. Вееждѣ другадѣ *jü* е резултатъ отъ по́-други причини, и то или правописни, тъй като братя Цанкови нийдѣ не пишатъ *è* слѣдъ *j*, намиращицъ по́-пригодно — ако и неправилно — да употрѣбятъ твърдата полугласна *ü*, или ли диалектически — което ние неможемъ отсѫди — понеже слѣдъ *j* минува *è* найто въ *ѫ*, като напустне тука своята мекость.

гическия свой характеръ завзима срѣдньо мѣсто отъ *ъ* къмъ *и*, сжщо както *е* отъ *а* къмъ *и*. Произнесеното строго споредъ писмото *лакът'ъ-т* се различава отъ *lakùtè-t* въ такова отношение, че самогласниятъ членъ на меката сричка *т'ъ* се образува на гърлото, докждѣ при *tè* той се поражда исключително подъ небцето. За туй дефиницията на нашата гласна, както произтича отъ подаденото обяснение на Безсонова, съвсѣмъ противорѣчи на нейния смисълъ у Цанкови, тъй като *'ъ* изобразява меко афектувано отъ прѣдходната съгласна *ъ*, когато *è* само́ по своя характеръ принуждава къмъ небно изговаряньe на съгласнитѣ прѣдъ него и гласи между *е* и *и* (отдѣто и прѣчестото прѣминуваньe въ тѣхъ и наопаки), нѣкакъ като докарано до самогласна *i (й)*.[1]) Прѣко това обаче изражението на Безсонова за упазена въ новия български езикъ гласна „съ собствено, самостоятелно значение и изговоръ" негуби никакъ сила, до дѣто въ разборния случай *ь* напълно се сгажда съ *è*, и само неговото опитванье за по́-близко опрѣдѣление на досѣжната гласна отъ становище на руския правописъ смѣемъ да полагаме за несполучно. При гледъ на това отъждествявамъ безс. *я̆=ь* съ *è* цанк. и напоконъ съ *ь* стар. въ *огнь-тъ*. Исхождащицъ отъ такова *ь*, можемъ достигнж чрѣзъ упаданье на неговата небность, инди и на мекостьта на съгласната, къмъ диалектическото *е* въ подаденитѣ *царе-тъ* и *царе-нъ*; чрѣзъ прѣходъ на всичката мекость къмъ страната на съгласната — къмъ разителнитѣ *поарстенье-нъ* и *пжкье-тъ*; чрѣзъ уподобение на тѣзи къмъ твърдитѣ трупини — къмъ *огжньж-т* и *пжкьж-т*, итн.

II. Прослѣдениятъ способъ на разновидно обхожданье съ несвойствената на правописа дѣйствителна гласна се повтаря нататъкъ и въ некореннитѣ срички прѣдъ надеж-

---

[1]) Съ буквата *i* назначавамъ *съгласна*, съотвѣтна на звука на латинското *j*; *й* пъкъ съ диакритически знакъ полагамъ тамъ, дѣто искамъ да изражж съвсѣмъ кратко изговорена *самогласна и*.

ната *и*-трупинна [1]) приставка **-мь** и при трупинската [2]) приставка **-ьнъ.** Случаи отъ първия родъ съдържа българскиятъ езикъ твърдѣ малко за да може изобщо да се върши съ тѣхъ нѣщо, и по тая причина се задоволявамъ тука само съ свидѣтелството на Безсонова, че *денемъ* I. 13 обикновено живѣе като *деньмъ* или *деня̆мъ* (зб. 5; срв. вст. *деніамъ* I. 71). Много по́-богата на примѣри е втората категория, дѣто прѣдъ **н** излиза множество незакрѣпени замѣни, които често се кръстосватъ взаимно, смѣрятъ къмъ една гласна ь=ѣ: *огнянъ* чол. 281. *огнѣна* стар. IX. 161. *недельнъ* стар. VI. 58 *ситенъ* чол. 300. *ситянъ* чол. 305. *буіен* пс. I. 4, 75. *буіанъ* безс. I. 198. II. 55. *тихинъ* верк. 46. *тиенъ* безс. II. 59. *oblačini* винг. *прѣсенъ*, *прѣсьнъ*, *прѣсянъ* безс. 114 зб. *presin* винг. *drebinu*, *ziminija* винг. Формата *недельнъ* (дьнь) можѫ подтвърди съ говора на Българетѣ отъ бивша ромѫнска Бесарабия, дѣто въ народнитѣ пѣсни се чуе „пробу́дих са̂ *сънь-будьн*, *ма́хмурьн*“, „до́бър іуна́к сърди́т *гневьн*. и ко́нь му и *мо́рьн по́тьн*“, което напомня *прѣсьнъ* безс. и *безобразьнъ* пс. I. 3, 22; но жителитѣ на селото Чушмели (вж. пс. II. 1, 174), които по́-силно се държѫтъ о първоначално смекченитѣ съгласни, сѫ прѣминѫли вече къмъ *недѣлин* (дън́), *болин*, както горнитѣ *тихинъ*, *presin*, а подобни слова у цанк. иматъ скупомъ чисто *е* еднакво съ *прѣсенъ* и *ситенъ*; за *i* (=*ĭ* ?) въ *drebinu*, *ziminija* нѣка рѣшава знайното менѣ *мѫчьну* бср. =*mačino* винг. Що се досѣга до *-янъ* и *-ѣнъ*, мислѭ, че надъ тѣхъ е прокарана аналогия на приставката **-ѣнъ**=*еанъ* въ *дервѣна* стар. IX. 142. *железѣнъ* безс. I. 80; съединени пъкъ обѣтѣ приставки сѫ причинили форми отъ вида на *коприньнѫ* чол. 303. =*коприньна́*, а словата *достойнъ*, *dostojn* цанк. *спокоинъ* пс. I.

[1]) *и*-трупинни сѫ онѣзи имена, да речемъ, отъ словѣнскитѣ езици, които въ литевския и санскритския на пр. иматъ срѣщу себе въ им. пад. ед. ч. самогласната *и*, а сами въ старобългарския езикъ се завършуватъ на **ь** и биватъ отъ м. и. ж. р. (**пѫть. кость**).

[2]) Която е намѣнена да образува по́-натамошни трупини.Руситѣ ѝ казватъ *основообразовательная*, Нѣмцитѣ *stammbildend*, Чеситѣ *kmenotvorná*.

11-12, 46, между *буіен* и *буіан*, немогѫ да изговарѭ инакъ, освѣнъ *достоіьн*, *dostojên*, *спокоіьн*. Битието на ь като отдѣлна за себе гласна инди, за трупинската приставка *-ьн*, въ сѫщностьта си е засвѣдочено, и въ него намиратъ естествено обяснение всички отклонни гласни, ако и достатъченъ брой отъ тѣхъ има да благодари за своето мѣсто само на неусъвършения правописъ.

III. И въ кореннитѣ срички на българскитѣ слова може се налѣти върху стѫпкитѣ на гласната *е*: вингансқото *dênj* (=дьин') и простонароднитѣ бср. *игнàждьн* (**игнашть дьнь**), *велѝкдьн*, *илѝндьн*, (спроти *спàсовъ ден*) сгаждатъ се съ *дьнь* стар. VI. 34 поне откъмъ своя формални изговоръ, ако не и откъмъ дѣйствителния, който все пакъ не е невъзможенъ; Безсоновъ на стр. 76, 78 вопр. се позива за подобенъ изговоръ още въ *сърдитъ, жълти*, които примѣри защищаватъ звука ь въ *чьтѣць* стар. IX. 163. *чіяръковни* чол. 300. *жялти* чол. 301. *черева-та* чол. 111 (съ чисто *е* нà-дали възможно). *дошьлъ*, *дошѫлъ* чол. 263, 280 и другадѣ. Неотричамъ, че велико болшинство отъ формитѣ, що спадатъ тука, е прѣкалено потикнѫто пó-близо до етимологията, но кой може да гарантува, че въ *мьничакъ* чол. 265. нѣмаме отпрѣдѣ си звукъ, що се отгла́ша въ *миничко* стар. VI. 32? Истото отношение борави, чини ми се, между *тьнко* чол. 262. и *тенко* безс. II. 51 *тьмни* чол. 263, и *теменъ* пс. I. 11-12, 153, когато *тиеовна* сир. *т'оъвна* чол. 321. *тионка*, *лионена* чол. 323. говорѭтъ пó-скоро за формитѣ съ ь. Ала отъ тая страна трѣба да напустнемъ всяки конйектури (догадки) въ своя полза, защото нашитѣ днешни езиковни паметници ни подаватъ образъ на многократни загатки, всрѣдъ които далеко нѣма пълна свѣтлина и сигурность; за пó-добри приноси има да се надѣемъ отъ самитѣ нарѣчия и отъ вѣрнитѣ тѣмъ писменни снимки.

Гласната ь, що познахме у Цанкови подъ буквата *ѐ*, у Безсонова *я̆*, и по гласежъ ѭ опрѣдѣлихме като прѣ-

ходна отъ *ѣ* къмъ *и*, близко сродна съ *е*, и тъй да кажемъ наклонена къмъ самогласно *і* (*й*), слѣдъ извършеното наблюдение безъ прѣкословие прѣдставя въ отдѣла на българската диалектология дѣйствителни индивидуаленъ звукъ, който прѣко голѣмитѣ недостатъци на обиходния у Българетѣ правописъ, не е забравялъ и въ него подъ всѣкакви букви да издига гласа си за своето право. Отъ словѣнскитѣ гласни нему най-тъкмо отговаря старобългарското ь, което споредъ възгледа на Миклошича е звучало „wie verklingendes i“ (като *и*, на което гласежа къмъ края замира), и подобно учленяванията звукъ у Черногорцитѣ въ словата *дьн, кьд, петьк* и др. т.[1]) Въ сегашното българско азбуке липсува нарочно отредена за него буква, и срѣщнемъ ли случайно *ь* на писмо тамъ, дѣто у домашния читатель се отзовава онуй *ѐ* на Цанкови, налитаме по-вечето възъ блѣдни появи отъ нѣкакви правила, унаслѣдени отъ другадѣ чрѣзъ първитѣ садовници на новата книжнина въ България:[2]) установено е било комай да се пише *копань-тa, приятель-тъ*, то се знае, съ *ь* знаковно, ала да се чете трѣбало *копан'-тa, приятель-т*, както и инако били допростено да се изговаря *рекъл*, ала написано трѣбало да изглежда етимологически — *реклъ*. Тъй като обаче знаковното (етимологическо) *ь* у мъжк. меки трупини прѣдъ члена *-тъ* вече по навикъ е получило въ очитѣ на Българетѣ фонетически вѣсь, доста ще е да се обобщи реченната негова мѣстна функция и ще добиеме азбученъ знакъ за истинската гласна *ь*, — жива замѣна на старобългарското ь. Разбира се, че тогава ролята му за означаванье мекость на съгласнитѣ ще отпадне, а на тѣхъ ще се даде удовлетворение по други начинъ.

Дотукъ имахъ на гледъ да посочѫ сѫществуваньето въ новия български езикъ на особна гласна *ь*, която по-

---

1) Dr. F. Miklosich, Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen. ²I. 20. Archiv f. slavische Philologie. IV. 491.
2) М. Дриновъ, „за новобългарското азбуке“, не. I. 2, 13.

ради уличената близна (lacune) въ българската звуковна система е била въ правописа затъмнявана отъ знаковетѣ на разни сродни звукове. Въ домогваньето си за такава цѣль гледахъ да подтвърдѭ речената вещь на несъмнителни мѣста, и затуй умишлено се ограничихъ исключително върху такива примѣри, които насрѣща си въ старий български езикъ иматъ слова съ полугласна ь. Ала народния български говоръ въ развоя си е достигнѫлъ още до собствено ь, на което началото лежи другадѣ и въ други гласни пълни на старий езикъ: *седьмъ* безс. „произносится *седя̈мъ*,“ вопр. 154. *пѣсьнь* чол. 277. *огьн* пс. I. 11—12, 165 зб. 2 *falè, chodèt* цанк. *душè* (sic) пс. I. 7—8. 110. *леньн, удавьн, приместьн* бер. Нетрѣба тукъ да споменувамъ, че неговътъ изговоръ по нищо неразличава отъ оня на първото ь, що стои за отмѣна на старобългарското ь; но за по́-натамошни разборъ на всички случаи, дѣто всѣка отъ тѣхъ гласни се срѣща сега, ще бѫде важно тѣхното потекло, което обуславя разподѣлбата на материята и спомага за желаемитѣ обяснения. Спогодата на едното ь по гласежъ и пологъ съ историческия звукъ ь, спроти другото, по́-сетнѣ развито, е достатъчна за да можемъ прие дѣление на *ь първично* и *ь вторично;* ала въ слѣдния прѣгледъ ази ще се ползувамъ отъ дѣлежа споредъ потеклото имъ само въ отношение къмъ старобългарския езикъ, съ което самиятъ прѣдмѣтъ добива малко по́-опрѣдѣлена основа. И така распознавамъ

А. ь като замѣна на ь старобългарско, и

В. ь собствено новобългарско; а всѣко отъ нихъ разглеждамъ

I. Въ засловието,

II. Въ некореннитѣ срички

а. приставочни,

б. трупинни, и

III. Въ кореннитѣ срички.

А. ь замѣна за ь.

I. Въ засловието.

Сравнението на старобългарскитѣ слова **кѫдѣль, пѣснь, лъжь, мысль** съ новитѣ *kùdelè* цанк. *пѣсня* доз. 55. *lùžè* цанк. *мисля* мил. 142. много би прилѣгало за доводъ на спорадически запазенъ изговоръ на окрайното *ь*, кога особито и самогласната *я* може се сматря за замѣстна буква на неприспособения правописъ. Подобно утвърждаванье би било толко по́-нaлесно, дѣто и влашкиятъ езикъ покрай *prost(й)* е приелъ *vestè, povesté* (чети *вестѣ, повестѣ*), а рускиятъ има извънъ правилото *пѣсня, басня.* Женскитѣ *ia*-трупини[1]) сѫ имали несъмнѣно свой дѣлъ отъ влияние при тази поява, но тъкмо че не сѫ задѣнѫли на пр. у Руситѣ и словата *боязнь, мысль*, прѣдполагать у прѣдишнитѣ нѣкое по́-дълго боравенье на гласната **ь**, която чезнѫщицъ постоянно въ засловието другадѣ, тука е прѣминѫла къмъ по́-изразителното *'a.* Процесъ на такъва промѣна въ гласнитѣ, и поради това на прѣходъ отъ едни трупини къмъ други, намираме вече въ паметницитѣ на стария черковнословѣнски езикъ. Ако **тополь** ж. р. отъ XII. вѣкъ, по което врѣме полугласнитѣ въ края на словата въ голѣма часть вече навѣрно сѫ били пусти знакове,[2]) се срѣща въ XIV. столѣтие като **тополꙗ**,[3]) тогази въ него имаме или по́-стара форма съ изговоръ на **ь**, са́мо че подъ ближна гласна дѣйствителна, не подъ простъ бѣлѣгъ, или готова женска ia-трупина, възможна обаче наравно и по послѣдния пѫть; въ българския езикъ имаме **пѫдь**—*пед'â*, **бьтоль** (отъ **обитѣль**)—битол'â; сѫщото подтвърждатъ въ отношение къмъ **ъ** формитѣ **омотъ — омота, отравъ — отрава, тоꙗгъ — тоꙗга, тръбоухъ —**

[1]) Каквото на пр. вони, волы, душа.

[2]) Вж. A. Leskien, „Die Vocale ъ und ь in den sogenannten altslovenischen Denkmälern des Kirchenslavischen.“ Berichte der Königl. Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften, philol.-hist. Classe, 1875. I. 45—47.

[3]) D-r F. Miklosich, Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum, 2 изд. п. се.

трѣвоуха; [1]) срв. ободъ—нб. *ободâ*, крин҄, о—,(крина)—*криңá*, влъхвъ—влъхва стар. VI. 33. *vlūfū* цанк., поп҄, гроб҄—влашки *порă*, *grópă*, нтн. Истина, че старобългарскитѣ слова пѣснь. мысль, както щемъ видѣ по́-долу, искатъ за нинѣшния български езикъ *песьн'*, *мисьл'*, които се и срѣщатъ у чол. 277. *пѣсьнь*, у бер. *мисьл*, но извѣстното обстоятелство, дѣто всички токо-речи женски имена се завършуватъ на темпа гласна *а*, що е причинена отъ прѣноса на формата отъ вин. пад. въ именителна функция, открива ни при *пѣснь*, *мисль* нкр. горнитѣ именителни падежи форми отъ вин. пад. съ полугласна *ь*. Тежко е да се отсѫди къмъ каква първоначална гласна се относи *ь* въ *kūdelē* (чол. *кѫдѣлѣ* 265), *lūžē* (разширено *lūžija* цанк., срв. влаш. *corabija* отъ корабь), защото неможе на туй врѣме да се опрѣдѣли какви сѫ тѣ падежи.

Въ други примѣри пълниятъ гласежъ на замѣната за ь въ края на словата отъ новия български езикъ на́-дали се е удържалъ нѣйдѣ непокътнѫтъ, тъй като самата пологa е дѣйствувала тука върху негова физиологически характеръ, за да го притѫпи къмъ небното *i*, което послѣ се е слѣло съ прѣдходната съгласна въ единъ мекъ елементъ, дору напоконъ и съвсѣмъ е испръхнѫло изъ нея. Писецътъ на българския паметникъ отъ XVII. столѣтие, наколкото изобщо не се отричалъ отъ своето нарѣчие, може се каза, че е завѣщалъ на потомцитѣ си изговаряно *ь* въ *мисль* стар. IX. 170, което по́-натамъ сѫ назили реченитѣ винителни надежи *мисля*, *пѣсня*, било като *мисль*, *пѣснь*, или вече *мисл'а*, *пѣсн'а*, ако ще би и съ прѣходъ въ именителна функция. Когато *ь* въ окрая до нѣйдѣ се е отъркало, като е изгубило сѫщината на своята самогласность, въдворили се формитѣ *краль* мил. 38, 41. (ала *крали*-Марко бер. краль Марко) *solj* винг. *жаль* мил. 260. чол. 355. *конь* мил.

---

[1]) Вст. н. сс.

222. пс. I. 11—12, 175. II. 3. 176. *prâstenj* винг. *пилинь* чол. 323. *сънь* пс. I. 1, 104; II. 1, 171. (вм. **сънъ**, по аналогия отъ *сънън*, което неспада въ категорията на словата съ приставка *-ѣнъ*, както се чете у Миклошича, Vergl. Gram. II. 128). *сонь* безс. II. 59. *синь* верк. 271. *lênj*, *dênj* винг. *камень*, *пламень* доз. 135, 136. *царь* пс. I. 1, 106. чол. 298 *манастирь* чол. 328. *госпудь* чол. 325. *пѫть* чол. 284. пс. II. 1. 167 *пъкь* пс. I. 2, 107. *нокь* мил. 130. *деветь* чол. 287. *девекь* пс. I. 11-12, 165. *девить* пс. I. 3, 74. *петь, пиндисеть* пс. I. 7-8, 108. *зеть* пс. II. 1, 172. *жърть* пс. II. 1, 175. *укость* чол. 285. *хубусь* пс. I. 3, 74, съ обикновено или силно мека съгласна, що по́-кѫсно зачина да напуща призаеменото ней качество; сетнѣ тѣ слова се обрьщать по́-натамъ въ *крал* пс. II. 3. 183. *жалъ* верк. 2 пс. I. 11-12, 161. *кон* пс. I. 5-6, 207. II. 2, 163. *проданъ* чол. 315. *есенъ* верк. 207. *денъ* мил. 10. верк. 116. пс. I. 11-12, 154. *не́да̂* (вм. *пед'а̂ — педь*, не „ein altslovenisches **пѧда** voraussetzend“, спр. прѣдполагащицъ една старобългарска форма **пѧда**. Миклошичъ, Vergl. Gram. II. 208). *пѣсна* мил. 28. верк. 134. (*песнъ* мил. 185 = *пѣснѫ* безс. I. 24 = *pêsnŭ* цанк.) *другаръ* чол. 283. *телингаръ* верк. 10. *каменъ* мил. 67. *пламенъ* верк. 145. *коренъ* верк. 108. *господъ* мил. 62, верк. 27. *деветъ* мил. 44. чол. 286. верк. 5. *пѫтъ* мил. 10. верк. 32. *ноштъ* верк. 104. итн. Тука нѣма вече ни диря отъ бившия гласежъ.

Занимателна страница въ българското звукословие образуватъ резултатитѣ отъ дѣйствието на засловното *ь* върху ближньото съсѣдство прѣдъ него. Видѣхме по́-горѣ, че небниятъ остатъкъ (приблизително *i*) на отърканото *ь* е смекчилъ прѣдходната съгласна нѣкога по́-малко (въ него поводъ къмъ твърдость), нѣкога по́-вече, и въ подирния случай че отчасти ѭ е закаралъ подъ друго гласило [1])

[1]) Органъ, що работи при изговарянието на гласнитѣ. У Руситѣ се нарича *горило*, у нѣмцитѣ *Sprachorgan*, у Чеситѣ *mluvidlo*.

(ср. *пък*, *нждзак* пс. I. 7-8, 115); това смекчение при група отъ двѣ съгласни трѣбало да се отрази върху обата нейни члена (*хубость* стар. VI. 53. *хубос'т' – хубос'* пс. I. 3, 74), които щомъ сж бжждали нелесни за изговаряньe, успоредно съ ослабението на засловната самогласна полека сж образували помежду си отъ джшната афекция полугласна ь, подмогнжта послѣ до чисто *и* или *е*: отъ *огнь – ог'н'* е станжло *огинь* стар. VI. 48. чол. 343. *огьн* бер. пс. I. 11-12. 165. *вогень* верк. 25; отъ *седмь* чол. 277 – *сед'м'*, *сед'м* доз. 73. се е развило *седьмь*, *седьмъ* безс. вопр. 154. *седимстотинъ* пс. II. 1, 169. *sedem* винг.; отъ „obične noga" *смь* стар. IX. 142 –*с'м'*, *см'* вст. 160. и писаното *сьмь*, I. Груевъ, „Основа итн." 58; сжщото срв. въ *добръ–добъръ*, *моглъ–могълъ*, *опекалъ*, чол. 284, *слѣзлъ*–слѣзълъ и *слѣзелъ* верк. 129; но при отдѣлни съгласни, що слѣдъ силно смекчение не сж могли да прѣхождатъ подъ други гласила както *път'–пък'*, *котьл–кокьл*, джшната афекция на тѣхната прѣзмѣрна мекость е намѣрила изразъ подиръ самогласната на прѣдходната сричка во видъ на *i*: така, въ говора на мнозина Българе македонски съмъ чувалъ *коiн'* (вин. п. *койня* пс. I. 11—12, 163. мн. ч. *койни* мил. 12), *деiн'* „имамъ неколку деiн'а," *brajca* винг., на които приличатъ *dênj* и *lênj* винг., дѣто такъво *i* се е слѣло съ коренното *ь* въ една гласна *ê*(=*ьj*);[1]) срв. сббг. 129, *ogain*, *ogaini* вм. *ogani*: ott voda i *ogaini* т. е. *огiн'* вст. 117. *taita* сир. *taim(ъ?)* за тать вст. 136. Нѣкои други примѣри отъ този родъ мислж да подамъ още на своето имъ мѣсто; тука нѣка ми бжде дозволено да забѣлѣжж само толкова, че въ нихъ цѣльта на „помощното" *i* е да нагоди за гласовия токъ по́-свободенъ проходъ, по която причина и съгласната слѣдъ *i* често се лишава отъ небния изговоръ.

---

[1]) Винганското *ê*, ако и по правило да е равно на нашето *ѣ*, въ тоя случай отговаря по гласежа си на диалектическото руско э въ бэлый, цэна. Вж. А. Потебня, Къ исторіи звуковъ русскаго языка, Воронежъ 1876. стр. 7.

II. ь въ некоренни срички.

а. *Въ приставкитѣ.*

1. Трупинската приставка **-ьнѫ** у прилагателни имена въ новия български езикъ принадлежи, както се чини, между най-безопаснитѣ убѣжища за изговора на гласната *ь*, било първична или вторична, защото никое граматическо мѣсто, освѣнъ съединението на мекитѣ мъжки трупини въ ед. ч. съ члена, не е оказало за гласежа й толкъва приязъньь, колкото именно тази приставка, ако и на писмото никакъ се невиди. Сгодна по своя фонетически строй за извѣстни диалекти и въ езика употрѣбяна въ голѣмъ размѣръ, тя е сполучила да привлече къмъ себе и да уподоби приставкитѣ **-ьнѫ**, **-ѣнъ**, до нѣйдѣ и *-енѫ*(**ь**), *-инѫ*(**ь**), и *-ї-е-нѫ* отъ минѫлитѣ страдателни причастия на глаголитѣ отъ IV спрежение.[1]) Въ говора на споменѫтитѣ бесарабски Българе въ **-ьнѫ** незнаѭ друга замѣна за **ь** освѣнъ *ь*, токо съ изятие на сѫществителнитѣ имена, образувани по тойзи начинъ, дѣто правилно подъ назвукъ[2]) се среща *е: остéн, овéн, рâжéн*, покрай *рéзьн, тътьн;* а за еднакво явление смѣемъ да се нáдаме и въ околията на Сливенъ и Ямболъ, отдѣто произхождатъ бесарабскитѣ прѣселенци на градеца Болградъ. Наистина, братя Цанкови сѫ отбѣлѣжили во своята граматика всички примѣри, що спадатъ тука, съ буквата *е*, което досущь е съгласно съ нáвика въ писменностьта и съ македонското нарѣчие споредъ сборника на Миладиновци; ала у Чолакова намираме въ полза на *ь* нѣколко очивидни довода, които сѫ толкова пó-драгоцѣнни, колкото е пó-тежко да се примами подобенъ звукъ подъ бѣлѣзитѣ на днешния

---

[1]) Дѣлежа на българскитѣ глаголи по спрежения приемамъ тъй, както е извършенъ отъ проф. Миклошича съотвѣтно на остатнитѣ словѣнски езици, въвъ основитѣ, посочени отъ I. Добровскаго. Къмъ IV спр. се отнасятъ глаголи, които у насъ въ минѫлото врѣме иматъ между кореня и приставката *—хъ* спонка (copula; срв. макед. *спонецъ) и*, а въ съчетание съ *могѫ* итн. се срѣщатъ въ накърнѣла форма на неопрѣдѣлено наклон. съ *и: ходихъ*, могѫ *ходи*.

[2]) *Назвукъ* = руски *ударение* = чешки *přízvuk*.

правописъ, който по основитѣ си все почива върху собственото нарѣчие на тѣхъ доводи. Да бѣше чуваната гласна въ словата бср. *о́гньн, ле́ньн, копри́ньн* у досѣжния събирачъ прилѣгала подиълно на неговата буква *е,* немислѭ, че той би се отнасялъ спрѣмо неѭ тъй разнообразно, както показватъ примѣритѣ *ле́нена* 292. *копри́няна* 292. *ле́няны* 277. *си́тенъ* 300. *си́тянъ* 305,[1]) па дору *копри́нѫнѫ* 303, прѣко всѣкакви обиходни правописни правила; тукъ вторичното *ь,* развито отъ *ѣ=е͡а—і͡а—і͡ъ—ь,* и първичното *ь* откъмъ своя изговоръ сѫ правили на писеца при тѣхното означение доста мѫчнотии, отъ които той се е отървалъ по нѣколко способа, ако и не е изгабялъ отъ очи установеното отъ домашната наука *е.* Истото подтвъ́рждатъ формитѣ *kalên, vinên* у цанк., що стоѭтъ намѣсто *ка́льн* и *ви́ньн,* а не за кал-**ѣнъ** и вин-**ѣнъ**, понеже тѣхното значение противорѣчи на трупинската приставка -**ѣнъ**, която най-сетнѣ е по́-вече наклонна да прѣминува къмъ -**ьнъ** нежели тази къмъ неѭ: срв. **плътѣнъ** пкр. **плътьнъ, прѫстѣнъ=прѫстьнъ, глинѣнъ** и **глиньнъ, пепелѣнъ—пепельнъ, оловѣнъ—оловьнъ.** Miklosich, Lexicon, п.сс. Вж. Безсоновъ, вопр. 48. Вземемъ-ли въ съображение, че приставката *-ьн* на реченитѣ прилагателни не е натоварена съ назвукъ, и поради него обстоятелство че е могла да произлѣзе отъ нѣкое всеобщо българско *ен* за стб. **ьнъ, както** допуща Миклошичъ споредъ стр. 362 на Vergl. Gram. I, тогава необходимо бихме били длъжни да се задържимъ тука върху вторично *ь,* като положѣхме *еп* цанк. и мил. за първично и узаконено въ българския езикъ отъ самото

---

[1]) Поради изговаряното *ь* въ *ситьн* Безсоновъ мисли, че тамъ надлежна гласна е *ѣ*, както въ *желѣзѣнъ,* I. 80.; Миклошичу самото слово „*siten* minutus ist dunkel (е темно)", Vergl. Gram. II. 149. Значението на словото свѣдочи за приставката —ѣн, защото български *ситьн* се казва на онова, що е толкова *дребно,* дѣло може да се *прѣкарва прѣзъ сито; —ѣн* значи „aus dem gemacht, was das thema aussagt (*направено отъ онова,* що показва трупината), вст. II. 128: *ситѣнъ* junceus (отъ сито направенъ), lexicon, п. с. Послѣ, ж. и ср. р. отъ *ситьн* е *ситна, ситно,* когато *ситѣнъ* има *ситѣна, ситѣно* итн. Срв. *земна кукя* и *земяна постеля* мил. 310.

му начало; но българското звукословие ни учи за прѣходъ на първичното безназвучно *е* винаги въ *и*, никога направо въ *ia* или *ѧ*, сетнѣ за прѣходъ на *ь* въ *'е (е), и,* никакъ не тутакси въ *ѣ=ea, ia,* и наопаки, – и по тоя начинъ добрѣ се обесняватъ *bólen, gláden, dólen* цанк. *личенъ* (бср. *личьн*) чол. 280. *миленъ* верк. 54. *вишен* пс. I. 7—8, 110. верк. 27. *веренъ* безс. I. 133. отъ *бóл'ен, глáд'ен,* както *послегьен*, сир. *послед'ен,* споредъ *послегьните* пс. I[2] 9—10, 94, *огнянъ* чол. 281. мил. 186. *огнѣна* стар. IX. 161. Формитѣ съ упазено *ь*, каквито сѫ *бездомьн, бесольн, бесьн, грозьн, жедьн, кѫтьн* (зѫб), *ноштьн, зимьн, летьн, празьн, равьн, Сливьн (Сливенъ* чол. 262) *мѫтьн, прѣдьн, сетьн, темьн, средьн, трънньн, тесьн (тѣсин)* бср. като не сѫ допуснѫли на неѭ замѣна за **ь** да прѣмине въ гласната *и*, подобно на органическото *е* отъ четобройнии други слова, прѣтърпѣватъ чрѣзъ *ь* много промѣни, що послѣ виникуватъ пó-дълбоко навѫтрѣ въ отдѣлни диалекти и започватъ да стаятъ у нихъ характеристически бѣлѣзи. Назвучното *ь* у сѫществителни имена прѣдъ каквагодѣ сричка отворена или затворена [1]) постѫпенно е могло да прѣминува къмъ *е* при извѣстна мекость на прѣдходната съгласна, влѣта въ тая още по врѣме на първия му видъ, па да се удържи тамъ като чисто *е* — слѣдъ което тая положна (positione) мекость полека е чезнѣла — и вече като задпрено *ь* да се измѣтне (да испадне) съвсѣмъ, обиновено прѣдъ сричка отворена и съ влияние върху мѣстото на назвука: отъ **овьнъ, остьнъ, ражьнъ** прѣзъ *ов'ен* (*овен'*; сл. *тътьн—тът'ен—тътен'* пс. II. 2, 154), *ост'ен, рáжен*, имаме сетнѣ *овéн* верк. 173. *остéн, рâжêн,* дв. ч. (изобщо при съчетание съ числителни имена свърхъ 2) *овéна, остéна, рâжена,* мн. ч. *ов'нú—óйни, уйни* чол. 315. *ов'н-ове—овн'-ове* чол. 85. *остнú, рâжнú.* Срѣщу това безназвучното *ь*, което е било и е такова у всички образувани чрѣзъ приставката

---

[1]) Сричка *отворена* е всѣка, що се завършува на самогласна, а *затворена* — на края си има съгласна.

-ьнъ прилагателни, непрѣстайно се е двигало поради своето положенпе и характеръ между *и* и *е*, прѣдъ себе още съ меко афектувана, или вече не, съгласна, и по тази двойна посока е овладѣло и раздѣлило цѣли нарѣчия: отъ една страна се е установило по правило *и,* на което виновникътъ *(ь)* му е присѫдилъ кратъкъ изговоръ *(й)* или другадѣ самъ е останѫлъ и за напрѣдъ, отъ друга страна пъкъ повсѫду се е явило и намѣстило *е;* така, винг. *drebinu, zimin, jesenin* (верк. 46. *тихинъ* [1]), безс. II. 59. *тиенъ*), *oblačinu* (пкр. *oblačnu*) *slobudin, košinca* (**кош-ьн-ица**), *pâtin* (пкр. *pameten;* пс. I. 1, 104. *ситян*), *mačino* (бср. *мѫчьну;* срв. *brašance* — **браш-ьн-ьце**), *prêsin* (споредъ безс. I. 114. зб. *прѣсьн*), *ladin, dlažini* (чол. 268. *длъжанъ,* доз. 68. *болѣнъ*) итн., [2]) когато цанк. *dreben, črikoven, imoten, véselen, pakosen, siten, tamšen, vъnšen,* мил. *теменъ* 9. *лесенъ* 67., верк. *силенъ* 141. мил. 67. *годишенъ* 179. *земени* 395. *земіенъ* 492. *трéзенъ* верк. 202. итн. [3]) Отворената сричка на словата е дѣйствувала при това *ь* въ такъвя смисълъ, щото за тѣхно леко и волно произношение го е сторила най-напрѣжь безразлично, сетнѣ вече излишно, и съгласната отпрѣдѣ е могла да бѫде изговаряна леко или твърдо, ако ще би сричката да е била и затворена: **кръстьница** — *кѫрстеница* мил. 49. (срв. *mârtavi žini,* винг.), *кръс(т)ница* бср,; *вишенъ* безс. II. 2. *вишени* (господъ) мил. 94. *вишни* (боже) бср.; *понедельнику* вер. 31. *soljni* винг.; *рéзьн—рéзьни* бср. *смесьн* бср. *смѣсяны* чол. 275. *смѣсна* (китка); *тъмни* чол. 311. винѫги съ *и.* Бѣлѣжито е при това обстоятелството, че при заетѫта на съгласната небность отъ слѣдишното („послѣдующее") *ь* се усиля нѣкога дору до дѣйствование върху осамотения неговъ непебни назвукъ (несѫщин-

[1]) Тази форма на словото е много кѫсна, понѣже *х* прѣдъ *и* за *ь* не е измѣнено въ *ш;* сѫщото вж. въ думата *юфка* отъ *юхка,* която отъ *юх-а* (срв. руски ухá) трѣбаше да даде *юшка* (юх-(ь)ка).

[2]) Загатна ми е буквата η въ μάστηνιτζα, I. Miklosich, Rumunische Untersuchungen. II. 64. и. с. δάλλα, вм. ѧ.

[3]) Срв. стб. у A. Leskien, „Die Vocale ъ und ь итн. стр. 49—50.

ски, незавършенъ звукъ, отливъ на звука) и го мѣни споредъ своята въсходна или нисходна мощь, аналогично на *ъ–ѫ–а* въ пълна гласна отъ гласилата прѣдъ небцето или задъ него: отъ *дьн*, *мьньну*, *тьньну*. *тътьнѣше* сѫ станѫли по такъвъ начинъ формитѣ *джн* пс. I. 11—12, 176. зб. 2. *мьнану, тьнану* чол. 265. *татанѣше* стар. IX. 162. горѣ-долу посрѣдствомъ *д'ън, мьн'ъну, тът'ънѣше,* отъ *празьн* бср. *–празан* верк. 175., *prêsъn, têsъn,* Slavische Bibliothek, I. 49—50. *прогън* винг.; отъ *сильн* бср. *–сил'ен* (*силенъ* верк. 141) *–сил'он* срв. *льнѣнъ–л'оненъ* чол. 323.; *сънькъ–сонёк=сонок* безс. II. 59., както отъ *петъкъ–петок* пс. II. 3, 183.) *–сил'ун* (срв. *бъчьва–бъчува* бср.) *–силун* доз. 135. (срв. отъ *люто–луто* верк. 337). Сѫщи процесъ щемъ намѣри и въ по́-натамошнитѣ части на своя разборъ.

2. Разгледаното състояние на полугласната *ь* въ приставката **ьнъ** на българския езикъ и зависимитѣ отъ него послѣшни появи въ различни домашни диалекти се повтаря токо-речи съ еднаква послѣдователность въ други приставки, които тука по отношение къмъ *ь* можемъ събра купъ и разгледа наведнъжъ; такива сѫ главно **–ьлъ, –ьскъ, ьць.** Бидейки подъ словни назукъ и въ затворена сричка, гласната *ь* е прѣхождала въ *'е, е* или въ *'ъ, â* итн.: *чьтѣць* (пр. *чьтьц*) стар. IX. 163. *писець* стар. VI. 31. *ветре́ць*, *дъжде́ць* чол. 294. *венѫцъ* пс. I. 11—12, 128, 176 зб. 2. *мртѫкц* вст. 171. *лишавьцъ (тегавьцъ)* вст. 127. *starъc* Slavische Bibliothek I. 49. *осе́лъ* бср.; а въ затворена сричка, която е нямала сѫщо и първоначалния назвукъ, *ь* се е смѣнявало въ гласнитѣ *'е, и (й), 'о,* или *'ъ, â* итн., при което е и испадало (изъ срѣдата), оставящицъ нѣкаква диря въ смекчения изговоръ на прѣдходната съгласна, която наврѣмени се затвърдѣва: *бусѝльк* бср. *–бусѝлѧк* пс. I. 1, 104. *–бусилк* безс. II. 66. *босѝлака* Вин. доз. 21. *босилек* мил. 192. з. 103. *бусилек* чол. 324. *босильокъ* мил. 295. *босилько* верк. . *босилок* 326; *бо́лика* доз. 142 *(бо́лйка?)*. *болька* мил. 126.

люлька пс. II. 2, 166. мил. 7. верк. 3. *люлькѫ* пс. I. 78, 111. *люльки* мил. 131. *постелькы* чол. 325; *míličèk* цанк. 146. *рўчек* мил. 105. *тéжокъ* мил. 109. *самичокъ* доз. 35.; *nêmic* винг. *краставица* (**краставьца**— сърб. краставац, влаш. crastaveţŭ). *крáставца* (на пр. въ Разградско). *танецъ* мил. 351. пс. I. 9—10. 95. *сольца* мил. 33. *скакульци* мил. 21. *мольци* мил. 514. *мрьтавца* стар. VI. 33. (два) *вѣнца* мил. 487.; *кóтьл*-(*кóкьл*)—*кóтил* пс. I. 7—8, 115. *кóтел* (котéл?) пс. II. 1, 175. *штѣркьл* (мн. ч. *штѣркьли*) бср.; *мьничакъ* чол. 265. сир. *мьни*-*чькъ*. *жи́вичакъ* чол. 317. *коажелчекъ* чол. 325. *зетько* пс. II. 1, 170. *царьку* пс. I. 1, 106. *господьку* 327. *skójkŭ* цанк. (стб. **сколька**); *биволѣшки* (сир. *бивольшки* отъ **бивольчьскꙑ**) чол. 95. *польска* верк. 115. мил. 417. *кральски* мил. 52. *кралски* мил. 76. *коньски* мил. 289. *калугер'скіи* стар. IX. 165.; *царьство* стар. VI. 37. *момин'ство* стар. IX. 163. *neprijateljstvu* винг.

(Слѣдва.)

СТИХОТВОРЕНИЯ.

РАКОВСКИ.[1]

(Изъ „Епопеята на забравенитѣ“).

Мечтатель безуменъ, образъ невъзможенъ,
На тъмна епоха синъ бодъръ, тревоженъ,
Раковски, ти дрѣмешъ подъ бурена гжстъ
Изъ кого поглежда полусчупенъ кръстъ.

---

[1] Раковски, роденъ въ Котелъ (г. 1818), единъ отъ най-първитѣ и плодо-творни пионери на българското възраждание и свобода, нѣма още, до колкото знаемъ, у насъ свѣстна биография. Неговий животъ, пъленъ съ страдания, приключения, планове, ексцентричности, прилича повече на романъ. Вѣченъ скитникъ и мечтатель, той се мѣрка вънъ отъ България: ту въ Цариградъ, ту въ Влашко, ту въ Гръция, ту въ Франция, и пр.; послѣ като разбойникъ вѣстява се на Стара Планина. Подирь това намѣрваме го въ Новий Садъ въ Австрия, дѣто подкачва въ г. 1857 да издава „*Българска Дневница*“. Слѣдъ нѣколко мѣсеца, по доносъ отъ Цариградский гръцки патриархъ, турското правителство настоява при австрийското правителство за спиранье издаваньето на „Бъл. дневница“ и за предаванье Раковски на турската власть. И вѣстникътъ се забранява, а самъ Раковски съ голѣми премеждия успѣва презъ Влашко и Богданско да се прехвърли въ южна Русия и да се спаси. Чрезъ издаване „Бъл. Дневница“, и особенно „*Предвѣстникъ Горскаго Пжтника*“ и послѣ „*Горский Пжтникъ*“ (все г. 1857 въ Новий Садъ), Раковски стреснж и расклати духоветѣ на цѣла България: всѣки съ въсторгъ четеше поменжтитѣ издания и се замисловаше . . . Въ г. 1859 Раковски се преселява въ Сърбия, и въ края на сжщата година започва издаванието на вѣстникъ „*Дунавскый Лебедь*“. Тамъ подирь двѣ години устроява българска легия за свобода на България. Въ год. 1864 той учредява въ Букурещъ другъ политически вѣстникъ „*Бждкщность*“ и подирь забраненното му започва да издава „*Бранитель*“. Тукъ въ кжсо врѣме успѣва той да направи съ името си знаме, около се въртѣше всичката българска емиграция въ Ромжния. Като политикъ, революционерь, писатель и поетъ, Раковски бичува, разгръмява и пламнува всички Българе; организува чети за освобождение на България и пр. Свободолюбецъ до нѣмай кждѣ, съ духъ за широки планове, роденъ за борба, за велики идей и за рискове, той предъ нищо не отстжпва. Упоритъ, до крайность раздражителенъ, алъченъ, честолюбивъ и сиромахъ, той изнурява отъ рано себе-си, докарва до болезненно състояние на умътъ и на тѣлото, и най сетнѣ умира отъ плевритъ, въ една скромна кжщица въ Букурещъ (при Филаретъ) въ края на г. 1867. Гробътъ му дрѣме подъ бурени въ дварътъ на българската черкова въ Букурещъ.

Спи, дрѣми, почивай, ти, който не спѣше,
Ти, кой бѣше вихъръ, котелъ що кипѣше
Надъ нѣкакъвъ злобенъ, стихиенъ огънь!
Спи: кой ще да буди вѣчния ти сънъ?

Природата вѣща бѣше се сбъркала:
Тя отъ тебъ да стори гений бѣ искала,
Затова въ глава ти, като въ една пещь,
Хвърли толкосъ пламъкъ и въсторгъ горещъ.
Но другъ, таенъ демонъ се намѣси тамо:
Ти станѫ създанье отъ крайности само,
Елементъ отъ страсти, отъ злъчка и мощь,
Душа пълна съ буря, съ блѣсъкъ и съсъ нощь.
Твойта вражда бѣше вражда сатанинска,
Любовта ти бѣше любовь исполинска,
Любовь безъ съмнѣнье, безъ свѣсть, безъ предѣлъ,
Що, кат' кръстъ огроменъ ти бѣше понелъ.
Твоятъ символъ бѣше: смъртъ или свобода!
Сънътъ ти — Балкана, кумирътъ — народа,
Народа съ безчестье и съ кръви облянъ.
Твоятъ животъ цѣлий бѣше единъ блянъ!
Ти хвъркаше, блѣденъ, въ бѫдѫщето скрито,
Ту се врѣше дързско въ минѫлото срито,
И отъ тамъ влечѣше, кат' побѣденъ знакъ,
Вѣкове отъ слава, завалени въ мракъ,
За царье, юнаци, вълшебни прѣданья,
Обраснѫли съ плѣсень старинни сказанья;
Твоятъ орлинъ погледъ виждаше на вредъ
Отъ българска слава останки безъ четъ.
И въ тъмна ни древность, бездънна провала,
Ти вкарваше смѣло вселенната цѣла.
Нищо невъзможно за тебъ не оста.
Ти даваше образъ на всѣка мечта.
На нѣми загадки — сфинкси безотвѣтни
Прѣдлагаше твойтѣ въпроси завѣтни.
Исторьята, мракътъ, врѣмето, редътъ
Не значахѫ много въ голѣмий ти пѫть.
Ти иска́ да бутнешъ, о духъ безпокоенъ,
Нещастенъ мечтатель, апостолъ и воинъ,

Въ единъ часъ дѣлото на петь вѣкове.
Чухме ние твойтѣ горди викове,
Когато при Сава и при Джмбовица
Грънмж пръвъ: *Свобода! Сяйна е зорница!*
И ту съ перо остро, ту съ гореща рѣчь
Надѣждитѣ сѣйше на близь и далечь,
Единъ само буденъ във толкова спещи,
Ти единъ за всички, като демонъ бдещи,
Работй, борй се, стрѣска́, вълнува́,
Тукъ мждрецъ замисленъ, тамъ — луда глава,
Мраченъ узникъ въ Стамбулъ, генералъ въ Балкана,
Поетъ и разбойникъ подъ сжща прѣмяна;
Мисъль и желѣзо, лира и трѫба —
Всичко ти бѣ вкупомъ за една борба!

Историята има да се позамисли
Въвъ кой ликъ безсмъртенъ тебе да причисли.
Ти умрѣ. И пжтьтъ къмъ гроба ти нѣмъ
Зарасълъ е вече съсъ буренъ голѣмъ;
И прахътъ ти гние безъ сълзи набожни. . .
Не зарастнж само, герою тревожни,
Проломътъ широкий, който ти тогасъ
Въ бждащето тъмно отвори за насъ!

Пловдивъ, 5 Юний 1882 г.

И. Вазовъ.

МАКЕДОНЕЦЪ НА ЧУЖБИНА.

„Духай мѣхъ неситий,
  Вългенъ да гори;
Бий чукъ неморний,
  Сабя извари!
Усили се мисце,
  Клѣщитѣ върти;
Непоти се лице,
  Чилнкя кипи;

Кови се и вий се,
Стомино люта;
Точи се, остри се,
Сабьо, ти — сестра!..

Напуснжхъ бащица,
Майка и сестра;
Оставихъ дѣчица,
Невѣста младà!

Духай мѣхъ неситий,
Въгленъ да гори;
Бий чуко неморний,
Сабя извари!
Усили се мисце,
Клѣщитѣ върти;
Не поти се лице,
Чиликя кипи;
Кови се и вий се,
Стомино люта;
Точи се, остри се,
Сабьо, ти — сестра'..

Оставихъ азъ братецъ
В' грозния зжнданъ;
Грабналъ е Албанецъ
Сестра ми за намъ!

Духай мѣхъ неситий,
Въгленъ да гори;
Бий чуко неморний,
Сабя игвари!..
Усили се мисце,
Клѣщитѣ върти;
Не поти се лице,
Чиликя кипи;
Кови се и вий се
Стомино люта;
Точи се остри се
Сабьо, ти — сестра!..

Оставихъ, заминѫхъ
Земя като рай,
Нъ не ѭ забравихъ, —
До-ще мѫки край!...

Духай мѣхъ неситий,
Въгленъ да гори;
Бий чуко неморний,
Сабя извари!
Усили се мисце,
Клѣщитѣ върти;
Не поти се лице,
Чиликя кипи;
Кови се и вий се,
Стомино люта;
Точи се, остри се
Сабьо, ти — сестра!...

Ц. Гинчовъ.

I.

МОЯ ДВОЙНИКЪ.

Веднъждъ срѣдъ вдъхновенье
На лирата си дрънкахъ
И въ свойто упоенье
Азъ нѣкакси въздъхнѫхъ.

На тосъ въздъхъ, кат' ехо,
Тамъ нѣкой отговори,
Нъ тъй душевно-тихо,
Когаче азъ бѣ втори.

Ти кой си тамъ искритий,
Дѣт' сѣщашъ тъй дълбоко:
Какъвъ акордъ въсхити
Сърдцето ти убого?

— „Ей азъ съмъ“, измърмори
Двойника странно въ мене:
„Мотива ми те стори
Да паднешъ въ умиленье“!

Да, ти ми сила давашъ
Да чувствувамъ срѣдъ міра;
Не ти ли нагласявашъ,
О сърце, мойта лира?

Срѣдецъ, Апр. 1883.

II.

(Подражанье на народнитѣ пѣсни).

Думай, либе, думай,
Дано ме придумашъ!
Кукай, либе, кукай,
Дано ме прикукашъ!

Твойта, либе, майка
Снощи ме е клела;
Клела тя, злодѣйка,
Като побѣснѣла:

Рѣдката ми хубость
Дано да загине,
Крехката ми младость
Скоро да премине!

— Мори, либе красно,
Любовта не гледа;
Не тжжи напрасно,
Сърце заповѣда!

Хубость невѣчна
Не се подмладява;
Любовта сърдечна
Мжчно устарѣва!

Ти люби до вѣка,
Двамца да се либимъ:
Майка ми злодѣйка
Скоро ще изгубимъ.

Ти тогай ширѣй се,
Въ кжщи заповѣдай;
Булка голѣмѣй се,
Вѣчно распореждай!

Пловдивъ, Априлий 1879 год.

В. Поповичъ.

I.

КАЖИ ХЛАДНИЙ КАМЪКЪ.

— Кажи, хладний камъкъ,
Кой лежи подъ тебе?
Грозенъ ли удавникъ,
Луда ли гидия?
— Ни грозенъ удавникъ,
Ни луда гидия;
Тукъ лежи поборникъ,
Убитъ отъ Алия.

II.

БОЖЯ СИЛА.

— „Ой цвѣте прекрасно,
Росно и зелено,
Хубаво, прелестно,
Бѣло и червено!
Кой ти даде, цвѣте,
Росица студена?
Кой ти шари, цвѣте,
Шарката червена?
Кой ти дъхнѫ, цвѣте,
Миризма приятна,
Що раздавашъ, цвѣте,
Сутринъ въ градина?“—

Отговаря цвѣте
Шарено, червено:
„Ой те тебе, дѣте
Мало и невинно:
Има една сила
Безъ край и граница:
Ето тая сила
Сипа ми росица.

Има една сила
    Навредъ распространѣна,
Ето тая сила
    Прави ме червена.
Има една сила
    Надъ хубоста хубость,
Ето тая сила
    Ме обсипа съ хубость.
Има една сила
    Отъ всички нáй-силна,
Тя е Божя сила,
    Тя мирисъ ми дъхнѫ".

III.

РАВНО ПОЛЕ.

— „Я, кажи ми, равно поле,
    Що си нажалено?
Съ какво си посадено,
    Що си нахълмено?

Да ли съ ружа и тръндафилъ
    Сѫ те посадили?
Или Диви Самодиви
    Сѫ те наплъстили?

Да ли Тунджа те е влѣкла
    Драла и копала?
Ил' мотика те е сѣкла,
    Ралица орала?" —

— „Нити съ ружа, ни съ тръндафилъ
    Сѫ ме посадили,
Нито Диви Самодиви
    Сѫ ме наплъстили.

Най съ трупове погрознѣли
    Сѫ ме посадили,
И съ кърви почернѣли
    Сѫ ме напоили!" . . . .

IV.
МОМЪКЪ НА ЧУЖБИНА.

На чужбина момъкъ лежи:
Лице погрознѣло;
Боленъ лежи, тжга тжжи, —
Всичко го болѣло!

Завила се пъстра змия
У гърди младежки,
Вгнѣздила се мжка-тжга,
Дошле мисли тежки! . . .

Нѣма кому да обади
Мислитѣ завѣтни,
Нѣма кому да искаже
Мечтитѣ прелестни.

Надъ глава му лѣстовичка
Пѣсень чурулика,
Говори ѝ ученика
Съ дребни сълзи клика:

„Лѣстовичке, мила птице,
Чуй, отзови се!
Щж те имамъ за сестрица,
Птичке, съгласи се!

Иди дома, лѣстовичке,
Иди, не бави се;
Кажи мами, мила птичке,
Кажи, обади се:

Че си била, мила птичке,
При мене, горкия,
Че ме пие, мила птичке
Усойница змия;

Кажи, мила, на сестрица,
На стара бащица;
Кажи, пилке, на братченца,
На баба старица;

Кажи, лѣсто, на гората
  И на България
На роднини, на другари
  На равна Тракия:

Не щѫ могѫ, мила птичке,
  Азъ живъ да си додѫ
И да видѫ, мила птичке,
  Тѣхната свобода".

V.

Н. Д. К–ву.

Прочетохъ, прочетохъ
Твойтѣ пѣсни жални,
И въ душа усѣтихъ
Думи имъ печални.

  Тѫжни сѫ тѣ, жални,
  Но сѫ златоструйни,
  Написани буйни
  Съ болки Еремийни!

Азъ у тѣхъ усѣтихъ,
Дѣ те е болѣло,
И съ тебе оплакахъ
Жалното — минѫло! . . . .

Ц. Гинчовъ.

КНИЖНИНА.

РЕЦЕНЗИЯ.

Памятники болгарскаго народнаго творчества. Выпускъ 1-й: Сборникъ западно-болгарскихъ пѣсенъ съ словаремъ. Собралъ Владиміръ Качановскій. С.-Петербургъ 1882 стр. VI + 598.

В. В. Качановский, младъ русски славистъ, е вече обнародвалъ нѣколко любопитни за насъ трудове, отъ които най-важний е горѣзабелѣженний *„Сборникъ западно-болгарскихъ пѣсенъ.“* — Подъ названието *Западна България* г. Качановский разбира, освѣнъ Македония, още и западнитѣ окрѫжия на княжеството, а также окрѫзитѣ *Пиротский, Лесковский* и *Вранский.* Названието „Западна България“ не е нѣкой новъ терминъ: оно се срѣща и въ прѣкрасната повѣсть за прѣнесението мощитѣ на св. Иванъ Рилский, която е съчинилъ единъ южнословѣнский писатель Владиславъ грамматикъ още въ 1479 год. Въ тая повѣсть между друго четемъ, че **„достохвальнѣйши отьць нашь Іоань“** билъ прѣнесенъ по Божие усмотрѣние **„оть прѣславнаго града Трьновл и оть земле Загорскые вь того славьныи монастырь иже вь Рыльсцѣи пустыни, ... ѩко да и западныа пакы страны блъгарскые .... пришьствіемь его освететсе и на лоучьшаа наздають.“** [1])

Въ сборницитѣ на Верковича („Народне песме Македонски Бугара“), на Миладиновци, Дозона, Чолакова, както и въ журналитѣ: „Български книжици,“ „Период. Списание на Българското Книж. Дружество“, и пр. има вече издадени доста много западно-български пѣсни, но между

---

[1]) Добро издание отъ тая повѣсть имаме въ „Гласник српског ученог друштва“ кн. XXII Београд 1867, стр. 301. Въ Рилский мънастирь се намѣрва отъ нея единъ хубавъ старъ прѣпись, по който г. Качановски се е и запозналъ съ това прѣкрасно произведение на Владислава Грамматика.

тѣхъ твърдѣ рѣдко се срѣщатъ такви паметници, които да сѫ записани въ *сънредѣлнитѣ* съ сърбското племе български области. Прѣди двѣ-три години (1879, 1880) г. Качановски е ходилъ да пѫтува по тие малко изучени още области (Бѣлградчикско, Берковско, Пиротско, Търнско, Вранско, Костендилско, Радомирско и пр.) и тамо е събралъ пó-вечето отъ материала, който е помѣстенъ въ неговий сборникъ. Въ тоя сборникъ, който обнема пó-вече отъ 600 страници, ние намѣрваме до 225 паметници отъ народната българска словесность. Освѣнъ това, ние намѣрваме тукъ и единъ доста подробенъ членъ „за народнитѣ обичаи" (стр. 1—21), сѫщо и доста дължки извлечения изъ нѣколко непознати български ржкописи, писани въ 17-й и 18-й вѣкъ. Прѣдѣлитѣ на настоящий нашъ членъ не ни позволяватъ да се пущаме въ подробно оцѣнение на всичкото това богатство, — ние ще поговоримъ токо за нѣкои отъ пѣснитѣ на г-на Качановскаго. Отъ тѣхъ особно внимание заслужватъ нѣколко исторически пѣсни и прѣдания, именно: една пѣсень за „царь Петаръ," каквато до сега не ни бѣше позната (No 106: „Царь Петаръ свадба правеше"): двѣ пѣсни за „царь Іованъ Шишманъ" и зе неговий войвода „лудото Гедианъ", или „лудата Гедия" (№ № 109, 110); [1]) една пѣсень и едно сказание за „царя Ясена" (№ № 107, 108). Въ послѣднитѣ два паметника се говори за сѫщото стълкновение на *царя Ясена* съ Турцитѣ, което се въспѣва и въ обнародваната лани пѣсень отъ г. Каранова, [2]) но освѣнъ това тукъ (въ сказанието) се казва още, че *царь Ясенъ* слѣдъ турското завоевание бѣгалъ въ Русия, и направилъ руский царь „*ристянинъ*", та „сега и Русия и Болгария сé едно — Ристяния". Пѣсеньта и сказанието за *царя Ясена* г. Качановскяй е записалъ въ Софийското окрѫжие, не далече отъ развалинитѣ на градъ *Урвичъ*, дѣто спроти ка-

---

[1]) Отъ тие пѣсни за царя Ивана Шишмана до сега ни бѣше познато само началото имъ. Глед. въ Миладиновий сборникъ № 58.

[2]) Въ Пловдивското периодическо списание „Наука" 1881 год., кн. VI, 495—502. Тукъ г. Карановъ е приложилъ и доста подробно топографическо описание на мѣстностьта *Урвичъ*, която играе важна рола въ нашитѣ исторически прѣдания. Това любопитно описание ни дава възможность да оправимъ една грѣшка, която г. Качановски е допуснѫлъ въ сказанието за *царя Ясена*, като е приелъ думата ведена („прѣзъ вода ведена") за прилагателно име. Отъ бѣлѣжкитѣ на г. Каранова се вижда, че думата *Ведена* тука е собственно име.

званьето на тие паметници се е намѣрвала столицата на царя *Ясена*. Около Урвичкий мънастирь е записана и обнародваната отъ г-на Каранова пѣсень. Въ Софийското окръжие, именно въ с. Рило, сѫ записани и пѣснитѣ за царя Ивана Шишмана. Намъ се иска да вѣрваме, че всички тия народни прѣдания за стълкновението на царя *Ясена* и Ивана Шишмана съ Турцитѣ въ Софийско поле и около Урвичъ градъ се намѣрватъ въ нѣкаква свързка съ едно любопитно прѣдание, което се срѣща въ Българската история на приснопаметнаго Паисия. Тукъ ние четемъ: „Въ некое копие или преводъ стари отъ превелигиа того (Іоанна Шишмана) обретается, како да не су могли Терновски господи и царь Шишманъ стати противо Турци. и избегли изъ Терново и отъ Загоріе и отъ Стара Планина, и пришли въ градъ Средецъ или Софія: и ту застали некои тесни места покрай Искаръ река и по Витоша гора. Тако имеяли помощь отъ Сербія и отъ краля Вукашина и отъ охридски Болгари. И за седамъ лѣта седелъ царь Шишманъ въ Средецъ, и воскрай Искаръ имеялъ монастирь Урвичъ тверди градъ, и изоколо вода обходила. И тако съ мало воинство и Терновски велмужи ту преживели и крилися отъ Турци“.

Въ сборника на г-на Качановскаго намираме и едно любопитно *сказание* за покорението на България отъ Турцитѣ. Въ това сказание, което е записано въ Пиротский окрѫгъ, споменува се за нѣкой си български царь Петъръ, когото Турцитѣ нѣколко пѫти накарвали да прѣнася столицата си: изъ Видинъ въ Нишъ, а оттамъ — въ Пиротъ, послѣ въ София, а най-напоконъ въ мънастирьтъ *седемь престоли*, който се намира край Искъръ, не далече отъ София. Возможно е, че ние тукъ имаме убъркана спомень за покорението на западна България отъ Византийцитѣ въ 1041 год. и че подъ българский царь Петъръ тукъ се разумѣва царь Петъръ Делянъ, рѫководительтъ на онова знаменито народно движение, което се захванѫ на долна Морава, а отъ тамъ съ изумителна бързина се распространи прѣзъ Нишъ, София и Скопие по цѣла Македония. Мънастирьтъ *седемь престоли,* който се споменува въ сказанието, което ни е речьта, е построенъ отъ брата на Петра Де-

ляна, Георгия, „който тамъ и почива.“ [1]) Това обстоятелство, види се, е спомогнжло за да се уварди между народа ни споменъ за толко отдавнашни събития, споменъ, който прѣзъ такво дълго врѣме се е затъмнила и убъркала.

Между историческитѣ пѣсни на г-на Качановскаго особна важность иматъ двѣ пѣсни за *Момчила юнака*: въ една отъ тѣхъ (№ 183) се разказва, какъ „*Реля Крилатица*“ сполучилъ да погуби *Момчила* съ помощьта на неговата невѣрна жена, въ другата (№ 182) се говори, какъ Момчиловата жена искала да погуби мжжа си съ помощьта на нѣкого си *църна Арапина*, който билъ прѣдводитель на *три хиляди Турци*. По съдържанието си втората отъ тие пѣсни прилича на първата, но тя се свършва нѣкакъ-си неестественно: отъ неж излази, че *Момчило* сполучилъ „да обори до три хилядъ Турци“ заедно съ църний Арапинъ и да се спаси отъ тѣхъ, макаръ че неговото „хитро и опако любе“ у врѣме взело всичкитѣ потрѣбни мѣрки, каквото това спасение да бжде невъзможно. Ние не се съмнѣваме, че и тая пѣсень се е свършвала съ смъртьта на Момчило, но окончанието й е прѣправено отъ нѣкой, види се, неискусенъ пѣвецъ, комуто не се е ревнжло погубваньето на такъвъ „добъръ юнакъ“ чрѣзъ женска хитрость. Намъ до сега бѣше позната само една подобна пѣсень за смъртьта на *Момчила* („Момчулъ войвода“ въ сборника на братия Миладиновци № 105); въ неж се казва, че Момчило погинжлъ не отъ „Реля Крилатица“ и не отъ „Църний Арапинъ“, но отъ „царь Костадинъ изъ Стамбола града.“ Нѣма съмнѣние, че во всите тие българскн пѣсни, които могжтъ да се сматрятъ като различни *варианти* отъ една пѣсень, ние имаме споменъ за геройската смърть на познатий български войвода Момчило,[2]) владѣнията на когото сж се намирали въ южната часть на Родопскитѣ гори, близо до

[1]) *Захаріевъ*: „Описаніе на Т.-Пазарджикската каза.“ Стр. 54, 55.

[2]) Момчило войвода е билъ Българинъ, види се, отъ Родопитѣ. Като младъ момъкъ се скиталъ съ хайдушки чети край тогавашната българско-гръцка граница, послѣ е служилъ въ византийската войска, отъ тамъ преминжлъ въ служба на сърбский царь Душанъ и най-подирѣ билъ назначенъ отъ грьцкий царь Кантакузинъ за управитель на малката область Меропе. Тави Меропе се намирала въ Родопитѣ, види се въ планинитѣ на нахията Султанъ-Ери, между Ксантия и Ахжръ-Челеби, съ познатитѣ сега градища Св. Ирина и Подвисъ (Повисдосъ); на сѣверъ отъ нея била земята на *Смоленитѣ*, около нинѣшното село Смилянъ въ Ахжръ-Челеби, на горнята Арда. По-далече край долнята Арда се простирала една область, наречена

владѣнията на „Протосеваста Хреля“ (Реля Крилатица, шестокрила), възстановителя на Рилский мънастирь въ 1335 г.[1]) Както е познато, Момчило е паднѫлъ въ отчаянната си битва съ *Іоанна Кантакузена* и неговий турски съюзникъ *Умуръбегъ* при градътъ *Периторъ* (Περιθεώριον), който се е намиралъ при Лагосский заливъ отъ архипелага. [2]) Тая битва, която е ставала въ 1345 г., подробно е описана отъ Іоанна Кантакузена въ неговитѣ *мемуари*, дѣто срѣщаме извѣстия, удивителни по своята гармония съ нѣкои подробности въ пѣснитѣ, за които ни е речьта Отъ тука, както и отъ други нѣкои обстоятелства се види, че българскитѣ пѣсни за смъртьта на Момчило сѫ извадени нá-скоро слѣдъ 1345 г. и че въ тѣхъ ние имаме много стари паметници отъ на-

---

ъ византийскитѣ паметници на XI—XIII вѣкъ *Ахридó*, въ XIV вѣкъ *Морри*, съ рѣпоститѣ Ефремъ (сега Евремкюй при рѣката Арда), Перперакионъ, сѣдалище на ...инъ владика (има тамъ още една рѣка Перперекъ-дере), Мънякъ край брѣга на ...рда, Устра, Патмосъ и Кривусъ (вижъ за тѣхъ Иречекъ, Heerstrasse von Belgrad ...ch Constantinopel стр. 97 и 98; Пер. Спис. II, 1882, стр. 68). Около родопскиятъ ...ивода събрахѫ се до 5000 Българе и Сърби, привлечени отъ негова юнашка слава. ... въ скоро врѣме Момчило се отдѣлилъ и отъ Кантакузина, изгорѣлъ корабитѣ на ...говитѣ турски съюзници отъ Мала Азия въ Полистилонъ, сегашния Балустрабу...нъ (древната Абдера), край морето между устието на рѣката Места и Лагосский ...ивъ, и нападнѫлъ презъ нощьта и на самия лагеръ на Кантакузина, близу до ...звалинитѣ на старата Мосинополисъ (в. Пер. Спис. III, стр. 70), тъй щото Гър...тѣ едвамъ избѣгахѫ въ близската крѣпость Кумуцена (нинѣшна Гюмюрджина). ...лѣ това той се настанилъ съ жена си, една Българка, въ градъ Ксантия, при ...жното подножие на Родопитѣ, и отъ тая си резиденция съ своитѣ юнаци прио...ѣлъ такъва почеть, щото Кантакузинъ, да има миръ отъ него, му далъ високата ...ла на „севастократоръ.“ Но скоро врѣме слѣдъ това, въ 1345 год., Кантакузинъ ... помощьта на Омарбега, владѣтель на Смирна, разбилъ Момчила съ неговитѣ 4000 ...ши конница подъ стѣнитѣ на приморский градъ Периторъ, за който недавно че...хме въ пѫтуванието на рицаря Бертрандона (кн. III. стр. 70). Момчило юнашки ...гинѫлъ въ битката. Неговитѣ чети слѣдъ смъртьта на предводителя си се пре...юхѫ и се распилѣхѫ. Сѫщо се предаде и близската крѣпость Ксантия, гдѣто ...еше жената на Момчила; Кантакузинъ великодушно ѭ отпуснѫ съ всичкото ѝ ...ущество, да си върви свободно въ отечеството си. Вижь Иречекъ, Бълг. История ... 398.

Бѣл. ред.

[1]) Болѣринъ Хреля е билъ единъ отъ пълководцитѣ на сърбскитѣ владѣтели ...ля Стефана Милутина, краля Стефана Уроша III и царя Душана, съ дворската ...ла (по византийский начинъ) „протосевастъ“, и стоялъ въ сѣверната Македония. ... врѣме на Душана той единъ пѫть се отдѣлилъ отъ него и искалъ да си основе ...о малко господарство въ града Струмица и въ два други градове, та влѣзнѫлъ въ ...шения и съ грьцкий царъ Іоанъ Кантакузинъ, но послѣ пакъ се примирилъ съ ...шана и приелъ отъ него титлата „кесаръ“. Най-подирѣ умрѣлъ въ 1342 год. като ...нахъ Харитонъ и билъ погребенъ въ Рилский мънастирь, гдѣто и до сега му се ...и надгробниятъ камъкъ, както и единъ „пиргъ“ (кула), съграденъ отъ него. (Ире...ъ, Бълг. История, Одесса 1878. стр. 396).

Бѣл. ред.

[2]) Глед. членътъ отъ г. *Иречка* за пѫтуваньето на Бертрандона, въ „Период. ...сание на Българското Книж. Дружество“ 1882. Кн. III, стр. 70.

родний ни епосъ, по́-стари отъ пѣснитѣ за царя *Ясеня*, царя *Шишмана*, *Марка Кралевича* и пр. Но не е само голѣмата древность на пѣснитѣ за *Момчила*, която ни накара да поговоримъ за тѣхъ по́-подробно: тие пѣсни сѫ важни и по това, дѣто хвъргатъ свѣтлина на нѣкои тъмни, но много любопитни точки въ историята на южно-словѣнский епосъ, който и до сега остава неразработенъ. Между сърбскитѣ епически пѣсни има една, въ която се воспѣва коварното убийство на *Момчила войвода*, който билъ живѣлъ въ *Херцеговина* „у бијеломе граду Пирлитору према Дормитору.“ Това убийство извършилъ ужъ краль Вукашинъ съ помощьта на Момчиловата жена. Тая пѣсень се счита за една отъ на́й-знаменититѣ сърбски пѣсни, „самое поэтическое предание народной сербской поэзіи.“ [1]) Тя е обнародвана въ сборника на Вука Караджича. (II, №. 25). Ние сега не се съмнѣваме, че тая наистина прѣкрасна сърбска пѣсень е произлѣзла отъ българскитѣ пѣсни за смъртьта на Момчило. Както по главното си съдържание (мотивъ), така и по главнитѣ си подробности, тя напълно се посрѣща съ обнародванната отъ г-на Качановскаго пѣсень подъ №. 183. Нѣкои отъ подробноститѣ и́, които не се намиратъ въ послѣдната, срѣщатсе въ другитѣ два български варианта (Качановский №. 132, Милад. №. 105). Отъ българскитѣ пѣсни за Момчило сърбската сѫщественно се отличава токо по слѣдуѭщитѣ двѣ особности, които нѣматъ никакво реално основание, но сѫ любопитни по това, че ни показватъ, какъ сърбскитѣ пѣвци сѫ постѫпяли съ пѣсенний материалъ, който имъ е билъ донесенъ изъ България. Ето какви сѫ тие особности:

1. Историческитѣ врагове и убийци Момчилови, Иоаннъ Кантакузенъ и Умуръ-бегъ, които и до сега доста вѣрно обозначаватъ българскитѣ пѣсни, като наричатъ *Кантакузена* „царь *Костадинъ* отъ Стамбола града“ (*Милад*, №. 105), а *Анадолията Умуръ-бега* „църний арапинъ“ (*Качановский* №. 182), тие така да кажемъ, истински убийци Момчилови сърбскитѣ пѣвци сѫ замѣнили съ краля Вукашина, който не е ималъ никаква намѣса въ битвата при г. Periторъ.

[1]) *Гильфердингъ:* „Поѣздка по Герцеговинѣ, Босніи и Старой Сербіи“ Спб. 1859 г., стр. 335—341.

дѣто погина Момчило. Въ 1345, когато е ставала тая битва, Вукашинъ не само не бѣше краль, но не бѣше още и твърдѣ голѣмъ человѣкъ: шесть годинъ слѣдъ тая битва, именно въ 1351 г. ние го срѣщаме, като „писарь царскаго собора.“ По всичко се види, че сърбскитѣ пѣвци тенденциозно сѫ приписали Вукашину коварното убийство на *добрий юнакъ Момчило*, както тенденциозно му приписватъ и убийството на царя Уроша, който споредъ новитѣ издирвания на нѣкои сърбски учени (Руварацъ, Ковачевичъ) несъмнѣнно се поминѫлъ слѣдъ смъртьта на Вукашина. [1])

2. Градътъ Периторъ, при който е загинѫлъ Момчило който се е намиралъ при Архипелага, сърбскитѣ пѣвци сѫ убъркали съ Пирлиторъ „према Дормитору“ въ Херцеговина. По тоя начинъ и всичкото съдържание на пѣсеньта за Момчиловата смърть тѣ сѫ свързали съ херцеговинский „Пирлиторъ према Дормитору“. Това имъ е дало поводъ да украсятъ Момчиловата пѣсень съ едно описание на южно-херцеговинската природа, описание толко хубаво, щото покойний Гилфердингъ твърдѣ сполучливо го е нарекълъ „лучшій цвѣтокъ сербскаго эпоса.“ [2])

За Марка Кралевича въ сборника на г-на Качановскаго намираме 52 пѣсни. Тѣ съдържатъ въ себе си доста много и въ твърдѣ важенъ материалъ, съ който до нѣйдѣ ще може вече да се рѣши въпроса за, така да кажемъ, историко-литературното отношение между сърбскитѣ и българскитѣ Марковски пѣсни.

---

[1]) Иларионъ Руварацъ въ „Годишньица Ник. Чупича“ III свръзка (Бѣлградъ 9.) и Любомиръ Ковачевичъ въ сѫщата книжка сѫ изравили мнѣние, че сърбский царь Урошъ не е погинѫлъ отъ рѫката на краля Вълкашина, както се писало досега, а е умрѣлъ слѣдъ като е падиѫлъ Вълкашинъ въ битката срѣщу Турцитѣ на рѣката Марица (1371). Сега Владимиръ В. Качановский, сѫщий, който е издалъ тия пѣсни, въ една хърватска статия (Rad jugoslavenske akademije, knjiga LVIII. .) се потрудилъ да покаже, че тѣхното тълкувание не е вѣрно и че отъ никждѣ не излиза на явѣ, че Урошъ се поминѫлъ отъ естественна смърть. Въпросътъ не е рѣшенъ.

Бъл. ред.

[2]) Въ познатитѣ сега български пѣсни за смъртьта на Момчило не се споменуването на града *Периторъ*. Но може да се мисли, че то се е споменувало въ старъ и безъ съмнѣние по-пълнъ български текстъ, отъ който сѫ се ползовали създавительетѣ на сърбската пѣсень. Сърбскитѣ пѣвци сѫ могли да се научатъ за това име и изъ сърбскитѣ кратки лѣтописи, въ които срѣщаме и такви не твърдѣ ясни бележки: „вь лѣто 6869 погыбѣ Момчило Периторски“ ... „Уби царь Отмань ... раго Момчила и прiими Периторь“ *Ягичъ:* „Serbische Annalistik“ 94. *Шафарикъ:* ...átky“ и пр. 74.

Между другитѣ стари исторически пѣсни на г-на Качановскаго ние намѣрваме: една пѣсень за *Могленский краль*, три пѣсни за *царя Костадина*, подъ когото, види се, се разумѣва приятельтъ на Марка Кралевича, *Костадинъ бегъ*,[1]) една пѣсень за *Мисирский краль*, която прилича на Миладиновската пѣсень „кралъ Шишманъ и кралъ Латинъ“ (№ 57 сравн. и въ сборника на г. Безсонова № 5); четири пѣсни за Косовската битва и пр.

Стари и любопитни паметници срѣщаме и между пѣснитѣ, които г. Качановски нарича *митически, апокрифически* и пр. Ние тукъ си дозволяваме да се позапремъ токо на на една отъ тѣхъ, въ която се говори за пѫтуваньето на единъ умрѣлъ человѣкъ, по име Лазарь. Сѫщо такъва пѣсень иматъ и Сърбетѣ, па освѣнъ тѣхъ още и Гърцитѣ, и Албанцитѣ. Отъ нея до сега ни бѣхѫ познати четири български варианти, отъ които единъ е обнародванъ въ „Български Книжици“ (1860 февруарий, стр. 169—170), другъ — въ Миладиновский сборникъ (№ 200), трети — въ сборника на Дозона (стр. 130—133, 319), а четвъртий, — който за жалость не е цѣль, обнародва прѣди нѣколко врѣме г. Н. Поповъ въ „Период. Списание на Бълг. Книж. Дружество“ (1882, № 2, 162—163). Съ литературната история на тая, види се, много стара пѣсень сѫ се занимавали нѣколко учени мѫжье (*Дозонъ, Сатасъ, Легранъ*, а въ послѣдньо врѣме *Воллнеръ*), но все още не е рѣшено добрѣ, дѣ се е появила тя най-напрѣдъ: у Гърцитѣ ли и Албанцитѣ, или у Българетѣ и Сърбитѣ. Въ обнародванний сега отъ г-на Качановскаго вариантъ ние намѣрваме нѣколко подробности, които, може би, ще спомогнѫтъ за правилното рѣшение на реченний любопитенъ въпросъ. Намъ се чини, че бѫ-

---

[1]) За историческиий Марко краль, синъ на Вълкашина краля, послѣ подвластенъ васалъ на турскитѣ царие, за резиденцията му въ Прилѣпъ, неговитѣ спорове за Костуръ, женидбата му за Елена, дъщеря на боярина Радослава Хлапена, владѣтеля на Веррия, и за смъртьта му (1394) въ турската войска въ битката „на Ровинахъ“ въ Влашко вижъ Иречека, Ист. Бълг. стр. 432—4, 458. — Братия деспотъ Іоанъ Драгашъ и „господинъ Константинъ“ въ сѫщо врѣме владѣли въ Жеглигово, Велбуждъ, Кратово, Щипъ, Струмица и Петричь; Константинъ живѣлъ по-дълго отъ брата си, и като е располагалъ съ богатитѣ Кратовски рудници, ималъ е голѣма почеть, но билъ принуденъ да се подчини на Турцитѣ и да участвува въ тѣхнитѣ походи. Погинѫлъ заедно съ Марка краля. Страната му още дълго врѣме се е викала „Константинова земля“ и Велбужската Баня почнѫли да ѭ зовѫтъ „Константинова Баня“, сега Кюстендилъ.

Бел. ред.

джщитѣ изслѣдователи ще обърнжтъ особно внимание между друго и на това, дѣто въ варианта на г-на Качановскаго странствуващий мъртвецъ се нарича *Лазарь*. Така се нарича тоя мъртвецъ и въ варианта, който е обнародванъ въ „Българскитѣ Книжици“. Въ гърцко-албанскитѣ вариянти той е нареченъ Константинъ, както е нареченъ и въ варианта на г-на Н. Попова.

Отъ изложеннитѣ до тука бѣлѣжки читательетѣ ни, надаме се, ще разберкжтъ, колко е важенъ по съдържанието си сборникътъ на г-на Качановскаго. Жално е само, че доста много отъ пѣснитѣ сж продиктувани (казани) на почтенний имъ записвачь съ различни пропущания, които понѣкога затъмняватъ съдържанието. Въ свързка съ тоя недостатъкъ ние тука намираме и другъ единъ недостатъкъ, който състои въ това, че въ по-вечето отъ пѣснитѣ на г-на Качановскаго не е упазенъ добрѣ размѣрътъ имъ. Тоя недостатъкъ обаче се срѣща, дѣ по-вече, дѣ по-малко, и въ другитѣ издадени до сега сборници отъ български пѣсни. Той е породилъ много криво мнѣние за външната страна на нашата народна поезия, за която напримѣръ Дозонъ е казалъ, че тя се отличава отъ сърбската съ l'extrême irregularité de la versification.[1]) Ние наричаме това мнѣние *много криво*, защото сме имали случай да се увѣримъ, че българскитѣ народни пѣсни по правилностьта на размѣра си никакъ не сж по-долни отъ сърбскитѣ. И ако по-вечето отъ обнародваннитѣ до сега наши пѣсни *куцатъ* въ къмъ тая страна, то това е произлѣзло отъ голѣмитѣ мжчнотии, съ които е свързано вѣрното записванье на такви народни паметници. По-вечето отъ записвачитѣ на обнародванитѣ до сега български пѣсни не сж се грижили между друго и за това, че народни пѣсни трѣбва да се взиматъ отъ устата на добри и искусни пѣснопойци и пѣснопойки, съ други думи да кажемъ, не сж се грижили да пробиратъ *пѣвцитѣ*, между които често се срѣщатъ и лоши пѣвци. Такьви лоши пѣвци се срѣщатъ и у Сърбетѣ,

---

[1]) *Dozon:* „Chansons populaires Bulgares“ p. XXIII. Подобно мнѣние прѣди Дозона е изказалъ и П. А. *Бѣзсоновъ*. Глед. въ неговий Сборникъ членътъ: „Епосъ Сербскій и Болгарскій“ стр. 133—134. Трѣбва да забелѣжимъ обаче, че г. Безсоновъ се изказва така само за источно-българскитѣ пѣсни. „Пѣсни, идущія изъ западной Болгаріи, забѣлѣзва той, сколько замѣтили мы, какъ-то устроенніе въ своемъ внѣшнемъ складѣ.“

както свидѣтелствува Вукъ Караджичь, който тѣхъ е прѣзиралъ и избѣгвалъ, а се е старалъ да записва само отъ *искусни* въ пѣяньето мжжье и жени. Та че и отъ пѣснитѣ що е записвалъ отъ такви избрани пѣвци, Караджичъ се е старалъ да обнародва токо най-добрѣ сполученитѣ варианти. Отъ-това неговий сборникъ е излѣзълъ такъвъ. дѣто му се свѣтъ чуди. Като показваме на тоя недостатъкъ въ сборника, за който пишемъ настоящий си членъ. ние чрѣзъ това ни най-малко не желаемъ да укоряваме почтенний съставитель на тоя сборникъ, особно като знаемъ. че той е можилъ да издѣли твърдѣ кратко врѣме (нѣколко мѣсеци) за пжтуванье по българскитѣ области, въ които е събиралъ пѣснитѣ си и които е видвалъ за първъ пжть.

При събираньето на пѣснитѣ си г. Качановски особно се е грижилъ да уварди особноститѣ на езика имъ, каквото тѣ да служатъ като материялъ за запознаванье съ оние западно-български говори, които още малко сж познати. Тая трудна задача намъ се види извършена доста сполучливо; има само нѣколко нѣща, които изискватъ разяснение, именно. При плавнитѣ букви *л, р* г. Качановски твърдѣ често смѣсва гласнитѣ *ъ, ь, ы, е.* И това смѣсванье съглеждаме да става не само въ една и тая пѣсень, но още въ една и сжщата дума. На примѣръ: въ пѣсеньта №. 4, която е записана въ Дупница, глаголъ *кърсти*, веднъжъ е написанъ така, сиречь съ *ь*, четери пжти *керсти* (съ *е*), а три пжти *кырсти*. Въ пѣсеньта №. 46, която е записана въ Радомиръ, срѣщаме: „два *бързa* ангела", а слѣдъ осемь реда: „два *берза* ангела". Въ пѣсень №. 29, изъ Трънский окржгъ, намѣрваме — *зълву* и *зелву:* „Сна (снъха) зелву за зълву не знае". Така размѣсено сж писани тие букви и въ други случаи, на примѣръ, въ пѣснитѣ, които сж записани въ Радомиръ отъ едно и сжщото лице, намѣрваме: два пжти „*мъшки деца*", (№. 127), а два пжти — „*мышко дете*" (№. 82). Отъ многобройнитѣ смѣшения на *ъ* съ *ы* се види, че г. Качановски чрѣзъ буквата *ы* изобразява тжпъ звукъ, който ние въ писменний си езикъ пишемъ съ *ж* или съ *ъ*. Но въ такъвъ случай намъ се види чудно, като срѣщаме *ы* на мѣсто *и* въ окончанията на думитѣ, особно въ глаголнитѣ окончания, на примѣръ въ пѣсень №. 4: *кър-*

сты, *керстыгиъ*; въ нѣколко Радомирски пѣсни: *ойды, изведы*, яны (яхни), *роды* и пр. Друга една непослѣдователность, която г. Качановски также е оставилъ безъ обяснение, рѣщаме въ замѣнитѣ на старий звукъ *ѫ*. На мѣстото на тоя звукъ въ кореннитѣ слогове ние тукъ намираме нѣкога *а*, нѣкога *ы*, нѣкога *у*; на примѣръ: въ нѣкои пѣсни, записани въ Берковско отъ едно и сѫщото лице, срѣщаме: *пать* (пѫть), *маже́* (мѫжие), *кыща* (кѫща), *гысти* (гѫсти), *уде* (бѫде).

Въ края на сборника е приложенъ словарь. Както въ него, така и въ текста на пѣснитѣ срѣщатъ се думи, които не сѫ добрѣ разбрани и истълкувани. На тие погрѣшки не нѣма да се запираме, защото не се съмнѣваме, че г-нъ Качановски и самъ ще ги забелѣжи и изправи, когато се познае добрѣ съ всичкитѣ тънкости на народний ни езикъ. За такво запознаванье той вече има възможность. Намъ е драго, дѣто можемъ да извѣстимъ читательетѣ си, че русската Императорска „Академія Наукъ“ и русското министерство на народното просвѣщение сѫ вече дали г-ну Качановскому срѣдства за да направи второ пѫтуванье по българскитѣ земли съ цѣль да събира още паметници отъ народната българска словесность и градиво за подробенъ български словарь. До колкото знаемъ, младий русски славистъ скоро вече ще пристигне въ България, дѣто тоя пѫть ще се помае по́-вече отъ година врѣме.

Харьковъ, Декемврий 1882.

М. Дриновъ.

Михалаки Чорбаджи. Комедия въ 2 дѣйствия. Отъ Ив. Вазовъ. 2 год.

Въ продължение на нѣколко врѣме оскѫдната българска литература се обогати съ талантливитѣ трудове на г. Вазова. По́вечето читатели трѣба да знаятъ името на младия поетъ, който непрестанно работи съ любовь и енергия за да ни просвѣти съ своитѣ хубави издания. Макаръ и не заякналъ, таланта му блѣсна прѣдъ насъ въ стихотворенията и белетристическитѣ му трудове. Подиръ отбранитѣ свои повѣсти, поеми и стихотворения, на послѣдньо врѣме той печата за първъ пѫть драматически трудъ — комедията „Миха-

лаки Чорбаджи“, която ний желаемъ да разгледаме за да опредѣлимъ достоинства ѝ. Това ний правимъ за туй, защото считаме, че автора не ще бѫде глухъ къмъ гласа на читателитѣ, за развитието на които той е посвѣтилъ живота си. Не ще дума, че колкото по̀вече се обсѫждатъ публично съчиненията на нѣкой писатель, толкозъ по̀вече последния става популяренъ въ обществото, толкозъ по̀вече идеитѣ му се пръскатъ между народа; таланта отъ друга страна заяква само тогазъ, когато той срѣща въ обществото какъвъ да е справедливъ откликъ; писателя се развива и вдѫхновява срѣдъ обществото, както наопаки послѣдньото се просвѣщава и събужда отъ проповѣдитѣ на първия; писателя и обществото въ кой да е народъ сѫ свързани тѣсно помежду си.

Прѣди всичко ний излагаме кратко съдържанието на комедията, която се разиграва прѣзъ русската окупация въ единъ крайдунавский градъ. Михалаки Чорбаджи, главното лице въ комедията, ималъ дъщеря Виктория, въ която се залибилъ Стояновичъ, интелегентенъ момъкъ. Залибения захваналъ да ходи по̀-често у Михалаки Чорбаджи, гдѣто се срѣщалъ съ любовницата си и майка ѝ Сийка; единъ пѫть Стояновичъ случайно истървалъ любовното писмо, което приготвилъ да предаде на Виктория. Михалаки Чорбаджи намѣрва истърваното писмо, но отъ четеньето му не отбира нищо; въсползуванъ отъ простотията на господаря си, слугата Петко, — когото скитаньята изъ Влашко и другаруваньето съ нехранимайковци направили извѣянъ и шоролопчия, — чете писмото и казва на Михалаки, че то е молитва, и за да увѣри по̀вече, казва, че Стояновичъ се готвялъ за калугеринъ. Безъ да подозрѣва Петковитѣ измами, Михалаки още въ първата си срѣща съ Стояновича, сърадва го за доброто му намѣрение; въ дългия разговоръ Стояновичъ узнава, че Михалаки е излъганъ отъ нѣкого си и за разясненье недоразумѣньето, той се рѣшава да каже, че желае да се ожени за Виктория. Михалаки Чорбаджи не се съгласява да има за зеть тогози, който е бѣденъ и нѣма ордени. Подиръ тъзи несполука на Стояновича, Петко пакъ излѣзва на сцената съ нови шоролопи: той чете вѣстникъ ужъ по французски, гдѣто ужъ се говоряло, че Стояновичъ е назначенъ отъ султана за посланникъ; слѣдъ туй Петко обявява, че берата за назначението и нишенитѣ донесълъ отъ Цариградъ софтата, когото прѣди нѣкой день Михалаки испѫди изъ дома си. Бѫдѫщето величие на Стояновича преобръща ума на Михалаки, като го кара да желае да бѫде дѣдо на посланникъ. Свадбата вече се захванала, свадбаритѣ се веселели, когато непознато лице при-

ш.ъгнува на Михалаки за измамата. Разядосанъ, чорбаджията истла-
ска съ блъсканье и викове гоститѣ.

Туй е съдържанието. Както се вижда, автора искалъ да извади
прѣдъ публиката типъ на чорбаджилъка въ лицето на Михалаки.
Но да ли г. Вазовъ е сполучилъ? Спорѣдъ насъ главния герой е
описанъ тъй невѣрно и тъй неестественно, щото зрителя нѣма да
познае въ него нито себе си, нито приятеля си. Ако четете началото
на комедията, то Михалаки ще ви се прѣдстави дебелъ простакъ,
закорѣнялъ фанатикъ, набожень лицемѣръ и доленъ честолюбецъ;
той обича да се хвали, желае да го почитатъ, гордѣй се, че Мид-
хадъ му подавалъ чибукъ, не го гризе съвѣстьта да признава за-
слугитѣ си прѣдъ султана и да се кокошини отъ спомѣна, че отго-
варялъ нѣкога си Митхату: „Ефендимъ, царьтъ да е живъ .... бѣ-
ило ефендимъ.“ (Дѣйствие 1, сцена II). Подиръ дохажданьето на
Руситѣ, той горчиво съжелява и тѫжи, че не го викали вече на
конака, но прѣдъ другитѣ хора масторски се преструва и лъже, че
е голѣмъ човѣкъ; той казва на просителя Кьоръ Хасана, че ще хо-
датайствува прѣдъ губернатора за да се накаже казака, който му
подигналъ плѣта. Михалаки е твърдѣ досѣтливъ; той съзнава по-
ложението; той хубаво знае, че вече „нѣма бѣсило“, знай че не го
почитатъ, но честолюбието го кара да се хвали прѣдъ простацитѣ.
Той знай да извлича полза отъ глямавщината на другитѣ и е убѣ-
денъ, че „ако не лъжешь, не можешь да имашь честь .... и не та
почитатъ! .. па освѣнъ това има сегисъ-тогисъ кое патка, кое пуйка,
кое прасе“. (Дѣйст. 1. сц. II). Всичко туй рисува твърдѣ вѣрно ха-
рактера на чорбаджията. Но по-нататъкъ за да сполучи въ сцени-
ческо отношение въ лошо скроената развръзка на комедията, г. Ва-
зовъ разваля портрета и изопачава Михалаки, като го прави твърдѣ
наивенъ и глупавъ. Нека да размисли автора и читателитѣ възможно
ли, щото Михалаки Чорбаджи, — който въ първото дѣйствие показва
толкова хитрость, — да повѣрва на нехайтения Петка, че Стояно-
вичъ щѣлъ да се покалугери или пъкъ, че билъ назначенъ за по-
сланникъ. Човѣкъ, който е миткалъ по конацитѣ, който е сѣдѣлъ
съ паши, който е сѫдилъ бунтовницитѣ, той знае какъ се назнача-
ватъ посланници, знае хубаво, че за такава служба не се назначава
българинъ, още повече младъ човѣкъ, когото Михалаки безъ друго
смита за зложелателъ на султана. Но безъ да указваме на туй, са-
мото положение на Българитѣ между Руситѣ не можеше да из-
вика у султана довѣрие къмъ раята, а туй положение, както при-
знава и автора, Михалаки е съзнавалъ хубаво. Такова противорѣ-

чие въ характера на главния герой веднъжъ допуснато отъ автора, разваля всичката комедия. Искуството не търпи лъжа и изопачаванье характера на живи лица. Художника представя въ хубава форма и живи образи туй, което го вълнува изъ дѣйствителния животъ; неговитѣ произведения трѣба да пречистятъ живота отъ мръснитѣ и гнили елементи, като освѣтяватъ прѣдъ обществото високитѣ и хубави идеали. Художника увлича и ободрява хората само тогазъ, когато героитѣ му сж дѣйствителни, а не фантастически лица; художеството се поражда отъ силнитѣ чувства, които испитва поета въ обществення животъ. Може да се нарѣче художникъ само този, който е въ състояние да улови и най-малкитѣ черти на живота, които, като свърже въ органическо цѣло, да извади за публичния сждъ. Героитѣ не трѣба да бждятъ плодъ на фантазията; тѣ трѣба да сж такива, щото читателя и зрителя да ги узнава легко между околнитѣ си.

Този, който е челъ „Михалаки Чорбаджи", той е забелѣзалъ навѣрно, че дѣйствующитѣ лица сж искуственни; отдѣлнитѣ сцени сж скърпени на сила; Петко и софтата сж турени само да доискаратъ захваната игра; пòвечето лица работятъ, хортуватъ и мислятъ тъй, както се е щѣло на автора. Не ще дума, че фанатизма на софтата е нарисованъ вѣрно, но съ туй комедията не става пò-добра, защото лицето не се отнася къмь нея и е турено само да спомогне развързваньето на интригата. Виктория и Стояновичъ сж описани блѣдно. Г. Вазовъ трѣбаше да нарисува въ лицето имъ борбата на младитѣ противъ бащиния тиранизмъ, който имъ бърка да се свържатъ съ тогози, когото любятъ. Като художникъ, г. Вазовъ трѣбаше нáй-живо да е осѣтилъ новото стремление на младитѣ да бждатъ независими въ тѣзи случаи, когато отъ тѣхъ се изисква да искажатъ любовь къмъ тогозъ или оногозъ.

Показанитѣ недостатки въ комедията сж причината, гдѣто тя не произвежда на читателя силно впечатление. Отдѣлни нѣкои сцени и фрази могжтъ да разсмѣятъ зрителя, но този смѣхъ нѣма да го накара да се замисли сериозно надъ своитѣ и хорски недостатъци. Той не узнава себе си и съсѣда си въ комедията, защото той срѣща лица измислени, несжществующи. Г. Вазовъ знае навѣрно, че цѣлта на комедията не е само да разсмива зрителитѣ, да ги кара да се кикотятъ, защото и палячовцитѣ и сойтаритѣ могатъ да разсмиватъ съ своитѣ кривенья, зжбенья, пъстри кауци и смѣшни облѣкла. Безцѣлния, глупавия смѣхъ не съдържа въ себе си никаква ирония, не предизвиква укоръ и заедно съ това стремление къмъ исправление

недостатъцитѣ си; всички тѣзи високи цѣли се достигатъ само чрѣзъ истинно-художественната комедия. „Михалаки Чорбаджи“ не може да накара зрителя да почувствува отвращение къмъ лошитѣ качества и груби навици на героя; публиката ще се кикоти надъ Петковитѣ шоролопи, надъ безмисленнитѣ му бърбории, надъ гламавщината на Кьоръ Хасана, но щомъ излѣзе изъ театра, тя ще забрави всичко туй. Добрѣ развитата публика би се отнесла критически, би изсвирила на лошата пиеса, но недоразвитата естетическа масса ще ръкоплѣщи, защото тя не отбира, защото въ частния си животъ тя е виждала само груби забави и сойтараджилъци. Ето защо даровития художникъ, какъвто е г. Вазовъ, трѣба да приучва таквазъ публика да сѣща и да се стрѣми къмъ хубавото и високото. Доволно ни бѣхѫ Станчевитѣ трагични шеги въ разоворна форма. Вѣрваме, че комедията на г. Вазова скоро ще се забрави, защото не е художествена. Ако образования свѣтъ се въсхищава и услажда до сега съ Шекспира, Шиллера, Гете и др. литературни слънца, то е защото въ тѣхъ той срѣща нáй-вѣрно и хубаво описание човѣшкитѣ страсти, желания, мисли и стремления. Комедията на Гоголя „*Ревизоръ*“ и до сега не устарѣва, зашото въ нея нѣма лице, което да не на мѣстото си. Тъй като пороцитѣ, които Гоголь е раскрилъ въ комедията, не сѫ се искоренили, тъй като и до сега има и ще има напрѣдъ рушеветликъ, самохвалство, шарлатания и безсовѣстно притѣснение пó-долнитѣ, то героитѣ Хлестаковъ, Сквозникъ — Дмухановский и др. сѫ станѫли нарицателни имена, чрѣзъ които въ обществото и въ печата наричатъ извѣстенъ родъ народни кършели.

Ний не мислимъ, разбира се, да сравняваме г. Вазова съ поменѫтитѣ писатели; съ приведенитѣ примѣри ний само разясняваме мисъльта си за истинното художество. Г. Вазовъ е младъ и енергиченъ; той има врѣме, и трѣба само желание, за да вникне по-добрѣ въ задачата на художеството. Нѣколкото негови произведения по худ...тьта си поддържатъ у насъ тъзи надѣжда. Колкото пó-скоро г. Вазовъ напусне измисленнитѣ образи, толкозъ пó-богато ще се развие таланта му. Инакъ въ произведенията му ще се срѣщатъ отдѣлни ...скави мѣста, но никога органическо цѣло.

Трѣба да признаемъ, че въ „Михалаки Чорбаджи“ има нѣкои ...ни написани твърдѣ вѣрно и сполучливо. Такава е 7-та сцена въ ... дѣйств.— срѣщата на Чорбаджийката Сийка съ Стояновича; Сийка твърдѣ вѣренъ типъ на срѣдния женски классъ, който въ срѣ...га си съ другитѣ исчерпва разговора съ въпроситѣ: „Ами какво ...вите?“ „Какво правятъ вашитѣ?“ Твърдѣ хубави сѫ и нѣкои

монолози, въ които Михалаки Чорбаджи исказва своитѣ понятия за значението си, за честьта, за славата и сжждението си за другитѣ хора. Както тѣзи мѣста, тъй сжщо гладкия и хубавия язикъ показватъ, че автора стои по-горѣ отъ Станчовцитѣ. Туй послѣдньото обстоятелство ни кара да съжеляваме за гдѣто „Михалаки Чорбаджи" е скърпенъ тъй грубо, щото кърпежа бие въ очитѣ на читателя.

П—въ.

Жинзифовъ. Животописъ и просвѣтително-книжовна дѣятелность. Отъ С. С. Бобчева. Прѣпечатано отъ „Наука". Пловдивъ. Областна Печатница 1883. 8. 31 стр.

Който се е занимавалъ нѣкога съ най-новата българска история, литературна или политическа, съ историята на българското възраждание, знае много добрѣ, съ каква мжка се събиратъ найнужнитѣ свѣдѣния за нея, и не веднжжъ е ималъ случай, да съжалява, че тъй малка грижа се е полагала до сега за спазение паметьта на ония дѣятели, които сж въздигнжли българский народъ слѣдъ дълговрѣменний сънъ пакъ къмъ новъ животъ. За основателя на новобългарската книжнина, епископа Софрония Врачанскаго, още до днесь незнаемъ съ пълна сигурность, коя година и гдѣ е умрѣлъ та и до сега не му е издиренъ гробътъ; живѣехж наистина до недавна старци въ Влашко, които можяхж да помнжтъ кончината на този присnопаметенъ труженникъ, но никой не се е погрижилъ да ги испита у-врѣме и да запише тѣхнитѣ разкази. А отъ послѣшнитѣ дѣятели по-голѣмата часть ги е стигнжла сжщата сждбина. Странствующето имъ живѣение посредъ разни теглила и мжчнотии, незавидното състояние на самата българска книжнина, която или е била свързана отъ надзора на турската цензура или се е печатала въ чужбина та не е имала свободенъ входъ въ отечеството, и цѣлия редъ на по-важни и по-насжщни дневни въпроси недавахж да се помисли за събирание такива данни, съ рѣдки исключения, които обаче се намиратъ отчасти въ периодически списания сега вече почти непристжпни.

Между любопитнитѣ явления на новобългарското умствено движение спада московский кружокъ на българскитѣ ученици и списатели, както се е билъ събралъ въ първитѣ години слѣдъ Кримската война. Измежду членоветѣ му има една личность съвсѣмъ зна-

чителна и любопитна — Македонецъ Райко (или погърчено Ксенофонъ) Ивановъ Жинзифовъ, роденъ въ 1839 год. въ Велесъ, сътрудникъ на Дим. Миладинова въ учителствуване и распространяване словѣнската книга въ полупогърченитѣ предѣли на Македония, послѣ ученикъ на московский университетъ и най-подирѣ преподаватель на еллинский езикъ въ московскитѣ срѣдни учебни заведения († 15 февр. 1877). Лѣтописитѣ на българското възраждание за всѣкога ще го помнятъ като въодушевенъ дѣятель и като даровитъ поетъ. Стихотворенията му, писани въ македонско нарѣчие, можеби немогѫтъ да испълнятъ требованията на строгата литературна критика, нѣматъ въ себе си качества на съвършенно изработено поетическо произведение, езикътъ имъ покрай нѣкои прекрасни мѣста другадѣ не е гладъкъ и мислитѣ не сѫ насѫдѣ добрѣ исказани и наредени, но при все туй въ поезията на Жинзифова има ония горѣщий патриотизмъ и онова чудесно въсхищение за отечеството и неговото по́-честито бѫдѫще, което бива характеристическо свойство на книжнината въ епохи на народното въздигание и което въ свое врѣме всѣкога дѣйствува върху читателитѣ. Борбата срѣщу Турцитѣ и особно срѣщу гърцкото влияние, срѣщу фанариотското духовенство, въ която Жинзифовъ бѣше се опиталъ самъ като учитель въ македонскитѣ градове, и покрай това въсхитеното въздигание на българщината, на българското самосъзнание, сврързано съ горѣща любовъ къмъ народнитѣ особенности и къмъ народното минѫло, — това сѫ главнитѣ идеи, които се срѣщатъ на всѣка страница въ поетическитѣ и прозаическитѣ съчинения на покойника. Жинзифовъ освѣнъ това не е пропускалъ никакъвъ случай, да запознава Руситѣ съ книжнината, съ желанията и съ положението на българский народъ.

Изминѫхѫ се тъкмо петь години отъ смъртьта на този македонско-българский патриотъ, комуто сѫдбината не е дала да се завърне въ своята драга татковина и го е осѫдила да проживѣе до края далеко отъ брѣговетѣ на Вардара въ братската руска земя. Г-нъ С. С. Бобчевъ е испълнилъ единъ важенъ дългъ на патриотическа признателность, като е написалъ по този случай едно кратко, но хубавѣ събрано и прочувствувано животописание на Жинзифова (което е помѣстилъ въ пловдивското повременно списание „Наука" книжка за февуарий и мартъ 1883) и освѣнъ това издалъ и като особна книжка. Въ него малко съобщава за самото животописание на Жинзифова, а по́вече се распространява за книжовната му дѣятелность, за статиитѣ му въ „Братский трудъ" на московскитѣ българ-

ски ученици (1860—1862), за неговата „Новобългарска сбирка“ (Москва 1863), за „Кървавата кошуля“ (Браила 1870) и за други поетически и прозаически съчинения. На края г-нъ Бобчевъ превелъ и рѣчьта, която Жинзифовъ е произнесълъ на словѣнский съѣздъ при етнографическото изложение въ Москва 1867 год., като ѭ довършилъ съ една въсхитена българска здравица въ стихове, посрѣщнѫта отъ събранието съ голѣмъ ентузиязмъ.

Считамъ за неизлишно да раскажѫ тука нѣкои подробности за сѫдбинитѣ на тая рѣчь и нейната здравица, които, до колкото зная, не сѫ познати на българскитѣ читатели. Въ рапорта, испроводенъ до Високата Порта отъ извънредното сѫдилище, съставено слѣдъ кланията 1876 год. въ Пловдивъ за сѫдение на лица, заплетени въ тогавашнитѣ български съзаклятия и възстания, се пише и за възстанически книги и брошурки, събрани отъ властитѣ. За тия печатни нѣща се казва между друго и слѣдующето: „Най-забѣлѣжителна отъ всичкитѣ, която нáй-повече привлича вниманието поради жестокостьта на думитѣ и поради духътъ на подбуждание за бунтъ, който се срѣща на всѣка страница, е безъ съмнѣние една брошурка печатана съ руски слова въ Москва въ 1867 год. съ надписъ „срѣдоточията на разискванията“ (centres de délibération). Като неможехме да се снабдимъ тука съ единъ удовлетворителенъ преводъ, ние се задоволяваме да приведемъ въ кратцѣ нѣколко важни мѣста. Страницитѣ 372 и 373 на тази брошурка съдържаватъ слѣдующитѣ фактове и дѣйствия на единъ комитетъ, съставенъ подъ предсѣдателството на Князя Владимира Александровича: 1) Комитетътъ ще има представители въ всѣкой клонъ, който ще се учреди въ турското царство, въ Австрия и въ други страни. 2) Представителитѣ на истока и на Австрия ще изучѫтъ минѫлото и настоящето на словѣнския народъ, ще потърсятъ срѣдства за неговото развитие по просвѣщение, богатство и сила и ще се потрудятъ да прекаратъ политиката, поддържана отъ предсѣдателя и отъ Русия, както и цѣльта на папславизма, подъ предлогъ (?) на възстание. На стр. 371 е казано, че едно извѣстно число учени Българе ще вземе участие въ тия разисквания и проекти. На едно мѣсто въ стр. 373 още е казано, че едно стихотворение е било съставено подъ вдѫхновението (sous l'inspiration) на прочутий Българинъ Зинджиковъ, съ намѣрение да проси отъ Русия помощъ и защита въ случай на едно близско възстание, което ще има задачата да отърве българский народъ отъ ноктьетѣ на Турци кървопийци, жестоки варвари, и да испѫди тия послѣднитѣ. Въ единъ повторенъ стихъ (refrain) нареченъ „Булгаръ Здиравиткаси“

се съдържава едно възвание къмъ съединението на Словѣнетѣ, на Сърбитѣ, Черногорцитѣ, Хърватитѣ, Чеситѣ, Словацитѣ, Бошняцитѣ и Херцеговцитѣ. Нáй-подирѣ брошурата въ заключението си предлага съединението на Българетѣ съ всичкитѣ други словѣнски народи и основанието на една българска държава, която да се простира отъ Вардаръ до Дунавъ".[1])

Книгата, която е уплашила толкозъ много Турцитѣ, е била „Всероссійская этнографическая выставка и славянскій съѣздъ въ маѣ 1867 год." (Москва 1867, 8, 473 страници). А онова, което сѫ намѣрили на стр. 371—373, е рѣчьта и здравицата на Жинзифова, която е напълно съобщена отъ г-на Бобчева; читателя може лесно да сравни и да види, какви страхотии сѫ извадили турскитѣ комисари съ тѣхнитѣ терджумани отъ думитѣ на македонский ораторъ и поетъ.

Г-нъ Бобчевъ не е ималъ при рѫцѣ всичкитѣ нужни материяли. Другояче би поговорилъ пó-обширно за отношенията на Жинзифова къмъ Дим. Миладинова, който е истинский основатель на българското самосъзнание въ Македония. Жинзифовъ е написалъ самъ на руски едно обширно и красворѣчиво животописание на Димитра и Константина Миладиновци, напечатано въ сборникътъ „Родное слово", изданъ отъ словѣнския благотворителенъ комитетъ въ Москва 1877 стр. 263—288), което би заслужило да се преведе единъ часъ по-скоро на български, толкозъ пó-вече, защото и за Миладиновци въ новобългарската книжнина не е още написано нѣщо пó-подробно.

Книжката на г-на Бобчева ни подсѣща за единъ другарь на Жинзифова, сѫщо вече покойникъ, който обаче е ималъ щастието да види България освободена — Нешо Бончовъ, тоже преподаватель по елински езикъ въ една московска гимназия, роденъ въ Панагюрище 1839 год. и умрѣлъ нѣколко денье слѣдъ заключванието на Санъ-Стефанский договоръ. Читателитѣ на „Периодическото Списание" добрѣ сѫ запознати съ неговия бистъръ умъ и съ неговото вѣщо перо. Много е желателно, щото другаритѣ на този основатель на българската литературна критика да се погрижѫтъ за едно животописание и за изданието за неговитѣ обширни книжовни писма и посвещения до разни лица, както и на събранитѣ му съчинения, отъ които, както чуваме, много сѫ останѫли въ рѫкописъ неиздадени,

---

[1]) Французский преводъ на този рапортъ е напечатанъ като приложение къмъ „Report by Mr. Baring on the Atrocities, committed upon the Christians in Bulgaria", Supplement to the London Gazette, 19 Sept. 1876 p. 5133.

защото Бончовъ, като зналъ добрѣ цѣната на изгладения стилъ и като е билъ строгъ сѫдия върху собственнитѣ си трудове, никога не е бързалъ съ тѣхното напечатванне, а дълго врѣме съвѣстно ги поправялъ и дотъкмявалъ.

Д-ръ Конст. Иречекъ.

Боятъ около Брацигово въ 1876. Написалъ Атанасъ Мишевъ. 1881. Бързотискна печатница и лит. на Я. С. Ковачевъ въ Пловдивъ и София 8, V и 80 стр.

Отколѣ вече е излѣзнѫла въ Пловдивъ една малка книжнца, особно препечатана отъ подлистникътъ на „Марица", която съдържава едно подробно описание на борбитѣ около село Брацигово въ 1876 год., съчинена отъ тамкашния уроженецъ и свидѣтель на всички тия събития, учителя г-на Атанаса Мишева. Тя е единъ отъ редкитѣ опити за обяснение на нáй-новата българска история и заради това заслужва особно внимание.

Село Брацигово лежи недалеко на истокъ отъ града Пещера на сѣвернитѣ расклонения, съ които Родопитѣ се свършватъ къмъ Пловдивското поле. Жителитѣ му (селото има 620 кѫщи) сѫ се преселили пó-отдавна отъ Македония, казватъ отъ Охридско, и занимаватъ се между друго и съ вадение трандафилово (гюлово) масло. Г-нъ Мишевъ начenва разказа си съ едно кратко очъртание на мѣстоположението и на нáй-близскитѣ околности, съ всичкитѣ любопитни мѣстни названия, и обѣщава, че послѣ ще издаде друга книжка съ едно пó-обширно описание на всичката мѣстность, заедно съ историческитѣ ѝ предания и съ свѣдѣния за любопитното нарѣчие на жителитѣ, за особеноститѣ на което е станѫла вече дума и въ Пер. Списание кн. III стр. 142.

Слѣдъ това въведение слѣдва едно подробно описание на сѫдбинитѣ, които е претърпѣло Брацигово отъ 23 априлий до 15 май 1876, въ врѣме на онова срѣдногорско и родопско възстание, което е имало срѣдоточието си въ Панагюрище и което се е свършило съ голѣмитѣ клания, та съ това е станѫло причина на руско-турската война и на освобождението на България. Разказътъ, отъ части единъ видъ на дневникъ, е писанъ ясно и по редъ, и представява едно сериозно изложение на фактоветѣ безъ празни думи или излишни разсѫждения. Научаваме се отъ него за дѣятелностьта на Бенковски и за приготовенията къмъ възстанието; съвсѣмъ ясно излизатъ на явѣ взаимнитѣ приготовения на мусулманетѣ и на християнетѣ

да нападнжтъ еднитѣ на другитѣ, анархията, която бѣше по онова врѣме завладѣла въ империята, самозванитѣ движения на родопскитѣ Помаци и тѣхнитѣ башибозуци, безсилието на властитѣ въ врѣме на паданието на султана Абдулъ Азиза и въскачванието на Мурада и грабителскитѣ и кървожадни постжпки на пашитѣ, които водихж редовнитѣ войски за усмирение на вълнението.

Четението на тая любопитна книжка ни подсѣща за много работи. Сега, седьмъ години слѣдъ ония събития, всѣки ги знае и всѣки ги помни, но полека, и то по-скоро отъ колкото си помислиме, ще дойде врѣмето, гдѣто числото на очевидцитѣ ще начене да става по-малко и гдѣто подробноститѣ на оние денье ще захванжтъ да се губятъ отъ човѣшката паметь. Заради това трѣба отъ сега вече да се прибиратъ свѣдѣния и материяли за всичкитѣ движения, които сж предшествували на освобождението. За самото Панагюрско възстание, което е било срѣдоточие на всичко онова движение, нѣма досега въ българската книжнина ни едно съвсѣмъ подробно и удовлетворително историческо описание. Освѣнъ това трѣба да се расследва всичко за дѣятелностьта на Василий Левский, за движението, организувано отъ него, защото до колкото ми е познато, въ ония тайни приготовения за възстание, предприемани въ единъ твърдѣ голѣмъ размѣръ до год. 1873, до смъртта на Левский въ София, лежи ключътъ за събитията, които сж се явили въ Срѣдня гора и въ сѣверозападния жгълъ на Родопитѣ на пролѣтъ 1876 год. Това нѣщо може да се събере и да се опише само отъ ония лица, които сж биле самовидци и съучастници на тия работи и които съ описанието имъ ще испълнятъ едно голѣмо задължение къмъ бждащитѣ български поколѣния.

Д-ръ К. Иречекъ.

Медицинска сбирка. Издава медицинския съвѣтъ. Книжка I. Година първа. София. Книгопечатница Янко С. Ковачевъ и Cie 1883. 8°, [illegible]3 стр. — Ще излиза въ 4—6 книжки по 5—8 печатни коли годишно. Цѣна за цѣла България 16 лъва.

Съ голѣма радость посрѣщаме първата книжка на първий български медицински журналъ и сърадваме медицинский съвѣтъ въ София за щастливата идеа, дѣто е подкачилъ издаванието на такова до крайне важно поврѣменно списание.

Книжката се распредѣлява на четири отдѣла. Въ първий отдѣлъ намираме една статия отъ Д-ра Моллова за общественната игиена, която може да служи като предисловие къмъ всичкия журналъ; друга една отъ Магистра Неймана по въпроса за отношението на туберкулозиса у животнитѣ и у человѣка; и третя отъ А. Тегартена върху отровнитѣ материи за боядисвание. Вторият отдѣлъ съдържава единъ членъ върху антисептическия методъ за лѣчение ранитѣ отъ Д-ра Миркова. Третий отдѣлъ представява извлечения отъ различни чужестранни медицински издания, както и разни извѣстия, между друго и анализъ на опиумъ (афионъ), производжанъ въ Кюстендилско, Ловченско и Златишко, отъ А. Тегартена. Най-подирѣ четвъртий отдѣлъ представява оффициалната часть. Единъ годишенъ санитаренъ отчетъ за Добричката околия отъ околийский лѣкаръ Игнатиевъ съдържава едно множество любопитни данни за топографический характеръ, климатически условия, флората и фауната, земледѣлието, селскитѣ и градскитѣ жилища, гробищата и пр. въ ония голѣми равнища, що се простиратъ между Дунавъ и Черното море, съставени тъй ясно и вѣщо, щото отъ продължение на такива свѣдѣния въ бѫдѫщитѣ книжки очакваме единъ значителенъ приносъ и за географическото, народописно и икономическо изучение на България. Никой неможе да вникне тъй дълбоко въ начина на живѣнието на хората, колкото единъ лѣкарь, който има постоянно работа съ градски и селски жители образовани и необразовани, прости и богати, безъ различие на вѣрата и на икономическото имъ състояние. Книжката се свършва съ отчета по командировката на Маг. Неймана въ Франция, по причина на важнитѣ опити съ предпазителното присаждание сибирската язва на животни, и съ двѣ обширни изложения, на Д-ра Брадела отъ гражданското вѣдомство и Д-ра Іорданова отъ военното, които присѫтствувахѫ като български делегати при международниятъ игиенически конгресъ въ Женева презъ септемврия 1882 година.

Списъкъ на лѣкаретѣ, на които е позволено да вършѫтъ лѣкарска практика въ Княжеството, напечатанъ въ сѫщата книжка, показва 116 лица. Числото на лѣкаретѣ въ Источна Румелия веще бѫде по-голѣмо. Слѣдователно „Медицинската Сбирка“ неможе да расчитва на едно голѣмо число читатели или спомоществователи. Но това обстоятелство не представява никакво затруднение за успѣха на това хубаво предприятие. Ние се надѣваме, че медицинский журналъ ще напрѣдва, че ще слѣди оная научна посока, която показва

въ първата си книжка, и че ще се срѣщне въ българскитѣ страни
і вънъ отъ тѣхъ съ онова съчувствие, което заслужва.

Д-ръ Конст. Иречекъ.

КРАТКИ ВѢСТИ ОТЪ НАУЧНИЙ И КНИЖОВНИЙ СВѢТЪ.

Съ законътъ отъ 3 Априлий 1883 се учреди при Министер-
твото на Народното Просвѣщение единъ *Учебенъ Съвѣтъ*. Това съвѣ-
ателно тѣло има да дава своето мнѣние по всичкитѣ важни въ-
юси върху учебното дѣло, върху наредбата на училищата, върху
ебницитѣ и други въспитателни срѣдства, върху способностьта на
ндидати за учителски мѣста и за стипендии въ чужбина, върху
варяние нови учебни заведения и преобразование на сѫществую-
итѣ, както и въобще върху направлението на народното образова-
е. Отъ него ще се приготовяватъ законитѣ, правилницитѣ и про-
іммитѣ за училищата. Съвѣтътъ състой отъ дванадесеть членове,
значавани съ Княжески указъ за двѣ години измежду живущитѣ
столицата опитни въ училищнитѣ работи людие, които занима-
ъ и друга държавна служба по което и да било вѣдомство. Ре-
ннитѣ засѣдания на съвѣта ставатъ три пѫти въ мѣсеца, и из-
редни, когато се окаже нужда. Освѣнъ това всѣка година, ако
истрътъ заедно съ учебний съвѣтъ намѣри за удобно, ще се сви-
единъ общий учебенъ сборъ, и то презъ лѣтний распустъ въ
лицата или въ нѣкое друго мѣсто, гдѣто ще ззематъ участие
ѣнъ съвѣта училищнитѣ инспектори, директоритѣ на училищата
ѣкои отъ по́-опитнитѣ и по́-вѣщи въ учебното дѣло учители отъ
днитѣ и първоначалнитѣ училища.

Въ личний съставъ на съвѣта се назначихѫ лица съ общепо-
га по всичка България педагогическа и книжовна опитность, за
сѣдатель др. Конст. Иречекъ, за членове др. Іорданъ Брадель,
съ Вацовъ, Петръ Генчевъ, Иванъ Гюзелевъ, Георгий Я. Кир-
ь, Іосифъ Ковачовъ, Отецъ Икономъ Тодоръ Митовъ, Никола
айловский, Вас. Поповичъ, Михаилъ К. Сарафовъ и Вас. Д. Стоя-
ь. На Врѫбница, 10 Априлий, станѫ въ присѫтствието на Ми-
гра-Предсѣдателя Генерала Л. Н. Соболева слѣдъ единъ водо-
ъ формалното откритие на учебний съвѣтъ въ помѣщението,
о заема Министерството на Просвѣщението. Управляющий на
истерството Д. Д. Агура въ една по́-дълга рѣчь предначърта
телностьта на съвѣта по разнитѣ клонове на училищната орга-

низация. Слѣдъ това поговори предсѣдательтъ др. Конст. Иречекъ. Нáй-напрѣдъ описа въ кратцѣ развитието на българското образование отъ нáй-старитѣ врѣмена до сега; послѣ обясни задачата на съвѣта, учреденъ по насърчителния примѣръ на други държави, сирѣчь законодателното и научното уреждание на училищното вѣдомство, като показа нуждата отъ съдѣйствието на практическитѣ и опитни педагози, както и на представителитѣ на книжнината въ училищнитѣ работи, и лошитѣ слѣдствия, които могѫтъ да излѣзѫтъ отъ постоянното колебание на направление въ училищното дѣло, едно нѣщо, което може да се предварди само съ една систематическа организация, основана върху опитътъ и науката.

Съ учреждение на учебний съвѣтъ се испълнява едно отколешно желание на всичкитѣ приятели на българското просвѣщение. Наистина доста много се е направило отъ окупацията насамъ отъ държавата и отъ общинитѣ за училищата, но това развитие е било изложено на много случайности. Самото министерство е било зането съ ежедневната административна преписка и не е могло да се позанимае, както трѣба, съ приготовявание программи, съ разсѫждения върху учебници и съ други теоретически работи по училищното вѣдомство. Основание на учебний съвѣтъ е станѫло една неотложна нужда, и заради това се очаква сега отъ него нáй-полезна дѣятелность въ ония работи, които иматъ нáй-трайни послѣдствия — възпитание на бѫдѫщитѣ наши поколѣния. —

КЪМЪ БЪЛГАРСКИТѢ
КНИГОИЗДАТЕЛИ И СЪЧИНИТЕЛИ.

„Българско Книжовно Дружество“, споредъ устава си
іж. алинеа 2, чл. 5 тамъ) трѣбува постепенно да си на-
вва за библиотеката „и по едно тѣло най-малко отъ
ичкитѣ книги, вѣстници и пр., които сѫ излѣзли до сега
излазятъ на български“. Приходитѣ на Дружеството
ю сѫ още твърдѣ незначителни, приврѣменний управи-
іенъ комитетъ приканва и почтително умолява всички
лгарски наши книгоиздаватели и съчинители да благо-
іятъ да обдарятъ библиотеката на Дружеството съ по
ю тѣло отъ своитѣ съчинени, издадени и издаваеми
иги и други списания, или понѣ да му ги отстѫпятъ
една най-умѣренна цѣна. Въ послѣдний случай жела-
но е да прибързатъ да представятъ на Дружеството
съка на списанията си наедно съ обозначение на най-дол-
ѣ имъ цѣни, по които би ги отстѫпили на Дружеството

Отъ приврѣменний управителенъ комитетъ на Дружеството.

Нѣколко печатни погрѣшки.

Страница	3,	редъ	23,	вмѣсто:	на	чети:	по
„	10	„	8	„	тѣхната	„	тѣхната
„	12	„	6	„	постепеино	„	постепенно
„	13	„	26	„	Балкана	„	Балкана
„	16	„	5	„	Истина	„	Истинна
„	16	„	27	„	грапитно —	„	гранитно —
„	28	„	2	„	Камъкъ	„	Камъкътъ
„	29	„	14	„	не	„	на
„	31	„	31	„	туке	„	тука
„	42	„	14	„	кменно	„	именно
„	42	„	24	„	нма	„	има
„	46	„	7	„	оѣкои	„	нѣкои
„	48	„	21	„	подданнници	„	подданници
„	48	„	22	„	ироц.	„	проц.
„	51	„	22	„	Софня	„	София.
„	62	„	1	„	М. К. Сасафовъ	„	М. К. Сарафовъ.
„	68	„	4	„	християнскитѣ	„	християнскитѣ
„	70	„	37	„	Мезия	„	Мизия.
„	72	„	16	„	авторътъ	„	авторъ
„	73	„	28	„	нровинцията	„	провинцията
„	82	„	22	„	завоеваиие	„	завоевание
„	86	„	1	„	Иьерекъ	„	Иречекъ
„	90	„	32	„	карвансарай	„	кервансарай
„	93	„	36	„	конто	„	който
„	96	„	17	„	капари	„	канари
„	98	„	25	„	Нишъ	„	Нишъ
„	100	„	31	„	вабѣлѣжимъ	„	забѣлѣжимъ
„	108	„	17	„	своято	„	своето
„	109	„	20	„	свикъ	„	езикъ
„	112	„	5	„	практичеекото	„	практическото
„	129	„	3	„	винаги	„	винѫги
„	130	„	19	„	такъвя	„	такъвъ
„	134	„	5	„	сънъ	„	сънь
„	144	„	32	„	Качановокяй	„	Качановский
„	146	„	29	„	българскн	„	български
„	147	„	6	„	който	„	който
„	147	„	21	„	изгорѣлъ	„	изгорилъ
„	150	„	42	„	поченѫ ли	„	поченѫли
„	154	„	3	„	достоинства	„	достоинствата
„	157	„	20	„	защото	„	защото
„	158	„	36	„	както	„	който
„	160	„	11	„	познаги	„	познати
„	160	„	32	„	напславизма	„	панславизма.

☛ Фигуритѣ 4-та и 6-та, за които се споменува въ първата статия на тази книжка отъ г-на Златарски, намѣри се за нужно да се изоставятъ сега и въ една отъ идущитѣ книжки да се помѣстятъ като допълнение.

Забѣл. Ред.

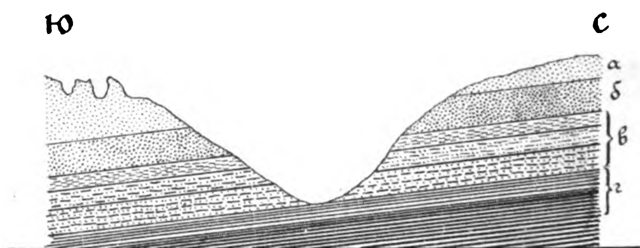

Фиг. 1. При Малинска рѣка

а) Бѣлъ пѣсченикъ; б) Червенъ пѣсченикъ; в) Червенъ слюдни пѣсченикъ; г) Пѣсчено-слюдни шифери.

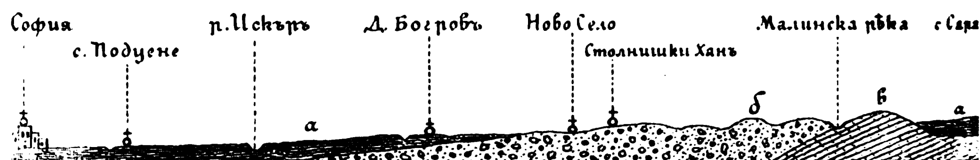

Фиг. 2. Идеаленъ пререзъ на пътя отъ София до Саранци.

а) Алувиаленъ наносъ; б) Дилувиумъ; в) Червенъ и бѣлъ пѣсченикъ, който въ долнитѣ си пластови преминава въ пѣсчено слюдни шиферъ.

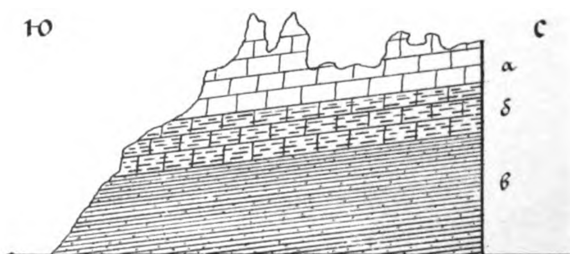

Фиг. 3. Зѫба надъ Табашкия мостъ на сѣверъ отъ Етрополе.

а, б) Варовити скали отъ горна Юра или долня Креда; в) Юрски сиво-лапорни [illegible]йеви.

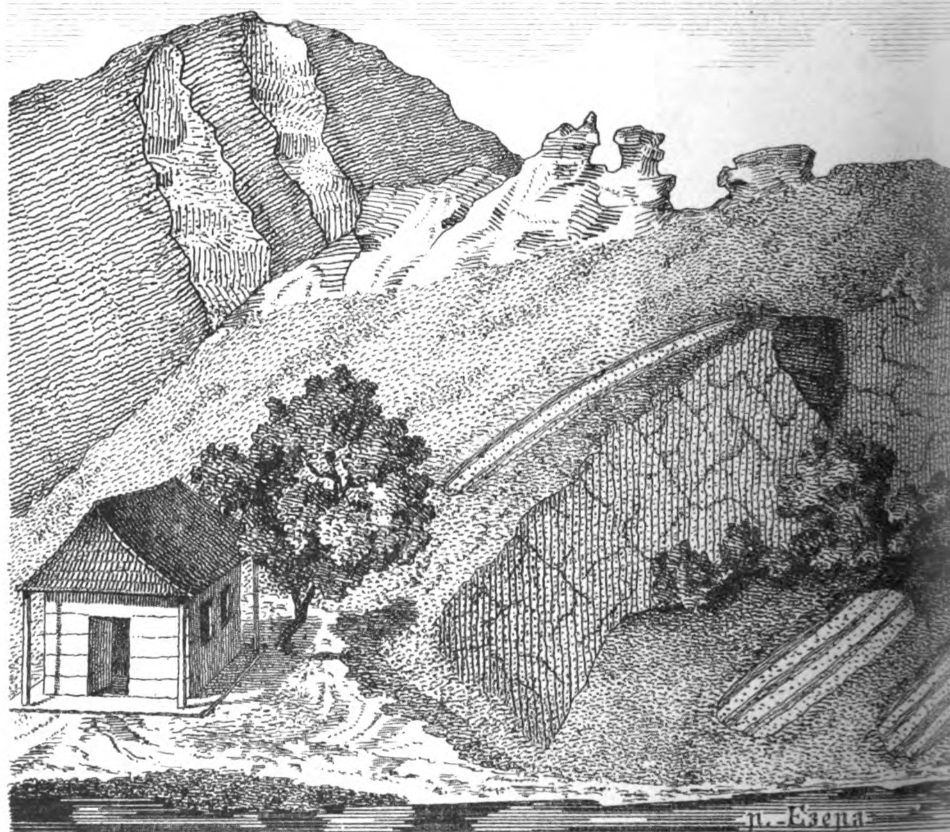

Фиг. 4. Скица покрай р. Езера или Малкий Искъръ на югъ отъ Етрополе.

Фиг. 6. Водоскокъ при Варовитишкия Мънастиръ св. Тройца на сѣвероистокъ отъ г. Етрополе.

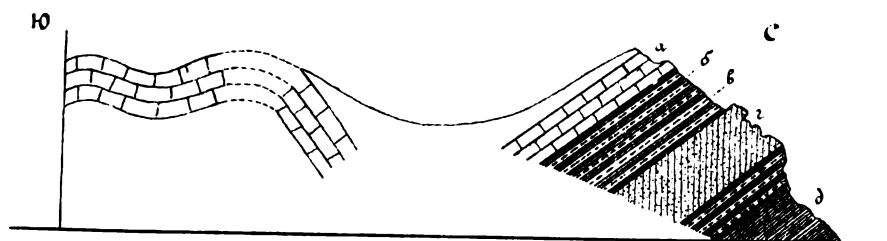

Фиг. 5. Геологически профилъ покрай р. Езера на югъ отъ Етрополе.

а) Ситнозърнястъ твърдъ варовикъ; б) Пепельно синкастъ лапоръ; в) Ситнозърнястъ пѣсченикъ; г) Твърдъ кварцитъ. д) Пѣсечивъ лапоръ.

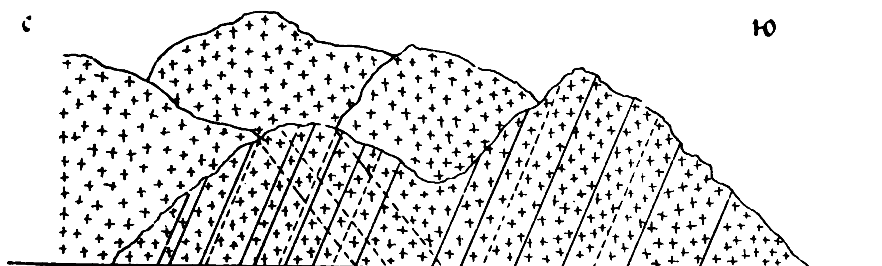

Фиг. 7. Расположение на руднитѣ жилки въ Етрополский Балканъ

Гранитно-сиенитни скали; Галенитни жилки; Марказитни и пиритни жилки.

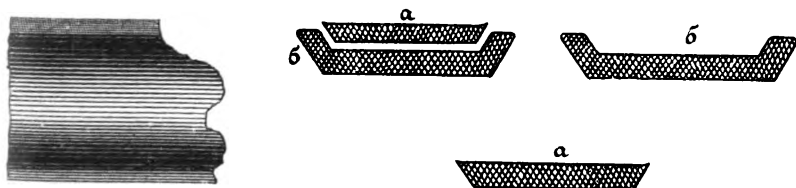

Фиг. 8. Каменни орѫдия за дробене оловната руда

ПЕРИОДИЧЕСКО СПИСАНИЕ

НА

БЪЛГАРСКОТО КНИЖОВНО ДРУЖЕСТВО

ВЪ СРѢДЕЦЪ.

РЕДАКТОРЪ В. Д. СТОЯНОВЪ.

Умъ царува,
Умъ робува,
. . . .
Нар. пословица.

КНИЖКА V.

СРѢДЕЦЪ
ДЪРЖАВНА ПЕЧАТНИЦА
1883.

СЪДЪРЖАНИЕ.

ПРИТУРКА.

НАРОДНОСТИТѢ ВЪ ИСТОЧНАТА ЧАСТЬ НА КНЯЖЕСТВОТО.

ОТЪ М. К. САРАФОВА.

„Свърши ли се обработваньето материяла отъ преброяаньето народа? Колко Турци има въ сѣверна България?“ 'акива питания почти сѣки день и отъ много приятели остоянно ми се даватъ. Като че ни единъ други резулатъ да не интересува толкозъ българската интелигенция, олкото точното познаванье броя на разнитѣ народности ь Княжеството. Това нѣщо е до нѣгдѣ и съвсѣмъ приодно. Преди сичко ний трѣба да познаваме бройнитѣ отошения на нашитѣ съграждани по народность, а че тоизъ разнитѣ свойства които произлизѫтъ ту отъ етноафическата, ту отъ вѣрската разлика. Само чрезъ такото всестранно изучаванье ще можемъ да дадемъ добра есока не само на нашата бѫднина, на нашата обща истоическа задача, но и на вѫтрѣшната си политика, на сато организуванье страната. Не щѫ да се впущамъ тука разправямъ до колко познаваньето на народноститѣ, ито съставляватъ населението на извѣстенъ предѣлъ, е обходно за да може съ успѣхъ да се употрѣби тая или ая административна мѣрка, да се приспособи тоя или я законъ: това сѫ познати работи и не имъ е тука эстото за разглежданье. Щѫ споменѫ само, че рѫководмъ отъ подобна мисъль и за да запознаѭ по-скоро лита, които се интересуватъ или трѣбаше да се интересуватъ отъ тия нѣща, азъ захванѫхъ обработваньето на-

шето преброяванье съ источнитѣ окрѫзи и направихъ да се публикуватъ получаванитѣ резултати въ „Държ. Вѣстникъ“ щомъ се тѣ свършяхѫ. Но, струва ми се, че на тия публикации или не се е обърнѫло потрѣбното внимание, или пъкъ, като разпръснѫти, не сѫ се сгрупирали и така не се е постигнѫла моята накана. Ето защо се рѣшихъ да съберѫ въ тъзи си студия нá-едно сичко до сега познато и да дамъ общъ прегледъ върху нашето население въ источната часть на Княжеството. Причината пъкъ гдѣто захващамъ отъ истокъ е, че тамъ нашето население, като пó-размѣсено, представлява пó-голѣмъ интересъ, до като въ западната часть то е пó-едноставно — има пó-малко чужди елементи. Колкото за сравнение даннитѣ отъ нашата статистика обработихѫ се материялитѣ и за три найзападни окрѫзи именно за Кюстендилский, за Трънский и за Софийский; резултата на Врачанския окрѫгъ е на свършванье а съжалявамъ че не съмъ успѣлъ йоще да имамъ положителни броеве и отъ нѣкои срѣдни окрѫзи напр. Плѣвенский и Ловчанский.

Въ самото захващанье трѣба да споменѫ че, като говорѭ за разнитѣ окрѫзи, азъ разумѣвамъ административното раздѣление на Княжеството каквото бѣше на 1 януарий 1881, а не онова което стана минѫлата година. До колко сполучливо сѫ потѣгнѫти границитѣ на новитѣ окрѫзи не съмъ можилъ йоще лично да се увѣрѭ, а постояннитѣ промѣнения, които се правѭтъ въ това административно раздѣление, доказватъ че новитѣ окрѫзи за сега немогѫтъ да се земѫтъ йоще като основание за сериозно изучванье.

Съ името „источна часть на Княжеството“ азъ разбирамъ страната измежду Дунава, политическата ни граница къмъ Добруджа, Черното море, Балкана (политическата граница къмъ южна България) и р. Янтра. Въ това пространство влизѫтъ окрѫзитѣ: Варненский, Провадийский.

Іуменский, Силистренский, Ески-Джумайский, Разградший, Руссенский и части отъ Търновский и Севлиевский. нась нѣма йоще точни карти за сѣки окрѫгъ, а пъкъ гъ лично не съмъ много пѫтувалъ, за това и незнамъ ли нѣма села на дѣсния брѣгъ на Янтра които да сѫ изали въ Свищовския окрѫгъ; отъ друга пъкъ страна ѫчваньето сáмо ония села отъ Търновския и Севлиевия окрѫгъ, които лѣжѫтъ на дѣсния брѣгъ на Янтра, исквало би много време, та затова и рѣкохъ да считамъ това си изучванье сичкитѣ деветь горѣспоменѫти окр. о да съставляватъ „източната часть на Княжеството". Въ окрѫзи живѣе малко пó-вече отъ полвината на цѣлото ление въ Княжеството, което население е распредѣлено разнитѣ окрѫзи както слѣдва:

Въ окрѫга:	Мѫжье	Жени	Сичко
Варна	57 012	48 927	105 939
Провадия . . .	32 536	30 627	63 163
Шуменъ . . .	56 909	52 978	109 887
Силистра . . .	52 032	49 110	101 142
Ески-Джумая. .	37 402	36 547	73 949
Разградъ . . .	62 796	59 565	122 361
Руссе	68 596	63 412	132 008
Търново. . . .	108 003	109 518	217 521
Севлиево . . .	45 813	45 939	91 752
Сичко .	521 099	496 623	1.017 722

Търновския окрѫгъ е билъ нáй-голѣмъ по населението гой ималъ малко пó-вече отъ $^1/_5$ часть на населението въ чнитѣ окрѫзи, или $^1/_{10}$ отъ населението въ цѣлото Княво. Послѣ него, споредъ голѣмината на жителитѣ си, ѫдатъ се въ источната часть на Княжеството окрѫ: Руссенский, Разградский, Шуменский, Варненский, істренский, Севлиевский, Ески-Джумайский и Прова-кий.

Тъй като за сега е познатъ точния брой на населе въ три западни окрѫзи, които, заедно съ источнитѣ,

съставляватъ почти тритѣ четвъртини отъ цѣлото население въ Княжеството, то неще бѫде, мислѭ, излишно да се покажѫтъ нѣкои общи данни и отъ тѣхъ за да бѫде възможно да се направѭтъ нѣкои поучителни сравнения. Населението въ тия западни окрѫзи е:

Въ окрѫга:	Мѫжье	Жени	Сичко
Кюстендилъ . .	73 349	69 675	143 024
Трънъ	32 562	32 100	64 662
София	83 493	76 087	159 580
Сичко .	189 404	177 862	367 266

Така щото, въ 12-тѣхъ означени окрѫзи, живѣѭли сѫ сичко 1 384 988 души, който брой се различава отъ приблизителнитѣ три четвъртини на нашето население съ около 115 000 души.

Внимателното преглежданье броеветѣ въ горнитѣ два стълбца показва, че въ 10 окрѫга ни имаме по́-много мѫжье отъ колкото жени а въ два окрѫга броеветѣ на женитѣ надминаватъ ония на мѫжьетѣ. Ако за сѣки окрѫгъ отдѣлно пресмѣтнемъ на 1 000 души мѫжье по колко жени дохаждатъ получаваме слѣдующето.

На 1 000 мѫжье дохаждатъ:

Въ окрѫга:	жени	Въ окрѫга:	жени
Варна	858	Русе	923
Провадия	941	Търново	1014
Шуменъ	930	Севлиево	1003
Силистра	944	Кюстендилъ . .	949
Ески-Джумая . .	977	Трънъ	986
Разградъ	948	София	911

Забѣлѣжително е че окрѫзитѣ, гдѣто има голѣми градове въ които сѫ събрани много мѫжье по търговия, по служба, гарнизони и др., отличаватъ се съ малкото си жени, а окрѫзитѣ изъ които населението се изселява (напр. търновский) имѫтъ наопаки по́-вече мѫжье отъ жени. Като се земѫтъ първитѣ деветъ окрѫзи скупомъ — источната часть на княжеството — намира се че въ тѣхъ на 1000 мѫжье има 953

ени. Любопитно ще бѫде да се покаже какъ е това нѣщо при различнитѣ народности които съставляватъ цѣлото ееление. Отъ подобно сравнение се вижда, че въ детъ-тѣхъ источни окрѫзи отношението на женитѣ къмъ жьетѣ, за двѣтѣ най-голѣми народности, е почти сѫото: на 1000 Българи падатъ се 958.₀ жени Българки на 1000 Турци дохаждатъ 957.₀ Туркини. Колкото за угитѣ народности, въ источнитѣ окрѫзи, броеветѣ имъ твърдѣ малки за да могѫтъ да се извадѭтъ отъ тѣхъ рни заключения.

Преди да захванѫ сѫщественната часть на студията неще бѫде, мислѭ, излишно да покажѫ и нѣкои други ересни данни. Отъ тѣхъ ще може до нѣгдѣ и да се видо колко нашата Статистика въобще заслужва довѣрие. това искамъ да изложѫ броеветѣ за женидбенното отение и за направата по връсть на населението а другѣ данни преминавамъ за да не разширочавамъ много дмета си.

На мѣсто да давамъ броеветѣ за неоженванитѣ, оженитѣ и т. н. въ сѣки окрѫгъ отдѣлно, които броеве, сами себе си, сѫ непрактични за сравнение, азъ ще покажѫ процентитѣ. Така

На 100 души жители въ сѣки окрѫгъ отдѣлно сѫ:

окрѫга	Неоженвани	Оженени	Удовѣли	Напуснѫти
па	56·2	38·3	5·5	0·0
вадия . . .	54·9	40·7	4·3	0·1
шево . . .	54·1	40·2	5·7	0·0
ново . . .	53·9	40·7	5·3	0·1
ня	53·9	40·3	5·7	0·0
нъ	53·9	40·4	5·7	0·0
гендилъ . .	53·2	41·1	5·6	0·1
истра . . .	53·2	42·7	4·1	0·0
радъ . . .	52·9	42·7	4·4	0·0
ленъ . . .	52·7	42·2	5·0	0·1
-Джумая .	52·7	42·2	5·1	0·0
е	52·5	42·3	5·1	0·1

Тия броеве сѫ доста краснорѣчиви. Тѣ показвать общото правило и неговитѣ малки измѣнения по мѣстни обстоятелства. Въ дванайсетъ-тѣхъ окрѫга, на 1000 жители отъ сѣки окр., 525—562 д. сѫ неоженвани, 383—427 души сѫ оженени, 41—57 сѫ удовѣли а напуснѫти или нѣма или дохажда сámo по 1 лице на 1000. Нáй-голѣмата разлика, слѣдователно, е 37 души на 1000 за неоженванитѣ, 45 д. за ожененитѣ и 16 души за удовѣлитѣ. Като се премине на отдѣлни окрѫзи разликата почти изчезава. Така напр. окрѫзитѣ Трънъ, София и Търново; Ески-Джумая, Шуменъ и Разградъ иматъ проценти почти съвсѣмъ еднакви. Измежду проц. на окрѫзитѣ Севлиево и Търново разликата не е пó-голѣма отъ 0·5 т. е. на 1000-та 5 души. Окрѫзитѣ, тъй както сѫ наредени споредъ процентитѣ за неоженванитѣ, отговарѭтъ до негдѣ и на географическото си положение. Важно е, че преминаваньето отъ окр. Търново на окр. София става съ твърдѣ малки разлики. Сравнението на горнитѣ броеве съ броеветѣ за четиръ-тѣхъ нáй-голѣми наши градове (ср. Период. Спис. кн. III стр. 39) ще бѫде много любопитно, защото чрезъ него ще се види до колко градоветѣ влиѭтъ на общитѣ отношения въ окрѫга, и до колко заключенията които тамъ направихъ сѫ вѣрни. А сега некѫ поразгледаме и връста на населението.

Обикновенно при показваньето годинитѣ правѭтъ се голѣми погрѣшки. Разумѣва се че това е било и у насъ. Но излъганъ би билъ челѣкъ ако мисли, че заради това нашето преброяванье не заслужва довѣрие. Не искамъ да утвърждавамъ че нашитѣ данни сѫ абсолутно точни, но мислѭ, че отклоненията отъ истинната не сѫ голѣми и че тия отклонения почти се изгубватъ когато отдѣлнитѣ случаи се сгрупирѫтъ и ни имаме работа съ голѣми броеве. А за да се увѣри челѣкъ въ това, доста е да разгледа внимателно слѣдующитѣ броеве, които се отнасѭтъ върху източнитѣ и нѣкои западни наши окрѫзи. Голѣмината на

роцентитѣ за нѣкоя връстъ може да произлиза или отъ олѣмо принижданье или отъ малко измиранье. За това и ия проценти би могли да дадѫтъ интересни нѣща върху иматическитѣ, социялнитѣ и други условия на страната; отрѣбно е само тия разглѣждания да бѫдѫтъ винѫги одкрепени съ данни за раждानията и умиранията. Но отъ ия послѣдни данни ни се йоще лишаваме, та затова се и вздържамъ да правѭ присилени, може би, заключения а юсто излагамъ броеветѣ.

На 100 души жители въ сѣки окрѫгъ сѫ по връсть:

ъ окрѫга:	На 0 до 20 год.	На 21 до 30 год.	На 31 до 40 год.	На ·1 до 50 год.	На 51 до 60 год.	На по̀-много отъ 60 г.	Съ непознати год.
рна . . .	49·4	17·7	13·6	8·7	5·2	5·4	0·0
овадия . .	52·5	14·3	13·1	9·0	4·9	6·2	0·0
умень . .	49·6	15·3	13·1	9·2	5·9	6·9	0·0
листра . .	50·6	14·4	13·8	9·0	5·5	6·7	0·0
ли-Джумая	50·2	14·1	14·0	9·4	5·6	6·6	0·1
градъ . .	50·7	15·6	13·8	8·9	5·5	5·5	0·0
се . . .	49·1	16·3	14·5	8·8	5·3	6·0	0·0
рново . .	51·7	14·9	13·7	8·7	5·1	5·9	0·0
лиево . .	51·8	14·0	13·7	8·3	5·0	7·2	0·0
ия . . .	48·7	14·9	13·5	9·3	5·3	8·2	0·1
нъ . . .	50·5	14·0	12·8	8·7	5·3	8·7	0·0
стендилъ.	49·2	14·6	13·3	9·3	5·6	8·0	0·0

И тука се вижда, че отношенията въ разнитѣ окрѫзи сѫ ги еднакви. На̀й-голѣмата разлика измежду броеветѣ на вия стълбецъ е 3·5 (Провадия 52·5 и София 48·7) т. е. на) души има въ Провадийския окрѫгъ 35 души на 0 до 20 по̀-вече отъ колкото има въ Софийския окрѫгъ за сѫщаръсть. За втория стълбецъ на̀й-голѣмата разлика е 3·7 на 17·7, Севлиево 14·0) което дава на 1000 души 37. Неа да забравяме че въ тая връсть влизѫтъ войницитѣ, та ва и окрѫзитѣ гдѣто има сравнително голѣмички гарни имѫтъ и по̀-голѣми проценти. За другитѣ стълбци ката измежду окрѫзитѣ е йоще по̀-малка и тая се ика смалява колкото годинитѣ ставатъ по̀-много, съ и думи, колкото лицата които влизѫтъ въ връста сѫ

пó-малко. Западнитѣ окрѫзи представляватъ за нáй-голѣмата връсть и нáй-голѣми проценти, което би значило че въ тѣхъ хората пó-лесно достигатъ дѫлбока старость. Но струва ми се, че това заключение не би трѣбало да се приема безъ една пó-строга критика. Важно е йоще да се спомене че процентитѣ за нѣкои окрѫзи почти се съвсѣмъ съгласяватъ. Така напр. процентитѣ за Търново и Севлиево, София и Кюстендилъ, Ески-Джумая и Силистра различаватъ се съ пó-малко отъ 0·5. Тия обстоятелства показватъ, мислѭ, достатъчно каква е степеньта за достовѣрността на нашитѣ статистически данни.

Често пѫтя у насъ вѣрата се замѣнява съ народността. Това дохажда вѣроятно отъ обстоятелството че по насъ народността е тѣсно свързана съ вѣрата. Немислимо бѣше, напр. щото побѣдителя Турчинъ да приеме християнската вѣра, а ренегатитѣ пъкъ отъ Православната Вѣра прекъсвахѫ обикновенно и сичкитѣ сношения съ сънародницитѣ си, така щото тѣ съ вѣрата си отказвахѫ се и отъ народността За това и кога се говори за народността необходно потрѣбно е да се спомене и вѣрата. По религия нашето население вижда се много едноставно раздѣлено. Православнитѣ и Мохамеданцитѣ сѫ главнитѣ съставни части. Разумѣва се че, по вѣра както и по народность, населението въ источнитѣ окрѫзи е пó-разнообразно отъ колкото въ западнитѣ. Така, напримѣръ, за жителитѣ въ Софийския, Трънския и Кюстендилския окрѫгъ процентитѣ на православнитѣ сѫ: 93·6, 99·8 и 95·9 а остатъка до 100 остава за другитѣ вѣри. Колкото за источната часть на Княжеството ни имаме слѣдующитѣ броеве.

На 100 души жители въ сѣки окрѫгъ отдѣлно сѫ по вѣра:

Въ окрѫга	Правосл.	Мохамедан.	Израелити	Григориянци	Други вѣри
Варна	52·5	44·9	0·7	1·6	0·0
Провадия . .	37·2	62·3	0·5	0·0	0·0
Шуменъ . . .	30·6	67·9	0·7	0·7	0·1
Силистра. . .	28·2	71·1	0·3	0·4	0·0

Въ окржга	Правосл.	Мохамедан.	Израелити	Григориянци	Други вѣри
ски-Джумая .	18·0	82·0	0·0	0·0	0·0
зградъ . . .	31·0	68·7	0·2	0·0	0·1
ссе	44·8	52·4	1·6	0·6	0·0
ьрново . . .	80·6	19·4	0·0	0·0	0·0
влиево . . .	82·3	17·6	—	—	0·1

Отъ тука се вижда, че измежду източнитѣ окржзи най-
ого Мохамедани има въ Ески-Джумайския а най-малко въ
влиевския. Ако наредимъ окржзитѣ по процентитѣ на Мо-
еданитѣ въ сѣки отъ тѣхъ добиваме този редъ: Е.-Джу-
I. Силистра, Разградъ, Шуменъ, Провадия, Руссе, Варна,
рново и Севлиево, така щото въ срѣдата на източната
ть на Княжеството намира се срѣдището и на мохамедан-
га вѣра. Само въ два окржга (Варна и Руссе) православни-
и мохамеданитѣ си държжтъ почти равновѣсие, а въ оста-
витѣ окржзи едната вѣра значително надминава другата.
Само въ руссенския и варненския окржгъ процентитѣ
другитѣ вѣри (освенъ Православна и Мохамеданска) над-
ватъ процента 2. Въ другитѣ окржзи тоя процентъ
имъ достига 1, а въ търновския и севлиевския той е
малъкъ и отъ 0·1. За Израелититѣ има най-голѣмъ про-
ть въ руссенския окржгъ а за Григориянцитѣ въ —
енския. До колко вѣрата по насъ е свързана съ на-
остта ще видимъ малко пó-долу.

За да може пó-ясно да се види и отношението измѣжду
ьетѣ и женитѣ ще дамъ броеветѣ на двѣтѣ наши най-
ителни народности раздѣлени по родъ, а за другитѣ —
общитѣ броеве и отъ двата рода заедно. Разумѣва се
тука като мѣрка за народността азъ земамъ записа-
матеренъ езикъ.

	Българи				Турци			
ржга:	Мжжье	Жени	Сичко	% отъ нас. въ окр.	Мжжье	Жени	Сичко	% отъ нас. въ окр.
. . . .	23 209	17 687	40 896	38·6	24 039	22 266	46 305	43·7
ия . .	12 181	11 057	23 238	36·8	18 568	17 939	36 507	57·8
ъ . . .	17 090	15 391	32 481	29·6	36 502	34 611	71 113	64·7
ра . .	13 898	12 258	26 156	25·9	32 991	32 101	65 092	64·4
жумая .	6 677	6 331	13 018	17·6	29 546	29 138	58 684	79·3
ъ . . .	18 767	17 836	36 603	29·9	42 298	40 261	82 559	67·5

Въ окрѫга:	Българи Мѫжье	Жени	Сичко	% отъ нас. въ окр.	Турци Мѫжье	Жени	Сичко	% отъ нас. въ окр.
Руссе	28 707	26 032	54 739	41·5	33 997	31 982	65 979	50·0
Търново . . .	85 866	88 832	174 698	80·3	20 927	19 646	40 573	18·7
Севлиево . . .	37 566	37 737	75 303	82·1	7 779	7 758	15 537	16·9
	243 371	233 161	477 132		246 647	235 702	482 349	

Процентитѣ по матеренъ езикъ растѫтъ или падатъ почти по сѫщата мѣрка както и процентитѣ по вѣра, съ тъзи само разлика че растеньето и паданьето за Мохамеданцитѣ е по бързо, защото отъ тъзи вѣра сѫ и Татари и Цигани които немогѫтъ да се земѫтъ по матеренъ езикъ за Турци. Като се сберѫтъ горнитѣ два процента и сброя имъ извади отъ 100, то остатъка представлява процента на другитѣ народности. Такива, вижда се, че има на́й-много въ варненския и на́й-малко въ севлиевския окрѫгъ. Четиръ-тѣхъ окрѫга: Силистра, Шуменъ, Е.-Джумая и Разградъ ѣдката на жителитѣ съставлява се отъ турското наше население, което постепенно спада като се отива на западъ или на истокъ отъ тия окрѫзи. Но и въ самитѣ тия окрѫзи турското население не е еднакво разпредѣлено. За да може да се земѫтъ йоще по́-малки единици, азъ пресмѣтнѫхъ за сѣка административна (бивша) околия на 100 души по колко се падатъ отъ едната и другата народность. Ето тия броеве:

На 100 души, въ сѣка околия отдѣлно, сѫ по матеренъ езикъ:

Въ околията:	Българи	Турци
Балчикъ	50·2	40·0
Варна	38·8	37·7
Х. О. Пазарджикъ (Добричъ) .	31·1	55·3
Ново-Село	24·0	71·4
Провадия	41·4	52·8
Новий-Пазаръ	26·1	66·7
Преславъ	40·0	55·8
Шуменъ	24·3	69·5
Базаургъ	14·0	75·2
Силистра	55·8	33·1
Хасъ-Кьой	8·6	83·9

Въ околията:	Българи	Турци
Османъ-Пазаръ	12·5	85·1
Ески-Джумая	23·1	73·0
Кокарджа	17·9	78·5
Попово	31·5	66·1
Разградъ	35·5	62·2
Балбунаръ	17·8	78·7
Бѣла	54·6	42·6
Руссе	59·0	29·3
Тутраканъ	23·4	61·4
Елена	73·0	26·3
Кесарево	59·1	39·7
Куцина	81·9	15·9
Сухиндолъ	71·0	27·5
Трѣвна	96·3	3·4
Търново	92·3	7·0
Габрово	99·6	0·1
Севлиево	73·4	25·2

Споредъ окрѫзитѣ нáй-голѣмия процентъ за Турцитѣ
пе 79·3 а споредъ околиитѣ сѫщия процентъ възлиза на
1. Отъ тия броеве се види, че измежду населението въ
иитѣ Османъ-Пазарска и Хасъ-Кьойска имало нáй-много
ци. Но че и въ самитѣ тия околии турското население не
ь сичкитѣ мѣста пó-многобройното слѣдува отъ обстоя-
ството, гдѣто въ първата (селата Върбица, Конакъ, Тича)
второта (селата Гавранъ, Ходжа-Кьой, Попина) има насе-
мѣста въ които българското население надминава тур-
о. Такива села, въ които Българитѣ или сѫ единствен-
народность или баремъ имѫтъ пó-много отъ полви-
на населението, намирѫтъ се и въ другитѣ околии,
о турското население прави пó-вече отъ 70 процента.
въ околията Ново-село селата: Голица, Ново-село и
е; въ околията Базауртъ сс.: Армутлий, Кайракъ, Кю-
-Ахметлеръ, Богданлий, Енидже-Хайдаръ, Каралий,
рлий, Кара-Пелитъ, Конакъ, Дели-Юсуфъ; въ око-

лията Ески-Джумая с. с.: Вардунъ, Ашиково, Джлгачъ, Алваново, Явашъ-кьой; въ околията Кокарджа с. с.: Гюзелдже-Аланъ, Дикили-Ташъ, Кара-Арнаутъ, Хжрсово; въ околията Балбунаръ с. с.: Писанецъ, Сжрнж-бей, Тетово, Черешово. Въ сичкитѣ тия села българския елементъ наддилява турския. Не щж да се впущамъ тука въ тънкости и да изброявамъ какво е отношението на Българетѣ и Турцитѣ въ сѣко село; такова нѣщо уголѣмило би сáмо изучаваньето ми а мжчно би се изложило, както трѣба, въ тѣснитѣ страници на списанието. Ще споменж само че въ нѣкои отъ источнитѣ околии напр. Шуменската, Ески-Джумайската, Османъ-Пазарската повечето отъ полвината на сичкитѣ българи въ околията живѣе въ централнитѣ градове; нѣщо подобно отъ онова що се намира въ западнитѣ окржзи за Турцитѣ.

Изъ горнитѣ броеве вижда се, че въ 15 околии турското население е имало пó-вече отъ полвината население, а въ 12 околии сжщото отношение е било за Българитѣ: въ варненския пъкъ окржгъ Турцитѣ и Българитѣ сж почти въ равенъ брой и нито една народность не надминава полвината на населението. Нáй-много Българи имало въ око-

Ето броеветѣ за тия народ-

Въ окржга	Цигани		Татари		Гърци	
	души	%	души	%	души	%
Варна	2 283	2·2	4 079	3·9	9 219	8·8
Провадия	2 068	3·3	747	1·2	152	0·2
Шуменъ	2 533	2·3	1 262	1·1	182	0·2
Силистра	3 425	3·4	3 434	3·4	278	0·3
Ески-Джумая	2 038	2·7	31	0·0	13	0·0
Разградъ	2 368	1·9	287	0·2	62	0·0
Руссе	2 699	2·0	764	0·6	395	0·3
Търново	1 602	0·7	4	0·0	29	0·0
Севлиево	705	0·8	1	0·0	3	0·0
	19 721		10 609		10 333	

нитѣ Търново, Трѣвна и Габрово. Въ двѣтѣ първи око-
ии има твърдѣ малко села гдѣто турското население да
ставлява по́вече отъ полвината. Тия села сѫ: Балванъ
Ново-Село въ Търновската околия, а Ялари, Каяджикъ
Чокъ-Бунаръ въ Трѣвненската околия. Около града Се-
иево пъкъ образованъ е вѣнецъ отъ села, въ които тур-
ото население надминава българското и като продължение
тоя вѣнецъ може да се земѫтъ споменѫтитѣ двѣ села
ъ Търновската околия. Такива села сѫ напр.: Бара, Кор-
ско, Акѫнджиларъ, Дамяново, Хѫрсово, Сѫръ-Бегли,
иилево, Малкочово (1640 д. Турци) Добромилка (2029 д.
рци). Въ града Търново имало е 1362 души Турци а
Севлиево 1541 ч. Първия брой показва колко изселява-
то на Турцитѣ е смалило населението въ нашата стара
линина, гдѣто преди освобождението трѣба да ги е имало
емъ шесть пѫти по́вече.

Измежду другитѣ народности въ източната часть на
княжеството има осемъ такива, на́й-малкия брой на които
тавлява баремъ приблизително единъ процентъ отъ
ото население. Тия народности сѫ Цигани, Татари,
нци, Власи, Евреи (Спаньолски), Арменци, Русси и Нѣмци.

сти по разнитѣ окрѫзи:

Власи		Евреи (Сп.)		Арменци		Русси		Нѣмци		Други и съ непозната народность	
ши	%	души	%	души	%	души	%	души	%	души	%
60	0·3	680	0·6	1 505	1·4	123	0·1	156	0·1	333	0·3
71	0·1	293	0·5	3	0·0	18	0·0	9	0·0	57	0·1
96	0·4	777	0·7	922	0·9	48	0·0	32	0·0	141	0·1
29	1·6	318	0·3	357	0·3	296	0·3	30	0·0	127	0·1
22	0·2	7	0·0	2	0·0	20	0·0	—	—	14	0·0
15	0·1	237	0·2	46	0·0	35	0·0	2	0·0	47	0·0
03	2·6	1 963	1·5	863	0·6	177	0·1	493	0·3	533	0·4
99	0·2	19	0·0	12	0·0	44	0·0	4	0·0	127	0·1
48	0·1	—	—	1	0·0	15	0·0	4	0·0	35	0·0
53		4 294		3 711		776		730		1 414	

Циганитѣ сѫ разпрѣснѫти почти по сичкитѣ окрѫзи еднакво. Въ търновския и севлиевския окрѫгъ има ги сравнително на́й-малко, а въ силистренския окрѫгъ на́й-много. Въ срѣдень брой тѣ иматъ 2 процента о́тъ населението на сѣки окрѫгъ. До колкото може за сега да се заключава, чини ми се, че процентитѣ на Циганитѣ въ двата послѣдни окрѫзи ще струватъ и за западнитѣ окрѫзи. Циганитѣ не сѫ събрани нигдѣ на купъ, тѣ не съставляватъ компактно население а разредени сѫ по селата и градоветѣ, гдѣто живѣѭтъ съ Българи или Турци заедно.

Татаритѣ сѫ заселени значително само въ четири окрѫга. Споредъ таблицитѣ за родното мѣсто на населението повечето отъ тия Татари сѫ родени въ Русия, което доказва първо, че тия Татари сѫ преселени изъ Кримъ и второ, че тѣхното преселяванье не е станѫло отдавна, защото първата преселена генерация йоще не е съвсѣмъ измрѣла. На́й-много ги има въ варненския и силистренския окрѫгъ. Татаритѣ не съставляватъ компактна масса а разпрѣснѫти сѫ на́й-много по селата, които се намирѫтъ въ на́й-източната часть на Княжеството, именно измежду правата чърта Тутраканъ-Балчикъ и границата къмъ Добружа безъ да досѣгатъ морския брѣгъ. Цѣли села въ които Татарското население да има абсолутно болшинство има малко. Такива сѫ на пр. въ Варненския окрѫгъ: Веисъ-Кьой, Момчилъ, Мурфачѫ и Матлѫмово а въ силистренския: Татаръ-Атмаджа, Юртлукъ, Бей-Пунаръ и Егирдже. Въ двата тия окрѫзи Татаритѣ сѫ разпрѫснѫти почти въ сичкитѣ села. Въ провадийския окрѫгъ има ги най-много въ селата: Тюркъ-Арнаутларъ, Елесъ-Факѫ, Хакъ-Коюкъ, Кѫзѫлджиларъ и въ гр. Провадия. Въ шуменския окрѫгъ Татаритѣ сѫ сичкитѣ почти въ г. Шуменъ, въ с. Вели-Бей (прѣславска окол.) и въ с. с. Ендже, Буланлѫкъ, Суютли, Абоба и Текеръ въ новопазарската околия. Въ разградския окрѫгъ има ги въ с. с. Айледипъ, Ада, Дурача, Калово; а въ руссенския

ь Руссе, Щрѣклево, Балабанларъ, Копривецъ, Бей-Аланъ, ѣтово, Тетово и Юрюклеръ.

Почти 90 процента отъ сичкитѣ Гърци, въ источната сть на Княжеството, намиржтъ се въ Варненския окржгъ. ъ тоя окржгъ Гърцитѣ заселени сж по край брѣга на Черто Море отъ Бѣла до Гяуръ-Суютчюкъ. Ето какви сж поавнитѣ имъ броеве въ разни мѣста: Бѣла 1409 д., Куру-кьой 0 д., Фжнджкли 230 д., Варна 5367 д., Козлуджа 205 д., ра-Хюсеинъ 562 д., Джаферъ 103 д., Ени-Кьой 163 д., Керичъ 419 д., Ени-Махале 523 д., Добричъ 79 д., Михалъ- 13 д., Каварна 51, д., Гяуръ-Суютчюкъ 32 д.; остаъ йоще 111 души распрѣснжти по другитѣ населени та на окржга. Като пишахъ тия редове сѣтихъ се на ѣмия шумъ който подигнахж сега скоро Гърцитѣ за акви си училища. Особенно претенциитѣ за г. Каварна датъ се много смѣшни. 51 человѣкъ искжтъ да имжтъ назия или богъ-знай какво училище! Та и сичкитѣ 00 д. Гърци въ състояние ли ще бждатъ да напраъ доста ученици за едно пълно даже срѣдньо училище! ва ми се, работата е повече за да се чуе по вънъ ди-кждѣ си има еди-какво си училище а заедно съ това е правжтъ голѣми въображения за броя на грѫцкото ление, отъ колкото за истинското образование на млаъ. Броеветѣ на Гърцитѣ въ другитѣ 8 окржга сж твърдѣ и и грѫцкото население въ тѣхъ намира се по-вечето олѣмитѣ централни градове.

Най-много Власи има въ Руссенския и Силистренския гъ. Въ първия само града Тутраканъ има 2804 души и гр. Руссе 291, а другитѣ сж разпрѣснжти по а като Касжмларъ, Салиларъ, Косуй-Български, Коецъ, Вѣтово, Юрюклеръ и други. Въ града Силима 768 д. Власи, останжлитѣ пъкъ се намиржтъ поДунава като въ селата Айдемиръ, Вѣтренъ и Гавранъ по-навжтрѣ въ селата Хаскьой, Сараларъ, Алфатаръ

и други. Власитѣ въ Шуменския окрѫгъ живѣяли сѫ само въ три села: Сакаръ Тепе (163 д.), Хѫрсово (100 души), Златаръ (66 д.) и въ гр. Шуменъ (39 д.). Първитѣ двѣ села сѫ въ Новопазарската околия а третьото въ Преславската. Въ Ески-Джумайското село Махмудъ-кьой има 116 души Власи, а отъ 115-тѣхъ д. въ Разградския окрѫгъ 65 д. сѫ биле въ с. Гюзелдже-Аланъ и 26 въ с. Кара-Коджаларъ. Въ Търновския окрѫгъ Власитѣ сѫ повечето по селата: Сейди-кьой, Върбовка, Лефеджии. Горско Косово, Лисичери, Дичинъ, Кадѫ-кьой и др. Най-послѣ въ Севлиевскитѣ села Душево съ душевскитѣ колиби и въ с. Акапджиларъ имало е 139 души Власи.

Забѣлѣжително е, че въ сичкитѣ 9 источни окрѫзи скупомъ има почти толкозъ Евреи колкото ги има само въ столицата — София (4146 д.). Въ единъ окрѫгъ (Севлиево) нѣма нищо Евреи а въ два други (Ески-Джумая и Търново) има ги съвсѣмъ незначителни броеве. Почти сичкитѣ Евреи намирѫтъ се въ градоветѣ а въ селата се явяватъ само тукъ-тамѣ и то само отдѣлни личности, повечето мѫжье.

Тъй сѫщо и Арменцитѣ сѫ намиратъ повечето въ градоветѣ. Отъ тѣхъ има напр. въ Варна 1181 д., въ Добричъ 289 д., въ Силистра 328, въ Шуменъ 902, въ Руссе 841, въ Тутраканъ 12. По единъ, два, три Арменцитѣ срѣщатъ се въ много села но въ по́-источнитѣ окрѫзи.

Руситѣ се намирѫтъ по́-вечето въ градоветѣ. Само въ Силистренския окрѫгъ въ селото Татарица измежду 32[illegible] жители има 264 души Руси. Сичкитѣ жители на това село записани сѫ като родени въ Княжеството, така щото види се, че селото не е тъй скоро заселено съ Руси, както Татаритѣ за които споменѫхъ на друго мѣсто.

Въ послѣдния стълбецъ влизѫтъ броеветѣ за 16 разни народности, отъ които по́-важнитѣ сѫ:

	души		души
Арнаути	268	Черкези . . .	57
Сърбо-Хървати .	215	Словенци. . .	57
Талиенци . . .	211	Поляци . . .	53
Маджари. . . .	108	Персийци. . .	45
Арапи	84	Англичани . .	40
Французи . . .	81	Чехи.	27

За да може йоще пó-ясно да се състави картината за ıодноститѣ въ источнитѣ наши окрѫзи, потрѣбно е да вıди измежду 100 души по колко се падатъ на сѣка пó-главнитѣ народности, защото абсолютнитѣ броеве огѫтъ тъй лесно да се сравняватъ. Ето тия проценти ;дени споредъ голѣмината си:

Въ 9-тѣхъ источни окрѫзи измежду 100 жители сѫ ıародность:

Турци	47·39
Българи	46·88
Цигани	1·93
Татари	1·04
Гърци	1·01
Власи	0·65
Евреи (Спаньолски)	0·42
Арменци	0·36
Руси	0·07
Нѣмци.	0·07
Други народности и непознати . .	0·18

-ъ други думи на 10000 жители, въ источната часть ıяжеството, 4739 д. сѫ Турци а само 4688 д. — Бъл-

Ни една отъ тия народности не стига полвината на ението, но Турцитѣ заедно съ Циганитѣ и Татаритѣ ь 50 процента отъ цѣлото.

Іай-послѣ ще дамъ и броеветѣ отъ които може да се какъ сѫ разпредѣлени по разнитѣ окрѫзи 5-тѣхъ ıогобройни народности.

На 100 души, отъ сѣка народность отдѣлно, падатъ се:

Въ окрѫга:	Турци	Българи	Цигани	Татари	Гърци
Варна	9·6	8·6	11·6	38·5	89·2
Провадия . . .	7·6	4·8	10·5	7·0	1·5
Шуменъ . . .	14·7	6·8	12·8	11·9	1·8
Силистра . . .	13·5	5·5	17·4	32·4	2·7
Ески-Джумая . .	12·2	2·7	10·3	0·3	0·1
Разградъ . . .	17·1	7·7	12·0	2·7	0·6
Руссе	13·7	11·5	13·7	7·2	3·8
Търново	8·4	36·6	8·1	0·0	0·3
Севлиево. . . .	3·2	15·8	3·6	0·0	0·0
	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0

Така щото разградския окрѫгъ има сравнително най голѣма часть отъ цѣлото турско население въ източнитѣ окрѫзи а търновския окрѫгъ — най-много отъ Българитѣ Петь-тѣхъ срѣдни окрѫзи имѫтъ 71·2 процента отъ сичкитѣ Турци, а тритѣ послѣдни 63·9 процента отъ Българитѣ. Процентитѣ за циганитѣ въ 7-тѣхъ първи окрѫги съ исключение на силистренския, малко се различаватъ единъ отъ други, двата пькъ задни окрѫзи иматъ сравнително малки части отъ циганското население, макаръ търновския и да е най-голѣмия окрѫгъ. Почти тритѣ четвъртини отъ сичкитѣ Татари отпада на Варненския и Силистренския окрѫгъ. Колкото за Гърцитѣ и по-напредъ споменахъ че 9-тѣхъ имъ десетини живѣѭтъ въ варненски окрѫгъ.

ЗА ЗВУКА «Ь» ВЪ НОВОБЪЛГАРСКИЯ ЕЗИКЪ.

НАПИСАЛЪ А. ТЕОДОРОВЪ.

(Продължение отъ IV кн.)

б. „ь“ *въ трупиннитѣ срички.*

1. По́-напрѣжь познахме новобългарската гласна *ь* въ ...а, които по формата си прѣдставятъ мъжки имена отъ ... трупини съ пригуденъ къмъ тѣхъ надлежни членъ ...д. ч. Както изобщо всѣка падежна приставка се при... къмъ словната трупина за да образува отъ неѭ из...*на* часть на рѣчьта, способна да изражава отношенията ...у мисленитѣ прѣдмети, така особито пристѫпя въ бъл...лия езикъ опрѣдѣлителния мѣстоименьнъ членъ непо...ствено къмъ именит. надежъ на името и образува знай... casus generalis,[1]) съ който послѣ се означаватъ вза...тѣ положения на различни понятия при помощьта на ...и още прѣдлози: даденитѣ слова *кон'* и *сол'*, ако има ...ълняватъ своята задача въ прѣдложението, длъжно е ...емѫтъ върху си форма на оня всеобщи надежъ, и то ...акъ, освѣнъ като приемѫтъ подирѣ си членоветѣ *-т(ъ)* ..., инди *кон'-т*, *сол'-та*. Ала вмѣсто исканото *кон'т* по... *сол'та* намираме *коньт, пѫтьт, овчарьт, създательт* итд., ...ь съ извѣстна гласна между двоитѣ части на фор...а композиция (име+членъ); сѫщото стая при имената

[1] Форма, която е способна да изражава всѣко падежно отношение изобщо, ...ржа смисъла на рѣчьта или сама или съ изискуемъ нѣкой прѣдлогъ от...и.

отъ твърди мѫжки трупини, дѣто ролята на съединителна гласна извършува твърдиятъ звукъ ъ. Питаньето е сега, откѫдѣ се е взело онова меко ь (срѣщу ъ) и за какво трѣба да се сматря?

Въ нарѣчията на българския езикъ, които днеска не-знаѭтъ вече меки съгласни въ засловието, както напр. въ околията на говора отъ граматиката на братя Цанкови (Свищовско), и изговарятъ *kon*, *ogùn*, *pùt*, *ovčer*, при случай на пригужданье къмъ такива имена отъ меки трупини члена *-t* все допущатъ тука правилно и послѣдователно да се появява полугласната *è (ь)*, при всичко че вмѣсто нея би могли досущь добрѣ да си иматъ само *ù (ъ)*: покрай *gar-vanùt*, *prùtùt*, *dvorùt* итн. срѣщатъ се тамъ исключително *ko-nèt*, *ogùnèt*, *pùtèt*, *ovčerèt* итн., които тепърва сѫ владѣѭщи форми въ нарѣчията съ упазена, па нѣкога и изразително напрегнѫта мекость на съгласнитѣ, както въ побалкан-ското *пѫк'*, *стук' (студ')* итп. Видно е, че въ реченитѣ слу-чаи езикътъ съзнателно или механически се държи о нѣ-какви отколѣшни закони, що истичатъ отъ свойщината на отдѣлни трупини, които тукъ безъ бъркотия възстановява въ принадлежната имъ сила и разновидно ги измѣнява споредъ пó-новитѣ си правила. Причината, поради която, споредъ В. Ягича, Arch. f. Slav. Philol. IV. 488, говорещи-ятъ никога не се полъгва да обърне коренното ь на сло-вото *дьнь* въ *о* или *а (дон, дан)*, безъ съмнѣние ще да дѣйствувала и при мѫжкитѣ *а-*, *ia-*[1]) и *и-* трупини за да може се намѣсти у нихъ прѣдъ члена трупинното ъ или ь, а не *а* или *'а*, тъй като до извѣстно врѣме (а нѣйдѣ и до нинѣ) достатъчно се е чувствувала разлика между пъл-нитѣ самогласни и полугласнитѣ, както и между тия по-дирнитѣ взаимно. Отъ пó-старитѣ вѣкове на священния словѣнски езикъ имаме примѣри **позоро-сь, родо-с, оуученик**

[1]) Сирѣчь, които по своето засловно ъ и ь (іь) въ им. п. ед. ч. на стб. ези (рак-ъ, кон-ь) съотвѣтствуватъ на подобни форми съ първоначално *-a* и *-ja* отъ ст-ритѣ индоевропейски езици.

рабо-т, дьнесь, дене-тъ, дене-т, въ които самогласната прѣдъ
азателното мѣстоимение тѣсно съвиси съ трупинния
ій („окончаніе") на името,[1]) дору тя самá е той окрай,
подъ различни видове, причинени отъ фонологически
оятелства;[2]) отъ вѣковетѣ пъкъ на новобългарския
ь ни се показватъ еднакви форми *csljako-t* сббг. 110.
-т, царе-ть стар. VI. 45. *дене-т, дне-сь, ноще-сь* безс. I.
дѣто *о* и *е* сѫщо немогѫтъ би нѣщо друго, освѣнъ
ѣшни замѣни на трупиннитѣ *ъ* и *ь* въ *čljakъ-t, грѣхъ-т,*
т, день-т, както въ **рабъ-тъ, родъ-сь, пѫть-сь (пѫто-сь)**
.[3]) Възъ основа на това смѣемъ да сѫдимъ за *ъ* и *ь*
ъ мѫжкия членъ ед. ч. въ им. п. на сѫществител-
имена въ българския езикъ като за упазени въ срѣ-
вието трупинни гласни, заедно съ Безсонова, вопр.
съ Миклошича (за *ъ*), Vergl. Gram. ²III. 179; ²I. 367.,
въ В. Ягича, Archiv f. Slav. Philol. IV. 487., който
ра *dolъ-t, bojъ-t* „gleich einem od*a*brati oder от*о*брать (сѫ-
ікто сърб. од*а*брати, рус. от*о*брать, сир. съ *вложени*
ѣснение на изговора *а* и *о*)" и несъглежда въ тѣхъ
Continuität des ursprünglichen thematischen Auslautes (не-
ѫсвано битие на първоначалното трупинно заслoвие)."
тройнитѣ словни форми **рабъ-тъ, дьньсь,** които нѣкога-
йствително вече сѫ звучѣли безъ заслoвнитѣ полу-
като **рабъ-т, дьнь-с,** и послѣ **рабо-т, дьне-с,** исторически
анѫли за новобългарския езикъ постоянни образци
натамошни подобни репродукции, които въ полето
ской диалектъ сѫ прѣкарали по нѣколко органиче-
омѣни. Едничкиятъ и въ писменостьта владѣѭщи
ь за пригуждание членъ къмъ именит. падежъ на
ното сѫществително въ ед. ч. стая винѫги въ при-
го на трупиннитѣ полугласни *ъ* и *ь*, които въ срѣ-

[1]) Срв. Dr. L. Geitler, Starobulharská Fonologie. V Praze 1873. §§. 9. 2; 12, 1.
[2]) Вж. A. Leskien, „Die vocale ъ und ь итн." стр. 122—123.
[3]) Миклошича, Vergl. Gram. ²I. 80 и у L. Geitlera, Starob. Fonolog. § 19. 2.

дата на затворена сричка лесно прѣминуватъ диалектиче- ски въ *о* и *'е (е)*, а въ отворена сричка срѣдословна се из- мѣтатъ по правило, [1] и то съ оставена по себе диря отъ нѣкогашно сѫществуванье или безъ неѭ: *град-гродът, гра- дóт; човѣ́к — човѣ́кът, човéкот; прѣстóл — прѣстóлът, престóлот кон', кон* бср. — *кóньт, konèt* цанк.; *цар', цар* бср.; — *цáрьт царъжтъ* чол. 390. *carèt* цанк. *цáренунъ,* т. е. *цáрь-н он*, чол 330. *монастúренъ* чол. 325. *лáкът' — лáкътьт, lákǜtèt* цанк. *кръступѫкьет* пс. I. 7—8, 107.; *мѫжь — мѫжьт, mǜžèt* цанк. *сол', solj* винг. *сол* бср. — *сол'тá, suljtá* винг. *солтá* бср.; *пró- лѣт', прóлѣт* бср. *пролѣт'тá* безс. I. 131., *prolećta* (четй *пролек'та*) винг. *пролеттá* бср. *jesenjta* винг. итн.; [2]) слѣд това тукъ-тамѣ настая униформация (изравнение) на мѫж китѣ форми, на която резултатъ сѫ *konjьt, mъžjot* Микло шичъ, Vergl. Gram. ²I. 367.; *кон'от, крал'от, кл'учот; ца ротъ, царъотъ* мил. 29. *каменотъ* мил. 68. Но мѫжкият членъ *т(ъ)* често отпада (подобно на *т* въ неопрѣделенит наклонения: **видѣти** — *вúдѣт'*, „не е *видѣть*," *видѣ, „видѣ*-щемъ могѫ *видѣ;*" въ наст. врѣме 3 л. ед. ч.: **ходитъ** — хóди. **пе чєтъ** — печé; или въ 3 л. мн. ч. у македонскитѣ Българ **ходѧтъ** — хóдее, **пєкѫтъ** — печée; срв. рус. *малчя́* вм. *молчат говоря́, вяртя́.* Русскій Филологическій Вѣстникъ. Вар шава 1879. I. 195; тогава осталитѣ въ засловието тру пинни *ъ* и *ь* (вопр. 113; Vergl. Gram. ²III. 179), покра *о* и *'о* (отъ *'е, е*) въ *пóпо, овчар'о, стóло. пѣто* верк. 13. *дéн вóгеньо* верк. 25. подчиняватъ се на аналогизуѭщето дѣй ствие на вин. над. съ окрайнитѣ *а* и *'а*, които въ неѭ не лога и темно се изговарятъ и по гласежа си като *â* и твърдѣ се доближаватъ до *ъ* и *ь*; и сетнѣ получваме не пълни, само по смисълъ членувани (снабдени съ членъ форми *brátǜ, cárè, gradǜ, nóžè,* които чрѣзъ днешния бълга

[1]) Вж. A. Leskien, н. у. м. 54. Безсоновъ, вопр. 88.

[2]) Подобно се измѣтатъ прѣдъ члена *та, то, тѣ* и пълнитѣ гласни *а, о,* … *наш-та, ваш-тѣ* бср. *moj-ta* цанк. 50. *майчиньта* стар. VI. 31. *чел-ту* пс. II. 1. … още *ulca, košinca* винг. *прел-ца* пс. II. 1, 175.

і правописъ неизбѣжно трѣба да бѫдѫтъ писани *брата* а *свекръ* пс. I. 3, 112), *царя* (*царіѫ* вин. п. пс. I. 3, 110. *я* им. п. стар. VI. 37.), *градá, нóжа* (*газика* твоі, им. п. р. VI. 33. *едина* мил. 166), понеже *ъ* и *ь*, писани въ я на словата, не се четѫтъ гласни, и по тоя начинъ гактически приетиятъ въ именителна функция вините-ь падежъ се е слѣлъ съ първия и по форма, ако и въ ѣстно нарѣчие нахождаме тукъ за общи окраї чисто варяно *а* и *'а*: *вóла, гóсподя, стóла, цáра* верк. 59. *ко-ия, деніá* безс. II. 78. Отъ тамъ, чрѣзъ пó-далечно при-ение се е достигнѫло пакъ до членувани форми *ку-*. *ума-ть* стар. VI. 34. *господáрят, цáрятъ* мил. 156. *ятъ* чол. 290. *газик'а-ть* стар. IX. 162. *свѣтáт, годéжат*,) *csliakot* сббг. 110. *krakót, mùžjót, studjót* цанк. 12. зб. *отъ* мил. 409. *соборот* пс. I. [2]9—10. 95, въ имените-и винителенъ падежъ.

Групинното *ь* въ ед. ч. прѣдъ члена *т*(*ъ*) се появява татъкъ у сѫществителнитѣ на *і* (сегашното *й*), у при-елнитѣ отъ пълна форма и у притежателнитѣ мѣсто-ия: писанитѣ слова *присой-тъ, брой-тъ, първий-тъ, свой-тъ* говора на Българетѣ гласѫтъ *присоіьт* (мил. 369 *при-ъ*), *броіьт, първиіьт, своіьт*, както *спокоіьн* отъ *спокойнъ*. вопр. 88. Краткото *й* (*ь*), което се крие въ окрайната а на старобългарскитѣ имена **краи, бои, вииоурьпии** (вм. **коіь, вииоурьпиіь**; срв. *ловчия*, цанк. *lofčijä*, стб. **ловьчии**; *crabijä*, стб. **врабии**) и прѣзъ цѣлото склонение дѣй-и во видъ на органически звукъ, съ опора о формитѣ **дьнет**, могло е досущь надлежно да се покаже въ ския езикъ въ *краіьт, боіьт, обичаіьт, роіьт* цанк. . покраї *коньт, орачьт, митарьт, сѐт* мил. 271, а сѫщо *іьт*, цанк. *mojùt, našèt, vašèt* итн. Що се досѣга до при-лнитѣ имена, които днесь вече сами за себе не се тъ подъ видъ на пълни форми, найсамо въ усѣчени, имматъ члена *-т*(*ъ*) всѣкогажъ бидейки снабдени съ

мѣстоимението **и**, което въ срѣдесловието се обрѫща въ *іь*: *мла́диіьт, стариіьт, простиіьт, веселиіьт* и аналогичнитѣ *нашиіьт, вашиіьт* цанк. *našijüt, vašijüt*; *неговиіьт, самиіьт.* По́-новитѣ форми за ж. и ср. р. ед. ч. и за мн. ч. *мла́дата. мла́дото, мла́дите* (безъ мѣстоименна спонка) непротиворѣчѫтъ на нашето тълкуванье на старинното *мла́диіьт* съ упазено *ь* въ мѣстоимението **и**, защото назвукътъ на диалектическитѣ *младá(та), младó(то), младú(те)* и винганскитѣ *mladájta, drugájta, zlojtu, dubrójtu, postaríjte* (вм. *mladaja-ta, zloje-to. po-stariji-te*) съ измѣтнѫти *а, е, и* (срв. *мойта, мойто, мойте*) положително свѣдочѫтъ въ тоя случай за по́-стари *сложни* прилагателни имена, които въ м. р. ед. ч. искатъ форма *младиі* (нинѣ *млади*), съ членъ *младиіьт*; а че *младиі* произхожда отъ *младъі* (**младъ-и**), то подкрѣпятъ архаизмитѣ като *онъі* човек (срв. *тъй* = така), *овѫй* пс. I. 11-12, 171. покрай *онuі*, сетнѣ **онъ и** — *он іь — он'а — оня* (човек; срв. *такъвъ*, *токъв іь — такъвя* човек) итн. Инди имаме членувани прилагателни имена въ пъленъ окрай съ полугласна **ь** и въ познатитѣ у сѫществителнитѣ видове: *простиятъ* безс. I. 13 = простиіьт, *трекиѫт* пс. I. 11-12, 167. *добриѫ* пс. I. 5-6, 205. *десетиіá* пс. II. 2, 162; *белиятъ* чол. 294. *горкиятъ* доз. 85. *петковыйать* чол. 293. *четвартиіать* стар. VI. 45. *клетіать* чол. 296. *вториа, третиа* мил. 166. *горніа, дольніа* стар. VI. 45; *kraniot* сббг. 109. *tenztijiot* (тенжкиот) вст. 112. *мариніо* чол. 330. *моіо* верк. 14, 145. *трекьіо* чол. 342. *другьо* пс. I. 11-12, 176. *сьвью* (**кьсь-іь-тъ**) чол. 257; и сѫществителнитѣ *краіѫ* вин. п. пс. I. 4, 75. *райа* мил. 266.

2. Незначително е мѣстото на новобългарската замѣна за **ь** другадѣ въ трупиннитѣ срички, тъй като срѣдесловната пологa и характерътъ на окрайната гласна не сѫ останѫли безъ влияние върху нейния първоначални изговоръ и звуковна сѫщина. Приставката на твор. падежъ ед. ч. **-мь**, на колкото още се е удържала у насъ въ нѣкои нарѣчия (adverbia), заварди.ла е прѣдъ себе си трупинно

ъ *деньм*, безс. *деніам* I, 71. = *деньмъ*, *денямъ* I. 13. зб. 5. 71. зб. 9. (срв. *denêvnić* винг.), но въ *именемъ* безс. I. аналогично съ *увчяремъ* чол. 324, го е пуснжла да прѣ- е въ *е*; сетнѣ, промѣнило се е и въ *денемъ, нощемъ* безс. 30, па споредъ *кръстомъ* чол. 293. *каномъ* верк. 207. *ом* пс. I. 11-12, 155. *чудум* доз. 136, прѣкрачило къмъ *помъ=пжто'м*, *деном* и *нощом* доз. 136, *дено* верк. 11 и . Приставката -ба е направила възможно да се измѣтне гѣдъ което е настанжла и твърдость на прѣдходната гасна: *мол'ба* стар. IX. 166, *рож'ба* вст. 164. *весел'ба* вст. *молъба* мил. 96. *делъба* вст. 280. *жалъба* безс. II. 106. ненувамъ тука и за *сжг* пс. I. 11-12, 171. (*сжзикана* доз. , *сгá* бср. което безъ друго е станжло споредъ *тжг* I. 11-12, 175, *тъга*(*-ва* бср. *tagazi* винг.), но формитѣ и *сигá* по всичко вѣроятие сж произишли отъ срѣд- между тѣхъ и *сжг* — *сьг-и*, когато нейната съгласна е ърдѣла. Най-сетнѣ въ цѣлата тази категория слова гласната *ь* не твърдѣ се срѣща; диря отъ нея имаме рилагателнитѣ *вельо* (*чудо*) мил. 289. *песьи* вст. 50.

III. *ь* въ коренни срички.

Малката достовѣрность на паметницитѣ отъ новия арски езикъ откъмъ точното прѣдаванье на отдѣлнитѣ же прави извънредно мжчно доказванието на гласната коренннитѣ срички на словата. Както вече бѣхме за- жили, нѣкои отъ тѣхъ твърдѣ много сж угаждали ѣкаква-си етимология, като сж писали наврѣмени *ь* и дѣто никакъ не трѣба да се очаква, други пъкъ, ярема на обиходния погрѣшни начинъ на писмото, али сж се принуждени да търсжтъ за особнитѣ зву- зáвѣтъ подъ сродни букви; но има напоконъ и трети, не се воджтъ поне до нейдѣ отъ никакви традиции олски прѣдписания, и споредъ тѣхъ длъжно е да се ае, че чиститѣ меки полугласни коренни въ българ-

ския езикъ сѫ явления прѣзмѣрно рѣдки, ако не вече незнайни. Обаче скромното количество на изнесения така езиковни материалъ отъ полето на единъ диалектъ не е въ състояние още да исключи всѣка възможность на подобенъ фактъ и за туй конечното рѣшение за коренното ь принадлежи по право на бѫдѫщи врѣмена. Тука щѫ се опитамъ за сега да посочѫ неговата битность въ нѣкои корени и да се поспрѫ надъ извѣстни резултати отъ неговото дѣйствие, различни отъ онова на твърдата полугласна ъ.

1. Старобългарскиятъ глаголъ **мьжати** живѣе нинѣ като *мижà,* повел. накл. *меж* (бср. и *жумѣ,* повел. накл. *жом*); на глагола **помьжарити** отговаря *мижóри,* **сьсьць** = *сúси* доз. 78 (*цúци* бср. *сíсй* цанк., **опьнъкъ** = *опúнькъ, опúнци,* **мьнии** = *мúничко* стар. VI. 32. **оучьтокати** = *učitúvaš* винг. Да бѣше замѣната за **ь** въ българския езикъ чиста гласна *е,* която диалектически безъ назвукъ гласи *и,* нѣмаше да можемъ да разберемъ назвученитѣ *и* отъ уведенитѣ слова, и неможемъ сѫщо да сматряме много неотегчени съ назвукъ *и* за прѣми наслѣдници на *е* вмѣсто старото **ь**. Въ нашитѣ примѣри би било допростено навѣрно да се утвърждава само това, че въ повелителното *меж* стои вече безъ съмнѣние *е,* когато въ остатнитѣ форми *и* води къмъ полугласната **ь**, която подъ назвукъ въ изговора нá-дали ще да се отличава рѣзко отъ *и,* ако и многожъ прѣминува въ *е.* Мѣстоимението *чето* (**чьто**) стар. VI. 39. откъмъ гласежа на самогласната въ първата сричка не е далеко отъ *чьтѣць* стар. IX. 163, прѣко инаквото правописно означение, а сѫщо така не ще да е далечно и *мьничак* чол. 265. отъ *миничко* стар. VI. 32, къмъ които се придружаватъ чол. *мьнинка* 263. *тьнката* 340. *тьнану* 265. *тьвницѫ* 296. Възъ основа на това можемъ сѫди изобщо за втора полугласна покрай ъ наравно въ коренитѣ и не ще бѫде несѫществено да ѝ припишемъ гласовна разлика и за пó-ново врѣме.

кто се признава за по́-старо врѣме.[1]) Но въ нея полога се е удържала въ голѣмъ брой, тъй като въ примѣгѣ нахождаме на нейно мѣсто по́-вечето вторични гласни ь по́-късно потекло: за *тьнка, тьвна* срѣщаме *тенко* безс. 51 чол. 95. *тенки* верк. 20. *темен* пс. I. 11-12, 153. *нж* чол. 296. *темничара* верк. 223. *темница* чол. 340. *ощь* верк. 289; *тиеовна* сир. *т'іовна* чол. 321. *тьонка-на* а *лионена* чол. 323. *тонки* мил. 16. *товна* чол. 326.; *ка* бер. *tânka* винг. *тѫнкѫ* 298. *танка* пс. I. 11-12, 147; обно *утишьлъ* чол. 293. *дошьлъ* 263. *осьмни* (отъ **осьнѫти** *зьни*) 338. *ошелъ си* 101. *отишелъ* верк. 11. *дошелъ* чол. *тесъ*, *теща* мил. 120. *лекичко* чол. 271. *дошиоалъ* сир. *оъл* вст. 323. *утишьолъ* 328. *дошьолъ* 306. *дошолъ* 312.; *иъл* пс. I. 11-12, 151. *огънци* вст. 128. *мъгла* чол. 310. *ж* (отъ **цвьнѫти**) доз. 22. *дошѫлъ* чол. 280. мил. 188. *ти* мил. 232. *неосѫмнѫ* чол. 272. *păra* (**пьрѫ**) винг. *ta-panje* (**пьнь**), *čatnić* (**чьтьникъ**), *čatilište* вст. *магли* верк. *разцавтѣ* (раз-**цвьтѣти**) доз. 23. *осамни* верк. 5.; *весь*(день) 335. *вазраденъ* верк. 119. *в'са* верк. 104. 131. 197; — ь е отмѣнявано отъ гласнитѣ (*'е*) *е*, (*'о*) *о*, (*'ъ*) *ъ*, *â* (*ѫ*), *а*.

2. Полугласната **ь** при **л** и **р** между съгласни, ако и въ стария български езикъ е била всѫдѣ закрѣпена ъ слѣдъ плавнитѣ гласни (вм. **съмьрть-съмрътъ**), а нео и прѣдъ нихъ, появява се въ диалектитѣ на новия арски езикъ подъ различни замѣнни самогласни, които иватъ особния неинъ характеръ въ отношение къмъ **ъ** къщото мѣсто. Промѣната на гърленитѣ съгласни въ юто на групитѣ consonans + vocalis + **л** или **р** + consonans **ень** отъ **ч-ь-р-вень,** литевски *k-i-r-mis*) въ общесловѣнския ъдъ достатъчно е изобразила откъмъ тая страна какга на слѣдишната самогласна, която обаче по́-сетнѣ тароблъгарския езикъ, като е завзела пологата подиръ снитѣ *л* и *р*, подчинила се е на тѣхното дѣйствие

[1] В. Ягичъ въ Archiv f. slavische Philologie IV. 488.

и прѣминжла въ твърдо ъ; ала днешниятъ български езикъ, като обича въ своитѣ нарѣчия да поставя полугласнитѣ ту прѣдъ (цанк. *ꙁ-е-l-č*), ту подиръ *л* и *р* (бср. *з-л-ъ-чка*) отъ реченaта група, въ първия случай е билъ въ съзнание за нѣкакво чутие за *ь*, като не е допустилъ на самого него или на неговитѣ замѣни винжги и напълно да се слѣжтъ съ *ъ* и неговитѣ замѣстници. Това явление слѣдъ небнитѣ шипящи *ж, ч, ш* нѣма въ себе такъва необорима сила на доказателство както слѣдъ остатнитѣ съгласни, защото собствената небна мекость на ония[1]) подпълно се спогажда и съ всѣка слѣдишна самогласна твърда; поради него, при оглежданье на дѣлото съ меко *ь* ще трѣба да заминемъ реченото обстоятелство и да се спремъ при -ьл- и -ьр- всрѣдъ по̀-простички условия.

Българското население отъ краината Ахж-Челеби въ западна Тракия употрѣбя въ говора си извѣстни самогласни продължени (двоегласни?), които въ замѣнъ за *ъ* (*ѫ*) на други диалекти сж бѣлѣзани на писмо съ *оа*, за *ь* (и *е* отъ *ѧ*) съ *иоа*, *ьо*,[2]) и се изговарятъ, чини ми се, като *о*ͤ и *'о*ͤ. Споредъ тоя говоръ двоевидната полугласна при плавнитѣ *л* и *р* между съгласни, безъ да се гледа вече на множество продукти отъ послѣшна аналогия, прѣдставя се въ примѣри както слѣдва: чол. *коарпа* 324. *чиорна* 321. *коарвава* 325. *вьоршіе* наук. 560. *воальчетини* потеб. *префьорка* наук. 560. *моаркнало* чол. 322. *длиога* потеб. итн.; тукъ *ь* спроти *ъ* връхлѣе въ смекчената прѣдходна съгласна, която послѣ може да затвърдѣе и да прѣдизвика подирѣ си *ъ* (*о*ͤ: *поарво* чол. 323. *привоарза* 324; *расоардила*, *поарст* потеб.); инди разликата между гласнитѣ за ъ и ь е на видѣло. Но

---

[1]) Знайно е, че съгласнитѣ *ж, ч, ш* въ българския езикъ не се изговарятъ така (твърдо), както на пр. у Руситѣ (срв. това въ думитѣ рус. и бълг. *жаба*, *чаша*, *душа*); у насъ тѣ сж *сами по себе меки небни съгласни*, слѣдъ които твърдитѣ самогласни нѣматъ потрѣба отъ никакви смекчителни знакове, както неосѣщатъ такава нужда и всичкитѣ меки самогласни. Инди погрѣшно е *душя=душ'а* итн.

[2]) Вижъ Чолаковъ, Бълг. Нар. Сборникъ, стр. 321—330. Срв. П. Славейковъ, Народни пѣсни отъ Широка-Лжка, въ „*Наука*“, Период. списание, год. II. Пловдивъ. 1883. стр. 559; *А. Потебня*, къ исторіи звуковъ русскаго языка, стр. 106.

и 'о', съ констатуваната у тѣхъ разлика, покрай редъ ...ти и по́-близкни замѣни за ъ и ь въ отдѣлни съсѣдни ...о́-далечни диалекти, не се показватъ да сѫ първи брънки ... раздвойната верига на досѣжнитѣ гласни и въ самия ...-челебийски говоръ, защото и тука още нахождаме за ... ь извънъ групата cons. + voc. + л, р + cons. сѫщитѣ раз...ни замѣстници, които до сега неведнъжъ сме срѣщали ... българския езикъ изобщо; обаче тъкмо тия поя́ви спо...атъ въ нашия въпросъ за обяснение звуковетѣ прѣдъ ... р наравно и другадѣ въ народния езикъ. При замѣ...а за ь на трупинскитѣ приставки биде на примѣри по...но, че докждъ полугласната ъ се мѣни въ о, по исти...цесъ върви ь дору къмъ меко 'о (и по́-нататъкъ), което ...хѫ-Челебийци си има мѣсто и при л и р между съ...ни; а щомъ при тия пла́вни гласни въ дадената група ...деме изъ полето на цѣлия български езикъ срѣднитѣ ...пени на проведената промѣна отъ 'о надолу къмъ ь, ще ...емъ принудени да склонимъ на такъво тълкуванье, че ... ъ и ь, различавайки се взаимно откъмъ гласежа си, ...ли сѫ поводъ и за различни помежду си замѣни. Вече ...оновъ е залѣгалъ за меко ь прѣдъ л и р въ думитѣ ..., *сърце* (вж. чол. *сърце* 263. *сърчице* 297.), при все че ...ения споредъ А. Потебня старовремски остатъкъ е сма...ъ нѣкакъ за чиста огласка [1]) по влиянието на прѣд...ата шипяща; неговото свидѣтелство въ основата му ...одтвърждатъ нѣкои мѣста отъ домашнитѣ паметници: ... чол. 326. *первата* мил. 389. *типура* верк. 165. (**тьпрьвь**, ***рва*** чол. 230.): *у* е могло да се развие само като по́...мощна замѣна на мека полугласна, не твърда, и оправ... чрѣзъ себе буквата ь, която у Чолакова може да е, ...ра се, и само етимологическа (срв. *първо* чол. 261. *пѫр-*

[1]) **Прѣобръщанье на една самогласна въ друга, причинено отъ нѣкоя мека (съ ...изговоръ) съгласна (или сричка) — прѣдходна** ***(прѣдозву́чна огласка)*** **или слѣ...** ***(задозву́чна огласка).*** **По руски се казва** ***переголоска*** **(*прогрессивная* и *регрес...*), по нѣмски** ***Umlaut,*** **по чешки** ***přehláska (postupná a zpátečná).***

вньо мил. 56), но съ това още не се отблъснува съвсѣмъ възможностьта да бѫде и бѣлѣгъ фонетически, който прѣминува въ *е*; подобни случаи прѣдставя сѫщо *ябулка* верк. 202. (*яболка* мил. 42), литевски *obelis*, отъ *ябьлка*, *яб'олка* итн. За *ь* гласуватъ по́-нататъкъ формитѣ *фьрла* чол. 294. *ф'рльи* верк. 12. *исьфрьили* стар. VI. 32; *вършатъ* чол. 318. *дов'ршила* верк. 5. *четвьртѫ* чол. 297. *четвертагодишна* чол. 286. *четвертокъ* безс. II. 94. *повьрни* чол. 261. *оберна* верк. 23. *п'рсъ* верк. 9. *дьрво* чол. 264. *дерво, дер'во*, *дрьво* стар. IX. 168; сетнѣ *жѫлто, длѫго* наук. 559. *жьлтица* чол. 271. *жьлти* вст. 262. *žèlč* цанк. *жялти жялтици* чол. 301. *желту* бср. *чьрвенугъ* чол. 263. *чѫрковни* вст. 300. *цьрни* вст. 287. *черна* 263. *черница* стар. IX. 142. *червено* чол. 273. *церкви* вст. 297. *церковѫ* 300. *черкова* стар. IX. 142; а споредъ послѣшни промѣни се срѣщатъ *вѫрвели* чол. 264. *вѫрша* вст. 300. *варвяха* 322. *своартать, фоарляй* чол. 322. *поарстене* вст. *кълне* верк. 29. *проколната* вст. 14. *воархъ* чол. 323. *царвено* вст. 109. *czetvarti* сббг. 109. *бѫлсна* мил. 10 *върви* чол. 261. *жълта* верк. 42. *•дрво* безс. II. 15. *срдите* стар. IX. 162. Ала длъженъ съмъ да обадіѫ, че сѫщинскиятъ звукъ предъ *л* и *р*, „скорѣе близкій къ *е* чѣмъ къ *ъ*", както каже Безсоновъ (вопр. 76), се нуждае още отъ по́-достовѣрно доказвание отъ самия езикъ, тъй като при неустановенитѣ условия на досегашната графика не е възможно безъ догадки да се издебіѫтъ гарантувани вѣсти за *ь*: нѣкогашното негово сѫществуванье и сетнѣшно дѣйствие безусловно се забѣлѣзватъ въ мекостьта на сричкитѣ, особито при замѣната *'о*, която въ Ахѫ-Челеби получва къмъ себе самогласния пазвукъ на слѣдишнитѣ *л* и *р*[1]) въ видъ на *'* (*о'*), сѫщо както стая и съ носния пазвукъ при замѣнитѣ за стб. ѫ и ѧ: *едноа* вин. п. чол. 323. зб. = *едно'* за **ѥднѫ**, *ядо-*

[1]) Именно въ тоя пазвукъ лежи причината, дѣто днесь у Сърбо-Хърватитѣ, Словинцитѣ, Чеситѣ и Словацитѣ (а казватъ че и у насъ) *л* и *р* биватъ *самогласни* и способни да образуватъ съ други съгласни сричка.

ъ вст. 327. *сиоадналъ* 322. =*с'о'дналъ* за **саднѫлъ**, *глиодаше* 7: но да ли го има нѣйдѣ като дѣйствително изговано ь, то не е напълно разрѣшено, ако и може да се върждa. Инакъ стои работата съ полугласнитѣ подирь авнитѣ: тамъ редомъ нахождаме ъ и негови замѣни (*о*, безъ никакъвъ пазвукъ, и само по рѣдко исключение ѣмѣтнѭто *е* (за ь прѣдъ *л* и *р*): *brŭkat* цанк. *бръкнѫ* бср. *кна* чол. 309. *вржвела* 291. *слъзи* 292. *prŭčkŭ* цанк. *пръѝ* бср. *črŭn*, *črŭven* (пкр. *čern*, *červen*) цанк. 4. *престіаніе* с. II. 44; чол. *брькнѫ* 278. *црънъ* 334. *прьчица* 263. *сльзи*). *прѣгьрна* 293. остаятъ посемъ-сега безъ подкрѣпление.

В. Собствено ь новобългарско.

I. Въ засловието.

Причината за пораждане въ българския езикъ на полгласната ь, която не е никакво отражение на старобългаското **ь**, лежи въ мекостьта на срички съ самогласна *â* скрито, тъмно *а*) и съ замѣни за **ѫ** и **ѧ**; тука небнитѣ ходни съгласни произвождатъ прѣдозвучно огласуванa, на което резултатътъ е единъ и сѫщи звукъ съ еднаъ гласежъ и равенъ на споэнатия по́-горѣ *ь*. Той се вява въ засловието на падежни форми на сѫществини отъ меки трупини и въ **ѭ** на глаголни форми отъ г. врѣме 1 л. ед. ч.

1. Отъ синтаксиса на днешния български езикъ положелно може се доказа, какъ старитѣ вин. падежи на имеа изобщо прѣминуватъ въ именителна функция и иистина имаме и отдѣлни диалекти, които извънъ нѣкои ючения вече досущь незнаѭтъ за женскитѣ а-трупини[1]) ед. ч. други окрай освѣнъ винителното **ѫ**, което откъмъ гласежъ се различава отъ всѣко тъмно *а*, спр. â.[2])

[1]) Които за индоевропейскитѣ езици първоначално сѫ се завършували на *ā* (*а* ..

[2]) Така говорѭтъ на пр. жителитѣ на бесарабския градецъ Болградъ отъ маа наречена *„туканска"*. Срв. чол. 307. зб. 1.

Но съ приравнение на вин. п. пакъ къмъ именит. (на *—ѫ* къмъ *—â, —a*), или наопаки, другадѣ въ народната рѣчь пораждатъ се общи за тѣхъ окраи, които нинѣ характеризуватъ отъ една страна македонското нарѣчие, а отъ друга онова отъ граматиката на братя Цанкови: у тия послѣднитѣ, и въ писменния езикъ, нахождаме въ речения случай *godenícŭ, góstênkú, kosŭ, lêchŭ* (спроти много назвучени *a: zorá, glistijá, baštá, meždiná)*, сетнѣ *zemè, nedêlè, Marijŭ* 27. *vlachínè* 31. *pušè* (шкр. *têtê* род. п. *na têtè, ratakínja*), дѣто въ твърдитѣ трупини засловна гласна е *ŭ* = *ъ*, собствено *â*.[1]) правописно *a*, а пъкъ въ мекитѣ трупини *è* = *ь*, правописно *я ('a)*. Старобългарското **ѫ** инди въ вин. п. ед. ч. на женскитѣ имена има насрѣща си въ новия български езикъ *ѫ*, което послѣ проникнува въ имен. п. (*главѫ́*, *слâнúнѫ*, *кóлѫдѫ* бср.), или *ъ* (ахѫ-челебийско *o*ʺ), що се е слѣло наврѣмени съ неясното *a* въ именително и наравно винително *â* (*ženŭ* цанк. *главоа-на* им. чол. 324. *гуроа-на* вин. вст. 323. *първескинкâ* пс. I. 2, 106), или съвсѣмъ чисто *a* за двата надежа (*желька* мил. 23. *ньива* верк. 47); споредъ това **ѫ** отъ сѫщата приставка, което вече отъ давни исторически врѣмена бива застѫпяно отъ огласката **ѭ**,[2]) неизбѣжно иска насрѣща си огласувани замѣни за *'ѫ, 'ъ ('o*ʺ*), 'â* (цанк. *jŭ*) и *'a,* ала къмъ тѣхъ прѣзъ живота на езика може би и не се е достигало напълно, понеже въ нинѣшнитѣ примѣри ги нахождаме до извѣстна стѫпень завѣсени пакъ съ пó-прѣдишни звукове: *душѭ* им. чол. 265. *сабиѭ* вин. пс. I. 3, 111. *ѭ* вин. чол. 263. 336. *ракиъ* вин. пс. II. 1. 171. *zemête* вин. винг. *trŭgovijŭ* цанк. *земьо-на* чол. 324. *неделя* мил. 58. верк. 133. *я* вин. пс. II. 3, 177. *га* стар. VI. 32. *сабѣ*, сир. *саб'а,* пс. II. 1, 170. покрай *душè* им. пс. I. 7—8, 112. вин. 110. = *dušè* цанк. = *душь. burè* цанк. *сабье*

[1]) М. Дриновъ, Archiv f. Slav. Philol. V. 370. 372.

[2]) A. Leskien, „Bemerkungen über den Vocalismus der mittelbulgarischen Denkmäler", Archiv f. Slav. Philol. II. 269—288.

ı. пс. I. 7—8, 112. *пръваскинье* I. 2, 106. *зиме* (**земл҄ѩ**) I. 106. *теника* (**тѩ**—) верк. 233. *ê* вин. **ѭ** пс. I. 11—12, 149. вст. II. 3, 17. наук. 560. Гласнитѣ *е, 'е(ье)* отъ втория дъ на уведенитѣ слова сѫ произишли безъ съмнѣние ь *'а* за **ѩ**, докждъ *ê, è = ь* происхождатъ отъ *'ѫ* за **ѭ** чрѣзъ срѣдство на онова **ѩ**, за което можемъ се домисля, че въ ѣжния вѣкъ не се е изговаряло като *je*, [1]) най като *iь*: ето *je* отъ първоначално **ѩ** подъ назвукъ никога негласи а, както показва *dušè (душè),* сирѣчь *iь,* а безъ назвукъ ке да прѣмине само въ *iu*, или просто да се подложи промѣнитѣ на първоначалното *е('е),* безъ да се спира -напрѣжь при *iь,* както въ *bûrè* и под.; освѣнъ това **ѫ**: о = **ѭ**: *ь: е, ржка: ръка: рока = пръваскинѭ: пръваскинь: пръ-ине;* ала и тука много неположителни и досега неизди-и страни на българскитѣ паметници прѣдпазватъ още опрѣдѣлена рѣшителна дума, че **ѩ** отъ **ѭ** се е изго-ло *iь,* а сжщо и мощното дѣйствие на аналогията въ а недопуща да се отрича нѣкакво уподобение откъмъ гъ **ѩ** за **ѭ** и *ъ* отъ **ѫ** (сир. *ie* да се аналогизува всрѣдъ он словни форми къмъ *ъ* на подобни мѣста и да стане ъ, *ь*), ако и *bûrè,* досущь не е *bûr'ъ, bûr'â,* както *лопâтурâ* . нито *bur'e, bure,* както *кýре* итн. Отъ наша страна е но това, че у женскитѣ *ia* — трупини въ им. и вин. п. ıе *ь* (пкр. *'а*), което диалектически се зазамѣня отъ глас-ъ *е, о, ъ, ѫ, а,* — меки, и сетнѣ твърди: *gûšè, vrátnè,* цанк. *сабе* сир. *саб'ie* мил. 142. мойно *сабье* наук. 565. вст. *сабьо* вин. наук. 561. *деминшкинѫ* чол. 290. *робинѫ* доз. 82. *сабля* мил. 86. *сабя* вст. 142. *кошуля* верк. 9. *ла* вст. 169. *нидѣля* и *нидѣла* чол. 327. *дамашкиня* чол. *бана* мил. 399. *потеря* и *потера* чол. 284. *дещеря* мил. *доащеря* чол. 323. *змия* вст. 346. *зъмя* доз. 128. *zamnja* . *земнья* (**земл҄ѩ**) пс. I. 29—10, 100. мил. 413. *сабіа* мил.

Тукъ спадатъ смекченитѣ отъ влиянието на прѣд-

[1]) Archiv für Slavische Philologie, II. 284.

ходната сричка *а* — трупинни имена:[1]) *девойке* вин. п. чол. 288. *девойкя* мил. 139. *майкьа* пс. II. 2, 162. *майкя* мил. 138. чол. 331. 100. *войскя* чол. 297. *Ян'т'я* = *Ян'кя* безс. II. 105. *милкя* (отъ *милк'я*) чол. 325. и *сенкя* (отъ *сен'кя*) чол. 280. Сѫщото е видѣть во вин. падежи на мекитѣ мѫжки трупини: *шурье* пс. II. 1, 169. *чиче* пс. 7—8, 107. *краѭ* пс. I. 4, 75. *татѭ* чол. 303. *дзвиздуброѭ* вст. 303. *коньа* мил. 172. пс. I. [2]9—10, 96. *клоніа* безс. II. 55. *пѫтіа* вст. I. 168. *райа* мил. 266. *пѫтя* чол. 265. *коня* мил. 28. *огъня* чол. 282. *вихругоня* вст. 303. *мѫжя* 265. *уйкя* 335. *пѫт-а* мил. 19.; подобно си тълкувамъ формитѣ на дв. ч. *гроше* пс. I. 7—8, 107. *пѫтье* вст. 108, deset *pùtê* цанк. 51. Други слова отъ този видъ сѫ: *нощѭ* (**ноштнѭ**) и *денѭ* чол. 261. *деніє* мил. 15. *денѫ* верк. 112. *третѭ* чол. 295. *sinè* пкр. *sinê* цанк. *bożè*, *našè* вст. *нашя* чол. 321. *твърдѭ* отъ *твърдѣ* (срв. *копринѭнѫ* чол. 303.) пс. I. 5—6, 208. *ю* отъ **ѭ** чол. 162. *тъзю* вин. доз. 142.; за *щѫ* (*щоа* чол. 323. *ща* 324.) — *шê* пс. II. 2, 165. *кю* доз. 142. *ке* и *кя* пс. I. 11—12, 159. зб. 6. 7. *кье* вст. 171.; отъ **ма, та, са** — *ме, те, се* — *мь, ть, сь* чол. 278. *ся* 86.; *мъ* пс. II. 1, 172. *тъ, съ* бср. *сѫ* мил. 139.; *ма. та* чол. 161. наук. 561. *са* чол. 253; *флазьѫ* = *флазь* вм. *флаз'а* пс. I. 7—3, 115. *утгуварье* пс. I. 2, 106. пкр. *преговарьа* вст. II. 2, 162. *изговара* I. [2]9—10. 170.

2. Глаголитѣ отъ IV спрежение въ 1 л. ед. ч. наст. вр. се завършуватъ както много остатни на **ѭ**, което споредъ горѣизложеното би трѣбало да даде за българския езикъ *іь* и то на мѣстото на огласката **ѩ**: *grižè sù, grešè. virè, borè sù, merè, brulè, delè, brusè, nosè, cedè, gadè, plevè, kroju* сир. *krojè* цанк. За гласната *è* на тия форми произнесе проф. А. Лескинъ свой възгледъ, че тя е въ тѣхъ, наравно съ *è (jù)* за надлежно *е* вм. **ѫ** въ *krojùt* стб. **кроѭтъ,** аналогически приравнена къмъ замѣната на форми съ **ѫ** въ 3 л. мн. ч. (на пр. **несѫтъ** итн.) и че по тоя начинъ е произн-

---

[1]) Срв. Русскій филологическій вѣстник. I. 197.

ла непосрѣдствено отъ *ie* за **ѩ** на срѣдньо-българскитѣ аметници въ замѣнъ за огласуваното старобългарско **ѭ**, никакъ не по пѫть **ѩ** – *iѣ* – *e*, както сѫди Миклошичъ въ Formenlehre in Paradigmen", Wien 1874. стр. XXIII; правилни прѣемникъ на стб. **хвалѭ**, срб. **хвалѩ** споредъ него избѣжно е нб. *fale,* както **тєлѧ** – *теле,* и не е видѣть, каже, einen Grund, warum in der Cankof'schen Grammatik das *e* n *fale* mit *è* und warum es von Miklosich mit *ь* bezeichnet rd (никаква основа защо въ граматиката на Цанкови *e*-то ъ *fale* се означава съ *è* и защо Миклошичъ го пише *ь*)." [1]) и все това *è* = *ь* въ 1 л. ед. ч. може да бѫде етимологически оправданъ звукъ за **ѭ** прѣзъ **ѩ**, понеже за изговора тоя послѣдний правописътъ на досѣжнитѣ паметници ни подава яки доказателства да е билъ напълно разъ на *ie;* нó-скоро наопаки бива да се мисли, че въ него е навърталъ нѣкакъвъ притъмненъ гласежъ отъ рода на ата полугласна, защото често бѫжда означаванъ чрѣзъ) и се гужда вмѣсто **ь**, ако да застѫпя и сѫщинското което нѣкога се подразумѣва и подъ знака **ѭ** (**ѫ**).[2]) Нобългарскитѣ западни диалекти, особито македонскиятъ, то въ 3 л. мн. ч. токо-речи правилно се държи о чие за **ѧ**, въ 1 л. ед. ч. далече нарѣдко, дору нá-дали ога ни прѣвáрятъ съ форми съ *ie* за **ѩ** отъ **ѭ**, освѣнъ *'a ('a)* отъ **ѭ** – **ѩ**, покрай аналогически прокараното *'ам*, атуй неможе сѫщо да се каже, че формата *falè* = *фаль* да е произишла наистина така, както дѣйствително упората *falèt* по поводъ на глаголитѣ въ 3 л. мн. ч. съ на **ѫ**; нáй-сетнѣ, срѣщаме-ли сегисъ-тогисъ въ примѣри источнитѣ диалекти *e* въ 1 л. ед. ч., съглеждаме въ или послѣдица отъ недостатъчната точность на праса, или възможни прѣходъ на *ь* въ *'e, e,* който на заъ смаль не е всеобщо явление. Уведенитѣ доводи сти-

---

[1]) Archiv итн. II. 285.

[2]) Вж. Vergl. Gram. на Миклошича, ²I. 88. 90; Archiv итн. II. 270—279. 288.

гатъ за сега да смѣемъ слѣди тука окрайното *ь* като фонологическа замѣна прѣмо за **ѭ** (ако ще би и чрѣзъ **ѩ**), и отъ него становище пó-нататъкъ да тълкуваме особноститѣ, които има да се срѣщатъ: *бавьѫ, гадьѫ* чол. 262 = *bavè, gadè* цанк. *ходь* бср. *носьѫ* чол. 308; *ранѫ* чол. 296. *чудѫ* 303. *просѫ* 304. *дѫрѫ* (**дарѭ**) 306. *изводѫ* (**нзвождѫ**) 307.; *събудѣ* пс. II. 1, 171. = *събудь, милеіѣ* вст. 170.; *рудя* пс. I. 4, 79. *будя* доз. 142. *направя* пс. I. 4, 79.; *помна* чол. 287. стар. VI. 37. *фърла* чол. 294. *люба* верк. 200.; *напустьѐ* пс. II. 2, 167 (= *нáпусть* бср.? цанк. *—è?*). *нѫкѫрмьѐ* пс. I. 7—8, 111. *зѫлибье* вст. 112. *пумолье* 113.; *зъложе* пс. I. 7—8, 107. *прикаже* вст. 109. *лиже* 110. *усторе* доз. 124. *земе* верк. 138. Сѫща гласна *ь*, възъ българска почва отъ **ѭ** развита, съдържатъ глаголитѣ отъ спрежение III. 1., V. 2., нѣкои отъ 1. и 4., и на отворенитѣ корени отъ I спрежение:[1] *srè* цанк. 134. *отрѣжьѫ* чол. 263. *маьѫ* вст. 303. *вида* 336; *излѣзѫ* чол. 317. *растя* вст. 314. *повія* верк. 3. *пупуѐ* пс. I. 7—9, 111. Къмъ V. 1. сѫ прѣминѫли: *прифакьам* пс. I. ²9—10, 98. *наближямъ, вшіямъ* чол. 323. *грабамъ* мил. 152. *молямъ* вст. 155. *сторамъ* 152. *проводямъ* чол. 325. *поспямъ* вст. 327. *плачямъ* 322. *знаямъ* 323. *потопимъ* 334, и така най-паче у западнитѣ Българе.

II. *ь* въ некоренни срички.

а. *Флективни.*

1. Къмъ глаголнитѣ форми на *(і)ь* за **ѭ** въ 1 л. ед. ч. пристѫпятъ откъмъ меката полугласна и формитѣ съ огласка за **ѭтъ** въ 3 л. мн. ч. *govejùt, kolèt, pišèt, čujùt* цанк. *биіьт* бср. *знаьѫтъ* чол. 276. *смѣьѫтъ* вст. 265. *лаьѫтъ* 296.

---

[1]) Къмъ I спрежение се отнасятъ глаголи, които въ минѫло врѣме пригуждатъ приставката за 1 л. ед. ч. *-хъ*, до глаголната трупина (корень) или посрѣдствена спонка *о* (ъ), ако трупината е затворена, или непосрѣдствено, щомъ е тя отворена: *чет-е-хъ, пи-хъ;* съ накърнѣло неопрѣд. накл. (могѫ) *че* (вм. *чет*), *пи*. Възъ тия основи къмъ II спрежение спада *пад-***нѫ***-хъ,* (могѫ) *пад-***нѫ**. Къмъ III: *ум-***ѣ***-хъ* (могѫ *ум-***ѣ**), а споредъ наст. врѣме *ум-***ѣ***-***ьѫ** е — 1. образецъ; *търп-***ѣ***-хъ (търп-***ѣ***)*, наст. вр. *търп-***ѭ** — 2. обр. IV: *ход-***и***-хъ (ход-***и**). V. 1 обр. *коп-***а***-хъ* (*коп-***а**), *коп-***а**-і-*ешъ*, 2. *пис-***а***-хъ (пис-***а***)*, *пиш-***ѫ** (отъ *пис*-і-*ж*); 3. *бр-***а***-хъ (бр-***а***)*, бер-*ж;* 4. *зѣі***а***-хъ (зѣ-*і**а***)*, *зѣ*і-*ж*.

зтварѧт пс. I. 3, 111. *пубилеят* пс. I. 4, 79. *приварять* ол. 305. *миятъ* вст. 134. *седлаатъ* пс. I. [2]9—10, 101. *утваьѐт* пс. II. 2, 164. *надвиетъ* доз. 133. чол. 317. *дуетъ* доз. 34. Както въ засловната полога на уведенитѣ пó-горѣ римѣри, подобно и тука въ срѣдесловието се появява за като новобългарска замѣна *ь,* чийто надлежни гласежъ развѣщаватъ различнитѣ буквени съчетания *ьѐ, ъѧ,* които ъсущь или приблизително най-много се равнѧтъ на *ѐ* (или цанк., бср. *ь;* отъ тамъ започватъ пó-нататъшнитѣ прони на полугласната въ посока къмъ *'е, 'о; 'ѧ, 'а,* — при ето мекиятъ изговоръ на сричката диалектически многоатно се вдига или изново се намѣща; еднакъвъ, но по аква постѧпенность извършенъ прѣходъ на замѣннитѣ асни една въ друга се съглежда още въ глаголитѣ отъ . спрежение и III. 2., на които 3 л. мн. ч. отъ наст. ѣме формално се е уподобило къмъ ония на **ѧтъ** отъ сги спрежения, и поради това спадатъ тукъ: *vürtèt, gùmvesèt* цанк. *мразьт, гърмьт* бср. *гугучът* пс. I. 4, 74. *нѧрмьет* пс. I. 7—8, 112. *чугьет* вст. 2, 106. *чудет* доз. 3. *кѧпет* вст. 134. *нарамет* 127. *отворетъ* чол. 312. *търъ* вст. 314. *вършетъ* 318. *фоарлетъ* 327. *кичетъ* верк. 31. *етъ* 97. отъ II спрежение *пуснетъ* верк. 3. *пиіотъ* чол. . *угодіотъ* 107. *пиьотъ, сѣдьотъ, жньотъ* наук. 559.; *улуп* пс. I. 3, 111. *перѧт* вст. 4, 74. *хвалѧт, захвърлѧтъ* -10, 167. *робѧт* 7—8, 111. *уловѧтъ* чол. 301. *ходѧт, ѧт* пс. I. [2]9—10, 167. *повнятъ* чол. 276, *лежять, горятъ, ятъ* вст. 296. *женят* пс. II. 3. 177. *делятъ* мил. 25. *ватъ* чол. 299. *връшатъ* вст. 318. *лазатъ* мил. 66. *венп* пс. II. 3, 182. Отъ надлежното *-ет* за старобългарго **атъ** по дѣйствие на аналогията е станѧло *-ьт,* на го изговорътъ е причинилъ мекость на прѣдходнитѣ ласни и пó-натамъ е рѣшавалъ за отдѣлни явления; о достатъчно е опрѣдѣлилъ за срѣдньобългарския пери-
В. Ягичъ, обсѫждайки **атъ** отъ Люблянския рѫкописъ,

дѣто то е писвано и за (ѥ)**жтъ** въ 3 л. мн. ч.: на стр. 327. отъ Archiv für Slavische Philologie III. сѫди за него, че „auch hier wie *jät* gelautet haben kann, d. h. nicht ganz rein wie *ja* und auch nicht ganz wie *je,* sondern etwas getrübt, mehr nach *e* als nach *a* klingend (и тука ще да е гласѣло като *jät,* срв. не съвсѣмъ чисто като *ja,* нито пъкъ съвсѣмъ като *je,* а най нѣкакъ мѫтно звучещицъ, пó-вече къмъ *е* нежели къмъ *а*)“, въ кратцѣ, гласѣло е като *(i)ь.* Срв. *познаѫть* стар. VI. 97. и вопр. 69—70, дѣто Безсоновъ „*по колебанію звуковъ*“ прима рѣшение пó-добрѣ всѫду да пише **ѫ**.

2. Въ отдѣла на глаголитѣ отъ IV спрежение се е развило собственно новобългарско ь още въ минѫлото страдателно причастие. Вече при трупинската приставка **ьнъ** биде споменѫто, че тя по своята конфигурация и синтактическо значение е проявила уподобително влияние, между друго, върху глаголнитѣ прилагателни форми съ флективна приставка **є-нъ**; въ тоя случай *е* прѣдъ самогласната на трупината отъ неопрѣдѣлено наклонение *и,* която се изгабя въ измѣнената прѣдходна съгласна, бидейки въ мека сричка, твърдѣ лесно отслабнува въ *ь,* колчимъ надъ него нѣма назвукъ: успоредно съ правилнитѣ *рождена* (отъ **родн-є-на**) мил. 478. *позлащена* вст. 290. 332. *позлакена* (**по-златн-є-на**) пс. II. 3, 185. *кичень* вм. *кищенъ* (**кытн-є-нъ**) бср. *хранѣна=хран'ена* верк. 17. *хранѣниче=хран'ениче* вст. 187. имаме *храняну* чол. 274. 276. 316. *храніану* пс. I. 7-8. 112. *женѣно=жен'ано* чол. 344. *брояно* верк. 57; *хранено* чол. 316. *хранену* пс. II. 1, 169. *кытенъ* чол. 290. сѫ лишени вече отъ мекостьта на съгласнитѣ *н* и *т,* което изобщо бива да се сматря за прокарано дѣло въ пѣснитѣ отъ втория дѣлъ на сборника на Безсонова, прѣко неговитѣ правописни усилия за етимологическа точность. Подаденитѣ примѣри непоказватъ на гледъ никоя гласна такава, отъ която веднага да може се извади изговорътъ на *ь*; ала и ние незнаемъ добрѣ, какъ трѣба въ сѫщность да разбираме бу-

витѣ *я* и *ѣ* у Чолакова, понеже самото имъ мѣсто въ *жняну* и *женѣно* е не малко трудно за начина на писмото и нековитѣ събирачи. Но да ги вземемъ както до нинѣ бѣлѣзи на вѣрно означени звукове, и възъ основа на отъ формитѣ *гу́зьн*, *негдо́ньн* бср. и др. т. все ще ги обяиме като по́-натамошни промѣни тъкмо на неѭ полуасна, чрѣзъ която само се може достигнѫ въ българския икъ отъ *'е* къмъ *'а*. Обаче нетрѣба при това да се мисли, *ѣ* вмѣсто *е* ще да е могло право и непосрѣдствено да вмѫкне или отъ страдателнитѣ причастия минѫли на спрежение 2. образецъ, или пъкъ отъ трупинската приівка *-ѣнъ*, тъй като на подобно тълкуванье би противочили слова като *брояно*' отъ македонското нарѣчие, дѣ*ѣ* правилно е установено като чисто *е* (вопр. 150) и ю *ь* и *ъ* прѣминуватъ, освѣнъ въ *е* и *о*, сѫщо въ *'а* и *а*.

3. Другадѣ въ флективнитѣ приставки има прилежъ се образува звукъ *ь* у *иіе* въ мн. ч. на *и*-трупинни на, които въ стария български езикъ често се завърватъ тамъ на *-ьіе*, па сѫщо и въ трупинското *-иіе* на осящи се тукъ откъмъ тия вънкашни признаци събиелни имена и прилагателни съ други сѫществителни. ъвъ случаи наистина се явява въ думата *pladnè* цанк. . отъ синтактическото съединение на **полъ дьне** въ **пладь-** . ала той въ нашитѣ паметници стои досущь само́тенъ ть и токо-речи нигдѣ не се повтаря нито на подобни та. Въ четобройни примѣри се забѣлѣжватъ само по́імошни послѣдици отъ започета промѣна на *-иіе*, и *-иіа*, е ще бѫде тука неумѣстно поне да споменемъ за тѣхъ като въ извѣстно отношение съвисѭтъ съ явленията дѣйствието на окрайното **ь**. Самогласната *и* на формитѣ *іе* чол. 329. *коніе=кониіе* вст. 340. *братіе* 327. *увчяріе билiе* пс. II. 3, 182. *иманіе* чол. 330. *іастіе*, *питіе* стар. 142. (остро) *сабіе* чол. 295. *заходіе* вст. 326. *загоріе-то*. *оружіе* 285. пс. II. 3, 184. *прѣлазіе* чол. 346. *вдувичіе*

прилаг. вст. 328., като се е съкращавала по-леко дору до небно *i*, прѣминжла е въ смекченната съгласна на думитѣ *каменье* чол. 335 =*камен'іе*. *камънье* пс. I. 4, 74. *czaargieto* сббг. 121. *коньи* мил. 21. пс. I. 29-10, 101. *кунье* вст. 104. *дрѣновчанье* чол. 336. *иманье* вст. 330. *иманьи* пс. I. 7-8, 115. *люгіе* мил. 63. =*люг'іе*. *ligieto* сббг. 109. *бракіе* мил. 68. *цвекье* пс. I. 29-10, 99. *вогіе* мил. 326. *грозіе* вст. 21 =*гроз'іе*. *дюлле* отъ *дюл'іе* чол. 299. *братья* мил. 145., сетнѣ *бракя* =*брак'а* мил. 69. *божя* вст. 71. *древя* 35. *раски* (=*хврасти*) 12. *лискя* 17. *ливагя* пс. I. 11-12, 166. *пракѣ* (**пржтнѥ**), *колѣ* чол. 346. *періе* безс. II. 32. *билѣ* доз. 65. *свинѣ* верк. 192. *полѣ* вст. 20. =*полье* 304. *тревѣ-то* доз. 47. *цалуванѣ* чол. 348, и напоконъ е напълно исчѣзнжла въ *госте* пс. I. 11-12, 151. *камани* (ситно) чол. 276. *коне* вст. 287. *быле* 290. *цвѣте* 275. *грамаде* 283. *ореше* 280. (равното) *ливади* 274. *галене, зимане* 324. *пране*, *мазане* 265. *ходени*, *гледани* 262. Стжпенитѣ на послѣдователната промѣна *-иіе*, *-иіа* въ *-'іе*, *-'іа*, *-'е*, *-'а*, *е*, *а* неоставятъ въ реда си промеждина за срѣдословно меко *ь*; но да се случѣше нѣкога все пакъ да се срѣщне, ще ни се падне да го обясняваме чрѣзъ ослабение отъ *и*. Така си тълкувамъ полугласната *ь* въ *зѣмя* доз. 16. =*зьм'а* (срв. *болѣнъ* вст. 40. вм. *больн*) —*зьм'-іа*, дѣто е произишла отъ *змь-іа* за *зми-іа* чол. 323., както *ь* въ *седьм* отъ **седмь**, въ *пѣсьн* отъ **пѣснь**; а *зьм'-іа* (мн. ч. затвърдѣло *зъмйи-те*=*зъм'іите* доз. 17), *зьм'-а* (затвърдѣло *зъмя*=*зъм'а* чол. 292) е породило *зьім'а*, затвърдѣло *зжймя* чол. 303, както *svyjna* сббг. 114. 136. отъ *свин'а*, *свиниіа*, *лойза* пс. I. 11-12, 125 отъ *лоз'а, лозиіа*, *гройзе* пс. I. 11-12, 126. вм. *гроз'іе, гроз'е, csuite* за *csutie* сббг. 120, които откъмъ образуваното прѣдъ мекитѣ съгласни помощно *i* приличатъ на споменжтитѣ вече *коін'*, *деін'* итн.

б. въ трупинскитѣ приставки и прѣдъ нихъ.

1. Мекитѣ звуковни елементи въ приставкитѣ *-инъ*, *-ѣнъ*, *-іанъ* въ безназвучнитѣ срички сж виновници на

иаква огласка, на която послѣдица бива *ь;* къмъ него чжтъ слѣднитѣ слова: (деветъ) *стóтинъ*, (—) *гóдинъ* чол. 8. *стóтьн, гóдьн* бср., *-стóтенъ* чол. 315. *гóденъ* чол. 319. *ютянъ* вст. 305. *годянь* 304. пкр. *стотúни* 320. *годúни*).; *мáмьну, сéстрьну* бср. *Іѐнкжнж* пс. I. 5-6. 202. *сестрено* i. 319; *цúганьн* бср. *тýрченъ* чол. 274. *султáнено* зв. п. . 320; *булéрин* 304. *грáничéрьн* бср. *Енúчеренъ* чол. 298; *вѣна* стар. IX. 142. *дървьнâ* бср. *копринжнж* чол. 303. *яны* вст. 277. *сúреняна* доз. 114. *тестáна* вст. *сржбрано* 3. *ленена* верк. 50. *жилезенъ* чол. 310. *съмурен* пс. I. 4, *стрýнени* мил. 339. *мишúнени* чол. 310. Прѣходътъ на ъ *ь* може се показа и въ трупини: *вѣтър-вътър-vütür* к. *видѣлж=видьлâ* вм. *видѣла* пс. I. 5-6, 207. (*видьелу* 7-8, 111, чол. 322); срв. *свършило-свършьло-свършело* чол. . *кисѣл-кисьл* бср. — *киселъ* чол. 293. *kisül* цанк. *весѣлъ*-*гъ, вéсель,* Безсоновъ, вопр. 48. Що се относи до *-іанъ*, ıвамъ се на мѣстното име (на село) *Струимжнци* пс. I. 2, 126 =*стрýймжнци,* което происходи споредъ спозна-начинъ отъ *стрýм'ьнци-стрýміанци,* жители при рѣка ума; аналогия къмъ него чинжтъ *Гийрáнци* отъ *Ага-ци* (*Доріанци-Доіранци*), *Гýйновци-Гýн'овци*, *Байловци, ловци* пс. I. 11-12, 129. Срв. *коніари-койнари* верк. 95, о погрѣшно се тълкува като „турчин македонски по-омъ изъ Коніехъ у Азіи“ вст. 368.

2. Отъ словнитѣ форми *огьн* бср. пс. I. 11-12, 165. *а-ть* стар. IX. 169. *огинь* чол. 343. *вогеньо* верк. 25. чол. 267. безс. I. 198. *огънъ* чол. 282. 310. *огань* доз. *несьн* бср. *пѣсьнь* чол. 277. *пьесень* пс. I. 7-8, 111. *pêsenj* . *несень* пс. I. 3, 112. *пѣсен* доз. 42. *несенъ* мил. 133. *нта* пс. I. 3, 176 зб. *мисьл* бср. *miselj* винг. „*плéсьн, ідéзьн*“ излиза на явѣ, че прѣдъ приставката за **-нь** се ıхожда гласна, на която всички видове водјжтъ къмъ основно *ь*; то се е образувало отъ меката дљшна дия между двѣ съгласни, по причини и обстоятелства,

при които се поражда „помощното“ *i*: смекчената отъ изчезлото ь засловна съгласна, на която изговорътъ по́-вече се затруднява и отъ меко афектуваната прѣдходна съгласна; за своето произнасянье и двѣтѣ поиматъ на гласилата известна часть дишни материалъ, отъ който сетнѣ посрѣдь обата звука естествено се учленява мека гласна *ь*. Отъ такова произхождение е *ь* въ *черьн* бср. отъ чърн, *čern* цанк. (срв. Archiv итн. IV. 487), *е* вм. *(i)ь* въ *евдовица* верк. 99. 325. отъ **вьдовица**, па нѣкакъ и *ь* въ *пъльн* бср. Слѣдъ извършеното образуванье на полугласната съгласнитѣ по диалекти затвърдѣватъ, а слѣдъ тѣхъ се обръща и *ь* въ *ъ*, *ѫ* итн.

III. ь въ коренни срички.

1. Отъ пълни гласни въ нѣкои коренни срички имаме развито *ь* само въ малъкъ брой слова: *четьре* чол. 308. както се види отъ зб. 2. вст., се изговаря безъ всѣко съмнѣние като *четьри*, защото буквата *ы* означава звукъ, „что стои между *и* и *ѫ*;“ въ Котленско се казва *iьзик'* (*йозик* пс. I. 11—12, *iезикь* пс. II. 2, 165), съ което сравнявамъ *ѭтарви* (сир. *iьтарви*, стб. **ѩтры**) мил. 97., и изобщо забѣлѣзвамъ, че и *е* за **ѧ** и *е* съ мека съгласна отпрѣдѣ си прѣхождатъ въ коренитѣ намѣсти въ *(i)ь*, което различно се проявява въ диалектически замѣни: *деветь* безс. I. 249. *деветь* мил. 145. *дьеветь* чол. 321. зб. *девiать* безс. I. 78. *девять* чол. 304. *девят* пс. I. ²9—10, 103. мил. 145. *петдесьть* чол. 271. *дванадесте* вст. 322.; *тиожкы* чол. 324. *тиоглила* вст. 322. *гльодъ, жьотва, рьодъ* наук. 559. *жьтва, жьнатъ* чол. 277. *жнали* мил. 345. *glâdam, vâza* (**вѧзѫ**) винг. *жъдни* бср. *нопрьегни* чол. 323. *пупрьела* 321; *дрѭбно* (камьоніе) наук. 559. *прѣждьми* (и *прѣждуми*) бср. = *прѣзъ зьми* (вм. *земи*, клетва) *зиоме* чол. 326. (**възьметъ**). *зѭмя* доз. 128 (**землѩ**). *ѫзярю* вст. 141. вм. **ѥзеро.** [1]) *жяна* доз. 143. *кувчиожекъ* чол. 325. зб.

[1]) Подобни примѣри ги има у Довона безъ четъ, отъ стр. 128 до 143, споредъ съобщени пѣсни и прикаски отъ С. Верковича.

кна вст. 290. *вечьр* бср. *вечар* безс. II. 5. винг. Надъ са-гласната *и* е прокарана промѣна въ *ь*, и нататъкъ, за рмитѣ *еджн* пс. I. 11—12, 174. *жювина* доз. 140. *живи* . I. 7—8, 110. *чучо*, *чулякъ* доз. 142. *сьурьмашка* пс. II. 173 = *с'ур'машка* отъ *с'ор'машка* — *сьр'машка* — *сиромашка*. *ъбеска* отъ *Филибе*(лий)*ска* чол. 329; сѫщо въ групата s. + *р* + *и*, която се обрѫща въ cons. + *ь* + *р*: *прилѣга* — *лѣга*, *перлега* верк. 10. *пжрляга* мил. 385. Срв. Русск. лолог. Вѣстн. I. 195; словински *pršel* вм. *prišel* у Ми-шича, Vergl Gram. [2]III. 138. Истиятъ факторъ за огла-анье е досегнѫлъ и нѣкои замѣни на *ѫ* въ говора на евенци, дѣто несъмнѣно чуваме *мьж, кьшта, мька* (спо-ь устни съобщения), писани *меж, кешта, мека* пс. II. 17. зб. 4.

2. Отъ дѫшна афекция, подобно на *ь* въ *огьн* итн., се ородила мека полугласна въ коренитѣ на словата *седьм ьм* за **седмь, осмь**, както свѣдочѫтъ примѣритѣ: *сед'мь* . IX. 157. *сед'м* доз. 73. *седьмдесетъ*, *осьмдесетъ* чол. 334. *мъ* вм. *седьмъ (седямъ)* безс. I. 17. *осіам* пс. I. 4, 79. *мь* чол. 304. *осъмь* чол. 310.; *седомдесе* пс. I. 11—12, зб. *седумъ* мил. 7.; *осамъ* верк. 5.; *седемь* чол. 283. *se-osem* винг. *седемъ* мил. 163. *осемъ* чол. 288. *седемдесет* 73. *осемтина* верк. 19. Неинакъ ще да е вървѣла про-ята на **ѥсмь**, отъ *смь* стар. IX. 142. *сьмъ* чол. 264. *сьм* I. 11—12, 167. *сѫмъ* чол. 280. *самъ* вст. 287. верк. 13. до *сумъ* мил. 13.

Като прослѣдихъ така гласната *ь* на новия български ь. както и дѣто се срѣща во видъ на първична и ична изъ самитѣ негови паметници, придавамъ нинѣ то всеобщи прѣгледъ на различнитѣ ѝ прѣходи въ и гласни и наопаки единъ нагледенъ образецъ на вър-на всички забѣлѣжени промѣни:

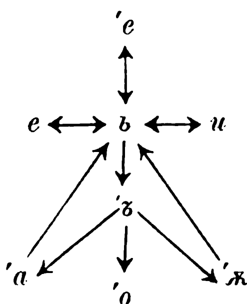

Първичното *ь* сирѣчь (подъ назвукъ) се мѣни нáй-вече въ пó-ближнитѣ до себе откъмъ физиологическа страна самогласни *е* (*'е*) и *и*, твърдѣ нерѣдко прѣминува въ *'ъ*, отъ дѣто успоредно съ обикновеното *ъ* прави пѫть до *а* и *ѫ*, само че съ мека съгласна отпрѣдѣ имъ, която съ врѣме и затвърдѣва, а сѫщо прѣхожда къмъ *'о*; вторичното *ь* пъкъ се поражда главно въ меки безназвучни срички отъ самогласнитѣ *е*, (*и*), *а*, *ѫ*. Живитѣ български диалекти доставятъ многобройни доказателства за всѣкоя стѫпень на измѣнението въ кой да било смисълъ, и ние потвърдихме това съ доволно количество примѣри отъ издаденитѣ извори на народната рѣчь, дору прѣко признатия въ тѣхъ недостатъкъ отъ гледище правописно. Голѣма часть отъ употрѣбенитѣ съ тази цѣль слова неглаcи може-би тъй, и незначи онова, което ни показва правописътъ и както ние ги четохме споредъ него; но съобщената имъ звуковна страна има за себе веществени подкрѣпления и другадѣ, и за нашия въпросъ, безъ да могѫтъ се обърнѫ противъ него, тѣ се оказахѫ доста полезни.

ГЕНЕРАЛЪ СКОБЕЛЕВЪ.*)

Царя на Велика Руссия недавно прѣименува една отъ
ı-новитѣ си и нáй-хубави фрегати по името на Русския
ıярдъ — Скобелева; Славянството отвори подписка за
ıпраньето на единъ фондъ, отъ който да се въздигне
Москва паметникъ на Славянския герой, съ надписъ—
:обелеву Славяни"; признателната наша татковина бърза
въздиганьето отъ народната лепта на едно училище,
което да увѣковѣчи името на Българския благодѣтель
Генерала Скобелева.

Неще бѫде безинтересно, мислимъ, прочее, за всѣки
гаринъ да се запознае пó-отблизо съ личноста, харак-
: и дѣлата на доблестния славянски герой, който почуди
ıкия свѣтъ съ своитѣ подвиги, който нажали и „двата
зовани материка" чрезъ своята безвременна и ранна
ть, който бѣше гордоста на цѣлото Славянство, нáй-
лия елмазъ отъ Русската Корона, „огнѣнния стълбъ"
гнетенитѣ и полуосвободени славянски племена.

Всестранното описание обаче на тази историческа лич-
ь, на този великъ мѫжъ изисква перо пó-вѣщо, пó-
ущо и пó-авторитетно, отъ колкото нашето. Един-
ното лице, което би могло да испълни нáй-добрѣ тѫзи
ıа, да прѣдстави въ сѫщинскитѣ му краски незабвен-
пълководецъ и който при това щѣше да има и това
ımущество, да не бѫде подозрѣванъ въ пристрастие,

---

*) Сказка четена въ Българското ученическо дружество въ Парижъ мѣсецъ
рий 1882 отъ Александра К. Людсканова.

бѣше дълбоко-съжелявания, високо-талантливия, заслужившия на нашето отечество, интимния приятель и другарь на Скобелева, когото е придружавалъ въ всичкитѣ походи и сражения, — покойния Макъ-Гаханъ, бившия воененъ корреспондентъ на вѣстника *New-York Herald*.

Съ испълнението на подобна задача, споредъ както е извѣстно на нашитѣ слушатели, се е заела извѣстната русска списателка, сестра на паднжлия въ Сръбско-Турската война Полковникъ Кирѣевъ, която живѣе въ Лондонъ и скоро ще издаде едно обширно съчинение върху Скобелева, въ което разисква още и въпроса, върху който Скобелевъ е ималъ твърдѣ голѣмо влияние — Панславизма. До тогава ние счетохме за добрѣ да приведемъ личнитѣ въспоминания на англичанина Кинеардъ Роза, на които едно отъ нáй-добритѣ английски периодически списания *„Fortnightly-Review“* въ книжката си отъ м. Октомврий настоящата година е дала първо мѣсто. Тия впечатлѣния сж доста кратки, но при това тѣ не сж пó-малко интересни, защото сж написани отъ едного, който е нѣмалъ никакъвъ интересъ да изопачава фактоветѣ и който при това ни раскрива доволно чърти отъ Скобелева характеръ. Ний ще си позволимъ да допълнимъ статията на Г. Роза съ прѣдварителни нѣкои бѣлѣжки отъ нашитѣ тоже лични въспоминания за безсмъртния Генералъ, съ когото сме имали щастието да прѣкараме почти двѣ години въ послѣдната война за нашето освобождение.

Живота на Скобелева има твърдѣ голѣма важность, може да служи за твърдѣ поучителенъ урокъ на всѣкиго отъ насъ, но особенно той е важенъ за нашето младо войнство — *якорътъ на спасението за нашето сжществувание*. Подвигитѣ на нашата млада армия сж неразделни отъ името и подвигитѣ на Славянския герой; нашитѣ млади юнаци иматъ право да се гордѣжтъ, че подъ началството на единъ отъ нáй-славнитѣ военначалници на XIX вѣкъ тѣ сж ка-

хж въ военното искуство, като направихж нечувания прѣдъ презъ Балканитѣ въ срѣдъ зима, прѣзъ мѣсецъ Деврия; одържахж една отъ нáй-славнитѣ побѣди въ Рус-турската война — Шейновската; положихж основния къ за нашето политическо сжществувание; и Негово очество Българския Князь испълни единъ всенароденъ гъ на признателность към Скобелева, като испрати рвата медаль за спомень на Балканския проходъ нему о помоли да „приеме и носи тоя медаль, съ което ще прави нáй-голѣмата честь както ней така и на българго войнство“.

Като вземемъ прѣдъ видъ Скобелева воененъ гений, овата баснословна смѣлость и самоувѣренность, него- прѣдусмотрителность, неговата крайна любовъ къмъ ото, гдѣто бѣше поставенъ, истинското му разбирание длъжноста и отговорность, на дисциплини и повиноие, успѣха, който той направи въ свѣта, не трѣбува къ да ни очудва. За него нѣмаше почивка, нѣмаше койствие, нѣмаше сънь, до като не свършваше дѣлото, о той си е прѣдначъртал или което му е прѣдписано. нж го три дни наредъ да не е спалъ може би повече два или три часа на нощь прѣди взиманьето на Ло-. Това го правяше винжги и прѣди всѣко сражение. учи ли заповѣдь да прѣмѣста войската си, той самъ избере новата позиция, самъ ще обиколи всичката околь, до като научи на пръстье всѣко баирче, всѣка долга, всѣко дръвце; той самъ ще отиде на рекогносциа, ще се изложи нарочно на неприятелския огънь отве и пушки, за да види самъ съ очитѣ си, какъ е рас-женъ неприятеля, и ще си направи съобразно съ това иана, било за продължително стоенье на прѣдписаното о, било за нападанието върху неприятеля. Твърдѣ той изненадваше неприятелскитѣ аванпости, чрезъ го поевявание изведнжжь наблизо; други пжтъ той

смайваше неприятеля, като изваждаше войската въ боевой порждъкъ и се отправяше противъ неприятеля, като за нѣкоя сериозна атака, и всичко това за може да види, какви сж силитѣ на неприятеля и какъ ще се отнесе той въ разни обстоятелства. Скобелевъ бѣше първия въ огъня, като повеждаше самъ лично всѣка една часть отъ войската си въ сражението; той бѣше послѣдния да отстжпи, което бѣше най-голѣмото насърдчение за една войска, която макаръ и разбита се оттѣгяше въ нáй-голѣмъ порядъкъ, както това се случи подиръ несполуката на 18 Юлий или на 30 Августа подъ Плѣвенъ. Скобелевъ знаеше благотворното влияние на музиката върху человѣка, поради което. било подиръ нѣкоя побѣда, било слѣдъ нѣкоя несполука, той заставяше своитѣ солдати да му пѣжтъ и чрезъ това той даваше нáй-сносителенъ отводъ както на тѣхната извънредна радость тъй сжщо и на тѣхното огорчение и униние.

Ако изложихме горньото, а тъй сжщо ако ще кажеме още нѣщо отъ военната дѣятелность на генерала Скобелева, ний не правимъ това съ цѣль на военна критика, като напълно съзнаваме нашата некомпетентность за това а просто констатираме фактове, прѣдставяме на нашитѣ слушатели нѣкои страни само отъ неговъ характеръ, неговитѣ привички и неговата дѣятелность.

Скобелевъ бѣше настоящъ психологъ, и ето зато той успѣ да вдъхне таково довѣрие, такава прѣданность и такъва привързанность на всички, които бѣхж подъ неговата команда, или които имахж рѣдкото щастие да го запознажтъ. Той знаеше да каже двѣ добри думи и на нáй-простия солдатинъ, кждѣто трѣбува и когато трѣбува. Твърдѣ често се случаваше, дѣто Скобелевъ като прѣпуска въ кариеръ да обиколя позициитѣ си, да съзре нѣкой старъ солдатинъ, когото той помни отъ нѣкой изъ своитѣ азиятски походи, изведнжжь спира коня блязо до бѣдния редовой.

ойто уплашенъ държи ржката си подъ козирогъ, безъ да
ае що ще го сполѣтя. Скобелевъ го повиква при себе
и съ нáй-приятелски тонъ го попитва: „Е, Братецъ,
омнишъ ли едикой и едикой походъ?“ — „Такъ точно,
аше прѣвъсходителство“, отговаря очудения редовой. Ами
омнишъ ли твоя Баталионенъ и ротенъ командиръ?“ „Какъ
Ваше прѣвъсходителство, азъ Ви помнж, когато бѣхте
е капитанъ“, отговаря въсхитения отъ радость солдатинъ,
дѣто се удостоилъ за вниманието на възлюбленния си
рпусенъ командиръ. Скобелевъ тогава го потупва по
лото или му подръпва ухото, като въ сжщото врѣме за-
чва на адъютантина си да му даде нѣщо да се почерпи.
бира се, че него день въ неговата рота по̀-голѣмъ и
щастливъ солдатинъ отъ редовой нѣма: да се удостои
за такава милость отъ страната на Корпусния коман-
ръ!..

Скобелевъ твърдѣ психологически разясняваше, що е
брость (куражь). Той казваше, че въ труднитѣ и рѣши-
ни моменти на живота, двѣ чувства се борятъ въ чело-
а: чувството на самосъхранение, — естественно вродено
человѣка и животнитѣ, и чувствата на длъжность и
ь — чувство възвишенно, слѣдствие отъ въспитанието
ъ живѣяньето на человѣка въ обществото. Побѣдата
възвишенното чувство на длъжность и честь върху гру-
чувство на самосъхранение е *храбрость*. Той приво-
ше примѣри отъ своя опитъ, дѣто въ опаснитѣ ми-
на живота си: въ разгара на огнестрѣлното сражение
рукопашния бой, той е чувствовалъ силно да го въл-
ътъ тия двѣ чувства. Разбира се, че у него чувството
длъжность и честь винжги е въстържествувало, което
и доставило праведното название на *храбъръ*.

Скобелевъ служи като образецъ на честность и без-
ресность въ парично отношение. Нѣка нашитѣ млади
цери Българи и тѣхнитѣ инструктори въ своята си

служба и въ това отношение го иматъ за примѣръ. Скобелевъ гледаше съ най-голѣмо прѣзрение всѣкий офицеринъ, който би далъ най-малкия поводъ да се съмняватъ за неговата нередовность въ смѣткитѣ. Особенно той ненавиждаше оная сганъ отъ хищници, називаюши се интенданти и товарищества, които, безъ да се зачьрвятъ прѣдъ Бога и съвѣста си, крадяхѫ даже отъ плесенясалия сухарь, изгорѣлия ботушъ и изгнилата полушубка на русския великанъ солдатъ, умирающъ отъ студъ и гладъ за вѣра, Царя и отечество. Когато кражбитѣ станѫхѫ твърдѣ явни и въпиющи, помнѭ единъ пѫть, на обѣдъ, генералъ Скобелевъ, безъ никакво стѣснение, прѣдложи на генерала Тотлебена, щото главния интендантъ на дѣйствующата армия трѣбува да се предаде на сѫдъ, и ако това, което се мълви противъ него, излѣзе истина, тогава да се обѣсе прѣдъ войската, както за нейно удовлетворение, тъй сѫщо и за примѣръ на всички други подобного рода хищници.

Скобелевъ бѣше человѣкъ съ силна воля, рѣшителенъ и твърдъ на убѣжданието си, но при всичко това той бѣше солдатинъ крайно дисциплинаренъ. Помнѭ, когато Скобелева отдѣлъ занимаваше височината прѣди да дойдешъ до селото Брѣстовецъ по Ловчанския пѫть къмъ Плѣвенъ, подиръ несполуката на 30 Августа 1877, тогава когато Румѫнския краль бѣше назначенъ началникъ на войскитѣ, дѣйствующи подъ Плѣвенъ и генералъ Тотлебенъ за неговъ началникъ щаба, Скобелевъ единъ день, слѣдъ като направи рекогносцировка, забѣлѣжи едно движение отъ страната на неприятеля, който бѣше почнѫлъ да расширява своя отбранителенъ крѫгъ, като въздигаше нови укрѣпления. Скобелевъ намѣри, че неговитѣ войски трѣбува да занемѫтъ позициитѣ въ лозята прѣдъ Брѣстовецъ, за да се спре неприятелското движение на напрѣдъ. Разбира се, че той рапортира това свое прѣдложение гдѣто трѣбуваше, но то като не се одобри, Скобелевъ безмълвно

се подчини, макаръ че подиръ нѣколко врѣме нему му биде прѣдписано да вземе съ пристжпъ тия сжщитѣ позиции и да загуби доволно хора, защото Турцитѣ въ тоя промежутокъ бѣхж ги заняли.

Отъ положението, което Скобелевъ занимаваше твърдѣ естественно бѣше, той да си спечели доволно неприятели, които сичко му завиждахж, както твърдѣ добрѣ описва това . Розъ по́-далѣ. Скобелевъ не само че получи декорации отъ Чернагора, Сърбия, Румжния и други малки държавици, но даже Германия го награди съ своя орденъ pour le merite на шия, съотвѣтствующата на която декорация Георгиевския II степень, благодарение на горѣпоменжтата зависть, въ своето си отечество той не получи. Не само това, о нему му се правихж шикани, като му се пращахж ушь о погрѣшка вторично декорации, които той вече притеаваше. Отъ голѣмата неправда въ раздаваньето на декорациитѣ въ послѣдната война, дѣто офицери, които всичкото врѣме сж стояли при главния штабъ, като ординарци, и сж ходили по командировки въ Влашко и Руссия, а които не сж помирисали барутъ нито сж пакъ виждали неприятеля, имахж гърдитѣ си покрити отъ Георгиевски, Владимировски и пр. кръстове, когато строеви офицери, които всичкото врѣме сж били подъ крушуми и бомби, получихж много малко или почти никакви декорации. Скобелевъ бѣше крайно възмутенъ и силно негодуваше противъ декорациитѣ. Той казваше безъ стѣснение, че вмѣсто насърдчение тѣ докарвали деморализация и развратъ въ армията.

Скобелевъ умѣеше да избира хората си тъй, както Наполеонъ I умѣеше да избира генералитѣ си. Началника на щаба му, неговъ другарь въ азиятскитѣ му походи, тогава подполковникъ а сега генералъ Куропаткинъ, офицеръ отъ генералния штабъ, человѣкъ съ твърдѣ солидно образование, съ западно-европейска репутация, награденъ

съ француск. орденъ Legion d'honneur бѣше по характеръ съвсѣмъ противоположенъ на тоя на Скобелева: до колкото послѣдния бѣше буенъ и бързъ, до толкова напротивъ първия бѣше хладнокръвенъ и тихъ, тъй щото тѣ допълвахѫ единъ другиго. Адъютантитѣ и ординарцитѣ на Скобелева бѣхѫ тоже хора млади, будни и готови за работа. Въ штаба на Скобелева нѣмаше карточна игра. На неговата софра нѣмаше пиянство, понеже Скобелевъ не пиеше никакви други спиртовни питията, освѣнъ вино; той даже не пушеше. Неговата масса бѣше центръ на найотличнитѣ русски офицери и генерали, сърталище на повечето европейски и русски корреспонденти. Неговъ штабъ бѣше практическа военна школа: тамо ще чуешъ за походитѣ на Наполеона първий, на Суворова и Дибича забалкански, на Кауфмана и Черняева, за сѣверо-американската между-особна война и за Гравелотското сражение, за Черногорскитѣ храбри войници противъ Турцитѣ и за походитѣ на Англичанитѣ въ Индия, Южна Африка и Афганистанъ. Скобелевъ обичаше да подига често прѣния съ офицеритѣ си по чисто технически военни въпроси. Помнѭ, когато стоѣхме на лагеръ подъ св. Стефано, тогава именно, когато Австрийцитѣ навлизахѫ да заемѫтъ Босна и Херцеговина, Скобелевъ слѣдѣше съ голѣмо внимание тѣхнитѣ военни дѣйствия. Картата на Босна и Херцеговина лежеше разтворена върху неговата масса, върху която се виждахѫ забити червени и зелени байрачета и които постоянно промѣнявахѫ мѣстата си. Първитѣ означавахѫ Австрийскитѣ войски, послѣднитѣ тия на въстанницитѣ. Скобелевъ задаваше задачи на офицеритѣ отъ штаба си, и като имъ прѣдставяше мѣстноста на картата и расположението на възстанницитѣ, прѣдлагаше имъ да му кажѫтъ своя си планъ за най-скорошното занимание на страната съ наймалко загуби. Слѣдъ като изслушваше мнѣнието и на найпослѣдния, тогава имъ възражаваше и прѣдлагаше и сво-

ето. Или пъкъ като имъ прѣдставяше расположението и военнитѣ дѣйствия и на двѣтѣ страни, караше ги да му кажжтъ своето мнѣние, относително плана и военния успѣхъ на генерала Ивановича (австрийския главнокомандающъ). Макаръ и на бойното поле, Скобелевъ приемаше по̀главнитѣ русски, английски, французски и германски вѣстници и периодически списания. Нито пъкъ се лишаваше тъ нѣкоя важна книга, която наскоро е излѣзла, защото нижаритѣ не забавяхж да му ж доставятъ. Въ краткото нова врѣме, което той прѣкара на лагеръ подъ Цариградъ, зучи сѣверно-американската междуособна война, която ой считаше, слѣдъ историята на Наполеона, въ която ѣше залюбенъ, на̀й-поучителната за военнитѣ хора война, дѣто граждански лица, адвокати, сждии, търговци и учили, командоваши отдѣлни части, показахж нечувена доесть и храбрость, направихж чудеса съ своята изобрѣтаелность и практичность на лагера. Въ сжщото това врѣме й изучи по̀-отблизо и военнитѣ подвиги на Черногортѣ въ послѣднитѣ имъ войни съ Турцитѣ. И всичко ва не бъркаше никакъ да държи войската си въ на̀йпѣмъ поредъкъ, да ж извожда на упражнение всѣкий ь, да снѣма на̀й-точенъ планъ на своитѣ позиции каки на тия на неприятеля, да обиколи и изучи на пръе мѣстноста отъ Мраморното до Черното море и да си тави планъ за всѣка случайность.

Не можемъ да склюючимъ тия свои прѣдварителни бѣкки, безъ да споменемъ нѣщо за дѣятелноста на генеа Скобелева по съставяньето и въоржжаваньето на гимначескитѣ, общества въ Южна-България, които въ 1879 арахж Европа да не допустне на Турцитѣ да занѣмжтъ канитѣ слѣдъ оттѣглянието на Русскитѣ войски изъ на-България. Сливненци, Ямболци и Бургазци помнятъ, имъ, блѣскавитѣ и сполучливи смотрове, искреннитѣ насърдчителни слова на Генерала; членоветѣ на цен-

тралния, а тъй сѫщо и на окрѫжнитѣ комитети, помнятъ, мислимъ, куршумитѣ и сухаритѣ, заготовени отъ генерала за въ случай на нужда, па даже и машинитѣ, съ които да правятъ нови коршуми отъ гилзитѣ на изгърмѣнитѣ. Трѣбува тука още да забѣлѣжимъ, че Скобелевъ бѣше изработилъ единъ твърдѣ важенъ и детайленъ планъ за защитата на Южна-България отъ страна на Турцитѣ, въ който Срѣдня-Гора щѣше да бѫде централния и главния лагеръ, който да се опира върху Шипченския проходъ съ рѣкитѣ Марица и Тунджа за двѣ естественни готови съпротивления срѣщу турската кавалерия и особенно артилерия, поне за нѣколко врѣме, до като народа се съвземе отъ първото впечатлѣние на една война. Не му е, мислимъ, мѣстото да се распространимъ повече върху тоя планъ; ще изразимъ само надѣжда, че нашитѣ военни началства отъ Сѣверна и Южна България, въ даденъ случай, нѣма да испуснѫтъ изъ видъ тоя планъ, който е отъ твърдѣ голѣма стратегическа важность за отбрана на Южна-България. Скобелевъ бѣше съставилъ и единъ особенъ планъ за защита на града Сливенъ, който, ако не се лѫжимъ, той подари на Сливненския окрѫж. комитетъ прѣди заминаванието си за Руссия.

Да припомнимъ и достопаметнитѣ думи, който генералъ Скобелевъ отправи къмъ Негово Блаженство, Българския Екзаркъ, когато той посѣти въ Пловдивъ все по сѫщия пламенъ и животрепещущи въпросъ — турското прѣдстояще нахлуванье въ Южна-България. Скобелевъ между другото каза: „надѣвамъ се, Ваше Блаженство, че както въ 1812 г., посрѣдъ градъ отъ крушими и бомби Московския Митрополитъ свети вода, порѫси храброто русско войнство и съ крьстъ въ рѫка ги поведе срѣщу неприятеля, който идѣше върху светата Русска столица; надѣвамъ се, когато послѣдната минута за сѫществованието на Южна-България удари; когато Турцитѣ, петстотинъ годишни българ-

ки угнетатели, нахлуятъ въ богатата Южна-България, ъ прѣкрасната Розова Долина, за да не оставятъ ни каъкъ връхъ камъкъ, ни жива душа: Ваше Блаженство съ ръста въ ржка ще поведете Богоспасаемото Ваше паство і испълнн своята християнска, гражданска и человѣческа ъжность — да отблъснжтъ заклѣтия врагъ на отечевото".

Въ заключение ще кажемъ, че ако има нѣкой, който трѣбувало нáй-горчиво да оплаква ранната и прѣждеѣменна смърть на генерала Скобелева, то сме ние Бълитѣ: едно, защото той безгранично обичаше нашия наъ: крайно негодуваше противъ Берлинския Конгрессъ, дѣто распокжса България на толкова части, и никоги южеше да се примири съ искованото отъ Биконсфилда вание „Въсточна Румелия" за оная часть отъ нашето чество, която той даже въ послѣднето си тукъ въ пжъ прѣбивание, както помните, винжги назоваваше кна-*България*; и друго, и нáй-главното, че като той да ие създаденъ за осжществуванието на общенародния ъ идеалъ — обединението на България, Тракия и Македия. Помнж, когато Австрийцитѣ навлѣзохж въ Босна и цеговина, помнж го, казвамъ, да се окайва, за дѣто е генералски чинъ а при това и на дѣйствителна служба, ай-вече дѣто бѣше военно врѣме, та не може да подаде авката си, за да отиде да помогне на възстанницитѣ. ь съмнѣние, той щѣше да бжде първия да притече на щь, ако бѣше доживѣлъ минутата, когато за нашето инение би потрѣбувало да се истегли сабята и да заи топа и пушката.

Слѣдъ тия кратки забѣлѣжки, които мислимъ, че ще лнятъ отъ части поне и тъй пълната и прѣкрасна ия на Г. Роза, ний оставяме тогава послѣдния да прожава върху русския Байярдъ.

Русския Байярдъ.[1])

(Лични въспоминания за Генерала Скобелева отъ К. Рова).

Панегирицитѣ, които великитѣ господари произнасятъ за свои покойни слуги или прѣдани привърженници, твърдѣ често трѣбува да се причисляватъ къмъ категорията на „неискренности, исказани прѣдъ отворени гробове.“ Но никога истински чувства не сѫ били по́-ясно изражени отъ тия, истръгнѫти отъ сърцето на царя на всичкитѣ Русси, когато се извѣсти за смъртта на Русския Байярдъ, Генерала Скобелева, и които се съдържѫтъ въ посланието, което Негово Императорско Величество отправи къмъ сестрата на Генерала, Княгиня Бѣлоцѣлска. „Азъ съмъ“, казва Царя, „дълбоко потрясенъ и опечаленъ отъ нечаянната смърть на брата ви. Неговата загуба за Русската армия е такъва, която е твърдѣ трудно да се изравни, и трѣбува да бѫде дълбоко съжелявана отъ всички истински солдати. Твърдѣ тежко е да се загуби подръжката на такъвъ единъ человѣкъ“. Но, освѣнъ дѣто бѣше надаренъ съ на́й-високия военень гений, Скобелевото влияние бѣше господствующе въ развитието на живия въпросъ на панславизма. Нито пакъ бѣше далечъ отъ да влияе тоже върху любопитно размѣсеното и постоянно промѣнчивото течение на общата европейска политика. Неговата загуба за негова императорски господарь, на когото той бѣше лично дълбоко привързанъ, е единъ силенъ ударъ въ настоящата критическа минута за Руссия, но тя е по́-голѣма за народната или панславистическа партия, усѫществението на чиито аспирации е гаранцията за реформи въ великата Источна империя и спасителното противодѣствие противъ распространението на адскитѣ принципи на нихилизма.

Идола на едно плѣме, което числи отъ осемдесеть до деветдесетъ милиона; неисповѣданото плашило на друга

[1]) Pierre du Terrail, seigneur de Bayard, безстрашливия и безупрѣкаемия кавалеръ, който е живѣлъ въ царуваньето на Карла VIII. (1476—1524). Б. Пр.

съперническа народность; удивлението на всички надаени съ военна дарба; нѣжно обичанния отъ всички оние, юито сж имали рѣдкото щастие да се сдобиятъ съ негото приятелство; прѣдмѣта на страстна прѣданность отъ рана на хилядитѣ, които сж били подъ магнетическото шяние на оногова, когото Карлайлъ би описалъ като ръ: всичко това и повече бѣше Генералъ Скобелевъ, и лзитѣ на единъ цѣлъ народъ, и развълнуванитѣ чувства два материка свидѣтелствуватъ за величието на лицето, ето прѣди нѣколко врѣме слѣзе отъ сцѣната на свѣта, за дълбокото чувство, което възбуди печалната и внезна кончина на една геройска кариера.

Като го описвамъ като Русски Баиярдъ, азъ само упобявамъ една сполучлива фраза, която единъ князь на ерията употрѣби, когато се разговаряше съ мене прѣди години. Скобелева воененъ гений бѣше припознатъ всички и на послѣдне въобще исповѣданъ; но малка, поне въ Западна Европа, познавахж неговото широко разнообразно развитие, негова кавалерски характеръ, неата горяща любовь къмъ отечеството и народа си, неитѣ дълбоки и ревностни религиозни убѣждения; неата почти женска нѣжна любовь, която той питаеше ѣмо близкия крѫгъ на своитѣ приятели. И цѣлта на гоящитѣ лични въспоминания е да прѣдставѭ Генерала белева такъвъ, какъвто ми се показа въ врѣмето на тѣ доволно продължителни съ него сношения.

Михаилъ Димитриевичь Скобелевъ е роденъ на 29 Сепврий (н. с.) 1843,[1]) и слѣдователно едвамъ достигнж трить и деветата си година. Той не произлиза отъ нѣкоя а или благородна русска фамилия, макаръ баща му да е генералъ, и да бѣше спечелилъ при това значителна тация, като кавалерийски командиръ въ войната срѣщу

---

1) Той се поминж на 8 Юлий (н. с.) 1882 год. въ Москва. Б. Пр.

Турцитѣ въ 1854. Баронъ Стюартъ, русския посланникъ въ Букурещъ, самъ, както името му го показва, отъ Шкотландско происхождение, е съобщилъ на единъ общъ нашъ приятель, че стария Скобелевъ е внука на единъ Шкотландски емигрантинъ въ Руссия, на име Скоби. Помнѭ, че гато попитахъ младия Скобелевъ за истиноста на този слухъ, той ми отговори, „мислѭ, че има нѣщо истинно въ него, но азъ малко цѣнѭ генеалогическитѣ стъбла. Само фамилията никоги не е направила нѣкого великъ. Ума и дѣлата, а не родословието сѫ пашпортитѣ за трайна слава".

Младия Скобелевъ е получилъ общото си образование главно въ кѫщи, на бащиното си имѣние въ Спаское и въ Москва, подъ надзирателството на майка си, и съ помоцта на единъ наставникъ Френецъ.[1]) Скобелевъ бѣше горещо привързанъ къмъ наставника си, който останѫ приятель на семейството въ Спаское, до свършъка на твърдѣ краткия животъ на своя блѣстящъ ученикъ. Имахъ често случаи да се срѣщамъ съ този прѣвъсходенъ человѣкъ. Имѣющецъ малко отъ веселоста на своята раса, той е сдържанъ, свѣнливъ, и смиренъ въ присѫтствието на чужденци, но между приятели (en famille) свободенъ и живъ въ разговоръ, който показва, макаръ не педантически, неговитѣ дълбоки познания и обширно прочитание. Лесно е да се види, подъ какво влияние Скобелевъ е развилъ вкуса за белетристиката, който той е наслѣдилъ отъ майка си.

Карлайлъ казва нѣйдѣ си, че всѣкий ученикъ и читатель на историята, който ревностно се труди да си прѣдстави, какъвъ е билъ факта или человѣка, който това или онова историческо название му прѣдставя, никога не се задоволява, до като не открие, какъвъ е билъ естественния видъ и лицето на человѣка. Да прѣдставѭ единъ портретъ

---

[1]) Той се зове Жирарденъ. Той придружаваше почти навсѣдѣ Генерала Скобелева като частенъ секретарь. Въ послѣдното прѣбивание на незабвенния герой въ Парижъ и Г. Жирарденъ бѣше съ него. Б. Пр.

Русския Байярдъ. Около шесть крака и двѣ инци висъ, добрѣ пропорциониранъ, квадратно широкоплещястъ, і имаше едно здраво сложено тѣло, мускулисто и първо отъ колкото дебело, прави крака (стройни конечности) свободно и грациозно движение. Ржката му не бѣше гѣма, но мускулиста, съ нервно сжатие, означающе рѣтелность и теплота на сърцето. Една жена би описала цето му красиво, и то бѣше мжжественно въ всичкитѣ чьрти. Кжсоостроконченитѣ му хубави, почти златни, и чисто обръснжтия му подбрадъкъ, и добрѣ-изрѣзанитѣ уста, почти покрити съ дълги копринени мустаци, повахж голѣмо постоянство и силна воля. Носа му бѣше ѣмъ, правъ, добрѣ издѣланъ, и не твърдѣ издаденъ вънъ. Гибкитѣ ноздри се расширявахж въ разгара на сражение, въ врѣмена распаленъ разговоръ: това и скавата свѣтлина на неговитѣ ясни сини очи, бѣхж саѣ знакове за волканическата енергия на человѣка. Чему бѣше високо, курубесто отъ колкото широко, и ата му покрита съ кжса златна коса, бѣше кубелия. нкомъ неговата висока и грациозна личность, неговитѣ одни и учтиви маниери, запечетлявахж вниманието ти. ствувашъ инстинктивно, че си лице съ лице съ единъ между хората. Той е нáй-добрия ѣздачь, когото съмъ лъ, и негови великолѣпенъ ликъ на чело на една карийска колонна или централната фигура на единъ кавъ штабъ, напълно олицетворява нашата идея за рския характеръ. Той въобще ѣздѣше на бѣлъ или о сивъ конь. Въ врѣме на война, той винжги имаше апасъ, за да промѣнява ѣздата, нáй-малко три отъ тие окръвни хатове, които бѣхж отгледани на собственму имѣние въ Спаское. Неговата привързанность къмътѣ му бѣше както тжзи на единъ Арапинъ, и слѣдъ ѣпството къмъ хората, това, което нáй-много го сърѣ, бѣше невниманието или свирѣпството къмъ неговитѣ

конски мобилизи. Той обичаше нáй-много коньетѣ отъ английска порада, като нáй-съвършенни отъ конския родъ, и казваше, че нáй-добрата порода конье въ свѣта е единъ мѣлесъ между тѣхъ и тия отъ Украйна. Отъ неговата бѣла униформа и бѣлъ конь, той придоби между турскитѣ си неприятели името Акъ-Паша. Тамъ, гдѣто огъня бѣше нáй-силенъ или сражението нáй-убийственно, тамъ бѣше Акъ, или Бѣлия Паша, и суевѣрнитѣ Турски солдати почнѫхѫ да гледатъ на Скобелева като на единъ видъ демонъ, живота на когото бѣше магьосанъ.

Тази репутация впрочемъ, не се ограничаваше само между турската войска; тя сѫществуваше и между проститѣ русски солдати съ тая само разлика, че тия послѣднитѣ вѣрувахѫ, какво негова животъ е магьосанъ чрезъ особенното посрѣдничество на Светого Димитрия. Една сестра милосердия въ единъ отъ полскитѣ спитали, въ долината близо до Ловченския пѫть подъ Плѣвенъ, ми расказа, какъ единъ раненъ солдатинъ, когото тя е гледала, ѭ увѣрилъ тържественно, че нищо не може да повреди генерала крушума, който му строшилъ рамото, казалъ той, прѣминѫлъ прѣзъ тѣлото на генерала, но както винѫги, безъ да го повреди ни нáй-малко.

Една скроена прикаска въ Парижъ казва, че генералъ Скобелевъ билъ крайно суевѣренъ, и че причината, защо той винѫги ѣздялъ на бѣлъ конь, била ужь, „че една Циганка му била прѣдсказала, какъ никакво зло нѣма да го постигне, до като той ѣзди по тоя начинъ.“ Това, което по горѣ расказахъ, напълно опровергава тази басня за Циганката, и нищо не може да бѫде пó-далечь отъ истината, отъ колкото това, дѣто подобенъ здраво-мислящъ человѣкъ да е билъ суевѣренъ, като земемъ тѫзи дума, било въ грубото ѝ или въ по отвлеченното ѝ значение. Но, както всѣкий други великодушенъ или благороденъ человѣкъ, той гледаше на суевѣрението на единъ простъ и невѣже-

венъ народъ повече съ състрадание, отъ колкото съ прѣ-
ѣние, и много пжти, когато ставаше дума за сжщия този
ѣдмѣтъ, той изразяваше своята надѣжда, какво суевѣр-
тѣ обреди, които той твърдѣ умно казваше, опиэяватъ
чноститѣ и народитѣ, полека-лека ще се искорѣнятъ само
распространението на въспитанието. Прѣзъ стотинитѣ
дини, прѣзъ които Турцитѣ управлявахж България, го-
дствующитѣ власти строго запрѣтявахж публичното по-
вание на крьста — символа на вѣрата на България. Из-
нъжь слѣдъ Русската окупация, съ дѣтинска радость
гаритѣ укачихж кръстове отъ дърва, отъ цвѣтя, отъ
ва, по пжтищата, по дърветата, по кжщята, съ една
а всѣкждѣ. Обърнжхъ вниманието на генерала върху
всенародно проявление и въсхвалявахъ чувствата, кои-
ж го произвели. Той нито го одобри, нито го осжди;
е, каза той, естественното и просто изявление на вѣ-
на единъ дълбоко религиозенъ народъ. Други пжть,
найсеть мѣсеца, слѣдъ битката на Шейново, азъ при-
кихъ генерала Скобелева на една прощанна визита,
о той направи на сцената на нáй-кървата битка отъ
ата. Когато се мръкваше, той ми каза: „страхъ ли ви
спите върху гробоветѣ на двайсеть и петъ хиляди
?“ Никога не ми минаваше прѣзъ ума отъ пó-напрѣдъ
въпросъ. Дома, като изборъ, азъ никоги не бихъ из-
ь за бивуакъ едно гробище, но въ България чело-
трѣбува да се подчини на много малки неудобства.
нъ това нито дома, нито на друго мѣсто азъ не съмъ
ялъ нѣкое привидѣние, и като отговоръ на негова
чуденъ въпросъ, току що щѣхъ да повторж съ гласъ
юслѣдня мисль, когато генерала прибави: „Има хи-
хора, даже храбри хора, които не бихж го направили,
ърдѣ малко жени въ свѣта бихж дързнжли да го на-
ıтъ. Но ний не вѣруваме въ старитѣ баллади, които

ни казуватъ, че умрѣлитѣ ставали въ дванайсеть часа прѣзъ нощьта и оплаквали своята безврѣменна участь."

Друго. Въ врѣме на обсадата на Плѣвенъ, азъ посѣтихъ покойния г. Макъ-Гахана, военния кореспондентъ на вѣстника *New-York-Herald,* въ една малка селска кѫща, гдѣто той лежеше, вслѣдствие на едно паданье отъ коня. Азъ намѣрихъ тамо нашия общъ приятель, генерала Скобелева. съ когото отидохме да се расхождаме по двора, слѣдъ като се поразговорихъ съ безсилния, но гениялень Американецъ. Видѣхме добрата хозайка занята, споредъ както ѝ се ней виждаше съ твърдѣ важна работа. Мѫжъ ѝ бѣше сѣднѫлъ на земята, трѣперящъ цѣлъ отъ трѣска, и тя бѣше се навела върху му — въ едната си рѫка имаше една дървена пръчка, на която бѣше увѣсенъ единъ киленъ прѣжда, и въ другата си рѫка единъ голъ ножъ. Като бутваше главата, раменѣтѣ, рѫцѣтѣ и пр. на бѣдния пациентъ съ пръчката, тя удряше послѣдния съ ножа и произнасяше въ това врѣме, както се виждаше, извѣстни форменни фрази. Генерала, който познаваше добрѣ български, ми каза, че жената правяла магия, и той я попита за причината на това нейно тайнствено дѣйствие. Тя отговори, че прави това съ цѣль да пропѫди трѣската, като прибави, че по този начинъ тя била исцѣрила по прѣдишния си мѫжь. Когато това ми се обясни, и двама се изсмѣяхме отъ сърце за простодушния ѝ отговоръ. Генерала ѝ каза, че тя би имала много по́-добръ шансъ да запази този си мѫжъ, ако би се обърнѫла къмъ единъ докторъ. Съ загрижена доброта, генерала испрати по́-послѣ едного отъ военнитѣ доктори да лѣчи болния.

Вродена добросърдечность и едно замѣчателно горещо сърце бѣхѫ виднитѣ характеристически чърти на този кавалерски солдатинъ. Помнѭ, че го видѣхъ да покрие съ шинела си единъ раненъ солдатинъ, чийто кракъ бѣше направенъ на парчета отъ една бомба върху покрития съ

юзя баиръ, който води отъ долината къмъ зеленитѣ гори юдъ Плѣвенъ; и послѣ, когато Макъ-Ганъ бѣше раненъ, Скобелевъ му прати единственната си покривка, която му ставаше. Когато 16-та дивизия, която той командуваше, бѣше расквартирувана въ Сливенъ и въ околноста, придружихъ го единъ пѫтъ въ неговото забикаляньe да прилѣдва войската си. И ето единъ точенъ рапортъ отъ заоколката, който азъ бѣхъ писалъ по него врѣме до единъ ой приятель въ Англия: „генералъ Скобелевъ внимателно бикаля лагера на солдатитѣ си, за да види, да ли хората сѫ удобно расположени, и да ли храната имъ е добра. ой самъ опитва супата, хапва отъ кашата, хлѣба и месо, които имъ се даватъ, и тежко на оня контракчия, йто доставлява лоши нища. Когато ний неочаквани влѣхме въ двора, гдѣто бѣше готвачницата на полка, намѣхме едно голѣмо число гладни момченца и момиченца, дителитѣ на които бѣхѫ убити отъ Турцитѣ. Тѣ се нартахѫ наоколо и тихо наблюдавахѫ солдатскитѣ готвачи гладни очи, като се надѣвахѫ да могѫтъ да получѫтъ тѣ по една малка часть отъ обѣда. Солдатитѣ, когато дѣхѫ генерала, когото тѣ всички обичахѫ и уважавахѫ, о не бѣхѫ увѣрени, да ли той ще одобри това, дѣто давахѫ една часть отъ своя си обѣдъ на бѣднитѣ умиющи отъ гладъ сирачета, се помѫчихѫ да ги затулятъ, не ги види генерала, когато станѫхѫ да го поздравятъ. нералъ Скобелевъ, обаче, забѣлѣжи дѣцата, и изеднъжъ догади, за какво сѫ тѣ дошли тамо. И той попита солнитѣ, „давате ли нѣщо отъ обѣда си на тия скѫсани ца?“ Тѣ му зимахѫ подъ козирогъ и отговорихѫ: “ Да, ше прѣвъсходителство! „Идѫтъ ли всѣкий день“, пакъ ита генерала. „Да, Ваше Прѣвъсходителство,“ бѣше пакъ овора на солдатитѣ. Тогава генерала трогнѫтъ, промѣни вливия си тонъ и каза: „Така, братци; храбрия солнъ е винѫги и добръ другарь: и добрия человѣкъ

е винѫги храбръ солдатинъ. Никоги не забравяйте", прибави той, „да раздѣляте малкото, което имате съ бѣднитѣ и умиращитѣ отъ гладъ." На това отгорѣ солдатитѣ извикахѫ ура, и Скобелевъ заржча на адютантина си да раздаде нѣкоя и друга пара на дѣчицата.

Нѣколко врѣме прѣди послѣдне расказаното приключение, азъ пѫтувахъ съ генерала Скобелева отъ Пловдивъ къмъ Казѫнлѫкъ, когато колата ни се счупи въ Калоферъ. Въ врѣмето на нашето принудително прѣстояванье въ Калоферъ Генерала, споредъ привичката си, отиде между жителитѣ. Като ги распитваше любезно относително тѣхната участь въ живота, той похвали и насърдчи безинтересното поведение на една жена, която бѣше прибрала въ кѫщата си двѣ дѣца, останѫли сирачета въ слѣдствие кланьетата, извършени отъ Турцитѣ, когато се оттеглихѫ, слѣдъ първото прѣминаванье на Гурко прѣзъ Балкана. Генерала прибави, че „длъжность а тъй сѫщо и привилегия е за бѣднитѣ да си помагатъ единъ другиму, когато Богъ имъ прати нещастия". Азъ искахъ да дамъ малко пари на жената, но Генерала, като се обърнѫ на английски къмъ мене, запрѣти това, като каза, че то би могло да изглади онова чувство, което очевидно е причинило нейното добро дѣло, и да отслаби духа на независимость, който той се радваше да забѣлѣжи и който бѣше правило между българскитѣ селени. Но Генерала самъ успокои сърдцата на една тъпа дѣца, които бѣхѫ се събрали, като имъ раздаде захарь, който той купи отъ едно малко дюкенче на една полу-срутена кѫща.

Тѣсно свързано съ тѫзи страна на Скобелева, характеръ е неговото дълбоко религиозно чувство. Неговата религия бѣше пó-широка отъ едно вѣрование и пó-дълбока отъ колкото една форма. Тази му религия има своитѣ си кореки, може би, въ набожната страна на человѣческата натура, тъй силно развита въ всичкитѣ клонове отъ Славянската раса. Като се придържаше о православната гръцка

ърква, която той, заедно съ приятеля си Аксакова, мисли
собенно пригодлива за Славянски гений, той не бѣше
никакъ фанатикъ и признаваше, че религията не състои
ь вѣрванията въ църквата или исповѣданията на тия
ѣрвания, но въ едно възвишенно понятие за длъжность,
оято человѣкъ да испълнява тъй ревностно, колкото важ-
юста на минутата позволява. Суммата на неговата док-
рина се вижда да е, „това, което трѣбува да направишъ,
аправи го съ всичката си сила“, като оставишъ другото
Бога. И въ този именно духъ — не слѣпия фатализмъ
Турчина, но сигурната вѣра на Християнина — е бѣ-
лѣжката, която той направи, слѣдъ като очисти редутитѣ
Зелената Гора, подирь злополучната атака на Плѣвенъ,
Септемврий мѣсецъ, 1877: „Направихъ всичко, което
кяхъ; пóвече не можяхъ да направѭ. Никого не обви-
вамъ; такава е волята Божия“. Нищо не може да бѫде
възвишенно отъ пламенното онова усърдие и живото
ова чувство на една душа, расклатена до дълбочината
съ които той ми прочете на изустъ на бойното поле
Шейново, една поема, мислѭ отъ Аксакова,[1]) въ която
ъртта отъ далечъ се представя отъ въображението много
асна, но когато человѣкъ ѭ срѣщне въ защитата на
о свето дѣло, тя загубва всичката си ужасъ и става
шествие къмъ самото небе. Неволно азъ си припомнихъ
Улора да декламира „Елегия въ единъ чърковенъ дворъ“
Грея въ прѣдвечерието на атаката на Квебекъ.

Нито пъкъ нѣкога щѫ забравѭ тържественната служба
упокоението душитѣ на умрѣлитѣ, която се извърши
сѫщото Шейновско бойно поле отъ Генерала и нѣколко
другаритѣ му. Скобелева домашенъ попъ отслужи ли-
гията, помогнѫтъ само отъ единъ простъ драгунъ като
итъ“. Всички бѣхме гологлави (както пишяхъ по него

[1]) Струва ни се, че автора се лъже и че поемата, за която е думата, не е отъ
ова, но отъ Хомякова. Б. Пр.

врѣме); всички стояхме въ почтителни групи около една монументална колона, върху която имаше единъ кръстъ. — Генерала отъ дѣсната страна на свѣщенника. Слънцето свѣтеше съ незаоблачена блѣскавость, натурата се виждаше утихнѫла за тази тържественна минута и бѣлата мъгла плуваше около върха на св. Никола, нáй-високия Балкански върхъ, който тя обвиваше съ своитѣ влакна. Виждалъ съмъ пишнитѣ церемониялни служби въ католическитѣ катедрали на материка; зималъ съмъ участие въ богатитѣ обреди на англикански църкви; слушалъ съмъ благозвучната служба въ православни катедрали; молилъ съмъ се Богу въ проститѣ капели на презвитериянска Шкотландия: но нийдѣ не съмъ присѫтствувалъ на пó-впечатлително богослужение отъ това на бойното поле на Шейново. Вѣри и форми се забравихѫ въ тържественноста на дѣлото и усърдието и благоговѣнието на молящитѣ се; и когато треперящитѣ звукове на свѣщенника съ дебелитѣ, но сладки отвѣтствия на драгунапсалта се разнасяхѫ въ утрѣшния тихъ въздухъ, человѣкъ трѣбува да се надѣва, че всичко е добрѣ, съ хилядитѣ храбри хора, които сѫ тамо погинѫли въ испълнението на своята длъжность. И когато службата се продължаваше, Генерала плачеше, като едно дѣте, и между малцината но дълбоко трогнѫтитѣ присѫтствующи много малко сухи очи имаше, макаръ че тие храбри, и по нѣкога груби солдати, рѣдко се чувствоватъ въ умилително настроение.

Скобелевитѣ отношения към родителитѣ му бѣхѫ особенно нѣжни. Рѣдко се случава, дѣто да сѫществува таково съвършенно довѣрие и взаимно уважение между баща и синъ, както това бѣше между стария и младя Скобелевъ. Едно приключение, което прѣдставя бащината обичь за славния му синъ се случи въ мое присѫтствие. Това бѣше два или три деня, слѣдъ успѣшното прѣминаванье на Рус-

ятѣ прѣзъ Дунава на Зимничъ, въ което младия Скобелевъ се би като охотникъ, носяйки пушка и байонетъ и водейки нападението по стръмнитѣ Свищовски баири. Върху огущественната рѣка не бѣше още направенъ мостъ, и се идѣ за нуждно да се усили кавалерията, която бѣше върху урската територия. Инжинеритѣ, за да съградятъ моста ъ варкитѣ, бѣхѫ взели всичкитѣ понтони, които по́-прѣ і бѣхѫ употрѣбени за прѣвозванье насрѣща нѣколкото дѣления кавалерия, които тогава се намирахѫ на Свиовската страна. Младия Скобелевъ прѣдложи, щото калерията да прѣплува отъ срѣща и той се нае да докаже актичноста на своя планъ. Казано, иаправено. Възсѣднѫ бѣлия си хатъ, засука надолу по стръмнитѣ глинени мнишки скели, прѣминѫ презъ малкото мосче, което се остираше върху едно заливче и води въ острова Ада, и ази рѣката, бутнѫ вихрия си конь, който плувнѫ къмъ рѣщния брѣгъ. Смѣлия тоя опитъ се наблюдаваше съ диханно внимание отъ височинитѣ на румѫнския брѣгъ, іѣмаше по растрѣвоженъ зритель на това смѣло прѣдиятие отъ побѣлѣлия старецъ, негова баща. Съ нестърние слѣдѣше съ своя си биноклъ успѣха, който синъ заедно съ благородния си конь правѣше противъ течето на силната рѣка. Тогава рѫцѣтѣ му се растрепеѣ и се отказахѫ да държѫтъ увеличителнитѣ стъкла. , който е прѣдвождалъ осемъ стотинъ кавалеристи въ іъ силенъ штурмъ противъ петь хиляди Турци, бѣше силенъ отъ зрѣлището на такова рисковано дѣло. Князь етелевъ, който бѣше до него, слѣдѣше медленноста, съ го негова другарь прѣодоляваше въ своята неравна борърху силната рѣка, въ отговоръ на усърднитѣ молби тария генералъ, му извѣстяваше всѣко обстоятелство това възбудително похождение. Лека по лека душев) вълнение притискаше гласа на бащата, който извике отъ врѣме на врѣме: „О, моето храбро момче! Удави

ли вече?“ И когато младия Скобелевъ стжпи живъ и здравъ на брѣга пó-долу отъ Свищовъ, една заглушителна ура се разнесе отъ русското войнство, което бѣше свидѣтель на смѣлия тоя подвигъ; и лицата, които окружавахж сѣдовласия старецъ, отзовахж неговото „слава Богу“, както за него така и за успѣха на едно прѣдприятие, почти несравнено по своята смѣлость.

Любовта на Скобелева къмъ майка му и нейната къмъ него бѣше безгранична. Помнж, въ Пловдивъ, въ 1879 тя ми говори за нейното „благородно, хубаво момче.“ Той бѣше за нея винжги едно момче. И красивитѣ подвижни черти на тжзи благородна, високо-въспитана и вѣжлива госпожа се распалвахж, щомъ тя се коснѣше до дѣлата и смѣлитѣ прѣдприятия, чрезъ които синъ ѝ спечели правозаслужената слава. Тя бѣше живо заинтерисувана съ Русско-Турската война, едно защото мжжь ѝ и синъ ѝ бѣхж видни лица въ тази велика драма, и друго, защото съ Аксакова, тя вѣрваше, че резултата отъ тази война ще бжде не само възрождението на балканскитѣ Славяни, но и на цѣлия Славянски міръ. Слѣдъ свършваньето на войната, когато мжжь ѝ бѣше се поминжлъ, тя дойде въ България и изведнъжь намѣри утѣшение за своята скърбь и отводъ за своята изобилна енергия въ отваряньето сиропиталища и училища за българскитѣ дѣца, защото, както сина си, тя ентусиястически вѣрваше въ въспитанието. Когато ж срѣщнжхъ, тя бѣше вече приполвила заготовленията за отваряньето въ околноста на бойното поле едно училище, сиропиталище и църква, които да се поддържатъ отъ нейнитѣ имущества, въ споменъ на великата побѣда на сина ѝ въ Шейново.

По иронията на сждбата, Скобелевата безгранична любовь къмъ майка му станж причина за жалостната и безврѣменна ѝ смърть. Той бѣше отредилъ за нейнъ съпжтникъ и пазитель едного отъ своитѣ си адютанти, — единъ

ьядъ Руссинъ, когото той буквално изъ състрадание бѣ-
ю подигнжлъ на положението, което този офицеринъ зани-
аваше. Този негодяй си съставилъ диаволския планъ да
бие майката на своя патронъ, и да ѝ ограби драгоцѣн-
итѣ камъни и сумата отъ 5000 лири, които тя е имала
ъ себе си, за да раздаде на разни учреждения, които тя
ѣше основала или взела подъ свое покровителство; и гнус-
ита тази замисль биде испълнена, когато госпожа Скобе-
ва тръгнж отъ Пловдивъ за София. [1]) Скобелевъ по него
ѣме бѣше занятъ въ послѣдния си походъ за покоре-
ето на Туркоманитѣ въ Геокъ-Тепе, и азъ вѣрувамъ,
той никоги не можя да се съвземе отъ жестокия ударъ,
ито страшната сждба на неговата обична майка му нанесе.

„Ако да не бѣше войникъ, той щѣше да бжде уче-
къ," ми каза единъ день Скобелева старъ наставникъ,
о ми говоряше за любовта на негова ученикъ къмъ кни-
ѣ и за чудната обширность на неговитѣ познания, като
отрѣби думата „ученикъ" въ най-широката ѝ смисль.
ширноста и точноста на Скобелевитѣ литературни по-
ния бѣхж удивителни; но, когато си помислимъ, че отъ
шство той е билъ единъ дѣятеленъ солдатинъ на ла-
нното поле и една жъртва „на гибелнитѣ шансове, на
чки, които постоянно сж се мѣнявали отъ врѣмето и
ето, отъ на-косъмъ избавянье на живота му отъ неми-
ми смъртоносни опасности:" — тия му обширни и точни
нания сж просто за чудо. Какъ е ималъ той врѣме тол-
ѣ, да чете и да смеле четеното, е една тайна. Веднъжъ,
ито разисквахме съ него нападенията, които и двама
гахме за най-неправедни и непростителни отправени

---

[1]) Автора, както се вижда, незнае подробноститѣ за смъртта на госпожа Ско-
а. Офицерина Уватисъ, (убийца на Скобелевата майка) не бѣше отреденъ отъ
ила за нейнъ спжтникъ и пазитель. Госпожа Скобелева биде убита близо до
ивъ, когато тя тръгнж отъ тоя послѣдния градъ за Казанлжкъ, а не за София,
казва автора. При това и суммата, за която говори автора, бѣше много по-малка
000 лири. Б. Пр.

противъ Руссия, русскитѣ патриоти, и поведението на русската армия, азъ му загатнъхъ, че никой други освѣнъ него, по своята литературна сила, точно познание на фактоветѣ, и своето почтенно положение, не е въ състояние да замълчи злословнитѣ тия прѣиначавания на дѣлата и да защити опората, върху която сѫ станѫли водителитѣ на мисъльта въ Руссия. Той отхвърли на страна прѣдложението ми, като каза, че той, поне за сега, счита се неспособенъ за таково дѣло, и върху това прибави още: „азъ съмъ единъ сълдатинъ, и до тогава до когато щѫ имамъ да се биѭ, не мислѭ да излизамъ на арената на полемиката.“ Отъ словата обаче, които той произнесе въ Ст. Петерсбургъ, Парижъ и Варшава, прѣзъ послѣднята година на живота си, може би той да чувствоваше, че врѣмето наближаваше, когато той трѣбуваше да влѣзе въ борбата на полемическитѣ прѣния, но за зла честь, този периодъ никоги не можà да дойде за него.

Освѣнъ дѣто той познаваше прѣвъсходно своя езикъ, и страстно любяше произвѣденията на поетитѣ и авторитѣ отъ новата епоха на русската литература, той владѣеше напълно тъй сѫщо латински, английски (който езикъ той говореше безъ ни нáй-малкия акцентъ на единъ чюжденецъ), француски, германски и италиянски. Той бѣше училъ гръцки въ младоста си, но не е запазилъ въ мѫжката си пора нѣкоя особенна любовь за този езикъ, макаръ и да говореше новия гръцки езикъ. Той добрѣ познаваше классическитѣ английски, француски и германски произведения, и неговитѣ любими автори се виждахѫ да сѫ Хораций, когото той никоги не се уморяваше да цитира, Шиллеръ по германски и Байронъ по английски, при това и съвсѣмъ добрѣ му прилѣгахѫ цитати изъ Шекспира. Другитѣ езици, които той говоряше, бѣхѫ влашки, български, сръбски, киргиски, и вѣрувамъ единъ или два други Срѣдне-азиятски диалекти. Въ единъ избранъ кру-

юкъ на близки приятели, разговора му бѣше распаленъ, зященъ и стънченъ, блѣстящъ отъ проблѣски на неэпнуденъ юморъ. Той бѣше съвсѣмъ откровенъ въ израенпето на своето мнѣние, върху което обаче той доволно истояваше. Относително чисто военнитѣ въпроси, той бѣе челъ твърдѣ много; и когато негова штабъ бѣше въ швенъ, въ врѣмето на русската окупация въ България ѣдъ войната, стѣнитѣ на негова частенъ кабинетъ бѣхѫ крити съ дулапи, пълни съ книги върху военното искуво. Пó-голѣмата часть отъ четеньето си той правяше сутина, прѣди да приеме посѣщението на штаба си. Една іѣма часть отъ неговата библиотека, забѣлѣжихъ съеше отъ английски и француски книги, много отъ пъргѣ бѣхѫ мемуари върху британскитѣ-индийски войни, дно съ нѣколко съчинения върху великата Американ-, гражданска война.

Една сутрина той расказа едно приключение, което дова обширноста на негова прочитъ и прѣимуществата › точното историческо знание за единъ солдатинъ. Въ женстанската война, той е билъ при штаба на генерала гфмана, и когато русската експедиционна войска удаa върху Махранъ, тя намѣрила опълчена срѣщу си една мадна туземна войска, която числяла повече отъ десеть щу единъ отъ завоевателитѣ, и занимавала една силна иция. Тази позиция той обясни съ една скица, която ерта на массата съ изгорѣлитѣ клѣчки на кибрититѣ, които си бѣхме запалили цигаритѣ. Дѣсното крило на риятеля той показа, било защитено отъ каменнитѣ стѣни града Махранъ, въ фронта се виждала една широка равa, покрита съ трѣва, когато лѣвото крило стояло върху нъ нисъкъ редъ отъ каменни могилки. Скобелевъ, като людавалъ позицията, билъ поразенъ отъ нейното сход-› на оная, описана въ мемоаритѣ, мислѫ, на една отъ ансровитѣ индийски войни, макаръ че за съжаление азъ

пренебрѣгнѫхъ да запишѫ тогава името на мемуара, автора и града, на който се отнасяше. Скобелевъ изведнъжъ съобщилъ на Кауфмана своето впечатление, и послѣдния Генералъ лаконически го попиталъ „и какво направи Нейпиеръ?“ На това отгорѣ Скобелевъ направилъ единъ очеркъ на Англо-индийското дѣло; какъ отъ начало английскитѣ войски атакували въ фронтъ и затънжли въ тази равнина покрита съ трѣва, отъ което се видѣло, че тази равнина е била една мочорлива долина; какъ английския Генералъ е трѣбувало да отстѫпи за прѣзъ нощта; какъ на другата сутрина той направилъ едно фланково движение, изненадалъ, деморализиралъ, и окончателно съсипалъ голѣмата туземна армия и заробилъ неѭ и града. Слѣдъ като Скобелевъ свършилъ расказа си, генералъ Кауфманъ тихо казалъ: „и това е точно, което ний ще направимъ, само че ще избѣгнемъ погрѣшката да нападнемъ въ фронтъ и тази нощь“. Съ съдѣйствието на своя си началникъ, Скобелевъ организовалъ своето славно фланково движение съ своята кавалерия, и заедно съ Кауфмановата атака върху лѣвия фронтъ на неприятеля, тѣ възобновили Нейпиеровото дѣло, съвършенно съсипали грамадната туземна армия, и взели Махранъ. Между стотѣхъ и петдесеть и восемъ топа, които имъ паднжли въ ржцѣтѣ, се намирали двата топа, които по́-прѣди Хокандцитѣ били отнели отъ Руситѣ и едно голѣмо число репликати (топове, направени по подражение на европейскитѣ) изящно туземно издѣлие.[1]) Това остроумие на туземцитѣ отъ Срѣдня Азия се срѣщнѫ и у Афганцитѣ, у които нашитѣ войски намѣрихѫ мѣстни произведения отъ изящна работа, направени по модела на ар-

---

[1]) На побѣдата на Махранъ Скобелевъ гледаше като на най-славното военно дѣло, което той е извършилъ въ живота си. Той твърдѣ обичаше да говори за неѭ. Негова значокъ, който е ималъ подъ Махранъ, и който е продупченъ отъ куршуми, опушенъ отъ барутъ и раскъсанъ на парцали, Скобелевъ го носѣше съ себе си и прѣзъ послѣдната война. Шейновската побѣда Скобелевъ турваше слѣдъ тая на Махранъ. Б. Пр.

плерията, която английското правителство бѣше подарила а Амира Ширъ-Али.

Скобелева гений като Генералъ е припознатъ отъ най-исокитѣ научни военни критици въ неговото отечество, ь Германия, въ Франция и въ Англия, и би било неу-ѣстно отъ моя страна да говорѭ за него. Вънъ отъ него-итѣ походи въ Азия, за които нищо незнаѭ отъ лични ъспоминания, азъ могѫ само да покажѫ на неговото прѣ-шаванье прѣзъ Балкана въ Шейново, (което по искус-вото, смѣлоста и успѣха надминува всѣко военно дѣло, вършено прѣзъ Русско-турската война), — на негова ързъ походъ къмъ Едрене и на послѣднешното обкружа-нье на Цариградъ. Както всичкитѣ велики полководци, обелевъ вдъхваше въ офицеритѣ и солдатитѣ подъ не-за команда най-горещата привързанность и прѣданность. употрѣбѭ една стара фраза: „тѣ бѣхѫ готови да се ърлятъ въ вода и огънъ за него“. Трудно е да се опре-ли точно, на какви особенни качества на младия Гене-ръ това се дължеше. Може би, на едно съединение на ого велики и обичливи качества. Генералъ на двадесеть осмата си година; най-видното лице въ всѣка депеша централна Азия; на тридесеть и четвъртата си година оя на най-рѣшителната битка отъ великата Българска на; водитель на русското войнство къмъ историческата ница на традиционалния неприятель на Сѣверната им-ния; на тридесеть и петата си година командиръ на нъ армейски корпусъ: Скобелевъ естественно бѣше дмѣтъ на силна зависть отъ страна на по́-старитѣ ге-али на царска служба. Помнѭ, когато говоряше за това риятно положение на работитѣ, да казва, че нему по-итѣ му донасятъ добавоченъ трудъ и по́-голѣми грижи, у налагатъ най-неуморимата бдителность, да не стори най-малката погрѣшка. И като знаемъ огромната работа, го той прѣдприе и благополучно извърши, не е чудно

макаръ и да е печално, гдѣто той умрѣ отъ болесть на сърцето на тридесеть и деветата си година.

Съ офицеритѣ подъ негова команда, той се отнасяше свободно и приятелски, но той никоги не загубваше своето достойнство, или своята си здържанность даже въ минути, когато неговата веселость го накарваше да се пораспустне. Негова проницателенъ погледъ влизаше изведнъжъ въ подробноститѣ на едно дѣло, и той никоги не пропущаше да не забѣлѣжи похвали и награди каквото и да е проявление на доблесть. Загубата на единъ другарь, колкото и скроменъ, той дълбоко съжаляваше. Да дамъ единъ примѣръ за това. Единъ шестнадесеть годишенъ юноша, отъ добра фамилия, който бѣше избѣгалъ отъ училище отъ Петербургъ, презъ врѣмето на войната постѫпи при Скобелева, като волентиринъ подъ Плѣвенъ. Той се би съ голѣмъ куражъ въ щурма и прѣвзиманьето на Плѣвенъ, и Скобелъ го възвиси въ ротенъ командиръ въ 32 полкъ. Въ битката на Шейново, това момче поведе лично щурма на централния турски редутъ, останѫ живо отъ града крошуми, които се сипяхѫ върху му, но биде промушено съ байонетъ, когато на чело на своитѣ хора то влизаше вече въ неприятелския редутъ. Скобелевитѣ думи бѣхѫ, когато заповѣда да се издигне единъ паметникъ върху гроба на храброто момче, който той самъ бѣше му избралъ подъ сѣнката на четири бука: „Кѫсъ но геройски бѣше негови животъ".

Добрѣ е казано, че Скобелевъ имаше „една почти магическа сила да се отождествява въ нѣкои случаи съ найскромния отъ хората". Тържественъ бѣше деня за единъ редовой да бѫде избранъ даже за най-малкото внимание отъ страна на Генерала, на било даже, да му потегли нѣжно ушитѣ, — единъ любимъ Скобелевъ начинъ за особенно галение, когато бѣше въ добро расположение на духа. Въ една война той раздѣляше лишенията и храната на

йи-простия редовой, той не избѣгваше мжчнотиитѣ, които еговитѣ хора бѣхж принудени да търпятъ; ако тѣ бѣхж ь нужда, никаква раскошность нѣмаше на неговата масса. ть своя страна, неговитѣ хора се въсхищавахж отъ Сколевата неустрашимость и неговитѣ блѣстящи набѣги ърху неприятеля. Подъ командата на такъвъ единъ гералъ и мало-душнитѣ даже ставатъ храбри войници. Кото, слѣдъ три-дневна борба съ снѣговетѣ, безднитѣ и юпаститѣ на Иметлийския проходъ, прѣзъ който топове, ргони, тенти и даже много отъ боевитѣ запаси трѣбуше да се оставятъ, — Скобелевата уморена колона се пои въ долината на Тунджа, и дойде лице съ лице съ ісселъ-Пашовата армия, която що бѣше побѣдително ълснжла колонитѣ на Радецки и Мирски. — Генералъ обелевъ обиколи войската си, на която той съобщи, че ма отсжпванье: всичко, което и́ оставаше, бѣше смърть і слава, — слѣдъ като се позапря малко, — срамъ. „Смърть і слава", бѣше отговора, придруженъ отъ заглушително за своя обиченъ и прѣданъ водитель отъ страна на ската, която благородно и изведнъжъ оправда своя изъ. Много примѣри за неговата храбрость и хладнокръ въ опасность сж вече добрѣ извѣстни на читателитѣ западна Европа. Да прибавіж само единъ или два. Въ я. прѣди штурма на Зелено-горския редутъ, подъ Плѣь, азъ бѣхъ заедно съ генерала върху покрития съ е ржтъ, отъ който добрѣ се виждаше турската пози. Скобелевъ се приготвяше за пристжпъ. Самъ отъ ни наблюдения, той бѣше направилъ единъ планъ за жающата мѣстность, и неприятеля го гледаше, когато правяше върху плана си нѣколко скици за точкитѣ, о и за мѣстноста, която води къмъ тѣхъ, които бѣхж імѣтитѣ за нападения отъ страната на всѣкий единъ неговитѣ баталиони. Турцитѣ почнжхж да гърмятъ: начало бомбитѣ не достигахж, послѣ тѣ прѣминувахж

надъ насъ, но нечаянно двѣ исплющяхѫ неприятно наблизо. Едната се пръснѫ на нѣколко метра само далечь отъ Скобелева, който сѣдеше на единъ полски столъ и чертеше; той както и книгата му бидохѫ посипани отъ ронящата се лозена пръсть. Безъ да каже ни дума, нито да мигне, той отърси само пръста отъ книгата и довърши чертението на плановетѣ си, като заржча на щаба си, щомъ види, че бомбитѣ продължаватъ да биѭтъ мѣтко, да отидѫтъ на завѣтъ, задъ единъ баиръ на 20 ярда далечь. Въ битката на Шейново, — и азъ често споменувамъ за това сражение, защото неговитѣ подробности сѫ почти съвършенно неизвѣстни въ Англия, — Скобелевъ, възсѣднѫлъ на бѣлия си жребецъ, отиде самъ да разгледа турската позиция. Разбира се, че той станѫ точката, върху която се устрѣмихѫ силни гърмежи отъ неприятелскитѣ пушки и топове. Ето ти и една бомба да ударѭ право подъ негови жребецъ и се пръснѫ. Хиляди хора мисляхѫ, че неговата неустрашимость нáй-сетнѣ му докара смъртта, която той се виждаше да търси. Но, когато се расчисти пушъка, бѣлия жребецъ се виждаше да пристъпва гордо, и негова всадникъ неповреденъ, скоро се завърнѫ при войската си. Скобелевъ ми каза, че когато бомбата се пръснѫла, той почти е билъ задушенъ отъ сѣрневия димъ, и че за минута той дѣйствително е вѣрувалъ, какво послѣдния му часъ билъ настѫпалъ. Подскачаньето на коня му обаче го е разбудило отъ потрясението, и той е можилъ да доискаря своето размѣрванье. Утѣгчително би било да увеличавамъ числото на примѣритѣ, въ които той на косъмъ се е спасявалъ отъ смърть или пъкъ оныя за неговата смѣлость.

Като дисциплинаренъ человѣкъ, той бѣше твърдъ и точенъ. Никаква точка не бѣше за него тъй малка, щото да бѫде пренебрѣгнѫта. Скобелевитѣ ведети (сентинели, кавалеристи за да извѣстяватъ скоро щото сѫ открили

нжкоги не сѫ били изненадѣни да дрѣмятъ. Неговото знание за подробноститѣ на военната служба бѣхѫ всеобщи: — той даже можѣше да свири всичкитѣ сигнали на трѫбата. Едно доказателство за дисциплината на негова корпусъ ми иде на умъ. Говоряхъ съ него за военнитѣ пушки, които се пълнятъ отъ отзадъ, и разисквахме прѣимуществата на разнитѣ системи. Като взимà една „Берданка“, съ която войската напослѣдне е била въоружена, отъ единъ солдатинъ, той ѭ разложи на всичкитѣ ѝ части и ми расказа механизма ѝ съ точноста на единъ оружейни масторъ. Като повърнѫ пушката на солдатина, той се обърнѫ, и като отиде до единъ часовой, който стоеше на нѣколко крачки отъ насъ, каза: „Да ти видѭ пушката,“ и си простря рѫката, когато говорѣше. Солдатина взимà подъ корогъ и отговори: „Немогѫ, Ваше Прѣвъсходителство.“ „Но азъ искамъ да ѭ видѭ, да ли е чиста“, настояваше генерала. „Немогѫ, Ваше Прѣвъсходителство,“ каза пакъ часовоя, твърдъ като една канара. Скобелевъ се улибнѫ, потегли му ушитѣ и си заминѫ. Азъ го попитахъ, да ми обясни това, на което отгорѣ той ми каза, че у него имало единъ законъ за войната, че никой часовой, когато е на пост, подъ никой начинъ не може да си даде, орѫжието, даже нито на самия царь. „Но,“ казахъ азъ „да прѣдположимъ, че часовия си дадеше пушката, когато вий по видимому тъй сериозно ѭ искахте. Какво тогава?“ „Той щѣше да бѫде застрѣленъ“, тихо отговори генерала, за неподчинание на заповѣдь въ врѣме на война.“

На много мѣста прѣзъ послѣднитѣ нѣколко недѣли се каза, че генералъ Скобелевъ е билъ неприятеля на Англия. Въ никакъвъ смисль не мислѭ това да е било истинно описание на человѣка. Той бѣше единъ рѣдкостенъ поклонникъ на Англия и на английскитѣ учреждения, макаръ и да вѣруваше, че послѣднитѣ бѣхѫ неприспособени за неговото отечество. Истинна е, че прѣди и слѣдъ

подписваньето на Берлинския трактатъ, той рѣзко изражаваше своята умраза противъ политиката на Биконсфилдовото правителство. Его точния неговъ езикъ, както азъ бѣхъ го забѣлѣжилъ по него врѣме. „Неможете ли да видите, защо тази политика толкова ни възмущава? Вжтрѣ въ двѣ години ний сме наводнили тази страна (България) съ нашата кръвь. Братьята ни сж убити, нашето отечество е направило грамадни жертви, вдовици жалѣжтъ, дѣца плачятъ, а бащи оплакватъ загубата на надѣжни синове. Всичко това ний бихме поднесли съ търпѣнието, което Господь дава, ако тѣхната свобода, която ний бѣхме извоювали за нашитѣ братья по плѣме, вѣра и езикъ, би имъ била дадена. Но проклѣтата дипломация пристжпва и казва! Не: само по́-малката половина отъ тѣхъ ще бжде свободна, а по́-голѣмата часть ще се прѣдаде пакъ на нѣжната милость на Турцитѣ“. Вий знаете сами, що сж били Турцитѣ, що сж сега, и какви ще бждатъ винжги; и като се турите на наше мѣсто, не бихте ли били крайно разядосани, за дѣто нашитѣ жертви сж били напразно, и дѣто хората, върху гробоветѣ на които ний сега тжпчимъ, сж умрѣли за нищо?“ А особенно Скобелевъ, заедно съ много други влиятелни Русси, горчиво негодувахж противъ оня членъ отъ Берлинския трактатъ, който прѣдвижда гарнизони на Балканитѣ. Подобна една мѣрка, обявяватъ тѣ, може само да отслаби княжеството, и да тури Всточна Румелия на произвола на военнитѣ паши. Вѣрувамъ, че ако английското правителство би настояло вь 1879 г. да иска буквалното испълнение на тази часть отъ трактата, Руссия би обявила още единъ пжть война. И това е една очевидна тайна, че Русситѣ бѣхж добрѣ приготвени за нея. Всичкото мжжко население отъ Въсточна Румелия бѣше организовано отъ генерала Скобелева въ една добрѣ обучена, прилично екипирана милиция; сжщеврѣменно това (мжжкото население) отъ княжеството България подобно бѣше

рганизирано отъ княза Дондукова Корсакова, управитель ia княжеството прѣди избирането на княза Александра. I прѣдъ видъ на такъва една случайность, като нова една юйна, генералъ Скобелевъ бѣше приготвилъ нáй-детал-штѣ планове за неѭ. Той самъ е обѣздилъ почти всѣка ɥна миля на Турция отъ Цариградъ до Дунава, е размѣ-ілъ всѣка позиция, удобна за защита или атака, и една ова военна карта е била съставена. Не се съмнявамъ, че лана за войната, който съдържаше нѣколко волюма ски-ı. се намира сега въ архивитѣ на Русското военно ми-стерство, готовъ за бѫдѫщи случайности.

Скобелевъ не бѣше отъ тия, които вѣруватъ, че Рус-я и Англия би трѣбувало да дойдѫтъ въ неприятелско ыкновение въ Азия. Бѣхъ съ него, когато се свършваше глийската война въ Афганистанъ, и като разисквахме проса, той откровенно каза, че Афганистанъ е вънъ отъ ерата на русскитѣ завоевания, които той призна се гра-чатъ до сѣверния дѣлъ на голѣмия Азиятски материкъ, не се простиратъ до Индия. Но той прибави: „ако Рус-ıта амбиция би се прострѣла къмъ Индостанъ, на вли-шето въ Афганистанъ подъ Биконсфилдовото и Литто-зото управление, и мѣркитѣ, които се взехѫ въ послѣд-ше е политиката, отъ която пó-добра неможеше се из-:ли, която нáй-добрѣ би съдѣйствувала на прѣдполага-тѣ русски цѣли: тя ще хвърли Афганцитѣ въ объя-ıта на Руссия“. Като войникъ, той бѣше очарованъ отъ ина на водяньето на афганската война.

Скобелевъ рѣдко говорѣше върху това, което може да нарече домашната политика на Руссия. Въ една смисль :е да се каже, че той бѣше силенъ империялистъ. Съ ги думи, виждаше се, че той мисли, какво гения на вянското плѣме бѣше пригодливо за това, което моя ятель Профессоръ Лоримеръ въ своитѣ „институти на дународното право“ нарича „делегация на власта“ за

различие отъ конституционалнитѣ начини на управлението. Развитието на Руссия той очакваше отъ развитието на една чиста славянска цивилизация, основана отъ славянски идеи, и това именно чувство докара умразата му къмъ една извѣстна секция на германскитѣ политици. Тия послѣднитѣ, чрезъ своитѣ органи на печата, безъ да се тѫрвятъ, тържествувахѫ надъ смъртта на генарала Скобелева, която тѣ сматряхѫ като прѣмахванье на една жива сила, която би могла да распали не само Руссия, но цѣлия славянски міръ въобще, да се бие противъ „Германия и оная цивилизация, която Руссия може да добие само отъ Западъ".

Панславизмъ, споредъ както го разбра Скобелевъ и хиляди други просвѣтени синове на Руссия, значи принципа на народноста. И защо въ името на справедливостя да нѣма единъ законенъ славянски идеалъ, ако е право и умѣстно да има тевтонски, галски и даже англо-саксонски идеали? Исторически фактъ е, че много отъ смущенията, които сѫ станѫли въ Руссия прѣзъ послѣднитѣ двѣстѣ години, се длъжѫтъ на опититѣ за да наложѫтъ германски идеи за цивилизацията върху единъ славянски народъ, който не ги иска. Скобелевъ само изражаваше чувствата на болшинството на Русския народъ и на славянското плѣме, когато каза въ Парижъ: „ако Руссия не се показва винѫги равна на патриотическитѣ идеи въобще, и на нейната славянска роля въ особенность, то е защото отъ вѫтрѣ и отъ вънъ тя е въспрепятствувана отъ чуждо влияние. Ний не сме господари въ кѫщата си. Чужденеца е всѣкѫдѣ и рѫката му е въ всичко. Ний сме орѫдия на неговата политика, жертви на неговитѣ интриги, роби на неговата сила".

Превостъ Парадолъ въ едно отъ своитѣ славни слова е казалъ, че „Франция и Германия сѫ като два локомотива по сѫщитѣ релси на сѫщата линия, които отиватъ съ най-голѣма бързина въ противоположни навравления, но назначени да се ударятъ на нѣкоя точка". Историята доказа

истинноста на неговата прѣдусмотрителность. И не се иска голѣмо прѣдвиждане, за да се съгласимъ съ Скобелевото прѣдсказванье че „борбата между Славянина и Тевтонеца е неизбѣжна; и тя ще бѫде дълга, кървава, и страшна“; макаръ да можемъ до нѣкѫдѣ да се съмняваме въ неговата патриотическа самоувѣренность, „че Славянина ще възържествува“.

Скобелевата славна рѣчь въ Варшава тоже не изразява нови чувства; тя е само едно ехо на едно прѣдложение, направено въ шестнадесетия вѣкъ отъ единъ полски владѣтель“. Желаѭ, каза Скобелевъ, „всичко най-добро на Поляцитѣ, и искренно искамъ, щото тѣ да образуватъ едно тѣло съ насъ, както Сърбия и България би трѣбувало да направятъ. Не сме ли всички братья?“ Около 1580, Стефанъ Батори, Полски царь, ето какъ говори на русския посланникъ при негови дворъ: — „Да напуснемъ праздните крамоли. Не сме ли братья? Що бъркатъ малки нѣкои разници въ нашитѣ религиозни вѣрувания? Защо да нѣмаме сѫщото знаме, сѫщия главатарь?“ Панславизма прочее, не е днѣшно нѣщо, и Скобелевъ знаеше това; той само искаше да му даде животъ. До колкото могѫ да сѫдѭ отъ разговоритѣ, които съмъ ималъ съ него, Скобелевото идеално бѫдѫще за славянското племе се вижда да е — 1) федеративното съединение на разнитѣ славянски държави подъ едно демократическо-империялистическо правителство; 2) това демократическо-империялистическо управление въ всѣка една отъ държавицитѣ да се основава и развива въ границитѣ на *мира* — Русската система за общинската селска собственность, който се вижда да се одобрява, да се съгласява съ нрия на Славянския народъ. Въ каква форма неговитѣ мнѣния бихѫ узрѣли, не нужно е тука да налучкваме. Неговий краснорѣчивъ гласъ нѣма вече никоги да се чуе; неговата сабля е въ ножницата на гроба. *Миръ на негови прахъ.*

УПѪТВАНИЕ ЗА СЪБИРАНИЕ ГЕОГРАФИЧЕСКИ И АРХЕОЛОГИЧЕСКИ МАТЕРИЯЛИ.

СЪОБЩАВА Д-РЪ КОНСТ. ИРЕЧЕКЪ.

Въ първата книжка на „Периодическото Списание" помѣстихъ една статия върху географическото изучение на България и на края ѝ се обѣщахъ, че въ една отъ идѫщитѣ книжки ще обнародвамъ едно упѫтвание за ония, които искатъ да събиратъ материяли за да съставѭтъ описание на нѣкое окрѫжие, околия или другъ нѣкой пó-ограниченъ предѣлъ на страната.

Това си обѣщание испълнявамъ сега на слѣдующитѣ страници, които съдържаватъ единъ редъ въпроси, най-напрѣдъ топографически и послѣ археологически и исторически. Тѣзи въпроси, вѣрвамъ, не сѫ до тамъ пълни, както би било, може би, желателно, но азъ бѣхъ си наумилъ да помѣстѭ тука само нáй-важнитѣ и то представени по начинъ, до колкото е възможно, общепристѫпенъ. За пó-голѣма пълнота трѣбало би да се влѣзе въ подробноститѣ почти на всичката географическа наука и на цѣлата отечественна история. Нашитѣ въпроси не сѫ назначени за ония, които искатъ да предприематъ пространни, специялни издирвания, съ мѣрения и подробни повторявани обсервации, правени съ помощта на научни инструменти, а сѫ написани за всѣки родолюбецъ, който има случай и воля, да посвети свободното си врѣме на събирание разни данни за обяснение на българската география и история.

Въ отдѣлни подробни описания на нѣкои по́-малки предѣли, преди всичко, се изисква голѣма ясность и точность. Всичкитѣ имена трѣба да сѫ записани съ всевъзможна вѣрность споредъ произношението на мѣстното нарѣчие. Размѣритѣ на́й-добрѣ да се опредѣлятъ всички съ помощта на метрическата мѣрка. Съ голѣма прѣдпазливость трѣба да се постѫпва при събирание народни въспоминания, защото не е всичко народно предание, каквото се приказва отъ нѣкого си отъ народа; много пѫти разни лица, особенно по́-книжнитѣ, дотъкмяватъ преданията съ разни свои тълкувания и прибавления. При археологическитѣ нѣща всѣкога трѣба точно да се опредѣли мѣстонахождението, съ подробно описание мѣстноста, било въ обитаеми мѣста било вънъ отъ тѣхъ по полето или по планинитѣ. Археологическитѣ наши въпроси за сега могѫтъ да служатъ и като упѫтвание за събирането на древности за българскиятъ народенъ музей.

Подобни въпроси могли би да се съставятъ и по народната икономия, за записвание народнитѣ обичаи, пѣсни, прикаски и пр. За събирание материяли върху обичайното право у южнитѣ Словѣне едно обширно упѫтвание отколѣ е съставилъ проф. Богишичъ. На български го превелъ Петръ В. Оджаковъ.[1]) Сѫжалявамъ, че това упѫтвание не се е посрѣщнѫло съ онова внимание, което би заслужило, защото знаѭ, че за изучение юридический животъ на Българетѣ има още много да се събира, особно въ западнитѣ части на Княжеството.

За начина на събирание географическитѣ материяли за научното изслѣдвание на една страна въобще има впроемъ нѣкои много хубави и обширни рѫководства на френ-

[1]) Упѫтвание за описвание правовы-тѣ обычаи, кои-то живѣѭтъ у народа. Съставилъ В. В. Богишичь. Преведено и пояснено отъ П. В. Оджякова, дѣйствителный студентъ правовѣдѣния. Издаде Загребска-та академія и Н. С. Ковачовъ. Прага 1874, 8°, 53 стр. Препорѫчваме тави книжка на нашитѣ сѫдии, сѫщо както и прочуто хърватско съчинение на Богишича: Правни обичаи код Славена (Загребъ 1867).

ский, английский и нѣмский езикъ. Едно отъ тѣхъ мислж че би било добрѣ да го има въ библиотеката поне на всѣко едно отъ нашитѣ държавни училища. То е на швайцарский географъ Калтбруннеръ „Ржководство за пжтника“, съчинено на френски, една голѣма книга отъ 762 страници съ 280 изображения и 24 таблици, която съдържа едно почти пълно упжтвание за научни изслѣдвания въ всѣко едно отношение, за географията, геологията, метеорологията, идрологията, флората и фауната, населението, народописанието, езицитѣ, обичаитѣ, суевѣрията, костюмитѣ, храната, жилищата и пр. Изложението е вѣщо и ясно. Книгата е назначена да служи и за пжтници въ чужди страни и за любители, които искатъ да изучатъ точно нáй-близскитѣ околности на своето жилище.[1]) На нѣмски такова ржководство за научни наблюдения е издалъ Д-ръ Наймайеръ, съ съдѣйствие на нѣкои отъ нáй-първитѣ германски учени, нáй-повече за презморски пжтешествия.[2]) Сжщото назначение, за мореплаватели и за пжтници въ тропически страни, иматъ и разни английски наржчни книги.[3])

Ако настоящитѣ наши въпроси ще дадѫтъ потикъ за съчиняване на нѣколко подробни монографии върху разни предѣли на България, цѣльта имъ ще бжде постигнжта. Обнародването на такива трудове е турено отколѣ въ программата на „Периодическото Списание“.

I. По топографията.

1. Ако предѣлътъ има едно *старо цѣлокупно име* (като на пр. Тозлукъ, Дели-Орманъ, Ахжръ Челеби, Грахово,

[1]) Manuel du voyageur par D. Kaltbrunner. Zurich 1879, 762 стр. въ 8°. Ц. 15 фр. Има и нѣмско издание отъ E. Kollbruner (Der Beobachter). — Отъ сжщий Калтбруннеръ има: Aide-mémoire du voyageur ou notions générales de géographie physique, de géographie politique, de géologie, de biologie, d'anthropologie et d'ethnographie.

[2]) Dr. G. Neumaier, Anleitung zu wissenschaftlichen Beobachtungen auf Reisen. Berlin 1879.

[3]) Colonel Jackson, What to observe or the travellers remembrance. London 1861. — F. Galton, Hints to travellers. London 1878.

Кранще, Малешево, Дебра и пр.), трѣба да се опишѫтъ точно границитѣ, до кѫдѣ се простира това название и да се исчислѭтъ селата, които влизатъ въ тия граници. Къмъ такива мѣстни названия на цѣли предѣли трѣба да се обърща голѣмо внимание; тѣ сега отчасти изчезватъ, като не сѫ влѣзнѫли въ официялно употрѣбение, но тѣ сѫ стари и важни за историческото познавание на страната.

Ако се описва нѣкой предѣлъ, който нѣма такова едно старо название, всѣкога трѣба подробно да се опишѫтъ границитѣ, до кѫдѣ се простира предприетото описание.

2. Опишете всичкитѣ *текущи води* на вашитѣ мѣста, рѣки, потоци и долчини. Кажете гдѣ, на кои планини, въ какви околности и при кои села се намиратъ изворитѣ имъ, въ кое направление тѣ текѫтъ испърво, на кѫдѣ обърщатъ подирѣ течението си и гдѣ се събиратъ наедно. Нáй-добрѣ е да се вземе за основание нáй-голѣмата рѣка и да се опишѫтъ притоцитѣ и́, нáй-напрѣдъ отъ дѣсна страна, послѣ отъ лѣва, всичко по редъ, отъ изворитѣ до края. При това трѣба точно да се запишѫтъ имената на всичкитѣ и нáй-малки рѣкички, и то на разни езици, ако ги има, както и всичкитѣ промѣнения на тие имена, които настѫпватъ въ продължение на течението.

3. Забѣлѣжете *водопадитѣ* и скоковетѣ, ако ги има на рѣкитѣ и потоцитѣ, имената имъ, положението, ширината и височината.

4. При *описание течението* на една вода трѣба да се каже презъ какви мѣста тя минува, кѫдѣ слиза отъ планинитѣ, кѫдѣ си пробива пѫть прѣзъ тѣсни клисури и кѫдѣ тече презъ пó-отворени полета. Сѫщо сѫ забѣлѣжителни дълбочината, ширината, бързината, боята, временнитѣ наводнения, природнитѣ качества на брѣговетѣ, които сѫ или стръмни и каменисти, или низски и пѣсъчливи или блатисти, послѣ островитѣ и рамената и нáй-напоконъ нáйважни итѣпрелѣзи (бродове), гдѣто минува водата. Сѫщо

трѣба да се споменува, какви сѫ долинитѣ, презъ които минува рѣката, широки или тѣсни, тъмни или осойни. Има рѣки, които текѫтъ почти направо, до гдѣто други се лакатушѫтъ презъ множество кривулеци.

5. Трѣба да се обрѫща внимание и къмъ *промѣнѣнията въ течението* на потоцитѣ и рѣкитѣ. Има текущи води, които въ историческо врѣме полéка съвсѣмъ сѫ се пренесли на друго мѣсто. Други пáкъ рѣки иматъ широки пѣсъчливи и каменисти корита, но се напълняватъ само зимно врѣме или слѣдъ голѣми дъждове, а другояче обикновенно сѫ почти изсѫхнѫли. При голѣми рѣки (на пр. при Дунава) е забѣлѣжително постепенното подкопавание крайбрѣжнитѣ глинисти височини отъ водата или отъ друга страна постепенното отстѫпвание и замѣстявание старото течение съ пространни пѣсъчливи пустини.

6. На много рѣки има направени *бентове* или *язове*, назначени за воденици и други индустриялни предприятия, сѫществованието на които трѣба да се споменува. Сѫщо трѣба да се забѣлѣжи да ли рѣката може да носи *салове* или *ладии*.

7. Има ли *подземни води*, сирѣчь рѣкички, които на мѣстѝ излизатъ на явѣ, на мѣстѝ пáкъ се губятъ въ пещери, блата или понори?

8. При стоящи води, *езера* и *езерца*, е забѣлѣжително пространството имъ, обемътъ, ширината и дължината, дълбочината имъ и тѣхнитѣ периодически промѣнѣния, послѣ и боята на водата; описвайте природата на брѣговетѣ и околноститѣ имъ, островитѣ, както и притоцитѣ на езерото и спомeнете, на кѫдѣ истича водата на самото езеро. Не трѣба да се испущатъ отъ внимание и нáй-малкитѣ езерца, които се намиратъ тукъ-тамѣ распилѣни по планинскитѣ долини и полѣни. Освѣнъ къмъ името трѣба да се гледа и къмъ различни предания и приказки, каквито ги има особно за планинскитѣ езерца.

9. Забѣлѣжителни сѫ *блатата*, *търсинитѣ* и *мочорливитѣ мѣста*, имената имъ, пространството, вънкашниятъ имъ видъ (да ли сѫ покрити съ трѣва, съ гора или сѫ отворени), периодическото имъ напълняване съ вода и пресѫхване, отъ кѫдѣ приематъ вода и на кѫдѣ тя истича отъ тѣхъ, и сѫщо има ли периодически испарения и мъгли, които се образуватъ надъ тѣхната повърхность.

10. Много сѫ важни разнитѣ *топли и студени извори*, както и *минерални води* (слани, горчиви, цѣлителни и пр.). При такива источници трѣба да се запише не само името и мѣстоположението имъ, но трѣба да се забѣлѣжятъ и свойствата, които имъ се приписватъ отъ населението; сѫщо е нужно да се опредѣли температурата имъ съ термометра.

11. Край *морето* вниманието трѣба да бѫде обърнѫто особно къмъ вънкашността на крайбрѣжието и къмъ пристанищата, както и къмъ устията на рѣкитѣ.

12. Исчислявайте *планинитѣ*, опредѣлявайте посоката имъ, забѣлѣжвайте имената на всичкитѣ върхове, надъ кое село или надъ изворитѣ на коя рѣка кой отъ тѣхъ се намира, споменувайте за вънкашниятъ имъ видъ и описвайте изгледа отъ пó-забѣлѣжителнитѣ височини. Кой отъ тия върхове населението счита за нáй-високъ?

13. При *описванието на планинитѣ* трѣба да се обърна внимание къмъ *растителностьта*, кои мѣста сѫ голи каменисти. кои сѫ покрити съ пасбища и кои съ гора то гора отъ какви видове на дърветата. По планинитѣ много сѫ любопитни всичкитѣ отдѣлни названия на мѣстноститѣ, на разни върхове, чуки, провали, полѣни, пасбища, кладенци, трапища, клисури и пр.

14. Обаждайте всичкитѣ *клисури, пѫтеки* и *преходи* презъ планинитѣ, заедно съ разстоянията.

15. Любопитни сѫ оназ мѣста, гдѣто сѫ се распадали и строполили нѣкои стърми канари и сѫ покрили

пó-долни мѣста съ распилѣни исполински камъние; въобще голѣмо внимание заслужватъ всички таквиа пó-нови промѣнѣния на земната повърхность, заедно съ свѣдѣнията, кога сѫ станѫли тѣзи преврати.

16. Сѫщо сѫ забѣлѣжителни разнитѣ *уединени канари*, които се срѣщатъ по планинитѣ и които нѣкога иматъ една чудна вънкашность; трѣба да имъ се забѣлѣжи названието, както и преданията и прикаскитѣ за тѣхъ.

17. Въ българскитѣ предѣли има тукъ-тамѣ и *пещери*, сухи или съ текущи или стоящи води. Любопитни сѫ леденитѣ пещери. Изисква се забѣлѣжвание името, измѣрѣние пространството и описание вида на стѣнитѣ въ пещерата. Въ нѣкои пещери се намѣрватъ и кокали отъ предпотопни животни или слѣди на нáй-старитѣ човѣшки жилища. За много отъ тѣхъ има и всѣкакви прикаски и предания.

18. Между планинитѣ се срѣщатъ отворени заселени равнини или *полета* отъ различна величина, всѣко съ особно название; трѣба да се записватъ размѣритѣ имъ, както и кои села се намиратъ на дъното имъ.

19. Важни сѫ свѣдѣнията за *землетресенията* въ минѫлитѣ врѣмена. Трѣба да се распитватъ годинитѣ и деньетѣ, кога сѫ ставали тия приключения, съ какви особни явления и въ какъвъ размѣръ.

20. Отъ *климатологията* нáй-важното е опредѣлението, кога захваща и свършва зимата, кога става жетвата и кога зрѣѭтъ овощията, какъ сѫ чести дъждоветѣ (особно въ планинитѣ) и да ли има нѣкои мѣстни особни вѣтрове (на пр. както е „вечерникъ“ въ Родопскитѣ долини).

21. *Горитѣ* сѫ били едно врѣме пó-гѫсти и имало ги е пó-много, отъ колкото сега. Трѣба да се опише сегашнията имъ видъ и распространение и да се каже, отъ какви дървета състоѭтъ (борове, елхи, букове, дѫбове, брѣстове, габрове, липи и пр.). Важни сѫ свѣдѣнията за гори,

които ги нѣма сега, и за врѣмето и начина на изчезването имъ. И имената на горитѣ и кориитѣ по нѣкогажъ бивать доста любопитни.

22. На много мѣста има *уединени* стари сѣнчести *дървета* съ огромни клонове, къмъ които населението гледа съ нѣкакво си уважение или суевѣрие.

23. Приказвайте, каква *дивячь* се намира въ описанитѣ отъ васъ мѣстности (мечки, рисове, вълци, лисици, диви котки, рогачи, сърни, диви кози, диви свини, зайци, дропли, яребици и пр.) и каква още дивячь се помни, да ѭ имало едно врѣме.

24. Кои планини, рѣки, полета, градове и други мѣстности особенно се споменуватъ въ мѣстнитѣ *народни пѣсни, пословици* и *прикаски?*

25. Какви *народности* живѣѭтъ въ описанитѣ предѣли?

26. Съ особно внимание трѣба да се забѣлѣжватъ *мѣстнитѣ названия*, които се употрѣбяватъ за *жителитѣ,* или сериозно или като насмѣшка; такива названия сѫ на пр. Хоманци, Загорци, Рупалани, Шопи, Торлаци, Клинки, Бърваци, Бърсяци и пр., или у Гърцитѣ въ Каваклийската околия Кариоти, у Турцитѣ Юруци, Коняри, Кѫзѫлбаши. При всѣко едно име трѣба да се опредѣля распространението и границитѣ му, сѫщо и тълкуванията на значението му, ако се приказва нѣщо за това между народа.

27. Важни сѫ бѣлѣжкитѣ за *мѣстното нарѣчие*, особеноститѣ на произношението на нѣкои звукове и мѣстни нѣкои думи и изрѣчения, другадѣ непознати, сѫщо и до кждѣ се простира този начинъ на говорение.

28. *Обичаитѣ, костюмитѣ* (дрѣхитѣ), *характерътъ, суеверията* и всичкия начинъ на живѣението у мѣстното население представява единъ твърдѣ благодаренъ и обиленъ материялъ за описание. Вънкашния видъ на хората, голѣмия или малкия имъ ръстъ, боята на очитѣ и космитѣ и

пó-силното имъ или пó-слабо тѣлосложение сѫщо принадлежѫтъ между предмѣтитѣ на народописанието. Между друго трѣба да се гледа и къмъ особеноститѣ на фамилиярния животъ, на пр. да ли жителитѣ живѣѭтъ само въ малки отдѣлни фамилии или задружно и купно въ цѣли родове по 40—50 или пó-вече души, и какъ се управляватъ тие родове.[1])

29. *Кѫщитѣ* на *селскитѣ жители* отъ какъвъ материялъ сѫ правени и какъвъ имъ е планътъ? Има и кѫщи (бурдеи) на поло заровени въ глинистата земя, като на пр. въ Ломско и Раховско.

30. Любопитни и важни сѫ даннитѣ за *земледѣлието*, земледѣлчески растения и орѫдия, за *градинарството*, за *скотоводството*, за *занаятитѣ* и *търговията*, пазаритѣ и панаиритѣ. Безъ за да се впущаме въ подробности, обърщаме тука вниманието къмъ разни икономически и юридически особенности на земледѣлието въ нѣкои предѣли, както на пр. работение нивя „на исполица“ въ Кюстендилско и другадѣ, отношенията на тъй нареченитѣ „кесимджии“ въ Кюстендилското Кранще, „паракендета“ въ Еленско и др. При скотоводството забѣлѣжителни сѫ обичаитѣ на номадическитѣ пастири, Власи или Българе, които лѣти пасѫтъ на високи планини, зимѣ въ пó-топли равнини: условията на тѣхното пасение, обичаитѣ имъ, названията свързани съ тѣхното занятие, сроковетѣ, кога дохождатъ и кога си отиватъ и пр.

31. Записвайте *всичкитѣ села съ имената имъ на разни езици*, съ числото на кѫщитѣ или на домочадията и по възможности и на жителитѣ, по народность и по вѣра. Има села събрани на едно мѣсто, когато други сѫ распърснѫти по планинитѣ, въ махли и колиби, които иматъ

[1]) Въпросътъ за родоветѣ въ България (има ги особно между Шопитѣ) още никакъ не е изученъ. За важността му вижь пó-обстоятелно въ помененѫтото упѫтвание на профессора Богишича въ превода на Оджакова.

собни названия. За всѣко село трѣба да се каже, подъ оя планина и при коя вода лежи, и трѣба да се опредѣява разстоянието му отъ административното срѣдоточие а описания предѣлъ. Ако селото е мѣнявало нѣкакъ името ѝ, трѣба да се споменѫтъ тия промѣнѣния.

32. За пълнотата на описанието е нужно, да се каже, ои *голѣми пѫтища* кръстосватъ описаната страна и презъ и мѣста тѣ минватъ, съ какви разстояния и пр.

II. По археологията и историята.

1. Има ли дири отъ човѣци, които сѫ живѣли въ *пети* или въ нѣкои *дупки,* нарочно издълбани въ глинитѣ стръмнини на върховетѣ? Какво се приказва въ народнитѣ приказки за *най-старитѣ човѣци?*

2. Край езерата и блатата невиждатъ-ли се тукъ-тамѣ *зени колове,* полу потънѫли, като слѣди отъ древни села, это хората сѫ живѣли въ кѫщи, издигнѫти надъ вода или надъ блатото за по́-голѣма сигурность и защита?

3. Не намиратъ ли се нѣйдѣ по горитѣ, по планитѣ, по ливадитѣ или между нивята *уединени голѣми камъне безъ надписи,* турени очевидно отъ човѣшка рѫка, ога по́-голѣми надъ по́-малки като столове, другадѣ редени въ редове или крѫгове (monuments mégalithiques)? ъ зове народътъ тие камънье и какви предания сѫщесватъ за тѣхъ?

4. Намиратъ ли се при оранне или при копание малки адени дългнести камънье съ дупка или безъ дупка, о едно врѣме сѫ служили за първобитни сѣкири и ри, тъй називаеми отъ народа сега *громове* (*ἀστραποπε-χ* у грѫцкитѣ селени)?

5. Ископаватъ ли се и други *каменни орѫдия*, ножове, лищи, орѫдия по нѣкои мѣста въ България називаеми *ели* — за размилание на житото съ въртенье единъ ълъ камъкъ въ другъ единъ издълбанъ камъкъ, та и

други такива древни груби издѣлия? При това всѣко
трѣба точно да се опредѣля мѣстонахождението.

6. Намиратъ ли се *древни грънчета отъ глина*, испъ
нени съ пепелъ, въ които сѫ се съхранявали изгорѣлит
остатъци на мъртвитѣ тѣла? Въобще голѣмо вниман
трѣба да се обърща къмъ *езическитѣ гробища*, съ тѣла н
горѣли или съхранени изъцѣло, заедно съ разни сѫдо
и други нѣща.

7. Срѣщатъ ли се при копанието *бакърни*, *бронзени* и
желѣзни орѫдия, като мечове, сѣкири, стрѣли, ключов
разни накити и пр.?

8. Ископаватъ ли се *староврѣмски голѣми кюпове*, н
значени за съхраняване жито или вода?

9. Много любопитни сѫ *могилитѣ* (тепета), които
намиратъ по Пловдивското, Казанлѫшкото (Туловскот
Софийското поле и почти на сѫдѣ по България. Тѣ с
гробници на стари владѣтели, войводи и боляре. Трѣ
да имъ се описва положението, като се обясни да ли
намиратъ по нѣколко заедно въ редове, или распилѣни
далеко; сѫщо е важенъ и объемътъ имъ и височинат
послѣ да ли иматъ остъръ върхъ или сѫ горѣ плоски,
сѫществуватъ ли около тѣхъ дървета и извори. Много о
тия могили иматъ си свои имена и приказватъ се за тѣ
разни предания. Нужно е да се распитва, да ли се е отв
ряла нѣкоя могила и какво се е намѣрило вѫтрѣ. Освѣн
това трѣба да се приглeдва, имало ли е на върха ги
нѣкакъвъ камъкъ поставенъ или не.

10. Случватъ се по нѣкога и *могилки*, които сѫ служи
не за гробъ, а само за *опредѣление границитѣ* и които с
вѫтрѣ праздни.

11. Намиратъ ли се нарочно ископани *транове*. напр
вени или като обкопъ около нѣкакъвъ староврѣмски л
геръ или като дълга линия на укрѣпления за нѣколко ч

›ве пѫть. Трѣба да се опредѣли ширината и височината
ı насипитѣ, както и ширината и дълбочината на трапи-
ата, споредъ размѣритѣ, найдени въ ония мѣста, гдѣто
ва укрѣпление още не е разсипано или разорено. Такива
мски насипи има на пр. въ Добруджа.

12. Нахождатъ ли се на пусти мѣста, на кръстопѫ-
ща или другадѣ, *голѣми истесани камъне* съ издъл-
зи знакове или груби изображения, като *звѣзди, слънце
мѣсецъ, рогачи, конье* и пр.?

13. Срѣщатъ ли се по канаритѣ и стърмитѣ мѣста,
кога високо надъ пѫтьтъ, разнообразни *тесани въ живия
мъкъ букви, знакове, изображения* и пр.? Такива паметници
›ба по възможности нáй-точно да се описватъ, нáй-добрѣ
помощта на едно изображение.

14. На сѫдѣ по българскитѣ страни се намиратъ *раз-
ини на стари крѣпости* (градища). Тѣ нáй-повече лежѫтъ
пó-високи мѣста, подъ ребрата на планинитѣ, на стър-
уединени канари, край клисури или въ ѫгълътъ, гдѣто
тичатъ двѣ рѣки. Нáй-повече сѫ четвероѫгълни, съ
гли или нѣколкоѫгълни кули; по нѣкогажъ всичкото
ѣпление състои само отъ една кула съ нѣколко стѣни
ó-добра защита. Въ нѣкои клисури отъ укрѣплението
злизали и стѣни, които сѫ затварали пѫтьтъ на прѣко;
ъ стѣната се минувало съ една врата. Трѣба точно
е описва положението на крѣпостьта, размѣритѣ, ма-
ялътъ (камъкъ тесанъ или нетесанъ, или тухли, свър-
съ хорозанъ, или едно и друго, камънье и тухли въ
ъ пологъ надъ други) и планътъ: кѫдѣ сѫ кулитѣ,
› се види, че сѫ биле вратата, имало ли ископани хен-
наоколо и пр. Сѫщо трѣба да се записватъ българ-
турски, гръцки или други имена на градището, както
:данията за тия развалини, какъ сѫ се викали разнитѣ
мѣстности, какви сѫдбини е ималъ градътъ, кога е за-

пустѣлъ, и какво сѫ изровили жителитѣ случайно между съсипнитѣ.[1])

15. Голѣмо внимание трѣба да се обърща къмъ *старитѣ калдърмисани пѫтища,* слѣдитѣ на които подъ името „царски пѫть“ или „Трояновъ пѫть“ често се срѣщатъ по България. Трѣба да се забѣлѣжи съ нáй-голѣма точность, кѫдѣ се намиратъ такива остатъци отъ древни калдъръми, отъ кое мѣсто (при кое село) до кѫдѣ се простиратъ съхраненитѣ имъ части, въ коя посока отиватъ, отъ какъвъ материялъ е направенъ пѫтьтъ, каква му е ширината, какъ го нарича народътъ и какво приказва за него.

Въобще голѣмо внимание заслужватъ остатъцитѣ и преданията за старитѣ пѫтища, които не сѫ вече въ употрѣбение, и то не само за калдърмисанитѣ римски друмове, но и за срѣдовѣковни пѫтеки и тия отъ турскитѣ врѣмена, употрѣбявани преди направата на днескашнитѣ шоссета.

16. По нѣкогажъ има и части отъ *римски пѫтища, тесани въ живия камъкъ* въ клисури или по каменити мѣста, както на пр. въ Македония въ Вардарската Демиръ-Капия.

17. Важни сѫ *старитѣ каменни мостове.* Ония съ обли сводове и равенъ пѫть сѫ отъ римска или срѣдовѣковна направа, ония пакъ съ остри сводове и пѫть издигнѫтъ по срѣдата сѫ преправени или съградени въ турско врѣме. Много пѫти се намиратъ разрушени остатъци на нѣкакви „латински мостове“ въ пусти мѣста, гдѣто сега не се минува. Съ нáй-голѣмо внимание трѣба да се препишѫтъ латинскитѣ, грѣцкитѣ, словѣнскитѣ или турскитѣ надписи на такива мостове, помѣстени въ перилата или въ калдъръмътъ. Нáй-повече мостове иматъ въ народа и свои имена и свои предания.

---

[1]) Отъ пълно събрание на свѣдѣния за всички такива древни крѣпости, отъ които нѣкои сѫ биле употрѣбявани отъ Римлянетѣ, Византийцитѣ, Българетѣ и даже още отъ Турцитѣ, както и отъ издирването на старитѣ калдърмисани пѫтища зависи пълното обяснение на българската география за древний и срѣдний вѣкъ.

18. Близу до калдърмисани римски пжтища срѣщатъ се *крьгли гладки камъне съ надписи* (milliaria), единъ човѣшки бой високи, които съхраняватъ важни свѣдѣния за врѣмето на направата или поправката на тие пжтища въ врѣмената на римскитѣ царие. Такива камънье по нѣкога ъвършенно сж захвърлени по нивята или по турскитѣ робища, а важността имъ за старата география е неоцѣнима.

19. По България на много мѣста се намиратъ остатъци а *цѣли пространни древни градове,* сега съвсѣмъ запустѣли зарастнжли съ трѣва и гжсталакъ. Трѣба точно да имъ опише положението, като имъ се издири нáй-напрѣдъ адската стѣна, която при римскитѣ и срѣдовѣковнитѣ адове обикновенно е представявала единъ четверожгълкъ и е била направена отъ тухли или отъ камъкъ, съ ли въ извѣстни разстояния. Каменния материялъ отъ я развалини много пжти е развлеченъ по близскитѣ нишни градове и села, гдѣто слѣдитѣ му се видятъ по щята, мостоветѣ, джамиитѣ, черквитѣ, чешмитѣ, гробита, за назначението межди на нивята и др. Това сжщо ѣба да се каже за остатъцитѣ на древни градове, които се мератъ засипани подъ улицитѣ и кжщитѣ на нинѣшнитѣ дища (както въ София, Стара Загора, Кюстендилъ и). Тамъ особно внимание заслужватъ турскитѣ гробипълни съ древни стълбове, украшени камънье и други етници. [1])

20. Често се срѣщатъ на сждѣ по България разни *тени камъне*, малки и голѣми. Нáй-важнитѣ сж оние *изображения* (basreliefs), плочи или цѣли *саркофаги*, *олu* и пр. Такива камънье трѣба внимателно да се приатъ и съхраняватъ, особно въ училищнитѣ здания; отъ ь нáй-удобно е да се снема изображение, вѣщо нарису-

[1]) Вижь Пер. Спис. 1882 кн. II. стр. 30 и слѣд.

вано, или нáй-добрѣ една фотография, която надминува всѣко какво годѣ *пó-искусно* подробно описание.

21. Сжщо трѣба да се каже за *статуитѣ,* каменни и металически отъ разни величини.

22. По нѣкогажъ се намирать на уединени мѣста цѣли като *стълбове съ украшения и надписи*, както на пр. тъй наречения Дикили-ташъ при селото Мусина, между Търново и Севлиево.

23. Между нáй-важнитѣ стари паметници принадлежжтъ *надписитѣ,* които, латински и гърцки, не сж рѣдки въ България. Пó-много отъ тѣхъ сж прости надгробни камънье, но има и надписи, подигнжти въ почетъ на римски императори, войводи и други длъжностни лица, спомени за съграждание публични здания, надписи съ религиозно съдържание, съ законни постановления и пр. До като тѣ немогжтъ да се прибержтъ всичкитѣ въ единъ народенъ музей въ столицата, нáй-добрѣ е да се пазятъ въ мѣстнитѣ училищни здания.

Когато има да се препише единъ надписъ, нáй-напрѣдъ трѣба той да се очисти съ вода и съ една метла, за да се отдалечи отъ него всичко, земя, прахъ, мъхъ, растения и др., което заличава буквитѣ. Единъ вѣренъ преписъ, въ който се забѣлѣжва и величината на надписа (въ сантиметри), може по нѣкога да послужи съвсѣмъ добрѣ за обяснението му. Но има надписи, изтесани въ единъ мегкъ камъкъ, почти извѣтрѣлъ, съ букви издълбани небрежно или повредени съ пó-нататъшно употрѣбение на камъка. Тамъ и преписъ не стига. Заради това научнитѣ пжтници употрѣбяватъ слѣдующето средство за снемание надписитѣ: камъкътъ се омие съвсѣмъ чисто, послѣ се положи върху него една добра чиста хартия, намокрена съ вода (или нѣколко хартии, една върху друга) и тя съ помощьта на една четка се притисва къмъ всичката му повърхность, като се пригледва особно къмъ

това, щото тя да вникне въ всичкитѣ букви на надписа. Послѣ се оставя върху камъка, догдѣто изсѫхне; снимъкътъ ще представява една вѣрна копия отъ повърхноста на камъка съ всичкитѣ му гладки и издълбани мѣста и може да се чете, гдѣто и да е, като да четешь самия оригиналъ на надписа.

24. Намѣрихѫ ли се случайно *малки металлически плочици* съ *латински надписи* (римски военни дипломи)?

25. Въ околноститѣ на голѣмитѣ градове особно внимание заслужватъ остатъцитѣ на древнитѣ *водопроводи,* надъ земята или подъ нея, съградени отъ камънье или отъ тухли.

26. Важни сѫ зданията за *бани*, нѣкога доста стари послѣ поправени въ течението на вѣковетѣ, особенно надъ топлитѣ извори. Забѣлѣжителни сѫ всичкитѣ надписи и предания за поправяние на постройката до нáйново врѣме.

27. Въ всичкитѣ страни на южна Европа намиратъ при градение, копание, орание и пр. разновидни дребони, издѣлия на древнята индустрия, отъ злато, сребро, бронзъ, бакъръ, кость, камъкъ, печена глина и пр., като *мониста, играчки, украшения, фигурки на хора и на животни, гвнии, игли, пърстени, обици, работени камънчета отъ разни ., сѫдове, теглилки* и други нѣща, които за археологията иматъ по нѣкога една твърдѣ голѣма цѣна. Въ древнитѣ гробове се срѣщатъ и *стъклени сѫдове,* които сѫ много любопитни.

28. Римлянетѣ сѫ употрѣбявали при граденьето на нитѣ здания нáй-повече тухли (tegulae). Заради това на сѣкждѣ, гдѣто е имало римски колонии, се намира множество голѣми, добрѣ испечени, *червени тухли.* Тѣ по нѣкогажъ иматъ *надписъ* като печать, съ името и числото на легионътъ (въ крѣпоститѣ на пр. край Дунава) или съ името на фабрикантина. Намиратъ се и голѣми тухли като плочи, съ цѣли надписи, грубо изтиснѫти.

29. *Монетитѣ* не сѫ нищо рѣдко въ България. Тѣ често се ископаватъ на обработени и необработени мѣста. Като се събиратъ и описватъ, всѣкога трѣба да се забѣлѣжва мѣстонахождението имъ, защото по тия данни узнаваме, кои мѣста сѫ били заселени въ ония врѣмена и презъ кои пѫтища е вървѣла търговията.

30. Какви предания има у народа за старитѣ *Латини?*

31. Сѫществува ли между народа, внѣ отъ влиянието на нáй-новитѣ български книги и училища, нѣкой споменъ за християнскитѣ държави преди турското завоевание, за *българскитѣ царие и велможи,* за *грѣцкитѣ царие* и пр.? Приказва ли се нѣщо за *турското завоевание* на градищата или на цѣлия предѣлъ?

32. Описвайте всичкитѣ *стари черкви,* които се намиратъ въ обитаемитѣ нинѣ мѣста и още служѫтъ, или които сѫ обърнѫти въ джамии или които сѫ запустѣли (църквища) и лежѫтъ внѣ отъ нинѣшнитѣ жилища. Забѣлѣжвайте размѣритѣ и планътъ имъ, отъ какъвъ материялъ сѫ правени, името имъ, преглѣдвайте живописътъ, преписвайте надписи словѣнски или грѣцки, особно онѝе, въ които се споменватъ ктиторитѣ или нѣкои лѣточисления, и събирайте преданията за тие черкви.

33. Има ли по васъ *дървени черквици* отъ пó-нови врѣмена? Кѫдѣ сѫ се черквували хората въ турско врѣме?

34. Много сѫ важни *мънастиритѣ.* Тѣ трѣба точно и обширно да се описватъ съ положението имъ, черквата, паметиицитѣ, преданията за тѣхното основание, ктиторитѣ и сѫдбинитѣ имъ отъ нáй-старитѣ до нáй-новитѣ врѣмена.

35. Има ли *мънастири разрушени или запустѣли* и какви предания сѫществуватъ за тѣхъ между народа? Нѣма ли мънастири обърнѫти заедно съ имотитѣ имъ въ турски джамии или теккета?

36. По нѣкогажъ (на пр. въ черноморскитѣ предѣли і близу до Цариградъ) нахождатъ се на високи канари издълбани въ стѣната *пещери*, гдѣто сж живѣли *пустинножители*. Има тамъ и черквици, живописъ по стѣнитѣ и тари надписи.

37. Важни сж *старитѣ черковни утвари*, одѣжди, поири и др., съ надписи словѣнски или гръцки. Нѣма ли редания за *звонове,* закопани въ врѣме на турското нашествие?

38. Срѣщатъ се *стари икони*, нѣкога съ лѣточисления, обопитни за историята на живописътъ въ българскитѣ редѣли. Трѣбва да се распитва, кждѣ сж работени тия ιони и да се събиратъ свѣдѣния за пó-старото черковно ιвописание (на пр. въ Трѣвня и Самоковъ).

39. Нáй-важно нѣщо сж старитѣ *ржкописи*, на кожа и на ртия, както и *старопечатнитѣ книги*, печатани въ Сърη, Венеция, Влашко или Русия; на корицитѣ имъ има кога любопитни стари записи. На много мѣста се приιва за книги закопани въ пó-нови врѣмена въ черквитѣ.

40. Любопитни сж и *старитѣ християнски гробища*, нѣа на осамотени и пусти сега мѣста, съ каменни кърве и плочи, съ надписи или безъ надписи.

41. Обръщайте внимание къмъ мѣста, които се викатъ *ιажа*, *Стражище*, *Стъргелъ* и пр. Край Дунава има наси-н могилки, гдѣто едно врѣме стояхж стражитѣ. Любони сж и мѣстноститѣ, наречени *Падало, Царево падало* акъ), които сжщо съхраняватъ споменъ отъ срѣднитѣ эве.

42. Трѣба да се събиратъ *преданията и разсказитѣ за ги*, станжли въ старо врѣме, за бойни поля („разбое“, бойна“ и пр.), гдѣто се ископаватъ оржжия и човѣшки ιи.

43. Въ България тукъ-тамѣ се срѣщатъ *староврѣмски оржжия,* или изкопани отъ земята, или съхранени по християнскитѣ или турскитѣ кжщя, мечове, сабьи, лжкове, стрѣли, копия, харби, буздогани, шлемове, щитове и др.

44. Помни ли се нѣщо за стария начинъ на *ловъ* съ опитомени *соколи?* Сжществувало ли е употрѣбяванe на соколи за ловъ до неотколѣшно врѣме у мѣстнитѣ турски бейове?

42. Има *пусти селища* съ особни имена, за които се помни, че на тѣхното мѣсто е имало едно врѣме село, та има и предания, какъ сж пропаднжли тия села или защо сж се пренесли на друго мѣсто.

46. Много сж драгоцѣнни свѣдѣнията за *стари рудници,* съ прокопи хоризонтални или вертикални, съ слѣди на видни и самокови и съ купове стара сгория. Познава се, каква руда се е вадила, и преданията нѣкога знаятъ, отъ кога се е престанжло да се обработва рудникътъ. Трѣба да се опише точно мѣстоположението и да се забѣлѣжатъ имената на всичкитѣ мѣстности, особно на руднитѣ планини и на самитѣ прокопи (рупи или долове).

47. Свѣдѣния за нѣкогашната *търговия,* за безистенитѣ, керванитѣ, мѣста, отъ кждѣ сж се донасяли стокитѣ и кои на кждѣ се изнасяли, за староврѣмскитѣ търговци, както и за старитѣ пазари и панаири сж отъ голѣма цѣна.

48. Сжщо е необходимо да се събиратъ свѣдѣния за *занаятитѣ и индустрията,* какви занаяти сж се работили едно врѣме и какви предания има за тѣхъ, какво се разсказва за началото на нинѣшнитѣ мѣстни индустрии, да ли сж отъ памтивѣка или да ли сж донесени недавно отъ другадѣ, послѣ какви промѣнения сж ставали въ начина на работението имъ. Какви *мѣрки и теглилки* сж се употрѣбявали въ пó-старитѣ врѣмена или имало ли въ тѣхъ до нáй-подирньото врѣме нѣкоя мѣстна особенность?

49. Има *градинарски и земледѣлчески растения,* които сѫ ;онесени недавно. За тѣхното въвождание по нѣкога се поши, кога е било (оризъ, барабой и пр.).

50. Особенно внимание трѣба да се обърща къмъ свѣѣнията за *границитѣ между епархиитѣ*, съ промѣненията, онто се помнятъ въ тѣхъ, сѫщо и за границитѣ между *іли, кадилѫци и санджаци,* и въобще за всичкото *състоние и промѣняване на административното и черковното здѣление на страната* дору до послѣдната война. Тия ари граници на турското врѣме нáй-повече си влекѫтъ чалото още отъ българската държава. Трѣба да се расства, кой градъ или паланка е спадалъ подъ кое пóлѣмо административно срѣдоточие и колко нахии или уги подраздѣления е ималъ санджакътъ.

51. За *градоветѣ* е нужно да се приберѫтъ всичкитѣ ѣдѣния и предания за голѣмината имъ, какъ сѫ се увеіавали или пропадвали, имало ли е пó-вече Турци или стияне въ тѣхъ и какъ сѫ се умножавали християнетѣ.

52. *Турцитѣ* всѣкога сѫ се населявали тамъ, гдѣто сѫ ѣрили нѣкои християнски укрѣпени мѣста, градове паланки. Заради това турски селения въ българскитѣ ани всѣкога сѫ се намирали въ мѣста отъ стара страгческа или административна важность; по тая причина ба да се испита, кѫдѣ сѫ сѣдѣли Турцитѣ и за такива та, гдѣто въ послѣдньо врѣме ги нѣмало пó-вече а гдѣто юмни, че сѫ сѣдѣли нѣкога въ пó-напрѣшнитѣ врѣ-ı.

53. Почти по всичкитѣ градове има остатъци отъ *турздания,* особно отъ джамии, куршумли-ханове, кули на ѣ, безестени, бани, чешми, шадравани, укрѣпления съ и и пр. Въ нинѣшнитѣ врѣмена тия здания се разруітъ и пропадватъ, и къмъ тѣхнитѣ надписи и къмъ анията за тѣхната направа не се обърща никакво внипе. Но тѣзи турски паметници сѫ важни за историята

на България и тѣхнитѣ надписи могѫтъ да ни дадѫтъ много обяснения за състоянието на страната и на живота въ нея слѣдъ падението на българското царство. Има джамии, които сѫ били пó-напрѣдъ черкви; други сѫ направени за споменъ на нѣкои особни събития.

54. Край голѣмитѣ пѫтища намиратъ се развалини отъ пространни *ханове и каравансераи*, които трѣба да се описватъ съ своитѣ въспоминания, предания и размѣри.

55. Важни сѫ свѣдѣния, съхранени по предание за пó-свободнитѣ български села въ турско врѣме, за *войници, дербенджии, туганджии* (соколари). Всичко каквото може да се распита, трѣба обстоятелно да се опише.

56. Има ли съхранени нѣкои *стари фермани*, дадени на войнишки или други села, на джамии или каравансераи, на нѣкои български или турски фамилии, или ако сѫ пропаднѫли тие нѣща, помни ли се поне за тѣхното сѫществувание?

57. Трѣба да се запишѫтъ преданията за *пó-видни Българе въ старитѣ турски врѣмена*, владици, влиятелни граждане, хайдуци и други поборници, потурченци и пр.

58. Ако има *Помаци*, внимателно трѣба да се издирватъ тѣхнитѣ предания, кога и защо сѫ станѫли мюсюлмане, какво помнѫтъ отъ християнското врѣме, какви сѫ били тѣхнитѣ отношения къмъ Турцитѣ, кои видни човѣци сѫ излѣзли отъ тѣхната срѣда въ турскитѣ врѣмена, въ какви воини сѫ участвували тѣ, и сѫщо трѣба да се слѣди за особеноститѣ на езика имъ, за тѣхнитѣ обичаи, пѣсни, пословици и прикаски.

59. Отъ пó-старото *турско врѣме* сѫ забѣлѣжителни всички свѣдѣния и предания за начина на управлението и на живота, особно ония особни случки, които народътъ всѣкога помни въ преданията си и които по нѣкогажъ тъй ясно описватъ минѫлото врѣме. Приказва се за стари

данъци и ангарии, за бегове и спахии, правата и произво-литѣ имъ, за наслѣдственни паши, тѣхната власть и гра-ницитѣ на предѣлитѣ имъ, за еничеритѣ и други части на старата турска войска, за междуособията между Тур-цитѣ, за борбитѣ между беговетѣ за аянлжкътъ и пр.

60. Трѣба да се распитва всичко, каквото се помни за старитѣ *изселявания и преселявания*, на християнетѣ и мюсюлманетѣ. При нѣкои села се знае още, кога сж били заселени отъ предѣдитѣ на нинѣшнитѣ имъ жители и отъ кждѣ сж дошли тия преселенци. Любопитни сж *поселенията арнаутски, гръцки, влашки* (цинцарски) между Българетѣ като Арбанаси при Търново или Арнаутъ-кьой при Раз-градъ) и тѣхнитѣ исторически сждбини, както и споменитѣ за нѣкогашнитѣ сега изчезнали общини отъ *Латини* (тър-говци италиянски или рагузански), *Ерменци* и *Евреи*.

61. Съ внимание трѣба да се бѣлѣжжтъ всичкитѣ *измѣнения на мѣстнитѣ имена*, на градове, села, рѣки и др., за които се помни, български, гръцки и турски, и тъл-куванията, които дава народътъ на тия имена. Нѣкога се знае при турскитѣ села старото имъ българско название; другадѣ турската форма на името е съхранила споменъ отъ срѣдовѣковното название, и тогава, когато това послѣд-нето е паднжло вече въ забвение у самитѣ християне.

62. Народътъ помни много подробности за *промѣне-нията*, които сж ставали въ *начина на живѣението*, на пр. въ дрехитѣ, въ боитѣ имъ, въ храната, въ цѣнитѣ и още други любопитни подробности.

63. Много може да се издири още за пó-старото чер-ковно управление подъ *гърцкитѣ владици*, за употрѣбява-нето на гърцкий езикъ въ черквитѣ и училищата, за на-чина на духовната администрация и др. По черквитѣ се срѣщатъ гръцки надписи съ лѣточисления, любопитни за тоя периодъ на мѣстната история. Служило ли се по сел-

скитѣ черкви нѣкога по гръцки, или се е спазилъ всѣкога словѣнский езикъ? Писало ли се български съ гръцки букви?

64. Забѣлѣжвайте въспоминанията за пó-старитѣ *руски войни*, на пр. 1810, 1828—1829 и пр., до колкото може да се узнае още за тѣхъ отъ старитѣ хора.

65. Събирайте преданията и разсказитѣ за *Кърджалиитѣ*, за тѣхнитѣ началници, разбойничества и походи, за начина на живѣението имъ, за дрехитѣ и оржжията имъ, и сжщо за *арнаутскитѣ и еничерскитѣ смутове* въ края на минжлий и въ началото на наший вѣкъ.

66. Врѣме е да се запишжтъ сжществующитѣ още въспоминания за пó-старитѣ *движения и възстания въ България*, за участието на Българетѣ въ „завѣрата" и въ гръцкото възстание, за Видинското възстание 1851 год. и пр.

67. Кога се е захванжло *новото българско събуждание* въ описанитѣ мѣста? Кои сж били главнитѣ двигатели и учители (съ пó-обширни биографически данни), кога сж се направили нови черкви, кога се е отворило първо българско училище, какви случки е имало въ послѣднята борба срѣщу гръцкото духовенство — всичко това несмѣе да липсва въ едно подробно описание на нѣкой градъ или на нѣкое окржжие.

БѢЛѢЖКА ВЪРХУ КАМЕННИТѢ ВЖГЛИЩА ВЪ СѢВЕРНА БЪЛГАРИЯ.

ОТЪ Г. Н. ЗЛАТАРСКИ.

За распространението на каменнитѣ вжглища въ Княжеството, за староста на формациитѣ, въ които тѣ се намиратъ, както и за външнитѣ имъ бѣлѣзи, имахъ случай да говорж въ третата книжка на Пер. Списание.[1]) Въ настоящата бѣлѣжка искамъ да запознаж почитаемитѣ читатели и съ качеството на нашитѣ вжглища.

Презъ врѣмето на пребиванието си въ Виена, благодарение любезноста на Карла ф. Иона (C. v. John), направихж се анализи на нѣкои отъ нашитѣ вжглища, въ лабораторията на виенския царско-кралевски геологически институтъ. Отъ добититѣ резултати, които тукъ излагамъ, ясно се вижда, че до сега намѣренитѣ фосилни вжглища въ отечеството ни притежаватъ най-добритѣ качества и могжтъ да се употрѣбятъ съ най-добъръ успѣхъ въ сичкитѣ клонове на индустрията.

Мѣсто	Вода %	Пепель %	Горивни вещества %	Калории	Еквиваленть	Качество
Ιошино	9·33	5·60	85·07	5206	10·0	Сури вжглища I
учино	6·75	3·40	89·85	5898	8·9	„ „ I
ладяя	4·25	11·30	84·45	4787	10·9	„ „ II
ерникъ	11·25	6·85	81·90	4847	10·8	„ „ II
орно Уйно	13·55	1·30	85·15	4020	13·0	„ „ III
оспей	6·40	3·55	90·05	5184	10·1	„ „ I
унино	5·85	38·35	55·80	3058	17·1	„ „ III
рѣвна	2·05	49·80	48·15	2627	19·9	Черни к. въгл. III
ѣлоградчикъ	0·25	41·40	58·35	2468	21·2	„ „ „ III

[1]) Вижъ кн. III, стр. 118—131.

Въ първата колона на горнята таблица намиратъ се имената на мѣстата, отъ дѣто сѫ ископани вѫглищата. Мошино, Бучино, Владая и Перникъ спадатъ на сѫщото корито. Горно Уйно е въ Кюстендилско, Доспей въ Самоковско, а Кунино въ Врачанско. Трѣвненскитѣ вѫглища сѫ изъ Бѣлно-връхъ, а Бѣлоградчишкитѣ сѫ събрани на два километра на юго-истокъ отъ града.

Втората колона показва, колко вода има въ 100 дѣла вѫглища. Тѣзи бройове не сѫ до тамъ вѣрни, защото анализиранитѣ парчета сѫ стоели дълго врѣме въ сбирката ми, а съ това тѣ сѫ изгубили нѣщо отъ хигроскопическата си вода.

Ако разгледаме третята колона, ще се увѣримъ, че трѣвненскитѣ и бѣлоградчишкитѣ въглища даватъ почти невѣроятенъ процентъ пепель. Причината на това можемъ да отдадемъ на глината, която въ тънки пластове се намира въ тия вѫглища (Schieferkohle). Тукъ трѣба и това да забѣлѣжѫ, че изслѣдванитѣ парчета сѫ събирани отъ повърхноста; нѣма съмнѣние, че въ пó-дълбокитѣ пластове тѣ ще бѫдѫтъ не само пó-чисти, но и пó-добри въ сѣко отношение.

Въ четвъртата колона имаме въ проценти горивитѣ вещества.

Въ петия стълбъ намиратъ се калориитѣ на каменнитѣ вѫглища; тѣ показватъ, колко дѣла вода се сгрѣватъ за 1°C, когато изгори единъ дѣлъ вѫглища.

Шестия стълбъ показва колко центнера вѫглища отговарятъ на единъ клафтеръ мегки (борови) дърва.

Въ практическия животъ, нáй-голѣмо внимание се обрѫща къмъ послѣдната колона, за това и азъ счетохъ за нуждно да ѭ вмѣстѭ на настоящата таблица. Но да бѫде тя пó-пристѫпна на читателя, тукъ мислѭ да дамъ нѣкои разяснения.

Фосилнитѣ вѫглища дѣлимъ обикновенно въ три отдѣлни групи. Въ първата група броимъ антрацита и останѫлитѣ вѫглища, които се намиратъ въ формацийтѣ Карбонъ, Пермъ, Триясъ и Лиясъ. Тѣ носятъ името прави или черни каменни вѫглища. Споредъ горивата имъ сила, подраздѣляме ги въ три разреда.

Въ I	разредъ броимъ ония, които иматъ еквив.	7·2	до	8·7
Въ II	„ „ „ „ „ „	8·8	„	10·0
Въ III	„ „ „ „ „ „	10·1	„	10·7

Въ втората група броимъ вѫглищата отъ Кредна, Еоценска и старо-миоценска формация т. е. суритѣ вѫглища; споредъ качеството на горивоста имъ, дѣлимъ ги така:

Въ I	разрдеъ, които иматъ еквивалентъ	8·2	до	9·7
Въ II	„ „ „ „	10.2	„	12·2
Въ III	„ „ „ „	12·3	„	14·2

На́й-послѣ въ третята сичкитѣ по-млади вѫглища или лигнита. По разреди дѣлимъ ги на слѣдующия начинъ:

Въ I	разредъ, които иматъ еквивалентъ	11·2	до	13·9
Въ II	„ „ „ „	14·0	„	15·9
Въ III	„ „ „ „	16·2	„	21·0

Имайки, слѣдователно, предъ видъ горнитѣ подраздѣления на тритѣ групи, както и добититѣ еквиваленти при анализиранието на нашитѣ вѫглища, можемъ твърдѣ лесно да се увѣримъ за доброто качество на нашитѣ терциярии каменни вѫглища. Колкото за Трѣвненскитѣ и Бѣлоградчишкитѣ, азъ се надѣвамъ, че повторнитѣ анализи, които наскоро ще послѣдватъ, ще дадѫтъ твърдѣ желаемъ резултатъ.

СТИХОТВОРЕНИЯ.

I.

ОТЪ ЖИВОТА И ЗА ЖИВОТА.

Ето ме до стола
Замисленъ до пети,
Драпцѫ протокола
На моитѣ мечти.

То се смѣѭ, плачѫ,
Осѫждамъ азъ свѣта,
Мисленно се влачѫ
Въ небето и калта.

Мислѭ и говорѭ
Резони слѣдъ резонъ,
Самъ съ себе си спорѭ
Съ серьозно-смѣшенъ тонъ.

Пишѫ бързо, вписвамъ,
Какво душа желай,
Чувствата записвамъ
Въ утопии безъ край.

Тукъ се виждамъ личенъ,
Въ очитѣ си юнакъ,
Тамъ микроскопиченъ,
Слъзливъ глумецъ, острякъ.

Зеръ, средъ люди раснѫхъ
На грѣшната земя,
Съ глумата се срастнѫхъ
Отъ ранна младина.

Малко не опитахъ
Азъ хорский егоизмъ;
Малко не се сплитахъ
Въ лъжовний силлогизмъ!

Още ме напушва
Той съ своя блескъ лъжливъ;
Още ме оглушва
Тукъ шума му гръмливъ.

Криво бѣ врѣмето,
Защо роди глупци?
Не роди то клето
Все строги мѫдреци!

Сѣщамъ тукъ, приливатъ
Въ душа ми чувства зли;
Спомени насилватъ
Горчивитѣ сълзи.

Сферата бѣ душна
Отъ наглия цинизмъ;
Массата послушна
На дивий варваризмъ.

Тъй свѣта увлеченъ
Безумно средъ грѣха,
Виждахъ го съблеченъ,
Изложенъ на смѣха.

Гледахъ и се питахъ:
Гдѣ-й разума искритъ?
Търсихъ го, налитахъ
Девиза му истритъ!

И запѣвахъ смѣло
Съ обичний астеизмъ;
Тозъ животъ на дѣло
Приличалъ на софизмъ!

II.

НА ПАМЕТЬ М-ву.

Грѣй, блести, о луно
Въ тъмносиний сводъ,
Плавай тихо, мудно —
Спи човѣшкий родъ!

Спи щастливий сладко
И въ съня се смѣй
Спи нещастний гадко,
Тжга го лелѣй.

Карай на реда си
Въ тая тишина;
Клетий и въ съня си
Плава средъ злина.

Нѣкой, чуй, въздъхнж
Посредъ тоя міръ;
Тозъ въздъхъ заглъхнж
Въ спящий людски виръ.

III.

СПОМЕНЪ ВЪ ГОДИНИ МЛАДИ.

1.

Нощта е тиха въ небесата
Звѣздитѣ свѣтятъ въ миръ и слога;
Въ товъ часъ смжтенъ, убитъ въ душата
Испитвамъ трескава тревога.

Блаженъ е спящий безъ терзанья,
Кому сърцето е безгрижно
Когото ангела въ лобзанья
Преспива сладостно, поспѣшно!

2.

На околъ всичко дрѣме сладко,
Гжстѣе мрака безпредѣлно;
Защо ми става страшно гадко,
Защо се взирамъ тъй безцѣлно?

Ей спомнихъ азъ въ години млади
Ония ласки, чувства нѣжни,
Когато въ ангелски отради
Дѣчица спѣхме безмятежни.

3.

Нощта чернѣй, душа ми страда,
Мечтитѣ хвъркатъ безнадѣжно,
И въ мисли глухи, безъ услада
Минува часъ слѣдъ часъ прилежно.

Желалъ мъртавъ да почивамъ,
Да спж дълбоко въ гроба хладенъ
И съ вѣчний сънь да се упивамъ,
Далечь отъ міра безпощаденъ!

1876.

IV.

ПРОДАНЪ.

(Сатира).

Не бѣ ли ти благатенъ,
Продане, щастливъ?
Не бѣ ли момъкъ златенъ,
Уменъ, дързостливъ?

Е, какъ би тъй да минешъ
До мъртвитѣ наредъ
И рано да откинешъ
Младъ отъ тоя свѣтъ?

Язжкъ за твойта младость,
Ти самъ се разори;
Продаде се на радость
Чорту за пари!

Копа си самъ ти гроба,
Каквото пожела;
Заровихѫ те съ злоба
Гнуснитѣ дѣла!

Сега повесели се,
Въ земята се тѣши,
И съ сироста упий се,
Ада разсмѣши!

V.

СВѢТЪ-ТЪ.

Ахъ, свѣта е красно
Езеро бездънно,
Гладко, но опасно
И съ въздъшки пълно.

Плаватъ си по него
Кораби несмѣтни,
Ширятъ се и много
Стигатъ край завѣтний.

Много, като плаватъ,
Давятъ се въ сълзитѣ,
И средъ пѫтя ставатъ
Жъртва на вълмитѣ.

Всѣки го минува
По веднъждъ въ живота;
Всѣкому вълнува
Разума въ душата.

Моя въ сокрушенье
Корабъ се люлѣе:
Горѣ утѣшенье,
Долу бездна зѣе.

VI.

Не почести търсѭ,
Не търсѭ спокой,

Въ гърдитѣ си носѭ
Талента азъ свой.

Доволенъ съмь; слава
Не мой ме смѫти: —
Душата ми плава
Въ неземни мечти.

Ахъ, вий ѭ гонѣте,
Търсѣте ѭ вредъ,
До гдѣ се превийте
Подъ нейния гнетъ,

Защото щѫ хвъркамъ,
Пакъ щете пълзѣ:
Азъ Бога ще стигамъ,
Вий — земни князье.

1881.

В. Поповичъ.

I.

НЕ Е СЕГА ВРѢМЕ, ДРѢМКА ДА СЕ ДРѢМЕ.

Що стоишъ, та мислишъ
Българино милий?
Да ли дрѣмка дрѣмишъ
И спишъ сънь унилий?...

Не е сега врѣме,
Дрѣмка да се дрѣме,
Но сега е врѣме,
Паметъ да береме!.

Учи си дѣтето,
Учи го съсъ врѣме
И буди момчето,
Баръ то да не дрѣме!.

Не е сега врѣме,
Дрѣмка да се дрѣме,
Но е сега врѣме,
Паметь да береме!..

Чи врѣмето иде,
Лѣти и минува —
С' око се не види,
Какъ си се минува!..

Не е сега врѣме,
Дрѣмка да се дрѣме,
Но сега е врѣме —
Паметъ да береме!.

Чи комшии чакатъ
Будни — на пусия,
Евреитѣ сакатъ
Твоята кисия!..

Не е сега врѣме,
Дрѣмка да се дрѣме,
Но сега е врѣме —
Паметъ да береме!..

II.

ЯСНОТО СЛЪНЦЕ ИЗГРѢВА.

Ясно слънце изгрѣва
На истокъ надъ планинитѣ,
Росното цвѣте огрѣва
И на рѣкитѣ водитѣ;

Въ сѣка се капка огледва,
Какво й румѣно, огнѣно,
Съсъ сѣка тихомъ приказва, —
Съ весело лице замѣно.

Цвѣтнитѣ билки от'рано
Съ миризми го посрѣщатъ,
Кланятъ му се засмѣно,
И умилно го поглеждатъ.

Пъкъ то весело, засмѣно,
Своитѣ зари распуща
И всѣка билка любезно
Съ топли цалувки обграща

Тихий вѣтрецъ насрѣща,
Дебни полека-полека
И трѣвата го н' усѣща,
Чи поздравява юнака!

Едри и дребни гадини
Весело припкатъ и пълзятъ
По градини и планини,
Бога славятъ и въспѣватъ.

Славѣя зора преваря,
Пѣе у равна градина,
Съсъ другари се надваря,
Іоще отъ тъмна ранина.

Горскитѣ птици весели,
Рано станжли у зора,
Своитѣ пѣсни запѣли
И гледатъ истокъ какъ гори!

Ц. Гинчовъ.

НАРОДНА ПРИКАЗКА.

Приказка за тъй, што цицая двaесе и пет години.

Имало едън юнак, што цицая двaесе и пет години. Майка му отишла давия да чине: Не могала да га отбие. — „Деф да га чинете, не можу да га дою,“ рекла майка му. И они деф га учинале у гора зелена: дзверове да га изедев, вуци да га удавев. — Пашата правил един конак голем, па и сви носиле тамо на пашата, како при'од — ете дърва, штици...., отъ села, градишта до'агяло; и тъй што цицаў двaесе и пет години, рекаў: „чекай и я да отнесу, сви носат дърва, и я да отнесу“. Набрал е греди, упрегнал воловете, па рекая: „чекай малко да поеду.“ — Дошле два вука, удавиле двата вола; па он им рекъл: „едете, синку, едете, ако можете, синку, да носете.“ Па кога поручал, станал, отишъл, фанал вуците, упрегнал ги, па ги потерал: кье носе на пашата имдад. Къд га видел пашата, почудил се; растоварил дървата, па га сургьон учинал.

Отишъл е па по горите, нашъл е и друг юнак: што до девет земьи кавга има, он чуе. — „Добро вечер, побратиме!“ — „Дал Бог добро, побратиме.“ — Што имаш юнашство, побратиме? — „Юнашство имам: до девет земьи кавга што се чине,“ я чую: — Али си от мене по́-юнак? „Не знам от тебе да съм по́-юнак ама имало едън — двaесе и пет години цицал, он може да е по́-юнак от мене.“ — Ал да бидемо побратими двоицата. „Да бидемо,“ рекъл. — „Да тражимо й-ош побратими.“

Па са ошле, оште по́-натамо: и друг юнак седе на пут, със воденични каменье, како със камънци беш-чеш, играе си. — Добро ютро, побратиме. — „Дал Бог добро, побратими.“ — Еве смо двоица, побратиме, да бидемо троица, побратиме. — Што имаш юнашство, побратиме? — „Юнашство имам: къд сакам овъй камен кье го ископам и кье го направам казан от камен.“ — Мож да бидеш от мене по́-юнак? — „Кье бидъм, зашт нейкьем; не знам от тъй, што е цицал двaесе и пет години — он от мене по́-юнак кье искоче.“

Ставиле се троица побратими. „Аде да гледамо, побратими, земя на што се държе.“

Пó-там ошле, нашле и друг побратим. — Добро вечер, побратиме! — „Дал Бог добро, побратими.“ — Ад да бидемо, побратиме, четворирица, троица смо. Што имаш юнаштво? — „Юнаштво имам, големи мустаки, със едън мустак онай гора обришу, със други-йо овакай речу и оная обришу.“ — Да ли си от мене пó-юнак, рекъл тъй, што цицал двaесе и пет години. — „Не знам, от тебе може да съм пó-юнак, ами едън имало дваесе и пет години цицал, от него не може да буду пó-юнак.“ — Ад да бидемо четворица юнаци.

Отишле са до морето близо. Там са нашле и друг юнак, како ше. — Добро вечер, побратиме! — „Дал Бог добро, побратими.“ — :ве смо четворица да бидемо, побратиме, петина. — „Да бидемо, побратими.“ — Што юнаштво имаш. — „Юнаштво имам: морето къд акам исцицувам и пак го пуштам.

'Одиле, 'одиле петмината, па на едно место рекъл тъй, што цицал дваесе и пет години: айде овдека е 'арно за нас. К'идемо лов а ловемо; еве близо вода, кье носемо ловове, кье правемо вечери. де, побратиме, ти да направеш казан, рекъл на тъй, што бил юнак ьс каменье. Направиле казан от камен. Отишле на лов, па сви доеле лов. Здробиле месото, приставиле га, оставиле тъй, што бил нак на морето, да га варе, а опие отишле па на лов: кье дойдът ручът.

Сгърмело морето, искочил едън юнак зъл от морето. — Добро ро, побратиме. — „Дал Бог добро, побратиме.“ — Што работеш я. — „Еве огин си кладу овдека, побратими са на лов, кье дойдат вечера, я им вечера готву.“ — Ад да се облагамо, побратиме. — а се облагамо..... на што?“ — рекъл тъй, што варил манджата. „Да се боремо, ако ме превратеш да ми земеш главата; ако те еврату, кье ти изручам вечерата.“ Па са се збориле. Дочул ги ьй, што до девет земьи слуша, рекъл: „Онамо има голема кавга, ни изручая вечерата.“ Превратил га, изручал му вечерата. Па гнал у морето, и си дошле ония побратими. — Кам, побратиме, ера? — „Не прашай, побратиме, вика тъй што беше се борил, ъв едън юнак искочи от-доле, от морето, облагахмо се: ако га врату, да му зему главата, ако ме превратe, да ми изруча вечера; преврати ме, изруча ми вечерата.“ Па са оставиле тъй, што шал планините със мустаките си; издробил месото, седел, клаcи огин и правил на другарите вечера. Па избучело морето, очил тъй юнак. — Добро ютро, побратиме! — „Дал Бог добро,

побратиме.“ — Што си правеш, побратиме? — „Огин кладу, побратиме.“ — Ад да се облагамо, побратиме! „Да се облагамо.“ На што да се облагамо. — „Ако ме превратиш, да ми пресечиш главата; ако те превратy, да ти изручам вечерата.“ Превратил га, па му изручал вечерата, па си улегнал у морето. Дошле са ония побратими! „Кам, побратиме, вечера?“ — Е, побратими, голема борба се борпме, ама не моѓах, преврати ме, изруча ми вечерата тъй юнак.

Па оставиле тъй, што до девет земьи слуша. И он седнал, спотичал огин. Изрипал па тъй юнак от морето: Добро ютро, побратиме! — „Дал Бог добро, побратиме.“ — Што работеш? — „Огин кладу, побратиме.“ — Ад да се облагамо. — „На што, побратиме?“ — Ако ме превратиш да ми земеш главата, ако те превратy, да ти изручам вечерата. Много са се бориле, юнако, што излазяше от морето, наваса, преврати го други-йо юнак, па му изруча вечерата и си улегна у морето.

Дошли побратимите. — „Ех море, побратими, па нема вечера на нас; боже се юнаци кажуете, ништо юнаштво не сторихте.“ Оставиле га тъй, што морето цицал; искочил и на нега и са се бориле с нега; изручал му вечерата. Дошли побратимите: „Ех, побратими, п'а нема вечера на нас: толко лов ловихмо, ништо не изедохмо.“ — „Аде да виду я, тъй юнак какъв е, я кье остану“, рекая тъй, што дваесе и пет години цицау. Огин си кладе, чибук си пие; искочил па тъй юнак: „добро ютро, побратиме!“ — Дал Бог добро, побратиме! — „Айде да се облагамо.“ — Да се облагамо; на што? — „Ако ме превратиш да ми земеш главата, ако те превратy да ти изручам вечерата.“ Па са се бориле много; не може ни тъй тога да поваса, ни тъй тога. Найпосле юнако, што цицал дваесе и пет години правратил тога, што излазаше от морето; пресекъл му главата, ударил гу у земя; девет аршина у земя пропаднала; онъй се па разлюти, фана, зема си главата, улегна си у море. Други-йо па отъ лютина пеня фърля из уста. Издойдо'а побратими. — „Ех, побратими, едете, пийте, и скоро стануйте: еве кървове, дека юнакова глава пресекох, девет аршина у земя улезна, он стана, зема си главата и па у море улегна.“ Па ручале; тогай тъй што дваесе и пет години цицал, рекъл на тъй, што морето изцицувал: „Ех, побратиме, да испиеш овой море, я кье тражу тъй човек, што го заклах.“ Испил морето; станала една църна дупка..... Боже!..... направиле южиня отъ коприви, па рекъл што дваесе и пет години цицал на другиго: „побратиме, ти да сметнеш онай планина, овдей да гу донесете, и онай што е ондека.“ Донел е планините с мустаките. — „Вържете

ме, бракя, за половина.“ Вържале го за половина. Рекъл: „къд кье заклату южето, да пуштате гранки на-надоле.“ Пуштале, пуштале; заклатил, пуштале гранки; па заклатил, па пуштале; слегнал е на долна земя, друга земя имало доле: къд да види три девойки плакав. — „Зашто плачете, батино?“ — „Како да не плачеме, брате! Едън татко има'мо, искочи на горна земя; много пути искачаше, па си дохагяше; съга искочи, не ни дойде.“ И он рекаў на себе си: „и я той тражу;“ — „ако е, батино, рекаў, он е стар, нека мрее.“ Имале си девойките: по́-старата — *сам се разбой ткае*, по́-малата — *сам гергев везъл*, най-малата *позлатени пилци* имала; а они 'убави биле, што немало на векът векье, от них по́-'убави немало; а на́й малата, по́-векье сънце греяла, толко 'убава била.“ — „Ех, рекъл, ... да ве изнесу и вас на горна земя; бате кье ве изнесе да видите горна земя.“ — „Ех, рекли, к'идемо, бате, ама сакамо да носемо и разбой, и гергев, и пилци.“ — „Ех, кье ги носу и разбой, и гергев, и пилци.“ Разглобил разбоя, турил га у пазука; разглобил гергевът, турил га у джебове; земал и пилците; заклатил южето.“ — ...ачете ми се, рекъл, на рамената; вие по́-стари, дръжте ми се за главата,“ а на́й-малата земал у руки; истеглиле го на-нагоре. Виделе дружината девойките, една от той рамо земале, друга от оной, пресекле му южето, и пагяле на-надоле: *тъй, малката девойка* и *он*. На доле имало един црън овън, друг бел; девойката викала: „бате, ...ачивай се на бели-йо да паднеш; ако паднеш на църни-йо, кье идеш ...ште три земьи на-надоле“. Она паднала на бели-йо, изфърлил гу на-нагоре; он паднал на црън-йо, изфърлил га на-надоле, оште три земьи доле паднал. Па рекъл: „ох, сполайти Боже, от дружина и я ...ой теглих!“

Легнал малко да поспие; заспал. Къда над нега имало една ...пола, на тополата на орли гнездо; къд да виде, станало е пискот ... гнездо; къд да виде, една змия стое на тополата, от корено, та ... върo; извадил е своя боздогана и ударил змията по глава, туй ... и оставия. Па си легнал да преспие; къд да стане, орла му сенка ...авеше; после рекъл на орлата: „мори орло, што си се раскрилила ... ми мене държеш сенка? — „Како да ти̇ не държу, еве до съг ... години я челядь не мож да подигну. И рекла: „сакай, што кье ...каш, я овой бакшиш кье ти даду.“ Он рекъл: „што кье сакам, да ... извади господ на нашата земя.“ Па станал, отишъл на-надоле.

Сретнал е едно момиче; оздол иде и слъзи роне. — „Дека ...деш тизе, момиче?“ — „Овам к'иду, милу бате: у наша касаба ...да нема, овдек има вода, па туя има едън аждер, на секьи дън и

човек гъта, по един курбан; на сви кукьи редом гъта; я съм царева кьерка и до мене дойде ред; па ме мой татко испрати и я да иду курбан да биду.“

--- Не бой ми се, мила сестро. Седнале са до морето, па е легнал на нойните скутове и ву дума: „попоскай ме мила сестро“. — Аде, братче, не седи туя и ти: кье погинеш и ти помене. --

„Не бой ми се, мила сестро“.

Па му запоска главата и он ву задремал на скути. Узгърмело морето, заплакала момата. Падна слъза на образа юнака, та дури га изгорело. Веднъг станал юначина, седнал си е коленички, извадил си боздогана; искочил е тоя аждер, па се явил и е зинал веднъг. Устата му колко врата; измахнал е юначина, располютил аждерина, устеко'а кърваве, искочи'а от аждерина момичета, што ги е гътал, кои цели, кои живи, кои половина. Па гу испрати момата на-надоле. — „Аде съга, мила сестро, аде съга, ти си иди!“ Отидела дома, къда гу татко ву видел, вракял гу на-надоле: „ад иди, куде сви идоа и ти к'идеш'“ — „Е, тате, рекла, едън юнак сретнах там доле, он на-нагоре, я на-надоле идех. — „Дека к'идеш, рече ми, батино“. — кажах: дека аждер по един курбан гъта. — „Седни туя, рече ми, до морето“. Седна'мо двоицата. — „Попоскай ме, рече ми, батино“. Легна да га попоскам и бирден заспал. Я чух узгърме морето и ми слъзи потеко'а от очи; капнало му на образ, он рипна: — „Што ме толко изгоре със твоите слъзи!“ Извади си боздогана; а искочи аждерина, веднъг зина. Юнако къд си махна със боздогано, раздели га право на пол; свите курбани, што гътал, искочи'а, кои цели, кои мъртви, кои живи, и они си издойдо'а“.

Не верувал гу татко ву. Па она рекла: „Ако не веруеш, те погледни — ете река тече кървава, мутна“. Тъг гу поверувал. — „Викнете ми, рекъл, тъй юнак, да га виду какъв е!“ Викнале га юнакът. И он отишъл при цара. — „Сакай, што кье сакаш ти юнаку, царштина да ти дадемо“. — Нейкьу я царштина, рекъл той; я съм от пет земьи доле слегнал. Сакам на земя горна да ме качеш, ако можеш кабил да найдеш некако“.

Собирале човеци от селата, от съв град се собирало; не могал никой да се нафане да га изнесе; на́й-после собрале пиликите; и они не могале, што бе'а картали, орли не могo'а. Рекли орлите: „никой неможе, ама има едън оръл от триста години, той може да направе туй, ама соблача се, длака мени, пердух фърля. Он ако може да га изнесе, он е на́й-стар, искачал е на горна земя“. Па га викнале и него, прашал го е царо: „можеш ли овъй човек на пет земьи

горе да изнесеш?“ — Можу, рекъл, ама еве се соблачам, гол съм сега, не можу.

„До-къд кье се облечеш?“

— Кье се облечу, рекъл, до-дека вие да заколете два бивола, коските да истребите, месото да скъцате: едната кожа месо, другата кожа вода да напунете, и я кье се ублечу до тогай: помалко да ми давате до-дек да се облечу“. Заклале два бивола, истребиле коските, искъцале месото, напуниле кожите; дошъл оръло. На едното крило му ставиле едната кожа, на другото другета, а у-сред седнал юнако: па му рекъл оръло: къд кье речу: врак! месо да ми дадеш, къд кье речу: гро! вода да ми дадеш“. Литнал оръло; рече врак! месо му даде, рече гро! вода му даде. Не останало месо, вода има, месо нема, изручал месото; па си секъл юнако от ногите, въртел си месата от свакуде, дека имал, све се исекъл, та ранил оръло. Оръла го исфърлил на горна земя. — Ех, рекъл, стани съга да ’одеш, да виду можеш ли да ’одеш. — „Ех, рекъл, кье ’оду, ама ме много болят местата, што си секох“.

— Е, от дека ми дава месо.

„От-туй, от-туй, от-туй отголил се, па рекъл“.

Тъг рекъл оръло: пф! пф! исплювал месата, што изручал. „Де, рекъл, съг стани, да виду, можеш ли да станеш“.

Оздравел, станал веднъг.

Отишъл на-нагоре до морето; ония се й-оште били за девойките, не ги земале. Девойките требало съ каул да се земат: кой кье пробие един брес голем, колко троица да га прегърнев, толко широк бил; от едно ма’анье, кой кье прокара низ него със златна ябука, той кье земе коя сака. Илим кой кье найде разбой сам да ткае, той кье земе най-големата сестра; кой кье найде гъргьев сам везъл, той кье земе средната сестра; кой кье найде пилци позлатени, той кье земе най-малата сестра. — Собрал се град, много инсан се собрало, богати, чуднови, той дърво да го прокарав; сви се обидували, никой не могъл. И он седнал там близо до ния, поседел, поседел, отврил се. — „Чекай и я да се обиду, сви се обидо’а и я да се обиду, ли можу да пробию той брес.“ земал е тай ябука позлатена, махнал е на зелен-ьо брес, прошла ябуката низ сред бресо. Извадил е *разбой сам да ткае,* земала го големата сестра; извадил е *гъргьев, що сам везе,* земала го средната; извадил е *позлатени пилци* земал най-малата. Свите три ги он земал; па ги ожени ония двете за ревци, таквия, а малата он гу зема. И я бе’ на свадбата, ядо’, пи’,

и на мене дадо'а едно гърне с мед; тамъм се облизва', рипна вашето куче, та ми собори гърнето, и я не можах 'ич да лизна от медо. За той дойдо' да ви кажу, да си чувате кучето.

Забѣл. Тази приказка е записана отъ мене въ Кратово отъ устата на една жена — *Мария Биревица.* Митическото и епическо значение на тази приказка оставямъ на страна, а само ще кажѫ, че любопитния може да сравни тази приказка: 1) съ пѣсьнта св. Георгий 31 и 38 отъ братя Миладиновци и други различни пѣсни въ такъвзи смисъль; 2) съ Русската приказка „Жаръ птица", която се намира въ Филоновата Христоматия; 3) съ житието на светаго и праведнаго Михаила Война отъ Потока"; и 4) съ житието на св. Георгий Каподокийский.

По-любопитни особенности на Кратовския говоръ сѫ тия:

1) Употрѣбление на тѫпия затворенъ звукъ *а*, който въ приказката е писанъ съ ъ въ всичкитѣ тия случаи, гдѣто трѣбвало би да стои ъ или ь споредъ старобългарското правописание; употрѣбление на звуковетѣ *у* или *ю (ьу)*, гдѣто трѣбвало би да стои старобългарски ѫ или ѭ, освѣнъ въ вин. пад. женск. родъ, ед. число, гдѣто е окончанието *а* или *я*.

2) Звукътъ ѕ (зѣло) се употрѣблява съ произношението *дз*. дзвезда, дзвон.

3) Звукътъ *х* постоянно е като придихание, на пр. *'убав, сна'а, реко'*, намѣсто *хубавъ, снаха, рѣкохъ*.

4) *Сабья, земья, сабьи, земьи*, намѣсто *сабля, сабли* и пр.

5) Подиръ звуковетѣ *г* и *к*, *е*-то и *и*-то се произнасятъ мегко: както и въ началото на думитѣ *е*-то се произнася мегко.

6) Стария юзъ ѧ се замѣнява съ *е*.

7) *До'агям, пагям, рагям* вм. *дохаждамъ, падамъ, раждамъ*. т. е. *д*-то въ корена испада, йотата се обръща въ *г*.

8) Настоящето врѣме на глаголитѣ по слѣдующий примѣръ бива така: *пишу-еш, е, емъ, ете, пишев*, рѣдко *пишът; играм, аш, а, амо(е), ате, ав* (рѣдко *аят*).

9) *Раздуую, избегую, изгорую*, намѣсто *раздувамъ, избѣгвам, изгорвамъ*, т. е. многократноста се изражава съ звукътъ *у* намѣсто *в*.

10) Причастието спрягателно м. родъ се окончава на *л, я ў* — *викал, викая, викау;* звука *л* въ срѣдата на думитѣ се изхвърга и подвижний ъ се обръща въ *у* — *вук, жут*, намѣсто *вълкъ, жълтъ*,

11) *Викале, играле, бегале*, намѣсто *викали* и пр.

12) Бѫдѫщето врѣме се изражава чрѣзъ *ке*.

13) *Един, еден, едън* се употрѣбляватъ безразлично.

14) *Човеко, мосто* т. е. членътъ бива *о*, рѣдко *тъ* — човекътъ.

15) Мѣстоимение 1-во лице *я, мене* или *ние;* второ лице мн. число *вие;* третье лице м. родъ ед. число, вин. падежъ *га;* ж. родъ дат. падежъ *ву(?)*, вин. пад. *гу* (ѫ-то минало въ *у*, *г*-то е станѫло отъ йатата прѣзъ ѫ-то, т. е. *гу* = ѭ).

16) Прѣдлогътъ *съсъ* е пó-употрѣбителенъ отъ прѣдлога *съ;* намѣсто *въ* се употрѣблява *у*.

Кратовския говоръ е прѣходенъ между источнобългарскиятъ и и западнобългарскиятъ или македонскиятъ, но съ много еднакви свойства съ сърбския езикъ, които свойства въ пó-малъкъ степень се срѣщатъ на истокъ въ Кочанско, въ пó-голѣма на западъ въ Кумановско и въ нáй-мало на югъ въ Щипско.

Ефремъ Карановъ.

КНИЖНИНА.

РЕЦЕНЗИЯ.

География и История. За учение въ III и IV отдѣление. Допълнение на Бащинъ езикъ. Отъ Д. В. Манчовъ. Книжка прѣпоржчена отъ областний училищенъ съвѣтъ. 1883 стран. 152.

Въ кржга на елементарнитѣ учебни пособия за ученици отъ отдѣленията, издадени до сега отъ г. Д. В. Манчова, тая нова допълнителна книжка не представя нѣкой особенъ по́-практиченъ новъ методъ въ педагогическо отношение; тя е подражание, просто събранъ и кое какъ сносничко изложенъ, съкратенъ учебенъ материалъ по отечественната и всеобща география и история, извлеченъ отъ сжществующитѣ чужди и наши по́-пространни ржководства по тие предмети.

Всичкия материалъ въ книжката е расположенъ едно слѣдъ друго не толкова съ една по́-опредѣлена цѣль, колкото въ возрастающа пропорция и за да съдържа учебно вещество за III и IV отдѣления, поради което и книжката, намѣсто да излѣзе съ единъ или два дѣла, трѣбвало да се раздѣли на четире дѣла, първитѣ два за запознавание дѣцата съ на́й-елементарнитѣ понятия и знания по българската и всеобща география, вторитѣ два за запознаванието имъ съ по́-личнитѣ страници изъ отдчественната история, и само съ нѣкои случайни и не подходящи на въспитателната цѣль страннщи изъ всеобщата история.

При нѣманьето отъ по́-добри дѣтски начални пособия по тие предмети, не може се отказа г-ну Манчову въ сполучната идея да улесни учащитѣ и учашитѣ се въ това отношение; но съзнаваме, че въ ржцѣтѣ на единъ вѣщъ педагогъ, значението на такава една идея било би съвсѣмъ друго. Отъ толкова нагрупанъ суровъ материалъ, той би направилъ нѣщо по́-осмисленно, по́-систематическо, по́-цѣлесъобразно и по́-методическо, а изъ подъ перото на г-на Манчова книжката излѣзла нито занимателна и увлекателна читанка, както иска

да приличя тя въ началото си, нито строго обмисленно ръководство, макаръ и въ катехизическа краткость, книжка, въ която всичко да стои на мѣстото си, споредъ возраста и силитѣ на учащитѣ се въ III и IV отдѣление и неотмѣннитѣ правила на педагогиката. Тая е причината, гдѣто още отъ началото тая книжка, дава да се сѣтимъ, че компилятора ѝ не е билъ до тамъ снабденъ съ педагогическа вѣщина, и книжката му излѣзла на цѣли 152 страници. Това, което би трѣбвало той да помѣсти въ една особна специална читанка, заедно съ всичкитѣ предварителни общи понятия по естественната и математическа география, изложена въ разсказъ, и сетнѣ да пристъпи къмъ скратенитѣ скици отъ политическата и историческа география и къмъ самата история, изложена въ двѣ особни книжки, съ назначение първата за въ третьото, втората за въ четвъртото отдѣление, то стои въ началото на двата дѣла, особито предъ вторият, както то стои въ всѣко пространно гимназическо ръководство. Въ тоя случай компиляторътъ самъ се намѣрилъ на тѣсно и дори не указалъ, колко отъ материала въ книжката е назначенъ да се мине въ третьото и колко трѣбва да остане за минувание въ четвъртото отдѣление. По нашето мнѣние, това е единъ отъ главнитѣ недостатъци въ тая книжка, при развлеченоста ѝ на мѣсти.

Най-личнитѣ дѣлове въ книжката сѫ вторий и третий. Ако би ...и се притурило до втория и краятъ на първия дѣлъ, всичко, което ...е отнася до географията на княжеството България, Източна Румелия, Одринския вилаетъ и Македония, и изложено въ тѣсна врѣзка ...ъ изложеннитѣ фактове по българската история въ втория дѣлъ, ...нижката би излѣзла много по́-малка, но по́-цѣлесъобразна и достаточна да се мине само въ послѣдньото отдѣление и въ една година. ...о тоя начинъ такъво едно на́й-елементарно ръководство, което би ...ъдържало едно кратко паралелно учение по географията и българ. ...стория, било би достаточно още за да се довърши на неговитѣ ...нови първоначалното образование на дѣцата отъ четвъртото отдѣление и да послужи за тия, които ще искатъ да слѣдоватъ по́-нататъкъ, сериозна и ягка подготовка за постѫпванието имъ въ първия ...ассъ на гимназиитѣ. Тъй и четвърти дѣлъ по всеобщата история, която само по себѣ се минува въ гимназиитѣ въ два периода, ... кратъкъ и пространенъ объемъ, станѫлъ би не нуженъ, както и ...е потрѣбенъ и въ тоя видъ на книжката, и прилича повечето на ...веть кърпелчета до едно, ако и не до тамъ износена, но инакъ ...-годѣ истрита дрешка, разнищенитѣ мѣста на която нито достачно заличаватъ, нито могѫтъ да съставятъ нѣкое особно украше-

ние на неж, и които кърпели разборчивия педагогъ ще отхвърли на основание: или всичко, било би въ най-малъкъ размѣръ, или нѣщо подходяще и храняще душата и сърцето, или нищо.

Препоръчваме ѭ на вѣщитѣ педагози съ предварително предпазвание обаче, да си избиратъ и извликѫтъ изъ тая нова книжка отъ посредственното пó-хубавото, което може да имъ влѣзе въ работата, повечето за четвъртото отдѣление, а отчасти и за третьото, като си съхранятъ пълната свобода да трѣсятъ и другадѣ пó-испечено учебно вещество за подсирвание отъ врѣме до врѣме своята вѣщина отъ къмъ знанието на предмета си и метода на преподаванието.

Тъй, ако имъ остава излишно врѣме за запознавание дѣцата отъ четвъртото отдѣление и съ материалъ, извлеченъ изъ страницитѣ на всеобщата история, свободни сѫ да си трѣсятъ и отберѫтъ градиво по волята, сир. образци и примѣри за истинский патриотизмъ характеръ, рѣшителность, политически, военни и граждански доблести, образующи началата на истинскитѣ граждане още отъ отдѣленията!...

Учебникъ по зоологията съставилъ А. Я. Гердъ, превелъ на български и издалъ З. Бояджиевъ. Часть първа, кн. I съ 86 фигури. Русе 1883, in 8°, стр. XV + 109.

Много се зарадвахме, като видѣхме учебника на г. Герда преведенъ на Български. Тази зоология, опредѣлена за горнитѣ класове на срѣднитѣ учебни заведения, както и за самообразувание, написана е по една твърдѣ сполучлива и лесно достѫпна метода. Материяла е тъй добрѣ распредѣленъ и съ такъва ясность, изложенъ, щото не само ученика, но и сѣкий приятель и любитель на естественнитѣ науки, ще може лесно да се снабди съ първоначални пó-точни познания върху организацията на една малка серия животни, избрани да представляватъ главнитѣ групи на животното царство.

Прочутия английски естествоиспитатель и знаменитъ педагогъ Huxley, като говори върху методата за изучвание на зоологията, ето що казва върху този предметъ: „ако имахъ да подготовямъ ученици въ горнитѣ класове на срѣднитѣ училища, азъ щѫ си изберѫ една сладководна гѫба, единъ сладководенъ полипъ или една циянея (медуза), обикновенната сладководна скойка, рѣчния ракъ, кокошката като типи на разграненитѣ клонове на животното царство; щѫ разлепѭ състава имъ въ сичкитѣ тѣхни потънкости, и щѫ покажѫ въ какво сѣка отъ тѣзи потънкости разяснява великитѣ зоологически

принцини; слѣдъ като прекарамъ внимателно това, което ще бѫде като основа, върху която могѫ да расчитвамъ, азъ щѫ разяснѭ на сѫщий начинъ, безъ да влизамъ въ сѫщитѣ подробности, и нѣкои разреди избрани измежду главнитѣ типа; нáй-послѣ ще обърнѫ вниманието на ученицитѣ върху специялнитѣ форми". И наистина внимателно изучвание на едно отъ нáй-обикновеннитѣ и нáй-незначителни животни, води ни стѫпка по стѫпка отъ нáй-проститѣ до нáй-сложнитѣ понятия, до нáй-труднитѣ и нáй мѫчнитѣ задачи на зоологията.

Било е врѣме, когато за ученъ зоологъ се е считалъ онзи, който е познавалъ нѣколко стотини птици, риби или пакъ пеперуди и бубулечки; който е умѣялъ да наброи външнитѣ бѣлѣзи на пó-главнитѣ животни и да ги распознава практически. Днесъ обаче не е вече така: пó-малко се обрѫща внимание на външноста, а пó-вече на вѫтрѣшния съставъ и на функциитѣ на органитѣ. Послѣднитѣ неможемъ да знаемъ, ако слушаме само предаванията на другитѣ и четемъ тѣхнитѣ книги; тука трѣба да играй нáй-главната роля разрѣзното ножче, съ помоща на което ний разсичаме и отдѣляме сичко и послѣ наблюдаваме съ лупа или микроскопъ. Не трѣба да забравяме, че зоологията е наблюдителна наука и само съ наблюдения можемъ да ѭ изучимъ. Книгата и учителя само показватъ пѫтя, привличатъ вниманието на ученика върху интереснитѣ точки и му показва, какъ трѣба да свладѣй мѫчнотиитѣ. Само на тозъ начинъ изучванье зоологията, може да принесе очаквания плодъ, като въспитателно срѣдство, само така може да постигне възвишената си задача.

Модернитѣ взглядове върху преподаванието на зоологията нáй-блѣскаво се отражаватъ въ учебника на г. Герда. Автора, безъ никакви първоначални познания, преминава въ изучванието разнитѣ групи на животното царство. Той захваща отъ нáй-едноставнитѣ, нáй-несъвършеннитѣ, като избира за сѣка група по единъ или два представители, лесно да могѫтъ да си доставятъ както учителя, така ученика; освѣнъ това и разсичанието на тия не е нужденъ нито особенъ локалъ, нито пакъ скѫпи и многобройни инструменти. Тъй напр. отъ Protozoa той зема една Амеба (Amoeba) и единъ инфузорий (Paramoecium); първото животно е избрано измежду нáй-несъвършеннитѣ въ тоя пипъ а другото измежду нáй-съвършенитѣ, двѣ крайности, съ които ако се запознае добрѣ ученика, той ще може лесно описше и другитѣ животни, които въ класификацията се намиратъ между имъ. Отъ втория типъ (Coelenterata) той зема като примѣри обикновенната идра (Hydra vulgaris) и морския анемонъ (Actinia

mesembryanthemum). Отъ червеитѣ (Vermes) описва медицинската пиявица (Hirudo officinalis), отъ иглокожитѣ (Echinodermamma) — морската звѣзда (Asteropecten aurantiaca) и тъй на татъкъ. Отъ грабначнитѣ (Vertebrata) автора зема за примѣръ обикновенната водна жаба (Rana temporaria), разглежда доста подробно главнитѣ нейни анатомически части, а съ тѣхъ заедно тълкува и физиологическитѣ въпроси; запознава ученика съ научнитѣ термини, като му дава чисти и ясни идеи върху функциитѣ, които се случватъ при грабначнитѣ животни.

Слѣдъ точното отдѣлно изучване на нѣкои членове, като представители на типа или разреда, слѣдватъ главнитѣ характеристични бѣлѣзи на типа, а послѣ и раздѣлението на сѫщия въ разреди. Въ общия прегледъ на отдѣла, ученика се запознава съ главнитѣ бѣлѣзи на разредитѣ, които бѣлѣзи той може твърдѣ лесно да схване, защото и самъ ги е наблюдавалъ. Отдѣла се завършва нáй-послѣ съ таблица, въ която се излага класификацията на типа, който е ималъ да се изучи.

И тъй, споредъ този учебникъ, ученика нѣма да се мѫчи съ изучването признацитѣ на семействата, родоветѣ и видоветѣ; главата му ще бѫде свободна отъ много неплодни названия, а ще съдържа само нáй нуждното и нáй-важното, което ще му остане като вѣченъ капиталъ. Имайки такива познания, ученика ще може безъ мѫка да се занимава и осъвършенствува въ тъзи толкова хубава наука; той ще бѫде винѫги приготвенъ да разбира и нáй-тежкитѣ въпроси по зоологията, па даже и по биологията.

Колкото добрѣ да е написана книгата, колкото ясно да е изложенъ материяла, неопитния ученикъ мѫчно ще може самъ сичко да схване и изучи, ако самия учитель не му притече на помощь. Първата длъжность почива слѣдователно на учителя; отъ него се изисква дълбоко да гравира въ ума на ученика основнитѣ нѣща. Учителя нетрѣба само да ги раскаже, той трѣба и да ги покаже, да даде даже да ги попитатъ; той трѣба да ги направи до толкова достѫпни на ученицитѣ си, щото да неможе нищо да ги избърше изъ паметта имъ. Но сичко това може да се постигне съ демонстрации, и съ опити, върху което именно и нáй-много внимание се обърща въ настоящия учебникъ. Другояче предавана зоологията не дава солидни познания върху организацията на животнитѣ.

Едно нѣщо може да се приговори на Гердова учебникъ, — ще кажѫтъ нѣкои че е обширенъ. Неможемъ да се съгласимъ върху такава една забѣлѣжка, защото въ него се намиратъ и много епи-

зоди изъ живота на животнитѣ, които ученитѣ сами ще полюбопитствуватъ да прочетжтъ въ дома си, безъ даже учителя да ги приканва на това. Освѣнъ това, вѣщия учитель ще може твърдѣ лесно да скрати нѣкои нѣща, безъ да може да се осѣти, така щото противъ този учебникъ ний нѣмаме почти нищо да кажемъ.

Между другитѣ добри преимущества на тъзи зоология, ний считаме за длъжность да споменемъ и това, че много фигури красятъ страницитѣ на книгата; тамъ, дѣто ученика неможе да се сдобие съ специментъ за разсичене или пакъ съ добъръ препаратъ, той ще може голѣма полза да извлече отъ тѣзи фигури.

Но, да кажемъ нѣщо и за превода. Г. Бояджиевъ много добрѣ сторилъ, дѣто се е заловилъ съ превежданието на горния учебникъ. До сега е излѣзла първата книжка, и както ни той обѣщава ъ предговора си, въ кратко врѣме ще издаде и останжлитѣ три нижки. Издаванието на книжки направилъ е той отъ неманис маериялни срѣдства, за да издаде цѣлия учебникъ изедно.

Превода е точенъ, но езика слабичъкъ, нѣщо което преводача е може да исправи твърдѣ лесно при второто, може би, издание. ъ наименованието на животнитѣ, както и въ научнитѣ термини, еводача строго се е придържалъ о рускитѣ; нѣкой отъ тѣхъ сж олучливи, но други не сж свойственни на нашия езикъ. Но върху ва неможемъ за сега се произнесе, до като една комисия отъ комтентни лица не рѣши въпроса за тѣзи наименования.

Предговора на автора заслужва да се прочете. Той е извлечее отъ една статия, четена отъ г. Герда въ комисията при петерркия педагогически музей, по поводъ съставянието на новата проама за естественнитѣ предмети въ срѣднитѣ учебни заведения. Въ зи предговоръ читателитѣ ще видятъ причинитѣ, които сж подщили списателя за съставянието на настоящия учебникъ. Въ него изложена методата, по която сж преподавани естестественнитѣ науки еди Любена, разглежда се доста подробно методата на Любена и чнитѣ недостатъци, като предлага въ сжщото врѣме като какъ ѣба да се предаватъ естественнитѣ предмети въ срѣднитѣ учебни ведения. Върху програмата на автора, имахме да направимъ малки зражения, но мислимъ че тука не му е мѣстото.

Г. Н. Златарски.

КРАТКИ ВѢСТИ ОТЪ НАУЧНИЙ И КНИЖОВНИЙ СВѢТЪ.

Софийскитѣ старини.

Презъ мѣсецъ Юний т. г. г-нъ Д-ръ Конст. Иречекъ заедно съ Отца Иконома Тодора Митова е прегледалъ всичкитѣ стари софийски черквици. Тѣ сѫ седьмь на брой и се намиратъ всичкитѣ въ самата нинѣшна Еврейска махала или близу до неѭ. Види се, че тамъ е било срѣдоточието на старий градъ и че испанскитѣ Евреи, които сѫ се населили въ София въ 16 вѣкъ отъ Солунъ, слѣдъ недоброволното имъ преселвание отъ Испания въ Турция, по́-лека лека сѫ завзели тая часть на града. Почти всички ония черквици сѫ направени по единъ и сѫщи начинъ и размѣръ, — съ единъ дългнестъ сводъ (кевгиръ) и нѣколко прозорци, които обикновенно сѫ се намирали отгорѣ доста високо въ свода; апсидата, сирѣчь частта на олтаря, която се издава на вънъ, е крѫгла. Всички, безъ исключение, лежѫтъ подъ нинѣшната земска повърхность, тъй щото се слиза въ тѣхъ долу по стълби, нѣкога на единъ човѣшки бой дълбоко. Едно врѣме, разбира се, сѫ биле въ сѫщата височина съ околнитѣ кѫщи, но послѣ въ течение на дълги врѣмена се е събрало едно множество насипи, които сѫ въздигнѫли нѣкогашната повърхность нѣколко метра по́-високо, едно явление, което се срѣща такожде въ сичкитѣ стари европейски градове. За основанието имъ нищо не се помни, но очевидно сѫ съградени въ втората половина на срѣднитѣ вѣкове; пѫтникътъ Герлахъ 1578 ги е видѣлъ вече, само че тогава сѫ били по́-вече на брой.[1])

Въ тия черкви има много любопитни паметници. Живописъ, разбира се, е новъ, на́й-повече отъ наший вѣкъ, съ исключение на св. Петка Самарджийска, гдѣто въ олтаря има стари изображения съ словѣнски надписи. Любопитни сѫ иконитѣ, исписани на дърво, съ словѣнски надписи, нѣкога доста стари; за опредѣление, нѣма на тѣхъ имената на зографитѣ или лѣточисленията, освѣнъ на на́йновитѣ вече отъ наший вѣкъ (1810 и др.). Освѣнъ това ония черквици съхраняватъ драгоцѣнни паметници на българското златарство, хубавѣ ковани евангелия съ надписи, които съдържатъ имената на ктиторитѣ, на майсторитѣ и съ годинитѣ; въ речената св. Петка има едно рѫкописно евангелие на хартия, види се отъ 14-й вѣкъ, оковано за сѫщата черква въ год. 1581, и въ другитѣ черкви се срѣщатъ подобни свидѣтелства за нѣкогашната софийска златар-

---

[1]) Преводъ на пѫтешествието на Герлаха ще излѣзе въ VI кн. на „Пер. Спис.“

ска индустрия чакъ до началото на нинѣшното столѣтие (1803, 1804, 1807). Намиратъ се стари печатни евангелия и други черковни книги, отъ Венеция, Львовъ, Острогъ и Москва. Има и ржкописи, на пр. едно хубавѣ украсено евангелие въ черквата Великий св. Никола на чаршията, писано въ 1563 год. въ Македонский градъ Кратово, който поради цвѣтущитѣ си рудници, обработвани отъ християне, въ 16 столѣтие е билъ единъ центръ на образованието за цѣлата вжтрѣшность на Балканский полуостровъ.

Любопитни нѣща се намѣрихж въ черквицата св. Архангели, която се намира на лѣво отъ нинѣшния съборенъ храмъ на свети Краль и св. Недѣля, на едно съвсѣмъ дълбоко мѣсто, и сега е запустяла. Въ неіж лежжтъ до 12 старопечатни (нáй-повече Венециянски) и до 13 ржкописни книги, които отчасти пó-напрѣжъ сж принадлежали на мънастиря св. Никола въ селото Сеславци, при сѣверо-источния край на Софийското поле, подъ Стара Планина. Ржкописитѣ сж отъ 15—17 вѣкъ, нѣкои съ ж, други безъ него. Стѣнитѣ ж сега вапсани съ варъ, но като се искърти лѣпилото, излѣзе на вѣ добъръ старъ живописъ съ словѣнски надписи, и надъ вратитѣ аже единъ отчасти съвсѣмъ ясенъ надписъ съ лѣточислението 1547, оето се отнася, види се, до възобновението на храма и на живописанието му.

Пó-дълбоко отъ тия седьмь стари черкви лежи арменската ћрква, сжщо въ Еврейската махла, до самата стѣна на митрополията. Тя почти съвсѣмъ е подъ земята. Когато старата арменска олония, която е сжществувала въ София преди 200—300 години, распилѣла, този храмъ е останжлъ пустъ и полузаровенъ, догдѣто га, слѣдъ войната, се е събрала една нова арменска колония и го ьзобновила.

За едно отъ нáй-древнитѣ здания въ София счита г-нъ Ирекъ тъй наречената „Гюлджами", въ Еврейската махла, въ срѣдата жду св. Петка Самарджийска, друга св. Петка и арменската черица. Тя сега служи за складъ на медицинский съвѣтъ. Прилича кула, която вжтрѣ има дияметръ отъ 9·20 метра и 10 метра висина; като е снабдена съ осьмъ прозорци, направени въ една знагелна височина. Всичката постройка е съградена отъ ягки тухли. ва е древния митрополски храмъ св. Георгий. Въ неіж нáй-напѣдъ е лежалъ св. краль сърбски Стефанъ Урошъ II Милутинъ, ато тѣлото му въ 15 столѣтие, въ врѣмето на турското завоевае на Сърбия, е било прѣнесено отъ прочутия поради рудницитѣ градъ Трепче (на сѣверъ отъ Прищина) въ София. Послѣ въ

1469 г. въ сѫщия храмъ шесть денье е стоялъ св. Іоанъ Рилски, когато е ставало пренесението на мощитѣ му отъ Търново въ Рилский мънастирь. Въ половината на 16 вѣкъ, не се знае защо, Турцитѣ сѫ усвоили тази черква и направили джамия; пѫтникътъ Герлахъ (1578) ѭ видѣлъ кратко врѣме слѣдъ това, и описва ѭ сѫщо като единъ видъ кула. Вѫтрѣ, подъ тълстото лѣпило на сѫдѣ излиза старий живописъ съ словѣнски и гърцки надписи. Турцитѣ сѫ построили наоколо единъ видъ широкъ коридоръ и едно викáло (минаре). Г-нъ Иречекъ мисли, че е желателно, тая достопаметна старина сега, слѣдъ възобновението на българската независимость, да се повърне на нѣкогашното си назначение и да стане пáкъ черква св. Георгий, както си бѣше въ врѣме на старото българско царство.

Въ послѣдньо врѣме се намѣрихѫ и нѣколко стари латински и гръцки надписи въ самия градъ София. Отъ всичко това се види, колко драгоцѣнни старини се крiѭтъ непознати и забравени въ България и съ колко открития може да се обогати още отечественната ни история.

Отъ Българското Книжовно Дружество.

БЛАГОДАРНОСТЬ

къмъ срѣдецкото град. общинско управление.

Долуподписаний привременень управителенъ комитетъ на Бълг. Кн. Дружество бърза да извѣсти на всичкитѣ наши еднородци, че срѣдецкото градско общинско управление съ пълна готовность и радость тѣзи дни отстжпи единогласно даромъ на Бъл. Кн. Дружество едно мѣсто отъ 4600 квадратни метра, на вѣчни врѣмена, за съграждение домъ и малка ботаническа градина за Дружеството. Това прекрасно мѣсто се нахожда до самото австро-унгарско агентство на цариградското шосе. Въ идящата кн. на Пер. Списание ний ще имаме приятенъ случай да дадемъ пообширно увѣдомление на почтенната публика по това благородно и многопохвално дѣло на настоящето срѣдецко градско общинско управление. За сега не можемъ да не кажемъ, че, съ тойзи свой щедъръ и тъй великодушенъ подаръкъ, градското общинско управление на новобългарский престоленъ градъ свидѣтелствува най-краснорѣчиво, колко високо уважава то и цѣни правилното распространение науката и народното образование между българский народъ, което е самата задача на Бъл. Книж. Дружество, бждящата академия на наукитѣ въ България.

Поради това споменжтий комитетъ на Дружеството счита за своя света и най-приятна обязанность да искаже публично и по най-тържественъ начинъ сърдечна благодарность и признателность на гореспоменжтото градско общинско управление, и чрезъ това да зарадва сжщеврѣменно всичкий нашъ народъ за това негово тъй народолюбиво дѣло.

Срѣдецъ, 28 Юний 1883 год.

Привременний управителенъ комитетъ
на Бъл. Кн. Дружество.

КНИГОПИСЪ.

Въ редакцията на „Периодическото Списание" съ голѣмо благодарение се приехѫ долуозначенитѣ книги, подарени отъ разни господа за библиотеката на Българското Книжовно Дружество въ Срѣдецъ:

I. Отъ покойний книжаръ въ Търново, Н. Тодоровъ.

1) Тайнытѣ на Инквизицiята. (Часть пьрва). Отъ В. де Фереяла, съ забѣлѣжкы отъ М. де Куендiаса. Преводъ: Н. Михаиловскаго. Издава: Н. Тодоровъ. Цариградъ, въ Печатницата на О. Кавафiянъ. 1875 година. Стр 230. Цѣна 10 гроша.

2) Тайнытѣ на Инквизицiята. (Часть втора). Отъ В. де Фереяла, съ забѣлѣжкы отъ М. де Куендiаса. Преводъ: Н. Михаиловскаго. Издаватъ: Н. Тодоровъ и С. П. Газiевъ. Цариградъ. 1877 год. Стр. 223. Цѣна половинъ срѣбьрно меджидiе.

3) Цариградскы Потайносты и тритѣ тома. Преводъ: П. Р. Славейковъ. Издава: Н. Тодоровъ. Руссе, въ печатницата на Н. К. Жейнова. 1881 год. Стр. въ I-й томъ 224, въ II й — 192, и въ III-й — 146. Цѣна 1.60 лева.

4) Варвара Убрихъ, калугерица въ Краковъ. Истинска повѣсть, написана на Полски отъ И. К. Превелъ отъ Ромѫнски: П. Кисимовъ. Издава: Н. Тодоровъ. Цариградъ, въ печатницата на Читалище. 1873 г. Стр. 124. Цѣна: 6 гроша.

5) Отечество и любовь или отъ трънъ та на глогъ (Полятка приказница). Прѣвелъ: П. Р. Славейковъ. Издава: Н. Тодоровъ. Цариградъ, въ печатницата на Читалище. 1873 год. Стр. 126. Цѣна: 1 цванецъ.

6) Грамматика за новобългарскыя езыкъ отъ Ив. Н. Момчилова. (Издание четвьрто). Книгопродавницата на Тодоровъ, Недѣлковичь и Др. въ Търново и Руссе. 1881 г. Руссе. — Печатницата на Н. К. Жейнова. Стр. 142. Цѣна: 2 франга.

7) Учебникъ по Математиката за третии классъ на трикласснитѣ народни училища. Съставилъ: П. Икономовъ. Търново. — Книгопродавницата на Н. Тодоровъ. Стр. 183. Цѣна лева 2.

8) Уроци по Естествовѣдение за употрѣбление въ IV отдѣление въ първоначалнитѣ ни народни училища. Събралъ отъ разни по тази часть учебници М. Б. Сеизовъ (съ 25 картинки). Второ издание. Търново. — Издава книгопродавницата на Н. Тодоровъ. 1882 г. Стр. 63. Цѣна 70 ст.

9) Малка Свещенна История за основнытѣ Българскы училища. Отъ Ив. Н. Момчилова. Шесто издание. Търново. — Книгопродавницата на Н. Тодоровъ. 1883 г. Стр. 32. Цѣна 30 ст,

10) Историческо Отечествовѣдение за употрѣбление въ IV отдѣление въ първоначалнитѣ ни народни училища. Събралъ отъ историитѣ на Дриновъ, Иречекъ, Войниковъ и други М. Б. Сеизовъ. Трето издание. Търново. — Издава книгопродавницата на Н. Тодоровъ. 1882 г. Стр. 63. Цѣна: 60 сг.

11) Килия. Комедия въ едно дѣйствие. Отъ И. Х. Прѣдставлявана въ Свищовъ, Габрово, Русчукъ, Търново, Севлиово, Етрополе, Плевенъ, Цариградъ, Ловечь, Шипка и Варна. Книгопродавницата: Тодоровъ, Недѣлковичь и Др. Търново и Русе. 1881 г. Стр. 22. Цѣна 60 ст.

II. Отъ г. К. Кушлева, управитель на книжарницата Б П. Д. „Промишление":

1) Всеобща История на педагогията за ръководство на учащитѣ се въ учителскитѣ семинарии и срѣднитѣ училища. Съдържа: Системитѣ на въспитанието и методитѣ на обучението въ старитѣ и новитѣ врѣмена; жизнеописанията на всичкитѣ знаменити педагози; постепенното развитие на училището отъ срѣднитѣ вѣкове до днесь; сравнение и характеристика на педагогиитѣ Английска, Нѣмска, Французска и пр.ипр. Посвятена на учебнитѣ въ нормалнитѣ училища, на учителитѣ, на началницитѣ на учебнитѣ заведения и на училищнитѣ власти (училищнитѣ настоятелства). Съчинение отъ Юлия Пароца, директоръ на нормалното училище въ Пезо, при Невшатель. Прѣводъ отъ французски, отъ четвъртото (1881 г.) прѣработено и допълнено издание. Прѣведе Д. Петровъ — Ковачь. Издаватъ: Прѣводачьтъ и К. Кушлевъ. София, книгопечатница на Янко С. Ковачевъ и С-іе. 1883 г. Издание първо. Цена 4 лева. Стр. 482.

III. Отъ А. А. Макакова:

1) Книжка първа: Гръбначнитѣ животни. Наглѣдна Природна История отъ Д-ръ Алойсъ Покорний. Часть първа: Зоология за долнитѣ классове на българскитѣ реални училища и гимназии. Превелъ А. А. Макаковъ, учитель на Сливенската реална гимназия. Съ 526 образи и една картина съ цвѣтове напечатана. Въ Прага. На свое иждивение. — Печатница на Д-ра Едуарда Грегра. 1881 г. Цѣната на цѣлата книга 5 среб. франки. Стр. 160.

2) Втора книжка: Безграбначнитѣ животни. Наглѣдна Природна История отъ Д-ръ Алойсъ Покорний. Часть първа: Зоология за долнитѣ кассове на българскитѣ реални училища и гимназии. Превелъ А. А. Макаковъ. Прѣгледана и одобрена отъ Дирекцията на Народното Просвѣщение. Съ 526 образи и една картина съ цвѣтове напечатана. Въ Прага. На свое иждивение. — Печатница на Д-ра Едуарда Грегра. 1882. Стр. отъ 192—296. Цѣната на цѣлата книга 5 среб. франки.

IV. Отъ г. Цаня Гинчова:

1) Български Басни. Отъ Цаня Гинчова. Второ издание. Издава книгопродавницата на Н. П. Недѣлковичь и Др. Въ Търново. 1883. Стр. 104. Цѣна 1 левъ.

V. Отъ г. С. С. Бобчова:

1) Жинзифовъ. (Животопись и просвѣтително-книжовна дѣятелность). Отъ С. С. Бобчева. Прѣпечатано отъ „Наука". Пловдивъ. Областна печатница. 1883 г. Стр. 31. Цѣна петдесеть стотинки.

VI. Отъ г. И. Н. Минтова:

1) Два разскава: I Скжпийтъ гостенинъ и II въ прѣдвечерието на Пасхата. Прѣвелъ И. Н. Минтовъ. Сливенъ. Печатница на вѣстникъ „Българско Знаме". 1883 г. Стр. 53. Цѣна 3 гроша.

2) Майчино въспитание основано на природните закони. Отъ Ж. Рамбоссона. Второ издание. Превелъ И. Н. Минтовъ. Сливенъ. 1882 г. Издание и печать на вѣстникъ „Българско Знаме“. Стр. 86. Цѣна 4 гроша.

3) Бишелевецътъ, разсказъ отъ Полъ-де-Мюсе. Прѣвелъ И. Н. Минтовъ. 1873, Сливенъ. Печатница на в. „Българско Знаме“. 1882 г. Стр. 43. Цѣна 2 гроша.

4) Питиасъ и Дамонъ или искренно приятелство. Драма въ едно дѣйствие. Прѣвелъ И. Н. Минтовъ. 1872 г. Сливенъ. Печатница на вѣстникъ „Българско Знаме“. 1883 г. Стр. 24. Цѣна $1\frac{1}{2}$ гроша

VII. Отъ г. Г. Н. Златарски:

1) Материяли по Геологията и Минералогията на България. Рудитѣ въ България. Събралъ и описалъ Георги Н. Златарски. Препечатано отъ II и III кн. на Периодическото Списание на Българското книжовно дружество въ Срѣдецъ. Срѣдецъ. Държавна печатница. 1882. Стр. 76.

VIII. Отъ книжарницата на Д. В. Манчова въ Пловдивъ:

1) География и История за учение въ III и IV отдѣление. Допълнение на книга Бащинъ езикъ. Състави Д. В. Манчовъ. Книжка прѣпоржчена отъ Областний Училищенъ Съвѣтъ. Печатница и книжарница на Д. В. Манчовъ въ Пловдивъ, Свѣщовъ и Солунъ. 1883 г. Стр. 152. Цѣна 1 левъ.

IX. Отъ г. С. И. Сирманова:

1) Начална Грамматика (по Тихомирова). Съставилъ С. Илиевъ за отдѣленията и първитѣ классове на трикласснитѣ и срѣдни училища. Русчукъ. Печатницата на Н. К. Жейнова. 1882. Стр. 107. Цѣна 1 левъ златенъ.

X. Отъ г. Т. К. Коджова:

1) Изяснение на Евенгелията, които са четжтъ на Господскытѣ и Богородичнытѣ праздницы. Отъ священника Александра Свирѣлина. Преведе и издаде Т. К. Коджовъ. Русчукъ. Скоро-печатница на в. „Славянинъ“. Стр. 52. Цѣна $2\frac{1}{2}$ гроша.

XI. Отъ г. В. Поповича:

1) За звжковети. Конспектъ изъ етимологията на ново-българския езикъ, отъ В. Н. Поповича, учитель при военното на Негово Височество училище. София. Книгопечатница на Янко С. Ковачевъ и С-ie. 1883. Стр. 32

XII. Отъ г. Т. Странскій:

1) Начална праволинейна тригонометрия отъ А. Давидовъ, ординаренъ професоръ при Императорский Московский Университетъ. Прѣвелъ Т. Странскій. Москва. 1883. Типографія А. Гатцука, Никитскій бульв., собствен. домъ. Стр. 106. Цѣна 2 фр.

XIII. Отъ подпоручика В. Кутинчова:

1) Наставление за изучванието на стрѣлбата. Съ 26 фигури. Утвърдено и прието въ Русската армия. Първа часть. Най-ново издание на Русский езикъ. 1881 год. Превелъ отъ Русский и издалъ подпорочикъ В. Кутинчевъ. Издание I. Рушчукъ. Печатницата на Н. К. Жейнова. 1881 г. Стр. 179. Цѣна 2 лева и 50 ст.

(Слѣдва).

ПЕРИОДИЧЕСКО СПИСАНИЕ

НА

БЪЛГАРСКОТО КНИЖОВНО ДРУЖЕСТВО

ВЪ СРѢДЕЦЪ.

РЕДАКТОРЪ В. Д. СТОЯНОВЪ.

Умъ царува,
Умъ робува,
. . . .
Нар. пословица.

КНИЖКА VI.

СРѢДЕЦЪ
ДЪРЖАВНА ПЕЧАТНИЦА
1883.

СЪДЪРЖАНИЕ.

СТАРИ ПѪТЕШЕСТВИЯ ПО БЪЛГАРИЯ ОТЪ 15—18 СТОЛѢТИЕ.

СЪОБЩАВА Д-ръ КОНСТ. ИРЕЧЕКЪ.

(Продължение отъ книжки III и IV).

V. Бусбекъ (1553).

Отъ всичкитѣ пó-стари пѫтешествия и описания за турскитѣ страни, нáй-повече сѫ се печатали, чели, превождали и списвали писмата на белгийский дипломатъ и списатель Бусбекъ, които освѣнъ това могѫтъ да се считатъ и за образецъ на классический латинский стилъ въ периода на възобновлението наукитѣ въ началото на новий вѣкъ.

Съчинительтъ на тия писма е единъ отъ нáй-виднитѣ [п]олитически и умственни дѣятелье на 16 столѣтие. Ожиé [Г]исле́нъ де Бусбекъ (Augier Gislen de Busbecq, или по ла[т]ински Augerius Gislenius Busbequius) родилъ се въ 1522 [г]од. въ малкото селце Коминъ (Comines) въ Фландрия. Той [б]ѣше незаконенъ синъ на белгийский болѣринъ Егидий [Г]исленъ, господарь бусбекский, но при учението е пока[за]лъ такива извънредни способности, щото баща му е из[хо]ди́ствувалъ за него при царя Карла V, да се провъзгласи и за законно негово чедо, и съ това да се заличи порокътъ, [ко]йто е лежалъ върху происхождението му. Младий Бус[бе]къ е училъ права въ Лувенъ и Парижъ и послѣ въ [Ит]алия, гдѣто е посѣщавалъ славнитѣ училища въ Вене[ци]я, Падуа и Болоня. Тамъ той си е приобрѣлъ велико[леп]ни познания по всичкитѣ клонове на науката, до кол-

кото бѣше тогава тя разработена, които послѣ съ непрестанно занимание е умножавалъ до тамъ, щото съврѣменницитѣ скоро го считахѫ между нáй-образованитѣ людие по онова врѣме. Послѣ постѫпилъ въ дипломатическа служба на германскитѣ царие и останѫлъ въ неѭ до смъртта си. Първото му политическо пѫтешествие било 1553, съ Донъ Педра Ласса, посланника на Фердинанда I въ Англия. Едвамъ се завърнѫлъ отъ тамъ, сѫщата година е билъ испратенъ като самостоятеленъ посланникъ при султана Солимана II чакъ въ Амазия въ Анадолъ, да рѫководи преговори за примирие, и, като младъ човѣкъ 31 годишенъ, е показалъ една чудесна вѣщина и способность въ такива работи. Едвамъ се завърнѫлъ (1554), отново е билъ испратенъ за Цариградъ, гдѣто е сключилъ миръ та и самъ останѫлъ тамъ седьмъ години (1555—1562). Слѣдъ върщанието си е въспитавалъ синоветѣ на царя Максимилиана II и ходилъ съ тѣхъ 1564 г. въ Испания. Въ 1570 год. е испровваждалъ принцеса Елизавета австрийска въ Парижъ за свадбата ѝ съ френский краль Карлъ IX, та останѫлъ между дворянетѣ ѝ, догдѣто тя слѣдъ смъртта на съпруга си (1574) пáкъ се е върнѫла отъ Франция у дома си. Въ 1582 год. е билъ испроводенъ отъ царя Рудолфа II като постояненъ посланникъ въ Парижъ и билъ тамъ свидѣтель на ония кървави борби между католицитѣ и Хугенотитѣ, които сѫ се свършили съ възкачванието на Генриха IV на Френский престолъ. Въ врѣме на тия междоусобия, въ самото предвечерие на пълното имъ примирение, Бусбекъ си е намѣрилъ и смъртта. Взелъ си отпускъ отъ царя за да се завърне въ отечеството си, въ испанската тогава Белгия, но по пѫтя презъ Нормандия близу до Руанъ, като е нощувалъ въ едно село, е билъ нападнѫтъ отъ една чета католически лигисти, които тогава водихѫ отчаяна борба срѣщу Генриха IV. Когато имъ показалъ своитѣ писма, за да видятъ, кой е той и какво престѫпление сѫ направили тѣ противъ священнитѣ правила

на международното право, и когато ги изобличилъ, че го били нападнжли само за плѣчка, тозчасъ сж го пуснжли. Но това произшествие тъй е подѣйствувало върху седъмдесетгодишний старецъ, че веднага паднжлъ въ една тежка болесть, и вече слѣдъ нѣколко денье умрѣлъ на 28 октомврий 1592 въ замъка Майльо близу до Руанъ.

Като дипломатъ Бусбекъ е развивалъ единъ особенъ проницателенъ талентъ при нáй-мжчни обстоятелства въ Турция, както и въ жестокитѣ французски борби. Съчиненията му свидѣтелствуватъ за огромнитѣ му научни и литературни познания. Той билъ личенъ приятель съ много прочути списатели и филолози по онова врѣме, съ Андреа Скота, съ Грутера и особно съ Юста Липсия. Самъ говорилъ седьмъ езици. Не само отъ съчиненията му, но и отъ голѣмитѣ му сбирки, съврѣменницитѣ сж извлекли трайна полза. Отъ Цариградъ е донесълъ 240 гръцки ржкописи, които се съхраняватъ до сега въ виенската царска библиотека, и вънъ отъ това още и множество монети и други старини. Отъ него Европа първъ пжть е узнала за много источни животни и растения: люлякъ (lilas, Syringa) и лалета, сега обикновенни цвѣтя въ всѣка градина, отъ него сж донесени на западъ като ново и невидѣно нѣщо.

Бусбекъ е оставилъ единъ редъ латински писма или, пó-добрѣ казано, дълги послания, хубаво изработени и назначени за напечатвание. Между тѣхъ нáй-прочути сж четири дълги писма за посланството въ Турция (legationis Turcicae epistolae quatuor), които съдържаватъ едно прекрасно описание на Цариградъ и други нѣкои части на империята, на съврѣменнитѣ турски работи и на държавното устройство на царството, на природата, на старинитѣ въ страната и на способа, какъ живѣжтъ Турцитѣ и поданицитѣ имъ. Първото издание е печатано въ Парижъ 1589; събранитѣ съчинения на Бусбека излѣзохж послѣ въ 1633 г. Лейденъ въ прочутата печатница на

Елзевиритѣ, въ единъ дребенъ форматъ съ 575 страници (стр. 1—392 завзематъ ония послания за Турция). Тѣзи писма послѣ често се препечатвахѫ, и вече кратко врѣме слѣдъ изданието имъ, се превождахѫ почти на всичкитѣ западни езици; единъ чешский преводъ на пр. е излѣзнѫлъ вече 1594.

За българскитѣ страни приказва Бусбекъ само въ първото си писмо и то на кратко, безъ подробенъ дневникъ съ доста общи думи. Тия му бѣлѣжки се отнасятъ до първото му пѫтешествие за Цариградъ, когато е тръгнѫлъ да стигне прѣдишното посланство, състояще отъ архиепископа Антония Вранчича или полатинено Веранция, родомъ отъ Далмация, и отъ венгерский велможъ Францискъ Зай.[1])

Посланникътъ тръгнѫлъ отъ Виена кѫдѣ края на мѣсецъ ноемврий 1553 за Венгрия и стигнѫлъ до послѣдната крѣпость, която държахѫ Нѣмцитѣ, до града Комарно (нѣм. Komorn). Отъ тамъ захващахѫ прѣдѣлитѣ на Турцитѣ, които тогава държахѫ всичката срѣдня и южна Венгрия, тъй щото на австрийскитѣ владѣтели, наслѣдници на послѣдната домашна кралевска династия, не е оставало нищо, освѣнъ единъ тѣсенъ прѣдѣлъ край западнитѣ граници и освѣнъ планинитѣ на сѣверъ, населени отъ Словаци. Границата по пѫтя на Бусбека се намираше на Дунава между Комарно и Острогомъ, бившето сѣдалище на венгерскитѣ архиепископи. Тамъ посланникътъ биде

---

[1]) Отъ Вранчича има сѫщо едно кратко латинско пѫтешествие, печатано въ събранитѣ му съчинения, издадени отъ венгерската академия въ 12 тома, (Пеща 1857—1875). Съ Вранчича е пѫтувалъ единъ рицарь *Иванъ Дермшвамъ*, който е оставилъ единъ подробенъ и крайне любопитенъ нѣмски дневникъ, съхраненъ въ два рѫкописа, въ чешский музей въ Прага и въ Волфенбителъ въ Германия. Важнитѣ свѣдѣния на Дермшвама употрѣбихъ при съставянието на моята „Heerstrasse von Belgrad nach Constantinopel", но тука въ София за жалость имамъ при рѫцѣ само нѣкои бѣлѣжки и не преписъ на цѣлия текстъ. Заради това мислѭ да съобщѫ превода на това пѫтешествие послѣ другъ единъ пѫть, макаръ че по хронологическия редъ сега би му било мѣстото. Отъ сѫщото врѣме е и забравеното нинѣ латинско пѫтописание (въ стихове) на венгерский пѫтникъ Павелъ Рубигаллусъ (1540), печатано въ Витембергъ 1554 и послѣ нѣколко пѫти препечатвана.

посрѣщнѫтъ отъ 250 души турска конница, испроводени на срѣща му отъ Острогомский санджакбегъ. Съ очудвание описва Бусбекъ първото впечатлѣние на османскитѣ войски: шарени копии и щитове, украсени съ драгоцѣнни камънье, саби, боядисани пера върху бѣлитѣ чалми, дрѣхи червени, конье хубави и великолѣпно оседлани и наредени.

Отъ Остригомъ Бусбекъ стигнѫлъ въ столицата на Венгрия и сѣдалището на турский беглербегъ, въ славний градъ Будимъ. Хубаво впечатление е направило на него положението на града, на единъ хлъмъ върху Дунава между приятни лозия, съ градеца Пеща на срѣща, и съ огромни равнини задъ него чакъ до далекия крѫгозоръ. Въ града се виждали старитѣ хубави кѫщя на нѣкогашнитѣ венгерски бояри, но тѣ въ течение на немного години вече съвсѣмъ били развалени. Едвамъ сѫ се били изминнѫли 27 години отъ нещастната битка при Мохачь и отъ турското нашествие, а тия палати сѫ били или распукани и разрушени, или подпрѣни съ греди за да не паднѫтъ. Въ тѣхъ живѣли нáй-повече турски войници. Бусбекъ казва, че тѣхъ не ги е била грижа за подправяние кѫщята; тѣ не сѫ се обезпокоявали, ако дъждътъ е валѣлъ презъ таванитѣ или ако стѣнитѣ сѫ се накланявали; стигало, ако е имало кѫдѣ да си легнешъ и кѫдѣ да държишъ коньетѣ си на сухо. Въобще, казва, Турцитѣ не сѫ правили пó-хубави частни жилища, защото сѫ считали градение на великолѣпни палати за гордость и високомѣрие, съ което човѣкътъ ужъ е искалъ противъ волята на сѫдбината да си осигурява вѣченъ животъ и безкрайно пребивание на свѣта. Заради това по градоветѣ сѫ се виждали и у нáй-първитѣ людие кѫщи споредъ съврѣменнитѣ западоземски понятия много прости; само тукъ-тамѣ сѫ били твърдѣ пространни поради множеството на слугитѣ, които сѫ държали богатитѣ за пó-голѣма представителность. Въобще нашия пѫтникъ, който до сега е билъ наученъ да пѫтува по Германия, Франция, Англия

и други западни земи, е намѣрилъ, че въ страната на Турцитѣ има пó-добри конаци за конье отъ колкото за човѣци.

Въ Будимъ Бусбекъ за първъ пѫть е видѣлъ Еничеритѣ въ дълги дрѣхи до земята и съ единъ видъ позлатенъ рогъ отпрѣдѣ върху чалмата. Казва, че ги е имало всичко 12000 души, които сѫ били распръснѫти по цѣлото царство, тъй щото не е имало нито единъ градъ или пó-голѣмо село безъ нѣколко Еничере, или за вардение спокойствие или, каже, за защита на христиенитѣ и евреитѣ срѣщу докачвание отъ страна на мусулманетѣ. По обнаската имъ струвало му се, че тѣ сѫ пó-вече калугери отъ колкото войници. Когато по причина на болѣста на беглербега е билъ принуденъ да сѣди пó-вече врѣме въ Будимъ, всѣкога сѫ дохаждали при него нѣколко Еничери въ врѣме на обѣдъ, предавали му една китка отъ зимбили или нарциссы и като приели нѣкоя парица, съ нáй-голѣмо смирение и съ желание на всичко добро пáкъ си отивали. Други Турци често сѫ бивали на гости у Бусбека и страшно се опивали съ забраненото отъ закона имъ вино.

Отъ Будимъ до Бѣлградъ посланството е пѫтувало по Дунава дванайсетъ деньe въ кораби, които вървѣли почти безпрестанно денемъ и нощемъ. Бѣлградъ описва Бусбекъ като единъ старински градъ, обиколенъ съ една двойна стѣна, снабдена съ много кули, отъ двѣ страни оградень съ рѣкитѣ Сава и Дунавъ, който тука се съединяватъ, и отъ третата страна пристѫпенъ по сухо. Вѫтрѣ въ него имало една крѣпость, много твърда съ много високи кули, направени отъ хубаво тесано камънье. Предъ града се намирали пространни махали, населени отъ разни народности, Турци, Сърби, Гърци, Евреи, Венгри, Далматинци и други. Едвамъ преди 33 години (1520) градътъ е паднѫлъ въ турски рѫцѣ и отъ тогава служилъ като врата за османскитѣ нашествия, които като наводнения заплавявахѫ Венгрия.

Отъ Бѣлградъ се начеваше вече правия пѫть за Цариградъ. Като сѫ минѫли нѣкогашната крѣпость на сърбскитѣ деспоти Смедерево, пѫтницитѣ сѫ съгледали на лево въ голѣма далнина трансилванскитѣ планини. За слѣдующето пѫтувание ще продължимъ разказа съ собственитѣ думи на Бусбека.

„Като минѫхме рѣката, която се вика отъ жителитѣ Морава, спрѣхме се въ сърбското село Ягодна,[1]) гдѣто видѣхме обичаитѣ, съ които се погребаватъ Сърбитѣ, много различни отъ нашитѣ. Въ църквата лежеше тѣлото на мъртвеца съ открито лице; при него бѣхѫ поставени ястия, хлѣбъ и месо и една стомна вино. Стояхѫ тука жената му и дъщерята му въ нáй-добритѣ си дрѣхи; дъщерята имаше върху главата си една шапка съ паунови пера. Послѣдния подаръкъ, който вдовицата даваше на покойния си съпругъ, бѣше червено калпаче, каквото по ония мѣсто носятъ момитѣ отъ благороднитѣ кѫщи. Послѣ чухме плачъ и ридание и тѫжни думи, съ които питахѫ мъртвеца, съ какво сѫ си заслужили отъ него такова едно наказание, какво нѣщо, каква служба, каква радость ли му липсвала, защо ги е оставилъ сами въ такава злочестина, и други подобни. Погребението рѫководихѫ свещенници отъ гръцка (православна) вѣра. На гробищата имаше върху колове или дълги прѫчки многобройни фигури на рогачи, сърни и подобни животни, изрезани отъ дърво, и когато питахме, по коя причина ги турятъ, казахѫ, че мѫжьетѣ или бащитѣ искали съ такивато паметници за свидѣтелствуватъ за бързината и прилежанието, съ което женитѣ или щеркитѣ имъ сѫ вършили домашнитѣ си работи. Сѫщо имаше при нѣкои гробове окачени косми, които женитѣ или момитѣ сѫ оставяли при погребението на роднинитѣ си въ знакъ на жалость. Чувахме освѣнъ това, че въ тази страна имало обичай, че когато родителитѣ сѫ се съгласили за женидбата

---

[1]) Ягодна а не Ягодина се викаше това мѣсто въ пó-стари врѣмена. Ср. Heerstrasse стр. 125 забѣл.

на момъкътъ съ момата, годеникътъ грабвалъ момичето, защото ужъ не било прилично, щото дѣвойката доброволно да се съгласи за първата нощь“ [1]).

„Недалеко отъ Ягодна срѣщнѫхме една малка рѣка, отъ жителитѣ наречена Нишава [2]) и имахме ѭ отъ дѣсната рѫка, догдѣто стигнѫхме въ града Нишъ, и слѣдъ малко съзрѣхме върху брѣговетѣ ѝ, гдѣто оставахѫ и слѣди отъ старий римский пѫть, и една малка, до сега съхранена мраморена колона, съ надписъ отъ латински букви, но тъй развалени, щото немогѫтъ да се четѫтъ. Нишъ самъ е градецъ не простъ и доста населенъ. Врѣме е да кажѫ нѣщо и за конацитѣ, защото за това безъ съмнѣние си любопитенъ. Тука се нощува въ общи гостилници, наречени по турски каравансараи. Нáй-повече сѫ направени въ тия предѣли по слѣдующий начинъ. Зданието е пространно, съ дължина пó-голѣма отъ ширината, съ отворено мѣсто въ срѣдата за нѣщата, камилитѣ и колата. Това мѣсто е оградено съ единъ зидъ, около три стопи високъ и прилежащъ до стѣната, съ която се затваря наоколо всичкото здание. Този зидъ горѣ е равенъ и има широчина до четири стопи. Върху него Турцитѣ иматъ и спалнята и трапезарията; тамъ готвятъ (защото въ стѣната на кѫщата намѣсти има оджаци), като не сѫ отдѣлени камилитѣ, коньетѣ и другитѣ имъ животни освѣнъ съ височината на тоя зидъ. Коньетѣ сѫ вързани отъ къмъ зида, тъй щото съ главата и съ врата си се вмѫкватъ отгорѣ между господаритѣ си, когато тѣ се грѣѭтъ или ядътъ, та по нѣкогажъ взиматъ имъ отъ рѫцѣтѣ или хлѣбъ или ябълки или друго нѣщо. На сѫщий зидъ лежатъ хората; нáй-напрѣдъ простиратъ единъ килимъ, който заради това носятъ съ себе си вързанъ при седлото, и върху него турятъ горнитѣ дрѣхи. За възглавница служи седлото и за

---

[1]) Този обичай (сърб. огмица) до недавна е сѫществувалъ не само въ Сърбия и Черна Гора, но и тукъ тамѣ въ България, напр. въ Кюстендилско.

[2]) Бусбекъ пише Nissus, и градъ вика Nissa.

нощна покривка дългата имъ дреха, съ кожухъ подшита, съ която денемъ се обличатъ. И тъй си спѭтъ безъ никаква охолность. Тукъ нѣма нищо тайно. Всичко се върши на явѣ, и никой не се скрива отъ погледитѣ на всичкитѣ, освѣнъ отъ нощната тъмнина“.

„Тоя видъ на конацитѣ избѣгвахъ, защото въ тѣхъ всичкитѣ Турци зяпахѫ на насъ и се чудихѫ на нашитѣ обичаи. Заради това всѣкога се трудихъ, да се приемѫ подъ крова на нѣкой сиромахъ християнинъ. Но кѫщитѣ имъ сѫ тъй тѣсни, щото често нѣмаше мѣсто кѫдѣ да се тури леглото. И тъй почивахъ и подъ чадѫри или въ моитѣ кола. Нѣкога се спирахъ въ турскитѣ гостеприемници[1]) които сѫ наистина много удобни, доста вкусно наредени и иматъ отдѣлни стаи. Отъ тѣхъ никой не е исключенъ, ако и да е християнинъ или евреинъ, богаташъ или сиромахъ; тѣ сѫ пристѫпни всѣки му безъ различие. И пашитѣ по санджацитѣ, когато пѫтуватъ, отъ тѣхъ се служѫтъ. Струваше ми се, че въ тѣхъ се приемамъ великолѣпно като въ нѣкой царски палатъ. Тѣхниятъ обичай е такъвъ, щото всѣкиму, който се е отбилъ тамъ, даватъ му и храна. Щомъ е дошло врѣме за ѣдение, дохаждаше слуга съ една огромна дървена табла, която приличаше почти на маса; въ срѣдата ѝ бѣше една чиния пълна съ ечимикъ, сваренъ на кáша, и съ нѣколко парченца месо, а около чинията лежахѫ нѣколко хлѣбове и по нѣкога и медени пластове. Нáй-напрѣдъ се свенѣхъ да приемнѫ тая храна и казвахъ да наготвятъ особенно за мене, като прибавяхъ да дадѫтъ ония нѣща на сиромаситѣ; но слугата настояваше да непрезираме скромната гостба, че и на пашитѣ сѫщо се поднася; тъй че е обичаятъ на страната и че остава доволно и за раздавание на сиромаситѣ; ако нещѫ самъ да вкусѫ отъ гостбата, некѫ да ѭ оставѭ на моитѣ служители. И тъй, да не ме вэематъ за човѣкъ

[1]) Xenodochia; на друго мѣсто ги нарича „имаре“.

неучтивъ, бѣхъ принуденъ да приемамъ. Благодарихъ и похапнахъ по нѣщо и намѣрихъ, че било хубаво, защото този видъ на сварена каша, освѣнъ че се препорѫчва вече отъ Галена като много здраво нѣщо, никакъ не е невкусна за ѣдение. На пѫтницитѣ е позволено да се ползуватъ отъ това угощение три денье, но послѣ трѣба да се промѣни гостеприемницата. Въ тѣхъ, както казахъ, си поминвахъ много задоволно".

„Но това не се срѣща често. Нѣкога, когато нѣмаше кѫщи, нощувахъ въ ахѫри. Търсишъ нѣкой ахѫръ пространенъ съ доволно мѣсто; въ едната му часть намирашъ огнището, а другата е била опредѣлена за животнитѣ, защото тия ахѫри тъй сѫ направени, щото подъ единъ и сѫщи покривъ се намиратъ и стадото и пастиритѣ му. Оная часть, гдѣто бѣше огнището, отдѣляхъ отъ другата съ платната на моятъ чадѫръ, и тамъ като намѣстѣхъ при огъньтъ моята маса и леглето си, осѣщахъ се пó-честито и отъ персийския царь. Дружината ми се расположеше въ другата часть на ахѫра въ обилна и чиста слама. Нѣколцина заспивахѫ и при огъньтъ, върху който се е приготвило яденьето вънка въ градината или на ливадата; тѣ подъ защитата на огъня се борѣхѫ съ нощния студъ, и страхътъ имъ, да не се задушѫтъ небѣше пó-малъкъ отъ колкото въ нѣкогашния Римъ се боехѫ Весталскитѣ моми".

„Може би, ще дойде на умъ, да се попита, какво утѣшение е помогнѫло на дружината ми да прекара тъй неудобни конаци. Ще си помислишъ: виното, което другояче служи за цѣръ срѣщу лошитѣ нощи, въ срѣдата на Турция нѣмахме въ обилно количество. И това е право, защото виното рѣдко се намира по всичкитѣ села и особно по ония, гдѣто нѣма християне. Християнетѣ често отъ досадната гордость и безочливость на Турцитѣ се оттеглятъ отъ царский пѫть[1]) въ мѣста непроходими, пó-малко

[1]) Via regia у Бусбека, словѣнски царски пѫть е голѣмия пѫть, на мѣсти още съ стариятъ римски калдъръмъ.

плодородни, но за това по́-вече сигурни, като оставятъ притежаванието на по́-добритѣ земи на по́-силния. Когато Турцитѣ видѣхѫ, че се приближаваме до такива мѣста лишени отъ вино, напомнювахѫ ни по́-напрѣдъ да търсимъ и да се снабдимъ съ него. И тъй единъ день по́-рано се пращаше нашиий гофмейстеръ (dispewator) съ единъ Турчинъ да търси по на́й-близскитѣ християнски села. Така не е липсвало утѣшение за мѫчнотиитѣ, които претърпяваше дружината ми; въ виното се и донасяхѫ мекитѣ възглавници и всичко въобще, което се търси за по́-приятенъ сънь. А мене бутилкитѣ пълни съ вина отъ на́й-добрия видъ, които возихъ въ колата си, не ме оставѣхѫ да не пожеланѭ да си попийнѫ отъ тѣхъ. И така бѣше наредена работата за виното, и за мене и за моитѣ".

„Оставаше една неприятность, почти по́-тежка отъ недостатъка на вино, сирѣчъ че сънътъ ни се прекѫсваше по единъ нещастенъ начинъ. Защото е трѣбвало да ставаме много рано и по нѣкогажъ преди съмвание, за да можемъ по́-съ-врѣме да стигнемъ до по́-приятни конаци, случваше се, че нашитѣ турски водители, като взимахѫ мѣсечината за зората, немного слѣдъ полунощь почевахѫ да ни пробуждатъ съ голѣмъ гълчъ. Сирѣчь Турцитѣ нѣматъ нито часовници за мѣрение врѣмето нити знакове за милии (milliaria) за означение разстоянията". [1])

„Отъ Нишъ стигнѫхме въ София, по единъ пѫть и съ едно врѣме за тази часть на годината доста сносно. София е единъ градъ доволно голѣмъ и добрѣ населенъ отъ домородци и чужденци; той нѣкогажъ е принадлежалъ на българскитѣ царие и послѣ, ако не се лъжѫ, на сърбскитѣ деспоти, [2]) догдѣто този родъ е сѫществувалъ и догдѣто не е падналъ подъ орѫжието на Турцитѣ. [3])

[1]) За това несвоеврѣменно пробуждание Бусбекъ се расприкавва почти на цѣли двѣ страници, което испуснѫхъ въ превода.

[2]) Сърбитѣ въ врѣме на Стефана Неманя, въ войнитѣ му съ Гърцитѣ сѫ стигнѫли до София, но постоянно никога не сѫ държали тоя градъ.

[3]) Въ едно отъ другитѣ писма Бусбекъ споменва честитѣ землетресения въ

Слѣдъ това нѣколко денье на редъ пѫтувахме презъ приятни и плодородни български долини, като ѣдѣхме хлѣбъ печенъ въ пепеля, който се нарича *fugacia* (ще рече погача). Продаватъ го момитѣ и женитѣ, понеже по ония мѣста нѣма фурунджии. Щомъ чуѭтъ, че сѫ стигнѫли пѫтници, отъ които тѣ могѫтъ да се надѣѭтъ нѣкоя малка печалба, веднага размѣсватъ несквасено брашно съ вода и турятъ го въ горѣщъ пепелъ, и така се принасятъ на проданъ хлѣбове още съвсѣмъ жежки отъ огнището, за една малка цѣна. Намира се тамъ и друга храна съ доста умѣрена цѣна. Единъ овенъ се продава за 35 аспри, едно пиленце или една кокошка за единъ аспъръ; а 50 аспри правятъ единъ коронатъ (жълтица)."

„Несмѣемъ да премълчимъ украшенията на онце жени. Обличатъ се почти само въ едни ризи, направени отъ лънено платно немного по́-тънко отъ онова, отъ което се шиятъ по насъ чувалитѣ, но украсени съ разнообразно шарено шиение по единъ първобитенъ и смѣшенъ начинъ, който обаче много имъ аресва, така щото, когато гледахѫ нашитѣ ризи, макаръ направени отъ най-хубаво платно, тѣ се чудихѫ на нашата преголѣма скромность, че носимъ ризи тъй прости безъ никаква боя или шиение. Но нищо не ни бѣше тъй ново, както кулитѣ върху главитѣ имъ и съвсѣмъ необикновенния видъ на капитѣ, ако могѫтъ въобще така да се парекѫтъ.[1] Тѣ сѫ направени отъ слама и обшити съ платно, видътъ имъ съвсѣмъ е противоположенъ на оня, който употрѣбяватъ селенкитѣ по насъ. Нашенский женский клобукъ се спуща до плещитѣ и найдолу е най-широкъ, а на горѣ свършва съ една пирамида; а тука на най-долното мѣсто е най-тѣсенъ и послѣ върху

Цариградъ и прикавва, че кѫдѣ края на 1557 год. се е търсила земята въ Нишъ, послѣ въ София, въ Одринъ и четири денье подиръ това и въ Цариградъ (epist. III p. 146 ed. 1933).

[1]) Тови видъ на женски капи, окичени наоколо съ мониста и пр., се види и върху изображения на български селянни въ нѣкои пѫтешествия на 16 и 17 вѣкъ, за които ще говоримъ особно.

главата се издига въ видъ на хония, до една педя висока. Горѣ къмъ небото е нáй-широкъ и отворенъ, тъй щото се види, като че е направенъ за приемание дъждътъ и слънечната топлина, като нашиятъ за отклоняванието имъ. По външната страна между долния и горния рѫбъ сѫ окачени парици, играчки и стъкленца отъ разни бои и други украшения, макаръ прости, само да лъщятъ. Такивато капи спомагатъ на представителноста и на сериозна вънкашность, макаръ че при едно малко потресение лесно сѫ готови да паднѫтъ. Ходѭтъ съ тѣхъ така, щото си мислишь, че нѣкся Клитемнестра или Хекуба (още преди падението на Троя) излиза на сцена.“

„Тука ми дойде на умъ, какъ легка и слаба работа е онова, което се изобщо казва болѣрство. Защото когато искахъ да узнаѭ за нѣкои моми, които сѫ имали пó-благородна вънкашность, отъ каква сѫ фамилия, чухъ, че тѣ произхождатъ отъ нáй-високитѣ боляре на този народъ или даже че сѫ отъ царско порекло, но сега сѫ женени за орачи и овчари. Тъй е паднѫло благородството въ турската държава. Сѫщо видѣхъ послѣ на други мѣста потомци отъ царскитѣ родове на Кантакузини и Палеологи,[1]) които живѣѭтъ сега между Турцитѣ въ пó-голѣма нищета отъ колкото нѣкога Дионисий въ Коринтъ. Турцитѣ всѣкиго и помежду своитѣ цѣнятъ споредъ самото негово лице, като исключимъ единственната царска кѫща на Османовцитѣ, при която се почита и происхождението.“

„За българскиятъ народъ се мисли, че той въ онова врѣме, когато много народи или доброволно или по принуждение сѫ промѣнявали жилищата си, тука се е пренесълъ отъ Скитската рѣка Волга и че Българетѣ, тъй да рекѫ Волгаретѣ, сѫ названи споредъ оная рѣка. Тѣ сѫ се населили въ Емскитѣ планини, които сѫ между София и Филиппополь, въ предѣли отъ самата природа укрѣпени,

[1]) За тѣхъ вижь въ слѣдующето пѫтешествие на Герлаха.

и тамъ дълго сѫ въспирали силата на грѫцкитѣ императори.[1]) Балдуина стараго, графа фландрийскаго, който бѣше завладѣлъ Цариградската империя, въ една битка съ внезапно нападение заробихѫ и убихѫ.[2]) На турската сила не сѫ могли да противустоѭтъ и бидохѫ побѣдени отъ тѣхъ та паднѫхѫ подъ игото на на́й-нещастното робство. Говорѭтъ единъ иллирийски езикъ, като Сърби и Рацияни."

„Преди да се слѣзе въ оная равнина, която окрѫжава Пловдивъ, трѣба да се мине презъ гори и презъ единъ много мѫченъ планински проходъ. Тази гора сѫ вика турски Капи-Дервентъ, ще каже порта на сътѣската (клисурата). Въ речената равнина скоро се срѣща рѣката Хебръ,[3]) която недалеко отъ тука има началото си въ Родопитѣ. Върхътъ на тая планина, покритъ съ дълбокъ снѣгъ, гледахме преди да минемъ оная сътѣска; тукашнитѣ жители го викатъ, ако не се лъжѫ, Рила (Rulla). Отъ неѭ планина, споредъ свидѣтелството на Плиния, истича Хебръ, което се знае и отъ познатитѣ стихове на Овидия:

Qua patet umbrohum Rhodope glasialis ad Haemum,
Et sacer amissas exigit Hebrus aquas.[4])

Съ това поетътъ, види се, е искалъ да назначи краткоста на тая рѣка и недостатъкътъ и́ отъ вода, защото тя, макаръ че е голѣма и славна, на́й-повече може да се мине съ бродъ. Сѣщамъ се, че на върщание минѫхме Хебъръ близу до Филиппополь съ бродъ, за да излѣземъ на единъ островъ, гдѣто нощувахме подъ чадѫри, но презъ ноща водитѣ порастнѫхѫ, тъй щото на утрѣшний день се върнѫхме на наший пѫть, като пребродихме рѣката пàкъ, но не безъ мѫчнотия."

---

[1]) Въ краткитѣ бѣлѣжки за върщанието си Бусбекъ казва, че Българитѣ живѣятъ до Нишъ, а че отъ Нишъ до Смедерево се простиратъ сѣдалищата на Сърбитѣ. (Ep. I. p. 111 ed. 1633). — Види се, че тогава сѫществували предания за борби между Гърци и Българе около Капуджика.

[2]) Битката при Одринъ 1205.

[3]) Сир. нинѣшната Марица.

[4]) „Тамъ гдѣто ледовитата Родопа се простира до сѣнчастия (гористия) Емъ и светия Хебръ извожда растопенитѣ води."

„Филиппополь лежи върху единия отъ три-тѣхъ хълмове, които отъ другитѣ планини сѫ отдѣлени и като отцѣпени, и градътъ, поставенъ върху тѣхъ, изгледа като едно избрано тѣхно украшение. [1]) Бѣхме въ Филиппополь и видѣхме, какъ по блатиститѣ и воднитѣ мѣста расте оризъ като жито. Всичката равнина е като посѣяна съ земляни могили (tumuli terrestres), за които Турцитѣ приказватъ, че сѫ нарочно направени за да служѫтъ като споменъ отъ битви, които ужъ едно врѣме често сѫ ставали по тие полета, и че въ тѣхъ сѫ гробоветѣ на човѣцитѣ, що сѫ паднѫли като жъртва на ония войни.“

„Като слѣдовахме брѣгътъ на Хебра, които до нѣйдѣ си ни оставаше отъ дѣсната страна, [2]) и като оставихме на лѣво Емскитѣ планини, които се обърщатъ къмъ Понтийското море, и като минѫхме отново Хебръ презъ знаменития мостъ на Мустафа, дойдохме въ Адриянополь, турски нареченъ Ендрене́. Този градъ, преди да е приелъ името си и увеличение отъ царя Хадрияна, се наричаше Ореста. Лежи на мѣстото, гдѣто се стича Марица или Хебръ съ рѣкичкитѣ Тунджа и Харда, които заедно съ неѭ обръщатъ водитѣ си въ Егейскотото море. Пространството на този градъ, колкото е заградено съ старитѣ стѣни, не е твърдѣ голѣмо; но той огромно е нарастнѫлъ съ вънишнитѣ махали и съ зданията, които сѫ прибавили Турцитѣ.“

„Слѣдъ като пресѣдѣхме единъ день въ Адриянополь, тръгнѫхме за Цариградъ, който е вече близу отъ тука, за да свършимъ послѣдната часть на нашето пѫтувание. Когато минавахме презъ тия мѣста, насѫдѣ ни се поднасяше огромно множество цвѣтя, нарцисси, зимбили (хияцинти) и ония, на които Турцитѣ казватъ „тулипанъ“ (лалета), което много ни очудваше, защото врѣмето — половината

[1]) Тука има противорѣчие: говори се на́й-напрѣдъ за единъ хълмъ и послѣ за три.

[2]) Бусбекъ е сбъркалъ, като е мислилъ на възвратний пѫть, гдѣто между Оѵринъ и Пловдивъ наистина е ималъ Марица отъ дѣсно.

на зимата — нáй-малко бѣше благоприятно за цвѣтята. Гърция изобилствува съ нарцисси и зимбили, отъ такава една чудесна миризма, щото когато се съберѫтъ пó-много, хващатъ главата на оногози, който не е навикнѫлъ на такива миризми. Лалета миришѫтъ слабо или нищо, но препорѫчватъ се по разнообразието и хубоста на боята. Турцитѣ много обичатъ цвѣтята и макаръ че другояче сѫ твърдѣ малко щедри, не се размишляватъ да похарчатъ нѣколко аспри за нѣкакво прекрасно цвѣте. И мене ми струвахѫ тие цвѣтя и ония подаръци не малко разноски, защото всѣкога трѣбаше да се извадѫтъ по нѣколко аспри за възнаграждение. Въобще, който има работа съ Турцитѣ, несмѣе другояче да постѫпя освѣнъ да отваря кесията, щомъ влѣзе въ тѣхнитѣ предѣли и да не ѭ затваря пó-напрѣдъ, догдѣто не е излѣзнѫлъ пáкъ на вънъ отъ тѣхъ; между това нека прави една постоянна и, разбира се, небезплодна сѣидба на пари. Ако отъ това нѣма друга печалба, това срѣдство е единственното, съ което могѫтъ да се усмирѫтъ дивитѣ и къмъ другитѣ народи недружелюбиви души на Турцитѣ. Съ пари Турцитѣ се обайватъ като съ пѣсънь. Другояче нещеше да може да се работи съ тѣхъ. Безъ това срѣдство тия мѣста щѣхѫ да се посѣщаватъ отъ чуждитѣ людие толкозъ, колкото ония, за които се мисли, че по причина на преголѣма топлина или студенина сѫ осѫдени, да оставатъ за всѣкога пусти."

„Почти на половина пѫть между Цариградъ и Адрианополъ намира се градеца нареченъ Чурли, забѣлѣжителенъ заради нещастната битка на Селима срѣщу баща му Баязита, отъ гдѣто Селимъ[1]) се спасилъ съ помоща на единъ конь, нареченъ „Карабулукъ", сирѣчь черенъ облакъ. та побѣгнѫлъ до Прекопскитѣ Татаре, гдѣто е владѣлъ тъща му. Преди да стигнемъ въ Силимбрия, единъ приморски градецъ, съзрѣхме видни дири отъ древни укрѣпления съ прекопъ (хендекъ), които отъ това море чакъ до

[1]) Селимъ I 1512—1520.

Дунава[1]) сж направени отъ послѣднитѣ Цариградски царие за да осигурятъ предъ нападенията на варваритѣ нивята и притежания на Цариграждането, които бѣхж вжтрѣ въ това укрѣпение. Казватъ, че тогава единъ старецъ е рекълъ, че според негово мнѣние пó-опасно е да се оставятъ на варваритѣ ония мѣста, що сж вънъ отъ обкопитѣ, отъ колкото да се осигуряватъ ония, що сж вжтрѣ, защото варваритѣ ще иматъ пó-голѣма смѣлость за нападение, а Гърцитѣ пó-малка за защищавание".

„Въ Селимбрия ни задържаваше приятния погледъ на на тихото море; съ радость събирахме охлюви по брѣга, при шумътъ на волнитѣ, гледахме игранието на делфинитѣ и се наслаждавахме отъ топлината на климата. Не може да се изрече, каква бѣше тамъ температурата, какъвъ миренъ и приятенъ въздуха; до Чорли духаше незнамъ какво тракийско течение въздушно, пó-нѣкогажъ пó-страшно, и тамъ се наченваше една неимовѣрна приятность на въздуха. Нáй-близско прѣди самия Цариградъ минжхме мостове презъ два много приятни морски заливи, такива мѣста, които, ако да се разработвяхж и ако да се спомогнеше природата малко нѣщо и съ искуство, незнамъ да-ли върху земята нѣкждѣ щѣше да види нѣщо пó-хубаво. Но сега струва ти се, че оплакватъ сждбината си, дѣто сж подпаднжли подъ единъ варварски господарь, който ги презира и запуща. Тука ѣдохме нáй-сладкитѣ морски риби, уловени предъ нашитѣ очи".

Въ Цариградъ Бусбекъ стигнжлъ на 20 януарий 1554.

VI. Герлахъ (1573—1578).

Отъ всичкитѣ пжтьописания на 16 столѣтие и въобще отъ всичката пó-стара пжтешественна литература за Балканский полуостровъ нáй-обилния и нáй-драгоцѣнния ма-

[1]) Не е така: тѣ се простиратъ отъ Черното до Мармарското море, а не до Дунава — стѣната на царя Анастасия (отъ г. 512).

терияль, особно за познавание на тогавашното положение на християнетѣ, на раята, и нáй-много на Българетѣ, съдържава дневникътъ на нѣмский пжтникъ *Герлахъ.* Този дневникъ, една дебела книга въ голѣмъ форматъ съ 552 страници, всѣка по два стълбца, съдържава подробнитѣ катадневни записки на единъ човѣкъ, който не само е проживѣлъ петь години (1575—1578) въ Цариградъ, но ималъ е и научна подготовка, една извънредна любопитность, да узнае всичко, и освѣнъ това единъ немалъкъ наблюдателски талентъ.

Стефанъ Герлахъ е билъ отъ ученитѣ хора, възпитанникъ на Тюбингенския университетъ въ южна Германия, докторъ на богословието и послѣ профессоръ при сжщото славно училище (род. 1546, † 1612). Той бѣше синъ на единъ простъ каменарь отъ Книтлингенъ въ Виртембергъ, който послѣ като старецъ се е преселилъ при анабаптиститѣ въ Моравия. На истокъ е дошелъ съ нѣмский посланникъ Давидъ Унгнадъ, единъ опитенъ дипломатъ, който самъ е говорилъ седъмъ езици, нѣмски, испански, италиянски, френски, чешки, хърватски и маджарски, и е принадлежалъ къмъ една австрийска аристократическа фамилия, която съ голѣма ревность е била прегърнжла реформацията. Всичкото посланство състояло отъ протестанти и лютеранский богословъ Герлахъ е билъ проповѣдникъ на Унгнада и на дружината иу. Дневника си той не е писалъ да го печата, а само за себе си, та заради това забѣлѣжкитѣ му, писани съ единъ простъ нѣмски стилъ и съ нѣкакваси чудна откровенность и наивность, сж още пó-важни и пó-любопитни. Книгата е излѣзла печатана едвамъ подирь сто години, когато иж издаде внукътъ на Стефана, Самуилъ Герлахъ. въ Франкфуртъ 1674 год.

Герлахъ не е билъ дипломатъ, не се е занимавалъ исключително съ турскитѣ държавни наредби, съ устройството на турската войска, съ случкитѣ въ султанския палатъ, като другитѣ пжтници. Неговата любопитность се

е обърщала по́-вече къмъ долния народъ, къмъ обичаитѣ на човѣцитѣ, къмъ ежедневнитѣ работи и особно къмъ живота на раята. Въ течение на петь години срѣщалъ се съ гръцки свещенници и първенци, съ Ерменци, Караманлии, дубровнишки (рагузански) и италиянски търговци, съ Перати, Албанци, Българе, Сърби потурченци отъ разни народи, Евреи и други жители на истокъ, всѣкога любопитенъ за начина на живота имъ и за тѣхнитѣ особенности. Бѣлѣжкитѣ за пѫтя до Цариградъ сѫ кратки. Огромно изобилие отъ на́й-разновидни свѣдѣния съдържаватъ у Цариградскитѣ му записки. А на́й-важното за насъ е описанието на пѫтуванието му отъ турската столица назадъ въ западна Европа 1578 година.

На 10 юний 1573 посланството е тръгнѫло отъ Вѣна по Дунава на петь кораби. Всичката дружина на посланника броялa до 60 души, Нѣмци, Чеси, Сърби, Хървати и Маджари. Послѣднята християнска крѣпость въ Венгрия бѣше познатото вече на читателитѣ ни Комарно. Отъ тамъ пѫтницитѣ минѫли въ предѣлитѣ на турската държава. Християнскитѣ военни кораби, тъй наречени *насади*, съ войници, снабдени съ копии, сабли, пушки и весла, ги испроводили до едно мѣсто, гдѣто ги е чакала турската дунавска флотила. Въ първия турски градъ, въ старий Остригомъ, санджакбегътъ ги посрѣщнѫлъ съ едно блѣскаво угощение; тамъ видѣли и салата на бившата архиепископска палата съ живописъ по стѣнитѣ, но очитѣ на светиитѣ и на венгерскитѣ кралье били вече отъ Турцитѣ искъртени съ сабьи. Тука въ пограничнитѣ предѣли върлуваше, вопрѣки всичкитѣ договори, постоянна малка война между Турцитѣ и Християнетѣ, едно безкрайно плячкание; Турцитѣ въ течение на четиртѣхъ послѣдни години бѣхѫ въ Венгрия не само изгорили много села, но още бѣхѫ отвлекли въ робство и до 3000 души.[1]) Много жалостно

[1]) Тие погранични турски нашествия Герлахъ на друго едно мѣсто нарича съ словѣнската дума „чета“ (durch das tägliche Ausreissen und Tschetta, стр. 291).

впечатлѣние е направило на Герлаха, сѫщо както и на Бусбека, бившата кралевска столица Будимъ, съ градеца Пеща на срѣща, съединенъ съ нея съ единъ мостъ отъ ладии. Прозорцитѣ на старитѣ палати били залепени съ глина, стрѣхитѣ развалени и замѣстени съ прости дъски, статуитѣ на кральетѣ разбити по лицата и, споредъ думитѣ на пѫтника, хубавия градъ, испълненъ съ еничери и други турски войници, билъ обърнѫтъ въ единъ „свински и кучешки ахѫрь."

При пѫтувание отъ тамъ на долу видѣли се гори, села, крѣпости, лозя и голѣми пустини. При Мохачь единъ старъ Маджаринъ показалъ на посланството бойното поле, гдѣто преди 47 години (1526) е билъ разбитъ отъ Турцитѣ послѣдний отъ народнитѣ кралье на Венгрия, Людовикъ II, и като очевидецъ на битката растълкувалъ цѣлото събитие. По всичкото срѣдньо течение на Дунава, наченвающи отъ Комарно, срѣщали се Сърби (Raitzen), съ православни черкви, попове, калугери и калугерици.

Нáй-напрѣдъ е било опредѣлено, щото посланството да плове по Дунава долу чакъ до Никополь и отъ тамъ да се упѫти по сухо за Цариградъ. Но въ Бѣлградъ Турцитѣ промѣнили това намѣрение, като казали че корабитѣ сѫ твърдѣ голѣми, за да могѫтъ да минѫтъ презъ желѣзнитѣ врата, и пѫтницитѣ тръгнѫли по старий пѫть отъ Бѣлградъ за Цариградъ. Въ Бѣлградъ се маяли, поради една болесть, която сполетѣла Унгнада, седъмъ денье, та имали доста възможность да се запознаѭтъ добрѣ съ града. Той билъ пó-хубавъ и пó-нареденъ отъ Будимъ и състоялъ отъ три части. Едната часть била крѣпоста съ зѫбчести стѣни и нѣколко високи каменни кули, покрити съ куршумени стрѣхи. Подъ неѭ се намиралъ при Дунава старий градъ, ограденъ стѣни, но безъ особна привлекателность. Всичкия животъ се движилъ въ третата и нáй-голѣмата часть при рѣката Сава, една пространна махала безъ стѣни наоколо, съ кѫщи нáй-вече дървени и оби-

колени съ весели градини. Тукъ била всичката търговия, която се съсрѣдоточявала въ четири или петь хубави отъ камъкъ и тухли направени и съ куршумъ покрити каравансераи, голѣми четверожгълни здания на два ката, съ единъ хубавъ калдърмисанъ дворъ, съ шадраванъ въ срѣдата; наоколо било една одая до друга, всѣка съ особенъ оджакъ. Единъ отъ тѣхъ не билъ готовъ и се градѣлъ още. Нáй-чудесния каравансерай билъ съграденъ отъ тогавашния везиринъ Мехмедъ Соколовичь, раздѣленъ на три части: единъ дълъгъ „безестенъ“ съ дукяни отъ двѣтѣ страни, който е билъ напрѣжъ християнска черква, единъ ханъ на два ката, назначенъ за сѣдалище на чуждитѣ търговци, и единъ голѣмъ дворъ съ конюшни. Днеска отъ него ни диря нѣма, даже не му се знае ни мѣстото. Между търговцитѣ първо мѣсто заемали Дубровчане (Рагузане), които имали нáй-хубавитѣ дукяни и поддържавали за своята колония и единъ латински калугеринъ; Унгнадъ билъ слѣзнѫлъ въ кѫщата на едного отъ тѣхъ. Нáй-жива била една дълга улица съ терзии, папукчии, ножари, абаджии и пр. а самитѣ улици нáй-вече били добрѣ постлани съ калдъръмъ. И бегътъ (санджакбегъ) стоялъ въ тази махла въ единъ голѣмъ конакъ отъ дърво и глина, гдѣто Герлахъ първъ пѫть е видѣлъ стѣнитѣ и подътъ покрити съ килими по источний обичай. Освѣнъ Турци, Сърби и Дубровчане, имало тука Евреи нѣмски, италиянски и испански, а че и Цигане.

Отъ Бѣлградъ се наченѫло сухоземското пѫтешествие презъ Сърбия и България. Посланството съпровождали всѣкога до 50—60 въорѫжени Турци конници, и въ планинскитѣ мѣста и пѣши селене, сиромашна босонога рая съ дълги прѫчки въ рѫцѣтѣ. По пѫть се виждали голѣми гори отъ млади дѫбове, долини съ ливади, но малко нивя и сиромашки села съ кѫщици, покрити съ слама. На нѣкои мѣста турский конвой се усилвалъ, особно близу до Баточина, защото тамъ по горитѣ била се появила една

чета разбойници до 80 души силна. Въ по́-голѣмитѣ мѣста, като въ Ягодна, имало и каравансераи и джамии. Герлахъ всѣки день е виждалъ нѣщо ново, като непознатитѣ му камили и биволи, или въ Ягодна турско училище при една джамия, гдѣто страшно ревѣли и постоянно клатили главитѣ си. Забѣлѣжва, че на сѫдѣ е видѣлъ, че едно врѣме имало по́-вече нивя и разработени земи, но че сѫ запустѣли, и казва, че Турцитѣ се занимавали само съ занаятитѣ; земледѣлието оставали на християнетѣ.

Въ Нишъ пѫтницитѣ кондисали при единъ Дубровчанинъ. Тамъ Герлахъ се загледалъ въ чудното забуление на Туркинитѣ, които ужъ билъ отъ малъкъ растъ, а мѫжиетѣ имъ високи и силни. Християнкитѣ носили голѣми кърпи или вала на главата си, разновидни сребърни и куршумени обици на ушитѣ; облечени били почти само въ една дълга риза съ единъ поясъ, която на предната страна и на рѫкавитѣ е била шита съ червени, черни и жълтикави конци. Въ селото Куручешме (сега Бѣла Паланка) между Нишъ и Пиротъ християнкитѣ имали дълги плетеници и въ тѣхъ пълно съ пари и други сребърни украшения на ушитѣ, голѣми като ластури (сколки, миди) отъ олово, тенекия или сребро и хубаво украсени ризи. По́нататъкъ Герлахъ споменва, че жителитѣ на страната се викали Българе: „Тѣ много се насилватъ отъ Турцитѣ, нѣматъ нищо освѣнъ насѫщната си храна, и заради това хубавата страна по долинитѣ и хълмоветѣ на́й-повече стои пуста, защото нѣматъ никаква полза отъ работата си, па и Турцитѣ имъ отнематъ всичко, и насилватъ имъ женитѣ, щомъ сѫ малко по́-хубави. Тѣ сѫ длъжни да съпровождатъ всѣкиго, който има държавенъ конвой, отъ единъ конакъ до други. Тие людие сѫ полудиви, съ дълги косми до плещитѣ и съ калпаци съ четире висулки (Zipfel) почти по турския обичай“. То сѫ били първитѣ впечатлѣния, които българский народъ въ своето тогавашно злочесто положение е направилъ на единъ страненъ пѫтникъ; но

послѣ той е ималъ случай да се запознае съ Българетѣ по̀-отблизу.

Въ София, единъ голѣмъ градъ съ много джамии въ една хубава равнина посрѣдъ градини, посланството е нощувало при троица Дубровчане. Но за подирния пѫть Герлахъ си е забѣлѣжилъ само нѣколко думи, защото е билъ боленъ и едвамъ въ Одринъ се отправилъ съ помощь на единъ прочутъ еврейский лѣкарь отъ Португалия. На̀й-подирѣ на 6 августъ пѫтницитѣ стигнѫли въ Цариградъ.

Царския посланникъ се помѣстявалъ въ единъ каравансерай въ собственния Стамбулъ, на „Константиновъ пазаръ", който е принадлежалъ на една близка джамия и се наемалъ отъ Султана за да служи за конакъ на царскитѣ посолства. Венециянский и французский посланникъ, (другитѣ държави тогава нѣмахѫ още постоянни посланства при Султана), живѣехѫ оттатъкъ Златний Рогъ, въ Галата. Кѫщата била всичка отъ камъкъ, много пространна, на два ката, съ единъ голѣмъ четверожгъленъ дворъ. Въ долния катъ били отъ вънка дукяни, отъ вѫтрѣ конюшни за сто коньe. При вратитѣ е стоялъ единъ чаушъ съ четире еничери, които се плащахѫ отъ посланника, чауша по 100 жълтици, еничеритѣ съ 50 годишно, вънъ отъ разни подаръци. Когато нѣкой членъ на посолството излизалъ на улицата, всѐ единъ еничеринъ ходилъ съ него, за да го защищава противъ високомѣрнитѣ своеволия на мусулманетѣ. Въ първия катъ имало наоколо единъ коридоръ, отъ който се влизало въ отдѣлнитѣ одаи, всѣка до 12 стопи дълга и сѫщо и широка, съ два прозорца отъ улицата и отъ двора. Надъ всѣка одая имамо е върху покрива едно мъничко куршумено кубе съ оджакъ. Но всичко било нечисто и като окадено, и Герлахъ съ обикновенния си хуморъ забѣлѣжва, че стѣнитѣ на тая палата не сѫ били украсени съ искусни портрети на благородни или учени мѫжие, а съ отвратителни гущери, пълхове, мишки, скорпиони и други още по̀-дребнечки гадинки.

Живота въ каравансерая е приличалъ на половинъ затворъ. Турцитѣ оказвали на посланството много гостоприемство, като му давали мѣсечно 10.000 аспри за риби, месо, вино и други храни, 90 глави захарь, послѣ всѣки день три оки вощени свѣщи, четире оки мась, единъ чувалъ оризъ, четире овци, четире „соми" или конски товари дърва, и освѣнъ това още сѣно и ечимикъ за коньетѣ. Виното посланникътъ самъ си купувалъ отъ Мала Азия. Но при всичко това той живѣелъ като една птица, затворена въ клѣтка. Недовѣрието на Портата било тъй голѣмо, щото единъ посланникъ несмѣелъ да посѣщава другиго, и Турцитѣ съ нáй-голѣмо внимание пазили, кой влиза и кой излиза отъ конака му. Само съ чужестраннитѣ търговци отъ Галата, съ Италиянци и Дубровчане, посланството имало е редовни сношения, и тѣ, като къщни приятели, често дохаждали нá-гости, особно защото посланникътъ често е ималъ нужда отъ тѣхъ за своитѣ полици и други парични записи. Между Дубровчанетѣ имало е нѣкои представители на болярскитѣ родове на тази малка република, Бобальевичь (Bobali), Проданчичь и познатий по историческитѣ си съчинения Яковъ Лукаричь. Почти всички тие търговци живѣели тука врѣменно и неженени, а взимали си само Гъркини съ кирия; дѣцата отъ тия диви бракове оставали на майкитѣ и умножавали съсловието на гръцко-италиянскитѣ смѣсени жители на Галата, отъ което произлѣзахѫ особно драгоманитѣ, необходими за търговцитѣ, моряцитѣ и за чуждитѣ посланници и пѫтници.

Галата или Пера оттатъкъ Златний Рогъ, старата генуезска колония, която съ двуличната си роль при обсадата на Цариградъ е била спечелила отъ Мохаммеда II нѣкои правдини, имала е тѣсни улици и високи кѫщя като старитѣ италиянски градове. Стари генуезски фамилии (Peroti, Galates); се броели още до 40; другитѣ жители били Гърци и разни врѣменно тука живущи чужди тър-

говци, но всички говорили италиянски. Имало е тука осьмъ латински и осьмъ гръцки черкви. Латинскитѣ калугери проповѣдвали въ черквитѣ на италиянски и на гръцки, съ единъ грубъ начинъ и съ думи не много отбрани, и нѣкога нападвали силно Гърцитѣ като еретици, защо сѫ се отцѣпили отъ истинската черква, неприпознавали папата, невѣрвали въ чистилището и пр. Когато веднъжъ единъ калугеринъ, Бенедиктинецъ, много остро е говорилъ презъ929 поститѣ по този начинъ на италиянски, по заповѣдь на патриарха, иеромонахъ Методий, почти единственний отъ Гърцитѣ, който е знаялъ нѣкакъ по́-добрѣ да проповѣдва, въ една гръцка черква на Галата захванѫлъ много жестоко да се бори срѣщу папата, че е вълкъ и че се отдѣлилъ отъ истината. А Герлахъ е тичалъ да чуе всичко това.

Турцитѣ сѫ влизали въ тия латински черкви, подражавали движенията на проповѣдника и присмивали се на изображенията на ктиторитѣ, особно на тия, гдѣто се виждали госпожи въ френски, италиянски, испански или холандски дрѣхи. Латинскитѣ калугери занимавали се тайно съ освобождавание на заробени християне, едно предприятие много опасно, та нерѣдко се случвало, да се види предъ францисканската черква нѣкой монахъ обѣсенъ или набитъ на колъ отъ Турцитѣ. Тие калугери се занимавали и съ медицината и имали въ това вѣра и у Турцитѣ; единъ пѫть на пр. самия великий везиринъ Рустемъ паша, като не е могълъ да испѫди бѣса отъ болния си синъ, повикалъ единъ францисканский монахъ, който е челъ надъ главата на клетника три денье всѣкакви молитви, догдѣто наистина е оздравилъ. Другояче сѫ се излагали тука на голѣми опасности съ на́й-веселия животъ. Италиянскитѣ търговци често сѫ били преслѣдвани и онеправдавани отъ Турцитѣ, но отъ друга страна споредъ собственнитѣ думи на Герлаха въ Галата се намирали всѣкакви цѣрьове противъ меланхолията и душевното смуще-

ние. Само че нѣкога работата лошо се свършвала, като на единъ венециянски морски капитанинъ, когото заварили съ една Туркиня, та е ялъ до стотина прѫчки и съ голѣми бакшиши се освободилъ отъ рѫцѣтѣ на субаша, който испърво му угрожавалъ, че ще го потурчи.

Управлението на османското царство се намирало тогава слѣдъ смъртта на Селима II (1574), който е умрѣлъ вече слѣдъ пристигванието на Герлаха въ Цариградъ, въ рѫцѣтѣ на Мурада III, единъ младъ човѣкъ отъ неголѣмо тѣло, съ блѣдно лице, остъръ носъ, слаба червеникава брада и безцвѣтни очи. Употрѣбляванuе на офионъ го съсипвало не пó-малко отъ харемскитѣ наслаждения, защото ималъ до 40 жени и 500 робини и пóвече отъ 100 свои дѣца. Султанътъ не е билъ необразованъ, обичалъ мистически размишления и поезии, музика и игри; но, при всичко това, лесно се разядосвалъ и ставалъ жестокъ.

Царството управлявали везиритѣ и между тѣхъ единъ, който 14 години (1565—1579) наредъ е продължавалъ да владѣе империята въ духа на великий султанъ Сулеймана II (умрѣлъ (1566). То е билъ прочутий *Мехмедъ Соколовичъ*, нáй-славний отъ всичкитѣ словѣнски потурченци, които сѫ се въздигнѫли въ службитѣ на османското царство. Власта му е била пó-голѣма отъ самия царь; чуждитѣ посланници почти само съ него имахѫ работа. Происхождението му не се знае съ пълна достовѣрность, но неподлежи на никакво съмнѣние, че е билъ Херцеговецъ. Споредъ разни съврѣменни свѣдѣния, той е обичалъ да се хвали, че произлиза отъ старитѣ сърбски кралье; други нѣкои, особенно Венециянцитѣ, приказвали сѫ, че знаяли сигурно, че той билъ родомъ отъ Требинье въ Херцеговина, че нáй-напрѣдъ е живѣлъ като дияконъ въ мънастирьтъ Милешева, па е попаднѫлъ между Турцитѣ при събиранис десетъка съ момчетата за Еничеритѣ.[1]) Герлахъ

---

[1]) За този мънастирь вижь Пер. Спис. IV, 97 (пѫтешествие на Рамберти).

приказва за него, че билъ отъ Хърватско (aus Krabaten) и че е говорилъ хърватски и съ заробенитѣ нѣмски войници, които знаели този езикъ. Освѣнъ това, съобщава разни любопитни нѣща за роднинитѣ на везирина. На 1 мартъ 1574 си записалъ: „Днеска видохъ предъ нашитѣ врата единъ високъ благороденъ човѣкъ отъ Босна, братовчедъ на Мехмедъ паша, който е станжлъ Турчинъ едвамъ преди два три мѣсеци. Неговитѣ роднини често го посѣщаватъ (сирѣчъ пашата) и иматъ свободенъ пристжпъ; който иска да остане християнинъ, свободно му е да остане.“ Но Най-чудно нѣщо е билъ единъ словѣнски патриархъ, роднина на везирина. Герлахъ за него споменва два пжти. Въ септемврий 1574 си забѣлѣжилъ: „Този мѣсецъ, когато лежяхъ боленъ, ἀδελφόπαις или братовъ синъ на Махмедъ паша е билъ назначенъ за архиепископъ въ България. Той има сѣдалището си десетъ денье пжть отъ Одринъ въ града Охрида, при границитѣ между Епиръ и Сърбия (гдѣто сѣди и санджакбегъ) и има подъ власта си четърдесеть и нѣколко владици. При неговото ржкоположение цариградский патриархъ заедно съ александрийский патриархъ, единъ ученъ човѣкъ, който се случилъ въ Цариградъ, четохж своитѣ литургии съ много обреди.“ Три години послѣ Герлахъ е ималъ случай да види лично този мжжъ, и въ забѣлѣжката си за това виждание исправя своята понапрѣжна записка, защото този духовенъ сановникъ е управявалъ черквата не на Охрида, а на Печь. На 4 априлий 1577 Герлахъ е намѣрилъ въ цариградската патриаршия три високи духовни лица, архиепископа „’Αχρειδῶν и на всичката България“, единъ мжжъ 50-годишенъ въ лоши калугерски дрѣхи, послѣ родосския митрополитъ, мжжъ 40-годишенъ съ една черна брада, и най-подирѣ и архиепископъ на *Пекь* и на всичката Сърбия, 40-годишенъ и на Мехмедъ паша най-близкенъ еднокръвенъ сродникъ.“ А че тогавашний патриархъ печский Антоний наистина е билъ близъкъ роднина на Мехмеда Соколовича, че този го на-

мѣстилъ и че му издѣйствувалъ даже и единъ царски хаттишерифъ съ позволение да подновява черкви и мънастири, това го знаемъ и отъ сърбски извѣстия.[1])

Въ тия врѣмена Мехмедъ е билъ старецъ почти 70-годишенъ, високъ и силенъ, съ приятно и благородно лице, една дълга побѣляла брада; и коситѣ били захванѫли да бѣлѣѭтъ, но той ги боядисвалъ. По характера си е билъ остроуменъ, съ чудна паметь, голѣма опитность и бързина въ схващание и рѣшавание на въпроси. Цѣлъ день се занимавалъ съ държавни работи. Заранта слѣдъ молитвата се качувалъ на конь да иде на дивана, гдѣто оставалъ 7—8 часа; когато се върщалъ въ кащи, чакали вече много други, да му се молятъ и да му предлагатъ разни свои работи, тъй щото пàкъ се занимавалъ съ тѣхъ около два часа, но бързо и кратко, съ малко думи. Послѣ ялъ нѣщо, поспалъ малко и пàкъ отново приемалъ просители. И тъй се минувалъ у него единъ день слѣдъ други, само че нѣкога е билъ киселъ или сърдитъ, нѣкога благъ и веселъ. Всѣки, и нàй-простъ човѣкъ, ималъ пристѫпъ при него.

Великолѣпно нѣщо е билъ сараятъ на Мехмеда, съ една особна джамия на Атмейданъ въ Цариградъ. До хилядо слуги живѣяли при двора му и когато излизалъ, двѣстѣ чешнегири въ копринени дрѣхи и съ червени кауци върху главитѣ вървѣли преди него. Всички тие люди се хранили съ оризъ, който се варѣлъ въ огромни котли, на единъ човѣшки бой дълбоки; лѣтѣ ѣли лубеници, тикви, круши и разни други овощия. Самия господарь, като всичкитѣ турски велможи, ялъ освѣнъ пилавъ обикновенно пилета, гѫлѫби, агнешко месо, риби, всѐ съ рѫцѣ, като употрѣблявалъ рѣдко нѣкоя лъжица; при това пилъ вода, приготвена съ медъ, и разни шербети, направени съ бадеми, дюли и пр. Обикновенно сѣдѣлъ на обѣдъ

[1]) Вижъ статиитѣ на Илариона Руварца Гласникъ томъ 23, Стр. 246 и томъ 47 стр. 273.

самъ, или само съ жена си, дъщеря на султана Селима II, която въ кѫщи е имала пълна власть надъ него. За неѭ Герлахъ распиталъ, отъ единъ нѣмски сахатчия, който стоялъ между слугитѣ на Мехмеда, че била малка и съ грозно лице, но весела и шеговита. При неѭ служили три ста дѣвойки, отъ които сто носили копринени дрѣхи съ широки пояси, украсени съ злато и маргарити и съ единъ ножъ въ пояса, като мѫжие; тѣ се занимавали съ шиение, тъкание и др. женски работи. На мѫжа си страшно е била ревнива. Щомъ се яви на вечерьта евнухътъ съ пантофа при него, той веднага се отправялъ въ харема, но като влѣзвалъ въ него, държалъ рѫката си срамежливо надъ очитѣ, да непогледне по погрѣшка на нѣкоя отъ робинитѣ, защото другояче тази клѣтница щѣла да пострада отъ султанката. Угощения при него не сѫ се правили, да се невозбужда подозрѣние на Султана, като че ставали подъ този предлогъ нѣкои съзаклятия. Само презъ турскитѣ пости се правило исключение. Тогава десеть пѫти по́-вече се принасяло, отъ колкото се е яло. Щомъ се дигвали господаритѣ, събрали се на́-бързо слугитѣ и грабили какво кой могълъ да попадне, пиле, гѫска, патка или друго нѣщо, завивали го въ кърпи и бѣгали. Но на вратитѣ чакали многобройнитѣ слуги на другитѣ паши и везири; и тѣ неискали да оставатъ гладни, та се е развивала жестока борба за остатцитѣ на господската софра.

Мехмедъ обаче е билъ не само на́й-голѣмия държавенъ мѫжъ на стара Турция, но и единъ отъ причинителитѣ на упадъка ѝ. Между други знаменити качества той е билъ и страшенъ сребролюбецъ. У него сѫ се продавали беглербеглици и санджаци, та се разбира, че който влѣзнѫлъ въ нѣкой чинъ, е билъ дълженъ да си спечелва благоразположението на везирина съ постоянни подаръци, коне, роби и пр., за да недойде други да го испикне отъ тамъ. А за тия бакшиши е теглило горкото население. Споредъ Герлаха санджакбеговетѣ били като

сунгури, отъ които везиринътъ е измъквалъ злато и сребро, колкото е щѣлъ. Отъ нѣмский посланникъ приемалъ всѣка година 3000 талери явно, 6000 тайно; Венециянетѣ на пр. при сключвание мирътъ му дали веднѫжъ 15000 жълтици и разбира се, че и послѣ му пращали постоянни подаръци; отъ Влахия премалъ 24000 талери годишно, половина денемъ, половина нощемъ тайно. Годишния му приходъ се оцѣнявалъ на единъ милионъ жълтици, и въ сарая му били събрани чудесни съкровища на злато, драгоцѣнни камънье, бисери и други нѣща.

Мехмедъ е обичалъ да гради. По Румелия и Натолия по европейскитѣ и азиятскитѣ провинции на-сѫдѣ се виждатъ великолѣпни джамии, каравансераи, хамами и други сгради, направени отъ Мехмеда Соколовича и снабдени отъ него съ имоти за поддържанието имъ. Споменѫхме вече неговия каравансерай въ Бѣлградъ. Въ Цариградъ имало една джамия и единъ хамамъ, и негови каравансераи се намирали въ Алепъ, Дамаскъ, Брусса, Люле-Бургасъ и други мѣста, особно между столицата и Одринъ. До 800 роби постоянно сѫ били заняти съ правение на тия здания, освѣнъ други работници, нàй-повече Гърци и Италиянци. При тия градежи ставали сѫ огромни кражби, и Герлахъ е чулъ, че обикновенно се е разграбяло три пѫти пò-вече дърва, куршумъ, желѣзо, боя и др., отъ колкото е влѣзало въ самото здание.

Вече слѣдъ заминуванието на Герлаха отъ Цариградъ, една година послѣ, Мехмедъ Соколовичь е свършилъ деньетѣ си по единъ насилственъ начинъ. На 11 октомврий 1579 единъ дервишъ отъ Босна влѣзнѫлъ предъ него като за нѣкоя своя работа, извадилъ ненадѣйно единъ ножъ и тикнѫлъ го въ грѫдитѣ на стареца. Везиринътъ едвамъ още могълъ да извади ножъ отъ пояса си, но веднага паднѫлъ мъртъвъ. Причинитѣ на това убийство останѫхѫ тъмни за всѣкога, защото убиеца е билъ тозчасъ тъй избитъ и измѫченъ отъ слугитѣ на везирина, че е изгубилъ

свѣсть, та и послѣ презъ всичкитѣ мѫки не е могълъ или не е щѣлъ да говори; на утрѣшния день сѫ го раскѫсали съ четири коньe. Появила се мѫлва по Цариградъ, че работата е била натъкмена отъ другитѣ паши отъ завистъ и понеже Мехмедъ ужъ билъ приятель и покровитель на християнетѣ. Турската държава е потърпѣла съ тази случка една тежка загуба. Съвсѣмъ е справедливо мнѣнието на нѣмский историкъ Хаммера, като казва, че съ смърта на Соколовича се е издала тайната на упадъка, който отъ петь години вече бѣше завладѣлъ империята.[1]) Врѣмето на царя Сулеимана II и на Мехмеда Соколовича е върхътъ на турското държавно развитие; слѣдъ нихъ пмперията е захванѫла да упадва.

И другитѣ членове на везирската коллегия сѫ били потурченци: Пияли паша, синъ на единъ маджарски кундураджия отъ Толна, Ахмедъ паша отъ Славония, Синанъ паша отъ Албания (Призренско), Мустафа паша нѣкѫдѣ отъ Которъ; агата на еничеритѣ е билъ отъ една добра фамилия изъ Генуа и адмиралътъ на турский флотъ Улуджали е произлизалъ отъ Калабрия въ южна Италия.

Много се е събиралъ Герлахъ съ Гърцитѣ, и заради това дневникътъ му съдържава едно множество записки върху тогавашното византийско общество и върху Цариградската черква. На́й-могѫществено лице между християнетѣ е билъ единъ приятель на Мехмеда Соколовича — *Михаилъ Кантакузинъ*, който се е хвалилъ, че произлиза отъ старата царска фамилия на Кантакузиновцитѣ и считалъ самъ себе си за високъ болѣринъ.[2]) Освѣнъ неговата фамилия, раздѣлена на нѣколко клонове, Герлахъ споменва въ Цариградъ още и Палеологи, които обаче небили истински потомци на старитѣ царие; Асановци[3]); сѫщо отъ

---

[1]) Hammer, Geschichte des osmanischen Reiches, II (изд. Pest 1334) стр 439.

[2]) За това происхождение впрочемъ мнозина се съмнѣватъ. Gerlach 223.

[3]) Gerlach 158. Тази фамилия, отъ българско порекло, споменва се между византийскитѣ болѣре вече въ 14 вѣкъ.

старата византийска аристокрация, Рауловци, отъ които единъ преди 60 години билъ се преселилъ въ Русия и още една богата кѫща Ралли, населена отчасти въ Одринъ.

Михаилъ Кантакузинъ, единъ хитъръ човѣкъ, искусенъ интригантъ и неуморимъ сребролюбецъ, въобще наричанъ Шейтанъ Оглу, бѣше върховния соларь на държавата и освѣнъ това държалъ риболовитѣ, които ги отдавалъ на Гърцитѣ; сѫщо е градилъ за Портата военни кораби за Черното море. Солта се донасяла малко нѣщо отъ Кафа въ Кримъ, а нáй-повече отъ Анхиялъ (морска соль) и отъ Влашко (каменна соль). Кантакузинъ печелилъ огромни сумми отъ тази търговия. Постоянното си сѣдалище ималъ въ градъ Анхиялъ. Тамъ е стоялъ великолѣпния неговъ сарай, обиколенъ съ ѐдна висока стѣна и раздѣленъ на много особни здания. Тамъ е живѣла фамилията му, чиновницитѣ и до 100 слуги и слугини; между тѣхъ били много млади Италиянци, заробени при падението на Кипръ (1571) и много християнски благородни моми, искупени отъ робството на мусулманетѣ. Гърцитѣ приказвали на Герлаха, че Кантакузинъ държалъ до сто села, може би сѫщо около Анхиялъ. Сношенията съ карпатскитѣ земи заради солта му отваряли пѫть, за да се мѣси въ вѫтрѣшнитѣ работи на двѣтѣ ромѫнски княжества, Влашко и Богданско, които тогава се управявахѫ отъ войводи, вземани отъ домашнитѣ болѣрски родове, и да взима отъ тѣхъ всѣкакви подаръци и почти данъци. И въ Цариградъ е ималъ единъ хубавъ сарай съ една особна черквица въ него; тамъ се стичали християне и мусулмане, да искатъ помощь и защита отъ влиятелния и богатия приятель на великия везиринъ. Голѣмо съперничество е ималъ съ богатий Константинъ Палеологъ, който си е билъ съградилъ една великолѣпна кѫща край патриархията; съ единъ подаръкъ отъ 15000 жълтици, даденъ на Султана, е направилъ, щото Палеологъ да остави жената си, една Кантакузинка, съ дѣцата въ Цариградъ, и да побѣгне въ Кримъ.

но тамъ той станѫлъ не само соларь, но и влиятеленъ съвѣтникъ на хана.

Кантакузинъ е билъ господарь на цариградската черква. Той намѣстявалъ и патрици и владици. Една митрополия е струвала у него бакшишъ до 600 жълтици, и когато се е упразднилъ патриаршески престолъ, той свиквалъ духовний синодъ на владицитѣ и предлагалъ свой кандидатъ. Патриарситѣ плащахѫ всѣка година на султана 4000 жълтици и на Кантакузина 2000. Той нáй-напрѣдъ намѣстилъ и свалилъ Іоасафа, послѣ учения старецъ Митрофана, родомъ Царограждáнинъ, но когато той не е искалъ да му заеме една сумма пари, нападнѫлъ го съ груби думи при едно угощение, наклеветилъ го при султана и испѫдилъ го на Света Гора (1571), та намѣстилъ Еремия отъ Анхиялъ. Този послѣдния съвършенно зависѣлъ отъ Кантакузина, ходилъ при него всѣка недѣля нáй-малко единъ пѫть и му отдавалъ почти кралевски почести; сѫщо правили и другитѣ служители на патриархията, като поздравявахѫ Кантакузина съ название „архонъ“ (князь). Когато Кантакузинъ не е ималъ пари да плати своитѣ задължения къмъ хазната, испроводилъ солунския митрополитъ, единъ старъ и хитъръ Гръкъ, да събира пари ужъ за нуждитѣ на патриархията, а въ сѫщность за неговитѣ лични потрѣби.

Но Кантакузинъ ималъ силни и влиятелни неприятели, особно защото награбенитѣ пари раздѣлялъ само съ Соколовича, а на неговитѣ противници Синана и Мустафа нищо недавалъ. Влашкитѣ посланници, които дойдохѫ съ обикновенитѣ подаръци предъ султана, се оплаквахѫ за неговитѣ притѣснения, като казвахѫ, че пó-напрѣдъ сѫ давали данъкъ на султана и на своятъ войвода, но сега взима го отъ тѣхъ още и голѣмия царски соларь. Нáй-подирѣ султанътъ е узналъ, че Кантакузинъ е останѫлъ на хазната длъженъ една огромна сумма, та заповѣдалъ веднага да го дигнѫтъ отъ Анхиялъ заедно съ сина

му, който преди два мѣсеца бѣше тамъ славилъ една великолѣпна свадба съ една Гъркиня отъ одринската фамилия Ралли, и да го затворятъ въ цариградскитѣ „Седьмь кули“. То е било презъ юлия 1576 год. Гърцитѣ много се зарадвахѫ за падението на тази, кажи, піявица и грабитель на черковнитѣ имоти. Сараятъ му въ Цариградъ запустѣ и паяцитѣ простръхѫ мрѣжитѣ си предъ вратитѣ му. Говореше се, че ще си изгуби главата, но вече презъ Августа го пуснѫли, като е заплатилъ на султана 55.000 жълтици. Подъ защита на Мехмеда е станѫлъ кожухарь на царский дворъ, сирѣчь за една годишна сума отъ 60.000 жълтици купувалъ кожуси отъ Русия за султана и харема му, везиритѣ, беглербези и за други високи сановници, и то не е траяло дълго. Слѣдъ двѣ години расчуло се по Цариградъ, че въ Анхиялъ по заповѣдь на султана внезапно се е извършило смъртно наказание срѣщу Кантакузина. Причината били влашкитѣ работи. Кантакузинъ е билъ ужъ виновникъ на всичкитѣ размирия, които ставахѫ по онова врѣме по Влашко и Богданско; той намѣстилъ въ Влашко за войвода своя приятель Александръ, въ Богданско брата му Петра, но тѣ сѫ срѣщали много съпротивение, особно отъ бивший единъ молдавский войвода, преслѣдвали незадоволнитѣ боляре съ страшни жестокости и, освѣнъ това, събирали тежки данъци, да иматъ какво да подаряватъ на своитѣ защитници, Кантакузина и Соколовича. Най-подирѣ кримския ханъ съобщилъ на султана истината за всичкитѣ тие работи. Султанътъ, безъ да обади никому нищо, испроводилъ върховния капуджибаши Али-бега съ нѣколко капуджии и една тайна заповѣдь. На 3 мартъ 1578 вечерта, слѣдъ тридневно бързо пѫтешествие, бегътъ е стигнѫлъ въ Анхиялъ. На Кантакузина извѣстилъ, че пѫтува за Богданско, и най-напрѣдъ проводилъ при него двама капуджии. Тѣ го заварили въ салата на палата му съ брата му и сина му, и взели приятелски да се разговарѭтъ съ него. Кантакузина побивало

трънки; видѣлъ, че работата е много лошо. Изведнъжъ влѣзнѫлъ самия Али-бегъ и отъ името на султана заповѣдалъ да вържѫтъ Кантакузина и да го обѣсятъ. Кантакузинъ се молилъ да му позволятъ поне да се исповѣда и да напише завѣщание, ама Турцитѣ бързо го привлекли къмъ вратитѣ и тамъ го обѣсили.

Сарая тозчасъ се завзелъ отъ Анхиялский кадия съ 40 Турци; Фамилията съ слугитѣ веднага е била испѫдена на вънъ. На жената на Кантакузина, която испърво е паднѫла въ несвѣсть като мъртва, Али-бегъ далъ една кисия съ 30.000 аспри, на слугитѣ по двѣ дрехи. Вѫтрѣ въ сарая се намѣрили огромни съкровища, между друго до 20.000 жълтици въ злато. Синътъ на Кантакузина Андроникъ още на врѣме избѣгнѫлъ изъ одаята, щомъ е чулъ, какъ Али-бегъ извѣстява на баща му царската заповѣдь, та се качилъ на единъ каикъ и въ два денье стигнѫлъ въ Цариградъ, гдѣто тозчасъ бързалъ при Мехмеда Соколовича. Той много се зачудилъ, защото султана не го е питалъ и безъ негово знание е далъ заповѣдта за убиванието на Кантакузина. Нѣколко мѣсеци послѣ Турцитѣ продадохѫ сарая въ Анхияло за 5000 жълтици, макаръ че е струвалъ до 15—20.000. Всичкитѣ нѣща, намѣрени вѫтрѣ, сѫ натоварили на двѣ галии, и ги продавали въ Цариградъ подъ единъ чадѫръ предъ еврейската порта при морето съ наддаване: безбройни, каже, дрѣхи отъ коприна и кадифе, съ копчета златни или покрити съ рубини и туркизи, прекрасни кожуси, златоткани ризи отъ червена коприна, копринени хубаво украсени пердета, лампади, златни и сребърни сѫдове, конье и пр. Младиятъ Андроникъ, едвамъ пуснѫтъ отъ една галия, гдѣто го бѣхѫ държали нѣкое врѣме между робитѣ, е билъ принуденъ да присѫтствува на продажбата. Хазната е спечелила до 60.000 жълтици. Отъ тритѣхъ синове на Кантакузина произлиза нинѣшната болѣрска фамилия на Кантакузиновци въ Влашко.

Многобройни сѫ забѣлѣжкитѣ на Герлаха за гърцката патриаршия. Съ неѭ той е ималъ много сношения, водимъ отъ любопитство и отъ стремление да се запознае съ устройството на гръцката черква. Неговитѣ записки ни показватъ една картина много жалостна. Патриаршията е била въ рѫцѣтѣ на Кантакузина и на Соколовича, патриарситѣ често се мѣняхѫ, та освѣнъ това бѣхѫ обрѣменени съ голѣми расходи, безъ да се ползуватъ съ нѣкои редовни доходи. Освѣнъ годишния данъкъ отъ 4000 жълтици за султана, патриархътъ е билъ дълженъ да разнася до 6000 жълтици за разни подаръци за пашитѣ и други влиятелни лица. Заради това е билъ принуденъ да испраща своитѣ *ексарси* да му събирѫтъ помощи между християнетѣ, даже и въ самостоятелнитѣ ромѫнски княжества. Самата патриаршия е била доста сиромашна: единъ конакъ съ килими, съ миндерета, съ синкави кадифени столове, въ който живѣлъ началникъ на черквата съ една двадесетина калугери, нѣкои въ калимавки, нѣкои въ сини чалми, и съ единъ еничеринъ. Освѣнъ това събирали се тука постоянно разни чужду монаси, владици безъ епархии и пр. Интриги имало безъ брой. Всичко било за пари. Соколовичь и Кантакузинъ се располагали съ черковнитѣ санове. Всѣки калугеринъ търсѣлъ да се снабди съ нужнитѣ срѣдства, за да стане съ помощьта на нѣколко щедри бакшиши владика. А при честото промѣняване на патрицитѣ, всѣки отъ тѣхъ е треперѣлъ предъ интригитѣ на своитѣ предшественници или съперници.

По образованието духовенството тъй било упаднѫло 120 години слѣдъ падението на византийското царство. щото стария елинский езикъ само малцина го разбирали и богословската ученность почти напълно била изчезнѫла. Герлахъ отъ името на лютеранскитѣ профессори — богослови въ Тюбингенъ предалъ на патриарха разни протестански съчинения, преведени на елински, и се старaялъ за нѣкое споразумѣние между гръцката черква и протестантитѣ

срѣщу общий неприятель — римската черква. Но неговитѣ усилия останжли суетни, защото Гърцитѣ имали твърдѣ малко любопитство за богословскитѣ въпроси на реформацията, и едвамъ отговаряли на краснорѣчивитѣ писма на нѣмскитѣ учени.

Най-учения човѣкъ при патриаршията били риторътъ и секретарь Іоаннъ Зигомаласъ, родомъ отъ Навплия, който се бѣше училъ още въ Монемвасия, догдѣто този гръцки градъ се намираше още въ ржцѣтѣ на Венецианетѣ. Отъ двамата му синове единия билъ протонстарий на патриаршията. Този, по характера си доста своеобразенъ старецъ, знаелъ много добрѣ елински, но при това билъ единъ страстенъ любитель на паритѣ, на ядение и пиение и на женскитѣ прелести. Голѣми суми билъ спечелилъ едно врѣме отъ Бусбека за разни стари ржкописи, и въ изважданиe паритѣ и подаръци се отличавалъ съ едно чудесно безобразие, което Герлахъ обстоятелно описва въ бѣлѣжкитѣ на своя дневникъ. При това много злѣ описвалъ своитѣ собственни съотечественници; казвалъ, че всѣки Гръкъ е лъжецъ, по принуждение, защото живѣяли между много хора, които ги мамятъ всѣки день, и въобще ненамиралъ думи, за да очерни сребролюбието, неученоста и зависта на калугеритѣ, както и бездънната жажда за пари у могжщественний Кантакузинъ.

Селското духовенство се намирало много злѣ и се препитавало по нѣкога съ разни занаяти. Единъ попъ отъ Албания отъ епархиитѣ на Охридската архиепископия по причина на притѣснения въ епархиитѣ напуснжлъ жената и дѣцата си, и въ Цариградъ се препитавалъ съ сѣчение дърва; работилъ въ двора на каравансерая, гдѣто се помѣстявало посланството. Единъ гръцки попъ пренасялъ пжтници съ четири конье отъ Панормо при морето за въ Брусса. На нѣколко мѣста споменува Герлахъ, че е стигало да се дадж̀тъ нѣколко жълтици на единъ спахия или кадия,

и той съ писмо е заповѣдвалъ на мѣстний владика, да запопи еди-кого си, макаръ че билъ почти безкниженъ.

Положението на раята било тежко. Спорѣдъ бѣлѣжкитѣ на Герлаха, ония християне, които живѣяли далеко отъ Цариградъ, се намирали много злѣ, защото тѣхнитѣ кадии, бейове, спахии, еничери и други турски длъжностни лица, които сѣдѣли по селата имъ, безъ наказание имъ отнемали жито, вино и друго, колкото щѫтъ. Но оние, които били пó-близу до Цариградъ, живѣли пó-добрѣ, защото можяли да се оплакватъ, разбира се не безъ бакшишъ. Всѣки възрастенъ човѣкъ е плащалъ единъ данъкъ отъ една жълтица годишно, и освѣнъ това даждие отъ кѫщи, градини, лозя, ливади и други недвижими имущества.

Голѣми злини вършили спахиитѣ, които по селата имали свои *тимари* (спахилѫци) и отъ тѣхъ приемали десетъкъ като платка за военната си служба, но вмѣсто десетата часть взимали и седма или пета. „Тѣ держѫтъ, пише Герлахъ, злочеститѣ хорица до тамъ, щото едвамъ имъ остава хлѣбъ за ѣдение. Ни единъ спахия не допуща на селенина си да яде пиле. Пилета, овощия, пари — всичко имъ зиматъ; и на оние, които сѫ далеко отъ Цариградъ, освѣнъ това, още имъ насилватъ и женитѣ и дѣцата, и горкитѣ селени трѣба да си мълчѫтъ“. Който е ималъ тимаръ съ 10.000 аспри доходъ, искарвалъ 20—30.000. Но дефтердаръть на тогавашния султанъ узналъ това нѣщо и наченѫлъ да предприема едно възобновявание и поправяние на тимарскитѣ книги, което е много разсърдило турскитѣ голѣмци.[1])

Тежки притѣснения е имало край голѣмитѣ пѫтища, гдѣто минували войскитѣ и царскитѣ куриери. „Чаушитѣ, казва Герлахъ, иматъ власть да взиматъ всѣки му, когото срѣщнѫтъ, нека кара каквото ще, коньтъ му и да го ѣздятъ нѣколко милии; горкия човѣкъ тича подирѣ му, догдѣто намѣри коня си. Това на Турцитѣ рѣдко се случва,

[1]) Gerlach p. 369.

но на християнетѣ твърдѣ често. Заради това случваше се когато виждатъ, че нѣкой чаушъ отъ далеко се приближава, тозчасъ побѣгватъ отъ пѫтя на страна въ гората; други пакъ укриватъ коньетѣ си по тайни мѣста. Кадия или сѫдия въ единъ градецъ, който не е снабдилъ единъ чаушъ веднага съ конь, строго се наказва. Това притѣснение до тамъ е несносно, че даже цѣли села избѣгватъ и се пренасятъ въ пустини, защото християнетѣ сѫ принудени да даватъ на всѣки Турчинъ своитѣ коньe, та и своитѣ дѣца, храни и вина, които сѫ си спечелили съ цѣлогодишенъ трудъ, и освѣнъ това да претърпяватъ много бой. Чаушътъ ги принуждава да даватъ, каквото поиска, и, когато не го дадѫтъ, веднага или отказватъ, жестоко ги наказва, тъй щото и цѣло едно село неможе да се дигне противъ власта му, но трѣба да слуша. Такъвъ е страхъ между тѣхъ отъ тия хора". [1])

Най-тежкото е било събиранието на десетъкътъ отъ дѣцата, за Еничеритѣ. Всѣка трета година се събиралъ отъ „Българетѣ, Гърцитѣ, Хърватитѣ, Венгритѣ и всичкитѣ християне, които сѫ подъ Турцитѣ". Въ януарий 1574 приведохѫ 8000 такива момчета, въ сини дрехи съ заострени жълти клобуци. Тия дѣца, тъй наречени „аджем-оглани", се въспитавахѫ съ занаяти или съ насение добитъкъ, догдѣто порастнѭхѫ за да постѫпятъ като допълнение въ еничерскитѣ ордии. Богатитѣ родители откупвахѫ дѣцата си, и жителитѣ на Цариградъ и Галата съвсѣмъ бѣхѫ освободени отъ тази тежка повинность. При едно пѫтешествие за въ Бруcса, Герлахъ намѣрилъ гърцки момчета, които му показвали мѣстнитѣ черкви, но при това се радвахѫ, какъ ще станѫтъ съ едно врѣме еничери, султански раби, и какъ ще приематъ плата, почести и подаръци. На сѫщитѣ мѣста видѣлъ въ Панормо една вдовица съ двѣ хубави момчета, която всѣки день се молила на Бога да ги вземе при себе си, защото Турцитѣ били турили

[1]) Gerlach p. 49.

око на тѣхъ за еничерский сборъ и постоянно гледали, да ли тѣ сѫ още въ кѫщи.

Въобще Турция тогава се управлявала нáй-вече отъ потурченци. Герлахъ нерѣдко забѣлѣжва, че се е потурчилъ нѣкой домашенъ християнинъ, но за Турцитѣ пó-драгоцѣнни били християнетѣ отъ западъ. Почти всѣка недѣля се водѣли около портата на посланството като за подигравка заробени войници, уловени по море или по сухо, отъ пограничнитѣ мусулмански шайки въ Хърватско и Венгрия или отъ морски пирати, съ байряци, зурли и тѫпани. Рѣдко се случвало, да останѫтъ всички вѣрни на бащината си вѣра; едно блѣскаво поприще въ турски служби, отъ спахия до везиринъ, примамваше и пó-силни души изпомежду тѣхъ. Всичкото пó-високо управление е било съставено всé отъ потурченци; тѣ отъ Турцитѣ пó-вече се цѣнили предъ домашнитѣ османлии, защото били роби и хора вече приготвени, като въобще турската политика е предпочитала да прибира таквивато чужденци, отъ колкото да поддържава развитието на домашни наслѣдственни силни фамилии. Но не всичкитѣ ставахѫ лесно мусулмане. Герлахъ приказва, че Венгритѣ и Хърватитѣ всѣкога оставали, ако не сѫ могли да се отърватъ, тайни християне, че Турцитѣ нищо невѣрвали на Словенцитѣ (Winden), които, ако и да се потурчатъ, всé искали да побѣгнѫтъ, и че Русситѣ, уловени и донасяни отъ кримскитѣ Татаре, нáй-мѫчно приемали исламъ. При двора на Мехмедъ Соколовича имало много Венгри и Хървате, негови дворяни, които се представявали външно като мусулмане, но тайно все си оставали при своята християнска вѣра. Чулъ е и за единъ Маджаринъ, който е билъ станѫлъ даже турски имамъ, но тайно все си вършилъ християнскитѣ молитви. Но лошо се отзовава Герлахъ за своитѣ сътечественници Нѣмци, че всѣкога, били тѣ християне или мусулмане, малко се грижали за Бога, а пó-вече за ядение, пиение и разни тежки грѣхове. Жалостни картини развива

дневникътъ на нашия пѫтникъ, като описва положението на християнскитѣ роби въ царския арсеналъ, на галитѣ или при разни турски господари, отчаянитѣ имъ опити за избѣгване и жестокото преслѣдване на бѣженцитѣ отъ Турцитѣ.

Но, освѣнъ заробенитѣ войници и домашнитѣ еничери имало е и доброволни потурченци. Отъ всичкия по́-ближенъ свѣтъ се събирали авантюристи и вагабонти въ Цариградъ, даже и испански осиромашѣли боляре; на́й-повече се стигали всѣкакви работници, убийци и разни диви човѣци, на́й-повече Италиянци и Гърци, когато портата е приготвявала нѣкой морски походъ.

Нашия читатель на́й-вече ще бѫде любопитенъ, какво приказва Герлахъ въ своитѣ цариградски бѣлѣжки за Българетѣ. За тѣхъ той споменува твърдѣ малко, но пакъ доста любопитни нѣща. За *войницитѣ* пише на двѣ мѣста. Едното гласи така: „Турчинътъ (сирѣчь султанътъ) има много хиляди Българе, който неплащатъ никакъвъ данъкъ, но на всѣкиго дохажда редъ всѣка трета година, че е длъженъ да варди коньетѣ на царя и на пашитѣ (сир. везиритѣ) по пасищата и да имъ търси храна. Това става на Великденъ и послѣ. Тогава влизатъ въ Цариградъ съ гайди и играятъ (танцуватъ). Сѫщо има и други много хиляди, които въ врѣме на войната каратъ хранитѣ за войската, сѫщо и които сѣкѫтъ дърва и ги возятъ. И всичкитѣ неплащатъ данъкъ. И той ги има неброено число, които нищо недаватъ, освѣнъ че чакатъ да имъ дойде редъ за работата.“ А на друго мѣсто: „Въ този априлий мѣсецъ дохаждатъ тука едни слѣдъ другитѣ нѣколко хилѣди Българе, за да женѫтъ въ течение на четире мѣсеци ечимикъ за коньетѣ на царя и на пашитѣ, за да гледатъ тие коньe на пасбище, за да косятъ сѣно и да вършѫтъ други такива работи.“ [1])

Вече по ония врѣмена дохаждали въ Цариградъ български търговци съ жива стока, особно съ овци за бай-

[1]) Gerlach p. 54 (22 априлий 1574) и p. 487 (апр. 1578).

рамъ. „На 1 мартъ, пише Герлахъ, е наченжлъ малкнятъ байрамъ на Турцитѣ, който трае три денье. Единъ или два дни пó-напрѣдъ Българитѣ или овчитѣ пастири докарватъ тука нѣколко хиляди овци, и всѣки, който има нѣщичко пари, купува една и ѭ жъртвува, сирѣчь ѭ заколва и раздава на сиромаситѣ. Тази жъртва се вика курбанъ." [1]) При други единъ случай нашия пжтникъ си е записалъ, какъ сж побѣгнжли шесть роби, които сж убили своятъ надзиратель и се укривали въ кжщата на френския драгоманинъ, но макаръ че сж били предрѣшени „въ български дрѣхи", Еничеритѣ сж ги уловили вънъ отъ града; тие дрѣхи за съжалѣние не се описватъ пó-тънко.

За положението на Българетѣ, за насилственното събирание на дѣцата имъ за еничери и за войскитѣ имъ теглоби обширно е приказвалъ на Герлаха единъ Маджаринъ отъ Сегединъ, който е билъ робъ при Турцитѣ и ималъ щастие да побѣгне тайно при посланника. „Разказвалъ ми е, че Албанцитѣ и Българетѣ оженватъ своитѣ синове на възрастъ отъ 8 или 9 години, само да ги отървать отъ турския десетъкъ отъ дѣцата, защото жененитѣ не се взиматъ. Но при това казва че нѣкои родители при тие народи сж до тамъ безбожни, че на драго сърце даватъ единъ или двама синове, само да се освободжтъ отъ войната. Защото когато царьтъ иде съ войска, кждѣто ще, тѣ сж по този начинъ освободени; другояче трѣба да вървжтъ съ царя, да вършжтъ въ войната всичкитѣ работи при укрѣпленията (Bossel- und Trempelarbeit), да копаѭтъ обкопи (хендеци) и да ги пълнжтъ, да участвуватъ въ първий юришь срѣщу неприятеля и да поднасятъ огънь на неприятелскитѣ орждия." [2])

Твърдѣ любопитно е още едно мѣсто на Герлаховитѣ записки, защото се отнася до суевѣрията за вампиритѣ, които тогава сжществували по цѣлия полуостровъ, та и

[1]) Gerlach p. 317.
[2]) Gerlach p. 314.

днеска се срѣщатъ на пр. въ Провадийско. „На 19 (августъ 1577) Доминикъ, нашия драгоманинъ, разказва, че въ България и Гърция нѣкои умрѣли и закопани хора, които сж били отлжчени отъ черквата или другояче безбожни, негнияли. Нощемъ влизалъ въ тѣхъ дяволътъ, тъй що то излитатъ изъ гробоветѣ и плашатъ хората и нѣкога даже ги заразяватъ и отравятъ. Заради това ги ископаятъ и изгарятъ. Тогава всѣки единъ отъ това мѣсто принася едно или двѣ парчета дърва на огъня и поповетѣ стоятъ при него съ кандила и викатъ: Господи помилуй ни! и пр.“ Сжщото се е случило въ самия Цариградъ, гдѣто на 21 май 1575 Турцитѣ по просбата на Гърцитѣ сж изгорили тѣлото на единъ Гръкъ, който надъ двѣ години е билъ останжлъ цѣлъ съ кожата си. Нѣкои сж приказвали, че сж го видѣли още сжщата нощь слѣдъ смъртта му, и споредъ други, той нощя излизалъ и умъртвилъ петнайсеть човѣци.[1])

Другояче въ Цариградскитѣ бѣлѣжки на Герлаха тукъ нѣ става дума за България при черковнитѣ работи. Герлахъ знаялъ много добрѣ за „архиепископитѣ“ въ Охридъ и Печь; само не му било ясно тѣхното отношение къмъ Цариградската патриаршия, защото ги считалъ за напълно подчинени на неѭ. Двѣ негови записки за Охридъ и за архиепископи „на всичка България“ приведохме вече по-горѣ, като говорихме за роднинитѣ на Мехмеда Соколовича. Къмъ тѣхъ се придружава още една. На 12 май 1575 Герлахъ пише: „Днеска видѣхъ и едно писмо на патриарха до архиепископа въ България, въ което му пише учтиво и го нарича свой братъ и помощникъ. Рагузкитѣ посланници били се оплаквали у него (патриарха), че той въ града си искалъ мито отъ тѣхнитѣ търговци, което е било срѣщу всичкитѣ обичаи. Заради това му пише, да отстжпи отъ тая мѣрка и невъвожда нищо

[1]) Gerlach 94 (Гръкътъ), 375 (разказъ на Доминика).

ново.“ Но тази бѣлѣжка по-е вѣроятно, че се отнася до Търновския митрополитъ, отъ колкото до Охридската черква, особенно като вземемъ предъ видъ, че Герлахъ на друго едно мѣсто между единственнитѣ три учени мѫжие на тогавашната гръцка черква, край митрополита Дамаскина въ Арта и проповѣдника иеромонаха Методий въ Цариградъ, споменува „митрополита Τορνόβου, който е сѫщо архиепископъ и ексархъ надъ всичка България, на име Арсений.[1]) Освѣнъ това, до колкото знаѭ архивитѣ на Дубровникъ, Дубровчане Охридъ не сѫ посѣщавали почти никакъ, а Търново, особно въ 16 вѣкъ, твърдѣ много.

На нѣкои мѣста се споменуватъ и гръцки владици по българскитѣ градове. Онзи проповѣдникъ Методий два деньe преди тръгванието на Герлаха е билъ рѫкоположенъ за „митрополита въ Меленикъ, единъ градъ недалеко отъ Тессалоника,“ и при този обрядъ е присѫтствувалъ и Сисанийский (отъ Костурско) владика.

За минѫлото на България се помнило още у Гърцитѣ, че едно врѣме Българетѣ сѫ обсаждали Цариградъ.[2])

За другитѣ народности на турската империя въ петгодишнитѣ дневни бѣлѣжки на Герлаха се срѣщатъ пълно любопитни подробности, особно за дрѣхитѣ имъ, за нравитѣ и обичаитѣ, свадби и погребения, суевѣрия и празденства, и най-повече за духовнитѣ имъ работи, вѣрата, свещеннитѣ книги и обрядитѣ. Разбира се, че най-голѣма часть на тие записки се отнася до Турцитѣ и до Гърцитѣ.

(Слѣдва).

---

[1]) Gerlach p. 92, 119, 133.
[2]) Gerlach p. 120.

СПОМЕНЪ ЗА В. В. МАКУШЕВА
и
за неговитѣ трудове по българската история.

Отъ М. ДРИНОВА.

Прѣзъ послѣднитѣ шесть-седемь годинъ се прѣселихѫ
ڑинъ слѣдъ други въ вѣчноста най-старитѣ русски сла-
іисти О. М. Бодянски, В. И. Григоровичъ, И. И. Срезнев-
:и, които не малко нѣщо сѫ направили за привдиганьето
ı словѣнската наука, на която они бѣхѫ и първитѣ учи-
.ıье въ русскитѣ университети: Бодянски въ Московский,
)игоровичъ въ Казанский и Одесский, Срезневски въ Хар-
вский и Петербургский. Чрѣзъ своитѣ многобройни учени
удове и пѫтувания по словѣнскитѣ земли, както и чрѣзъ
лготрайната си профессорска и общественна дѣятелность,
ı не малко сѫ спомогнѫли и за развиваньето на словѣн-
ıта мисъль, на словѣнското съзнание между словѣнский
ɜтъ изобщо, та и между Българетѣ. Заслугитѣ си прѣдъ
)вѣнството, они уголѣмихѫ и чрѣзъ това, дѣто могохѫ
си приготвятъ доста много сътрудници и продължите-
на своето дѣло. За жалость на нѣкои отъ тѣхнитѣ
ı-ревностни и достойни ученици не би речено да про-
ıжаватъ за дълго врѣме своята плодотворна дѣятел-
ть, която биде пресѣчена отъ прѣждеврѣменна смърть.
:а прѣждеврѣменно починѫхѫ А. Ѳ. Гилфердингъ и
А. Котляревски, така прѣждеврѣменно починѫ тая го-
а на 2 марта и В. В. Макушевъ, когото ние особно има
о да поменемъ съ благодарна дума.

Викентий Васильевичъ Макушевъ, който се е родилъ
1837 въ Брестъ-Литовскъ, се е въспиталъ въ Петер-

бургский университетъ, — той е ученикъ на Срезневскаго. Още додѣ се е училъ въ университета, онъ подъ рѫководството на свойтъ учитель се е опитвалъ да допълни знаменитий Шафариковъ трудъ за словѣнскитѣ старини (Slovanské starožitnosti) съ едно съчинение за вѫтрѣшний животъ на старитѣ Словѣне. Тоя първъ ученъ трудъ на Макушева е обнародванъ съ иждивението на Петербургский университетъ въ 1861 г. подъ заглавие: „Сказанія иностранцевъ о бытѣ и нравахъ Славянъ". стр. 178. Макаръ че тая книжка е студенчески трудъ и е написана още прѣди 25 годинъ, тя и до сега не е загубила цѣната си, и до сега остава полезна книжка за всѣкого, който би пожелалъ да се запознае съ първоначалната вѫтрѣшна история на словѣнскитѣ плѣмена, съ нихнитѣ народни вѣрования, нрави и обичаи, съ нихний домашенъ и общественъ животъ, съ нихното народно управление и пр. и пр. Слѣдъ свършваньето на университетский си курсъ, Макушевъ е взелъ служба по министерството на *външнитѣ дѣла* и, по свое желание, скоро е билъ назначенъ за секретарь при генералното консулство въ Дубровникъ, дѣто е и оставалъ отъ 1862 и до 1866 г. Прѣзъ тия четири години въ свободното си отъ служебни работи врѣме, младий секретарь е прѣтръсялъ Дубровницкитѣ библиотеки и архиви. до колко на онова врѣме тѣ бѣхѫ достѫпни, и тамо е моголъ да събере доста много новъ материалъ за историята на Дубровницката република, именно за нейнитѣ *дипломатически сношения съ Русия*, за нейнитѣ *исторически паметници и битописатели*. Върхъ основата на тоя материалъ Макушевъ е написалъ и обнародвалъ тогава още двѣ доста голѣми книги.[1]) Въ Дубровникъ той е ималъ пригода да се опознае добрѣ съ положението на Хърватетѣ.

[1]) Тие книги иматъ слѣднитѣ заглавия: а) „Матеріалы для исторіи дипломатичечкихъ сношеній Россіи съ Рагувскою республикою съ Петра Великаго". Москва 1865. б) „Изслѣдованія объ историческихъ памятникахъ и бытописателяхъ Дубровника". С.-Петербургъ 1867 г.

ıа Черна-гора, Херцеговина и другитѣ сърбски земи; тамо захванжлъ да изучва и съврѣменното положение на Слоинцитѣ, па, до колкото му е било възможно, и на Бъларетѣ. По врѣмето на словѣнский сборъ (словянский създъ) въ Москва, прѣзъ 1867 г., покойний обнародва въ усскитѣ газети и журнали доста много статии за всичото южно Словѣнство. Нѣкои отъ тия статии се появихж огава и въ особна книжка подъ заглавие: „Задунайскіе Адріатическіе Славяне“. Спб. 1867.

На 1868 г. В. В. Макушевъ, като бѣше вече оставилъ ужбата си по министерството на външнитѣ дѣла, биде пратенъ отъ русского правителство да пжтува въ задна Европа съ научна цѣль. Първий плодъ отъ това гово пжтуванье бѣше запознаваньето учений свѣтъ съ колко малко извѣстни, но твърдѣ важни паметници за торията на южнитѣ Словѣне. Между тие паметници има а, особно важни за българската история, именно: *Хрокатa* на французский рицарь *Робертъ де Клари* (La prise Constantinople) и мемуаритѣ (запискитѣ) на Албанеца *анъ Музаки*. За мемуаритѣ на Ивана Музаки ние сме ıе говорили още въ първата (Браилска) книжка на „Пеодическото Списание“ (стр. 59, 60). Тука ще кажемъ колко думи токо за хрониката на Роберта де Клари. бертъ де Клари е участвовалъ въ завоеванието на Коннтинополь отъ Латинцитѣ въ 1202—1204 г., участвогъ е и въ войнитѣ и битвитѣ, които първитѣ латински нератори Балдуинъ и Хенрихъ сж имали съ Българетѣ. тия войни онъ доста подробно говори въ хрониката си, която срѣщаме и други още любопитни за насъ извѣя. Тука, на примѣръ, подробно се описва срѣщата и говорътъ, които ималъ съ Българский царь Иоаннъ I -храбрий отъ французскитѣ голѣмци Pierre de Bracheuil, та подробно се излагатъ причинитѣ, които сж подбуи вторий латински императоръ Хенрихъ да се ожени 1213 г. за дъщерята (или, както казватъ, други писа-

телье, племенницата) на царя Борила (Burus), описвать се и скѫпоцѣннитѣ прѣмѣни и дарове, които тая българска хубавица докарала съ себе си въ Константинополь и които възлизали на 60 товара. Хрониката на Роберта де Клари хвърга доста голѣма свѣтлина на оная важна рола, която Българетѣ играѣхѫ въ историята на Европа, когато бѣхѫ „нáй-силний и нáй-опасний за латинската империя народъ“ (le plus fort gent et le plus doutée de l'empire ne de le tere. *Clary* § 116). Отъ тая важна хроника се е запазилъ токо единъ старъ рѫкописъ (отъ 14-й вѣкъ), който се намира въ кралската библиотека въ Копенхагенъ (Дания). Познатий нѣмски историкъ и профессоръ на кенигсбергский университетъ Карлъ Хопфъ (сега вече покойникъ) бѣше взелъ отъ тоя рѫкописъ още въ 1855 г. една копия за да ѭ обнародва, но по различни причини това обнародванье се забави. Въ 1868 г. Макушевъ нарочно отиде въ Кенигсбергъ при Карла Хопфа и измоли отъ него позволение да се запознае по неговий прѣписъ съ хрониката на Роберта де Клари и да извлече изъ нея пó-любопитнитѣ за българската история свидѣтелства. Тия извлечения бидохѫ и обнародвани незабавно въ журнала на южно-словѣнската академия.[1])

Слѣдъ едно кратко пѫтуванье по Германия и по словѣнскитѣ земи въ Австрия, Макушевъ отиде въ Италия, дѣто прѣкара около три години, отъ 1868 до 1871 год. Прѣзъ това врѣме онъ прѣтърси архивитѣ въ Венеция, Флоренция, Неаполь, Палермо, Анкона, Болоня, Пиза, Мантуа, Миланъ, Туринъ, Генуа, въ пó-вечето отъ които (архиви) не бѣше стѫпялъ до тогава ни единъ отъ словѣнскитѣ учени мѫжье. Въ тие архиви онъ намѣри и прѣписа нѣколко хиляди нови паметници за историята на всичтѣ словѣнски племена и на нихнитѣ съсѣди. За изров-

[1]) Глед. „Nekoliko novih izvora za historiju južnih Slovena“ въ *Rad jugosl. akademije* кн. V. 1868. Цѣлата хроника на Роберта де Клари биде обнародвана отъ Карла Хопфа токо въ 1873 г. въ неговий сборникъ: „Chroniques Greco-Romanes“. Berlin 1873.

ињьето на това богатство Макушевъ трѣбваше да прѣ-
ледa и прѣчете въ горѣреченнитѣ архиви стотини хиляди
тари документи, писани съ нáй-разнообразно и мѫчно за
етенье писмо. Прѣзъ зимата на 1869 и 1870 г. менѣ се
лучи да видѭ съ очитѣ си, съ каква ревность и вѣщина,
ь какво голѣмо постоянство онъ извършваше тоя си те-
ъкъ трудъ въ Неаполитанский архивъ. Негото уморено
ъ работа и всякога умислено лице се озаряваше отъ
на извънредна радость, когато той сполучваше да изрови
ѣкакъвъ любопитенъ за Българетѣ паметникъ. Такви па-
тници той всѣки пѫть драговолно ми прѣдаваше да ги
тѫ и, ако пожелаѭ, да си ги прѣпишѫ. Съ нѣкои отъ
хъ азъ тогава още запознахъ читательетѣ на нашето
Іериодическо Списание" (книж. I, 1870 год. стр. 39, 40,
—45).

Слѣдъ завърщаньето си изъ Италия Макушевъ въ
71 г. станѫ профессоръ на словѣнската филология въ
ршавский университетъ; въ тая дължность онъ останѫ
до самата си смърть, около 12-ть годинъ. Прѣзъ това
ѣме той е обнародвалъ доста много трудове по историята
литературата на различнитѣ словѣнски плѣмена. Ние
ка ще кажемъ по нѣколко думи токо за оние негови
удове, кото се касаѭтъ до Българетѣ. Тѣ сѫ:

I.

„Историческія разысканія о славянахъ въ Албаніи въ
дніе вѣка" Варшава 1871 г. стр. 153 + VII. Срѣдневѣ-
ната албанска история Макушевъ дѣли на четери пе-
да: *български, анжуйски, сърбски* и *скандербеговски*. Бъл-
ский периодъ той захваща отъ 861 г., когато пó-голѣ-
а часть отъ Албанската земя е влѣзла въ състава на
лгарската държава при Бориса Михаила. Отъ тогава
лгаретѣ сѫ господарували тамъ чакъ до 1019 г. Прѣзъ
а врѣме българский елементъ толко се е усилилъ въ
дна и южна Албания, дѣто още около края на 11-й

вѣкъ, когато българското царство вече не сѫществуваше, нѣкои писателье (Малатерра) сѫ наричали тие страни *български,* а населението имъ — българско. Силното побългаряванье на Албания по онова врѣме се доказва и отъ това, дѣто изъ неѭ охотно сѫ се придружавали различни чети къмъ българскитѣ въстанници въ 11-й вѣкъ. Макушевъ е напълно увѣренъ, че и прѣзъ врѣмето на византийското господаруванье въ България (1019—1186) въ Албанската земя е прѣобладавалъ българский елементъ, поради това онъ и това врѣме отъ исторический животъ на Албанцитѣ причислява къмъ българский периодъ на Албанската история. — Наскоро слѣдъ възстановлението на българското (Търновско) царство ние пакъ намираме Албания („Деволская хора и земля арбанасская") подъ власта на Българитѣ. По мнѣнието па Макушева, Българский периодъ въ Албанската история фактически се е свършилъ токо въ 1237, та се е продължавалъ, слѣдователно, около 400 годинъ. Прѣзъ толкова дълго врѣме българскитѣ нрави, обичае, българскитѣ обществении наредби сѫ могли съвсѣмъ да се укоренятъ между Албанцитѣ и да станѫтъ като национални чърти на нихний народенъ битъ. На 1272 год. Албания доброволно се е подчинила на Неаполитанский краль Карлъ I Анжуйский, като е взела отъ него вѣра и клетва, че нѣма да ѝ кѫтне народнитѣ *обичае, наредби* и *правдини* (bonus usus, consuetudines, privilegia concessa ab antiquis imperatoribus Romanie). Макушевъ увѣрява, че подъ тия *наредби* и *правдини* трѣбва да се разумѣватъ наредбитѣ и правдинитѣ, които отъ Българетѣ сѫ били останѫли на Албанцитѣ и че, слѣдователно, Карлъ I „закрѣпилъ вліяніе славянской (болгарской) образованности въ Албаніи" стр. 23. — За анжуйский периодъ на Албанската история (1250—1350) Макушевъ е събралъ твърдѣ много и твърдѣ важни нови материали. Отъ тѣхъ за насъ особно любопитни сѫ нѣколко документи, отъ които се доказва, че Карлъ I Анжуйский е сключвалъ съѭзъ съ

Българетѣ противъ Византийский императоръ Михаилъ Палеологъ и че по тая работа сѫ ходили негови посланници въ Търново, а български въ Неаполъ. Не малко нови паметници Макушевъ привожда и тамъ, дѣто излага историята на сърбский периодъ (1350—1450 г.) и на скандербеговото врѣме. Скандербегъ е билъ родомъ Словѣнинъ: майка му *Воисава* и баща му *Иванъ*, синъ *Браниловъ*, сѫ били отъ чисто словѣнска рода. Въ Скандербеговата кѫща словѣнский езикъ е билъ познатъ тъй исто, както и албанский. Военний съюзъ, който Скандербегъ състави противъ Турцитѣ, е състоялъ не само отъ албански, но и отъ словѣнски владѣтелье. Отъ тука се види, че Скандербегъ принадлежи толкова и на словѣнската история, колкото и на албанската. Всичко това е доказалъ покойний нѣмски историкъ Карлъ Хопфъ.[1]) Неговитѣ доказателства Макушевъ е подтвърдилъ съ нѣколко нови документи. Освѣнъ това, той е сполучилъ да намѣри и нѣколко такви пеметници, които ни накарватъ да се съмнѣваме въ истинноста на онне романтически разскази, съ които нѣкои панегиристи сѫ украсили живота и дѣятелноста на Скандербега. Въ книгата си, за която ни е тука рѣчта, Макушевъ е помѣстилъ една особна глава „за устройството и управлението на албанскитѣ общини въ срѣднитѣ вѣкове". Тая глава, която е изработена пó-вечето възъ основата на нови архивни материали, има за насъ особенъ интересъ, защото, както рекохме пó-горѣ, въ албанский общественъ битъ е имало и доста много български чърти. Присѫтствието на такви чърти се доказва и отъ нѣколко словѣнски термини, които Макушевъ срѣщнѫлъ въ паметницитѣ на албанский общественъ животъ и на които той е обърнѫлъ особно внимание. Тие термини сѫ: povlie (повеля = грамота, указъ), boiari, buiári (боляре, бояре), voyvoda, voivoda (вой-

---

[1]) Въ своята прѣкрасна книга „Geschichte Griechenlands im Mittebalter" Лайп. 1868.

вода), bastina (бащина), obrochum или l'obrocho (оброкъ), siocum, siocho (сокъ).[1])

II.

„Болгарія въ концѣ XII и въ первой половинѣ XIII в.“ Варшава 1872 год. Въ тоя си трудъ Макушевъ доста подробно е разгледалъ дѣятелноста на първитѣ Търновски царье, до колкото това му е било възможно на онова врѣме, когато още не бѣхѫ се появили книгитѣ на профессора Успенскаго, които изнесохѫ на видѣло съвсѣмъ нови и много любопитни паметници за тая важна епоха въ нашата история.[2]) Макушевъ съ особно внимание тука е разгледалъ сношенията на царя Иоанна I съ Иннокентий III и отношенията му към Латинската империя. При обработваньето на тия въпроси той се е въсползовалъ и отъ любопитнитѣ свидѣтелства на Реберта де Клари.

III.

„Болгарія подъ турецкимъ владычествомъ, преимущественно въ XV и XVI вѣкихъ“ (напечат. въ „Журналъ министерство народн. просвѣщенія“, 1872, часть CLXIII. Тука Макушевъ доказва, че турското завоевание било полезно за българский народъ, и ето по що. Въ 14-й вѣкъ, прѣди турското нашествие, българската земля политически е била распокѫсана на нѣколко малки части, които сѫ се управлявали отъ различни управителье, пó-вечето чужди отъ колкото свои. И еднитѣ и другитѣ отъ тѣхъ сѫ се грижили пó-вечето за своитѣ лични интереси, на които сѫ и приносили въ жертва доброденствието на своитѣ под-

[1]) Всяка селска кѫща е плащала по четири гроша *оброкъ: l'obrocho*, che é grossi quatro par casa. *obrochum*, quod est grossi quatuor prodomo. — По мнѣнието на Макушева *сокъ* се е наричалъ данокътъ, който сѫ плащали бездомнитѣ мѫжье (стр. 127).

[2]) Ние тука подразумѣваме слѣднитѣ книги на г-на *Успенскаго*: а) „Образованіе втораго болгарскаго царства“. Одесса 1879 г. б) „Византийскій писатель Никита Акоминатъ“ Петербургъ 1874.

данници. Освѣнъ това, тие слаби правителье не сж могли да защищаватъ владѣнията си отъ вънкашни неприятелье, които постоянно ги сж нападали и разорявали. По онова врѣме, казва Макушевъ, „самостоятельное существованіе Болгаріи было немыслимо. Если бы не завладѣли его Турки, то она досталась би Мадъярамъ. Вспомнимъ, что уже Емерихъ (1196—1204) помышлялъ о болгарскомъ вѣнцѣ; вспомнимъ, что папа григорій IX увѣщевалъ Белу IV 1263 г.) предпринять крестовый походъ въ Болгарію, указывая, что Богъ избралъ его и возвеличилъ для распротраненія католицизма; вспомнимъ, что Людевитъ великий тнялъ у Болгаръ Видинъ (1365 г.) и владѣлъ имъ четыре года, и что Иванъ Страшимiръ Видинскій, призналъ себя венгерскимъ вассаломъ до 1397 г., когда онъ олженъ былъ подчиниться Баясету...... И нѣтъ сомнѣя, что доставшись Мадъярамъ Болгарія окатоличилась бы потеряла свою народность“ (стр. 288). Турското завоение не само е отклонило тая опасность, която е заплашла цѣлата бждниная на българский народъ, но още е и дравило тая бжднина чрѣзъ това, дѣто е съединило потически распокжсаннитѣ български области подъ една асть. По мнѣнието на Макушева, турското завоевание първо врѣме било полезно на българский народъ и ѣзъ това, че му уздравило такъвъ материаленъ животъ, ъвто той ня́ да ли е видвалъ въ 14-й вѣкъ при християнскитѣ си управителье. Първитѣ турски султани, осо) Мурадъ II, Мухамедъ II, Баязитъ II, Селимъ II, сж отличавали съ вѣротърпимость, правдолюбие и съ други хвални нравственни качества. Турцитѣ прѣзъ това сла- въ историята имъ врѣме сж се държали просто и чопки сж се обнасяли съ своитѣ подданници: не имъ взеи тежки данъци, сждили ги лесно и право, добрѣ ги нили отъ вънкашни врагове и разорения. Прѣзъ 15-й 6-й вѣкове християнетѣ въ Турско се наслаждавали съ во мждро и човѣшко управление, каквото рѣдко се е

срѣщяло на онова врѣме и въ на́й-образованнитѣ европейски държави. И Българетѣ тогава изобщо били доволни отъ положението си, живѣли доста *свободно, били богати.* Всичко това Макушèвъ се старае да подтвърди съ различни свидѣтелства, които той издирилъ въ италианскитѣ архиви. Турското иго е взело да стая тежко и несносно за Българетѣ токо отъ края на 16-й вѣкъ, когато характерътъ и поведението на Турцитѣ захванѫли да се развалятъ. Тая Турска развала, по мнѣнието на Макушева, е произлѣзла на́й-много отъ сближаваньето на Турцитѣ съ западно-европейскитѣ държави, особно съ Венецианската република. „Безнравственная, своекористная и трусливая, но дальновидная республика св. Марка была, безъ сомнѣнія, первою и главнѣйшею виновницею нравственной порчи Турокъ. Откупаясь отъ войны щедрыми подарками султану, визирямъ и пашамъ, она развила въ Туркахъ продажность и роскошь — главные источники бѣдствій ихъ христианскихъ подданныхъ. Интриги ренегатовъ, фанаріотовъ и католическихъ миссіонеровъ подлили масло въ огонь“ (стр. 312). Отъ края на 16-й вѣкъ старитѣ турски добродѣтели и похвалнитѣ страни на турското управление изчезватъ. Турцитѣ ставатъ бездѣятелни, лѣниви и се вдаватъ въ роскошь, *салтанатъ.* Тие пороци ги сѫ накарали да станѫтъ и страшно користолюбиви. Даждията сѫ се уголѣмили, *рушветътъ* станѫлъ всесиленъ въ управлението и въ сѫдилищата, имотътъ и животътъ на *раята* останѫли беззащитни пр. Отъ тогава, сирѣчь отъ края на 16-й вѣкъ, Българетѣ взели вече сериозно да мислятъ за освобождението си и да търсятъ за това вънкашна помощь. Макушевъ привожда нѣколко твърдѣ любопитни свидѣтелства за сношенията, които Българетѣ съ таква цѣль сѫ правили въ края на 16-й и въ началото на 17-й вѣкъ съ седмиградский князь Стефанъ Батори, съ Руситѣ, съ различни италиански владѣтелье и даже съ испанский краль. Такъво е вкратцѣ съдържание на Макушевата ста-

тия за състоянието на Българетѣ подъ турското владичество. Изсказаннитѣ въ неѭ мисли заслужватъ сериозно внимание, макаръ че нѣкои отъ тѣхъ може и да не сѫ вѣрни. Особно важна е тая статия по това, че тя е прѣпълнена съ доста много нови извѣстия и свидѣтелства, които иматъ първостъпенно значение за историята на Турцитѣ и Българетѣ. Между друго тука е приведена токо речи цѣла записката на Дубровничанина Павла Джорджича за положението на Българетѣ, която (записка) е писана на 1595 г. и която Макушевъ е намѣрилъ въ Миланский архивъ.[1]) Приведени сѫ и извлечения изъ нѣкои писма отъ охридский патриархъ Атанасий, който около 1615 год. дѣятелно е работилъ за разсипваньето на турското царство. За тая цѣль той приготовлявалъ възстание въ България и въ сѫщото врѣме подбуждалъ вицекральоветѣ неаполитански и сицилийски, та и самий испански краль, Филиппъ III, да захванѫтъ война съ Турцитѣ. Тие паметници за дѣятелноста на патриарха Атанасия Макушевъ е намѣрилъ въ палермитанский архивъ.

Членътъ, за който ни е тука рѣчта, се свършва съ послѣднитѣ думи: „Болгаре не безропотно сносили тяжелое иго и жестоко мстили за насиліе физическое и нравственное: но они не могли облегчить своей несчастной судьбы, немилосердно преслѣдующей ихъ до нынѣ. На глазахъ отцевъ нашихъ совершилось освобожденіе Сербіи и Греціи, на нашихъ глазахъ объединились и устроились дунайскіе княжества; а Болгарія продолжаетъ робствовать, и, Богъ знаетъ, скоро ли дождется своего освободителя.“

IV.

„Очеркъ исторіи и современнаго положенія задунайскихъ Славянъ: Болгаръ и Сербовъ“ напечат. въ *Русскомъ Вѣстникѣ* 1876. Прѣзъ мѣсецъ мартъ на 1876 г., когато

[1]) За тая записка или *рѣчь* на Павла Джорджича глед. Период. списание на Бълг. Кн. Др. 1870 г. кн. I, стр. 43, 44.

юнашкото херцеговинско възстание бѣше покрѫтило рускитѣ сърдца съ особно горещо съчувствие къмъ сърбското плѣме, когато и русската публицистика, увлечена отъ това съчувствие, малко се занимаваше съ България, като не очакваше тамъ нѣкакви сериозни събития. Макушевъ е съставилъ горѣзабѣлѣженний „очеркъ" (прѣгледъ) и го е обнародвалъ въ единъ отъ нáй-разспространеннитѣ руски журнали. Тука той е помѣстилъ вѣрни, свободни отъ всякакво пристрастие и увлечение бѣлѣжки за сърбското плѣме и за сърбскитѣ земли на балканский полуостровъ, особно за сърбското княжество. Но при това е обърнѫлъ и особно внимание на Българетѣ, на които е посветилъ и пó-голѣмата часть отъ тоя си трудъ. Вкратцѣ, но ясно и майсторски тука е изложена историята на Българетѣ, положението имъ подъ турското иго и възраждането имъ. Съчувственно е описанъ успѣхътъ, който Българетѣ сѫ направили въ своето развитие при толкова мѫчни обстоятелства и спънки отъ всяка страна. Особно съчувственно е описано напрѣдването на българската книжнина, за която Макушевъ съ нѣкаква си гордость забѣлѣжва: „болгарская литература въ послѣднее десятилѣтіе сдѣлала большіе успѣхи: болгарскія книги считаются не десятками, а сотнями, и въ числѣ ихъ есть добросовѣстные труды историческіе, этнографическіе и лингвистическіе..... Можно надѣяться, что болгарская литература быстро разовьется и займетъ принадлежащее ей мѣсто въ ряду славянскихъ литературъ." Тука сѫ помѣстени и доста вѣрни географически, этнографически и статистически бѣлѣжки за наший народъ. Не е нужно да се запираме на подбужданията, които сѫ накарали Макушева да обнародва такъвъ единъ „очеркъ", проникнѫтъ съ горещо съчувствие къмъ наший народъ. Неможемъ да не изповѣдаме обаче, че съ тоя си „очеркъ", който е написанъ нѣколко недѣли прѣди *българското възстание,* Макушевъ направи не малка услуга на нашето народно дѣло.

V.

„Разборъ книги К. Иречека: Dějiny národa bulharského“ напечат. въ „Журналъ министерства народнаго просвѣщенія“. 1878, апрѣль и май. Това е много подробна критика, – тя заема около седемь печатни листье (коли) и до нѣйдѣ прѣдизвикана отъ моето кратко писмо за българската история на г-на Иречека, което (писмо) обнародвахъ прѣзъ 876 г., чтомъ излѣзе на свѣтъ тая важна книга.[1] Азъ желаѣхъ часъ по́-скоро да запознаѭ читательетѣ на нашето „Периодическо списание“ съ почтенната книга на г-на Иречека и съ нейното значение, поради това въ реченното мое писмо се и говори по́-вечето за нейнитѣ хубави страни, каквито тя има твърдѣ много. За нѣкои отъ недостатъцитѣ ѝ, които на́-бързѣ могохъ да забѣлѣжѫ, азъ накожде споменѫхъ въ писмото си, но за тѣхъ споменѫхъ само вкратцѣ. Макушевъ останѫлъ твърдѣ незадоволенъ отъ това мое писмо, съгледалъ въ него „слишкомъ пристрастный отзывъ“, за който и твърдѣ остро ме укорява въ критиката си. Тука той е обърнѫлъ по́-вечето внимание на слабитѣ мѣста въ историята на г-на Иречека, именно нѣкои дребни погрѣшки и пропущания, каквито има и всякога ще има въ една книга, която обнема цѣлата история на единъ малко изученъ народъ, и каквито се срѣщатъ и въ Макушевитѣ исторически трудове. За такви недостатъци Макушевъ твърдѣ строго осажда, г-на Иречека, комуто особно не прощава това, дѣто не се въсползувалъ отъ вситѣ русски трудове и издирвания по българската история. Но който знае, колко мѫчно се получатъ такви русски книги въ Прага, дѣто г-нъ Иречекъ е писалъ българската си история, той, вѣрвамъ, ще намѣри тия осѫждания и укорявания не до тамъ справедливи.

[1] Това писмо е напечатано въ „Периодическото списание на Българското книжно дружество“ Браила, 1876, кн. XI—XII, 215—227. Съ нѣкои измѣнения то биде напечатано и въ журнала (Časopis) на чешкий музей, сѫщо и въ Archiw für Slawische Philologie.

Трѣбва да кажѫ още, че г-нъ Иречекъ во второто (Одесско) издание на своята история, което излѣзе на свѣтъ тако речи въ едно врѣме съ Макушевата критика, бѣше вече оправилъ нѝ-вечето отъ недостатъцитѣ. за които го толко укорява тая строга критика. Като оставимъ обаче на страна твърдѣ строгий и острий тонъ въ критический Макушевъ трудъ, за който ни е тука рѣчта, ние трѣбва да признаемъ, че тоя трудъ, надъ който покойний му авторъ много и дълго врѣме се е трудилъ, е направилъ не малка услуга на нашата историография. Съ таква цѣль Макушевъ е и написалъ своята критика, както и самъ изповѣда въ едно приятелско до мене писмо, изъ което си дозволявамъ да приведѫ слѣднитѣ думи: „Ради пользы науки я счелъ долгомъ своимъ отнестись строго и къ книгѣ Иречека и къ вашей рецензіи.“

VI.

Прѣзъ врѣмето на професорската си дѣятелность въ Варшавский университетъ, Макушевъ е намиралъ свободни часове за да приготовлява своитѣ архивни материали за обнародванье. Той може и да обнародва една часть отъ тѣхъ въ два голѣми томове подъ заглавие: Monumenta historica slavorum meridionalium vicinorumque popularum. Първий отъ тие томове е напечатанъ въ Варшава на 1874 г., а вторий — въ Бѣлградъ на 1881 г. Въ тѣхъ сѫ вмѣстени и нѣколко особно любопитни за насъ паметници, за които ние ще поговоримъ нѝ-подробно другъ пѫть. Тука само ще забѣлѣжимъ, че освѣнъ обнародванний въ горѣзабѣлѣженнитѣ два тома материалъ, у Макушева имаше още много такъвъ архивенъ материалъ, съ който бихѫ могли да се напълнятъ още петь шесть голѣми томове и който покойний також де желаеше да обнародва постепенно. Трѣбва да се надаме, че университетскитѣ Макушеви другаре и неговитѣ ученици нѣма да оставятъ тоя драгоцѣненъ исторически материалъ да се разпелѣе и изгуби, а ще се по-

грижатъ и за пó-скорото му обнародванье. Ние особно трѣбва да желаемъ това, защото между необнародваннитѣ Макушеви паметници има и доста много такви, които се касаѭтъ до нашата история. За нѣкои отъ тѣхъ покойний ъ обичната си любезность писменно ми е съобщавалъ нѣкога кратки, а нѣкоги и подробни извѣстия. Такви негови писма, които сѫ любопитни и отъ други нѣкои страни, зъ съмъ учувалъ, защото ми се чини, че тѣ заслужватъ а бѫдѫтъ обнародвани нѣкога.

Освѣнъ горѣизброеннитѣ трудове, покойний българоюбецъ е обнародвалъ въ различни русски журнали и гати и нѣколко пó-малки статии, които много или малко касаѭтъ до нашата история и литература, или пакъ до шето народно дѣло. Азъ тука ще споменѫ токо една ъ тѣхъ, съ която Макушевъ е поздравилъ новата дѣяность на нашето Книжовно дружество въ Срѣдецъ и рвитѣ двѣ книжки отъ въскреснѫлото ни Периодическо писание. Тая статия, която се появи прѣзъ послѣднята ма въ „Русскій Филологическій Вѣстникъ", свидѣтелвова, че покойний ѝ авторъ до самий край на живота не е прѣставалъ да се интересува съ нашитѣ работи съ жива радость е посрѣщалъ всяко добро българско чинание. Тука, като дойде рѣчь до нашето Книжовно ужество, почитамъ за своя длъжность да кажѫ още, че кушевъ още отъ самото основание на това Дружество Браила) постоянно се отнасяше къмъ него съ горещо увствие, което не единъ пѫть е и изказвалъ въ своитѣ енолитературни трудове. Не могѫ также да не спомѫ съ благодарность и за нравственната поддържка, ито покойний всякога даваше на първитѣ работници въ ужеството, като ги насърдчаваше да не падатъ духомъ различни спънки и прѣчки, но да продължаватъ дѣго си съ надѣжда за пó-добри дни и врѣмена.

Въ своитѣ университетски лекции Макушевъ е издѣлалъ особно много мѣсто за нашата история, литература, а такожде и за наший езикъ, който познаваше добрѣ. Той всякога се е старалъ да възбужда особенъ интересъ къмъ нашето плѣме въ своитѣ ученици, единъ отъ които е и В. В. Качановски. Вѣрвамъ, че нещѫ сгрѣшѫ, ако кажѫ, че Макушевъ е вдѫхнѫлъ г-ну Качановскому оная любовь и ревность, съ които той сега издирва и изважда на свѣтъ паметницитѣ на нашата писменность и народна словесность.

Съ ученитѣ си трудове, особно съ откритията си въ италианскитѣ архиви, Макушевъ е направилъ истински, дълготрайни услуги на нашата история. Не сѫ малки и услугитѣ му на нашето народно дѣло, което онъ съ своето авторитетно слово горещо е поддържалъ и въ сериозната русска публицистика, и на университетската си катедра, и въ крѫга на своитѣ учени приятелье и отбрани познайници. Просвѣтенитѣ и родолюбиви Българе особно високо оцѣняватъ такви благородни услуги, та смѣемъ да се надаме, че името на Викентия Васильевича *Макушева* по насъ за всѣкога ще се споменува съ благодарность. Вѣчна му паметь!

Харьковъ, 1883. Юний.

МАТЕРИЯЛИ ПО ГЕОЛОГИЯТА И МИНЕРАЛОГИЯТА НА БЪЛГАРИЯ.

I. Геологически профилъ отъ Видинъ презъ Бойница, Вършка-Чука, Макрешъ, Бѣлоградчикъ до Горний Ломъ и отъ Долний Ломъ, презъ Превала, Чипаровци, Иеловица до Берковица.

ОТЪ ГЕОРГИ Н. ЗЛАТАРСКИ.

Нашата крайдунавска равнина покрита е съ единъ ідъ *иловина,* позната въ геологията подъ името *löss*. Тъзи ·овина съставена е отъ ситни, фини частици алуминиевъ ликатъ, малки, жглести кременни зърнца и дребни лупщи бѣла слюда. Въ нейния съставъ влиза и голѣмо ичество варовица, която по нѣкоги се набира около конитѣ на растенията и прави твърди, неправилни вароги тѣла — *конкреции*. Тъзи дилувиялна пръстъ, напоена ;ъ разни алкалинни соли и обагрена (боядисана) съ ;тло-пепеляни, ужлъти желѣзни съединения, които праъ твърдѣ плодна рѣченната иловина. Слюднитѣ дребни пнци, безъ редъ сж измѣсени съ пръста и никакво нагвание, никакви пластови незабѣлѣзваме въ *löss-a*.

Както по брѣговетѣ на Дунава въ Унгария, така сжщо ь Българско, *löss-a* заема голѣми пространства. Начева Радуевацъ въ Сърбия и се простира на истокъ, дори ·стието на Дунава. Дѣсния брѣгъ на тъзи голѣма рѣка ърмъ и на мѣста доста високъ; съставенъ е по́-вечето рѣченната иловина. Лѣвата или влашката страна на ава, покрита е съ рѣченъ, воденъ на́носъ или *алувиумъ;* съвършенно равна, по́-пространна и по́-низка отъ българата.

Дилувиялната иловина, или *löss-a,* простира се 20—40 километри на югъ отъ Дунава. На западъ и югъ отъ Видинъ допира до Койлово и св. Петъръ, въ ломско дори до Кутловица, въ раховско и врачанско до Борованъ, въ никополско близо до Плѣвенъ, въ русенско до Мънастирлий, въ силистренско до Хамжзлъкъ-баиръ и пр. Освѣнъ по пространство, нашия *löss* се отличава и по дебелината си; при Рахово, той се издига надъ дунавската гладчина около 200 до 250 метра.

Пърхката тъзи пръстъ, която покрива дунавското наше крайбрѣжие, притежава много добри качества. Преди сичко тя е твърдѣ плодна и въ земледѣлческо отношение превъсходна. Съ нея можемъ да подобримъ истощената и клисавата почва, която се намира въ сжщата дунавска равнина или пакъ далечъ отъ нея. Като пластиченъ до негдѣ отъ глината, която се намира въ него, *löss-a* може добрѣ да послужи въ гранчарството, туфларството и тѣмъ подобни занаяти.

Отъ Видинъ къмъ юго-западъ, рѣченната иловина се простира близо до св. Петъръ. Тука тя не е отъ нàй-превъсходнитѣ. Понеже тя съдържа пó-малко пѣсъкъ а пó-вече глинени и варовити вещества, отъ колкото другата, то мжчно препуща атмосфернитѣ води да се процеждатъ презъ нея, а напротивъ, събира ги на повърхноста си и произвежда мочори нездрави въ сѣко отношение. Презъ дъждовно врѣме почвата бива клисава, а въ голѣма суша твърда като камъкъ; и въ едина и въ другия случай, това пречи много за преуспѣванието на сеидбитѣ.

Измежду Мусулманъ и св. Петъръ завършва се *кватернарната* формация и подъ *löss-a* испъкватъ *сарматски* пластови отъ терциярната. Тука се отварятъ, до полвинъ метъръ, дебели слойеви съ креденъ варовикъ, който преминава отъ полу-гжстъ въ порозенъ. Надъ него слѣдватъ пѣсечиво глинени варовити пластови а надъ тѣзи оолитенъ и пизолитенъ, ужлътъ бѣлъ варовикъ съ *Modiola Volhynica* Eichw., разни *Cardia* и други. Пó-нагорѣ, **къмъ**

село Турчинъ, явява се скойчестъ, креденъ варовикъ, съставенъ почти отъ *Tapes gregaria* Partsch и *Mactra Podolica* Eichw. Този варовикъ менява малко по малко състава си и на два километра предъ Бойница преминава въ единъ ужлътъ-бѣлизнявъ, не до тамъ твърдъ варовитъ лапоръ, съ извънредно богатство на сжщитѣ *бивалви*. Но, колкото богатъ и да е този лапоръ съ остатки отъ животни, въ него напротивъ, срѣща се малко число разни видове; освѣнь горнитѣ *Tapes* и *Mactra*, други неможихъ да распозная.

Сарматскитѣ пластови, които се издигатъ отъ св. Петъръ до височинитѣ на Бойница и Кула (180—200 метра), распростиратъ се тукъ, отъ сѣверъ къмъ югъ, въ една доста висока равница, покрита съ плоденъ черноземъ. Естеството на скалитѣ само на нѣкои мѣста може да се познае. Така на пр. при село Бойница, къмъ дола Поповица, можешъ да разгледашъ слѣдующия разрѣзъ: подъ чернозема, явява се бѣлъ лапоренъ варовикъ, съставенъ почти отъ ѣченнитѣ скойки; подъ този слѣдва бѣлъ лапоръ, а подъ него дребно-зърнестъ креденъ варовикъ, тоже богатъ съ сжщитѣ животински остатки; по́-долу има единъ ужлътъ лапоренъ, съ едри, бѣли и черни кременни зърна прошенъ, варовикъ. Този варовитъ камъкъ не е до тамъ твърдъ зтова и въ него се намиратъ отворени пещери. Въ долнитѣ пластови варовика бива по́-пѣсечивъ; той преминава въ пѣсечивъ варовикъ. Освѣнъ горнитѣ петрефакти, въ него виждаме и разни *Cardia*. Отъ другата страна на дола, открива се подъ пѣсечивия варовикъ цѣлъ рѣдъ тънки, разно обагрени, по́-вечето глинени и пѣсечиви пластови. Най-отгорѣ се вижда до 30 с.-м. синкавъ и червенкавъ лапоръ, а подъ този слой (40 с.-м.) *лигнитенъ торфъ* съ тъмно сиянъ цвѣтъ; слѣдва тънакъ (1 с.-м.) слой съ червенъ *лимонитъ*[1]) и до полвинъ метъръ синкаво-жълтъ пластъ

---

[1]) Рудитѣ: *лимонитъ, мелантеритъ, пиритъ, окъръ, лигнитъ* и др. които се [с]щатъ въ настоящата статия, намиратъ се подробно описани въ книжката ми „[Ру]дитѣ въ България“.

лапоръ, напоенъ съ *мелантеритъ,* който лапоръ бива пó-долу червенкаво-жълтъ и твърдѣ пѣсечивъ. Подъ този се вижда пакъ синкавъ лапоръ (10 с.-м.), богатъ на сарматски скойки (conchylia), който преминава въ синкаво-зеленикавъ (30 с.-м.). Такива измѣнения се забѣлѣзватъ и пó-долу, до дѣто не премине скалата въ синкава, доста клисава, лѣска (единъ видъ лапоръ), въ която се виждатъ тоже *окрозни* и лигнитни тънки слойеви. Колкото конкордантни да сѫ горнитѣ пластови, въ лигнитнитѣ се забѣлѣзватъ превивания, истънявания, даже и пречупвания на слойевитѣ.

Вѫглищата, ако така можемъ да нарѣчемъ лигнития торфъ, които тукъ намѣрваме, нѣматъ почти никакво значение, защото нито качеството имъ, а още пó-малко множеството имъ, отговарятъ на практическитѣ ни нужди. Такивато *псеудо-вѫглища* намираме и на други мѣста въ отечеството ни.

Измѣжду събранитѣ окаменености при Бойница, нáй-повече се срѣщатъ бивалви. Никакви *Cerithia* тукъ ненамерихъ. Отъ първитѣ азъ събрахъ голѣмо число, но нáй-добрѣ сѫ запазени тѣзи:

Tapes gregaria Partsch.
Mactra Podolica Eichw.
Ervilia Podolica Eichw.
Cardium protractum Eichw.
Cardium sub-protractum Hilber.
Cardium plicatum Eichw.

Отъ Бойница за Кула имаме сѫщитѣ сарматски скали, расположени почти хоризонтално както и първитѣ. Но тукъ сѫ тѣ пó-закрити, отъ колкото горнитѣ, отъ плодния черноземъ, който е надъ тѣхъ. Сѫщото е и когато отивашъ къмъ сърбската граница, въ юго-западна посока, дѣто исчезватъ безъ да се забѣлѣжатъ. Но ний ще ги видимъ и пó-послѣ къмъ Макрешъ, само подъ друга форма и съ пó-други окаменености отъ колкото при Св. Петъръ и Бойница.

Къмъ Сърбия, по пжтя който води отъ Кула за Зайчаръ, формацията се менява, а съ това и почвата. Недалечъ отъ границата забѣлѣзватъ се разхвърлени синкави, дребно-зърнести пѣсечиви камъни, въ които се незабѣлѣзва нито диря отъ окаменености. Спорѣдъ петрографския имъ характеръ, тѣ могжтъ да се пригроятъ въ долне-кредна формация. Сжщитѣ тѣзи пѣсченици, виждатъ се къмъ село Киряево положени надъ пермскитѣ.

Българо-сърбската гранична черта раздѣля високата Вършка Чука, която на лѣво отъ пжтя се издига, въ двѣ нееднакви части; по́-голѣмата часть принадлежи на Сърбия, а по́-малката на България. Тъзи Чука се простира отъ истокъ къмъ западъ; стърмо се спуща въ княжеството, а полегато къмъ кралевството. Погледана отъ далечъ, показва, че не е съставена само отъ единъ видъ камъни. Горната, по́-малката ѝ полвина е гола и варовито каменита, а долнята, или по́-голѣмата, пѣсечива и обрасла съ хубавъ лѣсъ. Варовика е тъмно синкавъ, набитъ и безъ никакви остатки на организми; пластовитѣ на скалата, ако и не со тамъ ясни, показватъ пакъ че сж наклонени къмъ сѣверъ подъ жгълъ 30—40°. Ако приброимъ червения пѣсченикъ въ горний Пермъ или долний Триясъ, тогава нѣма съмнение, че варовика който лежи конкордантно върху него, се принадлежи на Триясъ.

Въ долнята и южната часть на Вършка Чука, намира се отворена въ ново врѣме, вжглищна рудница. Главната галерия отива къмъ сѣверъ. Въ дълбочината (80—100 метра) до която сж достигнали, пластовитѣ на вжглищата не сж измѣнили никакъ дебелината си. Тѣ сж твърдѣ тънки, както и при устата на окната. Тънкитѣ вжглищни пласта раздѣлятъ дебели, глинени съ битуми напоени черни пясти. Качеството на тѣзи вжглища не е твърдѣ просто; тѣ приличатъ въ много отношения на нашитѣ, Бѣлоградчишкитѣ. Намиратъ се въ Пермска формация подъ червения пѣсченикъ, съвършенно сж черни, горятъ хубаво, рас-

падатъ се лесно на въздуха и съдържатъ голѣмъ процентъ гориви вещества. Но като въ тънки слойеви, немогжтъ да се разработватъ съ успѣхъ.

Като възлизашъ по стърмината за Киряево, червенитѣ пѣсченици и конгломерата, подъ които лежжтъ въглищнитѣ пластови, ставатъ пó-ясни. Къмъ границата пермската формация исчезва, а съ нея заедно червения пѣсченикъ и конгломератъ; надъ тѣхъ се показа синкавъ, ўжлътъ, глиненъ и богатъ съ бѣла слюда пѣсченикъ, въ който се забѣлѣзватъ и черни растителни остатки. Пластовитѣ на този пѣсченикъ, лежжтъ почти конкордантно върху червения и наклонени сж къмъ сѣверь подъ жгълъ отъ 30°. Подобни пѣсченици намѣрилъ съмъ до сега на много мѣста въ България и опредѣлилъ съмъ ги като долне креди; тѣ приличатъ, външно на карпатския пѣсченикъ; но неще ли бждятъ отъ Триясъ съ особенъ *habitus,* това остава още нерѣшено, до като въ тѣхъ ненамѣримъ пó-сигурни доказателства, съ които можемъ да опредѣлимъ староста имъ.

Предѣла измѣжду Киряево и Раковица е единъ видъ високо равнище, пó-вечето оголено и само на мѣста засадено съ дървета. Въ това равнище нийдѣ се невижда отворенъ профилъ, за да може да се поясни формацията; но до колкото можихъ да разбера отъ стратиграфското устройство, азъ съмъ склоненъ да вѣрвамъ, че и тукъ се простира сжщия пѣсченикъ, както и около Киряево.

Когато оставишъ Раковица, къмъ истоименната рѣкичка отварятъ се равени, въ които можешъ да забѣлѣжишъ заоблени частици отъ червенъ пѣсченикъ и конгломератъ. Този материялъ, който е обагрилъ червено и пръста, нанесенъ е по всѣкий начинъ, отъ дѣсната страна, дѣто се вижда развита пермско-трияската формация, както и това доказватъ червенитѣ хълмове, които се издигатъ отъ тъзи страна.

Въ Царъ Шишманово се измѣни формацията. Терциярнитѣ а именно сарматскитѣ пластови изново се явиха.

Щомъ оставишъ горнето село и заминешъ за Макрешъ, отварятъ ти се брѣговетѣ на раковишката рѣкичка, които сѫ съставени отъ зеленикаво-синкавъ лапоръ, твърдѣ богатъ на *Fucoideæ* и други водни растения. Къмъ срѣдата на пѫтя, мѣжду горнитѣ села, показаха се и отъ двѣтѣ страни на рѣката почти хоризонтални варовити, оолитни и пизолитни извънрѣдно богати на *Cerithium rubiginosum* Eichw., *Cardium obsoletum* Eichw., *Mactra Podolica* Eichw., и други. Лепилото на оолита е твърдѣ слабо, затова и камъка лесно се рони и подравя.

Оолитния варовикъ прилича по външноста си на оолитния варовикъ при св. Петъръ, но различава се отъ него по направата и окамененоститѣ си. Ако искаме да правимъ строго раздѣление, св. Петровския варовикъ неможемъ да наречемъ оолитенъ, защото заобленитѣ му зърнца, които съставляватъ камъка, направени сѫ, въ нó-голѣмата си часть, отъ чурупкитѣ на завити и стиснати *Foramminiferæ*. Освѣнъ това, въ него се незабѣлѣзва нито диря отъ *Cerithia*, а тукъ, тѣ играятъ главната роля.

Варовититѣ миоценски церитийски скали, които за първъ пѫтъ видѣхме предъ Макрешъ, мѣняватъ направата си къмъ истокъ. При самото село се вижда само дребенъ и ситенъ набитъ варовитъ оолитъ, премесенъ съ малки пѣскови зърнца. Това може нáй-добрѣ да се види на источната страна на селото, край раковишката рѣкичка, дѣто има отворени кариери. Освѣнъ кременнитѣ пѣскови зърнца, въ него се забѣлѣзва и бѣла слюда въ едри люспици; скалата се отличава по богатството си на остатки отъ растения и животни. Измѣжду послѣднитѣ забѣлѣзахъ разни видове *Cerithia* и *Cardia;* първитѣ или растителнитѣ остатки нó-мѫчно могѫтъ да се опредѣлятъ. Слойевитѣ на този варовикъ сѫ тънки, раздѣлени сѫ на мѣста съ синкавъ или нó-добрѣ зеленикавъ лапоръ, както това може да се види отъ двѣтѣ страни на рѣката. Малко нó-наистокъ зърната на варовика биватъ нó-едри, а слойевитѣ му нó-де-

бело наслóжени, палеонтологическия имъ обаче характеръ остава сѫщий. Но това нетрай много, едрозърнестия оолитъ се замѣнява пакъ съ ситнозърнестъ, цемента му бива съвсемъ слабъ, камъка се дроби лесно.

Щомъ преминешъ отъ дѣсната страна на рѣката и поемешъ стърмината къмъ Александрово, отъ лѣвата страна на пѫтя открива се извънрѣдно богатство по конхилий. отъ тукъ събрахъ:

Buccinum duplicatum Sow.
Bulla Lajonkaireana Bast.
Cerithium rubiginosum Eichw.
Cerithium nodoso-plicatum Hörnes.
Cerithium pictum Bast.
Cardium obsoletum Eichw.
Mactra Podolica Eichw.
Modiola Volhynica Eichw.
Tapes gregaria Partsch.
Trochus pictus Eichw.
Cerithium sp. *Paludina* sp. *Cardium* sp.

Тукъ искамъ да представя слѣдующия профилъ, който може да послужи като разяснение на стратиграфското устройство на церитийскитѣ наслаги. Отъ горѣ на долу четешъ:

1. 30 с.-м. черноземъ.

2. 50 с.-м. натрупанъ материялъ, пó-вечето лапоренъ.

3. 30 с.-м. окрозенъ, пѣчечивъ лапоръ, богатъ на *Гастеропода* и *Бивалви*.

4. 45 с.-м. бѣлъ, пѣсечивъ лапоръ, тоже богатъ на конхилий.

5. 8 с.-м. окрозенъ, мазенъ, ўжлътъ пѣсечивъ лапоръ.

6. 60 с.-м. ўжлътъ пѣсечивъ и слюденъ лапоръ (и въ горнитѣ слойеви има бѣла слюда) съ пó-малко животински остатки.

7. Пó-бѣлизнявъ и пó-богатъ на конхилий, отъ колкото предидущия слой.

Отъ другата страна на високата равнина, която раздѣля Макрешъ отъ Александрово (предишне Османлий), къмто Попадия ханъ, появяватъ се подъ горнитѣ слойеви, пакъ сѫщитѣ ситнозърнести оолитни пластови, каквито ги разгледахме при Макрешъ. Тѣ се завършватъ въ попадийската рѣка, или Бързицата, съ бѣлъ и синкаво-зеленикавъ лапоръ, нареченъ хума.

Брѣговетѣ на рѣка Попадия, която при Александрово носи име Бързицата, съставени сѫ отъ миоценски, сарматски скали. Вертикално прерѣзани, тѣ се издигатъ стърмо надъ тѣсната алувиална долина и показватъ че Терцияриата формация се простира на истокъ и западъ.

Преди още да сме оставили тъзи формация, добрѣ ще бѫде да хвърлимъ кратъкъ поглѣдъ върху нейнитѣ главни бѣлѣзи и върху распространението ѝ у насъ.

Измѣжду Дунава и Тимокъ сарматскитѣ наслаги съставени сѫ отъ скойчестъ варовикъ, препѫлненъ съ чупки отъ *Mactra* и *Tapes* (с. Турчинъ и Бойница); послѣ отъ пѣсчени слойеви, на които кременнитѣ зърна сѫ слепени съ слабъ варовитъ цементъ (Бойница). Нѣкой отъ тѣзи скали иматъ истинска оолитна и пизолитна направа, както може това добрѣ да се види около Макрешъ, а други това нѣматъ (св. Петъръ). Послѣднитѣ, ако и да състоятъ отъ валчести заоблени зърнца, съставени сѫ, въ по́главната си частъ отъ кѫщичкитѣ на окрѫгли и замота́ни фораминифери. Сарматскитѣ пластови лежѫтъ конкорданно едни върху други; слойевитѣ имъ сѫ наклонени малко, къмъ сѣверо-истокъ, но се виждатъ като хоризонтални.

Къмъ Макрешъ се явяватъ долнитѣ сарматски на́слаги. Тукъ тѣ сѫ обѣлѣжени съ послѣднитѣ сарматски представители, именно съ *Cerithium rubiginosum* Bast. и *Cerithium nodoso-plicatum* Hœrnes, както това на́й-добрѣ виждаме въ ...енското корито. Измѣжду Александрово и Зелена Глама, недалечъ отъ Бързицата, завършватъ се сарматскитѣ кат...ве (етажи) съ единъ бѣлъ, хубавъ лапоръ.

Характеристичкитѣ окаменености за долнитѣ пластови на сарматскитѣ скали (*Cerithium pictum* Bast. и *C. rubiginosum* Eichw.), които се намиратъ около Виена и въ западна Европа, съвършенно отсѫтствуватъ въ источната частъ на нашия материкъ. Както пó-горѣ видѣхме, сѫщитѣ фосилий въ изобилие се намиратъ въ западна България и церитийскитѣ нáслаги добрѣ сѫ развити по тия наши страни; но въ срѣдня и источна България, освѣнъ горнитѣ сарматки пластови, други не сьмъ още намѣрилъ. Около брѣговетѣ на Черното море при Балчикъ, на мѣсто церетийски нáслаги, откриватъ се подъ *Mactra Podolica* Eichw. и *Ervilia Podolica* Eichw. бѣли, кредни, лапорни пластови съ извънредно богатство дебелостенни *Mactra* и *Helix*, каквито още не сѫ намѣрени въ западна Европа. Нѣма съмнение, че тѣзи лапорни пластови съ *Helix*[1]) ще бѫдѫтъ еквивалентни съ долнитѣ части на сарматскитѣ наслаги. Въ Добруджа и южна Русия (Кримъ) сѫ сѫщитѣ условия, както и при Балчикъ.

Распространението на сарматскитѣ наслаги не е твърдѣ ограничено въ България. Измѣжду Дунава и долний Тимокъ цѣлото пространство е испълнено отъ тъзи формация, но на сѣко мѣсто не сѫ отворени варовититѣ и оолитни сарматски скали. Въ равнитѣ низки мѣста, тѣ се криятъ подъ крайдунавската иловина (löss), а показватъ се само въ пó-високитѣ и тамъ дѣто рѣкитѣ и долищата се издълбали пръста. Цѣлата равнина, която начева да се издига отъ Койлово и Флорентинъ и която се распростира презъ Кула къмъ югъ до раковската рѣка и Александрово, съставена е отъ сарматски скали. За познаванието западната частъ на това терциярно плато, имаме много да благодаримъ на виенския профессоръ *Franz Toula.*[2]) Година 1880.

[1]) Този *Helix* е *Helix cincta Müll.*, който живей още и днесъ на балканския полуостровъ.

[2]) Geologische Untersuchungen im westlichen Theile des Balkan und in den angrenzenden Gebieten. 3. Die sarmatischen Ablagerungen zwischen Donau und Timok. LXXV. Bd. d. Sitz.-Ber. d. K. Akad. d. Wissensch., März 1877.

презъ есента, посѣтихъ отъ Видинъ за първъ пѫтъ Флорентинъ и явихъ още тогава съ писмо на приятеля си Тоула резултата на изслѣдванията си, които слѣдъ нѣколко мѣсеца, той публикува въ органа на Виенската царска академия заедно съ единъ мой геологически профилъ изъ Флорентинъ.[1])

Отъ Видинъ до Флорентинъ само löss. Сарматскитѣ скали се откриватъ при влизанието въ селото и се простиратъ до Дунава, дѣто варовититѣ скали се издигатъ нѣколко метра стърмо надъ водата. Варовика е пó-вечето порозенъ, но твърдъ въ сѣко отношение; богатъ е на консилий и нáй-вече на *Cardia*. Наслагванието на пластовитѣ не е на сѣко мѣсто видно, защото варовика е пó-вече компактенъ. Нàклона, дѣто може да се види, е около 30—40°; слойевитѣ му падатъ къмъ сѣверо-истокъ.

Сарматския варовикъ при Флорентинъ, макаръ и богатъ да е на фосилий, твърдѣ бѣденъ се показва на видове. Тукъ намѣрихъ само:

Modiola volhynica Eichw.
Tapes gregaria Partsch.
Cardium protractum Eichw.
Cardium sub-protractum Hilber.
Cardium obsoletum Eichw.
Serpula scalata Eichw.
Spirorbis scalata Eichw.
Spirorbis spiralis Eichw.
Spirorbis serpuliformis Eichw.
Spirorbis heliciformis Eichw.

Освѣнъ въ западна България сарматски пластови се откриватъ на много мѣста подъ *löss-a* и въ срѣдня и источна България. При Буковецъ, Гайтанци и Луковица на Горний Ломъ намиратъ се като сарматски лапоръ, оолитенъ варовикъ и пѣсченикъ въ които се намира *Mactra, Tapes,*

[1]) XLIV. Bd. der Denkschriften der Kais. Akad. (math.-nat. Classe). März 1881.

Buccinum etc. Послѣ недалечъ отъ Кутловица при Бойчиновци на горний Огостъ. Въ Раховско, сарматски оолитенъ варовикъ има при Бѣла Слатина (Вранякъ), при Мънастирище на Огоста, при Луковица на рѣката Гостилица, при Хайрединъ и прочие отъ дѣто носятъ варовити камъни за зиданье въ Рахово. Сѫщитѣ се отварятъ и край Дунава. Споредъ *Foetterle-a* миоценски терциярни наслали намиратъ се подъ *löss-a* отъ Плѣвенъ до Никополи. Скалитѣ сѫ варовити пѣсчени и богати на *Cerithia, Cardia* и други. Лани намѣрихъ сарматски варовикъ и въ Силистренско: въ Тропчиларъ варовика е бѣлъ едрозърнестъ прорасълъ съ бѣли калцитни кристали и премѣсенъ съ синкави бѣли кременни зърна. При Байрамъ-бунаръ сарматския варовикъ се показва въ три вида: а) гѫстъ, набитъ като литографски камъкъ, ўжлътъ, и богатъ съ неправилни пори и окамености; б) ситнозърнестъ, бѣлъ безъ петрефакти; в) порозенъ, червеникавъ и богатъ на *Cardia* варовикъ. Въ Байрамъ-бунарския варовикъ намѣрихъ само:

Cardium plicatum Eichw.
Cardium obsoletum Eichw.
Bulla Lojonkaireana Bast.

Между Соякли и Сърнебе-киой, тоже Силистренско, отворени се намиратъ високи дебело насложени скали отъ бѣлъ и червеникаво оолитенъ варовикъ, особенно богатъ на *Cardia.* Въ Силистренско сарматскитѣ пластови начеватъ въ Хамжелъкъ-баиръ и се простиратъ далеко на югъ.

До тукъ разгледана миоценската, терциярна формация, показва като да е спорадически распредѣлена подъ крайдунавския *löss.* Но да ли само така се намира въ сѣверната часть на Княжеството, или непрекъснато се простира подъ дебелитѣ наслаги на *löss-a*, това остава още да се изслѣдва.

Сарматски варовикъ и сарматски бѣлъ лапоръ съ особенъ *habitus*, както пó-горѣ видѣхме, намира се и около Черното море отъ Варна до Балчикъ. Сѫщитѣ пластови

е намѣрилъ и *Peters* въ Добруджа съ характеристичнитѣ окаменености: [1])

Tapes gregaria Partsch.
Cardium obsoletum Eichw.
Cardium plicatum Eichw.
Trochus Podolicus Dech.
Trochus Beaumanti d'Orb.
Trochus Hommairii d'Orb.
Buccinum duplicatum d'Orb.

Южната граница на сарматскитѣ наслаги въ видинско опира до Зелена-Глама, седемъ километра южно отъ Александрово. Подъ горнитѣ пластови лежи непосредно Триясъ подъ тъзи Пермска формация. Нáй-отгорѣ се намира пеелянo-синкавъ, набитъ варовикъ, подъ него слѣдва червена пръстъ съ заоблени кременни откжсляци, а подъ тѣзи червенъ конгломератъ и червенъ пѣсченикъ. Горнитѣ варовити наслаги, подраздѣля Проф. Тоула въ осемъ отдѣла въ които е събралъ, още год. 1875, голѣмо множество окаменености. Азъ ще се задоволя само да ги изброя: [2])

Anoplophora musculoides Schloth.
Arca triasina Römer.
Lima striata Schloth. sp.
Pecten discites Schloth. sp.
Pecten Alberti Goldf.
Ostrea decemcostata Münster.
Retzia trigonella Schloth. sp.
Spiriferina Mentzeli Dunker.
Spiriferina fragilis Schloth. sp.
Waldheimia vulgaris Schloth. sp.
Cidaris transversa Meyer.

---

[1]) Grundlinien zur Geographie und Geologie der Dobrudscha. Wien 1866, p. 196.

[2]) *Franz Toula.* — Ein geologisches Profil von Osmanieh am Arčer, über den Sveti Nikola-Balkan, nach Ak-Palanka an der Nišava. LXXV. Bd. d. Sitz.-Ber. d. k. Akad. d. Wissensch. Mai 1877.

Encrinus liliiformis Lam.
Entrochus cfr. *Schlotheimi* Quenst.
Entrochus cfr. *Silesiacus* Beyr.

Отъ изброенитѣ окаменености ясно се вижда, че тѣзи пластови могжтъ, на́й-добрѣ, да се преброятъ въ *скойчестия* трияски варовикъ (Muschelkalk). Пластовитѣ на този варовикъ падатъ правилно къмъ истокъ и затварятъ съ хоризонта жгълъ отъ 35—45°. Малко по́-на-югъ, показа се подъ него червена земя съ кварцитна заоблени откъсляци. Слѣдва ли человѣкъ пжтя за Бѣлоградчикъ, той ще забѣлѣжи, че отъ дѣсно по възвишенитѣ мѣста се вижда варовика, и отъ лѣво, въ низкитѣ, червения конгломератъ. Пластовитѣ на едина и другия показватъ на́й-голѣма конкорданция. Къмъ село Калугеръ горния варовикъ измѣнява слога си; кристализацията му става видна. Конгломерата е сжщий.

Отъ лѣвата страна на пжтя издига се горския гребенъ, нареченъ Столови. Покритъ е съ варовикъ, който почива конкордантно върху червенитѣ пѣсчени и конгломератни скали. Неще ли този варовикъ да бжде триядиченъ, това остава въпросъ, защото като отдалеченъ много отъ пжтя, азъ неможихъ да го разгледамъ отъ близо. Подъ варовития пластъ открива се червенъ конгломератъ, твърдѣ много разровенъ и нацепенъ отъ атмосфернитѣ метеори. Тукъ виждашъ всевъзможни, но на́й-вече право жгълни фигури, които отъ далечъ изглеждатъ като кжщи; тѣ нѣматъ жгле-сти ржбови, сичко е валчесто сичко е заоблено. Подъ него се открива слой отъ бѣлъ твърдъ пѣсченикъ, дебелъ 70—100 с.-м., а подъ този тънки пѣсечиви слойеви съ слабо слепени зърна. Отъ степена на хидратацията, пѣсченитѣ червени скали добили разенъ колоритъ; тъмночервенитѣ преминаватъ въ светло червени, а тѣзи въ лимонено желти.

Предъ Бѣлоградчикъ отваря се и една еруптивна ганга, гранитенъ камъкъ, но тя исчезва и отстжпва мѣсто на горнитѣ когломератни, пѣсчено-червени скали, които красятъ

бѣлоградчишката околность. Градеца Бѣлоградчикъ, направенъ върху една височина отъ 530 метра надъ морската повърхность, почива върху тѣзи червени скали.

Нáй-красната панорама отваря се на пѫтника, когато остави Бѣлоградчикъ и се спустне по шосето, което води за Ломъ. Пѫтя е направенъ въ прохода измежду колосалнитѣ червени чуки; тѣзи сѫ разведени, измити, напукани даже и отдѣлени въ грамади отъ главната скала. Предъ очитѣ ти, на лѣво и на дѣсно издигатъ се високи стълбове, отъ които едни сѫ заострени а други покрити съ голѣми калпаци, като сѫщи гѫби. Тукъ виждашъ фантастически ликове на кѫщи, на животни па даже и на хора въ разни костюми; нѣкои отъ тѣзи разновидни фигури издигатъ се до двѣсте и повече метра надъ пѫтя. На много мѣста можешъ да забѣлѣжишъ, че отдѣленитѣ и отцепенитѣ скали сѫ наредени край пѫтя, като дървета въ нѣкой прекрасенъ алей. Възхитенъ *Blanqui* отъ бѣлоградчишкитѣ грамади, ето що казва за тѣхъ въ своето класическо дѣлце: *Тѣснитѣ проходи на Олиулъ въ Провансъ, прохода на Панкорбо въ Испания, Алпитѣ, Пиринеитѣ, нáй-дивитѣ тиролски и швейцарски планини, немогѫтъ въ нищо да се сравнятъ съ бѣлоградчишкитѣ*". [1])

Тѣзи фантастически и отъ двѣтѣ страни на прохода издигнати скали, съставени сѫ отъ червенъ пѣсченикъ и конгломератъ. Кременнитѣ зърна, слепени съ слабъ цементъ, пó-вечето сѫ бѣли, а пакъ чернитѣ се намиратъ въ по-малъкъ размѣръ. Наслаганието е ясно. Ситния материялъ се вижда отъ горѣ, а пó-едрия отдолу. Зърната на послѣдния на големина биватъ и колкото человѣшка глава. Пластовитѣ сѫ почти хоризонтални, само малко сѫ наклонени къмъ сѣверо-истокъ.

Въ романтическия проходъ, два километра на югъ отъ Бѣлоградчикъ, подъ пѫтя който води за Чифликъ и край

[1]) *M. Blanqui.* — Voyage en Bulgarie pendant l'année 1841. Paris 1843, p. 151.

малкото поточе, откриватъ се вжглища, които още въ турско врѣме (1874—75) сж изслѣдвани. Вжглищния пластъ, дебелъ до полвинъ метъръ, разцѣпенъ е въ три тънки слойеви отъ чернитѣ битуминозни шисти — съставени по̀вечето отъ глиненъ и пѣсечивъ материялъ. Пластовитѣ на вжглищата падатъ къмъ сѣверо-западъ, подъ жгълъ отъ 70° и стоятъ въ дискордантно положение къмъ горнитѣ червени скали. Копаната преди деветъ години галерия, намира се днесъ почти затрупана и затворена.

Бѣлоградчишкитѣ вжглища сж прави черни вжглища. горятъ хубаво и съ голѣмъ пламъкъ, богати сж на разни битуминозни вещества[1]); но като въ тънки легла, неможжтъ да се експлоатиратъ съ успѣхъ, както това спомѣнахъ и по̀-горѣ, когато говорихъ за пермскитѣ вжглища при Връшка Чука въ Сърбия. По тия, слѣдователно, причини и турското правителство е било принудено да напустне разработванието на тия вжглища.

Банатъ, който по геологическото си устройство прилича много на западна България, показва сжщото нѣщо при Горня (Gornja) и Чудановецъ (Čudanovec). И тукъ сж намѣрени сжщитѣ вжглища, съ сжщия петрографически и палеонтологически характеръ. *Walchia piniformis* Schl., *Odontopteris obtusiloba* Naum., *Alethoptoris gigas* Gutb., *Alethopteris pinnatifiga* Gutb., *Hymenophyllites erosa* Morr., *Neuropteris cordata* Brongn. сж общи за Банатъ и западна България; червенитѣ пѣсченици и конгломерати намиратъ се и на двѣтѣ мѣста надъ вжглищнитѣ пластови, а освѣнъ това характеризирани сж и съ сжщия съставъ. Въ подобенъ случай неможемъ да се съмняваме, че неще иматъ и сжщата старость. Вжглищнитѣ легла сж, слѣдователно, отъ долний Пермъ, а пѣсченика и конгломерата отъ долний Триясъ. Послѣдната формация намираме и на други мѣста още въ България; червения пѣсченикъ около София, при Петро-

---

1) *Г. Н. Златарски.* — Рудитѣ въ България. Срѣдецъ 1882, стр. 66 (Период. Списание на Българско Кн. Дружество, кн. III, стр. 123). Вижъ още кн. V, стр. 106.

ханъ и Печено бърдо, измежду Радомиръ и Кюстендилъ можемъ безъ противорѣчие да сместимъ въ сѫщата формация.

Червения пѣсченикъ се прекъсва на срѣдъ пѫтя отъ Чифликъ за Фалковецъ. Мѣсто него явяватъ се отъ лѣвата страна сиви, пепеляни, кварцитни шисти, които се цѣпятъ отъ истокъ къмъ западъ и падатъ подъ ѫгълъ 65—70° къмъ сѣверо-западъ. Ако си спомнимъ наклона на ѫглищнитѣ легла, ще се увѣримъ, че шиститѣ лежѫтъ конкордантно подъ пермската формация. Шистозната скала цѣпи се правилно, лащи се като коприна и се осѣща доста разна и гладка. Въ тѣзи шисти освѣнъ тънки има и дебели кварцитни жили, които слепяватъ добрѣ тънкитѣ пладѝ на скалата. Ний можемъ да наименуваме тѣзи шисти *phyllit* или още пó-добрѣ *phyllitgneiss*.

Филитнитѣ скали не се простиратъ непрекъснато къмъ истокъ и къмъ югъ; тѣ бързо изчезватъ и се замѣняватъ пакъ съ червенитѣ пѣсченици и конгломерати. Послѣднитѣ прѣдихъ до Фалковецъ, дѣто изново влѣзохъ въ филитния палеозойски теренъ.

При фалковския ханъ конгломерата промени малко наклона на паданието си. Мѣсто да бѫдѫтъ пластовитѣ му хоризонтални, или малко наклонени, както при Бѣлоградчикъ, тѣ биватъ положени косо, но въ сѫщата пакъ посока.

Въ долината на рѣката Ломъ, человѣкъ помисля, че източната граница на Триаската формация се завършва при споменатия ханъ и че червенитѣ скали отстѫпватъ мѣсто само на кварцитнитѣ шисти. Но това не е така, понеже по самъ брѣговетѣ на Павенецъ (назначенъ като Тинце бърдо въ картата на генералния австрийски щабъ) и на Вѣнецъ, пѣсченика се показа изново подъ варовититѣ пластови, които завършвахѫ нáй-горнята имъ частъ. Тукъ трѣба да забѣлѣжа, че пѣсченика е доста типически, защото подъ варовика се вижда нáй-първо бѣлъ, а подъ него червенъ пѣсченикъ.

Отъ Фалковецъ на югъ, край рѣката, террана е филитенъ както и по́-горѣ. Между-тѣмъ на сѣко мѣсто камъка не е сжщъ; както и на̀клона на пластовитѣ му. Подъ Седогрифъ стратитѣ сж наклонени къмъ югъ; шиститѣ сж претърпѣли доволно изменения, било вслѣдствие натискътъ възъ странитѣ имъ, било отъ вулканическитѣ камъни, които се промъкватъ презъ тѣхъ. И твърдоста на скалитѣ не е на сѣко мѣсто сжща; нейдѣ се цѣпи лесно и въ тънки хубави плочи, а нейдѣ твърдѣ мжчно. Ако погледнешъ състава на тѣзи филити, ще видишъ, че на едни мѣста има малко слюда а на други много, на мѣста е клоритенъ и оливно-зеленъ, а на мѣста блѣдъ и пепеляносивъ. Тамъ дѣто тѣзи палеозойски скали губятъ цѣпивоста си, тѣ преминаватъ въ полукристалинни камъни, въ диоритенъ туфъ (Tuff), а тамъ дѣто въ състава имъ влизатъ едри заоблени откъсляци, тѣ добиватъ видъ конгломератенъ. Безъ разлика на слога или състава, въ тѣзи скали се намара и *пиритъ* (pyrit) въ хубави хексагонални кристали и *мелантеритъ* (mélanterit) въ бѣли като иглици кристалчета. Послѣднята руда е епигенетична, тя е произлѣзла отъ първата. Богатитѣ съ пиритъ жилки намираме по́-вечето на югъ къмъ Балкана, както по́-долу ще видимъ.

Селото Долний Ломъ направено е върху полукристалинни палеозойски скали, по́-компактни и по́-тъмно-зелени отъ колкото ония при Седогрифъ. Къмъ Балкана на югъ, въ тѣхъ намираме пиритъ въ изобилие. Тъзи руда се вижда въ ситни кристали а намира се и съвсемъ въ ситенъ прахъ. Пирита не е чистъ а размѣсенъ и съ малко халкопиритъ (бакърена руда), но тъзи смѣсь до толкова е незначителна, щото немога да си позволя да говоря за тъзи руда както за пирита. Въ тия страни има копани дълбоки ями, но тѣ сж днесъ почти засипани и затрупани, които человѣкъ мжчно може да намѣри. Единъ примѣръ: въ долината на Голѣма рѣка, на истокъ отъ Джебърцъ планина, само 5

километра южно отъ село Долний Ломъ, намира се въ скалата една полу-отворена яма, широка 80 с.-м. Тъзи яма не е плитка, защото когато хвърлихъ камъкъ въ нея, той се чуваше да пада нѣколко секунди, като произвеждаше подземенъ екотъ. Разгледахъ скалата около устата на окната и намѣрихъ желѣзенъ колчеданъ (пиритъ) въ описаната зеленикава скала. Тукъ тамъ се мѣрна и растрошенъ въ малахитъ халкопиритъ. До колкото можихъ да се увѣря отъ тъзи яма не сѫ можле да вадятъ други руди освѣнъ колчеданъ; въ това се увѣрихъ още и отъ извадените каменни откъсляци, натрупани отъ другата страна на Голѣма рѣка. Около руднитѣ купища, намиратъ се и купища съ сгория, която навѣрно ще бѫде желѣзна, макаръ още да не сьмъ направилъ подробна анализа. Специфичната тяжестъ, съ която се отличава тъзи сгория, показва, че въ нея се намира още значителенъ процентъ неоткисенъ металъ; това е съвсемъ естественно, защото употрѣбения отъ нашитѣ прадеди начинъ, за вадение чистъ металъ, билъ е твърдѣ първобитенъ. Освѣнъ тия купища сгория, намиратъ се и други въ рѣка Краставица, послѣ въ Лѣва рѣка, въ селото, презъ барата край селото и проче. Тъзи сгуръ, или пó-добрѣ тия маданища, доказватъ най-блѣскаво, че тука е цъвтѣла нѣкоги минералната индустрия и че предѣла е рудоносенъ. Околното население разказва, че по тия страни е вадено нѣкоги желѣзо, мѣдь, сребро даже и злато; но кога, кадѣ и въ какъвъ размѣръ, за това никой неможи да ми даде положителенъ отговоръ. Расказитѣ на селенитѣ до толкова сѫ преиначени, щото преминаватъ границитѣ на вѣроятноста; тѣ излизатъ, поне за мене, баснословни, защото немогѫтъ да издържатъ строга критика.

Едно нѣщо немога да си разесня: отъ кадѣ сѫ носили рудата тука. Около Горний Ломъ неможихъ да видя тамва камъни, които могѫтъ да доставѫтъ нуждния материялъ. Има наистина пиритъ въ изобилие, както видѣхме

пó-горѣ, но отъ него не сѫ могле да вадятъ желѣзо, понеже едва ли въ ново врѣме металургията успѣ да извади чистъ металъ отъ симпурното желѣзо. Да сѫ вадили мѣдъ, тогава халкопирита трѣбаше да се намира въ изобилие, а тукъ го намираме само въ минимални количества размѣсенъ съ пирата. Така или инъкъ, металоносната руда е носена тукъ отъ други мѣста на откисвание (réduction). Твърдѣ ми е жалко, пó-край сичката ми добра воля, че неможихъ да пропѫтувамъ на сички страни този руденъ предѣлъ и да проуча обстоятелственно тия стари рудници, защото другаря ми г. Тонаръ — минния инженеръ — твърдѣ бързаше и затова азъ трѣбаше да се лиша отъ разрѣшението на този толкова важенъ въпросъ. [1])

Сгорията, която имахме случай да разгледаме около Горний Ломъ, неще бѫде твърдѣ скорошна. Както предполагамъ, тя ще бѫде едноврѣменна съ чипаровскитѣ рудници, които датиратъ отъ XIII и XIV вѣкъ. [2]). Формацията, скалитѣ, тектоничното устройство въ Чираровци и на горний Ломъ сѫ безъ разлика едни и сѫщи. Саксонскитѣ рудари, като вѣщи въ занаята си, слѣдили сѫ руднитѣ жилки въ сѫщитѣ камъни на западъ и стигнѫли сѫ нáй-послѣ въ този предѣлъ, който впрочемъ не е много отдаличенъ отъ първия. Възможно е още и това, щото тѣзи стари рудари да сѫ носили изваденета изъ Чипаровскитѣ рудници среброносна оловна руда тука на откисвание, дѣто може би предѣла е билъ пó-гористъ и дѣто мѣстнитѣ обстоятелства сѫ помагали пó-вече за тъзи операция отъ колкото въ Чипаровци.

Колкото за галерията при Голѣма рѣка, дѣто гангата е пиритна, тя може да е отворена преди 50—100 години. На такова раскопавание, дали сѫ, вѣроятно, поводъ старитѣ маданища или купищата съ сгурията; но слѣдъ като

---

[1]) Тъзи е статия извлечение отъ единъ мой рапортъ до г-на министра на финанситѣ.

[2]) *Златарски.* Рудитѣ въ България, стр. 17.

сж увѣрили въ неплодноста на раскопкитѣ, запуснали сж ямитѣ и съ това прекъснали изслѣдванията. Извадения материялъ и днесъ още се намира тамъ на купове и отъ него лесно ще може человѣкъ да се увѣри въ качеството на рудната жила.

Но да се повърнемъ въ с. Долний Ломъ. Преди да влезешъ въ селото отъ лѣва страна на рѣкичката издига се варовита, набита и препълнена съ много калцитни жилчици скала, която носи името *Бѣла стена*. Тъзи скала има пепеляно-сивъ цвѣтъ и е доста твърда. Калцитнитѣ бѣли жилчици, които въ видъ на цѣвици се расклоняватъ въ камъка, подсѣщатъ на коралитѣ, но като нѣматъ ясна направа, могж съ предпазвание да нарека този варовикъ *кораленъ*. Било тъй или инъкъ, азъ смѣтамъ че тъзи скала ще бжде изъ долне-кредна формация. Скромното ми предположение може лесно да се потвърди, ако обърнемъ внимание на ония пластови, които конкордантно лежжтъ надъ нежъ и за които сигурни доказателства имамъ че сж неокомски. Пластовитѣ на коралния варовикъ падатъ къмъ южната страна, или по́-точно къмъ юго-западъ.

Подъ този варовикъ, къмъ срѣдата на селото открийатъ се бѣли едрозърнести пѣсченици, на които тънконаслаганитѣ слойеви сж видни. Наклонени сж къмъ сжщата посока, къмъ която и варовика и затварятъ съ хоризонта жгълъ отъ 13—15°. Сжщия пѣсченикъ се явява и въ дебели пластови и се продължава въ отсрѣщната страна, къ Павѣнца, дѣто подъ бѣлия се вижда и червенъ пѣсченикъ.

Отъ Долний Ломъ за Превала сжщий варовикъ, който при Бѣла стена. Предѣла е каменитъ и голъ, прилича на далматинския Красъ. Два километра предъ Превала, този варовикъ изчезва и надъ него се показва пепеляво-сивъ лапоръ (mergel), който се цѣпи въ тънки плочи, измѣжду които се намиратъ органически, слабо запазени остатки. Този варовитъ лапоръ както по съставъ, така и по окаменено

ститѣ си прилича много на кутловския, който е изъ Неокомъ (долне кредни). Отъ окаменоститѣ можихъ да распозная *Lytoceras,* възможно *Lytoceras subfimbriatum* d'Orb. и нѣколко *Fucoideæ.* И тектоничното расположение на пластовитѣ е сѫщото; при Кутловица пластовитѣ падатъ къмъ югъ (< 25°), а тука къмъ юго-западъ подъ ѫгълъ 29°.

Къмъ Превала рѣченитѣ неокомски скали биватъ пó-лапорни и пó-мегки. Въ Превала се забѣлѣзватъ голѣми балвани триаски червенъ конгломератъ, но този е вѣроятно нанесенъ отъ къмъ сѣверъ или отъ къмъ югъ. И кѫщитѣ сѫ тука покрити съ тъмно червени пѣсечливи плочи отъ сѫщата формация, които сѫ донесени, споредъ както ми казаха, отъ брѣга Предѣла, сѣверо-источно отъ селото.

Сѫщата неокомска формация, простира се до село Митрово, но тя менява доста много петрографския си характеръ. Така н. пр. къмъ срѣдата на пѫтя, измежду горнето село и Превала, яви се лапоренъ варовикъ съ скойчестъ изломъ и сиво-синкавъ цвѣтъ; той лежи конкордантно върху лапорнитѣ пластови. Варовика е ситнозърнесть, има видъ компактенъ. Въ него се невиждатъ други окаменености освѣнъ *belemnites,* на които видоветѣ немогѫтъ да се опредѣлятъ безъ нуждната за това литература. Лапорния варовикъ до толкова е богатъ на тия окаменени животни; щото съ пълно право можемъ да го наречемъ *белемнитенъ.* Този исчезва бърво и на мѣсто него се явяватъ пакъ първитѣ лапорни съ *Lytoceras* пластови.

При Митрово, отъ лѣвата страна на потока, срѣщу селото, показва се гѫстъ като предишния но червеникавъ варовикъ съ *хематитни* (желѣзна руда) жилчици; въ него се лащятъ и калцитни кристали, но твърдѣ бѣденъ е на окамeнености. Никаква конкорданция се незабѣлѣзва измѣжду този варовикъ и неокомския лапоръ, защото пластовитѣ му падатъ съвършено слабо къмъ сѣверъ. Този варовикъ, който се издига като малъкъ островъ надъ дру-

гитѣ пластови, бързо изчезва къмъ югъ, като отстъпва мѣсто на неокомскитѣ нáслаги.

Къмъ Чипаровци губи се кредната формация; подъ нея се явява долний Триясъ. Червения пѣсченикъ и червения конгломератъ, които разгледахме къмъ Бѣлоградчикъ преобладаватъ въ тия страни. Наклонени сѫ въ сѫщата посока, къмъ която и долне-кредния варовитъ лапоръ, но и не подъ сѫщия ѫгълъ. Еруптивнитѣ скали произвели сѫ тукъ доста велики дискорданции; това виждаме найвече на югъ, дѣто пластовитѣ стоятъ почти вертикално, а пѣсченика и конгломерата промѣнени въ кварцитъ и кварцитенъ конгломератъ. Пò-долу пластовитѣ биватъ наклонени въ противна посока. Въ такива завивания и превивания се намира пѣсченика и конгломерата къмъ село Желѣзна, дѣто нáй-послѣ отстѫпва мѣсто на палеозойскитѣ зелени шисти. Върху тѣзи се издига Чипаровци, въ тѣзи скали се намиратъ копанитѣ галерий на старитѣ рудари; въ тѣхъ сѫ расположени галенитнитѣ сребропосни жилки.

Както е познато изъ историята, Чипаровци се е славилъ въ XIII и XIV вѣкъ, като рударски градецъ. Заселенитѣ тукъ Саксонци, разработвали тѣзи рудници, пóвече отъ двѣсте години. Около Чипаровци, днесъ намираме само тѣхнитѣ слѣди. Отворенитѣ нѣкоги отъ тѣхъ ями, виждатъ се добрѣ, но не сѫ останали завардени; пóмногото отѣ тѣхъ сѫ засипани или до полвина напълнени съ вода. Руднитѣ ями слѣдятъ посоката на гангитѣ, а тия цѣпивоста на полукристалиннитѣ зелени скали; начеватъ въ Желѣзна и се простиратъ далечъ на западъ къмъ Горний Ломъ, дѣто ги има пó-вече отъ 15. Въ Чипаровскитѣ палеозойски зелени скали освѣнъ разработванитѣ има и много неоткрити галенитни жилки, но да се изслѣдватъ и да се откриятъ потрѣбни сѫ доста голѣми капитали.

Както преди двѣ и половина години, когато за първъ пѫтъ минахъ презъ тука, така и сега разгледахъ нѣколко

отъ тия окни; тѣ си приличатъ много. Гангата въ която се намира галенита е *сидеритно-калцитна,* рудата се вѣстява въ ситенъ прашецъ или пакъ въ доста голѣми кристали (до 8 м.-м.); тя се свѣти сребърно, отъ влагата и въздуха губи отъ блѣсъка си, свойства, които намираме у сички почти галенитни руди. Нашата оловна руда отличава се и съ това добро свойство, дѣто съдържа доста голѣми процентъ сребро (0·13—0·15°/₀). за което сребро и старитѣ разработвали тѣзи рудници.

Отъ Чипаровци до Берковица палеозойскитѣ шисти показватъ малки измѣнения. За да дамъ по ясно понятие на читателя, азъ ще слѣдвамъ маршрута си, като означавамъ точно, гдѣ ставатъ тѣзи измѣнения. До Желѣзна само горнитѣ скали, но къмъ височинитѣ за Иеловица, отъ лѣва страна се показа, надъ шиститѣ, червенъ пѣсченикъ, наклоненъ къмъ сѣверо-истокъ. Долнитѣ му слойеви сѫ косо наклонени, а горнитѣ се виждатъ почти хоризонтални. По пѫтя имахъ сѫщитѣ шисти, но когато превалихъ второто седло, излѣзоха синкави, ситно кристалини, твърди варовити камъни, конкордантно лежащи върху палеозойскитѣ шисти. Къмъ третето бърдо варовика промени посоката на паданието си; той се спущаше на́й-първо полегато а отъ послѣ стърмо къмъ юго-западъ. Предъ Иеловица, на върха на третето бърдо, яви се пакъ червения пѣсченикъ, а отъ другата страна варовика. Пластовитѣ на послѣдния отъ начало косо положени, ставаха по́-нататъкъ полегати, но безъ да изгубятъ конкорданцията си къмъ шиститѣ. Тѣзи пробиватъ изново варовика, испъкватъ, но пакъ исчезватъ подъ него, за да се появятъ изново въ село Иеловица. Сѫщитѣ измѣнения измежду горнитѣ двѣ скали се виждатъ и на истокъ; и пластовитѣ имъ не падатъ къмъ една и сѫща посока, ту ги виждаме наклонени къмъ сѣверо-истокъ, ту къмъ юго-западъ. Предъ Кутеновци, подъ твърдитѣ синкасти варовити скали излиза пакъ кварцитния пѣсченикъ, но и бързо се изгубва.

Отъ сичко до тука, ний можемъ заключи, че има силни и разновидни гжнки, превивания а може би и препуквания на пластовитѣ, вслѣдствие на които сж се образували рѣченитѣ брѣгове, долини и седла. За варовика предполагамъ да е отъ Триясъ формация, защото пластовитѣ му лежжтъ паралелно надъ Трияскитѣ червени скали, а тѣзи конкордантно съ палеозойскитѣ шисти.

Близо Кутеновци, една гранитно-диоритна ганга пробива шиститѣ, простира се отъ юго-истокъ къмъ сѣверо-западъ и се завършва въ самото село. Отъ тука до Берковица имаме само палеозойски зелени филити; тѣ мѣняватъ съставъ, твърдостъ и наклонъ, падатъ повечето къмъ юго-западъ. Петь километра надъ Берковица, дѣйствието на еруптивнитѣ скали върху седемантарнитѣ става очевидно; шиститѣ биватъ промѣнени въ диоритенъ туфъ. Нáй-първо ги виждаме твърди, пепеляни и окрасени съ черни пятна, послѣ се явяватъ като твърди, зелено-пепеляви, грамади безъ никаква цѣпивостъ; тѣзи компактни камъни съвършенно сж изгубили първобитнитѣ си свойства, и преобърнати се виждатъ въ полукристалинни.

Къмъ Берковица, по върховетѣ на брѣговетѣ се показа единъ хубавъ мряморъ, който може да бжде първия трияски варовикъ, преобразенъ отъ кристалинитѣ камъни. Този мряморъ се издига отъ сѣверната страна на града, а даже и надъ самия градъ. Пó-чистъ и пó-хубавъ се намира на западъ отъ Берковица, отъ дѣто го вадятъ въ отворени каменоломи. Освѣнъ бѣлия като снѣгъ мряморъ, има го и синкаво-червенкавъ, зеленикаво-бѣлъ, мѣснато-червенъ; послѣ шаренъ: бѣлъ-синъ-червенъ; червенъ-синъ-зеленъ и прочие. Зърната на тозъ мряморъ сж отъ срѣдня величина, твърдоста му допуща да се обработва превъходно. Отъ берковския мряморъ могжтъ да се приготвятъ хубави плочи за постилание на монументални здания, за правяние сълби, маси и други кжщни окрашения. За монолитни стълбове и за голѣми статуи, този мряморъ не-

може още да послужи, защото въ горнитѣ му пластови, които сѫ биле изложени дълго време на атмосфернитѣ метеори, намиратъ се разни капиларни пукнатини, които пречатъ твърдѣ много за изработванието на подобни нѣща. Но, ако тѣзи мряморни кариери наченатъ да се разработватъ постоянно и съ по-голѣма, енергия, азъ сьмъ напълно увѣренъ, че слѣдъ година, двѣ или три, отдолу ще излѣзатъ такива пластови, които ще могѫтъ да доставятъ материялъ за сѣко нѣщо.

НАШАТА ВЪНШНА ТЪРГОВИЯ ПРЕЗЪ 1880 И 1881 ГОДИНИ.

ОТЪ М. К. САРАФОВА.

„*Статистика на Княжество България II. — Външна търговия на Княжеството презъ 1880 и 1881 години. — Издава Статистическо Бюро. София. Държавна Печатница 1883*".

Неотдавна слушахъ знаменитъ единъ економистъ и публицистъ да говори за бждящето на българския народъ. „Васъ ви чака, казваше той, бляскава бжднина: на васъ принадлежи сждбата на балканскитѣ земи. Не се плашѣте отъ голѣмитѣ сили, отъ огромнитѣ войски, които ви заобиколили като да искжтъ да ви задушжтъ; нито пакъ се надѣвайте, че и вий съ войска, съ груба сила, ще направите много нѣщо. У васъ има по́-ѣки срѣдства отъ круповитѣ топове, отъ усъвършенствуванитѣ бойни оржжия: вашия народъ е *трудолюбивъ*, *постояненъ въ труда си* и *пиmовенъ*. Тия сж на́й-силнитѣ срѣдства, съ които, въ днешния вѣкъ, почти неусѣтимо се владѣжтъ народи, а, що и на́й-важното, осигурява се народната свобода, провдига се народното благосъстояние". Истинноста на тия думи е допуща никакво съмнѣние. Днесъ-за-днесъ ний сме приучени да считаме подобни мисли като аксиома, която нѣма нужда отъ никакво доказателство. Но истина ли е дѣйствително, че нашия народъ е такъвъ? Не е ли, може би, това само повърхностно сжждение?

Чужденцитѣ-пжтници съгласяватъ се въ единъ гласъ, е земята ни била много плодородна. Та и ний сами привикнахме се, нѣкакъ несъзнателно, да хвалимъ плодородието

на отечеството си. Казвамъ *несъзнателно*, защото и до сега незнамъ на какво основаваме сѫжденията си въ това отношение. Знаемъ ли наистина производителната сила на земята си? Сѣки Българинъ би се намѣрилъ въ неугодно положение, ако бѣхѫ го попитали, колко жито у насъ се ражда, колко дава единъ дюлюмъ или единъ аръ, па до недавна даже колко храна се изнася изъ България.

Подобни въпроси у насъ като и да не сѫществуватъ. Ний сме оставили природата да работи за себе си или пъкъ работимъ по подражение. Въ свѣта се напр. правятъ фабрики, старанѫтъ се за провдиганьето на индустрията и ний, безъ да му мислимъ много, концесионираме разни фабрики, концесионираме рудници, проектираме високи индустриялни училища. Трѣба да се съживи нашата индустрия. казватъ, за да се освободиме отъ чуждуя натискъ. Нека кажемъ, че мисълта за освобождението ни отъ чуждото финанциялно надмощие е истинна. Но испитахме ли пó-напредъ срѣдствата за постиганьето на това освобождение? Да ли напр. кога селенина въ софийско ще купува спирта 20 пари пó-ефтино, той ще стане пó-голѣмъ пистовникъ? Ще събере повече богатство? Да ли у насъ въобще може за сега да се говори за Богъ-знае каква индустрия, която цъвти въ Англия, Франция или Германия? Та ний не сме изучили даже, въ що се състои външния натискъ и неможемъ слѣдователно сполучливо да търсимъ срѣдства за освобождение отъ него.

Общия недостатъкъ е, че ний сме повече наклонни да вършимъ голѣми работи, да рѣшаваме капитални въпроси, а не се залавяме предварително да учимъ, да търсимъ, да наблюдаваме, а че споредъ наученото, намѣреното, съгледаното да създаваме, да нареждаме. Така е и съ въпроса за желѣзницитѣ. Йоще, не сме годинясали, а намъ се доще да си имаме и огненици! Ще питашъ, защо ни е желѣзница? Какво ще возимъ? Отъ гдѣ и на кѫдѣ ще возимъ? На тѣзи питания ще ти отговорятъ твърдѣ много

работи, но нищо положително, нищо практическо. Макаръ да признаемъ, че желѣзницата самá си отваря търговията, самá кара да се произвежда онова, що ще тя да носи, то пакъ е потрѣбно да се попитаме, гдѣ е пó-сгодно да ѭ правимъ, презъ гдѣ искаме да отворимъ вратата си на чужденеца. Но въпроса нетърпѣлъ отлаганье, трѣбало бързо да се рѣши. Ами тогазъ гдѣ ще му излѣзе края?

Такивато, доста безпокоителни мисли, накарахѫ ме да направѭ една студия върху нашата външна търговия, като се основавамъ на новата публикация отъ статистическото ни бюро, която на чело споменѫхъ. Немогѫ да претендирамъ, че сичкитѣ въпроси съ това ще се рѣшѫтъ; но мислѭ, че ако успѣѭ да разяснѭ нашитѣ земания-давания съ външния свѣтъ, то съ това ще се направи баремъ една крачка напредъ за рѣшението имъ. Ако се ясно покаже, какво чуждитѣ държави отъ насъ купуватъ и за какво ний си вращаме паритѣ на вънъ, ще можемъ, мислѭ, да видимъ какво би трѣбало да правимъ за нашето забогатяванье.

Ний имаме до сега печатани данни за нашата външна търговия въ растояние на тритѣ години 1879—1881; жално само, че публикацията за 1879 година неможе много да употрѣбява, защото тя обема само списъка на внесенитѣ изнесенитѣ стоки, безъ понататъшни обработвания. Сравнението въобще на даннитѣ е доста мѫчно, защото множеството на стокитѣ е записано на разни единици а цѣнитѣ имъ не сѫ показани. Тия цѣни за пó-многото артикули могѫтъ да се опредѣлятъ само отъ количеството на взетото мито; но разумѣва се, че по тоя начинъ, ще се намѣрятъ приблизителнитѣ цѣни, които митницитѣ сѫ зели за основание при опредѣляньето митото, или пъкъ цѣнитѣ означени за разнитѣ стоки въ тарифитѣ. А съвсѣмъ ясно е, че тия цѣни не сѫ действителнитѣ, защото тарифитѣ, които наслѣдихме отъ Турция, направени сѫ нѣщо преди години. Разницата на цѣнитѣ отъ онова врѣме и се-

гашнитѣ е доста голѣма. За много фабрикации изнамѣрихѫ сѫ лесни начини на произвежданье и цѣната имъ спаднѫ; хранитѣ пъкъ, както е въобще познато, постоянно ставатъ пó-скѫпи. Отъ тука слѣдва, че всѣкои отъ внесенитѣ стоки въ княжеството оцѣняватъ се въ митницитѣ пó-вече отъ колкото сега струватъ, изнесенитѣ пъкъ артикли оцѣняватъ се значително подъ реалната имъ цѣна.

Както виждаме, даннитѣ за тритѣ послѣдни години отнасятъ се на нашата тъй нарѣчена *специялна търговия* т. е. само на ония стоки, които се внисѫтъ извънъ и се консумирѫтъ въ страната или пъкъ се изнисятъ изъ нея. Даже и тая търговия не е пълна, защото липсватъ даннитѣ за внесенитѣ и изнесенитѣ безъ мито стоки. Но за *общата* търговия потрѣбно е да се знае и за ония стоки, които се пренасятъ само презъ територията на княжеството. Това е именно единъ недостатокъ на досегашнитѣ ни данни, че тѣ се отнасятъ само на внесенитѣ непосрѣдно въ свободна търговия стоки, безъ да споменуватъ нѣщо за транзитната търговия и за внесенитѣ въ антрепозити или изнесени изъ тѣхъ стоки. Така щото общото търговско обращанье презъ границитѣ на княжеството представлява се въ напечатанитѣ таблици пó-малко, отъ колкото тó е въ дѣйствителность. Но споредъ опита, направенъ отъ какъ се уведохѫ тѣзи подобрения въ нашата статистика, види се, че транзитната търговия е незначителна и че въ антрепозити се внасятъ нáй-много соль и тютюнь, които почти никога не се изнасятъ изъ антрепозититѣ на вносъ отъ княжеството. Нáй-послѣ внесенитѣ и изнесени безъ мито стоки, които не фигурирѫтъ въ нашитѣ публикации, не сѫ въ таково количество, щото промѣнѭтъ значително пó-нататъшнитѣ разсѫждения. Транзитната търговия върви главно презъ Цариbродъ-Вакарелъ, Никополь-Троянъ, Свищовъ-Габрово, Варна-Руссе; за нея ще може да се каже пó-вече, слѣдъ напечатваньето статистиката на търговията за 1882 год.

Множеството на транзитната стока, разумѣва се, би било много важно, когато желаемъ да дознаемъ, да ли тоя или оня пѫть спомага на общата наша търговия и до колко полза бихме имали отъ направата на нѣкое ново шоссе или друго съобщително срѣдство. Така на пр. една отъ главнитѣ причини, гдѣто железницата Русчукъ-Варна неможе да покрие разноскитѣ си, трѣба да се търси въ това, че тя неможѝ да привлече стокитѣ които, баремъ изъ Австрия, отиватъ за истокъ а принудена е да пренася сáмо пѫтницитѣ за Цариградъ. Но и да бѣхми имали данни за транзитната търговия, пакъ не щѣше да ни се помогни много, ако тѣ бѣхѫ такива, каквито ги имаме за специялната търговия. Защото какъ ще опредѣлиме общото множество на транзита, когато стокитѣ сѫ записвани на оки, килограми, литри, фунти, бутилки, метри, ярди, аршини, дузини, гроси, парчета и пр.? Сравнението за специялната търговия сé пакъ можи да се направи споредъ митото, което итницитѣ сѫ земали. Тъй като тарифитѣ сѫ останѫли ѫщитѣ, и митницитѣ сѫ приемали наставленията си отъ дно и сѫщото мѣсто — отъ министерството на финанситѣ - то твърдѣ е вѣроятно, че оцѣненията сѫ ставали еднообразно презъ тритѣ години 1879—1881 и слѣдователно ропорционалнитѣ броеве ще бѫдѫтъ вѣрни. По тая прина, мислѭ, че съмъ съвсѣмъ близо до истинната, когато сравняваньето на разнитѣ артикли, на мѣсто тежината іъ, земамъ митото или пресмѣтнѫтитѣ споредъ него цѣни стокитѣ. За пресмѣтаньето на цѣнитѣ служило ми е нованието, че митото е 8 на стотѣхъ отъ признатата цѣна митницитѣ за внесенитѣ стоки и 1 на стотѣхъ — за несенитѣ. Тука трѣба да споменѫ, че и за опредѣлето цѣната на сольта въ общитѣ броеве, по липсваньето уги данни, се е постѫпило по сѫщия начинъ. Но мито на тоя артикълъ е 6 лева на *стотѣхъ оки,* така щото, то се смѣта споредъ мѣрката 8% отъ цѣната, сольта се едставлява значително пó-скѫпо мито отъ колко е то въ

дѣйствителность. По тая само причина, споредъ направенитѣ ми пресмѣтания, цѣната на внесенитѣ стоки, показана пó-долѣ, за двѣтѣ години 1880 и 1881 г. трѣбало би да се смали съ около по 10 милиона лева. Ето сега самитѣ броеве, които показватъ движението на нашата външна търговия.

Година	Внесено		Изнесено		Общо	
	Зето мито	Цѣна	Зето мито	Цѣна	Зето мито	Цѣна
1879	2,571.024	32,137.800	200.929	20,092.854	2,771.953	52,230.654
1880	3,857.891	48,223 637	331.182	33,118.200	4,189.073	81,341.857
1881	4,677.368	58,467.100	318.199	31,819.900	4,995.567	90,287.000

Нашата външна търговия, слѣдователно, постоянно се уголѣмявала: отъ 52 милиона лева презъ 1879 год. тя се покачва дó 81 мил. презъ 1880, възлиза даже на 91 мил. презъ 1881 год. Съ други думи, уголѣмяваньето отъ 1879 на 1880 било 55°/₀, отъ послѣдната на 1881 год. — 11°/₀ а отъ първата на третята година намираме, че общата цѣна на внесенитѣ и изнесени стóки порастнѫла съ 72 на сто-тѣхъ. Това обстоятелство, само по себе си, било би доста утѣшително, защото то би изразявало едно подобрение на економическото ни състояние; потрѣбно е само щото вносната и износна търговия да сѫ вървѣли по сѫщата посока. А това ни намираме. Като сравнимъ броеветѣ на вторият и четвъртия стълбецъ вижда се, че вносната търговия се уголѣмила съ $50{\cdot}_0$ и $21{\cdot}_2$ на сто-тѣхъ, а износната се уголѣмила за 1879—1880 съ $64{\cdot}_8$°/₀, за слѣдующата пакъ година спаднѫла съ $3{\cdot}_9$°/₀. Причинитѣ за това не еднакво вървенье на износната ни търговия, ние ще видимъ пó-нататъкъ; за сега ще споменѫ само, че това се случава за сѣка земедѣлическа страна, гдѣто износа не зависи само отъ трудолюбието на производителна рѫка, а и отъ климатическитѣ отношения презъ годината.

Ако приемемъ населението въ Княжеството за два милиона души, то на сѣки жителъ се пада по 45 лева отъ търговията презъ 1881 год. Въ Ромѫния за сѫщата година търговското обръщанье възлиза до 481 мил. лева т. е.

тамъ на сѣки житель дохажда по около 90 лева. Презъ 1874–75 година, за която положителни имамъ данни, общата търговия на Сърбия била 331 милиона гроша или 66 мил. лева, така щото въ тогавашното княжество се пада по 45 лева на глава. За пó-голѣмо сравнение, нека ми бѫде дозволено да споменѫ слѣдующето. Споредъ пресмѣтанията на Сѫръ Джонъ Страха, отъ общата търговия на сѣка държава пада се на единъ житель: въ Англия 450 лева, въ Франция 200 л., въ Съединенитѣ Държави 130 лева, въ Австрия 90 л., въ Италия 85 л. и въ Русия 40. Така щото въ това отношение ний се приближаваме до послѣднята държава. Ромѫния, споредъ търговията си, надминава и Сърбия и България. Измежду другитѣ причини на това явление, Ромѫния длъжи вѣроятно много на сгодното си географическо положение и на съединението ѝ чрезъ желѣзници съ срѣдня Европа, тъй както, и на съединението ѝ чрезъ голѣмитѣ пристанища на Дунава, съ западнитѣ европейски държави. Че това е истина, лесно се увѣрява человѣкъ, като погледа развитието на ромѫнската търговия преди и послѣ направата на желѣзницитѣ.

Както се вижда отъ пó-горѣ показанитѣ броеве, у насъ цѣната на внесенитѣ стоки надминавала цѣната на изнесенитѣ и то въ слѣдующия размѣръ: презъ 1879 г. внесено е за 1204500 лева пó-вече отъ колкото изнесено или 0·0 на стотѣхъ отъ износа, презъ 1880 год. разликата е 5105000 — $45{\cdot}_6\%$ отъ износа, а презъ 1881 г. тая разлика възлиза на 25647000 л. или $83._7\%$ отъ износа. Така щото въ растояние на три години абсолютната разлика се голѣмила както броеветѣ 2, 3 и 5. На първи погледъ това обстоятелство чини се като твърдѣ съсипателно за нашето богаство, защото би показвало, че ний купуваме пó-вече отъ колкото продаваме, и слѣдователно съ готови пари покриваме недостатъка. Азъ слушахъ даже приятели, които плаквахѫ пропадането на България. Не е и чудно ако се сѣтимъ, че и до недавна йоще имаше хора, които проповѣд-

вахѫ какво най-добрия знакъ за успѣваньето на нѣкоя страна е тя да изнася по́-вече отъ колкото внася въ себе си. Поради това неще бѫде, мислѭ, излишно да разяснѫ на кратко този въпросъ.

Самата сѫщность на работата показва, че страха отъ нашето заробванье, по причина на по́-голѣмия вносъ не сѫществува. Споредъ до сегашнитѣ данни, именно, излиза, че Княжеството е внесло въ растояние на три години 54 милиона лева по́-вече отъ колкото е изнесло, отъ който фактъ би слѣдвало, че изъ нашата държавица сѫ излѣзли безвъзвратно 54 милиона лева или 270 милиона гроша! Това би показвало, че ний вече сме спаднѫли до просяшката торба. У насъ нѣма никакви рудници сребро и злато. Отъ гдѣ слѣдователно сме зели тия пари, за да ги пратимъ на вънъ. Ще се отговори, може би, че това сѫ биле спистени капитали, които сѫ излѣзли изъ тѣхнитѣ скривалища. Но преди сичко трѣба да забѣлѣжимъ че цѣлия народъ не прави търговия, а извѣстна само група — търговцитѣ. Познато е, че вънншитѣ у насъ продаваеми артикли сѫ по́-вече предмѣти за луксусъ. Хранитѣ ний сами си произвеждаме и слѣдователно паритѣ, що даваме за необходимости тѣ за живѣянье, неизлизѫтъ на вънъ. А възможно ли е тогазъ да купуваме работи, които не сѫ необходими, ако нѣмахме срѣдства за това? Отъ друга страна изнасяньето такова огромно за Княжеството количество злато направило би да поскѫпнѫтъ паритѣ, да поевтинѣѭтъ значително земитѣ и въобще недвижимитѣ имущества, а йоще повече произведенията на нашето земедѣлие и скотовъдство. Това не само че не се е случило отъ врѣмето на освобождението ни насамъ а наопаки, ний знаемъ, че земитѣ сѫ поскѫпнѫли та и цѣнитѣ на храната постоянно растѫтъ. Исключение може би правятъ само мѣстата въ Тозлука, но тамъ обстоятелствата сѫ ненормални. Отъ това се заключава, че златото и среброто не е липсало изъ Княжеството, и слѣдователно не е могло да се изнесе вънъ.

Спорѣдъ онова, що пó-горѣ казахъ, вижда се, че дѣйствителнитѣ цѣни на внесеното сѫ нѣщо пó-долни отъ ония, които фигурирѫтъ въ таблицитѣ, а на изнесенното трѣба да сѫ нѣщо пó-горни. Така щото разлика измежду цѣнитѣ на внесеното и изнесеното има, но не е тъй голѣма както е показано въ печатанитѣ данни. А това нѣщо изисква самия начинъ, по който сѫ събирани даннитѣ. Нека сѫ разясни работата. Когато чуждата стока влиза презъ нашата граница, митницата ѭ оцѣнява споредъ цѣната ѝ, която тя тамамъ тамъ има, тъй както тя оцѣнява и стокитѣ за изнасянье спорѣдъ мѣстнитѣ цѣни. Но тия ли сѫ дѣйствителнитѣ цѣни на стокитѣ тамъ, гдѣто сѫ купени или за тамъ, гдѣто тѣ ще се продадѫтъ? Ами гдѣ оставатъ сичкитѣ разноски за пренасянье, за печалби и проч.?

Нека земемъ единъ примѣръ. Въ Варна натоварва се за Марсейлъ вапоръ съ жито. Варненската митница ще го оцѣни споредъ курса на житото въ сѫщия градъ и ще го мине въ регистра си, да кажемъ, за 100000 лева. Търговеца трѣба да заплати за товаренье житото, за пренасяньето му до Марсейлъ, за осигуряванье самия товаръ извѣстна сумма, и най-послѣ въ Марсейлъ той ще спечели нѣщо и продаде житото си, да кажемъ, за 110000 лева. Съ тѣзи пари нека кажемъ, че той купува кафе и донася го назадъ въ Варна. Както за жито той ще направи разноски, ще спечели нѣщо и. разумѣва се, че кафето въ тоя градъ не струва пакъ 110000 лева, а нѣщо повече. Варненската митница ще го оцѣни, напр. за 120000 лева, и така ще го мине въ регистра си. Ето какъ ставатъ нáй-проститѣ търговски операции и какъ се събирѫтъ даннитѣ. У нашитѣ таблици ще стане една разлика измежду внесеното и изнесеното отъ 20000 лева. Но наистина ли сѫ излѣзли изъ джоба на българския народъ 20000 лева злато или сребро? Разумѣва се, че това ни се само тъй струва, а не е въ дѣйствителность. Тия разяснения, чини ми се, сѫ достатъчни да ни убѣдятъ, че ни нетрѣба да се стрѣскаме отъ обстоятел-

ството, гдѣто износа надминава вноса. При това не трѣба да забравяме, че ний купуваме извънъ артикли, които не ни сѫ тъй необходни, а продаваме необходни за живѣянье нѣща. Когато срѣдствата ни сѫ на свършванье, ний сами ще престанаме да правимъ излишни купувания. Ná-послѣ нека споменѫ и въ сичкитѣ почти държави, за които положително може да се каже, че преуспѣватъ въ търговско отношение, като Англия, Франция, Съединенитѣ държави и пр. внесеното надминава изнесеното. А сега да преминѫ пакъ на предмѣта си.

Като опредѣлихме отношението на вноса и износа въ княжеството, нáй-напредъ трѣбало би да издиримъ какво именно ний продаваме на вънъ. До сегашнитѣ данни за нашата търговия показватъ, че повече отъ 90 на стотѣхъ отъ изнесенитѣ изъ княжеството стоки сѫ разни произведения отъ земедѣлието и скотоводството. Това отношение изобщо сѫществува и за съсѣднитѣ ни държави — Ромѫния и Сърбия. Но, ако отидемъ пó-нататъкъ, ако раздѣлимъ произведенията на земедѣлието отъ ония на скотовъдството, намираме значителна разлика измежду търговията на тритѣ държави. За разяснение на това нека служѫтъ слѣдующитѣ данни, извадени изъ нáй-новитѣ ромѫнски и сърбски статистически публикации по тъзи часть:[1])

Проценти отъ общия износъ.

	Княжеството		Ромѫния		Сърбия	
	1880	1881	1880	1881	1873-74	1874-75
Храни	50·8	58·0	76·6	76·1	14·8	8·9
Други растителни произведения	2·0	3·5	4·8	6·2	10·2	12·7
Добитъкъ	21·4	19·4	6·0	8·0	55·8	63·7
Произведения отъ животни . .	14·7	11·7	6·3	3·2	11·9	9·4
	88·9	92·6	93·2	93·5	92·2	94·7

И въ тритѣ слѣдователно държави, ако земемъ цѣната на сичкитѣ изнесени стоки че е 100 лева, то за 89—94 лева изнесени сѫ произведения отъ земедѣлието и ското-

---

[1]) *Tablou general indicând Commerciul Romaniei cu Statele Straine in annul 1881.* Biuroul staticei commerciului exterior. Bucaresci 1882. *Државопис Србије.* Свеска X. Из статистичког оделења министарства финансиjе. У Београду 1880.

овъдството. Но въ Ромѫния, за двѣ години, 80—82 на стотѣхъ сѫ биле произведения отъ земедѣлието, а са́мо 1—12 на стотѣхъ произведения отъ скотовъдството. Въ Сърбия се срѣща противното. Тамъ произведенията отъ скотовъдството съставляватъ 67—73 процента, а — отъ земедѣлието само 21—25 процента. Колкото за Княжеството се намира посрѣдата измѣжду тия двѣ държави: съ 52—61% произведения отъ растителното и съ 31—36% отъ живинското царство. Ромѫния има знакове на страна земедѣлческа, Сърбия — скотовъдска, а България — и едното и другото съ малко надмощие на земедѣлието. Това го доказва и географическото положение. България има нѣщо и отъ равнинитѣ на Ромѫния и отъ горитѣ на Сърбия. За провдиганьето, слѣдователно, на нашето богатство намъ е естественно показанъ пѫтя. Множеството на изнесенитѣ храни изисква непремѣнно да залѣгнемъ за усъвършенствуваньето на земедѣлието и за провдиганьето на скотовъдството. Тука не сѫ потрѣбни никакви други мѣрки. Капиталитѣ, които ще получимъ отъ тия два клоня ще бѫдѫтъ достаточни за купуваньето на другитѣ ни потрѣбности.

При това не трѣба да се забравя че 1880 и 1881 години не сѫ биле особенно благоприятни за нашата износна търговия. Споредъ таблицата за внесенитѣ стоки презъ 1880 г., ний видимъ да фигуриратъ и 1·2 милиони и царевица, която иначе съставлява значителна часть въ нашия експортъ. Само това, незначително иначе, обстоятелство доказва, че 1879 година не е произвела даже потрѣбното количество храни за вѫтрѣшността на Княжеството, а камо ли и за изнасянье. Отъ друга пъкъ страна изнесенитѣ храни 1881-та година минѫли сѫ повечето нашата граница презъ първитѣ мѣсеци на тая година. Отъ това се вижда, че тѣ сѫ биле произведѣния на предидѫщата година. Така щото 1880 год. намира се измѣжду двѣ неплодородни години, а при такива обстоятелства, ра-

зумѣва се, че износната ни търговия не е могла да бжде блестяща а даже не и нормална. За пó-голѣмо разяснение на сичко това ще дамъ тука броеветѣ, които баремъ приблизително показватъ, каква е била жетвата презъ 1881 и 1880 години. Тие брое̂ве служили сж въ министерството на финанситѣ за опредѣление десятъка и азъ съмъ особенно благодаренъ на любезноста на г. началника отдѣления С. Караджова, гдѣто ми ги съобщи. За 1880 година свѣдѣнията сж събирани отъ самитѣ контрольори по десятъка, за 1881-та пъкъ год. тѣ не сж съвсѣмъ точни, защото за нѣкои мѣста, които сж плащали въ пари десятъка, ланскитѣ броеве биле зети безъ промѣнение. Тия данни ще бждятъ, вѣроятно, за дълго врѣме единственнитѣ, които ще ни служжтъ за опредѣление нашата производителность, защото съ пребързанното унищожение десятъка, направи се, баремъ за сега, невъзможно сбиранието на нови. Ето самитѣ броеве:

	1880	1881	Помалко презъ 1881 г.	
	Милиони		оки	Проценти
Жито . . .	334·44	234·38	100·06	29·9
Кукурузъ .	301·64	132·97	168·67	55·9
Ячмикъ . .	143·71	99·26	44·45	30·9
Ржжь . . .	61·41	43·56	17·85	28·9
Овесъ . . .	59·72	36·57	23·15	38·6
Колосъ . .	24·80	16·94	7·86	32·2
Просо . . .	17·20	3·61	13·59	79·0
Лимецъ . .	1·93	1·39	0·54	26·3
Сичко . .	944·85	568·68	376·17	39·8

Ако приемемъ 1880 година за нормална, то видимъ че въ цѣлото Княжество раждатъ се около 1 милиярдъ оки храни, отъ които едната третиня е жито, другата третиня царевица а третята — остава за другитѣ храни като ячмикъ, овесъ, просо и пр. Плодородието на 1881 год. въобще било е около 40 на стотѣхъ пó-долньо отъ предидущата година; за отдѣлнитѣ пъкъ храни вижда се, че просо

и кукурузъ се е родило презъ тая година сравнително на̀й-малко. Това обстоятелство, мислѭ, показва, че причината за неплодородието трѣба да е голѣмата суша, която владѣеше презъ лѣтото на 1881 година.

Тритѣ първи вида храни т. е. житото, кукуруза и ячмика сѫ нашитѣ на̀й-важни хлѣбни произведения, защото тѣ съставляватъ презъ първата година 89·7 на стотѣхъ, а презъ втората — 82·4 на стотѣхъ отъ сичко що се е родило. Отъ това слѣдва, че изъ Княжеството, както и изъ Ромѫния, тия артикли на̀й-много се изнасѭтъ. Но познато е, че кукуруза се изнася на слѣдующата пролѣть а не презъ есента, кога се бере. Тъй като пъкъ 1879 год. не се е родило доста кукурузъ даже за вѫтрѣшнитѣ потрѣбици, то слѣдва, че презъ пролѣтьта на 1880 година не е могло много да се изниса. Тъзи е и главната причина, гдѣто макаръ, че 1881 е била неплодородна, то множеството както и цѣната на изнесенитѣ презъ нея храни, е по̀-голѣма отъ износа презъ предидѫщата година. Това се вижда и отъ вървежа на нашата външна търговия по мѣсеци. Ако цѣната на сичкитѣ внесени и изнесени стоки отдѣлно земемъ за 100, то на сѣки мѣсецъ се пада:

Проценти за сѣки мѣсецъ

	1880		1881	
	Внесено	Изнесено	Внесено	Изнесено
Януаръ .	11·1	12·0	2·8	4·0
Февруаръ.			3·3	5·8
Мартъ . .	34·3	7·6	7·9	12·4
Априлъ .		4·7	6·5	15·5
Май . . .		6·7	8·8	15·5
Юний . .		5·6	9·3	12·6
Юлий . .	7·8	4·9	9·6	8·8
Августъ .	6·1	4·7	10·4	6·3
Септемврий	9·0	11·5	10·7	5·3
Октоврий .	9·9	12·1	11·4	6·1
Ноемврий .	13·4	21·4	12·2	5·1
Декемврий	8·4	8·8	7·1	2·6

Процентитѣ за вносната търговия на двѣтѣ години въ общи черти се съгласяватъ. Тѣ показватъ, че у насъ нáй-малко стока се вниса презъ зимнитѣ мѣсеци, а особенно презъ януаръ и февруаръ, и че, отъ минимума по това врѣме, вноса постоянно се уголѣмява до като постигне максимума си презъ м. ноемврий. Преминаваньето отъ есеннитѣ мѣсеци къмъ зимнитѣ е сѫщо тъй бързо, както и преминаваньето отъ тия послѣднитѣ къмъ пролѣтнитѣ. Като се земе въ внимание географическото ни положение и нашитѣ съобщителни срѣдства, това явление е съвсѣмъ естественно. Нáй-дългата ни търговска съобщителна черта е Дунава, който зимно врѣме е затворенъ; нашитѣ пъкъ шосета едвамъ ли могѫтъ да се употрѣбяватъ зимно врѣме: отъ тука и минимума за вносната търговия презъ зимата. По сѫщитѣ тия причини се разяснява и максимума, защото търговцитѣ гледѫтъ да си купятъ презъ есента сичко потрѣбно за зимната сезона. Тия отношения ставатъ йоще пó-ясни, ако прегледа челѣкъ вървежа на вносната търговия презъ сѣки мѣсецъ и за сѣка митница отдѣлно. Отъ подобно разглежданье се вижда, че сичкитѣ дунавски митници, съ исключение може би на руссенската, презъ януаръ и февруаръ нѣмѫтъ почти никаква работа, до като презъ варненската митница почти сѣки мѣсецъ се вниса еднакво множество стока. Разумѣва се, че и за тая митница има минимумъ и максимумъ, но разликата измѣжду тѣхъ не е тъй голѣма.

За износната търговия работата е малко инъкъ: процентитѣ за разнитѣ мѣсеци презъ двѣтѣ години не се съгласяватъ. На друго мѣсто видѣхме, че нашитѣ нáй-важни износни артикли сѫ хлѣбнитѣ произведения, затова и отъ врѣмето на тѣхното изнасяньe зависѭтъ процентитѣ на мѣсеца. Като извадимъ царевицата, сичкитѣ почти храни могѫтъ да се продаватъ изведнъждъ послѣ жетва т. е. презъ августъ, септемврий, октоврий и ноемврий, до когато трае плаваньето по Дунава. Това обстоятелство дѣй-

ствително се съглежда въ процентитѣ за износа презъ 1880 год., за която вече споменахъ, че е била послѣ една неплодородна година и слѣдов. презъ пролѣтта не е имало що да се продава на вънъ. Около 54 процента отъ цѣлата износна търговия на тъзи година излѣзли сѫ по-слѣднитѣ четири мѣсеца септемврий — декемврий презъ нашитѣ митници. Противното се намира за 1881 год.; презъ четиръ-тѣхъ първи мѣсеци, мартъ — юний, на тая година изнесло се 56 процента отъ цѣли износъ, до като на послѣднитѣ четири мѣсеци оставатъ само около 19 процента. Отъ това се вижда, че износната търговия на 1881 год. състояла се е въ произведения отъ 1880 год. Съ това се разяснява протусловието измежду броеветѣ за плодородието и изнесенитѣ храни за двѣтѣ години, а както ще видимъ малко по́-долу равновѣсието е одържалъ кукуруза, до като количеството на изнесената пшеница и ечмикъ значително сѫ е смалило.

Слѣдъ тия предварителни разглеждания, нека видимъ, кои сѫ биле главнитѣ артикли на нашата износна търговия. Ето на́й-напредъ изнесенитѣ храни:

	Множество		Цѣна споредъ тарифитѣ	
	1880	1881	1880	1881
	Милиони оки		Милиони левове	
Жито . . .	$62 \cdot_{58}$	$42 \cdot_{14}$	$11 \cdot_{90}$	$7 \cdot_{44}$
Кукурузъ .	$5 \cdot_{93}$	$102 \cdot_{36}$	$0 \cdot_{52}$	$8 \cdot_{62}$
Ечмикъ . .	$25 \cdot_{27}$	$19 \cdot_{09}$	$1 \cdot_{65}$	$1 \cdot_{21}$
Рѫжь . . .	$26 \cdot_{81}$	$5 \cdot_{23}$	$2 \cdot_{10}$	$0 \cdot_{42}$
Овесъ . . .	$1 \cdot_{53}$	$3 \cdot_{70}$	$0 \cdot_{06}$	$0 \cdot_{17}$
Просо . . .	$1 \cdot_{15}$	$4 \cdot_{09}$	$0 \cdot_{06}$	$0 \cdot_{22}$
Брашно . .	$1 \cdot_{50}$	$1 \cdot_{11}$	$0 \cdot_{29}$	$0 \cdot_{38}$
Сичко .	$124 \cdot_{77}$	$177 \cdot_{72}$	$16 \cdot_{58}$	$18 \cdot_{46}$

Слѣдователно презъ 1880 год. изнесло се е 124,770.000 оки храни, оцѣнени споредъ тарифитѣ за 16,580.000 лева, а презъ 1881 год. — 177,720.000 оки за 18,460.000 лева. Спо-

редъ множеството въ оки 50 на стотѣхъ отъ изнесеното презъ първата година било жито, 5% кукурузъ и по 20% ечмикъ и ръжь; въ слѣдующата година тия отношения сѫ биле: 23% жито, 57% кукурузъ, 10% ечмикъ и 3% ръжь. Ако ли пъкъ земемъ цѣната, като мѣрка за сравнение, намираме, че презъ 1880 год. почти 72% е зето отъ жито, 3% — кукурузъ, 10% — ечмикъ и почти 13% отъ ръжь; за слѣдующата година имаме: 40% отъ жито, 47% отъ кукурузъ, 6% отъ ечмикъ и 2% отъ ръжь. Както едното тъй и другото сравнение показватъ, че кукуруза отъ 1880 година спомогнѫлъ недостига въ други хлѣбни растения на 1881 год.

За насъ би било доста важно, да се опредѣли каква часть отъ произваденията на жетвата се изнася на вънъ, и колко остава вѫтрѣ въ страната за прехрана на населението. При липсваньето на други данни, такивато броеве, могли би да се употрѣбятъ за опредѣление начина за живѣянье по насъ, както и до колко се нуждаемъ да продаваме и необходнитѣ, може би, намъ произведения. Съжелявамъ, гдѣто нѣмамъ точни данни, да направѭ особно сравнение, но като се наблѣгамъ само на показанитѣ по́-горѣ броеве за роденото жито и ячмикъ, вижда се, че ний продаваме на вънъ незначителна часть отъ хлѣбнитѣ си произведения. И наистина, презъ 1880 и 1881 год. едвамъ 18·8 и 18·0% отъ роденото въ Княжеството жито се е продало, отъ ечмика пъкъ се продало 17% и 19%. Така щото, отъ тия два на́й-важни вида храни, не се е изнесло нито 20% отъ роденото. Разумѣва се, че ако съобщителнитѣ ни срѣдства бѣхѫ по́-добри, много отъ нашитѣ храни щѣхѫ йоще да се изнесѫтъ и нещѣхѫ да се продаватъ за нищожни цѣни тукъ-тамѣ въ вѫтрѣшноста на Княжеството.

За по́-добро изучаванье нашия износъ, нека служѫтъ и слѣдующитѣ данни, за изнесенитѣ храни изъ Ромѫния.

	Множество		Цѣни	
	1880	1881	1880	1881
	Милиони оки		Милиони левове	
Жито . . .	311·76	158·34	71·94	36·54
Кукурузъ .	306·82	658·60	47·20	84·43
Ячмикъ. . .	169·44	174·20	21·72	20·10
Ржжъ . . .	50·68	25·39	7·64	3·91
Овесъ . . .	16.60	13·64	2·13	1·40
Просо . . .	16·07	20·43	2·06	2·10

Изъ тия брoеве се вижда, че изнесенитѣ храни презъ 1880 и 1881 год. изъ Ромжния намиратъ се въ подобно отношение, както и въ Княжеството. Изъ едната и другата държава презъ 1881 год. се е изнесло пó-малко жито и ржжъ, а пó-много кукурузъ и просо. Но Ромжнскитѣ данни иматъ и друга поучителна страна. Отъ тѣхъ ний виждаме, че цѣнитѣ на нашитѣ тарифи сж 30—40% пó-долни отъ цѣнитѣ, пресмѣтнжти отъ нарочната за тая цѣль ромжнска комисия, въ която влизжтъ лица компетентни по тая работа. Такава една разлика на цѣнитѣ измежду нашитѣ жита и ромжнскитѣ, струва ми се, че не е естествена. Ако пресмѣтнемъ нашитѣ храни по ромжнскитѣ цѣни, то изнесенитѣ наши хлебни произведения би стрували 27 мил. лева, а не 18 т. е. съ една половина повече. А че такова оцѣнение се приближава до истината, вижда се и отъ слѣдующето. Въ Статистическото Бюро има данни за срѣднитѣ мѣсечни пазарни цѣни въ нашитѣ пó-главни градове. Ако изъ тия данни се земжтъ срѣднитѣ пазарни цѣни за сѣки мѣсецъ и споредъ тѣхъ се опредѣли цѣната на изнесенитѣ храни, презъ сжщия мѣсецъ за сѣки градъ отдѣлно, то получаваме, че хранитѣ изнесéни презъ Варна, Руссе, Свищовъ, Рахово, Никополъ и Видинъ, би стрували на мѣсто 14597400 л. — цѣната споредъ тарифитѣ — 23425000 л. т. е. цѣната би се уголѣмила съ 60%. Ако ли пакъ се земжтъ за основа нáй-низкитѣ пазарни цѣни презъ цѣлата година, то сжщитѣ храни би стрували 19836200 л. т. е. уголѣмяваньето би било съ 36%. Тоя послѣденъ брой се

приближава значително къмъ оня, пресмѣтнѫтъ споредъ ромѫнскитѣ цѣни. Тоя фактъ е, мислѭ, достатъченъ, да докаже истинноста на думитѣ ми, че разликата измежду цѣнитѣ на внесенитѣ и изнесенитѣ у насъ стоки е фиктивна, и че въобще ний неможемъ да правимъ абсолютни заключения, отъ цѣнитѣ забѣлѣжени въ нашитѣ митници. Едничката здрава основа за заключения би била само релативнитѣ броеве на цѣнитѣ или, се едно, на митото.

Почти 99 на стотѣхъ отъ сичкитѣ изнесени храни, излѣзли сѫ по Дунава и Черното море. Ако раздѣлимъ тия двѣ наши съобщителни черти получаваме:

На 100 оки изнесени храни сѫ излѣзли

	1880	1881
По Дунава	$54{\cdot}_{8}$	$63{\cdot}_{5}$
По Черното море . .	$42{\cdot}_{9}$	$35{\cdot}_{2}$
	$97{\cdot}_{7}$	$98{\cdot}_{7}$

Тия броеве говорятъ, разумѣва се, по́-вече въ полза на Черното море. Защото Дунавската линия е три пѫтя по́-дълга отъ Черно-морската и има 4 пѫтя повече пристанища, слѣдователно процентитѣ на износа трѣбаше да бѫдѫтъ йоще по́-голѣми за Дунава. Ако варненското пристанище се направи както трѣба, като се улесни товарянието и растоварянието на вапоритѣ, твърдѣ е вѣроятно, че и износната търговия йоще повече ще се уголѣми.

За да може да се види, презъ гдѣ какви храни излизѫтъ, та отъ тамъ да се заключи и гдѣ какво се повече ражда, азъ съставихъ слѣдующата таблица, въ която за 1880 год. влизѫтъ само 10-тѣхъ мѣсеци Мартъ — Декемврий, защото за Януарий и Февруарий нѣмамъ данни.

Митници	Жито		Кукурузъ		Ячмикъ		Ржжъ	
	1880	1881	1880	1881	1880	1881	1880	1801
	Милиони оки							
Варна	$29{\cdot}_{36}$	$22{\cdot}_{85}$	$1{\cdot}_{04}$	$19{\cdot}_{85}$	$4{\cdot}_{20}$	$6{\cdot}_{63}$	?	?
Балчикъ	$3{\cdot}_{46}$	$4{\cdot}_{08}$	$0{\cdot}_{06}$	$1{\cdot}_{22}$	$6{\cdot}_{62}$	$5{\cdot}_{27}$	—	—
Сичко презъ Черно море .	$32{\cdot}_{82}$	$26{\cdot}_{93}$	$1{\cdot}_{10}$	$21{\cdot}_{07}$	$10{\cdot}_{82}$	$11{\cdot}_{90}$	$0{\cdot}_{0}$	$0{\cdot}_{0}$
Проц. отъ общия износъ .	$55{\cdot}_{8}$	$63{\cdot}_{9}$	$88{\cdot}_{0}$	$20{\cdot}_{6}$	$43{\cdot}_{7}$	$62{\cdot}_{3}$	$0{\cdot}_{0}$	$0{\cdot}_{6}$

Митници	Жито 1880	Жито 1881	Кукурузъ 1880	Кукурузъ 1881	Ячмикъ 1880	Ячмикъ 1881	Ръжь 1880	Ръжь 1881
	Милиони оки							
Силистра	5 36	1·74	?	1·38	1·80	0·33	—	—
Тутраканъ	1·36	1·23	0·04	2·41	0·42	0·15	3·43	0·37
Руссе	4·37	1·34	—	23·82	2·33	0·95	4·43	1·10
Свищовъ	4·38	4·73	—	15·37	1·32	2·77	1·39	1·43
Никопол	2·14	0·90	0·01	13·16	0·97	0·46	0·37	0·03
Рахово	4·73	0·82	—	13·70	5·41	1·81	0·11	?
Ломъ	1·39	0·36	—	6·45	0·82	0·18	1·32	1·39
Видинъ	—	3·64	0·00	4·33	0·49	0·20	5·34	—
Сичко презъ Дунава	24·73	14·98	0·5	81·04	13·76	7·07	16·99	4·34
Проц. отъ общия износъ	42·1	35·1	4·0	79·1	55·5	37·0	99·1	85·8

Преди сичко отъ тия броеве слѣдва, че отъ сто оки изнесено жито или ечмикъ 64 и 62 оки излизжтъ по Черно море а отъ сто оки кукурузъ и ръжь по 80 и 85 оки излизжтъ по Дунава. Отъ това би се заключило, че житото и ечмика се раждатъ по́-вече въ ония части на Княжеството, които сж по́-близо до Черно море, слѣдователно Тозлука и Дели Ормана. Наопаки пакъ кукуруза и ръжта успѣватъ по́-добрѣ край Дунава. Ако земемъ рѣката Янтра за мѣжда на двѣ части въ Княжеството: източна и западна, то намираме, че отъ 100 оки изнесени храни презъ 1881 година сж:

	Отъ източната часть	Отъ западната часть
Жито	74·1	25·3
Кукурузъ	47·5	52·2
Ечмикъ	70·9	28·4
Ръжь	31·9	54·8
Овесъ	45·4	53·8
Просо	71·9	27·1

Така щото кукуруза, ръжта и овеса се изнасятъ по́-вече отъ западната а житото, ечмика и просото — повече отъ източната часть на Княжеството. На́й-важнитѣ митници, презъ които се изнася жито, види се, да сж Варна, Силистра, Тутраканъ, Руссе и Свищовъ, за кукуруза пакъ сж на́й-важни Варна, Руссе, Свищовъ, Никополъ, Рахово и проч.

Тука би му било мѣстото, да се спомене за кѫдѣ отиватъ нашитѣ храни, но за жалость върху тоя въпросъ нѣмаме никакви данни. За това и преминавамъ на пó-нататъшнитѣ артикли отъ нашата износна търговия.

Не би трѣбало мълчешкомъ да преминѫ произведението на виното по насъ, но въ това отношение нѣмаме нищо утѣшително. Както ще видимъ пó-нататъкъ въ Княжеството се внася 5—10 пѫтя пó-вече вино отъ колкото се изнася. Важно е само да се забѣлѣжи, че продаденото на вънъ вино минава нáй-много презъ Варна, Свищовъ. Руссе, Силистра, Тича (Чатакъ), Тутраканъ и Видинъ слѣдователно презъ източнитѣ и единъ нáй-западенъ излазъ на Княжеството. При пó-добри съобщителни срѣдства и може би при пò-добъръ начинъ на правянье виното, разумѣва се, че произведенията на източната часть на Княжеството би се измѣнявали съ западнитѣ, и ний не бихме купували толкова вино извънъ. Общото количество на изнесеното вино е било презъ 1880 год. 322700 оки за 98700 лева а презъ 1881 — 248988 оки за 81300 лева т. е. едно смаляванье съ около 23%.

Както вече пò-горѣ споменѫхъ, послѣ хранитѣ нáй-важенъ износенъ артиклъ е добитъка. Споредъ тарифнитѣ цѣни презъ 1881 год. изнесено е за 6167200 лева добитъкъ, а презъ предидѫщата година за 7087000 л. т. е. износа споредъ цѣната е спаднѫлъ 919800 л., макаръ че презъ 1880 год. е изнесено 329415 глави, а презъ втората 489115 гл. животни. За насъ би било, разумѣва се, отъ голѣма важность да се знае, какъвъ именно добитъкъ се изнася отъ Княжеството, но до сегашнитѣ статистически данни него показватъ, а естественно е, че по други пѫть мѫчно ще можемъ да го намѣримъ. Така напр. ромѫнската статистика показва, че въ Ромѫния било внесено презъ 1881 г. изъ Княжеството: 7213 коня, 54 кончета, 55 катъри и магарета, 808 волови и биволи, 289 крави и биволици, 32 телета, 7462 овци, 320 свинье и пр.; но отъ тие броеве

неможе да се направи никакво общо заключение, защото нашия износъ къмъ Ромѫния въ това отношение е незначителенъ. Ний видѣхме, че почти сичкитѣ наши храни се изнасѭтъ по Дунава и Черното море, както е това и въ Ромѫния, за добитъка пъкъ износната ни търговия има съвсѣмъ други пѫть. Това се вижда отъ слѣдующето:

Граница на излизаньето	Цѣна на изнес. добит. въ милиони левове		Проценти отъ цѣлия износъ	
	1880 за 10 м.	1881	1880 за 10 м.	1881
Черно море	$0{\cdot}_{31}$	$0{\cdot}_{24}$	$4{\cdot}_{9}$	$3{\cdot}_{9}$
Дунавъ.	$0{\cdot}_{66}$	$1{\cdot}_{15}$	$10{\cdot}_{4}$	$18{\cdot}_{6}$
Турция.	$0{\cdot}_{13}$	$0{\cdot}_{28}$	$2{\cdot}_{0}$	$4{\cdot}_{5}$
Южна Бълг. (Ист. Рум.).	$5{\cdot}_{09}$	$4{\cdot}_{16}$	$80{\cdot}_{3}$	$67{\cdot}_{5}$
Добруджа	$0{\cdot}_{11}$	$0{\cdot}_{22}$	$1{\cdot}_{7}$	$3{\cdot}_{6}$

За Сърбия има изнесено съвсѣмъ малко. Главния пѫть слѣдователно за нашия добитъкъ е презъ Балкана т. е. съвсѣмъ противния отъ оня за хранитѣ. Ако земемъ, че добитъка се събира повече въ околнитѣ мѣста на точкитѣ, презъ които се изнася, то това обстоятелство се показва като доста важно. Южната часть на Княжеството, като планиниста, тъй както и Сърбия, разумѣва се, че е по́-сгодна за скотовъдство отъ колкото за земедѣлие; оная пакъ часть на длъжь по край Дунава, като по равна, произвежда по́-вече храни и прилича на отвѫдната съсѣдна държава Ромѫния. Населението въ балканскитѣ мѣста, лишено отъ потрѣбна земя за обработванье, принудено е да се занимава по́-вече съ говеда и разни домашни индустрии и да продава тия нѣща въ полето за хлѣбни растения. Съ това не искамъ да кажѫ, че изнесения добитъкъ е произведение само отъ планинскитѣ мѣста, но мислѭ, че по́-голѣмата му часть тамъ трѣба да се търси. Ако да имахме на югъ по́-добри съобщителни срѣдства, вѣроятно би и една часть отъ нашитѣ храни отивала презъ Дедеагачъ за западна Европа, но при сегашнитѣ обстоятелства това е невъзможно. Колкото за добитъка, неговото пренасянье презъ

Балкана не струва нищо, даже е и по́-лесно отъ колкото по вода за това и естественно се вижда, че ний пращаме въ Южна България и Турция добитъка си въ замѣна на тютюня, дръвьето, дървеното масло, виното, памука и други артикли, които ни идѫтъ изъ тия страни. Най-важния артиклъ за изнасянье презъ много наши митници по край Балкана е добитъка, както се това вижда отъ слѣдующитѣ броеве:

Митници	Цѣна на изнесения добитъкъ 1880 (10 мѣсеца)	1881	Общия износъ презъ митницата 1880	1881
	Милиони		левове	
Самоковъ	1·33	0·62	1·73	0·97
Вакарелъ	0·82	0·54	1·24	0·87
Златица	0·68	0·55	0·80	0·74
Троянъ	0·17	0·14	0·38	0·30
Габрово	1·05	1·02	1·57	1·59
Тича	0·54	0·92	1·33	1·33
Буйновци	0·50	0·37	0·55	0·46
	5·09	4·16	7·60	6·26

Така щото около 67% отъ общия износъ презъ тия 7 митници се състои отъ цѣната на изнесения добитъкъ. При това трѣба да се спомене, че въ първия стълбецъ броеветѣ сѫ за 10 мѣсеца на 1880 г. до като въ третия за сичкитѣ 12 м. Отъ друга страна, види се, че най-много добитъкъ се изнася презъ Габрово, Самоковъ, Вакарелъ и Тича, защото както презъ 1880 год. тъй и презъ 1881 почти тритѣ четвъртини отъ изнесения презъ Балкана добитъкъ е минжлъ презъ тия митници.

Тука му е мѣстото да споменѫ и други животни, изнасяньето на които отъ Княжеството съвсѣмъ ме изненадн. Това сѫ вѣроятно кокошки, пуйки, гѫски, патки и др., които митницитѣ сѫ записвали подъ общото име „разни птици". Общотото количество на тия животни било презъ

1881 година 429864 гл. оцѣнени за 364600 лева, а презъ 1881 год. 727508 гл. — за 682700 лева. Съ тоя видъ изнесена стока трѣба да земемъ и 6774000 парчета яйца за 352900 лева презъ 1880 год. и 14261000 за 488000 лева презъ 1881 год. Нáй-голѣмата часть на тия нѣща изнесена е презъ Варна и Руссе, както се увѣрява челѣкъ, ако прегледа таблицитѣ за изнесенитѣ стоки презъ сѣка митница. Българското Княжество зело, слѣдователно, въ разстояние на двѣ години 1889000 лева отъ птици и яйца, — фактъ който ясно показва като какви йоще извори може да се намѣрятъ за нашата износна търговия. Отъ друга пакъ страна самитѣ мѣста, презъ гдѣто сѫ изнесени тия артикли показва до колко, тъй нарѣчения Тозлукъ, е важенъ за насъ съ плодородната си земя и до колко е необходно нужно да гледаме, че тая страна да не остава безъ работни рѫцѣ. Своята длъжность би била, нашето правителство да спре до колкото е възможно изселяваньето на Турцитѣ, а тъй сѫщо да се погрижи за преселяваньето тамъ на български елементъ отъ неплодороднитѣ краища на отечеството. На тоя начинъ ще се направи и малко политика, защото заселяваньето на Българи ще бѫде нáй-радикалното срѣдство за омаломощяваньето искуственнитѣ смущения въ източната часть на Княжеството. Политиката на нашитѣ бивши господари въ това отношение, струва ми се, заслужва подражание. Отъ друга страна крайно е врѣме да се прекратятъ спекулациитѣ на частни лица по тия страни и да се улесни мирното живѣянье на мохамеданското население.

Освѣнъ тия живи артикли на скотовъдството изъ Княжеството сѫ изнесени и разни произведения отъ животни, сиrето: за 1,281.500 лева презъ 1880 год. и за 637.500 л. презъ 1881 год. общия имъ износъ слѣдователно е спаднѫлъ отъ първата на втората година съ 50%. Нáй-важни отъ тия произведения сѫ: сиренье (за 594.100 л. презъ 1880, 244.400 л. презъ 1881), лой (213.000 л. и 100.500 л.), масло (201.700 л., 388.000 л.), кокали (90.800 л., 12.700 л.).

Сиреньето и маслото изнасьжтъ се нáй-много презъ Варна, Вакарелъ и Самоковъ. Макаръ да ми липсватъ по обширни данни, но струва ми се, че може да се утвърждава, какво софийската равнина и кюстендилско, като немогжтъ да изнасьжтъ хранитѣ си, то стараятъ се да наваксатъ износната си търговия съ продаванье животни и живински произведения.

Нáй-важното живинско произведение за изнасянье сж кожитѣ. Жално е само, че записванията въ митницитѣ не сж ставали подробно, за да можемъ да видимъ какви именно кожи сж нáй-много изнисжтъ и за кждѣ отиватъ. Ето даннитѣ за изнесенитѣ кожи презъ двѣтѣ години:

	Цѣна споредъ тарифитѣ 1880	1881
	Милиони левове	
Кожи неизработени .	1·15	0·67
Кожи изработени . .	0·57	0·45
Кожени издѣлия . .	0·10	0·10
Сичко . .	1·82	1·22

Така щото и за изнесенитѣ кожи намираме едно намаляванье отъ първата на втората година съ 33% и то тъй че намаляваньето за суровитѣ кожи (41%) е пó-голѣмо отъ намаляваньето на изработенитѣ (30%). Както ще видимъ малко пó-нататъкъ, въ княжеството сж внесени презъ 1880 и 1881 год. за по 1·18 милиона и 2·60 милиона лева сурови и изработени кожи и то почти презъ сжщитѣ митници презъ които сж изнесени наши. Слѣдователно износа ни отъ тоя артикль се смалилъ съ една третиня, а вноса уголѣмилъ пó-вече отъ два пжтя. Пó-много отъ половината на суровитѣ кожи изнесла се презъ Видинъ, Ломъ, Свищовъ, Руссе и Варна; за 1881 год. пъкъ 84% (1880. 71%) отъ изработенитѣ кожи изнесени сж презъ Свищовъ и Габрово. Това показва, че табаклжка въ Севлиево и Габрово йоще не е пропаднжлъ, ако сждимъ по процентитѣ,

той се даже провдига; но на сѣки начинъ потрѣбно ще бѫде да се съвсѣмъ съживи.

Ако се погледне на общитѣ таблици за нашата износна търговия, намираме единъ артиклъ, който е въобще необходимъ за развитието на табаклѫка: това е смрадликата. За двѣтѣ години презъ границитѣ на нашето княжество изнесено е пó-вече отъ 2 милиони оки (1880 год.: 1.474.000 оки за 149.400 лева, 1881 г.; 875.000 оки за 124.000 лева) смрадлика, оцѣнена сичко за 273 хиляди лева. 1881-та год., както и за другитѣ растения, била е пó-долня и въ тоя случай, така щото изнесеното количество е около 40% пó-малко отъ колкото презъ предидѫщата година. Мѣстото, гдѣто се бере тая смрадлика, види се, че не е далечъ отъ пó-важното срѣдище на нашия табаклѫкъ, защото главнитѣ пристанища за изнасяньето ѝ сѫ Рахово (662 х. ок. и 627 х. ок.) и Никополь (155 х. ок. и 98 х. ок.). Послѣ тѣхъ смрадликата се изнася и презъ Руссе, Тутраканъ и Видинъ, а че пó-малко и презъ Самоковъ, Златица и Троянъ. Тука се естественно ражда питаньето: да ли нещѣше да е пó-добрѣ, да си останѣше тая смрадлика въ страната за да се обработѭтъ както трѣба нашитѣ кожи и да нѣмаме нужда да купуваме чужди гьонове и кюселета. Рѣшението на това питанье, разумѣва се, не е моя работа.

Втория важенъ артиклъ отъ животното царство за нашата износна търговия е суровата вълна. Износа отъ 1880 г. на 1881 год. се смалилъ съ 59%, защото презъ първата година е изнесено 613.000 оки за 982.000 лева а презъ втората — 290.000 оки за 477.000 лева. За насъ било би доста важно да знаемъ, колко оки вълна въобще се получава въ Княжеството за да можемъ да сѫдимъ за нашата домашна индустрия, както и какво може да се направи въобще за развиваньето ткателната индустрия у насъ. Но тия данни за сега липсватъ, и азъ трѣба да се задоволя да констатирамъ горния фактъ, безъ да могѫ да

покажж причинитѣ му. За 10-тѣхъ първи мѣсеца 1880 год. вълната била изнесена презъ: Самоковъ 9 хиляди оки, Златица 13 х. ок., Троянъ 25 х. ок., Габрово 31 х. ок., Тича 194 х. ок., Балчикъ 50 х. ок., Варна 95 х. ок., Ломъ 88 х. ок., Никополь 18 х. ок., и Видинъ 33 х. ок.; за 1881 година имаме: Габрово 70 х. ок., Самоковъ 10 х. ок., Златица 56 х. ок., Троянъ 56 х. ок., Варна 20 х. ок., Ломъ 37 х. ок., Видинъ 15 х. ок. и Силистра 7 х. ок. Отъ това се вижда, че за европейскитѣ държави отива вѣроятно малко вълна, главното ѝ мѣсто е южна България. Многото вълна изнесена презъ Тичанската митница побужда съмнѣние да ли сливненската фабрика не е причина за това.

Вълнени платове изнесено е 1880 год. 9.396 оки и 306.696 аршина за 336.200 лева, а въ слѣдующата година това множество спаднжло на 14.000 оки и 247.039 аршина за 265.600 лева. Тоя артикулъ се изнася нáй-много презъ Кюстендилъ, Царибродъ, Самоковъ, Свищовъ и Ломъ-Паланка. Забѣлѣжително е, че вълненитѣ платове изнесени за 10 мѣсеца на 1880 год. презъ Самоковъ стрували 70.000 лева, а въ слѣдующата год. само 7.000 т. е. десеть пжтя пó-малко.

Отъ голѣмото едно врѣме въденье у насъ буби, види се да сж останжли, само слѣди. 1880 год. изнесено е 8.620 оки пашкули за 144.800 лева, и копринена прежда за 226.200 лева, слѣдователно сичко коприна за 371.000 лева; презъ 1881 год. — 20.901 ок. пашкули за 327.400 лева и копринена прежда за 173.000 лева т. е. сичко — за 500.400 лева. Това представлява едно уголѣмяванье съ 35°/₀. Първата година пашкулитѣ сж изнесени презъ Ломъ-Паланка (8 х. ок. за 144.700 л.), а слѣдующата година презъ Варна (8 х. ок. за 131 х. л.), Ломъ (6 х. ок. за 100 х. л.) и Рахово (6 х. ок. за 95 х. л.). Копринената пъкъ прежда излиза презъ други мѣста: Свищовъ (1880 г.: 8 х. ок., 1881 г.: 3.800 ок.) а послѣ Ломъ, Никополь и Рахово. За копринената прежда презъ първия градъ може да се каже, че

почти сичката се преде въ Търново, гдѣто има нарочно за това фабрики, колкото за изнесената презъ другитѣ градове тя се преде вѣроятно йоще на примитивнитѣ *дулапи*.

Гайтанитѣ и тѣмъ подобни издѣлия съставлявахѫ едно време важенъ артикулъ за прехрана на цѣли околии. Тогази произведенията на тая индустрия отивахѫ за Босна и Мала Азия. Но политическитѣ промѣнения презъ послѣднитѣ години затворихѫ за насъ тия пазари и Австрийското и Турско правителство съ тѣжкитѣ мита и други спънки ще спрѫтъ вѣроятно сѣко влизанье на тия наши стоки. Презъ 1880 год. цѣната на сичкия изнесенъ гайтанъ възлиза на 493900 лева, а презъ 1881 год. — тая цѣна спаднѫла на са́мо 231400 т. е. на по́-малко отъ полвината на предидѫщия брой. Некѫ се тѣшимъ, че това спаданье е може би случайно и че презъ идѫщитѣ години изнасянието на гайтанитѣ ще се уголѣми. Единъ приятель ми разказваше, че притѣжателя на фабриката за преденье на Бичкиня близо до Габрово направилъ вече потрѣбното за продаванье своитѣ гайтани и шаяци въ Мала-Азия. Неговото предначинание заслужва подържка и подражание. На́й-много гайтанъ се изнася презъ Царибродската митница (1880 г.: 102 х. л., 1881 г.: 51 х. л.) и послѣ дохаждатъ Кюстендилъ, Габрово, Златица, Варна, Свищовъ и Руссе. Отъ това се вижда, че изнасяньето става се по́-старата посока: Сърбия — Босна и Европейска и Азиятска Турция.

Съ гайтанитѣ и вълненитѣ платове съединено е и правеньето готови дрѣхи за обличанье, особенно горнитѣ дрѣхи — костюми. Износа и на тоя артикулъ е спаднѫлъ, защото цѣната на изнесенитѣ готови дрѣхи била презъ 1880 год. 138100 лева, а въ слѣдующата година — 78100 л. Първата година почти полвината — споредъ цѣната — на дрѣхитѣ изнесена била презъ Ломъ-Паланка (1880: 68400, 1881: 10600), а въобще за тоя износенъ артикулъ важни сѫ йоще: Габрово, Царибродъ, Кюстендилъ и Чифутъ-кьой. Износа слѣдователно е насоченъ къмъ Сърбия, Ромѫния,

Добруджа и Турция т. е. тамъ гдѣто има хора, конто носятъ нашитѣ селски костюми.

Почти по сжщата посока отиватъ и нашитѣ желѣзни издѣлия и ножеве. Послѣдния артиклъ може въ нѣкои митници да се е смѣсвалъ съ първия, но до колкото се вижда изъ таблицитѣ, ножеветѣ почти исключително сж излѣзли изъ Габрово (1880 г. за 418000 л., 1881 г. за 25800 л.). Желѣзнитѣ пъкъ издѣлия изнасятъ се презъ Свищовъ, Руссе, Никополъ и Габрово. Общата имъ цѣна била презъ 1880 г. 153300 лева а презъ слѣдующата — 98700 л. Сурово желѣзо изнесло се презъ двѣтѣ години съвсѣмъ малко. За 10-тѣхъ мѣсеца Мартъ — Декемврий на 1880 год. изнесено е 18668 оки за 11100 лева, а презъ цѣлата 1881 г. — 42324 оки за 26400 л. Митницитѣ на излизаньето сж биле: Самоковъ (1880: 4930, 1881: 18696 ок.), Кюстендилъ (1880 7417 ок., 1881 г.: 9060 оки), Габрово (1880 г.: 4701 ок., 1881 г.: 8167 ок.), Буйновци (1880: 1162 ок., 1881: 5325 ок.). За желѣзото изнесено презъ първитѣ двѣ митници би могло да се приеме, че е произведение отъ самоковскитѣ мадани, но не трѣба да забравяме, че презъ самоковската митница е било внесено 1881 г. 39000 оки сурово желѣзо.

Другитѣ артикли на нашата износна търговия сж незначителни. Ето нѣкои отъ по́-важнитѣ: металически издѣлия (1880 г.: за 31900 лева, 1881: 29700 л.), варъ (13000 лева, 18300 л.), воденични камъни (27200 л., 18200 л.), вжглища (10700 л., 14800 л.), пръстени издѣлия (32500 л., 18700 л.), килими (49500 л., 34300 л.), памучни платове (61100 л., 29000 л.), козинени платове (23300 л., 25200 л.), строителенъ дървенъ материялъ (69200 л., 36400 л.), дървени издѣлия (190800 лева, 214200 лева). Освѣнъ това за 1705500 лева презъ 1880 г. и за 1208800 л. презъ 1881 г. фигуриржтъ „разни стоки“ между които, може би има твърдѣ интересни за нашата износна търговия. Но тѣ немогжтъ вече да се опредѣлятъ и ний трѣба да чакаме даннитѣ отъ слѣдующитѣ години за да можемъ да направимъ

нѣкои заключения а сега нека преминемъ на вносната търговия.

Ний видѣхме до сега, че за изнесенитѣ изъ Княжеството стоки, нашата статистика не показва мѣстоназначението имъ т. е. ни неможемъ изъ нея да дознаемъ за коя държава какви артикли сме продали. По тая причина и бѣхъ принуденъ да показвамъ повечето границата на излизаньето за да можемъ да си съставимъ баремъ какво годѣ понятие за посоката на изнесенитѣ артикли. За вносната търговия, понѣ отъ 1 Юний 1880 г. насамъ, този недостатъкъ е до негдѣ отстраненъ, защото ний знаемъ баремъ за нѣколко държави колко и какви стоки сме получили отъ тѣхъ. Такива държави има само 9 а произведенията на останжлитѣ, съ които се намираме въ търговски сношения, сгрупирани сж въ една рубрика — „други държави", които лесно можемъ да налучкаме споредъ внесенитѣ изъ тѣхъ артикли. Даннитѣ за 1880 година сж доста важни за сравнение, защото тѣ се отнасять на 6-тѣхъ послѣдни мѣсеци на годината а ний видѣхме, че презъ тия мѣсеци става най-голѣмия вносъ въ Княжиството; недостатъка имъ е само тоя, че тѣ като почетни немогжтъ да бждятъ точни. Разумѣва се, че митницитѣ въ самото начало не сж могли точно да опредѣлятъ мѣстопроизхождението на стокитѣ, толкозъ повече, че много отъ тия влизжтъ въ Княжеството като преминаватъ нѣкои голѣми пазари, гдѣто се просто препродаватъ. Такива пазари сж за насъ напр. ромжнскитѣ голѣми пристаница — Галацъ и Браила, Цариградъ и др. Даже и сега слѣдъ 2—3 годишна практика нѣкои митници немогжтъ винжги да опредѣлятъ мѣстоназначението или мѣстопроизхождението на стокитѣ. Тоя недостатъкъ най-послѣ и не е тъй голѣмъ защото за вносната търговия той е отнася повече на дрѣбни работи.

Нека предположимъ сега, че сичкия вносъ въ Княжеството презъ едно извѣстно врѣме, струва 100 лева, тогазъ ѣка отъ 9-тѣхъ държави продала ни е презъ това време за:

	Проценти отъ внесеното			
	Въ Княжеството		Въ Ромжния	Въ Сърбия
	1880 год. Юлий — Декем.	1881 год.	1881 год.	1874—75
Австро-Унгария	23·7	25·2	49·0	80·3
Англия	16·5	23·2	18·4	—
Ромжния	24·0	14·5	—	5·5
Турция	10·7	11·8	4·5	14·1
Италия	8·0	10·0	0·7	
Франция	3·9	5·2	8·2	
Сърбия	2·5	3·4	—	
Русия	1·8	2·0	2·0	
Германия	0·2	0·5	11·5	
Други държави	8·7	4·8		
	100·0	100·0		

Преди сичко трѣба да констатирамъ, че процентитѣ за двѣтѣ години при повечето държави не се различаватъ много. Разликата е нáй-голѣма за Ромжния, защото представлява едно смаляванье съ 10. Това произлиза може би до негдѣ отъ различнитѣ европейски стоки, купени въ Галацъ, Браила и проч. и които митницитѣ въ началото погрѣшно сж записали за ромжнски а презъ слѣдующата година отбѣгнжли тоя недостатъкъ. Но трѣба да признаж, че такава погрѣшка вѣроятно или не е голѣма или я съвсѣмъ нѣма, защото самата ромжнска статистика показва, че експорта на тая държава за въ Княжеството се смалилъ отъ 12 милиона лева презъ 1880 год. на 5 милиона презъ 1881 год. Друга голѣма разлика е за Англия — едно уголѣмяванье съ около 7. Но причинитѣ на това сж вѣроятно тия, че вноса изъ Англия става пó-вече по море и че той неможе да бжде еднакъвъ за първитѣ и послѣдни мѣсеци. Защото ако земемъ само послѣднитѣ 6 мѣсеци на 1881 г. то и процента на Англия спада на 20 така щото и разликата не е вече тъй голѣма. Слѣдъ тия разяснения, струва ми се, че ний можемъ да сматряме горнитѣ проценти като да се доста приближаватъ до истината и можемъ слѣдо-

вателно да ги употрѣбимъ за основа на пó-нататъшнитѣ си разсѫждения.

Азъ нарочно пресмѣтнѫхъ относителнитѣ броеве за нашитѣ двѣ съсѣдни държави, ако земемъ и тѣхния вносъ равенъ на 100, за да могѫ да направѭ пó-добро сравнение. И наистина, както броеветѣ показватъ, у насъ се внася нáй-много стока изъ Австро-Унгария, но въ Ромѫния и Сърбия това отношение е два и три пѫтя пó-голѣмо. Послѣдната държава, споредъ географическото си положение, принудена е дѣйствително да купува сичко изъ или презъ Австрия а слѣдъ направата линията Пеща — Бѣлградъ, разумѣва се, че сичко ще стане австрийско; причината пакъ че половината отъ цѣлата вносна търговия на Ромѫния е въ австрийски рѫцѣ, е вѣроятно желѣзницата която съединява престолницитѣ на Австро-Унгария съ ромѫнската. Такива ще бѫдѫтъ вѣроятно отношенията и у насъ слѣдъ направата нашитѣ желѣзници. Линията Царибродъ — Вакарелъ ще улесни наистина внасяньето на австрийскитѣ стоки въ софийската равнина, но това не е отъ голѣма важность. Рѣшителната сполука за австрийската търговия ще бѫде когато, едно отъ западнитѣ ни пристанища на Дунава — напр. Свищовъ — се съедини чрезъ трансверсална линия съ столицата на Княжеството. За избѣгваньето на подобно надмощие, ако разумѣва се, то се докаже вредително, намъ не остава друго освѣнъ да си отворимъ пѫть до Черното море. Макаръ да нѣмамъ точни данни, но до колкото може да се сѫди споредъ това що имахъ, види се, че нáй-голѣмата часть на английскитѣ, французскитѣ, италиянскитѣ, рускитѣ произведения които влизѫтъ въ Княжеството дохаждатъ по море до Варна и отъ тамъ се разнасятъ въ вѫтрѣшноста. За развитието слѣдователно търговията ни съ тия държави необходно потрѣбно е да се направи както трѣба варненското пристанище и да се съедини то съ желѣзница, която като преминава на длъжъ

цѣлото Княжество да свържи, въ едно близко бѫдѫще, Черното море съ Архипелага и Адриятическото море.

Послѣ австрийскитѣ стоки у насъ на второ мѣсто сѫ английскитѣ. Като сравнимъ броеветѣ вижда се че въ Ромѫния се внисѫтъ повече стоки изъ западнитѣ континентални държави съ които е направо свързана съ желѣзницитѣ си а пъкъ у насъ повече отъ западнитѣ морски държави.

Има йоще едно важно нѣщо. Макаръ че Ромѫния е съсѣдна и съединена съ Русия по сухо и по вода съ нáй-добри средства, то вносната ѝ търговия изъ тая държава е съвсѣмъ незначителна. Това ме кара да вѣрвамъ че руската вносна търговия и въ Княжеството мѫчно ще може да се развие до значителна височина. Причината е вѣроятно самата руска индустрия, която неможе да конкурира съ другитѣ. Това е пъкъ важното свойство на търговията която се несъживява съ приятелство или временни помощи. До когато има субсидии ще има вѣроятно и тукъ-тамѣ нѣкакви знакове на търговия.

Ето кои сѫ нáй-главнитѣ внесени въ Княжеството стоки споредъ количеството на зетото имъ мито:

		1880	1881	% отъ зетото общ. мито
Соль	оки	23,151.182	17,061.322	20.2
Памучна прежда	оки	898.721	1,569.769	9.9
	парчета	26.380	78.681	
Памучни платове оцѣнени за лева		3,621.100	5,557.500	9.5
Манифактура „ „ „		2,437.500	3,700.000	6.8
Спиртни питиета	оки	1,649.108	2.725.694	5.8
	бутелки	12.900	97.209	
Захоръ	оки	1,686.449	1,865.000	3.8
Разни дребулии оцѣнени за лева .		2,906 250	1,937.500	3.3
Кожи изработени	оки	164.623	298.467	2.5
	парчета	69.656	117.500	
Вълнени платове оцѣнени за лева		1,321.000	1,430.000	2.4
Вино	оки	1,649.100	1,868.316	2.5
	бутелки	5.685	2.707	
Строителенъ дървенъ матеріялъ оцѣнени за лева		1,045.000	1,339.850	2.8
Метлически издѣлия оцѣн. за лева		856.000	1,130.000	1.3

		1880	1881	% отъ зетото общ. мито
Кожи сурови	оки	92.349	140.364	1·₉
	парчета	193.609	292.864	
Желѣзни издѣлия оцѣнени за лева		856.000	1,129.975	1·₉
Готови дрѣхи оцѣнени за лева . .		972.662	961.837	1·₈
Газъ (петролеумъ)	оки	1,023.571	2,177.466	1·₆

Тия артикли съставляватъ 76% отъ сичкия нашъ вносъ, така щото тѣ правѫтъ тритѣ четвъртини отъ сичкитѣ внесени въ Княжеството стоки. Ако сѫ вземъ въ списъка имъ видимъ, че много отъ тѣхъ би се лесно произвеждали у насъ безъ сѣкакви индустрияльни предприятия а просто съ осъвършенствуваньето нашето земедѣлие и скотовъдството. Такива напр. сѫ виното, дръвьето, вълната и кожитѣ. Като се сѣтимъ йоще, че и мѣжду артиклитѣ внесени въ пó-малко количество фигурирѫтъ: плодове и градински овощия, тютюнъ, едъръ и дребенъ добитъкъ и пр. лесно е да се увѣримъ че вноса въ княжеството лесно би се смалилъ баремъ съ 10% ако умѣяхме да се ползуваме пó-добрѣ отъ нашата земя.

Тъй като за 1880 год. само за 6 мѣсеца има мѣсто-произхождението на стокитѣ, то при разглежданьето коя стока въ какво количество дохажда изъ извѣстна държава ще употрѣбѭ само даннитѣ за 1881 год. Тамъ гдѣто пъкъ земамъ и ония за предидѫщата година винѫги ще го споменавамъ изрично.

Артикла, отъ който нашитѣ митници имѫтъ нáй-голѣмъ приходъ е *сольта*. Както се вижда изъ горнитѣ броеве, тя се вниса, въ срѣдньо число, на година около 20 милиона оки. Отъ 17-тѣхъ мил. оки внесени презъ 1881 год. въ Княжеството 9,454.084 оки сѫ дошли изъ Ромѫния, 7,144.847 оки — изъ Италия и 370.590 оки — изъ Турция. Макаръ въ досегашнитѣ данни да нѣма никакви показания но споредъ направенитѣ ми разпитвания излиза че сольта що се вниса изъ Ромѫния е каменна, а оная изъ Италия — морска. Важността на тоя артикль е сѣкиму извѣстна, но за насъ той е толкозъ пó-важенъ, защото отъ него зависи и до-

битька ни. За това би било крайно врѣме да се регулираше неговото внисанье въ Княжеството. Сега му е пъкъ особенно врѣмето, защото ромѫнското правителство, както се научавамъ, било продало експорта на сольта за България на нѣкакви частни препродавачи, отъ волята на които ще зависѭтъ за напредъ нашитѣ търговци.

Послѣ сольта на́й-важенъ артикулъ е *памучната прежда*, която дохажда на́й-много изъ Англия. Ако предположимъ че презъ 1881 год. е зето сичко 100 лева мито отъ прежда, то $90 \cdot_0$ л. сѫ зети отъ английска прежда, $7 \cdot_2$ л. отъ австрийска и 1 л. отъ прежда изъ „разни държави.“ За тая послѣднята предполагамъ че е именно изъ Гърция.

За *памучнитѣ платове*, ако предположимъ пакъ че сме зели отъ тѣхъ сичко 100 лева мито, то $75 \cdot_5$ л. сѫ отъ английскитѣ, $15 \cdot_9$ отъ австрийскитѣ, $4 \cdot_1$ отъ французкитѣ, $1 \cdot_2$ отъ рускитѣ памучни платове а остатъка сѫ изъ разни държави. Така щото, до като за преждата изъ Англия сѫ внисѫ 13 пѫтя по́-много отъ колкото изъ Австрия, то за платоветѣ е само 5 пѫтя по́-много. Ако зетитѣ въ послѣдньо време у насъ мѣрки за посѣваньето памука неостанатъ само „черно слово на бѣло книже“, то има надѣжда че до нѣкога ще смалимъ вноса на памука. Тука трѣба да споменѫ че суровия памукъ се вниса въ Княжеството главно изъ Турция, защото внесения изъ тая държава прави $83^0/_0$ отъ сичкия внесенъ въобще памукъ.

Скупа на артиклитѣ означенъ подъ името *манифактури*, вниса се изъ разни държави. Така: Австрия има $35 \cdot_5{}^0/_0$ отъ цѣлия вносъ, Франция — $24 \cdot_8{}^0/_0$, Англия — $18 \cdot_5{}^0/_0$, разни държави — $12 \cdot_1{}^0/_0$, Турция — $7 \cdot_4{}^0/_0$.

Вноса на *спиртнитѣ питиета* се уголѣмилъ $2^1/_2$ до 3 пѫтя отъ 1880 г. на 1881 год. Такова уголѣмяванье би произлѣзло или отъ развитието на нѣкои индустрии въ които тия питиета се употрѣбяватъ, или отъ по́-голѣмата консумация, или на́й-послѣ отъ пропаданьето на вѫтрѣшното производство спиртнитѣ питиета поради конкурен-

цията на външнитѣ. Тъй като двѣтѣ първи причини ми се виждатъ невъзможни то остава само третята. Съ унищожението акциза на външнитѣ спиртове, цѣната имъ се наистина смали съ 10 на сто и не е чудно че повечето наши спиртни фабрики трѣбаше да спрѫтъ дѣйствията си. Презъ 1881 год. споредъ количеството на зетото мито 79.$_8$ $^0/_0$ отъ сичкия внесенъ спиртъ е билъ изъ Австрия, 6$\cdot_6$ $^0/_0$ — изъ Русия, 7$\cdot_5$ $^0/_0$ — изъ Сърбия, 3$\cdot_4$ $^0/_0$ — изъ „разни държави“ измѣжду които нáй-голѣма часть спада вѣроятно на спирта изъ Съединенитѣ Сѣверо-Американски Държави. Уголѣмяваньето вноса на спиртнитѣ питиета е нáй-значително за Австро-Унгария. Нѣма съмнѣние че при пó-добри съобщителни средства вноса на тоя артикълъ изъ Русия доста би се уголѣмилъ.

Почти сичкия внесенъ въ Княжеството *захарь* е изъ Австро-Унгария, защото внесения изъ тая държава споредъ митото е 95$\cdot_0$ $^0/_0$ отъ сичкия захарь а само 3$\cdot_2$ $^0/_0$ остава на Франция.

За *кавето* пъкъ има двѣ главни държави и то: изъ Франция било внесено 56$\cdot_1$ $^0/_0$ отъ сичкото каве презъ 1881 год., а 36$\cdot_6$ $^0/_0$ — изъ Англия. Нека спомѣнѫ тука че 68$\cdot_1$ $^0/_0$ отъ сичкия внесенъ въ княжеството *чай* дошълъ е изъ Англия а само 30$\cdot_0$ $^0/_0$ изъ Русия. Колкото за *оризъ* то било внесено 50$\cdot_5$ $^0/_0$ изъ Италия, 32$\cdot_8$ $^0/_0$ изъ Англия, 15$\cdot_9$ $^0/_0$ изъ Турция. Така щото повече отъ полвината на внесения въ Княжество оризъ дошълъ изъ първата държава.

За *разни дребулии* платило се е нáй-много на Австро-Унгария: 74$\cdot_4$ $^0/_0$ сѫ изъ Австрия, 7$\cdot_5$ $^0/_0$ изъ разни държави и 6$\cdot_6$ $^0/_0$ изъ Турция.

Изработени кожи внисѫтъ се въ Княжеството изъ повече държави. Отъ всичкия вносъ на тоя артикълъ споредъ зетото мито пада се по: 38$\cdot_8$ $^0/_0$ на Турция, 26$\cdot_9$ $^0/_0$ — Франция, 14$\cdot_4$ $^0/_0$ — Австрия, 4$\cdot_4$ $^0/_0$ — Италия, 4$\cdot_0$ — разни държави (вѣроятно нáй-много на Гърция), 2$\cdot_1$ $^0/_0$ — Сърбия, 1$\cdot_2$ $^0/_0$ — Ромѫния. За французкитѣ изработени кожи мо-

жемъ да предположимъ че сѫ тънка работа за която ни пращами изъ Княжеството агнешки и ѣрешки кожи, но колкото за другитѣ на пр. изъ Турция, Сърбия ни бихме, струва ми се, лесно могли и у дома да си ги изработимъ.

Мѣстопроизхождението пъкъ на *коженитѣ издѣлия* внесени въ Княжеството се различава малко отъ горньото. Защото $72{\cdot}_2$% отъ сичкитѣ кожени издѣлия дошле сѫ изъ Австро-Унгария, $15{\cdot}_9$% изъ Турция и $3{\cdot}_2$% изъ Франция.

Внисаньето на *суровитѣ кожи* е пó-еднообразно. Тѣ се донасятъ въ Княжеството изъ Русия ($44{\cdot}_4$% отъ сичкитѣ с. кожи), Турция ($31{\cdot}_0$%), Ромѫния ($16{\cdot}_1$%) и Сърбия ($3{\cdot}_4$). Тъй като не е показано какви именно кожи се изнисѫтъ изъ Княжеството и какви сѫ внисѫтъ, невъзможно е да се опредѣли за сега да ли бихме могли нѣкакъ да намалимъ вноса на суровитѣ кожи.

Отъ сичкитѣ внесени въ Княжеството *вълнени платове*. споредъ митото, внесено е: $43{\cdot}_4$% изъ Австрия, $14{\cdot}_3$% изъ Англия, $11{\cdot}_3$% изъ разни държави (вѣроятно нáй-много изъ Швейцария), $10{\cdot}_9$% — Турция, $9{\cdot}_0$% — Русия, $4{\cdot}_4$% — Франция, $1{\cdot}_0$% — Ромѫния.

Вино се вниса нáй-много изъ двѣ държави. Така презъ 1881 год. било внесено: 1,076.349 оки $58{\cdot}_3$% изъ Турция и 697.268 оки ($36{\cdot}_0$%) изъ Сърбия а сичкото почти преминава презъ Вакарелъ, Царибродъ и Самоковъ. Споредъ това види се че означеното като изъ Турция вино трѣба да е пó-вече Източно-Румелийско. Друго важно обстоятелство е че почти сичкото внесено въ Княжеството вино, около 1,800.000 оки, консумира се въ софийската равнина, особенно пъкъ въ нашата столица. Да бихме знаили колко вино се внася въ София и изъ другитѣ части на княжеството напр. Кюстендилско, Плѣвенско и пр. лесно бихме могли да пресмѣтнемъ по колко оки се спада на человѣкъ. Вече на друго мѣсто споменахъ, че съ осъвършенствуваньето у насъ винарството и подобрението на пѫтищата, лесно

бихме избърсали нáй-голѣмата часть на тоя артиклъ изъ списъка на вноснитѣ стоки.

Строителенъ дървенъ материялъ внися се изъ Ромѫния, Турция (пó-право Южна България), Австрия. Първата държава има $41{\cdot}_0$%, втората — $31{\cdot}_7$ и третята — $22{\cdot}_7$% отъ сичкия вносъ на тоя артиклъ. Трѣба да споменѫ, че вакарелската митница е означила една часть дръвьето като да има мѣстопроизхождение разни държави и която часть земахъ като да е изъ Южна България.

Метали внасятъ се нáй-много изъ Англия и Австрия. Ето мѣстопроизхождението за пó-главнитѣ раздѣления на металитѣ, тъй както сѫ биле записвани въ формуляритѣ:

	Сурово желѣзо %	Желѣзни издѣлия %	Метелически издѣлия %	Мѣдь %
Изъ Англия . .	$56{\cdot}_8$	$21{\cdot}_6$	$37{\cdot}_8$	$91{\cdot}_0$
„ Австрия . .	$42{\cdot}_5$	$59{\cdot}_2$	$41{\cdot}_9$	$8{\cdot}_9$
„ Германия .	—	$2{\cdot}_8$	$3{\cdot}_3$	—
„ Турция . .	—	$8{\cdot}_8$	$5{\cdot}_4$	—
	$99{\cdot}_3$	$92{\cdot}_4$	$88{\cdot}_4$	$99{\cdot}_9$

Както се вижда отъ тия броеве ний купуваме изъ Англия повече сурови метали а изъ Австро-Унгария повече обработени.

Готови дрѣхи за обличанье внасятъ се изъ Австрия и Турция и то $86{\cdot}_1$% отъ сичкото изъ първата и $10{\cdot}_4$% — изъ втората държава.

Книжени издѣлия било внесено $74{\cdot}_5$% изъ Австро-Унгария, $20{\cdot}_4$% изъ Франция. Общото мито презъ 1881 год. отъ тѣхъ било 47311 лева.

Стъклени издѣлия се внасятъ нáй-много изъ Австрия, Франция и Англия. Защото $86{\cdot}_6$% отъ сичкия вносъ сѫ биле изъ първата, $7{\cdot}_3$% изъ втората и $3{\cdot}_8$% изъ третята държава.

Ако преминемъ на сѣка държава отдѣлно намираме че повече отъ 90% на сичкитѣ внесени изъ *Австро-Унгария* стоки съставляватъ слѣдующитѣ: спиртни питиета (вето

мито отъ тѣхъ 198105 лева), захаръ (з. м. 146396 л.), разни дребулии (з. м. 113172 л.), манифактура (з. м. 104420 л.), памучни платове (з. м. 70012 л.), готови дрѣхи (з. м. 65787 лева), вълнени платове (з. м. 49719 л.), желѣзни издѣлия (з. м. 46859 л.), метални издѣлия (з. м. 37904 л.), книжени издѣлия (з. м. 35036 л.), памучна прежда (з. м. 33463 лева), кожени издѣлия (з. м. 32534 л.), желѣзо сурово (з. м. 29772 л.), строителенъ дървенъ материялъ (з. м. 24386 л.), стъклени издѣлия (з. м. 20593 лева), дървени издѣлия (з. м. 19463 л.), кожи изработени (з. м. 16660 л.), разни вещества за боядисванье (з. м. 13788 л.), бира (з. м. 13107 л.), порцеланени и землени издѣлия (з. м. 11002 л.), вещества брашнени и тѣхнитѣ произведения (з. м. 9564 л.). Другитѣ артикли сѫ внесени въ пó-малки количества така щото ако се се смѣта вносното мито по 8% то сѣки отъ тѣхъ е билъ оцѣненъ за пó-малко отъ 100000 л. Отъ сичкитѣ австрийски стоки зето е презъ 1881 год. 1177699 лева, което би представлявало една цѣна около 14700000 лева.

Внесенитѣ изъ *Англия* стоки сѫ много пó-еднообразни. Такива сѫ именно: памучна прежда (з. м. 416052 л.), памучни платове (з. м. 335879 л.), манифактура (з. м. 54923 лева), мѣдь (з. м. 52501 л.), желѣзо сурово (з. м. 39806 л.), метални издѣлия (з. м. 34256 л.), каве (з. м. 26681 л.), оризъ (з. м. 21127 л.), желѣзни издѣлия (з. м. 17108 л.), вълнени платове (з. м. 16316 л.), разни вещества за боядисванье (з. м. 15883 л.), конопи и конопени прозведения (з. м. 8626 л.), чай (з. м. 7903 л.). Тия стоки съставляватъ почти сичкия вносъ изъ Англия, защото тѣ правѭтъ пó-вече отъ 95% на сичкитѣ внесени изъ тая държава стоки, митото на които влиза до 1084457 л. т. е. около 13½ милиона лева цѣна.

Изъ *Германия* внесено е незначително множество стоки едвамъ за около 280 хиляди лева, отъ които по важнитѣ сѫ: кожи изработени, метални издѣлия, вълнени платове, манифактура и желѣзни издѣлия.

Само два отъ внесенитѣ изъ Италия артикли правятъ 97% на сичкия у насъ вносъ изъ тая държава. Тѣзи артикли сѫ сольта и ориза (900154 оки презъ 1881 година). Освѣнъ тия заслужватъ да се споменѫтъ изработенитѣ кожи, дървеното масло, брашненитѣ вещества и тѣхни произведения.

Вече на друго мѣсто показахъ, че изъ *Ромѫния* се вняся нáй-много каменна соль (81% отъ сичкия вносъ споредъ митото). Други пó-важни артикли изъ тая държава сѫ: строителенъ дървенъ материялъ (з. м. 43964 л.), риба сѣкакъвъ видъ (з. м. 16014 л.), сурови кожи (з. м. 14898 л.), едъръ добитъкъ (з. м. 13826 л.), газъ (з. м. 7837 л.), катранъ (оки 620164), дребенъ добитъкъ (з. м. 5857 лева). Общото мито на изброенитѣ артикли изнася повече отъ 97% отъ сичкото мито на ромѫнскитѣ произведения, което възлиза до 680527 лева. Тука трѣба йоще да забѣлѣжѫ, че освѣнъ изъ Ромѫния риба се внася въ Княжеството йоще изъ Турция и то така щото 53·3% отъ сичката внесена риба дохажда изъ първата и 36·3% изъ втората държава. Едъръ пакъ добитътъ се внася и изъ Сърбия и то три и полвина пѫтя повече, защото сръбския добитъкъ има 74·1% а ромѫнския само 21·9% отъ сичкото.

Отъ сичкитѣ държави съ които бихме могли да имаме редовни търговски сношения *Русия* е представлявана съ нáй-малъкъ вносъ, защото митото отъ произведенията на тая държава възлиза на 96.531 л., което дава около 1,200.000 лева цѣна. Пó-важнитѣ внесени артикли сѫ: сурови кожи (з. м. 40.916 л.), спиртни питиета (з. м. 16.470 л.), вълнени платове (з. м. 10.305 л.), памучни платове (з. м. 5.726 л.), хайверъ (з. м. 4.043 л.), чай (оки 2.493). Както се види тия сѫ повечето сурови произведения, до като руската индустрия почти никакъ не фигурира. Хайверя дохажда нáй-много въ Княжеството изъ Русия, защото внесения изъ тая държава съставлява около 70% отъ сичкия внесенъ.

На́й-важнитѣ произведения внесени изъ *Сърбия* въ Княжеството сѫ: едъръ добитъкъ (з. м. 46.717 л.), вино (з. м. 38.063 л.), спиртни питиета (з. м. 18.750 л.), конопи и тѣхни произведения (з. м. 9.261 л.), разни дребулий (з. м. 5.986 л.), дребенъ добитъкъ (з. м. 5.217 л.), химически вещества (з. м. 4.552 л.), кожи сурови (з. м. 3.140 л.), плодове и овошки (з. м. 3.133 л.), дървени издѣлия (з. м. 3.019 л.). Тия артикли правѭтъ 87% отъ общия вносъ изъ Сърбия, митото на който е било 157.879 л. или около 1,900.000 лева цѣна.

Както казахъ и по́-горѣ произведенията на источна Румелия сѫ вписани като да имѫтъ за мѣстопроизхождение *Турция*. Нашитѣ сношения както съ едната така и съ другата сѫ доста живи за това и споредъ нашитѣ таблици ни намираме че изъ тая държава сѫ се внесли въ Княжеството твърдѣ различни артикли. Нѣкои отъ тия стоки сѫ внисѫтъ почти изключително изъ Турция. Такива сѫ на пр. суровъ памукъ, дървено масло (88·₅% изъ Турция, 2·₃% изъ Италия), сапунъ (77₁% изъ Турция, 15·₉% изъ Австрия, 3·₉% изъ Италия), плодове и градински овощия (85·₂% отъ сичкото), растения хранителни (88·₃% отъ сичкото), тютюнъ (75·₄% отъ сичкото). Освѣнъ тия артикли други по́-важни сѫ: вино (з. м. 61.633 л.), кожи изработени (з. м. 45.081 л.), кожи сурови (з. м. 28.557 л.), манифактура (з. м. 22.017 л.), соль (з. м. 22.016 л.), строителенъ дървенъ материялъ (з. м. 21.424 л.), вълнени платове (з. м. 15.762 л.), риба (з. м. 10.893 л.), разни дребулий (з. м. 10.369 л.), оризъ (з. м. 10.252 л.). Общото мито отъ произведенията на Турция било 522.295 лева т. е. стокитѣ сѫ стрували около 6½ милиона лева.

Изъ *Франция* внесено е за около 3 милиона лева стоки отъ които по́-важнитѣ сѫ: манифактура (з. м. 73.630 л.), каве (ок. 292.870), кожи изработени (з. м. 31.213 л.), памучни платове (з. м. 18.337 л.), книжени издѣлия (з. м. 9.671 л.), копринени платове (з. м. 7.778 л.), вълнени платове (з. м. 5.043 л.), захаръ (з. м. 5.022 л.). Важно е да

се спомене че повече отъ половината (64·2%) на сичкитѣ внесени въ княжеството копринени платове дошли сѫ изъ Франция.

Нáй-послѣ като внесени изъ *разни държави* фигурирѫтъ: газъ (1,823.322 оки и 1350 касси, 84%), манифактура (з. м. 36.008 л.), стеаринови свѣщи (з. м. 15.865 л., 69%), вълнени платове (з. м. 13.007 л.), разни дребулий (з. м. 11.913 л.). Сичкитѣ стоки внесени изъ разни държави струватъ около 2,800.000 лева. За петролеума може положително да се каже да е дошълъ изъ Съединенитѣ Държави, за свѣщитѣ че сѫ белгийско и холандско произведение. Отъ другитѣ държави въ тая рубрика пó-важни споредъ вносната си у насъ търговия ще сѫ вѣроятно Гърция и Холандия.

Остава ми йоще да покажѫ презъ кои главни пѫтища върви нашата търговия. Ако предположимъ че сичкото зето мито отъ внесенитѣ, изнесенитѣ стоки та и отъ двѣтѣ заедно е 100, то на сѣка отъ главнитѣ ни митници дохажда:

	Проценти					
	Внесено		Изнесено		Сичко	
	Мартъ-Декемвр.		Мартъ-Декемвр.		Мартъ-Декемвр.	
Митници:	1880	1881	1880	1881	1880	1881
Варна	24·6	33·0	30·8	26·4	25·1	32·5
Свищовъ . . .	19·2	14·3	6·6	10·0	18·2	14·0
Русе	11·0	13·1	6·1	9·8	10·6	12·9
Ломъ-Паланка .	14·7	12·4	3·5	3·5	13·8	11·9
Рахово	6·1	4·8	2·7	5·6	5·9	4·8
Вакарелъ . . .	3·2	4·2	4·2	2·7	3·3	4·1
Видинъ	5·0	3·4	4·8	4·3	5·0	3·5
Силистра . . .	3·8	2·9	6·1	4·1	3·9	2·9
Кюстéндилъ . .	1·4	2·1	1·6	2.5	1·4	2·1

Отъ тука се вижда важноста на варненското пристанище за нашата търговия. Едната третина отъ внесенитѣ въ Княжеството стоки и повече отъ едната четвъртина на изнесенитѣ — минѫла е презъ Варна. Ако ли пакъ земемъ

Варна, Свищовъ, Руссе и Ломъ-Паланка заедно то видиме. че почти тритѣ четвъртини отъ вносната ни търговия и полвината отъ износната — влѣзла е или излѣзла презъ тѣхъ. Слѣдъ направата на коя да е желѣзница презъ София, Ломъ-Паланка ще изгуби наистина значението си, но за това търговията презъ другитѣ три пристаница ще се уголѣми и ний можемъ съ пълно право да ги считаме за първи търговски градове. Отъ друга страна ако варненското пристанище се поправи несъмненно е, че то ще потегли баремъ полвината отъ общата ни търговия.

Друга важна характеристика е, че до като за вноса десеть митници имѫтъ проценти по́-малки отъ 1, то за износа има само три такива митници: Царибродъ, Дъсчено-Кладенецъ и Кула. Вносната ни търговия е слѣдователно концетрирана нѣщо въ 12 митници, а износната — распръснѫта по сичкитѣ изходни точки на Княжеството. За вносната търговия, освѣнъ горѣспоменѫтитѣ градове, важни сѫ йоще Рахово, Вакарелъ, Силистра, Кюстендилъ, за износната пакъ по важноста си градоветѣ се нареждатъ така: Варна, Свищовъ, Руссе, Рахово, Габрово, Никополь, Видинъ. Балчикъ, Тича (Чатакъ), Силистра, Ломъ-Паланка, Тутраканъ, Самоковъ, Вакарелъ, Кюстендилъ, Златица и пр.

Отъ сичкитѣ внесени презъ Варненската митница стоки $78{\cdot}_5\%$ правѭтъ слѣдующитѣ.: памучна прежда, памучни платове, манифактура, кожи изработени, мѣдъ, разни дребулии, захаръ, кафе, спиртни питиета, газъ. На друго мѣсто видѣхме, че тия артикли дохаждатъ на́й-много изъ Англия, Италия, Франция, Русия, Турция и Съединенитѣ Държави. За провдиганьето слѣдователно на търговскитѣ сношения съ тия държави необходно потрѣбно е да се направи часъ по́-скоро варненското пристанище, а за освобождението отъ едно, почти съсѣдно, търговско надмощие — съединението, кога и да е, това пристанище съ вѫтрѣшноста на Княжеството. Само Черното море може да ни спасе отъ надмощието на Дунава.

80% отъ внесенитѣ презъ Свищовъ стоки съставляватъ: солта, спиртнитѣ питиета, суровитѣ кожи, захиря, суровото желѣзо, памучната прежда, металическитѣ издѣлия, ориза, строителния дървенъ материялъ, газа (петролеума), памучнитѣ платове — повечето артикли, които се внасятъ изъ Австрия и Ромѫния. Почти сѫщитѣ стоки внасятъ се нӓй-много и презъ Руссе. Сѣка слѣдователно желѣзница, която би захващала отъ единъ изъ тия градове и преминавала на-длъжъ Княжеството, улеснила би търговскитѣ спошения съ тия държави. Такъвато желѣзница служила би само като лесно преминаванье Балкана за произведенията на оння държави, които удобно могѫтъ да ги стоварятъ на дунавскитѣ пристанища. При такивато обстоятелства, разумѣва се, трѣба да премислимъ и *добрѣ да премислимъ,* преди да се рѣшимъ да правимъ тая или оная линия. Желѣзницата Царибродъ — Вакарелъ въ економическо отношение нѣма почти никакво значение, защото Балканитѣ, които затварѭтъ софийското поле, ще представляватъ винѫги голѣми спѫнки за пренасяньето на стокитѣ, които би се стоваряли въ София.

Нӓй-послѣ, за вървежа на търговията презъ сѣка митница и отъ година на година нека служѫтъ слѣдующитѣ данни, които показватъ, ако общото количество отъ предидѫщата година земемъ за сто, съ колко се уголѣмила или смалила търговията. Смаляваньето е означено съ знака — предъ броя, а за уголѣмяваньето предъ броеветѣ нѣма никакъвъ знакъ. Разумѣва се, че и тука азъ земамъ за сравнение многожеството на митото. Сѣтимъ ли се, че презъ сѣка митница въ разни години преминаватъ почти сѫщитѣ стоки, то ще се увѣримъ, че броеветѣ заслужватъ довѣрие.

	Отъ 1879 на 1880 г.			Отъ 1880 на 1881 г.		
	Внесено %	Изнесено %	Сичко %	Внесено %	Изнесено %	Сичко %
Варна	3·7	65·2	7·5	47·9	—16·6	42·3
Свищовъ . .	72·8	23·8	70·9	0·2	63·2	2·0

	Отъ 1879 на 1880 г.			Отъ 1880 на 1881 г.		
	Внесено %	Изнесено %	Сичко %	Внесено %	Изнесено %	Сичко %
Руссе	0·8	48·3	23·0	58·5	73:4	59·1
Л.-Паланка .	108·4	31·5	106·1	15·1	11·2	15·1
Рахово. . . .	137·1	—16·3	122·6	3·2	117·0	7·2
Видинъ . . .	60·3	15·2	55·7	— 7·0	— 3·3	— 6·8
Силистра . .	23·6	170·0	32·2	0·9	—27·2	2·4
Кюстендилъ.	32·3	—25·5	23·3	74·0	45·3	71·4
Царибродъ .	—16·7	—46·2	—18·2	— 0·1	—31·6	— 1·3

Тѣзи броеве сѫ ясни сами по себе си и излишни сѫ сѣкакви коментарии.

ИСТОРИЧЕСКИ МАТЕРИАЛИ
по
нововъзраждането на българский народъ.

Излага: **В. Д. СТОЯНОВЪ.**

Подъ тоя насловъ обнародвахме въ кн. III. на Пер. Спис. (стр. 146—158 г. 1883) нѣколко исторически документи, отъ които единътъ бѣ възванието на Софрония, епископъ Вратчанский, издадено въ Букурещъ на 29 Априла 1805 къмъ българскитѣ родолюбци изъ Влашко и Богданско, за да спомогнѫтъ Софронию да издаде своята книга **Кѵріакодроміонъ** или **Недѣлникъ**. Подъ сѫщий насловъ намѣрваме за умѣстно да изложимъ тука други два документа пакъ отъ Софрония: единътъ безъ дата, но, по всяка вѣроятность, происходящъ отъ началото на г. 1812 и, до колкото знаемъ, обнародванъ въ „Дунавскый Лебедъ“ къмъ края на г. 1862; а другия документъ съ денословие отъ 2 Августа 1813 г. и до сега никакъ непознатъ.

Първиятъ отъ тие два документа е едно възвание отъ Софрония къмъ всичкитѣ Българи да посрѣщнѫтъ и приемнѫтъ въ отечеството си най-сърдечно и най-гостолюбиво рускитѣ войски, който „**Блгочестивѣйшій и Великій Государь ІМПЕРАТОРЪ АЛЕѮАНДРЪ ПАѴЛОВИЧЪ подигналъ да избави васъ** (Болгаритѣ) **ѿ таковое турецкое варварское мучителство.**“ [1]) Вторий документъ е една, сега новооткрита, грамота, дадена отъ Софрония въ Букурещъ „*Господину Депутату Болгарскому, Аѳанасію Николаевичу Нековичу*“ за от-

[1]) Вѣренъ преписъ отъ това възвание съмъ получилъ г. 1868 отъ стари наши родолюбци въ Рени (на Дунавъ въ Бесарабия).

личнитѣ му услуги, които билъ сторилъ въ полза на България и Русия по врѣмето на руско-турската война 1806—1812.[1])

Преди да пристжпимъ къмъ самото изложение на буквалний текстъ на тие документи, считаме за нужно да предпоставимъ сега нѣколко думи за разяснение на обстоятелствата, при които сж се появили тие документи, които отъ наша страна ний имаме за немаловажни, особенно по отношение на България къмъ Русия при нововъзраждането на българский народъ.

I.

Руский народъ, отъ като строши веригитѣ на татарското юго отъ себе-си, които тежàхж върху му цѣли 200 години, тутакси пристжпи къмъ испълнение на своя великъ и спасителенъ задатъкъ, къмъ прибиране и обединение въ едно цѣло распокжсанитѣ части на своето многобройно плѣме и пространно отечество. И така, въ течение на два три вѣка слѣдъ това,Руситѣ успѣхж да станжтъ вече тъй силни, щото възбудихж къмъ себе-си трайна почеть и страхъ въ съсѣднитѣ държави и народи. Отъ това врѣме насамъ минж се повече отъ едно столѣтие. Русия, веднъжъ тъй велика и силна, естественно не можеше да не стане върховенъ покровитель и защитникъ на православний міръ въобще и на словѣнскитѣ плѣмена особенно, които сж били лишени отъ свобода и независимость. Послѣдствие на това. Русия, отъ стотина години насамъ, систематически прави всевъзможни усилия и жъртви за испълнение на тая своя велика, държавна и народна мисия спрямо православний и словѣнский міръ. Благодарение на тая отъ Бога предназначена мисия на Русия, преди половинъ вѣкъ освободихж се отъ Турцитѣ голѣми части народъ отъ Сърбитѣ, Грърцитѣ. Ромжнитѣ, преди 5 години най-сетнѣ и отъ Българитѣ.

[1]) Тази грамота е пратена намъ отъ нашия велеуважаемъ еднородецъ г. Д. Джбовский въ Исмаилъ, дѣто той ѭ билъ открилъ ланската година.

Но за съвършенното унищожение на турската власть въ Европа и за придобивание свобода и независимость въобще на всичкитѣ христиенски народи въ Турско, слѣдователно и на българский народъ, се е представялъ на Русия твърдѣ сгоденъ случай именно въ началото на настоящето столѣтие, както ще видимъ по́-долу.

Турция, отъ като сѫществува, никога отъ вѫтрѣ не е доходила въ таково критическо положение, както въ края на минѫлото и въ начало на днешното столѣтие. Именно това врѣме и въобще цѣлото минѫло столѣтие сѫ били на́й-жалостний и на́й-страшний периодъ отъ историята на бънгарский народъ. Българетѣ, едно врѣме доста славенъ и прочутъ народъ, бѣхѫ станѫли вече почти убити и съвсѣмъ забравени отъ свѣта; за тѣхното възкръсвание не е помислѣлъ вече никой. Само бащата на нововъзраждането на българский народъ, Пайсий Самоковский, слѣдъ него и достойнитѣ му ученици, особенно присноспаметний Софроний и други, само тие небесни ратници, чрезъ пламенна и постоянна проповѣдь на словото Божие и чрезъ на́й-голѣмо самоотвържение и любовъ къмъ народа и отечеството си, крѣпили сѫ и увардвали пълна и непоколебима вѣра и надѣжба въ своитѣ еднородци за въскръсвание на България; сами тие наши святители сѫ били единственната видима, душевна утѣха на българский народъ презъ онова тѫжно врѣме!...

Софроний, епископъ Врачанский, който презъ втората половина на минѫлото столѣтие е святителствувалъ срѣдъ България цѣли 30 г., като на́й-достойнъ Христо̀въ ратникъ, за благото на своето отечество и народъ, и който въ началото на това столѣтие неуморно се е подвизавалъ съ списвание нужни книги за уякченье христианското благочестие и за пробужданието на потѫпканата българска народность, макаръ вънъ отъ България: Софроний, по врѣмето на руско-турската война въ г. 1806—1812, явява се пръвъ и на́й-ревностенъ нашъ дѣецъ и въ полето на освобожденията

на България, съ помощьта, разбира се, на оная славна държава, която самото провидѣние е предназначило да освободи насъ и всичкитѣ други заробени словѣнски плѣмена, съ помоща на велика, благословена Русия. На това нáй-краснорѣчиво свидѣтелствува долуизложенний първъ документъ, който всѣки Българинъ ще прочите съ радость и по който виждаме, че още преди 70 год. имало е вече и помежду Българитѣ достойни мѫжие, да мислятъ ясно и да работятъ по нáй-благоразуменъ начинъ за възкръсвание на мила България.

Ето вътрешнитѣ причини, които преди 70—80 години били докарали Турция въ тъй критическо положение:

1. Почти всичкитѣ пó-предни турски сановници въ Цариградъ, които съставяхѫ султановото върховно правителство и които бѣхѫ нáй-приближени до Султана, таче съ тѣхъ наедно и самитѣ царствуѭщи Султани, бѣхѫ се лишили презъ това врѣме съвършенно отъ истинский патриотизмъ и отъ ония високи граждански доблести, съ които се отличавахѫ турскитѣ държавни мѫжие и велможи по врѣмето на славата и величието на Турция, та се карахѫ и ядѣхѫ помежду си до нáй-високъ степень, чрезъ разни интриги и даже предателства, като при това не вършихѫ нищо друго освѣнъ нáй-богато да ядатъ, да пиѭтъ и да правятъ разни други нáй-съсипителни расскошства, които влекѫтъ подирѣ си окончателно събаряние на държавата.

2. По слѣдствие на тия толкова жалостни и за самото сѫществувание на държавата тъй опасни проявления въ Цариградъ, мнозина отъ пó-главнитѣ управители въ провинциитѣ на Турция естественно бѣхѫ захванѫли по онова врѣме да не слушатъ вече нито Султана въ Цариградъ нито неговото върховно правителство, а гледахѫ всѣчески да станѫтъ независими правители въ повѣреннитѣ имъ области; нѣкои се приготвѣхѫ и опитвахѫ даже да свалятъ и самий Султанъ, та сами тѣ да заематъ не-

говий престолъ. Такива бѣхѫ Албанецътъ Али-паша Яненский, Бошняка Пазвантуоглу въ Видинъ, татарский Султанъ на Върбица, и пр. Тѣмъ подражавахѫ и мнозина отъ голѣмитѣ спахии, аги, деребегове и др. въ България, Сърбия и пр. А нѣкои отъ тие анархисти въ провинциитѣ бѣхѫ заченѫли да враждуватъ помежду си, даже и въ сражение отивахѫ единъ противъ другиго, като при това ограбвахѫ всичкия имотъ на населението особенно на християнитѣ, отъ които и на́й-безпощадно убивахѫ.

3. По слѣдствие на тия размирнически движения на турскитѣ анархисти въ провинциитѣ, на́й-сетнѣ се появихѫ Кърджалиитѣ, които безнаказанно върлувахѫ почти цѣли 20 години по европейска Турция, особенно изъ българскитѣ предѣли, като грабѣхѫ, плѣнѣхѫ и затривахѫ дѣ що попаднѫтъ.

4. Еничерското тѣло, дѣсната рѫка на турската военна сила, съ помоща на която Турция направи едно врѣме толкова завоевания въ Азия, Африка и Европа, бѣше стигнѫло до края на своето съвършенно разстройство и деморализация, и нататъшното му сѫществование не принасяше вече друго освѣнъ само вреда на държавата.

5. Споредъ тия причини, изложени въ горнитѣ четири точки, Сърбитѣ въ онова врѣме (г. 1804) намѣрихѫ доста сгоденъ случай за себе-си, и подигнѫхѫ се срѣщу Турцитѣ,[1]) като въ течение на 3—4 години успѣхѫ да ги изгонятъ съвсѣмъ отъ предѣлитѣ на днешна западна и срѣдня независима Сърбия. При това и Гърцитѣ отпреди още готвяхѫ се къмъ всеобщо въстание срѣщу Турцитѣ, като бѣхѫ подвели работата тъй хитро и тъй искусно, щото съ себе-си наедно мислѣли да подигнѫтъ противъ Турцитѣ и всичкитѣ други християни на балканский полуостровъ. Заради това тѣхното въстание въ г. 1821 носяше название „*Завѣра*" (сирѣчь въстание за вѣра), макаръ че то̀ станѫ за

[1]) За това виж. Пер. Спис. 1883. кн. II. стр. 144.

освобожденнето само на Гръцитѣ, но приготовленнето за него ставаше, както се каза, съ участие на всичкитѣ християне въ Турско.

Въ тая пълна анархия и разстройство на държавнитѣ работи въ Турция нáй-много теглехѫ отъ Султановата рая Българетѣ, като народъ пó-трудолюбивъ и пó-пестовенъ, отъ когото слѣдователно имаше всѣкога що да се граби и взема въ нáй-голѣмъ размѣръ. Освѣнъ голѣмитѣ и многобройни даждия и други наложени повинности, що вземаше турското правителство отъ Българетѣ за посрѣщание на държавнитѣ и на Султана за харема му разноски, Кърджалиитѣ и другитѣ непокорни Султану деребегове вълувахѫ нáй-много въ българскитѣ земи, плѣняхѫ и опустошавахѫ българското население, убезчестявахѫ и нáйжестоко изнасилвахѫ жени и моми, даже и погубвахѫ много невинни хора отъ наший народъ.

Покрай тия страшни тегла, имаше надъ Българетѣ тогава и други не пó-малко жестоки отъ споменѫтитѣ угнетатели, и тѣ бѣхѫ фанариотитѣ-Гръци, които посрѣдствомъ своето духовенство въ България дигахѫ отъ Българетѣ голѣми суми пари, и съ името Христóво гледахѫ да изгонятъ отъ сърцето на Българетѣ послѣднята искрица на тѣхната словѣно-българска народность и да ги претопятъ въ Гърци.

Такъва ужасна бѣше картината на българското плѣме презъ онова врѣме.

Сега всѣки може да сѫди, какво значение, каква важность сѫ имали святителскитѣ подвизи на Софрония за Българетѣ по онова врѣме, макаръ че той се е намиралъ вънъ отъ България — въ Влашко. Българетѣ тогава се гледали съ пълно право на Софрония, като на свой отъ Бога пратеникъ, който е предназначанъ да спомогне за избавение на своитѣ единородци отъ четиристотинъ-годишното имъ робуване.

Ето защо каазахме пó-горѣ, че това врѣме за което говоримъ тукъ, е било именно нáй-грозний периодъ отъ миналий животъ на българското плѣме.

II.

Това положение на работитѣ въ Турция при началото на това столѣтие видѣло се на Русия твърдѣ сгоденъ случай да пристѫпи вече рѣшително къмъ освобождение на християнитѣ изъ подъ турската власть. За тая свята цѣль руский императоръ Александръ I. още въ год. 1807 презъ м. Юлий бѣше се наговорилъ тайно съ Наполеона I. въ Телзитъ, какъ да освободятъ християнитѣ отъ Турцитѣ въ Европа. Въ това тайно съглашение между руский императоръ и френский повелитель се е казвало между друго, че Русия щѣла ушъ да превземе Бесарабия, Молдавия, Влахия и България до Балкана, а на Франция се предоставело Албаная, Тесалия, Мореа и Кандия; на Австрия имало да се даде Босна и часть отъ Сърбия; а на Султана щѣли да останѫтъ само Тракия съ Цариградъ наедно и всичкитѣ до тогава турски владѣния въ Азия. Нáй-мѫченъ билъ преговорътъ между Русия и Франция за Цариградъ, който Наполеонъ не щѣлъ никакъ да предостави на Русия, защото тогава се мислѣло, че който има Цариградъ въ рѫката си, той щѣлъ да владѣе и надъ цѣлъ свѣтъ.[1])

Както и да е, но Руситѣ, които въ начало на г. 1807 бѣхѫ обсадили вече и Влахия, захванѫхѫ отъ тамо да помагѫтъ явно на възстанѫлитѣ Сърби, и малко подирь това турски флотъ биде отъ руския унищоженъ при Тенедосъ. Русия, отъ една старна съ голѣмо внимание слѣдеше за

---

[1]) Наполеонъ тогава е билъ правъ въ мисълта си относително всемірното значение на Цариградъ. Но сега, слѣдъ прокупаванието на суецкий каналъ, Цариградъ изгуби това си значение. Въ това отношение за напредь ще има подобно значение поне за Европа и надъ сама Марсилия, Триестъ и Одесса само нашъ Солунъ, бѫдѫщий Петерсбургъ на велика България.

развитието и вървежа на работитѣ въ Европа предъ всеобщий страхъ отъ великолѣпнитѣ завоевателни стремления на френския тогавашенъ повелитель Наполеонъ I. и, отъ друга старна, тя правѣше всевъзможни приготвяния къмъ рѣшителна война съ Турция за освобождение на христиенитѣ въ Турско, слѣд. и на Българетѣ. Тайно скроения планъ между Русия и Франция въ Телзитъ, относително завладѣванието и раздѣлението на Турция, много врѣме не даваше мира на Портата, и Султанътъ съ дивана си наедно вече очаквахѫ всѣки день върху турскитѣ владѣния да направятъ сѫщоврѣменни нападения отъ къмъ Дунавъ Руситѣ, отъ къмъ Далмация Французитѣ, отъ къмъ Шумадия Сърбитѣ. Тойзи страхъ на Турция хванѫ да се оправдава, когато Руситѣ въ г. 1809 обсадихѫ Добруджа, Сърбитѣ обърнѫхѫ своитѣ военни дѣйствия повече на западъ срѣщу Турцитѣ, Херцеговина се подигнѫ на оръжие, и сама Черна-гора захванѫ война съ Турцитѣ.

Ня́й-сетнѣ въ год. 1810 рускитѣ войски, подъ началството на графа *Николая Каменски*, преминѫхѫ Дунавъ, и въ течение на нѣколко недѣли стигнѫхѫ до самия Балканъ, като завладѣхѫ почти всичката срѣдня и източна подунавска България, съ исключение на градоветѣ Шуменъ и Варна. Въ тоя си походъ Руситѣ срѣшнѫхѫ ня́й-силно съпротивление отъ старна на Турцитѣ въ русенската крѣпость, и дордѣто ѭ превзехѫ, тѣ изгорахѫ Разградъ, Арнаутъ-кьой и Свищовъ. Турската военна сила е била съвършенно разбита при с. Батина на Дунавъ. Отъ вѫтрѣшнитѣ градища на България сѫ били превзети Плѣвенъ и Ловечъ отъ генерала Воронцова; Велико Търново се предало князю Вяземскому, и пр.

Тоя походъ на рускитѣ войски изъ България възбуди голѣми надѣжди за нашето освобождение, толкова повече, че Руситѣ бѣхѫ обсадили България до самия Балканъ, и на помощь бѣхѫ имъ притекли отъ Българетѣ многобройни хайдушки чети все отборъ и други доброволни опълченци.

между които личеше и Георгий Стойковъ Мармарчовъ Боюклуоглу отъ Котелъ и които по храбрость се отличихѫ въ сраженията съ Турцитѣ. А въ челото на Българетѣ, които тъй ревностно спомагахѫ на Руситѣ и съ всичка възможность улеснявахѫ тойзи имъ военень походъ въ България, бѣ славний Софроний, който по Височайше повеление бѣше привъзгласенъ отъ руското началство за главенъ първенецъ на Българетѣ при тая руско-турска война, и поради това Софроний се наричаше „**Серафимъ Болгарскій**", сирѣчь *ангелский бранитель на Българитѣ*.

Наедно съ рускитѣ войски и Софроний преминѫ отъ Влашко въ България и дохождà чакъ до Разградъ, возимъ на хубава каляска съ четири конье и придруженъ отъ многобройна свита. На сѫдѣ, дѣто е поминѫлъ, проповѣдвалъ е като пратеникъ божий на своитѣ еднородци, *да ставатъ срѣщу Турцитѣ, да посрѣщатъ и приематъ най-сърдечно и най-гостолюбиво христолюбивото руско войство, което прихожда да ги освободи отъ Турцитѣ*, и пр.

Въ сѫщата 1810 година обаче, когато се зачень зимата, Руситѣ прибързахѫ да изтеглятъ отъ България войскитѣ си назадь и да ги прехвърлятъ отъ въдъ Дунавъ; само Никополь, Русе и Силистра задържахѫ още въ рѫцѣтѣ си. Но и тие окрѣпени крайдунавски градища на България Руситѣ подирь малко врѣме, отъ като ги сринѫхѫ, напуснѫхѫ ги и се пренесохѫ съвършенно въ Влашко и Богданско. Тѣ се принудихѫ да направятъ това, за да не имъ бѫдѫтъ военнитѣ сили твърдѣ распилѣни и отдалечени отъ Русия, поради извънреднитѣ тогавашни обстоятелства, въ които се намѣрвахѫ европейскитѣ държави и народи предъ бързитѣ и велики успѣхѫ на французското орѫжие и завоевания подъ личното предводителства на Наполеона Бонапарта, страшний тогава демонъ на цѣла Европа, която бѣше распокѫсана и много отслабнѫла отъ прежившитѣ си форми на управлението.

III.

Въ год. 1812, когато Наполеонъ се готвяше вече на походъ въ Русия, принудихѫ се Руситѣ да оттеглятъ také и отъ дунавскитѣ старни пó-голѣмата часть на своитѣ военни сили и да сключатъ съ Турцитѣ миръ въ Букурещъ презъ м. Май сѫщата година, като задържахѫ подъ своята власть Бесарабия до Прута и Дунава. Тогава голѣмъ брой Българе отъ Свищовъ, Русе, отъ силистренско, шумненско, провадийско и варненско забѣгнѫхѫ подиръ рускитѣ войски въ Влашко, Богданско и въ Бесарабия. За Българетѣ подъ турската власть него врѣме пакъ настахѫ тежки и усилни врѣмена, защото надѣжбитѣ имъ за подобрение на сѫдбата имъ изново изчезнѫхѫ.

Но руский адмиралъ *Чичаговъ*, който, поради лошавото управление на графа Кутузова въ Влашко, бѣше между това врѣме назначенъ намѣсто послѣдниятъ за генералъ-губернаторъ на подунавскитѣ княжества и командующий на южната руска армíя, никакъ не рачеше тогава да се съгласи за сключване на миръ съ Турцитѣ, защото е билъ съвършенно увѣренъ, че тогава сѫ били нáй-благоприятни обстоятелствата въ сѣко отношение, за да нападнѫтъ Руситѣ изведнѫжъ на Турция, да ѭ съсипятъ до край и въ нáй-кѫсо врѣме да превзематъ даже и самий Цариградъ. За унищожение на турската власть въ Европа такъвъ е билъ планътъ на Чичагова, който е вѣрвалъ да го усѫществи на това основание, че него врѣме е ималъ подъ своя рѫка доста войска отвъдъ Дунавъ, добрѣ снабдена съ всички военни припаси, както и силенъ военненъ флотъ на Черно море, когато въ сѫщото врѣме великий везирь се е намиралъ въ Шуменъ почти безъ никакви военни сили. Адмиралътъ е мислѣлъ, че въ течение на десетина деня ще може да премине Дунавъ, да подигне всичкото християнско население на балканский полуостровъ срѣщу Турцитѣ и да се озове до самитѣ цариграшки стени, преди да стигне извѣстие до Вѣна или до Наполеона за тоя му

походъ. Чичаговъ е представилъ плана си императору въ м. Юний. Императорътъ, макаръ че е признавалъ възможноста за усѫществението на тоя великолѣпенъ планъ, не се съгласилъ обаче да се пристѫпи къмъ усѫществението му, защото се е боялъ отъ Австрия, която по него врѣме е била въ съюзъ съ Наполеона, да не би тя да прерѣже отстѫпванието на рускитѣ войски отъ кѫдѣ Цариградъ назадь; освѣнъ това, него часъ и Наполеонъ се намѣрваше вече на руската земя. И така Чичаговъ се е принудилъ да испусне тойзи инакъ толкова благоприятенъ случай за унищожение на Турция въ Европа, и бърже се е завърнѫлъ въ Русия. Въ септемврий г. 1812 вече не е имало отъ самъ Прута нито единъ руски войнъ.

По случай на тоя предполагаемъ походъ на рускитѣ войски подъ началството на Чичагова ние мислимъ да е съставено Софрониевото възвание, за което е рѣчта ни тукъ защото отъ нѣколко мѣста въ текста на това възвание може да сѫдиме, че наскоро преди това били ходили Руситѣ въ България, но българското население по нѣкои мѣста като че нѣмало доста дързновение за да ги посрѣща съ пълно довѣрие и като че се бояло отъ Турцитѣ да пристѫпи съвсѣмъ явно и открито да дѣйствува противъ тѣхъ и въ полза на Русия. Софроний въ своето възвание между друго ето що казва:.. „Нó ѡ родѣ хрáбріи Бóлгари и вѣрніи христіáни стóйте крѣпитеса и небóйтеса и любéзно дочáкайте и ѹсéрдно пріимúте тїа брáтїа вáша Хрїстїáни щò йдатъ Сѧсъ Бóжїа вóла да йзбáватъ вáсъ, нé бóйтеса вóинство хрїстолюбúво не бѣгайте ѿ нихъ. и непомѣстайтеса ѿ грáдове, и ѿ сéла и ѿ дóми вáши, но глéдайте и потрудитеса да сгóтвите захирá, хлѣбъ, ичмикъ. Сѣно колико возмóжни éсте да почитите и ѹгостите йхъ по дóлжности хрїстїанскїи, и да не ймате йхъ какво то чуждинци, но да ймате йхъ каквото éдиновѣрніи брáтїа вáша“ . . . Пó-долу като говори за мѫкитѣ и страданията, които Българетѣ сѫ прекарали отъ Турцитѣ отъ 400 години насамъ, казва: „и ѹ всéхъ газéтахъ помѧнуто и написано éсть мучéніе вáше. Ами по тáа при-

чи́на хо́че ли па́ки да сѧ ѡ҆ба́рне Срⷣце ва́ше да притиче́те до о҆ни́ѧ вра́ги ва́ши и҆ лю́тїи мꙋчи́тели: Бѣга́йте ѿ ни́хъ любе́знїи хрⷭ҇тїа́ни какво́то ѿ лю́таго и ꙗ҆до́витаго ѕмі́ѧ, и притеци́те и соѡ҆бщи́тесѧ Са́съ това̀ хрⷭ҇толюби́вое во́инство Россі́йское, и҆ и҆мѣ́йте и҆́хъ какво́то е҆динорѡ́днїи бра́тїѧ ва́шѧ, вѣ́рно и҆ любе́зно послꙋжи́те и҆́мъ, и҆ прїими́те и҆́хъ въ до́ми ва́ши и҆ ᲂу҆гости́те и҆ почити́те и҆́хъ"....

Друго основание, по което сѫдимъ, че възванието е съставено именно по гореозначенний случай, е самиятъ грандиозенъ планъ на Чичагова за унищожение на турската власть въ Европа, и споредъ него, разбира се, че е могло да се проповѣдва вече открито на христиенитѣ въ Турско, чеРуситѣ тойзи пѫть вече идѫтъ само и само да ги избавятъ отъ Турцитѣ и да ги направятъ съвършенно свободни.

Такива именно мисли съдържа и възванието, което буквално гласи така:

МИ́ЛОСТІЮ БО́ЖІЮ СЕРАФИ́МЪ А҆РХІЕ́РЕЙ БО́ЛГАРСКІЙ.

Оте́чески моли́тствꙋю ва́съ любе́знїй ча́да моѧ̀ ро́дѣ Болга́рскїй Хрⷭ҇тїа́ни що̀ живе́йте ᲂу҆ Болга́рскꙋю зе́млю здра́ствꙋйте, радꙋ́йтесѧ, поне́же е҆̑то Сега̀ прихо́дитъ ра́дость о҆́бщаѧ на всѧ̀ Болга́рїѧ; е҆̑то Сега̀ приближа́ва Спа́сенїе и҆ и҆збавле́нїе ваши: е҆̑то Сега̀ ви́димъ и҆ гле́даме ка́кѡ прифта́са ми́лсть Бо́жїа на бѣ́днаго ро́да ва́шегѡ, що е влїѧ́лъ Бгⷪ҇ъ ми́лость въ срⷣце Бгⷪ҇очести́вѣйшемꙋ и҆ Вели́комꙋ Гсдⷣарю І҆МПЕРА́ТОРꙊ А҆ЛЕѮА́НДРꙊ ПА́ꙊЛОВИЧꙊ и҆ повди́гналъ е҆гѡ̀ да и҆зба́ви ва́съ ѿ тако́вое тꙋре́цкое ва́рварское мꙋчи́телство: И҆ е҆̑то Сега̀ приближа́ва до ва́съ Крестоно́сно [illegible] во́инство — ва́ши Хрїстїа́ни бра́тїѧ да и҆зба́вѧтъ ва́съ ѿ толи́кїѧ бѣ́ди. Е҆̑то прїи́де о҆́ний Свѣ́тлїй де́нь щогѡ̀ ча́кате ѿ четиристо́тинъ годи́ни. Но ѡ҆̑ ро́дѣ хра́брїй Бо́лгари и҆ вѣ́рнїй Хрⷭ҇тїа́ни Сто́йте, крѣпи́тесѧ и҆ небо́йтесѧ и҆ любезно доча́кайте и ᲂу҆се́рдно прїими́те тї́ѧ бра́тїѧ ва́шѧ Хрⷭ҇тїа́ни що и҆́датъ Са́съ Бо́жїѧ [illegible] да и҆зба́вѧтъ ва́съ, небо́йтесѧ во́инство Хрⷭ҇толюби́во, небѣга́йте

нихъ. и҆ непомѣстайтеса ѿ градове. и҆ ѿ села и҆ ѿ домови ваши, но глѣдайте и҆ потрудитеса да срѣтните [illegible]. Хлѣбъ, [illegible] Сѣно̀ колико возможни е҆сте да почетите и҆ да у҆гостите и҆хъ по должности Хрстіанскіи. и҆ да не и҆мате и҆хъ каквото чуждинци, но да и҆мате и҆хъ каквото е҆диновѣрніи братіа ваша, нелестно[1]) да и҆мъ послужите Сасъ вѣрность и҆ Сасъ любовь, понеже и҆ о҆ни проливатъ кровь свою за вѣру Хрстіанскую, за Отечество Свое и҆ за Стую Црковь Божію, и҆ за братію и сестри свои, зарадъ да у҆пазатъ и҆ да уварджтъ и҆хъ, да не у҆паднатъ и о҆ни у҆ робство, каквото сте вѝ у҆паднали ѿ несогласіе и ѿ ненависти другъ друга, и҆ ѿ това и҆спаднали сте у҆ таковое бѣдное состоаніе. Того ради всакіи Хрстіани, колико недостаточенъ да буде паки потребно е҆сть тому ѿ у҆ста своа да ѿдели Хлѣбъ Свой и҆ да у҆гости и҆хъ а҆ нѐ да бѣга при душманите турци. Но о҆ чада Хрстіани наши, притеците и҆ прилѣпитесѧ при това̀ Хрстіанское воинство почто̀ о҆ни не біатъ и҆ не у҆биватъ каквото проклатіи а҆гарени. И҆ не и҆ма да буде вамъ нѣчто пагуба ни на стока ни на и҆мѣніе ни безчестіе на лица̀ ваши. и҆ що̀ дадете ıачмень или сѣно, или добитакъ всѐ хоче и҆сплатено да буде ѿ Государѧ, О҆нъ хочетъ покривати и защищати васъ.

А҆хъ Хрстіани, незнайтели колико гориха васъ о҆ни мучители сасъ разгорени желѣза, колико пекоха чада ваши на рожнѝ предъ о҆чи ваши, колико у҆грабиха и҆ у҆зеха стока и҆ и҆мѣніе ваши, коли у҆зеха синове и҆ дщери ваши и҆ и҆зневѣриха и҆хъ, а҆мѝ това нели и҆ до днесъ у҆чинатъ вамъ това̀ мучителство, а҆мѝ защо̀ да бѣгате при таковіа Хрстіанскіа душмани? Е҆то това Страданіе ваше вниде во у҆ши Благочестивѣйшего Государѧ ІМПЕРАТОРА А҆ЛЕ-ѮАНДРА ПАВЛОВИЧА и҆ умилосердиласѧ на васъ и҆ [illegible] да избави васъ ѿ таковое лютое мучителство. И҆ питайте да [illegible]

[1]) „Нелестно", сирѣчь [illegible]

чи́на хо́че ли па́ки да сѧ ѿва́рне Се҃рце ва́ше да притиче́те до ѻ҆ні́ѧ вра́ги ва́ши и҆ лю́тїи мучи́тели: Бѣ́гайте ѿ ни́хъ любе́знїи хрⷭ҇тїа́ни каквото ѿ лю́таго и ꙗ҆до́витаго ѕмі́ѧ, и притеци́те и соѡ҆бщи́тесѧ Са́съ това̀ хрⷭ҇толюби́вое во́йнство Россі́йское, и҆ и҆мѣ́йте и҆́хъ как-во́то є҆диноро́днїи бра́тїѧ ва́шѧ, вѣ́рно и҆ любе́зно послужи́те и҆́мъ. и҆ прїими́те и҆́хъ въ до́ми ва́ши и҆ ꙋ҆гости́те и҆ почити́те и҆́хъ“. . . . Друго основание, по което сѫдимъ, че възванието е съставено именно по гореозначенний случай, е самиятъ грандиозенъ планъ на Чичагова за унищожение на турската власть въ Европа, и споредъ него, разбира се, че е могло да се проповѣдва вече открито на христиенитѣ въ Турско, чеРуситѣ тойзи пѫть вече идѫтъ само и само да ги избавятъ отъ Турцитѣ и да ги направятъ съвършенно свободни.

Такива именно мисли съдържа и възванието, което буквално гласи така:

МИ́ЛОСТІЮ БО́ЖІЮ СЕРАФИ́МЪ А҆РХІЕ́РЕЙ БО́ЛГАРСКІЙ.

Оте́чески моли́тствую ва́съ любе́знїй ча́да моѧ̀ ро́дѣ Бо́лгар-скі́й Хрⷭ҇тїа́ни щѡ̀ живе́йте ꙋ҆ Болга́рскую зе́млю здра́ствуйте, ра-ду́йтесѧ, поне́же є҆̃то Сега̀ прихо́дитъ ра́дость ѻ҆́бщаѧ на всѧ̀ Бо́л-гарі́ѧ; є҆̃то Сега̀ приближа́ва Спа́сенїе и҆ и҆збавле́нїе ваши: є҆̃то Сега̀ ви́димъ и҆ гле́даме ка́кѡ прифта́са ми́лость Бо́жїа на бѣ́днаго ро́да ва́шегѡ, що є влі́ѧлъ Бг҃ъ ми́лость въ срⷣце Бг҃очести́вѣйшему и҆ Вели́кому Гсⷣарю І҆МПЕРА́ТОРУ А҆ЛЕѮА́НДРУ ПА́ѴЛОВИЧЬ, и҆ повди́гналъ є҆гѡ̀ да и҆зба́ви ва́съ ѿ тако́вое туре́цкое ва́рварское мучи́телство: И҆ є҆̃то Сега̀ приближа́ва до ва̀съ Крестоно́сно є҆гѡ̀ во́йнство — ва́ши Хрі́стїа́ни бра́тїѧ да и҆зба́вѧтъ ва̀съ ѿ толикі́ѧ бѣ́ди. Е҆̃то прі́йде ѻ҆ний Свѣ́тлі́й дѐнь щогѡ̀ ча́кате ѿ четиристо́-тинъ годи́ни. Но ѡ҆̀ ро́дѣ хра́брїй Бо́лгари и҆ вѣ́рнїй Хрⷭ҇тїа́ни Сто́йте, крѣпи́тесѧ и҆ небо́йтесѧ и҆ любезно доча́кайте и Ꙋ҆се́рдно прїими́те ті́ѧ бра́тїѧ ва́шѧ Хрⷭ҇тїа́ни що и҆́датъ Сасъ Бо́жїѧ во́лѧ да и҆зба́вѧтъ ва́съ, небо́йтесѧ во́йнство Хрⷭ҇толюби́во, небѣ́гайте ѿ

нихъ. и непомѣстайтеса ѿ градове, и ѿ села и ѿ доми ваши, но гледайте и потрудитеса да сготвите захера, Хлѣбъ. ячимикъ, Сѣно колико возможни есте да почетите и да угостите ихъ по должности Христіанскіи, и да не имате ихъ каквото чуждинци, но да имате ихъ каквото единовѣрніи братіа ваша, нелестно [1]) да имъ послужите Сасъ вѣрность и Сасъ любовь, понеже и они проливатъ кровь свою за вѣру Христіанскую, за Отечество Свое и за Стую Цр҃ковь Божїю, и за братїю и сестри свои, зарадъ да упазатъ и да уварджатъ ихъ, да не упаднатъ и они у робство, каквото сте ви упаднали ѿ несогласіе и ѿ ненависти другъ друга, и ѿ това испаднали сте у таковое бѣдное состоаніе. Тогѡ ради всакіи Христіани. колико недостаточенъ да буде паки потребно есть тому ѿ уста своа да ѿдели Хлѣбъ Свой и да угости ихъ а не да бѣга при душманите турци. Но о чада Христіани наши, притецѣте и прилѣпитеса при това Христіанское воинство почто они не біатъ и не убиватъ каквото проклатіи агарени. И не има да буде вамъ нѣчто пагуба ни на стока ни на имѣніе ни безчестіе на лица ваши. и що дадете ячмень или сѣно, или добитакъ все хоче исплатено да буде ѿ Государа, Онъ хочетъ покривати и защищати васъ.

Ахъ Христіани, незнайтели колико гориха васъ они мучители сасъ разгорени желѣза, колико пекоха чада ваши на рожни предъ очи ваши, колико уграбиха и узеха стока и имѣніе ваши, коликоли узеха синове и дщери ваши и изневѣриха ихъ. ами това нели и до днесъ учинатъ вамъ това мучителство, ами защо да бѣгате при таковіа Христіанскіа душмани? Ето това Страданіе ваше вниде во Уши Бл҃гочестивѣйшего Государа ІМПЕРАТОРА АЛЕЗАНДРА ПАУЛОВИЧА и умилосердилса на васъ и возжелалъ да избави васъ ѿ таковое лютое мучителство. И питайте да узнайте

[1]) „Нелестно", сирѣчь неприлъстително, нефалшиво, а вѣрно, усердно. Заб. р.

Йма ли по другіи цр҃ства таковое мучителство, това ваше страданіе по вся Европа извѣстно бисть, и у всехъ газетахъ помануто и написано есть мученіе ваше. Ами по тая причина хоче ли паки да се обарне ср҃це ваше да притечете до оніа враги ваши и лютіи мучители: бѣгайте ѿ нихъ, любезніи Хрістіани каквото ѿ лютаго и ядовитаго зміа, и притеците и соωбщитеся Сасъ това Хрстолюбивое воинство Россійское и имѣйте ихъ каквото единородніи братіа ваша, вѣрно и любезно послужите имъ и пріимите ихъ въ доми ваши и угостите и почетите ихъ, и камо хочутъ да да пойдутъ, праведно на путь наставляйте ихъ нелестно: ала най вече. Хрстіани да се пазите ѿ Юдиное предателство каквото ѿ ωгня гіенскаго, да не буде никоему Хрстіанину да упадне у таковій тяшкій грѣхъ, почто казненъ хоче да буде и на тоя свѣтъ и на оній, понеже вѣру свою Хрстіанскую предалъ есть на врага Хрстіанскаго. Ето така вѣрно ако послужите надѣимся Сасъ Божіа воля како по малое время хочете да имате радость и веселіе. и мирно и тихо да живейте, що мы вси желаемъ вамъ това еже быти. Аминь.

Сωфроній Архіерей Болгарскій.

Колкото до фактътъ, за който само пжтемъ споменуваме по́-горѣ, че нашия народъ, въ челото на своитѣ по́-първи людие, не е оставалъ равнодушенъ зритель при рускитѣ военни походи срѣщу Турцитѣ както въ минжлото така и въ началото на настоящето столѣтие, а напротивъ че той е вземалъ живо участие въ тѣхъ, чрезъ всевъзможни спомагания и улеснявания на христолюбивото руско воинство въ България, служи за неуборимо доказателство, вторий гор采споменжтъ документъ отъ Софрония, който носи както ще видиме по́-долу, подписътъ освѣнъ на Софрония още и на други български първенци отъ духовно и мірско съсловие отъ разни мѣста на отечеството ни.

Тойзи документъ, както рекохме въ начало на тая си статия, е една грамота, издадена въ Букурещъ на 2 Авгу-

ста 1813, върху която, покрай споменжтитѣ подписи, се намѣрва и архиерейския печатъ на Софрония. Печата е почти като едно малко дългovато тъкалце, на което диаметърътъ има 2 сантиметра, и върху му има тия изображения: архиерейски два полукръстосани ключа, надъ тѣхъ корона съ кърстъ, а отъ старни на ключоветѣ вѣнецъ отъ цвѣтя, надъ които има съкратенъ грьцки надписъ: Пρ. Βρ. сирѣчь Πρώην Βράτζας = *бившій вратчанскій*, а отдолу вѣнецътъ съкратено: Σωφρ. сирѣчь Σωφρόνιος, и подъ името означена съ арабски цифри годината: 1794, въ която именно бѣ ржкоположенъ Софроний въ Видинъ за архиерей Вратчанский. [1])

Тойзи втори документъ отъ Софрония гласи както слѣдва:

Господину Депутату Болгарскому

АѲАНАСІЮ НИКОЛАЕВИЧУ НЕКОВИЧУ. [2])

Для сердца нашего весьма пріятно намъ было видѣти отличное попеченіе, усердіе и тѣ труди ваши, кои вы вовсе время пребыванія въ здѣшныхъ мѣстахъ воискъ Россійскихъ оказывали по званію Депутата Болгарскаго къ пользѣ соотечественниковъ нашихъ Болгаръ, ходатайствуя во всѣхъ случаяхъ, гдѣ только нужно было о доставленіи имъ всякой возможной защиты, вспомоществанія и покровительства. Таковые подвиги ваши долженствуютъ пребыти на всегда запечатлѣнны въ сердцахъ нашихъ и вовѣкѣ тѣхъ соотечественниковъ, коимъ благо вы доставляли.

Во изъявленіе истинной признательности нашей и всего народа Болгарскаго къ вамъ за таковое отличное попеченіе ваше о благѣ ихъ, мы вмѣняемъ себѣ въ особенное удовольствіе снаб-

---

[1]) Ний се надѣваме, че ще можемъ въ една отъ послѣдующитѣ книжки на Пер. Списание да издадемъ цѣлата грамота литографирана, та да може всѣки нагледно да ѭ види, каквато си е въ пръвообразието.

[2]) Името „Нековичу" чини ми се да е погрѣшно записано, а по всичка вѣроятность трѣба да е *„Ненковичу"*; предполагамъ още, че депутатинътъ Аѳанасій Николаевичъ (Ненковъ или) Ненковичъ ще да е билъ родомъ отъ Котелъ, нѣкои отъ ближнитѣ роднини на Софрония.

дити васъ сею нашею грамотою, для удостовѣренія васъ въ истинной благодарности нашей и въ тѣхъ отличныхъ чувствованіяхъ почтенія и привязанности, съ коими остаемся на всегда

Вашими всепокорными доброжелателями

Сωфрóнїи 'Арχїерéй Бóлгарскïй.
Βενιαμην 'αρχημανδρίτης τοῦ ἁγίου Λοφτζοῦ.
Епíтропъ 'Иванчо Кара-Нíколовъ.
Чорбаџй Петръ Сарчωло.
Хаджи Илие Панувичь Ескй-Џумае.

Дана сія грамота въ градѣ Букурещъ 1813 года августа 2 дня.

По езикътъ, както се види, тая грамота не е съставена непосрѣдственно отъ ржката на Софрония но отъ друго нѣкое лице, което тогава е имало пълно книжовно образование, доста вѣщо е било въ тогавашний словѣно-российски езикъ вече по карамзиновата школа, па имало е още опитность въ държавнитѣ и политическитѣ работи. Въ тази грамота нѣма написано нито йота отъ Софрониевата ржка, освѣнъ подписътъ му; но инакъ самото нейно съдържание тоже потвърдждава съ неуборима сила превъзгласяванието отъ руското началство Софрония за главенъ български първенецъ по врѣмето на руско-турската война въ г. 1806—1812, защото въ противенъ случай неможе се допуснж, че е смѣялъ Софроний самъ, по свое усмотрение, да издава такива грамоти, каквато е гореизложенната.[1])

[1]) Тукъ намираме случай да поправимъ своя една неволна погрѣшка относително потомцитѣ на Софрония. На стр. 149—150 кн. III. на Пер. Спис. бѣхме казали, че Софроний отъ мжжска страна е дѣдо на покойний княвь Стефанъ (Стоянъ) Богориди, бащата на Негово Сиятелство князя Александра Богориди, сегашний главенъ управитель на Источна Румелия". Но сега се научихме отъ г. Н. Михаиловски, че князь Стефанъ Богориди е билъ сестринъ синъ на Софрония и че първоначалното му име е било не *Стоянъ* ами *Стойко*, каквото е било името и на уйка му Софрония, дордѣто е билъ міренинъ, и по това се види, че кн. Ст. Богориди е билъ кръстенъ на уйковото си име Стойко (Софрония). Въ г. 1843 госп. Михаиловски е видѣлъ въ Цариградъ Софрониевата сестра, майката на кн. Ст. Богориди, която е била тогава на 90-годишна възрасть. Когато г. Михаиловски е билъ заве-

Както отъ единия така и отъ другия документъ се види, че още преди 70 години Русия е правила всевъзможни усилия и жъртви за да придобие такива народни и политически правдини за България, каквито се придобихѫ едвамъ преди 5 години пакъ отъ сѫщата великодушна наша богоизбранна покровителка — *словѣнска православна Русия*.

денъ отъ брата си (тогава иеромонаха) Илариона на Фенеренъ въ дома на княвя Ст. Богориди да види майка му, заварили сѫ ѭ да пере. Тя не е давала никому да ѝ перѫтъ дрехитѣ, а сама си ги прала винѫги, дордѣто е била на крака и дордѣто ѝ сѫ държели рѫцѣтѣ. Отъ това се види, колко е била тя здрава, чиста и трудолюбива жена, каква отлична Българка и достойна майка на приснопаметний князь Стефанъ Богориди.

НѢКОЛКО БѢЛѢЖКИ ВЪРХУ ТЕТЕВЕНСКИЙ ГОВОРЪ.

ОТЪ Т. ВАСИЛЬОВА.

По поводъ на лѣтописнитѣ разскази за Кърджалиитѣ въ Тетевенъ, обнародвани въ „Периодическо списание на бълг. книж. дружество“ (кн. 2, 1882), азъ пѫтемъ споменѫхъ за една особенность на тетевенский говоръ (поднарѣчие) при изговарянието въ нѣкои думи звуковетѣ *ѫ*, *а* и *ъ*. Тъй като сѫщий въпросъ е подигнѫтъ и въ 3 кн. на „Период. списание“ [1]) но не е разясненъ достаточно, то счетохъ за нуждно да кажѫ нѣколко думи за освѣтлението му.

Звукътъ, който се чува при изговарянието *ѫ*, *а* и *ъ* въ Тетевенъ и нѣкои околни села [2]), не е чисто *е;* той е, както казахъ и въ кн. 2, нѣщо срѣднйо между *я* и *е* или глухо-гърлено дълго *е,* което ще означѫ съ знакъ ê. За да опрѣдѣли человѣкъ въ кои случаи се чува тойзи звукъ, необходимо е да е живѣлъ дълго врѣме между тетевенското население. До колкото знаѭ, тѣзи случаи сѫ слѣдуѭщитѣ.

Звукътъ *ѫ* се изговаря като ê:

1) Въ кореньтъ на всички рѣчи, ако ударението пада върху му; на пр. мѫ́жь, пѫть, гѫ́ба, скѫпъ, сѫ́ббота, лѫ́къ, мѫ́дъръ, кѫпѭ се изговарятъ се: мêш, пêт, гêба, скêп, сêбота, лêк, мêдар, кêпа са.

[1]) Страница 17.

[2]) Въ помашкитѣ села Градежница и Лѣшница, които сѫ два часа до Тетевенъ и по-бливо отъ Изворъ (български) и Абланица, тойзи звукъ не се чува.

2) Въ нѣкои глаголи отъ изявително наклонение, настояще врѣме, множ. число, третйо лице; на пр. ковѫ̀ть, печѫ̀ть, сновѫ̀ть, ловѫ̀ть и пр. изговарятъ се: ковêт, печêт, сновêт, ловêт.

3) Въ глаголитѣ отъ еднократенъ (свършенъ) видъ, прѣминѫлитѣ врѣмена, когато ударението е върху него; на пр.: скокнѫ̀хъ, скокнѫ̀, скокнѫ̀хме, скохнѫ̀хте, скокнѫ̀хѫ изговарятъ се: скокнêх, скокнê, скокнêхме, скокнêхте, скокнêха. Сѫщо така: писнêх, станêх, легнêх, върнêх, хапнêх и др.[1])

Звукътъ *а* се изговаря като ê:

1) Когато е на краятъ на едно сѫществително и има върху себе си ударение; на пр. главà, лозà, глобà, метлà, чистотà изговарятъ се: главê, лозê, глобê, метлê, чистотê.

2) Въ членъ *та*, когато ударението падне върху него; на пр. свѣштà, костьтà, пештà, болѣстà и пр. изговарятъ се: свештê, костê, пештê, болестê.

Звукътъ *ъ* се изговаря като ê:

1) Въ кореньтъ на нѣкои, на брой твърдѣ малко, думи, когато ударението е върху му; така лъ́жѫ, дъждъ, сънь, гълѫбъ, въгленъ, жътва, тъзи, тъй изговарятъ се: лêжа, дêш, сêн, гêлап, вêглен, жêтва, тêзи, тей.

2) Въ краятъ на сѫществителнитѣ, когато сѫ съ членъ и ударението падне върху му[2]); на пр. мѣхътъ, снѣгътъ, плетътъ, кратътъ изговарятъ се: мехê, снегê, плетê, кракê.

Характеристично е това, че тамъ, дѣто *ъ*-тъ стои въ кореньтъ прѣдъ или слѣдъ звуковетѣ *л* и *р*, ако и да има ударение, не се чува звукътъ ê. На пр. кръвь, Бъ́лгаринъ, гъ́рло. пъ́лно, въ́лна и др.[3])

---

[1]) Въ тойзи случай ê се чува и тамъ, дѣто въ сегашний ни писменъ езикъ пишѫтъ *ъ* или *е*, на пр. дошълъ = дошêл.

[2]) Тойзи случай бива само въ едносложни думи.

[3]) Така сѫщо се изговарятъ и сърдце, кръстъ, сърбинъ, дърво, гръкъ. Отъ това се вижда, че въ Тетевенъ ъ-тъ въ кореньтъ на думитѣ, съ малки исключения, има еднакъвъ гласъ съ ь, а различенъ съ ѫ.

Ê се чува и въ нѣкои думи, земени отъ турский езикъ, като калêч, катêр, кадêна, чорбê, махалê, хаджилêк и др.

· Необходимо е да се забѣлѣжи, че при изговарянието *ѫ, а* и *ѣ* на ê, не се обръща внимание въ кой падежъ е рѣчта.[1] Но на ударението се обръща строго внимание. Нѣма примѣръ да се чува звукътъ ê, ако върху му не пада ударение: Тетевенецътъ казва сланê, но не казва годинê, а година, защото въ първата дума ударението пада па слогъ на, а въ втората — на слогъ ди. Измѣтне ли се ударението, звукътъ ê не се чува. Така, въ Тетевенъ казватъ пêт и патѐка, мêш и мажѐцъ, гêлап и галàбица, вêже и важья, кêща и кащòвник, лêжа (глаголъ) и лъжê (сѫществително), дêш и дъждóвникъ, главê и главатàр и пр.[2]

Това фанетическо явление въ тетевенский говоръ е забѣлѣзано още преди 40 години. Покойний Венелинъ въ съчинението си „О зародишѣ новой болгарской литературы“ е помѣстилъ една свадбена пѣсень, слушана навѣрно отъ нѣкой Тетевенецъ,[3] въ която гласътъ ê е уварденъ въ думата водê. Михалъ Кифаловъ, който е роденъ въ Тетевенъ, въ прѣводътъ на поменѫтата книга е написалъ момек, вмѣсто момъкъ или момакъ.[4]

---

[1]) Сравни забѣлѣжката въ „Период. Списание“ кн. 3, год. 1882 стр. 17.

[2]) Както казватъ мля́ко и млечицѐ, сня́г и снежѐц, цяр и церове, мя̀таи и метнѝ, ям и едѐш, бя́гаи и побегнѝ и пр., дѣто ѣ приема гласъ *я* или *е*, споредъ движението на ударението.

[3]) Тъзи пѣсень и до днесъ се пѣе въ Тетевенъ.

[4]) „Заради възражданіе новой болгарской словесности“. Букурещъ 1842 година страница III.

СТИХОТВОРЕНИЯ.

I.
ПОЕТИТѢ.

Поетитѣ страдатъ отъ свойственна болѣсть:
Тѣхъ нищо нерадва и всичко тѣши;
Тий хвъркатъ високо въ неземната область,
Я плаватъ въ морето на свойтѣ мечти.
Съ перо опълчени на рицари личатъ,
Припускатъ на свойтѣ крилати конье;
Ловятъ и завладѣватъ и въ плѣнъ си увличатъ
Безцѣнната плѣчка нощѣ и денѣ.
Съ идеи се хранятъ и въображенья,
Тий кули въздушни все зидатъ до край;
Прекарватъ тревожно въ бѣди и лишенья,
За лаври безсмъртни стремятъ се въвъ рай.
Тамъ шумно въ вратата му хлопатъ и викатъ
И пѫть си отварятъ къмъ Божия Тронъ;
Въ оная столица на вѣчната слава,
Гдѣ нѣма забвенье, гдѣ всичко се смѣй;
Гдѣ всичко почива на мира въ созерцанье,
Гдѣ нѣма промѣна, но трайность владѣй.

II.
ДОГОРАЮЩАТА СВѢЩЬ.

Какъ бързо догаря тазъ свѣщь,
Какъ скучно тя пламка и тлѣй,
И съ мрака се бори зловѣщъ:
То пламне, то пакъ пригаснѣй.

Гаснѣй като праздний животъ,
Подъѣденъ отъ лютий недѫгъ,

И мре, като въ раба Илотъ
Последния тжженъ въздjхъ.

Животе, реална мечта,
Испълнена съ тжги, съ тегла!
То блеснешъ средъ тазъ суета,
То гаснешъ въ неволята зла!

Пловдивъ, 28 Декемврий 1867.

В. Поповичъ.

КНИЖНИНА.

КРИТИКА.

Mluvnice jazyka bulharského. Napsal Jan Wagner, býv. professor při bulharském gymnasiu v Plovdivě. Druhé rozmnožené vydání. V Praze, 1884. I. Дѣлъ теоретически, стр. 9—87. II. Дѣлъ практически, 1 Разговори българско-чешки, 91—99, 2. Четмо, 100—130. Словарче бълг.-чеш., 133—181. Словарче чеш.-бълг., 185—211. Цѣна 1 фл. 40 кр.

Българскиятъ езикъ, по свидѣтелството на много вече фактове, добива постепенно извѣстна важность извънъ границитѣ на своето землище самъ по себе, и наша света длъжность е, покрай друго, да му спомагаме въ неѭ посока главно отъ запущена страна книжовна. Появата на една доста пълничка граматика за нашъ езикъ у Чеситѣ въ 1879 г.[1]) не бѣ нѣкоя проста случайность, лишена отъ достойни за внимание причини: тогашното първо издание на граматиката има да посрѣщне една сѫщинска нужда отъ себе, а днеска намъ се прѣдставя прилежъ да отбѣлѣжимъ вече второ нейно издание, прѣработено и допълнено. Оцѣнката на такова книга отъ становище теоретическо, при знайното несъвършенство на българскитѣ граматики, несъмнѣнно има за насъ двоякъ интересъ, като ни открива — едно, какъ и на колко авторътъ приима и се ползува за своята цѣль отъ наблюденията на домашнитѣ наши граматици върху езика, и второ, какви собственни възгледи прокарва, като чужденецъ, надъ съгледани у тѣхъ тъмни или невѣрни граматикални пунктове, разбира се, въ предѣла на тѣхното назначение; колкото за нейната практическа цѣна, тя може би нáй-добрѣ отгатнѫта отъ самитѣ Чеси, и ние ще споменемъ тука едно тѣхно мнѣние, съ нѣколко свои забѣлѣжки, прѣди да пристѫпимъ къмъ оная вещь, отъ прѣгледа на която има да искараме поука за домашнитѣ свои граматически трудове.

Въ 151 брой на „Moravská Orlice“ отъ 1883 год. писательтъ F. Vymazal, като реферува за българската граматика на г. Вагнера,

[1]) Готвената въ София на 1782 год. подобна „Slovnica“ на хърватски езикъ, струва ми се, не налѣзе.

справедливо забѣлѣзва, че тамо сѫ неумѣстни положенитѣ системи на склонения за сѫществителни и прилагателни имена, особито щомъ българскиятъ езикъ „нѣмалъ“ склонения, че словарчето чешко-българско, при нѣманье упражнения отъ чешки на български, е нѣкакъ безцѣлно, и че въ изложението на езиковнитѣ свойства сѫ допущени нѣкои голѣми погрѣшки, каквато е на пр. мнимиятъ прѣходъ на *ж, ч, ш* въ *г* и *з, к* и *ц*, въ *с* (стр. 12, 60), и др. Отъ своя страна ние изцѣло признаваме уличенитѣ, да кажемъ, недостатъци на Вагнеровата граматика, али напомняме още слѣднитѣ слабости: неговиятъ езикъ въ упражненията отъ български на чешки, както въ разговоритѣ, на много мѣста е неправиленъ, съ неправилни форми, и на́й-вече назвукъ: *Ве́хтитѣ* времена́ не се въ́ршатъ ве́че, 34. *Валѣ́ло,* нъ на веднѣжъ *ду́хна* си́ленъ вѣ́търъ, *распьрсналъ* чъ́рнитѣ о́блаци и слънцето се *появи,* 92. Ми́слѭ че *го и́ма* (сарафинъ-тъ) въ съседната ули́ца, 95. *На пролѣть-та* е твъ́рдѣ прия́тно . . ., 98. На́ше-то оте́чество . . е богато *отъ* земеде́лни произведения . ., и още *отъ* ра́зни животни, 66. Рата́я-тъ *насече́* дървá-*та,* 28. *пи́ений* 37. *сечѫ́* 65. *возѫ́* 136. *данъ́къ* 142. *мѧка́* 157. *ризá* 170; въ избранитѣ за четмо поезии се види, че сѫ записвани токо-речи на приумица, за то и невѣрно:

Скоро съ грѫмъ ще поздравиме	Скóро с' гърмъ поздрави щемъ
Стара Планина,	Стара Планинá
И борба ще заловиме	Кървавъ бой ще да се бúемъ
Съ турски племена.	Съ турски племена.
(Вазовъ, Тѫг. на Бѫлг. 1877, 32)	(Вагнеръ, 119);

а въ обѣтѣ словарчета авторътъ е давалъ прѣдимство на турски слова прѣдъ налични български, дору помѣщалъ такива, които въ българска рѣчь никога се не срѣщатъ; въ бълг.-чеш. словарче нахождаме на пр. *авъ* lov, *акшамъ, акшамъ юстю* večer, *бе* (— ?) ano, *думусъ* prase, *дюмрукъ, одунъ,* dřívi, *сатъ = сахатъ, сахáтъ тепé* vrch, na němž věž s hodinami, *сирче* ocet, *усюкъ* naprstek, *хизметъ* osud (!), *чай* řeka, а въ чешк.-бълг. bílý бѣлий, *акъ,* clo *дюмрукъ,* med медъ, *балъ.* velím *буюрдисвамъ,* заповѣдамъ, итн. Изобщо въ послѣдния случай г. В. сѣкашъ си опитвалъ знанието на турския езикъ; — инакъ обаче, и споредъ г. Вимазалъ, рѫководството за начално спознаванье съ българския езикъ не е съвсѣмъ беспслезно.

При обсѫжданье теоретическия дѣлъ на Mluvnice jazika bulharského за насъ бѣше желателно да знаяхме отъ самаго г. В. о коя българска граматика той се е придъ́ржалъ главно, та по извѣстни мѣста е отстѫпялъ *отъ нея,* понеже при нашата задавка е особито важно, кому що трѣба да се присѫди за отдѣлнитѣ части въ това

издание; но отъ увода ѝ се научаваме само, че глаголътъ е нареденъ по И. Момчилова (грам. за новобълг. езикъ, Търново 1879), докждъ всичко остало, и прѣко именуванитѣ тамъ наши граматици Груевъ, Шишковъ, Икономовъ, Войниковъ, Мирковичъ, Панаретовъ[1]) и на стр. 23 нѣкоя си „пловдивска школа“, сочи да лежи непосрѣдствено върху автора. Инди, при такова обстоятелство, намъ се чини за нáй-справедливо да прѣтърсимъ отъ граматиката на г. В. всѣкой дѣлъ безе отношение къмъ виновника на потеклото му, и така въ самитѣ сжждения да отдадемъ cuique suum.

Българското азбуке съдържа въ себе нѣколко букви, които до нинѣ още въ граматикитѣ на езика ни нѣматъ едно уречено право, бидейки пóвечето нетъкмо разбирани и споредъ това произволно прилагани въ дѣйствие. То е причината, дѣто и тука на стр. 13 се говори за „самогласна“ *й*, доклѣ тя съгласна досущь липсува въ азбучната таблица на стр. 11, а *е* и *и* въ случайния си изговоръ като *йе* и *йи* сж криво или недостатъчно изяснени; сжщо *ь* прѣдъ или слѣдъ *л* и *р* между двѣ съгласни (стр. 14), поради незначителни диалектически отсѣнки, нѣма си никакъ оправданието вмѣсто *ъ* въ книжовната рѣчь, ако и въ други случаи положително е необходимо, но всѣкакъ не тамъ, дѣто го срѣщаме толко ревностно и забъркано употрѣбяно въ граматиката на г. В.; това може се каза беспогрѣшно и за *ж* вмѣсто *ъ* отъ *ж*, а *е* вм. ѣ, както ни се показва изъ цѣлата книга, не се облѣга върху резултати отъ скованитѣ за послѣдньото правила на стр. 15: отъ тънкото сравнение сжшинския изговоръ на *яма*, сир. *іама*, съ *нѣма* излиза, че *ѣ* е нѣкакъ *e͡a* (слѣдъ *ж*, *ч*, *ш* само *а*), което наравно съ *іа* прѣдъ сричка съ небна самогласна бива по нарѣчието на книжовня езикъ (ала не безъ зависимость и отъ морфологията) огласено съ *іе* (тоіага, бѣли — тоіеги, бели; слѣдъ горнитѣ звукове *е*: жаба, іечахъ, пишах — жеби, іечеше, пишеше), а въ други диалекти неслуша и никакво правило по назвукъ (ступѣши, кóнитѣ, вардѣти); за туй фактически свойственият на Българетѣ звукъ *ѣ* изискуваше пó-прѣдпазлива обхода со себе въ книжовната граматика. — Законитѣ за промѣни на гласни едночни или групи отъ гласни въ домашнитѣ учебници по езика нийдѣ не сж дори повърхно огледани по заслуга; по нѣкой примѣръ къмъ тѣхъ нахождаме нанесенъ въ забѣлѣжки у г. В., но на стр. 17 лъжовно се тълкува *сабя*, *преломенъ* отъ *сабля*, *преломленъ:* наопаки, групитѣ

---

[1]) Съ Берона (пжрва нѣмско-българска грамматика, Болградъ 1868) и Раковскаго (ключъ българскаго языка, Одесса 1879) г. В. се мами, че сж писали грамматики на българския езикъ.

бі, (ві), мі, (пі) се обръщатъ въ *блі, (влі), млі, (плі)*, както въ бъб-л-і-ж — къклж отъ къка-ти, Горуб-л-іане (Корубляне? — село въ Софийско), Буков-л-іане Пс.[1]) I. 11—12, 129. мом-л-іаче (въ Софийско), чап-л-іа, дроп-л-(і)а, срв. чеш. čáp, влаш. *dropia;* на стб. 18. чуваното *цъфть* отъ *цъвть* — *цвъть* (цвьт-ѣ-ти, цвь-нж-ти — цвънж, цъвнж, цъфнж, срв. свьт-ѣ-ти, свь-нж-ти — свънж, съвнж, съмнж) се прѣдлага като происходящо отъ *цьхвтѣж* (!), а на 21 се говори за стари божемъ упазени форми *старна* (*стжрни* мил. 65. *стърны* чол. 297), *гардина* (*Вáрна* съ назвука си е съмнително да е отъ *врана*, *гар*-ванъ вм. га-вранъ ще е негли притъкменъ къмъ *гар*-га, *кяръ* не е отъ *край*, най отъ влаш. *chiar* вм. *clar*=clarus, срв. винг. ćar Palućênka=чисто, сжща павликянка), когато тѣ произлизатъ отъ *странá, градúна*, подобно на *tarpezár'* винг. *търтóри* (*дърдори* бср.), *Карнобáтъ, куртýни* Наука II. 569. *purdúmal* винг., *п(ъ)рлúча* Пс. I. 11- -12, 148 зб. 2, *пърлѣга* верк. 63, *первáс* бср., отъ trapezar', траторити, Кръно-бадъ, вж. Пс. II. 2, 47, кратуни, produmal, прилича, прилѣга, превѣс. (срв. *pršel* je pijan iz gori вм. prišel итн. Miklosich,[2] III. 138, *пирбяжáлъ* вм. прибѣжалъ, Русскій Филолог. Вѣстникъ I. 195). — Други още дребни работи отъ тая категория могжтъ си останж неуведени, като не толкось тегловити, за да минемъ пó-скоро къмъ дѣла на флекситѣ.

Знайно е всѣкиму отъ насъ, че голѣмо вънкашно разногласие владѣе между нашитѣ граматики въ учението имъ (уката) за склоненията и спреженията, а много пó-голѣмо царува между едночния тѣхни принципъ и явленията на живия езикъ. Нáй-чистиятъ и вѣрни паметникъ на днешната българска рѣчь, народната словесность, отъ духа на която неизбѣжно трѣбаше да се проникнжтъ досегашнитѣ „наукы да говоримъ и пишемъ право Българскый языкъ", е остаялъ въ тѣхъ пóвечето незадѣнжтъ отъ научни ржцѣ, бидейки затрупуванъ съ теоретически продукти на авторски възгледи. Ако единъ граматикъ утвържда и пише за нѣкой вин. п. ед. ч. *женж, женж-тж*, различенъ отъ *жена, жена-та*, а за вин. п. *царя, народа* нѣма ни дума, тогава защо тика при склонението на мжж. имена и вин. п., защо истъкнува три падежа въ мн. ч., защо раскарва двѣ форми на едно сиромашко срѣдньо сжществително изъ 2×3 двора?[2]) У г. В. това мжчение на имената се върши прѣзъ петь (респактивно седьмъ) „падежа" на всѣко число безъ членъ (стр. 23), сетнѣ още прѣзъ толкова съ членъ (25, 28, 31), а могло би да стане и прѣзъ четирнайсетъ „падежа", ако се вземѣше во внимание, че така се прави напр.

---

[1]) За съкращенията вж. Период. Списание, II. 4, 113.

[2]) Българската граматика отъ С. Панаретовъ. Часть първа. Цариградъ 1881.

въ чудския езикъ; подобни „склонения“ дору да допуснѣхме, че сѫ сплетени за доброто на чешкитѣ читатели, стоѭтъ безъ никаква цѣна редомъ съ бѣлѣжката за прѣвода на чешкитѣ падежи съ български сродства на стр. 22. Работата съ флексиитѣ на сѫществителнитѣ имена въ книжовния български езикъ е съвсѣмъ проста: ние имаме особити форми 1) за им. п. на сѫщестсителни отъ трои родове въ ед. и мн. ч. и 2) отъ м. р. въ дв. ч. (г. В. не споменува за това); имаме 3) звателни форми на сѫществителни отъ м. и ж. р. въ ед. ч. и 4) форми за вин. п. отъ м. р. Формитѣ подъ 1) нещѫтъ доказателства: народъ,-тъ, жена,та, село,-то, народи,-тѣ, жени,тѣ, села,-та; за формитѣ подъ 2), употрѣбяни при числителни имена отъ 2 нагорѣ и при нѣкои числителни нарѣчия, стига сравнението съ руския езикъ, дѣто се помѣщатъ при числителнитѣ *два, три, четыре*, и съ едничкото знайно менѣ до сега *словѣ* отъ с. р. (неговорѭ за *крилѣ, раменѣ*), прѣнесено като *словіа* въ мн. ч. у Н. Първанов, Изводъ из българската граматика, часть прьва, Русчюкъ 1870, стр. 3; подъ 3) явно се мисли за боже, жено, приятелю итн., а реченитѣ подъ 4), както видѣхме, непризнати у г. Панаретова, инакъ разумѣвани у г. В. (гавран-а им. вин. п. стр. 25, иска да се докажѫтъ.

Споредъ разума на различнитѣ наши граматики, флексията на сѫществителнитѣ отъ м. и ж. р. се формулува за вин. п. ед. ч. въ общи изводъ така: имена като *братъ* и *майка*, скланяни а) безъ членъ, правѭтъ вин. п. *братъ, майкѫ*, а б) въ склонение съ членъ иматъ *братъ-тъ* (въ говора *братъ-а, брат-а*), *майкѫ-тѫ*. При склонения съ членъ (име + мѣстоимение, — въ науката наричани *сложни склонения*) естествено се очаква измѣняемость по падежи на обѣтѣ съприставени части, както у мил. 506: позаспала ми ратенца-та съ *ратаемого;* чол. 256: са сдумала съ *хайдутина-ног'* Милина; мил. 422: у *попа-тего* старего; вст. 469: да нахранитъ невѣста *кумо-тому* коньотъ (срв. *змео-тому* подъ крилята 258 и*); чол. 323 *сичкьем-ньемъ* даріе мѣ(е)таха и тн.; а щомъ членъ-тъ слѣдъ името се непромѣня (то се знае, не по число), той вече непритежава падежна роля, най служи само за по́-тъкмо опрѣдѣление на мисления въ рѣчта (прѣдложение) прѣдметъ и съ присѫщието свое никакъ неправи *простото* склонение (на името само́) *сложно:* въ „Лазаръ *'семъ* лазарки даваше“ мил. 487. (срв. *бракѣмъ* вст. 462) имаме на *всь* отъ просто склонение дат. п., който по́-близу се опрѣдѣля отъ члена *тѣ* въ „*'Семъ-те* даде по мома“ мил. 367,[1]) безъ да се обърне обаче на па-

[1]) Силата на дат. п. *'семъ*, ако и съ членъ, се чувствува тука още напълно, понеже инакъ би потрѣбалъ прѣдлогътъ *на*, както бива намѣстѣ при подобни случаи въ разваления обиходни говоръ: *на кому* вм. *кому*.

дежъ отъ сложно склонение, както *сичкьемъ-ньемъ* по́-горѣ. Инди *братъ-тъ (братъ-а, брат-а)* на българскитѣ граматики, покрай *братъ*, не е никакъвъ вин. п. отъ склонение съ членъ — наравно съ осталитѣ всички „падежи", дѣто членътъ нетърпи никакво падежно измѣнение, — най е просто *опрѣдѣлена* съ членъ форма *братъ;* право за форма отъ сложно склонение би ималъ негли вин. п. *женѫ-тѫ*, ала въ достовѣрнитѣ езиковни материали за диалектитѣ на българския езикъ, които въ извѣстна мѣра фактически сѫ упазили пкр. им. п. *жена* и ясно различаватъ отъ него вин. п. ж. р., нѣма внесено до днесь подобно нѣщо: въ Широка-Лѫка пѣѭтъ „испили ти сме *водо студено*, опасохме ти *трево зелено*," но съ членъ казватъ козо-*та*, водо-*та*, боклицо-*та*, Наука II, 559, никога сложно *козо-то* итн.; сѫщо въ село Устово (Ахѫчелебийско) „ромонѭтъ" *гуроа-на* чол. 323. *земьо-на* вст. 324, не *гуроа ноа* итн., въз основа на това полагамъ *женѫ-тѫ* по форма като вин. падежъ за невѣроятно, ако не прѣди врѣме измѫдрено, а по изговоръ тълкувамъ го съ инакъвъ смисълъ (по́-долу). Другитѣ двѣ „форми" за вин. п. ед. ч. м. и ж. р., *братъ* и *майкѫ*, стоѭтъ въ нашитѣ граматики по едно сѫществено недоразумѣние. Во всѣко нарѣчие на българския езикъ изобщо се употрѣбя честомъ едночна форма *братъ* за им. и вин. п. безъ опрѣдѣлитенъ членъ, и покрай нея за вин. п. обикновенно се срѣща *брата*, която въ нарѣчието на сегашния книжовенъ езикъ би могла да служи въ рѣчта още за опрѣдѣленъ вин. п. *брата-тъ* и опрѣдѣленъ им. *братъ-тъ*. Отъ тия форми *братъ* за им. п. влада най-вече въ народната поезия вм. *братъ-тъ* въ „неплетения" прозаически говоръ, а *братъ* за вин. п. е добила таково приложение (убихѫ ми — що? — *братъ*), щото образува особенъ синтактически пунктъ, който нетрѣба да се мѣси съ употрѣбата на *брата* (убихѫ ми — кого? — *брата*)[1]): яко е възможно, че на него мѣсто *братъ* е староврѣменъ вин. п. м. р. = на им., заварденъ прѣдъ послѣшното намѣщанье въ тая функция на род. п. *братъ*, който въ строя на нашата рѣчь е донесълъ и отъ себе опрѣдѣлено синтактическо значение;[2]) формата

[1]) Нѣка припомнѭ, че *брата* въ приведення примѣръ неможе се смятря за диалектически сурогатъ на *братъ-тъ*. Въ рѣчи като „*братъ* ми дойде, *майка* ми дойде" имената *братъ* и *майка* очевидно иматъ свойство на собственни имена (срав. у В. Поповичъ какъ се стави „*майка*" дору безъ надлежното притежателно мѣстоимение, Балканъ I. 1, 8—9), които у насъ никога неприиматъ членъ, та зато неможе се каза по правило „*братъ-тъ* ми дойде. *майка-та* ми дойде"; а тѣ сѫщитѣ имена. прилагани въ рѣчта съ характеръ на собствени, непрѣмѣнно стоѭтъ безъ членъ и въ „*брата* ми убихѫ, *майка* ми убихѫ".

[2]) Интересно е сравнението отъ българско становище старочешкитѣ форми sedнúti *na kóň*, zabíti *beránek* (седнѫ *на конь*...) съ новочешкитѣ sednouti *na koně*, zabíti *beránka* (седнѫ *на коня*...).

брата-тъ, при все че е възможна (срв. *едного-то*), иде малко съмнителна откъмъ своята истинска флективна битость, понеже, дѣто живѣе въ езика, носи върху си печать на диалектическа особность въ изговора на ъ при подобри условия като чисто *а* (въ Етрополь; вж. приноситѣ на профес. Дринова въ Archiv für Slavische Philologie V. 374–5), а въ македонското нарѣчие, което едничко би било въ състояние съ изговора си да гарантува за неѭ, тя се ненахожда. Но рекохме, че *брата-тъ* заедно съ *братъ-тъ* по нарѣчието на книжовния езикъ, взето въ на̂й-широкъ просторъ, се замѣщатъ обѣтѣ въ рѣчта отъ *брата*, поради което човѣкъ би си помислилъ, че ние въ сѫщность употрѣбяме за вин. п. само *звукословно* измѣнения им. п. *братъ-тъ* (брата-тъ, учитель-а-т Първановъ 9; орелъ-а Хрулевъ 12; брат-а, учитель-а), безъ да образуваме особита флективна форма *брата;* така ще си е прѣдставялъ работата безъ друго и г. Панаретовъ, като е истъкнѫлъ за вин. п. токо именителнитѣ *братъ* и *братъ-тъ*, положени у г. В. подъ видъ на (им. и вип. п.) *войникъ* (22), *гавранъ-тъ*, *гавран-а* (25). Това обстоятелство, именно че вм. *братъ-тъ* се явява *бра̂тъ* (чети *братӑ*), писано *брата*, както вм. *брато-тъ – брато*,[1]) и че се чуе въ чиста винителна функция вм. *бра́та*, който напоконъ съвпада съ него откъмъ темния гласежъ (ъ) на безназвучното *а*, — то наистина е фактъ въ нарѣчието на книжовния езикъ; ала вземемъ ли во внимание: 1) че голѣма часть на Българетѣ покрай *брато* (у Шопетѣ, въ Русенско), *брато-тъ* (у Македонцитѣ) во вин. падежъ още живо различаватъ и вин. п. *брата* чисто изговарянъ, 2) че вин. п. на ж. и м. имена прѣминува да служи като им. (въ Широка-Лѫка *мухо-та, жено-та, свиньо-та*, споредъ П. Славейковъ въ Наука, II. 559 зб.; въ нѣкои подрѣчия източни *женѫ-тѫ* вм. *женѫ-та, съ приравненъ къмъ ѫ отъ името гласежъ на а отъ члена;* вин. п. „да си земъ моя бѫрза *коня*“ мил. 88. взетъ за им. и отъ него образуванъ зв. п. „а егиди моя бѫрза *коньо*“ вст. 89; срв. *раки* вм. *раци, орѣхи* пкр. *орѣси*, 3) че самото нарѣчие на книжовния езикъ, прѣко съвпадежа на *братӑ (брат-ъ)* отъ *братъ-тъ* съ *братӑ* отъ *брата*, все образува вин. падежъ (показахме това на „*брата* ми убихѫ“; доказватъ го и примѣри като „въселъ *въсла* не държи“ чол. 140, дѣто *въселъ, въсъл* бср. вм. *въсъл* отъ жзлъ, съ членъ би гласѣло *въселът* – *въселъ*, по днешния правописъ *възела*, а никакъ не *възла*, което инди е вин. п., какъвто подозирамъ и въ *пѣсня* доз. 55. *мисля* мил. 142,

[1]) Мислѭ, че къмъ таково напущанье члена *-тъ* сѫ дали поводъ прилагателнитѣ имена, които вече въ опредѣленъ видъ гласѧтъ *добри-іь, млади-іь* (добръ-и, младъ-и), другадѣ *добри-іо, млади-іо; добри-іь-т, добри-іо-т* итп. ще сѫ повторомъ опрѣдѣляни съ членъ по аналогия съ сѫществителнитѣ *славиь-т, краіо-т* итн.

прѣнесени въ им. функция; срв. Пс. II. 4, 124), – вземемъ ли това на гледъ, трѣба да признаемъ, че *брата* въ цѣлокупния български езикъ си е вин. п. по флексия, изговарянъ въ извѣстно нарѣчие *братă*, и то не безъ вѣроятното влияние на им. п. *брат-ъ* отъ *братъ-тъ*, чието мѣсто обаче може би и самъ е прѣвзималъ съ формата си. Що се досѣга до формата *женѫ*, слѣдъ реченото за прѣхода на *женѫ-тѫ* вм. *женѫ-та* въ именителна функция, остая да споменемъ, че въ иститѣ източни подрѣчия тя по изговоръ е задръстила всѣка именителна форма *жена*, и при гласежа на всѣко безназвучно *а* като *ѫ* (ъ) не се вѣсти като особенъ вин. п. и нѣма мощь за мѣрило въ граматиката покрай яснитѣ дати на другитѣ български нарѣчия: отъ тая страна рѣшителенъ гласъ се пада на македонския говоръ, който вѣрно показва (и на писмо) каква е формата на нашия вин. п. м. р. и ж.: вчасъ ми стана на *нога юнашка*, си сѣ качи на *коня бѫрзего* мил. 84; ке ти да'итъ *пегва добра коня*, ке ти да'итъ *негва остра сабя* вст. 147; срв. чол. 263; да пораздумашъ *батя* си, батя си іоще *буля* си, итп.; затуй *женѫ* за вин. у Панаретова, пкр. безосновната *женѫ-тѫ*, насилно е възведена на книжовенъ чинъ. И така отъ четиретѣ „форми“ на българскитѣ граматики за вин. п., сведени отъ нази въ двѣ на простото склонение, ни една нѣма безусловна опора за присѫдения ней характеръ, а истинската флективна форма *брата* у Панаретова липсува досущь, а у Вагнера е криво разбрана само като видоизмѣнение на *братъ тъ*, и отъ малко диалектическо явление направена въ ущърбъ на пó-високи истини общо книжовно правило. — Резултатитѣ отъ нашитѣ бѣлѣжки върху формата на вин. п., прослѣдена въ нарѣчията на българския езикъ, отъ които г. Панаретовъ се оплаква, че били много (Прѣдисловие, V), водятъ къмъ тоя граматически и правописни край, че опрѣдѣлениятъ вин. п. ед. ч. м. р. *брата* (срѣщу им. *братъ-тъ*, намѣстѣ и *братъ*) и под., прѣдхожданъ отъ всички възможни прѣдлози, съ помощьта на които ние изричаме другитѣ различни отношения между мисленитѣ прѣдмети, образува се прѣдлога *на* и ония описани род. и дат. п. ед. ч., за които въ обиходната рѣчь нѣмаме прости падежни форми; отъ него слѣдва, че род. и дат. п. *на гавранъ-тъ* у г. В. е граматическа погрѣшка вм. *на гаврана*. Подобни бѣлѣжки и върху прилагателнитѣ имена (вече мѣстото не ни допуща да ги съобщимъ) каратъ ни къмъ заключение, че вин. п. ед. ч. м. р. отъ *млади*(й), *младиіьт* — *младиятъ* е *младия*, а род. и дат. съ прѣдлогъ — *на младия* итн.; и слѣдва инди, че вин. п. *студениятъ*, род. и дат. *на студениятъ* у г. В. (стр. 35) е граматическа погрѣшка, а вин. п. *младъ*, *младѫ* у г. Панаретова се нуждаѭтъ отъ поправкитѣ при *братъ* и *женѫ*. Тукъ се пада

да кажѫ за дателната форма на мѫж. имена въ род. функция, къмъ която прѣзорно сѫ се отнасяли нашитѣ граматици и нинѣ г. Вагнеръ; тя е единъ бисеръ въ езика ни: наумявамъ мил. 59 „и ми седна *кралю* на столнина“; вст. 395 „лична Ангелина *краль Богдану* сестра“; 303 „ке ме дадѣт *Ала-бегу* за сина“; или отъ обиходния говоръ „*човѣку* гласътъ е слабъ“, срв. „синъ *му* е зълъ“ итн. — За склоненията у Вагнера бихме направили още нѣколко бѣлѣжки по поводъ на слаби мѣста, излишни нѣща, погрѣшки или близни (съ това минувамъ и мѣстоименията, 42—46), ала намъ цѣлта е, както споменѫхме отначало, неговата теория на българския езикъ: неѭ щемъ има на гледъ и при глаголитѣ.

Господинъ В. е наредилъ глагола въ своята книга по И. Момчиловъ. Що го е понудило да си вземе за образецъ именно тогова нашъ граматика, неможеме да знаемъ, ала отъ сравнението дѣлѣжа на глаголитѣ по спрежения тука и въ другитѣ български рѫководства за езика досѣщаме, че съблъзнителното кѫсче у М. за В. е било, покрай друго, „образуваньето на условното наклонение“, уведено въ основата на спреженията. Отъ самото понятие за флексията на глаголитѣ се разбира, че спреженията сѫ схематическо изложение на всички глаголни форми, размѣстени въ отдѣлни пълни образци спроти своето потекло или начинъ на образованието; тълкуванье тѣхния смисълъ въ рѣчта е работа на синтаксиса. Споредъ това една форма отъ извѣстенъ глаголъ може да озна́ча въ рѣчта бѫдѫще врѣме (паднѫ, бѫдѫ) или условенъ начинъ за дѣйствие (пиялъ, дадѣлъ), но по образованье да си бѫде все презенциална или имперфективно причастие отъ изявително наклонение, дѣто безусловно и трѣба да се помѣща. Въ българскитѣ граматики подобенъ принципъ не е бивалъ слѣденъ и глаголътъ по спрежения всѣду се е расподѣлялъ по начинъ искуственъ: *ринѫ* тамъ се брои къмъ първо спрежение, защото второто лице е рин-*ешъ*, а чукн-ѫ, -*ешъ* е отъ четворто спрежение поради еднократния си видъ; *ближ-ѫ* е направиленъ глаголъ, защото пкр. *близ-а-хъ* ималъ и *близ-нѫ-хъ*, ако и *близнѫхъ* е форма отъ еднократния глаголъ *близ-нѫ; раждамъ*, каже, е сѫщо неправиленъ, понеже образувалъ *роди-хъ* и *ще родѭ*, които съ *роді-ѫ* нѣмали нищо общо, а при *ражда́-хъ* (имперф. *ра́ждахъ*) и *ще раждамъ* не били отъ други глаголъ и видъ. Таково побъркано учение за българскитѣ глаголи намираме въ на́й-изобилна мѣра у г. Панаретова, който е исхабилъ по тоя въпросъ 118 параграфа на 119 страници; у г. Вегнера, споредъ И. Момчиловъ, работата стои нѣкакъ по́-добрѣ, но самиятъ принципъ за дѣлежа на глаголитѣ на десеть образеца въ три спрежения и тукъ е погрѣшенъ, — което при автора

е толко пó-странно, че той показва да знае съчиненията на профес. Миклошича, изъ които дору безогледно можеше да заеме расподѣлбата на българския глаголъ, щомъ и въ българската книжнина бѣ сторена вече първата стѫпка (остала, за жалость, неоцѣнена) въ неѭ посока отъ покойнаго Н. Първанов. Прѣгледната Вагнерова таблица на стр. 51, въ която глаголътъ се дѣли по презенциални трупини и аористовни спонки съ образуваньето на условното наклонение, понеже неотбира добрѣ отъ трупини и спонки въ глаголнитѣ форми, несочи да почива яко възъ научна почва: во формитѣ 3. образ. *люлѣ-і-ѫ*, 8. *сѫді-ѫ*, 9. *лѣті-ѫ* презенциални трупини били *люл*, *сѫд*, *лет*, аористовни спонки *ѣ* (люл-ѣ-хъ, лет-ѣ-хъ) и *и* (сѫд-и-хъ); въ 7. *гин-ѫ* трупината се завършувала на *нѫ*, а въ *гинѫ-хъ* спонка била *ѫ;* въ неѭ грѣшка лежѫтъ и безразборнитѣ насоки за спрѣганье: по 2. *баі-ѫ*, *бая-хъ* се спрѣгали *играі-ѫ игра-хъ* (60), *сѣі-ѫ сѣ-хъ* (59); по 4 *ков-ѫ кова-хъ* се спрѣгали 5. *бер-ѫ бра-хъ*, *мр-ѫ мрѣ-хъ* (60); а всичко скупомъ (освѣнъ *сѫдіѫ лѣтіѫ*) върви по първо спрежение, защото въ 2 л. ед. ч. на praesens има *-ешъ!* Да влизаме пó-натамъ въ подробности на тази теория за наша глаголъ у г. В., и по прилѣжь кѫсовито (отривисто) да долагаме кое какъ отдавна е установила науката, сѣкамъ, е излишно, понеже всѣкой отъ българскитѣ граматици прѣвъсходно може се освѣтли за досѣжния прѣдметъ отъ научнитѣ трудове на чутнитѣ слависти; щѫ се спрѫ само върху нарицаемото „условно наклонение" като моментъ въ класификацията на глаголитѣ у г. В. Въ прѣгледната негова таблица сѫ истѫкнѫти божемъ съ таково свойство формитѣ *ми-й-вамъ, ба-й-вамъ, лет-ѣ-вамъ, вик-вамъ.* Ако различнитѣ глаголни форми, както казахме, по начина на своето образуванье отъ извѣстни първоначални основи (съ това се скопчава и тѣхното значение) се редукуватъ къмъ общи трупини (трупина бива намѣстѣ самъ коренътъ), възъ които сетнѣ се гради дѣлежътъ имъ по образци и спрежения, неизбѣжно нуждно е и условното наклонение на г. В., о което той до нѣкѫдѣ опира дѣлежа си, да заключава въ себе подобна трупина, характеристична както за отдѣлнитѣ спрежения, така и за досѣжния глаголъ. Приведенитѣ *мийвамъ, байвамъ, летѣвамъ, виквамъ* иматъ по между си общо-личната приставка *-мъ* и сричката *-ва-*, пригудени къмъ *мий-*, *бай-*, *летѣ-*, *вик-*; *летѣ-* е безъ съмнѣние самата Вагнеровска аористовна трупина (презенциална + спонка), а *вик-*, споредъ чез-нѫ — чез-вамъ, тръп-нѫ — тръп-вамъ, мрък-не — мрък-ва, при които -нѫ слѣдъ съгласна се губи (срв. слѣдъ самогласна ми-нѫ — ми-ну-вамъ и ми-н-вамъ), се отнася къмъ глагола *вик-нѫ*, не 10 вика-мъ, а спада у В. подъ 7. ги-нѫ (отъ гиб-нѫ), съ аористъ гин-ѫ-хъ (по негово)

—викн-ж-хъ; *мий-* пкр. *ми-* въ *ми*-вамъ, *би*-вамъ, *пи*-вамъ, които въ умалителни видъ гласѧтъ *мий*-ну-вамъ, *бий*-ну-вамъ, *пий*-ну-вамъ и послѣ *мий*-(н)-вамъ, *бий*-вамъ, *пий*-вамъ, сочи къмъ глагола *мий-нѫ* (вм. *ми-нѫ* инп., стб. пи-нѫ-ти; срв. „*дад-ни* ми мамо туртенце" отъ *дад-*) не *миѭ*, както *бай-* ще е отъ *бай-нѫ*, не *баѭ*, та спадатъ обѣтѣ пакъ подъ 7 съ аористъ мий-нѫ-хъ, байн-ѫ-хъ; инди, Вагнеровитѣ условни наклонения, като се подвеждатъ напълно подъ неговитѣ аористовни трупини на досѣжнитѣ глаголи, необладаватъ съ характеристичность за спрежението на отдѣлнитѣ образци, нито за остатнитѣ спрежения, различавани по презенциалнитѣ трупини и аористовни спонки. А да ли *мий-ва-мъ*, *бай-ва-мъ* итн. сѫ наистина „условни наклонения" и тая „условность" наистина се съдържа въ елемента -ва-? Разгледаме ли внимателно образуванието на многократнитѣ глаголи ста-ва-мъ, по-ви-ва-мъ, раз-ду-ва-мъ, съ-три-ва-мъ, да-ва-мъ (*дав-ватъ* въ нашитѣ граматики е измислица; *рев-вамъ* (?), пкр. *рева-вамъ* отъ *ревѫ*, е отъ *рев-нѫ*) и съобразимъ ли, че подобни образувания (направі-а-мъ, отвабрі-а-мъ, истрѣбі-а-мъ, нарѣжд-а-мъ) въ нашата рѣчь дохаждатъ и со смисълъ „имамъ обичай (ich pflege) да правѧ (често) еди-що, ако бѫде работата еди-какъ" („сношти доди добър јунак, сърдит гневьн: нито *сѣда* да вечеря, нито коња *назобава*"; *сѣдамъ* на вечеря ако е готово, *назобявамъ* ти коня ако имашъ овесъ), ще трѣба да прогласимъ и Вагнеровитѣ (и нашитѣ) „условни наклонения" за прости глаголи отъ многократенъ видъ (спроти съчетанията *въ синтаксиса* нѣкога съ условенъ смисълъ), които отъ друга страна и съ цѣлото си спрежение принадлежѫтъ скупомъ къмъ образеца 10. *викамъ*. Условно наклонение (въ особити *прости* глаголни форми), или желателно, подчинително, съслагателно и незнамъ още какво (въ българскитѣ граматики), българскиятъ езикъ, подобно на всички словѣнски, нѣма.

Редътъ на врѣмената и на глаголнитѣ форми за тѣхъ, прости и сложни, у г. В, отговаря на обикнѫтия редъ въ домашнитѣ наши рѫководства: тукъ е той произволенъ, като нестъкменъ по научни принципъ за образувание врѣмената (формитѣ) отъ дадени трупини, а тамъ противоречи на приетитѣ двѣ основи — сегашно врѣме и аористъ — за всѣко спрежение. Сложнитѣ врѣмена, като съставени отъ проститѣ заедно съ отдѣлни форми на спомагателния глаголъ за всички спрежения еднакво, трѣбаше да се уведѫтъ съ думи за начина на образуваньето имъ тепърва въ края на вситѣ спрежения, а не да се растакатъ безъ причина и полза на прѣзмѣрни просторъ. У г. В. добрѣ е помѣщано (не винѫги; *орѣлъ* и *оралъ* 59. липсуватъ) и причастието имперфективно (*миѣлъ* 57. *бодѣлъ* 62. *гинѣлъ* 64. *учѣлъ*

68. *викалъ* 74). до перфективното (*викáлъ* липсува), което у Т. Икономовъ съвсѣмъ пъкъ незаслужило спомѣнъ при първото (45, 40, 53; само 57. *викнѫлъ, сторилъ*, безъ *викнѣлъ, сторѣлъ*), нелюбимо на другитѣ граматици. Причастията *сѫщий, горѣщий, вонѣщий* (В. 52; отъ вин. п. горѧшть, хвалѧшть, инди не съ *ѣ*!) живѣѭтъ наистина така, наравно съ *одещи* мил. 353. и *лековещи* вст. *гледаещи* 126. (*гледаеки* 242.) *летаещемъ, играещемъ* 368., огласени отъ лекуѭшти, гледаѭшти, лѣтаѭшти, играѭшти, по аналогия на които послѣ сѫ станѫли *плачещи, пищеещи* 128. (седеекюмъ 148.) *берещи* вм. берѫшти 353. *метеещи* 126. *печееки* 26. (пiекюмъ 148. метееки 422), но тѣ недаватъ право за животъ у насъ на рускитѣ *ходящий говорящий* (В. 52), *ревущий, лежащий* (Икономовъ 45, 49), или на чудовищата *реващецъ, броющий* (вст.), които възъ основа на иставенитѣ наши примѣри неминуемо трѣба да звучѫтъ *ходещи*, (*говорещи, броещи*), *лежащи, ревещецъ* (и *стрижещи*, по колѭшти — колѧшти — колешти или кольшти; срв. *спещи, бдещи* вм. спѧшти итн. у Вазова, Пс. II. 4, 135); никакъ не сѫ свойствени на българския езикъ причастия като *сѣявший*, Икономовъ 45: тѣхъ ние замѣняме, когато прилѣга, съ причастия както въ примѣра „непитай старо а *патило*“. Бѫдното наше врѣме въ нарѫчнитѣ ненѣшни видове на своитѣ сложни форми прѣдставя нѣколко фази на развоя си и нѣкои отсѣнки въ тѣхното значение: *щѫ яви, щешъ яви* итн. хоштѫ ѩвити; послѣ малко пакъ *щемь* ви *дю*, Раковски, показалецъ 90) е първата фаза, отъ която съ прѣмѣтанье обата члена произлиза *яви щѫ, яви щешъ* итн. (втора фаза; *жени* ли *щѫ са, не щѫ* ли чол. 261), взимано въ граматикитѣ вече само за бѫд. неопредѣлено (дѫждъ ще завали *окѫпа ще* тя *дои ще* кошута, *надои ще* те мил. 194), а съ замѣна на ослаблия по сила остатъкъ *яви* отъ неопредѣленото наклонение *явити* чрѣзъ описани форми *да явѭ, да явишъ* излиза *щѫ да явѭ, щешъ да явишъ* (третя фаза; утри *ща* хора *да збирамъ* мил. 328), иcпослѣ *ще да явѭ, ще да явишъ* итн.; това е четвърта фаза, която нинѣ се обхожда безъ *да* во видъ на *ще* (или *щѫ*) *явѭ, ще явишъ* итн.; освѣнъ това образуваме още *ще съмъ явилъ* и *ще бѫдѫ явилъ* (бѫдно врѣме отъ *esse* или *fieri* + причастие *ел*-ово), разликата между които установя синтаксисътъ („иди сега у него: той *ще е станѫлъ* вече отъ обѣдъ“, — бѫдно въ минѫла доба; „иди утрѣ у него, когато *бѫде станѫлъ* вече отъ обѣдъ“, — минѫло въ бѫдна доба), Господинъ В. уважда всичѣ тѣхъ видове, но при *бодѫ* грѣши, че правѣлъ *бодé-щѫ*, вм. *бó-щѫ* (62). На стр. 76 бѣлѣжи, че „въ пловдивския диалектъ“ вт. *кáза* думали *кай*, когато *кай* е вм. praesens *каже* (войводата Дени *кажи*, мил. 173; срв. *кайшъ, мойшъ*, мил. 173. *мошъ*, вм. *кажешъ, можешъ*).

До тукъ нашата задавка съ „Mluvnice jazyka bulharského“ на Вагнера е исчерпана. Ние раскрихме основата на градежа ѝ, прѣглихме стойноста на принципиалнитѣ въ неѭ части при постоянно авнение съ българскитѣ учебници за езика ни, задѣнѫхме сѣмъмъ и нѣкои малки работи, и сега се надѣеме, че за искарания зултатъ неще ни трѣбатъ пó-вече отъ двѣ думи: теорията на българския езикъ у г. Вагнера е повита въ иститѣ пелени на погрѣштѣ, въ които отколѣ дрѣмѭтъ и българскитѣ граматики; въ дребни иничности авторътъ е показалъ малко нѣщо самостоятелность, ала доста случаи го издава едно неосновно познанство съ прѣдмета. ова се отнася и къмъ стр. 32. за „образуваньето на умалителнитѣ ена“, които днесь не ни е сѫдено да прѣтърсяме.

Липиска, 13/1 8. 1883.

А. Теодоровъ.

РЕЦЕНЗИЯ.

I.

Списанието „Наука“ и апатията на читателитѣ.

Не веднъжъ, не дважъ сме чували и чели укори и натяквания противъ читателитѣ за тѣхната студенина къмъ книжнината ни. Не ще дума, че самия фактъ е вѣренъ, че послѣдствията на немарливоста и студенината на читателитѣ сѫ крайно пагубни за напрѣдъка на книжнината ни и заедно съ това за народната ягкость и честитина. Туй познаватъ всички, които иматъ при-сърдце народния напрѣдъкъ, но почти никой не се е сѣтилъ да потърси причинитѣ му, да ги извади на явѣ, и да укаже какъ да се искоренятъ и премахнѫтъ. Вмѣсто таквозъ трезво издирванье, ний чуваме само сърдити викове и крѣсъци, патриотически приплаквания и окайвания, като че тѣзи жалби и възвания сѫ въ сила да преродятъ читателитѣ и да ги подбудятъ къмъ четенье, като че лозьето ище молитва, а не мотика. Ний не сме толкозъ жаловити за да плачемъ, та и не желаемъ да цѣдимъ сълзитѣ си тамъ, гдѣто тѣ не помагѫтъ, а ни отвличатъ отъ работа.

Вѣрвамъ, че нѣма да ни укорятъ, ако кажемъ, че студенината на читателитѣ сѫ корени въ тѣхната простота, въ тѣхното неразбиранье ползата отъ книжнината и неосѣщаньето нужда отъ духовна услада. Но стига нашитѣ списатели да могѫтъ да възбудятъ съзнание у читателитѣ, да имъ открияѫтъ сладоста и необходимоста за духовното имъ преражданье, и ний ще видимъ какъ ще напрѣдне книжнината ни. Както всѣкждѣ, тъй и тука, инициативата принадлежи на пó-прѣднитѣ хора, които сѫ въ сила да разберѫтъ хубавото, и които по развитието си, могѫтъ и сѫ длъжни да просвѣтятъ и отворятъ очитѣ на пó-проститѣ си братья. Колкото повече читателитѣ сѫ развити и приучени къмъ четенье, толкозъ повече списателитѣ се истъщяватъ и насърдчаватъ, защото послѣднитѣ ще срѣщнѫтъ ясенъ и вѣренъ откликъ на мислитѣ си, ще бѫдатъ похвалени и възблагодарени отъ първитѣ.

Малкото наши списатели единогласно съзнаватъ усамотеньето си отъ читателитѣ, но не се грижатъ да го премахнѫтъ, като се при-

ближѫтъ къмъ послѣднитѣ. Туй усамотенье прави двѣтѣ страни чужди една за друга, и причинява студенината на читателитѣ. Ако списателя се погрижи да изучи състоянието, развитието и природата на читателя си, той лесно ще се сѣти, че послѣдния не ламти да чете и изучва съчинението му, защото го не разбира, тъй като то е написано на изопаченъ и перястъ езикъ, и тъй като съдържанието е недостѫпно за негова разумъ. Ясно е оттука, че взаимното неразбиранье трѣба да се прѣмахне, ако искаме напрѣдъкъ. Но какъ се достига това? Всѣки ще склони, че тъй като читателя по простотата си не може да се издигне до списателя, то послѣдния е длъженъ самъ да слѣзе до него за да го подигне и ободри съ проповѣдитѣ си. Съ тѣзи си думи, ний нещемъ да кажемъ, че списателя трѣба да се отрече отъ хубавитѣ си мисли и идеи и да почне да се подмилкова и лигави, да стане сойтара или шоролопчия прѣдъ читателитѣ си; такъвзи списатель наистина ще има много читатели, но само за да ги съблича и развали пóвече съ кривенье душата и перото си. Таквизи ний призираме, защото не искаме Станчовска шарлатания и брътвенье сокашки думи за пари, а настояваме, че списателитѣ трѣба да пишатъ пó-разбрано и свѣсно, да обсѫждатъ въироситѣ пó-нагледно, да разясняватъ мислитѣ си на народенъ а не на скърпенъ високъ езикъ. Както ученика отъ първото отдѣление не може да разбере логаритмитѣ или пъкъ законитѣ на механическото движение, тъй и нашитѣ читатели нѣма да разберѫтъ списателитѣ, ако послѣднитѣ имъ хортуватъ за работи, за които тѣ отрано не сѫ приготвени.

Ако разгледаме „*Наука*“, особенно прѣзъ послѣдната ѝ година, то ще видимъ, че горнитѣ ни думи напълно се оправдаватъ. Безъ да хортуваме за нѣкои твърдѣ хубави статии, които сѫ писани за малкото наши развити и образовани хора, ний можемъ да кажемъ изобщо, че „Наука“ не е знаяла развитието на читателитѣ, защото инакъ тя щѣше да печата поне сегизъ тогизъ статии, които би могли да се прочетѫтъ съ полза и услада и отъ неразвититѣ наши занаятчии, търговци, селски и градски учители, сѫдии и др., които сѫ множеството между читателитѣ. Разбираме, че не ни достигатъ списатели, та и мѫчно е да се угоди на всички читатели, но въ „Наука“ ний не намираме даже стремленье къмъ такова нѣщо. Не е нужно да указваме колко голѣма полза би принесла „Наука“, ако печаташе популярни научни статии по економията, педагогиката, правото и естествознанието. Дългия прилѣженъ трудъ на Европейцитѣ е достигнѫлъ добри успѣхи почти въ всички науки, съ които бихме се запознали скоро и лесно, ако да имахме присърдце; но нашитѣ спи-

сатели се задоволяватъ само да споменуватъ тукъ-тамѣ имената на великитѣ мѫжье, безъ да се спрѫтъ до дѣлата и съчиненията имъ. Сѫщата посока държи и „Наука“, която не може да привлича ни селския учитель, ни сѫдията, ни търговеца, защото тѣ или неразбиратъ писаното, или пъкъ не срѣщатъ статии, които сѫ нужни и полезни за тѣхната работа и достѫпни за разбираньето имъ. Разбира се, читателитѣ не сѫ исказвали своитѣ мисли за „Наука“ и другитѣ издания, но за туй имъ настроенье лесно може да са заключи отъ студенината, нередовноста при исплащанье спомоществованията си и отъ неразрѣзанитѣ книжки, които тѣ получаватъ, било отъ чистолюбие, било отъ срамъ, било за салтанатъ.

Друга немарливость отъ страна на „Наука“, немарливость, която неможе да задоволи и най-развититѣ читатели, е отсѫтствието на каква да е система и програма. Уредническата рѫка на редакцията не се забѣлѣзва нигдѣ изъ списанието, въ което печата статиитѣ безъ никакъвъ редъ. „Наука“ не само не слѣди за развитието на науката и литература въ свѣта, както обѣщаваше, но даже мълчеливо пропуща смърта на великитѣ съврѣменни дѣйци и писатели. Въ неѭ, ний не срѣщахме нищо, нито за Дарвина, нито за Луи-Блана, нито за Гарибалди, нито за Гамбетта, подирь смърта на които Европа ги спомни съ благодарность, като уцѣни изново дѣлата имъ и заслугитѣ за човѣщината. За българскитѣ читатели, статиитѣ за всичкитѣ мѫже иматъ особенно голѣмо значение, защото при общата пустота и мъртвина, тѣ могѫтъ да оживятъ, насърдчатъ и предизвикатъ тукъ-тамъ похвално подражение. „Наука“ не съобщи нищо на читателитѣ си за дѣятелноста на Спенсера, за русскитѣ писатели Писарева и Щедрина, макаръ и да бѣше длъжна да направи това, тъй като тя напечата нѣкои тѣхни съчинения. За всемирния великъ поетъ Шекспира, ний срѣщнахме отъ П. Ивановъ въ „Наука“ (IV книжка 1882 год.) на три странички статия, въ която са описватъ маширочко любовнитѣ му работи, безъ ни най-малко оцѣнение достоинствата въ поезията му, като че величието му са заключава въ обикновеннитѣ му забави.

За българскитѣ работи почти нищо не срѣщаме въ „Наука“, макаръ да има множество небутнѫти въпроси. Види се, че България малко ни интересува, защото ний не срѣщаме нищо за училищата й, за урежданье сѫдилищата, (ако не считаме статьята на г. Рускова, въ която са расправяше за платата и прозѣвкитѣ на Прусскитѣ сѫдии), за економическото ѝ положение и подобрението му, и най-подирь твърдѣ малко за вървежа на книжнината ни, па била тя каквато и да е. Освѣнъ хубавитѣ Славейкови и Вазови

стихотворения (къмъ Вазовитѣ е прехубавото: „Единъ кѫтъ отъ Стара-Планина“), другитѣ сѫ преведени; отъ послѣднитѣ твърдѣ неумѣстно е напечатано „Америйо“, преведено и отбрано твърдѣ несполучливо отъ г. Величкова. Заслужва да споменемъ, че драмата на послѣдния *„Вичензо и Анжелина“* е взета отъ чуждия животъ, който г. Величковъ, види се, знае по́-добрѣ отъ българския.

Като указахме на нѣкои недостатъци въ „Наука“, ний нѣмахме намѣрение да отречемъ нѣкои нейни достоинства, нито пъкъ да укоримъ редакторитѣ ѝ, които сѫ неопитни, и прилѣжни, както и другитѣ ни списатели. Ний обърнахме внимание върху кривата посока на „Наука“ за да докажемъ, че по този начинъ тя малко може да послужи за народното развитие. Не е работа само да знаемъ много и да мислимъ умно, но трѣба да са научимъ да предадемъ и на други знанията си. Съзнаваме, че малко сѫ списателитѣ ни, сѣщаме хубаво некадърноста имъ, та и общата ни тъмнина и простота, и за туй издигаме гласа си, като читатель, да укажемъ безъ сърдитня туй, което мислимъ за българскитѣ списатели. Мислимъ, че е врѣме да спрѣмъ жалбитѣ си противъ читателитѣ, защото самитѣ тѣ не сѫ криви; ако не сѫ привикнѫли да прочитатъ, да обсѫждатъ и цѣнятъ нашитѣ писания, то не значи, че тѣ работятъ по инатъ. Просвѣтете ги за да ви разберать, да обикнѫтъ науката и просвѣщението, и тѣ ще ви възблагодарятъ като достойни тѣхни учители.

П. П-въ.

II.

Научныя развлеченія. — Знакомство съ законами природы путемъ игръ, забавъ и опытовъ, нетребующихъ спеціальныхъ приборовъ съ 235 рисунками въ текстѣ. Гастонъ Тисандье. Переводъ съ французскаго подъ редакціей Ф. Павленкова. С. П. Б. 1883 год. Цѣна 2 книж. рубли.

Горнята книга поради хубостьта си заслужва да се препорѫча на българскитѣ читатели, които обичатъ да изучватъ природата и явленията ѝ. На основание на точнитѣ закони, тъзи книга указва по кой начинъ са правятъ опитни по физиката, химията и механиката, безъ особни сѫдове и машинки, по твърдѣ лекъ и шеговитъ начинъ. Въ книгата сѫ показани занимания, които могѫтъ да се вършатъ въ полето, въ градината, и научва какъ да се ловятъ насѣкоми, водни инфузории, да се наблюдаватъ атмосфернитѣ явления въ врѣме на расходката.

По физиката сѫ показани опитни за притяжението, за топлината, свѣтлината и електричеството само чрезъ стъклени чаши, гра-

фини, червенъ восъкъ; съ една дума, опитни чрезъ ржка и такива предмети, които сѣкий има на ржка. Химическитѣ опитни се правятъ въ тъзи книга чрезъ прости шишета и ссждове.

Пó-полезни забавления читателя ще намѣри въ указанията, които расправятъ какъ са приготвятъ нѣкои нѣща, потрѣбни за живота, и то безъ особни ссждове. Въ главитѣ на книгата *„дома на учения“* и *„наука за кжщната економия“*, сж помѣстени любопитни механизми, като: електричаско Едисоново перо, хромографъ, — чрѣзъ когото могжтъ да се възобновятъ твърдѣ скоро множество писма, рисунки и т. н. Особенъ единъ отдѣлъ описва нѣкои любопитни начини на пжтуваньето, испитани въ Соедиоенитѣ Штати и въ Англия, като: каикъ за пжтуванье по леда, машинка за плававье и др. Има описания на нѣкои явления, които ний въобще наричаме магьоснически, но които твърдѣ лесно се обясняватъ научно. Книгата е полезна не само за младитѣ но и за възрастнитѣ, които би научили изъ нея какъ да прекарватъ съ полза праздното си врѣме, вмѣсто да киснжтъ по кафенетата и механитѣ.

П. П-въ.

III.

Начална Химия за долнитѣ класове на срѣднитѣ български училища. Съставили В Атанасовъ, управитель на Обл. реал. гим. въ Сливенъ, и Л. Лукашъ, прѣподаеатель на Обл. реал. гим. въ Пловдивъ. Съ 32 образи. Пловдивъ, издание и печать на Христо Г. Дановъ, 1883, 8°, стр. 142. Първо издиние, цѣна 2 льва.

Отъ самия прѣдговоръ, на тъзи книжка, въ който се споменва, че тя е опредѣлена за учебникъ въ долнитѣ класове на срѣднитѣ училища въобще, ние очѣквахме да срѣщнемъ наистина сгодно спомагало, както за учителитѣ така и за ученицитѣ отъ класоветѣ предопредѣлени отъ самитѣ съставители на тая книжка; това очѣквахме толкова повече, че отъ подобно ржководство се усѣщаше неминуема потрѣба по нашенско, защото освѣнъ малката химия, преведена отъ г на С. Вѣженова (и испродадена вече) нѣмаше до сега нито една подобна наржчна книжка, която да помогне на една отъ голѣмитѣ нужди вь българскитѣ училища.

До колко и какъ сж успѣли, г-да В. Атанасовъ и Л. Лукашъ, да посрѣщнжтъ съ своята книжка ожидаемата потрѣба, на това ще настоимъ да отговоримъ въ слѣдующето.

Г-да писателитѣ или — пó-добрѣ да кажемъ — съставителитѣ на *„Началната Химия“*, сж раздѣлили помѣстения въ тая книжка материялъ на двѣ части: 1-во чясть първа *„Неорганическа химия“*,

която съдържя 96 стр. и 2-ро чясть втора „*Органическа химия*“, която е изложена въ 44 стр.

Едната четвъртлна (24 стр.) отъ листоветѣ, въ които е помѣстенъ материяла отъ неорганическата химия, захваща само изложението на предбѣжното упжтвание или въвеждание въ химията. Споредъ общирния материялъ обгърнжтъ отъ това въвеждание, човѣкъ неволно трѣба да си заключи, че г-да съставителитѣ сж забравили, вѣроятно, че съставяваната отъ тѣхъ химия ще служи „*за долнитѣ класеове на срѣднитѣ училища*“ т. е. че тово е първия курсъ по химията, чрѣзъ който ученика ще захваща да се запознава съ тъзи наука. Подъ името долни классове на срѣднитѣ училища ние разбираме нáй-много третия класъ въ княжеството или же четвърти класъ въ южна България. При такива условия, навѣрно щѣше да бжде много пó-умѣстно и пó-педагогически, ако ученика не се принуждаваше още отъ първия урокъ, па дори въ продължение и на 15-тия или двадесетия, да се срѣща съ нáй-мжчнитѣ и нáй-отвлѣченитѣ отдѣли отъ тая наука; толкова пó-вече е непедагогически да карашъ ученика да учи и тѣзи отдѣли отъ тѣхъ, които, не само че сж излишни, но сж и вредителни за добрия и сполучливяя успѣхъ на новацитѣ въ тъзи наука. За да бждемъ пó-ясни нека подкрѣпимъ думитѣ си съ нѣкои и други извлечения отъ съдържанието на това „*въвеждание*“. Слѣдъ като г-а съставителитѣ *на началната химия, обясняватъ криво-лѣво* що е природа, явления (химически и физически), тѣ, безъ да вематъ въ внимание развитието на ученика, захващатъ да му расправятъ за *синтеза, анализа, афинита, двойна афинита, стихиометрия, закони за съхраняване на вѣществото, за прости и умножени пропорций*, дори и закона за *обѣмното съединяване на газоветѣ*. Слѣдъ това продължаватъ да убиватъ и малко останжлия куражъ на ученика съ *атомно и молекулно тѣгло, радикали*, съединения *бинерни, тернерни* и пр.: поясняватъ на дълго и широко несмилеемата номенклатура на г-на Атанасова, (*варикъвъ, каликъвъ, въглеливъ мѣдливъ* и пр.). Едвамь ученика като стрѣснжтъ си поотдъхва отъ тѣзи толквва не ясни и не вразумими за него думи, ето ти нова за него неразбория: нему захващатъ да преподаватъ за нѣкакви си *валенций на атомитѣ*, за *сложни елементни радикали*, па ако щете и за *типитѣ (!)*. Нáй-послѣ, върху всичко това, поднасятъ се предъ ученика и *химическитѣ уравнения и стихиометрически исчислѣния*, и той, безъ да е изучилъ още елементитѣ, безъ да знае тѣхнитѣ знакове и ат. тѣжести (защото това слѣдва чакъ на смѣдующата страница) принуденъ е да търси съ исчисления: колко натрий и хлоръ се съдържатъ въ 100 части готварска соль

или колко грама кислородъ ще се получжтъ отъ 135 грама *живачкъвъ окисъ (?!)*, но че ученика още нито на сънъ не е видѣлъ или чулъ за натрий, за хлоръ, за кислородъ, — това малко врѣдило за неговия успѣхъ.

Ние не отказвами, че много отъ тѣзи понятия отъ химията сж потрѣбни и трѣба да бждѫтъ помѣстени въ една химия, па макаръ тя била и нáй-елементарна, но сжщевременно утвърждаваме, че много отъ тѣхъ можеха да бждѫтъ наредени въ пó-згодна послѣдователность — отъ познатото къмъ непознатото — че обясненията на много отъ тѣхъ можехѫ да се помѣстжтъ и при самото запознавание съ елементитѣ, баремъ въ такава една начална химия, и, нáй-подирѣ, че много отъ тѣхъ сж помѣстени излишно, безъ нужда, безъ цѣль а само ще бждѫтъ едно утѣгчение на онзи, който захваща да се запознава съ началнитѣ познания на химията. Може би че г-да съставителитѣ ще иматъ опората на своитѣ възражения въ това, че има и една чехска химия, която е написана по тоя начинъ, но съ това тѣ никакъ не могжтъ се оправда: — всичкото, което е сгодно за чехскитѣ училища, едвали може да бжде сгодно и за нашитѣ.

Слѣдъ наброяванието на елементитѣ и распредѣлението на химията, г-да съставителитѣ пристжпватъ къмъ изучванието на пó-важнитѣ елементи и тѣхнитѣ съединения. Размѣрътъ на този отдѣлъ е доста сгодно распредѣленъ, както е обикновено по всичкитѣ под. химии и, може да се каже, съотвѣтствующъ съ цѣльта на книжката, съ малки нѣкои исключения, които се отнасятъ до излаганието и на нѣкои второстепенни нѣща, които или можехѫ да се изоставятъ, или поне да се напишжтъ съ пó-дребни букви. Такива сж на пр. сложнитѣ уравнения за произвежданието на N_2O_4, на H_2SO_4, пиро- и метафосфорнитѣ киселини, на содата и др. под.

Колкото се отнася до изборътъ и распредѣлението на материяла, помѣстенъ въ втората часть отъ тая книжка, т. е. въ органическата химия, тукъ сполуката е още пó-слаба. Г-да съставителитѣ обърнжли своето внимание тъкмо тамъ, кждѣто то е нáй-малко било нуждно, а отъ друга страна, пропустнжли да споменжтъ за такива важни нѣща, които сж не само пó-умѣстни, но даже необходими за знание на онѣзи, които макаръ и първъ пжть начевватъ да учжтъ химията. Да докажемъ това. Тѣ излагатъ по редъ, всичкитѣ имена отъ хомологическата поредица на въглеводородитѣ (метанъ, етанъ, пропанъ, бутанъ, пентанъ и т. н.), като не изоставятъ при това и общитѣ тѣхни формули ($C_n H_{2n+2}$, $C_n H_{2n}$, $C_n H_{2n-4}$, $C_n H_{2n-2}$), по които се произвождатъ частнитѣ формули на всѣко едно съединение отъ споменжтата поредица. На друго мѣсто гледаме

приведена таблицата за произвожданието на алкохолнитѣ радикали(!). Да ли г-да съставителитѣ неще знаѭтъ, че това никакъ не трѣбва да влиза въ крѫгътъ на една нáй-елементарна химия, ако не за друго, то поне за спазванье потрѣбната сѫразмѣрность съ другия, въ тая книжка, распредѣленъ материялъ. Ние неможемъ да разберемъ, защо г-да съставителитѣ сѫ се съгласили да се мѫчи ученика съ изучванието на онова, което не отговаря нито на неговитѣ сили, нито на неговата подготовка, а отъ друга страна не му подлагатъ за изучвание ония нѣща, които той трѣбва да знае. Така на пр. въ орг. химня не се споменва отъ какви нѣща и по кой начинъ се получва спиртъ; отъ какво и какъ се пригатвя пивото и какви химически процеси ставатъ при пригатвянието на тѣзи; отъ що и какъ се прави скробѣлата (колата), захарьта и т. п. Никѫдѣ нищо не се споменва за обикн. масла, лоища и восъци. За алкалоидитѣ, които съставяватъ една важна часть отъ орг. химия, се споменва тъй само — бѣгомъ — така щото, нито цѣла една страница не е посвѣтена за тѣхъ.

При края на органическата химия г-да съставителитѣ сѫ додали и начала отъ физиологическа химия. Тая прибавка е отъ твърдѣ голѣма важность и е твърдѣ на мѣстото си, защото физиологическата химия ще обясни на ученика нáй-наглѣдно всичкитѣ онѣзи химически явления, които сѫ му останали неясни при изучванието на физиологията за растенията и за животнитѣ и което е предшествувало изучванието на химията, та и не е било възможно да му се пояснятъ. Ето защо г-да съставителитѣ щѣхѫ да сторѭтъ много пó-добрѣ (по наше мнение) ако да бѣхѫ пó-вече разширили този отдѣлъ, а не да го стѣснѭтъ само на единъ едничъкъ листъ. (Стр. 139 и 140).

При самото начало още, първитѣ редове отъ въвежданието съдържѭтъ дефиницията на природата така: *„Природа или естество сѫ всичкитѣ тѣла по нашата земя.“* Безъ всѣкакви, какви и да било коментарии, ние сме напълно увѣрени, че ако и сами г-да съставителитѣ прочетѫтъ внимателно тъзи дефиниция, тѣ ще бѫдѫтъ първитѣ, които ще ѭ осѫдятъ. Ние напразно търсихме въ рубриката на погрѣшкивѣ, нѣкое измѣнение или каква и да е поправка на тъзи нелогична дефиниция, но илузиитѣ ни бѣхѫ на пусто и ние, щемъ-нещемъ, трѣба да дадемъ, въ такъвъ случай, право на ученика, който ще учи тъзи дефиниция изъ тая химия, да смѣе да попита прѣподавателя: *да ли слънцето, мѣсеца, звѣздитѣ и т. н. не сѫ отъ природата, така, като не сѫ по нашата земя?* Ние неможемъ въспрети въ тоя случяй и на нѣкой шегобиецъ ученикъ да каже

на своя другарь че си е купилъ за 30 пари природа, и когато другаря му възрази че не природа а (н. пр.) лубеница си е купилъ за 30-тѣхъ пари, то той да има куражътъ да му отговори че: лубеницата е тѣло, а всѣко тѣло по земята (пише у книгата) е природа, па затова и неговата лубеница, като тѣло, е — тоже природа. —

Да ни се неприпише нѣкакво пристрастие въ казаното до тукъ, ние привеждаме цѣлия първъ периодъ отъ въвежданието, дума-по дума: *„Природа или естество сѫ всичкитѣ тѣла по нашата земя. Природата се измѣнява и прѣпородява безпрестанно. Ний забѣлежваме, че въ нея постоянно се вършѫтъ явления, които сѫ два вида.*

Да ли въ цѣлия този периодъ има здравъ смисълъ — мислимъ че е излишно да се произнасяме.

Ние ще приведемъ и отъ страница 20 пакъ единъ цѣлъ периодъ, който не стои въ никаква свърска нито съ предходящия, нито съ послѣдующия: *„Знаковетѣ +, — и = имѫтъ и въ химията почти сѫщитѣ значения“.(? !)* — Вѣрваме че и тука нѣма нужуа да се произнасяме върхо нелогичностьта и неразборията въ този периодъ.

На стр. 24 четемъ слѣдующето: *„Органическа* (химия), *която се занимава само съ таквизъ тѣла, които се намирѫтъ въ животнитѣ и растенията* **(тѣла съ органи)** (?). Отъ съдържанието на тъзи дефиниция, както ний, така и всѣки ще разбере, че таквизъ тѣла, които вече не сѫ въ растенията и въ животнитѣ, не подпадатъ подъ разглѣжданието на орг. химия. Отъ тъзи дефиниция ще се разбере още и че: органическитѣ тѣла, които се намиратъ въ растенията и въ животнитѣ или се добиватъ отъ тѣхъ, че *иматъ органи (!)*. И чудно ли е, при такова едно опредѣление на орг. химия, да не попита ученика: какви ли органи има въ циановодородната киселина, въ етера, въ спирта, въ смолитѣ, въ маслата, въ скробѣлата, въ захартьта и т. п.?

На стр. 29 като се говори за озона, слѣдва така: **„прави се** (?) (озона) *като напущате електрически искри въ единъ стъкленъ сѫдъ, пъленъ съ кислородъ.“*.... Навѣрно, че г-да съставителитѣ ще признаятъ, че не само *озонъ*, но нито една молекула, отъ какво и да е тѣло по всемирната, никой не може **да направи,** но може само да се произведе или приготви и т. н. така сѫщо и електрическитѣ искри не могѫтъ да се *напущатъ* (защото никой неможе ги държа въ рѫка), но могѫтъ да се прокаратъ, пропустнѫтъ и т. н. — На стр. 32 се казва, че: *„снѣжната и дъждовната вода, понеже се произвождатъ отъ водни пàри въ въздуха, съдържятъ само въздухообразни примѣси (кислородъ, азотъ и въглеливъ окисъ — CO_2).“..* Да ли г-да съставителитѣ сѫ забравили, че тѣзи води съдържѫтъ и твърди тѣла, както е

н. пр. прахътъ и NH_4NO_3, което съединение, макъръ че се образува само отъ въздухообразни тѣла, но то е пакъ твърдо тѣло, распустнато въ водата, като всѣка друга соль? — На стр. 33 четемъ слѣдующето: *„тя* (дестилуваната вода) *не е за пиянie, защото не съдържа никакъвъ въздухъ."* Ние невѣрваме, че г-да съставителитѣ ще оспоряватъ, че само въвдухътъ е, който прави водата сгодна за пиение, защото CO_2 и разнитѣ соли, които съдържжтъ изворнитѣ води иматъ по́-голѣмо влияние върху нейния вкусъ.

Вѣрваме, че излишно ще бжде да привеждаме по́-вече подобни цитати изъ страницитѣ на тъзи химия, ще споменемъ още че, по злощастие, доста грубитѣ печатарски погрѣшки въ нея, правятъ я още по́-малко препоржчителна, както е н. пр. на седмия редъ отъ първата страница вмъкнжта слѣдующата капитална погрѣшка: *„Ако ю* (желѣзото) *натъркаме съ магнитъ, добива магнетически свойства — може да прѣтеглюва лѣгки тѣла, като книжчици, прахъ и пр.*, която погрѣшка въ рубриката на погрѣшкитѣ стои оправена така: *„вмѣсто прѣтеглюва лѣгки тѣла, като книжчици, прахъ и пр. чети: притеглюва желѣзни стърготини."* Относително вънкашността на тъзи начална химия, можемъ каза, че тя има доста приятенъ форматъ, ясенъ печатъ и сгодна хартия, но помѣстенитѣ въ иея фигури, (и така оскудпи на число) не сж до тамъ за похвала; много отъ тѣхъ сж неясни и съвсѣмъ просто изрѣзвани. Много осждително е че, като учебникъ, тъзи кннжка е оставена незашита, така щото, при първото ѝ отваряние, листоветѣ ѝ се распопадватъ.

Въ заключение ще кажемъ, че съставената отъ г-да В. Атанасовъ и Л. Лукашъ, начална химия, би могла да послужи привременно като учебникъ само подъ на́й-строгото наблюдение и ржководителство на преподавателя и то до като друга нѣкоя по́-съотвѣтствующа книжка замѣни нейната нужда.

Михаилъ Георгиевъ.

IV.

Единъ кжтъ на Стара-Планина. Отъ И. Вазова. Прѣпечатано отъ „Наука". Пловдивъ. Областна печатница 1883. 8°. 21 стр. — Ц. 40 стот.

Малко има книжки или статийки български, които сме прочели съ такова едно наслаждение, както „Единъ кжтъ на Стара-Планина" отъ даровития нашъ поетъ Вазова.

Въ всѣка една народна литература навикнжли сме да търсимъ преди всичко едно поучение върху ирродата на страната, въ която

живѣе тоя народъ, или ако сами сме запознати съ тази страна, искаме отъ домашната книжнина, да ни укаже, какъ гледе народътъ на планинитѣ, долинитѣ, рѣкитѣ, езерата и равнинитѣ на своето отечество, какви чувства и въспоминания възбуждатъ у него имената и погледътъ на тия мѣстности и какво нѣщо той се е научилъ да види върху природата на своитѣ мѣстности въ течение на вѣковетѣ, тъй да рекѫ съ окото на една личность, която живѣе много поколѣния.

За България малко има книжовни произведения, отъ които можемъ да почерпимъ таково едно поучение, особно за Стара Планина, за нейнитѣ високи хълмове и далеки изгледи отъ тѣхъ, за нейнитѣ гѫсти гори, зелени ливади, сини езерца и за изворитѣ на многобройнитѣ рѣки, които иматъ началото си въ нейнитѣ ребра. Раковски е описалъ една часть на тие планински прелести въ „Горский Пѫтникъ“ и въ бѣлѣжкитѣ до него, и Панайотъ Хитовъ въ своята любопитня книжица е разказалъ много нѣща за цѣцата Стара Планина отъ сърбската граница до Черното море.

Г-нъ Вазовъ сега ни описва една расходка, която е направилъ отъ своето родно мѣсто Сопотъ, отъ долината на рѣка Стрѣма (Гиопса) въ найблизския кѫтъ на планината, подъ високата Амбарица, която слѣдъ Гюмрукъ-Чалъ и Кадимлия надъ Калоферъ е третия по височина върхъ на Стара Планина, и до изворитѣ на Осъмъ, който истича отъ планинскитѣ полѣни вече на сѣверъ къмъ Дунава. Той ни разказва за дивитѣ капари, които стърмо се въздигатъ къмъ небото, за високи рътове, прорити отъ пороитѣ и поръсени отъ огромни камъняци, за орлитѣ, що се лулѣѭтъ по въздуха надъ планинскитѣ гребени, за мъглитѣ, които като на игра прескачѭтъ отъ единъ хлъмъ на други, за кичеститѣ и зеленолиственни лѣсове отъ борове, елхи и букове, и за великолѣпнитѣ погледи отъ тия високи мѣста и въ тракийското поле и въ дунавския предѣлъ. Чуеме за Зли Прóлѣзъ, Остро Бърдо, Лѣевица, Залѫмово Кладенче, Добрила, Почивало и други още уединени планински мѣстности, за които народътъ е намѣрилъ имена, сами по себе си украсени съ нѣкакъвъ си поетически цвѣтъ. Край това чуеме и за разни случки отъ кървавитѣ събития на 1876 и 1877 година. А всичко това е разходка на единъ день. Когато исчетохме книжката, съжалѣвахме, че тъй бързо стигнѫхме до края, и надѣваме се, че слѣдъ неѭ ще ни зарадватъ съ врѣме още и други разкази и описания отъ подобенъ видъ.

Д-ръ К. И.

V.

Учебенъ вѣстникъ. Издава Министерството на Народното Просвѣщение. Година първа. Книжка I-IV. (Януарий — Априлий 1883). Срѣдецъ. Държавна Печатница 1883. 8°, стр. 152 и 56.

Появи се наконецъ и специаленъ училищенъ вѣстникъ, отъ който се усѣщаше отдавна вече голѣма нужда. Министерството на народното просвѣщение бѣше предвидѣло въ тазгодишния си бюджетъ една сумма отъ 15000 л. за издаванье на едно списание, което да обнема покрай официални работи, относящи се до училищното дѣло въ Княжеството, които иматъ важность и за публиката, и разни статии по учебното дѣло въ Княжеството, както и въобще въ образования свѣтъ, за по̀-дълбоко запознаванье на учителитѣ съ дѣлото, на което сѫ се посветили, и за расширение крѫга на тѣхнитѣ познания. Първата свезка на това списание, състояща отъ книжки I, II, III и IV за мѣсецитѣ Януарий, Февруарий, Мартъ и Априлий т. г., излѣзе едвамъ въ първата половина на м. Май. Свезката се състои собственно отъ два отдѣла. Първий отдѣлъ се захваща съ едно кратко предисловие отъ редакцията, въ което се очъртава на кѫсо програмата на вѣстника. Слѣдва „Списъка на служащитѣ лица по вѣдомството на Министерството на Народното Просвѣщение“ и „Расходний бюджетъ на Мин. на Нар. Просвѣщение за 1883 година“. Слѣдъ това иде една записка отъ Министра на Нар. Просвѣщение върху положението на училищното дѣло въ Княжеството презъ учебната 1881/2 година, съ кратки забѣлѣжки върху народната библиотека, статистическото бюро, държавната печатница и учебния съвѣтъ. Тая записка е отправена до третьото обикновенно Народно Събрание, сесия първа. Въ нея срѣщаме между друго и кратки данни за поддържаванитѣ отъ българското правителство стипендияти въ чужбина. Такива стипендияти имало въ началото на учебната 1882/3 година 47, отъ които 36 въ високи и специални училища (17 юристи, 9 слѣдватъ философски наука, 2 политически науки, 1 административни науки, 1 медицина, 1 аптечни науки, 1 телеграфна механика, 1 живописна академия, 1 рисовално училище, 2 учителска семинария — отъ тѣхъ едната е дѣвойка —) и 11 въ срѣдни училища (7 ученици и 4 ученички). Подирѣ слѣдва рапортътъ до Н. С. главния управитель на Източна Румелия, отъ директора на народното просвѣщение за положението на учебното дѣло въ областа презъ 1881/2 училищна година. Идѫщата статия, подъ название „Потъвачний (водолазний) звънецъ“ отъ Ив. А. Георгова, съдържа примѣрно преподаванье изъ естествовѣдението въ IV отдѣление. Прегледано очъртано е отъ С. В.

устройството и учебната основа на атенеитѣ и държавнитѣ срѣдни учебни заведения въ Белгия. Интересни данни представя „Списъкътъ на учащитѣ се въ чужбина Българе и Българки презъ 1881/2 учебна годин". Въ него сѫ забѣлѣжени 475 ученици и ученички, които сѫ посѣщавали презъ това врѣме учебни заведения въ странство. Разбира се, че тоя списъкъ далеко не съдържа всички учащи се Българе въ странство, особно въ Руссия. Подиръ този списъкъ слѣдватъ: единъ рапортъ отъ и. д. директора на Врачанското педагогическо училище върху състоянието на това училище презъ първото полугодие на учебната 1882/3 година; свѣдѣния за ученицитѣ въ държавнитѣ срѣдни учебни заведения въ Княжество България, тоже за първото полугодие на сѫщата година; откриваньето на учебния съвѣтъ при Министерството на Народното Просвѣщение. Въ отдѣла „Бѣлѣжки върху училищата и образованието" се срѣщатъ доста интересни данни относително учебното дѣло въ странство; сѫщо и въ „Научна хроника" се намиратъ любопитни научни извѣстия. Въ рубриката „Книжнина" сѫ изброени 13 нови книги съ кратки оцѣнения. Официалний дѣлъ съдържа: височайши укази и прикази, издадени отъ Министерството на Народното Просвѣщение отъ началото на 1883 година до края на м. Априлий; закона за учебния съвѣтъ; дисциплинаренъ правилникъ за ученицитѣ въ държавнитѣ гимназии и трикласна училища и окрѫжни предписания отъ Министерството относително различни важни предмети.

Вторий отдѣлъ на тая свезка ни донася началото на единъ общъ „училищенъ сборникъ", който ще обнема въ себе си всички „устави, правила, инструкции, наредби, распореждания, закони и т. н. по учдбното дѣло въ Княжество България отъ време на окупацията до края на 1882 година".

Както виждатъ читателитѣ ни, съдържачието на първата свезка отъ това ново списание е твърдѣ разнообразно и интересно. Ние се надѣваме, че вѣстникътъ ще принесе въ бѫдѫще голѣма полза на учителското съсловие въ Княжеството и въ другитѣ български земи и ще стане единъ видъ „читанка", която не ще липсува въ домашната библиотека на никой български учитель, нито въ библиотекитѣ на училищата.

Вѣстникътъ ще излиза всѣкой мѣсецъ въ свезки отъ четири коли и повече. Цѣната ва цѣлата годишнина е за цѣло Българско 8 лева, за чужбина 10 лева златни. Редакцията се води отъ С. Вацова, началникъ на отдѣлението при Министерството на Народното Просвѣщение.

КНИГОПИСЪ.

Въ редакцията на „Периодическото Списание" съ голѣмо благодарение се приехѫ долуозначенитѣ книги, подарени отъ разни господа за библиотеката на Българското Книжовно Дружество въ Срѣдецъ:

(Продължение отъ V кн.).

XIV. Отъ г. Г. Л. Голчевъ:

1) Цеко или освобождението на Българский народъ. Драмма въ петь дѣйствия. Съчини Г. Л. Голчевъ. Сливенъ. Издава книжарницата на в. „Българско Знаме". 1883. Стр. 112. Цѣна 1 франкъ.

XV. Отъ г. А. Шоурека:

1) Праволинейна Тригонометрия за горнитѣ классове на реалнитѣ и гимназиални училища. Написалъ Антонъ В. Шоурекъ, прѣподаватель на математиката въ областната реална гимназия въ Пловдивъ. Първо издание. Одобрена отъ дирекцията на народното просвѣщение за употрѣбление въ виспитѣ классове на гимназиалнитѣ училища. Съ 54 чъртежа. 1883 год. Издание и печать на Христо Г. Дановъ въ Пловдивъ. Стр. 128. Цѣна 2 льва

2) Логаритмически таблици. Отъ профессора д-ра Студничка. Българско издание отъ А. В. Шоурекъ, прѣподаватель по математиката при Областната реална гимназия въ Пловдивъ. Прага. Собственно издание. — Печатница д-ръ Е. Грегръ. 1882. Стр. 156.

XVI. Отъ г. Ив. Вазова:

1) Загорка. Поема изъ живота на Българитѣ въ западний край на България. Отъ И. Вазова. Издание и печатъ на Д. В. Манчовъ. Пловдивъ. 1883 год. Стр. 45. Цѣна 3 гр.

2) Митрофанъ. Повѣсть отъ И. Вазова. (Издание ново и прѣработено). Пловдивъ, Печатница на Д. В. Манчовъ. 1882 г. Стр. 55. Цѣна 3 гроша.

XVII. Отъ г. Кр. Ив. Мирский:

1) Разскави за земний животъ. Отъ Александра Ивановъ. Превелъ Кръстю Ив. Мирский. Съдържание: Кой живѣе на земята. Минералний животъ. Растителний животъ. Животинский животъ. Варна, Печатница Р. И. Блъсковъ. 1883 г. Стр. 52. Цѣна 50 ст.

XVIII. Отъ Н. П. Попова:

1) Развитието на разнитѣ Синтактически форми за искавзание мислитѣ. Полезна книжка, особенно за ученици отъ срѣдни училища. Отъ Никола П. Поповъ, преподаватель на българский езикъ въ Варн. държ. реална гимназия. Варна. Издава книжарницата на А. В. Велчевъ. 1883 г. Стр. 60. Цѣна 70 ст.

XIX. **Отъ П. Мусевича:**

1) Домогванiята на протестанскитѣ мисiонери. Отъ П. Мусевича. Второ издание. Печата ся въ полза на Бытолското Българско читалище. 1883 г. Славянска печатница. Стр. 14.

XX. **Отъ г. В. Палаузова:**

1) Судебна реформа во Францiи. (Реформа судоустройства). Отъ В. Палаузовъ. Стр. 166.

XXI. **Отъ г. Н. Н. Любавина:**

1) Физическая Химiя. Н. Н. Любавина. Выпускъ первый. С. Петербургъ. Изданiе И. И. Билибина. 1876 год. Стр. 346. Цѣни 2 руб.

2) Физическая Химiя. Н. Н. Любавина. Выпускъ вторий. С. Петербургъ. Издание И. И. Билибина. 1877 г. Стр. 346—806. Цѣна 2 р. 50 к.

XXII. **Отъ автора:**

1) Подробная программа лекцiй И. А. Бодуена-де-Куртенэ (I. Baudouin de Courtenay) о 1877—1878 очебном году. Казань, в университетской типографiи. Книжный магазин А. А. Дубровина. Варшава. Э. Венде и К° (E. Wende i Sp.). 1881 год. Стр. 320. Цѣна: 2 руб. 50 коп. — Pries 7 mark).

2) Отрывки изъ лекцiй по Фонетикѣ и Морфологiи русскаго языка, читанныхъ въ 1880—1881 акад. году въ Императорскомъ Казанскомъ университетѣ. И Бодуэна-де-Куртенэ (I. Baudouin de Courtenay). Выпускъ 1-й. Отдѣлный оттискъ изъ „Филологическихъ записокъ". Воронежъ, въ типографiи губернскаго правленiя. 1882 г. Стр. 88. Цѣна: 80 коп. 2 mark 40 pf.

XXIII. **Отъ автора:**

1) Атонскiе акты и фотографическiе снимки съ нихъ въ собранiяхъ П. И. Севастьянова. Библiографическое разысканiе Тимоѳея Флоринскаго. С. Петербургъ. Типографiя В. С. Балашева, Екатеринскiй каналъ, между Вознесенскимъ и Марiинскимъ мостами. Д. № 90—1. 1880 г. Стр. 105.

XXIV. **Отъ редактора на Лужицко-Сърбския вѣстникъ „Lužica", издаванъ въ г.** Budyšin:

1) Handrija Zejleria Zhromadžene spisy. Zriadowal a wudal Dr. Ernst Muka. Z nakladom serbskeje studowaceie mlodosće. Druhi zwjazk Wjetše pěsnje a Basnje. Placizna: 4 m. Budyšin. Ćišć Smolerjec knihićišćeŕnje. 1883. st. 347.

XXV. **Въ замѣна на „Периодическото Списание", въ редакцията се получаватъ и слѣдующитѣ журнали:**

1) Медицинска сбирка. Издава медицинский съвѣтъ. Книжка I. (година пьрва). София. Книгопечатница на Янко С. Ковачевъ и С-ie. 1883. Стр. 123. Годишна цѣна е 16 лева.

2) Университетскiя извѣстiя. Годъ XXIII. 1883. (Издава се отъ Императорскiя университетъ „Св. Владимiра" въ Киевъ подъ редакцията на В. Иконникова) Цѣна за 12 книжекъ Извѣстiй безъ пересылки шесть рублей пятьдесять коп., а съ пересылкою семь рублей. Въ случаѣ выхода приложенiи (большихъ сочиненiй), о нихъ будетъ объявлено особо.

3) Труды общества испытателей природы при Императорскомъ Харьковскомъ университетѣ. 1881 года. Т. XV. Съ 12-ю таблицами рисунковъ и чертежей. Харковъ. Въ университетской типографiи. 1882. Стр. 310.

4) Труды общества испытателей природы при Императорскомъ Харьковскомъ университетѣ. 1882. Т. XVI. Съ картою, восемью таблицами

рисунковъ и съ чертежами въ текстѣ. Харьковъ. Въ университетской типографіи. 1883. Стр. 526.

5) Časopis Musea Království Českého. 1882. Redaktor: Jos. Emler. Ročník LVI. Svazek první, druhý, třetí a čtvrtý. V Praze. Nákladem Musea Království Českého. V komisi knihkupectví Frant. Řivnáče. Str. 1—563.

XXVI. **Отъ господина Арсеньева, управляющий императорското Русско дипломатическо агентство и генерально консулство въ България:**

1) Археологическіе труды Алексѣя Николаевича Оленина. Томъ первый. Выпускъ II. Санктпетербургъ. Типографія императорской академіи наукъ (Вас. Остр., 9 лин., № 12). 1881. 8°. Стр. 130.

2) Археологическіе труды Алексѣя Николаевича Оленина. Томъ Второй. Санктпетербургъ. Типографія императорской академіи наукъ (Вас. Остр., 9 лин., № 12). 1882. 8°. Стр. 205.

XXVII. **Отъ императорското географическо общество въ С.-Петербургъ:**

1) Извѣстія императорскаго Русскаго географическаго общества, издаваемыя подъ редакціею секретаря общества. Томъ XIX. 1883. Выпускъ I. „Извѣстія" выходятъ несрочными выпусками. С.-Петербургъ. Типографія А. С. Суворина, Эртелевъ пер., д. 11—2. 1883. 8°. Стр. 344. Подписная цѣна на „Извѣстія" въ годъ: безъ доставки и пересылки 3 р. Съ доставкою и пересылкою 3 р. 50 к.

2) Отчетъ императорскаго Русскаго географическаго общества за 1882 годъ. Составленъ секретаремъ общества В. И. Срезновскимъ. С.-Петербургъ. 1883. 8°. Стр. 133.

XXVIII. **Отъ статистическото бюро при министерството на народното просвѣщение:**

1) Статистика на княжеството България II. Външна търговия на княжеството презъ 1880 и 1881 години. Издава статистическото бюро. София. Държавна печатница 1882 г. 4°. Стр. 87.

XXIX. **Отъ госпожа Златоустова:**

1) Цимбелинъ. Трагедия въ петь дѣйствия отъ Шекспира. Прѣведе отъ Руски и издаде Кр. Н. Златоустова. Първо издание. Варна. Печатница на Р. И. Блъсковъ. 1881. 8°. Стр. 99. Цѣна: 1 левъ и 40 стотин.

XXX. **Отъ книжарницата на г. Хр. Данова.**

1) Описъ на всички учебници, спомагателни учебни и разни други книги и помагала, които се намиратъ за сега готови за продань въ книжарницата на Христо Г. Дановъ въ Пловдивъ. София, Русчукъ и Ломъ. Май 1883. 16°. Стр. 64.

XXXI. **Отъ В. Димитрова:**

1) Ученическо календарче за 1883/84 год. Отъ Василъ Димитровъ (поборникъ). Издава книжарницата на В. Димитровъ въ Кюстендилъ. Руссе. Скоропечатницата на в. „Славянинъ". 1883. 16°. Стр. 95. Цѣна 60 ст.

XXXII. **Отъ Югословѣнската академия въ Загребъ (Аграмъ):**

1) Rječnik Hrvatskoga ili Srpskoga jezika. Na svijet izdaje Jugoslavenska Akademija znanosti i umjetnosti. Obraduje D. Daničić. Svezak 1, 2, 3 i 4. U Zagrebu 4°. Str. 960.

2) Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium. Volumen od IV—XIII.

3) Monumenta historico-juridica Slavorum meridionalium. Pars I. Vol. I i II.

4) Starine. Na svijet izdaje Jugoslavenska Akademija znanosti i umjetnosti u Zagrebu, od V—XIV knjiga.

5) Stari pisci Hrvatski, od VI—XII knjiga.

6) Ljetopis Jugoslavenske Akademije znanosti i umjetnosti. Prva svezka (1867—1877). U Zagrebu 1877, tiskom dioničke tiskare. 8°. Str. 145.

7) Euchologium Glagolski spomenik manastira Sinai brda. Izdao Dr. Lavoslav Geitler troškom Jugoslavenske Akademie znanosti i umjetnosti. (Sa snimkom). U Zagrebu 1882. U knjižarnici Lavoslava Hartmana na prodaju. Tisak dioničke tiskare. 8°. Str. 197.

8) Izvješće o Zagrebačkom potresu 9 studenoga 1880. Sastavio Josip Torbar, pravi član jugoslavenske akademije. Izdava Jugoslavenska Akademija znanosti i umjetnosti. (Sa zemljovidom, 6 fotografija, 9 u tekst utisnutih slika i 7 tablica). U Zagrebu 1882. U knjižarnici Lavoslava Hartmana na prodaju. Tisak Dioničke tiskare. 8°. Str. 141.

9) Figure u našem narodnom pjesničtvu s njihnovom teorijom. Napisao Luka Zima. Na sviet izdala Jugoslavenska Akademija znanosti i umjetnosti. Tisak Dioničke tiskare. 8°. Str. 335.

10) Korijeni s riječima od njih postalijem u hrvatskom ili srpskom jeziku. Napisao Gj. Daničić. Na sviet izdala Jugoslavenska Akademia znanosti i umjetnosti. U Zagrebu 1877. U knjižarnici L. Hartmana na prodaju. Tisak Dioničke tiskare. 8°. Str. 369.

11) Fauna kornjašah trojedne kraljevine. Od Dr. Josipa Krasoslava Schlossera Klekovskoga, viteza c. kr. reda željezne krune, hrv.-slav. zemaljskoga praliečnika i vlad. odsječnoga savjetnika, pravoga člana jugoslav. akademije znanosti i umjetnosti, zatim što počastn., što dopis. člana više domaćih i inostranih učenih družtvah. Na sviet izdala Jugoslavenska Akademija znanosti i umjetnosti, svezak prvi. drugi i treći. U Zagrebu 1877, 1878 i 1879. 8°. Str. 995.

12) Acta coniurationem Bani Petri a Zrinio et. com. Fr. Frangepani illustrantia. Izprave o uroti Bana P. Zrinskoga i Kneza Fr. Frankopana. Skupio Dr. Fr. Rački, predsjednik Jugoslavenske Akademije znanosti i umjetnosti. Na sviet izdala Jugoslavenska Akademija darežljivom podporom svoga preuzv. pokrovitelja. U Zagrebu 1873. Štamparija Dragutina Albrechta. 8°. Str. 595.

13) Rad Jugoslavenske Akademije znanosti i umjetnosti. Knjiga LXIII LXIV, LXV i LXVI.

XXXIII. Отъ Сръбското учено дружество въ Бѣлградъ:

1) Гласник Српског ученог друштва отъ књига XXXIII—L.

2) Гласник Српског ученог друштва. 2-ий Одељак отъ книга II—XIV.

XXXIV. Отъ г. З. Бояджиева:

1) Учебникъ по Зоологията. Съставилъ А. Е. Гердъ. Превелъ и издалъ З. Бояджиевъ. Часть I, кн. 1. съ 86 фиг. Руссе 1883, 8°. Стр. 109. Цѣна 2 лева.

XXXV. Отъ Българското студенческо друж. „Българска Майчица" въ Прага:

1) Ютро. Издадено въ полза на „Българска Майчица" отъ Анание И. Явашовъ, Койчо Божковъ, Алекс. Теодоровъ, Г. Гачовъ, Луканъ Б. Хашновъ — студенти въ Прага. Редигували: А. И. Явашовъ, и Койчо Божковъ. Въ Прага, на народно иждивение. Печатница на д-ра Ед. Грегра 1883. 8°. Стр. 158. Цѣна 2 лева.

XXXVI. Отъ г. Тодора Икономова:

1) Писма за Сърбия. Отъ Т. Икономова. Руссе, скоропечатница на в. „Славянинъ". 1483. 8°. Стр. 151. Цѣна 1 л. 50 ст.

XXXVII. **Отъ г. редактора-издателя на „Българската Илюстрация", Я. С. Ковачова:**

1) Войната за освобождението на България 1877—1878. Часть първа. Отъ свършването на сръбско-турската война до паданието на Плѣвенъ. Ново издание. Съ 46 образи въ текстътъ. София. Собственно издание и печатъ на Янко С. Ковачевъ. 1883. 4°. Стр. 162. Цѣна 5 лева.

XXXVIII. **Отъ книжарницата на г. Хр. Г. Данова въ София:**

1) Стереометрия. За горнитѣ классове на реалнитѣ и гимназиални училища. Написалъ Антонъ В. Шоурекъ, преподаватель на математиката въ Областната реална гимназия въ Пловдивъ. Одобрена отъ дирекцията на народното просвѣщение за употрѣбление въ горнитѣ класове на гимназиитѣ съ № 1196 отъ 19 май. 1883. Съ 116 чъртежа. Пловдивъ. Издание и печатъ на Хр. Г. Дановъ. 1883. 8°. Стр. 119. Цѣна 2 льва.

XXXIX. **Отъ г. С. С. Бобчова:**

1) За събиранието и изучванието на народнитѣ юридически обичаи. Отъ С. С. Бобчевъ. Препечатано, съ добавка, отъ пер. сп. „Наука". Пловдивъ. Областна печатница. 1883. 8°. Стр. 26.

XL. **Отъ г. А. Паламидова:**

1) К. Елницки: Дидактика. Пособие за учебни заведения, гдѣто се прѣподава педагогика. Свитъкъ I. Общи дидактически положения. Прѣвелъ и издава: А. Паламидовъ. Сливенъ. Печатница на вѣстникъ „Българско Знаме". 1883. 8°. Стр. 44. Цѣна 50 стот.

XLI. **Отъ книжарницата на Д. В. Манчова:**

1) Аритметика. Учебникъ за систематический курсъ на теоретическа Аритметика на цѣли числа и за елементарний курсъ на дробни числа. Написана прѣимуществено за ученици, които свършватъ основно училище. Състави А. Н Канаевъ. Книжарница на Д. В. Манчовъ, Пловдивъ, Свѣщовъ, Солунъ. 1883. 8°. Стр. 205. Цѣна $2^1/_2$ льва.

XLII. **Отъ Старо-Загорската окрѫжна комисия:**

1) Статистический Алманахъ на Старо-Загорский департаментъ за 1883 година. Издава окрѫжната комисия на Старо-Загорский департаментъ. Година втора. Пловдивъ. Областна печатница. 1883. 8°. Стр. 155.

XLIII. **Отъ управлението на областната реална гимназия въ Сливенъ:**

1) Вторий годишенъ отчетъ на областната реална гимназия въ Сливенъ за учебната 1882—83 година. Сливенъ, въ печатницата на вѣстникъ „Българско знаме". 1883. Стр. 88.

XLIV. **Отъ управлението на областната реална гимназия въ Пловдивъ:**

1) Вторий годишенъ отчетъ на областната реална гимназия въ Пловдивъ за учебната 1882—83 година. Пловдивъ, областна печатница. 1883. Стр. 102.

XLV. **Отъ г. Кр. Мирский:**

1) Императоръ Наполеонъ третий Животописенъ разсказъ. Превелъ отъ русски: Кр. Ив. Мирский. Варна. 1883. Стр. 81. Цѣна 70 стотинки.

XLVI. **Отъ г. Д-ръ Иос. Панчича:**

1. Граħа за Флору Кнежевине Бугарске. Од Др. Јос. Панчиħа. Београдъ, штампано у Краљевско-српској Државној штампарји. 1883. 8°. Стр. 71.

XLVII. **Отъ г. Петра Стоянова Джамджиовъ, книжаръ въ Търново:**

1. Нѣколко рѣчи о Асѣню първому, великому царю Българскому и сину му Асѣню второму. Отъ Г. С. Раковскаго. У Бѣлградъ, печатано въ Кн. Сърб. книго-печатницѫ. 1860. 4°. Стр. 128.

2. Българска старина. Повремено списание, издаваемо въ неопрѣдѣлно врѣмя. Отъ Г. С. Раковскаго. Книга първа. — Издание първо. Мѣсецъ Чьрвенъ (Юлие) 1-ый. Букурещъ, въ книго-печатницата Стефана Расидеска. 1865. 4°. Стр. 208.

XLVIII. **Отъ г-на Д-ра Мирковича въ Сливенъ:**

1. Практично приготовление за грамматиката въ основнитѣ училища. Отъ Д-ра Г. Мирковича. Сливенъ, печатница на вѣстникъ „Българско знаме". 1883. 8°. Стр. 116. Цѣна 1 львъ.

XLIX. **Отъ г-на К. Димова:**

1. Омирова Илиада. Прѣведена отъ първообразното отъ Ф. Величевъ. Пояснена съ разни митологически забѣлѣжки, нуждни за улеснение на читателя. Томъ I. Издава К. Димовъ. Пловдивъ, Областна печатница. 1882 г. 8°. Стр. 191. Цѣна три нови срѣбренни франка.

Освѣнъ горнитѣ книги, въ Дружеството се получава и „Учебенъ Вѣстникъ", издаваемъ отъ Министерството на Народното Просвѣщение, подъ редакцията на господина Началника на отдѣлението, С. Вацова.

Ив. Н.

КЪМЪ БЪЛГАРСКИТѢ
КНИГОИЗДАТЕЛИ И СЪЧИНИТЕЛИ.

„Българско Книжовно Дружество“, споредъ устава си (виж. алинея 2, чл. 5 тамъ) трѣбува постепенно да си набавява за библиотеката „и по едно тѣло нáй-малко отъ всичкитѣ книги, вѣстници и пр., които сѫ излѣзли до сега и излазятъ на български“. Приходитѣ на Дружеството като сѫ още твърдѣ незначителни, привремѣнний управителенъ комитетъ приканва и почитателно умолява всички български наши книгоиздатели и съчинители да благоволятъ да обдарятъ библиотеката на Дружеството съ по едно тѣло отъ своитѣ съчинени, издадени и издаваеми книги и други писания, или поне да му ги отстѫпятъ съ една нáй-умѣренна цѣна. Въ послѣдний случай желателно е да прибързатъ да представятъ на Дружеството списъка на писанията си наедно съ обозначение на нáй-долнитѣ имъ цѣни, по които би ги отстѫпили на Дружеството.

Отъ привремѣнний управителенъ комитетъ на Дружеството.

Нѣколко печатни погрѣшки.

Страница	17	*редъ*	23	*на*	*мѣсто*	да види	*чети:*	да се види
„	20	„	33	„	„	стѣни	„	съ стени
„	22	„	13	„	„	билъ	„	биле
„	23	„	30	„	„	имамо	„	имало
„	24	„	35	„	„	Galates	„	Galatesi
„	27	„	15	„	„	ἀδελφόπαις	„	ἀδελφόπαις
„	28	„	11	„	„	държавн	„	държавни
„	30	„	14	„	„	датъ	„	дали
„	31	„	34	„	„	съмнѣватъ	„	съмнѣвали
„	34	„	15	„	„	то.	„	но
„	36	„	21	„	„	чужду	„	чужди
„	37	„	22	„	„	хора	„	лоши хора
„	37	„	30	„	„	въ епархиитѣ	„	отъ спахиитѣ
„	42	„	15	„	„	войскитѣ	„	воинскитѣ
„	131	„	21	„	„	който	„	конто
„	139	„	13	„	„	Рарградъ, ...	„	Разградъ,
„	139	„	18	„	„	*госшолюбиво*	„	*гостолюбиво*
„	139	„	18	„	„	*война́ство*	„	*войнство*
„	145	„	11	„	„	иифри	„	цифри
„	145	„	35	„	„	нѣкои	„	нѣкой
„	146	„	7	„	„	Βενιαμην	„	Βενιαμήν
„	169	„	7	„	„	по́-добръ	„	по́-добрѣ

ПОПРАВКИ ЗА IV КНИЖКА.

Въ статията „за звука „ь“ въ новобългарския езикъ“, помѣстена въ IV кн. на Периодическото Списание, сѫ станѫли слѣдующитѣ печатни погрѣшки:

На	*стр.*	106	*редъ*	14	*вмѣсто*	послѣдство	*чети:*	посрѣдство
„	„	112	„	16	„	изворъ	„	изговоръ
„	„	118	„	5	„	докѫдѣ	„	докѫдъ
„	„	120	„	9	„	е	„	ь
„	„	126	„	21	„	имамъ	„	иматъ
„	„	127	„	13	„	ьнъ	„	ьнь
„	„	130	„	20	„	леко	„	меко.
„	„	„	„	20	„	назвукъ.	„	пазвукъ
„	„	131	„	10	„	сопок	„	соп'ок
„	„	„	„	26	„	затворена	„	отворена
„	„	119	„	9	„	— взаимно, ...	„	— взаимно, а.м.

ПАДАНИЕТО НА ЦАРИГРАДЪ

ДРАМА ВЪ ПЕТЬ ДѢЙСТВИЯ

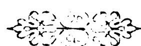

ОТЪ

С. Н. МИЛАРОВЪ.

СРѢДЕЦЪ

ДЪРЖАВНА ПЕЧАТНИЦА

1883

ПАДАНИЕТО НА ЦАРИГРАДЪ

ДРАМА ВЪ ПЕТЬ ДѢЙСТВИЯ

отъ

С. Н. МИЛАРОВЪ.

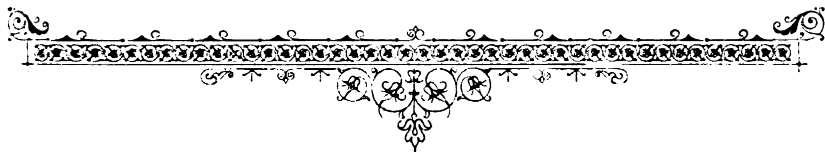

Това дѣло е писано въ тъмницата на 1871—72. Нѣкои приятели помислихѫ че заслужва да се прочете. Младата възврасть, въ която съмъ писалъ тая драма, както и новоста на формата ѝ въ нашата млада литература, ще оправдаѭтъ, вѣрвамъ, снисхождението на критиката къмъ нейнитѣ възможни недостатъци, които молѭ да ми се укажатъ. Това може да ме насърдчи къмъ воторъ по-сполучливъ опитъ.

София, 17 Септ. 1882.

С. М.

ЛИЦА.

Константинъ, послѣдний царь византийски.

Исидоръ, кардиналъ римски.

Геннадий, лъжовни калугеръ.

Нотарасъ, главенъ голѣмецъ и адмиралъ византийски.

Евгения, негова жена.

Евдокия, негова дъщеря.

Еленка, тѣхна слугиня.

Геннадий, патриархъ цариградски.

Франзисъ, голѣмецъ византийски.

Теофилъ и Димитръ — Палеологови.

Джустиняни, Джулиани, Минотто и Тревисани, — рицари италиянски.

Мохаммедъ, султанъ турски.

Халилъ, седраазаминъ.

Балта-оглу, адмиралъ турски.

Орбанъ, ренегатъ маджарски и строитель на топове.

Селимъ, султански придверникъ.

Сѣнката на Византийското царство.

„ на Леонида.

Първи и втори морнаринъ,

„ ,, „ гражданинъ,

„ ,, „ дервишинъ,

„ ,, „ шейхъ.

Двама султански извѣстители.

Граждане, жени, дѣца, войски.

Драмата се развива въ Цариградъ и въ околноста му на 1453 г.

Дѣйствие първо.

МѢСТО ПЪРВО.

На Хипподромътъ. Множество граждане, пръснѫти на тумби, приказватъ си тихо, и уплашено. Лица: **първи и втори морнарь, първи и втори гражданинъ, случайни гласове, Исидоръ, Геннадий, Царь Константинъ, Нотарасъ.**

Предъ механата на Хипподромътъ сѣднѫли **двамата морнари** и пиѭтъ.

ПЪРВИЙ МОРНАРЬ

Пий, другарьо, вѣренъ побратиме,
И тазъ чаша за честито име
На отца ни пресветий Никола. —
Че каква ли оса̀ те е убола,
Та ме гледашъ съ очи замрачени?
Ха! И ти ли отъ тия излѣзе
Клети птици, толкозъ устрашени
Щомъ се буря зададе́ —: кат' тѣзи
Прибледнѣли, страхливи, граждани?
Вижъ на срѣща тозъ ангелъ небесенъ
Какъ ни обсипва съ погледи засмѣни . . . .
Пѣй за Бога любовната пѣсень.

ВТОРИЙ МОРНАРЬ

Шегуватъ се, — виното распѫди
Отъ умътъ ми облака мрачовенъ.
Знаешъ ли, друже, каква азъ отвѫди

Съзрѣхъ мисъль? — Опасность велика
Насъ заплашва! . . . .

ПЪРВИЙ МОРНАРЬ

И ти си отровенъ
Вечь отъ страхътъ! Та туй ли се вика
Бистра мисъль? — Не ли че забрави
Колко пѫть се борихме съ фортуна . . .
Помнишъ, друже, оназъ бѣда туна —
Кога корабъ се тръшна, распука? . . .
Ний запѣхме на морската чука,
И не бѣхме като тѣзи баби,
Сърцата ни страхътъ не разслаби.

ЕДИНЪ ГРАЖДАНИНЪ (обажда се отъ на-близу)

Съжелявамъ твойто, о моряче,
Равнодушье, — когато на́й-паче
Турчинъ стѫпа Византия наша
Да погълне.

ДРУГЪ ГРАЖДАНИНЪ

А азъ да се плашѫ
Като баба?! Какво заблуждени'!
Приятелю, чашата е глупа.
Знай, кръвь римска въ жилитѣ ни тупа,
На юнаци съ слава обвѣнчени
Синове сме.

ПЪРВИЙ МОРНАРЬ

За туй, о велици,
Вий зяпате като куковици,
И женско се между ви раздало
Шепнение като на опѣло.

ПЪРВИЙ ГРАЖДАНИНЪ

О, ругай се! — Ти не си чулъ още
Въ мънъстирьтъ Свети Георги сноще
Че найдохѫ таблици чудесни;

На царьетѣ отъ ржцѣ небесни
Имената тамъ писани бѣхж . . .
Но вижъ чудо! подирь Константина
Таблицата счупена видѣхж!
Хе, разбра ли, о глупость невинна,
За какво сме ние безпокойни?!

ВТОРИЙ ГРАЖДАНИНЪ

Още казвашъ, че не сме достойни!

ВТОРИЙ МОРНАРЬ

Да, право е, добрѣ разбрахъ ази,
Но духътъ ми далечь ви надминж.
Вѣрвате ли, че не ще да пази
Божията майка Панагия
Свойта челядь света и невинна
И домътъ си Пресвета Софія?

ТРЕТИЙ ГРАЖДАНИНЪ

О тѣзь думи точни били бихж, —
Но забравяшъ че іж осквернихж
Папищашки прегнусни обреди . . .
Какъ, кажѣте, о моряци млади,
Богь ще тамъ е, Исидоръ владика
Гадно име папско гдѣто извика? . . .

МНОЖЕСТВОТО

Да, да, право!

ИСТИЯТЪ ГРАЖДАНИНЪ

Градътъ цѣлъ познава
Мойта дума че всегда е права;
Зимамъ дързость, приятели мили.
Божьа майка какъ ще да закрили
Нази, питамъ, отъ турски убийци,
Тукъ когато подли католици
Гамзжтъ вече, готвятъ се безстидно
Да защитятъ Византия златна?

О, незнаемъ колко е обидно!
Нази чака сждба неприятна!
Да, когато предъ трийсеть години
Мурадъ Вторий предъ Цариградъ стигнж,
И съ безбройни чети устраши ни,
Богъ за нази тогава се дигна,
И майка му внезапно яви се
На калето, — а онѣзь войскари
Въ бѣгъ тръттихж както плахи птици
Прѣдъ орела; — Но страхъ ме потрися
Като сборя . . . днесъ бо Богъ се сръди
И незнаж пакъ тъй дал' ще бжде!

ПЪРВИЙ МОРНАРЬ

А вий що сте, че още търпите
Папищаши до сквернятъ града ви?

ЕДИНЪ ГРАЖДАНИНЪ

Приятелю . . . незнайшъ . . . голѣмцитѣ! . . .

ДРУГЪ ГРАЖДАНИНЪ

Подли тѣзъ сж които сж, първи . . .

ПЪРВИЙ МОРНАРЬ

Що говоришь? Днесъ когато негли
Мраченъ облакъ глухо се потегли
Византия горда да покрие;
Днесъ, когато нашта вехта слава
Въ смъртна одежда, мнишь, ще се повие —
Вий мълчите, по̀-долни отъ мрава! !
Дигнѣте се Римляни плашливи,
И станѣте, догдѣ йощ' сж живи
Ваш'то име и ваш'та Държава!
Чуйте мене, — съ дързость всичко става!

ЕДИНЪ ОТЪ ТЪЛПАТА

Право! тъй е!

ДРУГЪ ОТЪ ТЪЛПАТА

Хубавѣ хортува.

ТРЕТИЙ ОТЪ ТЪЛПАТА

Съграждане, Исидоръ минува!

ПРЪВИЙ МОРНАРЬ

Кой е тойзи? Искамъ да го знаѭ.

ВТОРИЙ МОРНАРЬ

Не отхождай . . .

ПРЪВИЙТЪ МОРНАРЬ

Не могѫ да траѭ.
(къмъ Исидора)
Ти ли си билъ, о госте незвани,
Изъ подземни когото палати
Пъкленниятъ архидяволъ прати
Злочестини Цариграду странни
Да домъкнешъ? Уви! тебѣ казвамъ
И вывъ дълги сега да не влѣзвамъ
Побирай се скоричко отъ тука
Да не вземе тойзи день бѣлѣга:
Честита бо била ти сполука
Дет' въ града си останѫлъ до сега . . .

ИСИДОРЪ

Християни!

НѢКОЙ ОТЪ ТЪЛПАТА

Не скверни слуха ни:
Езикътъ ти бодливи е тръни!

ИСИДОРЪ

Староста ми почтѣте, граждани,
Мойта дума не дѣйте презира!
Изъ тѫжаще сърце тя извира:
Изъ грѫди ми, изсрѣдъ живи рани!
Азъ оставихъ мирътъ и домътъ си,
Васъ въ тазъ страшна опасность потръсихъ,
И тозъ кръстъ ми, дѣт' поясъ църковенъ
Е до сега зналъ да окачи, —

Днесъ опасва за васъ мечь бойовенъ.
Не вѣрвате, че сърдце ми плаче,
Че мен' ваш'та била би побѣда
Кат' и моя! А да ли тогива
Кат' видите, че завѣса блѣда
Безжизнено лице ми покрива, —
О граждани, да ли ще тогази
Повѣрвате, че умрѣхъ за вази?

О! Единъ е нашиятъ спаситель;
Неговата една е съпруга;
Всѣмъ е равна вѣчна му услуга:
Всѣмъ намъ Той е вишний поржчитель.
Тукъ отъ Истокъ на свѣтътъ до края
Простира се църквата Христова;
Человѣкътъ навредъ се покая,
Вредъ испжкнж ѝзъ-земь жизнь нова.
А защо ли родени два брата
Римъ и Царьградъ каратъ се за нея?
Общий даръ е тя отъ небесата,
Светий кивотъ на вси Християни.
Зло томува (туй да кажж смѣйж)
Христовото име кой не брани! . .

Хей граждане, на васъ не е тайно
Какъ изъ Югъ се внезапно подигнж
Турско плѣме до сега незнайно —
Свѣтъ поплави, до Цариградъ стигнж;
И тамъ, гдѣто нощемъ изъ вълнитѣ
Виятъ кучки морски, страховити:
Върхъ Кионска[1]) издигнжта урва,
Тѣ писаха за ядъ и за пукъ ви,
Името ѝ на тазъ ламя сура,
Мохаммеда, съсъ каменни букви.
И днесъ вече предъ Царьградъ дойдохж

Въ чети диви безбройни и мжтни:
О граждане, ужасна епоха
Зинжла е за да ни поглътне!

Кому отъ васъ сърце не защрака
Кат' съгледа чаджри безчетни
Отъ бѣлото море до Синдака[2])
Че покрихж полѣнитѣ цвѣтни?

Войскаритѣ тѣхни сж безбройни,
А нашитѣ ни двѣ шепи нѣма;
Тѣ сж бодри, еднодушни, стройни —
Нази кжса завистъ преголѣма!

Побѣдници навредъ тѣ бидохж —
Нази тръпки спобиватъ веч' смрътни;
И пакъ казвамъ: ужасна епоха
Зинжла е за да ни поглътне!

НѢКОЙ ОТЪ ТЪЛПАТА

Уви! зло намъ!

ИСИДОРЪ

Но не, о граждане:
Тамъ далече задъ тѣзи предѣли
Има братя кат' васъ християне.
Тѣхни флоти и войски имъ цѣли
Вамъ да доджтъ въ помощъ сж готови.
О вѣчна ли би-ще тазъ умраза?
Да ли двѣ сж църквитѣ христови?
Самъ спаситель наший дал' не каза . . . .

НѢКОЙ ОТЪ ТЪЛПАТА

Вижте! иде калугеръ Геннадий . . .

ИСИДОРЪ

Ученику Петру . . . .

ЕДИНЪ ОТЪ ТЪЛПАТА

Хей другари,
Като лъвъ се разяренъ зададе.

ГЕННАДИЙ (който настигва)

О, що виждамъ! отъ васъ кой ли мари
Зарадъ вѣра и честь православна?!
Хей кажѣте нѣкой, ако смѣе,
Че сѫдбата ваша е избавна.
Слабоста ви о! да опустѣе!
Дѣца глупи, за зимница чиста
Даватъ вамъ що кѫклица е иста! —
А ти старче, бабо голобрада,
Мръсна лико отъ папската мода,
Сѫщи изродъ на челядь изъ ада,
Ти лукава змиинска порода, —
Да говоришъ лице имашъ още!
Гоненъ, плюенъ, презиранъ отвреди
Ти въставашъ сънувашъ побѣди! —
О, тако ми пресветитѣ мощи
Геннадия! догдѣ духъ въ мен' трае
Византия не ще се прелъсти! —
Христовата църква, да! една е:
Пресветата майка Православна.
Уви, зло вамъ! Кардинали тлъсти
И вси други отпадници грѣшни, —
Вамъ е мѫка завардена главна.
О, колко сте безсвѣсни и смѣшни,
Вий мечтайте: Цариградъ пропада! —
И тъй смѣта тозъ букванъ преглупи
Кат' склони насъ и свърже съсъ ада,
Съ вѣчний огънь Царство да откупи! . . .
Но прѣди ще назадъ' да се обърне
Пѫть слънчевий, неже свойта вѣра
Византия да прѣзре — превърне;

И преди щемъ на градътъ въ пожара
Мжченишки храбро да измреме
Неже папско да наложимъ брѣме! —
Но недѣй се радва ти напразно,
О създанье низко и умразно,
Византия нѣма да пропадне!
Двайсеть пжти дойдохж предъ нази
Войски страшни и Господь упази
Цариградски стѣни несъвладни!

ТЪЛПАТА

О бездруго, тъй го Господь иска!

ЕДИНЪ ОТЪ ТЪЛПАТА (къмъ Исидора)

Че тъй не е, кажи, душо низска...

ГЕННАДИЙ

Той го знае пò-точно отъ вази,
Но, добриятъ, клеветата мрази!
Вълкъ кръвнишки кат' агне облѣченъ,
Съ гледка блага, съ язикъ медомлѣченъ,
Гнусна излива отрова въ сърдца ви.
Но, о бѣдний, народътъ тозъ истий
Кого лъстишъ, не ще се забави
Твойта дързость, вльчешко бѣснене,
Твойто име отъ тукъ да очисти:
Риму за срамъ, а свѣту за смѣ'не.

ТЪЛПАТА

Да, да бжде! дръжте го граждане!

ИСИДОРЪ

Що? за бога! да л' вий, християне....

ГЕННАДИЙ

Мльквай, ти псе.

ТЪЛПАТА

Дръжте невѣрника!

ЕДИНЪ ОТЪ ТЪЛПАТА

Царьтъ иде!

ГЕННАДИЙ

О каква несгода!

КОНСТАНТИНЪ (поевява се придруженъ отъ Нотарасъ)

Какво виждамъ?! Исидоръ-Владика!

ИСИДОРЪ

Живота ми Царю отъ народа
Ти избави!...

КОНСТАНТИНЪ

Да ли е възможно?

ИСИДОРЪ

Мен' тълпата щѣше да разкжса . . .

ПЪРВИЙ МОРНАРЬ

Да накажемъ щѣхме туй безбожно
Създание.

КОНСТАНТИНЪ

Иощ' ли не минж се
Тази лудость у васъ, о граждане?
Неприятель силенъ предъ врата ни
Готовъ стои утрѣ да нападне, —
А вий бийте тогозъ който брани
И градътъ ви и васъ домочадни.
О колко сж тѣз' случки печални!
Вмѣсто съ воля желѣзна ний всинца
Противъ врагътъ да съединимъ се, —
Къмъ нашитѣ ний сме незахвални
Бранители! (хълва).

ЕДИНЪ ОТЪ ТЪЛПАТА

Все туй за тогова,
Дѣт' подравя църквата Христова . . .

ПЪРВИЙ МОРНАРЬ

Царю! тебѣ ний сме препокорни, —
Но тогози...!

НОТАРАСЪ

Азъ щѫ сборѭ, стойте!

НѢКОИ ОТЪ МНОЖЕСТВОТО

Хей мълчѣте, Нотарàсъ говори.

НОТАРАСЪ

О граждане, бодри неуморни,
На всички ви познати сѫ мойтѣ
Съмнѣния; сърдце ми се пори,
Като глѣдамъ това пониженье
Дѣт' да бранятъ тѣзь стѣни свещенни
Иновѣрци!.... Но тазъ е сѫдбата!
Кой отъ вази, граждане, не смѣта,
Че що Господь иска туй и бива.
Всуе мъхътъ въ дръвото се впива:
То ще с' дига и растне на гори —
Нето буря може го събори —
Ако тазъ е Божията воля....
И, тъй мирни бѫдѣте си, моля,
Всѣкъ дома си спокойно идѣте, —
И ако ви запитать, кажѣте,
Че Нотарасъ самъ бди надъ градътъ ви.
Не слушайте все що всѣкой брътви.
А когато свѣтлий кръстъ небесенъ
На Константинъ пръвий дѣт' яви се,
Като тръшне и днесъ бѣсний риса,
Провъзгласи побѣдната пѣсень, —
Тогазъ само, о вѣрни граждане,
Зарадъ смѣтка врѣме ще настане,
И ще видимъ кой е билъ лѣсица,
Кой ли лъвъ е и кой кукувица.

(Тлъпата се разижда)

КОНСТАНТИНЪ (къмъ Исидора)

Ела съ мене, честний господине,
Азъ отивамъ вечь въ палата, ето

(къмъ Нотарасъ)

Да бързаме, врѣмето ще мине,
Трѣбва сбрани да сѫ господьето.

(Отиватъ)

ГЕННАДИЙ (самъ)

Тъй, пауне, красенъ и накитенъ.....
Голѣмцитѣ — сбирай ги въ съвѣти...
Покланѣй се на чужденци клети, —
Ахъ видѣ-щешъ ти день любопитенъ!...
Иззвахъ ази изъ дънь-тъмнинитѣ
Задземната сѫдбоносна птица.
Тя вързъ ями лети страховити...
Иде вече... Твойта гълѫбица —
Най-първата въ свѣтътъ хубавица —
Въ мои ногтье..... Честито било ти!
Негрижи се, — Геннадий работи...

(Завѣсата пада.)

МѢСТО ВТОРО.

Въ салонътъ на държавний съвѣтъ, въ Влахерский палатъ. Лица: Теофилъ и Димитръ Палеологови, Патриархъ Геннадий, Францизъ и други грѣцки голѣмци. Джустиняни, Тревисани, Джулиани, Минотто.

ЕДИНЪ ОТЪ ГОЛѢМЦИТѢ

Много чудно струва ми се, Фране,
Чузденцитѣ кат' гледамъ въ съвѣта;
И боѭ се туй тъй ако остане,
Да не дойде всичката имъ чета.

ФРАНЗИСЪ

Страхътъ ти е, вѣрвай, безъ основа,
Ти въ тѣхъ гледай благородни странни,
Дѣт' дойдохѫ въ Цариградъ незвани
Смърть да найдѫтъ за вѣра Христова.

ДРУГЪ ОТЪ ГОЛѢМЦИТѢ

Ако тъй е, то поне не бива
Да се увиратъ къмъ първото мѣсто.

Вижъ какъ онзи смѣшно се превива,
И се пери . . . Оохъ красто! красто!

ТРЕТИ ОТЪ ГОЛѢМЦИТѢ

Приятели, чуйте една случка,
Която ме по́-вече забуни,
Неже вситѣ тѣзъ турски катуни.
Влибилъ ти се синъ ми въ онازь кучка
Братова ми робиня гюрджийска,
И омаенъ отъ тазъ самодива,
Той припаднѫ на мен' та я иска
За съпруга, и сълзи пролива.
Противихъ се до край непрѣклонно.
Но кат' видѣхъ че тежко страданье
Го обзима, и съ охкане болно
Ме заплашва какъ отъ очаянье
Във войната ще да се намѣси —
Тежка мѫка ò-вратъ ми обѣси —
И бащинско ми сърце склони се,
Живота му давнò да избавѭ.

ВТОРИЯТЪ ГОЛѢМЕЦЪ

Тазъ постѫпка — признавамъ — ме слиса.
Сина си азъ равенъ съ робъ не правѭ!

ИЗВѢСТИТЕЛЬТЪ

Царътъ иде!
(Влизатъ Константинъ, Нотарасъ и Кардиналъ Исидоръ)

КОНСТАНТИНЪ

Господа, здравѣйте!

НОТАРАСЪ

Приятели, истина, недѣйте
Вий зазира дѣто изостахме:
Вървѣещемъ беля си имахме.
Съгледахме на търгътъ народа,
Че нападнѫлъ бѣсно Исидора:

Азъ захванѫхъ тозъ-часъ да говорѭ
И спасихъ го отъ тазъ неугода.

ИСИДОРЪ

Живота си, Царю милостиви,
За услуга до гроба рѣшихъ Ви!
Приимѣте, молѭ преклонено,
Това дѣто чрезъ Васъ е спасено!

КОНСТАНТИНЪ

Господине, приимамъ даръть ви.
Изобилни получихме жътви
Да пожънемъ; и какъ да откажѫ
Сърпътъ, който давашъ драговолно.

НОТАРАСЪ (полугласно)

Незахвалний, спасихъ те неволно,
Да н' бѣ Царътъ самъ щѣхъ да те смажѫ...

КОНСТАНТИНЪ

Слушайте ме, господа почтенни,
Честни странни и лица священни,
Днесъ ме чуйте, утрѣ бо, когато
Орбанови загърмять вулкани,
Азъ незнаѭ — въ това мѣсто свето —
Мо-щемъ ли се видѣ тый събрани.

Душманинътъ стигнѫ предъ града ни
Ненадѣйно съ пълкове безбройни,
Иска ето съ огънь да пожъне
Блестящата на Истокъ корона,
Изсрѣдъ вълни дѣто ситнопойни,
Дивна, свѣтла, ароматовонна,
Дига чело на-възъ небесата.
Ето тази вечерь е девята,
Откакъ тѣхни съгледахме знами,
И вечь утрѣ — както днесъ каза ми

Тайний вѣстникъ — изъ гърла огромни
Смърть и огънь Орбанъ вѣроломний
Върху наш'тѣ стѣни ще изсипе. —
Ето часътъ, на герои либе,
Часъ за жъртви, за юнашка слава,
За името на наш'та държава.
Днесъ събрахъ ви, о храбри велможи,
Предъ славното престолно подножи'
Византийско, и кой отъ васъ знае
Що ли честь е, що ли свобода е,
Нека тежка клетва да положи,
Че ще брани туй славно подножи',
Догдѣ духъ му — предъ мѫки безгриженъ —
Крила мъртви не спусне недвиженъ.

ВСИЧКИ

За Теб' всинца да мремъ сме готови!

КОНСТАНТИНЪ

Който иска отъ васъ нек' прослови,
Кое мѣсто кат' брани ще знае
Вѣченъ споменъ да си извоевае? [2])

ПАТРИАРХЪ ГЕННАДИЙ

Царю славни, наслѣдникъ достоинъ
Юстиняновъ, който кат' топола
Се въздигашъ бодъръ и спокоинъ
Надъ насъ дребни, слаби гѫсталаци,
Твойта мѫдрость грѣе отъ престола,
Ти избранъ си юнакъ надъ юнаци;
И днесъ, кога опасность велика
Насъ заплашва, Византия вика:
Царю славни, Богъ да те упази:
Твойтѣ думи законъ сѫ за нази!

ВСИЧКИ

Тъй е! Браво! Царьтъ да живѣе!
Той що каже, това ще се дѣе.

КОНСТАНТИНЪ

Благодарѭ.
(Къмъ Джустиняна) О Джустинияни!
Ти вратата Светаго Романа
Ще защитишъ.

ДЖУСТИНЯНИ

Тазъ сабя, избрана
Отъ Васъ, Царю, ще знае да брани
Рицарското древне име и слава,
Както вредомъ, тъй и въ тазъ държава.

КОНСТАНТИНЪ

Джулиани! краснитѣ палати
Вихолийски, тебѣ азъ предавамъ
И че отъ тамъ не ще се поклати
Византия, дълбоко съзнавамъ.

ДЖУЛИАНИ

Смъртта отъ тѣхъ ще да раздѣли ме.

КОНСТАНТИНЪ

А кой отъ васъ, братя, се наима
Влахернскитѣ стѣни да защити?

МИНОТТО

Менѣ, Царю, тазъ честь направи́ Ти,
И, тако ми тойзи мечь желѣзни,
Мойтѣ стѣни би-щѫтъ непрѣлѣзни.

КОНСТАНТИНЪ

Да, Минотто, на туй съмъ съгласенъ.
А теб' догари Нотарасъ предавамъ
Защитата на тозъ Рогъ прекрасенъ

НОТАРАСЪ

Твойта милость велика познавамъ;
И знай, Царю, че сѣвга ще мога
Да жертвувамъ себе си за Бога
На древнята слава византийска.

КОНСТАНТИНЪ

До гробъ тебѣ признателенъ бѫ-щѫ.
Тревисани, отъ тебе се иска
Да защитишъ пространната кѫща,
Акрополска — и татъкъ стѣнитѣ
Отвѫдъ оназъ верига дебела,
Дѣто двѣтѣ крила бърдовити
На заливътъ нáй-ягко е сплела.

ТРЕВИСАНИ

Нáй-свѣтлиятъ, о Царю преясни,
Ти испълни сънь мой във животa.
Азъ повтарямъ онѣзи прекрасни,
Ако и кратки, думи на Минотта.
Тревисани знае длъжноста си!

КОНСТАНТИНЪ

Теофиле, чело ти се вѫси . . .
Мислишъ, брате, че азъ те забравихъ!
Ти съ когото Цариградъ се слави,
Гордѣяне който си ми мило, —
Ти лѣвото на войската крило,
Дѣт' вратата Романови брани,
Ще да водишъ.
(към Димитра) И тебе съзнавамъ
Мой Димитре, и ето предавамъ
Тебѣ, брате, оназъ чета смѣла
Отъ юнаци хранени, избрани,
Която е надъ мечь се заклела,
Сь прѣка опасность сѣвга да се бори —
Гдѣто би тя насъ и да заплаши.
Тъй когато сражене се стори
Между турци и храбритѣ наши —
Ще връхлиташъ мигомъ като орлица,
Вредъ гдѣ наш'та храбра върволица
Ѭ притиснѫтъ.

(къмъ Исидора) Владико свещенни!
Ти ми даде своето увѣрене,
Че готовъ си за насъ да се биешъ.
Съ своята храбрость щѣшъ-ли да покриешъ
Крѣпостнитѣ врата Синегийски? —
Гражданетѣ, вѣрвай, византийски
Нивга не щѫтъ туй добро забрави.

ИСИДОРЪ

Благодарѭ зарадъ милоста Ви
Царю славни. Охъ истина туй е,
И тазъ дума всѣкой нека чуе —
Западъ съ Истокъ били би честити
Теб' да слушатъ, Царю духовити!

КОНСТАНТИНЪ

И тъй, хайде, храбри ми другари
Честни странни и мои боляри,
Да отидемъ, малкото войскари
Наши умно да распорѣдиме.
Десеть орли горди одързостени —
Срѣщу триста сокола, скосени
Отъ орловско срѫчно опълчене, —
Оставатъ си все несъкрушими.

ПАТР. ГЕННАДИЙ

Богъ небесни нека бди надъ Вази,
Царю славни, и свѣтли велможи!
И дѣлото, дѣто Той възложи
Върху Тебе — нека Самъ го пази!
Деньтъ до-ще когато отново
Ще всъкликнемъ побѣдното слово;
И когато тебѣ ще въспѣе
Византия.

ВСИЧКИ

Царьтъ да живѣе!

(Завѣсата пада.)

МѢСТО ТРЕТЬО.

Въ Султановий чадъръ, предъ калигарскитѣ врата. Лица: **Мохаммедъ II, Халилъ, Балта-оглу, Орбанъ.**

МОХАММЕДЪ

Ти напразно, Халиле, ми хвалишъ
Тѣзъ безбройни и храбри войскари,
И на́-пусто мене съ думи галишъ
Ти Орбане —, та кой ще да мари
За тѣзъ ти сто и петьдесеть топа.
Менѣ нѣщо въ съвѣста ми хлопа,
А душа ми мѫти ѭ и черни . . .
Да ли нещѫтъ утрѣ ни застигнѫ
Онѣзъ френски кучета невѣрни? . . .
Да ли нещѫтъ безбройни подигнѫ
Морски кѫщи огнени върхъ нази,
Тѣхъ конто толкозъ яко мрази.
Всѣкой храбъръ правовѣренъ воинъ . . . ?
При все това ази съмъ спокоинъ:
Рѣшенъ бо съмъ до край да се биѭ —
Макаръ цѣлъ свѣтъ въстанѫлъ връзъ мене.
Но тѣжкѝ имъ! тѣжкѝ на ония,
Дѣт' съсъ свойто глупо увѣрене
Би изгребли — за срамъ и забрава —
Гробъ тукъ менѣ и на мойта слава!...

(постояване)

Корабитѣ колко ти сѫ вече
Балта-оглу?

БАЛТА-ОГЛУ

Днеска ги направихъ
На петьстотинъ.

МОХАММЕДЪ

Повнишъ що се врече?
Твойтѣ людье да ли вси сѫ здрави
На морето?

БАЛТА-ОГЛУ

Рабътъ ви се труди

ХАЛИЛЪ

И не ще ли челѣкъ да се чуди
Цариграду?! — Та той самъ се кърти
Теб', Султане, да махне страхътъ ти.
Исидора, както извѣстихѫ,
Византийци мал' що не убихѫ
Тая заранъ; — бѣдѭтъ го че мърси
Светий градъ имъ; самъ Царьтъ едва ли
Го избавилъ онимъ отъ рѫцѣтѣ.
И тъй какъ ли бихѫ се свързали
Христовитѣ черкови и двѣтѣ,
Туй умътъ ми никакъ недозима.

ОРБАНЪ

Враждата имъ е непримирима.
Азъ главата залагвамъ си тука,
Ако днеска Богу не припада
Римский Папа за твойта сполука
Господарю! — А туй помирене
Посланикътъ на стария Хуняда
Дѣт' ти пуди съ думици смиренни,
Какво значи? — Стариятъ маджарски
Воевода покрито ти рече:
Съкрушѣте тойзи градъ варварски —
Западъ дрѣме и — дрѣме далече!

МОХАММЕДЪ

Ти за утрѣ бѣше далъ менъ слово.
Че ще откриешъ гърлата топовни —

ОРБАНЪ

Господарю! всичко е готово.
Утрешний день свѣтътъ ще го помни!

(Мохаммедъ дава знакъ на Балта-оглу и Орбана да си отидѫтъ.)

МОХАММЕДЪ

Черна мисъль, любезний ми Лала,
Ненадѣйно бѣше ми се вкрала

Въ душата ми; — твойто умно слово
Като вѣтъръ западенъ повѣя,
Като свѣтлость слънчова разлѣ се:
Тѫгата ми внезапно разсея.
И разметнѫ мрачната завѣса.
Каква радость; ето азъ отъ-ново
Свѣтлата си съглеждамъ звѣздица.
Слушай сега една приказчица.

Чини ми се, тебѣ е познато,
(Отъ тогава туй е пето лѣто),
Ловъ кат' гонѣхъ въ гори олимпийски,
Какъ веднѫжъ азъ стѣни византийски
Отъ далече зачуденъ съгледахъ,
И какъ минѫхъ тайно прѣзъ морето:
Във Цариградъ влѣзохъ безъ повреда.
Тамъ се скитахъ съсъ сърце превзето. —
Цѣлъ пренесенъ гледахъ тѣзъ предѣли
Дѣт' около дивно се засмѣли.
Тѣзъ палати паметници славни,
Тѣзъ градини съ рай небесни равни.

Но когато надъ-вечерь възлѣзвахъ
Възъ чудната оназъ рожна пазва,
Видѣхъ въ една ладия прекрасна
Чуденъ ангелъ; — болѣзень ужасна
Тукъ осѣтихъ, — лице ми смрачи се
И азъ, истий Мохаммедъ, се слисахъ!
Аманъ, Лала, свѣтлата денница
Покрай неѭ би се посвѣнила,
И във раятъ нѣма самовила
Толкозъ дивна, толкозъ хубавица!
Тя излѣзе на една градина
До краснитѣ Влахернски палати . . .
Господь знае какво си препатихъ

Въ онѣзъ два-дни които преминѫхъ
Въ Византия..!

ХАЛИЛЪ

И тогазъ узна ли
Туй дѣвойче дѣто въ теб' запали
Такъвъ пламъкъ — чия дъщеря е?

МОХАММЕДЪ

На Нотарасъ дъщерята бѣ то.

ХАЛИЛЪ

И какъ лъвътъ могълъ е да трае?
Той би въ нужда сбилъ се и съ небето.

МОХАММЕДЪ

Стой. Когато минѫхъ прѣзъ вълнитѣ
Цѣлъ потънѫлъ въ мисли жаловити,
И на брѣгътъ азийски застанѫхъ,
Азъ заклѣхъ се съсъ страсть неразбрана:
Дивни граде, викнахъ, Новий-Риме,
Ей тако ми свѣтла Евдокия
Върх' теб' ще си азъ съградѭ трона;
И съсъ твойта предивна Корона
Ангелско ѝ чело ще покриѭ.
О, ако ли това не направѭ
Нивга съ неѭ да се не съставѭ!"

ХАЛИЛЪ

Чудно! Дивно! Но да ли забрави,
Че соколътъ не пуща плѣнътъ си?
Да л' единъ е, който неѭ търси?

МОХАММЕДЪ

Успокой се! Азъ не се забавихъ
На Нотарасъ за докажѫ тайно
Че ѭ либѭ, — ней е то незнайно —
Но безцѣнний накитъ дѣт' краси ѭ,
И връзката на нейната шия,

Отъ мен' даръ сѫ; — дивни ѝ обувки
Покрити сѫ отъ мои цѣлувки. (Малко застояване)
Чудѣше се, Халиле, защо ли
Азъ залѣгнѫхъ послѣ за наука.
Свѣтло слънце кога грѣйне — голий
Шипокъ чудно отваря се, пука...
Чудишъ ли се, приятелю, още
Дѣто моитѣ безъ сънь вси сѫ нощи,
Отъ когато качихъ се върхъ тоя
Прѣстолъ, дѣто си изгубихъ покоя?..
Чудишъ ли се, ей тако ти слава,
На моето горѣщо желане
Дѣто имахъ отъ край за да стане
Ей-туй, Лала, днесь което става?...

ХАЛИЛЪ

Да, Султане, чудѭ се, прости ми!
Тъй орелътъ както смѣлооки
Върху гори дири прѣвисоки
За себе си домъ недостижими, —
И тазъ мисъль и таквазъ побѣда
Дирятъ людье като Мохаммеда.

МОХАММЕДЪ

И послѣдни зари Западъ мѣта,
Да обидемъ, Халиле, войската.

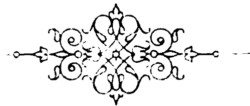

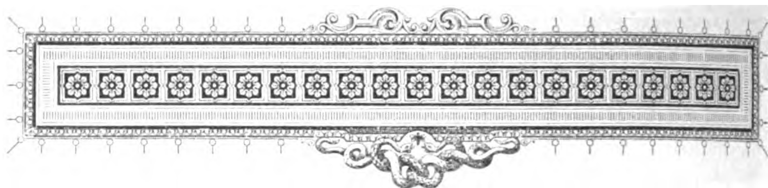

Дѣйствие второ.

МѢСТО ПЪРВО.

Въ кѫщата на Нотарасъ, подъ Влахернскиятъ палатъ, край морето. Лица: Евдокия, Еленка, Евгения, Джустиняни.

ЕВДОКИЯ

Чуй, Еленке!

(Еленка дохожда)

Туй письмце на-ти,
На истиятъ дай го непознатий.
А сахатьтъ на четири точно
На вратата нѣкой ще почука;
Ще го пустнешь да влѣзе чакъ тука —
Тайно! А ти — ще дойдешъ нарочно,
И съ гергефа ще сѣднешь тадѣва
Догдѣ си иде.

ЕЛЕНКА

Твърдѣ добрѣ. Става. (отхожда)

ЕВДОКИЯ (сама)

Веч' го дадохъ. Боже, що направихъ?!
Да ли свойта веч' клетва забравихъ.
Уви менѣ! Азъ съмъ прѣзлощастна.
Ти самъ виждашь, Боже, че е ясна
Съвѣста ми; прости Константине!
Вижъ, сърце ми отъ болѣзнь гине,

Жъртвувамъ се зарадъ тази мила
Бащиния, за нейната сила,
И за тебе — за твойта сполука! . . . .
Охъ! що думамъ? азъ съмъ полудѣла!
И какъ могѫ да бѫдѫ тъй смѣла?
Оле Божке, мозъкъ ми се пука . . .
Той не знае, че ази го любѭ,
Той до сега видѣлъ ме е едвали, —
А азъ бързѫ и врѣме си губѭ
Във надѣжди, въ мѫки и печали!

Азъ на него могѫ ли погледнѫ?
Та той царь е, нивга нему равенъ
Не е бивалъ. А азъ сама бѣдна
Дѣвойка съмъ; той — великъ и славенъ
Азъ, горката, във тъмно се криѭ
И линѣѭ.

ЕВГЕНИЯ (влиза)

Боже! Евдокия!

ЕВДОКИЯ

О майчице, ето мене! гдѣ си?

(пригръщатъ се)

ЕВГЕНИЯ

Мила щерко, сърцето тѫжй ти;
Ти отъ болки страдаешь страховити!
Защо майци неоткрийшъ сърце си?

ЕВДОКИЯ

Охъ прости ми, молѭ те, прости ми
Мила майко! но тѣзъ мѫки мними,
Дѣто срѣща всѣкое момиче,
Теб' не дразнѫтъ . . .

ЕВГЕНИЯ

Тъй ли драго птиче?
Ти да плачешь, да въздишашъ жално,

Да ти гледамъ лицето печално,
Пъкъ да тражѫ? тъй ли мислишь мене?!

ЕВДОКИЯ

Охъ! прости ме!

ЕВГЕНИЯ

Кажи, моя мила,
Ако тебѣ нѣщо съмъ сгрѣшила,
Та ми отнимашъ свойто повѣрене.
Знайшъ ли, колко търпѣхъ кат' те гледахъ
Често тѫжна, съборена, блѣда,
Да се криешь въвъ своята стая,
Да не диришь веселба ни радость?

ЕВДОКИЯ

Охъ! прости ме! отъ сърце се каѭ!
Извини ме зарадъ мойта слабость!
Тежъкъ камъкъ легнѫлъ на гръди ми,
Страшна мисъль сърцето ми чекне;
Мойтѣ мѫки веч' сѫ несдържими —
Слушай всичко да ти кажѫ ясно,
Дано, мале, малко ми одлекне!
Тукъ мѫжь, майко, единъ се намира
Съ чело свѣтло, съсъ лице прекрасно,
Изъ очи му силенъ духъ извира,
И на древенъ герой, мнишъ, прилича.
Сгоди мамо, той какъ се нарича!

(малко застояване)

Той на тая бащина премила,
Дѣт' къмъ неѭ въ мен' си засадила
Прѣданноста — неинъ първъ синъ той е!
И азъ него обичамъ прѣстрастно.

ЕВГЕНИЯ

Кого мислишь азъ разбирамъ ясно.
Хе, че защо туй сърчице твое
Тъй се кѫса? Да ли те презира?

ЕВДОКИЯ

Ахъ! азъ вѣрвамъ, че се не намира
Тозъ, когото да обичамъ ази,
А той мене, щерка ти, да мрази.
Азъ самичка вредъ отъ него бѣгахъ.

ЕВГЕНИЯ

Туй умътъ ми, щерко, недосяга.

ЕВДОКИЯ

Ти знаешь майко, царьтъ че поиска
Отъ начало княгиня Гюрджийска,
И по́-лани — тебѣ ѐ познато —
Отъ Сърбия истиятъ когато
Княгинята Елена потръси, ...
И която отъ тѣхъ би се взела
Съ Константина, ведно съ хубоста си
Цѣлъ народъ би на помощь довела.
А азъ, мамо, а ази горкана?!
Но не за туй щерка си прострѣна
Ти намѣри въ тазъ печаль голѣма, —
Азъ отколѣ тазъ премѣрихъ яма,
И отколѣ твърдо съмъ рѣшила:
Да живѣѭ догдѣ той живѣе, —
Макаръ цѣлъ ми животъ тъй да тлѣе!
Но не за туй бѣхъ се вжалостила.
Опуй писмо виждашъ ли го, мамо?
Геновешкий юнакъ Джустиньани
Свойта любовь мен' искаѕва тамо,
И описва сърдечни си рани.
Той ми дума, че отъ страсть къмъ менѣ
Само събралъ чуздитѣ войскари,
И че ако сърцето ми мари,
Той би още готови за мрѣне
Людье дигнѫлъ изъ оназь прѣкрасна
Италия; — той притуря още,

Че ще с' бие съсъ храбрость ужасна,
И когато прогне Мохаммеда
Та избави Византия, — до-ще
Предъ нозѣ ми своята побѣда
Да положи. Ти знайшъ, майко мила,
Колкава е тукъ нашата сила . . . .
Веч' не сме ний както едно врѣме;
Всѣкой бѣга отъ воинско брѣме;
Единъ мълчи, а пъкъ другъ се крие,
Треть се кръсти или сълзи рони;
И мнозина мисьлта не гони
Че градътъ ни въ черно ще се завие!
А вси викатъ съсъ негодоване
Противъ тѣзи храбри мѫжье странни.

ЕВГЕНИЯ

Да, за жалость, страшно тѣхъ ги мрази
И баща ти — и навредъ ги гази.

ЕВДОКИЯ

Охъ, не бутай и тѣзи ми рани! —
И тъй мамо, главната не è ли
Надѣжда ни въ тия чети смѣли
И въ ония гдѣто Джустиньяни
Мен' слѣдъ малко врѣме обѣщава?

ЕВГЕНИЯ

Да, да, щерко, виждамъ, ти си права.

ЕВДОКИЯ

Но майчице, ако азъ отбиѭ —
Ненадѣйно тогозъ Джустиньана
Както искамъ — какво може стана?

ЕВГЕНИЯ

Ахъ! разбирамъ. — Горка Евдокия!

ЕВДОКИЯ

Него, странецъ, не боли сърцето
За нашето Отечество клето;

Той ме люби и, за храброста си,
Кат' награда, ржката ми тръси.
И тъй, майко, кажи: да ли могж
Да отблъснж?

ЕВГЕНИЯ

Възможно не е то!
Охъ! горкото птиче мое клето!

ЕВДОКИЯ

Поне, мамо, ти бжди прѣдъ Бога
Мен' свидѣтель, че съсъ съвѣсть ясна
Хващамъ свойта роля прѣопасна:
Азъ щж лъстиж догдѣ градъ ни стене, —
Макаръ, послѣ, мрътва нашелъ мене!

ЕВГЕНИЯ

Охъ! не думай, кжсашъ ми грѣдитѣ!
Щерко, ти си за денье честити
Породена; защо се жъртвувашъ?

ЕВДОКИЯ

Мила майко, ти ли негодувашъ,
Дѣт' въ сьрце ми ври любовь народна?
Азъ не съмъ ли Римленка свободна?
Ти не си ли, дѣт' си ме родила?
Охъ! за Бога, недѣй, майко мила!
Незнаешь често, какво ми прелита
Прѣзъ главата: самичка да станж,
Мечь да вземж и да грабнж щита,
При вратата на светий Романа, —
Тамъ при него — и азъ да се бижж,
И, въ опасность, азъ да го закрижж.

ЕВГЕНИЯ

Боже! щерко, тѣзъ мисли какви сж?
Ти мен' днеска наистина слиса . . .
Прѣдъ очи ми тъмна тъмнина е.
Азъ какво ли могж ти расправи?!

Въ главата ми шумятъ триста ума.
Сърце клето самичко не знае,
Къмъ коя ли страна да се управи
И тебъ съвѣтъ нѣкой да продума . . .
Ахъ, нà, ето, часътъ четирь дрънка,
Вредъ е тихо; само тамъ не . . . — вънка! . . . (става)
Все що става самъ Господь го прави
И Той, щерко, да те не забрави!
Азъ щѫ си идѫ. Ти бѫди спокойна.
И спи сладко щерчице достойна.
Съ милоста си Богъ да те покрие! (отива си)

ЕЛЕНКА (влиза)

Дойде вече; чака въ мойта стая

ЕВДОКИЯ

Доведи го, и — както ти рѣкохъ . . . (Еленка отхожда)
Боже! Боже! помагай до края!
Върху морска пропасть се завтекохъ,
Съ далгѝ бѣсни хващамъ да се борѭ;
Нѣма друга: ил' смърть ил' — побѣда!
Ако паднѫ, що бѣдна да сторѭ?
Ако излѣзѭ жива, безъ повреда,
Изъ борбата, — ще видѭ тогази
Злата си честь, — и тя нек' се пази!
(Джустиняни и Елена влизатъ)
Писмото ви съсъ радость получихъ.
Джустиняни. Ази ви почитахъ
Преди още, неже се научихъ
За онази причина ви скрита,
Дѣт' ви кара да сте тъй приязни
Къмто наш' тѣ бѣди и неволи.
Менѣ ваш' тѣ не сѫ ми умразни
Изявленя; и тѣзъ не сѫ голи
Мои думи: азъ не съмъ немарна,
И отъ сърце вамъ съмъ благодарна.

ДЖУСТИНЯНИ

Евдокио дивна! Азъ не смѣехъ
На тази си честь да се надѣѭ.
Но, кат' виждамъ, китко благовонна,
Че къмъ мене вий сте благосклонна,
Допростѣте, богиньо прекрасна,
Да се хвърлѭ смиренъ предъ нозѣ ви.
О дѣвице на всичкитѣ дѣви!
Повѣрвайте, любовь вѣчна, страшна,
Расклаща ми сърдечнитѣ бездни:
Повѣрвайте: Джустиняни чезне!

Сѫщо както нѣкои метеори,
По свѣтъ ходѣхъ — на-долу на-горѣ:
Тѫженъ скитникъ, безъ цѣль, ни управа!...
Но, когато случайно ви видѣхъ,
Любовниятъ ангелъ ме обиде,
Свѣтълъ вѣнецъ посочи ми: Слава!
Ще се борѭ, тако любовта ми
Макаръ съ мойта кървь да се накърми
Тази земя. Казвамъ: щѫ се биѭ:
Повеч' храбро отъ колкото можѫ; —
И вѣнецътъ кога придобиѭ,
Вамъ на чело щѫ да го положѫ.

ЕВДОКИЯ

Охъ, ви твърдѣ ще ме горделива
Направите. Но не! не мислѣте —
Молѭ ви се — безъ да бѫдѫ крива,
Че бихъ зела тойзи Вѣнецъ славы;
Молѭ ви се, повеч' ме почтѣте.
Голо име юнака не прави.
Нека Богъ ви подари побѣда,
Нека упази васъ живъ, безъ повреда: —
Вамъ тазъ слава, а мен' утѣшене:
Такъвъ юнакъ че обича мене.

Но колко съмъ къмъ васъ неучтива;
Посѣднѣте, сякашъ веч' забравихъ

(Подава му ржка. Сѣдатъ)

Днесъ борбата че бѣ твърдѣ жива.
Да ли много щета ви направи
Тозъ топовни гърмежь, непрестанно
Дѣто тресе градътъ ни отъ рано?

ДЖУСТИНЯНИ

Твърдѣ малко. Вѣрвамъ, за Орбана
Малка милость би-ще у Султана.

(Чува се далеченъ гърмежь на топъ)

Но що думамъ? дочухте ли топа?
Тозъ топъ, цѣлъ день, четирь-пжтъ затропа
На вратата светаго Романа:
Съ гласъ ужасенъ и съсъ сила страшна;
Азъ се плашж отъ нег'вата щета.

ЕВДОКИЯ

Има л' много ранени и мъртви?

ДЖУСТИНЯНИ

И не твърдѣ; всичко триесть жъртви;
Пòвечето — отъ нашата чета.

ЕВДОКИЯ

Наистина колко души има
Доведени по вашата дума?

ДЖУСТИНЯНИ

И не е ми голѣма тазъ сума:
Петь хиледи едва-ли съзима.
Но азъ ново щж сторж въззване,
Къмто всички, що бждатъ готови
За юнашко тукъ пожъртвоване.
И днесь имамъ извѣстия нови:
Помощната флота веч' заплува
Изъ Генова; отъ Родосъ ще земе

Други нѣкои кораби голѣми;
Въ петнаесть дена тукъ ще допѫтува.

ЕВДОКИЯ

Драги Боже! възможно да-ли е?
Броятъ колко на тѣзъ кораби е?

ДЖУСТИНЯНИ

Близу дваесть — твърдо се надѣѭ.
Но за повеч' да кажѭ — не смѣѭ.

ЕВДОКИЯ

О колко сѫ ваш'тѣ съграждани
Благородни, драги Джустиняни!

ДЖУСТИНЯНИ

Благодарѭ, ангеле небесни,
За тѣзъ думи сладички, прелестни.
За тѣхъ искамъ да бѫдѫ достоинъ.
Ето случай. Азъ самъ ще помолѭ
Да си идѫ. Днесь съмъ само воинъ.
Мѫжко сърце отричамъ му воля.
Вечь е врѣме — и мен' позволѣте...

ЕВДОКИЯ

Браво! Сбогомъ! Сбогомъ си идѣте.
И Вишниятъ нека ви защити —
Васъ и ваш'тѣ момци сърдчовити. (Джустиняни отхожда)

ЕЛЕНКА (отъ страна)

Какви вѣсти сребърни и златни!
Наистина, честа служи тѫпо.
О Геннадий, отче благодатни,
Тѣзи днеска ще ги платишь скѫпо.

МѢСТО ВТОРО.

Келия въ мънастирьтъ Св. Георги.

ГЕННАДИЙ (влиза)

Слава Богу, едва си пристигнѫхъ
Тукъ, дѣт' могѫ маската, да дигнѫ

И, самъ съ себе, мирно да посборя̂.
Едва могохъ тая тлъпа проста,
Дѣто вредъ ме срѣща, да распоря̂.
Колко смѣшно! Мен' — незвани-госта —
За светецъ ме държатъ на светцитѣ!
(отлага си калимявката и джуббето).
Но смѣлиятъ и честа го щити.

Каква битва! и още трепери
Сърцето ми отъ туй раздражене.
Хмъ! кораби триста потопени....
Балта-Оглу беля си намѣри!
И азъ, който желаехъ сполука,
На турцитѣ, и отъ ядъ се пукахъ —
Като видѣхъ тазъ побѣдоносна
Чузда флота да възтържествува, —
Каква мене дива радость косня̂,
Оний корабъ кат' глѣдахъ запаленъ
Възъ другитѣ побѣснѣлъ да плува!
И кат' слушахъ онзи викъ печаленъ
На горкитѣ османци морнари!
Въ тозъ часъ — чудно! — за нищо немарѣхъ!
(маха си косата и брадата).
Джустиняни днеска тържествува.
Какви сладки надѣжди бълнува!
Но да ли ще она да го пита:
Гдѣ съ̂ още други шесть корита.
Не ли двайсеть бѣше обѣщалъ ѝ?! (омива си лицето).
Днесъ ю̂ видѣхъ на брѣгътъ съ народа....
Колко дивна бѣше! — азъ едва ли
Можихъ въ себѣ най-сетнѣ да додя̂.
О, какъ блѣсна Божественний ликъ ѝ,
Кога, посрѣдъ възван'я велики,
Оназъ флота хваня̂ да навлѣзва
Тържественно във Рожната пазва!...
И, ужь старецъ — азъ, Геннадий клетий —

Щѣхъ да паднѫ тамъ ней прѣдъ нозѣтѣ...
Уви менѣ! Да ли ще ми стане
Туй възможно нѣвга да постигнѫ?
Златний сънь ми, сѣкашь, веч' се дигнѫ;
Веч' ликуватъ умразнитѣ странни;
Мойта птица плаши се, настръхва:
Плѣнътъ, сѣкашъ, ще ѝ се откачи.
Гордий веч' си Константинъ отдѫхва;
А тя, на умъ, вече съ него крачи,
Къмъ олтаря...! — Но не! не ще бѫде!
Всѣко чувство защо азъ испѫдихъ
Изъ грьди си, и чакъ на врагътъ ни
Се предадохъ, — кога другъ ще глътне
Туй що чака — мене, само мене?! (вади си антерията).
Каква полза отъ туй раздражене?
Каква полза гдѣто тъй бѣснѣнѫ? —
Кога флота, цѣла флота жива,
Във Рожниятъ веч' заливъ почива?!!
Нека сълзи, ахъ, сълзи пролѣнѫ! —
Но не! охъ не! — Какво тамъ се свѣтнѫ?
Какъвъ ликъ се въ умътъ ми исписа? —
Ахъ, помисъль каква необятна!
Колко страшна, колко превелика!
Нейний размѣръ вѣкове ще слиса!
Ахъ туй — да, туй — Геннадий се вика!
Нека сѐга Константинъ се пери,
Джустиняни нек' безгрижно плюска;
Гордий Граде, въ двaесеть дена, турска
Ви-щешъ флота предъ Влахерински двери —
Цѣла флота отъ двѣсте корита! —
Ще изравнѫ долове, баири,
Задъ светаго Тодора[4]) — гдѣ дири
Не се виждатъ отъ конски копита: —
Прѣзъ тамъ цѣла щѫ прекарамъ флота:
Отъ Босфорътъ въвъ пазвата Рожна.

И тазъ мисъль чудна, невъзможна,
Ще се сбждне, тако ми живота! —
Дѣт' море е, суша ще направѭ,
А тазъ суша бойно поле би-ще;
И отъ тамо, безъ да се забавѭ,
Ще превземѫ туй царско огнище. (истькия се).
Сега отъ тукъ на Галата право.
Отъ тамъ скоро — татъкъ при Халила.
Спи спокойно, дружино не мила; —
Самъ Геннадий работи кораво. (излиза).

МѢСТО ТРЕТЬО.

Въ салонътъ на Влахернский палатъ.

КОНСТАНТИНЪ (самъ)

Да ли може да има спасене?!
Стѣнитѣ сѫ редомъ повредени
Отъ турскитѣ топове ужасни;
И дес' тина проломи голѣми
Пѫть показватъ: отъ гдѣ ще с' превземе
И потѫпче Цариградъ злощастни!

Гдѣ сѫ наш'тѣ достаточни сили
Да защитимъ тѣзъ плетове клѣти,
Дѣто сми ги тамо опълчили, —
Кога дойде че тѣзъ диви чети,
Развълнени кат' порои бѣсни,
Рукнѫтъ връзъ насъ буйни, земетресни?

И, о Боже, кой да се надѣе,
Че кръвникътъ Мохаммедъ ще смѣе,
Прѣзъ толкози бърда да прекара
Цѣла флота във Рожната пазва?!
И кой смъртенъ би ти хванѫлъ вѣра,
Че намъ тая ще отвори язва?!

Кой би мислилъ, че ще се закани
Онзи насипъ да прави пространни —

Врҍзъ залива чакъ до подъ стѣнитѣ
Цариградски? — и утрѣ, когато
Отъ вредъ тазь сганъ нападне съ помама,
Гдѣ ще бѫде гробъ мой жаловитий?!

(Евява се **Сѣнката на Византийското Царство** като стара погърбена баба съ грозни и ядовити черти, въ царски одѣжди. Константинъ, който се бори съ съвѣста си, прѣхласнатъ въ тежки мисли, не ѭ вижда).

СѢНКАТА

Константине, бѣдний ми съпруже!
Азъ, която бѣхъ най-завистлива,
Съжалихъ те, злочести мой друже!
Ти младъ, зеленъ доблесть се разлива
По твоитѣ черти вдъхновити.
А азъ? бѣдний! Отвори си очитѣ
И поглѣдай . . . . Недѣй! — остави ме!
Азъ самичка, съ сила несклонима,
Къмто гроба отхождамъ си вече, —
И той, вѣрвай, не е ми далече!

Едно врѣме, когато бѣхъ млада,
Въ свѣтътъ менѣ нѣмаше ми равна.
Мойта хубость, прочута отдавна,
Всички царье ранѝ безъ пощада.
Тѣ с' дигахѫ редомъ върху мене:
Да превземѫтъ моята корона, —
И видѣхѫ всички съ изумлене,
Че моята вѣрность бѣ несклонна.

Крѣпкий кракъ ми — по онова врѣме —
Почиваше гордо врьзъ Балкана;
Съ рѫка свойто въздигахъ азъ знаме
Врьзъ горага Таврийска пространна;
Изъ коси ми, вълшебни и чудни,
Истичехѫ четири морета:
Двайсть народа, въ неизбройна чета,
Стояхѫ ми послушни и будни.

Азъ бѣхъ вѣрна на своитѣ мѫжье
И тѣ бѣхѫ вредъ непобѣдими,
Душманското бо сѣвга орѫжье
Чупѣше се о мраморь-грѫди ми.
Но виждъ, бѣдний, рѫцѣ си окалѣхъ
Въ дѣла гнусни, свирѣпи, злочинни:
Колихъ, бѣсихъ, очи вадѣхъ, палѣхъ —
Окѫпахъ се въвъ кърви невинни.

И съгледахъ, че тазъ зѐ да вѣ'не
Багряница чървено-красивна,
И че губи своїто освѣтлене
Тазъ корона, нѣвга толкозъ дивна!

Видѣхъ, че зѐ животъ ми да гине;
Свѣтлото ми лице набърчи се;
Мойтѣ стави, бѣдний Константине,
Затрѣптѣхѫ, — умътъ ми се слиса.
Азъ бабище станѫхъ безобразно,
И тиранска нáй-подла кървница,
И ти, бѣдний, поиска напраздно
Да ми станешъ ягка патерица.
Чуй тазъ дума: недѣй! остави ме!
Азъ самичка съ сила несклонима,
Къмто гроба отхождамъ си вече:
И той, вѣрвай, не е ми далече! (изчезва)

КОНСТАНТИНЪ (събужда се)

Боже! що чухъ? възможно да ли е?
Сѣнката ли на мойта държава?
Какъвъ сънь бѣ! сърцето ми бие!
Таквизъ думи!... да ли е възможно
Тъй да бѫде? сѫщий ли съмъ азн,
Дѣт' се мислѣхъ? — Господь да ме пази!
Небихъ ли билъ създане ничтожно?!...

(Поевява се сѣнката на Леонида. Константинъ вглѫбенъ не ѭ съглежда).

СѢНКАТА НА ЛЕОНИДА

Константине, слушай Леонида.
Жилище си оставихъ задгробно
Избранника свой за да навидѭ. —
Съвѣста ти пропада злокобно
Посрѣдъ тъми, посрѣдъ страшни бездни,
И се дави съ ехидни, съ вампири.
И залудо правий пѫть тя дири,
Къмъ вѣчната свѣтлость да възлѣзне.

Слѣдвай бодро, храбри Константине,
И борѝ се, догдѣ нощь настане.
Твойто царство ако ще загине,
Да не бѫде съсъ твое предане.

Ти подпирай, води, защищавай,
Византия догдѣ се прѣсѫди; —
Гдѣ тя падне, да паднешь внимавай, —
Гробъ ѝ, сине, твой гробъ нека бѫде!

Изъ твоитѣ кости ще изникне
Дивно дръво, гроба ще покрие;
На дръвото всѣкой който вникне
Съ удивлене ще прочита тие:

„Византия, войска непреглѣдна
Видѣ веднажъ, че върху ѝ зинѫ;
И тя паднѫ! но Той бѣ причина,
Че тя славно и доблестно паднѫ“.

КОНСТАНТИНЪ (събуденъ)

Леониде! . . . . Боже! сънь ли бѣше?
Или чудно истинско явлене?
Наистина, умътъ ми не спѣше.
Какви думи! бѣхѫ ли за мене?
О да! тъй е, — ази щѫ се бинѫ, —
До гдѣ пепель Византия стане; —
И съ кръвта си, макаръ, да омиѭ
Името ѝ отъ срамъ, поругане.

МѢСТО ЧЕТВЪРТО.

Въ стаята на Халиловото чадърище. Лица: **Халилъ, Геннадий** и единъ **Извѣститель.**

ХАЛИЛЪ (сѣдижлъ на трапеза)

Добрѣ дошълъ, любезний Геннадий.
Сѣкашь тебе чакахъ за вечеря;
На тебъ мислѣхъ и, вѣрвай, угадихъ
Че дохождашъ.

ГЕННАДИЙ

И азъ, да намѣрыж,
Мислѣхъ, тебе покрай гозби сладки;
А то, простѝ, съсъ думици кратки
Да ти кажж, — защото ми е гладно.

ХАЛИЛЪ

Каква случка! хубаво! изрядно!
И менъ, старець, съ тебе да се мѣрыж
Не ѐ ме страхъ; та кой не съсъ воля
Слѣдъ побѣда, и ситъ, ще вечеря.

ГЕННАДИЙ

Да, така е, ликувате днеска . . .
Разскажи ми за битвата, молыж, —
И какъ станж, че го хванж треска
Джустиняна, както се научихъ?

ХАЛИЛЪ

Що? живѣе л' още това куче?
Каква судба пуста го-е спасила?

ГЕННАДИЙ

Научихъ се за туй, но желаыж,
Прѣдъ да ти го разкажж, да знаыж,
Злата честь му какъ се е случила?

ХАЛИЛЪ

Както бѣше вчера извѣстилъ ни,
Ний нощеска несклопихме очи, —

И топове намѣстихме силни
Врьзъ тамъ, отъ гдѣ щѣше да искочи
Джустиняни съсъ грьцката флота.
Наш'тѣ стражи явихѫ ни тайно,
Че грьцитѣ движатъ се нечайно.
Ний корабътъ, дѣт' носѣше скота,
Спорѣдъ както явилъ бѣ ти менѣ,
Съглѣдахме при прьво грьмене.
Топъ Орбановъ единъ го нагѫнѫ
Той проби се, разстлѣ и потѫна,
А съсъ него всичката му чета.

ГЕННАДИЙ

Джустиняна избави проклета
Една случка: нѣкои ладѣри
Видѣли го възъ дьрво че плува, —
Та — го зели! и при градски двери
Го извели; а той сега боленъ,
На постеля, страшна мъсть бълнува,
За туй дѣто пакъ останѫ доленъ.

ХАЛИЛЪ

Нека! самъ той пò-напрѣдъ ще види
Отмъщене; флотата ще иде
И прѣдъ градътъ ще хвърли ленгери;
А робитѣ, които намѣрихъ
Уловени въ битвата нощешна,
Щѫ избѣсѭ прѣдъ оназъ сгань грѣшна.

ГЕННАДИЙ

И той ваш'тѣ ще избѣси роби . . .
Осѣщашъ ли?

ХАЛИЛЪ

Знаѭ. И да-нò би!
Наш'тѣ войни туй ще да раздразни;
Тѣмъ гърцитѣ би-щѫтъ пó-умразни;
Знай, че зелъ съмъ вечь твърдо рѣшене

Да извръшимъ общо нападене,
Тия денѣ.

ГЕННАДИЙ

Да, да, вечь е врѣме.
Но невѣрвай, че Константинъ дрѣме. —
Приятелю, ти знашъ, колко нѣжно
Съчуствувамъ на ваш'та сполука;
И знашь, колко служѫ ви прилѣжно, —
За туй призри и на тазъ поука: . . .

ХАЛИЛЪ (хваща го за ръцѣтѣ)

Геннадие, твоитѣ услуги
Бихѫ били братски и за други
Пò безъ чувство отъ Халила мѫжье.
Причината почитамъ оная,
Твойто страшно която орѫжье
Намъ за въ полза го е подарила, —
Макарь нивга да ѭ не узнаѭ . . .
Но повѣрвай: на мойтѣ очй е
Личноста ти естественно мила.

ГЕННАДИЙ

Благодарѭ. Скоро ще се открие
Причината — тъй поне с'надѣѭ —,
И ще схванешъ, защо тъй азъ дѣѭ.
А, за сега, послушай ме, друже.
Прати въ градътъ, единъ ил' двамина,
Посланници за прѣдъ Константина,
Да предложѫтъ, да сложи оружье.
Обѣщай му Морея свободна,
Подложена на дань ежегодна; —
А на тѣзи обѣщай граждане,
Че ще пазишь животъ и имане;
Че ще бѫдѫтъ подложни, не роби;
Че ще даватъ само дань и глоби.

ХАЛИЛЪ

Той ще отхвърли.

ГЕННАДИЙ

Та то е извѣстно;
Но знай, че сѫ гражданетѣ, тайно,
На туй склонни; — и ще бѫде вмѣстно
Сложноста имъ да разстроимъ крайно.

ХАЛИЛЪ

Да, да, право! здравѣй! и, въ туй име,
Можа́-щемъ рѣ: че чакъ понижене —
Въсприехме, за да ги спасиме
Отъ послѣдньо, крайно, разорене.
Здрава мисъль! свърши-щемъ ѭ неѭ.
Щѫ да пратѭ Исфендияръ-бея
Въ Византия: — за това го бива. (пауза)
Наистина, человѣкъ си страшенъ!
Колко пѫти азъ бихъ самъ уплашенъ
Отъ твоитѣ планове огромни, —
Таквизъ — никой каквито не помни!
Колко пѫти питахъ се въ безкрайни
Размишленя, ти какъ тѣзи тайни
Византийски узнавашъ тъй лесно;
Тъй що, ако бѣше правовѣренъ,
И азъ пó-младъ и не толкозъ шеренъ . . .
Повѣрвалъ бихъ: явлене небесно
Тѣзи тайни че ти съобщава.

ГЕННАДИЙ

О, да знаешь, въ сѫщность какво става,
Ти не би билъ въ таквозъ удивлене.
Една бѣдна проста прислужница,
Подкупена, извѣстява мене
За планове, дѣт' една дѣвица
Денонощно крои противъ вази.

ХАЛИЛЪ

Що говоришъ? Туй несхващамъ ази.

ГЕННАДИЙ

Да, Халиле, една дѣвойка е
Ваша смрътна най-върла душманка;
Тя поддържа още тази сѣнка
На държава; — тя ви още мае
Та въ Цариградъ не сте влѣзли вече.

ХАЛИЛЪ

Отъ да схванѫ твърдѣ съмъ далече.

ГЕННАДИЙ

Джустиняни за всичко съвѣти
Отъ щерката на Нотарасъ взима . . .

ХАЛИЛЪ (прѣсича го)

Какво думашъ?! О Мехмеде клети,
Ти незнаешъ каква новость има! (смѣе се и никоти гласно)

ГЕННАДИЙ (стреснѫть)

Не разбирамъ, що има да прави
Султанъ Мехмедъ въвъ тѣзи расправи.

ХАЛИЛЪ

Та Султанътъ влюбенъ е прѣстрастно
Въ тазъ дѣвойка; но ме увѣрява
Че на свѣтътъ нѣмало пò-красно
Създание . . . . Но какво ти става?
Защо тъй си измѣни лицето?
Ти ме гледашъ страшно и завзето . . . .

ГЕННАДИЙ

Не бѣ нищо, Халиле, — прости ме:
Умътъ ми се на страна отвлѣче.
Чини ми се, че нѣщо ми рѣче
За Султанътъ . . . .

ИЗВѢСТИТЕЛЬТЪ (влиза)

Извѣстие има.
Господарю, Султанътъ ви вика.

ХАЛИЛЪ

Ето идѫ.

(Извѣстительтъ отхожда. Халилъ подава на Геннадия пълна кръпа съ пари)

Земи, друже, отъ мене
Тазъ отплата; тя е невелика.
Теб' огромно чака граждене, —
Но йощъ малко . . . . Трѣбва да отидѫ:
Султанъ Мехмедъ младъ е — да ожида,
Не обича; — извини ме, молѭ, —
Ил' почакай, ако ти е воля

(Отхожда)

ГЕННАДИЙ (Самъ, слѣдъ едно мъчно и вглъбено размишление)

О! въ бездънна ето мене бездна
Неповратно хвърленъ! — все исчезнѫ!
Загуби се и сетня зарица
Отъ моята прѣдивна надѣжда!
Нигдѣ, нигдѣ вечъ се несъглѣжда
Спасителна нѣкоя дъсчица
Межд' вълнитѣ на тазъ грозна бездна!
Уви! всичко, всичко вечъ исчезнѫ!

Защо бихѫ толкозь трудъ и мѫки,
Измишленя и чудесно срѫки,
Кога другъ ще плодътъ да напипа?!
Колко нощи пробдѣхъ — безъ да видѭ
Сънь, спокойство, — догдѣ да съзидѭ,
Златний планъ свой! — и той се разсипа!
Уви! и туй, което извършихъ,
Би цѣльта ми за да се не свърши! —
О Господи! — страшна е рѫка ти!
Всѣко чувство въ себе си удавихъ,
И въ страста си законътъ забравихъ:
Зло кой прави, отъ злото ще пати.

Противъ Бога своего се дигнѫхъ,
Противъ свойта бащина злощастна;

И самъ адътъ връзъ мене изригнѫ
Проклетия нечута, ужасна!
(Хвърля кръпата съ паритѣ)
Сѣкий отъ менъ нека бѣга — сѣкий!
Азъ проклетъ съмъ, проклетъ съмъ во вѣки!!
(Излита навънъ като лудъ)

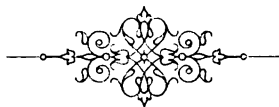

Дѣйствие третьо.

МѢСТО ПЪРВО.

Въ стаята на Евдокия, домътъ на Нотарасъ. Лица: Евдокия, Джустиняни, Еленка.

ЕВДОКИЯ

Добрѣ дошълъ, драги Джустиняни.
Намирамъ се въ чудно несъзнане;
Прѣзъ глава ми летятъ мисли страшни:
Кат' че вси сме въ опасно премежди'.
Кажи нѣщо, вдъхни ми надѣжди.
Но що виждамъ? очитѣ ти плашни!
Твойто лице блѣдо, тжговито.
Охъ, сърце ме боли страховито!
Нѣщо ново? — тамо какъ стоите?

ДЖУСТИНЯНИ

Ни този пжть те нелъжжтъ очитѣ.
Право имашъ, Евдокио красна.
Такавъ нивга часъ не е билъ още,
Ни таквази минута ужасна:
Утрѣ турци ще рукнжтъ вързъ нази!
Въ на́й-тежката отъ всичкитѣ нощи,
Мене чудна несмѣлость погази —:
Съсъ страхъ гледамъ предъ себе въ тъмитѣ;
Предчувствия имамъ страховити;
Въ море бѣсно, сякашъ, че съмъ хвърленъ;

Отъ вълнитѣ огромни пригърленъ,
Азъ пропадамъ — и търсѭ напрасно
Нѣкое клонче, ржкà си приязно
Да дадè ми . . .

ЕВДОКИЯ

Що слушамъ, за Бога?

ДЖУСТИНЯНИ

Недѣй вѣрва, че е твърдѣ строга
Тазъ ми дума . . . Но какво да сторѭ?
Отъ Мряморно море до Босфора
Полвинъ-мильонъ лѫчи освѣтлява
Сѫдбината на тая държава.
До ушитѣ на наш'тѣ войскари
Стигатъ турски викове побѣдни,
И веч' мойтѣ юначни другари
Съсъ усмивки споглеждатъ се ледни
По онѣзи стѣни разстроéни,
Онѣзъ кули на-полвинъ срутéни.
Днесъ се скарахъ и съ баща ви вече:
Той топове да дадè отрече,
Единъ прóломъ съсъ тѣхъ да покрыѭ.

ЕВДОКИЯ (покрива си лицето съ рѫцѣ)

Оле Боже! горка Евдокия!

ДЖУСТИНЯНИ

Между нази Константинъ се хвърли,
И двама ни горѣщо загърли,
И тъй нѣкакъ можа да стиши ни . . .

ЕВДОКИЯ

А той гдѣ е? Що мисли да прави?

ДЖУСТИНЯНИ

Константинъ ли? — Сега го оставихъ
При онѣзи пусти развалини,
До вратата Светаго Романа.

Въ простата си военна примѣна,
Облѣгнжлъ се на камъкъ, съ ржцѣ си,
Бѣ обхванжлъ тжжовно челò си! . . .
Самъ неможе вече тазъ да носи
Тяжесть, дѣто ò-вратъ му се бѣси.

ЕВДОКИЯ

Охъ, ужасно!

ДЖУСТИНЯНИ (клекнува)

Дѣвице прекрасна!
Не за слава, нл' за друга частна
Азъ причина, въ Цариградъ пристигнжхъ;
Не за друго войска азъ подигнжхъ,
За да бранѭ Византия славна;
Не за друго толкозъ-пжть изложихъ
Живота си за тазъ неизбавна
Турска жертва — тако ми кърстъ божи! —
Ако испитахъ всичкитѣ оружя, —
То бѣ, вѣрвай, само теб' да служж!
Не-ли всичко възможно направихъ,
Родний градъ ти да-нò се избави?
Кажи, о ти райско цвѣте мило,
На брѣгъ стърменъ дѣт' си се развило,
И надъ пропасть ужасна, бездънна, —
Да ли виждашъ, че тазъ урва стръмна,
Подровена, веч' се сгръмолява? —
Тя ще падне, но не и ти съ нея!

ЕВДОКИЯ

Разумътъ ми, слисанъ, несъзнава
Твойта мисъль . . . Да вѣрвамъ не смѣѭ . . .

ДЖУСТИНЯНИ

Чуй, дѣвице, — ако утрѣ стане
Че нахжлтатъ онѣзъ диви странни
Въ Византия, — каква ще-е сждбата
На нейнитѣ людье и на вази? —

Страшно нѣщо тука се подмята —
Азъ признавамъ; — но кой васъ да пази
Има право, ак' не Джустиняни?
Неотказвай, о небесна китко,
Това, дѣто сега щѫ те молѭ!
На тозъ часъ е приготвено всичко
Да избѣгнемъ тежката неволя.
Долу чака — тамо край градина, —
На морето, една малка варка,
Ела съ мене бѫди м' господарка.
Тозъ часъ мо-щѣмъ на-срѣща заминѫ,
На Галата, — слѣдъ нѣколко дена
Мо-щѣмъ видѣ Италия красна, —
И въ онази земя просвѣщенна
Да минеме животъ като въ басня.

ЕВДОКИЯ

Що, за Бога, слушамъ, Джустиняни?
Да-ли мислишъ че азъ въ земи странни
Щѫ се-упѫтѭ, когато моето
Отечество, отъ Турци превзето,
Ще да гине онимъ подъ нозѣтѣ? —
Туй ак' сторѭ — нека сѫ проклети
Деньетѣ ми! — Туй не ще направѭ!
Ак' не можихъ него да избавѭ —
То съсъ него да умрѫ ще знаѭ, —
Неже дò-гробъ грозно да се каѭ!

ДЖУСТИНЯНИ

Каква мисъль! че защо? о молѭ!
Каква полза отъ таквази воля?
Ако пада Цариградъ, да л' вие
Сте му криви, или съмъ му ази?
Нивга мома не ще да развие
Толкозъ дарба, за да-нó упази
Родний градъ си! Не ли все възможно
Азъ опитахъ, за да го спасиме?

Но застанѫ пърстътъ нескрушимий.
На Вишняго предъ насъ неотложно . . .

ЕВДОКИЯ

Що? — Невѣрвахъ, че дума таквази
Щѫ да чуѭ отъ васъ, Джустиняни!
Охъ, да-ли е възможно да мрази
Самъ Богъ своятъ Цариградъ избранни!?

ДЖУСТИНЯНИ

То се вижда и — всѣкъ ще го види . . .
Но азъ, който животъ си изложихъ
На толкози мѫки и обиди,
Не да бѫдѫ послужитель божи, —
Но твой само, Евдокио дивна —:
Имамъ правда, света, неотбивна,
Да се грижѫ за свойто светило.
И не туй ли го е подтвердило
Приятелство изящно — къмъ мене
Дѣт' показвашъ още отъ начало? . .

ЕВДОКИЯ

Имашъ право, на́й-пълно — на́й-цѣло,
Че къмъ тебе имамъ повѣрене
Безгранично; но неможешъ рѣ-ми,
Че съмъ дала нѣкому да земе
Свободното ми расположе́не . . .
Азъ съмъ себѣ сама господарка.
И ако имахъ съсъ вази сношене,
Единственна на това причина
Бѣше, вѣрвай, любовта ми жарка
Къмъто тазъ ми нещастна роди́на.

ДЖУСТИНЯНИ

Пъкленъ гръме! — каква смѣлость, Боже!
И кой това да повѣрва може?!
Мен' що ме е грижа за домътъ ви,
За вси ваши живи или мрътви?

Съ какво право ти игрà си съ мене
Толкозъ врѣме, съ адска мастория?
Забрави ли — таквозъ огорчене
Че азъ въ кръви, въ кръви само миня? — — (пауза)
Но небой се! Самъ Богъ мѣрки зима
Да достойно върхъ тебъ отмъсти ме . . .

(Отхожда. Евдокия пада въ несвѣсь. Елена притичва.)

ЕЛЕНКА

Дивна сцена! Но, за жалость, всуе! . . .
Да не бѣше полудѣлъ Геннадий,
Той би ималъ нѣщо за да чуе,
И мен' джебътъ нѣщо да угади.

МѢСТО ВТОРО.

Предъ пжтнитѣ врата на Нотарасовий домъ. Лица: Джустиняни, Джулияни, Геннадий, процессия.

ДЖУЛИЯНИ

Какво има? онуй ще ли бжде?
Твойта мила да ли е съгласна?

ДЖУСТИНЯНИ

Азъ ѝ казахъ, а тя — ме отпжди!
Мойта сждба всегда е злощастна!

ДЖУЛИЯНИ

Приятелю, разбирамъ тжгà ти;
Но тѣши се — тебъ тя да не тръти . . .

ДЖУСТИНЯНИ

Охъ, небой се! . . . несъмъ отъ онѣзи
Честь благагата които разглѣзи.
Въ нáй-силната отъ всичкитѣ страсти
Не съмъ слѣпъ азъ, — и въ това нещастье
Щж се борж и не щж пропаднж

ДЖУЛИЯНИ

Здравѣй брате!

ДЖУСТИНЯНИ

Незнаешь, колко въ мене
Гнѣвъ въздига, прѣзиръ, отвращене,

Тазъ лукавость нейна безпощадна . . .
Знашь що мислѭ? тазъ нощъ вече ние
Да избѣгнемъ . . . Та кой да се бие
Има воля за таквази черна
Незахвалность? —

(чуватъ се глѫчки и плачове)

ДЖУЛИЯНИ

Туй никакъ нестава.
Тя защото тебѣ е невѣрна,
Нѣмашъ право самъ ти свойта слава
Да зачернишъ. Иска и зарана
Да останемъ; но при пръва рана
Оттегли се и недѣй напраздно
Става жъртва. Пръво е честа си
Да увардишъ.

ДЖУСТИНЯНИ

Имашъ пълно право.
Тазъ ме дума дълбоко потрѫси.
Тъй щѫ сторѭ, — казвамъ го на здраво.
Но какъвъ е тозъ плачь, тазъ крамола?
Каква муха ги е пакъ убола
Тѣзъ граждани?

(Минува процессия нощна съ светата икона Богородична. Народътъ слѣдва и прѣзъ плачъ пѣе »кирие елейсонъ«.)

ДЖУЛИЯНИ

Молятъ се на Бога,
Утрѣ да ги отъ пропасть избави! . . .

ДЖУСТИНЯНИ

Туй азъ никакъ да схванѫ немогѫ.
Не е лоша и Богъ да се слави;
Но, азъ мислѭ, че който стѣнитѣ
На градътъ си напуща, икони
За да дири и сълзи да рони, —
Ни Богъ него нѣма да защити.

ГЕННАДИЙ

(Върви подирь процессията въ сѫщитѣ дрѣхи въ които бѣше при Халила, но съдрани и омацани: гологлавъ, съ коси разрошени и съ черти разстроени)

Ахъ, признавамъ, Господи, че ази
Своїта вѣра и честность погазихъ;
Самъ признавамъ, Господи, прости ме!
Азъ въвъ пропасть Византия хвърлихъ,
Ази, неинъ душманинъ нáй-върли.
Още много за казване има . . . .
Но що полза? умътъ си загубихъ!
Незнамъ, сѣкашъ, и това що чинѫ . . . ! —
Ахъ! онази сама би причина
Чародѣйка, въ която се влюбихъ.
Да ѭ видѭ още веднажъ, Боже!
Имамъ страшно богатство, и може
Да ѭ грабнѫ. Но да тичамъ скоро:
Мохаммедъ вечь иде — ще ѭ глътне . . .

(Устремява се къмъ кѫщата на Нотарасъ)

ДЖУСТИНЯНИ

Приятелю, де, не толкозъ скоро.
Кѫдѣ влизашъ?

ГЕННАДИЙ

Облаци те мѫтни
Откарали отъ пѫтя ми, сине!
Твойта сѣнка отъ-прѣдъ менъ нек' мине!

ДЖУСТИНЯНИ

Тъй ли думашъ Джустиняну, бѣдний! (хваща се за сабята)
Бой се — тозъ день за тебе послѣдни . . .

ГЕННАДИЙ

Джустиняни? кой го споменува?
Той не е ли, дѣто нощѣ тича
При моята мила и йощ' плува
Въвъ надѣжди, че тя го обича?! . . .
Той незнае, че азъ всичко знаѭ!

(Смѣе се грозно и си заминава)

ДЖУСТИНЯНИ

Чакай, бѣдний, ти щешъ се покая! . . .

(Изважда сабята и се спуща)

ДЖУЛИЯНИ (възпира го)

Недѣй мръси, моля ти се, друже,
О лудъ човѣкъ своето оружье.

ДЖУСТИНЯНИ

Повеч' знае тозъ лудъ, вѣрвай мене,
Неже много други вразумени.

ГЕННАДИЙ

(като отхожда благославя и простира ръцѣтѣ си да ги цалуватъ)

Приидѣте къмъ мен' християни!
Азъ несъмъ ли, който ви отбранихъ
Отъ папскитѣ попове, владици?
Приидѣте и дайте парици!
Възможно ли-е, тъй да се забрави
Оний, тозъ градъ когото прослави?
Приидѣте! . . .

(отхожда отъ сцената)

ДЖУЛИЯНИ

Хайде да си идемъ
И нашитѣ храбри да обидемъ.
Веч' зората задъ баирьтъ рови, —
И турцитѣ вече сѫ готови.

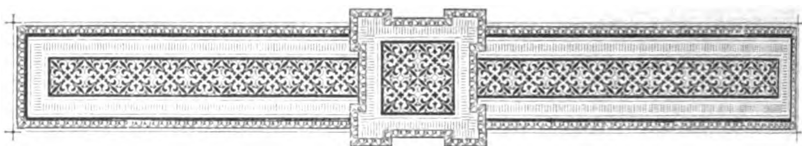

Дѣйствие четвърто.

МѢСТО ПЪРВО.

Турский станъ на волнитѣ. Войскаритѣ се будятъ заранъта рано на 29 Май 1453 година. Лица: първий и вторий дервишъ, първий и вторий шейхъ, извѣститель, Султанъ Мохаммедъ и тълпи, — турски войскари.

ПЪРВИЙ ДЕРВИШЪ

Чуйте, людье, гласъ се веч' разнесе,
Вси готови да сме, че е врѣме.
Наш'тѣ войни навредъ той потресе,
Както трепва, прьва кой отнеме
Цѣлувчица отъ свойта любима.
Навредъ по тѣзъ полета, могили,
Дѣт' войската наша нескрушима
Развила е свойтѣ страшни сили, —
Всѣкой става и орѫжье граби,
Всички свойтѣ испитуватъ саби:
Едва чакатъ тѣзъ бойовни масси
Да затупатъ шумни таламбаси.

ПЪРВИЙ ШЕЙХЪ

Чуйте, людье, и стари и млади,
Падишахътъ заповѣдь издаде:
Всички волни храбри мюслимани;
Отъ вредъ дѣто тукъ сте призвани,
Отъ всичкитѣ земи и предѣли
Гдѣто наш'тѣ знами се развѣли:

Отъ Анадолъ и отъ Кюрдистана,
Отъ Египетъ, Аравия равна,
Отъ Багдатско и отъ Гюрджистана
И отъ тая Руменлия славна, —
Чуйте, вие, толкозъ раздѣлени
По езици и по обичаи,
Но толкози твърдо в'единени
Въ наш'та вѣра и въвъ вѣрноста ѝ —:
Падишахътъ заповѣдь издаде:
Вие пръви, кат' вълна ужасна,
На вѣтъра коя се обади,
Съ дързость слѣпа, нечута, напрасна
На врѣзъ градътъ ще се устремите!

ГЛАСОВЕ

Да вървиме, хайде, къмъ стѣнитѣ!

(Заминаватъ тѣ, и дохождатъ на сцената друга тълпа войскари).

ВТОРИЙ ДЕРВИШЪ

Веч' зората отъ Истокъ подава
Свойтѣ златни крилца лучезарни;
Тя възлиза, въ блистане и слава,
Надъ дивнитѣ сводове, лучарни,
На честнията домъ Света София! —
О народе, моли се, славѝ ѭ!
Тазъ бо зора, послѣдня на Гръци,
Вамъ ще въ вѣчность прослави калѫчи.
Тамъ, задъ тѣзи зидове високи,
Чакатъ вази богатства, палати,
Тамъ триперятъ дѣви чернооки,
Тамъ наслади чудни, непознати . . .
О, блазѣ имъ на тия войскари,
Онѣзъ храбри, въ побѣда честити,
Кои минѫтъ прѣзъ тѣзъ стѣни стари,
За при сласти още неоткрити!

Но дважъ честь имъ на онѣзъ блаженни,
Въ великото които сражене

Паднжтъ жъртви за честь и за вѣра!
Тѣхно щастье нѣма край ни мѣра . . .
Тѣхъ ги чака Господь съсъ Пророка,
Който людемъ дивно е святило,
Тамъ въ оная ограда висока,
Гдѣ рѣчици съсъ шумтене мило
Прохлаждаватъ райскитѣ градини;
Гдѣ дѣвици ангелски, невинни,
Къмъ васъ страстно подаватъ ржцѣ си,
И, задъ златни и тежки завѣси,
Васъ довикватъ на сласть и веселье.
О, та кой ли отъ васъ правовѣрни
Прѣзъ вратата не ще мине черни
За да стигне въ ония предѣли?

ВИКОВЕ

Да мремъ всинца ние сме готови!

ИСТИЙ ДЕРВИШИНЪ

О вий, вѣрни на закона новий,
Припаднѣте всички на молитва,
Укрѣпи-ще васъ въ тазъ страшна битва.
Не ли ние съсъ нейната сила,
Както оназъ водоносна жила
Дѣт' Осману нà-сънѣ яви се,
Разлѣхме се връзъ два материка?
Чрезъ нейната не ли мощь велика,
Дѣт' предъ себе що найде пониса,
Разорихме двадесеть държави
И превзехме тридесеть народа?
Молѣте се, — нека да се слави
Божие име отъ рода до рода!

(Войскаритѣ хващатъ да се кланятъ. Извѣстительтъ прихожда).

ВТОРИЙ ШЕЙХЪ

Ти узна ли, какъ сж наредени
Осталитѣ части на войскитѣ?

ИЗВѢСТИТЕЛЬТЪ

Ей-сегинка Царьтъ ни честити
Превисоко даде повелене:
Да се сберѫтъ сто хиледи души
Предъ Златнитѣ Врата, — а пъкъ втори
Шейсеть тисящ' да се сберѫтъ горѣ
Въ долината дѣт' Синдакъ се гуши.
Третьо тѣло щѣ се расположи
Пò-отзадѣ —: въвъ нужда да може
Навредъ свойтѣ да испраща сили.
А самъ Царьтъ щѣ да се закрили,
Въвъ срѣдата, межд' онѣзъ грамади
Отъ войскари обрѫгли въ обсади: —
Съ двайсетьтѣхъ си хиледи ужасни
Еничери; — а ний волни мѫжье
Неопитни, но бръзи, напрасни
И способни въ игри съсъ орѫжье,
Пръви щѣмъ да рукнемъ върхъ стѣнитѣ.

ШЕЙХЪТЪ

Добрѣ, знаѭ . . .

ИЗВѢСТИТЕЛЬТЪ

Гледай, господине!
Задава се Царьтъ ни честити.
И прѣзъ тукъ ще, мислѭ, той да мине

ШЕЙХЪТЪ

Той обхожда около войскитѣ
И приказва съ думи гръмовити.
Каква младость и какво държане!
Охъ, да! той е отъ Бога избранний,
За да свърши дѣло прѣголѣмо.

ИЗВѢСТИТЕЛЬТЪ

Господине, я погледай само
Черний хатъ му съ очи огневити,
Виждъ коси му чудесно възвити,

Какъ се чупи, кръши и подскача:
Мнишъ, едва ли земята докача . . .
Дерзай, гордий на Османа сине,
Твойта слава всички ще надмине!

ШЕЙХЪТЪ

Здрависватъ го. Какъвъ викъ и глѫчка:
Море, сякашъ, о скали се трѫшка!

ИЗВѢСТИТЕЛЬТЪ

Право имахъ, ето го къмъ тука
Че се управя: добра ни сполука!
Твойтѣ людье свършватъ си молитва;.
Нареди ги във строй кат' за битва.

ШЕЙХЪТЪ

О другари, всѣкой по редътъ си
Застанѣте дълги възъ пѫ-кѫси.
Нека никой да не испреваря.
Всички купно шумно завикнѣте:
Боже вѣчний, поживи ни Царя!

(Всички повтарѭтъ въсклицанието)

МОХАММЕДЪ (появява се на конь обиколенъ отъ свитата си)

Здрави били, храбри правовѣрни,
Съ гръди мѣдни и мишци мермерни:
Преславниятъ ето часъ пристигнѫ!
Отвредъ, гдѣто Аллахово име
Се прославя, ази ви подигнѫхъ:
Туй послѣдньо капище голѣмо
Съ Божя сила ний да усвоиме.
О погледай, ти народе, тамо
Дѣт' се крие Божиятъ душманинъ,
Онъ, потѫналъ въ богатства чудесни . . .
Нек' стреми се всѣкой мусулманинъ,
Съсъ надѣжда, съсъ радость и пѣсни,
Въ тазъ столица чрезъ васъ побѣдима:

Градътъ менѣ, вамъ що въ него има!
Многобройни земи сѫ у мене,
И богати —: блазѣ ономува,
Върхъ стѣната който пръвъ задѣне
Мойто знаме, — о! той ще благува:
Въ нáй-славната помежду земитѣ
Той ще мине днитѣ си честити —,
Блаженъ, миренъ, грядущи полека, —
Той, и всичкий породъ му до вѣка!

ВСИЧКИ

Да живѣе господарь ни славний!

МОХАММЕДЪ

Напрѣдъ, мѫжье, къмъ тозъ неизбавни
Градъ, когото самъ Богъ вамъ подава:
За Негова и за ваша слава. —
Отъ небето Той на вази гледа! . .

ВСИЧКИ (съ диво въодушевление)

Напрѣдъ във смрьть или до побѣда!
(заминаватъ)

МѢСТО ВТОРО.

Въ домътъ на Нотарасъ Лица: Евгения, Евдокия, Нотарасъ.

(Гръмежъ непрестаненъ се дочува)

ЕВГЕНИЯ

Недѣй толкозь плака, щерко мила!
Каква полза? да ли твойто здравье
Съсъ туй, мислишь, ще да се поправи?
Невидишь ли, колко си унила?

ЕВДОКИЯ

Драга мамо, вѣрвай ми, блазѣ ти!
Съвѣтвашь ме, за да си починѫ, —
А азъ веч' съмъ близу да загинѫ;
Та сълзи ми грижи сѫ девети! . . .

ЕВГЕНИЯ

Боже! Боже! защо тъй приказвашъ?
Трѣбва щерко пò да се припазвашъ.
Защо губишъ всичкитѣ надѣжди? —
Пръво ли е сега туй премежде
Цариграду?

ЕВДОКИЯ

Не е първо, мамо,
Но таквози не е било още.
И, ако искашъ, да ти кажѫ прямо
Мисълта си: — тозъ пѫть нà-да л' мò-щѣ
Се избави, — и правда отъ Бога
То щѣ бѫде зарадъ грѣхове ни.
Но мен' мѫчи, защо толкозъ строга
Е сѫдбата къмъ-то Константина;
Каква грѣшка, какво престѫпление
Е сторила тазъ душа невинна,
Че връзъ него, вижь, се сгръмолява
Грѣшницата — бѣдна ни държава?

ЕВГЕНИЯ

Но чуй, щерко, макаръ и превзели
Градътъ турци, възможно не è ли
Да простятъ му животъ и иманье, —
Да го само накажѫтъ съ изгнание?

ЕВДОКИЯ

Не ласкай си нѣща невъзможни,
Мила майко; да ли сѫ незнайни
Началата нег'ви непрѣложни?
И не сѫ ли въ паметта ти трайни
Онѣзъ думи страшни, отчаянни,
Дѣт' ги каза прѣдъ народа сбраний
Отзарана въвъ света София?
Виждамъ, мамо, че тежко ти иде . . .

Но каква е ползата, кат' скрижъ
Туй що мислжъ? А да ли забрави
Що изрече, преди да отиде
Да се бие —, кога да остави
Влахернския палатъ, а и нази?!
Господь, мамо, нека го опази!
Но, азъ вѣрвамъ, че туй тамъ що рече,
Вѣчно Сбогомъ бѣше къмъ насъ вече —
Къмъ престолътъ, а и къмъ живота.
А кой, мамо, ще иска да стигне
Леонида, ако Константинъ не?

ЕВГЕНИЯ

Тежки думи! охъ, моя сирота
Евдокио! Слушай! — туй грьмене
Непрестайно, сѣкашь, че прѣстава.
Отъ далече глъчка се раздава . . .
Боже! това какво ли-е знамене?

ЕВДОКИЯ

Нѣкой тича възъ стълбитѣ въ кжщи . . .
(Нотарасъ влиза распжхтанъ)
Драги отче, лоша вѣсть ли има?

НОТАРАСЪ

Ти спокойна бжди, мила джще.
Цариградъ се лесно непревзима.

ЕВДОКИЯ

Слава Богу! — Отче, прикажи ни:
Какъвъ исходъ имà туй сражене?

ЕВГЕНИЯ

Бързо казвай, драгий, че затри ни
Тежка мисъль . . . Да л' сж побѣдени
Османцитѣ, че вече прѣстава
Гърменето?

НОТАРАСЪ

Чуйте, отъ начало
Да прикажѫ. Едва бѣ хванѧло
Задъ морето да се зазорява
И Турцитѣ отъ вредъ грѫмотрѣсно
Нападнахѫ, съ завиване бѣсно.
Стрѣлитѣ имъ кат' дъждь заваляхѫ;
Топове имъ кат' лами ревнáхѫ . . .
Връзъ войска ни скромна, бодра, тиха,
Изсипа се огънь и смрьть лиха.
Но, когато огньтъ се отвори
Отъ нашитѣ гърла и топови,
Ний видѣхме, какъ той тамъ распори
Цѣли чети и нѧ-кърстъ разрови
Вситѣ онѣзъ билюци безъ смѣтка . . .
Но и дива бѣше и прѣрѣдка
Храброста имъ —: царьтъ самъ се учуди.
Въ обкопитѣ кат' слѣпи и луди
Се хвъргахѫ —: възъ смрьть непремѣнна.
Но, когато, кат' вълна отбита
Дѣт' се обрьпца назадъ разярена,
Съсъ въздишка шумна, ядовита,
И тлъпата турска тъй възви се, —
Изъ далече три тѣла голѣми
Дигнѫхѫ се тежки, стройни, нѣми,
Връзъ градътъ ни . . . Умътъ ни се слиса,
Кат' съзрѣхме тия грозни бури;
Но и въ това крайно искушене
Наш'та бодрость хичь се не растури.
И съсъ смѣлость — и съсъ огорчене, —
Ударяхме; — чудеса направи
Наший огънь, — що Турци подави! —
Тъй видѣхме съсъ радость безкрайна,
Яроста имъ че не бѣше трайна:
Тритѣ тѣла, слѣдъ втори и трети

Нападваня, назадъ се теглйхѫ.
И изъ тѣзи измѫчени, клети,
Гръди наши дльги се извихѫ
Въсклицаня, хвалби, къмъ небето! . .

ЕВДОКИЯ

О хвала ти, мой велики Боже!

ЕВГЕНИЯ

Сѣдни, драгий, почини си . . .

НОТАРАСЪ

Ето,
Пакъ захваща гръмежьтъ, и може
Бой да се е захенѫлъ отъ ново.
Да, дѣлото не е йощ' готово.
Сбогомъ, мили; малко се стърпѣте.
Въ всѣкой случай спокойни бѫдѣте.
Ваший Лука знае що работи . . . . (отива)

ЕВГЕНИЯ

Щастието честито било́ ти!

ЕВДОКИЯ (колѣничи)

Хвала тебѣ, Богоматерице,
Преславная покровителнице
Византийска! Чуй ми тазъ молитва!!
Ти, която вѣчно си всесилна,
Във милости толкозъ изобилна,
Помогни ни и във тая битва!
Колко пѫти Цариградъ, уплашенъ,
Себе видѣ близу пропаста си,
И, когато какъ тебе потръси,
Той останѫ спасенъ и — всегдашенъ,
Прогласитель на Твоята слава!
Наистина, страшни сѫ — голѣми —
Грѣховетѣ на наш'та държава.
Но Пресвята, кой отъ сърце вземе
Да се кае, не се ли надѣе,

Твойта милость че щѣ го огрѣе?
Прости сега! — отъ пропасть спаси ѭ
Тази бѣдна наша дѣдовина!
Упази ни царя Константина!
Вѣнци отъ хвалби дó-смрьть щѫ ти виѭ!
Подъ мѫдрото негово правлене
Византия пакъ щѣ се съземе . . .
Нравственно ще цъфне поправлене . . .
И Цариградъ, както едно врѣме,
Примѣръ би-щѣ на храбрость и честность,
И огнище на свѣтска словѣсность!

ЕВГЕНИЯ

Йоще, щерко, йоще помоли се.
Твойтѣ думи дивни сѫ и златни.
Молбата ти чудно ме възниса
Къмъ надѣжди честити, благатни.
Та може-ли Господь да забрави
Византия, кога тя е родила
Константина, който да прослави
Цѣлъ свѣтъ може, и — тебъ щерко мила?

ЕВДОКИЯ

И мен', майко?

ЕВГЕНИЯ

Да, ти, о невинна
Гълабице; ти бо си достойна
Да обичашъ нѣжно Константина.

ЕВДОКИЯ

Дочувашъ ли тая трѫба бойна,
Мила мамо?

ЕВДОКИЯ

Що тя знаменува?

ЕВДОКИЯ

Всички, до кракъ, войскари тя вика
За въвъ борба послѣдня, велика! . .

ЕВГЕНИЯ

Какъвъ страшенъ грьмежь! Мен' се струва
Че земята сама се разгръща
И че всичко на-веднажь поглъща.

ЕВДОКИЯ

Гласове се чуватъ устрашени . . .
Каква тяжесть, мамо, във въздуха!
Сякашъ, глъчка подземна и глуха
Раздава се, плаши ни, трѣсѐ ни! . .

ЕВГЕНИЯ

Ахъ, баща ти, йощ' пó-силно тича!

ЕВДОКИЯ

Умъ побръкахъ — сякашъ — че е притча
Туй що слушамъ . . .

НОТАРАСЪ (влиза стремително)

Всичко веч' скончà се!
Самъ Султанътъ съсъ онѣзи диви
Еничери до градътъ дофтаса.
Джустиняни другари остави
И побѣгнѫ.

ЕВДОКИЯ

Охъ, скотъ нечестиви!

НОТАРАСЪ

И сѫдбата веч' се незабави.
Отвредъ Турци нахлухѫ въ градътъ ни,
И Константинъ прободенъ останѫ
При вратата Светаго Романа.
Турци плѣнѭтъ веч' и нáй-безпѫтни
Дѣла чинятъ. Да се уклониме!
Дързость, щерко, наредбитѣ Божи
Тѣ сѫ чудни и неотстранимы . . .
И кой знае, какво ще възложи
Богъ на тебе . . . Сякашъ ли, премила,

Че баща ти спи и дрѣме само?
О, вѣрвай ме, йоще имамъ сила,
Да т' приготвѭ бѫдуще голѣмо.
Небойте се, драги, ази знаѭ . . . .
Хайде, сега, въ подземната стая
Да се скриемъ, догдѣ порой мине,
И грабежътъ въвъ градътъ истине.

Дѣйствие пето.

МѢСТО ПЪРВО.

Въ Влахернскиятъ палатъ влиза Мохаммедъ съ свитата си. Лица: Мохаммедъ, Халилъ, Селимъ и Нотарасъ.

МОХАММЕДЪ

Ето, прочее, палатитѣ славни —
Тѣзъ, коим'-то нѣма нигдѣ равни;
Ето, ето прѣстолътъ свещенний
На велики царье и войводи . . . .
Тукъ изворътъ на дивни угоди
И на дѣла велики, безцѣнни!
Тукъ живѣлъ е Константинъ юначний! . . .
И той заря отъ свѣтлость прастара
Бѣ — но, виждъ, гдѣ честьта го докара!
Виждате ли, тѣзъ завѣси плачни
Какъ се скланятъ овиснжли, тжжни?
И въ тѣзъ стаи, тадѣва окржжни,
Каква чьрна и жална пустия!
Азъ разбирамъ . . . — Горка Византия!
Наистина, Халиле, чудесна
Мен' въздишка, като влѣзохъ, стрѣснж: —
Не е лоше, домътъ на Османа
На най-висший когато застанж
Степень ето, назадъ да поглѣдне

Връх' онѣзи чадъри прѣбѣдни
Наш'та сила отъ гдѣто истече . . .

ХАЛИЛЪ

Ти извикваш отъ твърдѣ далече
Мрачни сѣнки, славний ми Султане;
И въ назъ нека тжзъ вѣра се хване:
Че силата Божья е пó-дрьта
Отъ силата тая на сждбата.

МОХАММЕДЪ

Да нѝ бжде! но то ми не бръка
Да пожалж Константина Гръка.
Доблеста му го възвеличава.
Мжжь бѣ роденъ за велика слава.
Нареди ли ти да се намѣри
Тѣлото му?

ХАЛИЛЪ

Да, прѣдъ онѣзъ двѣри
Романови, думатъ, го убили

СЕЛИМЪ (влиза)

Царю свѣтлий, единъ Гръкъ отколѣ
Предъ вратата чака, и ни сили
Да за него извѣстимъ Ти ние —:
Да го видишъ, ако Ти е воля.
Той ни казва, че не ще да Ти е
Непознато неговото име

МОХАММЕДЪ

Какъ го викатъ?

СЕЛИМЪ

Нотарасъ се казва.

МОХАММЕДЪ

О, пусни го да влѣзе, Селиме. (Селимъ отхожда)
Разбужда се голѣмата язва

Въвъ сърце ми, Халиле, напрасно.
О, честитъ съмъ, — казвамъ безпристрастно.

НОТАРАСЪ (дохожда и се кланя)

Допростѣте, царю мой великий,
Да честитѭ свѣтлата побѣда
На страшний Ви мечь и грѫмоликий.
Всуе човѣкъ дири да съгледа,
На свѣтската история въ храма,
Мощь и слава отъ тазъ пó-голѣма.
Вѣрний робъ Вашъ приподнася ето
Това бивше съкровище наше, —
Богъ бѣ рѣкълъ, че оно е Ваше.

МОХАММЕДЪ (съ усмихка)

Ако е било тъй рекло небето,
Защо вие още пó-съсъ врѣме
Не свършихте неговата воля?

НОТАРАСЪ

Въ ржката ми да бѣше, — отколѣ
Византия щѣше се прѣвземе;
Но чуждитѣ чети Константина
Подкрѣпихѫ, — станѫхѫ причина
Че деньтъ се, за малко, отвлече.

МОХАММЕДЪ

Какъ и да е, то се минѫ вече . . .
Но пазишъ ли, — прикажи ти менѣ —
Оня залогъ, който ти възложихъ
Прѣди врѣме?

НОТАРАСЪ

Безъ всѣко сумнѣне.
И готовъ е робътъ Ви, Султане,
Да положи прѣдъ Ваше подножье
Онзи живъ даръ — както туй имане.

(Вносятъ чъртогътъ на Константиновото тѣло)

ХАЛИЛЪ

Царю свѣтлий, донесохѫ ето
Окайниятъ трупъ на Константина —
Обезглавенъ.

МОХАММЕДЪ

Ахъ, да е проклѣто
Това сърце, тазъ рѫка повинна,
Толкозъ подло що го е омаскарила.

НОТАРАСЪ

Мен' го дайте — молѭ въ Божье име —
Това тѣло, — да го съхраниме,
Наш'та вѣра както е наредила.

МОХАММЕДЪ

Нека бѫде. Но ази желаѭ,
Отъ тукъ да се не отдалечавашъ.
О! всичката нето ти познавашъ
Тѫзи страсть ми, дѣт' въ сърце си таѭ.
Тазъ нощь опце искамъ да обидѫ
Твойта кѫща, съ тебе, — и да видѭ
Богинята на доброчеста си.

НОТАРАСЪ

Честь такъва робъ Ви да потръси
Score Неможѣше. Позволѣте само,
Това тѣло да испратѭ тамо.

МОХАММЕДЪ

Добрѣ! добрѣ!

(Нотарасъ излиза)

Хайде приетний ми
И ний малко да се одмориме.

МѢСТО ВТОРО.

Въ градината на Нотарасовиятъ домъ. При чъртогътъ на Константина стои Евдокия, въ черни дрѣхи облѣчена. Нощь. Лица: Евдокия, Нотарасъ, Мохаммедъ, Халилъ.

ЕВДОКИЯ (сама)

Ахъ! — таквазь ли сѫдбата билà ти
Злочестий ми, милий, Константине?!
Кой да вѣрва, че туй ще испати, —
Кой да мисли, че тъй ще загине —
Величайший юнакъ Византийски?!
Гдѣ е главá ти за която ниски
И самитѣ поднебесья бѣхѫ?
— Кой знае гдѣ се въ каль и кръви дави!
Гдѣ сѫ тия исполински стави,
Връзъ които спокойни лѣжѣхѫ
Злочеститѣ на истокъ народи?
– Ето, сбрани тукъ въвъ размѣри тѣсни!
Охъ! да л' вижда отецъ нашъ небесний
Че ни гробъ се за тѣхъ ненаходи?!
У! каква нощь, мрачна и ужасна!
Тойзи вѣтъръ какъ духа плашовно!
Изъ облакътъ тазъ свѣтлость напрасна
Какъ избухва нѣмо, негръмовно!
Каква жалость! мѣсецътъ се тули
Задъ тежкото черно покривало!
И бухълътъ надъ мрачнитѣ кули
Смрътното си припѣва опѣло!
Всичко е глухо, пусто и унило, —
Всичко се е, сѣкашь, потаило.
Навредъ Турци, потѫнали въ сласти,
Надъ нашето пируватъ нещастье.
Тихо е; но не! що тъй изъ въздуха
Отъ далече сега се раздаде?
Какви чудни гласове се чухѫ?
Ахъ! осѣщамъ; бѣдний Цариграде!
Та до тамъ ли, горкий, ти испаднѫ:

Дѣт' отъ тая сводина грамадна
На храмътъ ти пресвета Софиꙗ —
Побѣдната пѣсень да се пѣе
На тѣзъ страшни и горди злодѣе?!
Охъ! премного не сѫ л' Боже, тия?!!

Константине, честитъ си, любезний!
Ти незнаешь за тия болезни:
Тѣзъ да гледашъ древеса плачевни,
Овиснѫли да шумтятъ тѫжовно!
Ти незнаешь за тѣзи душевни
Раскѫсваня — да слушашъ вълнитѣ
Какъ въздишѫтъ скрьбно и либовно
За бившитѣ наши дни честити!
Ти не виждашь, че всичко пропаднѫ —:
Честь и слава, царство и държава . . .
И че надъ тѫзъ гробница грамадна
Тойзи чьртогъ крьстъ надгробни става!
Ти недишешь! твоя духъ остави
Тойзи проломъ, — и ти се избави!
Та защо-ли и азъ да живѣѭ?
Не чрѣзъ теб' ли живота осѣтихъ?
Не за теб' ли бѣхѫ ми завзети
Всички чувства? и какъ азъ щѫ смѣѭ
Да погледнѫ на тозъ пустъ за мене
Предѣлъ вече? — Не, не! избавленье!

Позволи ми, поне, тамъ да додѫ
Въ онѣзъ дивни небесни предѣли,
Гдѣто твойта душа се засели,
Гдѣто вѣчна радость е, угода!
Тамо, поне, дано изрѣкѫ ти
Страста, гдѣто във гробъ ще ме тръти! —
Охъ! що виждамъ!

(Нотарасъ и Мохаммедъ съ Халила дохождатъ)

НОТАРАСЪ

Тука ли си, дъще?
За туй всуе дирихъ те въвъ кѫщи.
Та що ти е? що се тъй залиса?
Азъ съмъ тука, — дързость, — неплаши се.
Горка момне, ти се бѣ предала
На размисли, и чувства тѫжовни
За чилѣка дѣт' се вечъ непомни . . .
И що виждамъ? ти си май плакала!
Забравѝ ти царя Константина —
И държава, дѣто се поминѫ.
Нази нѣма зла честь да завари
И подъ тия нови господари.
Невидишъ ли —: царьтъ нáй-голѣмий
На тойзи свѣтъ, Мохаммедъ преславний,
Самъ дохожда, тебе за да земе,
Да те води въ палати дръжавни,
Да му бѫдешъ съпруга, царица,
И щастлива вѣрна любовница?

ЕВДОКИЯ

У! що слушамъ?

НОТАРАСЪ

Та що ти е, мила?
За какво си тъй се устрашила?
Драго чедо, знай че отъ тѫзъ нѣма
На тойзи свѣтъ почеть пò-голѣма.
Какви славни княгини и красни
Туй да найдѫтъ били би прѣщастни . . .
Но не! тебѣ вижда се неясно
Въ брачни животъ да стѫпишъ напрасно . . .
Охъ, небой се, — скоро щешъ забрави
Моминството; та знае що прави
Теб' баща ти . . .

ЕВДОКИЯ

Отъ тебе ли чувамъ
Това, отче? да-ли не сънувамъ?

НОТАРАСЪ

Недѣй, щерко, недѣй се противи!
Твойтѣ думи сѫ немилостиви!
Невиждашъ ли: всичко предпочетохъ
Да приготвиѭ теб' бѫдуще златно?
Не л' за тебе това сърце клето
Бие само? Не ли съ непоклатно
Азъ стремленье само за теб', мила,
Съмъ се грижилъ? Неотказвай, драга!
Ти би нази отъ пропасть спасила, —
Мойта старость на тебъ се облѣга!

МОХАММЕДЪ

Не отказвай, Евдокио дивна!
Молѭ ти се, не бѫди противна.
Ти незнаешь, че отъ петь години
Въ твоя споменъ дишѫ и живѣѭ!
И че твойтѣ чьрти сѫ повинни
Дѣто хванѫхъ страстно да жалѣѭ
За все що е велико и славно!
Да, да, вѣрвай, либѭ те отдавно.
Ела съ мене, ти ще бѫдешъ радость
И наслада на моята младость.
Ти ще бѫдешъ владѣтелка силна,
Ще те слушатъ народи безбройни, —
Изъ рѫка ти милость изобилна
Ще ги прави щастливи, спокойни.

ЕВДОКИЯ

Ахъ! та азъ ли щѫ бѫдѫ злочеста
Наложница, че-ма и невѣста,
На тогова, който ни съсипа?
Който всички наши днесъ напипа
Имущества, и наш'тѣ граждане
Въ робство отведе? . . . Знашъ ли, страховитий,
Колко днеска гръди сѫ раздрани,

Колко людье, до сега честити,
Въ смрътта очакватъ свойто избавленье?

МОХАММЕДЪ

Тази драма извѣстна е менѣ, —
Но азъ въ нея не съмъ игралъ роля.
Азъ ѭ жалѭ. о цвѣте прекрасний;
Но небѣше на моята воля
Да измѣнѭ днѣшнитѣ ужасни
Послѣдствия отъ мойта побѣда; —
Всѣка войска за плѣнъ първо гледа . . .
Охъ, отъ мене далечъ да сѫ тия
Страсти, момне; ти знай само мене
Да оцѣнишъ, — тако ми светия
Пророкъ Божи, — и теб' съ удивлене
Ще те помнятъ врѣмена далечни:
Изъ твоитѣ устни медотечни
Въ мойто сърце милость ще се излива;
Твойта любовь може да разбива
Тия гръди желѣзни, несклонни;
Въ твоятъ само погледъ се удавя
Мойта ярость. Ти бѫди съгласна,
И вѣрвай ме, цвѣте благовонний,
Римский народъ ще да благославя
Мойто име и тазъ любовь страстна.

ЕВДОКИЯ

Наистина, ти си благороденъ!
Казвамъ ти го съсъ начинъ свободенъ.
И чуй, царю, ето — закълни се
Предъ менъ тука съ дума твърда и здрава,
Че въ твоята пространна държава
Христосъ равна свобода ще има
Съ Мохаммеда, и тогазъ — земи ме:
Това тѣло некъ се падне тебѣ.

МОХАММЕДЪ

Чуй ме прочее. Заклевамъ се въ себе
И въ името на своята слава:
Че народътъ тоя Християнски,
Подъ славниятъ скиптъръ Отомански,
Честитъ, миренъ, щѣ се наслаждава
Съсъ вжтрѣшно свое си правлене;
И Патрикътъ, съ мое одобрене,
Независно почти ще владѣе
Повредъ, гдѣто кръстъ христовий грѣе.
Наистина, момне, ти говорж:
Въ удивлене свѣтътъ ще остане
Отъ почета, дѣто щж му сторж.

ЕВДОКИЯ

Благодарж. Помни, о Султане,
Тая клетва. Ето ме, земѝ ме!
(Изважда ножче и се пробожда)

НОТАРАСЪ (притичва къмъ нея)

Щерко!

МОХАММЕДЪ

Боже!

ХАЛИЛЪ

О чудна ли сцена!

НОТАРАСЪ

Щерко мила, ти какво направи —?

МОХАММЕДЪ

Евдокио, змио несмилима!
Луда момне, луда, несмисленна!
Що ти сторихъ? защо ме остави?
(Обръща се съ ярость къмъ Нотараса)
Ти си, мръсний, самата причина;
Ти такъва отхрана ѝ даде;
Ти едничъкъ вътъ бездна ме срина.
Чакай звѣре . . . .; мри тукъ мръсенъ гаде!
(Впуща се връзъ него. Евдокия го задържа)

ЕВДОКИЯ (полугласно)

Не! Султане! — повинна съмъ ази . . .
Сѫдбата ми била е таквази . . . .
Сама, вѣрвай . . . въ тойзи пѫть порастнѫхъ...
Прости отче . . . да поздравишъ мама . . . .
Оставямъ Ви съ жалость прѣголѣма . . .
Простѣте ми... Сбогомъ... Азъ угаснѫхъ! (умира)

НѢКОЛКО БѢЛѢЖКИ.

Въ тъмнцата бѣ ми паднѫла нà-ржка Ламартиновата Histoire de la Turquie. Азъ смислихъ да се въсползувамъ отъ неѭ, колкото за материята на една драма, пòмисъльта на която, отъ пò-прѣди още, като свѣтулка ми прехвъркваше изъ умътъ. И, съгласенъ съ простата и ясна мисъль, че историческитѣ драми трѣбва да се пишѫтъ съобразно съ духътъ на касателната епоха и съ сѫщитѣ фактове, както сѫ ставали тѣ, — азъ употрѣбихъ всички старания, за да прѣдамъ въ драмски картини, главнитѣ и сѫщински събития за паданието на Цариградъ подъ Турцитѣ въ 1453 г. Разбира се, че азъ съмъ билъ вѣренъ на историята, до колкото ѝ е била вѣрна Ламартиновата Histoire de la Turquie. Това за извинение прѣдъ оние, които въ драмата бихѫ срѣщнѫли нѣкои неточности или празнини — въ общото описание на знаменитата катастрофа.

И, наистина, до колкото могѫ да сравнѭ едно русско популярно описание [О разореніи и взятіи Царь-града. Москва 1882] съ моята драма, предаденитѣ отъ мене фактове и лица сѫ, почти безъ исключение, вѣрни и истински.

Въ началото на 1451 г. умрѣ Мурадъ II и наслѣди го 21-годишний му синъ Мохаммедъ II. Тойзи, още отъ начало, показа че мисли да превземе Цариградъ. Така на 1451 г. замисли, и на слѣдующата 1452 извърши подигането на една твърдиня на европейский брѣгъ отъ Босфорътъ, — на *Кионский* *) хълмъ. Той се распореди, щото кулитѣ и ржбоветѣ на тая твърдиня да прѣдставятъ отъ далече, арабски написаното име на турский пророкъ — *Мохаммедъ*. Това е до днесъ останѫлий *Румели-Хисаръ*, на Арнауткьой, близу Робертъ-Колледжъ. Още отъ тогава се почнѫхѫ стълкновенията между Турци и Гърци, и вслѣдствие ужаснитѣ варварства на Турцитѣ, Византийский Царь Константинъ Палеологъ VII испрати на Султанътъ слѣдующето послание:

---

*) Тукъ се отнася първата бѣлѣжка въ текстътъ, стр. 10.

„Когато нито клетви, нито трактати, нито покорность не могѫтъ да осигурятъ мирътъ, — продължавай ти безбожнитѣ си нападания. Възлагамъ надѣждата си на единий Бога. Ако на Неговата благость бѫде угодно да смегчи твоето сърце, азъ щѫ се зарадвамъ; ако Му бѫде угодно да прѣдаде въ твои рѫцѣ Цариградъ, азъ ще сѫ покорьѭ на светата Му воля, безъ да помѫмрѫ нѣщо. Но до тогава, до когато Сѫдията на земнитѣ царье не произнесе своята прѣсѫда, азъ съмъ дълженъ да живѣѭ и да умрѫ като защищавамъ народа си.“

Въ тѣзи думи е изобразенъ, цѣлъ, характерътъ на Константина. Отговорътъ на Мохаммеда обевяваше война.

Между Кионската твърдиня и Цариградъ — стоеше *Галата*, сѫщо така обградена съ стѣни, въ която се бѣхѫ загнѣздили венецианската и геновежката търговски колонии, съ права на пълно самоуправление. Тѣзи колонии играхѫ важна роль въ събитията, за които расправяме. Тѣ виждахѫ, че Цариградъ ще падне, — и за да сполучѫтъ щото Турцитѣ да подтвердятъ правата имъ и трактатитѣ имъ, тѣ прѣдателствувахѫ противъ Гърцитѣ.

Но, за то Рицаритѣ, италиянски и други, помогнѫхѫ много за защитата на градътъ. Още отъ по̀-рано Папата бѣ испратилъ Кардинала *Исидора*, за да склони Гърцитѣ да го припознаѭтъ за глава на Христовата Черква; Константинъ много добрѣ се пазѣше съ него, както и съ вситѣ доблестни Рицари-главатари и тѣхнитѣ другари, храбри войскари, които бѣхѫ надошли въ Цариградъ — на брой, до три хиледи души.

Междутѣмъ, населението въ Византия бѣше твърдѣ отпаднѫло, по духъ и по характеръ. Списъкътъ за способнитѣ да носятъ орѫжье граждане, който прѣдстави историографътъ *Франзисъ* на Константина, показваше числото 4970 души! Калугеритѣ, които само при Св. София имаше до 3000, експлоатирахѫ безобразно суевѣрията, и възбуждахѫ, особенно страшний *Геннадий*, населението противъ Католицитѣ. Византийцитѣ се надѣехѫ само на Св. Богородица (Панагия) Одигитрия.

Прѣзъ зимата, срѣщу 1453, Мохаммедъ правѣше грамадни приуготовления. Той събра до 270,000 войскари. Адмиралинътъ му, *Балта-оглу*, направи флота отъ по̀-дребни кораби. Маджарский ренегатъ, *Орбанъ*, излѣ му въ Одринъ грамадни топове. Великиятъ му везирь, *Халилъ-паша*, билъ, казва споменѫтата русска книжка, таенъ приятелъ на Гърцитѣ. — Азъ незнаехъ това обстоятелство, нето можихъ да се въсползувамъ отъ него.

— На 6 априлия, въ петъчниятъ день слѣдъ Великденъ, 1453, обсадихѫ Турцитѣ Цариградъ: отъ Бѣлото море, прѣзъ *Синдака**) т. е. прѣзъ малката *Кеатханенска рѣка* която се влива въ дъното на Рожниятъ залѣвъ, до по височинитѣ на *Св. Тодора***) т. е. днешната Пера или Бей-олу.

Константинъ раздѣли всичката отбранителна линия на Цариградъ на 14 постове и части.***) Той самъ, съ Геновежанина *Джустиняни* и съ *Франческа Толедский*, завзе главнитѣ врата *Св. Романа* т. е. днешната *Топъ-капия*. Отъ дѣсна страна, *Одринскитѣ* врата, повѣри ги на *Павла* и *Антония Бочарди*. Слѣдующитѣ, *Калигарскитѣ*, врата, т. е. днѣшната Егри-капия, повѣри ги на *Тодора* отъ *Кариста* и на *Иванъ Гранта*. Пò-долу, *Синегийскитѣ* т. е. близу днѣшнитѣ бентове, повѣри ги на Кардинала *Исидора*. До тѣхъ расположениятъ *Влахернский палатъ*, повѣри го на Венецианеца *Минотто*. А нáй-долу, до самиятъ заливъ, *Ксилопортата* т. е. днѣшний Айвасаръ, повѣри ѭ на *Иеронима* и на Геновежанина *Леонардо де Лангасса*. *Стѣнитѣ към заливътъ* остави ги на грижата на византийский адмиралъ *Лука Нотараса*. Издадениятъ и възвитъ къмъ Босфорътъ и къмъ Бѣлото море брѣгъ, гдѣто бѣше *Акрополисътъ*, повѣри го на *Гаврила Тревисани*. *Флотата*, която стоеше близу *голѣмата верига*, що свързваше днешний Сарайбурунъ съ Топханата, повѣри ѭ на *Андрея Динио*. Испанский консулъ, *Педро Джулияни*, началствуваше надъ стѣнитѣ къмъ Бѣлото море, между *Вихолийский дворецъ* и *Контоскалионъ*. Венецианецътъ *Кантарихо* защищаваше *Златнитѣ врата*, въ западний ѫгълъ, къдѣ днѣшнето Еди-кулé. *Морицъ Катанео* защищаваше разстоянието между Златнитѣ врата и *Силимврийскитѣ*; а — на дѣсно до Топъ-капия, началствуваше *Теофилъ Палеологъ*. *Димитръ Палеологъ* и *Никола Гуделли* началствувахѫ надъ единъ отборъ юнаци, които имаше да прилитатъ вредъ, гдѣто би се евила опасность.

Това е горѣ долу подробното описание на защитническитѣ команди, за които расправямъ въ *Второто мѣсто* на *Първото дѣйствие*. Всичкитѣ тия подробности не ми бѣхѫ познати на врѣмето, нето съмъ умѣилъ да извлѣкѫ всичката живость и картинность отъ прѣдполаганото, помежду толкозъ страсти и срѣдъ такава криза извършено, съвѣщание по раздѣлата на

---

*) Тукъ се отнася втората бѣлѣжка на стр. 11.

**) Тукъ се отнася четвъртата бѣлѣжка на стр. 39.

***) Тукъ се отнася третята бѣлѣжка на стр. 19.

разнитѣ команди. Читательтъ съглежда, че измежду 14-тѣ началства Константинъ повѣри само двѣ — на Гърци . . .

И борбата се захванѫ. На̀й-напредъ артилерията: 180 топове гърмѣхѫ цѣли 10 дена на-редъ върху градътъ. Огромниятъ Орбановъ топъ, който бѣше расположенъ срѣщу Топъкапия, и който, за едно денонощие, можѣше само четири (седемъ?) пѫти да гръмне, се пръснѫ и уби родителя си, самого Орбана. Старитѣ обсадни машини се надварѣхѫ съ топоветѣ, та хвърлѣхѫ, и тѣ голѣми каменни бомби върху стѣнитѣ. Отъ своя страна, обсаденитѣ стрѣлѣхѫ и нападахѫ храбро. Особенно, и въ всичко, се отличаваше Джустиняни, който бѣше едва-ли не главнокомандующий отъ гръцка страна. Тойзи герой правѣше нападения отвънъ стѣнитѣ и поразяваше Турцитѣ. Но силитѣ му бѣхѫ малко, и той прѣдпочете да се ограничи за да брани овехтѣлитѣ и на много мѣста порутени вече стѣни.

Турцитѣ сега зехѫ да нападатъ. При всичката слѣпа смѣлость на обсадницитѣ, които гинехѫ съ хиледи въ обкопитѣ и по стѣнитѣ, гдѣто прикрѣпѣхѫ стълби за да се качатъ горѣ, — тѣ бидохѫ отблъснѫти съ огромни загуби. Голѣмата обсадна машина, мѣстена съ голѣми колела, и насадена съ кули, заградени съ оклопи, изгорѣ прѣдъ очитѣ на страшно ядосаний Мохаммеда. Върху това отгорѣ ето че пристигнѫ и помощната флота, състояща отъ петь голѣми (14?) кораба, подъ началството на капитанъ Флектанелла, който порази турската флота и навлѣзе честито въ Рожний заливъ. Мохаммедъ бѣ побѣснѣлъ; като лудъ потича той съ коня си въ морето, а слѣдъ него всичката му свита, за да не отърве побѣдата. Но всичко бѣ напразно. И Балта-олу изеде сто тоеги, одмѣрени нему по краката отъ царственната рѫка на самий Султанъ . . .

Но, силната дарба и великата воля раждатъ въ голѣмитѣ кризи, изумително смѣли и почти невѣроятни дѣла. Така и Мохаммедъ смисли и прѣкара, за една нощь, около стотина кораби по сухъ пѫть, отъ днешний Бешикъ ташъ — прѣзъ Бейолу — въ Рожний заливъ подъ Хассъ·кьой. Тая сполука много отчая обсаденитѣ. Джустиняни, съ една смѣла чета, помисли да нападне, въ една тъмна нощь, турската флота и да ѭ запали. Но прѣдатели осуетихѫ сполуката на тая спасителна по̀мисъль.

Междутѣмъ, краятъ на драмата наближаваше полека-лека. Стѣнитѣ, отъ непрестайното гърмене, се рутѣхѫ все по̀-вече и по̀-вече, — борцитѣ намалѣвахѫ все по̀-вече и по̀-вече. Константинъ бодрствуваше на четири страни, безъ да си почине

нито за минута. Той тичаше повредъ за да вдъхва куражь, да насърдчва отчаяннитѣ, или да прекратява сблъскванията между неговитѣ Византийци и страннитѣ католици, та да ги увѣщава и помирява. Той носѣше тежкий кърсть на рамото си съ самоотвержение, надъхвано отъ висша промисъль.

Нáй-сетнѣ Султанътъ прати въ Цариградъ зетя си *Исфендиароглу*, за да прѣдложи предаванието на градътъ. Но Константинъ отговори: „Щѫ благодарѭ Богу, ако Султанътъ, сѫщо както прѣдшественницитѣ му, пожелае да подари и оварди миrътъ. Ни единъ отъ тѣхъ, които сѫ обсаждали градътъ, не е живѣлъ и царствовалъ дълго. Султанътъ може да иска данъкъ, но не и самиятъ градъ, когото като защищавамъ щѫ знаѭ да умрѫ“.

Слѣдъ тоя отговоръ Султанътъ, на 24 Мая, разгласи по всичкиятъ лагеръ, че на 29 Май ще стане общо нападане.

Прѣзъ тѣзи дни възбуждението между Турцитѣ, подклаждано отъ Султанътъ, главатаритѣ, шейховетѣ и дервишитѣ, бѣше стигнѫло до крайнитѣ си размѣри. Въ послѣдната нощь, въ понедѣлникъ срѣщу вторникъ, всичката околность на Цариградъ горѣше отъ лагерни огньове и гърмѣше отъ бѣсни завивания: *аллахъ! аллахъ!* — догдѣто византийскитѣ граждане обхождахѫ градътъ съ Панагийната икона и пѣехѫ съсъ сълзи: *Кирие-елейсонъ!* . . . На зараньта нападнѫхѫ Турцитѣ. Срѣщу Златнитѣ врата (сега Еди-куле) стояхѫ 100,000 души, отъ лѣво 50,000, пò-отзади други 100,000 — като резерва. Вътрѣшната турска флота, обсади стѣнитѣ отъ Ксило-портата (сега Айвассаръ) до Платейскитѣ врата (днешний Балатъ), — а външната забиколи като полумѣсецъ Акрополисътъ до Вланга.

Константинъ, сутреньта, причести се въ Св. София, слѣдъ което, като постоя на морскиятъ брѣгъ, гдѣто се прости съ всичѣ около стояши, отиде къмъ Топъ-капия за да испълни длъжностьта си като царь и герой.

Почнѫхѫ нападанието новобранцитѣ и инвалидитѣ, посрѣдъ ужасний гърмежь на всичкитѣ батерии и отъ двѣтѣ страни. Постепенно се увличахѫ и другитѣ войски. Храброста бѣше и отъ двѣтѣ страни еднаква. Турцитѣ бидохѫ отблъснѫти. Но въ това врѣме една стрѣла ранява Джустиняна. Той се оттеглева въ Галата, като прѣдава градътъ на оръсницата му. Това разстрои редоветѣ на обсаденитѣ. Ето и Турцитѣ отъ-ново насилватъ главно върху Топъ-капия. Самъ

Султанътъ пристигва съ своитѣ 15000 (20000?) *Еничери.* Въ това врѣме една тълпа Турци прониква прѣзъ *Ксилокерка* (днѣсъ зазидена), които врата бѣхѫ дървени и, вслѣдствие едно пророчество че прѣзъ тѣхъ ще премине неприятельтъ, оставахѫ заковани; само въ послѣдний день, по заповѣдь отъ Константина, бидохѫ отворени . . . Не слѣдъ много, масса отъ турски войски проникнѫ прѣзъ Калигарскитѣ врата и нахѫлта въ градътъ. Константинъ, оставенъ на́й-сетнѣ самъ, погинѫ на Топъ-капия, като слѣдваше да се сражава лично срѣщу турскитѣ тълпи, които прѣскачахѫ стѣнитѣ . . .

Населението: жени, дѣца, калугери, старци, завтекохѫ се и се затворихѫ въ широкитѣ простори на Св. София. На́-скоро пристигватъ и Турцитѣ, разбиватъ вратитѣ — и . . . нето въ ада може да се помисли сцена, каквато се извърши тамо! . . . До пладнѣ бѣше вече всичко свършено.

Така станѫ падането на Цариградъ подъ Турцитѣ, на 29 Мая 1453 г.

На слѣдующий день Мохаммедъ обходи градътъ, посѣти домътъ на Нотараса, къмъ когото показа особенно благоволение. Сѫщо посѣти и Влахернскиятъ палатъ, гдѣто си вспомни единъ персийски стихъ за помрачаването на царски владичества. Истина е и това, че той направи голѣма честь на патриарха *Геннадия Схолария*, подтверди привилегиитѣ на патриаршеский прѣстолъ и свободниятъ проминъкъ на християнската вѣра, съ която останѫ свързано самоуправлението на християнскитѣ общини.

Джустиняни умрѣ безславно — отъ жалость.

Посрѣдъ горѣ-описанитѣ обстоятелства тъкмилъ съмъ азъ, криво-лѣво, планътъ на своята драма. Сега забѣлѣжвамъ още единъ недостатъкъ. То е — случайното или нарочно (отъ едната страна) *срѣщание* между *Евдокия* и *Константина.* Полагамъ, че такава една по́мисъль, споредъ даденитѣ характери и криза, можеше лесно и изобилно да се експлуатира. Но да се признаѭ. Не отъ особита любовь къмъ драмитѣ и къмъ поезията прѣдприехъ азъ да напишѫ това дѣло. Това не бѣше ми главниятъ моторъ. *Поетъ* не съмъ се осѣщалъ, нето съмъ се считалъ никога. Азъ искахъ да възвеличѫ, да издѣламъ споменъ — за на́й-прекрасний прѣдѣлъ въ свѣтътъ, за своятъ родний градъ, за Цариградъ. Азъ обичамъ тойзи градъ, както нѣкой би обичалъ една дѣвойка. На колко дѣвойки има посветени не скопосани поезии!... Дано́ и азъ да не съмъ паднѫлъ въ тая категория любовници!

— Въ тойзи случай не бихъ се отказалъ, въ друго врѣме, да допълнѭ недостатъцитѣ на драмата, които бихъ открилъ самъ, или би ми посочила критиката.

Слушалъ съмъ, че имало списатели, които се стрѣскали отъ критиката. Напротивъ, азъ молѭ да ме критикуватъ. Придържамъ се о това начало: че и въ нàй-пристрастната, нàй-безпощадната, критика — ще се намѣрятъ зърнца полезни истини. А за р а б о т а т а друго и не трѣбва. Азъ, и тогава, щѫ рекѫ: буна̀-да берекятъ версинъ.

С. М.